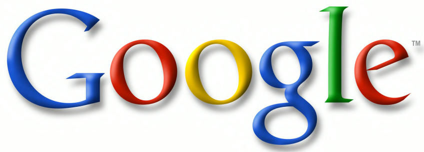
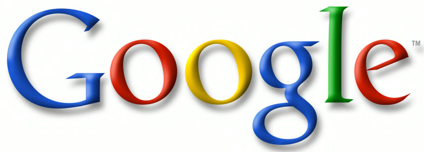
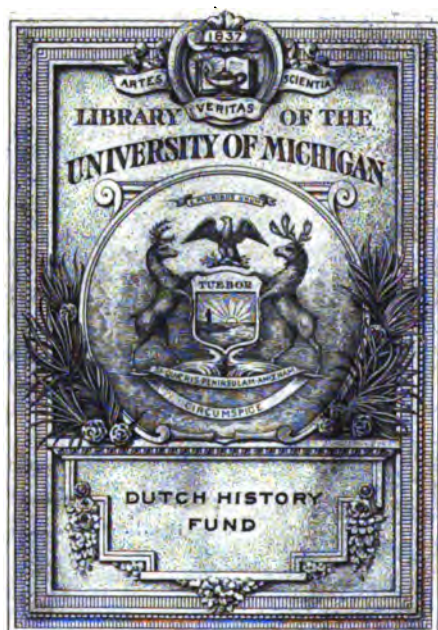

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1830.

VADERLANDSCHE

LETTEROEFENINGEN,

OF

TYDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN en SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, [illegible] [illegible] BEOORDEELD WORDEN;

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konsten en Wetenschappen, betrekkelyk.

EERSTE STUK,

VOOR

[illegible]

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, by

G. S. LEENEMAN VAN DER KROE

en

[illegible] YNTEMA.

[illegible]

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1830.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij

G. S. LEENEMAN VAN DER KROE

en

J. W. IJNTEMA.

1830.

BOEKBESCHOUWING.

Zesde tiental Leerredenen door J. H. VAN DER PALM. *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1829. *In gr. 8vo.* 324 *Bl. f* 2 - 50.

Deze bundel bevat wederom een' ſchat van voortreffelijk ontwikkelde waarheden en lesſen der wijsheid en godsvrucht. *De grootheid van Gods goedertierenheid. De droom van Pilatus huisvrouw. Jezus het licht der wereld. Schets der eerſte Christenkerk. Het geloof de bron der dankbaarheid aan God. Troost van den Godsdienst bij den vroegen dood der braven. Goddelijke opvoeding des menschdoms. De boetvaardige misdadiger aan het kruis. De ſchipbreuk van Paulus. Paulus op het eiland Melite.* Ziedaar den afwisſelenden en rijken inhoud. Bij de meeste der Leerredenen is het voorgebed mede afgedrukt. Het komt ons voor, dat VAN DER PALM deze gewoonte meer dan voormaals involgt; waartoe wij, voor ons, echter geene bijzondere reden zien.

I, die *Pſ.* XXX: 6 ten tekst heeft: *Een oogenblik is er in zijnen toorn, enz.* geeft, na eene ſchoone behandeling dezer woorden, de volgende ſtoffe op: Gods goedheid in het beſtuur onzer lotgevallen is daarin blijkbaar, 1°. dat in dezelve zoo wel het kwade als het goede ons bejegent; 2°. dat dit kwade wederom door het goede wordt vervangen, en deze afwisſeling menigwerf door heugelijke en verrasſende uitkomſten wordt gekenmerkt; 3°. dat in deze afwisſeling het kwade door het goede ver overtroffen wordt. Slechts ééne uitſpraak mishaagde ons in deze leerrede: dat *alle tijdelijke rampen gevolgen der zonde* zouden zijn. Wij zeggen wel, met KAMPHUIZEN:

Och, waren alle menſchen wijs,
En wilden daarbij wèl;

Deze aarde was een paradijs;
Nu is zij (meest, zegt de fel geplaagde man, maar althans)
..... veel *een hel.*

Doch is het zoo zeker, dat wij ons het paradijs, dat de mensch door de zonde zal verloren hebben, als bevrijd van alle tijdelijke rampen moeten voorstellen? Mogen wij op die paradijsleer te veel bouwen, wanneer wij in aanmerking nemen, *dat God zijn maaksel kent, en gedachtig is, dat wij stof zijn?* Waar opvoeding noodig is, daar schijnt toch onvolmaaktheid te bestaan, en onthouding, ja bestraffing, niet wel gemist te kunnen worden. Het is hier de plaats niet, om dit verder te ontwikkelen. Wij bedoelen er verder niets mede, dan tegen uitdrukkingen te waarschuwen, die, in den mond van zulken man, zoo ligt verkeerde begrippen en schadelijke navolging naar zich zouden kunnen slepen.

In II wil VAN DER PALM ons het zonderling voorval, MATTH. XXVII: 19, 20 verhaald, in verband met hetgeen daar vooratging en op volgde, uit drie verschillende oogpunten doen beschouwen, 1o. als behoorende tot de Bijbelsche geschiedenis van Jezus' laatste levensuren, 2o. — tot de geschiedenis van het menschelijk hart, en 3o. — tot de geschiedenis der Goddelijke Voorzienigheid, blijkbaar in de ontwikkeling der groote oogmerken van Jezus' lijden en sterven. Bij deze verdeeling en derzelver uitwerking vroegen wij toch onszelven: Gaat de eenheid van inhoud en de kracht der rede op deze wijze niet eenigzins verloren? Hoe schoon elk deel op zichzelve is, blijft het, in genoegzame mate, een geheel?

III. beschouwt Jezus' leer, 1o. als eene leer voor het verstand, 2o. voor het hart, 3o. voor den wandel. Hij wil, namelijk, dat Jezus op de zon gezinspeeld hebbe, die tevens verlicht, koestert en vruchtbaar maakt. Deze vooronderstelling komt ons, voor 't minst, twijfelachtig voor. En wij erkennen het, wij hadden iets anders, iets ongesnipperds, van dezen tekst, (JO. VIII: 12b.) onder de handen van VAN DER PALM, verwacht. De genoemde indeeling heeft voor ons het voorkomen van een hulpmiddel, hoedanig wij bij een' min uitstekenden, min geoefenden predi-

ker zouden hebben toegejuicht. Wij moeten met dat al belijden, dat de leerrede, zoodanig als zij is, hooge waarde voor ons bezit. Op bl. 87 lezen wij van *nooit geweende tranen des berouws.* Wil dat zeggen: welke men voorgeeft en veinst? Het komt ons wat duister voor.

Uit IV., eene (gelijk trouwens allen) voortreffelijke leerrede, schrijven wij de volgende aanmerking af: „Wij moeten de beide uitdrukkingen, *brood breken* en *te zamen eten* (*Hand.* II: 44—47) als gelijkbeteekenend bijeenvoegen; terwijl het uit de laatste, in het oorspronkelijke luidende: *gemeenschappelijk voedsel nemen*, blijkbaar is, dat men hier niet enkel aan den maaltijd des Nieuwen Verbonds denken moet, maar aan de dusgenoemde *liefdemaaltijden*, die bij de eerste Christenkerk in gebruik waren, en die gewoonlijk met het brood en den wijn des Nachtmaals besloten werden. Een groot en wezenlijk gedeelte van den Israëlitischen Godsdienst bestond in het houden van maaltijden,...... waarop, bij de verheerlijking van God met liederen en gezangen, de broederliefde en ruime verkwikking der armen moesten voorzitten. Was het wonder, dat de Joodsche Christenen van deze schoone instelling geen afstand deden?"

Bij V., over LUK. XVII: 11—19, trof ons het navolgende: „Ja, wij weten het, dat al ons heil van God komt; maar velen weten het, gelijk men zulke dingen weet, waaraan men zich verder niet gelegen laat liggen. Neen! wij twijfelen er niet aan; maar het is gelijk men niet twijfelt aan 't geen geen voorwerp is van nadenken of belangstelling. Het is weten zonder erkennen; het is overtuiging zonder waarheidsgevoel. Die erkentenis, dat waarheidsgevoel, wilt gij weten, hoe zij in Bijbeltaal genoemd worden, wanneer God het voorwerp derzelve is? *Geloof* is de naam, waarmede zij bestempeld worden!" Ziedaar, naar het ons voorkomt, eene duidelijker bepaling, dan die des Heeren COQUEREL: *la foi est la foi;* schoon het deze zeker niet aan *juistheid* ontbreekt.

VI. Bij gelegenheid van den dood des jongen Hoog-

leeraars CLARISSE, over JES. LVII: 2: *Hij zal ingaan, in den vrede, zij zullen rusten op hunne slaapsteden, een iegelijk, die in zijne opregtheid gewandeld heeft.* Gelijk elk zijne geliefkoosde denkbeelden heeft, op welke hij even daarom dikwijls terugkomt, zoo lezen wij ook hier wederom: „ De meening van sommigen, dat het volk, 't welk den eenigen waren God kende, de leer der onsterfelijkheid eerst in vreemde landen van afgodendienaars heeft ontvangen, en dat hunne Wijzen en Profeten hieromtrent met de onkundigste hunner landgenooten in dezelfde onkunde deelden; deze meening is van dwaasheid, ja van ongerijmdheid naauwelijks vrij te pleiten." Wij voor ons ten minste behooren wel niet tot deze sommigen; maar het komt ons toch even zeer voor, dat men blind moet zijn, om te dezen opzigte niet een groot verschil tusschen de woorden, en daaruit blijkbare wijze van denken en gevoelen, van de oude Godsmannen en de Apostelen van Jezus op te merken. Jezus' rijk was niet van deze wereld; Israël was dit wel. En wij verheugen ons daarom, straks van VAN DER PALM te hooren: „ Het was niet de waarheid zelve, die wij van den ouden Profeet wilden leeren, maar alleen de bekoorlijke en troostvolle voorstelling derzelve, die wij van hem wilden overnemen." En waarlijk, deze is niet alleen op zichzelve schoon, maar onze Bijbeltolk stelt haar daarenboven in een allerliefelijkst licht. Behalve de leerrede in het algemeen, welker hoofddeelen echter wel een weinig in elkander schijnen te vloeijen, behaagde ons ook bijzonder de verstandige en gematigde wijze, op welke in dezelve van de hoop des wederziens gesproken wordt. — De *eenzijdigheid*, op bl. 191 aan de liefde toegekend, zou, dunkt ons, beter *baatzuchtigheid* heeten.

VII. Over de schoone Gelijkenis van den Wijngaard, JES. V: 1, 2a., daarna door Jezus overgenomen.

VIII. Met eenen anderen Recensent moeten wij afkeuren, wat VAN DER PALM, in de inleiding tot deze leerrede over LUK. XXIII: 39—43, zegt: „ De leer des Bij-

bels kent niet de wreede barmhartigheid eener latere Wijsbegeerte, die aan hare hand (de hand der geregtigheid) het zwaard wil ontnemen, om ze alleen met kerkerhol en slavenboeijen te wapenen." Trouwens, bedoelt de Hoogleeraar de vraag, of het der menschelijke geregtigheid ooit geoorloofd zij, iemand (buiten volstrekte noodzakelijkheid) het leven te benemen, — eene vraag, die door redenering niet ligt te beslissen schijnt, — dan beroepen wij ons mede gaarne op den Bijbel; doch *wreed* is waarlijk de barmhartigheid niet, die siddert op het denkbeeld, hoe menigeen onschuldig ter dood veroordeeld wierd, zonder dat de late ontdekking iets tot herstel kon bijbrengen; wreed is zij niet, wanneer zij hoop blijft voeden, dat de diep schuldige, in plaats van met overhaasting tot het oordeel en de verdoemenis voortgestooten te worden, door een laeger verwijl en welaangebragte tijdelijke straf, nog tot grondig berouw en bekeering zal kunnen worden geleid; wreed is zij niet, deze barmhartigheid, welke het doorgaans tevens daarop toelegt, dat de gevangenissen tot genoemde einde meer en meer worden ingerigt, — eene bemoeijing, in het oog van Recensent zoo belangrijk, dat, zoo dit woord van een' man als VAN DER PALM eenigzins strekken kon, om de geestdrift voor dezelve te dooven, hij zou moeten vragen: zal deze schoone bundel meer nut of nadeel aan de menschheid doen? — Voor het overige behoort deze leerrede zeker tot de uitnemendste. Ziehier, waartoe 's mans overdenkingen strekken: 1°. om ons te hoeden tegen het oordeelen naar den uiterlijken schijn, met liefdelooze voorbarigheid; 2°. om ons te waarschuwen tegen de verleiding van ons hoogmoedig hart; 3°. om ons de gevolgen van ons bedreven kwaad in derzelver menigmaal heilzame strekking te doen beschouwen; 4°. om ons den aard en de beminnelijkheid van het opregt berouw voor te stellen; 5°. om ons Gods vergevende genade in Christus in hare onbeperkte grootheid te doen kennen en waarderen. Verscheidene onderwerpen, maar die door éénen band naauw omslingerd zijn, en het menschlijk hart geheel na aangaan. — Op

bl. 253 lezen wij: „De Vader in den hemel ziet en kent, onder alle zijne kinderen hier beneden, geene andere dan die het tegen Hem *verdorven* hebben." Is deze uitdrukking waardig en naauwkeurig (*correct*)? Wij meenen: neen! en wenschen daarom, dat ze op gezag, van zoo groot een' man, niet nagevolgd worde.

Slechts de twee laatste Leerredenen (IX en X) zijn aan de geschiedenis van Paulus toegewijd. Of er in de inleiding en vervolgens niet te zeer gedrukt zij op de woorden: *God heeft u* GESCHONKEN *allen, die met u varen*, zij in het midden gelaten. De uitbreiding van Lukas' schoon verhaal is zelve niet minder schoon. Dit bevat het Iste deel. Het IIde bepaalt zich bij Paulus' voorbeeldig gedrag; en het IIIde bij onszelven, en de nuttigheid, die voor ons in de kennis van dit gedenkwaardig voorval ligt opgesloten. Wij moeten echter aanmerken, dat II meer en III minder behelst, dan de opgave zegt, daar slechts een deel der toepassing tot het laatste bespaard wordt. Deze zij onze eenige bedenking op het uitnemend, leerrijk stuk.

Van het laatste, niet minder fraaije, opstel willen wij zoo veel afschrijven, als ons papier nog bergt. „Nederigheid is die waardering van onszelven, die uit ware zelfkennis ontstaat, en die minder in aanmerking neemt wat wij zijn, dan wat wij zijn moesten. Nederigheid is het, die ons, bij de waardering van onszelven, ook de waardering van anderen niet uit het oog doet verliezen. Nederigheid is het, die ons wapent tegen de gedachte, dat wij onze deugden met weinigen, en onze gebreken met allen gemeen hebben; die ons, niet onszelven uitnemender dan anderen, maar, gelijk de Apostel zegt, *een' ander uitnemender doet schatten dan onszelven*...... Ik eerbiedig Paulus, daar hij kloek en onverschrokken de adder afschudt van zijne hand; ik eerbiedig hem, daar hij nederknielt aan het leger van den kranken, en de gave der gezondmaking tot zoo veler heil aanwendt: maar ik eerbiedig hem niet minder, daar hij een' hoop rijzeren bijeenraapt, om het verflaauwend vuur aan te wakkeren."

Zamenstel der Christelijke Zedekunde, *door* Dr. FRANS VOLKMAR REINHARD, *in leven eersten Hofprediker van den Koning van Saksen*, *enz. Naar de laatste, vermeerderde en verbeterde Hoogduitsche Uitgaaf. IIIde Deel. Te Deventer en Franeker*, *bij* A. J. van den Sigtenhorst *en* G. IJpma. 1828. *In gr. 8vo. XII en* 512 *Bl. f* 4-: *Bij Inteek. f* 3-:

Met het aankondigen van dit voortreffelijk werk vervult Recensent eene zoo wel gemakkelijke als aangename taak. Het klassieke werk van den beroemden REINHARD, dat altijd zijne waarde behouden zal, heeft zich in ons vaderland en elders genoegzaam aangeprezen. Dit werk, na zoo veel lofs als het verdiend en ontvangen heeft, nog te willen beoordeelen, zou de verwaandheid zelve zijn. Dit maakt juist onze taak gemakkelijk.

De arbeid van den kundigen MOLHUYSEN verligt eveneens onzen arbeid; want overal, waar wij zijn werk, aan dezen tweeden druk besteed, hebben nagegaan, hebben wij bevonden, dat hij alles naar de laatste Hoogduitsche uitgaaf (hier die van 1805) overgezien, waar het noodig was eene nieuwe vertaling geleverd, en van de fouten, in den eersten druk voorkomende, gezuiverd heeft. Er komt in de aanteekeningen wel weinig voor van 's vertalers hand; doch bij dit alles is het ons een groot genoegen, te kunnen zeggen, dat deze druk, ook wat dit derde deel aangaat, het van den eersten in alles verreweg wint.

Van den lof, aan de twee eerste deelen dezes werks gegeven, (*Vad. Letteroef.* 1828, bl. 616—618.) trekken wij ten opzigte van dit derde deel niets in. Van den bekwamen MOLHUYSEN is niet dan eene voortreffelijke vertaling te wachten. Dit zal hij, ook bij de volgende deelen, genoegzaam toonen.

Zoodra ons het vierde en volgende onder de oogen zullen gekomen zijn, zullen wij met meer spoed, dan

thans het geval is, dezelve aankondigen; want dit werk verdient elks belangstelling.

De matige prijs, waarvoor dit uitmuntend werk, zelfs buiten inteekening, voor onzen landaard verkrijgbaar is, lokt zeker velen uit, om hetzelve zich aan te schaffen. Men bezit dan een werk in de Nederlandsche taal, dat door keurige vertaling en voortreffelijke uitvoering even klassiek zal zijn, als het oorspronkelijke *System der Christlichen Moral.* Zoo iets kan noch mag men van alle vertalingen zeggen.

Bedenkingen over het zien der Slaap- of Nachtwandelaren: alsmede over het Dierlijk Magnetismus. Een woord ter herrinnering aan de noodzakelijkheid om toe te zien dat dit laatste, vooral niet, zoo als thans, door onbevoegden worde aangewend. Door F. VAN DER BREGGEN, CORNZ., *M. D., Hoogleeraar in de Geneeskunde aan het Athenæum Illustre, te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1828. *In gr. 8vo. VI en 50 bl. f :-75.*

Deze Bedenkingen, vroeger in dit tijdschrift opgenomen, worden thans door den Hoogleeraar VAN DER BREGGEN afzonderlijk uitgegeven, ten einde, gelijk zijn Hooggeleerde zich uitdrukt, eenige belangrijke wenken mede te deelen aan de zoodanigen, die in buitenlandsche geschriften vreemdelingen zijn, terwijl zij aan deskundigen tot herinneringen kunnen verstrekken; maar inzonderheid, om de kwakzalverij van onbevoegden en onkundigen te keer te gaan. Recensent vernam, dat eene gebeurtenis daartoe aanleiding gaf, welke zeker voor den Schrijver hoogstonaangenaam moet geweest zijn. Hoe het zij, de klagten over het misbruik, dat met het Magnetismus gedreven wordt, zijn geenszins ongegrond; en het ware te wenschen, dat de Geneeskundige Commissiën, of, zoo deze onvermogend zijn, het Gouvernement

zich de zaak ernstig aantrok, en zorgde, dat geene dan wettige Geneesheeren dit middel aanwendden, of ten minste met hunne goedkeuring en onder hun opzigt lieten aanwenden, en men daarin het voorbeeld van *Pruissen* volgde. De bedenkingen betreffen vooreerst geopperde zwarigheden tegen het slaapwandelen, en de werkeloosheid der uitwendige zintuigen bij hetzelve. Het *factum* aannemende, erkent de Schrijver, aan de natuurlijke grenzen der menschelijke navorsching genaderd te zijn, en verklaart, het *hoe* niet te bevatten. Zoo komt hij op het Dierlijk Magnetismus, hetwelk hij op gelijke wijze verdedigt. Hij gispt hen, die, in vooronderstellingen zich verwarrende, het empirisch onderzoek verzuimen. Dan, o zonderlinge tegenstrijdigheid van het menschelijk wezen! welhaast zien wij hemzelven zich wagen op die onveilige zee. Wij hooren hem van eene fijne stoffe, een zeker zenuwvocht gewag maken, dat zich als door een ebbe en vloed zou bewegen; eene stoffe, die, gedurende het waken uitgeput, in den slaap hersteld zou worden, en, alhoewel hij niets beslist, boven andere hypothesen eene meerdere waarde toekennen aan de hypothese van STIEGLITZ, die het *perspirabile* van den eenen (dus een *humor excrementitius*) doet strekken tot een' opwekkenden prikkel voor den anderen; eene hypothese, die waarlijk (het zij met bescheidenheid gezegd) door geene zuivere physiologie gebillijkt wordt; hoezeer wij gaarne toegeven, dat het aannemen van een' het geheelal doordringenden aether even ongegrond is. De magnetische behandeling is slechts opwekking eener vatbaarheid bij den mensch, van een vermogen, dat zich in zenuwziekten van zelf ontwikkelt. Vandaar, dat niet bij allen het somnabulismus wordt te voorschijn gebragt. Men moet dus niet aan die buitensporige aanmatigingen der Magnetiseurs gelooven, dat zij op de gedaante van een' zieke in den spiegel kunnen werken en wat dies meer zij, zoo als het zien van iemand op een' verren afstand, het lezen van brieven door de maag, welk alles door eene reeks van voorzigtige waarnemingen zou moeten bewezen worden. Hetzelfde

oordeelt de Schrijver wegens de inwendige ligchaamsaanschouwing der somnambulen en de zinsverplaatsing naar de zonnevlecht. Aan de waarheid der magnetische verschijnselen valt niet te twijfelen; doch daarbij wordt geene groote of nieuwe natuurkracht ontwikkeld, noch wordt er eene stof medegedeeld, en men moet aan de uitspraken der somnambulen, met betrekking tot de kennis en ongesteldheden van hun ligchaam, schier geene waarde hechten, noch middelen toedienen, die door *clairvoyants* worden opgegeven. De aanwending van het Dierlijk Magnetismus geschiede niet, dan onder toezigt van daartoe bevoegde personen. Men magnetisere niet, om proeven te nemen. Liever bevlijtige men zich, goede waarnemingen te doen. Vooral onbevooroordeelde, met de noodige kundigheden voorziene, waarnemers moesten zich daarop toeleggen. Dit mag, zegt de Schrijver, nog als eene dringende behoefte beschouwd worden.

Ziedaar het kortbegrip van dit boekje. Recensent vereenigt zich met de goede wenschen des Hoogleeraars, en voegt er den wensch bij, dat het geen *pia vota* zijn mogen. Veel toch is er, dat de volvoering bezwaarlijk maakt; als: de noodzakelijke vereeniging van bekwame mannen tot *één* doel (want *één* zou niet genoegzaam zijn), de langdurigheid der magnetische kuren, de onafgebrokene voortzetting derzelven, zelfbedrog en misleiding der gemagnetiseerden, de tegenstrijdige leerstellingen en opgaven der Magnetiseurs, en boven alles de zucht voor het wonderbare, der menschelijke ziel als aangeboren. Tot zuiver onderzoek zou men alle vooroordeel en partijdigheid moeten afleggen, noch voor noch tegen ingenomen moeten zijn, niets op gezag aannemen, ja zelfs het bestaan van het Dierlijk Magnetismus twijfelachtig moeten stellen. Wil men op dezen grond vol distelen en doornen iets winnen, dan moet men dien geheel omspitten. Men moet van voren af aan beginnen; want van zijne geboorte af is het Magnetismus in de handen van zonderlinge dweepers en onbeschaamde kwakzal-

vers geweest, en de weinige betergezinden, die er zich mede ingelaten hebben, gelukte het niet, ons den verborgen aard van hetzelve duidelijk open te leggen.

De Keapman fen Venetien in Julius Cesar, twa Toneelstikken, fen WILLEM SHAKSPEARE: uut it Ingels foarfrieske trog R. POSTHUMUS. Drukt to Grinz, bij *J. Oomkens.* 1829. Gr. 8vo. XXVIII, 238 Bl. *f* 2-:

Ziedaar gewis een niet alledaagsch verschijnsel! Een geheel boek, en wel eene vertaling, in de oude volksspraak der *Vriezen*, thans nog maar alleen op het land, en dit nog niet overal, gesproken. De Eerw. POSTHUMUS, die zich sedert verscheidene jaren als een bijzonder vriend en beoefenaar dezer taal deed kennen, schijnt nieuwe bemoediging in deze studie ontleend te hebben uit het verblijf van den Heer BOWRING in *Vriesland*, en bijzonder door hem aangespoord te zijn, om stukken van SHAKESPEARE, en wel, zoo veel althans de treurspelen aangaat, in dezelfde rijmelooze maat, in de bedoelde taal over te brengen. Wij ontvangen hier echter bovendien een vers aan Jr. ÆBINGA VAN HUMALDA, den bekenden voorstander van deze en andere letteroefeningen, — benevens een aan reeds genoemden JOHN BOWRING, den *Engelschen* reiziger, in *Vriesland* zoo zeer gevierd, en sedert *veel* en dus niet *on*besproken, — en eindelijk iets in ongebonden stijl aan de lezers, en wel eene zamenspraak van den schrijver met een' buurman, over den vernieuwden ijver voor het *Vriesch* en deszelfs beoefening, — als ook aan het slot nog eene overzetting van POPE's bekend *Algemeen Gebed.*

Het zij ons vergund, over het eene en andere onze gedachten te zeggen. Waartoe strekt de beoefening der *Vriesche* taal, zoo als die zich hier voordoet? Zeker niet, om dezelve, als schrijftaal, van algemeen gebruik te maken. Bij het gewone *Nederduitsch* hebben wij reeds

reden genoeg, om over de bekrompenheid van deszelfs grondgebied te klagen! Derhalve ter bevordering der taalkennis, *Duitsche* taalkennis, van welke het *Landvriesch* een' eigen tak uitmaakt; of uit bloote aardigheid, als een spel en vermaak; tenzij beide zamengaan. Wij moeten bekennen, geenen anderen redelijken grond voor dit werk te vinden. Ja, hoezeer wij ook voorstanders van het oude en vaderlandsche zijn, in zoo verre verbastering en nieuwheidszucht daar tegenover staan (hetgeen dikwijls het geval is), zoo schijnt het ons toch twijfelachtig, of het behoud, met hand en tand, van eenen verouderden tongval, in een klein gedeelte van ons land enkel onder landlieden bestaande, juist heel veel nut, hetzij aan de algemeene beschaving of de eensgezindheid, zal toebrengen.

Wat nu het eerste, de taalkundige beoefening van den *Vrieschen* tak, aangaat, zoo zouden wij denken, dat het schrijven in denzelven, en wel zoo als hij thans gesproken wordt, het kleinste en laatste gedeelte dezer studie moest uitmaken. Waar toch bestaat dezelve nog onverbasterd? Waar is hij niet met eene menigte van *Nederduitsche* woorden en spreekwijzen vermengd? Om dezelve zoo veel mogelijk te vermijden, dient men althans de taal in alle oorden van *Vriesland*, bijna in ieder dorp, eenigen tijd gehoord en beoefend te hebben; doch waarvan wederom het gevolg is, dat de alzoo gezuiverde stijl allen eenigzins vreemd en als een bont geheel is. Van meer belang achten wij het tot gezegde einde, het *Vriesch* in zijnen oorsprong en afzonderlijke eigene takken, zoo wel als verwante talen en tongvallen, na te gaan. De oude staatsstukken b. v., korteling door WIARDA in *Oostvriesland* uitgegeven, toonen eene blijkbare overeenkomst, maar ook niet minder belangrijk verschil met het tegenwoordig taalgebruik van eigenlijk *Vriesland*. En verre noordwaarts op vindt men nog sporen van deze oude taal. Welk alles, en hetgeen hiertoe meer dient, den Heere POSTHUMUS en zijnen kundige vrienden, trouwens, niet behoeft gezegd te worden.

Beschouwen wij het *Vriesch* schrijven, daarentegen, meer als eene liefhebberij, dan komt het ons voor, dat men niet moet vertalen. Hierdoor vervalt men in allerlei zwarigheid. Nu eens missen wij het regte woord, dan de ware spreekwijze, en bij slot de geheele kleur, om het gestelde regt *Vriesch* uit te drukken; of, zulks als met geweld pogende te bereiken, verandert de aard der gedachte, en wordt het deftige gemeen, het gemeenzame daarentegen stijf. *Vriezen* — en wie verstaat het anders? — zijn gewoon, slechts boeren, over hunne zaken, in deze taal te hooren spreken. En het verband der denkbeelden maakt, dat het hun vreemd en soms kluchtig luidt, wanneer zij vorstelijke personen, lieden van aanzien, enz. in dezelve hooren spreken. SHAKESPEARE moge hier al iets vooruit hebben, omdat hij doorgaans iets gemeenzaams heeft, den mensch meer ongekleed, dan wel anderen, doet voorkomen, dit neemt de zwarigheid niet geheel weg. En een en ander stukje uit HALBERTSMA's *Lapekoer* doet ons daarom meer vermaak, dan de uitnemende aanspraak van M. ANTONIUS zelve in deze vertaling.

Dit alles intusschen betreft het ontwerp, en misschien zou de schrijver hetzelve zeer goed weten te verdedigen; komen wij dus tot de uitvoering. Hier nu gelooven wij den Heere POSTHUMUS geene veelvuldige kennis, vlijt en bekwaamheid te mogen betwisten. Zoo wel 's mans vooropgezondene verzen, als inzonderheid ook de zamenspraak en desgelijks de vertaling, komen ons inderdaad verdienstelijk voor. Ware bestede moeite alleen genoeg, om een werk te doen prijzen, dan behoorde 's mans lof misschien gelijk te staan met dien van menigen letterheld en man van diepe wetenschap.

Wij willen echter een paar aanmerkingen maken, al ware het ook maar om te doen zien, dat de taal, waarin, en die, waaruit hier overgezet is, ons niet geheel vreemd moet geacht worden; waardoor wij immers alle bevoegdheid ter beoordeeling zouden missen. In de eerste

plaats, namelijk, willen wij eenige (geenszins alle) woorden en spreekwijzen opgeven, die wij op deze wijze nimmer hoorden gebruiken; schoon het daarom niet uitgemaakt is, dat zij nergens alzoo voorkomen.

Rju, *vrij wat*, *vrij veel*, zagen wij nooit met *zoo* of *veel* verbonden, — *jamk*, *dikwijls*, nooit zonder bijgevoegde ontkenning (*net* of *naat jamk*) — *johnmiel* nooit voor *avendeten*, wel *jimmet*, — *meiwitten*, voor *geweten*, in het geheel nooit, — *heeg en dreeg* niet dan in zamenstelling met *zitten*, voor *vrij en veilig*, — *schien* alleen voor *rein*, nooit voor *fraai*.

Ook zouden wij *een* alleen dan *ien* spellen, als het een getal beteekent, anders *en*, — en alleen *oaf* voor *af*, niet voor *of*, omdat men op de uitspraak en niet op de afkomst moet letten, — desgelijks *opfied* en niet *opfet* voor *opgevoed*, — *lea in smatte*, niet *leed in smarte*, — *kroonje*, niet *kroane*, — *droktme* en dergelijke zijn ons mede vreemd, behalve uit GYSBERT JAPIKS. Wijders komt *ien dy naat ljeumt*, voor *een ongeloovige*, ons stijf voor, — zoo ook *minnenijdig*, — *heersucht*, waarom niet *hjae-* of *hjaersucht?* — voor *goden* zagen wij, in allen gevalle, ook liever *godden*, — *nin ien* schijnt ons min gemeenzaam dan *nin biet*, *nin miske*, enz. — bij *planke mis* schijnt *de* vergeten, — of *foarballe*, meest van vogel-verjagen gebruikt, voor *in ballingschap zenden* mag gebezigd worden, zij daargelaten.

Onze tweede aanmerking is, dat SHAKESPEARE's tekst ons toeschijnt niet altijd volkomen wèl verstaan en gelukkig overgebragt te zijn. Wij willen slechts een enkel voorbeeld aanvoeren, en wel uit het allereerste tooneel van JULIUS CESAR:

Engelsch. „MAR. You, Sir; what trade are you? *Cob*. Truly, Sir, in respect of a fine workman, I am but, as you would say, a cobler. MAR. But what trade art thou? Answer me directly. *Cob*. A trade, Sir, that I hope I may use with *a save conscience; which is indeed, Sir, a mender of bad soals*."

Vriesch. „ MARULLUS. In jo, maat! wat dwaan jo? —
„ *Borg.* Wrammels wier, mijn heer! ik bin bij ien
„ fijnwirker mar, om ſo to ſizzen, ien laper fen âde
„ ſchoen." [NB. Deze woorden, *âde ſchoen*, konden en moesten weggelaten zijn, om het volgende.] „ MAR.
„ Mar wat bedrieuw hest'? Siz 't mij mar rjuechtuut.
„ *Borg.* Ien bedrieuw, mijn heer! wierijn ik, ſo
„ az ik hoopje, az ien eerlijk man in mei ien behâden
„ meiwitten arbeidje mei. Ijn âde earnst, mijn heer! ik
„ bin ien helper fen ſieke folen." — Om dit, wat bij SHAKESPEARE niet ſtaat, nogtans eenigen zin en bedoeling te geven, merkt POSTHUMUS in eene noot aan: „ Hij ſpijllet mei de klang fen de Ingelske wirden:" [wudden?] „ *Soul*, ſiel; in: *Sole*, ien ſchoegs fool." Welke aanmerking wij niet tegenſpreken; maar die toch het haperende bij POSTHUMUS niet wegneemt. „ Het *geweten* is een herſteller van gebrekkige zielen."

Wat de rijmelooze, geheel naar SHAKESPEARE gevolgde maat, in dit ſtuk, betreft: zag men het niet aan den druk, men zou naauwelijks merken, dat dezelve beſtond, en de moeite, hieraan beſteed, ſchijnt ons dus meest verloren.

Hier eindigen wij onze bedenkingen, die wij geenszins als orakelſpreuken willen hebben aangemerkt, maar die wij veeleer, in alle nederigheid, den ijverigen ſchrijver aanbieden, met geen ander oogmerk, dan het ware en goede te bevorderen. Slechts zeer zelden nam Recenſent eene proef, om in de *Vrieſche* landtaal, hetzij dicht of ondicht, te ſchrijven. Doch gereedelijk houdt hij zich overtuigd, dat een werk als het onderhavige ontzaggelijk vele moeite en oplettendheid kost; en gaarne geeft hij den Heere POSTHUMUS het getuigenis van *doorgaans* de regte kleur en het karakter zijner tale wèl bewaard te hebben.

Pierre en zijn Huisgezin; een Familietafereel uit de Geschiedenis der Waldenzen. Naar den vierden Druk uit het Engelsch van Mw. GRIERSON. *Te Rotterdam, bij* de Wed. van der Meer en Verbruggen. 1829. *In gr. 8vo. VIII en* 200 *bl. f* 1-80.

In eenen tijd, dat het lezend Publiek zoo zeer aan geheel of ten deele verdichte verhalen gewoon is, als in den onzen, komt het er vooral op aan, uit welke bronnen deze verhalen geput zijn, en welke ſtrekking ze hebben. Is het den Schrijver alleen te doen om de belangſtelling gaande te houden en het gevoel op te wekken, dan overprikkelt hij niet zelden, en meestal zonder het zelf te willen. Menige jeugdige verbeelding brengt hoofden en harten in wanorde, en doet velen zijner lezers en lezeresſen het vlugtige genot zijner aandoenlijke tafereelen, ſoms levenslang, met al die kwade gevolgen bekoopen, die uit het rondzwerven in eene denkbeeldige wereld voortvloeijen. Heeft hij daarentegen edeler doel; wil hij Godsdienst en zedelijkheid bevorderen, maar zonder den ſlag te hebben van zijne inkleeding belangwekkende te maken, dan blijft hij meestal in alledaagſche, doorgaans beuzelachtige, voorvallen en geſprekken hangen; en de meerderheid zijner lezers, aan ſterker gekruid voedſel gewoon, doet het boek al geeuwende digt, zonder zich verder noch over zijn doel, noch over zijne inkleeding te bekommeren. De groote kunst ligt in het houden van den middelweg; en echte godsdienſtigheid, zedelijkheid, huiſelijke deugden, liefdadigheid, en alles, wat liefelijk is en wèl luidt, te doen beminnen en navolgen, door het in deszelfs eigen helder en beminnelijk licht voor te ſtellen, en dit te doen in zulke tafereelen, die door levendige kleuren de aandacht beſtendig boeijen, zonder in het onwaarſchijnlijke te vallen, of eene bonte ſchilderij op te hangen. Op deze kunst nu verſtaat zich, dunkt ons, de Schrijfſter van het voor ons liggende

werkje bij uitstek. Haar hoofddoel is: de eenvoudige voortreffelijkheid van den echten Evangelischen zin, den invloed van wèl toegepaste vertrouwelijkheid met de leer des Bijbels op verstand en hart, op huiselijke en maatschappelijke betrekkingen, in voor- en tegenspoed, in kalmte en te midden der vreesselijkste vervolgingen, overtuigend voor te stellen; terwijl zij dit alles te beter wil doen uitkomen, door dat hemelsch licht te laten schijnen te midden der duisternis van domheid, bijgeloof en gewetensdwang. Wilde zij nu dit doel door middel van een verdicht, offchoon op de Geschiedenis rustend, tafereel bereiken, dan konde zij wel op geen gelukkiger inval gekomen zijn, dan om hare hoofdpersonen te kiezen uit dat klein, maar hoogst opmerkelijk volk, hetwelk sedert Eeuwen, in de dalen van *Piemont*, de fakkel der reine, oorspronkelijke Evangelieleer brandende wist te houden, in spijt der schier onafgebrokene pogingen der vijanden des lichts, om dezelve door allerlei list en geweld uit te dooven. Zij leidt ons de woning van eenen dier brave en eenvoudige dalbewoners binnen, maakt ons met zijne edele gevoelens, met zijn gezin en zijne betrekkingen bekend, en laat ons eerst in hun huiselijk, offchoon niet onvermengd, geluk eene poos tijds ons verblijden, om daarna in eene hooge mate met hen te lijden, daar zij diep deelen in de vreesselijkste angsten, verliezen, ontberingen en ellenden, hun door booze menschen om hunne onwankelbare trouw aan het geloof der vaderen aangedaan. Wij willen, met opzet, geene schets van het hier geschilderde Familietafereel geven, noch de eindelijke uitkomst mededeelen; eensdeels omdat zulke tafereelen, uit de volheid van een edel gestemd hart en eene rijke verbeelding gevloeid, en niet zelden van het welaangebragte bijwerk geene mindere schoonheid dan van het fonds der Geschiedenis ontleenende, veel door eene dorre schets verliezen; anderdeels omdat wij onzen lezers en lezeressen die soort van genoegen niet willen ontrooven, hetwelk de eerste lezing eener ingekleede geschiedenis noodzakelijk met zich brengt.

Wij moeten daarom dan ook die weinige aanmerkingen van ondergeschikt belang terughouden, welke wij hier en daar onder het lezen maakten. Genoeg zij het, te zeggen, dat zij niets benemen aan de hooge waarde van dit boekje, hetwelk wij ruimschoots meenen te moeten aanbevelen; niet enkel omdat het belangwekkend en met ongemeen kieschen smaak geschreven is, noch zelfs alleen daarom, dat het reine huwelijks-, ouder- en kinderliefde, braafheid en gastvrijheid, met de treffendste kleuren afschildert; maar daarom inzonderheid, omdat allen, die de overtuigingsmiddelen der Roomsche kerk nog niet regt kennen mogten, ze hier als in eenen helderen spiegel mogen aanschouwen, en leeren op hunne hoede te zijn, dat hen niemand verleide, de duisternis liever te hebben dan dat Evangelisch licht, hetwelk zich hier in eenen zoo heerlijken glans vertoont, dat men niet kan nalaten het te beminnen, en door oefening in ware godsdienstigheid en reinheid des harten, in verdraagzaamheid, gepaard met standvastigheid, het dagelijks meer te volgen.

Over Universiteiten en Hooger Onderwijs. (*I—Ide Brief.*) *Te Leyden, bij* H. W. Hazenberg, Jun. 1828, 29 *In gr. 8vo.* 150 *Bl. f* 1 - 85.

Ten opzigte ook van het Hooger Onderwijs heeft in velerlei strijdschriften en dagbladen meer spiegelgevecht, dan wezenlijke oorlog plaats. Art. 226 der *Grondwet*, zoo als hierna, hopen wij, blijken zal, meestal verkeerd opgevat, bij den verdediger zoo wel als den aanvaller, veroorzaakt, dat alles bijna schermutseling is, en wel aan dien kant, waar noch aanval noch verdediging te pas komt. De aanspraak des Konings doet op iets beslissends hopen, en maakt de belangstelling in de erbarmelijke spiegelgevechten der schrijvende strijders voor den lezer hoe langer hoe geringer. In afwachting van de eindelijke beslissing dezer hoogstbelangrijke zaak, zullen wij die schermutselingen slechts aankondigen, zonder dezelve te beoordeelen.

De Brieven, die wij nu voor ons hebben, verdienen geens-

zins onder die rubriek geplaatst te worden, alzoo deze het onderwerp dieper ophalen, dan al de *hurah*-schreeuwers, vooral in het Zuiden. Zij zullen, ook na geëindigden strijd, hoe ook de kans uitvalle, met gretigheid en nut blijven gelezen worden.

De ons onbekende schrijver toont overal zijn onderwerp meester te zijn. Nergens vindt men spoor van de minste partijzucht; maar overal dien echt liberalen geest, die wel niet voor *Jan en alleman* de studiën openstelt, (ook hier heeft het *Odi profanum vulgus et arceo* een' gezonden zin) maar die hartelijk en goed aan de onderwijskundige (?) keukenmeesters onzer dagen het bekende gezegde van HORATIUS onder den neus houdt:

O cives, cives quaerenda pecunia primum est;
Virtus post nummos.

Deze Brieven zijn geschreven aan een' Hoogleeraar. Dit maken wij op uit den derden Brief, bl. 13, 14. De tweede geeft hiervan ook een' wenk, bl. 32. Het eigenlijk doel vinden wij opgegeven III. bl. 33. „Het zijn diezelfde drif-„ten, die, over een' anderen boeg gewend, meermalen de „gelijke verdeeling van bezittingen, en van wat niet al, ge-„vergd, en, met omverwerping van het gansche maatschap-„pelijke gebouw, doorgedrongen hebben. Bij zoodanige ge-„varen mag men niet zwijgen, maar moet men alle middelen „bij de hand grijpen, om het kwaad te voorkomen of „te stuiten: en wanneer de Commissie tot inlichting der „Regering arbeidt, en, zoo als wij reden hebben om te „vertrouwen, den goeden weg inslaat, geef ik mijne be-„denkingen aan het publiek, of ze daar eenigen ingang mog-„ten vinden. Gij weet, hoe groot een gedeelte onzer land-„genooten slecht schrijft, maar oneindig babbelt, 't geen zij „voor spreken willen doen doorgaan. Voor hen zelve wen-„schen wij hun beterschap; maar wij zullen niet gedoogen, „dat zulk een geklap door onze volstrekte stilzwijgendheid „in 't behalen der overwinning geholpen worde."

De Punten ter overweging, van wege de Regering medegedeeld, over welker strekking 's mans gevoelen, IV. bl. 1 volgg., naar ons oordeel zeer juist is, worden even aangeroerd, niet behandeld. „Het zijn alleen algemeene beginse-„len, die mij nu moesten bezig houden, vooral in den staat „van gisting en beroering, waarin veler gemoederen thans

„op dit ſtuk verkeeren. Zij zijn dan ook grootendeels ont„wikkeld, omdat ik begreep, dat zij niet vreemd moesten „zijn aan de beraadſlagingen eener tweede Commisſie, on„langs door den Koning voor het middelbaar onderwijs bijeen„geroepen." — „Ik zal u nog meermalen moeten lastig val„len: want tot de Punten van overweging zelve zijn wij „nog niet gekomen, veel minder tot de verſchillende Conſi„deratiën der Hoogeſcholen. Dit dus op een' anderen tijd." V. 18, 19. Wij zien alzoo nog meer te gemoet, en met wezenlijke belangſtelling. Kan het zijn, dan make de ſchrijver wat ſpoed; evenwel *festinet lente!* De zesde Brief is ons nog niet ter hand gekomen. Met de aankondiging dezer Brieven zullen wij eene uitzondering maken, en, zoo mogelijk, elken Brief dadelijk kennelijk maken. Want het overig geſchrijf is meestal het gevoelen van JAN, PIET en KLAAS, en verdient dit altijd te blijven. Doch hier vinden wij bezadigd, gegrond en verlicht oordeel, aan hetwelk alle ware Vaderlanders, zonder eenig gevaar, het hunne, bij verſchil, gaarne zullen en kunnen opofferen.

In deze Brieven werd gaandeweg onze belangſtelling grooter. Slechts ééne aanmerking hebben wij te maken. Deze deelen wij mede, omdat meest al de ſchriften over het Onderwijs die aanmerking noodzakelijk maken. In al de verweerſchriften, die ons onder de oogen gekomen zijn, (alles hebben wij niet gelezen, en zouden ook dit niet willen doen, al werden wij hiertoe kosteloos in de gelegenheid geſteld) wordt Art. 226 der *Grondwet* verkeerd opgevat. Onze ſchrijver ontwijkt die ſont niet, en daarom zullen wij onze gedachten over dat Artikel aan het beſcheiden oordeel van deskundigen onderwerpen. Het ſpreekt dus van zelve, dat de onderſcheidene *Journalisten*, waar zij ook kladden, minder in aanmerking door ons genomen worden. Het opgewonden uurwerk wijst anderen iets aan, waarvan het zelf geen begrip heeft. Wanneer het van ſtreek is, gaat het niet beter. Ieder *Journalist* is tegenwoordig *Profesſor!*.... Maar, ongelukkig voor hen, *in Partibus.*

In de toepasſing van dat Artikel wijkt ook onze ſchrijver, dunkt ons, iets van den regten weg af, wanneer hij (V. bl. 5 volgg.) *de zorg der* REGERING *voor het openbaar Onderwijs* aan den KONING, als zoodanig, overdraagt. Behoorde dan dit Artikel niet voor te komen in het tweede Hoofdſtuk der *Grondwet*, dat uitdrukkelijk handelt over *de Magt des*

Konings, Afdeeling VI., Art. 56—70? Art. 228 maakt, even als het 226ste, onderscheid tusschen de *Regering* en den *Koning*. Dit onderscheid moet men evenwel in eene wet, en wel in eene *Grondwet*, niet naar de regels eener spraakkunst beoordeelen. Wat is dan *Regering*, onderscheiden van *Koning*, onder een grondwettig Bestuur? Wat anders, dan *de Koning met gemeen overleg der Staten-generaal?* De beide deelen worden bij het te geven verslag (Art. 226 en 228) afzonderlijk genoemd. Dit juist geeft aanleiding tot onzekerheid. Er is geene bepaling, hoe die zorg der Regering moet en zal plaats hebben. Ieder voor en tegen schrijver heeft dan ook de *Grondwet* in den mond, en neemt uit Art. 226 dat woord ter verklaring op zich, dat voor zijn gevoelen het scherpste wapen oplevert. Daarin zal nu worden voorzien, dat alles vastheid en zekerheid bekomt, en allerlei schreeuwers de mond wordt gesnoerd. Hierom is de wet op de drukpers, hoezeer ook anderen die strenger hadden gewenscht, voor Art. 227 van het hoogste belang. Dezelfde onbepaaldheid heerscht, eveneens bij Art. 228, ten opzigte van het *Armbestuur*. Hoe zal men overal schreeuwen, indien niet vooraf eene wet aanwijst en regelt, hoedanig zich de Regering op dit punt gedragen zal en moet? Indien de Heeren *Petitionarissen en Comp.* dit hadden op het oog gehouden, zouden zij, en dan ook met meer eerbied dan zij nu hebben betoond, als bijvoegsel, naar Art. 234, eene wet hebben verlangd, bij welke alles juist en naauwkeurig bepaald werd, wat tot dit onderwerp betrekking heeft. De Koning toont de *Grondwet* beter te kennen, dan al die armhartige tegenstanders, die te harder schreeuwen, hoe minder zij weten. De beloofde wet op het openbaar Onderwijs is op alle adressen, petitiën en dergelijk fabrijkwerk het antwoord, onzen Koning waardig. Men vergeve ons dezen uitstap!

Het kan van ons niet worden gevergd, dat wij alles opgeven, wat in deze Brieven voorkomt. Behalve dat de losse schrijftrant van *brieven* dit verbiedt, zoo zegt de schrijver uitdrukkelijk, III. bl. 7: „ Doch gij zult het mij ten goede „ houden, dat ik mij, in dit vlugtig geschrift, minder aan „ eene strenge orde mijner denkbeelden bind." Willen wij dus deze Brieven niet geheel uitschrijven, dan zijn wij wel gedwongen, alleen deze en gene bijzonderheid mede te deelen. Hierin hopen wij dus te werk te gaan, dat wij, naar het oordeel onzer lezers, deze Brieven, als zeer belangrijk, met grond algemeen mogen aanprijzen.

Reeds de titel wekt het vermoeden op, dat de schrijver een wezenlijk onderscheid maakt tusschen Universiteiten op zichzelve en het Hooger Onderwijs. Dit verschil is in den aard der zaak gegrond, en 's schrijvers bestendige opmerkzaamheid op hetzelve doet deze Brieven in belangrijkheid rijzen. Brief I behandelt afzonderlijk 1° het doel der Universiteiten, bl. 4—33; 2°, als tweede en ondergeschikt doel, het zoogenaamde Hooger Onderwijs. Het is noodlottig, indien alleen het woord *behoefte* hier alles moet regelen. „Waar zou dan het edele en voortreffelijke zijn?" Behoefte leidt tot de vraag des leerlings van EUCLIDES naar geld, bij de kennis van de eerste *propositie*. Die bekrompenheid, met welke ons de Fransche geest — nu ja, geest! — der te zeer verfranschte Nederlanders bedreigt, wordt bl. 7—10 in hare naaktheid zoo voorgesteld, dat zelfs de voorstanders dier noodzakelijke behoefte haar niet begeeren zouden. „Men „verlangt" (bl. 11) .. „niet alleen, dat onze Jongeling„schap onderwezen;" (Voor de schatkist zou dit onderwijs het goedkoopst zijn. Met de stoomboot kon men het elders gaan halen. *O lepidum caput*, dat zulks in ernst heeft aangeraden!) „maar ook in vaderlandsche zeden en begin„selen opgevoed worde." Uit de Geschiedenis wordt voorts afgeleid (bl. 11—19), dat behoefte zich eerst bij volken zoo wel als bij menschen tot het noodige alleen bepaalt; dat zij naderhand ook het aangename en streelende opneemt, naarmate de eerste ruwheid wordt afgeslepen, en beschaving zich openbaart. Hoogere behoeften, vooral door het Christendom opgewekt en gevoed, vorderen meer dan het enkel noodzakelijke. Smaak en vernuft wekken op, en bevorderen kunsten en wetenschappen. Gepast worden hier vergeleken *Sparta* en *Athene*, *Rome* en *Griekenland*. Hier gebood smaak en vernuft meer te doen, dan die noodlottige bekrompenheid van *Sparta* of *Rome*. „Latere tijden van vrijheid en her„vorming deden betere begrippen omtrent studie en weten„schappen ontstaan." Vanhier de *Akademiën*, door RICHELIEU en COLBERT gesticht; doch welke niet geheel voldeden. „Van uitgestrekter nut zijn in de 18de eeuw die „menigvuldige Genootschappen geweest, tot beoefening en „aanmoediging van allerlei wetenschappen." Door den vorigen Regeringsvorm der Nederlanden, hoewel men ook J. SCALIGER naar Leyden wist te lokken, en door verdraagzaamheid menig geleerde zijn vaderland met ons landje

verwiſſelde, hielden de Univerſiteiten ſtand, maar als eenvoudige leerſcholen voor de behoefte der maatſchappij. Zelfs het Nederlandsch Inſtituut voorziet in die hoogere behoeften niet. „ Twee dingen zijn er, die den burger, bij genot eener billijke vrijheid, gelukkig en welvarend maken; „ eigendom en beſchaving van den geest. — Men behoort zich „ niet tevreden te ſtellen met wetenſchappen, waarvan de „ toepasſing tot de tegenwoordige behoefte des levens zigtbaar en voor een ieder handtastelijk is. Waar deze verzuimd worden, daar kan men zeggen, dat de regering ruw „ en barbaarsch is." De zorg der Regering moet verder gaan, of zij verzuimt haren pligt. Beſchaving werkt voordeelig op vaderlandsliefde, en is nuttig ook voor anderen. „ Haar pligt (der Regering) te dien aanzien bepaalt zich dan „ geenszins tot het *noodige* onderwijs. Zij moet veel belovende of reeds uitmuntende talenten in alle vakken van wetenſchappen uitlokken en onderhouden, en verzamelingen „ aanſchaffen van al datgene, wat tot uitbreiding en opheldering van elke ſtudie dienen kan." — „ Dit kunnen en „ moeten de Univerſiteiten te weeg brengen, welke in de „ eerſte plaats eene verzameling moeten zijn van bedrevene „ en met roem bekende mannen in ieder vak," enz. — Het Hooger Onderwijs wordt in dezen Brief ſlechts aangeſtipt; maar bl. 34 wordt beloofd, dat onderzocht zal worden, in een' volgenden, „ tot welk eene mate onderwijs van Univerſiteiten behoort gevergd te worden; welke daarvan de voordeelen zijn, zoo voor hen, die het geven, als voor hen, „ die het ontvangen; eindelijk, in welk verband het geſteld „ kan worden met de behoefte der maatſchappij."

Dezen eerſten Brief hebben wij eenigzins uitvoerig medegedeeld. De overigen zullen beknopter vermeld worden. De eerſte Brief openbaart den goeden en voortreffelijken geest, in welken allen zijn geſchreven. Jammer, dat zij, die het hardst om verandering ſchreeuwen, Fransch denken, Fransch lezen en Fransch ſpreken! Want, al werden deze Brieven ook in de Franſche taal overgezet, de Franſche geest ontbreekt. Wat hebben zij dus met deze Brieven te maken, die voor zichzelven een Fransch Intendantſchap zoeken, (wij wenſchen: *in Partibus!*) of den zich zoo noemende *weetnieten* (*Ignorantins*) als brakken dienen? Ongelukkig, dat beide door hun geſchreeuw het domme volkje op hand hebben. Met eenige verandering is op dit hoopje (ach! misſchien elders den *groot-*

ften hoop) toepasfelijk het zeggen van TERENTIUS, *Adelph.* IV. 3. vs. 14—16:

„ *Omnes*, qui mentis funt minus fagacis, *magis funt*, *nescio*, *quo modo*,
„ *Suspiciori: ad contumeliam omnia accipiunt*, *magis:*
„ *Propter fuam* ignorantiam *fe femper credunt negligi.*"

Hoe dommer, hoe meer wantrouwende. Ziehier de bron van alle *Petitiën.*

In den IIden Brief voldoet de fchrijver aan zijne belofte, in den eerften gedaan. Bl. 4—7 wordt dit nut aangewezen voor hen, die dit onderwijs geven. Vervolgens, na regt goed bepaald te hebben, wat Hooger Onderwijs is, bl. 8—26, wijst hij aan de voordeelen van onderwijs aan de Univerfiteit voor hen, die geleerd wetenfchappelijk onderwijs verlangen te genieten, bl. 26—35.

De IIIde Brief behandelt als onderwerp de *Vacantiën*. Die het meest tegen de Vacantiën fchreeuwen, toonen het onderfcheid niet te kennen tusfchen vrijftelling van onderwijs en vrijftelling van geleerde onderzoekingen. *Vacare labori* is geenszins de heilige ledigheid der Monniken. Wie zijnen pligt kent en gaarne vervult, houdt zich aan het *esfe nunquam minus otiorum, quam cum fit otiofus.* Doch ook hier fchreeuwen de domften het hardst. Hetgeen de fchrijver hier aanftipt, verdient alle opmerking.

De IVde Brief heeft, zoo als de fchrijver zegt, eene voorrede. Daaruit nemen wij dit over: „ Nu en dan wil ik „ maar waarfchuwen, dat zij, aan wie onze belangen zijn „ opgedragen, die *vox populi*" (in gezelfchappen en dagbladen) „ niet voor eene *vox Dei* houden." Men befchouwt de Akademie als eene loterij, in welke men kan inleggen; ontvangt men een *niet*, en er komen om verfchillende redenen vele *nieten* uit, dan fchreeuwt men, dat niets deugt. De hoofdzaak in dezen Brief vinden wij bl. 9 opgegeven: „ Wil „ de Regering dan beide belangen billijk behartigen, zij zie „ wel toe, dat men den geleerde geene te zware fchatting „ afperfe, waardoor zijn wetenfchappelijk vermogen bezwaard, zijne vruchtbare nijverheid belemmerd, en den „ Staat eerst een gering, en daarna geheel geen voordeel „ bezorgd wordt; men wachte zich, *de hen met gouden eijeren te flagten.* Ziehier, op welk eene wijze de gronden op

„ te sporen zijn, waarop men bepalingen en reglementen te „ dien aanzien moet vestigen." Dit wordt vooral toegepast op het geschreeuw van hen, die met meerderen spoed en met mindere kosten het hoogste lot van de Akademie wenschen te ontvangen. Voor looden verstanden is de Akademische stoomvaart wel de ongeschiktste. Zulk *lood* wil men doen *vliegen*, en wel — door het maken van spoed en het verminderen van kosten! *O lepida capita!*

De Vde Brief is tegen de schreeuwers om *Emancipatie van het Onderwijs* gerigt. „ Er zijn eenige razende Roelanden „ opgestaan, die ik weet niet wat voor spoken aanwezen, „ waartegen zij dapper begonnen te vechten en te schreeu- „ wen, zoodat er ons het hoofd van omliep." Regt hartig en hartelijk is 's mans toespraak aan die dwergjes onzer dagen, die met hunne onreine handen het schoonste onderwerp bezoedelen, en naar hun *miniatuurvernuft*, indien het nog maar vernuft is, datgene hervormen willen, waarvan zij, als Fransche apen, bij elk woord laten zien geen juist, ja geen denkbeeld te hebben. „ Maar onderzoeken wij onpartijdig, hoe „ ver zich dat regt" (des Konings, dat deze Pygmeën hem willen betwisten) „ uitstrekt, en of er gegronde klagten ge- „ hoord worden tegen deszelfs toepassing in het stuk van „ onderwijs." Hier zou de schrijver nog beter geslaagd zijn, indien hij Art. 226 naauwkeuriger, dan door hem nu is geschied, had gadegeslagen. Evenwel zegt hij genoeg, om zulken den mond te snoeren, die niet als kwade jongens hun stuk volhouden, al gevoelen zij het volkomen mis te hebben. „ Ik laat" (bl. 15) „ den Heer SASSE VAN IJSSELT daar, „ die beter gedaan had, wanneer hij in de Kamer gezegd „ had: „ Mijn lieve Edelmogende Heeren! gij weet, dat „ „ ik nog al dikwijls meêpraat over dingen, daar ik wei- „ „ nig verstand van heb: maar het onderwijs.... gij moet „ „ het mij niet kwalijk nemen, dat is Arabisch voor mij. Ik „ „ ben anders voor geen klein geruchtje vervaard, maar dit „ „ is mij te hoog, en dan denk ik om den aap, die in den „ „ boom klimt." Hoe velen zijn er, die naar waarheid niets anders kunnen, en daarom ook gulweg niets anders moesten zeggen! Het zou hun tot eer strekken, hierin hunne onkunde te belijden, al ware het, dat anderen, die nog dommer zijn dan zij, hen voor Professors *in superlativo* (hooger kan het toch niet) hielden. *Sed haec hactenus.*

Brief over de Wetten op het lager Onderwijs, aan den Heer J. CORVER HOOFT, *bij zijne benoeming tot Voorzitter der Tweede Kamer der Staten-Generaal, door* P. DE RAADT. *Te Rotterdam, bij* J. van Baalen. 1829. *In gr. 8vo. 32 Bl. f* 1-30.

De menigvuldige Petitiën, wier apocryfe afkomst telkens meer aan het licht zal komen, hebben vooral dit nadeel gestigt, dat zij, die het vaderlijk toezigt van onze regtvaardige Regering naar waarde weten te schatten, bevreesd zijn voor geheel of gedeeltelijk verlies van de nooit genoeg te waarderen voorregten, welke een groot gedeelte der Nederlanders sedert vele jaren, door vrij maar niet bandeloos onderwijs, volop heeft mogen genieten. De Heer DE RAADT schijnt beducht te zijn, of geweest te zijn, dat de Petitiën aan alles den bodem zouden inslaan. Die vrees is tamelijk ongegrond. Wanneer vrijheid van onderwijs verleend wordt, hebben de betergezinden immers ook vrijheid, om hunne oogen te gebruiken en te oefenen, zonder die op bevel van een Petitiemaker te moeten sluiten. Het is wel zoo, dat de Petitiemakers, wel te onderscheiden van de Petitieteekenaars, met het verzoek om vrijheid voor allen, niets anders bedoelen, dan vrijheid, om duisternis of ultra-licht, voor goede oogen even nadeelig, voor te staan, en daarbij voor zichzelven het meest wel te varen. Doch die Petitiemakers kunnen niet gemakkelijk ons uit *onderwijs* doen lezen *gemaal*, en tot het maken en doordrijven van wetten op dit punt hebben zij noch last noch gelegenheid. De Heer DE RAADT moest reeds door de Aanspraak des Konings zijn gerustgesteld, waarin *vastheid* beloofd werd voor de milde beginselen, naar welke zich dit onderwijs rigten moet. Hoe is het mogelijk, dat hij nu het lager onderwijs, als wel en wettig eigendom van onzen landaard, beschermen wil? Men moet niet schreeuwen vóór dat men geslagen wordt. Of is hij bevreesd voor onzen Koning, dat hij aan zulken, die hard en onophoudelijk schreeuwen zonder ooit iets bewezen te hebben, Octrooi verleenen zal, om, terwijl zij zelve verkiezen aan den leiband te loopen van........, ook anderen te dwingen tot het aantrekken van hunne kinderschoenen? Het Ontwerp van Wet op het lager Onderwijs, bij Koninklijke boodschap den 26 *November* aan de Tweede Kamer aangebo-

den (*), heeft hem van die vrees nu zekerlijk geheel verlost. Zijn brief, geteekend *October* 1829, komt niet enkel *na Post-tijd*, maar zelfs veel te laat. Deze brief schijnt ons evenzeer toe aan verkeerd adres besteld te zijn. CORVER HOOFT heeft voor zich dien brief, vooral nu, niet noodig; en als Voorzitter der Tweede Kamer zal hij voor denzelven geen plaatsje vinden op de *Griffie*. Nu, dat beteekent ook weinig, wadat de vreemde Heer FONTAN, wij wenschen voor altijd, daar met zijn kostelijk geschrijf is nedergelegd. Het komt ons voor, dat deze na den maaltijd aangeboden mostaard voor onze lezers weinig waarde heeft. Daarom zeggen wij nu liefst niets, dan dat wij dezen brief wenschen nedergelegd te zien.... Waar? — Dit is ons om het even; als maar de *Dompers* en de *Illuminaten* (het gaat nooit goed, als deze heeren ééne lijn trekken) hierdoor in staat worden gesteld, om denzelven in te zien. Dan zullen deze heeren, als zij willen, zien, dat het lager onderwijs, ook met het noodige toezigt van onze Regering, een wel en wettig en genoegzaam beveiligd eigendom is, hetwelk zij allen *pro virili* beschermen willen, die door langdurig gebruik van deze hunne bezitting ten minste dit geleerd hebben, dat het beter is, iets zelf te *weten*, dan hun te moeten *gelooven*, die van vele dingen niets of zeer weinig weten.

(*) Zie *Ned. Staatscour.* van 28 Nov. 1829, No. 281.

Nieuwe Gedichten. II Deelen. Door H. TOLLENS, C.Z. *'s Gravenhage, bij* J. Immerzeel, Jun. 1829. *In gr. 8vo.* *f* 7-20.

TOLLENS wordt als Dichter, sedert jaren herwaarts, bij ons *Nederlanders* zoo zeer vereerd en bemind, dat Gedichten, van *hem* afkomstig, inderdaad geene aanprijzing behoeven. Van de hier aangekondigde *Nieuwe Gedichten* ziet het eerste Deel dan ook reeds den tweeden druk. Waartoe zal zich dan onze beoordeeling bepalen? Tot het opzoeken en aanwijzen van gebreken alleen? Doch dit is eene moeijelijke taak: want dan moet men toch eerst de gebreken weten te *vinden*. Voor zoo verre de poging daartoe gelukken mogt, zou de oogst inderdaad gering, en de beoordeeling bijster kort moeten uitvallen..... Maar eene opgaaf der schoone plaat-

fen? Die te doen, is zeker aangenamer, dan alleen de zwakke plaatfen uit te kiezen; maar hij, die alle fchoonheden wilde doen opmerken, zou een goed deel der beide bundels moeten uitfchrijven. De fteller van deze Recenfie zal dus flechts aanteekenen, wat hem onder de lezing meer *bijzonder* trof, en, voor zoo verre hij hier of daar eenige zwarigheid ontmoet, die gulhartig mededeelen.

De rij der Gedichten wordt in het eerfte Deel geopend met den ftouten *Feestzang* op het huwelijk van onzen Kroonprins. Van de vreugde over de overwinning bij *Waterloo*, de voormalige betrekkingen van *Rusland* en *Nederland* onderling, en de fchitterende verdienften van den Kroonprins, welke hem de hand van de *Rusfifche* Prinfes overwaardig maken, wordt gelukkig partij getrokken. Ook het *wonderbare* wordt met fmaak en waardigheid bijgebragt. Uitnemend gepast bij het huwelijk van den Protestantfchen Kroonprins met de Griekschgezinde Vorftin zijn deze woorden van den *toen* nog Roomsch-Katholijken TOLLENS (bl. 21):

Geen onderlinge min, 't regtfchapen hart zoo waard,
Wordt pijnlijk meer gefmoord door afftand en door aard'.
Geen diepgedolven gracht noch hooge bouw van muren,
Die ftaten fcheidt van één en buren van geburen,
Wijst meer de grenzen aan, met lang verjaard gezag,
Hoe ver de broedermin der menfchen reiken mag;
Geen nooit verzoend gefchil van twistende outertolken
Schiet meer zijn banvloek uit, voortaan de fpot der volken,
Noch wroet de kloof weêr op, die, uit den zwarten fchoot
Des afgronds, veete en wrok op 't lijdend menschdom goot;
Neen, door den eigen God, wat namen ook Hem noemen,
Die 't Noorden kleedt in fneeuw en 't Zuiden tooit met bloemen,
Die geen gebed verftoot, naar welk een leer gedaan,
Is Annaas eed gehoord en Willems eed verftaan.

Welgekozen is ook de tegenftelling van het huwelijk van onzen Kroonprins met dat van NAPOLEON en MARIA LOUISA; doch de bewerking is minder gelukkig, omdat TOLLENS te veel in *dien* toon van BILDERDIJK vervallen is, die de *minfte* navolging verdient, b. v. (bl. 23):

Het misdrijf zat in eere en op den troon gevest,
Toen 't heilloos *monfter*, uit zijn gruwlenbroedend nest,

Met *onbeschaamd geweld*, dat niets te heilig keurde,
Een koninklijke maagd van 't vaderharte *scheurde;*
Toen hij van 't schendig bed, losbandig uitgespat,
De deelgenoot versmeet, die hem verheven had,
En, van het *gift* verhit, dat in zijne aders woelde,
Aan 't Oostenrijksche bloed zijn *duivlenwellust* koelde;
Toen hij Gods priester zelv', *in nooitgehoorden trots,*
Dorst dagen voor zijn troon, den Stedehouder Gods!
En de onbevlekte tong, van 't zuiver hart geweken,
Bij 't *helverheugend* feest den zegen dwong te spreken.

Rien n'est beau que le vrai. NAPOLEON was een heerschzuchtig en veroverend dwingeland, gelijk ALEXANDER DE GROOTE en JULIUS CESAR; maar een *monster*, gelijk de NEROOS, de CALIGULAAS, de *Dom* MIGUELS, was hij niet. Onbeschaamd *geweld* heeft hij aan MARIA LOUISA niet gepleegd: hij heeft, volgens gesloten overeenkomst, haar *getrouwd*, en zij was er uitnemend mede in haren schik; ook hebben beiden elkander, op hunne wijze, teeder bemind. JOSEPHINE bleef zijne welmeenende vriendin en raadgeefster: en dat hij, als Gallicaansch gezind Keizer der *Franschen*, zijn huwelijk te *Parijs*, en niet te *Rome*, door den Paus liet inzegenen, welken hij slechts als opperſten Bisschop, maar niet als Stedehouder van God eerbiedigde, daarin had hij grootelijks gelijk.

De *Wapenkreet, in Maart* 1815, is in den echten toon voor het oogenblik; men leest het stuk nog met genoegen: *hier* zijn de scheldwoorden op NAPOLEON op de regte plaats.

Het *Krijgslied, in Maart* 1815, is vooral niet minder; het bezit bovendien de verdienste van gezongen te kunnen worden op de wijs van *Wilhelmus van Nassouwen*, en dingt met BELLAMY's Kaperslied om den voorrang.

Vaderlandsliefde is naïf, krachtig en treffend, geheel in den eigen trant van TOLLENS. Hetzelfde zij gezegd van de vaderlandsche Romance *Jan Harink.*

In *het Kerkgebouw* voelt de Dichter zich met de menschen verzoend: dáár verdwijnt het verschil der standen; dáár zijn allen gelijk; Koning en onderdaan knielen er voor éénen God, den Vader van allen, en alle menschen erkennen er broeders te zijn van elkander.

De Moeder aan haren Zuigeling spreekt hartetaal en waarheid.

Neem wat in mijn aders vliet:
Koningskindren hebben 't niet.

Ziedaar het slot van dit lieve gedicht.

De dag van morgen behelst ware levenswijsheid in echte poëzij.

Mijne Vrienden. Ja, juist! zóó moeten zij wezen, *onze* vrienden ook, gul en openhartig; en drinkt men eens een teugje te meer, zonder daarom een zwijn te worden, dat is geen schande.

Die levenslust en vreugde mint,
Waarachtig, is een menschenvrind.

Maar nu gaat het weêr op eene andere *vois*. *Het dichterlijk Geluk* is een hooggestemde Lierzang, zonder platheid en zonder gezwollenheid. Men vergunne ons twee prozaïsche aanmerkingen. *Vooreerst:* Bestaat er geschiedkundig bewijs, dat HOMERUS, behoeftig, blind, verkleumd, verbleekt, en met lompen om de naakte leden, eene aalmoes voor zijne nooddruft smeeken moest? En *ten tweede:* Al is klinkende munt, in 't afgetrokkene beschouwd, slechts *verblindend slijk;* zoo als het thans op de wereld geschapen staat, kan men zonder dat verblindend slijk geen broodje bij den bakker koopen. Als een Dichter geen eten heeft, moet hij van honger sterven; en als hij dood is, kan hij geen verzen meer maken, althans hier op aarde. Wij willen alleen te kennen geven, dat men met die grootschklinkende scheldwoorden op de prozaïsche geluksgoederen van dit leven niet te veel schermen moet, en zeggen dit niet ten behoeve van TOLLENS, maar van zijne jeugdige navolgers.

Meizang. „De Mei wordt welkom gegroet. Het laatste „vlokje sneeuw versmelt op hare komst, indien het nog „ergens zich verschuilen mogt; maar reeds is er een vlokje „sneeuw op des Dichters hairen gevallen, dat zij niet ont„dooijen kan. Elk jaar zal zij meer zulke vlokjes vinden; „met der tijd ziet zij het hoofd des Dichters wit besneeuwd, „en hemzelven van koude stram gevroren. Eindelijk vindt „zij hem verstijfd in het graf liggen slapen. O! mogt dit „zoo niet zijn! Mogt de Mei hem altijd in leven vinden, „en zelve ten laatste zijne oogen luiken!" Zoo wenscht het de Dichter. Wel nu, het zij zoo; maar dan toch nog niet spoedig!

De Spaansche Broeders voor Haarlem. Eene echt liberale Romance.

Tafereel van de Overwintering der Hollanders op Nova Zembla. Dit meesterstuk is zoo algemeen bekend, dat het overtollig is, er iets van te zeggen.

Het *Gezang op het lengen der dagen* bezit eene gelukkige opklimming van het naïve tot het ernstig verhevene.

Dirk Willemsz van Asperen is een treffend verhaal uit het Martelaarsboek der Doopsgezinden. Treffend is het bij TOLLENS inzonderheid, door de tegenstelling van den menschlievenden ketter tegen den schijnvromen wacht, die zijnen redder in de handen van deszelfs beulen weder overlevert. De ketter van *Asperen* werd dan ook onthoofd, en men zong er een *Te Deum* op.

> Maar God, met zoo veel wee begaan,
> Nam de offers van dien dag niet aan.

Bij mijn Gades jongste bevalling is gelijk men dat van TOLLENS gewoon is. Wij weten geene betere lofspraak.

De *Lijkzang op Borger* bezit vele schoonheden; doch de Dichter was daar zoo niet op zijn eigen grondgebied.

Het Mededoogen bezit veel meer innerlijke waarde. Het is het hart, geenszins de daad in 't afgetrokkene, dat bij God in aanmerking komt. Een landheer zendt van zijnen overvloedigen maaltijd een deel, met nog een handvol gouds er bij, aan een' armen kranke. Een behoeftige brengt den zieke een nap met melk, en weent, omdat hij niet dan tranen heeft in plaats van geld, om daarvan weldadigheid te bewijzen. Maar het offer van den behoeftige is grooter dan dat van den rijke. Wie denkt hier niet aan de arme weduwe, die haren penning in de offerkist wierp?

In het *Zomerliedje* verheugt zich de Dichter vooral daarom, dat de armen aan de zomervreugd zoo veel deel hebben als de rijken.

Lieven Heere van Zierikzee wordt naar verdienste vereeuwigd.

Aan de Maan mist dat kwijnende en teedere, hetwelk FEITH aan dat onderwerp zou gegeven hebben. In plaats daarvan hebben wij eene volgehouden tegenstelling met de zon, die bij het slot gelukkig als een beeld van Gods grootheid, de maan daarentegen als een beeld Zijner liefde beschouwd wordt.

In *Mijne Dichtkunst* verklaart TOLLENS er roem op te dragen, dat hij alles aan de Natuur, niets aan Griekſche en Latijnſche Dichters te danken heeft. Maar de Heer TOLLENS leest en vertaalt toch *Engelſche*, *Franſche* en *Duitſche* Dichters, zonder daarbij zijne oorſpronkelijkheid te verliezen: de kennis der oude Klasſieken zou hem dus vooral niet hebben benadeeld. Heeft de beoefening der levende talen, en de bekendheid met onze eigene letterkunde, tot de ontwikkeling van zijnen voortreffelijken aanleg medegewerkt, dan zouden de *Griekſche* en *Latijnſche* Dichters hem almede, ja bij uitnemendheid, hiertoe behulpzaam hebben kunnen zijn. De tegenſtelling tusſchen de *Natuur* en de *oude Klasſieken* is dus, onpartijdig geſproken, ontbloot van kracht en waarheid.

En zoo zijn wij dan tot het tweede Deel dezer Gedichten genaderd. Hier ontmoeten wij eerst *de Verovering van Damiate*. Met achterlating van zoodanige aanmerkingen, omtrent het gerekte van het ſtuk b. v. enz., als aan den Dichter reeds van elders bekend zullen zijn, kiezen wij liever eenige andere oogpunten. — Stout, krachtig en natuurlijk is de toon van dit ſtuk. Even als in *de Overwintering op Nova Zembla*, is ook hier niet zelden de ſtrijd tusſchen de maat der volzinnen en die van het vers gelukkig ingevoerd, b. v. op bl. 7, *afgedeeld naar de maat der volzinnen.*

Het vóórbeeld ſchókt hem uit den ſlúimer.
Mánnen, knápen, beſtórmen kúst en kaái | en zwíeren krúis en wápen,
en wérpen, dróm aan dróm, | met júilend kríjgsmisbaár,
zich op hun bódems néér, | om áándeel in 't gevaár.
De mágt verléngt zich en verbreédt zich.
Tuíg en doéken verwárren 't ſcheémrend oóg, | dat éínde er aan wil zoéken:
't is onafziénbaar.
Graáuw geſchádúwd | is het ſtránd | en klíp en kríjtberg. van de zéilen en het wánt.
De dékken kriélen van de kóppen.
Reé en ſtroómen zijn overzaáid met vólk.
De tógt wordt áángenomen;
de vloót ontwíkkelt en verdúnt zich,
kiest haar ſpoór,
en Wíllem, Hóllands Graáf, | zéilt als haar léídsman voór.

De belangſtelling wordt niet weinig gaande gehouden, bl. 11—14, door de daar voorkomende geſprekken over en ſchilderingen van de geſchiedenis der Kruistogten. Daarop volgt de verſchijning van SINT JORIS aan Graaf WILLEM in den

droom, waardoor de laatste zich voelt aangemaand, om *Damiate* te winnen, en uit *Egypte* naar *Palestina* te trekken. Nu vinden wij het beleg van *Damiate* naar het leven geteekend, en de verovering der stad, met de roerende Episode van *Henrico en Blanco* er tusschen gevlochten. Hoe was dat avontuur? — Lezers! koopt het boek, en gij zult het weten.

De *Avondmijmering* is eene regte *Confession*, gelijk ROUSSEAU zou zeggen, die den Heere TOLLENS eere doet. Met rugzigt op de gedichten, welke tot heden toe aan zijne pen ontvloeid zijn, roept hij uit:

Wat nog meer — wat anders nog
Wrocht mijn dichtgeest uit?
Dát zijn al uw noten toch,
Laaggestemde luit!

Daartoe was die hooger drift,
Dat ondoofbaar vuur,
Dat gevoel, te rijk een gift,
Mij verkwist, natuur!

Men houde het bovenstaande toch voor geene geveinsde nederigheid, en nog minder voor grootspraak. Neen! TOLLENS *gevoelt het*. In andere omstandigheden zou *hij* onze VIRGILIUS, gelijk BILDERDIJK onze MILTON en FEITH onze TASSO, hebben kunnen zijn.

De moederlievende *Jongeling van Westzanen* ontvangt, in een verhaal zijner edele daad, de verdiende hulde.

Aardsgezindheid. Wie kent dit lieve stukje van den beminnelijken Dichter niet? In een ander Maandwerk heeft een Recensent het geheel en al overgeschreven.

Pelgrim van ter Leede, Volkssprookje van 1304, is in den echten toon der Legende.

De *Geloofsbelijdenis* van TOLLENS is die van alle weldenkenden.

Het *Zomerochtendliedje* zal ieder gaarne medezingen, en alle dichterlijk gestemde kooplieden, regtsgeleerden en zaakverzorgers zullen Amen zeggen op het slot.

Het *Te Deum Laudamus* in *'s Hertogenbosch* kan door geen vrijheidlievend Vaderlander met koelheid gelezen worden. Men zong *Te Deum* op den moord, aan WILLEM DEN EERSTEN gepleegd! Maar zie! middelerwijl slaat de blikfem

in den toren der kerk, en alle andere gebouwen bleven onbeschadigd.

Voorwaar, dat was de hand van God,
Die met den bliksem schreef,
Wat gruwel Hem het heilloos rot
In 't vlekloos oog bedreef,
Toen 't lofgezang ten hemel zond
Voor 't euvel, dat de hel bestond.

Klara en Ewoud is een naar het leven geschilderd tafereel van eenen watersnood in *Gelderland*. Eene vrouw drijft met haren zuigeling op een vlot. Moeder en kind worden gered; maar den man en vader vermist men. De moeder, *Klara* natuurlijk, heeft geen vreugde in haar leven meer; haar kind is haar eenige troost. Inmiddels begint de winter te wijken; maar nog eenmaal verheft zich de storm. Eene nieuwe en geweldige doorbraak ontstaat. Alles vlugt. Ook de vrouw met het kind. Zij worden, met meerdere vlugtelingen, in een ander dorp opgenomen in eene hut. Zij verhaalt den Dorppredikant hare geschiedenis, hare liefde voor, haar gesloten huwelijk met *Ewoud*; hoe zij hem bij den eersten watersnood verloren heeft, en vreest, dat hij omgekomen is. *Klara* zoekt ook troost in den Godsdienst, en begeeft zich den volgenden zondag naar de kerk. Toen het nagebed ten einde was, alvorens de gemeente de godsdienstoefening met gezang zou besluiten, noodigt de Leeraar ieder uit, die iets van *Ewoud* mogt te weten komen; om aan dezen kennis te geven van het tegenwoordig verblijf zijner echtgenoote. Op ééns dringt iemand de kerk in; de vreemdeling en *Klara* geven een' gil, enz. Het is *Ewoud!*.... De Dichter plaatst ons dus aanstonds midden op het tooneel van de ramp, houdt onze belangstelling gaande, treft ons hart, bevredigt onze nieuwsgierigheid, en doet ons juichen bij het einde.

Zomeravondliedje en *Nanning Koppersmoon te Hoorn* zijn weder elk schoon in zijne soort.

Aan Mr. Hugo Beijerman is een *Horatiaansche* Lierzang. Maar TOLLENS heeft alles aan de *natuur* te danken? Goed! maar heeft hij dan nooit navolgingen door BILDERDIJK en VAN HALL gelezen? — HORATIUS rekende het niet beneden zich, te dichten in den geest van PINDARUS, ALCÆUS en SAPPHO. Waarom zou een *Nederlander*, behoudens eigen oorspronkelijkheid, geen vers mogen maken in den toon van HORATIUS?

De *Feestzang op de Uitvinding der Boekdrukkunst* is een meesterstuk in den Dithyrambischen trant; b. v. bl. 152:

En de Engel der aarde, gevlugt naar den hoogen
Om 't woeden der hel,
Ontving, voor den zetel der Godheid gebogen,
Het heilig bevel.
Hij greep uit de glansen, die rondom hem schenen,
Een sprankel van vuur,
En roeide langs stelsels en sferen zich henen
In lager azuur.
Hij naderde de aarde, van nevels omvangen,
Al digter, al meer,
Maar bleef op de wieken in twijfeling hangen,
En staarde ter neêr.
Daar zag hij het weemlen der staten, der landen,
Der volken in 't rond,
En zocht voor den luister, vertrouwd in zijn handen,
Den waardigsten grond.
Daar zag hij een plekje, gering en vergeten,
Het diepst aan zijn voet,
Maar dat eens de parel der wereld zou heeten,
Gevischt uit den vloed:
Daar rept hij weêr lager de klapprende veder,
Dat plekjen in 't oog,
En schiet uit de verte den luister ter neder,
De vonk van omhoog.
En ijlings, daar breekt zich door nevels en wolken,
Met vlammenden gloor,
Die straal van den hemel, dat licht voor de volken,
Tot Nederland door.
En, peinzend verloren in 't suizen der bladren,
(Zoo meldt het de maar')
Wordt Koster den invloed der Godheid in 't naadren
Des luisters gewaar:
Hij voelt haar, ontvangt haar; zij stroomt hem in de aadren:
De Drukkunst is daar.

Geluk en Deugd vereenigt, op eene heerlijke wijze, beeldrijke Poëzij met Beoefenende Wijsbegeerte. Doch waarom spreekt de Dichter, bl. 173 en 174, van *den Wellust* steeds in het mannelijk geslacht? Immers, al is de Min, als *woord*

genomen, vrouwelijk; wanneer men *Amor* wil aanduiden, zegt men zeer goed:

> Ik zag *de looze Min.*
> *Hij* trad mijn kamer in,
> Met pijl en boog gewapend, enz.

En nu! Bl. 170 zegt de *jongeling* bij TOLLENS:

> Dan eindlijk — neen, in voller glans
> Verſcheen mij nooit het beeld! (*des Geluks*)
> Dan was alleen een rozenkrans
> Door 't golvend hair geſpeeld;
> De lok hing neêr op de open borst,
> Met enkel gaas beplooid;
> En — welk een wensch ik ſmeden dorst...
> Mijn lippen! zegt het nooit!

En daarop antwoordt de grijsaard, ſprekende van het droombeeld des Geluks in de geſtalte der Wellust (want ook het *woord* is liever vrouwelijk):

> Dat was de Wellust. — Vlugt *hem!* vlugt!
> Verſtrikkend is *zijn* pronk;
> Verpestend is *zijn* ademzucht,
> En moordend ieder lonk, enz.

Dat is nu immers te gelijk *antigrammaticaal*, *antipoëtisch* en *antimoreel*?

Winteravondliedje, *de vaderlandſche Weezen*, *Avondgodsdienst*, en *aan een Vogel*, zijn allen juweeltjes. Avondgodsdienst inzonderheid is verheven en roerend, hooge en edele poëzij. Met eenige plaatſen uit dit lied beſluiten wij deze beoordeeling, die langer is uitgevallen, dan wij vooraf hadden kunnen vermoeden. Tot de *aarde* ſprekende, zegt de Dichter:

> Ja, ploftet ge uit het groot heelal,
> Wat ſchade wrocht ge door uw val?
> Wat ledig zou het krijgen?
> 't Was als liet ginds het ſtatig bosch
> Een enkel dorrend blaadje los
> Van al zijn duizend twijgen.

En aldus beſluit de Dichter:

> Gij, zonnen aan d' azuren trans!
> Die liefde tintelt in uw glans;

Zij waakt er als wij ſlapen.
Die liefde ſchiep natuur zoo ſchoon:
Geen enkele almagt op den troon
Had haar zoo ſchoon geſchapen.
Neem, Almagt, Liefde! neem het lied,
Den lofzang van het ſtof en 't niet:
Gij ſluit er 't oor voor open!
Rol, zee van zonnen! drijf daarheen!
Wij ſiddren niet bij 't wonder, neen!
Wij bidden en wij hopen.

Nederlandſche Muzen-Almanak. 1830. *XIIde Jaar*. *'s Gravenhage*, *bij* J. Immerzeel Jun. *f* 3 - 50.

Almanak voor het Schoone en Goede. 1830. *Te Amſterdam*, *bij* G. J. A. Beijerinck. *f* 1 - 80.

Almanak voor Blijgeestigen. *Vde Jaar*. 1830. *Te Bruſſel*, *bij* J. Sacré. *f* : 60.

Almanak, *het Vaderland gewijd*. 1830. *Iſte Jaargang*. *Te Utrecht*, *bij* N. van der Monde. *f* : - 60.

Almanak voor de Jeugd. 1830. *Te Amſterdam*, *bij* G. J. A. Beijerinck. *f* : - 90.

Nuttige en aangename Tijdkorter in ledige oogenblikken, *of Almanak*. 1830. *Door* A. HAZELHOFF. *XVIIIde Jaargang*. *Te Groningen*, *bij* A. Hazelhoff. *f* : - 25.

De vorige jaargangen, vooral van den Nederlandſchen Muzen-Almanak, hebben wij in dit Tijdſchrift meer uitvoerig beoordeeld, dewijl wij ons in den beginne gevleid hadden met de hoop van in dit lieve boekje allengskens een *Pan Poeticon Belgicon* in miniatuur te zullen aanſchouwen; en, ſchoon wij met ieder jaar zagen, dat deze hoop zich eer verminderde dan bevestigde, bleven wij toch altijd aan dit lievelingsdenkbeeld hangen, dat in vele opzigten zoo waardig is om verwezenlijkt te worden. Doch thans, na een dozijn jaren gewacht te hebben, geven wij eindelijk den moed op, en moeten ons, tot ons leedwezen, overtuigd houden, dat

het even onmogelijk is, om het geheele heirleger onzer Dichters en Verzenmakers onder ééne banier te vereenigen, als om jaarlijks zelfs een klein zakboekje slechts met puikjuweeltjes en kabinetstukjes te vullen. Dat kleine getal onzer Zangers, wier dichtvruchten altijd met den stempel van het genie gemerkt zijn, is gedeeltelijk te traag, gedeeltelijk te hooggevoelend, en werpt meestal slechts eenige afgevallene broodkruimels op de tafel, door *Mercurius* IMMERZEEL aangeregt; en dat groote getal onzer Dichtertjes, die met elkander harddraven om de eer, wie toch het eerst zijnen geheelen dichtproviand aan den *Restaurateur* der Nederlandsche Muzen tot uitklezing en sausing zal toezenden, is te lastig en indringend, om het zich van het lijf te kunnen houden; de goeden komen te schaars, en, daar zij zóó schaars komen, is er geen ander redmiddel op, dan dat de middelmatigen, om van geene ergeren te spreken, te dikwijls en te veel optreden. *Hinc illae Lacrymae*, *et hinc* dat wij voor dit jaar den Nederlander eens met een paar van zijne broeders in dezelfde aankondiging zullen begrijpen en in het algemeene gelid doen optreden.

10. De Nederlandsche Muzen-Almanak is dit jaar eens regt gelukkig met zijne gravures; zoo wel teekenpen als graveerstift overtreffen verre hetgeen zij ons vroeger leverden. Jammer slechts, dat de sprekend gelijkende Improvisateur W. DE CLERCQ geen' nevenman heeft, die hem een weinig gezelschap kan houden. Dit gemis spruit zekerlijk niet daaruit voort, dat er gebrek is aan verdienstelijke Zangers, die, schoon niet voor de vuist dichtende, echter gerust aan zijne zijde mogten staan. Waarom niet Mevr. BILDERDIJK, WITHUYS, VAN LENNEP, of, indien hij er toe overgehaald kon worden, IMMERZEEL zelf? — Maar waarlijk, het uiterlijke leidt ons te ver af van het innerlijke, en de tijd is kort en de ruimte kostbaar. Een aantal Dichters van grooteren en kleineren naam leverden, als naar gewoonte, hunne bijdragen. Onder de voortreffelijkste rekenen wij, *Grondregelen* van BILDERDIJK, welke ons veel beter bevielen dan zijn *Verjaargroet voor mijne Egade*, een gelegenheidsgedicht, gelijk wij er reeds zoo tallooze van hem bezitten; *De School der Menschen*, door TOLLENS, eenvoudig en toch diep wijsgeerig; *Aan eene Moeder*, door Vrouwe K. W. BILDERDIJK, een stukje, dat slechts door eene moeder kon vervaardigd worden, en dit is de grootste lofspraak

op hetzelve; *Ontschuldiging*, door C. G. WITHUYS, een model van dichterlijke uitdrukking; *Karel de Stoute aan Adolf van Egmond*, door VAN HALMAEL, krachtig en vol merg en pit; *Onafhankelijkheid des Dichters*, door BOHMAN, vol vuur en besef van de hooge roeping des Poëets; de stukjes van IMMERZEEL, ROBIDÉ VAN DER AA en WISELIUS. Onder diegene, op welke wij nog al eenige aanmerkingen zouden kunnen maken, beviel ons echter uitstekend de *Prometheus* van VAN DER HOOP, juist niet om de overbrenging van het beeld, welke wij overdreven en gebrekkig vinden, en nog minder om de *heuvelschalmen* op bl. 111, of de daar geenszins te pas komende *Eris* op bl. 114, maar om de echt dichterlijke beschrijvingen, den rassen gang en de stoute vlugt, die in hem eenen uitmuntenden Lierdichter beloven. Ook *Thor de Slangenvisscher* van STARING, een zonderling stukje uit de Noordsche fabelkunde in zonderlingen trant; *Geertruida van Wart*, door SIFFLÉ, in zes zangen, die echter kort zijn; *Leven*, door H. J. POTGIETER; *De Brandstichters*, door V. O. BRUYN; *Levensvreugde*, door VAN DEN BROEK; *De Paauw te Paderborn*, door WARNSINCK; de *Afscheidgroet* van IJNTEMA, het *Meilied* van BRESTER, en *De Beklagenswaardigste* (naamloos) verdienen dubbel hunne plaats. Van de overige stukjes, het zij ze dan met groote of kleine, bekende of onbekende namen onderteekend zijn, achten wij het genoeg gezegd, dat zij hunne plaats niet ontsieren (men weet, wat dit in den stijl eens beleefden Recensents zeggen wil), een paar misschien uitgezonderd, die wij, om vrede te houden, niet zullen noemen. Korte Levensberigten van sedert 1819 ontslapene Dichters, als J. C. PRUIMERS, J. C. CLEVE, R. H. ARNTZENIUS, L. RIETBERG en J. L. NIERSTRASZ, verhoogen, even als twee facsimile's van kleine versjes van TOLLENS en LOOTS, de waarde van dit keurig uitgevoerde bundeltje.

2°. Door den Weleerw. SWART aan *het Schoone en Goede* toegewijd, beantwoordt ieder jaar meer aan het uithangbord, dat het heeft uitgestoken. Bevielen ons voorheen de in hetzelve opgenomene prozastukjes wel eens minder, thans verdienen deze gelijken lof met het poëtisch gedeelte. Vooral behaagde ons het uitgebreidste, *De Minnezangster* getiteld, een Geldersch tafereel uit het midden der 14de eeuw, door P. LOUWERSE, in hetwelk zich eene getrouwe inacht-

neming des costuums (de eerste regels op bl. 115 uitgezonderd) vereenigt met levendigheid en belangrijkheid des verhaals. De dichterlijke bijdragen bestaan uit twee lieve versjes van LOOTS, vrij wat verdienstelijker dan die in den Muzen-Almanak, welke wij daarom ook slechts onder de ongenoemde hebben laten rusten; eene eenvoudige en toch het innigste gevoel aansprekende navolging van CLAUDIUS door TOLLENS; een huwelijkslied van SIFFLÉ; kleine stukjes van VAN DEN BROEK, BOXMAN, ROBIDÉ VAN DER AA, P. MOENS en VAN WALRÉ; eene treffende Romance van STARING in echt dichterlijken trant, en een alleraardigst luimig stukje van WITHUYS, wiens lier even goed op elken verschillenden zangtoon schijnt te kunnen gesteld worden. De Redacteur verdient den dank des publieks voor de kieschheid en het smaakvolle zijner keuze; oneindig beter is het, goed van weinigen, dan middelmatig van velen; en het ware te wenschen, dat andere verzamelaars in dit opzigt bij hem ter schole gingen. Ook de plaatjes zijn allerliefst, en behoeven voor geene andere onder te doen; terwijl een keurig portret van de achtingwaardige ELIZABETH FRY, die edele Engelsche vrouw, welke zoo vele diepgevallene vrouwelijke schepsels op het spoor der deugd terugbragt, tot geen gering sieraad strekt voor dit jaarboekje.

3°. En wat zullen wij thans van den goedkoopen Almanak, van onzen *blijgeestigen* Broeder uit Brussel, zeggen? Ach, waren zij daar allen zoo welgezind, zoo bedaard en bescheiden, zoo echt Nederlandsch, zonder slaafschheid en overdrijving, als hij; wat zouden alle goede burgers juichen, en ultrakatholieke en hyperliberale Courantiers weeklagen! Het proza is wel juist van geene groote beteekenis, offschoon het door de middelklasse (en voor dezelve is deze Almanak meer bijzonder bestemd) nog al doorgaans met belangstelling zal gelezen worden (het p..serige *Manneken Pis* kon echter wel wat kiescher behandeld zijn); maar onder de versjes vindt men er regt lieve en treffende, zoo wel van Noord- als Zuid-Nederlandsche Zangers. Er is ook hier wel wat kaf onder het koorn; maar waarlijk, het zoude niet beleefd van ons zijn, hier te willen ziften en wannen, waar ons zoo veel goeds voor zoo weinig gelds wordt aangeboden. SACRÉ ga voort met op zulk eene gepaste en ongezochte wijze het meerdertal der Vlamingen en Brabanders smaak te doen krijgen voor het lezen eener taal, welke zij

van jongs af in hunne huisgezinnen gewoon zijn te spreken; en de eenvoudige Boekdrukker zal zich meer verdienstelijk gemaakt hebben omtrent de verbroedering en ineensmelting van Zuiden en Noorden, dan de hoogwijze én helbekruiste mannen, die door dwangmiddelen willen afpersen, wat slechts door overreding kan worden verkregen.

4°. verdient, als eersteling, aanmoediging, vooral in de stad Utrecht, alwaar geene Almanakken van eenig belang voorhanden zijn Die bij KEMINK, waarmede de Stadsdienaars of dienders in vroegere jaren langs de huizen liepen bedelen, is zoo onbelangrijk, dat het te bejammeren is, dat zoodanige vodden in onzen tijd van de pers komen. De Studenten-Almanak, bij VAN DER MONDE uitkomende, is minder voor den burger geschikt. De uitvoering van den boven aangekondigden, als eersteling beschouwd, is prijzenswaardig. In dezen jaargang vindt men geene plaatjes. Intusschen zoude de steendrukkerij van HOUTMAN, te Utrecht, met weinige kosten, plaatjes voor een' volgenden kunnen leveren; waartoe zouden kunnen worden gekozen de afbeeldingen der oude gebouwen en kasteelen van de stad Utrecht, die gedeeltelijk reeds gesloopt zijn, of nog gesloopt zullen worden. Vele bewoners zijn met de slooping der oude kasteelen en wallen zeer gediend; doch de afbeelding van dezelve, in eenen netten Almanak, zoude voor 't minst te wenschen zijn: de vergelijking tusschen het oude en nieuwe is voor de herinnering altijd aangenaam. Men vindt hier tafereelen en korte verhalen uit de vaderlandsche geschiedenis, zeer goed bijeengebragt. Het gezegde op bladz. 130 van onzen Gezant VAN BEUNINGEN aan KAREL DEN X van Zweden, toen deze de Sont wilde sluiten, *dat*, namelijk, *de houten sleutels van de Sont in de haven van Amsterdam lagen*, is bekend; doch de herinnering aan de grootheid onzer voorvaderen heeft altijd iets streelends. Hierin vonden wij eene drukfout; reg. 7 van ond: staat: *Eens zich door ijver* enz. *als weggesleept*; moet zijn: *ziende weggesleept*. Op bladz. 4 staat de geboortedag van den Prins van Oranje op den 5 Nov. opgegeven; moet zijn: 6 Nov. — Het volgende is nieskruid voor den gewezen Prefect van het Departement de *monden van de Maas*, bladz. 146: „ Bekend is de gestrengheid, waarmede de krijgsopschrijving, ten tijde der „ Fransche overheersching, werd ten uitvoer gebragt, voor„ al in de Departementen de *Zuiderzee* en de *monden van*

„ *de Maas.* De Prefect van het laatstgenoemde Departe-
„ ment zag op zijne lijst een' *Conscrit* uit *den Brielle*, die,
„ gelijk uit de hem voorgelegde stukken overtuigend bleek,
„ gevaarlijk ziek lag; doch vergeefs: *Ik moet hem zien!*
„ riep hij. De ongelukkige werd op zijn ziekbed naar *Rot-*
„ *terdam* gevoerd, in de zaal, waar de Prefect voorzat, ge-
„ bragt, en — gaf voor zijne oogen den geest!"

5°. gelijkt, in alles, zijn broertje van verleden jaar als twee droppelen waters. Zagen wij toen den jongen met genoegen verschijnen, heetten wij hem toen gulhartig welkom in de letterwereld, ook deze spruit nemen wij volgaarne in onze bescherming, wenschen en spellen haar nog een aantal medgezellen, en den ouderen het noodige en verkwikkelijke, om tot volmaking van hun kroost met lust en ijver werkzaam te zijn!

6°. Ten achttienden male biedt de schrijver en uitgever der goede Burgerije van Groningen zijn boeksken aan; wie zou den ouden, goeden bekende thans kunnen van de hand wijzen? En waarom zou men dat ook? Voor 25 centen ontvangt men hier, buiten het gewone, eenige Mengelingen, die voor vroegere niet behoeven te wijken; wij zeggen meer: die, in nuttige strekking, die van menig jaarboekje op velin-papier en verguld op snede achter zich laten. Ga vrij voort, vriend BAZELHOFF! Wij juichen uwe pogingen van heeler harte toe!

Mietje en haar Broertje, enz. Met Plaatjes. Te Amsterdam, bij H. Frijlink. 80 *Bl. f* :-90.

Onderhoudende Vertellingen voor Kinderen. Met Platen. Te Amsterdam, bij H. Frijlink. 96 *Bl. f* :-90.

De Naarstigheid der Kinderen beloond, enz. Door C. MULLER, *Leeraar te Zijderveld. Met Plaatjes. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 118 *Bl. f* :-60.

Eerste en tweede honderdtal leerzame Verhalen, enz. Door H. C. SCHMID. *Een Leesboek voor de Scholen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 203 *Bl. f* :-60.

Het verloren Kind, en de Kapel in het Bosch. Door H. C. SCHMID. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 71 *Bl. f* :-60.

De arme Hendrik, of de Pelgrimshut op den Weissenstein. Uit het Hoogduitsch. Met Platen. Te Amsterdam, bij ten Brink en de Vries. 86 *Bl. f* :-80.

Klein Geschenk aan de lieve Nederlandsche Jeugd, van hare heilwenschende Vriendin P. MOENS. *Met Plaatjes. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 86 *Bl. f* :-60.

Gedichtjes voor Kinderen. Tweede Druk. Te Groningen, bij J. Römelingh. 72 *Bl. f* 1-20.

Nuttige Uitspanningen voor de Nederlandsche Jeugd. Door C. MULLER. *Tweede Druk. Met Platen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 103 *Bl. f* :-90.

Lettergeschenk, of kleine Tafereelen tot vorming van het jeugdig hart. Door Mejufvr. C. M. D. E. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 104 *Bl. f*:-80.

Ferdinand en zijn Vader, of Gesprekken over Natuur en Kunst. Met 26 Figuren. Door J. DE KEYZER. *Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 157 *Bl. f* 1-10.

Leesgeschenk, bestaande in Verhalen en Gesprekken, enz. Door J. H. DU SART. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 84 *Bl. f* :-80.

Mogt het u behagen! of belangrijke Tafereelen, geschetst door een' Landprediker. Uit het Engelsch, door A. M. MOENS. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* C. Schaares. 308 *Bl. f* 2-20.

De Tweelingzusters; of de Voordeelen van den Godsdienst. Uit het Engelsch van Miss SANDHAM, *naar de achtste Uitgave, door* A. M. MOENS. *Met Platen. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 285 *Bl. f* 2-20.

De nieuwe Schatkamer voor de Nederlandsche Jeugd. Met Platen. Te Franeker, bij G. IJpma. 213 *Bl. f* 1-50.

KARL HAHN, *Bouwstoffen voor de Jeugd, enz. Naar den vierden Hoogduitschen Druk. Te Groningen, bij* G. Wouters. 323 *Bl. f* 1-50.

Ziehier wederom omtrent anderhalf dozijn kinderboekjes voor onderscheiden leeftijd en vatbaarheid! Hadden, in onze jeugd, ouders en leermeesters moeite, om den leer- en leeslust van het weetgierig kroost, met, bij kinderen vooral, zoo onmisbare afwisseling, naar eisch te voldoen; hoe volop, gelukkige Jeugd van den tegenwoordigen tijd! kunt gij thans uwe edelste behoeften — verlichting van verstand, vermeerdering van kennis, beschaving van den geest, en vorming van het hart — bevredigen! Indien maar niet de overvloed zelf hier ten laatste nadeelig werke! Immers,

Zoo schaarschheid de waardij der dingen rijzen doet,
Dan is het *vele* niet, maar 't *beetre* een wenschlijk goed.

Doch, verblijden wij ons, dat wij bij het *vele* — misschien al te vele — tevens het *betere*, vergeleken met vroegeren tijd, mogen roemen. Met ter zijde stelling van zoodanige werkjes, welke ons min doelmatig, of ook geheel mislukt toeschenen, kondigen wij hier een aantal aan, welke wij, over het algemeen, durven aanbevelen. De betrekkelijke waarde van elk derzelven kunnen wij, van wege ons kort bestek, met geene mogelijkheid uiteënzetten. Het verkort uitschrijven der titels alleen beslaat reeds eene heele ruimte. Wij rangschikten dezelve eenigermate — niet naar gehalte, maar naar opklimmende jaren en vatbaarheid der lieve jeugd. Wij doorliepen ze alle, bezagen de meerendeels regt aardige, somtijds zelfs zeer fraaije, gekleurde en ongekleurde prentjes, namen voorts met verscheidene derzelven de proef bij eigen kroost, en noemen, ten gevolge daarvan, zonder daarom de overige uit te sluiten, als bijzonder voldoende aan derzelver bestemming, de boekjes van den kindervriend SCHMID (van wien ons nog niets ter hand kwam, dat niet soortelijk *goed* was), MULLER, P. MOENS, alsmede de beide uit het Engelsch vertaalde door A. M. MOENS. — Wij hopen, dat Lezers, Schrijvers en Uitgevers zich zullen tevreden houden met deze onze, wij erkennen dit gaarne, zeer onvolledige vermelding. „Ware het anders, het zou ons van harte leed zijn," zeggen wij in keuken-briefstijl: want ook hier is het wel degelijk: „Men doet, wat men kan; niet, wat men wil." — *Wij hebben gezegd!*

BOEKBESCHOUWING.

Bijbel voor de Jeugd. *Door* J. H. VAN DER PALM. *XVIIIde Stuk.* *Te Leiden,* *bij* D. du Mortier en Zoon. 1829. *In kl. 8vo.* 248 *Bl.* *f* 1-20.

Dit ſtuk van den zoo bevallig geſchreven Bijbel voor de Jeugd bevat het eerſte gedeelte der Bijbelſche Tafereelen uit de Levensgeſchiedenis van JEZUS; welke geſchiedenis vervolgd wordt tot aan zijne terugreis uit *Judea* naar *Galilea* door *Samarië*, na zijn eerſte verblijf te *Jeruzalem*. Zeer gepast bevat het eerſte Hoofdſtuk dier allerbelangrijkſte geſchiedenis eene ſoort van Inleiding, waarin de Schrijver, na kort en krachtig geſproken te hebben over de groote verhevenheid van JEZUS' perſoon boven alle oude Godsmannen, het vooral noodig oordeelde, een ſtandpunt te kiezen, van waar men het geheel behoorlijk zou kunnen overzien, om zich al deszelfs deelen in hunnen zamenhang en in hunnen natuurlijken dag te kunnen voor oogen ſtellen. Te dien einde handelt hij eerst over de bronnen der levensgeſchiedenis van JEZUS, en, met verſtandige vermijding der nieuwere twisten over den oorſprong der vier Evangeliën, alleenlijk opmerkt, dat het gevoelen meer weêrſproken dan wederlegd is, volgens 't welk JOANNES de drie vroegere Evangeliën als bekend onderſteld, en voornamelijk datgene heeft opgeteekend, wat binnen *Jeruzalem* met JEZUS was voorgevallen, en dienen kon, om zijn bijzonder oogmerk met het ſchrijven van zijn Evangelie in het licht te ſtellen. — Over de geloofwaardigheid dezer bronnen worden voorts zeer nuttige aanmerkingen medegedeeld, en verder gehandeld over het hooge ſtandpunt, waaruit JEZUS beſchouwd moet worden; een ſtandpunt, bijzonder geschikt, om al hetgeen in de Evangeliën omtrent Hem verhaald wordt zich in het eenige

ware daglicht voor te stellen; een standpunt, door de drie eerste Evangelisten overal ondersteld, maar door JOANNES, die later schreef, bij den aanvang van zijn Evangelie openlijk aan den dag gelegd; een standpunt, eindelijk, hetwelk men niet voor een aangenomen begrip te houden hebbe, slechts uitgevonden om de eer dier Geschiedschrijvers, die anders niet te redden zou zijn, te handhaven, maar hetwelk op den geheelen zamenhang der Goddelijke openbaringen, van de oudste tijden af, gegrond is. — Zeer goed, en op eene voor onze dagen allergepastste wijze, wordt dit denkbeeld ontwikkeld en aangedrongen, ten einde de geschiedenis van JEZUS nader te beschouwen, niet zoo zeer als van den wonderdoenden Profeet, den getrouwsten der Godsgezanten, en den grootsten der menschen; maar veeleer als van den Verlosser der wereld, die uit den Hemel kwam, om niet alleen door Zijne leer en Zijn voorbeeld, maar ook door Zijn' dood en verheerlijking, een hemelsch Koningrijk van genade, heil en zaligheid te stichten; en die, in leven en in sterven, den oorspronkelijken adel onzer natuur gehandhaafd heeft.

Dit verhevene en ware oogpunt wordt in dit stukje volkomen volgehouden, bijzonder ook in het tweede, derde en vierde Hoofdstuk, waarin over ZACHARIAS, ELIZABETH en MARIA, en over de geboorte en kindschheid van JEZUS gehandeld wordt; insgelijks in het vijfde Hoofdstuk, beschouwende JOANNES DEN DOOPER; welk Hoofdstuk wij, met veel genoegen, vergeleken hebben met het derde deel der Leerredenen van onzen VAN DER PALM, bl. 1—8. Doch wij willen geenszins ontveinzen, dat de Schrijver, tot ons leedwezen, zich, op bl. 104, zoo sterk heeft uitgelaten over den oorsprong van den doop van JOANNES uit den doop der *Proselyten* of Jodengenooten. Niet dat wij het kwalijk nemen, wanneer iemand van een ander gevoelen is dan het onze! En wat zou een VAN DER PALM er zich ook aan kreunen, als hij verneemt, dat een onbekend Recensent van hem in gedachten verschilt? Maar het doet ons leed, dat hij zich zoo stellig uitdrukt over iets, dat

federt lang door voorname geleerden in twijfel is getrokken, en waarvan het tegenovergestelde gevoelen veel meer tot eer van JOANNES en van JEZUS zelven verstrekken kan. Reinigingen waren in dien tijd zeer sterk in gebruik; en niemand kon het dus vreemd vinden, of als eene laakbare nieuwigheid beschouwen, wanneer door JOANNES eene geheel nieuwe soort van reiniging werd vereischt, ter bekeering bij het naderen van het *Koningrijk der Hemelen*; en Recensent is van oordeel, dat de Heer VAN DER PALM, indien hij het veel waarschijnlijker gevoelen omhelsd had, daarvan meer partij had kunnen trekken, om aan te toonen, hoe zeer heiligheid vereischt werd, om een geschikt burger van het naderende Godsrijk te zijn. Althans op het crediet van eenen Hoogleeraar in de gewijde oudheden, en wel van iemand, die zoo wijdberoemd is, zou men al ligt gelooven, dat het *doopen* geene nieuwigheid was onder de Joden van dien tijd.

Wij gaan over tot het zesde Hoofdstuk, waarin de doop van JEZUS en zijne verzoeking in de woestijn. Met volkomene goedkeuring zagen wij de voorzigtigheid, waarmede de Schrijver spreekt over de wijze, waarop JEZUS de jaren van zijne jongelingschap en van den aanvang zijns mannelijken levens heeft doorgebragt, en de korte, doch genoegzame opgave der redenen van het stilzwijgen der Evangelisten wegens al dien tijd. Ook kunnen wij niet genoeg roemen 's mans voorstelling van JEZUS' doop, en van hetgeen daarbij gebeurde. Wat verder het vasten en de verzoeking van JEZUS betreft, uitmuntend komt ons voor alwat de Schrijver hierover heeft te boek gesteld; en wij bewonderen, bij het lezen daarvan, 's mans vernuft, oordeel, en diepen eerbied voor JEZUS.

Dan, wij moeten voortgaan, en, om onze recensie niet te breed te maken, zeggen wij, met een enkel woord, dat die zelfde eerbied voor JEZUS ook in de behandeling der overige Hoofdstukken allerwegen doorstraalt, en dat daarin gedurig in het oog gehouden is het belangrijk standpunt, waaruit hij den Verlosser steeds wilde

beschouwd hebben. In hoe verre hij, echter, het gebrekkige en zeer onvolledige van zijn vorig stukje in het onderhavige hebbe aangevuld, en aan onzen wensch bij de vorige recensie, bl. 320, voldaan, willen wij des te minder onderzoeken, daar wij het tegenwoordig stukje met het grootste genoegen en met wezenlijke stichting gelezen hebben. Mogt het den waardigen man vergund zijn, ook dezen Bijbel voor de Jeugd even gelukkig te voltooijen!

Eene kleine aanmerking, ten slotte, over de spelling. Bl. 2 vond Recensent *oirkonde*. Dit is mogelijk eene schrijf- of drukfout, in plaats van *oorkonde*, zoo als het door 's mans ambtgenoot, den Hoogleeraar SIEGENBEEK, gespeld wordt.

Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, inzonderheid van Nederland. Verzameld door N. C. KIST *en* H. J. ROIJAARDS, *Theol. Doct. en Prof. te Leiden en Utrecht. Iste Deel. Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans. 1829. *In gr. 8vo. XIV en 398 bl. f* 4-60.

Deze allezins belangrijke onderneming zal buiten twijfel veler goedkeuring wegdragen. Overtuigd van de groote nuttigheid eener vlijtige beoefening der Kerkelijke Geschiedenis, vingen drie Hoogleeraren gemeenschappelijk het werk aan. Doch, eer dit eerste Deel in het licht verscheen, overleed een hunner, TH. ADR. CLARISSE, tot droefheid van allen, die bevordering van Christelijke kennis en ware godsvrucht op prijs weten te stellen. Nogtans wordt ééne bijdrage van diens hand medegedeeld. Moge het treurig afsterven van zoo bekwamen en waardigen medeärbeider de uitgave vertraagd hebben, wij verheugen ons, dat de beide Schrijvers, die dezelve bezorgden, zich opgewekt gevoelden, om met verdubbelden ijver voort te gaan in het volbrengen der opgenomene taak.

Om onze lezers, in wier handen dit nuttige werk niet

alreede is, deszelfs geest en strekking eenigermate te doen kennen, willen wij hier mededeelen, wat de Heeren KIST en ROIJAARDS dienaangaande in het Voorberigt zeggen: „Wij hebben daarbij de Kerkelijke Geschiedenis in haren ruimsten omvang, en dezen onder bepaalde rubrieken, voor onze aandacht. *Beoefening der Kerkelijke Geschiedenis; algemeene Geschiedenis der Christelijke Kerk; Geschiedenis der Christelijke Leer en Schrijvers; Christelijke Archæologie; Kerkelijk Regt; Nederlandsche Kerkgeschiedenis*, en *Berigten of mededeelingen, den tegenwoordigen toestand en (de) lotgevallen des Christendoms, of merkwaardige sterfgevallen, betreffende*, —zullen zoo vele hoofdvakken zijn, die wij ons ter behandeling kiezen." Aan deze opgave beantwoordt dan ook de inhoud des eersten Deels. Zeer gepastelijk is de eerste plaats ingeruimd aan eene belangrijke Verhandeling van den Hoogl. ROIJAARDS, *over den voortgang van de beoefening der Geschiedenis, ook van die der Christelijke Kerk*. Na bepaald te hebben, wat men door *Geschiedenis* verstaan moet, maakt de Schrijver eenige aanmerkingen over *Mythen en overleveringen*, die bij de volken der oudheid het historisch tijdvak voorafgingen. Daarna wijst hij aan, hoe gewoonlijk dan *Geschiedenis*, in den vorm van *Jaarboeken*, *Verhalen*, enz. volgt. Later, bij toenemende ontwikkeling en beschaving der volken, wordt de behandeling *kritisch* en *planmatig*. Eindelijk heeft men *Pragmatische Geschiedenis*. Van het gezegde wordt toepassing gemaakt op de *Kerkelijke Geschiedenis*, en wel bijzonder op die der *Oostersche* en *Grieksche*; op die der *Latijnsche* en der *Nieuw-Europesche Kerken*. — Wij lazen deze Verhandeling met groot genoegen. Moge taal of stijl misschien hier of daar iets te wenschen overlaten, wij willen op kleinigheden niet hechten. — Een klein stukje van dezelfde hand loopt *over het belang van Historische Traktaatjes en Kerkelijke Aktenboeken voor de Kerkelijke Geschiedenis*.

Onder de rubriek *Algemeene Kerkgeschiedenis* worden twee stukken medegedeeld: *De Kerk en het Patriar-*

chaat van Aquileja, en: *Over den oorsprong en voortgang van den Aflaathandel*; beide door KIST. Een koperen penning, vóór eenigen tijd in den *Bommelerwaard* gevonden, en op genoemde Kerk betrekking hebbende, gaf aanleiding tot een onderzoek, waarvan de uitkomst hier wordt medegedeeld. Wij danken den geleerden Schrijver voor de moeite, aan deze Verhandeling besteed. Dezelve verspreidt licht over een minder algemeen bekend gedeelte der Kerkelijke Geschiedenis. Groot was oudtijds het aanzien der kerk van *Aquileja*, aan het uiteinde van den *Adriatischen* zeeboezem gelegen. Dezelve had eigene *Patriarchen*, en durfde geruimen tijd van *Rome* verschillen. — De kleine bijdrage *over den oorsprong en voortgang van den Aflaathandel*, op zichzelve misschien minder belangrijk en welligt hierom door den Hoogleeraar slechts als *herinnering* aangeboden, staat in verband met eene uitvoeriger Verhandeling *over den Pauselijken Aflaathandel in Nederland*. Te regt merkt de Schrijver aan, dat het wijzigen en verligten van *kerkelijke* straffen, welke op verschillende misdrijven en overtredingen bepaald waren, de eerste aanleiding tot den Aflaathandel, op eene grootendeels onschuldige wijze, heeft gegeven. Voorts lezen wij hier, dat het, reeds sedert de zesde eeuw, gewoonte was geworden, om, in sommige gevallen, de vastgestelde boetedoeningen met andere, welke voor den toestand des overtreders beter berekend schenen, te mogen verwisselen. VENEMA, in zijne *Hist. Eccles.*, (IV. p. 219.) vermeldt het ontstaan der *indulgentiën*, of aflaten, in de vierde eeuw, en geeft te kennen, dat aan den Bisschop de magt gelaten was, om, naar gelange der omstandigheden, den tijd der kerkelijke boetedoening, d. i. den tijd, die bepaald was, om blijken van berouw en verbetering te geven, te verkorten of te verlengen. Toonde een boeteling ware godsvrucht en veredelde gezindheid, zoo was het doel bereikt, en geene straf meer noodig. Deze kwijtschelding of verzachting (*indulgentia*, *aflaat*, verkorting of vermindering van straf) getuigt alzoo van een' liefderijken

geest, die zedelijkheid bedoelt. Ten tijde van AUGUSTINUS, zoo als VENEMA aanmerkt, kwam echter de burgerlijke Overheid ook weleens tusschenbeiden, om eenige verzachting in de kerkelijke straffen te bewerken. Hoe zeer eene zaak, die eerst alleen tot de kerkelijke tucht behoorde, allengs ontaardde, is bekend.

Als bijdrage tot de *Geschiedenis der Christelijke Leer en Schrijvers*, ontvangen wij iets *over den geest en de denkwijze van* GEERT GROETE, *kenbaar uit zijne schriften*, door wijlen TH. ADR. CLARISSE, met aanteekeningen van Prof. J. CLARISSE. Een vervolg hierop wordt beloofd. — Onder de afdeeling: *Kerkelijk Regt*, vindt men eene *Vergelijking der nieuwere, thans in werking zijnde, Europesche Concordaten en Concordaatsbullen met die van Nederland*, door ROIJAARDS. Vooraf gaan *Historische Aanmerkingen over de Concordaten*. De Hoogleeraar wilde geene *beredeneerde beoordeeling der Concordaten* geven, dewijl *de tijd daarvoor nog niet rijp schijnt te zijn*. Ja, het is een teeder punt, dat hier wordt behandeld. Na verloop van jaren zal men beter kunnen zien, of al die *Concordaten* aan de heilige zaak des Christendoms meer nadeel of voordeel toebragten. — Verder komen in het *Archief* twee stukken voor, die tot de *Kerkelijke Geschiedenis van Nederland* betrekking hebben. Het eerste is getiteld: *De Pauselijke Aflaathandel, ook in deszelfs invloed op de Kerkhervorming in Nederland*, door KIST. Hier worden verscheidene bijzonderheden vermeld, welke belangstelling verwekken; terwijl men tevens de hooge waarde der gezegende Hervorming zoo veel te levendiger gevoelt. Over het *fac simile* van twee aflaatbrieven, en over bijlagen, welke ter opheldering dienen, zal menig lezer zich verheugen. De geheele Verhandeling heeft, naar ons oordeel, eene niet geringe waarde. — Onder dezelfde rubriek volgt nog eene *Bijdrage tot de Geschiedenis van den Nederlandschen Volksgeest in de XVIde Eeuw, tegenover de Spaansche Inquisitie*, door ROIJAARDS. Na eenige aanmerkingen, over ontwakende zucht voor

vrijheid hier te lande, wordt een Traktaatje medegedeeld, dat, als verdicht stuk, misschien geene groote waarde moge hebben, maar toch uitnemend kon dienen, om, in die dagen van spanning en gevaar, velen ter waarschuwing te strekken, en den beteren volksgeest bij voortduring opgewekt te houden.

Onder de *Berigten* enz. vindt men eindelijk eenen *Brief over* TH. ADR. CLARISSE, door Prof. J. CLARISSE. In meer dan één opzigt is deze brief belangrijk. Het viel den vader zwaar, over den hartelijk geliefden en diep betreurden zoon te schrijven. Alwat wij hier lezen, ademt Christelijken ootmoed, stille onderwerping, en een vertrouwend berusten in het hooge bestuur van Hem, die liefde is. De brief heeft iets eenvoudigs en schoons, dat elken lezer moet treffen en roeren, die gevoel heeft voor het goede en edele. Met weinige trekken wordt de vorming en ontwikkeling van den jongen CLARISSE ons hier geschetst; het is, alsof wij den knaap op vaders studeerkamer al spelende zien leeren, of, onder leerzaam gesprek, vervolgens aangename wandelingen doen, en alzoo zijnen geest steeds meer verrijken met eenen schat van kundigheden, welker gebruik, ware hem langer leven op aarde ten deel gevallen, hier nog veel en velerlei nut voor kerk en burgermaatschappij had kunnen stichten. Zijne gedachtenis blijve in zegening, en spore menigen jongeling aan, om op de baan der wetenschappen zoo loffelijk voorbeeld te volgen!

Wij hebben een kort verslag van den inhoud des werks gegeven. Deze onze aankondiging strekke tevens ter aanprijzing. Wij hopen, dat het de bekwame Schrijvers niet aan lust of aanmoediging zal ontbreken, om hunnen nuttigen arbeid voort te zetten. Zij willen hun *Archief* niet als een nieuw *Tijdschrift* aangemerkt hebben, en bepalen daarom niet, hoe spoedig er een tweede Deel zal volgen. Naar gelange van omstandigheden zullen zij hierin te werk gaan, doch vleijen zich, *jaarlijks* één, liefst minder lijvig, boekdeel te kunnen leveren. Wij keuren dit voornemen allezins goed. Wanneer men aan tijdsbepaling te

zeer gebonden is, sluipt er door overhaasting ligt eenige onnaauwkeurigheid in. Belangrijke zaken wekken nog meer belangstelling, wanneer ze in een' schoonen en edelen stijl voorgedragen worden.

H. C. VAN HALL, *Med. Doct.*, *Hoogleeraar te Groningen*, *Verhandeling*, *inhoudende eene Beschrijving van de Hennepteelt in Nederland. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1828. *In gr.* 8*vo.* 60 *Bl. f* :-60.

Wij mogen ons in ons vaderland niet beroemen, vele geschriften over den Landbouw te bezitten. Het groot belang ondertusschen der Landbouwkunde zal wel niemand in twijfel trekken. Het is daarom eene aangename taak voor ons, dat wij een oorspronkelijk werk over een onderwerp mogen aankondigen, hetwelk eene bijzondere betrekking heeft op den Landbouw van ons vaderland. Het is eene met zorg bewerkte *monographie* van de Hennepteelt, welke zich door duidelijkheid bijzonder aanbeveelt. — In de inleiding maakt de Heer VAN HALL zijne lezers met de natuurlijke historie van den hennep, zoo veel noodig was, bekend, en handelt vervolgens: over de plaatsen, waar de hennep hier te lande verbouwd wordt; over den grond, waarin hij het beste slaagt (een losse, met veel *humus* gemengde en eenigzins vochtige kleigrond namelijk); over de plaats in de vruchtopvolging (de hennep volgt vooral goed op aardappelen); over de grondbewerking en bemesting; over de zaaijing; over de verdere behandeling van den hennepakker, en de rampen, die deze teelt de duchten heeft (de padden kunnen wij niet voor schadelijk rekenen, gelijk sommigen volgens bl. 27 beweren; deze toch zouden eêr nuttig zijn, door het verslinden van insekten); over de inoogsting en verdere bewerking van den hennep; en eindelijk over de opbrengst en het veelvuldig gebruik van lint en zaad.

Geschiedenis van de verwoestingen, door de Rupsen in het jaar 1829 aangeregt in de Provincie Groningen; opgemaakt op last van de Commissie van Landbouw in dat gewest, door H. C. VAN HALL, *Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1829. *In gr.* 8*vo.* 30 *Bl. f* :-40.

De rupsen, die in de maand Julij in de provincie *Groningen* zulke ontzettende verwoestingen hebben aangeregt, behoorden hoofdzakelijk tot twee vlindersoorten; den *kleinen Witjesvlinder* (*Papilio Rapae L.*) en den *Gamma-vlinder* (*Noctua Gamma L.*). Van deze laatste soort had REAUMUR reeds eene vernieling beschreven, die zij in *Frankrijk* in het jaar 1735 had aangeregt. Deze rupsen vernielden in de provincie *Groningen* vóóral het zomerkoolzaad, de erwten, het vlas en de meeste moesgewassen; tarwe, rogge, gerst en haver bleven algemeen onaangetast. Zoo men zich op de opgaven der verschillende Gemeentebesturen verlaten mag, beliep de geheele schade in meergemelde provincie meer dan 3 tonnen gouds (*f* 316,483-50). De hulpmiddelen tegen deze en dergelijke rampen moet men vooral zoeken in het sparen van vogels en andere dieren, die de Voorzienigheid verordend heeft, om deze insekten binnen de behoorlijke grenzen te houden.

Levensschets van den Hoogleeraar PETRUS DRIESSEN; *uitgesproken in eene Vergadering van het Natuur- en Scheikundig Genootschap te Groningen, door* J. MUNNIKS, *Med. et Ch. Dr. enz. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1829. *In gr.* 8*vo.* *Met de Afbeelding* (*Schaduwbeeld*). *In gr.* 8*vo.* 39 *Bl. f* :-60.

De Hoogleeraar DRIESSEN, in 1753 te *Groningen* geboren, aldaar aan de Hoogeschool opgekweekt en in-

1775 tot Med. Dr. bevorderd, vervolgens door eene langdurige buitenlandsche reis, en bijzonder door een verblijf van een geheel jaar te *Weenen* onder de leiding van JACQUIN gevormd, heeft in ons vaderland zeer groote verdiensten omtrent de beoefening der Scheikunde verworven. Zijn akademisch leven behoorde geheel aan de *Groningsche* Hoogeschool, waar hij alle trappen van openbaar Leeraar doorliep, eerst *Lector*, vervolgens buitengewoon, en, na eene afgewezene benoeming tot Hoogleeraar te *Harderwijk*, eindelijk gewoon Hoogleeraar aan dezelve zijnde, die hem in gevorderden ouderdom, den 11 Januarij 1828, verloor.

De herinnering van levensbijzonderheden van verdienstelijke vaderlandsche Geleerden heeft altijd hare waarde; en in zoo ver verheugen wij ons, dat deze *Levensschets* in het licht gegeven is, die zich overigens noch door den stijl, noch door belangrijken inhoud bijzonder onderscheidt. De Opsteller verlangt, dat dezelve met toegevendheid gelezen worde; en wij willen de onbescheidenheid niet hebben, zijn billijk verzoek onvervuld te laten, met hem wenschende, „dat de geleerde wereld, dat de *Gro-* „*ningsche* Hoogeschool, en het Natuur- en Scheikundig „Genootschap nog langen tijd voor dergelijke treffende „en onherstelbare verliezen mogen bewaard en beveiligd „blijven!"

Dissertatio Juridica Inauguralis *de Procuratoribus Judicialibus*, quam..... pro gradu Doctoratus summisque in Jure Romano et Hodierno honoribus ac privilegiis, in Academia Lugduno-Batava, rite ac legitime consequendis, publico ac solemni examini submisit PETRUS MARÉ, JUNIOR, *Harlemensis*, ad diem VII Januarii 1829. Harl. apud *V. Loosjes*. 1829. 8vo.

Deze Verhandeling van zulk een eerwaarden en achting-

waardig Procureur, als de Heer MABÉ, over den aard van zijn Ministerie, en de geschiedenis van deszelfs opkomst en volmaking, met aanwijzing, wat er ten opzigte dier instelling nog te verbeteren valt, hebben wij met het hoogste genoegen gelezen; en, ware het stuk ons vroeger ter hand gesteld, wij zouden het reeds eerder met lof hebben aangekondigd.

Na dertien jaren den post van Procureur te hebben waargenomen, (*Dissert.* p. 58) heeft de Heer MABÉ verkozen bovendien in de Regten te promovéren, zich te dien einde, ingevolge de Wet, onderwerpende aan de meerdere moeijelijkheid eener openbare bevordering. Hij heeft zijne Dissertatie geschreven *over de Procureurs*, en verdeelt alzoo zijne stof, (bl. 3) dat hij *eerst* handelt over de Procureurs volgens de wetten en instellingen in Nederland, vóór de invoering der tegenwoordig in werking zijnde Wetboeken; *ten tweede*, over de Procureurs volgens de wetten en instellingen in Frankrijk, vóór de invoering aldaar der gezegde Wetboeken; en *ten derde*, over de Procureurs of Avoués, volgens de thans nog in werking zijnde Wetgeving.

Elk dezer drie Hoofdstukken is, met historische en judiciéle kennis, naauwkeurig en duidelijk, kort en krachtig behandeld. In het derde Hoofdstuk (bl. 32—35) geeft de kundige Schrijver de vier voornaamste veranderingen op, welke in Nederland, ten opzigte der regtsbedeeling, door de hedendaagsche Wetgeving zijn ingevoerd; en daaraan hebben wij alzoo te danken: 1°. De afscheiding der regtsbedeeling van het burgerlijk beheer: want te voren, gelijk de Schrijver aantoont, werden Overheidsambt, Wetgevend gezag, en handhaving des Regts onderling verward. 2°. Eenheid in regtsvordering; terwijl te voren overal verschil was tusschen de keuren en gewoonten van de eene plaats en die der andere. 3°. Meerdere openlijkheid der behandeling, inzonderheid van strafzaken, waarin echter de publiciteit der debatten door het Besluit van 11 Dec. 1813 vernietigd is. (Nu! bij de nieuwe Wetgeving zal die publiciteit der debatten wor-

den herfteld.) 4°. Dat de vonnisfen (met uitzondering van criminéle zaken, omdat de uitfpraak over fchuld en onfchuld afhangt van de innerlijke overtuiging der gezworenen weleer; der Regters, oordeelende als Gezworenen, tegenwoordig) de gronden aanwijzen, waarop zij geflagen zijn. Op dit laatfte punt merkt de Heer MABÉ te regt aan, (bl. 35) dat die gronden *duidelijk* en *behoorlijk ontwikkeld* moeten worden voorgedragen; waaruit dan tevens, naar *ons* oordeel, voortvloeit, dat de vonnisfen ook niet *al te* wijdloopig moeten gefteld worden. Wij zeggen dit bij ondervinding. Het al te veel en het al te weinig *motivéren* hebben beide dit ongerief, dat Partijen, hetzij bij gebrek, hetzij bij overvloed van redenen, door eene al te omflagtige opgave van al het vóór en tegen, niet raden kunnen, *waarom* zij *eigenlijk* en *voornamelijk* eene zaak gewonnen of verloren hebben; en dit doet de verliezende Partij wel eens zich hooger beroepen, zonder genoegzamen grond.

Bl. 55 en verv. geeft de Schrijver zijne bezwaren op tegen zekere wetsbepalingen. *Vooreerst* moeten de Procureurs een afzonderlijk boek houden, door den Voorzitter van het Geregtshof of de Regtbank *gevifeerd*, waarop zij de fommen aanteekenen, welke zij van hunne Cliënten ontvangen, en de verfchotten, die zij voor hen doen. Om onderfcheidene redenen is de opvolging dier Wet onmogelijk, en zij wordt dan ook vrij algemeen verwaarloosd. Nimmer behooren wetten te worden gemaakt, die niet kunnen worden gehandhaafd; en, voor zoo ver er zulke wetten beftaan, gelijk de onderhavige omtrent dat afzonderlijk boek of register, behooren zij te worden afgefchaft. *Ten tweede* behoort het Tarief, in fchijn ten voordeele der Procureurs, maar inderdaad ten voordeele der Partijen, te worden verbeterd. Want niet alleen is het onbillijk, dat het Tarief zoo laag gefteld is in een land, waar, althans in de Noordelijke gewesten, zoo weinig regtsgedingen worden gevoerd, en waar het groote voordeel der Franfche Avoués, uit den openbaren verkoop van vaste goederen in vele gevallen fpruitende, aan onze Procu-

reurs ontnomen is; maar inzonderheid is het hard, vermits het Tarief eigenlijk slechts bepaalt, in welke kosten de *onderdoende* Partij gehouden is, dat daardoor de *zegevierende* Partij alles betaalt, wat zijnen Procureur *boven* het Tarief naar billijkheid en gewoonte toekomt, en (let wel) ook de rekening van zijnen Advocaat bijna geheel; omdat van besognes van den Advocaat niets, van zijne Pleitrede slechts *tien*, en van die eens Procureurs slechts *zes* franken in taxe komen. Het gevolg hiervan is, dat hij, die eene regtmatige, doch geringe vordering heeft, al vaak beschroomd is zijne zaak door te zetten, uit vrees, dat hij, bij den voordeeligsten uitslag van het Proces, nog meer aan zijne Practizijns zal moeten betalen, dan hij immer van Partij kan terug bekomen. Deze onregtvaardigheid moet verholpen worden.

Overigens is het Ministerie der Procureurs tegenwoordig veel aanzienlijker, dan in den ouden tijd (zie bl. 44): want, bij ontstentenis van Advocaten, kunnen zij geroepen worden om zitting te nemen in een Geregtshof of Regtbank, waar het vereischt getal van Regters of Plaatsvervangers, om de eene of andere reden, ontbreekt. En hij, die tien jaren Procureur geweest is, kan tot Regter of Officier van Justitie worden benoemd, al heeft hij geenen regtsgeleerden graad.

Hoe noodig en onmisbaar de oprigting van den Hoogen Raad is, wordt bl. 41 duidelijk aangetoond. De Heer MABÉ had er nog kunnen bijvoegen, dat de handhaving van Art. 177 en 179 der Grondwet, op eene regelmatige wijze, zonder Hoogen Raad onmogelijk is.

De *zesde* der achteraan gevoegde stellingen, of *theses*, dat eene wetsbepaling, die de ligchaamsstraffen, inzonderheid het brandmerk, afschafte, loffelijk zou zijn geweest, wordt door den Recensent en alle Vrijzinnigen van harte ondersteund.

De correctie is, over het algemeen, vrij naauwkeurig; alleen hindert op bl. 4, reg. 6 van ond., NON EGUISSE VOOR EGUISSE.

Staat- en Aardrijkskundige Beschrijving van het Koningrijk der Nederlanden, of der XVII Nederlandsche Provinciën, benevens het Groothertogdom Luxemburg. Door N. G. VAN KAMPEN. *Tweede, herziene en veel vermeerderde Druk. Met eene geheel nieuwe Kaart. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr. 8vo.* 478 *Bl. f* 4-20.

Verkorte Geschiedenis der Nederlanden, of der XVII Nederlandsche Gewesten, van de vroegste tijden tot op den Vrede van Parijs in 1815. *Door* N. G. VAN KAMPEN. *Met Platen. In II Deelen. Tweede, herziene Druk. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr. 8vo. Te zamen* 1148 *Bl. f* 9-80.

Verdiende iemand de eervolle onderscheiding, welke hem ten deel viel, dan is het voorzeker de Heer N. G. VAN KAMPEN, onlangs geroepen als Hoogleeraar aan het Athenaeum te Amsterdam. Sinds lang was deze Geleerde door zijnen ijver, door het grondige van zijne schriften in verschillende vakken, door den goeden geest en den belangwekkenden toon van zijne geschiedkundige werken allergunstigst bekend; en wij twijfelen er niet aan, of ons beschaafd Publiek beschouwt met ons deze onderscheiding als een regt, hetwelk hem reeds lang had mogen wedervaren. Menig billijk beoordeelaar van 's mans letterarbeid, vooral menig voormalig kweekeling der Leidsche Hoogeschool, die VAN KAMPEN kende in zijne bekwaamheid, om zijne uitgebreide kundigheden mede te deelen, en den smaak voor het wezenlijk goede en schoone bij den jeugdigen beoefenaar der letteren op te wekken, vroeg reeds sedert jaren: Waarom is VAN KAMPEN nog geen Professor? Eer hebbe dus de Magt, welke dezen Geleerde nu eindelijk naar verdienste wist te waarderen, en, door hem te verbinden aan het Amsterdamsch Athenaeum, aan hetzelve nieuwen luister toe-

voegde! Maar grootere eer hebbe het Nederlandsch Publiek, hetwelk zoo veel vroeger en nog aanhoudend toont prijs te stellen op 's mans letterarbeid; getuige de tweede drukken der beide bovenstaande werken, wier noodzakelijkheid ten blijk verstrekt van het gunstig onthaal, door onze Landgenooten aan deze werken verleend.

Beide deze werken zijn, bij het in 't licht verschijnen der eerste uitgave, in dit tijdschrift met hoogen lof aangekondigd (*); en bij die gelegenheid is een breedvoerig berigt gegeven van derzelver inhoud en inrigting. Recensent heeft, om over de waarde dezer nieuwe uitgaven te kunnen oordeelen, in beide deze werken zulke plaatsen nageslagen, op welke vroeger aanmerkingen waren gemaakt, en heeft bevonden, dat de Schrijver van die aanmerkingen, welke gegrond en van genoegzaam gewigt waren, een nuttig gebruik heeft gemaakt. Bij de *Beschrijving van het Koningrijk der Nederlanden* heeft de Heer VAN KAMPEN van vele sedert uitgekomene werken en openbaargemaakte officiële opgaven thans met het beste gevolg gebruik gemaakt. De *Verkorte Geschiedenis* bevat nu, door de bijvoeging van verscheidene belangrijke bijzonderheden, eenige vellen druks meer, dan de vroegere uitgave, zonder dat de prijs van het werk daarom verhoogd is. Beide werken wenschen wij bij voortduring het beste onthaal toe, opdat zij aan des Schrijvers doel mogen beantwoorden, en verstrekken tot bevordering der verbroedering tusschen onderscheidene deelen van Nederlands volk, door de kennis en waardering van elkanders geschiedenis, en tot verwijdering van alle duistere en onmaatschappelijke bestanddeelen, en uitbreiding der ware verlichting, beschaving, vrijheid en welvaart over het geheele grondgebied der *Hereenigde Nederlanden.*

Den Hoogleeraar VAN KAMPEN zal het, hopen wij, ook in zijnen nieuwen werkkring, niet aan lust en tijd ontbreken, om het lezend Publiek op de vruchten van zijnen geest te blijven vergasten.

(*) *Letteroef.* voor 1816, bladz. 627, en voor 1821, bladz. 20 en 560.

De dichterlijk wijsgeerige Geest der Grieken, blijkbaar in hunne Taal en Fabelleer, door A. G. VAN CAPPELLE, *Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doct. Conrector der Latijnsche Scholen te Amsterdam. Te Amsterdam*, *bij* de Gebr. Diederichs. 1828. *In gr. 8vo.* 240 *Bl. f* 2-20

De Derde Klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut schreef, in 1825, als prijsvraag uit: *Een onderzoek, hoe de wijsgeerige geest der Grieken uit hunne taal en fabelen kennelijk zij; om daaruit op te maken, in hoe ver de beoefening der Grieksche taal en fabelkunde tot echte wijsgeerte kan opleiden.* De tegenwoordige verhandeling van den Heer VAN CAPPELLE, broeder des onlangs overleden' Hoogleeraars, was het eenig ingekomen antwoord op deze vraag; en, schoon het oordeel der Klasse omtrent dit stuk op zichzelve niet ongunstig was, zoo was het zulks echter ten opzigte (d. i. als beantwoording) der voorgestelde vraag. Dit oordeel komt ons allezins juist voor. En de volgende opgaaf van den algemeenen inhoud en het beloop des boeks zal ligt onze lezers tot dezelfde overtuiging brengen.

Na eene inleiding over de eenheid en verscheidenheid in alle voortbrengselen der natuur, toegepast op werelddeelen en derzelver bewoners, vooral Azië en Europa, door de Grieken, wegens hunne ligging enz., als band en overgang vereenigd, komt de Schrijver, in Afd. I, op DE TAAL DER GRIEKEN. H. 1. *Oorsprong der Grieksche Taal.* H. 2. *Vorm en zamenstelling der Grieksche woorden. Verscheidenheid der dialekten.* H. 3. *Schriften.* HOMERUS. PLATO. — Afd. II. DE FABELLEER DER GRIEKEN. H. 1. *Algemeene Beschouwing.* H. 2. *Tijden vóór* HOMERUS. H. 3. *Invloed van* HOMERUS *en* HESIODUS. H. 4. *Veranderingen en wijzigingen van volgende tijden.* H. 5. *Verschil van karakter in de*

Griekfche en Oosterfche Godsdienstbegrippen. H. 6. *Bepaling en behandeling der Griekfche Mythologie.* H. 7. *Mythe van* PROMETHEUS. Afd. III. OVER DEN INVLOED DER BEOEFENING VAN GRIEKSCHE TAAL- EN FABELKUNDE OP ECHTE WIJSGEERTE. H. 1. *Hoofdvereischten en kenmerken der echte Wijsgeerte.* H. 2. *Gunftige invloed der beoefening van Griekfche Taal- en Fabelkunde op echte Wijsgeerte.* H. 3. *Ongenoegzaamheid. Algemeene aanmerkingen. Overzigt.*

Het loopt, meenen wij, dadelijk in het oog, dat hier vele belangrijke zaken behandeld worden, wel gefchikt om eene niet min belangrijke flotfom op te leveren; maar ook dezulken, die met het bedoelde oogmerk niet in zoo naauw verband ftaan: waaruit dan ligt het befluit voortvloeit, dat het wezenlijk bedoelde niet zoo uitvoerig en grondig zal zijn in het licht gefteld, als men wel zoude wenfchen.

Doch, wij hebben eigenlijk met de vraag van het Inftituut niets te doen. De titel zelf van het boek geeft ons eenigermate een' nieuwen maatftaf of ftandpunt aan, daar het over den *dichterlijk wijsgeerigen geest der Grieken* handelt; welk midden tusfchen, of vereeniging van, Oostersch en Westersch de Schrijver dan ook gedurig aanwijst en behandelt. En inderdaad hij doet dit, in de reeds vermelde Hoofdftukken, op eene wijze, die van zijne geleerdheid, goed oordeel en vooral gematigdheid blijken draagt. Deze gematigdheid vinden wij met name bij de befchouwing der fabelkunde, waar de Heer VAN CAPPELLE een, zoo het ons voorkomt, verftandig midden houdt tusfchen hen, die hier enkel gefchiedenis, hen, die er groote natuurkundige geheimen, en hen, die er louter fpel der verbeelding zoeken; zoo als ook in andere zaken, hieraan verbonden.)

Op enkele plaatfen komt ons echter zijn gefteIde min juist voor; b. v. H. 2. bl. 41. lezen wij: „De uitdrukking der gedachten door woorden ontftaat uit de behoefte tot mededeeling aan anderen, en is uit haren aard tweeledig, te weten: 1°. het onderwerp, waarvan men

„ spreekt (*subjectum*), en 2°. hetgeen van dit onderwerp „ gezegd wordt (*praedicatum*). *Naamwoord* en *werk-* „ *woord* zijn alzoo de hoofddeelen eener rede in iedere „ taal. Zij staan tot elkander in dezelfde verhouding, „ als *stof* en *eigenschap*, *werktuig* en *kracht*, *ligchaam* „ en *geest*, of welke andere vergelijking men hier de „ voorkeur wil geven. Doch even als de eigenschap eener „ stof door het onderling *verband* der deelen wordt ge- „ kenmerkt; gelijk de kracht van het werktuig door eene „ *middenoorzaak*, (bij voorbeeld de hand, het water, „ de lucht of iets dergelijks,) wordt uitgeoefend; of even „ als de werking der levenskracht in het ligchaam zich „ door middel der *zenuwen* en *pezen* [spieren] openbaart, „ zoo wordt ook tot de aaneenschakeling eener rede de „ hulp der *koppelwoorden* vereischt, om een verstaanbaar „ geheel uit te maken." — Recensent verklaart, dat dit voor hem geen verstaanbaar geheel is. Aan de waarheid wil hij niet twijfelen; maar zij is, in weerwil van al de gegevene opheldeeringen, te zeer *ingewikkeld*, om door hem en zijns gelijken begrepen te worden. *De zon verwarmt*; ziedaar een zeer verstaanbaar geheel, zonder koppelwoord. *De zon verwarmt* MIJ; ziedaar er iets bijgevoegd, dat geen koppelwoord is, maar het werkwoord eenigermate tot een koppelwoord maakt. Geldt niet, hetgeen de Schrijver zegt, meer van het bijvoegelijke naam- dan wel van het werkwoord? Is dit laatste niet met meer regt eene zamenstelling uit het bijvoegelijke en het koppelwoord te achten? *De zon verwarmt*, voor: *is verwarmende*.

Om niet te uitvoerig te worden, zullen wij ons voorts bij eene of twee algemeene aanmerkingen bepalen. Schoon namelijk het opschrift eenigzins veranderd en bekort is, de verhandeling is echter dezelfde, dat is, eene proeve ter beantwoording der voorgestelde vraag, gebleven. En het betoog van den invloed der beoefening enz. had dus op het wijsgeerige der taal- en fabelkunde, en wel uitsluitenderwijze, moeten gevestigd zijn, niet op den rijkdom der Grieksche letterkunde en geschiedenis. Hier komt het stuk ons voor, eene zwakke zijde te hebben.

Eene andere weten wij haast niet, of wij ze den Schrijver, den opgevers der vraag (*sit venia!*) of der zaak zelve moeten wijten. Wat is wijsgeerte? Wat is *echte* wijsgeerte? Toen nog geen vak als wetenschap beoefend werd, toen enkele bevoorregte stervelingen zich op eene grondiger kennis, hetzij der dingen in het algemeen; hetzij van de ware menschelijke belangen, begonnen toe te leggen, ontvingen deze den naam van wijzen, dien zijzelve daarna; zeer te regt, in wijsgeeren, liefhebbers, nasporders en najagers der wijsheid, dat is, der ware wetenschap, veranderden. Welhaast ontstonden er stelsels, zamenstellen der begrippen en denkbeelden van bepaalde wijsgeeren, die nu den naam van Platonische, Aristotelische, Stoïsche, Epicurische wijsgeerte aannamen. Welke van die allen de echte zij, is nog niet uitgemaakt; maar elk op zichzelve was een overzigt van alle, althans van die kundigheden, welke de stichter als de eerste en voornaamste voor den mensch beschouwde. In later tijd is deze zaak veranderd. Wij hebben Godgeleerde, Regtsgeleerde, Geneeskundige (de geheele kennis van het menschelijk ligchaam enz. enz. bevattende) stelsels. Met *welke te zamen* de wijsgeerte voorheen het geheele veld der wetenschap aan onze Hoogescholen deelde: tot nu vóór eenigen tijd tweederlei wijsgeerte, eene *natuurlijke* en eene *beschouwende*, de laatste met de *letteren* vereenigd, het getal der zoogenaamde faculteiten op vijf bragt. Dit alles in aanmerking genomen zijnde, zouden wij gemeend hebben, de blijkbare bedoeling des Instituuts duidelijker te zullen uitdrukken door *eene wijsgeerige denkwijze*, en althans achten, dat de Schrijver dan dit gedeelte beknopter en juister zou hebben bewerkt. Hij vooral, die met de nieuwere stelsels van wijsgeerte bekend is, en derzelver scherpe onderscheidingen en diep geputte, schoon dan ook niet altijd heldere, denkbeelden kent, stoot zich ligt aan de losse trekken, met welke de *echte* wijsgeerte hier eenigzins *ex tripode* geschetst wordt.

Dit alles echter strekke geenszins, om de kunde, den goeden smaak, het oordeel en de vlijt des Schrijvers eenig-

zins te kort te doen. Wij vonden in de behandeling en in den stijl vele, zeer vele overeenkomst met die van zijnen zaligen Broeder; en wij houden ons overtuigd, dat hij dit, zoo als het is, vóór eene ware lofspraak houdt. Ga hij voort, dat uitnemend voetspoor drukkende, ons met meer vruchten zijner geleerde overdenking en welversnedene penne te begunstigen!

Land- en Zeetogten in Nederlands Indië en eenige Britsche Etablissementen, gedaan in de jaren 1817 tot 1826, door J. OLIVIER, JZ. *voorheen Secretaris te Palembang. Met Platen. IIde Deel. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1828. *In gr. 8vo. 455 Bl. f 4-90.*

Het eerste Deel van dit allezins belangrijke werk beschouwden wij vroeger (*). Gelijk dit zich tot *Java* en het naburige *Bali* bepaalde, zoo loopt het voor ons liggende Deel over de *Moluksche* eilanden (in eenen ruimen zin opgevat), over *Celebes*, *Borneo*, *Sumatra* en *Banca*. Wat dus de *Britsche Etablissementen* zijn, waarvan op den titel gesproken wordt, weten wij niet; immers *Benkoelen* is zulks niet meer; ook zijn de berigten daarvan slechts zeer kort (bladz. 435—437). *Malacca* toch en andere voormaals *Nederlandsche*, thans *Britsche* bezittingen, zijn buiten het plan des Schrijvers gesloten. Maar daarentegen vernemen wij zeer veel wetenswaardigs van de reeds genoemde *Nederlandsche* eilanden. OLIVIER is een stellig voorstander der afschaffing van het monopolie der specerijen, indien men namelijk den landbouw op de eilanden begunstigde, als wanneer dezelve veel meer dan voor de behoefte zouden kunnen opleveren. Vooral beweert hij zulks ten aanzien van *Amboina*, in den lof van welk eiland hij onuitputtelijk is. Het is gezond, schilderachtig fraai, bezit *Zwitsersche* gezigten, en tevens de weelige vruchtbaarheid der keerkringsgewesten. Het gebrek aan rijst, voor welker kweeking het land weinig geschikt is, wordt vergoed door de *sago*. Het geboomte is zoo talrijk en menigvuldig, dat zelfs een werkzaam en langdurig leven niet zou kunnen volstaan, om alle de soorten van boomen te leeren kennen, die op de hoogten van dit eiland groeijen. Men

(*) Zie *Letteroef.* Maart 1828.

zou er koffij, ſuiker, Indigo, ja zelfs den *theeboom*, met goed gevolg kunnen aankweeken. Daarenboven weet men, dat *Amboïna* thans de hoofd- (niet meer de eenige) zetel is van den kruidnagelboom, waarvan hier eene uitvoerige beſchrijving voorkomt. — Van de bevolking van *Amboïna*, die 45,000 zielen bedraagt, heeft reeds bijna de *helft* de Christen- en wel de Protestantſche Godsdienst aangenomen; eene zegevierende wederlegging van het door de *Britten* verſpreide vooroordeel wegens de onverſchilligheid der *Nederlanders* ten opzigte van de hoogere belangen dezer eilanders. In de laatstverloopene twintig jaren alleen is op *Amboïna* de Christenbevolking met 5000 perſonen vermeerderd geworden. En, hetgeen het voornaamſte is, deze Christenen, die hunne inlandſche ſchoolmeesters hebben, zijn veel beſchaafder, gehoorzamer aan de wetten en zedelijker, dan hunne *Mohammedaanſche* landgenooten, bij welke nog veel meer woestheid en barbaarschheid heerscht; een heilrijk gevolg, 't welk, volgens de onlangs uitgekomene merkwaardige Reize van KOLFF, ook in de andere, meer zuidelijke *Molukſche* eilanden wordt beſpeurd, en dus, al ware 't alleen belangshalve, de *Nederlandſche* Regering in het Oosten moet aanmoedigen, om met alle krachten de uitbreiding van het Christendom in die ſtreken te bevorderen: want het is buiten kijf, dat de nog beſtaande noodlottige opſtand grootendeels een gevolg van *Mohammedaanſche* dweeperij is. — Omtrent de vrouwelijke *Kreoolſche* bevolking, of de zoogenaamde *Liplappen*, is het oordeel van OLIVIER zeer ongunſtig; en hij verklaart de nadeelige ſchets daarvan, in het vorige Deel ontworpen, grootendeels naar *Molukſche* voorbeelden te hebben bewerkt. De omgang onder de mannen, daarentegen, is kieſcher, aangenamer en beſchaafder, dan in de meeste andere *Nederlandſche* bezittingen, en velen vestigen er hunne woonplaats bij verkiezing.

Minder aangenaam, dan *Amboïna*, is het kleinere *Banda*, of liever de groep der *Banda*-eilanden bij den vreeſelijken vuurberg (*Goenong-Api*), die alleen een eiland uitmaakt. Men weet, dat hier door de oude O. I. Compagnie bij uitſluiting de notemuskaat werd gekweekt en elders uitgeroeid. Omſtandig wordt hier deze boom beſchreven, waarvan niet minder dan acht ſoorten (volgens de eilanders) zijn, en welks verplanting, even als die van den nagelboom, veel door zekeren vogel, die de noot verſlindt en ontbolſterd weder ontlast, wordt bevorderd. Dezelve groeit dan ook het

welligt op *Banda-Lontoir*; maar *Banda-Neira* is de hoofdzetel der Regering. Onder de inwoners van *Banda*, gelijk der overige *Molukken*, trekken de zoogenaamde *Koppensnellen* of *Harafoera's* (*Alfoerezen*) de aandacht in 't bijzonder. Hunne wreede gewoonte, of liever wet, dat niemand mag huwen, vóór dat hij den priester *een afgehouwen menschenhoofd heeft ter hand gesteld*, zou hen als de wreedste Barbaren moeten doen aanmerken; en toch verzekert onze Schrijver, dat zij zeer goedaardig, eenvoudig en zelfs onnoozel zijn; dat zij in zuiverheid van zeden boven de *Mohammedanen* of den *Maleischen* volksstam zeer uitmunten, en geene onkuischheid, onmatigheid, dieverij, ondankbaarheid, trouweloosheid en dergelijke ondeugden kennen, ja de tegenovergestelde deugden in een' hoogen graad bezitten. De Schrijver beroept zich daarbij op het getuigenis van andere reizigers in de *Molukken*, die hij gekend heeft. Deze bijzonderheid is voor de geschiedenis en kennis der menschheid van veel belang. Zij toont, hoe een anders goed en zelfs deugdzaam volk, door priesterlist en voorouderlijke, eenmaal ingewortelde gebruiken, in sommige opzigten geheel in zedelijkheid kan verstompt en erger dan een dier worden: want, in weerwil van al het verschoonende, 't welk de Heer OLIVIER voor de *Alfoerezen* bijbrengt, is toch een volk, 't welk een' geheel onbekenden, vreedzamen voorbijganger verraderlijk, uit eene hinderlaag, het hoofd afhouwt, *in dit opzigt* een afgrijselijk volk; en het sparen van *Europeanen* (uit vrees) kan hiertegen niet als verschooning worden ingebragt. Hoe belangrijk is het dan, een volk te verlichten, daar het natuurlijk zedelijk gevoel zoo weinig tegen dergelijke gewijde vooroordeelen bestand is! Hebben niet *Roomsche* priesters en monniken het in *Spanje* en *Spaansch Amerika* zoo verre gebragt, dat zelfs het zalig Christendom in hunne handen een middel tot de snoodste vervolging, tot moord en brand werd? Daarom, en daarom alleen, willen zij ook het monopolie van onderwijs in hunne handen behouden; want een verlicht volk is voor geene priesterregering geschikt. — Doch keeren wij terug tot ons onderwerp.

Na nog eene ontzettende aardbeving en vuurbraking van den *Goenong-Api* te hebben bijgewoond, vertrok onze reiziger naar *Ternate*. Dit eiland prijst hij nog hooger dan zelfs *Amboina*. Het is, even als het nabijgelegene *Tidor*, een berg van 6000 voet, die door zijne ligging voor de bewoners al-

lergezondst is; en tevens genieten dezen, door gulle en hartelijke gezellige verkeering, de reinste genoegens der zamenleving, van alle derzelver onaangenaamheden bevrijd. *Ternate* heeft eenen Sultan, die echter opregt aan de *Nederlandsche* belangen (onder wier invloed hij staat) is verkleefd, en ook zijne onderdanen deelen in die gevoelens. Zelfs de *Engelsche* walvischvangers, die hier dikwijls binnenvallen, erkennen de hooge waarde der gezellige verkeering op *Ternate*. Hier maakt de Schrijver eene aanmerking, die ons getroffen heeft. De *Spermaceti*-vangst (van den Zuidzee - walvisch), die de *Engelschen* in deze onze wateren *uitsluitend* genieten, omdat zij daaromtrent werkzaamer en vrijer van oude vooroordeelen zijn, bezigt 32,100 ton scheepruimte en 3210 schepelingen; de geheele Specerijhandel daarentegen niet meer dan 700 ton scheepsruimte en 80 zeelieden: de waarde der specerijen bedraagt *op het allerhoogst* niet meer dan *f* 1,440,000; die der walvischvangst *f* 12,840,000. Daarenboven, zegt de Schrijver, berooft het monopolie nog wel een millioen menschen van hunne natuurlijkste regten. Deze bedenkingen verdienen ongetwijfeld zeer, behartigd te worden; doch onze Schrijver brengt zelf tegen die, welke het voordeel van de walvischvangst aangaat, zwarigheden in 't midden.

Hoe bekoorlijk ook het eiland *Ternate* en de Stad of *Kampong* der inlanders zij, de Stad of het Fort *Oranje* is zeer onaangenaam en ongezond. Bijzonderheden betrekkelijk de Godsdienst der *Mohammedaansche* en *Chinesche* bewoners, een reisje naar *Batjou* ter inhuldiging van eenen nieuwen Sultan, en naar het welvarende *Tidore*, worden gevolgd door eene reize naar *Celebes*; een eiland, waarvan zoo veel goeds niet gezegd wordt als van de *Molukken*. De ongeregelde vorm van dit eiland is uit de kaarten bekend, en even min regelmatig is de vorm van bestuur. Versnipperd in een aantal kleine Koningrijken, van welke *Boni* en *Makasfar* de magtigsten zijn, doch tevens (gelijk wij van elders weten) onder den invloed van eenen veel gezags hebbenden Adel staan, die hier en daar *Aristokratische Republieken* uitmaakt, waarbij dan nog het nu eens meer, dan minder erkende oppertoezigt der *Nederlandsche* Regering komt, — ziedaar, hoe *Celebes* wordt bestuurd! Goud heeft dit eiland genoeg; ook andere delfstoffen, maar over 't algemeen weinig goed en duurzaam hout. De landbouw is in de laatste halve Eeuw verachterd. Rijst wordt uit *Java* ingevoerd, daar de opbrengst te gering is. De sul-

kerteelt wordt verwaarloosd; peper geheel niet gekweekt. De Indigo-cultuur is ook te niet geloopen, omdat zij, *zoo 't heette*, de kosten niet goed maakte, en de katoenbouw zeer gering. Zou dit alles, in de nabijheid van vele andere, zoo gezegende eilanden, de schuld der Natuur of veeleer van den mensch zijn? Daarentegen heeft *Celebes* in de omringende zeeën eene soort van zeekwabben (*tripangs*) en in de rotskloven aan zee vogelnestjes, die beide door de *Chinezen* zoo bij uitstek gezocht worden; het eerste vooral is een artikel van uitvoer, en ook de schildpadden zijn goed en overvloedig. De veeteelt daarentegen beteekent niet veel, uitgezonderd die der uitstekende paarden. Men mag dus zeggen, dat te *Celebes* de zee rijker is dan het land. De fabrijken zijn ook van weinig belang. De hier voorkomende berigten zijn grootendeels uit officiële bronnen geput.

De Schrijver verhaalt thans de verschrikkelijke uitbarsting van den *Tomboro*-berg op het eiland *Sumbawa*; iets, dat de grootste verwoestingen zelfs van den *Etna* verre te boven gaat. De schok werd in eenen omtrek van meer dan *duizend* geographische mijlen (*achttienhonderd uren*) gevoeld. Op eenen *radius* van *driehonderd* mijlen bragt hij de vreeselijkste verwoestingen voort. Op *Java* en te *Celebes* beide dacht men, door de hevige donderslagen van den berg, aan een gevecht met zeeroovers. De zon werd door de asch geheel verduisterd; het was nacht midden op den dag. Deze asch viel in een' digten regen neder, en bedekte den grond twee duim dik. Massa's puimsteen vulden op het eiland *Sumbawa* zelve de baaijen, en dreven als banken in zee. Aldaar was de ellende verschrikkelijk. Te *Benkoelen*, op *Sumatra*, werd het geluid gehoord.

Van *Sumbawa* begaf zich de Schrijver naar het eiland *Timor*, hetwelk tusschen de *Nederlanders* en *Portugezen* verdeeld is. Bij de reede van *Koepang* is het *Nederlandsche*, thans vervallen Fort *Concordia*. Eene beschrijving van dit belangrijk eiland, hetwelk onder anderen rijk is aan geneeskrachtige planten en kruiden, doch alwaar mede de landbouw zeer is verwaarloosd, wordt gevolgd door die van deszelfs inwoners. Zij zijn geene *Mohammedanen*, gelijk hunne naburen, maar Heidenen, met vele zonderlinge en doorgaans wreede gewoonten; waaronder het offeren van eene *jonge maagd* aan de krokodillen, (van welke hunne Vorsten afstammelingen meenen te zijn) aan den oever der zee, ons de lotgevallen

van ANDROMEDA en die der schalkachtige *Hollandsche* Gouvendochter OLIMPIA bij ARIOSTO voor den geest brengt. Na eenige berigten omtrent de omliggende eilanden, brengt ons de reiziger naar het uitgestrekte *Borneo*, dat in de binnendeelen nog zoo weinig bekend is. *Borneo* staat thans aan de kusten, even als *Sumatra*, geheel onder den invloed der *Nederlanders*, (met uitzondering nogtans van *Borneo-Proper* aan de Noordoostkust, hetwelk een' eigen' en onafhankelijken Sultan heeft.) De *Dayaks* zijn de ruwe inlandsche bergbewoners, en ongetwijfeld van denzelfden stam als de *Alfoerezen*, blijkens hunnen trap van beschaving, en in 't bijzonder de gewoonte van het *koppensnellen*. Zij leven bijna in volkomene regeringloosheid. De *Mohammedanen* hebben sommigen tot hun geloof overgehaald, die hunne wreede gewoonten afgelegd hebben. Diamanten zijn een der kostbaarste voortbrengselen van *Borneo*, alsmede de beste kamfer van *Indië*.

Over *Batavia* brengt ons de schrijver nu verder naar *Sumatra*, en wel naar *Palembang*, waar hij Gouvernements-Secretaris is geweest, en daarvan dus naauwkeurige berigten kan geven. De Stad van dien naam, met hare houten huizen, schoone rivier, en de bewoonde vlotten (*rakits*) op dezelve, die zeer levendig beschreven worden; de *Kraton* of het paleis van den grimmigen, thans door *Nederlands* wapenen afgezetten, Despoot MACHMUD BAHAR-EDDIN; de zeden en gewoonten der inwoners, hunne vadsaardheid, doch met twistzucht, bijgeloof en somberheid gepaard; de Regeringsvorm; de ongelijk drukkende belastingen; de handel, enz, zijn zoo vele onderwerpen van beschouwing, die de aandacht des lezers zeer aangenaam gaande houden. Het omliggende land wordt volgens de berigten der Heeren MUNTINGHE en SEVENHOVEN, Commissarissen te *Palembang*, beschreven, en daarbij belangrijke bijzonderheden medegedeeld omtrent de wetten en regtspleging. Hoogstmerkwaardig is de overeenkomst tusschen de gebruiken der Middeleeuwen in *Europa* en die van deze Oostersche landen. Niet alleen heeft men in beide het regterlijke tweegevecht, maar ook de *Ordalia*, of Godsoordeelen, door kokende olie of gesmolten tin (bij ons was het kokend water), en eindelijk het afkoopen der doodstraf naar een vast *Tarief*, even als in de oude *Salische*, of zelfs nog in de *Vriesche* wetten der dertiende Eeuw, die ons MEERMAN heeft medegedeeld; zóó, dat voor den moord

van Edelen het meest, voor dien van gemeenen *eenmaal* minder (in *Europa* was het slechts *driemaal* minder), en voor eene vrouw of meisje *allerminst* wordt betaald. Vanwaar die zonderlinge overeenkomst in ongerijmdheden?

Van *Palembang* brengt ons de Heer OLIVIER naar *Atjeh* (in oude reizen meer bekend onder den naam van *Achem* of *Atsjem*; thans niet meer dat magtige Rijk, dat honderdduizenden op de been kon brengen) en verder het eiland rond, voorbij de *Battaks*, die kennis aan een eigen letterschrift en het bereiden van buskruid hebben, en toch menscheneters zijn, langs *Padang*, *Benkoelen*, de *Lampongs* enz. Doch, behalve *Palembang*, is *Sumatra*, vooral de Westkust, ons later bekend geworden door de berigten van den Heer NAHUYS, die wij te gelijk met het eerste Deel dezer Reize hebben beoordeeld. Beide te zamen maken dus een goed geheel omtrent dit eiland uit, hetwelk thans geheel onder *Nederlandschen* invloed staat. De Heer OLIVIER teekent naauwkeurig aan, wanneer elk dezer punten door verdrag met onze oude Maatschappij is in betrekking gekomen.

Van *Sumatra* brengt hij ons verder naar *Banca*, zoo rijk aan tin, en thans, even als het naburige *Billiton*, een eigendom van ons Rijk. Herinnering aan personele onaangenaamheden schijnen hem terug te houden van de vermelding van nog andere *Etablissementen*; wij hopen, dat hij die herinneringen zal kunnen onderdrukken, en zijne papieren, die wij alle reden hebben, om voor belangrijk te houden, vooral niet ten vure zal doemen.

Bekroonde Verhandeling over het nut der beoefening van de algemeene, dat is oude, middeleeuwsche en hedendaagsche Munt- en Penningkunde. Door P. O. VAN DER CHIJS, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Dr.* enz. *Te Leiden*, *bij* J. C. Cijfveer. 1829. *In gr.* 8vo. 84 *Bl.* f 1-10.

De jonge Geleerde, aan wien wij deze Verhandeling te danken hebben, en die zich reeds in verscheidene opzigten; zoo wel door eene bij de *Leidsche* Hoogeschool bekroonde Verhandeling *over de Stelvoedering*, als door zijnen uitnemenden aardrijkskundigen *Commentarius* op ARRIANUS, en door zijnen verdienstelijken arbeid bij de Verzameling van Oudheden, Munten en Gedenkpenningen te *Leiden*, als iemand van uit-

gebreide en veelsoortige kundigheden, voordeelig heeft onderscheiden, geeft ons hier eene proeve zijner bekwaamheden in het laatstvermelde vak, hetwelk zijne lievelingsstudie schijnt te zijn. Inderdaad is de penningkunde eene zoo wel aangename als nuttige oefening, en de Schrijver geeft kortelijk, maar niettemin genoegzaam ontwikkeld tot opwekking van den smaak in dezelve, de voordeelen op, die onderscheidene kunsten en wetenschappen uit die studie kunnen erlangen. Dezelve zijn, volgens hem, *verband tusschen munten en penningen en de algemeene geschiedenis, de geschiedenis der beschaving en kunst, de tijdrekenkunde, de aardrijkskunde, de fabelkunde, de kennis aan de gelaatstrekken van vermaarde personen, de wapenkunde, geslachtrekening en kennis der titels, de kennis aan de gebruiken, kleederdragten, gebouwen, vaartuigen, wapenen enz. der onderscheidene volken, — aan de metalen, derzelver vermenging en gehalte, en de geschiedenis van de vervaardiging der geldspeciën en gedenkpenningen; het nut der penningkunde door de kernachtige omschriften en de schrandere vinding der zinnebeelden, en eindelijk tot vorming van den smaak en het aanbrengen van gemak op reizen.* Dit alles wordt in dit kleine bestek zeer goed uiteengezet; doch wij nemen de vrijheid, den bekwamen Schrijver, die natuurlijk voor dit vak zeer is ingenomen, en het dus van de gunstigste zijde beschouwt, te doen opmerken, dat men toch met de penningkunde, als bron voor de Geschiedenis, zeer voorzigtig moet te werk gaan. Hij zelf levert ons een voorbeeld: op eene munt van AUGUSTUS II, Koning van *Polen* en Keurvorst van *Saksen*, wordt deze geroemd, als iemand, „die aan het Rijk deszelfs roem, aan den Rijksdag „zijne waardigheid, den Adel zijnen luister, het Volk zijne „wetten, allen de rust heeft hergeven." Was dit echter niet dezelfde FREDERIK AUGUSTUS, die om de *Poolsche* kroon zijn geloof verzaakte, die het Treurspel te *Thorn* liet plaats hebben, die zich door KAREL XII de kroon liet ontnemen, dezelve ook bij een' bezworen' vrede afstond, en dadelijk na den voorspoed der *Russische* wapenen weder opnam, van wien geene Regenten- of Heldendeugden, maar wel verbazende ligchaamskracht en groote ongebondenheid, in de *geschrevene* Geschiedenis worden vermeld? Waren het geene gedenkpenningen, waarop LODEWIJK XIV, dien de Schrijver te regt een' tiran heet, *de Groote* genoemd en met *de rijzende Zon* werd vergeleken? Zoo een ALVA op het denkbeeld

gekomen ware, om, in plaats van het weidsche opschrift op zijn standbeeld, waarin hij als *hersteller van rust en orde in Nederland* en als *de getrouwste dienaar van den besten Vorst* werd vermeld, die woorden op eenen *gedenkpenning* te laten slaan; zou dit dan eene echte bron voor de Geschiedenis zijn? Neen! de vleijerij van Vorsten en Grooten heeft daartoe te veel invloeds op de tijdgenooten, en aan nietswaardigen is maar al te dikwerf eene onverdiende eer in dit opzigt ten deel gevallen. Ook kunnen wij aan de kennis der wapenkunde (*heraldiek*) en der veelal weidsche en beuzelachtige *titels* zoo veel waarde niet hechten als onze Schrijver. Met dat al is zijn werkje nog altijd zeer nuttig: want, zelfs na aftrek van het gezegde, blijven de voordeelen der penningkunde van veel belang; en mogelijk dat ook een ander over de waarde der titels anders denkt, en ons te gemoet voert, dat vleijerij waarlijk niet enkel op gedenkpenningen, maar ook wel degelijk in geschrevene werken te huis is, hetgeen wij zeer gaarne erkennen.

De waarde van dit boekje wordt nog verhoogd door eene naauwkeurige opgave van eenige werken en kleinere stukjes, die nuttig zijn in de beoefening der *oude*, *middeleeuwsche en hedendaagsche munt- en penningkunde*, en welke van uitgebreide belezenheid in dit vak getuigt. Wij wenschen den Heere VAN DER CHIJS eenen werkkring toe, waarin hij zijne vele kundigheden tot nut der Maatschappij en des Vaderlands op woeker kan zetten.

Handleiding tot het leeren van het Schaakspel. Naar het Hoogduitsch van den Heer F. W. VON MAUVILLON. *Door* JAN DE QUACK. *Met het Portret van* ELIAS STEIN *en inlichtende Tabellen. Iste Deel. Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1828. *In gr. 8vo.* 421 *Bl. f* 4 - :

Toen Recensent het werk van den Heer MAUVILLON, gepensioneerd Kolonel in *Pruissischen* dienst, en eertijds lid van het destijds bestaande *Haagsche* Schaakgenootschap, in handen kreeg en vlugtig doorliep, vroeg hij zichzelven af, of eene dusdanige omslagtige handleiding niet veeleer geschikt was, om den leerling, die nog niets van het Schaakspel weet, af te schrikken, dan om hem aan te moedigen, hetzelve te leeren. Hij vond er daarenboven weinig of

geen nieuws in voor den gevorderden schaker, en legde het dus ter zijde.

De werkzame en vlugge DE QUACK, een oud medelid van bovengemelde Genootschap, had het echter waardig gevonden, in de Nederduitsche taal te worden overgebragt; de Ridder JANSSEN, zoo verdienstelijk in zijne veelvuldige betrekkingen en tevens als sterk schaakspeler bekend, had de opdragt dezer vertaling wel willen aannemen: Recensent kan niet ontveinzen, dat, bij eenig nadenken, het werk daardoor in zijne schatting rees; waarom hij het met nieuwen lust weder opnam, en met meerdere naauwgezetheid gadesloeg.

Na eene vereerende opdragt, voorrede, uitgebreide inleiding, en verklaring der bij het schaakspel voorkomende kunstwoorden en benamingen, verdeelt de Schrijver zijn werk in zes Hoofdstukken. Het 1ste handelt over de beste wijze, om het schaakspel te leeren; het 2de, over het opzetten, den loop en de werking der stukken; het 3de, over de waarde en de betrekkelijke waarde der stukken; het 4de, over het in 't oog houden der algemeene regelen bij het spel, en bij het verzetten der stukken; het 5de, over het ontwerpen van een spel, en over de opening van een gewoon spel en van die der *Gambiten*; het 6de, eindelijk, over de oppositie, waarmede dit eerste Deel eindigt.

Ook na de lectuur dezer vertaling blijft evenwel Recensent bij zijn gevoelen, dat dit werk veel te omslagtig is geworden voor jonge lieden, die begeerig zijn, het schaakspel te leeren. Voor dezen toch is hetzelve voornamelijk geschreven. Immers heeft men slechts op te merken, dat het 2de Hoofdstuk zelfs verhaalt, hoe een schaakbord er uitziet, en welke gedaante het heeft; en sprekende over de blinde mat, zal ieder gereedelijk toestemmen, dat zulks alleen bij blinden mogelijk is; alhoewel de Schrijver onderstelt, dat het bij opmerkzame spelers wel zelden, echter toch gebeuren zal. Welk eerstbeginnende zal niet afgeschrikt worden, bij het lezen van het 3de en 4de Hoofdstuk; en nog meer, als hij in het 5de gewaar wordt, dat er 250 bladzijden zijn volgeschreven alleen over de opening van het schaakspel! Hoe veel studie zal er dan niet moeten volgen over geheel uitgespeelde partijen! Inderdaad, dit moet hem met zekeren angst het tweede Deel doen te gemoet zien.

Hoe zeer elk goed onderwijzer wel met de gronden eener

zaak, het zij dan in het veld der kunsten of in dat der wetenschappen, eenen aanvang met zijne leerlingen maken zal, zoo zal hij hem echter nooit terstond al de zwarigheden voor oogen stellen, welke hem al meer en meer te wachten staan. Voorzeker, deze vertoonen zich toch spoedig genoeg van zelf, en zouden den aanvanger weinig aanmoedigen; hoe veel te meer dan bij het schaakspel, dat toch altijd spel blijft, en, hoe belangrijk op zichzelve, geene volstrekte behoefte is. Daarenboven bevestigt het schaakspel het Fransche spreekwoord, *qu'en forgeant on devient forgeron.* Recensent zijn schaakspelers bekend, die hem betuigden, nimmer eenig Schrijver over dit spel te hebben ingezien, en die evenwel thans als zeer sterk op het schaakbord bekend staan. Voor hem echter, die liever, dan al doende te leeren, zich, met vasten wil, begeert te wapenen met grondige kennis, alvorens in het slagveld te treden, is dit werk, over het algemeen, aanprijzenswaardig.

In het eerste Hoofdstuk wordt terstond veel goede raad gegeven, om bij het schaakspel in acht te nemen. Prent men hetgeen hier gezegd wordt diep in zijnen geest, en houdt men zich daaraan, zoo bevindt men zich daar zeker wel bij.

Het tweede heeft weinig of geen waarde, dan alleen voor hem, die nog niet weet, wat een schaakbord is, hoe de stukken er uitzien, of hoe derzelver loop is.

Het derde is niet onnut gelezen te worden; doch zich hier lang bij op te houden, komt Recensent voor geene behoefte te wezen, daar hetgeen hier aangetoond wordt zich spoedig genoeg doet gevoelen, of voor den eerstbeginnenden onverstaanbaar is, maar bij eenige vordering allengs van zelf blijkbaar wordt.

Het vierde is vol waarheid en waarde, doch voor hem, die het schaakspel pas begint te leeren, onzes inziens, te hoofdbrekend. Hij tille deze zaken dan niet te zwaar!

In het vijfde, over de opening van het spel, zijn wij het meestal met den Schrijver eens; echter niet, als hij bl. 101 aanraadt, om, als men een regelmatig speler voor zich heeft, door dezen of genen zet te beproeven, hem in verlegenheid te brengen, en hem daardoor tot verkeerde zetten te verleiden: hierdoor zou men meestal zichzelven in gevaar brengen, en zijn' eigen val vroeg of laat berokkenen. — Hierop volgen veertig openingen van het gewone spel; eenentwintig van de *Gambit* des Konings, met eene opheldering;

wat eene *Gambit* is; vijf van de geweigerde *Gambit* des Konings; vijftien openingen van de *Gambit* der Koningin, en drie over de geweigerde van haar. Vele dezer openingen zijn uit de beste Auteurs van vroegere en latere dagen gekozen, en alle waardig nagegaan te worden, opdat de leerling hierdoor eene hebbelijkheid verkrijge, zijn spel regelmatig te openen, waarvan voor de winst der partij veel afhangt; elke zet van deze openingen is meestal wèl beredeneerd, en zoo breedvoerig, dat men zulks te vergeefs elders zoeken zou.

In de 22ste opening vindt Recensent Z. Pion op 21. geen' goeden tegenzet; en het bevreemdt hem, dat, nadat het *Amsterdamsche* Schaakgenootschap juist met dezen tegenzet eene partij van de *Club des Echecs* te *Antwerpen*, waarvan openlijk gezegd is de sterkste schaakspelers in zich te bevatten, gewonnen heeft, de Heer VON MAUVILLON, in zijne onlangs uitgegevene *fünf Schachpartien von den Londoner und Edinburger Schachklubbs, mit Beifügung der zwischen den Amsterdammer und Antwerpener Schachklubbs gespielten zwei Schachpartien*, staande houdt, en op een' meesterachtigen toon zegt: „*dieser Zug ist gewiss schlecht.*" Zoo wèl de Heer MAUVILLON als de Heer DE QUACK waren van het voormalige *Haagsche* Schaakgenootschap leden van den derden rang. (Er waren 10 rangen.) Men verzekerde ons, dat eerstgenoemde sedert in sterkte op het schaakbord, dat echter zelden het geval is bij het klimmen der jaren, is vooruitgegaan. Zulk een beslissende toon mogt een' PHILIDOR of STEIN gepast hebben; maar van den wellevenden Kolonel had Recensent een' bescheidener verwacht, en wij herinneren hem aan bl. 9 zijner voorrede: „*la critique est aisée, mais l'art bien difficile;*" en nadat ons is ter ooren gekomen, dat hem aangeboden is, deze partij bij briefwisseling te spelen, om hem van het tegendeel gevoelig te overtuigen, en hij om nietige redenen zulks heeft geweigerd, zoo komt het ons voor, dat het nog geenszins is bewezen, dat bovengemelde tegenzet stellig slecht is.

Het eerste Deel eindigt met de oppositie, of het spelen met de Pionnen en den Koning. Uit dit laatste Hoofdstuk is mede zeer veel te leeren. Hij, die wèl met zijne Pionnen weet te spelen, heeft onbedenkelijk veel voor, en zal zich dikwerf uit netelige positiën redden en ongedachte voordeelen behalen; zoodat men den leerling geen geduld genoeg kan toewenschen, om hetzelve te bestuderen.

Het werk wordt voorafgegaan van eene uitgebreide inleiding, niet ongevallig te lezen. Men vindt er den oorsprong en voortgang van het schaakspel in, en waar thans de voornaamste Schaakgezelschappen bestaan. In *Parijs* en *Londen*, zegt de Auteur; liever, als *Nederlander*, had ik gelezen te *Londen* en te *Amsterdam*, of wel allerliefst *Edimburg* en *Amsterdam*, daar deze twee den palm der overwinning mogten wegdragen. In *Parijs* bestaat niet eens een vast Schaakgezelschap. De voornaamste schaakspelers aldaar zijn *habitués du Café de la Régence*, dat niets is dan een gewoon koffijhuis. De Heeren WILLIAMS, MARET, BONCOUR en LE MAITRE, die aldaar, als de sterksten der stad, blijken hunner bekwaamheden geven, zijn geen leden van eenig Schaakgezelschap; zoodat, als er al iets van dien aard bestaat, het naauwelijks dien naam zal mogen dragen.

De vijf partijen, door *Londen* met *Edimburg* gespeeld, geven doorslaande blijken, dat de laatste geenszins voor de eerste behoeft onder te doen, en mogt daarenboven, als overwinnend, het veld behouden, maar wordt met stilzwijgen voorbijgegaan, even als *Amsterdam*, die, na twee malen door *Rotterdam* en twee malen door *Antwerpen* als overwinnaar begroet te zijn, niet waardig schijnt genoemd te worden.

De vertaling is met geduld, oordeel en juistheid geschied, en om hare gepaste aanteekeningen boven het oorspronkelijke te kiezen.

Wij zijn het met den Vertaler op bladz. 89 eens, dat de Koningin niet te lang werkeloos behoort te blijven, waarin wij versterkt worden door PHILIDOR, op wiens werk wij hoogen prijs stellen, en die haar, in meest alle zijne partijen, in de tien eerste zetten, ja somwijlen met den vierden of vijfden zet, reeds in actie brengt. Zoo ook, op bl. 114, is het *rokkeren* bij lange na niet altijd een verloren zet. Bij de noot op bl. 117 ware het niet ongepast geweest, het al te langzame spelen den eerstbeginnenden af te raden, omdat men zich daaraan ligtelijk overgeeft, en, zulks eene hebbelijkheid geworden zijnde, men onverdragelijk voor zijne tegenpartij wordt, en nimmer een gezocht speler onder de liefhebbers zijn zal.

Dit eerste Deel wordt besloten met vijf tabellen van slecht uitgevallen, doch echter leesbaren steendruk, en is versierd met de beeldtenis van den Heer ELIAS STEIN, die, al-

hoewel geen *Nederlander* van geboorte, echter alhier jaren lang en tot zijnen dood bewees, de sterkste schaakspeler van zijnen tijd te zijn. G.

Gedichten van Mr. M. C. VAN HALL, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, en Lid van het Koninklijk Instituut. IIde Verzameling. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon *en* ten Brink en de Vries. 1829. *In gr. 8vo. X, 200 bl. f* 3 - 30.

Onder zoodanige *Nederlandsche* Dichters, die te regt den naam van oorspronkelijk dragen, verdient ook VAN HALL te worden genoemd. Is het BILDERDIJK, is het FEITH, is het LOOTS, is het TOLLENS, dien wij, telkens met slaauwer' afdruk, gelijk bij zoo velen, in hem wedervinden? Neen! geen van allen. VAN HALL is VAN HALL. Toch leeft en ademt in hem de geest van HORATIUS: want hij denkt, hij gevoelt als HORATIUS. Geen wonder, dat wij dan ook eenige navolgingen van *Romes* Lierdichter in dezen bundel ontmoeten.

In stede van de breede lijst der 40 hier voorkomende dichtstukken af te schrijven, achten wij het verkieslijker, bij deze en gene derzelven een oogenblik langer stil te staan.

Aan mijne Echtgenoote, Kinderen en Behuwdkinderen, is eene kunstige en heerlijk volgehouden allegorie, waarin de Dichter zichzelven schetst als een' bejaarden boom, zijne echtgenoote als een zusterstam, die naast hem staat, en zijne kinderen uit vroeger huwelijk als telgen uit hem gesproten.

Die zusterstam, die telgenrij,
Die spruitjes, die, aan hare zij,
Hem met haar jeugdig loof omgeven:
Zietdaar, waarom de boom in 't woud
Het dorrend hoofd nog opgeheven,
Zelfs in het onweêr, houdt.

Zij zullen, als het stormgeweld
Hem eens ontwortlen zal en velt,
Hun loof en takken treurig buigen,
En, bij zijn' neêrgestormden tronk,
Aan 't om hen klagend bosch getuigen,
Wat steun aan hen ontzonk!

Maar dan verheffen zij hunn' top
Straks weêr naar 't koestrend zonlicht op,
En ruischen, daar ze elkander naêren,
Den vaderlijken boom ter eer,
En storten van hun frissche bladren
Op hem een' dauwdrop neêr!

Hoe gelukkig gekozen, om uit te drukken, dat de kinderen op het graf huns vaders, bij het vermelden van zijnen lof, *tranen* zullen storten!

M. TULLIUS CICERO, een echt republikeinsche lierzang tot lof des Consuls, Wijsgeers en Redenaars; doch juist daarom zou op bl. 7 wel eene aanteekening noodig zijn geweest tot verklaring van het vers:

Een TROON *herrijst op zijn bevelen.*

Want wie zal er aan denken, dat hier gezinspeeld wordt op CICERO's Redevoering voor Koning DEJOTARUS? Ook wordt eerst van CESAR's overheersching gesproken, daarna van CATILINA's zamenzwering, de herstelde vrijheid, den roem van CICERO, en onmiddellijk daarop zegt de Dichter:

Ras eindt *dat* heil, rampzalig volk!
Uw Brutus wet, ontzind, den dolk,
En Cesar sterft aan zijne voeten, enz.

Maar neen! *Dat* heil was reeds door CESAR vernietigd, en BRUTUS zocht de vrijheid, die door CICERO voor den aanslag van CATILINA weleer beveiligd was geworden, doch daarna door CESAR aan de *Romeinen* ontroofd was, door den moord des dwingelands te herstellen, en dus juist *dat* heil weder te geven, waar CICERO tegen CATILINA voor geijverd had. CICERO keurde de daad van BRUTUS goed, en voegde zich bij zijne partij.

Om van de beide volgende fraaije stukken, VAN DER WERF, en den *Feestzang op de 250 jarige stichting van Leidens Hoogeschool*, kortheidshalve, te zwijgen; CORNELIA, *Moeder der Gracchen*, verheerlijkt uitmuntend de deugd dier edele *Romeinin* en harer volklievende zonen. VAN DER LINDEN wordt ook naar waarde gehuldigd.

Aan eenen Hebzuchtigen is de beste vertaling van het *Non ebur neque aureum*, die Recensent nog ooit gelezen heeft,

Waarom doet VAN HALL niet, hetgeen OOSTERDIJK heeft trachten te doen en naar *zijn* vermogen volvoerd heeft? VAN HALL zou al de lierzangen van HORATIUS met waardigheid kunnen vertolken.

Op het 50 jarig Vriendschapsfeest van J. H. VAN DER PALM *en Mr.* H. VAN ROIJEN is weder eene fraai volgehouden allegorie, maar ook al op twee *boomen*. Zoo wel als dit beeld door den Heer VAN HALL naar omstandigheden gewijzigd wordt, komt het toch te dikwijls voor.

Dichterentrots en Heldendeugd, de 9de Ode van HORATIUS' IVde boek uitmuntend gevolgd. Hetgeen HORATIUS zijnen vriend LOLLIUS, dat mag ook VAN HALL *zijnen* vrienden wel toeroepen:

Non ego vos meis
Chartis inornatos silebo.

Want inderdaad, uit de Gedichten van den Heer VAN HALL kan men den ganschen stoet zijner vrienden leeren kennen, en waarlijk! hij mag hen wel noemen.

De Aloë, aan Mr. W. BILDERDIJK, is goud waard. Men hoore het slot:

Ja, de Aloë, zij is uw beeld,
o Grijze Bard, wiens dichtvuur speelt
En blaakt in steeds hernieuwde spranken!
Vaak boeit mij uw zoo heerlijk lied;
Maar spreekt de wrevel in uw klanken,
Dan huldig, maar ik min het niet.

Ga voort; bespeel Alcéus lier!
Maar ach, doe haar, meer bits dan fier,
Niet altijd davren van zijn' donder!
Uw kopren keel klinkt soms te zwaar:
Meng Sappho's zilvren stem daaronder,
En smelt uw klanken, Dichtrenwonder!
Weêr met de zoete Eölische snaar! (*Utinam!*)

De navolgingen van LUCANUS zijn, even als de stukken, welke hier niet bijzonder worden opgenoemd, alles eenen VAN HALL waardig.

In den lierzang *aan Mr.* C. F. VAN MAANEN leert men VAN HALL als een opregt en standvastig vriend eerbiedigen: en schoon Recensent, omtrent de uitlegging van de Grond-

wet en de vereischten van een goed Wetboek van Strafregt, mildere beginselen, dan de Heer Mr. C. F. VAN MAANEN, is toegedaan, en dus gansch niet is ingenomen met het stelsel, om alles, zoo veel maar eenigzins mogelijk, af te doen met Koninklijke Besluiten, Ministeriële beslissingen, en aanschrijvingen van Staatsraden-Administrateurs tot uitlegging, soms tot aanvulling, ja tot verminking der Wet, vindt hij het toch zeer bespottelijk, dat kort geleden een schoolonderwijzer uit de provincie *Luik* een verzoekschrift aan de Tweede Kamer der Staten-generaal heeft ingediend, om den Minister van Justitie in staat van beschuldiging te stellen. Dit is dan wel een echte schoolvos! De Hemel beware ons voor zulke Volksvertegenwoordigers, die zichzelven daartoe schijnen op te werpen!

De *Akademische Feestviering* was regt geschikt voor de gelegenheid. *Rust*, naar HORATIUS, is weder uitnemend geslaagd. SCIPIO, *de eerste Afrikaner*, is vol van zuivere en Christelijke Wijsbegeerte.

Aan eenen Christenleeraar, die, zoo het schijnt, weinig toehoorders, en althans weinig aanzienlijken er onder, bij zijne leerredenen had, is zoo lieflijk voor den lezer als bemoedigend voor den Prediker:

O Laat niet af, in 't heilig koor,
Al leent geen wereldsche hoet u 't oor,
De heilmaar, juichend', te verbreiden!
Zij werd, in Bethlem's zalig veld,
Geen aardschen Goôn, maar Herdersheiden,
Door Hemelboden, 't eerst gemeld.

Herinneringen en Uitnoodiging aan Mr. H. VAN ROOJEN. Echt *Horatiaansch*, en toch niet geheel vertaald. Maar zóó zou HORATIUS, in *onzen* tijd en in *ons* land, den door beroepsbezigheden overkropten kunstlievenden vriend zijner jeugd een lied hebben toegezongen; en dergelijk is dan ook de 29ste Ode van het IIIde boek *aan* MECENAS, waar VAN HALL ons door het welgekozen motto naar heenwijst.

'k Heb geen nardus voor Satrapen;
Balsem voegt geen Batavier;
Maar de lieve roos bloeit hier;
'k Zal haar vlechten om uw slapen:
'k Zal met blijden kout en zang,

Nu in 't loof, dan op den akker,
U, mijn hupsche grijze Makker!
Lachjes troonen op de wang.
O Ontvlugt dan 't Hofgewemel, enz.

Geen paleis, met trotsche zalen,
En van marmren zuilen rijk,
Staat hier in het vette slijk
Met onnutten glans te pralen;
Maar hetgeen Gij leven heet,
Smaak ik, in mijn lage woning,
Meerder vrij, dan Neêrlands Koning,
Die van géén verpoozen weet.
Volg het spoor der echte Wijzen, enz.

Eer de dauw nog langs de tippen
Van het gras en klaver schiet,
Zullen wij uit sloot of vliet
't Blank en hongrig baarsje wippen;
't Lied van: *Kristallijnen beek*,
Zal, daar onze dobbers zinken,
Vrolijk om ons henen klinken:
't Is nog 't liedje van de streek.

En nu het slot:

Spant Ge uw lier, ik stem mijn luite,
Dat weêr Cats en Maro's taal,
Klinkende bij 't land - onthaal,
Ons vermaagschapt hart ontsluite!
Kom! de Wijzen minnen 't land:
Vlied de Staatszorg op de velden!
Rome's Raden, Rome's Helden
Speelden aan Cajeta's strand.

De Ode aan J. LUBLINK, DEN JONGEN, in zijne blindheid, uit den tijd der *Fransche* Overheersching, en die aan den waardigen Predikant WESTERBAEN, van December 1828, doen het hart, het verstand en de Zangster van den Heer VAN HALL even veel eer aan. Maar, spreekt hij toch niet wat al te smadelijk van de *Oppositie*? Recensent kent een opregt vriend van Vaderland en ORANJE, die wars is van al de woelingen der Priesterpartij, en echter zich verheugt, dat sommige misbruiken verbeterd zijn, en hoopt, dat de

nog bestaande op eene grondwettige wijze zullen worden weggeruimd. Zijn de Vertegenwoordigers CORVER HOOFT, LUZAC, DONKER CURTIUS, en de uit de algemeene Statenvergadering geweerde SCHOONEVELD, dan geen echte Liberalen. Zijn LE HON en andere *Zuid-Nederlanders* als oproermakers te beschouwen? *Est modus in rebus. Iliacos intra muros peccatur et extra.*

Aan de Godin der Jeugd is een regt lief stukje; doch daar vinden wij:

Mijn gade juichte aan mijne zijde.

Zóó zou hij, die de maat van het vers niet uit de voorgaande regels kende, natuurlijkerwijze lezen; maar zóó wil het VAN HALL

Mijn gade juichte aan mijne zijde.

Dit gebrek ware ligt te verhelpen met eenen gangbaren *Gallicismus:*

Mijn gade, zij juichte aan mijn zijde.

Aan Mr. C. J. VAN ASSEN, *benoemd Hoogleeraar te Leiden, Bruidegom:*

O Ja! hij is verdiend: de lauwer voegt uw' haren;
De Leydsche Pallas reikt U priesterstaf en kroon;
Maar ook de Minngodes, gerezen uit de baren,
Vlecht door d'olijfstak rozeblaren;
En de eerkrans, die U siert, wordt nu eerst lief en schoon.

Hoe fraai is die wending, reeds dadelijk bij den aanhef!

Ook al de volgende stukken verdienen de aandacht van het letterlievend Publiek. Maar het zou te lang ophouden, overal verder bij stil te staan. De Heer VAN HALL schijnt zich twee vrijheden in de versificatie te veroorloven, die men bij *hem* niet zou verwachten: het rijm van *ij* op *ei*, bl. 27, in VAN DER WERF:

Weêrstaat dien jammerkreet, 'T geweld der *muiterij*,
Als Leydens muur de *stormrammei.*

en het lang nemen van toonlooze lettergrepen, hetwelk alleen mag geschieden, wanneer eene hoogere greep voor-

gaat noch volgt in hetzelfde verslid; en dan wordt de korte greep geenszins lang, maar een *Pyrrhichius* bekleedt de plaats van *Trochéus* of *Jambus*. Bl. 76 lezen wij:

't Was niet door Teucer's hand, dat den Cydoonschen boog.

Bl. 193:

En er geene enkle star aan 's hemels transen gloeit.

Een *Trocheus* kan zoo min in een *Jambisch*, als een *Jambus* in een *Trochaïsch* vers geduld worden. De *Spondéus* en de *Pyrrhichius* doen soms eene gelukkige werking, b. v. bl. 105:

Een vierspan, in 't gareel, briescht, trappelend met den voet,

U, daar uw staatsiekleên van dubbel purper gloeijen,

Schuimbekkend te gemoet.

Welk een voortreffelijke dichtbundel, waar men naar vlekjes zoeken moet, om die te vinden!

Gedichten van W. H. WARNSINCK, BSZ. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1828. *In gr. 8vo. VIII en 200 Bl.* *f* 2-90.

De Heer WARNSINCK, van zoo vele zijden gunstig bekend, levert hiermede eenen bundel Gedichten, die zijnen vroeger verkregen roem handhaven. Wij drukken hier op het woord *roem*. Want niet enkel de hooge dichterlijke vlugt brengt dien aan. Er is iets, dat den roem nog edeler en bestendiger maakt, *gloria enim sequitur, tanquam umbra, virtutem*. Dichterlijke voortbrengels, die te gelijk uitdrukking zijn van een welgeplaatst en Christelijk hart, duren langer, dan die al hunne voortreffelijkheid ontleenen van de kunst, welke niet zoo onveranderlijk blijft als zedelijkheid en de adel der menschheid. Wij vleijen hier niet, want wij kennen den man naauwelijks van aangezigt; maar wij merken dit alleen aan tegen zulke *Criticasters*, die op den

Dichter, als *Suikerraffinadeur*, laag nederzien, en vergeten, dat een eerlijk man, die ook voor de menschheid menschelijk en Christelijk leeft, bij den *Nederlander* meer geldt dan een *Kassier*, die wegens...... voortvlugtig is. Maar als men zelf in de Letterkundige wereld telkens van firma verandert en mankeert, dan... dan... zoodat wij maar zeggen willen, dat APOLLO, of ARGUS, of *de Vriend der Waarheid* hunne eigene familie niet aantasten, wanneer zij, bij het beoordeelen van verzen, op iemands eerlijk beroep aan hunne laffe en oneerlijke scherts botvieren.......

Met uitzondering van één enkel stukje, dat namelijk *Aan de nagedachtenis van* I. J. A. GOGEL, heeft WARNSINCK in dezen bundel niets opgenomen van hetgeen door hem vroeger vervaardigd en elders verspreid is. Dit is meer goed- dan af te keuren. Indien er voor herhaling reden is, (en dit geval bestaat, ten opzigte van het hier ten tweedenmale voorkomend en nu ook verbeterd stukje) dan valt op die herhaling niets aan te merken. Doch is de Dichter nog in leven, dan keuren wij anders zoo iets geheel af. Het verraadt eenige ingenomenheid met eigen werk; het heeft althans hiervan grooten schijn. Het *decies repetita placebunt* geldt van die herhalingen somtijds in het geheel niet. Alsdan mag de Dichter eerst nog wat verzamelen en *inter parietes* zingen, vóór dat hij zoo openlijk toont, dat al zijn voorraad is afgeleverd.

Den Heere WARNSINCK duiden wij geenszins euvel, dat hij een en ander gelegenheidsstukje heeft medegedeeld. De vrijheid, aan hem toegestaan, volgt van zelve uit den geest en de ziel zijner gedichten. Godsdienst, Vaderland, Vriendschap, Oudermin, Huisselijk Geluk wekken zijne Muze op tot zang. Kunststukken vallen weinig in zijnen smaak. Dit juist maakt, dat bijzondere gelegenheden op zijne Muze den meesten invloed uitoefenen. Zonder dus dergelijke gelegenheidsverzen algemeen in bescherming te nemen, keuren wij de handelwijze van WARNSINCK goed, die in zijne gelegenheidsverzen wel het meest het uitvloeisel van zijn hart openbaart, en dit kan, wanneer een WARNSINCK het doet, den weldenkende nog al eenigen troost schenken, bij het schreeuw geschreeuw over de tegenwoordige boosheid der menschen.

Zullen wij nu aanwijzen de gebreken in dezen bundel? WARNSINCK heeft onze teregtwijzingen minder noodig, dan een aankomeling, die zich nog vormen moet. En hij heeft, indien zijn stukje op bl. 190 (gelijk wij zeer gaarne geloo-

ven) waarheid behelst, en hij de spreuk niet gevolgd is: *De Dichters kunnen liegen*, aan zeker vriend zijne verzen, toegezonden, vóór derzelver openlijke uitgave. Deze heeft de uilen, zoo zij er in geweest zijn, gevangen. Dit maakt ons werk nog al gemakkelijk. Want met nachtvogels hebben wij weinig te schaffen, daar wij bij donkere maan zelden iets verrigten. En de uilen over dag te laten vliegen — dat kan alleen FL. JOSEPHUS (*), om nog grooter uilen (de bijgeloovige Romeinen) te paaijen. Doch dit is tot daaraan toe. PALLAS had ook wel haren uil.

Wij gelooven, dat WARNSINCK ook op ons niet boos zou zijn, indien wij wel geen uilen aanwezen, maar hem opmerkzaam maakten op vogels, die in gedichten altoos niet passen.

„ Zacht, Vriend! zoo driftig ben ik niet;
Gij moogt het vrij *proberen!*
Elk waant zijn uil een valk te zijn;
En uilen — *blijven* uilen.
Och! toon mij, waar dat broedsel huist!
Wáár ze in mijn verzen schuilen!
Hoe meer gij van die vogels vangt,
Te meer zal ik u danken:
Ik haat den Burggraaf *Eigenwaan*,
Een snaak vol snoode ranken.
Als *waarheid* mij mijn feilen toont,
Dan vlieg ik niet te wapen;
Maar spiegel me aan papa HOMEER,
Die ook wel eens kon slapen (?),
En denk: van meester MARO af
Tot BILDERDIJK, *inclosa*,
Schoot menig puikpoëet een' bok.
(Doch blijve dit *sub rosa!*)"

Het *slapen* van HOMEER is hier een klein bokje om het *wapen*. Slapen is voor een' Dichter goed, *dormire*. Wie niet slapen kan, is, al staat hij boven op den *Helikon*, een knorrig Poëet. Het sticht niet, het sprekendste bewijs hiervoor

(*) *Ant. Judaic.* Libr. XIX. C. VIII. § 2. Die uil wordt door hem geplaatst op eene koord. Die heldere, verblindende zonneschijn, van welken JOSEPHUS gewag maakt, doet ons wel een' uil zien, maar zonder véren. Caetera *credat Judaeus Apella!*

bij te brengen. Doch het *dormitare?* . . Ja, *quandoque bonus* dormitat HOMERUS. Dit is zoo veel als *dutten*, slaperig zijn. Om het *wapen* zou Recensent dan maar familiaar zetten: *Die ook wel eens kon* GAPEN. Het gapen nu en het hoog vliegen als Dichter verschillen bij ons even veel, als vuur en water.

„Dus kort en goed, en goed en rond
Sta 't hier voor u te lezen:
Gij hebt, ik zweer dit, bij Apoll',
Van *mij* geen kwaad te vreezen."

De schrik voor *Antikritiek* (want wie zou daarvoor niet beven?) is ons wel gedeeltelijk benomen. Maar heeft een Dichter niet gewoonlijk hulptroepen, die hem zelfs ongeroepen helpen? En dat

„Pindusvolk
Kan men aldra verstoren:
Men trapt hen spoedig op den teen;
En wee! o wee! onze ooren!
Dan vlamt hun oog, dan kookt hun bloed,
Bij 't wakker zelfverweren."

Is het *mij* hier misschien ook het *Quot ego!* maar door een ander? Zie, alle vrees is nog niet weg. Op den *Pindus* trekken de kleinen partij voor de grooten, alleen om te toonen, dat ook zij daarop of daaronder wonen. Doch, hoe het zij, wij zullen wel maken, dat WARNSINCK ons niemand op het lijf zendt.

Jubelzang bij de 250ste verjaring van de stichting der Leydsche Hoogeschool, ter belooning der dapperheid van Leydens burgers in 1574, opent dezen bundel voortreffelijk, (van bl. 1—22) en was zoo wel vóór dat feest geschikt, als het den Dichter tot eere strekt.

De Lof der Geneeskunst. Volgens Aanteekening op bl. 195, werd dit dichtstuk vervaardigd ter gelegenheid der *vijfenzeventigjarige* Feestviering van het Doctoren-Gezelschap, ter spreuke voerende: *Uno animo*, en aan deszelfs Leden toegezongen, binnen *Amsterdam*, op den 8 April 1826. Geheel voor die gelegenheid geschikt. Slechts ééne aanmerking, maar van weinig belang. Zij betreft reg. 9. op bl. 27:

„Gij roept met Archimeed: „Ik heb *het doel* gevonden!"

Zou niet het *εὕρηκα, εὕρηκα* (*ik heb 't gevonden! ik heb 't gevonden!*) van ARCHIMEDES getrouwer zijn vertaald, indien het slot van dien regel dus luidde: *Ik heb, ik heb 't gevonden!* Zoo zou ook *het doel*, dat naar ons gevoel wat koud is en bijna *zonder doel* voorkomt, geheel wegvallen, zonder het minste verlies.

Het derde stuk (bl. 30—42) is HAGAR *en* ISMAËL. (Dramatische Voorstelling.) Volgens de Aanteekening (bl. 195) werd dit stukje door den Dichter ten verzoeke van Mevr. A. M. KAMPHUYSEN, geb. SNOEK, vervaardigd, en is door deze hoogstverdienstelijke en rijkbegaafde Tooneelkunstenaresse in den zomer des jaars 1817 tweemalen, *in den Hoogduitschen Schouwburg*, te *Amsterdam* ten tooneele gevoerd. — Wij zijn geenszins vijanden van het Tooneel, en wenschen even min Bijbelsche geschiedenissen van hetzelve geheel geweerd te zien. Spaarzaam hebbe dit evenwel plaats! Zulke stukjes, als deze dramatische voorstelling is, zien wij op het Tooneel niet gaarne uitgevoerd. Aan de kunst van eene SNOEK zal het niet hebben gehaperd, of alles is door haar in gevoel weggesleept. Maar de *voorstelling* van eene *bidderes*, door *kunst* betooverende, heeft voor ons gevoel iets stootends. Wij zouden het gevoel van WARNSINCK beleedigen, indien wij hierover nog iets meer wilden zeggen. Ook het opzet, om zulk een stukje ten tooneele te voeren, heeft veel van het schoone verhaal, *Gen.* XXI: 15—19, moeten doen verloren gaan, omdat het tooneel, te regt, voor naauwkeurige uitvoering van het daar verhaalde minder geschikt werd geoordeeld. Het Tooneel en de Kansel, niet altijd genoeg onderscheiden, hebben een verschillend gebied. Het eene *bootst* personen en zaken *na*. De ander *handelt*, met uitdrukking van eigen gevoel, *over* personen en zaken. Tooneeldichter en Prediker moeten dit onderscheid altijd diep gevoelen. De laatste vooral zou kreupel gaan, indien het Tooneel voor hem als redenaar alleen Akademie ware. Zulke kreupele redenaars mogen op dit verschil wel eens nadenken, om niet te veel waarde te hechten aan den nietsbeteekenenden lof, dien oppervlakkigheid aan den kunstigen Prediker en den kundigen Tooneelspeler gelijkelijk toezwaait. Doch keeren wij van dezen uitstap terug. Het stukje zelve, als zoodanig, geeft ons geen stof tot eenige aanmerking van gewigt, maar bevat integendeel veel fraais en treffends.

Vol treffende gedachten en fijn gevoel is ook het volgende

dichtstuk: *Het Liergestarnte*, (Cantate) *mijn hooggeachten Vriend* JOHANNES BUYS *toegezongen*, bl. 43—52. Achteraan zijn, bl. 195—197, eenige Aanteekeningen gevoegd, welke de Dichter aan zijnen vriend BUYS verschuldigd is. Zij helderen het een en ander in deze Cantate op, en verhoogen de waarde nog van dit dichtstuk, dat op zichzelve een juweeltje is.

„Der starren pracht en heerlijkheid
Verkondt Gods, magt en majesteit,
En doet zijn liefde en wijsheid blinken:
En is dat onbeperkt gebied —
Bij Hem — een niet! —
Dat niet doet ons in 't niet verzinken."

Woordenspel ... zegt misschien de ongevoelige. Maar voor ons, en wij wenschen voor velen, iets, ja oneindig meer.

Op dien voet mogen wij de nog overige 27 dichtstukjes van meerdere of mindere waarde, waarin ook nu en dan luim eene gepaste en gelukkige rol speelt, niet beoordeelen. Wij eindigen daarom hier ons meestal gunstig verslag. *Ubi plura nitent*, moge nu en dan een vlekje aan te wijzen zijn; het geheel, aan Godsdienst, Vaderland, Liefde en Vriendschap gewijd, heeft in zichzelve zoo vele aanbeveling, dat wij gemoedelijk, zonder nadeel voor het vertier dezes bundels, de pen aan kunnen nederleggen.

De Kluizenaar in Rusland, of Aanmerkingen op de Zeden en Gewoonten der Russen in het begin der 19de Eeuw. Een Vervolg op de Verzameling der Fransche, Engelsche, Italiaansche en Spaansche Zeden. Uit het Fransch. In twee Deelen compleet. Iste Deel. Te Dordrecht, bij Blussé en van Braam. 1829. *In gr. 8vo. XVI en 325 bl. f* 2-40.

Dit werk is niet zoo zeer de beschrijving eener reis door *Rusland*, als wel een verhaal van de indrukken, die een verblijf van vijf jaren in de hoofdstad van dat Rijk van 1819 tot 1824 hebben achtergelaten bij den *Franschen* Schrijver, die betuigt gereisd te hebben, minder om kolommen, pilasters en gedenkzuilen te beschouwen, dan wel om de zeden, de karakters en de gebruiken gade te slaan. Zoo kondigt de

Kluizenaar zelf in het voorberigt zijne aanmerkingen aan, en toont reeds daar, door zijne schrandere opmerking der gebreken, welke vele beschrijvingen aankleven, dat hij het oordeel te bezitten, hetwelk men met regt in hem mag vorderen, die optreedt als waarnemer en beoordeelaar van vreemde zeden en karakters. Offchoon dan dit werk voornamelijk ten doel heeft, de bewoners van *Rusland* te leeren kennen, vestigt de Schrijver toch ook zijne aandacht op zulke natuurlijke, burgerlijke en staatkundige omstandigheden, welke invloed uitoefenen op het menschelijk karakter.

Het werk is verdeeld in negenentwintig Hoofdstukken. Vooraf gaat het verhaal van den *Overtogt van Honfleur naar Kroonstad*. Op de *Deensche* kust, „ dat ernstige land, aan hetwelk SHAKESPEARE zijne donkere verwen ontleende," bezoekt de reiziger in het voorbijgaan het oude paleis van HAMLET. Het tragische gevoel, door dit oord opgewekt, moet bij de luchthartige *Fransche* zeelieden spoedig wijken voor den verrolijkenden invloed van het blijspel, daar zij in de *Oostzee* zich de verveling verdrijven door eene *representatie*, op het verdek, der *Wankoop van Jocrisse*.

Verder neemt de Schrijver in de opvolging der Hoofdstukken orde van tijd noch rangschikking der zaken in acht. Daarom zullen wij ook de opgave van den inhoud niet verder volgen gelijk ze in het werk voorkomt, maar willen liever het onder elkander vermengde rangschikken en tot zekere hoofdrubrieken bijeenvoegen. Wij gelooven zoo onzen lezer het best een eenigzins geregeld begrip te geven van hetgeen dit boek hem aanbiedt. De Hoofdstukken *Petersburg*, *De Thermometer* en *De Dooi* behelzen aangaande de genoemde hoofdstad Aardrijks- en Natuurkundige berigten. *Eene maand in menschenhaat doorgebragt*, *Volkskarakter*, *De Huiselijke kringen* en *Liefdadigheid* maken ons bekend met de zeden, gewoonten en geaardheid der *Russen* in het algemeen. *Katharina II* en *De Hermitage* behelzen wetenswaardige bijzonderheden aangaande deze beroemde Keizerin en de zamenstelling van haar Hof. *De Gezelschapszalen*, *Een Maaltijd*, *De Aanzienlijken*, *De Eertitels*, *Ridderlinten en Eereteekenen* stellen ons den toestand, de leefwijze en verschillende rangen voor der aanzienlijke *Russen*. *De Nieuwjaarsdag*, *De Klopjagt*, *De Inzegening der Wateren*, *De Vastenavond*, *De Voorjaarsmarkt* schetsen de volksvermakelijkheden en feesten der *Petersburgers*. *De Staatshuishouding*, *De Rijksmidde-*

ken, *De Lijfstraffen* bevatten aanmerkingen over den burgerlijken en staatkundigen toestand der *Russen*. De Hoofdstukken, getiteld: *Eerste Ontmoetingen*, *De Graaf de Maistre en Mevrouw de Stael*, *De Hertog de Serra Capriola*, *De Finlandsche Schoorsteenvegers* doen den lezer kennis maken met zoodanige vreemdelingen, die of *Petersburg* werkelijk bewonen, of als reizigers, of als diplomaten daar eenigermate bekend waren. Terwijl eindelijk de afdeelingen: *Karakterschetsen* en *Algemeen Gesnap*, eenige menschkundige stellingen behelzen, welke de Schrijver in de overige Hoofdstukken tot beoordeeling van personen en zaken toepast.

Dit werk moge, gelijk zoo vele andere in onze taal overgebragte, weder van vreemden oorsprong zijn, wij mogen geenen lof weigeren, waar dezelve verdiend wordt; en, hoe gaarne wij, waar wij kunnen, den hoogsten lof geven aan oorspronkelijke *Nederlandsche* werken, wij mogen dan ook niet ontveinzen, dat wij het boek met veel genoegen gelezen hebben. De stijl is onderhoudend, de onderwerpen zijn belangrijk, en des Schrijvers berigten en waarnemingen dragen veelal den stempel der waarheid. Alleen is het jammer, dat een Schrijver, die toont met zoo veel bekwaamheid begaafd te zijn, om vreemdelingen billijk te beoordeelen; alleen omtrent onzen landaard zoo onbillijk is, en zelfs op zee, welke toch inderdaad duizendmaal meer ons element, dan dat van den *Franschman* is, geenen eerzamen *Hollandschen* schipper kan voorbijvaren, of de *Hollander* moet eene veêr laten. Vanhier dan ook welligt, dat, voor zoo veel wij ons na de lezing herinneren kunnen, nergens het minste gewag wordt gemaakt van al hetgeen *Holland* heeft bijgedragen tot *Ruslands* beschaving en de beoefening van die kunsten, welke hetzelve tot deszelfs tegenwoordigen hoogen rang hebben verheven. De stellige uitvallen tegen den *Nederlander* zijn echter van luttel beduidenis. De *Hollander* b. v. wordt eens *vervelend* en eens *hardnekkig* genoemd. Nu ja, wij kunnen het ons van menigen *Franschman*, en zelfs van menigen vijand van den echt *Nederlandschen* volksgeest binnen *Nederland*, wel begrijpen, dat die zoogenaamde *hardnekkigheid* van den waren *Nederlander*, bij voorbeeld het: *Je maintiendrai!* hem *verveelt*. Moge zij hem nog lang vervelen, en de *Nederlander* nog lang voor al te groote *buigzaamheid* van den, God zij geloofd! nog vrijen nek bewaard blijven! Dan lezer, die met ons in dezen wensch instemt, zal dan het *compliment* van den Schrijver aan onzen landaard wel niet zeer storen in het genoegen, hetwelk hem de lezing van dit overigens goed geschreven werk verschaffen kan. Tot een staal van den schrijfstijl kiezen wij hier en daar eene zinsnede uit het Hoofdstuk: *De Thermometer*.

„ Men moet het bekennen, eene aanhoudende koude van „ vijftien tot twintig graden is eene verschrikkelijke vijandin; „ en toch, al verheft zij zich tot vijfentwintig, ja tot der„ tig graden, zoo als dat in zeer strenge winters het geval

„ is, kan men, van top tot teen gewapend, hare aanvallen „ nog wel afweren; maar wee den onvoorzigtigen en onbe„ dachtzamen! Niets is rasscher dan hare teregtstellingen; eene „ belette uitwaseming is een doodvonnis, en te vergeefs be„ roept men zich op de regtbank der kunst; zij is onvermo„ gend. — Neus en ooren worden het eerst door de koude „ aangedaan. Wanneer men het aangetaste deel met een „ wollen lap, of zelfs met sneeuw wrijft, wordt het bloed „ aanstonds weder in omloop gebragt, en de huid krijgt hare „ gewone kleur terug. Eene blaauwachtig witte tint ver„ kondigt het gevaar; en men waarschuwt zich wederkee„ rig door den enkelen kreet: *noss* (neus)! Niet zelden ziet „ men twee personen elkander te gemoet gaan. „ Pas „ op, uw neus zal bevriezen," zegt de een. „ Ik wilde „ u juist zeggen, dat de uwe reeds bevroren is," is het „ antwoord. Men blijft staan, en, na eene wederkee„ rige wrijving, verlaat men elkander met eene diepe „ buiging: want, is het *Russische* volk niet het beschaafdste, „ het is zeker het wellevendste en het zachtaardigste van „ *Europa*. In de eerste dagen van December kwam hier een „ *Italiaan*; toen hij voor het eerst uitging, bevroor hem de „ neus; een goedhartige boer, dat ziende, neemt dadelijk „ eene hand vol sneeuw, en begint, zonder veel omslag, „ het gezigt van den vreemdeling daarmede te wrijven. De„ ze houdt dit dienstbewijs voor eene beleediging, en stoot „ zijn' edelmoedigen heelmeester met vuistslagen van zich „ af; er ontstaat een oploop van volk, en een dienaar der „ policie schiet toe. De boer verontschuldigt zich; de po„ liciebeambte spreekt *Fransch*, en nu heldert zich alles op. „ De *Italiaan*, verlegen, tracht zich te verschoonen, en „ doet beter nog; hij geeft eene blaauwe banknoot (vijf „ *franken*) aan den wrijver, die, daardoor aangemoedigd, „ zijn aangevangen werk voortzet. Eindelijk verwijdert zich „ de *Italiaan*, den neus vast in de hand besloten houdende, „ en uitroepende: „ Goede God! wie zou te *Florence* „ daaraan gedacht hebben!"

De Vertaler heeft zijne taak, over het geheel, vrij goed verrigt, en het werk doorgaans in eene goede, zuivere *Nederlandsche* taal en stijl overgebragt; alleen zouden wij gewenscht hebben, dat ook de *motto's* in de eer der vertaling hadden gedeeld, daar zij allen zeer juist gekozen zijn, om den geest, die in ieder Hoofdstuk heerscht, te doen kennen. De aanmerkingen, welke de Vertaler hier en daar, aan den voet der bladzijden, bij het werk gevoegd heeft, zijn zeer geschikt tot opheldering van eene en andere vreemde benaming of denkbeeld, en verhoogen dus voor den *Nederlandschen* lezer de waarde der overzetting van het zeer onderhoudende werk in zijne taal.

In het MENGELWERK van No. I, bl. 29, reg. 8 v. o., staat *den*, lees *en*.
En bl. 68, reg. 17, *boden der vrede*, lees *boden van vrede*.

BOEKBESCHOUWING.

Regtsgeding van JEZUS CHRISTUS, *door Mr.* DUPIN *den Ouden, Advokaat, uit het oorspronkelijke vertaald door Mr.* J. M. VAN MAANEN, *Advokaat bij het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage. Te 's Gravenhage, bij* S. de Visser. 1829. *In gr. 8vo. X, 70 bl. f* 1-:

Onder de schriften van den dag, welke de algemeene belangstelling het meeste tot zich trekken, behoort voorzeker dit werkje van den Christen-Advocaat DUPIN, den Ouden, tot wederlegging van zijnen tijdgenoot en letterkundigen vriend, den *Joodschen* schrijver SALVADOR. De Heer Mr. J. M. VAN MAANEN heeft de wederlegging van den Heer Mr. DUPIN vertaald; en alzoo zijn er hier twee dingen te onderzoeken: *vooreerst*, of de vertaling gelukkig; *ten tweede*, of de wederlegging voldoende is.

Na kortelijk het eerste punt te hebben aangeroerd, zal Recensent hoofdzakelijk zich tot het tweede bepalen.

I. De vertaling is *niet* gelukkig. Recensent bezit het oorspronkelijke niet; maar uit den zamenhang als anderzins kan men veelal gissen, hoe de vertaling zou *moeten* zijn.

Bl. 7. *In zijne wetgeving* (die van MOZES) *is het volk alles, en de Schrijver* (de *Joodsche* verdediger van MOZES, de Heer SALVADOR) *toont ons, dat eigenlijk alles om hem is, door hem en met hem. — Hem*, dit zou hier moeten zien of op MOZES, of op den Schrijver; maar SALVADOR schreef zeker *pour lui, par lui et avec lui*, en dan vordert de zin, dat men denke aan *le peuple*, niet aan MOYSE. Aldus moest de vertaling luiden: *om hetzelve, door hetzelve en met hetzelve* [volk], of wel: *om, door en met het volk.*

Bl. 11. *De burgerlijke dood is de laatste graad van de scheiding;* en verder: *Men onderscheidde drie soor-*

ten van ſcheiding. Lees op beide plaatſen *afſcheiding*, nog liever *afzondering*. Het ſpraakgebruik geeft aan *ſcheiding*, in een' regterlijken zin, ſteeds de beteekenis van *echtſcheiding*.

Bl. 12, reg. 3. v. o. *immer boven verheven*, lees *nimmer*; welligt eene drukfout.

Bl. 21, reg. 3. v. o. *de mensch God* (l'homme-Dieu), lees *de Godmensch*.

Bl. 29. in de noot: *De dood van* ETIENNE (!!!) lees STEPHANUS.

Bl. 43. *Een Senaat* .... *die* onberedeneerd *denkt te handelen*, lees *onbevooroordeeld* of *onvooringenomen*. *Sans prévention* zal er ſtaan, of *ſans préjugés*.

Bl. 45. *buitenſporigheden, welke voor het overige niet dan al te zeer zich vereenigen met de woede*, enz. *qui ne ſ'allient que trop?* of wel, *qui ne ſ'attachent que trop? welke niet dan al te veel zamenhangen*, of *in verband ſtaan, met de woede*. Staat er ook *ſympathiſent* of *harmonient*, in onze taal *overeenſtemmen?*

Bl. 50, reg. 2 en overal elders vinden wij *exaequatur*; lees *exſequatur*, *het worde voltrokken*, of *ter executie gelegd*; van *exſequi*.

Bl. 65. *Justum acte nacem* (in de noot), lees: *Justum ac tenacem*; doch dit *kan* eene drukfout zijn.

Dit zij genoeg van de *vertaling*; wij gaan over tot de *hoofdzaak*.

II. Na de onverdraagzame *Gazette de France* kort en krachtig te hebben afgeſcheept, die geene vrije mededeeling van denkbeelden ſchijnt te dulden, en den Heer SALVADOR, of met een verachtelijk ſtilzwijgen, of met ſcheldwoorden wilde hebben beantwoord, en in geen geval althans iets tot lof van deszelfs onderzoeklievenden geest wilde gedoogen, begint de Heer DUPIN met een algemeen overzigt van het werk van SALVADOR te geven, welks opſchrift luidt: *Geſchiedenis der Inſtellingen van* MOZES *en van het Hebreeuwſche volk*.

De *Joodſche* Schrijver, met blijkbare verwerping van al het bovennatuurlijke en wonderdadige, ontwikkelt de geſchiedenis en inſtellingen zijner Natie op eene natuurlijke wijze.

De eenheid van het volk is de grondslag van den *Israëlitischen* Staat. De stam van LEVI is alleen bestemd tot vervulling eener bijkomende behoefte; maar hij is zoo min een regerende Priesterstam in het staatkundige, als de uitsluitende verkondiger van de leer der waarheid in het godsdienstige. „ Het *woord van God*, de stem van „ JEHOVA, hoedanig dan ook de wijze moge zijn, „ waarop zij komt in den geest van hem, die haar „ hoort, heeft tot strekking de aanwijzing der *tijdelijke* „ belangen van het volk. Zij behoort tot het algemeen „ eigendom, in dier voege, dat *het regt*, *om God te* „ *laten spreken*, niet uitsluitend aan eenen bijzonderen „ stam toekomt, zoo als in de *wezenlijke* Godsregeringen; maar dat de Senaat, al de Overheidspersonen, „ al de burgers, zoodra zij in staat zijn hetzelve te hooren, dat hooge woord, die magtige rede kunnen en „ moeten herhalen, hetwelk niet eerder *wet* wordt, dan „ nadat het de algemeene goedkeuring van het volk heeft „ verkregen," enz.

„ Welk een onderscheid tusschen *Israël* en *Egypte!* „ Bij deze (lees *in het laatstgenoemde land*) zouden de „ burgers ter naauwernood eenige woorden over staatzaken durven spreken, zonder gevaar te loopen van de „ zwaarste straf te moeten ondergaan; het is HARPOCRATES, hebbende den vinger op den mond; het is „ *het stilzwijgen*, hetwelk God is: in *Israël* is het *het* „ *woord!* Wat kunnen zekere dwangen hinderen! Het „ is beter aan eenen vloed van ijdele woorden deszelfs „ vrijen loop te laten, dan er een enkel van terug te „ houden, hetwelk van wege het Eeuwige Wezen kwam." Recensent doet aanteekening van deze erkentenis des Heeren SALVADOR.

Uit het hoofdstuk over de bedeeling des Regts blijkt ons, volgens SALVADOR, dat ieder burger niet alleen onderworpen was aan de wet, maar ook alleen volgens de wet kon gevonnisd worden; als ook, dat elk burger, in civile zaken, tot regter kon gekozen worden. Voor zoo ver de uitlegging eener wet noodig was, behoorde

die aan den Kleinen Raad der Ouden, behoudens regt van beroep der Partijen op den Grooten Raad te *Jeruzalem*.

In het *lijfstraffelijke* werd van de doodstraf slechts zelden gebruik gemaakt. TYRPHON en AKIBA zeggen: wij zouden nimmer eenen mensch ter dood hebben veroordeeld. SIMEON, zoon van GAMALIËL, is wel van een ander gevoelen; maar SALVADOR is het eens met TYRPHON en AKIBA. — Uitmuntend! maar hoe zal SALVADOR het dan maken met het vonnis tegen JEZUS?

Overigens berust de lijfstraffelijke regtspleging van de 5 boeken van MOZES op drie hoofdregels, zegt SALVADOR: *het in het openbaar plaats hebben der debatten*, *de vrijheid eener volledige verdediging voor den beschuldigde*, en *de waarborg tegen de gevaren van het afleggen van getuigenis*. Eindelijk: *de eenvoudige verklaring van iemand tegen zichzelven*, noch ook de verklaring van *éénen* Profeet, *hoe wijdberoemd hij ook zijn mogt*, besliste de veroordeeling *niet*. Als iemand ter dood veroordeeld was, verwijlden de regters de uitspraak van het vonnis tot *op den derden dag*. Zij, die te voren tot veroordeeling hadden gestemd, konden alsdan den beklaagde onschuldig verklaren; maar zij, die hem hadden vrijgesproken, konden hem *dan* niet helpen veroordeelen.

Dit alles en nog veel meer was er bij de *Israëliten* vastgesteld ten voordeele der beklaagden. Wel nu! had de Groote Raad die regtsbeginselen slechts ten opzigte van JEZUS gevolgd, dan zou de zaak ongetwijfeld gelukkiger zijn afgeloopen. Maar wat zegt SALVADOR?
„ De Senaat, oordeelende dat JEZUS, zoon van JO-
„ SEPH, geboren te *Bethlehem*, den naam van God
„ heeft ontheiligd, *door denzelven zich aan te matigen*,
„ heeft op hem, als eenvoudig burger, toegepast de
„ wet op de Godslastering, en het 13de hoofdstuk der
„ wet van *Deuteronomium*, en het 20ste artikel van het
„ 18de hoofdstuk, volgens hetwelk elk Profeet, zelfs

„ een, die wonderen verrigt, gestraft moet worden;
„ wanneer hij spreekt van een' God, die aan de *Hebreën*
„ of aan hunne voorvaderen onbekend is."

Nu bewijst de Heer Mr. DUPIN breedvoerig, dat men tegen JEZUS gehandeld heeft met verwaarloozing van alle de formen der wet. Dat men Hem in allerlei strikken heeft zoeken te vangen, ten einde Hem een woord, hetzij tegen het oppergezag van den *Romeinschen* Keizer; het zij tegen de wet van MOZES, ontvallen zou. Dat er nimmer een bevel van gevangenneming door eene geregelde regtbank tegen JEZUS is uitgevaardigd, gelijk dat bij de *Israëlieten*, volgens SALVADOR, behoorde; zijnde het vonnis der gevangenneming tevens dat, waarbij de beklaagde in staat van beschuldiging werd gesteld. Dat daarentegen de hoofden der Priesterpartij (*par la réunion fatale*, voegt Recensent er bij, *de deux camps ennemis, des Pharisiens et des Sadducéens*) slechts beraadslaagden, *hoe* zij JEZUS in handen krijgen, onder welk *voorwendsel*, en op welke *wijze* zij Hem veroordeelen en ter dood brengen zouden. Dat zij zich bedienden van omkooping en verraad. Dat zij, tegen de wet, Hem *des nachts* lieten vatten *zonder wettig gegeven bevel*, zoodat de gewapende wederstand van PETRUS, hoewel door JEZUS afgewezen, regtmatig was. Dat men JEZUS *gebonden* henenleidde, schoon Hij alleen en ongewapend was; de bende (welke geenszins, gelijk SALVADOR wil, door PILATUS medegegeven was; want de bevoegde autoriteit was tot nog toe van de zaak onkundig) daarentegen talrijk en gewapend: en de vrienden van JEZUS, toen deze zich verkoos te onderwerpen, waren het ontvlugt. Dat men daarna JEZUS *liet zien* aan den schoonvader des Hoogepriesters; Hem weder *gebonden* naar den Hoogepriester zelven voerde; Hem daar in den kouden nacht op het voorplein liet staan, en zich schuldig maakte aan willekeurige opsluiting in een particulier huis; want *dit* was het huis des Hoogepriesters zoo wel, als dat van alle andere burgers. Dat JEZUS aldaar, zonder dat de Hoogepriester, hetzij als zoodanig, hetzij als

huisheer, er zich tegen verzette, onmenschelijk mishandeld werd. Dat de Raad ten huize des Hoogepriesters vóór zonneöpgang, en op een' feestdag, vergaderde tot het onderzoek van een geding; twee nietigheden, welke het vonnis, volgens de *Joodsche* wet, krachteloos maken. Dat CAJAPHAS, die, volgens SALVADOR zelven, de *beschuldiger* van JEZUS was, en ook reeds te voren in eene raadsvergadering het doorgedreven had, dat het nuttig was, dat die ééne man tot welzijn des volks (der Priesterschap, meende hij) stierve, thans weder als Hoogepriester voorzat, medestemde, verhoorde, getuigde, beschuldigde, veroordeelde. Dat hij JEZUS vroeg naar zijne discipelen en zijne leer in het algemeen, om Hem eenige onvoorzigtigheid te doen zeggen, zonder zich tot het punt der beschuldiging, *de Godslastering*, te bepalen. Dat hij, toen JEZUS hem gepast antwoord gegeven had, en hem verzocht had, getuigen te laten hooren, geenszins den beklaagde als getuige tegen zichzelven te willen doen optreden, toeliet, dat een deurwaarder aan JEZUS een' slag in het aangezigt gaf. Dat de voorgebragte getuigen, zonder volledige overeenstemming, alleen spraken van eene, naar *hunne* verminkte opgaaf, bespottelijke grootspraak van JEZUS, met betrekking tot den Tempel; geenszins van eenige Godslastering. Dat de Hoogepriester daarop den beklaagde zelven op den eed bragt, en dat JEZUS, tegen de wet, (bovendien nog ten onregte toegepast, gelijk wij straks zullen aantoonen) *op zijne eigene bekentenis alleen*, en dat wel als *beëedigd getuige tegen zichzelven, in eene onstuimige en gansch onwettige regtszitting, ter dood werd veroordeeld*. Dat de Raad toen ter tijd de magt niet had, om doodvonnissen uit te spreken; schoon SALVADOR het tegendeel beweert. Dat men JEZUS toen weder gruwelijk mishandelde; welk punt echter den Heer SALVADOR niet bewezen schijnt. Dat men, toen men met de eerste beschuldiging niet meer voort kon, eene gansch andere beschuldiging bij den Procurator des Keizers, PILATUS namelijk, inbragt; die hier, de

plaats des Landvoogds over *Syrië* vervangende, bevoegd was met de zaak zich in te laten. *Nam Procuratoribus Caesaris data est Jurisdictio in causis Fiscalibus, non in Criminalibus, nisi cum fungebantur* vice Praesidum: *ut* PONTIUS PILATUS *fuit Procurator Caesaris* vice Praesidis *in Syria*, zegt CUJACIUS. Dat PILATUS den beklaagde, na kort verhoor, vrijsprak; doch, vermits de Priesterpartij aanhield, daarna weder, dewijl JEZUS een *Galileër* was, Hem naar den Viervorst van *Galilea* verwees, welke zich de zaak niet ernstig geliefde aan te trekken. Dat PILATUS daarop den hem teruggezondenen en door hemzelven vrijgesprokenen beklaagde liet geeselen, en, uit vrees van bij den Keizer in ongenade te geraken, met verkrachting van den *Romeinschen* regtsregel: *Non bis in idem*, zonder eenig nieuw opgekomen bewijs, Hem ter kruisiging overgaf, als schuldig aan poging tot verkrijging van Koninklijk gezag; gelijk dan ook uittreksel van het vonnis des Procurators, inhoudende de voorgewende misdaad des veroordeelden, boven aan het kruis op een bord te lezen stond.

Ten onregte beweert SALVADOR, dat de *Romein* PILATUS het Arrest van den Grooten Raad onderteekende: want deze had JEZUS veroordeeld wegens *Godslastering*; PILATUS deed het wegens *oproerigheid*. Beschuldiging en vonnis waren in beide gevallen verschillend. Maar van oproerigheid tegen den Keizer der *Romeinen* beschuldigt SALVADOR zelf den Stichter des Christendoms niet; PILATUS was ook van het tegendeel overreed, had JEZUS vrijgesproken, liet den vrijgesprokenen geeselen, en veroordeelde hem naderhand tot de doodstraf. SALVADOR zelf neemt de Evangeliën, de wonderen daargelaten, als geschiedkundige gedenkstukken aan, verklaart er geene andere te weten, en daaruit alleen te willen putten. DUPIN toetst de wijze van handelen der *Joden* aan hunne eigene instellingen, gelijk SALVADOR die beschrijft, en het gedrag van PILATUS aan de toen in werking zijnde wetten der

Romeinen. Er blijkt, dat JEZUS *onschuldig* veroordeeld is, *met verkrachting van meest al de formen der wet.*

Recensent, afstand doende van alle uitzondering, en dadelijk antwoordende op de hoofdzaak, wil ten slotte de vraag eens wat nader onderzoeken, *of* JEZUS *door onpartijdige Regters, welke Hem niet erkenden voor dengenen, wien Hij zich verklaarde te zijn, krachtens de Mozaïsche wet, als eenvoudig burger kon worden schuldig verklaard aan Godslastering?*

Twee vragen komen hierbij in aanmerking. *Vooreerst:* Waarin bestaat de Godslastering, of daarvoor gehoudene misdaad, waarop de doodstraf bepaald is? *Ten tweede:* Heeft JEZUS, als eenvoudig burger beschouwd, aan die misdaad zich schuldig gemaakt, en bestond er dus reden tot toepassing van de wet?

I. Hooren wij, op het eerste punt, MOZES, vijfde boek, hoofdstuk XIII, vers 1, 2, 3, 4 en 5, en hoofdstuk XVIII, vers 20. „Wanneer in uw midden zal „opstaan een Profeet of droomendroomer, en hij geeft „u een teeken of wonder; en dat teeken of wonder „komt, waarvan hij tot u gesproken had, (tevens) zeg„gende: Laat ons andere Goden navolgen, die gij niet „gekend hebt, en onze verpligting erkennen, om hen „te dienen! Gij zult niet hooren naar de woorden van „dien Profeet, of naar dien droomendroomer; want de „Heer uw God beproeft u, om te weten, of het wel „zoo is, dat gij den Heere, uwen God, lief hebt met „geheel uw hart en met geheel uwe ziele. Den Heere, „uwen God, zult gij volgen, en Hem zult gij vree„zen, en zijne geboden zult gij onderhouden, en naar „zijne stem zult gij hooren, en Hem zult gij dienen, „en Hem zult gij aankleven! — Maar die Profeet, of „die droomendroomer, zal met den dood gestraft wor„den. De Profeet, die zich trotschelijk zal aanstellen, „(wordt JEHOVA ondersteld te zeggen) sprekende een „woord in mijnen naam, dat Ik hem niet geboden heb „te spreken, of die spreken zal in den naam van ande„re Goden, diezelve Profeet zal sterven."

Het eene en andere beteekent: Ieder volksleeraar, die eene hoogere zending voorwendt, moet ook dan, wanneer hij voorspellingen doet, welke waarlijk worden vervuld, en daden verrigt, welke de tijdgenooten zich niet natuurlijk kunnen verklaren, zoodra hij zich op een' anderen God dan JEHOVA beroept, of andere Goden wil hebben aangebeden, ter dood worden gebragt. Op hem, welke in naam van JEHOVA dingen voorspelt, welke door de uitkomst niet worden bewaarheid, is dezelfde straf van toepassing.

II. Heeft nu JEZUS, in naam van JEHOVA, gebeurtenissen voorspeld, die niet zijn voorgevallen, voor zoo ver het tijdperk der mogelijke vervulling, vóór zijne teregtstelling, dáár was? Men heeft er Hem niet van beschuldigd, of het zou moeten zijn dat weder opbouwen van den Tempel; doch daarop is Hij geenszins veroordeeld. Niet op getuigenissen, maar op eigene belijdenis is JEZUS schuldig verklaard. Om ook over dien herbouw te kunnen oordeelen, zou men of JEZUS zelven of anderen den Tempel eerst hebben moeten laten afbreken. Doch de Heer SALVADOR gevoelt zelf, dat de beschuldiging dier valsche getuigen ongerijmd is, en zegt, dat de Senaat, oordeelende, dat JEZUS den naam van God heeft ontheiligd, door denzelven zich aan te matigen, op Hem heeft toegepast de wet op de Godslastering, volgens welke elk Profeet, zelfs een, die wonderen verrigt, gestraft moet worden, wanneer hij spreekt van een' God, die aan de *Hebreën* of aan hunne voorvaderen onbekend is.

Heeft nu JEZUS zichzelven den naam van God aangematigd, of eenen anderen God verkondigd? Dat hij zich voor Messias uitgaf, doet niets ter zake. Eene gaping in de wet kan het wezen, doch straf is er *niet* op bepaald; of het zou moeten zijn, indien iemand een woord in den naam van God spreekt, dat niet vervuld wordt, en dan is dit reeds hier boven beantwoord. SALVADOR neemt het ook voor geen punt van beschuldiging, dat JEZUS zeide de Christus te zijn; en tot

prediking van hetgeen Hij hield *Gods woord* te wezen, was Hij, volgens de Grondwet der *Israëlieten*, geregtigd. De vrijheid van onderwijs was bij hen onbeperkt. Hooren wij nu den Apostel JOHANNES, hoofdstuk X, vers 30 en verv. (JEZUS zegt:) Ik en de Vader zijn één! — De *Joden* dan raapten wederom steenen, om Hem te steenigen. JEZUS antwoordde hun: Vele treffelijke werken heb ik u getoond, van wege mijnen Vader; om welk dezer werken zoudt gij mij steenigen? De *Joden* antwoordden Hem, zeggende: *Wij steenigen u niet om eenig treffelijk werk*, *maar om* Godslastering; *omdat gij namelijk*, *een* mensch *zijnde*, *uzelven* God *maakt!*

Toen de *Joden*, vers 24, gezegd hadden: Indien gij de Christus zijt, zeg het ons vrijuit, antwoordde JEZUS: Ik heb het u gezegd, maar gij geloopt het niet. — Geeft Hij nu weder dergelijk antwoord? Zegt Hij: Ja waarlijk, gij begrijpt mijne meening: Ik ben een mensch, maar tevens de eenige en waarachtige God, of ik ben zoo wel een God als JEHOVA? Geenszins! — JEZUS antwoordde hun: Is er niet in uwe wet geschreven: Ik heb gezegd, gij zijt GODEN! Indien de wet *hen* GODEN genoemd heeft, wie dit woord van God betreft, en de schrift niet krachteloos kan gemaakt worden, hoe kunt *gij* dan zeggen tot Hem, dien de Vader geheiligd en in de wereld gezonden heeft (die de Messias is): *Gij lastert God!* omdat *ik* gezegd heb: *Ik ben de* ZOON *van God?* Indien ik niet doe de werken mijns Vaders, zoo geloopt mij niet! Maar indien ik ze doe, al geloofdet gij *mij* niet, geloopt toch de werken; zoo dat gij erkent, dat de Vader in *mij* is, en ik in *Hem*.

Zij zochten Hem dan wederom gevangen te nemen; maar Hij ontkwam uit hunne hand.

De Hoogleeraar VAN DER PALM teekent hier op aan: „ Na zijne gezegden en betuigingen, durfden zij Hem niet meer steenigen, als overtuigd van Godslastering; maar hielden Hem echter voor misdadig genoeg,

om Hem aan een regterlijk verhoor te onderwerpen. Het ontkomen uit hunne hand kon op meer dan ééne wijs natuurlijk gebeuren."

Ik stem dus den Heere SALVADOR toe, dat JEZUS, door zich den Zoon van God te noemen, meer te kennen gaf, dan dat Hij in dien zin een zoon of kind van God was, gelijk alle godvruchtigen bij de *Israëliten* daarvoor werden gegroet. Maar, schoon JEZUS, aan de eene zijde, verklaarde, eene betrekking op God te hebben, van verhevener aard, dan die van alle brave lieden, zoo gaf, aan de andere zijde, de titel *Zoon* van God te kennen, dat Hij een *ander* was dan de *Vader*, dat Hij al zijne magt van dezen ontleende, en aan denzelven ondergeschikt was; te meer, daar Hij zich niet eens *God* wilde noemen in de flaauwere beteekenis van het woord, voor *hem*, *die in den naam van* JEHOVA *spreekt en handelt*. De beschuldiging, dat JEZUS zichzelven den naam van *God* heeft aangematigd, is dus geheel ongegrond. CAJAPHAS bezwoer ook JEZUS niet, te zeggen, of Hij was JEHOVA zelf, of eenig ander God; maar wel, of Hij was de Christus, de *Zoon* des levenden Gods: en in dit geval heeft MOZES niet voorzien.

JEZUS heeft ook nooit eenen anderen God verkondigd, dan JEHOVA: in naam van dezen, niet van eenen anderen God, deed Hij al zijne wonderen, en dezen God alleen beval Hij lief te hebben boven alles. De strafwet is van strikte uitlegging; en op gevallen, in de wet *niet* voorzien, mag de wet nimmer willekeurig worden toegepast.

Recensent is dus, als Regtsgeleerde, van oordeel, dat JEZUS, als eenvoudig burger beschouwd, niet alleen vervolgd en gevonnisd is *met verwaarloozing van de meeste formen der wet*, maar ook, dat JEZUS door den Grooten Raad schuldig is verklaard *met verkeerde toepasfing der wet*.

De Heer DUPIN heeft dit laatste ook wel willen aantoonen; maar als Roomschgezinde heeft hij zich niet vrij genoeg durven uitlaten. Hij haalt dan ook de Bij-

beplaatsen aan uit de *Vulgata*. Met het Grieksch kan Recensent tamelijk te regt; maar met het Hebreeuwsch zit hij verlegen: hij heeft zich daarom maar altijd bediend van de vertaling des Hoogleeraars VAN DER PALM.

SOPHIA VAN LISSAU; *eene bijdrage tot de Geschiedenis van het tegenwoordige Jodendom. Te Amsterdam*, *bij* G. J. A. Beijerinck. 1829. *In gr.* 8vo. 231 *Bl. f* 2-50.

Onder dezen titel leverde de Weleerw. J. CORSTIUS, op uitnoodiging van den uitgever, eene vrije vertaling van een oorspronkelijk Engelsch werkje, dat voor eene lezenswaardige bijdrage gehouden mag worden. Hetzelve behelst de geschiedenis van eene deftige *Joodsche* familie, en heeft ten doel, de denkwijze en godsdienstige gebruiken der tegenwoordige *Joden*, vooral ook de bekrompenheid van velen hunner, in tegenstelling van den milderen geest des Christendoms, te doen opmerken. De schrijfster (op bl. 41, waar in de *noot* van den vertaler staat *des schrijvers*, is zeker eene drukfout ingeslopen) heeft gematigdheid en onpartijdigheid zoo wèl in acht genomen, dat ook de *Jood* dit boekje kan lezen. „Hij zal," zegt CORSTIUS in het voorberigt, „geene *oorzaak* (reden) van ergernis vinden." Met genoegen las Rec. dit werk; offchoon hetzelve, naar zijn oordeel, gebreken heeft, die bij eene *vrije* vertaling verholpen hadden kunnen worden. Blijkens eene teregtwijzende aanmerking (bl. 41.) heeft ook de vertaler dit gevoeld. Het Christendom, namelijk, zoodanig als het hier door de Engelsche schrijfster wordt voorgesteld, is te somber, en heeft te veel van *Joodsche* bekrompenheid. Kan eene waarlijk vrome *Jodin*, die in opregtheid het geloof harer vaderen heeft beleefd, op haar doodbed troost zoeken en vinden *in de onbegrensde genade van eenen oneindig barmhartigen God* (bl. 215), zoo mag men met reden vragen, of het wel in den echten geest van het Evange-

lie is, dat eene zuster, die het Christendom kent en weet te waarderen, haar in dien toestand tegenwerpt: „ Maar Hij is ook een *regtvaardig* God, en Hij kan zijne genade niet betoonen met verloochening zijner geregtigheid." De *Jodin* zegt daarop: „ Ik versta uwe fijne onderscheidingen niet." Had zij wel zoo geheel ongelijk? Het tiende hoofdstuk heeft dit opschrift: *De geheele ongenoegzaamheid der natuurlijke Godsdienst en van alle pogingen der werkheiligheid, om het hart onder het lijden te bemoedigen en te sterken;* echter wordt niet *het ongenoegzame van de natuurlijke Godsdienst*, maar alleen van *kwalijk gewijzigde godsdienstigheid*, aangewezen.

Voorts meent Rec. nog eene aanmerking op dit werk te moeten maken. De vader van SOPHIA, een achtingwaardig koopman, verlicht en onbekrompen van denkwijze, was *Jood*, doch hield zich aan het onvervalschte woord van God. De moeder integendeel, schoon met een voortreffelijk verstand begaafd, deelde rijkelijk in alle vooroordeelen van haar volk, en had bitteren haat tegen CHRISTUS en Christenen. EMMA, hare oudste dochter, werd, *ten gevolge van vroegere afspraak*, weinige uren na hare geboorte, aan de zorg van haren grootvader van moeders zijde overgelaten; en deze (ook een achtingwaardig *Jood*) zeide aan zijne dochter en schoonzoon, dat het hun elk jaar slechts eenmaal, en wel op EMMA's verjaardag, *geoorloofd* zou zijn, haar te zien. *Van dit harde besluit kon de oude man ook naderhand door geen bidden worden afgebragt.* SOPHIA, vier jaren later geboren, was de lieveling harer moeder, *in wier hart een even zoo onnatuurlijke als onverdiende wrevel, dien haar man te vergeefs zocht uit te roeijen, tegen hare oudste dochter zich plantte.* Vanwaar die haat? en hoe kon een man van zoodanig verstand en karakter, als SALOMO VAN LISSAU hier wordt voorgesteld, EMMA, na den dood hares grootvaders, in zijn eigen huis door hare trotsche moeder zoo laten mishandelen? en langs welken weg was EMMA, onder hare *Joodsche* bloedverwanten, in het geheim eene *Chris-*

zin geworden? Dit vindt men nergens in het boek aangeduid, en legt, voor zoo verre, het werk onvoldaan neder, na hetzelve met toenemende belangstelling gelezen te hebben.

Deze vertaling, schoon over het geheel vloeijend en duidelijk, laat echter hier en daar wel iets te wenschen over, zoo als *eene worm*, *uwe omgang*, *dieren te slachten* (slagten), *uwe toeleg*, *naar de rei af*, *den ontvangst*, *wijgerde* (weigerde), *eene fluiter*, *hun* (*haar*, van meisjes); *beleedigingen* (in den zin van *kneuzingen* of *verwondingen*). Ook zou Rec. op bl. 42 in plaats van *berokkend* liever *veroorzaakt* lezen.

Het Leven van NAPOLEON BONAPARTE, *Keizer der Franschen, door Sir* W. SCOTT. *Uit het Engelsch, door* J. G. SWAVING. *VIIIste en IXde Deel. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1828. *In gr.* 8*vo.* 410 *en* 551 *bladz. f* 6-60.

Ziet daar de laatste deelen van dit uitvoerige werk! Wij hebben in de vorige beoordeelingen deszelfs aanleg en uitvoering genoegzaam doen kennen, en kunnen ons dus hier zeer bekorten. De twee boekdeelen, die wij voor ons hebben, bevatten vooreerst de toerustingen van NAPOLEON na den slag van *Leipzig*; de geweldadige sluiting van het Wetgevend Ligchaam, „doordien „het, getroffen door het algemeene leed, moeds genoeg „had gehad, om de taal der vermaning te doen hooren;" vervolgens de gebeurtenissen der drie eerste maanden des jaars 1814. Dit korte, maar zeer belangrijke en ingewikkelde tijdvak, door KOCH zoo wel voorgesteld in zijne Geschiedenis van dien Veldtogt, heeft *Sir* WALTER ook zeer wel uiteengezet, en daarbij niet vergeten, de rampen van NAPOLEON aan zijne onverzettelijkheid te wijten, die geenen vrede op gematigde voorwaarden wilde sluiten, en zelfs de geheime bedoeling te kennen gaf, om *Antwerpen*, *Mentz* en *Alessandria* nimmer over te

geven, in weerwil van alles, wat zijn Gemagtigde beloven mogt. Doch zoo bereidde hij flechts zijnen ondergang. De onderhandelingen na den beslisfenden flag van *Parijs*, het weifelen van NAPOLEON, bijzondere karaktertrekken van hem, gedurende het vertrek naar en het verblijf op *Elba*, doen ons zien, dat wij hier geene *Geschiedenis van Frankrijk onder* NAPOLEON, maar van NAPOLEON *zelven* voor ons hebben; en hierin is *Sir* WALTER, wiens talent tot uiteenzetten van kleine karaktertrekken zoo zeer bekend is, bijzonder geslaagd. Het overige van dit deel bevat de zamenzwering der *Pseudo-Liberalen* en van het Leger tegen de Koninklijke Regering; NAPOLEON's onverwachte terugkomst, en nederige houding tegenover de nieuwe *Jakobijnen;* eindelijk de veldslagen bij *Quatrebras*, *Ligny* en *Waterloo*, waarin van de *Nederlandsche* troepen slechts met een paar woorden in 't voorbijgaan, en van den Kroonprins genoegzaam niet wordt gewaagd, en alles aan de *Engelschen* toegeschreven. Dus eindigt dan dit deel, gelijk het vorige, met eene onregtvaardigheid tegen *Nederland*, en de Vertaler toont zich in beide opzigten als — beëedigd Translateur.

In het laatste deel vinden wij een zeer uitvoerig verslag der tweede afdanking van NAPOLEON en zijne overgave aan de *Engelschen*, met een omstandig betoog, dat *Engeland* daarbij geenszins de goede trouw heeft gehouden, wanneer het NAPOLEON, als gevangen, die toch niet meer ontsnappen kon, en zich dus uit wanhoop overgaf, heeft beschermd. Van dit oogenblik af, dat NAPOLEON's betrekkingen met *Engeland onmiddellijk* beginnen, wordt ook het verhaal wijdloopiger; en men herkent hier weder den *Brit*, voor wien alles, wat op zijn Eiland betrekking heeft, de grootste waarde bezit. Zeer uitvoerig verdedigt hij dan ook de handelwijze van *Sir* HUDSON LOWE omtrent den gevangen, hoewel hij hem van zekere harde vormen niet geheel kan vrijpleiten. Het eentoonige leven van NAPOLEON op *St. Helena* wordt naar evenredigheid uitvoeriger ver-

meld, dan zijne vroegere belangrijke staatsbedrijven; en die zelfde onverzettelijkheid en dwaze hardnekkigheid, die hem zonder verpoozen naar *Ruslands* oude hoofdstad dreef, die hem belette op eerlijke voorwaarden vrede te maken, verhaastte zijnen dood, door het weigeren van ligchaamsbeweging te nemen (dewijl de Gouverneur hem moest laten verzellen) of zich geneeskundige hulp van een' *Engelschen* Geneesheer, in dienst van dien gehaten Gouverneur, te laten welgevallen. Een bijvoegsel van echte stukken besluit het werk.

Sommige goede zielen hebben zich verbeeld, dat de grimmige tiran, (in zoo ver men in de negentiende Eeuw de rol van een' tiran kan vervullen) door tegenspoeden gelouterd, na 1815, wanneer men hem in rust gelaten had, een goed Regent en Vader des Volks zou geworden zijn. Om van deze dwaling terug te komen, leze men *den laatsten wil* des boosaardigen mans, waarin niet alleen een leugengeest heerscht, die blijkbare onwaarheden verdicht, maar ook de hatelijkste daden van zijn bewind goedgekeurd en geregtvaardigd worden, en hij omtrent den moord van den Hertog D'ENGHIEN betuigt, *in gelijke omstandigheden nog zoo te zullen handelen.* De harde ondervinding en het verval van al zijne grootheid had hem dus niets geleerd en in niets verbeterd.

Wanneer wij nu over dit werk in 't algemeen ons gevoelen mogen zeggen, zoo is het (zelfs in de gebrekkige vertaling) eene over 't geheel zeer aangename lectuur. De Schrijver heldert zijne verhalen door allerlei beelden (die wel eens den Dichter verraden) en menschkundige aanmerkingen op. Maar, hoewel het werk vele verdiensten bezit, en een' gewonen Schrijver eere zou aandoen, van een' man als WALTER SCOTT, en zijnen *Europeschen* roem, hadden wij iets meerder verwacht. Hij kon zich, bij zulk een groot onderwerp, niet tot wereldburgerlijke oogpunten en beschouwingen verheffen. *Oud-Engeland*, althans *Grootbrittanje*, kan bij hem geen onregt doen; en hoezeer toevallig zijne oordeelvellingen doorgaans — omdat de Over-

heerscher de vijand ook van *zijn* Vaderland was — met waarheid en regtvaardigheid strooken, zoo toont toch de verdediging van de Zeerooverij in 't groot te *Koppenhagen*, dat bij hem zedelijkheid en waarheidszin ook aan Vaderlandsliefde ondergeschikt is; terwijl zijn mager verslag onzer Omwenteling, en het geheel onvermeld laten der edele mannen, die *onze* vrijheid tot stand bragten, HOGENDORP, KEMPER, VAN LIMBURG STYRUM, VAN DER DUYN VAN MAASDAM, (de tirannenknechten DE CELLES en DE STASSART mogt hij vrij aan de vergetelheid wijden) genoegzaam toont, dat ook hij nog deelt in de bekrompene vooroordeelen en onverschilligheid der meeste vreemdelingen omtrent onzen landaard.

Antwoord aan Sir WALTER SCOTT, *op zijne Geschiedenis van* NAPOLÉON, *door* LODEWIJK BONAPARTE, *Graaf van Saint-Leu, voormaals Koning van Holland, Broeder van den Keizer. Uit het Fransch. Te Leiden, bij* C. C. van der Hoek. 1829. *In gr. 8vo.* 108 *Bl. f* 1-:

Met nieuwsgierigheid openden wij dit boek, om te zien, hoe de Schrijver der *Documens historiques sur la Hollande*, die, door het vermelden der eenvoudige waarheid, zonder bijaanmerkingen, door het mededeelen van brieven van NAPOLEON, dezen in een erger licht had doen voorkomen, dan alle blaauwboekjes met elkander, en daarin zijne tirannij middagklaar had bewezen, — hoe die nu WALTER SCOTT zou beantwoorden! Dan, wij hebben niets gevonden, dan het oude lied: de laffe, afgesletene vleijerijen van het kind en den erfgenaam der Omwenteling, die de behendigheid heeft gehad, van de opgewondenheid der Natie door die Omwenteling gebruik te maken, en vervolgens — boertend zeiden de *Franschen*, in der tijd, door de *sectio Caesarea!* — de Moeder te

doen sneven; een groot en bekwaam Veldheer en gelukkig krijgsman, zoo als KAREL XII, maar, die de regten der menschen en des volks voor niets rekende; die niet vroeg, over hoeveel lijken en door hoeveel bloeds zijne zegekar henenging, mits hij zijn wit bereikte; aan wiens handen het bloed van D'ENGHIEN, PICHEGRU, TOUSSAINT L'OUVERTURE, PALM, en zoo vele andere slagtoffers zijner noodelooze oorlogen en veroveringen, kleeft; die zelfs den Schrijver van dit boek op het onverantwoordelijkst behandeld, en de edele Natie, aan welke hij dien opgedrongen had, naderhand aan twee zijner laagste slaven — aan wezens als DE CELLES en STASSART — ter prooije heeft gegeven. Het is ongetwijfeld zeer braaf en Christelijk, aan zijne vijanden te vergeven; maar wij hebben nimmer gelezen, dat het pligt is, hun eene lofrede te schrijven, allerminst wanneer die vijand tevens de vijand is van het menschdom, van alle edele gewaarwordingen en vrijheidlievende gevoelens. Neen! thans, nu NAPOLEON dood is, kan niemand beweren, dat het heeten mag, den zieken leeuw te schoppen, wanneer men doet zien, dat zijne *schitterende* daden tevens in den grond *slecht* en *volkvernielend* waren; dat hij aan *Frankrijk* zelve, 't welk hij zoo vurig gezegd wordt te beminnen, niet alleen de rust en de vrijheid, maar ook de welvaart geroofd en de bevolking gedund heeft, om de hersenschim der algemeene Heerschappij te bereiken. Het voor ons liggende boekje is eene zwakke herhaling van hetgeen breeder in de schriften uit *St. Helena* uiteengezet is, — eene regtvaardiging van alles, wat de *groote Keizer* gedaan heeft. De zwakke LODEWIJK wil ons zelfs doen gelooven, dat hij, de bevelen zijns Broeders omtrent den handel en de scheepvaart getrouw en letterlijk heeft opgevolgd; even alsof wij niet wisten, wat er in dien tijd te *Katwijk* al zoo gebeurd is. Familiezucht is goed; maar zij moet zoo ver niet gaan. In allen gevalle moest de goede LODEWIJK zichzelven dan gelijk gebleven zijn, en zijne *Documens* met NAPOLEON's brieven niet hebben uitgegeven.

Laat ons eenige trekken oplezen, waaruit men zien zal, hoeveel vertrouwen de Schrijver verdient, en van hoeveel waarde dit boek voor de Geschiedenis is.

Er is niet een der in 1796 in *Italië* geplunderde en van hunne beste schilderstukken beroofde Vorsten, *Modena*, *Parma*, enz. „ die niet het traktaat als eene *weldaad* en *met wezenlijke vreugde* ontving.” Daarbij moet men in 't oog houden, dat geen van alle die Vorsten eigenlijk met *Frankrijk* in oorlog, en dus het geheele werk eene roof- en plunderpartij was.

Bl. 24. „ De Zeeslag van *Aboukir* heeft bewezen, dat *Frankrijk* eene volmaakte zeemagt zal hebben, zoo dikwijls zij het ernstig zal willen, of, om beter te zeggen, zoo dikwijls zij het goed zal weten aan te grijpen.” Ja! daar zit het juist. Te *Aboukir* is die zeemagt vernietigd, omdat de *Franschen niet* goed wisten aan te grijpen.

Bl. 27. „ De *Verhevene Porte* geeft den titel van *Keizer* aan den Koning van *Holland*.” De titel, dien *onze* Koning van den *Grooten Turk* bekomt, (die toch wel *althans* niet minder zal zijn dan van Koning LODEWIJK in der tijd) is *Kraal*, of Vorst; zoo als de meeste Christenmonarchen genoemd worden, hetgeen minder is dan *Padischah*, welken titel men aan den Koning van *Frankrijk* geeft. Dus is die titel van *Keizer*, waarmede de goede LODEWIJK dacht, dat de Sultan hem vereerd had, eene hersenschim.

Bl. 29. „ Niets zou NAPOLEON hebben kunnen beletten tot het Gouvernement te geraken; hij werd er toe gevoerd door het openbare gevoelen, het geheele Leger, de geheele Natie, *even als de ligte ligchamen opgestuwd worden door de golven*.” Juist! zoo als het *schuim* door de golven.

Bl. 30. „ *Zwitsers* hebben betuigd, dat zij voor NAPOLEON niets dan erkentelijkheid konden hebben, dat hij hunne *ontroeringen* (lees, beroerten) gestild en hun aanwezen verzekerd had.” Hierdoor zoekt nu de Graaf van ST. LEU de gruwelijke handelwijze van NAPO-

LEON in 1802, toen hij *Zwitserland* weder met *Fransche* troepen deed bezetten, en het algemeen verfoeide *Helvetische* Bewind herstelde, dat *Zurich* had laten bombarderen, goed te maken.

Bl. 40. De ligtgeloovige Schrijver denkt, dat, indien de Keurvorst van *Hessen* in 1806 te *Kassel* gebleven ware, hij zijne Staten niet zou verloren hebben! Daarvoor had de man te veel gelds; men zou hem eerst schoon uitgeplunderd, dan afgezet of in een' kerker hebben geworpen. Op zijn best had men met hem gehandeld, zoo als NAPOLEON in 1810 met zijnen Broeder, hetgeen dezen *ondragelijker* voorkwam dan het verlies zijner Staten en een ambteloos leven.

Bl. 58. „Ik (de Graaf DE ST. LEU) heb omtrent den *oorlog* en de *Conscriptie overdrevene* denkbeelden gehad, die ongelukkiglijk *de ondervinding*, verre van te vernietigen, slechts *heeft bevestigd.*" Dus zijn die gevoelens dan *door de ondervinding bevestigd*, en derhalve *niet* overdreven! Zoo spreekt de man, om toch het voorwerp zijner afgodische hulde in geen stuk ongelijk te geven, zichzelven in éénen adem tegen. Hij is te goed en te braaf, om den oorlog en de jaarlijksche leveringen van menschenvleesch, onder den naam van *Conscriptie*, te beminnen; maar NAPOLEON beminde ze, en daarom moeten ze goed heeten. Op dezelfde wijze keurt hij (bl. 60) de onderneming tegen *Rusland* af, maar bewondert ze toch, omdat zij het werk van NAPOLEON was. (Eene zinsnede op bl. 61 hebben wij, door de slechte vertaling, niet begrepen.) De togt naar *Rusland* moest dienen, om *Europa* vóór den invloed en de dreigende magt van dat Rijk te waarborgen. LODEWYK kon zekerlijk, toen hij dit schreef, den vrede van *Adrianopel* niet vooruitzien. Men vergelijke de bijkans romaneske edelmoedigheid van *Rusland* in dien vrede, en die, welke het in 1814 aan *Frankrijk* en vooral aan *Parijs* betoonde, met de uitmergelende vredestraktaten van NAPOLEON, vooral met dat van *Tilsit* ten aanzien van *Pruissen!* Trouwens, dit is zoo in het oog loopend, dat zelfs LODEWIJK het niet

waagt, zulks te verdedigen (zie bl. 65); hoewel hij onmiddellijk te voren zegt, dat hij NB. „ te toegevend was na zijne overwinningen.” (!!!)

Bl. 76. Meermalen geeft de Schrijver hoog op van de onbegrijpelijke liefde des *Franschen* volks voor NAPOLEON. En toch zegt hij, dat zijn val daardoor veroorzaakt is, dat hij de *Parijsche* bevolking geene wapenen had durven toevertrouwen. Waarom niet? Aan dat *Parijs*, het middelpunt zijner weldaden, zijner groote werken, die groote kolk, welke de schatten van *Europa* verslond, waar alles, wat schoon in de kunsten was, als in een Magazijn werd opeengestapeld, aan dat *Parijs* durfde de Keizer de wapenen niet vertrouwen? Hoe veel minder dan nog aan het overige *Frankrijk!*

In weerwil van het door WALTER SCOTT blijkbaar betoogde, dat NAPOLEON zich *uit nood*, en om niet in handen der herstelde *Fransche* Regering, der Koningsgezinden of der andere Bondgenooten te vallen, dus niet uit een edelmoedig vertrouwen, aan de *Engelschen* heeft overgegeven, wordt dit oude sprookje van THEMISTOKLES-NAPOLEON toch hier weder opgewarmd. Waarom weêrlegt de Graaf van ST. LEU WALTER SCOTT niet liever, dan hem altijd als eenen *schrijver van kroegtooneelen*, eenen leugenaar, en wat dies meer zij, ten toon te stellen? De schrijver van zeer middelmatige Romans moest den grooten en onnavolgbaren *Schot* althans op *zijn* grondgebied niet aantasten.

Het spijt ons van den goeden en menschlievenden man, die zich, door zijne weldaden en zelfopoffering, aan *Leiden* in 1807, aan *Gelderland* in 1809 betoond, eene onvergankelijke eerzuil in de harten der *Nederlanderen* gesticht heeft, dat hij deze misgeboorte in 't licht heeft gezonden, en daarin ten slotte zegt, *dat geen der stervelingen, van welke het lot der Natiën afhing, minder wraakzuchtig en minder wreed is geweest dan* NAPOLEON (bl. 103), en dat *sedert de wereld bestaat er nooit een Koning is opgetreden, die met hem kan worden vergeleken.* Dit is meer dan dwaze vooringenomen-

heid; het is bijna verstandsverbijstering. Ergens geeft hij ook in dit boekje een' wenk, alsof NAPOLEON den Hertog van ENGHIEN in *Frankrijk* zou hebben doen komen, om hem weldaden te bewijzen, en dat zulks door eene kabaal van ondergeschikten gedwarsboomd, en de noodlottige uitkomst bewerkt is; daar toch NAPOLEON zelf, in zijne *Gedenkschriften uit St. Helena*, nog den moord van ENGHIEN durfde verdedigen.

Waarom dit prulletje vertaald is, weten wij niet. Eene *speculatie*, misschien, om den naam des Schrijvers. Hoe het zij, de vertaling had dan ten minste aan betere handen moeten toevertrouwd zijn, dan thans het geval is. Dezelve staat nergens boven, en meermalen beneden, het zeer middelmatige.

Sketch of the Language and Literature of Holland. By JOHN BOWRING. Being a sequel to his *Batavian Anthology*. With the Portrait and Facsimile of the Author. Amsterdam, *Diederichs, Brothers*. 1829. 8vo. 130 p. *f* 1-90.

Eenige Toelichtingen en Bedenkingen op des geleerden Dr. JOHN BOWRING'*s uit het Engelsch in onze moederspraak vertaalde Aanmerkingen over sommige onzer oudere en nieuwere Nederlandsche Dichters, Redenaren en andere Schrijvers, Door Mr.* B. H. LULOFS, *Hoogleeraar in het vak der Nederlandsche Letterkunde en Welsprekendheid aan 's Rijks Hoogeschool te Groningen, enz. enz. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1829. *In gr. 8vo. 142 Bl. f* 1-50.

Brieven van JOHN BOWRING, *geschreven op eene Reize door Holland, Vriesland en Groningen. IIde Stukje. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1829. *In gr. 8vo. 98 Bl. f* 1-80.

Onze Letterkunde heeft in den Heer BOWRING eenen man gevonden, die zich wel wil verledigen, zijne landgenooten eenigzins nader met haar bekend te maken. Hiervan strekt zijne *Batavian Anthology*, en het geschrift, van hetwelk wij boven den titel opgaven, ten bewijze. Leverde hij in het

eerstgenoemde werkje eene, grootendeels, welgekozene en welvertaalde bloemlezing van eenige stukken uit onze beste Dichters tot aan de 18de eeuw; in dat, hetwelk thans ter beoordeeling voor ons ligt, geeft hij een beknopt overzigt van het geheele veld onzer Letterkunde. Uit den aard van het geschrift zelve moest hier veel vlugtig, kort en oppervlakkig behandeld worden, daar in 120 klein octavo bladzijden, tamelijk wijd gedrukt, genoegzaam alle onze beste Schrijvers en Dichters, van MAERLANT af, beoordeeld en gevonnisd worden. Wij kunnen evenwel niet ontkennen, dat wij in dit werkje, in eenen levendigen en vloeijenden, ofschoon niet altijd even duidelijken, stijl opgesteld, hier en daar geestige opmerkingen en gepaste oordeelvellingen aangetroffen hebben. Maar van den anderen kant mogen wij niet ontveinzen, dat de Heer BOWRING meermalen den bal heeft misgeslagen, en dat vele zijner oordeelvellingen en bedillingen ons laatdunkend, voorbarig, ongegrond en gewaagd toeschenen. Wij hadden dikwerf moeite, ons hier eenen *Englishman* te verbeelden, die bij onze natie anders nog al in den reuk van soliditeit is; eerder vertoonde de Heer BOWRING zich somtijds aan ons als een ligtvaardig *Franschmannetje*, dat zich op den troon der kritiek plaatst, en van daar met de lange zweep in onze meest geëerbiedigde Auteurs omslaat.

Om dit een en ander aan te toonen, hadden wij reeds verscheidene voorbeelden en aanmerkingen op het papier gebragt, toen ons de *Toelichtingen en Bedenkingen* van den Heer LULOFS ter beoordeeling werden gezonden. Dit werkje verligtte een groot gedeelte van onze taak. Immers wijst LULOFS, op eenen meestal luimigen toon, maar steeds als een man, der zake volmaakt kundig, den *Britschen* beoordeelaar in vele punten teregt; terwijl hij hem het onjuiste en te scherpe in vele zijner uitspraken als met den vinger aantoont. Niet alles, echter, wat in BOWRING's werkje wederlegging verdiende, heeft de welversnedene pen van LULOFS gegispt. Ter staving hiervan strekke het volgende verslag, in hetwelk wij den *Engelschen* Schrijver voet voor voet zullen volgen, doch grootendeels slechts op die punten onze aanmerkingen mededeelen, welke door den Heer LULOFS onaangeroerd gelaten zijn.

Wij loopen even min als BOWRING zeer hoog met de *Nederlandsche* Latijnsche Dichters, en hangen dus volgaarne

ons zegel aan zijne aanmerking over dezelve, bl. 11, 12. Echter geven wij den *Engelschen* Criticus in bedenking, of het niet onkunde en vermetelheid verraadt, dezelve alle, zoo maar voor de vuist weg, als *little worth of notice* te verklaren? Wij tellen toch onder hen een' JANUS SECUNDUS, een' GROTIUS, een' BROECKHUSIUS en zoo vele anderen, welken de beroemdste en bevoegdste beoordeelaars noch dichterlijk genie, noch waarachtige verdienste ontzegd hebben. BOWRING raadplege eens hierover des Heeren PEERLKAMP's bekroonde Verhandeling: *de vita ac doctrina omnium Belgarum, qui latina carmine composuerunt, etc.* geplaatst in de *Mémoires de l'Académie de Bruxelles.*

Bitter klaagt de Heer BOWRING vervolgens, bl. 13, dat de *Hollandsche* spreektaal overvloeit van *Fransche* woorden en klanken. Wij willen dit noch ontkennen noch verdedigen, maar kunnen dit gezegde niet wel overeenbrengen met een ander van den Schrijver (bl. 10), waar hij der wereld diets maakt, dat men in *Holland* voor niets grooter verachting koestert, dan voor de *Fransche* taal. Voor eene vreemde taal de diepste verachting koesteren, en dezelve nogtans gedurig in zijne moederspraak weven, voert, naar ons inzien, iets tegenstrijdigs met zich, dat moeijelijk op te lossen is. Maar BOWRING vergist zich; want wie, die ooit een voet in *Holland* gezet heeft, weet niet, dat, wel verre van de *Fransche* taal te verachten, dezelve daar in alle steden, en zelfs op onderscheidene dorpen, nevens de landstaal in de openbare scholen aan de jeugd onderwezen wordt? Wij hebben zelfs wel eens hooren zeggen, dat, buiten *Frankrijk*, nergens meer en beter *Fransch* gesproken wordt, dan juist in *Holland*.

Even gegrond als deze aanmerking des Schrijvers, komt ons ook zijne verzekering voor, bl. 13, dat namelijk tegenwoordig lessen over de *Hollandsche* Letterkunde in de taal van het oude *Rome* gegeven worden. Hoe veel liefde men hier te lande nog heden voor het *Latijn* koestert, zoo duide het ons BOWRING niet ten kwade, wanneer wij de waarheid van deze betuiging zeer in twijfel trekken, en, wij, om hem te gelooven, eenig nader bewijs afvorderen.

Hetgeen de Heer BOWRING zegt over onze oudste *Nederlandsche* Schrijvers, tot op den tijd van HOOFT, is beknopt, maar vrij juist. Met onderscheidene anderen onzer Letkundigen, wordt, bl. 31, het bekende *Wilhelmus van Nassauwen* aan ST. ALDEGONDE toegekend. Wij willen de

juistheid van dit gevoelen niet wederleggen, maar merken hier alleen aan, dat onze Geschiedschrijver BRANDT dit volkslied aan COORNHERT toeschrijft; zie zijne *Beschrijving van Enkhuysen*, bl. 222, en *Historie der Reformatie*, Iste D. bl. 535.

Over het algemeen koestert onze *Engelsche* kunstregter over HOOFT vrij gunstige denkbeelden. „Zijne Geschiedenis," zegt hij onder anderen, bl. 34, „is eene fraaije proef van „stijl, voor zoo verre de taal betreft; maar zij ontbreekt „die wijsbegeerte, welke de feiten der Geschiedenis tot ver„betering des menschdoms dienstbaar maakt." Wat het gebrek aan wijsbegeerte in HOOFT betreft, hierin heeft de Heer LULOFS, in zijne *Toelichtingen*, bl. 21, den *Engelschen* Schrijver teregt gewezen; doch, wat de taal van den beroemden Geschiedschrijver aangaat, de Heeren BOWRING, LULOFS en anderen vergeven het ons, wanneer wij ronduit bekennen, dat deze ons niet alleen als gemaakt en stijf, maar zelfs als geheel *Onhollandsch* voorkomt. Zij moge deftig, krachtig en gespierd zijn; maar *Hollandsch* is zij niet. Zij strijdt veeleer met het karakter en den geest onzer taal; zij is onnatuurlijk, en waar heeft men ooit een' *Hollander* zich zoo hooren uitdrukken, als HOOFT zich uitdrukt? Jammer, dat die Vader onzer Geschiedschrijvers zijne oorspronkelijkheid in stijl zoo geheel aan TACITUS opoffert, wien hij, zoo als SCHELTEMA ergens teregt aanmerkt, misschien te veel gelezen heeft. Hoezeer wij dus het schilderachtige, het welsprekende, het wijsgeerige zelfs in HOOFT bewonderen, en hem hierin tot model aanprijzen, zouden wij hem nimmer als een voorbeeld van *Nederduitsche* taal en stijl aanbevelen, ondanks het gezegde van vader VOLLENHOVE:

„Zoo ooit uw pen zich eer of duur belooft,
„Begin toch niets in 't *Nederduitsch* zonder HOOFT."

Zoodra BOWRING zich de moeite getroost, om 20 bladzijden in HOOFT te lezen, zal hij zijne stelling zeker omkeeren, en zeggen: „De Geschiedenis van HOOFT is eene fraaije proeve van krachtigen stijl en historische wijsbegeerte, maar de Genius der *Hollandsche* taal ontbreekt haar." — BRANDT, WAGENAAR, en vooral de uitmuntende SIMON STIJL, zijn de meesters, bij welke elk ter schole moet gaan, die zich eenen zuiveren, echt *Hollandschen* stijl wil eigen maken.

BOWRING's oordeel over VONDEL wijkt zeer af van dat onzer meeste kunstregters. Hetzelve hier geheel te ontleden en te wederleggen, zoude ons te ver afleiden; ook heeft de Heer LULOFS daarenboven onzen Bard mannelijk verdedigd. Slechts de volgende zinsnede, bl. 39, meenden wij niet onwederlegd te mogen voorbijgaan: „Vergelijk „VONDEL met MILTON — want zijn *Lucifer* biedt het „schoonste middel van vergelijking aan — hoe zwak is zijne „hoogste vlugt; vergeleken met die van den Zanger van het „*verloren Paradijs*; en hoezeer daalt VONDEL beneden hem „in zijne gebreken!" Meent BOWRING hiermede, dat VONDEL bij MILTON in gebreken te kort schiet, dan zeggen wij, met hart en ziel, amen. Want, inderdaad, nooit heeft de onsterfelijke Dichter van *Lucifer* zich aan dat buitensporige, dat walgelijke, dat belagchelijke en dat zotte schuldig gemaakt, met hetwelk bijna elke zang van *Paradise lost* bezoedeld is. Of waar vindt gij bij VONDEL eene Godheid, als zittende te broeijen over den Chaos, gelijk eene duif? Waar laat hij den Hemel door de afgevallene Engelen met kanonnen bestormen? Waar heeft hij de Duivelen nu eens tot kleine kaboutermannetjes, en dan weder tot monstrueuze gedaanten gevormd? Waar heeft hij zulke allerwalgelijkste allegoriën ingevlochten, als die van de zonde en den dood, in het eerste boek van *Paradise lost*? Waar....? Dan, genoeg van deze fraaijigheden, welke men bij MILTON aantreft, en die voorzeker het gezond verstand zoo min als den goeden smaak des Dichters eer aandoen. — Dat VONDEL in zijne hoogste vlugt zwakker is dan MILTON, zouden wij gaarne door bewijzen gestaafd zien. Wij herinneren ons niet, in het geheele *verloren Paradijs* iets gelezen te hebben, dat het heerlijk koor der Engelen uit den *Lucifer*: „wie is Hij, die zoo hoog verheven," enz. in dichterlijke majesteit overtreft. — Voorts behoeven wij den Heere BOWRING wel niet te doen opmerken, dat MILTON verreweg de meeste der schoonste en verhevenste plaatsen in zijn beroemd dichtstuk uit de Ouden genomen of nagevolgd heeft. Indien de ruimte het ons veroorloofde, zouden wij zeer gemakkelijk een groot getal der beste plaatsen uit *Paradise lost* kunnen aanwijzen, welke men reeds vóór eeuwen in HOMERUS, HESIODUS, LUCRETIUS, VIRGILIUS en OVIDIUS gelezen en bewonderd heeft. Zoo is, om iets te noemen, het grootste gedeelte van hetgeen MILTON ons van den strijd der af-

gevallene Engelen verhaalt uit de beschrijving van den oorlog der Titans in de *Theogonia* van HESIODUS ontleend; het liefelijke verhaal van EVA (*Book IV. vr.* 450 etc.) vindt men bijna woordelijk in OVIDIUS, *Met. Lib. III. vs.* 346 etc., en het *Paradise of Fools* (*Book III. vs.* 445) is gevolgd naar het maandal van ARIOSTO, in zijnen *Orlando Furioso*, *Canto XXXIV. St.* 73. Wij voeren dit slechts aan, om te doen zien, aan wien MILTON dikwijls zijne *hooge vlugt* en bevalligheid verschuldigd is. Waarlijk, Mijnheer BOWRING! indien men uwen vereerden Zanger van den tooi ontdeed, dien hij anderen ontroofd en waarmede hij zichzelven opgepronkt heeft, dan vreezen wij, dat er weinig zou overblijven, hetwelk hem in den rei der Dichteren boven onzen VONDEL zoude verheffen.

Onzen grooten Volksdichter CATS, wiens weêrgade de Letterkunde van geen ander volk aanbiedt, wordt, bl. 42—45, de verschuldigde hulde toegebragt. Het verwonderde ons, dat de Schrijver, bij de opsomming der waardigheden, door dien Dichter en Staatsman bekleed, de voornaamste derzelve, die van *Raadpensionaris van Holland*, vergeet.

De bekende *Arkadia* van HEEMSKERK, een werk, voorzeker wat al te geleerd voor eene *Arkadia*, wordt, bl. 50, geestig, maar toch wat te scherp gegispt. Dit schijnt een der *Hollandsche* werken te zijn, welke BOWRING zelf bestudeerd heeft. Ten minste kwam hij ons hier meer oorspronkelijk in zijne oordeelvellingen voor, dan elders.

BRANDT's verdienste als Geschiedschrijver weet de *Engelsche* Aristarch, bl. 58, te waarderen. Het ware daar ook de plaats geweest, om, ten minste met een paar woorden, de drie waardige zonen van dien verdienstelijken Schrijver te gedenken.

Dat BOWRING niet bijzonder veel opheeft met *Bellona aan band*, van ANTONIDES, gelooven wij gaarne. Het moet geweldig het nationaal gevoel van een *Brit* kwetsen, een dichtstuk te lezen, in hetwelk de overwinningen der *Hollanders* op zijne landgenooten bezongen worden. Hetgeen hij echter bl. 61 van hetzelve zegt, kan met veel meer regt op de *Annus mirabilis* van DRYDEN worden toegepast, welke, even als gene, den zeeoorlog tusschen *Engeland* en *Holland* van 1665 en 1666 bezingt. Immers, ANTONIDES moge in zijne *Bellona aan band* het vaderlandsch gevoel lucht verschaffen; maar nooit maakt hij zich aan lage of beleedi-

gende uitdrukkingen tegen de vijanden schuldig, zoo als DRYDEN, die de *Hollanders* nu eens *gejaagde bevers* (*hunted castors*), dan weder, en voorzeker even min beleefd, *afgematte ossen* (*weary oxen*) gelieft te noemen, maar zich niet herinnert, dat die *gejaagde bevers* en *afgematte ossen* evenwel bij *Chattam* het trotsche *Albion* deden beven. Hij leefde vervolgens nog lang genoeg, om overtuigd te worden, dat *Grootbrittanje*, eenige jaren later, aan deze door hem zoo beschimpte *Hollanders*, onder Prins WILLEM DEN III, het behoud zijner vrijheid, godsdienst en regten eenig en alleen te danken had.

Het vonnis over HOOGVLIET'S *Aartsvader*, bl. 64, is onbillijk. De Heer BOWRING toch verklaart ronduit, dat hij het werk nooit doorgelezen heeft. En waarom het dan verworpen? Hij voorzeker is een onregtvaardig regter, die den gedaagde, zonder zijne zaak naauwkeurig te onderzoeken, veroordeelt. Het spijt ons; maar wij vermoeden, dat BOWRING op dezelfde wijze met eenigen onzer andere Dichters, zoo als b. v. met den bevalligen, schilderachtigen en zoetvloeijenden DIRK SMITS, omgesprongen heeft. Ten minste zouden wij meenen zijnen kieschen smaak te beleedigen, indien wij onderstelden, dat hij dien Dichter meer dan bij naam of gerucht kende. Men vergelijke hiermede LULOFS' *Toelichtingen*, bl. 53.

Wij kennen bijna geen minder populair dichtstuk in onze taal, dan *de Geuzen* van ONNO ZWIER VAN HAREN. BOWRING evenwel beweert het tegendeel, bl. 68, en verzekert zijnen lezeren, dat elk kind in *Holland* de episode van *Rozemond* van buiten kent (*by hearth*, dit zal toch wel *by heart* moeten zijn?). Recensent heeft vijfentwintig jaren in *Holland* geleefd en verkeerd, maar betuigt, nooit deze Episode uit den mond van eenig sterveling, dan van een' enkelen kieschen liefhebber, gehoord te hebben. Meer juist is de opmerking, bl. 70, dat de *Hollanders* zich ten allen tijde meer door hunne reizen, dan wel door derzelver beschrijvingen, onderscheiden hebben. Offchoon wij ons op geene COOKS of PARRY'S verhoovaardigen, bezitten wij, behalve eenen hoogstverdienstelijken NIKOLAAS WITSEN, toch eenen DE BRUIN, eenen DAPPER, eenen schitterenden HAAFNER, wier werken, door vertalingen, ook aan andere volken bekend zijn.

Onze geleerde *Engelschman* heeft weinig op met de *Hol-*

landsche Geschiedschrijvers. „ Om de waarheid te beken„ nen," zegt hij, bl. 70, „ wij stellen slechts weinig waar„ de op dezelve." Gelukkig, dat de uitspraken van BOWRING geene Godspraken zijn! Wij liepen altijd nog al eenigzins hoog met onze Geschiedschrijvers. Wij bewonderden immer het krachtige en schilderachtige in HOOFT, het vloeijende en zaakrijke in BRANDT, het naauwkeurige en zuivere in WAGENAAR, het wijsgeerige en scherpzinnige in STIJL; deugden, welke men niet bij Geschiedboekers van den gewonen stempel aantreft, en die, naar ons gevoelen, aanspraak geven op onderscheiding en achting. Maar de Heer BOWRING valt al heel moeijelijk te voldoen. Niets echter ergerde ons meer, dan het onregtvaardig oordeel, hetwelk hij over onzen verdienstelijken WAGENAAR velt, wiens *Vaderlandsche Historie*, onder anderen, „ het Proces„ verbaal der Geschiedenis, geschreven door een Notaris„ klerk," genoemd wordt. Op dit ongunstig gevoelen des *Engelschmans* laten wij dat van eenen *Duitscher* volgen, die het genoemde werk „ eine *vortreffliche* und *pragmatisch* geschriebene Geschichte" noemt, en er nog bijvoegt: „ der Herr WAGENAAR hat inderthat ein *Meisterstück* geliefert." Zie *Neue Crit. Nachr.* 1767. 3 *Band*, 46 *Stück*. Zoo BOWRING, waaraan wij wel zeer twijfelen, ooit het door hem gering geschatte *twenty volume work*, het eenigste, dat hij van WAGENAAR schijnt te kennen, gelezen heeft, dan dunkt ons, dat zijn fijne smaak wel eenigen lof had mogen toezwaaijen aan de naauwkeurigheid en netheid, waarmede die Geschiedschrijver zijne verhalen boekt, en de gemakkelijke, ongezochte wijze, waarop hij dezelve aan elkander schakelt. En wanneer BOWRING beseft, dat WAGENAAR de eerste onder ons was, die het waagde, eene volledige Landsgeschiedenis te schrijven; dat hij uit eene menigte van Auteuren, die soms veel van elkander verschilden, zijne verhalen moest zamenstellen; dat hij zelfs niet onder de zoogenaamde Geleerden behoorde; dat hij in den beginne van alle aanmoediging verstoken was, en zelfs met de wederwaardigheden des levens had te kampen; — wanneer BOWRING, zeggen wij, dit alles beseft, dan vertrouwen wij van zijne billijkheid, dat hij zich met ons zal verwonderen, hoe een man te midden van omstandigheden en moeijelijkheden, onder welke velen zouden bezweken zijn, zulk een werk heeft kunnen zamenstellen. Het is waar, „ WA-

„ GENAAR trekt uit niets eenig wijsgeerig gevolg," zegt onze *Engelsche* kunstregter, bl. 70. Maar zeg eens, Mijnheer BOWRING! wie uwer Geschiedschrijvers heeft dit vóór den onzen gedaan? Waarlijk, het zijn in *Engeland* ook niet allen koks, die lange messen dragen. CLARENDON, BURNET, BOWER, de Schrijvers der *Algemeene Historie*, door WESTERBAEN in onze taal overgebragt, die der *Hedendaagsche Historie*, en anderen, zijn evenmin wijsgeerig als WAGENAAR; en BLAIR (*Lectures, Tom. III. p. 48.*) merkt teregt op, „ dat langen tijd de *Engelsche* „ Geschiedschrijvers niets hoogers schenen te beoogen, dan „ het naauwkeurig verhalen van daadzaken." Men behoeft dus slechts even ongemakkelijk en magtspreukig te zijn als BOWRING, om de geschriften dezer mannen, die wij, wat stijl en taal betreft, niet eens gaarne bij onzen WAGENAAR zouden willen vergeleken hebben, den titel te geven van „ *very elaborate assemblages of facts, doggedly and* „ *industriously dug out of such stores as the Authors had* „ *access to.*" Wij kunnen hier niet nalaten tevens op te merken, dat de *Engelsche* wijsgeerige Geschiedschrijvers allen *na* WAGENAAR geschreven hebben, wiens *Vaderlandsche Historie* in 1749 het licht begon te zien. Immers van HUME's *History of Great-Britain* werd het eerste deel in 1754, en het beroemde werk van GIBBON, *History of the decline and fall of the Roman Empire*, van 1775—1788 uitgegeven; terwijl ROBERTSON's uitmuntende schriften zich niet vroeger dagteekenen dan de regering van GEORGE DEN III, welke in 1760 den troon besteeg. Ten zelfden tijde, dat deze drie beroemde Geschiedschrijvers de Letterkunde van *Engeland* door hunne onsterfelijke werken den grootsten luister bijzetteden, werd onze Taal en Letterkunde in 1774 niet minder verheerlijkt door het voortreffelijke werk van SIMON STIJL, *Opkomst en bloei der Nederlanden.* Van den kieschen smaak des Heeren BOWRING hadden wij de grootste lofspraak op dien uitmuntenden Schrijver verwacht, welke in het schilderen zijner karakters eenen HUME, in het wijsgeerige zijner redeneringen eenen GIBBON, en in het bevallige en vloeijende van zijnen stijl eenen ROBERTSON nooit toegeeft, dikwerf overtreft. Maar hoe vonden wij onze verwachting te leur gesteld, toen wij bl. 70 lazen: „ SIMON STIJL, de Schrijver van de *Opkomst en* „ *bloei der Nederlanden*, is (bij WAGENAAR vergeleken)

„ een Auteur van een' veel levendiger, schoon niet van „ geen' zeer scherpzinnigen (*sagacious*) stempel." ! — „ Ik „ heb juist in STIJL," merkt hierop de Heer LULOFS teregt aan, „ altijd de groote scherpzinnigheid en oordeelkunde bewonderd, en hem voor iemand gehouden, die „ al een' zoo wijsgeerig geschiedkundigen blik had, als maar „ aan weinigen (de heeren *Engelsche* Historieschrijvers er „ zelfs onder begrepen) gegeven is. Hierin moet ik, en, „ wat meer zegt, honderd andere veel bevoegder beoordeelaars, mij dan geheel bedrogen hebben. Laat mij echter „ niet vergeten aan te stippen, dat BOWRING er nog bij„ voegt: „„ STIJL werpt zijne gedachten om zich heen, en „ „ wanneer zij niet altijd op waarheid rusten, verschaffen „ „ zij echter zeer dikwijls bouwstoffen van waarde voor de „ „ meer juiste gedachten van anderen,"" — „ Dit heeft „ iets van een zalfje op de wonde." — Naderhand vervalt BOWRING, bl. 80, nog eens in zijnen vorigen klaagtoon over onze Geschiedschrijvers terug.

De Dichter VAN WINTER wordt, bl. 73, de vertaler van THOMSON's *Seasons* genoemd. Dit is niet juist. VAN WINTER was veeleer de vrije navolger van den *Engelschen* Bard; en zoo de Heer BOWRING de moeite gelieft te nemen, het *Hollandsche* werk met het oorspronkelijke te vergelijken, dan zal hij zich gemakkelijk van de waarheid hiervan kunnen overtuigen.

Bijzonder mager is het oordeel over HELMERS, bl. 83, uitgevallen. LULOFS heeft ook hier den *Brit* op eene gepaste wijze teregt gewezen, en hem eenige schoonheden van dien Dichter onder den neus gehouden. Gaarne hadden wij gezien, dat de Hoogleeraar het overheerlijke tafereel van het eerste menschenpaar, uit het gedicht *de Schilderkunst*, mede ten voorbeelde had aangevoerd; want MILTON, ondanks al zijn roem, heeft niets beters geleverd.

Niet alleen de dooden, maar ook de levenden roept BOWRING voor zijnen kritischen regterstoel, en BILDERDIJK wordt het eerst ingedaagd. Wij vereenigen ons volgaarne met het gevoelen des *Engelschen* kunstregters over dien Puikdichter en grooten Taalgeleerde, wiens verdiensten en gebreken vrijmoedig en onpartijdig van bl. 88—98 worden aangewezen. Als hier geheel ongepast, moeten wij echter de schets afkeuren, welke ons bl. 96 van het karakter diens hoogmerkwaardigen mans gegeven wordt. Immers, niet de

zedelijke hoedanigheden, maar de talenten, de werken alleen moeten door den kunstregter beoordeeld worden; vooral wanneer die kunstregter bij zijnen Auteur, gelijk de Heer BOWRING bij BILDERDIJK, eenige maanden te voren een vriendelijk bezoek heeft afgelegd. Dit zij ook aangemerkt op hetgeen BOWRING over DA COSTA zegt, van wiens bekwaamheden als Schrijver minder, dan van deszelfs karakter en godsdienstige begrippen, gesproken wordt. Uitgezonderd TOLLENS, wiens talenten BOWRING, bl. 98—104, erkent en waardeert, worden overigens onze levende Schrijvers kortweg en meestal met een' enkelen pennetrek afgehandeld. Wij hebben lust noch tijd, alle deze vliegende lofspraken of beoordeelingen aan waarheid en oordeelkunde te toetsen. Wij laten dezelve voor hetgeen zij zijn; magtspreuken, die in de kritiek der fraaije letteren even weinig gelden, als in eenig ander vak van menschelijke kennis en wetenschap.

In het begin van ons tegenwoordig verslag merkten wij ter loops op, dat de Heer BOWRING zich niet altijd even duidelijk uitdrukt. Een paar voorbeelden mogen dit bewijzen. Bl. 31. „MARNIX *became great more by his writings,* „ *though the latter entitle him to distinction.*" En bl. 35, van DE GROOT sprekende: „ *His Dutch productions would* „ *have been long ago forgotten, but for his distinguished re-* „ *putation, though his* Loevestein *was, at the time of its* „ *appearance, translated from a Latin version into several* „ *European languages.*" Een ander moge deze volzinnen ontraadselen, wij zien er geene kans toe. Maar, misschien zijn het drukfouten in den *Nederlandschen* druk van dit werkje.

Ziedaar de aanmerkingen, welke wij bij die des Heeren LULOFS meenden te mogen voegen, waartoe wij nog dit tot slot zullen zeggen, dat het werkje van BOWRING zijne prijzers of lakers zal vinden, naar het oogpunt, waaruit zij het beschouwen. Want beschouwen zij het als een proefstuk, in hoe weinig tijds men de letterkundige geschiedenis van een volk zou kunnen schrijven, dat gedurende vijf eeuwen zijne Auteurs gehad heeft, en nemen zij daarbij in aanmerking, dat deze onderneming, die, behoorlijk volbragt, een half menschenleven neemt, aan BOWRING slechts weinig tijds gekost heeft, dan zullen zij met LULOFS moeten zeggen, „dat zij bijna niet kunnen begrijpen, hoe een vreem- „ deling (het zij dan door hooren zeggen, het zij door eigen

„ onderzoek] zich nog zulk een naauwkeurig overzigt onzer „ Letterkunde heeft kunnen verwerven." Maar beschouwen zij deze *Sketch* als eene poging, om de *Engelsche* natie met den waarachtigen stand onzer Letterkunde bekend te maken, zoo zullen zij zich bedroeven, dat deze poging over de hoofdpersonaadjen, zoo als HOOFT, VONDEL, WAGENAAR, STIJL en anderen, een valsch licht verspreidt, en, altijd zondigende in het verkleinen, nooit in het vergrooten hunner verdiensten, de vooroordeelen der *Engelsche* natie tegen onze eerste vernuften eerder bevestigd, dan opgeruimd heeft.

Over de *Brieven* kunnen wij, na zulk een breed verslag, kort zijn, dewijl de Vertaler niet alleen de ergste misslagen in de noten aangewezen heeft, maar ook, volgens zijne eigene bekentenis, „ ten einde niemand te ergeren, eenige „ plaatsen uit het oorspronkelijke onvertaald heeft gelaten." Inderdaad zoude ook b. v. het Scaramoucheächtige in de *Bowringiaansche* beschrijving van den gepretendeerden geest van speculatie in onzen Koning te geweldig strijden met de hooge achting, welke alle regtschapene *Nederlanders* Hem toedragen, dan dat de Vertaler zulks met eenig kleurtje bij hen zou kunnen goedmaken; waarom hij dan ook die plaats, en andere van hetzelfde allooi, wijselijk besnoeid heeft. Maar, waarom de twee brieven over de *Hollandsche* levende Dichters weggelaten? Of moeten zij nog komen? Zij zijn immers luimig geschreven, en bevatten veel waarheids. Maar misschien zoude de welmeenendheid van den Heer BOWRING bij onze zonen van Apollo in verdenking kunnen komen, wanneer zij zagen, dat hij, na alhier zijn Album met hunne versjes opgevuld te hebben, hun *corps d'armée* straks op den *Engelschen* bodem zoo jammerlijk havent en ten toon stelt.

Wij hebben deze *Brieven* overigens met genoegen gelezen. Dezelve loopen vooral over de Staathuishoudkunde, de burgerlijke, geleerde en geestelijke inrigtingen van ons land; onderwerpen, waarover de *Britsche* natie, over 't algemeen, veel grondiger oordeelt, dan eenige op de wereld. Zoo gebrekkig en, ik mag zeggen, onnoozel dikwerf BOWRING in zijn oordeel over kunst en taal is, zoo gelukkig en juist zijn veelal zijne groote blikken *in Politicis.* Dit is het terrein, waar men dadelijk gevoelt, dat hij, als *Engelschman* en goed Publicist, t'huis is; en wij wenschen, dat velen,

die in hoog bewind zitten, uit zijne *glances* wijsheid mogen leeren. Dat wij door eenige proeven ons gezegde staven.

De aanleiding, om onzen tegenwoordigen Koning tot den troon te roepen, en de waarde der waarborgen, door Z. M. voor onze vrijheden gegeven, worden op deze wijze geschetst: „Afpersing [onder NAPOLEON's overheersching] „kweekte misnoegen, vervolgens ongeduldigheid, eindelijk „openbaren tegenstand; en zoo wierp, bij de eerstkomende „gelegenheid, de *Nederlander* zich in de armen van het „Huis van ORANJE, en *leverde* (1) zichzelven aan den tegenwoordigen Koning, opdat deze met hem zou handelen „naar deszelfs welgevallen. Stichtte nu deze een rijk van „willekeur? Verre vandaar! Nogtans stelde hij ook geene zoodanige dwangmiddelen vast, die eenmaal genoegzaam zouden kunnen bevonden worden, als eens een toekomstig Koning der *Nederlanden* verkiezen mogt, naar zijne grillen te heerschen." Bl. 96, 97. Vervolgens merkt BOWRING aan, dat onze Ministers zitting in de Staten-generaal hebben, maar er „een armhartig figuur maken." Bl. 98. Ook heeft hij zeer goed begrepen, dat eene groote landmagt ons evenmin als onze voorouders iets anders dan groote kosten kan bezorgen. „Ik begrijp niet," zegt hij, „waarom *Holland* zulk een groot leger onderhoudt. Eene „groote legermagt is in een klein land nergens toe nut. Vrede en koophandel behooren de sterke en heilaanbrengende „wapenen van *Nederland* te zijn. Maar het oude beginsel, „*vrije handel*, waaraan 's lands grootheid verknocht was, „is door den invloed van de *Brabandsche* belangen het onderstboven gekeerd." Bl. 118. Vroeger drukt hij zich kort, maar naar waarheid, over onzen handel aldus uit: „Het „is eene dwaling der *Nederlanders*, te gelooven, dat zij „hunne oude grootheid kunnen herwinnen door beperkende „en beschermende handelswetten, die integendeel hunnen „bloei zullen verhinderen, of hun geheel verval zullen verhaasten. Even zoo zullen pogingen, om groote handelmaatschappijen op te rigten, geenszins een' gunstigen dag „doen aanbreken, maar verliezen en teleurstellingen ten gevolge hebben." Bl. 101. — De volgende zinsneden laten wij liefst den Heere BOWRING zelv' met onze heeren Geestelijken vereffenen: „De leerredenen der *Nederlandsche* Predikanten zijn zelden polemisch; maar zij zijn meestal ingerigt „volgens de leerstellingen van CALVIJN, vooral bij die ge-

„nen, die zich het meest Evangelisch noemen. Over het ge-
„heel, heerscht er onder hen veel onregtzinnigheid — veel
„meer, dan zij wel zouden willen toestemmen; want er zijn
„misschien geen menschen, die afhankelijker van, en onder-
„daniger aan de meening van het publiek zijn, dan hier de
„Geestelijkheid." Bl. 106. Zoo iemand, BOWRING is een bevoegd regter over de waardij onzer nieuwspapieren, niet alleen als *Engelschman*, die de doorwrochte staatkundige redeneringen in de dagbladen zijner natie dagelijks leest, maar als iemand, die er zelf in schijnt te schrijven. Wie ooit eenige nommers van de *Times* of *the Courier* gelezen heeft, en daarmede onze Couranten gelieft te vergelijken, zal de woorden van BOWRING op hunnen prijs weten te schatten: „De *Holland-*
„*sche* nieuwspapieren zijn bij uitstek slecht: zelden vindt
„men er een artikel, buiten het nieuws van den dag, in
„geplaatst, dat zich met genoegen laat lezen. Zij worden
„over het algemeen met groote angstvalligheid geschreven;
„en tellen zelden een man van eenig gewigt onder hunne
„bijdragers. De *Haarlemsche* Courant wordt nog al voor
„de beste gehouden; maar zij is haast geen sier beter dan
„de *Gazette de Madrid*, of die van *Lisabon*; behalve dat
„zij over sommige punten uittreksels van beide partijen le-
„vert. In *Spanje* en *Portugal* kan eene zaak bezwaarlijk
„twee zijden hebben; want daar is niets, waaromtrent het
„Gouvernement niet vooraf heeft bepaald, hoe men er over
„moet denken. Op het *Haarlemsche* dagblad volgt dat van
„*Arnhem* in de schatting van het publiek. Ik begrijp niet,
„hoe een volk, zoo verstandig als het *Nederlandsche*, zich
„kan tevreden stellen met het politiek voedsel, dat men het
„opdist." Bl. 110.

Portugal, onder de Heerschappij van DOM MIGUEL. *Door een Ooggetuige; benevens een Verhaal van des Schrijvers gevangenschap en vervolging als Staatsgevangene in dat Rijk. Naar het Engelsch. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1829. *In gr. 8vo.* 306 *Bl.* (*Met Portret.*) *f* 3-30.

De schrijver dezes boeks, WILLIAM YOUNG, die twintig jaren in *Portugal* gewoond heeft en met eene *Portugesche* vrouw gehuwd is, verhaalt, wat hij zelf ondervond of zag

en hoorde onder de regeringloosheid van den zoogenaamden Koning *Dom* (niet *Don*) MIGUEL. Men verwachte dus hier geen volledig verhaal van den loop der gebeurtenissen, in dat ongelukkig land, sedert de terugkomst van den meineedigen man des gewelds, voorgevallen. De bijzonderheden, die vermeld worden, zijn echter belangrijk. Volgens het voorberigt, scheen het den vertaler toe, dat de Heer YOUNG, verbitterd door mishandeling, *zich weleens partijdig tegen geheele standen der maatschappij, en vooral tegen de geestelijkheid, uitlaat;* naar ons oordeel is de beschrijving geenszins overdreven, en de geestelijkheid niet te zwart geteekend. Men weet immers, wie de hoofdrol bij al die vervolgingen spelen! Door bewerking der priesters is het gezag van den *wettigen Dom* PEDRO verworpen, en de overweldiger MIGUEL gehuldigd. Priesters besturen de oproerige menigte, ruijen op, hitsen aan, en doen het beste gedeelte der bevolking in akelige kerkers zuchten en wegkwijnen De schrijver betuigt, dat het verre van hem is, de beginselen van de *ware* Godsdienst, het zij onder den vorm der Protestantsche of Katholijke geloofsleer, te willen aanranden. *Ik voer geen' strijd*, zegt hij, *tegen de Godsdienst, maar tegen het masker of den schijn van Godsdienst, waarmede men schandelijke zeden bedekt en het menschdom geboeid houdt.* Voorts verklaart hij, dat er onder de priesters *uitzonderingen, maar niet vele*, zijn. Het *Portugesche* volk is goedaardig, maar wordt in onwetendheid gehouden door lieden, welke *hunn' eigen' stand pogen te verheffen door de zedelijke en staatkundige verlaging van alle andere klassen der maatschappij.* De blinde ijver der onkunde, door heerschzuchtige geestelijken opgewekt en aangevuurd, verbant of onderdrukt de aandoeningen eener natuurlijke goedwilligheid — en in naam van Koning MIGUEL wordt het schreeuwendste onregt gepleegd. Niemand is veilig. Ieder schurk, die slechts wil, kan iemand bij den kraag vatten en naar den kerker slepen; het is genoeg, dat hij slechts zegt, *in naam des Konings* een' gevangene te brengen. Menigeen geraakt in den kerker, en weet niet, waarom hij opgesloten wordt gehouden. Ja, wat meer is, bestaat er geene wezenlijke beschuldiging, zoo moet er iets gezocht worden. Bezwaarlijk zoude men het kunnen gelooven, zoo niet het besluit zelve, door MIGUEL den 10 Julij 1828 genomen, hier in zijn geheel was te lezen, waarin hij den Intendant-generaal van de Policie gelast, *de beschuldiging van hen op*

te maken, die er geene hebben! Hetgene den schrijver dezes werks bij geregtelijk onderzoek te laste werd gelegd, kwam hoofdzakelijk hierop neder, *dat hij een Engelschman, en dus voorstander van eene Constitutie was; dat hij voor een' metselaar en algemeen voor een' Vrijmetselaar werd gehouden.* Men wilde gezien hebben, dat hij een' muur had afgebroken en weder *opgemetseld!!!*

Hoe treurig het, ook in gewone omstandigheden, ten platten lande gesteld moet zijn, is ligt te begrijpen, als men in aanmerking neemt, dat in de dorpen soms bij voorkeur personen, die niet *schrijven* kunnen, tot Regters aangesteld worden, omdat de weinigen, die deze kunst geleerd hebben, den post van *Secretaris* moeten waarnemen.

Men heeft weleens aangemerkt, dat het volk van *Portugal*, gelijk ook dat van *Spanje*, nog niet rijp voor eene *Constitutie* zoude zijn. Wij kunnen ons geenszins vereenigen met dit gevoelen. Beide die volken begonnen zich te verheffen uit diepe vernedering. Reeds verheugde zich de menschenvriend over dezen gelukkigen aanvang. Wier schuld is het, dat de loop der zaken vervolgens eene zoo treurige wending nam? Men weet immers, *hoe* MIGUEL in *Portugal* is gekomen. Waarom laat *Engeland* de besten der ingezetenen ter prooije der wreedheden, die in naam des overweldigers nog dagelijks gepleegd worden? en waarom hier het stelsel der *legitimiteit* niet gehandhaafd? Of moet *Portugal*, even als *Spanje*, bij voortduring ten waarschuwenden voorbeelde strekken van het onheil, dat Despotismus en Pausdom over een volk brengen? *Wee u, o land! wiens Koning een kind is!* — *Een Vorst, die van alle verstand gebrek heeft, is ook overvloedig in verdrukkingen.* — *Een heerscher, die op leugentale acht geeft, alle zijne dienaars zijn goddeloos.* Met deze Bijbelspreuken eindigen wij onze aankondiging van een werk, dat wij in veler handen wenschen. *Nederlanders* zullen bij de lezing te meer zich opgewekt gevoelen, om met dankbaarheid het goede te erkennen, dat zij steeds genieten onder het bestuur eens *wijzen* en *goeden* Konings, die toont, te willen *handhaven*, wat hij beloofde.

Hekfluiting; door JAN VAN WALRÉ.

—— decede peritis.

Tempus abire tibi est. — HORATIUS.

Te 's Gravenhage, bij J. Immerzeel, Jun. 1828. *In kl. 8vo.* 216 *Bl. f* 1-50.

1828 lezen wij op het titelblad van dit bundeltje. Een geheel jaar, en wie weet hoe veel meer, is er dus voorbijgegaan, zonder dat wij naar hetzelve (weêr) hebben omgezien. Gelukkig, dat de Heer VAN WALRÉ geen jong mensch en dichter meer is, wien het ongeduld dien tijd tot eene eeuw had uitgesponnen. Maar hoe ligt had de Schikgodin zijn' levensdraad intusschen kunnen afspinnen, of, zonder schaar, even met den nagel, eindigen, zonder dat wij den man onzen schuldigen dank en hoogachting voor het slotgeschenk zijner dichtpenne hadden betuigd! Waaraan bijna dit alleen ons hindert, dat het niet in gelijk formaat als de *Heidebloemen* is uitgegeven, naast welke het zijne plaats zoo overvloedig zou verdienen. Dat men de werken onzer groote dichters, als zij voor den roem geleefd, en de hooge rangen in de bibliotheek der aanzienlijken ingenomen hebben, vervolgens, op het nut van 't algemeen bedacht, in eenvoudiger dos, de pelgrimsreize tot in hutten en stulpen doe voortzetten, daar hebben wij niets tegen, (niemand beklaagt zich ooit, omdat hij voor de eerste kievitseijeren of nieuwen haring wat meer moet betalen) maar zoo van den beginne aan....! Het is waar, de inhoud, schoon, onzes oordeels, met de verdienstelijkste verzen in onze taal te vergelijken, heeft, over het geheel, eene zekere gemeenzaamheid van toon, die het boekje regt geschikt maakt, om, in den zak medegevoerd, de sombere en slepende uren in trekschuit of veerman te vervrolijken en te bekorten; maar wie reist er meer met die ouderwetsche vaartuigen, en in de stoomboot vindt men immer zijne lectuur?

Dit is dan wel het hoofdgebrek. Wij kunnen er eene drukfout in het Grieksche woord *Perakeleos* bijvoegen, dat immers, zoo wij meenen, *Perahekeos* moet zijn. Wijders hebben wij diepen eerbied voor vader WALRÉ's Hollandsche taalkennis; maar of hij evenwel niet door het voorbeeld van zwakkere broeders in dit opzigt van het spoor geleid zij, wanneer hij van eene *zaak* (die der opvoeding) *voldingen* spreekt, nemen wij de vrijheid beleefdelijk te betwijfelen. Eindelijk betuigen wij, dat wij zijnen *Avondmaaltijd der zes Wijzen* (naar het Fransch) met onbepaald genoegen lazen, tot aan het laatste bedrijf, waar LEUCIPPUS de hoofdrol speelt; niet omdat juist onze eerbaarheid hier gekwetst zou zijn, maar omdat de Heeren het dan toch, naar ons oordeel, wat al te grof beginnen te maken, en niemand hen

meer als voorbeelden, hoe het meestal gaat, zal aanmerken. De woorden:

„ Aan 't nageregt wordt elk een mensch, net als een ander;
„ Zij rammlen, schreeuwen onverstaanbaar door elkander;"

waren voor ons het eigenlijke vernederend-stichtelijke slot. De rest is in hare soort wel aardig, en niet zonder waarheid; maar het gaat wat ver.

Ziedaar onze geheele kritiek! Want versbouw en al naauwkeurig te monsteren, ten einde te zien, of wij den-den Heer niet nog een lesje konden geven, zou, daar hij het hek gesloten heeft, althans voor zijn Ed. verloren arbeid zijn; ook zijn er, gelijk het voorberigt zegt, vele oude kennissen onder, die hier en elders de *inspectie* reeds ondergaan hebben. Wat ons overblijft, is, nog op eene en andere voortreffelijkheid bedacht te maken.

De Heer VAN WALRÉ is dan (hoewel het bekend is, herhalen wij het, of het nog sommigen mogt bewegen, zich het boekje aan te schaffen) een meester in het verhalen, het losse, vooral luimige verhalen. Het eerste stukje in dezen bundel: *De Alchimist en zijne Kinderen*; *Jan Zoet*; *De onwillige Genezing*; *Enéas en Turnus*; voorts, meer ernstig: *Rozamunda*; *Gustavus Adolphus*; *Jan Smit*, en andere, zijn hiervan voorbeelden. Men leest die telkens weêr met nieuw genoegen.

Wijders zouden wij hem onder onze tegenwoordige dichters bijna eenig noemen in de fabel, waarbij trouwens het regt vertellen eene hoofdzaak is, en die overigens ten deele ook van elders zijn ontleend.

Ook de bloot luimige voortbrengseltjes, zoo als: *De Hollandsche Transformatie*; *Democriet en Luther*; *Een Wintertooneel in Holland*; *Gastmaalwetten*, zullen niet ligt door iemand zonder vermaak gelezen worden.

Ook de huisselijke, vriendschappelijke en vaderlandsche gelegenheidsverzen zijn waarlijk fraai.

De *Ode aan de Blinkert* is uitmuntend.

Overal schijnt eene zachte, vrolijke en toch regt zedelijke wijsgeerte door. Overal heeft men den beminnelijken, veel ervarenen en gansch niet ongeleerden grijsaard voor zich. Ja, zijn ook niet alle menschen evenzeer liefhebbers van poëzij, niemand zal het zich ligt beklagen, dit boekje ter hand genomen te hebben.

Voorop gaat eene toewijding *aan den Opperdichter, Mr.* W. BILDERDYK, die den steller tot eer verstrekt. En het slot vormt eene verbetering, ten minste verandering, aan het einde van 's mans bekende Treurspel, *Diederijk en Willem van Holland*, door evengenoemden Dichtervorst, even als door WALRÉ zelven, overbodig, en dus min voegzaam gekeurd. Met welk oordeel wij wel kunnen instemmen, zonder het daarom vreemd te vinden, dat het tooneellievend publiek iets dergelijks vorderde.

Belgische Muzen-Almanak. 1830. *Vijfde Jaar. Te Gent, bij* A. B. Stéven. *In 16mo. XVIII en* 212 *bl. Met Platen, Portret en Muzijk. f* 3-:

Groninger Studenten-Almanak, voor 1830. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In gr. 8vo.* 79 *en* 102 *Bl. f* 1-25.

Studenten-Almanak. 1830. *Te Leyden, bij* L. Herdingh en Zoon. *In kl. 8vo.* 166 *Bl. f* 1-30.

Almanak der Koninklijke Militaire Akademie. 1830. *Eerste Jaar. Te Breda, bij* Broese en Comp. *In gr. 8vo.* 201 *Bl. Met Vignet en Steendruk, voorstellende het Gebouw der Militaire Akademie. f* 2-:

Almanak tot Nut en Verpoozing, voor 1830. *Te Amsterdam, bij* de Gebroeders van Arum. *In 16mo.* 154 *Bl. Met Platen. f* 1-40.

Almanak ter bevordering van Kennis en goeden Smaak, voor 1830. *Derde Jaargang. Uitgegeven door het Departement Leens der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen. Te Groningen, bij* M. Smit. *In 12mo.* 66 *Bl. f* :-35.

Al kunnen wij met de qualiteit onzer Almanakken de overwinning niet behalen, met de quantiteit durven wij tegen allen, de evenredigheid onzer bevolking natuurlijk in het oog gehouden, gerust monsteren. Wij hebben er in een vorig nommer reeds een partijtje zamengekoppeld aangekondigd, en hier volgt thans eene tweede bezending, deels in het gewone 16mo, deels in het deftige 8vo, aan welk

zwaarlijviger formaat men altijd de verre verwantschap met de Akademische quartijnen herkennen kan. Wat plaat- en drukwerk betreft, zijn het op verre na geene Engelsche *Forget me not*, geene Duitsche *Penelopés*, met hunne in staal gegraveerde Engelenkopjes, met hunne lieve omslagjes, op welke men de wereld, als 't ware, in een doosje aanschouwt; en wat het inwendige betreft, — nu ja, daar loopt bij onze buren ook zoo veel kaf onder het koorn, dat het al zeer onvaderlandsch zoude zijn, in dit opzigt onze nationale voortbrengselen even verre beneden de uitlandsche te plaatsen.

N°. 1, als meer uitsluitend aan de Muzen toegewijd, heeft billijk den voortogt; offchoon wij het, vooral bij de tegenwoordige gisting der gemoederen, onaangenamer vinden, dan voorheen, dat de tweespalt zelfs in den vreedzamen Olympustuin der Zanggodinnen is doorgedrongen, en dat die lieve meisjes, welke de fabelkunde ons altijd als geheel eenstemmig schildert, thans ook al in twee partijen, de Belgische en Nederlandsche, verdeeld zijn. Nu, in 's Hemels naam! als er geene bloediger gevechten geleverd worden, dan die tusschen deze Dames met hare trompetten, lieren, citers, vedels, veldfluiten, schalmeijen enz., dan kunnen de wijzen en bedaarden zich gerust met het aanschouwen van dezen spiegelkamp verlustigen, en, het oor moge door eenige dissonancen van krassende snaren of valsche toonen als verscheurd worden, het oog zal niet terughuiveren voor de ellenden van den onzaligsten burger- en broederkrijg. Wij waren reeds bezig, om uit den uitslag van dit poëtisch spiegelgevecht tusschen Belgen en Nederlanders de voorbeduiding op te maken over het vermoedelijk uiteinde van den politieken Couranten- en Petitiën-wedloop, dien velen, en daaronder zeer hooge personaadjen, naar ons inzien, uit een al te ernstig oogpunt beschouwen, toen wij ter goeder ure begrepen, dat wij zoo onmerkbaar en onwillekeurig van het vreedzaam letterkundig grondgebied op een geheel ander zouden overgaan, op hetwelk het geen zaak is, dat de maagdelijke voet onzer Letteroefeningen trede, die reeds genoeg te doen heeft met de voetangels en de handgrepen van sommige baldadige vrijbuiters in letter- en oordeelkunde te ontsnappen. Wij gaan dus over ter zake, en zullen door beknoptheid en bondigheid trachten deze min of meer ongepaste uitweiding te doen vergeten.

De Belgifche Muze is, in haren Almanak, niet meer aan het klimmen, maar wel aan het dalen; wij willen haar de eer aandoen van ze eene ondergaande zon te noemen, offchoon velen haar altijd flechts met de maan vergeleken hebben. Het plaatwerk is oneindig minder zorgvuldig behandeld dan in vorige jaargangen, en gedeeltelijk beneden de kritiek; de correctie is zeer flordig, en hindert op vele plaatfen aan het regt verftand des inhouds; *hevig* voor *ftevig*, *verbinden* voor *verbond n*, *befchaamde* voor *befchaauwde*, *brand en* voor *brandend*, *onafgrinbaar* voor *onafzienbaar*, *'k predik met hem* voor ik weet niet wat, zijn flechts kleinigheden bij hetgene men op andere plaatfen aantreft; en wat nog erger is, velen onzer bekendfte Dichters fchijnen zich aan de medewerking onttrokken te hebben; welk ongeluk wel zal toe te fchrijven zijn aan de perfoonlijkheid des Redacteurs, die, na een pandoer geweest te zijn op het veld der kritiek, een kurasfier met bordpapieren wapenrusting geworden is in de voorfte rijen van de alles prijzende en uit het budget terende Ministeriëlen. Men vindt de namen van KLIJN, KINKER, LULOFS, SIMONS, WARNSINCK, SPANDAW, BOXMAN, WITHUYS enz. hier vervangen door DE BOSSON, GÉBEL, GLINDERMAN, HOLLE, KALDENBACH, KROON, SPIEGELBERG, STRUYK enz., welke wij tot nog toe niet hoorden noemen, en die waarlijk ook niet onfterfelijk zullen worden door hetgene zij hier leverden. Ondertusfchen hebben BILDERDIJK en zijne Gade, TOLLENS, VAN WALRÉ en STARING hier eenige kleine ftukjes geleverd, die natuurlijk het middelmatige, waartusfchen zij geworpen zijn, eenigzins opluisteren; LOOTS zong *bij het Graf eens Ongelukkigen* in eenen ftouten, maar tevens ruwen toon, die ons door onbeholpene woordvoeging in eene vroegere eeuw onzer poëzij verplaatfte; VAN DER HOOP, een veelbelovend jeugdig Zanger, verhief den marteldood en de hemelvaart der Heilige Catharina in vloeijende en krachtige verzen; VAN SOMEREN, SIFFLÉ en VAN DEN BROEK gaven ftukjes, die iedere verzameling tot eer zouden ftrekken; en wij zouden hetzelfde zeggen van den *Pygmaliön* van BEELOO, indien niet eene minder gelukkige gedachtenverbinding en erg oneigenaardige uitdrukkingen, b. v., reeds in het begin, de kruin en wortel van een' bloefem, den echt dichterlijken gloed verduisterden, dien wij hier op vele plaatfen zien vonkelen. Het uitgebreide *Amfterdam in 1827* is beneden hetgene wij anders van GRAVÉ gewoon zijn,

en wij vinden in hetzelve wel de juistheid, maar geenszins overal den geest van Momus; hetgeen toch zonderling is, daar de Dichter, in zijne aanroeping, om beide te gelijk, en niet om het eene zonder het andere vroeg:

O Momus, die in scherts, maar zonder *oogeluiken*,
De daân der Goden en der menschen soms bespiedt,
Ontzeg mijn' Muze uw' geest en uwe juistheid niet!

Beter bevielen ons de *Munstersche Vrede* van den minder bekenden CALISCH; een krachtig vers, schoon zonder nieuwe denkbeelden; de luchtige stukjes van W. DE KROES, die veel aanleg tot het puntige verraden, en de toast van WAP, die uitgebragt werd op eenen feestmaaltijd, waar hij zelf alles behalve feest gehouden heeft. De overige stukjes der Noordnederlanders zullen wij met stilzwijgen voorbijgaan, om nog iets van onze Zuidelijke kunstbroeders te zeggen. Meestal leverden zij zeer kleine stukjes, fabelen en dergelijke kleinigheden, naar vreemden gevolgd, en maken dus geene aanspraak op oorspronkelijkheid, maar wel op eene goede versificatie en zuivere behandeling onzer taal, in welke beide belangrijke vereischten zij met ieder jaar meerder vordering maken. Maar niet slechts hierin, ook in vinding en echt dichterlijken aanleg onderscheiden zich boven allen de Antwerpensche POTGIETER, die zijne vaderstad bezong op eene wijze, welke nog wel veel te wenschen overlaat, maar toch tot schoone verwachtingen geregtigt; en LEDEGANCK, van Eecloo, wiens *laatste Zwaluw* den vitter zelfs weinig stof tot berisping zoude opleveren. Ook VAN DUYSE en F. DE VOS sluiten zich waardiglijk aan dit tweetal aan, en doen ons de blijde hoop koesteren, dat Vlaanderen en Braband de Nederlandsche lier eenmaal vol kracht en gevoel op eigen bodem zullen hooren klinken. Een kort levensberigt van eenen eenmaal wereldberoemden, thans geheel vergeten', Vlaamschen Dichter, wiens portret het beste plaatje is in dit jaarboekje, Jr. JAN VAN DER NOOT, door den ijverigen WILLEMS, maakt de slotrede van dezen Almanak, die bij zijn ontstaan grootere verwachtingen opwekte, dan hij bestemd schijnt, om te vervullen.

N°. 2 en 3 zijn van Akademischen oorsprong, wel juist niet van de getabberde Leeraars, als wanneer zij er waarschijnlijk minder vermakelijk zouden uitzien, maar van de

vrolijke en levenslustige Muzenzonen, die de deftige Pallas, zoo wel in Groningen als te Leiden, dikwijls met een klimopkransje en een' rozenruiker opsieren. De *Leidsche Studenten-Almanak* is de oudste; wij meenen, dat hij terstond na de Omwenteling, in het begin van 1814, voor het eerst verscheen: de *Groninger* kwam veel later op de baan; maar het gaat al dikwijls zoo, dat de laatsten de eersten zullen zijn, en wij moeten het ronduit erkennen, dat zulks hier het geval is. Zoo wel in netheid van uitvoering, als in rijkdom en gehalte van poëtischen inhoud, wint de Groninger Almanak het thans van zijnen ouderen broeder. De uitgebreide vaderlandsche Legende, *het vliegend Schip*, is nieuw, en in vele opzigten meesterlijk, behandeld; *Pyramus en Thisbe*, zeer vrij naar OVIDIUS; *Codrus*, en de beide stukjes van Mr. A MODDERMAN, zouden den uitgezochtsten bundel tot eere verstrekken; terwijl de *Hinloper Vrouwenschans*, schoon schraal van stof, echter door den losfen en geestigen verhaaltrant aan de manier van den in dit vak eenigen STARING herinnert, en de coupletten van *Jan de Rijmer* aan BILDERDIJK met echt Attisch zout besprenkeld zijn. Nog veel vindt men hier, dat ons, schoon minder, altijd nog wel beviel, en slechts zeer weinig, dat wij geheel weg zouden wenschen. — Ook in den Leidschen Almanak vinden wij blijken van echt dichterlijk talent. De uitgebreide *Natuurschildering* bevat zeer veel schoons; jammer, dat in dezelve, gelijk in vele andere daar opgenomene stukjes, dikwijls gezondigd wordt tegen de ineensmelting der stomme e met den volgenden klinker, — een ligt te verhelpen, maar altijd hinderlijk gebrek. Het *Oranjeboven* is een regt hartelijk, echt vaderlandsch Studentenlied, in hetwelk wij echter met bevreemding een paar uitdrukkingen opmerkten, die, dachten wij, nooit door een' Student van Leiden, waar vaderlandsche Geschiedenis en Volkenregt zoo goed *gedoceerd* worden, konden gebezigd zijn. Wij hebben wel in zekere bekende boodschap van *de regten van het Huis van Oranje-Nassau*, en dat zijn zeker Stadhouderlijke regten, hooren gewagen, maar nimmer, gelijk hier, van een' troon der NASSAUS, die vóór de Omwenteling op onzen bodem zoude gestaan hebben; en dan dat schenden van 's Hemels oppermagt in 's Hemels Stedehouder, dat riekt ons, te veel naar de leermethode der Spaansche en Russische Akademiën, om eenig genoegen in dien geur te kunnen hebben, al waait hij

dan ook uit 's lands eerste Hoogeschool. Het Leidsch Studentenlied, welks eerste couplet-letters, in den trant van het oude *Wilhelmus*, den naam van *Willem van Oranje* uitmaken, heeft veel minder dichterlijke waarde, en is ook op zulk eenen oorlogzuchtigen toon tegen onze onrustige Zuidelijke broeders gestemd, dat wij bijna in de gedachte raken, dat deszelfs zingers zich reeds in den wapenhandel oefenen, waartoe in allen gevalle nog tijd is. Buitendien vindt men nog een aantal kleinere stukjes, van verschillende waardij, waaronder sommige regt lieve en bevallige. Het slot maakt een voorgegeven fragment uit een uitgebreider stuk, *Apollo*, kennelijk eene satire op het meer en meer veld winnend Zwanenburgianismus onzer dagen, en als zoodanig uitnemend wél geslaagd.

No. 4. Eenigzins verwant aan de beide voorgaande octaven is de Almanak der *Koninklijke Militaire Akademie*; en, tegen hetgene men natuurlijk verwachten zoude, heerscht er in de poëtische stukjes van denzelven zelfs minder vecht- en strijdlust, dan in sommige van de Leidsche Muzenzonen. Nu, het jeugdig bloed bruist en ziedt overal, zelfs in de aderen van de kweekelingen der ernstige Pallas; en zoo wij in dezen Militairen Almanak daar minder sporen van zien, dan komt dit uit de geldige oorzaak, dat de bedaarde heele en halve Professoren dien hebben gevuld, en er slechts een enkel Cadettenstukje in geplaatst is. Daar dit de eerste jaargang van dit jaarboekje is, meenen wij verpligt te zijn, eene korte opgaaf van deszelfs inhoud te geven. Na den Kalender vindt men eene vrij gezwollene en met hoogdravende epitheten rijkelijk doorzaaide beschrijving van de Inwijding der Akademie; eene Naamlijst van het personeel der Beambten en Cadetten, en opgave van de vakken van Onderwijs. Dan volgt een prozaïsch Mengelwerk, meestendeels zeer goed geschreven, en voor het publiek, voor hetwelk dit jaarboekje eigenlijk bestemd is, zeer belangrijk; namelijk eene korte Geschiedenis der Militaire Scholen in Nederland; een Overzigt van alle bekende Belegeringen der Vesting Breda; eene Geschiedenis van het Gebouw der Militaire Akademie, en een Verhaal van den Strooptogt van den Generaal GROVESTINS in 1712. Eindelijk komt ook de beurt aan de poëzij, (want deze schijnt bij ons een noodzakelijk bestanddeel van de ongelijksoortigste zamenstellingen te zijn) en wij vinden eenige versjes, op welke gee-

ne bijzondere aanmerkingen, noch ten goede, noch ten kwade, kunnen gemaakt worden. — Dit jaarboekje, door bekwame hand gevuld, kan zeer nuttig worden voor de vorming der jeugdige krijgslieden, en wij geven hetzelve dan ook van harte onzen Oordeelkundigen zegen.

N°. 5. Zoo komen wij langzamerhand aan het lieve en goedkoope Almanakje *tot nut en verpoozing*, dat, wat het poëtifche gedeelte betreft, op verre na het zwakfte is, maar daarentegen in proza-verhalen en goed vertelde anecdoten misfchien boven alle onze jaarboekjes de kroon fpant. En juist daarom vertrouwen wij, dat het zijn publiek in ruime mate vinden zal: het is tegenwoordig bijna alles en overal poëzij en rijmelarij; zoodat men eenige verademing bekomt, wanneer men een goed gefchreven oorfpronkelijk verhaaltje onder de oogen krijgt. Wij hebben hier op fommige plaatfen de kunstgreep wel bemerkt, om vruchtjes van vreemden bodem op Nederlandfche wijze te kruiden en te faufen, en zóó datgene oorfpronkelijk te doen fchijnen, wat zulks inderdaad niet is; maar waar dit op zulk eene kiefche en fmakelijke wijze gedaan wordt als hier, daar willen wij deze kunstgreep eerder toejuichen dan berispen.

N°. 6. Eindelijk komt de zedigfte van allen, de Almanak *ter bevordering van kennis en goeden fmaak*, door het Departement Leens der Maatfchappij *Tot Nut van 't Algemeen* uitgegeven. Tot grondiger onderhoud en nuttiger leering beftemd, (wij vinden er onder anderen een kort overzigt van ons Zonneftelfel en van den Sterrenhemel, benevens een gefchiedkundig verflag van de aloude Abdij van Aduard) zal ook dit boekje van 35 centen, met zijne rijmpjes en welgekozene anecdoten, veel nut ftichten in den beperkten leeskring, voor welken het gefchikt is; en het was te wenfchen, dat alle die laffe vertelfels en zoutelooze anecdoten, welke bij het nieuwjaarswenfchen zoo ruimfchoots, in den vorm van boerenalmanakken, door veldwachters enz. verfpreid worden, plaats moesten maken voor jaarboekjes als het onderhavige, of datgene, wat bij den Enkhuizer Almanak door genoemde Maatfchappij wordt toegevoegd.

Karakters uit den aanzienlijken en burgerstand, geschetst in huiselijke Tafereelen. Door Mejufv. C. M. D. E. *Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1830. *In gr. 8vo.* 300 *Bl. f* 3-:

De geschriften van Jufvrouw C. M. D. E. hebben alle eene zedelijke strekking; en dit reeds is eene belangrijke aanbeveling van dezelve. Ontbreekt haar het vernuft van eenen LAFONTAINE en KOTZEBUE, zij is daarentegen geheel vrij van dat romanesk-sentimentele, hetwelk jonge meisjes diets maakt, dat een blik voor de eeuwigheid beslist; dat er niets voor haar te verrigten of te leeren valt, dan verliefde brieven te schrijven, of te zitten dweepen in den maneschijn; dat ouders tirannen, en knappe jongens engelen zijn, enz. enz. Zij brengt hare personen in de werkelijke wereld, en vertoont ons de menschen gelijk zij zijn, met aanwijzing, hoe zij behoorden te wezen. Godsdienst, huiselijke zin, goede en milde zeden doet zij den jongen lieden beschouwen als begeerlijk boven het schijnschoon en klatergoud der dusgenaamde groote wereld. Waar die toon de heerschende is, vindt letterkundige kritiek zich al ligt ontwapend. Ook achten wij de schrijfwijze van Jufvrouw D., door vroegere vermelding in ons en andere tijdschriften, voldoende bekend. Deze nieuwe vrucht van hare vlijt is in denzelfden trant bewerkt. In vijf verhalen tracht zij hare jeugdige lezers en lezeressen te overtuigen, 1°. dat er geen waar geluk zonder Godsdienst bestaat; 2°. dat huichelarij zich in hare eigene strikken verwart; 3°. dat ongewone overvloed vaak zorgeloosheid baart; 4°. dat het ongeluk dikwijls dáár (in de groote wereld namelijk) woont, waar wij hetzelve niet verwachten; en 5°.....? Ja, dit beantwoordt wel het minst aan het opschrift, en is ook niet naar eisch uitgewerkt. Doch, wij hebben meer dan ééne reden, om de Schrijfster die aanmoediging te verleenen, welke haar edel pogen verdient.

De Nederlandsche Raadselvriend. Een zeven-honderdtal uitgezochte Raadsels, onderhoudend, leerzaam en zedelijk. Toegewijd aan de beschaafde Jeugd. Te Amsterdam, bij G. Portielje. 1829. *In kl. 8vo.* 114 *Bl. f* :-90.

Kinderen zijn gretig naar paradoxen. Vanhier, dat raadsels hun doorgaans welgevallig zijn; terwijl het oplossen derzelven hunne scherpzinnigheid wet, en deze, wèl geleid, almede ter verstandsontwikkeling kan bijdragen. Welkom was ons dan deze *Nederlandsche Raadselvriend*, die zich hierdoor tevens een kindervriend betoont. Wij prijzen het boekje, dat, bij meer bekende en min gelukkige, een aantal aardig gevondene en in rijm gebragte raadsels bevat, te meer aan, daar wij hopen, dat het den zouteloozen, nietigen Charade-geest, ons van de Franschen met zoetigheid aangewaaid, uit de Nederlandsche kinderkamer mag helpen verdringen.

Ziehier, uit de eerste bladzijden, een zevental ter proeve, wier oplossing de Lezer, des noods, achter in het boekje kan vinden:

Ik bezit een zestal beenen:
Vier wil ik u wel eens leenen.
Maar, gij vraagt er mij niet meer;
De andre twee min ik te zeer.

—

Geen wonder van de kunst gelijk ik wonder ben:
Ik zeg wat ik niet weet; ik leer wat ik niet ken.

—

Voor mijn begrafenis moet gij behoorlijk zorgen.
Ik dien u na mijn' dood: houd mij maar goed verborgen.
Krijg ik een slechte kist, waaruit ik niet herrijs,
Boet dan uwe eigen schuld: gij krijgt van mij geen spijs.

—

Behandelt gij mij goed, voldoe ik uw verlangen:
Mijn prooi kan ik niet zien, maar des te beter vangen.

—

Ik word gebragt aan huis;
Men mag om mij niet vragen:
Voor elk ben ik een kruis;
Toch wil mij ieder dragen.

—

Om wèl met mijn gezin te leven,
Moet ik mijn brood aan vreemden geven.

—

Wilt gij mij er voor betalen,
Vuur zal 'k uit den hemel halen.

BOEKBESCHOUWING.

Nagelatene Leerredenen, van wijlen den Wel-eerw. Heer M. STUART, *in leven Christen-leeraar bij de Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Amsterdam. Vde Deel. Te 's Gravenhage en te Amsterdam,* bij de Gebroeders van Cleef. 1829. *In gr. 8vo.* 474 *Bl. f* 5-: *Bij Inteek. f* 3-75.

Van dit Vde deel is leerrede I. *Opwekking tot Godsdienstige Natuurbeschouwing*, volgens JES. XL: 26. Voor onszelven rekenen wij die niet tot de beste. Hoe veel goeds er ook in gevonden worde, om de verwaarloozers der natuur, vaak te midden harer grootste schoonheden, en aan de bron van het zuiverst genot, te beschamen, zoo houden wij het toch daarvoor, dat de toejuiching van anderen, meer dan 'smans eigen oordeel, hem dit stuk onder de bestemde ter drukperse deed plaatsen. Onze reden voor dit begrip is, dat de inleiding niet vrij van zekere jagt op tegenstellingen is; dat de veelvuldige aanhalingen naar VAN HAMELSVELD's dichtmatige en niet altijd vloeijende vertaling niet in de regte manier zijn; dat de aanprijzing der natuurkunde.... Doch waartoe onze uitspraak verder geregtvaardigd?

II. *De Chananeesche Vrouw.* MATTH. XV: 21—28. Deze is een der kennelijkste voorbeelden van STUART's bijzondere predikwijze, van zijne gave om de aandacht der toehoorders te vermeesteren, tot het laatste toe vast te houden, en hen eindelijk hoogst voldaan huiswaarts te doen keeren. Hij stelt het vreemdluidende van den tekst (tot eenige inleiding) in een geweldig sterk licht, brengt dat in tegenwerking met den lof, door anderen daaraan gegeven, spreekt ter voorbereiding, om dit raadsel op te losfen, over algemeene, in zichzelve belangrijke zaken, maar die, ware het niet om het verband met de

verwachte ontdekking, zulk eene bijzondere belangstelling ligt niet zouden vinden, komt dan eindelijk op den tekst, in het regte licht geplaatst, jubelt met vol gevoel over den schoonen inhoud, en eindigt met eenige korte, krachtige lessen voor het opgewekt gemoed. Aan het einde staat: *God beklijve deszelfs nut*, enz. Zou hier niet een ander woord gestaan hebben? *Beklijven* is immers geen actief.

III. *De waardij der Christelijke Openbaring.* 1 *Corinth.* I: 20, 21. „De gansche Openbaring van JEZUS komt, omdat zij waarachtig is, volmaakt overeen met het onveranderlijk wezen der dingen; alle derzelver leeringen kunnen daaruit redematig worden afgeleid, voor zoo verre wij dat wezen der dingen slechts kunnen doorzien....... Op deze gronden besluit het ongeloof tot de noodeloosheid van eenig Goddelijk gezag..... Ongetwijfeld staan zij, die hunne rede bij de beproeving huns geloofs gebruiken, even als in alle andere zaken, het meest voor dat misbruik bloot, en daar uwer aandacht dit gebruik alhier.... steeds wordt aanbevolen, gevoel ik.... mijnen pligt,....... alle bedenkingen voor de overtolligheid der Christelijke Openbaring af te snijden." Ziedaar grond en doel dezer leerrede, welker inhoud ons van te algemeenen aard voorkomt, om haar juist onder de belangrijkste te rekenen, schoon ze, als eene proef van STUART's volkomen geloof, ligt hare plaats verdient.

IV. *Het booze hart des Ongeloofs. Hebr.* III: 12, 13. Eene zeer levendig gestelde, stichtelijke rede, na inleiding en tekstverklaring aldus verdeeld: 1. Een boos hart brengt ongeloof voort. 2. Ongeloof doet afwijken van den levenden God. 3. Het toezien op zichzelven voorkomt alle eigene boosheid des harten. 4. De vermaning van elkander beveiligt tegen alle verleiding der zonde.

V. *Wat vordert onze Hemelbetrekking? Phil.* III: 20. Eene schoone preek, vooral wat het eerste gedeelte, inleiding, tekstverklaring en No. I van de eigenlijke verhandeling, aangaat: welke *is* dan onze Hemelbetrekking

naar de leer des Evangelies? Want II: wat vordert zij? en III; wat is haar gevolg? deden op ons, uit hoofde van vorm en stijl, geene zoo aangename en treffende uitwerking. Het geheel is echter een schoon en klaar tafereel der waarheid; bij welke, tot geene geringe bevordering dier klaarheid, het denkbeeld omtrent den dood, als een' waarachtigen slaap, ten grondslag ligt.

VI. *De liefde tot God boven alles.* MATTH. XXII: 37, 38. Een onderzoek naar het algemeen beginsel van pligt loopt al ligt buiten de grenzen van het kanselonderwijs. En het is misschien deze hooge vlugt, welke aan de gansche leerrede eene zekere stijfheid, ook in de ontvouwing van ieder deel van den tekst, mededeelt, alleen in het laatste, al te korte, eindigende. Het verwonderde ons, bij de woorden (bl. 168): „Wie uwer gevoelt „hier niet, dat *vriendschap* den aard der liefde niet uitdrukt, die u jegens den Schepper ten pligt is? ja.... „eene strekking heeft tot dweepzucht," geen gewag altoos te hooren maken van ABRAHAM, den *vriend Gods.*

VII. *De liefde tot den naasten als tot zichzelven.* MATTH. XXII: 39. Grondig, volledig, en op het slot zeer warm. Over het geheel echter niet zoo populair, als men in predikatiën ligt wenschen mag.

VIII. *Over het gelukkig zelfvertrouwen van eenen Christen. Phil.* IV: 13. De lange inleiding dezer leerrede: de moeijelijkheid van onzen pligt, en uit hoofde daarvan het belangrijke der tekstwoorden doende zien, gelijk ook de behandeling dezer woorden, behaagden ons uitermate; doch de bewerking van het onderwerp: I. een Christelijk vertrouwen kan niet dan heilzaam voor den mensch zijn; en vooral II. hetzelve vindt de voldoenendste (voldoendste) gronden in het Evangelie; laat nog wel te wenschen over. De stoute toon, bij het laatste gevoerd, zal op het oogenblik zeker getroffen en velen medegesleept hebben; maar...... Doch laten wij ons hoeden, onzen bijzonderen smaak niet ten algemeenen maatstaf te maken.

IX en X. *Over de verzoekingen tot zonde. Hebr.* IV: 15b.

Twee zoo belangrijke als uitmuntend bewerkte ſtukken, in welke, naar aanleiding van den tekst, het leerſtuk der onzondigheid van JEZUS, zoo wel als onze zondigheid, vooral de wegen tot dezelve, en, ter toepasſing, de middelen, om ons voor dezelve te wachten, uit den tekst voortreffelijk worden afgeleid.

XI. *De mensch nooit volmaakt. Pred.* VII: 20. Een hecht, rede- en ſchriftmatig betoog, door den Leeraar, op het einde, aldus eenigzins nader gekenmerkt: „ Zoo „ hebben wij dan gevonden, M. T.! hetgeen wij zoch„ ten, de eigenlijke waarde van het menſchelijke hart, „ den invloed dier prijsſtelling op het onze, de regtmatige „ verwachtingen, welke wij van menſchen konden opvat„ ten, en de behoorlijke houding jegens hen in acht te „ nemen."

XII. *In hoe ver maakt ons de deugd gelukkig? Spreuk.* VIII: 32. Ook deze leerrede lazen wij met groot genoegen. Even zoo bondig, als gewoonlijk, mist zij tevens alle ſtijfheid, maar beweegt zich in een' losſen, ſchoonen vorm en ſtijl. Trouwens, onderwerpen als deze, niet al te leerſtellig en toch eene zekere, eenigzins algemeene ſtelling inhoudende, op eene eenvoudige ſpreuk gegrond, behooren, onzes achtens, tot de meest gunſtige voor STUART's pen. Hoe uitnemend hij een' meer ingewikkelden tekst ook wist te behandelen, hij behoefde zoodanige hulp niet, om zijne ſtof voor vervelende droogheid te bewaren. Des mans beantwoording der voorgeſtelde vraag luidt aldus: „ Het is dwaasheid, „ zonder deugd ooit een geluk te denken; maar het zijn „ ook ijdele verwachtingen, welke van de deugd alleen, „ zoo als wij menſchen die betrachten, en zoo als wij „ menſchen zijn, een duurzaam, ongeſtoord genoegen „ ſpellen; de deugd maakt ons alleen vatbaar voor alle „ heil, gelaten, ja blijmoedig in allen leed, en reikhal„ zende naar de eeuwigheid, welke ons allen wacht, en „ den ondeugenden altijd verſchrikkelijk zijn moet." De wijze echter, op welke STUART zijne rede eindigt, den tekst, met kleine verandering, der deugd in den mond

gevende, waarop dan de gemeente, met eene gelofte, antwoordt, zullen velen ligt al te oratorisch achten. Zoo men dergelijk iets al gaarne van STUART hoorde, het moet althans schaars of nooit worden nagevolgd.

XIII. *In welke betrekking staat onze deugd tot onze toekomende zaligheid? Rom.* VI: 23. Deze leerrede hangt blijkbaar met de vorige zamen; en dit mag men vrij de reden noemen, waarom zij insgelijks is uitgegeven: want anders is de vraag al te gemakkelijk te beantwoorden, dan dat men dit antwoord juist ter drukperse zoude overgeven. Men schijnt het in een gedeelte van dezen bundel op de behandeling van zekere, eenigermate aaneengeschakelde leerstellingen te hebben gemunt. Wij voor ons hadden liever deze regelmaat niet zien aangenomen.

De vier laatste leerredenen zijn, ééne ter Voorbereiding, ééne bij het Avondmaal, en twee Dankpredikatiën. Zij onderscheiden zich door eene bijzondere levendigheid; waarbij herhaalde spraakwendingen en andere redenaarstrekken voorkomen, welke men in leerredenen, enkele Fransche misschien uitgezonderd, zoo niet gewoon is aan te treffen. Voor ons, en zeker voor velen, maakt — zij het dan ook dit ongewone maar alleen, zulks minder aangenaam. Wij stellen ons den kanselredenaar gaarne in een zeker vaderlijk licht voor, wel meer levendig of stil, meer somber of opgeruimd, streng of bemoedigend; maar altijd met zekere eenvoudigheid en hartelijkheid, als tot zijne kinderen sprekende; en daarom gaat door den bedoelden zwier en andere gebruiken, welke men den staatkundigen of anderen openbaren spreker gaarne ten goede houdt, ligt iets verloren; b. v. wanneer STUART zijne dankrede aldus begint: „ Aangenamer, maar tevens moeijelijker taak schrijft mij de plaats, welke ik alhier betrede, nimmer voor, dan wanneer gij, na het genot des H. Avondmaals, leiding en verheffing uwer dankbaarheid aan God en CHRISTUS van mijne redevoering vordert," enz. enz. Wijders behoeft het ook geene aanwijzing, dat alles hier menigmaal nog

ſterker geteekend en ſtoutelijk vooronderſteld, wordt. Zoodat wij wel eens vragen moeten: zullen 's mans toehoorders de vlugt zijner aandoening hier hebben kunnen volgen? en zoo niet, zal dan daardoor bij den een niet het nut grootendeels zijn verloren gegaan, bij den ander zelfs een denkbeeld van overdrijving zijn ontſtaan, dat niet anders dan nadeelig op de bedoelde vrucht kan werken? en vooral bij het ſlot der Avondmaalspreek: indien daarop nu nog aanſpraken bij de dadelijke uitdeeling moeten volgen, en deze, gelijk billijk is, nog hooger zullen klimmen, waar moet dat dan heen? Deze bedenkingen van algemeenen aard willen wij even min verzwijgen, als wij van den anderen kant betuigen moeten, dat STUART zich vooral in deze ſtukken als een meester in zijne ſoort doet kennen, die kernachtige redenering met warmte van ſtijl vereenigt, en ligtelijk kan begrepen worden, op dezulken, als aan hem gewoon en gehecht waren, eene werking te hebben gedaan, welke van de rede van minder krachtige, ſchoon anders ook niet minder voortreffelijke ſprekers bezwaarlijk te verwachten is. De eerſte,

XIV. *Ter Voorbereiding*, I JOAN. III: 20, 21, ontvouwt eerst, wat het zegge: „ Indien ons hart ons „ veroordeelt, God is meerder dan ons hart," enz. waarna zich het tegengeſtelde van zelve verklaart, en den ſpreker aanleiding geeft, om het regte midden tusſchen te groote angstvalligheid en ligtzinnigheid bij het gebruik des Avondmaals aan te wijzen. Ons hart veroordeelt ons niet, zegt hij, wanneer het ons ſlechts feilen bij den besten toeleg heeft te wijten, maar wanneer het ons van *geveinsheid*, *geliefkoosd kwaad* en *onbekeerd misdrijf* overtuigt. Wij vinden hier ergens de uitdrukking: „ rampzalige onderſcheiding van volmaakte en onvolmaakte verpligtingen!" Waarom rampzalig? Deze onderſcheiding ligt immers in den aard der zaak. Wat eerlijk is, kan als met den pasſer worden afgemeten; en wie derzelver grenzen overſchrijdt, is aanſprakelijk voor den regter. Doch wie bepaalt zoo juist, waar de on-

dankbaarheid of de liefdeloosheid begint? Ondertusschen heeft de zedeleeraar met deze onderscheiding niets te doen. En wil STUART slechts, dat volstrekte en onvolstrekte pligt ons als Christenen even heilig moet zijn, dan geven wij hem dit gaarne toe.

XV. *Avondmaalspreek over Gods liefde.* 1 JOAN. IV: 16. Even als het woord *Avondmaalspreek* ons hier, wegens zekere platheid, mishaagt, zoo zouden wij met dit betoog van Gods liefde nog onbepaalder ingenomen zijn, indien het niet juist ter viering van het Christenfeest bij uitstekendheid was bestemd. Het is inderdaad een meesterlijk tafereel, ter beschaming van elk, die Gods schepping, wegens het kwade, dat daarin gevonden wordt, zou wagen te bedillen. En, hoewel de Christelijke openbaring, ja de lijdende en stervende CHRISTUS een uitnemend deel aan deze kracht ter beschaming heeft, en, op het slot geplaatst, den uitslag aan het zegepralend betoog geeft, wij verliezen dezelve voor een' tijd uit het oog. Noch dit, noch hetgeen verder te berispen mogt vallen, verhindert evenwel, dat wij eenen ieder de lezing van dit uitmuntend gewrocht dringend aanprijzen. Op bl. 411 lezen wij: *het schoon, het groot en goed*, in plaats van *het schoone* enz.

XVI. *Dankpredikatie. Ps. C.* Waarom dan ook geen Dank-*preek?* Zonder bij deze kleinigheid stil te staan, betuigen wij, ook dit stuk met uiterst genoegen te hebben gelezen. Het is geene verhandeling, geeft geen blijk van eenige opzettelijke afmeting der gedachten, maar volgt den Psalm, verklarende en toepassende, op de ongedwongenste wijze, en wordt dus, even als het lied zelve, eene uitstorting van het godvruchtig, dankbaar hart, dat zalig is in zijne, slechts van God ontvangene voorregten. Ja, wij mogten die soort van verontschuldiging, met welke de Prediker hier begint, in het algemeen beschouwd, zachtelijk gispen, lezen wij de gansche inleiding, en inzonderheid het geheele stuk, dan vallen ons de wapenen der kritiek bijna uit de hand,

en wij wenschen, deze aanmerking bij een ander stuk gemaakt te hebben.

XVII. *Over de voorbijgaande Godsvrucht*, HOSEA VI: 4. is ook dankrede, schoon het er hier nu weder niet bij staat. Dezelve is meer tot stichting en bevestiging, gelijk de andere tot erkenning en innig dankbare aanwending, ingerigt. De geheel beeldrijke tekst: *Wat zal ik u doen, o Ephraïm! wat zal ik u doen, o Juda! Dewijl uwe weldadigheid is als eene morgenwolk, en als een vroeg komende dauw, die henen gaat*, wordt eigenaardig verklaard, en menigmaal met behoud en uitbreiding der figuur overgebragt; schoon de Prediker daarna, den vreemden tooi ter zijde leggende, den algemeenen zin der spreuk op eene menschkundige en regt stichtelijke wijze toepast. „ De dubbele vraag aan „ *Ephraïm* en *Juda* herinnert ons de verdeeling des „ *Joodschen* volks tot twee koningrijken onder de zo„ nen van SALOMO." Dit zou doen denken, dat het rijk onder deze zonen verdeeld was. Waarschijnlijk moet het zijn „ onder den zoon," schoon er dan toch nog, voor den onkundigen, iets duisters in zou blijven. Dat wijders deze aanspraak van beide rijken een stilzwijgend verwijt over hunne scheuring zou bedoelen, schijnt ons *gezocht*.

Wij eindigen dit verslag met de gedachte, welke ons onder het lezen en beoordeelen telkens voor den geest kwam: hoe verschillend toch de wijze van zien en mededeelen, ook bij dezelfde soort van geschriften, gelijke omstandigheden, benevens vaderland en leeftijd der schrijvers, bevonden wordt! Leggen wij STUART, VAN DER PALM, VAN HENGEL, VAN ECK, of ROLL, MESSCHAERT, VAN DER HOEVEN (ook een enkel opstel doet hen kennen) naast elkander: hoe ongelijk! ongelijk, ja, in oordeelkunde, geleerdheid en redenaarsgaven! maar hoe veel meer nog in keus van onderwerpen en manier van behandelen, in kleur en geest! Danken wij den milden God, die in het rijk der geesten niet min, dan der stoffelijke ligcha-

men, zoo groote verscheidenheid heeft daargesteld! En geven wij niet toe aan de kleingeestige vrees, dat zoo vele uitgegevene, deels meesterlijke leerredenen den smaak voor die, welke men hoort, bederven zouden; noch ook aan den dwazen waan, dat, als men dien of een' anderen grooten man gehoord heeft, de overigen, als 't ware Goden van minder slag, wel te missen zijn!

Levensgeschiedenis van JEZUS, *door* JOH. JAKOB HESS. *Naar de achtste, door den Schrijver op nieuw bearbeide Uitgave, uit het Hoogduitsch vertaald. Iste en IIde Deel.* 1828, 1829. *Te Dordrecht, bij* F. Boekee. *In gr. 8vo. LXXXIV en* 439, *en XXXVI en* 508 *bl. f* 7-50.

Waren wij ooit in verzoeking, om, bij de aankondiging eener nieuwe uitgave van een welbekend werk, ons te vergeten bij den lof des Schrijvers, alvorens ter beoordeeling toe te treden; dan is het thans, nu de *derde* Nederduitsche vertaling der *Levensgeschiedenis van Jezus*, door den vermaarden J. J. HESS, bij ons ter tafel ligt. Trouwens, wie onzer Lezeren zal het ten kwade duiden, dat er in het oudste vaderlandsche Tijdschrift hulde toegebragt worde aan de nagedachtenis van dezen *Zwitserschen* Grijsaard, wiens letterarbeid sedert meer dan *vijftig* jaren door ons met ongemeene goedkeuring vermeld werd (*), en dien wij thans niet zon-

(*) Men vindt namelijk de *eerste* beoordeeling wegens dit werk van HESS in de *Hedend. Vad. Lett.* D. IV. St. 1. (over den jare 1775) bl. 395, en ten vervolge in D. V. St. 1. (1776) bl. 250. D. VI. St. 1. (1777) bl. 175; eindelijk in de *Algemeene Vad. Lett.* D. III. St. 1. (1781) bl. 169. Een later verslag bij de *tweede* uitgave komt voor in de *Alg. Vad. Lett.* voor 1803, St. 1. bl. 581. Deze aanwijzing zal, vleijen wij ons, aan de bezitters van ons Maandwerk niet ongevallig zijn; terwijl dezelve het boven gezegde toelicht en staaft.

der leedgevoel den dubbel verdienden prijs kunnen toezwaaijen over zijn graf, waarin hij, kort bevorens deze vertaling in het licht verscheen, is bijgezet in den zeer hoogen ouderdom van 87 jaren. Wel mag het een zeldzaam voorregt, een ongemeene zegen der Voorzienigheid genoemd en geschat worden, dat HESS den langen tijd van *zestig* jaren (van 1762—1822) zich mogt onledig houden, met den Bijbel, en meer bijzonder de gewijde geschiedenisfen, daarin geboekt, met een gezond hoofd, waarheidminnend hart en helderen blik te onderzoeken, en zijne hoogst aangelegene navorschingen der wereld mede te deelen. Hij begon met JEZUS, bragt *zevenmaal* zijne Geschiedenis van deszelfs *Leven* in het oorspronkelijke met vernieuwden glans te voorschijn, en eindigde ten laatste ook met den Heiland, na een verloop van 27 jaren, deze, de *achtste*, uitgave van zijn werk voltooid, of, zoo als hij op den titel zediglijk schreef, *op nieuw bearbeid hebbende*. Niet geheel ongelijk aan den ouden SIMEON, mogt dus de waardige Grijsaard „ henengaan in vrede," rusten van zijnen vromen arbeid, en kort daarna in eene blijde hope op JEZUS ontslapen, onwankelbaar gebleven in zijn geloove, bij al den ommezwaai der wereld in wijsgeerige stelsels en godgeleerde begrippen.

Alzoo verwierf zich HESS eenen eersten rang onder de Protestanten van *Europa*. Hooggeschat bij zijne Landgenooten en naburige *Duitschers*, was en bleef hij, vooral in *Nederland*, de voorlichter van Bijbelvrienden, de vraagbaak der Leeraren aldaar, welligt minder dan elders heromgevoerd door elken wind van nieuwigheden, of geslingerd in den maalstroom van Ongeloof, Twijfelarij en Mysticismus. Wij laten liefst onbeslist, of zulk eene vasthoudendheid aan de vereering der Goddelijkheid in JEZUS' leere en zending bij de Protestantsche Kerk in *Nederland* eenigen grond had in onze meer bedaarde en kalmer volksgeaardheid, dàn wel dank te wijten zij aan den voortdurenden en zelfs toegenomen invloed der beginselen, al vroeg gelegd, ontwikkeld en

aangedrongen door onzen onsterfelijken DE GROOT en diens beroemde volgelingen. Genoeg, dit *lievelings-werk* van HESS (gelijk wij *deze* Levensgeschiedenis van den Heiland niet ongaarne met den Vertaler noemen willen) was naauwelijks den laster van ketterij te boven, en vermaard geworden door deszelfs nuttig gebruik bij den ongelukkigen *Deenschen* Graaf STRUENSEE in de staatsgevangenis, of men zag hetzelve in onze moedertaal (in 1775), naar den *derden* druk vertolkt, de *geliefde* lectuur uitmaken van menig vaderlandsch gezin uit de beschaafdere standen. Andermaal (in 1802), en toen naar de betere *zevende* uitgave, werd deze arbeid van den hoogberoemden man bij de onzen ingeleid; en waar men in die dagen van onrust naar Christelijke stichting uitzag, was ook HESS, als de geleider der jeugd, de vriend of medgezel der volwassenen, en de vertrooster der ouden, in hooge waarde. Niet minder welkom des en onder gunstige voorteekenen, durven wij verzekeren, treedt, na zoo lang eene tusschenpoos, en bij het genot van een weldadig Bestuur van orde en vrede, deze *derde* Nederlandsche vertaling (door den Eerw. W. N. MUNTING) in het licht: want, hoedanigen prijs, op zichzelve beschouwd, de vroegere uitgaven hebben mogen, deze, waaraan de waardige afgestorvene de laatste hand gelegd heeft, en die door zijne vlijt ruim *een derde* in uitgebreidheid aanwon, overtreft en verdonkert te eenemaal beide de voorgaande bij eene meest onzijdige vergelijking. Ten einde nu met hare onderscheidene verdiensten onze Lezers eenigzins bekend te maken, vermeenen wij uit de nieuwe *Voorrede*, waarmede zij van den Schrijver verrijkt is, en die te regt een meesterstuk genoemd mag worden, een en ander te moeten ontleenen van hetgene HESS aldaar breedvoeriger gezegd heeft over den invloed van den geest der tijden op zijne bewerking der *Levensgeschiedenis van Jezus*.

In den aanvang van zijnen letterarbeid traden voorname Godgeleerden in *Duitschland* en *Zwitserland* op,

die, afkeerig van *dogmatische* spitsvindigheden, zich ter toelichting des Bijbels uit de verhaalde gebeurtenissen en met de verdediging van het Christendom onledig hielden, op het voorbeeld der Ouden, van onzen DE GROOT, van TURRETIN, VERNET en vele anderen, de redelijkheid der leere en de geloofwaardigheid der getuigen handhavende tegen *Deïsten*. HESS stelde zich, na volbragt onderzoek, voor, met zijn bewerken en uiteenzetten, eerst van de Evangeliën, daarna van andere historische gedeelten der Schrift, dat zelfde groote doel te ondersteunen. Al vroeg evenwel (in 1778) stak het Ongeloof, eerst door de uitgave van zekere *Fragmenten*, daarna van een geschrift *over het oogmerk van Jezus en der zijnen*, het hoofd weêr schaamteloos op, en durfde men den Heere en den Apostelen het doel toekennen, *om zich een Wereldrijk te stichten.*

1°. Onder de Christenen zelve (gelijk men zich bleef *noemen*) wakkerde almede het geschil over het gezag der *wonderen*, en verscheen nagenoeg gelijktijdig *de Gelukzaligheidsleer* door STEINBART in druk. Ofschoon nu dit geschrift den lust tot dogmatizeren krachtig mogt tegengaan en doen verdooven, het gevaarlijke der onderscheiding van Christelijke geloofsgronden, voor *verlichte* of *wijsgeerige* en voor minder *ervarene* of *onkundige* menschen, ontging de opmerking niet van onzen waarheidlievenden Bijbelvriend.

2°. Doch hierbij mogt het geenszins blijven; want de opgang der *Kantiaansche* Wijsbegeerte onderschraagde de *Neologie* (of, gelijk men oudtijds in *Europa* sprak, het *Deïsmus*), en bragt, ten nadeele der *historisch uitlegkundige*, eene *morele* Schriftverklaring ter banc, waardoor men de leer der H. Boeken naar eigen begrip en gevoelens buigen mogt.

3°. Weldra in stoute onbeschaamdheid voortgaande, werd deze *Neologische* wijze van uitleggen het middel, waardoor men volgens opgevatte *hypothesen* al het *wonderbare* in den Bijbel *natuurkundig* wilde oplossen; en, wanneer men daartoe geenen weg zich vermogt te ope-

nen, veroorloofde men zich, het verhaalde nu eens op rekening te ſtellen van der *Joden wonderzucht*, dan weder onder de *Mythen* en dichterlijke verzinningen van den ouden tijd te rangſchikken.

4°. De woeste zucht en dolzinnige ijver, om het gebied eener *onzalige* verlichting ook uit te breiden over het gemeen, en alzoo om daar zelfs, waar STEINBART het geloof in wonderen nuttig keurde, de grondzuilen der Christenkerk ter neder te werpen, hield ten laatſte perk noch maat van rede. Men gaf *Brieven over den Bijbel in den Volkstoon*, eene *Natuurlijke Geſchiedenis over den Profeet van Nazareth*, en wat niet al van dien ſtempel, der onberadene menigte in handen, gretig in het verſlinden van zulken kost, voor Godsdienst en zeden nadeelig. Aan krachtige wederſpraak van kundige en betergezinde mannen bij onze Oostelijke naburen ontbrak het wel ten geenen tijde; maar, terwijl men, gelijk doorgaans de ongeloovige en twijfelaar, ondanks vijandigen aanval tegen de Kerk en haren hoekſteen JEZUS, het masker noode opligten, of zich in *naam* van 's Heeren aanhang ſcheiden wilde, werd een heftige ſtrijd door *Duitſche* Godgeleerden gevoerd tusſchen *Rationalistiſche* en *Supranaturalistiſche* CHRISTENEN!!!

Zoo iemand, was HESS doordrongen van de verderfelijke ſtrekking dezer *Neologiſche* beginſelen en woelingen, die al de kracht van het *geſchiedkundig* bewijs voor onze Godsdienst dreigde te ontzenuwen, zoodat daarmede het hoog gezag der Openbaring geheel ſtond te bezwijken. Onder het voortzetten nogtans zijner Bijbelſtudiën behield hij zelf den goeden weg, zonder zich te laten afleiden in de doolhoven der twijfelzucht, maar dankte hij integendeel de Voorzienigheid, die hem het wijze plan en den onderlingen zamenhang der Goddelijke bedoelingen van oudsher ſteeds leerde beſchouwen als den hechten grondſlag van het *redematigſte* (wij zouden liever zeggen *allerredelijkſte*) geloof. Bijzonder lezenswaardig is dat gedeelte der *Voorrede*, waarin de achtbare Grijsaard dit zijn oordeel verdedigt, tegen elk der bovenge-

dachte *vierderlei* dwaalbegrippen van land- en tijdgenooten zijne bezwaren voordraagt, en, laat het zijn, minder door *nieuwe*, dan wel door den afloop der eeuwen heen geldig gekeurde bewijzen, eene verftandige toelichting der Bijbelfche gefchiedverhalen, het gezag van hunne getuigen, en daarop rustend geloof in wonderen bij hoogere Bedeeling, voorftaat en handhaaft. Wij achten het noodeloos voor vaderlandfche Lezers, die liever het werk zelve mogen raadplegen, hierover meer te zeggen. Want, zoo er onder de onzen geweest zijn, die, met overfpanning der verbeelding en voorbijzien van menigen vroegeren ftrijd tegen de vijanden des Christendoms, het *nieuwe* licht, dat zich aan den *Duitfchen* horizon verhief, verbijsterd, opgetogen aanftaarden; het misgewas, de giftige plant, daardoor gekoesterd en wijd en zijd gekweekt, vond op onzen lageren grond geen voedfel; of wel, gelijk HESS, befpeurde men ras alhier den onzaligen gloed van het fchijnfel, en het digter aaneenfluiten der Protestantfche *Nederlandfche* Kerk in algemeene Christelijke gevoelens verftikte het werk der *dwazen* en *Sophisten*.

Deze ftrijd ondertusfchen, hoezeer te ver gedreven en met een der Godsdienst vijandig doel gevoerd, leerde den waardigen *Antistes* den veranderden geest en behoeften der tijden kennen, breidde, door hem, bij het voortgezet beoefenen der Schrift, tot nieuwe gedachten henen te leiden, het veld zijner kundigheden uit, en wees hem het fpoor, om, gelijk bevorens een ander van zijne werken (*), zoo ook ten laatfte deze zijne *Levensgefchiedenis van Jezus*, alsmede de naauw daarmede verbonde-

(*) De Schrijver bedoelt zijn werk *over Jezus' Leer, Daden en Lotgevallen*, andermaal en met vele vermeerderingen en verbeteringen door hem uitgegeven, door wijlen den Hoogleeraar MUNTINGHE in 1812 vertaald, en gedrukt te *Groningen* bij WOUTERS. Men zie daarover ons verflag van Deel I in de *Lett.* voor 1813, St. 1. bl. 561. van D. II. in die voor 1817, St. 1. bl. 1, en van D. III. voor 1821, St. 1. bl. 93.

ne *Geschiedenis der Apostelen* (*), aanzienlijk uit te breiden en te verrijken in zijnen gezegenden ouderdom. Men ontwaart dus hieruit, van welken aard en hoedanigen inhoud doorgaans de veranderingen, en nog veel meer de bijvoegfelen zijn, waardoor zich deze uitgave van de vroegere, ja ook van de naastvoorgaande, inzonderheid onderscheidt. De *Voorrede* misschien uitgezonderd, wil HESS dit geschrift niet voor eene *regtstreeksche* verdediging van het Christendom hebben aangezien; hoezeer hij daarin geopperde tegenbedenkingen van deszelfs bestrijders poogt uit den weg te ruimen, en, door het toelichten der Evangelische verhalen, alsmede door het opmerken en onderscheiden van het *echt* Goddelijke in JEZUS' zending en daden, beide het Ongeloof en Bijgeloof tot stilzwijgen brengt, of de geschiedkundige waarheid, gelijk die is te boek gebragt, boven het bereik van onredelijken vitlust en twijfelarij tracht te verheffen, ja tot eenen vasten grond van overtuiging te leggen.

Men sta ons toe, vermits dit boek wel niet als omgewerkt, dan toch als *op nieuw bearbeid* door den Schrijver in het licht verschijnt, en wij hierom niet tot bijzonderheden bij zulk eenen rijkdom van stoffe ons mogen inlaten, dat wij nog eenen en anderen wenk uit de *Voorrede* hier overnemen. „ Opzettelijk (zegt HESS) blijft wederom *de geschiedenis van* JEZUS' *kindschheid* afgezonderd van die *zijns openbaren levens*, opdat de groote gaping van zijn dertigjarig afgezonderd leven des te sterker in het oog valle. Over het gewigt dezer gaping wordt hier eenigzins uitvoeriger gesproken dan in de vorige uitgaven." (†) — Later lezen wij: „ Wat betreft de *Har-*

(*) Ook van dit andere werk van HESS is gelijktijdig met het onze eene nieuwe uitgave door den Grijsaard in het licht gezonden, en wij zien met groot verlangen uit naar deszelfs reeds aangekondigde vertaling.

(†) Zeer belangrijk is het, wat men betrekkelijk de vorming van JEZUS door zichzelven, in kleinen kring, en in den schoot der vrome Familie, te *Nazareth*, leest D. I. bl. 195—198. Welligt evenwel vindt men, bij nadenken, in

monie der Evangeliën, zoo heeft men dezelfde schikking der gebeurtenissen, die in de vroege uitgaven gevonden wordt, behouden. Latere onderzoekingen hebben zekerlijk de beschouwingen van den Schrijver hierover ten deele veranderd; het zou echter te verre geleid en eene andere rangschikking van zekere hoofddeelen gevorderd hebben, om elke verandering ter meest geschikte plaatse in te voegen; en voor de juiste voorstelling van de volgrij in haar geheel zou niet veel gewonnen zijn, wanneer b. v. het bezoek op het loofhuttenfeest eenigzins verder verwijderd, en diensvolgens het een en ander vroeger geplaatst ware geworden, dan het hier komt te staan." Uit het gezegde ontwaart men dus, bij het naslaan der vroegere uitgaven, tot hoeverre de inhoud van elk der Deelen van deze *nieuwere* zich uitstrekke, als men weet, dat in het Iste alleen 2 Boeken der Geschiedenis voorkomen; en in het IIde, behalve de Verhandeling *over de wijze van verhalen der Evangelisten*, (thans derwaarts overgebragt, en loopende van bl. XVII—XXXVI) het werk tot *des Heeren laatste reis naar Jeruzalem* is vervolgd, eindigende alzoo *dit* Deel met het VIde Boek.

die geheele afzondering des Heeren in zijne jeugd, nog meerdere stoffe, om het wijs beleid der Voorzienigheid te vereeren, die door zulk eene onvermaardheid afweerde, dat het vooroordeel der *Joden* niet ten ontijde zijnen naam tot eene oproerleus bezigde, of den onmondigen aangreep, en uitriep als Koning; terwijl men daarna zich steeds bleef ergeren aan de gedachte, dat de *Nazarener* hun Messias, en de Erfgenaam zijn zoude van DAVID's Troon.

(*Het vervolg en slot in het andere No.*)

Praktisch Onderrigt nopens het Dierlijk Magnetismus, door J. P. F. DELEUZE, *uit het Fransch, met eene Voorrede van* B. J. MEIJER, *Magnetiseur te Rotterdam (voor rekening van den laatstgenoemden.) Te Rotterdam, bij* T. J. Wijnhoven Hendriksen. 1828. *In gr. 8vo. XV en 459 bl. f* 4-50.

De Heer DELEUZE, bekend door meer andere werken over het zoogenoemd Dierlijk Magnetismus, onder anderen door zijne *Histoire critique du Magnetisme animal*, schreef dit boek met het oogmerk, om te dienen tot handleiding voor de zoodanigen, die, door talrijke bewijzen van het wezenlijk bestaan van de werkkracht van het Magnetismus overtuigd, de middelen verlangen te weten, welke zij moeten aanwenden, om er gebruik van te maken. Het is derhalve als 't ware een handboek voor deze kunst, waarin, na het voorafzenden van algemeene beginselen, de geheele wijze van aanwenden, de hulpmiddelen, voorzorgen, kundigheden, met één woord alles, wat in de magnetische praktijk valt op te merken en in acht te nemen, behandeld wordt.

Van het uiterst aanbelang is het, in zulk eene handleiding juist en naauwkeurig de gevallen en omstandigheden op te geven, waarin het middel, dat men aanprijst, te pas komt. Want niemand zal in onzen tijd nog dwaas genoeg zijn, aan een universeel geneesmiddel geloof te slaan. Althans de Schrijver is er verre af van zulks met betrekking tot het zijne te willen beweren. Men verlangt dus billijkerwijze eene naauwkeurige opgaaf van de ziekten, waarin hetzelve niet alleen veilig, maar ook met hoop op goed succes kan worden gebezigd. Heeft nu de Schrijver aan dat regtmatig verlangen voldaan? De Lezer oordeele. — Men kan zich, zegt hij van het Magnetismus, in ligte en nieuwe ongesteldheden daarvan bedienen. Wat zijn die ligte ongesteldheden? Het antwoord is: eene plaatselijke pijn, eene kneuzing, eene zinking, een toevallig ongemak, eene ligte kwetsuur, eene verstuiking, eene rhumatieke pijn, eene maagkwaal, eene versmoring en zoo vervolgens. Men heeft niemand noodig te raadplegen (leest men verder); het is genoeg, dat de kranke het begeert. Men gaat er zoo lang mede voort, als men nuttig oordeelt; en indien men geene gelukkige slotsom van dat alles verkrijgt, verwondert men zich niet, dat men niet

geslaagd is, en men hoopt, een andermaal gelukkiger te zijn. En nu de arme patiënt, Mijnheer DELEUZE? Wel, hij heeft het immers begeerd; het is genoeg. Maar het zij mij vergund te vragen: wat zijn die plaatselijke pijnen, die toevallige ongemakken, die maagkwalen, die versmoringen, die gij ligte ongesteldheden noemt? Hier zwijgt de Heer DELEUZE, en er is geene mogelijkheid tot de minste, maar eenigzins waarschijnlijke gissing. Waarlijk, lieve lijders! ik zou u raden, liever bij een verstandig Arts te gaan, dan in zulk eene loterij te spelen, en daarbij te risquéren, dat het gunstig oogenblik verstreken was, om de gevolgen van die ligte ongesteldheden te verhoeden.

Maar laat ons zien, of ons in het vervolg eene zekerder kans beloofd wordt. Er zijn twee hoofdklassen van ziekten, zegt de Schrijver, hevige en slepende. In de eersten raadt hij ons, den Geneesheer in te roepen. Deze handele, en als hij verstandig is, zal hij 't niet kwalijk nemen, dat de Magnetiseur de handen over den kranke brenge met de begeerte om hem te genezen. Doet het geen goed, het doet geen kwaad; misschien is er dan voor den laatsten ook nog een broodje aan te verdienen. In de hevigste ziekten heeft men dikwijls gezien, dat door het Magnetismus de zenuwtrekkingen, de kramp, aanvallen van pijn bedaard, het hoofd los gemaakt (?), aan den toestand van slaapziekte een einde gemaakt werd; terwijl hetzelve heilzame crises te weeg bragt, en den kranke in staat stelde, om de door den Geneesheer voorgeschrevene geneesmiddelen in te nemen, waartoe hij te voren ongeschikt was. Bij groote neerslagtigheid, als de zieke naauwelijks adem kan halen, *kan* een uur magnetiserens hem opbeuren, nieuwe krachten geven en een gevoel van welvarendheid, zoodat hij zelfs om voedsel vraagt, dat men hem dan niet moet weigeren. Maar het mag u niet verwonderen, als het niet gebeurt. — Tot nog toe zijn wij door de min of meer dubbelzinnige uitdrukkingen in het onzekere, wanneer wij het Magnetismus met volkomen vertrouwen durven aanprijzen. Wij komen nader. De Schrijver noemt ons

koorts. Deze doet hetzelve bedaren. Dus als zij hevig is? Ja, maar niet al te hevig; want dan weêrstreeft zij de werking. En hoe dan in hevige koortsen, als het bedaren ons meest te stade komt? Hier komt juist ter snede de raad van een' Geneesheer, in eene noot opgeteekend, om zijne handen alvorens in azijn en water te doopen.

Maar nog beteren troost ontvangen wij in de volgende zinsnede. Er is geen twijfel aan, of het Magnetismus werkt in de zwaarste ziekten met de meeste vaardigheid en nadruk. Het is in die soorten van ziekten, (te weten in de zwaarsten) dat het waarlijk wonderwerken doet. Doch spoedig wordt ons die troost voor een goed deel weder ontroofd. Het werkt niet altijd. Maar, (wij halen weêr adem) eens aan het werken zijnde, verhaast het den loop der ziekte; het ondersteunt en ontwikkelt de krachten, welke de Geneesheeren *geneeskrachten* noemen; het brengt spoedig de crises te weeg, die de genezing moeten bepalen. Ach, mogt het dan maar aan het werken komen!

Onder de ziekten, waarin het verder hulp bewijst, noemt de Schrijver de rotkoorts en andere *kwaadaardige* koortsen. Niet in sterke ontsteking. Evenwel lezen wij van *zekere* ontstekende ziekten, die haren zetel in de voornaamste ingewanden hebben, waarin het wonderen zou *kunnen* uitwerken, en van vele voorbeelden, die bewijzen, dat het spoedig het (de) pleuris heeft genezen. Wederom lezen wij van zware ziekten, door het Magnetismus alleen spoedig weggenomen, waarbij tot voorbeeld een *cholera* wordt aangehaald. Men moet evenwel niet in alle dergelijke gevallen dezelfde uitkomst verwachten. Er is echter eene voorname reden, om het Magnetismus in de hevigste ziekten aan te wenden; zij is deze, dat het spoedig het evenwigt *kan* herstellen, terwijl men zeker is, dat het geene schade kan doen, wanneer het op eene gepaste wijze wordt in het werk gesteld. Ja, het kan zelfs het leven opwekken op het oogenblik zelve, waarop het scheen te worden uitge-

bluscht. Dan, volgen wij den Schrijver bij de beschouwing der slepende ziekten.

De kranke heeft eene meer of min verouderde ziekte. Hij heeft geneesmiddelen gebruikt, of ze nog niet gebruikt. In het eerste geval roept gij geen Doctor, maar begint met magnetiseren, en gaat daarmede eene maand voort, ten zij de symptomata erger worden. In het laatste stelt gij de medicamenten ter zijde, geeft uwen lijder daarvoor gemagnetiseerd water, en beproeft almede de magnetische kuur.

De overige gevallen, hier aangeduid, zijn: zeer zware oude ziekten, waarvan de grondoorzaak en hoofdzetel niet wel bepaald zijn, kwijnende ziekten, die van het lymphatisch gestel, waterzucht, verstoppingen der ingewanden; in deze laatsten kan het soms gevaarlijk zijn en den kranke spoediger doen sterven; voorts scrofuleuze, niet overgeërfde ziekten, in slepende koortsen van een' zenuwachtigen aard, kortademigheid, langdurige braking, zenuwziekten, doch niet altijd, de vallende ziekte, verlamming, een beginnend knoestgezwel, maagkwalen uit zwakte, hoofdpijn *met koude aan de voeten*, rhumatisme, scheurbuik, oogziekten, oogontstekingen (doch niet bij hoogeren graad of een gebrek in het zintuig), kinderziekte, roodvonk, windpokken, schurft, bij kinderen in *mismaaktheid door Engelsche ziekte en verkorting van het been.* (?)

Moeijelijk is het, in die opeenstapeling van kwalen eenheid te vinden, en zich eenig klaar begrip te vormen van den aard van dit wondermiddel. Nogtans moet men aan hetzelve niet te veel toeschrijven. Niet zelden brengt het alleen voor een' tijd verligting aan, als de aandoening in een orgaan *zekeren* graad bereikt heeft, als de ziekte met het ligchaamsgestel in verband staat, van een gebrek in het bloed voortkomt, of voornamelijk de zenuwen aantast. Men ziet, de voorzigtige Schrijver neemt veel terug, wat hij te voren gegeven had. Welke is die zekere graad, die eene aandoening niet bereikt mag hebben, om geneeslijk te zijn? Welke zijn die

ziekten, die met het ligchaamsgeſtel in geen verband ſtaan? Hoe zijn wij zeker, dat de ziekte uit geen gebrek in het bloed voortkomt? Vraagt gij: is het Magnetismus goed in zenuwziekten? Het antwoord is ja, zoo zij maar de zenuwen niet voornamelijk aantasten. Gij zijt huiverig, om in die onzekerheid van het middel gebruik te maken. Gij begeert het nader te leeren kennen. Wel nu, hebt gij niet een' zieken hond of een ziek paard? Beproef het daarop; want het werkt op huisdieren nog zekerder, beſtendiger, krachtdadiger, dan op den mensch. Welligt brengt gij daardoor het dier over in een hooger leven, in *clairvoyance*; zeker althans bewijst gij hetzelve eene weldaad, door zijn lijden te verligten, en met dieren te genezen, doet men dikwerf eene groote dienst aan menſchen.

Intusſchen begeert misſchien de een of ander meer ſtellig te weten, wanneer het Magnetismus al dan niet gebruikt moet worden. Nieuwe zwarigheid! Raadpleeg den Geneesheer, zegt DELEUZE. Neen, zegt MEIJER (aan wien wij deze Hollandſche uitgave verſchuldigd zijn); die weet er niet van; raadpleeg den Magnetiſeur. NB. De Heer MEIJER is gepatenteerd Magnetiſeur, maar geen Doctor, en gelooft ook, dat een boer meer aanleg heeft om een goed Magnetiſeur te worden, dan een kundig Doctor. Is hij zelf ook bouwman geweest? De Heer DELEUZE wil, dat men eenen *ſomnambule* ſlechts voor éénen lijder 's daags raadplegen zal. De Heer MEIJER beweert het tegendeel, hebbende hij er een, dien hij dagelijks zelfs tot voor *zes* lijders kan raadplegen. Maar dit is ook eene *witte raaf.* Nog geeft deze laatſte den raad, bij zenuwtoevallen altijd dadelijk gebruik te maken van het Magnetismus, zonder daarvoor eerst de hulp des Geneesheers in te roepen. Ongetwijfeld met uitzondering van die, waarin de zenuwen voornamelijk zijn aangetast? Of heeft de Heer DELEUZE het hier alweêr mis gehad?

Nog altijd dobberen wij, niettegenſtaande de lezing van dit *praktisch Onderrigt*, in onzekerheid omtrent de

praktijk van het Magnetismus. Wij slaan des Schrijvers *Histoire critique* na; maar ook daar vinden wij even weinig *kritiek*, als in dit werkje. Wij doorzoeken andere boeken over het Magnetismus, maar stuiten overal op tegenstrijdigheden en wederspraak. Behoort het tot de natuur- of zielkundige verschijnselen? Beide gevoelens hebben onder de Magnetiseurs hunne voorstanders. Is het waar, dat men, om het uit te oefenen, een goed zedelijk mensch behoort te zijn; van waar dan die buitengewone kracht in menschen, die van de zijde hunner zededelijkheid juist niet zeer uitblinken? Brengt het den mensch in een hooger bovenzinnelijk leven; van waar dan die zinnelijke produkten, en dat verbod van DELEUZE aan mannen, om het Magnetismus bij vrouwen aan te wenden? Vordert het vooral Christelijke liefde; waarom was het dan, van zijnen aanvang af, zoo vaak een middel van beurzensnijderij? Theoretisch beroept men zich op een zenuwvocht, op een aether, op een zenuwdampkring, op harmonie, sympathie, — duistere zaken; ook op REIL's hypothese en de proeven van HUMBOLDT, aan welke toch RITTER weder eene geheel andere uitlegging gegeven heeft. Praktisch haalt men de ondervinding aan, en brengt zeker treffende gevallen voor den dag; maar, als men die allen met het kritisch oog van den schranderen PFAFF leert bezien, begint men weêr te twijfelen. Als wijders het gezag van groote namen ons zou doen overhellen, dan weêrhoudt ons de gedachte, dat velen dier mannen er vroeger anders over oordeelden; dat zij wederom van gevoelen kunnen veranderen, waarvan het niet aan voorbeelden hapert. HUFELAND, om er een' te noemen, een man van groote auctoriteit, dien de Magnetiseurs gedurig als getuige voor hunne leer doen optreden, koesterde vroeger niet zoo gunstige denkbeelden omtrent dezelve. En, om dit in het voorbijgaan op te merken, de groote opgang, welken vóór eenige jaren het Magnetismus maakte, schijnt in *Duitschland* althans veel verminderd te zijn. Dit is zoo het lot van vele geneesmiddelen geweest, en wien is het onbe-

kend, welk een verbazenden invloed de mode ook op de geneeskundige theorie en praktijk uitoefent? Veel van zijnen opgang in het modeziek *Parijs* had MESMER aan dezelve te danken; en toen het Mysticisme meer en meer veld won, was het toen wonder, dat het Magnetisme niet alleen bij vrouwen en geestelijken, deszelfs ijverigste kampioenen, maar ook onder alle standen en kringen grooten bijval vond? Nu kregen de monsterachtigste vertellingen en grillen gereeden ingang. De wonderen werden altijd grooter en ongeloofelijker. Het was alsof de Middeleeuwsche nacht den geest der menschen nog eens benevelde, alsof de oude tooverkunsten herleefden. Men zag eene tweede *medicina magica* geboren worden. De geest der voorzegging was weêrgekeerd. Er ontbraken slechts brandstapels en vervolgingen, om de oude heksenhistoriën vernieuwd te zien, of de bezetenen van den ouden dag nogmaals te aanschouwen. Met wat al tuig van bijgeloof en onzin werd het Magnetismus opgesmukt! Hoe veel tijd en arbeid zal er noodig zijn, om het van dien smuk te ontdoen! Ongelukkig, dat het zoo dikwerf in slechte handen viel. Zoo lang bekwame, onpartijdige en onbevooroordeelde Geneeskundigen zich die zaak niet aantrekken, zal zij onbeslist en duister blijven. Alleen een gestreng onderzoek kan het verborgene aan het licht brengen en de waarheid van de logen zuiveren, het klatergoud der kwakzalverij van de echte munt der wetenschap afscheiden. Tot zoo lang blijft het onzeker, wat men van het zoo veel gerucht makend Magnetisme te denken hebbe, en zal de bezadigde, verstandige man zijn oordeel over zulk eene geheimenis opschorten. Want, in welk een wetenschappelijk kleed men dit wezen ook gestoken hebbe, het is een raadselachtig verschijnsel, dat welligt het beste door de beoefenaars der Bovennatuurkunde kan begrepen worden. Niet onbelangrijk zoude het zijn, de oude schriften der *Magici* op te delven en te doorsnuffelen. Men kon ze als Commentariën gebruiken, om de herborene *Magie* te leeren verstaan, en zou er meer dan éénе treffende overeenkomst in vinden. In

onze taal bestaat zeker zulk een geschrift niet. Wij willen dus onze vaderlandsche Geleerden hebben uitgenoodigd om het ons te leveren. Zij zouden daarmede eene gewigtiger dienst aan de wetenschap bewijzen, dan door het uitgeven van eenige honderdtallen magnetische kuren.

De Souvereinen van Europa, in 1828, *en hunne vermoedelijke Erfgenamen, Regeringen, Kabinetten, Ministers en Zaakgelastigden bij de onderscheidene Hoven. Uit het Fransch. Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. 1829. (*Voor rekening van den Vertaler.*) *In gr.* 8*vo. XII en* 354 *bl. f* 3 - :

Dit boek is een geschrift in den geest der *Fransche* liberale *oppositie*; en daar tegenwoordig partijgeest in alles regeert, zoo kan men wel begrijpen, dat, in eene voorstelling der Souvereinen van *Europa* in 1828, geene onzijdigheid, geene kalme bedaardheid in de voorstelling heerschen zal; dat KAREL X van *Frankrijk* al zeer zwart zal voorgesteld worden, zoo wel als FRANS I van *Oostenrijk*, enz. Daar komt nog bij, dat het boek geschreven is, alsof de toen heerschende Ministeriën eeuwig moesten duren, daar toch, volgens onze berekening, het Ministerie van VILLÈLE, waarmede hij de Regering van KAREL X bijna *identifieert*, eene maand na de uitgave van dit boek gevallen, en door een ander, veel gematigder is vervangen, voor hetwelk nu weder een ander is in de plaats gekomen, hetwelk, hoe men er ook over denken moge, geenszins de harde maatregelen van VILLÈLE *c. s.* wil volgen. Ook in andere opzigten is de staat van zaken sedert de *Fransche* uitgave merkelijk veranderd, zoo als de Vertaler reeds gedeeltelijk in Noten en de Voorrede te kennen geeft. Het Ministerie van CANNING en zijne vrienden, waaraan de Schrijver (met reden) den hoogsten lof toezwaait, werd kort daarna ontbonden, en door dat van WELLINGTON opgevolgd. Wanneer *toen* onze Schrijver nog over GEORGE IV had moeten spreken, zou hij waarschijnlijk *zijn edel karakter, opregtheid en zuiver constitutionele oogmerken, zijn wijs en ver vooruitzigt, zijne sterkte van geest, de hooge vlugt van zijn oordeel*, en *zijne opregte liefde voor het belang zijns Volks en den roem der Britsche kroon* niet zoo zeer hebben opgevijzeld, als hier op bl. 22 en 26 geschiedt. Maar

de partijzucht van dezen Schrijver gaat zoo verre, dat hij den dood van CANNING zoo wel, als die der Koningin CHARLOTTA, met zeer verstaanbare woorden, aan vergiftiging toeschrijft. Het is de razernij onzer Eeuw, om in de vrienden van zijn staatkundig stelsel niets dan goed, in de vijanden van hetzelve niets dan het allerslechtste te zien. Wij gelooven waarlijk niet, dat KAREL X en GEORGE IV in karakter en deugd zoo hemelsbreed verschillen, omdat de eerste in 1827 eenen VILLÈLE, de andere eenen CANNING tot Staatsdienaar had. Wij gaan zelfs verder, en gelooven niet, dat CASTLEREAGH zulk een monster was, als de onbekende Schrijver ons wil diets maken, (bl. 16 en 20.) Hij bood, gedurende acht jaren, als hoofd des *Britschen* staatsbestuurs, een' mannelijken tegenstand aan den gezworen vijand aller vrijheid en volksregten, aan NAPOLEON: dit kan, naar ons gevoelen, vele zonden uitwisschen; maar in dat des Schrijvers zou het veeleer dienen, om die zonden te verzwaren. Het bespottelijk goochelspel, dat de rondom ingeslotene NAPOLEON, om zich te redden, de rol van THEMISTOKLES speelde, wordt hier (zoo als door de tooneelminnende *Franschen* doorgaans) voor goede munt opgenomen, en CASTLEREAGH, zeer tot zijn nadeel, met de Ministers van Koning ARTAXERXES LANGHAND van *Perzië* vergeleken, die immers den *doorluchtigen balling* eene schuilplaats verleenden! — Aan Keizer NIKOLAAS I van *Rusland*, die tot nu toe niet dan blijken van edelaardigheid en wijze gematigdheid heeft gegeven, wordt het zeer ten kwade geduid, dat hij een aantal zamenzweerders, die hem naar het leven stonden, die zijn Rijk omverwerpen, en NB. eene Republiek in *Rusland* wilden oprigten, *door de bevoegde Regtbanken* hunne straf heeft doen ondergaan. (Bl. 273—275.) De brief des Keizers aan den Paus is ons niet bekend.

Wij zeggen dit alles, om slechts de *overdrevenheid* en het geheel *uitsluitende* der oordeelvellingen van den Schrijver te gispen. Over 't geheel zegt hij echter zeer vele waarheden; hij verzet zich mannelijk tegen de slavernij van den geest, waarin het driemanschap van *Frankrijk*, met METTERNICH vereenigd, zuidwestelijk *Europa* zocht te kluisteren; hij spreekt met betamelijken afkeer van dien geestelijken Vorst, beschermer der duisternis (LEO XII), en met gepasten lof van Koningen, die de vrienden hunner volken zijn, zoo als LODEWIJK I van *Beijeren*, WILLEM FREDERIK van *Wurtem-*

berg, en vooral van onzen beminden Koning, die hoogen lof ontvangt wegens zijn vaderlijk en echt *liberaal* bestuur. Wij kennen den Schrijver niet: wij gissen, dat hij een balling uit *Frankrijk* is, die te *Brussel* dit werk heeft geschreven; misschien ook wel een *Belg* uit de *Waalsche* gewesten: in beide gevallen is zijn getuigenis over de hooge mate van vrijheid en welvaart, die *Nederland* nog in 1828 (dus onder hetzelfde Ministerie als tegenwoordig) genoot, hoogst merkwaardig. Hij prijst onder anderen ten hoogste de wetten en inrigtingen op het onderwijs (bl. 213, 214), de echt *liberale* en *constitutionële* denkwijze des Konings (bl. 215—217), en het stelsel van belastingen des jaars 1821. Dat de Schrijver een *Liberaal*, zelfs een wat hevig *Liberaal* is, hebben wij boven gezien. Vanwaar dan toch het tegenwoordige geschreeuw der zich noemende *Belgische Liberalen?* Omdat zij zich *verkocht*, ja in den letterlijksten zin des woords *verkocht* hebben aan de Priesterpartij, *om de verlichting tegen te werken.* Maar het zijn er ook *Liberalen* naar! *België* ligt, wat kennis en verlichting betreft, even als eene donkere plek tusschen *Frankrijk*, *Duitschland* en *Holland;* het was in *dat* land alleen, dat de bevolking eene weldaad, gelijk het *Collegium Philosophicum*, kon verwerpen. *Liberaliteit* is daar slechts eene partijleus, zelfs voor de domste priesters; de zaak kent men er volstrekt niet.

De vertaling van dit boek is ellendig. Uitdrukkingen, zoo als: *hetgeen hetwelk geen betrekking met de algemeene vertegenwoordiging heeft* (bl. 350); gedurig de uitdrukking *de vaste wal*, op bl. 266 tweemaal in éénen volzin, voor *het vaste land* (in een' staatkundigen zin nooit gebezigd); blijken van onkunde, zoo als *Louisburg* voor *Ludwigsburg* in *Wurtemberg; Rijksdag*, in plaats van *Verbondsdag*, te *Frankfort*, (bl. 351) zijn nog het minste. Maar er zijn sommige geheel *onverstaanbare* zinsneden in het werk, zoo als die, welke bijna de geheele 273ste bladzijde beslaat, en die wij eerst, tot staving van ons gezegde, wilden uitschrijven; doch wij hebbén daarvan afgezien, om *en* ons *en* onzen lezeren moeite en verdriet te besparen. De man toont zijne taal en de zamenstelling der volzinnen volstrekt niet magtig te zijn. Hoe lang zal toch ons rijk en krachtig *Nederduitsch* verminkt, mishandeld en tot spel der vreemdelingen worden?

Algemeen Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen voor den beschaafden stand en ten behoeve des gezelligen levens, onder medewerking van een aantal vaderlandsche Geleerden bijeenverzameld, *door* G. NIEUWENHUIS. *VIIde Deel, T—W. VIIIste Deel, X—Z. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1828, 29. *In gr. 8vo.* 684 *en* 164 *bl. f* 8 - 15.

Met veel genoegen ontvangen wij hier het slot van dit in waarheid belangrijke werk, waarvan de hoofdverzamelaar, de verdienstelijke NIEUWENHUIS, op zulk eene droevige wijze aan de Maatschappij en de Letteren ontrukt is geworden. Deze twee laatste Deelen zijn geenszins de minstbelangrijke, en leveren ook rijke stof voor den beminnaar der *vaderlandsche* letterkunde en van merkwaardigheden omtrent de *Nederlanden*; zoodat dit werk voor den *Nederlander* verre te verkiezen is boven het *Hoogduitsche Conversations-Lexicon*, waarin wij wel eens met bevreemding den naam van zekeren vroeg geleerden Heer WITTE, thans hier of daar Professor in *Duitschland*, maar niet dien van JAN DE WITT, de zuil des vaderlands en lotbeschikker van *Europa*, gevonden hebben.

Het is natuurlijk onmogelijk, van zulk een werk een doorloopend verslag te geven. Het zij dus genoeg, hier te melden, dat in deze Deelen de volgende Artikelen, betrekkelijk de *Nederlanden*, worden gevonden: TEMPESTA (de Schilder P. MOLIJN), TENIERS (Vader en Zoon), *Thermometer* (waarbij over DREBBEL en FAHRENHEIT), THOLEN (PIERSON), TICHELAAR (helaas!), TILLY (Ritmeester in 1672), TOLLIUS (naar verdiensten uitvoerig), A. TROMMIUS (de Schrijver der *Concordantie*), TROMP (M. HARPERTSZ.; waarom ook niet CORNELIS?), K. TROOST (de Schilder), DUYMAER VAN TWIST, M. TIJDEMAN, UILKENS, *Utrecht* (Provincie en Stad), *Utrechtsche Vrede* (zeer uitvoerig; waarom ook niet *Utrechtsche Unie?*), VALCKENAER (L. K. veel te kort) en zijn Zoon JAN, VEIRAC, (wat lang naar evenredigheid), VELIUS, *Velp*, *Veluwe*, VENEMA, VERHOEF (!), VERVIERS, VESALIUS, VISSCHER (ROEMER en zijne Dochters), VITRINGA (CAMPEGIUS, Vader, Zoon en MARTINUS), *Vlaardingen*, *Vlie*, *Vlissingen*, VAN VLOTEN, VOETIUS, VOLLENHOVEN (J.), VONDEL, VOORDA (J., B. en J. H.), WIL-

LEM DE VOS, J. VOSMAER, VOSSIUS (G. J., D en I S.), *Vriesland*, *Vriezen*, *Waal*, J. WAGENAAR, L. J. WAGENAAR, *Wageningen*, *Walcheren*, WANDELAAR, WASSENBERGH, TE WATER, *Waterloo*, *Watervloeden* (uitvoerig omtrent de jongste), WAUTERS, VAN DER WERF (P. AZ. en de Schilder A.), WESSELING (P.) WESTER, *Westvriesland*, *Wijk bij Duurstede*, G. WIJNEN, WILLEM I, II, III, IV en V van *Nassau-Oranje*, *Willemstad*, D. WILLINK, *Winschoten*, WINTER (N. S. VAN), J. en C. DE WITT, de Schilder JACOB DE WIT, WITSIUS (waarom niet de edele NICOLAAS WITSEN, de vriend en leermeester van PETER *den Grooten*?), *Woerden*, *Woudrichem*, WOUTERS (uitvinder van de tegenwoordige gedaante der masten), WIJTTENBACH, YPEY (N. en A.), *Zaandam en Zaanlandsche Dorpen*, *Zeist*, *Zuid-Beveland*, *Zuid-Braband*, *Zuiderzee*, *Zuivelbewerking*, *Zwol* en *Zijpe*.

Hoezeer wij deze Deelen met ongemeen veel genoegen doorbladerd, en daarin onder anderen de Artikelen TASSO, *Temperament*, *Utrecht*, *Valisneria*, *Vandalen*, WASHINGTON, *Watervloeden*, *Watervrees*, *Wijsbegeerte*, *Zenuwen en Zenuwziekten* en *Zuid-Amerika* zeer wel bewerkt vonden, zoo hebben wij toch ook eenige aanmerkingen. B. v. op het woord *Talent*; de Schrijver zegt daarvan, dat een *Attisch* 80 *minen*, en een *Alexandrijnsch* eens zoo veel bedroeg, *doch* een *Egyptisch* bedroeg (dus ook) 80 *minen*. Hier hapert natuurlijk iets, en daarenboven meenden wij, dat een *Attisch* talent *zestig minen*, elke van 100 *drachmen*, bedroeg. *Tauris* in *Perzië* mag ten tijde van CHARDIN 350 moskeën en 250,000 inwoners gehad hebben; tegenwoordig zal het veel zijn, indien het een derde zoo veel bevat. Daarenboven is niet *Tauris*, maar *Hamadan*, veel zuidelijker, het oude *Ekbatana*. Het verhaal van TELL (ten onregte hier eene *fabel* genoemd) kan *niet* door de *Hanzesteden* naar het Noorden zijn overgebragt; want het werk van SAXO GRAMMATICUS is wel eene Eeuw vroeger dan het verbond der *Hanze*. Waarom staat in plaats van *tomback* niet *spinsbek*? Op het Artikel *Unitarissen* worden de *Poolsche* Broeders verkeerdelijk *nieuwe Arianen* genoemd. Het onderscheid tusschen de *Arianen* en *Socinianen* is zeer groot: de eersten erkennen niet alleen het voorbestaan, maar ook de hoogste waardigheid van Gods Zoon, als uitgedrukt beeld en vertegenwoordiger der Godheid; de tweeden beschouwen hem als een bloot mensch,

maar door God zeer begunstigd. — Wij twijfelen zeer, of *Venetië* nog den naam verdiene van „ eene der gewigtigste koopsteden van de *Adriatische* zee, wier commissie- en ruilhandel zich over geheel *Europa* uitstrekt." Immers van dag tot dag vervalt *Venetië*, en de handel is bijna geheel aan hare mededingster *Trieste* overgegaan, het lievelingskind van *Oostenrijk*, waarvoor de oude hoofdstad eener Republiek natuurlijk heeft moeten onderdoen. Wij zullen thans zien, wat er van de *vrije haven* zal worden. *Venezuela* is niet, zoo als hier gezegd of ondersteld wordt, *hetzelfde* als de Republiek *Columbia*, maar slechts het oostelijke derde gedeelte derzelve, waaruit zij zekerlijk haren oorsprong ontleend heeft. Doch dit zijn kleine gebreken, onvermijdelijk in de zamenstelling van zulk een uitgebreid en veelomvattend werk; en men mag van de boeken wel zeggen, gelijk van de menschen: *allen hebben gebreken; het beste is datgene, 't welk door de minste ontsierd wordt.*

Beoordeeling van Mr. W. BILDERDIJK's *Nederlandsche Spraakleer, met de spreuk:* Discant artem quam frustra docent, *door Mr.* J. KINKER. *Gevolgd van eenen Brief des Hoogleeraars* MATTHIJS SIEGENBEEK *aan den Schrijver, als bijvoegsel tot deze beoordeeling. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1829. *In gr. 8vo. XXIV en 370 bl. f* 3-90

Toen de Heeren SIEGENBEEK en WEILAND hunne Verhandelingen over de Spel- en Spraakkunst opstelden, deden zij eenen Recensenten-arbeid: want zij beoordeelden de verschillende gevoelens, die toen het meest in aanmerking kwamen, en wezen aan, welke regels zij voor de beste hielden. In zijne talrijke schriften, inzonderheid in zijne *Spraakleer*, treedt de Heer BILDERDIJK als Recensent ook dezer Recensenten op; hij doet dit *sine ira et studio*, wel te verstaan, zonder gramstorigheid tegen WEILAND, zonder gunstbetoon jegens, ja veeleer met hatelijke partijdigheid tegen SIEGENBEEK. Zoo was er eens verschil onder de Ministers van LODEWIJK XVIII, toen men FERDINAND VII vrij, en *Spanje*, gelijk wij zien, dat gebeurd is, daardoor gelukkig wilde maken, of het een oorlog ware, waarbij *Frankrijk* (d. i. de BOURBONS) alleen, of waarbij gansch *Europa* (d. i. al de Vorsten van *Europa*)

belang had: doch dat er krijg moest gevoerd worden, daarin, was men het eens. CHATEAUBRIAND, toen ter tijd Minister, vereenigde aldus de beide gevoelens, *dat deze oorlog eene geheel* Fransche, *en bij gevolg geheel* Europesche *zaak was.* Indien het CHATEAUBRIAND vrijstond, twee verschillende gevoelens in ééne zinsnede zamen te vatten, en daardoor eene andere beteekenis aan de woorden *Europesche zaak* te geven; dan kan het ook ons niet kwalijk genomen worden, indien wij, niet door zamenvatting, maar integendeel door afscheiding, onze stelling waarheid maken, dat BILDERDIJK tegen WEILAND en SIEGENBEEK geschreven heeft *zonder gramstorigheid en zonder gunstbetoon*, enz.

Professor KINKER was oorspronkelijk in de zaak niet betrokken; doch vermits hij, sedert hij Filozoof wilde zijn, meê met SIEGENBEEK's duizeligheid omdwarrelt, en ook al *Nederduitsch* onderwijst, d. i. daaraan meêdoet voor spek en appels, voegde de Heer BILDERDIJK hem van tijd tot tijd, *in geschreven woorden*, gelijk sommigen dat noemen, een *douceur* toe met eene *impertinentie*, of ook wel eens eene *impertinentie* zonder *douceur*. Tot de categorie van *zuivere* impertinentiën (dat is wat anders dan zuivere tijd en zuivere ruimte!) brengt de Wijsgeer KINKER de hem geschonken titels van *Vorstbestrijder*, *Vaderlandberoerder*, *Pligt- en Regtverkrachter*, *Godslasteraar* en *Apenkind*, benevens het op zijn snuifjes nemen zinspelende *Varkenssnuit*. Op dergelijke kleinigheden, die de vrijheid der drukpers bewijzen, vat de Wijsgeer vuur; doch op *zijne* manier: *nam amara lento temperat risu.*

Hij schrijft dan een' sarcastischen brief aan den Redacteur des *Recensents ook der Recensenten*, en aan het slot mogt hij, in *rijmdrift* ontstoken, den Heere BILDERDIJK wel hebben toegeroepen:

I nunc, et verbis virtutem illude superbis!

Maar wat doet hij? Heel wat anders! Hij schrijft eene *beoordeeling* van Mr. BILDERDIJK's *Spraakleer*; en het is geen kind van een beoordeeling; denk dat niet, lieve lezer! — neen! het is eene recensie van 339 bladzijden in groot octavo. KINKER heeft zeker willen toonen, dat hij van geen apen was uitgebroed, gelijk BILDERDIJK meende.

Intusschen is alles nog niet afgedaan. Er volgt nog een brief van den Hoogleeraar SIEGENBEEK, en die brief is ook al op geen half velletje postpapier geschreven: want dan zou er veel overeenkomst wezen met het Onze Vader op de grootte van een stuivertje. SIEGENBEEK, schoon, volgens de verzekering van KINKER, reeds elfmaal door den menschen-eter BILDERDIJK geknaauwd, is er echter (o wonder!) nog gaaf genoeg van af gekomen, om een' brief te schrijven, die ook al een recensie is, van 28 bladzijden in groot octavo.

En wat zal Recensent nu? Hij is veel jonger en oneindig minder geleerd, dan al die strijdvoerende Heeren: maar — hij is een voorstander van de volmaakte gelijkheid van regten en de onbepaalde vrijheid van onderwijs. Bovendien is hij Protestant, en dus vrij in zijne opvatting van de leer des Bijbels. Op hemzelven past hij de woorden toe: *Ik ben verstandiger dan al mijne leeraars.* Hij zal het voetspoor drukken van zoo vele jonge Regtsgeleerden in ons vaderland, die het slagtoffer zijn van de dwingelandij der Ministers. Hij zal het gevaar trotseren. Hij zal KINKER en SIEGENBEEK recenseren, *et que soit mis au ban de la nation quiconque ne sera pas de son avis!*

Op de volgende wijze zal hij zijne grieven aan de Natie bekend maken...... Maar neen! hij zal zedig wezen. Professor KINKER is geen katje, om zonder handschoenen aan te tasten. Hij wil zich spiegelen aan het voorbeeld van Mr. BILDERDIJK.

Eerstelijk zal hij dus handelen over de *Spelling* (*Ortographie*);
Ten tweede, over de *Woordgronding* (*Etymologie*);
Ten derde, over de *Woordvoeging* (*Syntaxis*), en
Ten vierde, over de *Klankmaat* (*Prosodie*).

I. De Heer KINKER beschuldigt den Heer BILDERDIJK van geene regelmaat voor de spelling voor te dragen, noch ook voor zichzelven die te bezitten: en deze beschuldiging is niet ongegrond. Voor iemand, die over de zaak zelve niet na wil denken, is het vrij gemakkelijk, stipt naar SIEGENBEEK te schrijven: maar ook een onderzoeker der zaak, al valt hij in sommige punten BILDERDIJK bij, zal in vele opzigten onzeker blijven, *wat* eigenlijk de leer van BILDERDIJK is. Doch het voorbeeld, door KINKER, bl. 6, omtrent *wáárin* of *waar in* gekozen, is zeer ongelukkig: want daar blijft BILDERDIJK zich gelijk. Immers, wanneer hij *in* afgescheiden schrijft, laat hij daar den toon op vallen.

„ Maar alleen *wáárin* de ziel als beginfel en oorzaak erkend „ wordt, ja *waar in* zij leeft," Voorts zegt BILDERDIJK (*Spraakleer*, bl. 349) niet, dat het voorzetfel *van waar*, *daar* enz. afgefcheiden *altijd* den toon heeft; maar alleen, dat *wáárvan*, *wáárdoor* enz., aaneengefchreven, den toon op de eerfte greep, naast elkander afgefcheiden ftaande, op de laatfte greep hebben, als *waar ván*, *waar dóór*. Echter erkennen wij, dat deze onderfcheiding in fchrijfwijze *willekeurig* is. Wat het voorbeeld van BILDERDIJK aangaat; elk, die weet, hoe moeijelijk dergelijke drukfeilen, ja fchrijffouten zelfs, te vermijden zijn, zal hem hier naar zijne theorie, en niet naar zijne practijk willen beoordeelen.

Omtrent de fpelling van *lach-en* of *lag-chen* geven wij den Heere KINKER in bedenking, of het niet verkieslijk ware, de regelmaat van *Joch-em*, *Loch-em*, *Mech-elen* te volgen. Wat die wederzijdfche mededeeling van den tusfchenin ftaanden medeklinker betreft, waar BILDERDIJK zoo veel van opgeeft; dit is waarheid, met betrekking tot de uitfpraak, verder niet: want *ergens* moet men toch afbreken, en dan is het best achter de *ch*, als in *Mech-elen*. Zoo doet men ook met de zamengeftelde *x* in *Lux-emburg*, *Tex-el*, enz. *Rachel* behoort men af te breken *Ra-chel*. En al vindt men bij BILDERDIJK *lichaam* enz. gefchreven, niemand zal daarom zoo dom zijn *li-chaam* te lezen.

Met reden berispt de Heer KINKER, bl. 18, BILDERDIJK's gewoonte, om *hy* enz. in plaats van *hij* enz. te fchrijven.

Schoon het niet te ontkennen is, dat de Heer KINKER het deels duistere, deels onvolledige van BILDERDIJK's drangredenen, om *bloeiën* enz. in plaats van het meer gebruikelijke *bloeijen* te fchrijven, met fcherpzinnigheid aantoont, fchijnt het zich echter aan het gezond en onvooringenomen verftand aan te bevelen, om van *groei*, *bloei* enz. af te leiden *groeiën*, *bloeiën*. De overgangsletter *j* behoeft even min er bij gefchreven te worden, als in *zeeën*, *knieën*, of *zeën*, *kniën*, van *zee* en *knie*. Het is waar, de *w* wordt gevonden in *vrouwen*, *dauwen*; maar men fchrijft ook *vrouw*, *dauw*. De regelmaat, door BILDERDIJK met een' noodeloozen omhaal van geleerdheid en een redeloos gefchimp op andersdenkenden voorgedragen, is daarom *op zich zelve* niet verwerpelijk: door *haar* te volgen, zou het aanleeren onzer taal voor den vreemdeling vereenvoudigd worden.

Wat de schrijfwijze van *macht* of *magt* en dergelijke betreft; *a priori* valt er welligt even veel voor den *Siegenbeekschen*, als voor den *Bilderdijkschen* regel te zeggen: ja! zegevierend beroept zich Professor SIEGENBEEK op het onderscheid, door de gewoonte gevestigd, om wel de *g*, maar nooit de *s* of de *v* als fluitletters te bezigen; en te regt mag hij vragen, waarom men niet zoo wel *magt* als *mag* zou mogen spellen, daar men toch beide uitspreekt met de *ch*, *macht* en *ik mach*. Maar wederom zijn wij van gevoelen, dat de spelling van BILDERDIJK, *recht*, *plicht*, *macht*, voor hen, die zich op geene taalstudie toeleggen, veel gemakkelijker is, dat zij althans even goed is in 't afgetrokkene, en, om beide redenen te zamen genomen, de voorkeur verdient.

Over andere bijzonderheden, althans voor het tegenwoordige, met den Heer KINKER henenstappende, gaan wij met hem over tot de *Woordgronding* of *Etymologie*.

II. Omtrent de buiging der bijvoegelijke naamwoorden, als zelfstandigen gebezigd, en den derden naamval in het meervoud, als liefst in alle geslachten gelijk, zoodat men b. v. zou behooren te schrijven: *ik heb den op het stroo liggenden kranke* (niet *kranken*) *bezocht*; en: *ik heb het den goeden moederen* (niet, gelijk in den tweeden naamval, *der goede*, of, met onderdrukking van het voorzetsel, *de goede moederen* in den vierden naamval) *gezegd*; daaromtrent zouden wij met KINKER ons wel zonder aarzelen bij BILDERDIJK willen voegen, en van WEILAND ons afscheiden.

Maar thans zijn wij tot eene plaats in het werk van KINKER gevorderd, waar hij ons toeschijnt zich uitnemend verdienstelijk te hebben gemaakt. BILDERDIJK gaat het bespottelijk misbruik van *deszelfs* en *derzelver* voor *zijn*, *haar* en *hun* te keer; en daarin is KINKER het met hem eens. Maar nu wil BILDERDIJK *deszelfs* en *derzelver* voor *ejus*, *eorum* en *earum* geheel verbannen hebben; en daartegen verzet zich KINKER met eene onpartijdigheid en bondigheid van redenering, die boven onzen lof verheven is. In dichtmaat echter blijve *deszelfs* en *derzelver* even zeer verbannen, als *welk* en *dewelke*, zoo dikwijls zij betrekkelijke voornaamwoorden zijn. *Welk eene vreugde!* is heel wat anders; want dat beteekent, *hoe groot eene vreugde!* Het gezag der Dichteren is op beide punten beslissend.

Met reden verwijt KINKER BILDERDIJK zijne zucht,

om aangenomen kunsttermen in een' anderen zin te verstaan, dan die algemeen erkend, en daardoor voor allen verstaanbaar is; maar, de *terminologie* daargelaten, schijnen beide Heeren het eens over de gevallen, waarin, naar *ons* taaleigen, de *wenschende en toegevende wijze* (gewoonlijk de toevoegelijke, bijvoegelijke of aanvoegende wijze geheeten) noodig is, namelijk alleen bij het *wenschen* en *toegeven*, b. v. *ware het zoo! opdat het zoo zij*, of ook: *zegeviere de boosheid voor een' tijd, echter* enz.

Omtrent het onderscheid tusschen *Laat mij dat doen!* (gebiedend) en *Laat ik dat eens doen!* (smeekend) verklaart KINKER zich voor het gevoelen van BILDERDIJK; en denkelijk zullen de meesten hem bijvallen, ten einde dat fijn en somwijlen onmisbaar verschil van uitdrukking in onze taal niet verloren ga. Maar BILDERDIJK heeft over dat *laat ik* en *laat mij*, in zijne *Spraakleer*, slechts luchtig en oppervlakkig; KINKER, in zijne beoordeeling, doordacht en uitvoerig gehandeld.

Bij alles stil te staan, en alles even diep te onderzoeken als de Heer KINKER, is ons niet mogelijk, of deze beoordeeling zou zoo groot moeten worden als de zijne. Wij zullen ons dus zoo veel doenlijk bekorten. KINKER is het met WEILAND, SIEGENBEEK en het gevestigd spraakgebruik eens, dat men *goedkooper* en *goedkoopst* in de meest algemeene beteekenis mag blijven zeggen. *Beter koop* en *de beste koop* keurt hij insgelijks goed. Men zegt b. v. *Dit is wel goedkoop; maar dat is nog goedkooper, en dat daar ginds het goedkoopste* (*goedkoop*, *goedkooper* en *goedkoopste* aaneengeschreven). Onzes inziens echter zou het wenschelijk zijn, dat men het aaneengeschreven *goedkoop* eerst uit de schrijftaal, en naderhand of gelijkertijd uit de spreektaal verwierp, en daarvoor het ook door KINKER goedgekeurde in de plaats stelde, b. v. *Dit is wel goede koop; maar dat is beter koop, en dat daar ginds is de beste koop*, de bijvoegelijke en zelfstandige naamwoorden natuurlijk vaneengescheiden.

Geestig en grondig handhaaft KINKER de algemeen geldende beteekenis der bijvoegelijke naamwoorden op *sch*; verwijst BILDERDIJK, die den titel *Vaderlandsche Historie* voor *Historie des Vaderlands* niet verkroppen kan, naar zijne eigen uitdrukking *Fichtsche heltoorts* voor *heltoorts van Fichte*, en beroept zich op den *Heidelbergschen Catechismus*, de *Hemelsche ligchamen*, benevens de *Leydsche boter* en *Hoogeschool*.

Voorts verwerpt de Heer KINKER, naar wij gelooven met reden, den zoogenoemden naamval van nadruk en onverbondenheid. Hij is ook waarlijk overtollig: indien men met WEILAND slechts vier naamvallen erkent, en deze den *eersten*, *tweeden*, *derden* en *vierden* noemt, kan die *vierde*, als algemeen gebogen naamval, zeer wel tot voortzetting van den *tweeden* dienen, b. v.: *Maurits was een zoon des edelen Willems den Eersten, den grondvester van ons gemeenebest.* Want in zulk een geval alleen zou men dien *casus emphaticus* noodig hebben. De spreekwijze: *Het is eenen Jan Pieterse*, schijnt ons toe te moeten wezen: *Het is* EENE *Jan Pieterse*. *Eene* is daarom niet vrouwelijk, zoo min als *deze*, wanneer ik zeg *deze man*; maar van *soortmakend*, gelijk het doorgaans is, wordt het *persoonbepalend*, en daarom mag er de doffe *e* niet in onderdrukt worden. Wat is hierop het gevoelen van den Heer KINKER?

Deze Heer kan zich in geenen deele met de stelling van BILDERDIJK vereenigen, dat *al* onze oorspronkelijke werkwoorden *ongelijkvloeijend* zijn, *niet één* onzer *gelijkvloeijende* werkwoorden oorspronkelijk is.

Ook over de geslachten der naamwoorden is er veel verschil. BILDERDIJK beweert, dat de woorden een eigen geslacht hebben uit den aard hunner vorming, en wel eens een ander geslacht verkrijgen door persoonlijke toepassing, b. v. *de verbalia op ing zijn vrouwelijk*, gelijk *vinding*; maar *Koning* (de kunnende of veelvermogende man) is mannelijk door toepassing. KINKER wil meer uitgaan van het beginsel, dat de woorden zoo veel mogelijk hun geslacht hebben naar den persoon of het wezen, hetwelk zij aanduiden; dat men door persoonsverbeelding het mannelijk of vrouwelijk geslacht zoekende aan zaken en denkbeelden, naar mate het werkend of het lijdend beginsel er meer aan eigen was; en zoodanige woorden, welker geslacht moeijelijk te bepalen was, met der tijd onzijdig begon te bezigen. Natuurlijk moet in beide stelsels het gevestigd taalgebruik niet zelden beslissen.

III. Met betrekking tot de *Woordvoeging* of *Syntaxis* verdedigt KINKER met BILDERDIJK's eigen voorbeeld, dat met deszelfs aangeprezen regel in tweestrijd is het gebruik van zoogenaamde overladen adjectiven, mits het met oordeel geschiede, b. v. *de van alles beroofde man*, voor *de man van alles beroofd*. Even gunstig denkt de Heer KINKER over

het buigen van den Infinitivus door *te* voorafgegaan, b. v. *de nog te verrigtene zaak*, en dit zijn gevoelen staaft hij met redenen en voorbeelden. Voorts verdedigt hij ook de spelling van *behalve*, in plaats van BILDERDIJK's *behalven*.

BILDERDIJK vaart geweldig uit tegen den uitgang *lijk* achter *ig*, ten einde daardoor een bijvoegelijk naamwoord tot een bijwoord te maken, schoon die aanvoeging overtollig is, b. v. *heiliglijk leven*, voor *heilig leven*; en beweert al verder, dat de uitgangen *ig* en *lijk* (voor *elig* zegt hij), terwijl hij desniettegenstaande erkent, dat *lijk* voor *gelijk* is, eensbeteekenend zijn. KINKER toont het tegendeel aan: *ig* drukt meer eene inwonende eigenschap uit, als in *waterig*, *beenig*, *grondig*; wil men eene gelijkheid of zweem naar iets aanwijzen, dan zegt men *waterachtig*, *beenachtig*. *Lijk* verliest achter zelfstandige naamwoorden zijne grondbeteekenis van *gelijk* niet, b. v. *menschelijk*, *goddelijk*. KINKER wil dan ook die *l* in *lijk* nooit hebben onderdrukt, even min als de *l* in *ling*: hij verkiest dus *adellijk* en *hemelling*, naar de aangenomene spelling, met verwerping van BILDERDIJK's *adelijk*, *hemeling*.

Eéne vraag slechts. Zou de verdubbeling der *l* in *adellijk*, *hemelling* enz. wel noodig zijn? Heeft althans het gebruik die verdubbeling in de uitspraak niet reeds verworpen? want hoe zou men anders in dichtmaat *adelijk* kunnen zamentrekken in *aadlijk*, *hemeling* in *heemling*? Zouden de uitgangen *lijk* en *ling* geen *ijk* en *ing* achter de *l* mogen worden, waar het woord mede eindigt, om verwarring voor te komen met de zelfstandigen *lijk* en *ling*? Als men schrijft *een adellijk lijk*, schijnt dat woord *lijk* tweemaal te worden gebezigd. Regelmatig echter is de spelling van SIEGENBEEK, WEILAND en KINKER in dit opzigt zeker, en van die zijde valt er niets tegen te zeggen.

Bl. 166 — 185 zijner beoordeeling toont KINKER het

onvolledige, onnaauwkeurige en duistere van hetgeen BILDERDIJK zegt omtrent de innige en uiterlijke zamenstelling, als ook over zekere soort van ongeoorloofde zamenstelling van woorden, met zeer veel scherpzinnigheid aan, en geeft zijne partij, door het kiezen van voorbeelden, *dwarsdrijven* b. v. bl. 183, eenige steken onder water. Meerdere onvolledigheid over de zamenstelling, b. v. van *gouden-uurwerkmaker*, voor een' *vervaardiger van gouden uurwerken*, verwijt hem KINKER bl. 185—187. BILDERDIJK, namelijk, zwijgt daarvan; en dit is zoo veel te erger, daar WEILAND er aan gedacht heeft.

Bl. 188—192 toont KINKER onwederlegbaar aan, dat BILDERDIJK ongelijk heeft met *grijzaart*, *Spanjaart* enz. voor *grijsaard*, *Spanjaard* te schrijven. KINKER zegt, dat BILDERDIJK dat woord *grijzaart* gaarne tot een voorbeeld neemt; maar als eerstgenoemde *grijnsaard*, voor iemand *die gewoon is te grijnzen*, bl. 190 zijner beoordeeling aanhaalt, dan is dat zeker weder een steek onder water, aan BILDERDIJK toegebragt.

Tegen de *appelde rijst*, *koeken* en *melk* onzer *oude huismoeders*, bij BILDERDIJK, stelt KINKER zijne *spaanschgeperde agurkies* over, en spreekt van *ergens meê geplatteboeuderd en gepijpkant te wezen*. Ook over de *woordschikking* (*constructie*) en het gebruik van den *volmaakt voorleden tijd* enz. is KINKER zeer beredeneerd, en gooit er, tot verlevendiging, eenige doeltreffende aardigheden onder. En thans zijn wij gevorderd tot de *Klankmaat* of *Prosodie*.

IV. Dat KINKER hier niet minder op zijn grondgebied is, behoeft geen betoog. Vermits Recensent den Heer KINKER in al het overige gelijk geeft, zal hij zich slechts drie aanmerkingen veroorloven.

1°. Naar den zesden regel, door BILDERDIJK voorgedragen in het eerste deel der *Nieuwe Verscheidenheden*, blijft de uit haren aard lange sylbe, die den toon voorafgaat, lang, offchoon toonloos, en op dien grond plag hij b. v. *onmogelijk* te scandéren. Intusschen neemt hij voor het eengrepige woord, dat in de zamenstelling onmiddellijk achter het *accent* komt, een *positione kort* aan, b. v. in *draagstoel*, schoon zamengesteld uit *draag* en *stoel*. Dat dit eene ongelijkheid in grondbeginsel verraadt, is blijkbaar. In zijne

Spraakleer heeft BILDERDIJK zich dan ook minder duidelijk op dat punt verklaard. Tegenspreken wat hij eenmaal geschreven had, wilde hij niet; maar zijne stilzwijgendheid geldt voor eene terugroeping van dien zesden regel. Ons dunkt dus, dat de *Toon- en Maatregeling* van BILDERDIJK tegenwoordig niet anders is, dan hetgeen KINKER de *rhythmische Maatkunde* noemt. Dat de waarde der lettergrepen bepaald wordt door den driederlei toon, als in *antwoorden*, *ongemeen*, *vaderland*: dat men alzoo niet langer moet spreken van *lang*, *kort* en *twijfelachtig*; maar alleen van *hoog*, *laag* en *middelsoortig*: en voor onze gewone verssoorten, niet bij de invoering van het *metrum* en *rhythmus* der Ouden, kan men met die *toonmaat*, gelijk de Heer KINKER zelf erkent, wel toe.

2°. Zou men niet wèl doen met in onze rhythmische prosodie drie teekenen, en dus één nieuw teeken er onder, in te voeren, ten einde den toonval gelukkig te kunnen afbeelden, naar de aanwijzing, die reeds HUYDECOPER gaf, nopens den verschillenden trant der Alexandrijnen? Alsdan zou (—) hoog, (⌒) middelsoortig, en (◡) laag kunnen aanduiden. Men zou alsdan de door KINKER aangehaalde regels van BILDERDIJK, bl. 272, en die van HOOFT, bl. 275, aldus kunnen afteekenen:

Wat! zaagt ge, ontroerde moeder,
In hem den moorder niet van zijn godvruchten broeder,
Gods lust en de uwe? (Want *uwe* vordert hier wel degelijk den toon.)
De moed, de woede, en spijt, glom in zijn oog, en vonkte
Den ruigen wenkbraauw door, die langs het voorhoofd pronkte
En 't licht verduisterde van 't schittrend oogbolgraauw.
Schrik niet, ik wreek geen kwaad, maar dwing tot goed:
Straf is mijn hand, maar — lieflijk mijn gemoed.

3°. Ten slotte: wanneer men de maat *niet* naar den toonval alleen, maar *ook* en *voornamelijk* naar den duur der lettergrepen afteekent, hoe kan de Heer KINKER bl. 286 dan

tegenspreken, dat *voorwerp*, al volgt er een klinker achter de *rp*, een spondéus is? Het is eene lettergreep van de *veertiende* klasse; indien er een medeklinker volgde, als in *voorwerp mijner bedoelingen*, dan zou het eene van de *achttiende* klasse zijn. Maar in het laatste geval zou die greep tot de *zeer lange*; nu alleen, in *o edel voorwerp onzer bedoelingen*, tot de *lange* lettergrepen behooren. In *beide* gevallen blijft zij *lang*. Hoe kan dan de Heer KINKER den *Alcaïschen* regel van BILDERDIJK: *o edel voorwerp onzer bedoelingen*, berispen, daar het vers volkomen goed is naar de theorie van KINKER zelven, *Hollandsche Prosodia*, bl. 170, en daar de laatste in *voorwerp* bovendien nog langer wordt door de invallende middelrust in de *Alcaïsche* maatverdeeling?

De achteraangevoegde zeer belangrijke Brief van den Hoogleeraar SIEGENBEEK geeft eene niet onaardige inlichting omtrent BILDERDIJK's dartel minnelied, *Ingetogenheid* betiteld (ja wel *betiteld!*). Het is eene navolging van het Latijn van APULEJUS. Recensent is niet voornemens, dergelijke verzen immer te vertalen; maar, indien hij het deed, zou hij ten minste den oorspronkelijken vervaardiger *noemen*, al ware het slechts om zich niet *alleen* met de verantwoordelijkheid te beladen, indien er soms aan een meisje hare onschuld des harten door ontstolen wierd. Maar ook *dan* bestond er medepligtigheid. Het zou *diefstal* zijn *door meer dan één persoon*, denkelijk wel niet *bij nacht*; maar ook *door binnenbraak?* — *Sensu figurato, maxime; sensu proprio, non item. Doctiores litem dijudicent!*

Nederlandsche Legenden in rijm gebracht door Mr. J. VAN LENNEP. *IIIde en IVde Deel. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1829. *In gr. 8vo. 157 en 179 Bl. f 6 - :*

Wij hebben bij de beoordeeling van de twee eerste deelen dezer vaderlandsche Legenden verdienden lof toegezwaaid aan den jeugdigen Zanger, die van de Muze de roeping

scheen ontvangen te hebben, om den romantischen dichttrant der SCOTTS en der BYRONS in onze Letterkunde te doen wortelen, en met hunne kleuren onze oude, lang verwaarloosde Legenden en Overleveringen te verlevendigen en op te luisteren. Vooral bij zijnen *Adegild* vertoefden wij met innige belangstelling, en dit eerste proefstuk scheen ons voor het vervolg eenen rijken oogst te beloven van even treffende, door juiste karakterschildering en getrouwe inachtneming des kostuums uitstekende, en, wat dichterlijke uitdrukking en behandeling betreft, nog onberispelijker kunsttafereelen. Spoedig, misschien al te spoedig, (want het *festina lente* moet de kenspreuk vooral van den jeugdigen Zanger zijn) volgden deze beide nieuwe deelen, een romantisch gedicht behelzende, dat, onder den titel van *Bertha en Jacoba*, in zes zangen de ongelukkige liefde onzer bekende trouwlustige en Hoeksche Landvrouw voor den Kabeljaauwschen *Willem van Arkel*, de laatste telg dier hooghartige Baanderheeren, zoo beroemd in onze Geschiedenis, behandelt. Het verplaatst ons dus in een tijdperk van onrust en tweespalt, midden in den openlijken kamp en de geheime intrigues van de magtige partijen der Hoekschen en Kabeljaauwschen, midden onder die stoute en magtige Edelen, welke, onder voorwendsel van voor de regten van *Jacoba*, of voor het Ruwaardschap van haren Oom te strijden, eigenlijk niets anders zochten, dan zelve hunne magt te vergrooten, of eenen verouderden wrok aan hunne tegenstanders te koelen. De keuze des tijdperks is dus geenszins ongelukkig; en het talent van eenen SCOTT zoude deze schoone lijst gevuld hebben met een dichttafereel, dat aan de zijde zijner beste voortbrengselen konde geplaatst worden. Eene andere vraag is het, of ook VAN LENNEP dit gedaan hebbe op eene wijze, zijnen *Adegild* waardig; en wij zullen dezelve grondiger kunnen beantwoorden, na eerst de poëtische fabel, gelijk de Dichter dezelve heeft ingerigt, in hare hoofdtrekken geschetst te hebben.

De eerste zang, volgens erkentenis van VAN LENNEP zelven, grootendeels uit de *Châtelaine* van Mad. A. TASTU ontleend, voert ons in het vorstelijk slaapsalet der schoone *Jacoba*, waar zij zich den tijd met verliefde raadseltjes verdrijft, en eindelijk door de, letterlijk naar SCOTT vertaalde, zangen der schoone *Bertha* wordt in slaap gesust. Met

een' kleinen fprong komen wij thans aan het ledekant van den eergierigen *Walraaf van Brederode*, het erkende hoofd der Hoekfchen, die op niets minder doelt, in zijne vergeverderde jaren, dan op de hand en de Gravenkroon der bevallige Vorftin. Intusfchen wordt ons bekend gemaakt, dat deze, wie haar weduwftaat al fpoedig tot last was, een gunftig oog had geflagen op *Willem van Arkel*, den gevangene van haren Vader. Heimelijk gaf zij last, om hem te ontflaan en tot haar te leiden, in de hoop van door een huwelijk met hem zoo wel hare eigene neiging, als het vuur der partijfchap te zullen bevredigen. Ongeduldig verbeidt zij zijne komst reeds in den vroegen morgen; daar leidt men een' Oorlogsman bij haar in, dien zij haren lieveling waant; maar het is *van Zijl*, de minnaar der fchoone *Bertha*, die de tijding brengt van de overrompeling van Gorinchem door de Kabeljaauwfchen. De verlegenheid over deze misvatting verdwijnt fpoedig door de komst van *Arkel* zelven. In den derden zang vinden wij de voornaamfte Raadslieden der Gravin op haren last vergaderd. Reeds befloten tot de daad, tracht zij zich de vrijftelling van *Arkel* te doen aanraden; maar, toen dit plan fchipbreuk leed op den wrok der Hoekfche Edelen, kleurt zij hare vergevensgezindheid zoo goed mogelijk, waarop hare aanhangers verbolgen ter Raadzale uitftuiven, en zij zich, hare onrust onder een blij gelaat verbergende, ter jagt begeeft. Op deze feestpartij, die de vierde zang levendig fchildert, wordt een aanflag op het leven van *Arkel* (men verneemt niet, door wie aangelegd), door de gelukkige tusfchenkomst van *van Zijl* verijdeld; *Brederode* krijgt er de lucht van het huwelijksplan der Gravin, en deze neemt hare vriendin *Bertha* te baat, om eenige openingen aan den gelukkigen jongeling te doen. *Bertha*, door het vroeg en lang gehoor van *van Zijl* bij *Jacoba* in den waan gebragt, dat deze de uitverkoren is, wendt zich aan den verkeerden en zwijgt tegen *Arkel*, die, onthutst door het gevaar, dat hij pas ontkwam, niets van de liefde der Gravin vermoedende, en op de aanvrage, om de gerezene onlusten door zijne perfoonlijke tegenwoordigheid te dempen, fteeds een weigerend antwoord verkrijgende, wantrouwen opvat tegen de opregtheid zijner begunftigfter. Deze achterdocht, door den verraderlijken *van Druten*, den handlanger van *Brederode*, aangewakkerd, brengt hem tot het befluit, zoo fpoedig mogelijk naar het hem getrouwe Gorcum te ontfnap-

pen. Hij mengt zich derhalve, in den vijfden zang, onbemerkt onder het gevolg van den Abt van Egmond en *Eggert*, *Bertha's* Vader, die, met *Jacoba's* geheim bekend, door haar naar den Bisſchop van Utrecht gezonden waren, om dezen op haar nieuw huwelijk voor te bereiden. Doch *Arkel*, op deze reis, al bijzonder toevallig en ongemotiveerd, een' der knapen ziende, die hem op de jagtpartij wilden vermoorden, ſchiet toe en houwt denzelven ter neder. De tijd van zijn incognito was nu voorbij, en, niets willende hooren van de inlichtingen, welke de ontzette *Eggert* hem tracht te geven,

Spreekt hij en geeft zijn paard de ſporen,
En wendt zich ſtraks in vollen draf
Van de andren langs een zijweg af.

Vrij verbluft vervolgt het gezantſchap zijnen weg, maar ſtoot ſpoedig op eene partij Kabeljaauwſchen onder *Jan van Egmond*, die, geholpen door *van Druten*, welke zich vermomd onder het geleide bevond, allen gevangen neemt en met zich naar Gorinchem voert.

Intusſchen roept *Jacoba*, die hare liefde verſmaad waant, alles onder de wapenen, en voert het grootſte gedeelte harer aanhangers in het ſterke ſlot van Gorcum, dat nog door hare partij verdedigd werd, terwijl andere benden de ſtad inſluiten. *Van Druten*, ſlechts overlooper in ſchijn, doet al het mogelijke, om de ſtad bij overrompeling te laten verrasſen, maar wordt bij zijne terugkomst van een verradersuitſtapje, op hetwelk hij de eenige ſpoken zag, die in dit gedicht optreden, door *Arkel* betrapt, die ook alleen eene wandeling in het duister doet, en hem, men begrijpt niet door welke waanzinnigheid, terſtond weder in genade aanneemt en eenen gewigtigen post betrouwt. Zeer gepast voor de ontwikkeling van den knoop, neemt *Arkel van Zijl* gevangen, en voert den gekwetſten tot *Eggert* en zijne *Bertha*; daar bezoekt hij hem vervolgens, en ſpoedig lost zich het ongelukkig misverſtand op. Hij erkent de liefde van *Jacoba* en de intrigues van den verraderlijken *van Druten*, begeeft zich met *Eggert* en *Bertha* vermomd, men begrijpt niet regt op welke wijze, naar de bedrogene Gravin, die ongelukkigerwijs reeds het teeken tot den aanval gegeven heeft. Wel wordt door haar zijne verontſchuldiging aange-

nomen; maar reeds is *Brederode* met zijne fcharen tegen de ftad gerukt, en let op geen tegenbevel. De flagting begint; *Arkel* ziet het, bereikt al zwemmend en vechtend de ftad, en ftelt zich aan het hoofd der verdedigers. Spoedig treffen *Brederode* en *Arkel* elkander aan, en beginnen in het midden der verwarring een afzonderlijk tweegevecht. *Jacoba* komt; hare ftem fcheidt de vechtende benden, maar helaas! te laat om haren *Arkel* te behouden; want, op de ftem der Gravin zijn zwaard opftekende, wordt hij verraderlijk door zijnen tegenftander, die niets ontziet, getroffen:

Hij valt; doch voor de laatfte maal
Zwaait hij verwoed den heldendegen,
En Breeroo is ter neêrgezegen
In 't oogenblik der zegepraal,
Verflagen door zijns vijands ftaal.

En hiermede eindigt het gedicht, na ons nog gerustgefteld te hebben omtrent het fpoedig gevolgde huwelijk van *Bertha* met *van Zijl*.

Uit deze dorre ontleding blijkt het reeds, dat de *Adegild* zich oneindig meer tot de heroïfche poëzij heenneigde dan het onderhavig gedicht, hetwelk vele overeenkomst heeft met eenen gewonen Liefderoman, enkel op intrigue gebouwd is, en in zijnen laatften zang flechts op het Episch gebied overgaat. Vandaar de dubbele handeling, die tusfchen *Jacoba* en *Arkel*, en die tusfchen *Bertha* en *van Zijl*, welke, foms in elkander gevlochten, zich eigenlijk toch geheel afzonderlijk ontwikkelen; een hoofdgebrek, onzes inziens, dat aan de eenheid des gedichts grootelijks fchaadt, en de belangftelling voortdurend verdeeld houdt. Bovendien zijn er in den aanleg der fabel nog verfcheidene leemten: de liefde der pas weduw gewordene *Jacoba* voor den verklaarden vijand van haar geflacht had beter gemotiveerd dienen te worden; de jonge Gravin konde ons, in eene hartstogtelijke alleenfpraak of vertrouwelijk gefprek, zoo gemakkelijk in het geheim hebben ingewijd, hoe zij tot die liefde gekomen was, — iets, dat eene betere *entrée de pièce* zoude hebben daargefteld, dan de raadfeltjes van Mevrouw TASTU. De misvatting van *Bertha* omtrent het voorwerp der liefde van hare

meesteres is vrij ongerijmd, daar *van Zijl* toch in allen gevalle slechts eene ondergeschikte plaats bekleedde. VAN LENNEP schijnt dit zelf gevoeld te hebben, en, ten einde zulks te vergoelijken, laat hij in den zesden zang *Bertha* niet onaardig zeggen:

> Ik dacht, dat elk, ook mijn Gravin,
> Van Zijl moest zien met Bertha's oogen.

De aanslag op *Arkel's* leven gedurende de jagtpartij is met niets, dat voorafgaat, in verband gebragt; terwijl het zoo natuurlijk geweest zoude zijn, dien aan *Brederode's* intrigues vast te hechten; — ook de gelegenheid ter wraak aan *Arkel* op zijnen sluipmoordenaar wordt zoo bijster toevallig voorgesteld, dat men de vraag niet onderdrukken kan, hoe toch die snaak te Zevenhuizen kwam, waar niets hem riep, en den Haag verliet, waar hij niets te duchten had. Eindelijk de zesde zang, anders verreweg de beste en levendigste, wat dichterlijke uitvoering betreft, vloeit over van onwaarschijnlijkheden.

Wat de historische trouw aangaat, zoo houdt VAN LENNEP zich meer aan dezelve in nietsbeduidende kleinigheden, dan wel in de hoofdzaken. Want de geheele minnehandel van *Jacoba* is slechts eene traditie, voor welke geen geschiedkundige grond is op te geven, en ook andere hier voorkomende daadzaken zijn onhistorisch. Zijne aanteekeningen zijn opgevuld met de diplomatisch gestaafde geslachtsbetrekkingen der minst optredende personen; alsof het in een gedicht eenig onderscheid maakte, of vader en moeder, echtgenoote en zuster van eenen op den achtergrond staanden persoon minder juist waren opgegeven. Liever wenschten wij, dat deze wijdloopigheid ware besteed geworden aan de beschrijving van de zeden en gewoonten des tijds, van welker schilderingen ook meer partij konde getrokken zijn tot opluistering des gedichts. SCOTT is aan die nationale voorvaderlijke tafereelen voornamelijk zijnen opgang verschuldigd: mogt VAN LENNEP hem hierin even getrouw als in sommige zijner voorzangen volgen! Doch hij zal denken: niet alles te gelijk; eene valkenjagt op een wild zwijn, was genoegzaam versiersel voor deze zes zangen; een steekspel zal dienen tot vehikel voor eene volgende Legende; dan eene heksenverbran-

ding; vervolgens eene kerkwijding, enz.: men moet zijne krachten ſparen. Raden wij hier de letterkundige plans van onzen jeugdigen Zanger, dan komt hij ons voor op een dwaalſpoor te zijn. *Unum agas; non multa, ſed multum:* want

Saepius in libro memoratur Perſius uno,
Quam levis in tota Marſus Amazonide.

De karakterſchildering is over het algemeen juist en door welaangebragte contrasten treffend: zeer ſchoon ſtaat de weelderige *Jacoba* tegen de kuiſche en hopeloos minnende *Bertha* over; de eergierige en listige *Brederode* tegen den braven, zachtzinnigen *Eggert*; de vadzige en welgebuikte Abt van Egmond tegen den krachtigen *Arkel*, wiens wantrouwigheid alleen niet in dergelijke karakters ſchijnt te pasſen. Het verhaal is door gepaste epiſodes en tusſchengeſtrooide liederen verlevendigd; alleen het begin van den eerſten zang, van Franſchen bodem ontleend, past weinig bij het geheel; beter beviel ons het lied van Culenborgs Heer, zeer aardig toegepast, ſchoon letterlijk uit den *Marmion*; het lied van den Eiber of Ooijevaar, eene echte Nederlandſche Legende, en het lied der Geesten in den zesden zang. Maar bij alle deze verdienſten, tot welke men nog eene doorgaans ſierlijke en vloeijende dichterlijke uitdrukking en meestal onberispelijken versbouw voegen kan, mist dit dichtſtuk dat geheimzinnige, hetwelk de onnavolgbare SCOTT zoo tooverachtig over zijne meesterwerken weet te verſpreiden, en die ſtoute en krachtige penſeelſtreken, door welke hij ons in één enkel oogenblik zijne hoofdperſonen weet te kenſchetſen. Getrouwer is hij aan het voorbeeld van zijnen voorganger geweest in andere trekken van diens ſchrijftrant; in het naauwkeurig en wel eenigzins vervelend beſchrijven van kleeding en meubelſtukken; hetgeen hier, gelijk bij SCOTT, wel eens de perken te buiten gaat.

Wij herhalen het derhalve ten ſlotte; VAN LENNEP houdt op verre na nog geenen gelijken tred met zijne modellen, en deze voor ons liggende Legende ſtaat, in onze ſchatting, verre beneden zijnen *Adegild*; doch wij houden hem voor een Zanger van groote talenten, die, als hij zijne al te weelige vruchtbaarheid onder het ſnoeimes weet te houden, en begrijpen wil, dat men eenmaal verkregen roem ſlechts door voortgang bewaren kan, en denzelven door terugtred verliest,

dan, hoe langer hoe meer een uitstekend sieraad zal worden van onzen zangberg.

Redevoering over het onderscheid van doel en strekking van het zoogenaamde gelijktijdig onderwijs (enseignement simultané) *en onderling onderwijs* (enseignement mutuel), *uitgesproken in het Departement Brussel der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, op den* 4 *Junij* 1828; *door* J. PIETERSZ, *Hoofdonderwijzer van 's Rijks lagere School, te Brussel.* (*Gedrukt op last van het Brusselsch Departement.*) *Te Brussel, bij* Brest van Kempen. *In gr.* 8*vo.* 73 *Bl. f* - 60.

In eenen tijd der menigvuldige *Petitiën* tegen elk niet *geestelijk* (*hoc est: disciplina a* Romanae Ecclesiae Clericis *non oriunda.* Dit zeggen wij tusschen twee haakjes duidelijkheidshalve; want *doctrina, quâ excolatur animus*, is nog meer *contrebande.*) onderwijs is deze Redevoering een vreemd, maar toch gunstig verschijnsel in een schaduwrijk land.

De onderwijzer PIETERSZ heeft zijn betoog duidelijk gevoerd; maar ook overtuigend? . . . . . Ja, maar niet voor hen, die de noodige handgrepen van onderwijs *si Dis placet* met stokken zoeken in te slaan, en elke, ook de geringste ontwikkeling van het denkvermogen onder de plak houden. Wien het *Bell-Lancastersche* schoolonderwijs reeds doodzonde is, dien zal het door CUVIER en NOËL geprezene schoolonderrigt weinig gevallen.

PIETERSZ hebbe *bon* op zijn werk! Waar groote heeren op commando de oogen sluiten, daar is het verdienste in lageren stand, die zelf niet te willen doen, en voor anderen, die zien willen, licht bij te brengen. Dit geschrift stichte nut, en overtuige ook de overige Nederlanders, dat het welgevestigde en sedert jaren vruchtbare onderwijs in onze streken door het surrogaat-onderrigt der snuggere *Petitionarissen* niet algemeen kan, en bij niemand moet worden verdrongen.

Ferdinand van Bergen, eene oorspronkelijke Nederlandsche Geschiedenis. II *Deelen. Te Deventer, bij* J. de Lange. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 536 *bl. f* 5-40.

Voor onze overtuiging, dat de jeugdige schrijver van deze

geschiedenis inderdaad een' goeden aanleg toont te hebben, komen wij niet zonder eenige vrees uit. De ondervinding toch leert, hoe gevaarlijk zelfs de gematigdste toejuiching kan worden voor den eerstbeginnenden, om hem den lof, aan zijne eerstelingen toegezwaaid, te doen beschouwen, niet als aansporing, om zich met ernst op zijne volmaking, in de door hem aangevangene werkzaamheid, toe te leggen, maar als den vrijbrief, om de betamelijke achting voor het lezend publiek te laten varen, en hetzelve te gaan overladen met de oppervlakkige en onbekookte voortbrengselen van zijn nog ongeoefend talent. In plaats dus, dat wij den schrijver willen doen gelooven, dat hij een te ongunstig oordeel over zichzelven velt, als hij betuigt, zelf te beseffen, dat dezen zijnen eersteling veel gebrekkigs aankleeft, willen wij liever zijne bescheidenheid in dezen roemen, en geloof hechten aan zijne verzekering, dat hij minzame teregtwijzingen met dankbaarheid zal aannemen, en van dezelven zoo veel mogelijk een goed en nuttig gebruik zal maken. Is het den schrijver wezenlijk ernst met deze verzekering, dan kan het hem nuttig zijn, dat wij hem opmerkzaam maken op de noodelooze *wijdloopigheid* van zijn verhaal. Dit gebrek merken wij gedeeltelijk op in de omflagtige behandeling van hetgeen, wel is waar, tot het onderwerp behoort, maar hetwelk, korter voorgesteld, even duidelijk, krachtiger en meer onderhoudend zou zijn. Zoo besteedt de schrijver nagenoeg tien bladzijden, om eene schets te geven van de ligchamelijke schoonheid en het karakter van *Amalia*, de eerste geliefde van zijnen held. Gedeeltelijk ook vervalt de schrijver tot deze wijdloopigheid door het invoegen van beschrijvingen en berigten, die in geene genoegzame betrekking staan tot het hoofdonderwerp. Waartoe, vragen wij, in zestien bladzijden vooraf de geschiedenis behandeld der ouders, ja zelfs der grootouders van *Ferdinand*, en naderhand weder omflagtig de afkomst van *Amalia* van vaders- en moeders-zijde? Waartoe het gansche berigt aangaande de familie *Boerman*? Of wat doet *Hendrik Roodestein* in het verhaal? De geschiedenis verliest immers niets in duidelijkheid, natuurlijkheid, of belangrijkheid, wanneer wij er dit alles uitnemen?

Eene andere aanmerking, die wij op het werk hebben, is eene zekere *stijfheid*, welke wij in den gang van het verhaal aantreffen. De schrijver begint met de afkomst van zij-

nen held, en gaat vervolgens over tot zijne geboorte, kindsch-heid, jeugd, jongelingschap en eerste minnarij, derzelver mislukking, en den dood van zijne ouders. Hij volgt hem op den voet, tot dat hij met eene andere beminde gelukkig gehuwd is. Dit heeft zoo iets kronijkmatigs, het welk vermijd had kunnen worden, bij voorbeeld door het verhaal te laten aanvangen bij eenig belangwekkend tijdstip der geschiedenis, en het voorafgaande, of door *Ferdinand* zelv', of door een' anderen der hier voorkomende personen, te laten verhalen in bewoordingen, met hun vooronderstelde karakter overeenkomende. Zulk eene behandeling zou van zelf het verhaal meer onderhoudend hebben gemaakt, en aan den anders zuiveren stijl meerdere levendigheid en afwisseling hebben bijgezet. Wij weten niet, of de schrijver met de Ouden bekend is; anders zonden wij ons op hun voorbeeld beroepen. Maar de schrijver lette er slechts op, hoe meesterlijk onder anderen een FENELON in zijnen *Télémaque* het genoemde in acht heeft genomen. Wij erkennen het, de aangewezene gebreken zijn de zoodanige, welke het meeste eigen zijn aan *eerstelingen* in ieder vak van letterkunde. Maar zij worden, wanneer men zich niet tijdig voor dezelven leert in acht nemen, ligt tot eene onoverwinnelijke gewoonte. Juist daarom achten wij ons verpligt, dezelven aan te wijzen; terwijl het werk zelf ons de hoop oplevert, dat meerdere oefening den schrijver zal in staat stellen om ze te vermijden, daar wij zelfs, wat het aangemerkte betreft, reeds het laatste deel van het werk met meer genoegen lazen, dan het eerste.

Onze gemaakte aanmerkingen betreffen meer den vorm van het werk, dan wel den in hetzelve heerschenden geest; dezen geven wij allen lof, en noemen het ons hier voorgestelde voorbeeld van den Nederlandschen jongeling, die zich onder alwat hem bejegende deugdzaam, braaf en getrouw aan de vaderlandsche zeden bleef gedragen, in allen deele de aandacht waardig van ons lezend publiek.

No. III. *Boekbesch.* bl. 116. reg. 2 en 3 v. o. leze men: *Letterkundigen.*

BOEKBESCHOUWING.

Merkwaardigheden uit de Geschiedenis van het Christendom en van het Christelijke leven; uitgegeven door Dr. A. NEANDER, *Uit het Hoogduitsch vertaald door* W. N. MUNTING. *Iste Deel. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1829. *In gr.* 8vo. *X en* 257 *bl. f* 2-50.

Het werk, van hetwelk wij thans het eerste deel aankondigen, is eene vrucht van die pragmatische behandeling der Geschiedenis in het algemeen en van die der Christelijke Kerk in het bijzonder, welke in de laatste jaren meer in zwang is gekomen. In hetzelve wordt aan het Nederlandsche publiek de inhoud medegedeeld van een tijdschrift, in het oorspronkelijke onder denzelfden titel uitgegeven door Dr. NEANDER, Hoogleeraar te *Berlijn*. Dit maandwerk bestaat in eene voortloopende reeks van Christelijk-geschiedkundige voorstellingen. Deszelfs plan omvat alle tijden der Kerkelijke Geschiedenis, en het heeft ten doel, die Geschiedenis te bezigen, om het eigendommelijke en Goddelijke in het wezen des Christendoms in het regte licht te plaatsen, en daardoor het hart te verwarmen en te stichten; de overeenstemming van het Christendom met de eischen en behoeften der menschelijke natuur in alle tijden, op alle trappen van beschaving en onder alle betrekkingen te doen kennen, en alzoo een' vasten grondslag te geven aan de Apologetiek. De Eerw. MUNTING, aangezocht om dit werk in onze taal over te brengen, heeft, door aan dat aanzoek gehoor te geven en aan hetzelve te voldoen, zich aanspraak verworven op den dank van ons lezend publiek; eensdeels om de goede volbrenging van de op zich genomene taak der vertaling, en anderdeels omdat wij het met den Vertaler eens zijn, dat hij een nuttig leesboek in handen geeft van hen, die overtuigd zijn van de hoo-

ge waarde van het Christendom voor het menschelijk leven, en die gaarne op de lotgevallen en den invloed, welken hetzelve gehad heeft, hunne aandacht vestigen, ter versterking van hun geloof aan deszelfs Goddelijken oorsprong, en van hunne dankbaarheid aan Hem, die met zulk een licht ons geslacht bestraald heeft.

Het eerste deel bevat, als inleiding tot de volgende schilderingen van het Christelijk leven, eene Verhandeling van den Hoogleeraar THOLUCK te *Halle*, *over het wezen en den zedelijken invloed van het Heidendom, bijzonder onder Grieken en Romeinen, beschouwd uit het standpunt des Christendoms.* In de Voorafrede van deze Verhandeling wordt derzelver bedoeling aangekondigd; namelijk aan te toonen, „ dat het Heidendom op „ geenerlei wijze in staat geweest is, om den mensch te „ genezen; dat veeleer gedurende hetzelve de gebreken „ en het lijden der menschheid steeds grooter werden; dat „ er dus een ander middel noodig was, om een nieuw „ leven te verwekken en te doen werken." Tevens wordt deze bedoeling verdedigd tegen de verschillende verwijten, welke tegen dezelve kunnen ingebragt worden, ontleend van het goede, hetwelk men ook in het Heidendom aantreft, het bederf, waaraan ook het Christendom, blijkens de Geschiedenis, onderhevig is, en het gering getal, in vergelijking van het overige menschdom, der genen, voor wie het Christendom het middel was tot genezing van hunne gebreken en lijden. De Verhandeling zelve is in vier Hoofdstukken verdeeld. Het *eerste* handelt *over den oorsprong van het Heidendom*, en deze beschouwing heeft tot grondslag hetgeen de Apostel PAULUS over dit onderwerp zegt, *Rom.* I: 18—32, van welke zeer doelmatig gekozene plaats eene omschrijving wordt gegeven, en bij dezelve worden gevoegd gelijksoortige uitspraken van sommige mannen uit de vroegere Christelijke Kerk. De slotsom van deze getuigenissen, welker waarheid de Schrijver vervolgens ook wijsgeerig of menschkundig bewijst, is, dat de ware Godsdienst vroeger voorhanden was, dan de valsche; maar dat de

hist tot zondigen den mensch bewoog, om de waarheid, niettegenstaande zijne inwendige en altijd onwillekeurig in eene zekere mate overblijvende overtuiging van dezelve, moedwillig te verwerpen, en zich het Goddelijke wezen voor te stellen zonder deszelfs zedelijke volmaaktheden, meer overeenkomstig den wensch der zondige driften. „ Was nu zoo de mensch, uit hoofde van de neigingen „ van zijn bedorven hart, steeds meer vreemd geworden „ van den omgang met God, en van lieverlede ook van „ de gedachte aan den heiligen God en de heilige gees„ ten-wereld; had hij zich steeds meer van den Schep„ per af in de schepping laten nedertrekken, zoo was „ de dwaling nabij, dat de scherpzinnige, de kennis van „ eenen heiligen, zelfstandigen God over de wereld ver„ loochenende, dat leven, hetwelk zich in de wereld „ der verschijningen openbaarde, voor God hield: en „ aldus ontstond het Pantheïsmus. De zwakkere van ge„ zigt daarentegen, die niet in staat was, om van het„ geen voor oogen lag zijnen blik te verheffen tot een „ groot geheel, meende in elke bijzondere verschijning „ eenen afzonderlijken God te zien: en dit gaf den oor„ sprong aan het Polytheïsmus." Reeds deze oorsprong van het Heidendom wordt gebezigd tot bereiking van het doel des Schrijvers, door aan te wijzen den schadelijken invloed op des menschen zedelijkheid van zulk eene verlaging van het wezen van God tot de zinnelijke wereld. — Het *tweede* Hoofddeel maakt ons bekend met de *beoordeeling van de Heidensche Godsdienst door Heidenen zelven.* Wij zien uit hetzelve, „ dat de betere en meer „ beschaafde Heidenen wel begrepen, dat niet alleen de „ godsdienstleeringen van hun volk dwaas, maar ook „ verderfelijk en gevaarlijk waren; dat dezelve meer dien„ den om de zonde te voorschijn te roepen, dan te on„ derdrukken." Door de eigene woorden der voornaamste heidensche Schrijvers wordt deze stelling gestaafd. Als oorzaken, om welke de beteren en meer verstandigen onder de Heidenen zelfs de misvormde en bedorven godsdienstvormen trachtten in stand te houden, worden op-

gegeven, bij sommigen eene zekere opzettelijke traagheid, welke hen afkeerig deed zijn van het rusteloos navorschen der waarheid, bij anderen de overtuiging, dat bij het volk de grovere uitspattingen der zonde alleen door stellige godsdienstleeringen konden in toom gehouden worden; anderen, eindelijk, zochten den zedelijken zin der mythen op, en daar zij in sommige derzelven hooge wijsheid hadden gevonden, kwamen zij tot het besluit, „dat „ eene en dezelfde Goddelijke openbaring bij alle volken „ gevonden wordt, alleen in verschillende symbolen en „ omkleedsels gewikkeld, en dat juist daardoor de zeker-„ heid van de vaderlandsche Godsdienst verhoogd wordt." Reeds het noemen der beide eerste oorzaken ontzegt aan de heidensche Godsdienst het vermogen, om den toets van een verstandelijk onderzoek door te staan, of kent aan haar slechts eene zeer bepaalde waarde toe; en de laatste is van dien aard, dat de zedelijke verklaring der mythen geenszins bruikbaar was voor het minder beschaafde gemeen, hetwelk aan het zinnelijke gehecht bleef, en dat zij de behoeften van den meer verstandigen slechts gebrekkig in vergelijking van het Christendom vervulde. — Het *derde* Hoofdstuk beschrijft het *karakter van het Veelgodendom en Natuurvergoding in het algemeen, gelijk als van de Grieksche en Romeinsche Godsdienst in het bijzonder.* Als hoofdgebrek van eene Godsdienst, die vele Goden heeft, wordt hier opgenoemd *het gebrek aan eenheid en kracht van het inwendige leven.* Door het *inwendige leven* verstaat de Schrijver des menschen vertrouwelijken omgang met God, gelijk blijkt uit het volgende, hetwelk tevens hier eene plaats vinde, als eene proeve van den stijl: „ De mensch, blootgesteld aan „ duizenderlei aanvallen van vijanden in zijn eigen hart, „ gelijk als in de wereld, omringd van zonde, dwaling „ en ellende, heeft behoefte aan een vertrouwd, mede-„ gevoelend hart, in hetwelk hij alle zijne smart kan uit-„ schudden, aan hetwelk hij al zijnen nood klagen kan. „ Hij heeft behoefte aan eene onzigtbare hand, sterker „ dan al het zigtbare, waaraan hij het kan vertrouwen,

„ dat dezelve hem vasthoude en opheffe bij alle ſtormen, „ in allen ſtrijd van het zoo vaak wisſelende leven. Zulk „ een vertrouwd vriendenhart achter de wolken — zulk „ eene onzigtbare, almagtige hand had de arme Heiden „ niet. Slingerden de baren van het trouwelooze lot „ hem op eene eenzame zandbank, verbrijzelde de ſtorm „ der ongevallen het vaartuig zijner hoop — tot wien „ der honderden onder de Goden zou hij bidden en zijne „ handen uitſtrekken? Was hij, tot welken hij riep, ſterk „ genoeg, om hem te verdedigen? Had hij nimmer in „ zijn leven, door het nalaten der offeranden, zich hem „ tot vijand gemaakt, terwijl een ander hem toegenegen „ was? Was de ellende, uit welke hij redding wensch„ te, zoodanig, dat men een' bijzonderen God had, „ die beter wist daaruit te redden? Zulke en andere vra„ gen beangſtigden nog meer het verlatene, troostelooze „ gemoed. Maar dit niet alleen. Was er een Heiden, „ welke ernſtig naar heiliging en volmaking ſtreefde, en „ zich daartoe de kracht van de Goden wilde afſmee„ ken — waarhenen zou hij zich wenden? Iedere deugd „ had haar' eigen God." — Voorts handelt de Schrijver in dit Hoofdſtuk over de ſchadelijke gevolgen der *Natuurvergoding*, welke insgelijks eene eigenſchap des Heidendoms is. In hetzelve toch is de zigtbare wereld zelve een voorwerp der aanbidding, en drijft daardoor het gemoed ſteeds weder in den engen, donkeren kring der zinnelijke wereld. Deze voorſtelling van het karakter des Heidendoms wordt toegepast op de Godsdienst der Grieken en Romeinen. — Het *vierde* Hoofdſtuk handelt *over den invloed van het Heidendom op het leven, bijzonder bij de Grieken en Romeinen.* Dit Hoofdſtuk wordt in drie onderdeelen verdeeld. Eerst wordt hier aangetoond, dat het Heidendom den mensch doet vervallen tot *bijgeloof* en *ongeloof*. In ſchijn zoo verſchillende van elkander, zijn beide deze uitwasſen van het godsdienſtige leven naauwer aan elkander in derzelver oorſprong verwant, dan men oppervlakkig denken zou. Het middelpunt, om hetwelk zich het ganſche geestelijke leven van

den mensch beweegt, is het geloof, en zeer merkwaardig is het hier aangehaalde gezegde van GÖTHE: „Het „eigenlijk eenige en diepste thema der wereld- en men-„schen-geschiedenis, waaraan al het overige onderge-„schikt is, blijft de aanraking van ongeloof en bijgeloof." Vervolgens wordt het Heidendom voorgesteld als de verderfelijke oorzaak van allerlei buitensporigheden der *zinnelijkheid*. Om opgegevene en naar ons oordeel voldoende redenen, heeft de Vertaler dit onderdeel, zoo als het in het oorspronkelijke werk voorkomt, verkort; maar het daaruit medegedeelde is genoeg, om den nadenkenden te overtuigen van het diep bederf des Heidendoms. Eindelijk wordt in dit Hoofdstuk betoogd het *onvermogen van de Heidensche Godsdiensten, om eene diepe en grondige beschaving van het geheele menschengeslacht, van enkele menschenklassen en der geestvermogens van ieder' ondeeligen te bewerken, benevens de gevolgen, die daaruit voor de zedelijkheid voortvloeijen.* Ten grondslag van dit betoog legt de Schrijver de stelling: *De wortel van alle menschelijke beschaving is de Godsdienst*, en toont vervolgens aan, dat geen der vormen van het Heidendom geschikt is, om eene algemeene Godsdienst, eene Godsdienst van het geheele menschdom, te zijn. Het Grieksche en Romeinsche Heidendom is niet in staat, om de gezamenlijke vermogens van den menschelijken geest te ontwikkelen en te beschaven. Het ontbrak het Heidendom aan eene juiste schatting der menschenwaarde in het algemeen, en daardoor ook aan menschelijkheid. Aan vele vereerders van de heidensche wereld moge deze beschuldiging onregtvaardig voorkomen; hetgeen de Schrijver tot staving van zijn gevoelen aanvoert, is allezins de opmerkzaamheid waardig.

Als aanhangsel volgen nog twee Hoofdstukken; het eene is: *Een woord over de beoefening der Klassische Literatuur*, in hetwelk de vraag wordt beantwoord, met welke verwachtingen en met welke oogmerken de beoefening der Ouden moet worden in het werk gesteld; een Hoofdstuk, welks lezing wij ten ernstigste aanbeve-

len aan alle onderwijzers in de oude letteren, die zich in die betrekking als Christenen willen gedragen, en aan alle jongelingen, die bij de beoefening der heidensche Schrijvers tevens aan hunne verpligting, om in zichzelven Christelijke gezindheden aan te kweeken, wenschen te voldoen: want bij alle de voordeelen, welke de studie der klassische oudheid aanbrengt, behoort men toch te bedenken: *man kan ook goud te duur koopen.* — Het laatste Hoofdstuk, getiteld: *Aanmerking over den vroegsten toestand der menschen*, dient, om eene reeds door ons genoemde stelling der Verhandeling zelve, dat de ware Godsdienst vroeger voorhanden was dan de valsche, en dat dus een hoogere toestand van het menschengeslacht den lageren is voorafgegaan, nog nader te ontwikkelen en te bewijzen.

Wij hopen door dit verslag zelf onze lezers reeds overtuigd te hebben van de belangrijkheid en voortreffelijkheid van dit boek; ten minste dit was ons doel bij de vrij breedvoerige opgave van deszelfs inhoud, welke wij ons meenden te mogen veroorloven, om het letter- en godsdienstlievend publiek op dezen arbeid opmerkzaam te maken, welke in allen deele eene gunstige ontvangst waardig is. Indien wij eene aanmerking hebben te maken, is het deze, dat de neiging tot het Mystieke, van welke de Vertaler zelf den verzamelaar NEANDER niet durft vrijspreken, zich ook hier en daar bij zijnen medeärbeider in deze Verhandeling niet onduidelijk openbaart; maar ieder heeft zijne eigene wijze van zien en gevoelen, en zoo lang de grens tusschen mysticismus en betamelijk godsdienstgevoel nog niet meer onbetwist, dan thans, tusschen de menschen is uitgemaakt, willen wij niet te mild zijn met den naam: *mystiek.* Wegens de menigvuldige bewijzen van een fijn oordeel, (hetwelk toch zelden met eene groote mate van mystiekerij gepaard gaat) welke wij in deze Verhandeling allerwegen vinden, willen wij den schijn van het mystieke in dezelve voor een groot gedeelte toeschrijven aan des Schrijvers groote gemeenzaamheid met de oude Kerkva-

ders, die wel eenen aanmerkelijken invloed kan gehad hebben op zijne wijze van zich uit te drukken. Van eene groote belezenheid in de klasſiſche Schrijvers en naauwkeurige bekendheid met de godsdienſtige en wijsgeerige ſtelſels der Oudheid draagt het ſtuk overvloedige blijken. Wij geven aan hetzelve hoogen lof, als eene uitmuntende bijdrage, om het Christendom in deszelfs voortreffelijkheid en ſchoonheid te leeren waarderen boven ieder menſchelijk ſtelſel van wijsheid en Godsvereering. Bij voorraad belooft de Eerw. MUNTING ſlechts nog twee deelen, daar het onzeker is, of de verzamelaar meer zal leveren, dan thans reeds in het oorſpronkelijke het licht ziet. Door eenige bijvoegſelen en aanmerkingen heeft de Vertaler op ſommige plaatſen, waar het noodig was, den Schrijver te regt gewezen of toegelicht, en daardoor de waarde der Nederduitſche uitgave verhoogd. Wij wenſchen hem, in de gunſtige ontvangst van dit werk door onze landgenooten, aanmoediging toe, om met zijne zoo loffelijk aangevangene taak voort te gaan.

Levensgeſchiedenis van JEZUS, *door* JOH. JAKOB HESS. *Naar de achtſte, door den Schrijver op nieuw bearbeide Uitgave, uit het Hoogduitsch vertaald. Iſte en IIde Deel.*

(*Vervolg en ſlot van bl.* 156.)

Veel kunnen wij voorbijgaan van hetgene HESS, minder tot onderſcheiding dezer latere uitgave, dan wel tot verdediging van zijne volharding bij zijne Christelijke gevoelens omtrent JEZUS (*) en diens hooge zending,

(*) Van elders, uit de *Kern der Leere van Gods Koningrijk*, bl. 141, is bekend, dat HESS de benaming van *Gods Zoon*, en die van het *Woord* (de *Logos*) bij JOANNES niet *bovennatuurkundig*, maar als eene *geſchiedkundige* uitdrukking wil verſtaan hebben. Van *dogmatizeren* althans is hij, even-

alsmede ten aanzien der wijze van Schriftverklaring, zijns oordeels alleen proefhoudend, hier aanvoert. Daarentegen brengt ons bestek mede, dat wij nog, ten slotte, het volgende, met eenige bekorting, mededeelen, waar de Schrijver, de misvorming des Bijbels, en van menige plaatsen der Evangeliegeschiedenis, op het oog hebbende, verklaart, dat „ hij zich bij eene zoo rijke stoffe des verhaals alleen tot het mededeelen der resultaten van zijne nasporingen bepalen moest, en den *verhaaltoon* niet te dikwerf afbreken durfde met opheldende opmerkingen of oplossingen van twijfelingen. Meermalen (gaat hij voort) liet zich in het verhaal zelve datgene invlechten, hetwelk strekt om de eene of andere bedenking weg te nemen. Met vele aanmerkingen wilde hij deze laatste uitgave evenmin als de vroegere overladen; maar hij vond zich gedrongen door onderscheidene gronden, om vele zaken uitvoeriger en meer ontwikkeld te verhalen. De *redenen* echter onzes Heeren, b. v. de bergrede, de gesprekken, verschijnen hier niet meer in zulk eene uitvoerige, omschrijvende gedaante." —

zeer als Recensent, afkeerig: deze veroorlooft zich des te vragen, of de aanteekening van den Vertaler, geplaatst onder bl. 121 van Deel I, en bestemd om ter toelichting te dienen van des Heeren gezegde bij MATTH. XIII: 32, eene gepaste houding hebbe in dit werk des Grijsaards van geschiedkundigen inhoud. Wij laten gaarne de oplossing van wijlen den Hooggel. VAN DE WIJNPERSE, omtrent de onkunde aldaar door CHRISTUS betuigd, in hare waarde. Zij is ontleend van het bekende Kerkgevoelen nopens de *tweederlei* Natuur in den Verlosser, en met *Metaphysische* scherpzinnigheid wordt hier onderscheiden, wat tot zijne *Goddelijke* en *menschelijke* wetenschap te brengen zij. Voor ons loopt deze wijsbegeerte der vroegere eeuwen te hoog; en het verblijdt ons, in de gewijde Boeken geene melding te vinden van die *dubbele* Natuur des Heeren; wel, daarentegen, de les, „ om niet wijs „ te willen zijn boven de mate des geloofs aan ons geschon„ ken." Op grond van deze Apostolische leere nu leggen wij liefst deze en gelijksoortige Godgeleerde *verborgenheden* ter zijde, en rangschikken haar onder de menschelijke toevoegselen tot hetgene *geopenbaard* is.

„In kortheid (trouwens), *bestemdheid* (*) en het krachtvolle der uitdrukking, en in het mijden van den toon des Lofredenaars, gaan de Evangelisten zelve met hun voorbeeld voor. — Omtrent onderwerpen, die uit de Oudheden, uit de Staatsgeschiedenis, Tijdrekening, Natuur- en Volkenkunde verklaard willen zijn, treft men in deze uitgave iets meer uitvoerigs aan. Aanhalingen,

(*) Onder het doorloopen der *Voorrede* hebben wij vroeger ontmoet de uitdrukking *het redematigste geloof*; hier struikelen wij over het woord *bestemdheid*, in den zin van *juistheid* of *naauwkeurigheid*, door den Vertaler gebezigd. Meer voorbeelden van eenerlei soort en stempel zal een oplettend Lezer in beide deze Deelen aantreffen, ook zonder dat wij hem daarop wijzen. Onbeslist latende, of eene onwillekeurige onachtzaamheid, dan wel te groote overhaasting, zulke misslagen in deze overzetting van HESS moge veroorzaakt hebben, zeggen wij alleen, dat doorgaans onder het lezen betere en meer Nederduitsche bewoordingen of zegswijzen ons voor den geest kwamen, waarvan wij, om de zuiverheid en bevalligheid van taal en stijl, wenschten, dat de kundige Vertaler zich bediend had. Ondertusschen onthouden wij ons, eene meer of min breede lijst van de bedoelde gebreken eener te letterlijke overzetting hierbij te voegen, om, wegens het *Germaniseren*, in onzen tijd te zeer in zwang, met anderen, wier oor en smaak welligt meer dan wij toegeven konden, in geen geschil te komen. Genoeg, uit de schriften onzer vaderlandsche mannen, met name van vroegeren leeftijd, is het gebruik en de zin der woorden kennelijk; vandaar de rijkdom onzer moederspraak uitgemaakt blijkbaar: zoodat er geene behoefte voor de onzen is, om bij onze hooggestemde naburen ter markt te gaan, of ligtvaardig althans van hen woorden of zegswijzen te ontleenen. Wij keuren dit misbruik, maar al te veel in zwang bij de hedendaagsche Vertalers, met nadruk af, en waarschuwen allen daartegen, wien het aan regte beoefening van den Nederduitschen stijl ontbreekt. Zij loopen daardoor gevaar, voor het gros van hunne lezers, of hoorders, min duidelijk, zoo niet voor anderen onverstaanbaar te worden. Want geene uitheemsche munt, het zij van *Franschen* of *Duitschen* stempel, is of behoort gangbaar te zijn in het Rijk der *Nederlanden*.

waar zij niet volstrekt noodig waren, zijn spaarzaam bijgebragt. Bij het laatste Deel is men van voornemen een *tijdrekenkundig overzigt van dit tijdperk* er bij te voegen. — Ook wordt er somwijlen acht genomen op *Apocryphe* opgaven; doch zij worden niet zoo ineengevlochten met hetgeen uit de echte Oorkonden blijkbaar is, alsof zij van eene gelijke waarde waren. Het een en ander van dezen aard zal in de *Bijlagen* van het laatste Deel het geschiktste plaats vinden, waar dan bij hetgeen de vroegere uitgaven bevatten nog het een en ander gevoegd kan worden."

Aan het einde zijner schoone *Voorrede* toont nog de waardige Grijsaard, op gronden uit de Kerkgeschiedenis, aan, dat, gelijk het Ongeloof daarop uit is, om het gezag der Gode waardige wonderen, in de Evangeliën verhaald, te ondermijnen en te vernietigen, zoo ook het Bijgeloof daardoor veld winnen moet, indien deze beslisfende teekenen der tusfchenkomst des Allerhoogsten verlaagd worden en gelijk gesteld aan de *Mythen* en sprookjes der duistere eeuwen. Ja! zoo ten laatste zoude er een *Christendom* overblijven zonder CHRISTUS, de mensch moeten rondzwerven in eenen *mystischen* doolhof, beroofd van allen troost, van zekere uitzigten op Gods genade, en van de vaste hoop op zaligheid en eeuwig leven; waarheden, die *geene* Wijsbegeerte ooit leerde, of leeren kan, maar die JEZUS, en zijne *verrijzenis*, in vollen dag gesteld heeft.

In dit vertrouwen leefde en stierf HESS, als zijne voorgangers, die *in den Heere ontsliepen*; en wij zijn overtuigd, dat, onverminderd de waarde van zijne andere geschriften, dit zijn *Lievelingswerk* rang behouden zal onder de *Apologiën* voor onze Godsdienst, zoodat zijn naam overblijve bij een Christelijk nageslacht, op welks voortgaande verlichting de Grijsaard met blijde verrukking staarde.

Ons verslag loopt hiermede ten einde. Vermits bij deze laatste uitgave de vroegere leiddraad der *tijdsorde* stiptelijk van den Schrijver gevolgd is, ontmoet men

hier geen *geheel nieuw* Hoofddeel, maar zijn daarentegen de kortere en meer uitvoerige *Bijvoegselen* menigerlei en van onderscheiden inhoud. Doorgaans vereenigen wij ons gaarne met zijne aanmerkingen, toelichtingen der Schrift, en gevoelens; hoezeer wij ook nu en dan niet geheel met hem overeenstemmen, wel eens verschillen. Met eenen afgestorvenen nogtans lust ons geen redetwist, en voor anderen kon het, na lezing van tegenbedenkingen, raadselachtig blijven, aan welke zijde de waarheid ligge; wij veroorloven ons hierom slechts eene noot (*) te plaatsen. Ten slotte mogen wij echter niet

(*) In een der Bijvoegselen tot deze latere uitgave (op bl. 321. D. I.) zegt HESS, dat de vijanden der eerste Christenen aan des Heeren aanhangers den naam gaven van de *Sekte der Nazareners*. „ Doch zij zelve, zijne vereerders, (dus gaat hij voort) in plaats van zich over dezen bijnaam te schamen, vonden denzelven, met opzigt tot zijne gelijkvormigheid met den *Nazireër-naam*, des te gepaster, vermits zij in hetgeen aangaande de *Nazireërs* in het Oude Verbond, als *Gode gewijden*, voorkomt, eene toespeling vonden op de hoedanigheid van eenen Gode gewijden, welke bij uitstek aan hunnen Heer en Meester toekwam. (Verg. MATTH. II: 25.) Het was hun alzoo geene onbeduidende omstandigheid, dat hij burger was geweest van eene plaats, die haren naam van hetzelfde stamwoord heeft, hetwelk eene *godsdienstige wijding* of *afzondering* beteekent." Wat ons betreft, wij vinden deze verklaring, of, zoo men wil, deze gissing, te ver gezocht. JEZUS was als de *Nazarener* gekruist; en, daar de zijnen in dezen heilrijken dood des Verlossers, in zijn kruis, roemden, vonden zij daarin geene oneere, om, naar dezen bij de wereld meest bekenden naam, als *Nazareners*, of zijne navolgers, betiteld en onderscheiden te worden. Gelijk altoos, verdween ook nu het mindere der beschimping voor de grootere schande, die zij voor niet rekenden, ja met volle regt hoog waardeerden. Trouwens, alles rust hier op de uitlegging der aangehaalde plaats van MATTHEUS, welke wij, hoezeer geijkt door het gezag van HESS, DE GROOT en andere beroemde Godgeleerden, nogtans voor gewrongen blijven aanzien. Schoon wij het nu wel geenszins in twijfel trekken, of de CHRISTUS een *Godgewijde*, een *Nazi-*

in gebreke blijven, den Eerw. MUNTING onzen opregten dank te betuigen voor het overbrengen van dit werk des zaligen Grijsaards in onze moederſpraak, ja ook voor het verrijken dezer uitgave met eenen ſchat van aanteekeningen, die van zijne belezenheid en kunde vereerend getuigenis dragen. Wij hopen, dat hij het begonnen werk voortzetten, en weldra gelukkig zal mogen voleindigen. Ondertusſchen, daar de naauwe verwantſchap van het *Hoogduitsch* met onze taal de moeijelijkheid, om in zuiveren *Nederlandſchen* ſtijl en tevens getrouwelijk te vertolken, vermeerdert, wenſchen wij, dat hij zich langzaam te dezen haasten, en tevens den wenk, hem daartoe (*) van ons gegeven, ten goede duiden moge.

reër, in de regte en verhevene beteekenis van het woord, geweest zij, beantwoordde nogtans zijn leven geenszins aan het vereischte bij de Wet *Num. VI*, en had dus JOANNES *de Dooper*, niet de *Heiland*, wezenlijke aanſpraak op dien titel, nergens ook in de Evangeliën of Brieven van den Heer gebezigd. Vreemd alzoo dunkt het ons, in de woorden bij MATTHEUS eene toeſpeling op des Heeren *Nazireërſchap* te zoeken; terwijl de zamenhang ook veel meer aan eenen inwoner van het verachte *Nazareth*, of *Nazarener*, doet denken, of aan al den ſmaad en verguizing, daaraan verbonden bij het volk, en JEZUS bij herhaling voorgeworpen. Wij vinden derhalve geene moeite, om ons te overreden, dat de Evangelist ter bedoelde plaatſe het getuigenis der *Profeten*, voor zijne geloofsgenooten en in hunnen denktrant ſchrijvende, inroept; eene verklaring, die ook vermaarde voorſtanders gevonden heeft, en die men meer ontwikkeld kan lezen bij EPISCOPIUS, KUINOEL en den geleerden LIGHTFOOT (*in Horis Hebraicis*), om PRIESTLEY, WAKEFIELD, en wie daar meer zijn, niet te noemen, met uitzondering alleen van onzen VAN DER PALM, die ook het laatstgedachte gevoelen aanneemt, en alleen voor eene goede uitlegging houdt der Schriftuurplaats.

(*) Dewijl ons beſtek niet toelaat, van de geleerdheid en kunde, door onzen Landgenoot aan den dag gelegd in zijne Noten onder dit werk van HESS, ditmaal eene proeve

Leerrede ter nagedachtenis van den weleerw. zeer gel. Heer J. J. DE JONGH, *in leven Predikant bij de Hervormde Gemeente te Eemnes Buitendijk; uitgesproken op den 5 Julij* 1829, *door* J. J. RAMBONNET, *Theol. Doct. en Predikant te Eemnes Binnendijk. Te Utrecht*, *bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1829. *In gr. 8vo. VI en 25 Bl. f* :- 35.

De man, aan wiens nagedachtenis deze Leerrede gegaan te halen, doet het ons te meer leed, op den reeds gegeven wenk te moeten terugkomen. Andere blijken van overhaasting, zoo 't schijnt, in het vertalen daarlatende, meenen wij, dat hieraan het duistere en raadselachtige is toe te schrijven, welk er voor ons overblijft in deze woorden van HESS (D. II. bl. 383.): „*De nachtelijke overdenkingen* van onzen Heer mogen wel iets gehad hebben, dat „zijne vertrouwdste Jongeren zelfs niet geheel *mede gewaar* „konden worden." In het oorspronkelijke staat: „Die *Nachtandachten* unsers Herrn mochten wohl etwas haben, das „selbst seine vertrautesten Jünger nicht ganz *mitempfinden* „konnten," en naar de letter is, wij erkennen zulks, het *Hoogduitsch* vrij stipt gevolgd. Maar, daar niemand de *overpeinzingen* van eenen ander geheel of ten deele kan *gewaarworden*, en even weinig als HESS dit werkelijk geschreven heeft, of kon schrijven, moesten althans de woorden, door ons onderstreept, alhier in ruimeren zin en naar 's mans bedoeling zijn overgebragt door *nachtelijke Godsdienstoefeningen* of *gebeden*, waarin JEZUS' leerlingen Hem niet geheel konden bijblijven of volgen, noch deelen in zijne aandoeningen en gewaarwordingen. Overigens mogt wel, naar het gevoelen van Recensent, deze geheele volzin, en nadere toelichting wegens het inslapen der leerlingen, (volgens LUK. IX: 32) door HESS zijn weggelaten. Nacht en vermoeidheid lossen, onzes inziens, het insluimeren der drie jongeren, nadat JEZUS zich van hen *afzonderde*, voldoende op, om bij gissen naar geene verklaring uit te zien, die naar het geheimzinnige of *mystische* riekt. Zelfs in Gethsemané, toen de Heer, eigen lijden en hunne verzoeking voorziende, de zijnen ernstig vermaande, en opriep om „met Hem te waken en te bidden," leest men wegens hun verzuim niets anders in de Evangeliën, dan deze, des Heilands, woorden: „de geest is wel gewillig, maar het vleesch is zwak."

wijd is, was reeds aan de Hoogeschool te *Leiden* allergunstigst bekend door het behalen van eenen Akademischen eereprijs. Nog niet ten volle 25 jaren oud, werd hij door eene kortstondige ziekte aan eene gemeente ontrukt, welke zich nog geene twee jaren over hem als herder en leeraar mogt verheugen. Geen wonder dus, dat Dr. RAMBONNET, als nabuur en vriend van den overledene, zich van den treurigen pligt kweet, om zich en allen, die met DE JONGH in naauwe betrekking stonden, op te beuren en te troosten door hartelijke toespraak uit het Evangelie. Naar aanleiding van *Openb.* XIV: 13, heeft hij zijne taak zoo verrigt, dat ook wij getuigen kunnen: „ Deze Leerrede is de eenvoudige „ taal van het hart, dat zich minder bekommert over „ kunstregelen en plannen, en zich uitstort, omdat het „ zich uitstorten moet." — Ook als uitgegevene Leerrede heeft zij niets, waardoor wij tot het strijken van eenig ongunstig vonnis zouden genoodzaakt kunnen worden.

Verhandeling over het Loodwit, *door* C. M. VAN DIJK, *Apotheker*, *enz. Met eene Plaat. Te Dordrecht*, *bij* Blussé en van Braam. 1829. *In gr.* 8*vo. VIII en* 88 *bl. f* 1 - 20.

De bekwame Utrechtsche Apotheker VAN DIJK, die aan het Nederlandsch publiek reeds meerdere scheikundige stukjes geleverd heeft, behandelt in het voor ons liggend werkje de bereiding van het Loodwit, welke te voren een' zeer aanzienlijken tak van onze nationale nijverheid uitmaakte. Eerst schetst hij de gewone bereiding van dit fabrikaat in ons vaderland, vervolgens de bereiding van het Kremserwit in Duitschland; daarna handelt hij over de wijzigingen en veranderingen, die door sommigen bij de bereiding van het loodwit zijn voorgeslagen, en ontvouwt de werking van den azijn op het lood bij de bereiding van het loodwit, welke, volgens

hem, waarschijnlijk, zoo als THENARD en GAY-LUSSAC hebben gemeend, daarin bestaat, dat dezelve het lood eerst in azijnzuur-lood doet overgaan, hetgeen daarna door het koolstofzuur, waarmede de dampkring door de gisting van den mest der calcineerkasten bezwangerd is, ontleed wordt en in loodwit verandert. Hij prijst uit dien hoofde ook zeer het gebruik van wijnmoer aan. De beschrijving der bereiding van het loodwit te Clichy, in Frankrijk, besluit deze Verhandeling, welke wij aan de aandacht der Fabrikanten dringend aanbevelen.

De Schrijver vraagt in zijn Voorberigt verschooning voor overgeblevene taal- en drukfouten. Wij hebben er in het lezen eene aangetroffen, die wij hier ten nutte der lezers opteekenen: bl. 61, reg. 4 van ond., staat: daar dit zout door het koolstofzuur lood ontleed wordt; lees: door het koolstofzuur ontleed wordt.

Kort en grondig Onderwijs in het kweeken der meest gezochte Bloemgewassen. Gevolgd naar het Hoogduitsch van C. H. KLEEMAN. *Systematisch gerangschikt, met de geslachts- en soortskenmerken en eenige Bolgewassen vermeerderd, door* J. A. B. KUYPER VAN WASCHPENNING. *Voorafgegaan van het Geslachtsstelsel van* LINNAEUS. *Te Breda, bij* F. P. Sterk. 1829. *In kl. 8vo. V en 127 bl. f* 1-:

Welk eene menigte van zaken voor slechts één' gulden! De liefhebbers van *jolie blonde*, *aimable Rosette*, *amie du coeur* kunnen er uit leeren, hoe zij alle deze schoonheden in eene piramide kunnen rangschikken, en zich verlustigen in dit verrukkelijk gezigt. Wij kunnen dit boekje niet anders dan aanprijzen aan alle liefhebbers en minnaressen van *Flora*, en aan alle hoveniers, die bij deze *botanomanie* welvaren. Het is een regt onschuldig vermaak.

De vertaler, die dit boekje met eenige Bolgewassen

vermeerderd heeft, is een ijverig onderzoeker der Nederlandsche *Flora*, en heeft zich in dit opzigt verdienstelijk gemaakt, door het eerst als Nederlandsche plant de *Crocus vernus* op te geven, door hem in de omstreken van Prinsenhage, bij Breda, ontdekt. Zijn naam is dus eene aanprijzing voor het praktisch goede, dat dit werkje, volgens zijn oordeel, behelst, hetgeen overigens met soortgelijke handleidingen het gewone gebrek aan wetenschappelijke waarde gemeen heeft, waardoor men dezelven alleen dàn naslaat, wanneer men eenige onderrigting omtrent het aankweeken eener plant verlangt. De systematische rangschikking is dus, onzes oordeels, een vreemd en althans vrij onverschillig kleed voor dergelijk een werkje, dat tot de wetenschappelijke plantenkennis in eene zeer verwijderde betrekking staat.

Tot hiertoe en niet verder!. Staatkundige Beschouwing van Nederlands toestand, bij den afloop van het jaar 1829. *Te Amsterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1830. *In gr. 8vo.* 80 *Bl. f* :-80.

Voortaan. Staatkundige Beschouwing bij den aanvang van het jaar 1830. *Door den Schrijver van Tot hiertoe en niet verder. Te Amsterdam, bij* H. Martin en Zoon. 1830. *In gr. 8vo. f* :-60.

Beide deze stukjes zijn gerigt tegen den gevaarlijken geest van het Zuiden, die, uit de vereeniging der Priesterkaste en der zich noemende *Liberalen* (meestal volslagene verwerpers van *alle* Godsdienst hoegenaamd) voortgekomen, het monster der zoogenoemde *Unie* heeft voortgebragt, hetwelk, zonder de standvastigheid des Konings en de sterke, maar noodzakelijke maatregelen van deszelfs Ministers, met zijnen vergiftigen adem reeds onze rust en welvaart, door dat gedrogt in het laatst van 1829 zoo zeer bedreigd, misschien geheel zou hebben vernield. Zij zijn in eenen monarchalen (of, zoo als

de *fastie* verkiest te zeggen, *ministeriëlen*) zijn geschreven, in den geest der *Nederlandsche Gedachten*. Van het begin der onlusten, in 1783, haalt No. 1 de zaak op. Hoe hij over de *Franschen* van 1795 denkt, moge het gezegde bewijzen: *Geene redders kwamen ons, maar roovers.* (Volkomen waar, mits men daarbij voege, niet *individueel*, maar roovers *in massa* en onder beleefde vormen.) Spoedig springt hij nu over tot de kostbare vrucht der overheersching, *de herstelling der eendragt tusschen de beide partijen, die sedert twee Eeuwen de oude Republiek hadden verscheurd.* Ongetwijfeld zou die eendragt niet alleen zijn bevestigd gebleven, maar ook de rijkste vruchten hebben gedragen, zonder de inlijving van *Braband*, dien twistappel, welken de *Engelsche* Ministers ons, als eene doos van *Pandora*, hebben geschonken! Ongelukkig, zegt de Schrijver, moest de vereeniging, door de onverwachte terugkomst van NAPOLEON, *overhaast* worden, eer een voorloopig afzonderlijk bestuur de bijgevoegde gewesten naar derzelver geaardheid en behoeften genoegzaam kon hebben doen kennen. Ongelukkig toonde zich reeds dadelijk een slecht voorteeken voor de toekomst: op den wenk van een' Bisschop, die de *uitsluitende heerschappij der Roomsche Godsdienst doorzetten wilde*, keurden de meeste Notabelen uit *België* de nieuwe Grondwet af. Zoo had men gezien, wat de lange *Spaansche* en *Oostenrijksche* heerschappij in *België* voor vruchten gedragen had! — Nu gaat de Schrijver over, om de onderscheidene partijen in dat land te doen kennen. Het komt ons echter voor, dat hij te veel invloed, zoo wel als te veel gevaar, aan de *Pseudo-Liberalen boven* de *Papisten* (*) toekent. De laatsten zijn eigenlijk de gevaarlijke vijanden, die zich van de eersten, als *werktuigen*, als *middelen*, bedienen: want

(*) Het spreekt van zelve, dat wij hiermede geenszins de weldenkende, zelfs niet de naauwgezette *Roomschkatholijken* bedoelen; integendeel, om dezen niet in het verbond der goddeloosheid te betrekken, noemen wij de *Ultramontanen* alleen Pausgezinden of *Papisten*.

het *getal* der *Jakobijnen* in *België* is nietsbeduidend; het zijn slechts eenige schreeuwers, jonge Advocaten, of zelfs nog vlasbaarden van studenten, die de afgezaagde brabbeltaal der *Fransche* Omwenteling in de woestijn zouden prediken, zoo de alvermogende Priesters *thans* — tot nader order — aan hunne leeken geen *bevel* gaven, om naar de taal der zoogenaamde vrijheid te luisteren, en derzelver leuzen te gebruiken. Immers, bij die, anders zoo zwakke, partij bevinden zich de gemakkelijkheid van te *schrijven* en in de Staten-generaal te *spreken*. Hoe jammerlijk het daarmede voor de Priesterpartij uitzag, eer zij het verbond met de *Liberalen* had aangegaan, zal men zich nog herinneren, als men bedenkt, dat de Heer SASSEN VAN ISSELT (!) destijds bijkans haar eenige organ was. Nu zijn alle de sprekers der *factie* vrome Pausgezinden, zelfs *Ultramontanen*, en van hunnen kant zoeken de Priesters de bevolking *voor de vrijheid* in beweging te brengen. Weldra echter zouden zij hunne tegenwoordige vrienden, na de overweldiging der Regering, zoo de Koning hun door zijne vastheid, de Ministers door hunne tijdige maatregelen den pas niet hadden afgesneden, ook wel hebben weten te lozen. Maar onze Schrijver ziet blijkbaar meer gevaar in de *demokratisch-gezinde* partij. Het is hem niet naar den zin, dat de Koning, niet alleen in *Holland*, maar ook in *België*, volstrekt naar geene voorgaande handelingen, zelfs naar geene denkwijze ten aanzien der Regering, vroeg, en gestrenger was in het toezigt op de aanstaande *Roomsche* Geestelijkheid, dan op de regtsgeleerde *liberale* studenten. Wat het eerste betreft: hoe loffelijk ook de bedoeling, en hoe verheven het grondbeginsel zij, hetwelk de Regering daarbij geleid heeft, zoo kunnen wij toch niet anders dan betreuren, dat wezens als DE CELLES en STASSART, in stede eener *Amnestie*, waarop zij des noods hadden mogen hopen, nu *gunsten* en *onderscheidingen* ten deele vielen, en dat de eerste — de verachtelijkste der twee — zelfs naar *Rome* gezonden werd, om het *Concordaat* te sluiten, waarmede hij voor *Neder-*

land het *Trojaansche* paard heeft ingehaald! — Maar de Schrijver valt blijkbaar op kleinigheden, of niet meer dan ſtrikt regtvaardige maatregelen. Zoo zegt hij (bl. 20): „ De *Franſchen* en *Spanjaarden*, *Portugezen*, en wie „ al meer niet? waren in het Rijk toegelaten." Van de *Franſchen* willen wij niet ſpreken; maar moest aan de ſlagtoffers van eenen FERDINAND, eenen MICHIEL *den Slagter*, door eene *Nederlandſche* Regering inwoning geweigerd worden? Welk een bekrompen denkbeeld! Inderdaad gaat de Schrijver — ook al om het misbruik, dat van het woord is gemaakt — in zijnen afkeer van het *Liberalismus* te ver. Inderdaad waren de menſchen, die in *Spanje* de fnuiking der geestelijke en wereldlijke tirannij begeerden en de *Inquiſitie* afſchaften, geheel andere menſchen dan de *Pſeudo-Liberalen* in *België*, die met de outerſlaven *broederſchap* tegen de Regering maken. — Ten andere vindt er de Schrijver iets in, dat men te *Bruſſel* van *le Roi des Pays-Bas* ſpreekt. Is dit dan niet de titel des Konings? De ellendige dubbelzinnigheden der *Franſchen* raken ons niet.

De Schrijver wilde, dat men de verkleefdheid aan de Regering door bijzondere belooningen zou hebben vergolden. Dit zou juist het middel geweest zijn, om het misnoegen te vermeerderen, en een voorwendſel — ja, laten wij zeggen, eenen grond te verſchaffen. Was het Ministerie van VILLÈLE wel door iets zoo hatelijk aan de *Franſche* Natie, dan door deze onderſcheiding? Maar daaruit ontſtond immers de meening, „ dat het *lofſelijk* is, zich tegen de wettige ſtaatsmagt te verzetten?" (*Tot hiertoe enz.* bl. 66, 67.) Niet *daaruit*, maar uit de inblazingen der *Geestelijken*, die zulks *uit naam der Kerk* durfden beweren, en, al waren zij ook hare ongetrouwe tolken, nogtans bij de leeken maar al te veel gehoor vonden. De Schrijver noemt intusſchen het veronachtzamen van de politieke gezindheid der ambtenaren, *onverſchilligheid*; hij wil, dat de Regering zelve door de drukpers hare beginſelen voortplante; dat zij bij het Hooger Onderwijs de *politieke gezindheid* in aanmerking

neme; en hij vindt in de Koninklijke Boodschap van den 11 December den waarborg, dat dit in 't vervolg het geval zal zijn.

Wij moeten echter erkennen, dit niet daarin te hebben kunnen vinden. De Koning zou zijnen post aan geenen ambtenaar onttrekken, die om financiële redenen zijne stem aan het *Budget* geweigerd had, of die om eenige andere reden, ook in gewigtige onderwerpen, *tegen* het Bestuur adviseerde. Maar wanneer iemand eenen stelselmatigen, geregelden tegenstand *tegen* het Gouvernement *organiseert;* wanneer hij reeds deel heeft in een komplot der Geestelijkheid, om den Koning der *Nederlanden* te behandelen gelijk de Bisschoppen der negende Eeuw Keizer LODEWIJK *den Vromen*, of zoo als die van *Italië* en *Duitschland* Keizer HENDRIK DEN IV, om den Koning tot eenen *slaaf der Priesters* te maken; wanneer een Oud-Prefekt van NAPOLEON beweert, dat de Koning te veel noodelooze pensioenen geeft, terwijl *hij*, schaamteloos, voor eene driejarige tirannij over de *Zuidhollanders* 1800 gulden in 't jaar trekt, en nu, *volgens zijne eigene leer*, daarvan ontzet wordt; wanneer een Districts-Commissaris alles doet, om Godsdiensthaat te bevorderen, en de massa der Roomschgezinden, omdat zij de meerderheid uitmaken, tegen hunne Protestantsche medeburgers in 't harnas jaagt, — dat dan het Gouvernement dezen zijn vertrouwen onttrekt, dit is nog geen bewijs, dat de Koning niemand met een ambt begunstigen zal, wiens *politieke gezindheid* niet volkomen met die der Regering overeenstemt. In dit punt komt onze Schrijver ons wat te uitsluitend voor, en zou er van zijne leer ligt het schromelijkste misbruik kunnen worden gemaakt.

Nog blijkbaarder is dit in No. 2, *Voortaan*. Om zich in zijne stelling gelijk te blijven, keurt de Schrijver zelfs den revolutionairen maatregel der mannen van den 22 Januarij 1798 goed, die allen, die met hen niet eveneens dachten, niet slechts uit het Bestuur, maar zelfs uit de Kiesvergaderingen weerden. Eene Regering moet zich

dus tot hoofd eener partij opwerpen? Tot zulke ongerijmdheden vervalt men door het volhouden van een valsch stelsel, hetwelk men toch zelve eenigzins moet wijzigen (bl. 16, vergeleken met bl. 19). Hij gaat verder over tot een betoog van de nuttigheid der bekende aanschrijving van den Minister van Justitie; wenschende, dat de andere Ministeriën een' dergelijken krachtigen maatregel hadden genomen. Hij beweert, dat het Artikel in de Grondwet, waarbij de *vrijheid* van drukpers wordt gewaarborgd, slechts *vrijheid van voorafgaande censuur* bedoelt, daar wel degelijk de *verantwoordelijkheid* daarbij wordt bepaald. Dit heeft zekerlijk veel voor zich, mits het niet te ver worde uitgebreid; want anders zou het uitgeven van boeken (indien eene wet b. v. scherpe bepalingen maakte omtrent de beoordeeling der daden, zelfs van *administrative* ligchamen) daarom niettemin zeer belemmerd worden, daar men zich toch niet gaarne ieder oogenblik regtsgedingen wil op den hals halen. Maar zekerlijk gaat men aan den anderen kant ook veel te ver, en de tegenwoordige losbandigheid der drukpers in het Zuiden is tot die hoogte — men zou mogen zeggen tot die razernij — gestegen, dat het *laissez faire* daaromtrent eene misdadige verwaarloozing zou zijn van de belangen des Vaderlands.

Omtrent de Onderwijzers hecht den Schrijver ook zeer veel aan de staatkundige denkwijze. Ééne uitdrukking heeft ons' zeer getroffen; en wij twijfelen niet, of zij is den Schrijver onbedachtzaam uit de pen gevloeid. Hij zegt, op bl. 35 en 36: „ De behoedende zorg bij het „ openbaar onderwijs is hoogstgebrekkig, zoo lang zij „ zich bepaalt tot het onderzoek van enkele kundigheden of zedelijk gedrag. *Die in beiderlei opzigt meest* „ *uitmunt*, *kan juist uit dien hoofde meest* ongeschikt „ *zijn om der jeugd echt vaderlandsche gevoelens in te* „ *boezemen.*" Hoe! *uit dien hoofde?* dus *om* zijn uitmuntend zedelijk gedrag een minder goed opvoeder? Maar nog eens, de Schrijver kan dit zoo niet bedoelen.

Wij gelooven dit te eerder, omdat inderdaad de stijl

van beide boekjes hoogst gebrekkig is. Somtijds stonden wij in twijfel, of de opstellen — althans van No. 1 — niet oorspronkelijk in 't *Hoogduitsch* gesteld waren; iets, waarvan zij vele blijken dragen. Ten minste de volzinnen zijn bovenmatig lang, ingewikkeld en moeijelijk, juist zoo als tegenwoordig in *Duitschland*. (Men zie slechts *Tot hiertoe enz.* bl. 4. *Eindelijk — tirannij.* Bl. 6. *Wanneer het — regenten.* (Een volzin van 22 regels). Bl. 10. *Verschil — vereischende*, 24 regels, en daarenboven bijkans niet te verstaan. Bl. 35. *De Ministeriële Verantwoordelijkheid* tot bl. 36. *moest zijn. — Voortaan*, bl. 36: „Wij prijzen het in den, met alles te boven gaan„de regtzinnigheid geloovigen, Katholijk, dat hij vol„komene vrijheid verlangt in de keuze van leermeesters „voor zijne kinderen, wanneer hij te goeder trouw ver„meent hunne toekomende zaligheid in de waagschaal „gesteld te zien, alleen door de zijdelingsche indruk„ken, welke zij bij overigens daarmede niets gemeens „hebbend onderwijs van niet regtzinnigen zouden kun„nen ontvangen." Welk een volzin! en hoe vreeselijk hard is ook het woord (*Tot hiertoe*, bl. 7.) *waarheidschuwe schotschriftschrijvers!* — Waarlijk, de Schrijver wil de zorg der Regering over zoo vele punten uitgestrekt hebben; zij mogt dan ook wel daarvoor waken, dat hare verdedigers, wat de voordragt betreft, in de moedertaal niet zoo ver bij hare bestrijders in het *Fransch* achterstaan!

Wij meenen den algemeenen inhoud en strekking van deze boekjes te hebben aangeduid. De bedoeling is zekerlijk goed; maar de voorgeschrevene maatregelen gaan, naar het ons voorkomt, te verre. Men zorge, niet te vervallen tot diegenen waarvan HORATIUS zegt: *Dum vitant....* men zal zich het overige wel herinneren.

Nederlandsche Gedenkpenningen verklaard, en met verdere Bijdragen tot de Penningkunde uitgegeven, door JERONIMO DE VRIES *en* JOHANNES CORNELIS DE JONGE, *Leden van de Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1829. *In gr. 4to.* 130 *Bl. f* 10-:

Onder de wetenschappen, welke na de gelukkige herstelling van ons Vaderland met vernieuwden lust en ijver beoefend zijn, behoort ook de Penningkunde. De nuttigheid van deze studie is zoo algemeen erkend en zoo dikwijls betoogd, ook nog zeer onlangs door den ijverigen en bekwamen P. O. VAN DER CHYS, dat er wel niemand zal gevonden worden, welke daaraan twijfelt. Met veel vreugde ontvingen wij de aangekondigde bijdragen, en de namen van DE VRIES en DE JONGE leverden ons genoegzamen waarborg op voor eene naauwkeurige en smaakvolle behandeling van hun onderwerp, waarin wij dan ook niet teleurgesteld zijn.

Het oogmerk der uitgevers is, bijdragen te leveren tot VAN MIERIS en VAN LOON, en zich voornamelijk te bepalen tot Nederlandsche Penningen en Munten, die niet afgebeeld, beschreven noch bekend, of het niet aldus zijn. Zij hechten zich noch aan vaste orde van jaren, noch aan bijzondere soort. Zuidelijke en Noordelijke gewesten verbinden zij liefst. Zij zullen de medehulp van anderen, behoudens hunne vrijheid, dankbaar aannemen. Hunne beschrijving is eenvoudig; maar zij binden zich aan geene beknoptheid, waar zij lust vinden tot uitweiding. Daarenboven zullen zij onderscheidene inlichtingen, berigten, sterfgevallen en belangrijke mededeelingen geven van wat er omtrent zaken en personen, tot dit vak behoorende, voorvalt. Uitgekomene werken, opbrengst van verkochte kabinetten, aankondiging van veilingen, die plaats zullen hebben, aanwijzing, navorsching, aanvragen, opmerkingen, alles tot het vak betrekkelijk, ligt in hun bestek. Het werk zal van tijd tot tijd, echter onbepaald, worden voortgezet. Om vreemdelingen te believen, is dit eerste stuk ook in het Fransch vertaald, en zal afzonderlijk in het licht gegeven worden.

Wij hebben dus kortelijk, en bijna met de woorden van

de uitgevers zelve, verslag gegeven van eene belangrijke en ons vaderlandsch hart streelende onderneming; hopen, dat de Heeren DE VRIES en DE JONGE leven, gezondheid, lust en aanmoediging in ruime mate mogen genieten, om hunnen arbeid voort te zetten, en noodigen alle kenners en liefhebbers der Penningkunde uit, om hunne bijdragen te leveren tot stoffering van een Magazijn, hetwelk voor Nederlanders bijzonder zoo veel aangenaams en leerrijks ter beschouwing nu reeds oplevert, en meer en meer zal opleveren. Het verhandelde in dit eerste stuk geeft reeds veel stof tot gissen en nadenken, en er is hier en daar veel duisterheid en onzekerheid in het uitleggen van eenige penningen overgebleven, waarop de uitgevers dan ook de aandacht der lezeren gevestigd, en de moeijelijkheden, gelijk anders wel eens gebeurt, niet ontveinsd hebben. Er is ons wel eens eene gissing in den zin geschoten, maar niet van dien aard, dat wij het der moeite waardig rekenden, dezelve mede te deelen. Alleen merken wij het volgende aan wegens den penning, voorkomende Plaat III, No. 1: dat wij op de keerzijde den berg Etna meenden te zien, en dachten aan het Virgiliaansche *liquefactaque saxa sub auras. Erigit eructans.* Die penning is geslagen ter eere van GILLIS HOOFTMAN, een vermogend koopman en vriend van WILLEM DEN I. Op de keerzijde ziet men een schip, onder een steenregen zeilende, gelijk de uitgevers het verklaren, en deze woorden op het veld in een versierden band: *Ha lof sy min got.* Het komt ons voor, dat deze spreuk door omzetting van letters gemaakt is uit den naam van GILIS HOOFTMAN, welke soort van Anagrammatismus in die tijden en later veel gebezigd werd.

Gedachten over het verband tusschen de godsdienstige en zedelijke beschaving der Egyptenaren, van P. VAN LIMBURG BROUWER. *Te Amsterdam,* bij P. Meijer Warnars. *In gr. 8vo.* 351 *Bl. f* 3-60.

In de Godenleer der Egyptenaren vindt men eene vermenging van overleveringen, ontstaan uit sterren- en natuurdienst, en uit de vergoding van merkwaardige menschen; eene kennelijke tegenstelling van een goed en kwaad beginsel, schoon zonder eenige stellige aanwijzing, dat dit, althans

uit een zedelijk oogpunt beschouwd, den grondslag hunner Godenleer hebbe uitgemaakt. Hunne Godsvereering had haren oorsprong meer in dankbaarheid dan in vrees; in de heilige overleveringen zijn verscheidene trekken, welke op iets beter dan grof eigenbelang schijnen te wijzen, en hunne Goden in dezelve worden als voorbeelden van edele menschlievendheid voorgesteld, zonder dat men zich daarom geregtigd vinde, te gelooven, dat zij, alleen met een zedelijk doel, aldus zijn voorgesteld geworden. Voorts blijkt het, uit de berigten der oude Schrijvers, dat men vrij algemeen aan een hooger bestuur, 't zij dan als noodlot, 't zij geheel van de Goden onafhankelijk, geloofd heeft; dat men echter, hierbij, van den zedelijken invloed dier Goden op de handelingen der menschen, als wrekers van het onregt en belooners der deugd, en zelfs van hunne eigene goede hoedanigheden, soms zeer onvolkomene begrippen had; hoewel men zich toch, klaarblijkelijk, ook waardige denkbeelden van hen vormde; terwijl de gebeden, geloften en offeranden, zoo wel die, welke het den Goden onaangename vernietigden, als die, door welke men hun het edelste der gaven, als wezenlijke opoffering, aanbood, ten bewijze strekken van het gevoel der afhankelijkheid van hunne magt.

Doch omtrent dit alles wordt opgemerkt, hoe moeijelijk het is, met zekerheid op te geven, wat waarlijk volksdenkbeelden waren, en wat meer tot de Priesterleer behoorde. Ook uit het land zelf, uit het klimaat, uit den aanleg der inwoners en den toestand der maatschappij, bleek het, welk een invloed, hier, eene afgezonderde klasse van geleerden op het volk hebben kon, en, zelfs, hebben moest. De groote invloed der Priesterkaste doet vermoeden, dat niet alleen de fabelen zelve door hen gewijzigd zijn geworden, maar dat ook vele van die denkbeelden, welke wij, als den Egyptenaren eigen, bij de Schrijvers aantreffen, voornamelijk op hunne rekening moeten gesteld worden. De moeijelijkheid, om hierover juist te oordeelen, ziet men vermeerderd door het gebrek aan Dichters en zoodanige Schrijvers, die ons met den eigenlijken volksgeest zouden kunnen bekend maken. En, overgaande tot het onderzoek, hoedanig wel de invloed, ten opzigte van de Godsdienst, en door middel van dezelve, op de zedelijkheid des volks mogt geweest zijn, vestigt zich de overtuiging, dat men, zeker, behalve de eerste vorming en beschaving der ruwere ingezetenen, den Priesteren verschei-

dene goede inrigtingen schijnt te moeten dank weten; maar dat, aan den anderen kant, schoon men ook, uit de onzedelijkheid van sommige feesten, geene gevolgen, te hunnen nadeele, mag afleiden, men toch ook veel reden heeft, om te denken, dat zij zich meer met zinnebeeldige uitleggingen bezig gehouden, dan zich beijverd hebben, om Godewaardige begrippen en ware zedelijkheid onder de menigte te verspreiden. Eindelijk ziet men, dat, hoezeer veel van het zinnebeeldige, in de Egyptische Godsdienst, aan de algemeene zucht der oude volken, en bijzonder der Oosterlingen, voor het zinnebeeldige en duistere schijnt te moeten toegeschreven worden, het echter niet onwaarschijnlijk is, dat de Priesters dit zinnebeeldige, met opzet, tevens hebben aangewend, om hunne Natuurdienst daaronder te verbergen; terwijl zij, misschien, in zoo verre aan het volk geen nadeel toebragten, dat zij aan hetzelve de meer letterlijke uitlegging der fabelen overlieten, die daardoor zeker meer geschikt werden, om voorbeelden ter navolging op te leveren, dan wanneer men alles, zinnebeeldig, op sterrekunde en kennis der natuur terugbragt. In allen geval heeft men niet kunnen ontdekken, dat door deze zinnebeelden, en zelfs door de geheimzinnige plegtigheden, op de verhevene plegtigheden van Gods eenheid gedoeld werd.

Hoe verder het onderzoek voortgaat, hoe duidelijker de Schrijver meent ingezien te hebben, dat, onder de bijzonderheden, den Egyptenaren eigen, vooral ook behoorde eene levendige en sterke begeerte tot het bewaren van het stoffelijk overblijfsel hunner dierbare afgestorvenen, zoodat zij met regt konden gezegd worden nog met hunne voorvaderen te blijven leven, (eene zucht, die zoo sterk was, dat men dezelve kon aanwenden, 't zij om daardoor, op eene nuttige wijze, zedelijkheid en orde te bevorderen, 't zij alleen om er staatkundige oogmerken mede te bereiken;) dat zij, tevens, veel schijnen te hebben nagedacht over den staat der ziele na den dood des ligchaams, waaromtrent twee hoofddenkbeelden bij hen aangetroffen worden, de leer der zielsverhuizing, en het geloof aan eene benedenwereld, bestuurd door de twee voorname Godheden, welke ook als de Goden der levenden, door geheel Egypte, vereerd werden; dat het zeer waarschijnlijk is, dat de eerste voorstelling mede aanleiding gegeven hebbe tot de zoo algemeen in Egypte verbreide Dierdienst, (hoezeer ook, waarschijnlijk, oude Fetischen-

-dienst, de nuttigheid der bijzondere dieren, en de zucht, om, door dezelve, zinnebeeldig, eenige eigenschap der Godheid, aan welke zij geheiligd waren, uit te drukken, daarop een' merkbaren invloed gehad hebben;) dat er, ja, eenige wenken bestaan, omtrent de betrekking der voorstellingen, aangaande den toestand der afgestorvenen, op de zedelijke beschaving en denkbeelden; maar dat, zoo men al mogt vooronderstellen, dat de Priesters, 't zij in de lofredenen op de gestorvenen, 't zij in sommige afbeeldingen, van de leer van belooning en straf, in een volgend leven, gebruik gemaakt hebben, om weldadig op de zedelijkheid des volks te werken, zij echter, hier zoo wel, als ten opzigte van de denkbeelden omtrent de Godheid, dit doel, in hunne zinnebeeldige verhalen, voorstellingen en plegtigheden, niet altijd hebben in het oog gehouden.

Dit is, kortelijk zaamgetrokken, de slotsom der onderzoekingen en overdenkingen, welke de geleerde Auteur in het voorliggende werk heeft te boek gesteld. Lezers, die reeds eenigermate bekend waren met het oogpunt, waaruit de Heer VAN LIMBURG BROUWER, bij voorkeur, de overblijfselen der Grieksche en Romeinsche oudheid beschouwt, weten, dat hij gewoon is vooral te letten op de denkbeelden, die zoo uitnemend geschikt zijn ter versterking van den indruk, aan deze soort van gedichten bijzonder eigen. Dit alles is in de voorrede van dit belangrijk werk breeder ontwikkeld. Een heerlijk, veelomvattend plan deed zich voor hem op: het onderzoek naar den oorsprong en den voortgang van de denkbeelden der oude volken, aangaande de betrekkingen tusschen God (hoedanig zij zich dien dan ook voorstelden) en den mensch, en den invloed dier denkbeelden op hun bestaan hier op aarde, op hun verstand, hunne zedelijkheid, hunne kunsten en wetenschappen. Doch dit plan kon zich slechts aan hem opdoen; de uitvoering hield hij boven het bereik zijner krachten, en ook van het gewone levensperk. Hij liet dus het uitwerken van dit ontwerp aan anderen over, bepaalde zich bij de Grieken en Romeinen, en beperkte zijn onderzoek tot zijn geliefkoosd onderwerp — het verband tusschen godsdienstige en zedelijke beschaving. Tot voorbereiding voor zijn werk behoorde, natuurlijk, Egypte, dat wonderland, waaruit de Vader der Geschiedenis, en zoo vele anderen met hem, den oorsprong van zoo vele Grieksche voorstellingen en mythen afleiden, en waardoor zelfs de Go-

denleer van verfcheidene Aziatifche volken blijkbaar is gewijzigd geworden, en wel bijzonder van die, welke den meesten invloed op de Griekfche Mythologie gehad hebben. Onder het werken kon de Heer BROUWER zich niet onthouden, om zijne onderzoekingen meer bijzonder tot Egypte zelve te bepalen, dan wel noodig was, om zich alleen voor zijne ftudiën over Griekenland voor te bereiden. Zoo dan ontftond van lieverlede dit boekdeel, hetwelk de Schrijver eindelijk befloot, als een voorlooper, aan zijn ander werk te laten vooraſgaan. Hij kon dit met des te minder fchroomvalligheid doen, dewijl hem, bij Egypte, de taal niet in den weg ftond. Hetgeen wij van Egypte kunnen weten, moeten wij meest uit Griekfche Schrijvers, en, voor zoo ver ons dit mogelijk is, uit de, tot nog toe, grootendeels flechts door hunne afbeeldingen tot ons fprekende, gedenkteekenen putten. Dat wij de Hieroglyphen (zegt de Heer BROUWER, bl. IX der Voorrede) niet anders, dan met behulp van YOUNG en CHAMPOLLION, lezen kunnen, zal men niet wel als eene reden kunnen opgeven, om ons onbevoegd te verklaren, onze denkbeelden over de Egyptifche oudheid mede te deelen.

De Schrijver heeft zich, uitfluitend, bij de oude Egyptenaren onder de PHARAONEN bepaald; daar de aanleiding tot dit werk alleen was het onderzoek naar den invloed, dien de Egyptifche wijsheid op de oude Griekfche voorftellingen kan gehad hebben. Men weet, dat het eene der voornaamfte aanbevelingen voor de Griekfche Wijsgeeren was, Egypte bezocht te hebben; en de meesten durfden niet eerder, voor hunne landgenooten, als leeraars en volksverlichters optreden, vóór zij in alle wijsheid der Egyptenaren onderwezen waren. LYCURGUS en SOLON, PYTHAGORAS en PLATO, DEMOCRITUS en EUDOXUS, allen tòch zochten (volgens getuigenis van DIODORUS VAN SICILIE, Tom. I. p. 107. der uitgave van P. WESSELINGH) in Egypte de bronnen van de wetenfchappen en kunften, die zij beoefenden; en, fchoon het ook allezins onzeker is, of wel al diegenen in Egypte geweest zijn, die er door de Griekfche Schrijvers worden heengezonden, deze berigten zelve zijn toch een bewijs, hoeveel gewigt men aan het bezoeken van dit wonderland hechtte. Evenwel moet men, hoe zeer de waarheid van dit gezegde onder anderen ook uit de plaatfen, welke GIPHANIUS in de voorrede *zijner* uitgave

der *Odysſea* van HOMERUS bijbrengt, veeleer verſterkt dan verzwakt wordt, geen onbepaald gezag hechten aan de verhalen van Schrijvers, die op eenen al te verren afſtand van tijd en gelegenheid geleefd hebben, om over dergelijke zaken met genoegzame kennis te hebben kunnen oordeelen; en zoo gaf het ons dan ook eenige verwondering, door een zoo oordeelkundig Geleerde als de Heer BROUWER, de plaats uit den Griekſchen Romanſchrijver (want zoo iets was hij) HELIODORUS, *Aethiopica*, II, 27, te zien bijbrengen: 'Αἰγύπτιον γάρ ἄκουσμα καὶ διήγημα πᾶν Ἑλληνικῆς ἀκοῆς ἐπαγωγότατον. Op gelijke wijze vindt men bl. 100, in de aanteek., eene plaats, door CUDWORTH ten voorbeelde bijgebragt, uit het XIIIde boek van *Hermes*. Wie is HERMES? Voor CUDWORTH was dit een werk van onbetwijfelbare echtheid; maar MOSHEIM, en vooral de verdienstvolle Schrijver der aanteekeningen op dat werk, moesten zulke door de Kerkvaders verdichte boeken, wier nietigheid door den grooten L. C. VALCKENAER, in zijne *Diatribe de Aristobulo Judaeo*, in 1806 door wijlen Prof. J. LUZAC te Leiden in druk uitgegeven, zonneklaar aan den dag gelegd is, nimmer als gezaghebbende bronnen der Geſchiedenis bijgebragt hebben. Wil men tot zulke onkritiſche dwaalwegen terugkeeren, (en ook dit is, bij zoo vele *reactiën*, welke wij beleven, zeer mogelijk) dan moet men de *Sibillijnſche* boeken, de *Orphiſche* ſchriften, en een aantal werken, die in lateren tijd door Sophisten op naam van oude Schrijvers verdicht zijn, altemaal maar als echt en van den ouden ſtempel aannemen. Eenige jaren geleden waren ongeloof en toomelooze twijfelzucht in de Letterkunde aan de orde van den dag; thans is eene onbegrijpelijke ligtgeloovigheid in de plaats getreden; men mag, met den geestvollen Franſchen Blijſpeldichter, zeggen: „*L'un et l'autre excès choque.*" Intusſchen is dit geen verwijt, hetwelk tegen den kundigen Schrijver van het onderhavige werk mag gerigt worden. Het verdient den dank van alle beminnaars en beoefenaars der Letteren, wie het te doen is om de groote vraagſtukken der oudheid uit een zelfſtandig oogpunt beſchouwd te zien. En, voorzeker, deze verdienſte komt den Heere VAN LIMBURG BROUWER in ruime mate toe, zijn' arbeid wèl beſteed te hebben; en wat de Schrijver zegt, is de uitkomst van eigen onderzoek, en wordt ſteeds met die zedigheid voorgedragen, welke de onafſcheidbare gezellinne van alle ware geleerdheid blijft.

Verzoekschrift betrekkelijk het Lager Onderwijs, ingezonden aan de Tweede Kamer der Staten-generaal; door TH. VAN SWINDEREN, *Schoolopziener in het eerste District der Provincie Groningen en Secretaris van de Commissie van Onderwijs in dat Gewest. Te Groningen, bij* J. Oomkens, 1829. *In fol.* 12 *Bl. f* :-40.

Het *motto* op den titel is geleend van HINLÓPEN: *Het is pligt geworden om te spreken, opdat men aan ons stilzwijgen geene verkeerde uitlegging geve.* Dit geëerde Lid der Tweede Kamer had regt, zoo te spreken. Doch indien iedereen meent, dit regt in gelijke mate te bezitten, zal het misschien nog *Petitiën* regenen. Nu ja, dat is goed in de Tweede Kamer der Staten-generaal.... maar daarbij blijve het. Want, zonder tot de *Commissie der Petitiën* te behooren, evenwel verslag over *Petitiën* te moeten indienen, is het allerlastigste van alle lastige beroepen. Gedrukte *Petitiën* wenschen wij geene.... vooral niet in den Boekhandel.

Ook deze gedrukte *Petitie* had, uit dit oogpunt beschouwd, naar ons inzien, wel ongedrukt kunnen blijven. Over eene *Conceptwet*, omtrent welke van Regeringswege nog geene inlichtingen zijn medegedeeld, eene *Petitie* in te dienen, is bovendien, naar het ons voorkomt, eenigzins voorbarig; vooral daar Art. 3. No. 10., vergeleken met Art. 4, eenen wenk geeft, om *elders* te verzoeken, dat de Gemeentebesturen verhinderd worden, de bestaande scholen te benadeelen. Hiervoor *kan*, en, indien het bewezen worde door Schoolopzieners, dat dit misbruik van invloed en magt werkelijk bestaat, *zal* ook onze Koning zorgen, wiens voortreffelijke Boodschap aan de Tweede Kamer alle weldenkenden ook op dit punt moet gerustfiellen. En wat aangaat de rondventers van onderwijs aan de huizen, *alias* Huisonderwijzers, hierover zeggen wij nu niets meer. Doch ook de Schoolopzieners kunnen hier iets, ja veel doen, door die rondventers, die scholen volgens Art. 3 en 4 der wet hebben, in hunne school te doen blijven, en bij te doene examens, naar een Reglement, door den Koning gegeven of bekrachtigd, dergelijke *amphibiën* te verhinderen kwaad te doen.

Indien Schoolopzieners zorgen, dat de wetten, die duidelijk moeten spreken, en op het stuk van lager onderwijs nog

al wel zijn, door geene geregtigden of ongeregtigden tot de aanstelling van Schoolmeesters ontweken of overtreden worden, dan loopt alles nog al tamelijk wel af. Zoo zal het wel blijven, wanneer onze Koning door de Schoolopzieners, zonder voor iemand te vreezen, maar goed wordt ingelicht. Dit zegt Recensent, die Schoolopziener noch Burgemeester is, op grond van eigene ondervinding. Hiervan genoeg.

De Wetten op het Lager Onderwijs in het Koningrijk der Nederlanden geschiedkundig beschouwd als een eigendom der Noord-Nederlanders, en de geest en strekking dier Wetten opvoedkundig verdedigd, door P. DE RAADT. *Te Rotterdam, bij* J. van Baalen. 1830. *In gr. 8vo.* 104 *Bl. f* 1-10.

Geestelijke Monopolie is lijnregt gekant tegen alles, wat de onregtmatigheid en onbevoegdheid dier *monopolisten* aan het licht kan brengen. Het Schoolonderwijs, te gelijk met de zuivering van den geestelijken *Augiasstal* door LUTHER met goed gevolg ondernomen, is daarom vooral ook een steen der ergernis voor hen, die bij het branden van een flaauw lamplichtje de grootste voordeelen trekken. De Hervorming heeft aan het vaderlijk gezag de vrijheid gegeven, om het onderwijs wezenlijk te laten toedienen aan kinderen, die het voor zich, niet voor *quasi*-vaders (*Jezuiten* en dergelijke benden) behoeven.

Geen wonder dus, dat de herstellers van Nederlands burgerlijke vrijheid, door gepast onderwijs, ook de geestelijke vrijheid handhaafden, en dat zij, evenzeer voor de laatste, als voor de eerste, de nadrukkelijkste verordeningen op de geschiktste wijze gemaakt hebben. Dit werkje van DE RAADT wijst geschiedkundig aan, dat in Noordnederland, door Vader WILLEM en vervolgens, als steun voor de onafhankelijkheid van den Staat, het volksonderwijs zeer wijselijk behartigd is geworden. Met volle ruimte prijzen wij dit boekje algemeen aan. Onderwijzers der jeugd, vrienden van het vaderland en allen, die niet gaarne onder geestelijke magt zuchten, zullen hun geluk, bij het lezen van dit werkje, naar waarde achten, en den Heer DE RAADT voor zijne genomene moeite bedanken. Men zal overal bevinden, dat hij

niet te veel belooft, maar meer geeft, dan men zou verwachten. Indien het den *Unionisten* (*unio* Jezuitisch te verklaren *a* NON *uniendo*) om waarheid te doen is, zullen zij, bij het lezen van dit geschrift, zich schamen, de edelste vrijheid te hebben willen vermoorden. Doch wat weten zij van schaamte, die (misschien) weten, dat de *regtvaardige* ARISTIDES door hen, die noch den man kenden, noch zijnen naam schrijven konden, veroordeeld werd, juist omdat hij als *regtvaardig* geroemd werd? Waar het Schoolonderwijs op den laagsten trap staat en met opzet gehouden wordt, dáár is oproer, zelfs tegen de *regtzinnige* Gouvernementen, *circumspice*. Zie rond, Nederland! Het onderwijs, niet *losbandig* maar *vrij*, maar dan ook niet ingehouden of verminkt, is een sterke dam tegen den stroom van alle dwingelandij der Geestelijken. Dit gevoelen de Geestelijken het meest. *Hinc illae querelae raucique Clamores*; dat is: *vandaar al die fraaije Petitiën.*

Esquisses Poétiques de l'Ancien Testament, par A. L. C. COQUEREL, Pasteur de l'Église Wallonne d'Amsterdam. Amsterdam, chez *les Héritiers H. Gartman* et *S. Delachaux*. 1829. 8vo. 123 p. & Préf. XXIV p. *f* 1-40.

„Il faut l'avouer; un préjugé règne contre nous [Protestans]: on accuse en général le Protestantisme d'être très peu poétique, très peu favorable à la poésie et aux arts." Dit zegt de Eerw. COQUEREL, bl. X der fraai geschrevene, welberedeneerde en belangrijke voorrede voor deze zijne dichterlijke keurstoffen uit het Oude Verbond. Tot wederlegging dier beschuldiging, en staving zijner stelling, dat het Catholicisme veeleer den bloei der kunsten benadeelt en den zuiveren smaak bederft, wordt met groote scherpzinnigheid de invloed van Catholicismus en Protestantismus op de beoefening der fraaije kunsten, in gezegde voorrede, onderzocht, en het pleit ten voordeele der Protestantsche Godsdienst beslist. De aangekondigde bundel moet eene proeve leveren van de dichterlijke waarde der Bijbelsche geschiedenissen, en beantwoordt goed aan het oogmerk. Aanteekeningen, die veelal van belezenheid en kennis der godgeleerde wetenschappen getuigen, achter het werkje geplaatst, dienen deels tot opheldering, deels tot bewijs van des Dich-

ters denkbeelden. Het doet Recenſent niet weinig genoegen, ook onzen VAN DER PALM hier en daar te vinden aangehaald.

Niet alles is even frasi. *Le premier trépas* b. v. heeft doorgaans meer van den toon des Redenaars, dan van dien des Dichters. Afdeeling II van dat ſtuk is te breedvoerig: indien alles hier meer kort, krachtig en ineengedrongen ware, dan zou het treffender wezen. Ook is dat eigen ſtuk niet vrij van prozaïſche plaatſen, b. v.:

Perſonne n'était mort.... *Le Seigneur avait dit:*
La poudre doit rentrer en poudre;
Mais le monde envain l'entendit.
Il faut voir un corps ſe disſoudre,
Pour comprendre, Seigneur! l'irrévocable édit.

En verder:

Quel esprit, par la foi ſe laisſant emporter,
Quand la mort de ce monde était encore abſente,
A pu ſe la *repréſenter*?

Waarom niet liever? (want het ſtuk is in vrije maat):

Le vrai tableau ſ'en aurait ſu tracer?

Tot aanbeveling dezer verzameling ſchrijft Recenſent de volgende gelukkige plaatſen uit verſchillende dichtſtukken over:

Le tombeau d'Adam.

Mille Edens disſolus ont remplacé le tien,
En orgueil, en menſonge, en délices fertiles;
Chaque vice à ſon gré ſ'est arrangé le ſien,
Où ne manque jamais le poiſon des reptiles.

L'arbre aux fruits défendus, inviſible, est debout!
Sa racine en tous ſens plonge au ſein de la terre,
Et ſ'enlace aux cercueils qu'elle heurte partout,
Comme un vaste réſeau qui les presſe et les ſerre.

Le culte d'Abel is ſchoon van het begin tot het einde, b. v.:

Un cadavre est-il une offrande
Digne du Souverain des cieux?

La mort vient, quand sa voix commande;
Mais la mort est triste à ses yeux.
Qui donc le premier osa croire
Qu'orné de bandeaux solennels,
Le trépas, utile à sa gloire,
Devait attrister ses autels?
On donna les premiers exemples
Du sang ruisselant dans les temples,
Quand l'homme sût l'art d'égorger;
Et d'un culte que Dieu déteste,
Peut-on voir l'inventeur funeste
En Abel, le premier berger?

Les adieux de Jephté is een meesterstuk: *Il faut mourir, o fille infortunée!* Aldus begint het. Hoe veel waarheid behelst het 7de couplet:

Pour te sauver, c'est assez qu'un oracle
Rompe un serment par le ciel entendu....
L'arche est muette au fond du tabernacle;
Le serment tient, et ne m'est pas rendu.

En nu het slot, couplet 15—19:

L'autel s'embrase, et la flamme s'élève;
Aux voeux d'un père Isaac est soumis;
Abraham pleure en saisissant le glaive....
O mon enfant, il n'avait rien promis!

Je sais combien notre gloire diffère,
Mais quelque honneur que mérite sa foi,
Il lui restait le fils de l'étrangère (Ismaël);
Plus malheureux, je n'ai d'enfant que toi!

Et Dieu, content de sa persévérance,
Du haut des cieux a retenu sa main....
O mon enfant, quelle douce espérance
S'offre à mon coeur, et le remplit soudain!

Viens!.... L'autel fume, et ce signal t'invite.
Viens! Dieu connaît mon ardent repentir....
L'Ange des cieux peut descendre si vite!
La voix des cieux peut encor retentir!

Viens!.. J'ai cru voir s'entrouvrir ce nuage....
Viens!... Ecoutons...! Est-ce la voix de Dieu?
Ange! apparais, et rends moi ton message!....
Le ciel se tait.... adieu, ma fille, adieu!

Om te zwijgen van andere schoone stukken, gelijk *Job et Satan*, *David*, en *le deuil de Ritspa*; hoe veel moederlijk gevoel is er in deze regels van Peninna tot Hanna: (*Les deux mères.*)

L'heure est si courte, quand on veille,
Heureuse, près de son berceau!
On aime tant, quand il sommeille,
En écarter l'étroit rideau,
Presser le duvet de sa couche,
S'élancer, s'il vient à gémir,
Et d'un lait pur mouillant sa bouche,
Longtemps le regarder dormir!

En verder, hoe grievend dan ook vóor Hanna:

Si tu le veux, de mes tendresses
Sois encor le triste témoin;
Mais songe que de tes caresses
Mes jeunes fils n'ont pas besoin:
Des embrassemens dont leur mère
Les couvre cent fois dans le jour,
Les froids baisers d'une étrangère
Imitent mal l'ardent amour.

Maar hoe veel edeler zijn deze regelen van Hanna, die buiten Peninna's weten moeder was geworden van Samuël:

De tes mépris je ne me souviens plus.
Mais il m'en coûte peu d'être si généreuse,
Et la joie a guéri cette plaie en mon coeur.
Pardonne seulement si je parais heureuse:
Hélas! tu n'as point su me cacher ton bonheur.
. . . .
Cet amour maternel qui m'ément et m'enflamme,
Cet amour si touchant et pour moi si nouveau,
Ne laisse aucune place à la haine en mon ame;
O Dieu! peut-on haïr à côté d'un berceau!

Het bovenstaande zal genoeg zijn, om dezen bundel in zijne waarde te doen kennen.

Herinneringen uit den Brabandschen Oorlog, de eerste Veldtogten van DUMOURIER *in de Brabandsche Provinciën, een veeljarig verblijf ste Konstantz en in Hongarije, van* PAUL HEERMANS, *gewezen Adjoint, dienstdoende Aide de Camp bij de Generaals* DUMOURIER *en* VALENCE. *Te Leiden, bij* J. W. van Leeuwen. 1829. *In gr.* 8*vo. XII en* 304 *bl. f* 3 - 15.

In het onderhavige boek wordt aan ons lezend publiek een oorspronkelijk *Nederlandsch* werk aangeboden, hetwelk door eenen krijgsman, die vele en belangrijke gebeurtenissen in en buiten ons vaderland heeft bijgewoond, geschreven is, en reeds daarom waardig is, de aandacht tot zich te trekken. De Heer PAUL HEERMANS, behoorende tot een bekend en geacht geslacht in het tegenwoordige *Noordbraband*, begint zijne militaire loopbaan, bij gelegenheid der binnenlandsche onlusten in het jaar 1787, als *Luitenant* bij het corps van den beruchten Rijngraaf VAN SALM, wijkt na den inval der *Pruissen* naar *Frankrijk* uit, neemt vervolgens deel aan den oorlog der *Brabandsche* Patriotten tegen Keizer JOZEF II, dient na het eindigen van dien opstand in het *Fransch*-republikeinsch leger, en maakt in *België* den veldtogt van 1792 en 1793, als *Adjoint* en dienstdoende *Aide de Camp* bij de Generaals DUMOURIER en VALENCE. Hij is een der genen, die den *Franschen* Oorlogsminister BOURNONVILLE, benevens vier Representanten uit de Nationale Conventie, naar het leger gezonden om DUMOURIER gevangen naar *Parijs* te voeren, op diens bevel helpt arresteren en aan de *Oostenrijkers* uitleveren. De Schrijver gaat vervolgens met DUMOURIER en een gedeelte van diens leger over tot de *Oostenrijkers*, en geraakt zoo te *Konstanz* aan de *Bodensee* onder de overige *Fransche* uitgewekenen.

Hier eindigt het woeligste tijdvak van des Schrijvers leven, die intusschen, na eene spoedig afgebrokene verbindtenis met een *Fransch* meisje, op eene vrij avontuurlijke wijze gehuwd was met eene brave vaderlandsche vrouw. Te *Konstanz* leidt hij geruimen tijd een gelukkig, huiselijk leven; en die plaats is, gedurende omstreeks vijf jaren, zijne verblijfplaats, tot welke hij telkens van kleine togten door *Zwitserland*, *Zwaben* en *Tyrol* terugkeert. Vervolgens wordt aan den Schrij-

ver, met een gedeelte van zijne lotgenooten, *Temeswar* in *Hongarije*, als garnizoensplaats, aangewezen. Ook daar blijft hij verscheidene jaren, maar bezoekt onderscheidene gedeelten van dat Koningrijk; scheidt vervolgens van de *Fransche* uitgewekenen, en gaat over in *Hongaarsche* dienst, neemt zijn afscheid, en keert in 1805 naar het vaderland terug.

Ziet daar, Lezers! het hoofdzakelijk beloop van deze *Herinneringen*. Wij hebben dezelve met genoegen gelezen, vooral omdat wij meenen, het verhaal der ons medegedeelde bijzonderheden als geloofwaardig te mogen beschouwen. Wij beklagen wel den man, wien, in zijnen ouderdom, van zijne vroegere gelukkiger dagen, niets is overgebleven, dan een weemoedig aandenken aan dezelve, wien daarbij het bewustzijn kwelt, dat de verijdeling van zijne vroegere glansrijke verwachtingen en uitzigten het gevolg is van een verkeerd aangelegd leven; maar wij gelooven nogtans, dat de Schrijver wèl gehandeld heeft met zijne gebreken niet te verbergen, daar deze opregtheid meerdere waarde aan het werk geeft, dewijl het zóó verstrekt tot waarschuwing tegen het blindelings involgen van roemzucht en van de teugellooze begeerte naar losbandige vrijheid; en wij hopen, dat door velen 's mans raad zal gevolgd worden: „Lezer! wilt gij eenen gelukkigen levensloop hebben, doe dan niet gelijk ik." Ernstig en rondborstig is vooral zijne taal, als hij van de zucht tot hasardspelen zegt: „Zonderling, ja hartverscheurend is de zucht van de meeste menschen, om zich op kosten van zijn' evenmensch te verrijken! — Thans, nu mijne jaren verder gevorderd zijn, en mijn geest, door ongeluk en ramp geleerd, met andere gevoelens bezield is, thans zie ik al het zedelooze hiervan in. Ik zelf, ik beken het onbewimpeld, ik nam meermaals mijne toevlugt tot het spel, en gevoelde dan, wanneer het geluk mij diende, al het verleidelijke dezer gewoonte, en wanneer het mij tegenliep, al het bittere, dat er uit het dubbele gevoel van onzedelijkheid en gebrek voortvloeit. — Jongelingen, wacht u voor het spel!" De Schrijver bezit voor het overige de gave, om hetgeen hij bijgewoond, gezien en verrigt heeft, op eene levendige, regt onderhoudende wijze te verhalen. Met vermaak zal men het verslag lezen van verscheidene belangrijke voorvallen uit des Schrijvers leven, zijne inneming van de *St. Johannesbrug* bij *Dinant*, den slag bij *Neerwinden* en andere. Tot eene kleine proef van den

verhalenden ſtijl van dit boek diene het volgende. „Intusſchen had mij de *Aide de Camp*, Kapitein BERNARD, het bevel medegebragt, om mij in kantonnement met mijne manſchappen te begeven te *Rioulx*, ten einde van de krijgsvermoeijeniſſen uit te rusten, en dat gedeelte der *Maas* te bewaken. In dit allerangenaamſte plaatsje bragt ik zeer genoegelijke dagen door. Tusſchen *Namen* en *Bouvignes*, aan de *Maas* gelegen, vereenigt dit oord al het bekoorlijke der vrije natuur met de ſtedelijke beſchaafdheid. De geheele omſtreek is vervuld met bergen en groene heuvels; alles leeft hier, alles geniet. Alles was zeer geſchikt, om een korps gelijk het onze te doen uitrusten. Nogtans lagen wij op de voorposten!

„ Onze zesendertig - ponders bedreigden elk oogenblik die vijanden, welke het wagen durfden aan den overkant te verſchijnen; terwijl de jagers van LE LOUP ons gedurig begluurden, en eenen kogel in 't lijf poogden te zenden. Deze ſtelling was inderdaad een klein oorlogstooneel; want zoodanig wordt men aan de gevolgen van den oorlog gewoon, dat men er ten laatſte van weerszijde een ſpel van maakt. Dan eens ſprongen de *Oostenrijkers* aan de overzijde te voorſchijn, en tartten de mijnen op alle mogelijke wijzen, tot dat een kartetſcheut de genen, die nog loopen konden, het hazepad deed kiezen: dan weder plaatſten de onzen een paar in uniform gekleede poppen aan den voet der batterij, en kwamen de *Tyrolſche* ſchutters en ſchoten onophoudelijk op deze onbewegelijke mannen. Dikwijls kwamen wij met onze vijanden te zaam in een logement te *Givet*, op onzijdig grondgebied gelegen, en dronken elkanders gezondheid, om ons eenige uren daarna de mogelijkheid af te zien, van elkander naar de eeuwigheid te zenden.

„ Er had evenwel dikwijls een tooneel plaats, dat eenen diepen indruk op mijn gemoed maakte, en een ernſtig aanzien aan dezen ſpelenden oorlog gaf.

„ De *Oostenrijkers* lagen, gelijk wij zeiden, aan den overkant der rivier gekantonneerd. Dikwijls lieten mijne horenblazers, 's avonds na zonneöndergang, hunne weergalmende toonen hooren: dan mengden de vijandelijke blazers, op het kasteel des Graven D'ESTRAY, hunne melodie met de onze. Deze vereeniging van vrienden en vijanden, op zulk een' geringen afſtand, de plegtige avondſtilte, de kalm ſtroomende *Maas*, de roodgeverwde horizont, alles werkte te zaam, om

dit tooneel aandoenlijk en romanesk te maken. Dan hoorde men de zachte harmonie der horens, en de galmende weerklank der heerlijkste toonen verloor zich in de echo's der bergen en dalen. Op eenmaal vielen er schoten uit de bussen der jagers, en onze zesenderrig-ponders bulderden met woest geweld, waar zoo even de stilste kalmte heerschte."

Ook over de *Hongaren*, de *Walachiërs* en *Zigeuners* vindt men hier veel wetenswaardigs. Vooral staan de *Hongaren* bij den Schrijver in hooge achting. Bij het verhaal van zijn vertrek uit hun land, onder anderen, zegt hij: „De gedachte, nogtans, om *Hongarije* voor altijd te verlaten, had iets pijnlijks voor mij, dat ik den lezer, die er nimmer was, niet kan mededeelen. Zonderling is de gewaarwording, die allen bemeestert, welke eenmaal in dat land vertoefden, en er nu, verre van daan, nog eenen blik op werpen. Aller gevoel is rouwe van er niet meer te zijn."

Wij hopen, dat onze aankondiging moge dienen, om onze Landgenooten aan deze *Herinneringen* dat onthaal te doen schenken, hetwelk des Schrijvers welgeslaagde arbeid, naar onze schatting, verdient.

De Parijsche Bloedbruiloft. Een Verhaal uit de ontzettende Godsdienst- en Burgeroorlogen in Frankrijk in de XVIde Eeuw. Door den Hoogleeraar L. WACHLER. *Naar den tweeden Druk uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1829. *In gr. 8vo. XVI en 168 bl. f* 2-:

In eenen tijd, waarin zekere lieden den verraderlijken moord, aan meer dan *dertigduizend* (*) Protestanten gepleegd, niet alleen willen vergoelijken en verdedigen, maar zelfs eene *heilzame gestrengheid* durven noemen, kan de uitgave van dit werkje te meer nuttig zijn, daar hetzelve met veel onpartijdigheid en gematigdheid is geschreven. Het eerste Hoofdstuk behelst eene schets van de *Godsdienst- en*

(*) Volgens anderen was het getal veel grooter — 70,000, of zelfs 100,000. De getuigenissen, zegt de Schrijver, komen, op geringe afwijkingen na, daarin overeen, dat er in *Parijs* ongeveer 3000 menschen, en in geheel *Frankrijk* over de 30,000 Protestanten omgebragt zijn geworden.

Burgeroorlogen in Frankrijk, van 1560 tot 1570. *De Parijsſche Bloedbruiloft, met hetgeen dezelve voorafging en onmiddellijk volgde*, maakt den inhoud van het tweede uit. In het derde onderzoekt de oordeelkundige Schrijver, 1. *wanneer het ontwerp tot de Parijsſche Bloedbruiloft geſmeed is*; 2. *welk deel* KAREL IX *daaraan gehad heeft*, en 3. *welke de voornaamſte drijfveren van dezelve geweest zijn.* Dan volgen nog twee lezenswaardige Bijlagen, behelzende de eerſte een *Geſprek tusſchen den Koning* HENDRIK III *en een' zijner vertrouwelingen te Cracau, over de oorzaken en beweegredenen van den St. Bartholomeus-moord*, en de tweede een *Verſlag van het Geſprek, hetwelk tusſchen* HENDRIK III, *Koning van Polen, en den Keurvorst* FREDRIK III *te Heidelberg heeft plaats gehad; door den Keurvorst eigenhandig opgeteekend, den* 12 *December* 1573. Een weluitgevoerd plaatje op het titelblad ſtelt het verſchrikkelijk oogenblik voor, waarin (ten twee ure des nachts van zaturdag op zondag, den 24 Augustus) gewapenden het huis van COLIGNY binnendringen, en CORNATON verbaasd in de kamer van zijnen meester loopt, roepende: *Mijnheer, God roept ons tot zich.* De achtbare grijsaard zegt tot CORNATON, tot den geneesheer THOMAS en den prediker MERLIN, die beide voor zijn bed zitten, dat zij zich zullen redden. Deze vlugten, en de moordenaars volvoeren hunnen last. Dat was het ſein tot verraderlijken aanval op de andere onſchuldigen, die men door bedriegelijke beloften had weten te lokken en te misleiden. De gruwelen, toen gepleegd, gaan bijkans alle verbeelding te boven. Het voorbeeld der hoofdſtad werd in de provinciën gevolgd, en het moorden duurde dertig dagen. Te *Madrid* bedreef men vreugde over dat bloedbad, en te *Rome* werden deswege feesten gevierd. Dit geſchiedde op bevel van Paus GREGORIUS XIII, die zich niet ſchaamde, den moord, aan COLIGNY en de ketters gepleegd, goed te keuren. Niet allen echter, die in de Roomſche kerkgemeenſchap leefden, dachten zoo. Te regt betuigt daarom de Schrijver, dat men, om de eer van het *Franſche* nationale karakter te redden, moet aanmerken, dat vele overheden en bevelhebbers *aan den ſchrikkelijken wil des Konings niet gehoorzaam waren.* De Burggraaf D'ORTHE, te *Bayonne*, ſchreef terug, dat hij het bevel des Konings had bekend gemaakt, maar ſlechts *goede* burgers en *brave* krijgslieden, geene *beulen* gevonden had. Anderen maakten den hun gegeven last niet bekend.

CHARLES, scherpregter te *Troyes*, weigerde te gehoorzamen, zeggende, dat zijne handen gewoon waren, *slechts voor de geregtigheid werkzaam te zijn*.

Zoodanige trekken van menschelijkheid zijn te meer verblijdend, wanneer men tijden en omstandigheden in aanmerking neemt. Wij verheugen ons over de vertaling van dit werkje, dat een kort overzigt levert van gebeurtenissen, die bij voortduring ter waarschuwing van Vorsten en volken kunnen dienen. De overzetting schijnt getrouw te zijn. Wij hebben het oorspronkelijke niet kunnen vergelijken. De langgerekte en soms moeijelijke volzinnen dragen hier en daar blijken van *Duitschen* oorsprong. Welligt had de Vertaler beter gedaan, niet alles zoo woordelijk over te brengen. In onze taal zegt men *Trentsche*, niet *Tridentinische Kerkvergadering*. Deze aanmerking strekke echter in geenen deele tot vermindering van de waarde des boeks, dat in onze dagen vooral verdient gelezen te worden.

De Schildknaap (iets uit den ouden tijd.) Een oorspronkelijk historisch romantisch Verhaal. Te Amsterdam, bij P. den Hengst en Zoon. 1829. *In gr. 8vo. VIII en* 352 *bl. f* 3-60.

De, hoewel eenigzins gezwollene, aankondiging van dit werk, in een van onze vaderlandsche dagbladen, als, naar men verneemt, vervaardigd door de Schrijfster der met zoo veel goedkeuring ontvangene *Kleine Pligten*, deed ons reeds met eene gunstige verwachting deszelfs lezing aanvangen; en het is ons eene aangename taak, te melden, dat onze verwachting van dezen oorspronkelijk Nederlandschen roman vervuld, ja overtroffen is. Overtroffen zeggen wij, omdat dit verhaal, in boven bedoelde aankondiging, genoemd wordt een werk, geschreven in den smaak der schriften, onder anderen, van WALTER SCOTT, en wij het er voor houden, dat dit Nederlandsche werk de meeste der historische verhalen van den beroemden *Engelschen* Schrijver overtreft in het naar waarheid voorstellen der geschiedenis, en daardoor vrij is van het gebrek, hetwelk ons belet, aan de werken van SCOTT en dergelijke eenen onbepaalden lof te geven. Meerdere gelijkvormigheid vinden wij tusschen dit verhaal en eenige werken in deze soort van den verdienstelijken LOOSJES. Evenwel in het onderhavige werk vinden wij meer nog de

ware gefchiedenis als hoofdzaak behandeld, en het romantifche gedeelte aan deze behandeling ondergefchikt.

De held van het verhaal, SICCO, was als een verlaten wees door FLORIS IV, Graaf van *Holland*, opgenomen, verzorgd en aan diens hof opgevoed. In dit verhaal ontmoeten wij hem als den Schildknaap en vertrouwden vriend van WILLEM II, Graaf van *Holland*. Minder dan deze zelf is SICCO ingenomen met des Graven benoeming tot Roomsch Koning; en had WILLEM den raad van zijnen vriend gevolgd, hij had zich door den Paus niet laten misbruiken tot benadeeling van den regtmatigen Keizer FREDERIK II. Nogtans de Schildknaap volhardt, als krijgsman en medgezel, in zijne getrouwheid aan Koning WILLEM, en blijft deelen in diens gunst. De droefheid over eene onbeantwoorde liefde voor des Graven pupil, de fchoone CHRISTINA VAN WASSENAAR, beweegt SICCO tot eene bedevaart naar *Jeruzalem*. Op zijne terugreis landt hij aan in eene *Franfche* haven, verneemt daar, dat zijn meester in *Duitschland* is, begeeft zich tot dezen derwaarts, en keert met den Koning en diens gemalin naar *Holland* terug. Hij vergezelt den eerften, op diens onderfcheidene togten in en buitenslands, of leeft met hem aan zijn hof te *Leiden*. Eene nieuwe liefde, nu ook met wederliefde beantwoord, voor AGNES VAN WALLERN, eene adellijke Staatjuffer der Koningin, fpoort SICCO aan, om onderzoek te doen naar zijne afkomst. Nu ontdekt het zich, dat hij de reeds verloren geachte zoon is van EPPO KAMMINGHA, Heer van *Ameland*. Door de ontdekking van dit zijn aanzienlijk geflacht is iedere hinderpaal tegen eene vereeniging met zijne beminde AGNES uit den weg geruimd. Ook na hun huwelijk blijven SICCO en AGNES in hunne eervolle betrekking bij het Koninklijke paar, en zijn de getuigen van, of deelen zelve in de gewigtigfte voorvallen van des Konings leven. Na WILLEM's ongelukkigen dood trekt SICCO, wars van het leven aan een hof, waar alles hem zijn' droevig omgekomen vriend herinnerde, naar zijn vaderlijk erfgoed, het kasteel te *Halkum* op *Ameland*, en leidt daar nog langen tijd, offchoon afgezonderd van het gewoel der groote wereld, met zijne AGNES een gelukkig huifelijk leven.

Ziedaar het hoofdzakelijk beloop van het verdichte verhaal, hetwelk ons aangeboden wordt in dit werk. Reeds als roman houdt het, door de verfcheidenheid der lotgevallen van

den held des verhaals, de aandacht tot het einde toe aan zich geboeid en aangenaam bezig. Door de natuurlijke en duidelijke teekening van zijn karakter ſtelt het een navolgenswaardig voorbeeld voor van braafheid, gepaard met levenswijsheid, en is daardoor geſchikt, om bij den lezer een' heilzamen en edelen naijver op te wekken. Wat betreft het gebruik, dat gemaakt is van de geſchiedenis van SICCO's vooronderſtelden leeftijd, namelijk de laatſte helft der dertiende eeuw, is alles, wat van eenig belang is, geſchiedkundig waar; en daar, waar men zich in zaken van minder belang eenige afwijking van de waarheid veroorloofd heeft, wordt de lezer in de, achter het werk gevoegde, aanteekeningen daarvan verwittigd. Zeden en gewoontén, kleederdragten, ſpreekwijzen, plaatſelijke omſtandigheden zijn, zoo veel mogelijk, naar het leven geteekend; gelijk het dan ook uit de aanteekeningén blijkt, dat er van de beste Schrijvers over de vaderlandſche geſchiedenis en oudheden een ſmaakvol en oordéelkundig gebruik is gemaakt. Zeer wordt ook nog de lezing veraangenaamd door het gekuischte van den ſtijl, die ſteeds naar het onderwerp gewijzigd is. Vermakelijk is de beſchrijving der toen geliefkoosde vermakelijkheden, zoo geheel verſchillende van den thans heerſchenden ſmaak; dat Koninklijke gastmaal, bij voorbeeld, op hetwelk, onder anderen, „ eene aan het ſpit gebraden walvischtong „ door de aanzittenden als eene bijzondere lekkernij genut„ tigd werd." Van een' meer ernſtigen aard is de gewaarwording, welke wordt opgewekt door SICCO's aandoenlijke klagt op het vernemen van het droevig omkomen van Koning WILLEM, die, gelijk bekend is, in eenen opſtand der *Westvriezen*, door dezen, na met zijn paard door het ijs gevallen te zijn, vermoord werd: „ Moest gij zoo ſneven, „ edele, moedige held! Niet als een man, die het zwaard „ kan voeren, maar als een kind, ter zelfverdediging onbe„ kwaam! Moest gij geſlagt worden; zonder nut, zonder „ roem, onder moordenaarshanden bezwijken! O, waar„ om was uw trouwe SICCO niet bij u; hij zou u beſchermd „ hebben, of met u gevallen zijn!"

Wij zouden het met moeite van ons kunnen verkrijgen, bij het genoegen, dat de lezing van dit werk ons verſchaft heeft, aanmerkingen op hetzelve te maken, zelfs indien wij daartoe vele en gegronde aanleiding gevonden hadden; zoo veel te meer verblijdt het ons, dat wij mogen verkla-

ren, dat het geenszins de erkentelijkheid voor het gesmaakt genoegen alleen is, die hier onze pen terughoudt. Wij hopen, dat ons lezend publiek, van vaderlandsch gevoel doordrongen, door een gunstig onthaal zich de aan dit werk tot deszelfs nut en genoegen bestede moeite waardig zal betoonen, en dat daardoor dezelfde bekwame hand, aan welke wij dit werk te danken hebben, zal uitgelokt worden, om nog meerdere zoodanige bijdragen te leveren, tot staving van *het belangrijke van Hollands grond en oudheden voor gevoel en verbeelding.*

Willem Baarland; voor Jongelingen in het schoonste, doch tevens gevaarlijkste tijdperk hunnes levens. Door een Nederlander. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots. 1829. *In gr. 8vo. IV en* 332 *bl. f* 2-80.

Dit oorspronkelijk *Nederlandsch* werk heeft eene zoo nuttige strekking, dat wij hetzelve, wegens den belangrijken inhoud, met volle ruimte kunnen aanprijzen. WILLEM BAARLAND is een achtingwaardig jongeling, die, in beschaafden stand geboren en opgevoed, aan goede beginselen getrouw bleef, en ten dage der beproeving zich standvastig betoonde tegen de aanlokselen des kwaads. De personen, in dezen Roman voorkomende, zijn *Hollanders*, en de meesten onderscheiden zich door oude degelijkheid. *Amsterdam* is grootendeels het tooneel der gebeurtenissen, die verhaald worden. Kort na den val van NAPOLEON kwam BAARLAND, wiens vader vóór zes jaren was overleden, aldaar, om zich op den handel, die begon te herleven, toe te leggen. Hij werd geplaatst op het kantoor van zijnen oom BARENDSEN, en geraakte al spoedig in kennis met jongelingen van zeer verschillend karakter. VAN ESSEN was door onbedachtzaamheid op den dwaalweg geraakt. Armoede, gevolg zijner verkeerdheden, bragt hem tot nadenken. Hij trad eene kerk binnen, en hoorde den leeraar B. prediken over de woorden: *Ik zal opstaan en tot mijnen vader gaan.* Diep getroffen, ontdekte hij zich aan den waardigen verkondiger van het Evangelie, die hem aan werk hielp, en den afgedwaalden jongeling op het pad der deugd terugleidde. Treurig was het einde van RIJNMAN, die aan de gevolgen zijner ongebondenheid overleed. TEN WILGEN, de verleider

van verscheidene jonge lieden, werd ontmaskerd, en moest om zijne misdrijven eene onteerende straf ondergaan. De jonge BARENDSEN veroorzaakte zijnen ouderen veel verdriet. Door nood gedrongen, verwijderde zijn vader hem, voor den tijd van drie jaren, uit het vaderland, en dit harde middel had de bedoelde uitwerking. WILLEM BAARLAND, voorzigtig in de keuze zijner jeugdige vrienden, vermeed gelukkig de gevaren der verleiding, geraakte meer en meer in kennis met beschaafde en brave lieden, was een voorbeeld van vlijtige werkzaamheid en goede zeden, genoot de achting van alle weldenkenden, vond een zijner waardig meisje, en bereikte eindelijk het toppunt zijner wenschen. De geschiedenis van BAARLAND doet ons tevens andere jongelingen en ook meisjes kennen, die allen zich onderscheiden door ware beschaving en loffelijke hoedanigheden. Moge men hier dat wonderbare en *romaneske* al niet vinden, dat op de verbeelding werkt, ouders kunnen gerustelijk het boek aan hunne kinderen in handen geven. Die het voorbeeld van BAARLAND volgt, zal veilig zijn voor de velerlei gevaren des jeugdigen leeftijds.

Wij kunnen derhalve in het algemeen, wat de hoofdzaak betreft, den ons onbekenden *Nederlander* onze goedkeuring betuigen, en het werk vooral aan jongelingen uit den beschaafden stand aanprijzen. Het doel is voortreffelijk en het plan welgekozen. Op de bewerking van enkele gedeelten zouden echter, hier en daar, eenige aanmerkingen te maken zijn. Welligt had de Schrijver gelukkiger kunnen slagen in het mededeelen van *fragmenten* uit eene preek van D°. B. De *redevoering*, of liever *voorlezing*, van BAARLAND beviel ons niet bijzonder. Is het waar, wat daar wordt gezegd, dat *de jongeling, bij welbestuurde werkzaamheid, altijd gelukkiger dan de man geacht moet worden?* Zoo dacht immers BAARLAND niet, toen EMMA hem hare liefde bekende, en hij in zijne verrukking uitriep: *Gij maakt mij de(n) gelukkigste(n) der stervelingen!* Ook zouden wij nog al eenigzins verschillen van de bepaling, bl. 229 van *eerzucht* gegeven, en het streven *naar de goedkeuring van God*, en *naar die alleen*, niet *eerzucht* noemen, of tot *eerzucht* brengen. Op bl. 148 laat de Schrijver door een' boeijerknecht op een togtje over het *IJ* aan BAARLAND vertellen, dat er te *Zaandam* thans 358 molens staan, hetgeen wel 150 te veel zal zijn. Zoodanige onnaauwkeurigheden moesten in een oorspronkelijk *Nederlandsch* werk

niet voorkomen. Overigens is het karakter van den ouden en braven DIRK OUDEWATER wèl getroffen. Men ziet hem op het titelvignet afgebeeld, aan het roer ſtaande, op de terugreis van *Zaandam* naar *Amſterdam*; terwijl BAARLAND in den ſtuurſtoel zit, en uit gemeenzaam geſprek blijkt, dat deze een kleinzoon des voormaligen patroons van den boeijerknecht is. Op die ontdekking roept DIRK, zijn mutsje eerbiedig afnemende, verbaasd uit: *Des Heeren wegen zijn wonderlijk!* Deze kleine trek is zeer eigenaardig in den ouden man. Evenwel ſchijnt de afbeelding op het plaatje niet datgene aanſchouwelijk te maken, wat de Schrijver wilde. Naar ons oordeel althans zou DIRK zijn mutsje voor de borst, en niet *boven het hoofd*, hebben moeten houden. Zoo als hij daar nu ſtaat, is het, alsof hij eenen bekende, naar ſchippersgewoonte, in het voorbijvaren op eenen afſtand groet. Voorts meenen wij nog eene fout in de teekening op te merken. Volgens bl. 148 woei de wind, toen het gezelſchap van *Zaandam* naar *Amſterdam* terugvoer, nog uit denzelfden hoek (uit het westen), *en dus zeilden zij met de(n) loſſe(n) ſchoot, en de kluiffok te loever, het IJ weder af.* Op het plaatje ſchijnt echter de wind uit den tegenovergeſtelden hoek te komen, en de boeijer te moeten laveren. Met eenen westewind had het zeil over de andere zijde behooren te ſtaan.

Deze fout, echter, doet weinig tot de meerdere of mindere waarde des werks. Achter hetzelve lezen wij de volgende woorden: „NOTA. Voor ingeſlopene drukfeilen, wel„ke echter niet veelvuldig noch zinſtorende zijn, nederig „verſchooning vragende, gelieve men op bl. 26, reg. 11, „voor *ſchaterende toejuiching*, te lezen: *donderende toejui„ching.*" Eene, naar ons oordeel, niet gelukkige verbetering. Liever zouden wij zeggen: *daverende toejuiching*; daar wordt immers van het *applaudiſeren* in den ſchouwburg geſproken. Voorts zijn *veel* en *weinig* betrekkelijke woorden. Zeker is het, dat men onder het lezen des boeks dikwerf op taalfouten ſtoot. Eerst hielden wij dezelve voor *drukfeilen*; doch begonnen allengs meer en meer te denken, dat de Schrijver zelf bij lange na niet die naauwkeurigheid heeft in acht genomen, welke men althans in een werk voor jonge lieden van beſchaafden ſtand mag verwachten. Op de keuze van min gepaste woorden, hier en daar, willen wij geene aanmerking maken — ook niet op den ſtijl, die nog wel iets te wen-

ſchen overlaat; maar tegen *geſlacht*, *getal* en *naamval* moest niet zoo veel en zoo grof gezondigd zijn. Hier volgen eenige aanhalingen ten bewijze: *Uitſpanningen zijns jongelingſchaps. Maar zoo nu eens de verheerlijkten vader, dáár boven bewustheid had, aan het lot van hen dien hij achterliet, en ook daar niet ophield, voor hun te bidden? Een bezoek aflag.* (Dit *aflag*, in plaats van *aflegde*, komt meermalen vóór.) *Beſchouw hem* (den dood) *als eene(n) liefelijke(n) bode. Hij wees menig uithuizig vermaak van de hand, om in de(n) gezellige(n) kring, onder zijne bloedverwanten door te brengen, of aan zijne letteroefeningen te wijden* (wat?). *Er beſtaat echter, onder onze meisjes, eene ſoort van ſchepſeltjes, die waarſchijnlijk het getal der oude vrijsters, tot eene hoeveelheid die doen aangroeijen, gelijk, aan het getal der ſterren in den melkweg. Het is in een werk voor jongelingen minder gepast, in het breede over zulke jonkvrouwen uit te weiden, doch wij moeten er toch iets van zeggen, om hen hunne belagchelijkheid onzen jongelingen te doen kennen. Ik lag er knoopen op.*

Voor eigenlijke *drukfeilen* houden wij, bl. 96: *geſprek met* BORGER, in plaats van *over*; bl. 119: *gekielhaakt* voor *gekielhaald*, en bl. 273: JOAN DE WITH voor JAN of JOHAN DE WIT; maar was het niet een gezegde van HUIG DE GROOT, wat hier aan DE WIT wordt toegeſchreven? De bijzonderheid, bl. 325 aangaande Prof. BORGER vermeld, zouden wij liever gemist hebben. Dat zeggen der boerin is wel in den geest des landaards; doch waartoe dit hier? en waartoe ook een brok uit een minneliedje van GIJSBERT JAPIKS aangehaald? Dat BAARLAND, die een *beſchaafd* jongeling moet zijn, TEN WILGEN *bij de(n) kraag pakte, en over den grond ſmakte, onder het uitſpreken der woorden:* „Leg daar doemeling," beviel ons niet. Ook zouden wij zeer twijfelen, of de *man*, bij het lezen of ſtuderen, ligter *van het regte ſpoor afdwaalt*, dan de *jongeling* — en of de *jongeling* ook hierin boven den *man* vooruit heeft, dat *hij* (jongeling) *toetst wat hij leest aan de regelen van gezond verſtand, en ter zijde legt, wat voor hem onbegrijpelijk is:* het tegendeel zal misſchien meermalen plaats vinden. *Stoppelen* kunnen, als zoodanig, niet groeijen, maar blijven na den oogst op den akker over.

Het ſpijt ons, zoo veel te hebben moeten aanmerken, daar het werk, om deszelfs heilzame ſtrekking, allezins is aan te prijzen, en niets bevat, dat de verbeelding te zeer opwindt, of gevaarlijk voor goede zeden geacht zoude moeten worden. Belangrijke zaken ſchijnen in belangrijkheid nog te winnen, wanneer taal en ſtijl aan de waardigheid des onderwerps beantwoorden.

BOEKBESCHOUWING.

Zestal Leerredenen, *door* J. J. DENIER VAN DER GON, *Predikant te Naaldwijk. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. *In gr.* 8vo. *VIII en* 162 *bl. f* 1-80.

„Dat de onderwerpen, in deze Leerredenen behandeld, zeer belangrijk zijn, zal mij ieder toestemmen." Dit oordeel van den Eerw. VAN DER GON over zijne gedane keuze regtvaardigt zich volkomen bij derzelver bloote opgaaf. I. *Het onbegrijpelijke van Gods regering. Pred.* VIII: 17. II. *Jezus de voortreffelijkste Leeraar.* MARC. XII: 37[b]. III. *Het geloof behoefte voor den mensch in dit leven.* JO. XX: 29[b]. IV. *Het zalige der Christelijke hope. Rom.* VIII: 24[a]. V. *De overeenstemming van het onderwijs der Natuur en der Openbaring.* 2 *Cor.* IV: 6[a]. VI. *De Christelijke hope des wederziens in de Eeuwigheid.* 1 *Thess.* IV: 18.

„Of de behandeling dezer onderwerpen," dus gaat VAN DER GON voort, *Voorb.* bl. VI, „aan derzelver belangrijkheid eenigzins beantwoorde, mogen bevoegde regters beoordeelen." Dit zou nu ook door ons eenigzins breedvoerig kunnen geschieden, bijaldien niet de vele uitkomende Leerredenen groote bekrompenheid ons voorschreven, en de *Godgeleerde Bijdragen* meerdere uitvoerigheid doen verwachten. Over het algemeen mogen wij van al deze stukken zeggen, dat zij ook in *'s Gravenhage* wel verdienden gehoord te worden. Eene enkele aanmerking deelen wij den Schrijver mede over de wijze, op welke hij bij deze en gene Leerrede de verdeeling heeft opgegeven. Duister is die opgaaf b. v. bij de tweede, over MARC. XII: 37[b]. „I. Het eerste deel mijner rede zal dan aan de opgave „en staving derzelve gewijd zijn. II. Het tweede aan de „voorstelling van het nut, hetwelk wij uit deze be„schouwing behooren te trekken." Zal nu ieder we-

ten, wat hij in die Leerrede hebbe te wachten? Het is wel zoo, dat uit de naastvoorgaande woorden blijkt, dat hier wordt bedoeld opgaaf der *redenen*, om welke de schare Jezus zoo gaarne hoorde. Maar worden deze bedoeld, hoe lam komt dan die *staving* hier achteraan! — Ook op de verdeeling bij de eerste Leerrede hebben wij eene aanmerking; deze namelijk, dat het overbodig is, na eenige uitspraak des Bijbels te hebben toegelicht, die uitspraak dan nog als waarheid te doen kennen. Hier hebben wij het oog op hetgeen VAN DER GON schrijft bl. 3: „Ik zal *eerst*, na eene korte toelichting der „woorden, u Salomo's schrijven als waarheid doen „kennen." Daar Salomo in *den Prediker* als wijsgeer spreekt, kan dit er misschien nog door, omdat het Evangelie toch nog iets anders is, dan de inhoud van dit wijsgeerig boek. Doch ook bij de Leerrede over *Rom.* VIII: 24[a]. vinden wij hetzelfde: „Ik zal in het *eerste* „deel mijner rede de waarheid, welke de tekst leert, „trachten te staven." De taal eens Apostels heeft zoo iets niet noodig. Zijn gezag als Apostel is voor hetgeen hij zegt staving genoeg. Bij zulke uitdrukkingen, welke men wel meer hoort, toont men weinig te denken. Alleen moeten de woorden des Bijbels worden opgehelderd; dan staan zij vast, ook zonder eenige nadere staving. Eenvoudiger zou het plan zijn, bij hetwelk dit geheele hoofdstuk zulk eene uitmuntende dienst bewijst. 1°. Opgaaf van de hope, welke Paulus heeft bedoeld. 2°. Aanwijzing van het geluk, dat in die hope gelegen is. Bij welk laatste stuk Paulus, geheel het hoofdstuk door, genoeg laat zien de grootheid van het geluk, dat hij inwendig smaakte.

Hetgeen wij hebben aangemerkt, deelden wij geenszins mede, om den Eerw. VAN DER GON van de uitgaaf eens tweeden bundels af te schrikken. Misschien raadt hem het gunstig onthaal, dat deze Leerredenen bij het godsdienstig publiek ontvangen zullen, die uitgaaf al spoedig aan. — Wij voor ons wenschten wel, dat de Leerredenen wat minder gelezen, wat meerder gehoord werden.

Het publiek wordt met Leerredenen, dunkt ons, wat overladen. Derzelver vertier wordt wel eens begunstigd door menschen, die aan de Godsdienstoefeningen zich onttrekken, eene preek thuis lezen, en, als het daartoe komt, de toepassing overslaan, of met Felix zeggen: *voor ditmaal ga heen.* De graagte naar *goede* Leerredenen, zoo als er meer worden gedaan dan gedrukt, bewijst niet algemeen den hevigen dorst naar godsdienstige schriften, en levert geen' scherpen spoorslag tot de uitgaaf van Leerredenen, welke anders geene verdienste bezitten, dan dat zij goed zijn. Het spreekt dus van zelve, dat wij die meesterstukken uitzonderen, die voor eerstbeginnende predikers tot modellen kunnen dienen.

Maar besluit VAN DER GON tot de uitgaaf van een' tweeden bundel, iets dat wij hem noch af- noch aanraden, dan kunnen onze aanmerkingen hem van nut zijn. Zijn eerst genomen bestek verandere hij, bij de opgaaf der verdeeling, indien zijne pen eene eenigzins andere leiding heeft genomen, dan hij zich had voorgeschreven. Dit heeft VAN DER GON, dunkt ons, nu verzuimd; waarom dan ook onze aanmerkingen op de eerst gemaakte verdeeling zich hechten, en bij de uitgewerkte stukken minder te pas komen.

Voor het overige durven wij hem wel verzekeren, dat deze Leerredenen, naar zijnen wensch, hier en daar wel iets goeds zullen stichten.

Keur van Christelijke Brieven van verschillende Schrijvers, sedert de eerste tijden des Christendoms tot op onze dagen. Naar den tweeden druk uit het Fransch. Te Rotterdam, bij Wed. van der Meer en Verbruggen. 1830. *In gr. 8vo. XVI en 232 bl. f* 1-90.

Gelijk de krachten onzes ligchaams en de vermogens van onzen geest, zoo heeft ook datgene in ons, wat wij onder het woord Godsdienst, in den ruimsten zin

genomen, begrijpen, zal het in ons bewaard en versterkt worden, gedurig voedsel noodig. En daar de onontbeerlijkste en voortreffelijkste zaak er altijd bij winnen moet, naar gelange zij van meerdere zijden beschouwd en in het licht gesteld wordt, zoo is het goed, dat de voorraad van godsdienstige lectuur van tijd tot tijd wordt aangevuld, te meer daar veel van het vroeger geleverde, door verouderden in- en uitwendigen vorm, als een dood kapitaal kan worden aangemerkt, dat wij ook over het algemeen niet verlangen tot vorigen koers te zien stijgen. Nu, er wordt dan ook in die behoefte ruimschoots voorzien; en het goed debiet, dat aan geschriften van ernstigen stempel en stichtelijke strekking doorgaans in ons Vaderland te beurt valt, moge ten bewijze verstrekken voor den goeden zin, die voortdurend bij zeer velen woont.

Dan, het is op verre na niet genoeg, dat een boek stichtelijk heet, om het onvoorwaardelijk te kunnen aanprijzen: het moet, zoo door doel der zamenstelling als door waardige wijze van bewerking, ook waarlijk stichtelijk zijn; dat is, zuivere, werkzame godsdienstige gevoelens helpen opwekken en versterken, den lezer kracht, rust en troost verschaffen, en hem waarlijk wijzer en beter helpen maken, door hem alles te ontwennen, wat met den geest van het Evangelie strijdt, en hem meer en meer in dien geest te leeren denken en handelen.

Beschouwen wij uit dit oogpunt de hier aangebodene Brievenverzameling, dan moeten wij betuigen, daarin zeer veel gevonden te hebben, dat aan deze vereischten voldoet. Ter bereiking van zijn loffelijk doel, het inscherpen van echt Christelijke gevoelens, door het mededeelen der getuigenissen van Christenen uit alle Eeuwen, heeft de verzamelaar eene doorgaans gelukkige keuze gedaan. Oudvaders, Kerkvoogden uit een volgend tijdvak, Kerkhervormers, Geestelijken van verschillende geloofsbelijdenis uit de laatstvorige Eeuwen en uit de onze, Wijsgeeren, Letterkundigen, Zendelingen, Op-

verhoofden van tot het Christendom bekeerde Volken, door lijden en verliezen beproefde, of na eenen verkeerden levenswandel tot betere inzigten gekomene bijzondere perſonen, vereenigen zich hier in de erkentenis van de hooge en proefhoudende waarde des Christelijken geloofs en der Evangeliſche leere. De Brieven, deze hunne erkentenis behelzende, ſchijnen grootendeels ſlechts fragmentswijze medegedeeld, met weglating van wat hier minder tot het doel ſtrekkende was. Hieraan deed de verzamelaar wèl, en ſchijnt met goed oordeel te zijn te werk gegaan, gelijk Recenſent opmaakt uit ſommige der Brieven, die hij zich van elders herinnert, en wier geheele mededeeling niet ſlechts overtollig geweest, maar aan bijgeloovige begrippen voedſel zoude gegeven hebben. Zoo vond hij in den 3den Brief, van POLYCARPUS' marteldood verſlag gevende, hier de ſoort van mirakel niet, dat hem in andere lezingen wel eens gehinderd had.

De keuze des verzamelaars doet hem als Protestant kennen, maar als echt Protestant, die, bij warme erkentenis zijner voorregten, geene andersdenkende Christenen veracht of veroordeelt; integendeel zich en anderen ook door hen laat ſtichten, waar zij geene menſchenvonden aan de leere, die uit den Hemel is, voortrekken, of menſchelijk boven Goddelijk gezag willen laten gelden. De aanhanger der Roomſche kerk moge uit Brieven als de 29ſte en 101ſte zien, welk een' edelen broederzin het zuivere Protestantismus inboezemt. Diegenen onder de Hervormden, welke zich nog met bekrompene, den Christen onwaardige tobberijen en ſtellingen mogten kwellen en beangſtigen, kunnen hier van eenen LUTHER en HERVEY (*Br.* 28 en 59) leeren, dat de Zaligmaker *allen* tot zich riep, en het ons dus niet voegt, onszelven of anderen van Gods barmhartigheid uit te ſluiten. Voor elken Christen is in dit werkje veel troostrijks en opbeurends, in alle die verſchillende levensomſtandigheden of gemoedsſtemmingen, waarin hij aan troost en opbeuring de meeste behoefte gevoelt. Het

bevat vele goede wenken bij het bewandelen van den levensweg; het boezemt waardige denkbeelden in omtrent den invloed des Christendoms, ook op het geluk der huisgezinnen en de orde en bloei der Burgermaatschappijen. Belangrijk zijn in dit laatste opzigt die Brieven, welke ons den tegenwoordigen toestand van *Otaheiti* en *Sierra-Leone* schetsen: men ziet er uit, wat de Zendelingmaatschappijen eenmaal zullen kunnen daarstellen, als zij overal, door het nemen van wijze maatregelen, geschikte werktuigen en doelmatige middelen bezigen.

Offchoon enkele Brieven ligtelijk gemist en door meer degelijke hadden kunnen vervangen worden, is er echter geen, die niet iets leerzaams en goeds bevat. In sommige zelfs wordt een diep-wijsgeerige blik op de Christenleer geworpen, en daardoor bevestigd, dat Christendom en *echte* Wijsbegeerte, (geene hardnekkige stelselzucht, die in beide even verkeerd en schadelijk is) wel verre van elkander nadeelig of vijandig te zijn, zeer wel hand aan hand kunnen gaan en zich onderling ondersteunen. Onze overtuiging van deze waarheid deed ons wenschen, dat verzamelaar of vertaler eene kleine teregtwijzing gevoegd had bij die Brieven, in welke sommige uitdrukkingen wel eens diegenen in de hand zouden kunnen werken, die meenen, het Christendom ten koste der Wijsbegeerte, de Openbaring en het Geloof ten koste der Rede te moeten verheffen. De groote PAULUS dacht er anders over (*Rom.* I: 19, 20. II: 14, 15.); hij verwarde niet onze redelijke Godsdienst met de valschgenaamde Wetenschap en met de Filozofie naar de overlevering der menschen, tegen welke hij waarschuwt. De Openbaring verheldert en versterkt de Rede, maar veracht ze niet, noch maakt ze onnut. Het Christendom leidt de Wijsbegeerte uit de duistere doolhoven, waarin zij ligtelijk verdwalen zoude, en licht haar met de heldere fakkel, aan hooger licht ontstoken, op het veilige pad voor; maar verstoot haar niet, noch belet haar een vrij en redelijk onderzoek, mits zij zich maar niet verwaand en vermetel boven de onfeilbare uitspraken der Openbaring verheffe.

Twee dingen hadden wij nog wel gewenscht. Ten eerste, dat, door het inlasschen van nog eenige Brieven, de invloed van het Geloof, in werkdadige liefde tot de naasten en naauwgezette pligtsbetrachting, nog wat meer ware uiteengezet. Het is wel zoo, dat uit het echte Geloof dit een en ander van zelve ontstaat; maar velen loopen zoo groot gevaar, om datgene voor het echte Geloof te houden, wat het eigenlijk niet is. *Uit de vruchten zal men den boom kennen.* — Ten andere kan het zijne nuttigheid hebben, om de al te sterke gehechtheid aan het zinnelijke en vergankelijke te temperen, dat men ons den Hemel als Vaderland, de Aarde als Land der Vreemdelingschap, des vlugtigen doortogts, afschildert; het Evangelie doet dit zelve: maar men vergete daarbij nooit, dat het verblijf op Aarde een wezenlijk deel onzer bestemming uitmaakt; dat zij niet slechts een doortogt, maar tevens eene werkzame oefenschool is, en dat wij — om in het beeld te blijven — op geene bevordering rekenen kunnen, als wij hier werkeloos en ongeduldig naar de hoogere school smachten, zonder ijverig en blijmoedig aan te leeren en te doen, wat in de tegenwoordige te doen en aan te leeren valt. Deze wenk is misschien bij het lezen van sommige Brieven niet overtollig; zeker is hij op verre na niet op alle van toepassing.

Met verlangen zien wij de beloofde uitgelezene Brieven van den eerwaardigen FÉNÉLON, die ons met die van DUGUET ten vervolge beloofd worden, te gemoet. Ook deze laatstgenoemde Geestelijke schenkt ons hier uitmuntende lessen, en legt eene diepe menschenkennis aan den dag.

Eene goede uitvoering, nette titel en vignet verhoogen de waarde van dit boekje. Behalve eene inleidende voorrede, heeft de vertaler, die zich G. VAN REYN teekent, hier en daar eenige aanteekeningen bij die des oorspronkelijken verzamelaars gevoegd. Jammer is het, bij eene overigens goede correctie, dat op bl. 165. reg. 11 v. o. *maar* voor *waar* is blijven staan, waardoor al de

kracht der daar gevondene fraaije tegenstelling, die ons altijd bij VON MÜLLER zoo zeer trof, verloren gaat.

Eduard en de Kluizenaar van Sint Pieters-Berg, of de Proef der ware Verlichting. Een menschkundig Tafereel van het geweld der driften, en van het vooroordeel in het punt van Godsdienst. Door een Vriend van Waarheid en Godsdienst. Veritas odium parit. TERENTIUS. *Te Deventer, bij* J. W. Robijns. 1829. *In gr. 8vo. XIV en 303 bl. f* 1-90.

Dit boek beantwoordt niet aan den titel. Van hoedanigen geest de schrijver is, blijkt al terstond uit het voorberigt *aan den lezer. Het is*, zegt hij daar onder anderen, *hoofdzakelijk om mijnen Katholijken landgenoot tegen den invloed van de zoogenaamde verlichting en het vervolgzuchtige Liberalismus te wapenen, dat ik hem eene min of meer grondige kennis van dezelve wilde mededeelen.* Een weinig verder betuigt hij: *De Katholijke, die zich mijn werkje min of meer eigen maakt, behoeft geene bibliotheek om vrij met den liberaal in het strijdperk te treden, en juist dit is het doel van hetzelve. — Overigens heb ik ook voor den Protestant willen schrijven, ten minste voor diengenen, die niet door den stroom van het vooroordeel weggesleept, in zijn hart alle liefde tot de waarheid heeft afgezworen.* De vorm van gesprekken werd gekozen, ten einde gelegenheid te hebben, *om menig zedelijk en geschiedkundig onderwerp op het tapijt te brengen, als bij voorbeeld: een min of meer uitgebreid vertoog over de Philosophie onzer eeuw, de kwakzalverij der vrijmetselaars, het gevaar van den schouwburg voor zeden en Godsdienst, het schadelijke van het lezen der romans, en het lezen in het algemeen (!), over den geest van oproer, die thans in Europa woelt, over de Spanjaarden, over den moord van Sint-Barthelsnacht, enz. enz.* Voorts wordt in de voorrede gezegd: *Ik ver-*

klaar alzoo aan den lezer, dat hij in dit werk geenen uitgelezen noch hoogdravenden ſtijl moet zoeken; het onderwerp mijner verhandeling heeft mij meer het wezenlijke der zaak dan de ſierlijkheid des uitdruks doen in het oog houden; ik wilde overtuigen maar niet ſchitteren. Ik ſchenk dus reeds vooruit aan de recenſenten (bijaldien eenigen hunner het der moeite waardig mogten oordeelen hunne pen tegen dit werk te ſcherpen,) al de aanmerkingen waarvoor de onvolmaaktheid of het gebrekkige van mijnen ſtijl en ſpraakkunst mogelijk vatbaar is, maar wat mijne bewijsredenen, mijne beginſels en gevolgtrekkingen aanbelangt, kunnen zij zich verzekerd houden, dat ik hun omtrent dezelve geene enkele zal ſchuldig blijven. Ook ben ik voornemens, om later de bezwaren der Protestanten tegen dit werk en derzelver wederlegging den lezer mede te deelen.

De ſchrijver ſchijnt dus zelf zijne zwakheid in taal en ſtijl te gevoelen. Wij zullen derhalve het gebrekkige niet aanwijzen, offchoon er, het geheele boek door, te dien opzigte veel, zeer veel ware aan te merken. Soms is het wartaal en onzin. Naar ſpelling, keuze van woorden en woordvoeging te oordeelen, zouden wij twijfelen, (en die twijfel was ons lief) of wij hier wel een geheel oorſpronkelijk *Nederlandsch* werk voor ons hebben. Wij bedoelen uitdrukkingen, als de volgende, waaronder klinkklaar Hoogduitſche: *Een overblijfſel van bedenking*, *nachtlager* (dat bij herhaling voorkomt), *een vierhoekig* (vierkant) *vertrek*, *hij was zijnen Godsdienstpligt in de kerk wezen verrigten*, *het verkoop eener vertaling*, *tot zwaarmoed geſtemd*, *ik verſprak* (beloofde) *haar te bezoeken*, *wij onderhielden ons over de toonkunst*, *zonderbare gedachte*, *oorzaak* (reden) *hebben*, *afſterfden* (afſtierven), *die hem lijkent* (gelijkt) enz. enz.

Wat nu het boek zelve aangaat, het is zonderling (niet *zonderbaar*), dat de man, die *het lezen der romans ſchadelijk* noemt, evenwel zelf eenen *roman* ſchrijft. Doch blijkbaar geſchiedt dit alleen, om alzoo te beter gelegenheid te vinden tot het maken van ſcherpe aanmerkingen

op het *Protestantismus*, op het *Nut van 't Algemeen*, op de *Letteroefeningen*, op gematigde *Katholijken*, enz. Wij willen *de waarheid betrachten in liefde*, maar ſchromen geenszins ons oordeel te zeggen over dit voortbrengſel, en durven den ſchrijver verzekeren, dat hij zijn doel niet zal bereiken, wanneer hij met dit zijn geſchrijf *proſelyten* meent te maken, en de *Protestanten* in het algemeen met zijnen denkbeeldigen EDUARD, die weinig karakter heeft, gelijk ſtelt. Aan onze lezers deelen wij den hoofdzakelijken inhoud des *romans* mede, die betrekking ſchijnt te hebben op de woelingen, welke ginds en elders, ook onder onze landgenooten, door zekere welbekende perſonen veroorzaakt worden.

EDUARD, een bedorven kind der weelde, *Amſterdammer* van geboorte, ſtudent in de Regten te *Leiden*, leefde aldaar zeer los, begon, op aanraden zijner moeder, verkeering met de rijke CAROLINA, ſtelde dit meisje, dat hem beminde, te leur, en verliefde op de ſchoone EMILIA. Om in het bezit van deze te geraken, ſtudeerde hij tot Predikant, doch werd teleurgeſteld door zijne tweede minnares, die kon beſluiten, hart en hand aan eenen *nog eenigzins nabeſtaanden*, een jong *Officier*, te ſchenken. De ſtudent verneemt, wat er gaande is, ijlt te paard naar *Zomerdaal*, doch komt te laat. EMILIA is met haren nieuwen minnaar vertrokken. EDUARD ontdekt vervolgens, dat zij naar het landgoed eener tante in den omtrek van *Maastricht* gereisd zijn. Als een razende ſpoedt hij daarheen, verſchuilt zich in een boschje, loert verraderlijk achter een' boom, ziet EMILIA aan den arm des Officiers wandelen, loopt *waanzinnig op haar los*, roept *ſchuimbekkend*, en lost de pistool op haar. EMILIA valt; doch alleen haar geleider is aan den linker arm getroffen. Ook het tweede ſchot mist — en EDUARD neemt de vlugt. Hij dwaalt en komt laat in den avond aan het eenzaam verblijf des Kluizenaars van den *St. Pieters-Berg*, die hem herbergzaamheid bewijst en vooreerst eene ſchuilplaats aanbiedt.

Ieder gevoelt, dat deze inkleeding alleen moet dienen,

om belangstelling op te wekken, en den vromen Kluizenaar het zoogenaamde *Katholicismus* te doen verheffen en aanprijzen, ten nadeele van het *Protestantismus*. Na het vertrouwen des verbijsterden jongelings gewonnen te hebben, doet hij EDUARD zijne geschiedenis verhalen, en deelt denzelven vervolgens zijne aanmerkingen mede, waaronder eenige, de werking der driften en hartstogten betreffende, door elken menschenkenner, hij zij Roomsch of Onroomsch, beaamd zullen worden. Doch wil de schrijver te kennen geven, dat het *Christendom* alleen in *Roomsche* vormen de kracht heeft, om het verstand waarlijk te *verlichten* en het hart te veredelen, zoo moeten wij van hem wel zeer verschillen, en meenen ons zelfs op de geschiedenis der jongste dagen te mogen beroepen. Zonderling luiden, bl. 64, de volgende woorden: *en de mensch, het evenbeeld zijns scheppers, is reeds van zijne geboorteuur aan tot eene mindere dierlijke volmaaktheid, dan gene gedoemd.* Iets verder lezen wij: *Reeds in het kind ontwaart men, in de stijfhoofdige hoovaardij, het zaad van ketterij en hare onscheidbare gezellen, oproer en vervolging.* Van welken kant komen thans *oproerige* woelingen? en wie waren steeds de vervolgers van andersdenkenden? — De schrijver zegt, bl. 70: *Waarlijk het is eene hemelsche Godsdienst, die met eenen traan de straffende hand des Eeuwigen kan ontwapenen, en met eenen zucht den verworpeling tot gunsteling kan verheffen.* Ons leert JEZUS CHRISTUS: *Niet ieder, die zegt, Heere! Heere! maar die doet*, enz. — Dan volgen eenige aanmerkingen (*bemerkingen*, volgens den schrijver) over *de eenzaamheid*. EDUARD, teleurgesteld in zijne liefde, wil zich geheel afzonderen van de menschen. De Kluizenaar spreekt hem tegen, en zegt onder anderen: *kan wel eene luimvolle scheuring van de zamenleving het verzuim dezer* (maatschappelijke) *pligten wettigen?* Na een weinig over de voordeelen en nadeelen der *eenzaamheid* (of van het monnikenleven) gekeuveld te hebben, verandert de grijsaard eensklaps van toon, schijnt alle zijne zachtmoedigheid te verliezen, en

(hier komt de aap uit de mouw kijken) vaart zeer hevig uit tegen Mr. N. SINDERAM, dien hij *een Voorzitter van den verlichtingswinkel en een hetzij dommen, hetzij vuilaardigen verlichtings-komediant, Voorzitter van de Maatschappij van het zoogenaamde Nut van het Algemeen* noemt. Waarom? Omdat de Heer SINDERAM in eene Redevoering gezegd heeft: *Spreekt niet van Kluizenaars, die afgezonderd van de wereld, geheel voor zichzelven leven*, enz. Maar de schrijver heeft zelf, op de voorgaande bladzijde, zijnen Kluizenaar de volgende woorden in den mond gelegd: *Daarenboven behoeft men in de wereld noch den Demokriet, noch den Herakliet voor te stellen* (te vertoonen, zegt men in goed Nederduitsch). *Is de wereld bedorven, wel nu, dan is het eene verdienste, zich met den stroom niet mede te laten slepen; en de goede maakt zich dubbeld verdienstelijk met het kwaad het hoofd te bieden.* Verschilt deze aanmerking in het zakelijke wel zoo veel van die des Heeren SINDERAM? Dat monniken en kloosterlingen, in zekere omstandigheden, veel goed gedaan hebben, erkennen wij gaarne; maar dat het kloosterleven ook aanleiding tot veel kwaad heeft gegeven, en bij algemeenwording des Christendoms oneindig meer schade dan nut doet, houden wij voor ontwijfelbaar. Doch Pater HIERONYMUS wilde slechts de gelegenheid aangrijpen, om zijne gal uit te spuwen, en schimpende aldus te besluiten: *Na deze les, wordt* (word) *Voorzitter van uwe Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, en, geloof mij, gij zult door onzinnige logentaal, door dom vooroordeel en blinde dweepzucht, de barbaarschheid der onverlichte middeleeuwen niet meer beschamen.*

Dan volgt een nieuw opschrift: *Kloosters en andere Godsdienstige Inrigtingen en Gestichten.* Te weten, EDUARD, wien de schrijver, tegen alle waarheid aan, op bl. 92 doet zeggen: *wij Protestanten lezen de schriften onzer tegenpartij immers bijna niet*, — de onbeduidende EDUARD *doet opwerpingen* (maakt tegenwerpingen), offchoon hij een weinig te voren de een-

zaamheid meer, dan Pater HIERONYMUS kon goedkeuren, had geprezen; en nu hoorde de Kluizenaar zijne aanmerkingen tegen de eenzaamheid, zonder dezelve te *onderbreken.* De jongeling, *brandend van ongeduld, wachtte de oplossing zijner bewijsredenen van den grijsaard af. Eindelijk brak de oude man zijn stilzwijgen, en hij sprak met zachtaardigheid.* — Zoo althans staat letterlijk in het boek; maar, welk eene *zachtaardigheid!* — De Kluizenaar spreekt, namelijk, vervolgens alleen, en geeft eene zoogenaamde wederlegging, die verre het grootste gedeelte des werks uitmaakt, en in eene taal, waarvoor ieder eenigzins beschaafd mensch zich schamen zoude, de laffte en hatelijkste uitvallen tegen *Protestanten, Filozofen* en *liberale Katholijken* bevat; terwijl het geheel eene lofrede op *Kloosters, Monniken* en *Nonnen* moet zijn. Wij achten het onnoodig, de grove lasteringen en onwaarheden, hier voorkomende, te wederleggen. Een schrijver, die tot zoodanige middelen van verdediging zijne toevlugt neemt, schijnt zelf de zwakheid zijner zaak te gevoelen, en, dien ten gevolge, zelf *het geweld der driften* niet te kunnen wederstaan. Een man, die bl. 99 betuigt, *eene reeks van jaren, in allerlei gewesten, in allerlei betrekkingen met den Protestant verkeerd te hebben, hem* ONDER DEN DEKMANTEL VAN GELOOFSGENOOT (ei! ei!) *te hebben leeren kennen, als zoodanig zijne protestantsche bijeenkomsten bijgewoond, zijne voornaamste schriften gelezen te hebben*, en evenwel zoo raast en tiert, zal aan het *Protestantismus* weinig nadeel toebrengen, en bij de verstandigen en gematigden onder zijn eigen Kerkgenootschap niet veel goedkeuring vinden. Pater HIERONYMUS zegt, bl. 101: BELLARMINUS *alleen was genoeg om de geheele Hervorming te verpletteren.* Evenwel bestaat het werk der Hervorming nog, na verloop van drie eeuwen! Op bl. 106 verzekert hij, *dat de predikant en de leeraar in hun hart overtuigd zijn, dat hunne leer bedrog, en hunne redevoering schimptaal is.* Hoe zou het hem smaken, wanneer wij deze bewering terugkaatsten, en de-

zelve op de *Roomsche* Geestelijkheid toepasten? Maar de man blijft het bewijs schuldig. Trouwens, hij schaamt zich niets. De *Inquisitie* was, volgens zijn zeggen, noodig, *om voor het vergieten van burgerbloed te waken!* en *de Sint Barthelsnachten* moesten vervolgende *Protestanten beteugelen!!!* Aan de *Protestanten* en hunne leerlingen, de *Filozofen*, wil hij de gruwelen der *Fransche* Omwenteling wijten; en evenwel moet hij, bl. 136, bekennen, dat de *Protestanten* van *Zwitserland*, *Duitschland*, *Holland en Engeland de uitgewekenen grootmoedig hebben opgenomen, en milddadiglijk in hunne behoeften voorzien.* Welk eene tegenstrijdigheid in hetzelfde werk! Zoo wordt, bl. 88, onder eene menigte *Protestanten* en *Filozofische vrijdenkers* ook ERASMUS genoemd, bl. 174 dezelfde ERASMUS onder de Kerkvaders geteld, en bl. 213 is *de beroemde* ERASMUS *de Godspraak der Hollandsche Protestanten.* Doch dit neemt de schrijver zoo naauw niet, die HOBBES en DE LA METTRIE, benevens CONDORCET, onder *de wangedrogten der Fransche Revolutie* opnoemt. Schandelijk is de spotternij op bl. 252, waar van den *Predikant* gezegd wordt, dat hij, *qua Predikant, geene heiligere bedieningen uitoefent, dan ieder leeken* (leek) *des noods zoudè kunnen uitoefenen, eene preek* DECLAMEREN *en de* HONNEURS *bij het nachtmaal doen.*

Wij onthouden ons opzettelijk van aanmerkingen op deze en dergelijke uitvallen. Hij, die niet weder schold, wanneer Hij werd gescholden, heeft ons dit voorschrift gegeven: *Alles, wat gij wilt, dat u de menschen zouden doen, doet gij hun ook alzoo.* — Plaatsgebrek verbiedt ons grootere uitvoerigheid. Doch onze lezers zullen uit het medegedeelde genoeg ontwaren, hoe zeer de zoogenaamde *Vriend van Waarheid en Godsdienst* zelf nog door vooroordeel en geweld der driften zich laat slingeren.

Hij is zeer verbitterd op MOSHEIM (latere werken van *Protestanten* over de Kerkelijke Geschiedenis schijnt hij niet te kennen), en beschuldigt dien van kwade trouw, offchoon hij zelf MOSHEIM niet *ter*

goeder trouw aanhaalt. Zoo beroept hij zich ook op SANDER, waar deze iets goeds van monniken en kloosters zegt, maar verzwijgt het overige. Nog schrijven wij, om den geest des boeks te doen kennen, over, hetgene, bl. 96, (de schrijver weet, met welk doel!) EDUARD in den mond gelegd wordt: *De Koning* (onze Koning) *heeft als politiek opperhoofd en krachtens de Grondwet het regt om den Godsdiensten* ZULKE *vrije uitoefeningen voor te schrijven, als* HEM GOEDDUNKT, *en zelfs het regt om deze* VRIJHEID *met* GEWELD (de woorden *zulke, hem goeddunkt, vrijheid* en *geweld* zijn in het oorspronkelijke *cursief* gedrukt), *ja tegen de solemneelste belofte zelfs, te bepalen.* En bl. 262 vindt men deze opmerkelijke woorden, die letterlijk aldus gedrukt zijn: *Het zijn Katholijken, de vreedzame inwoners van dit rijk, die midden in alle Protestantsche vervolgingen en proefmiddelen tot hunne verdelging, tijdens meer dan eene eeuw zoo ruimschoots aangewend, — zonder, tot nu toe, wraak, bloedige wraak over de Protestantsche tolerantie te nemen, — nu reeds eeuwen de lasten van het land betalen enz. enz., zonder er de evenredige voordeelen van te genieten.* Is het niet, alsof men hier een' der beruchte *Petionairen* hoort lasteren en razen?

Alhoewel het op den titel niet gezegd wordt, blijkt aan het einde des boeks, dat wij een tweede Deel van dit bejammerenswaardig geschrijf te verwachten hebben. Ook belooft de schrijver, in zijn voorberigt, eenen *bladwijzer op het einde*, die hier niet is te vinden.

Hetgene BILDERDIJK onlangs aan LE SAGE TEN BROEK schreef, mag men ook dezen kampvechter toevoegen: *Lees en word wijs!*

Verhandeling over het bewerken van de Geschiedenis der Nederlanden, door Mr. JACOBUS SCHELTEMA, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Lid van het Koninklijk Instituut en andere Maatschappijen van Wetenschap. Te Haarlem, bij* V. Loosjes. 1829. *In gr. 8vo. XII en 77 bl. f* 1-:

Men weet, dat Z. M. in 1826 de deskundigen heeft uitgenoodigd tot het leveren eener uitvoerige schets van een ontwerp, *hoe de* Geschiedenis der gezamenlijke *Nederlanden* best uit de bronnen zou kunnen worden bewerkt; terwijl de bestgekeurde Verhandeling haren Schrijver den post van *Geschiedschrijver des Rijks*, in plaats van wijlen den Heer STUART, zou doen erlangen. Vijf der *veertig* ingezondene Verhandelingen, namelijk die van de Heeren BEIJERMAN, GROEN VAN PRINSTERER, DE JONGE, ROIJAARDS en SCHELTEMA, ontvingen den eereprijs, bestaande in de goedkeuring des Konings (ten gevolge van het Rapport eener daartoe aangestelde Commissie) en een' gouden eerpenning. Een Geschiedschrijver des Rijks werd echter niet aangesteld.

De Heer SCHELTEMA is de eerste, die zijne Verhandeling over dit gewigtig onderwerp in het licht geeft. Het Publiek kent dezen hoogstverdienstelijken Schrijver, als den *Veteraan* onzer Letterkunde, en die, na VAN WIJN, van alle de thans levende Schrijvers wel het meest door zijne geschriften heeft bijgebragt, om onze staat- en letterkundige Geschiedenis op te helderen, vele te voren duistere punten in het licht te stellen, en den roem van ons Vaderland daardoor te vergrooten. Zijn *Staatkundig Nederland*, zijne geschriften over HOOFT en TESSELSCHADE, zijn *Mengelwerk*, zijn *Rusland en de Nederlanden*, zijne Verhandelingen over ERASMUS, WIER en zoo vele anderen, en eindelijk zijne handhaving van *Neêrlands* eer in de vroege bestrijding en afschaffing der *Heksenprocessen*, zullen hem eene onvergankelijke eerzuil stichten onder de verdienstelijke *Nederlandsche* Geschied- en Oudheidkundigen. De vermelding hiervan bij elke geschikte gelegenheid is pligt, en gewis ook eene aangename taak, voor allen, die deze wetenschappen op prijs stellen. Maar de bekwame man heeft met CICERO het gebrek gemeen, dat hij er *zelf* te gaarne en te veel over spreekt. Het is, naar onze begrippen, niet volkomen kiesch, zichzelv' in de Voor-

rede een *geoefend kenner* te noemen. (*Voorr.* bl. VI.) Waarom moest een man als SCHELTEMA het *zelf* zeggen, *dat hij door verworvene kennis aangaande personen en zaken, in de Vaderlandsche Geschiedenis voorkomende, ook ten opzigte van boeken en geschriften over en voor dezelve, om den geoefenden stijl, om de gave van opsporen, snel zien en spoedig lezen, bij een vast geheugen en vlug herinneringsvermogen, zonder nu te gewagen van werkzaamheid, bezadigdheid en bescheidenheid, zich genoegzaam bemoedigd zoude beschouwen, om naar den post van 's Rijks Geschiedschrijver te staan* (*Brief aan den Minister van Binnenlandsche Zaken*, bl. 5.); *dat hij verder gevorderd is in de Vaderlandsche Geschiedenis, dan andere letterkundigen onder onze tijd- en landgenooten*, bl. 7, 8. Dit alles is *waar*; maar, naar het ons voorkomt, is het toch het *gevoel van eigenwaarde* — die ziekte onzer Eeuw — wat verre gedreven, wanneer men zulks openlijk *zegt*.

De Schrijver zou dus naar den post van Geschiedschrijver hebben medegedongen; maar hij is *zestig* jaren oud, en begrijpt, dat een werk van zoo langen adem, als de Vaderlandsche Historie is, de vermoedelijke during van zijn levensperk ligtelijk zou kunnen overschrijden, daar hij tot de vervaardiging van hetzelve niet minder dan tien of twaalf jaren noodig keurt. Hij geeft zich dus niet *stellig* onder de mededingers op; verklaart zich echter, uit zucht voor den roem van Z. M. regering, genegen, om, des noods, het werk op te vatten; maar zou nogtans gaarne eene eervolle rust van zijne tegenwoordige drukke ambtsbezigheden genieten, ten einde geheel voor zijn lievelingsvak te kunnen leven. Gaarne zouden wij zien, dat zulk eene onderscheiding aan den arbeidzamen man voor zijne langdurige diensten wierd toegestaan. Zoo iemand, heeft hij de eer en het genot van het *Prytaneum* verdiend.

Na den dus voorafgaanden Brief aan Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken, volgt nu de *Verhande-*

ling over het bewerken van de Geschiedenis der Nederlanden zelve.

SCHELTEMA begint met aan te merken, dat hij deze Geschiedenis niet als een *Vervolg op* WAGENAAR, gelijk die van STUART, beschouwt; iets, dat thans noodzakelijk vervallen moet. Het verlangen naar een werk, waarin de Geschiedenis van *alle* Gewesten behandeld worde, vat de Schrijver meer *wenschender-* dan *bepalenderwijze* op. Hij wil de Zuidelijke Gewesten *na* 1581 van het algemeene Plan uitsluiten, en die aan een' Schrijver in die Gewesten zelve opdragen. Het contrast zou anders te groot zijn, en de waarheid bijkans naar *persiflage* gelijken. (Waar! zeer waar! En toch sprak de *Courrier des Pays-Bas* voorleden jaar wegens *België*, in tegenstelling tot *Holland*, van *brillans souvenirs*. Wat is het papier toch geduldig!)

Dus valt reeds een gewigtig en belemmerend gedeelte der groote taak weg; te meer, daar *Luik*, als eene Provincie des *Duitschen* Rijks, niet in aanmerking komt. Doch dit is op verre na niet alles. Alwat de invoering van het Christendom tot aan den grooten watervloed van 857 of 860 voorafgaat, behoort tot de *Oudheden*, niet tot de *Geschiedenis* van ons land. Dus zijn de *Oudheden* — in den zin, dien de Schrijver daaraan geeft — geen *gedeelte* der Geschiedenis? Mag men dan geheel niet van de heldendaden der oude *Batavieren* en *Vriezen*, de merkwaardige oorlogen tusschen deze laatsten en de *Franken* gewagen? De Geschiedenis der *Gewesten* gedurende de Middeleeuwen zou ook te veel omslag en ontwikkeling vereischen; zoodat de Schrijver het werk eerst zou moeten beginnen met de eigene Regering van KAREL V in 1515. Tot 1581 zouden dan alle de *Nederlanden* als één Staatsligchaam moeten voorgesteld worden, en *na* 1581 de Republiek der Vereenigde Gewesten, in derzelver onderscheidene Regeringsvormen, tot den val van den Staat in 1810. Wij hebben op dit Plan verscheidene aanmerkingen.

Het is toch waarlijk geene Geschiedenis van *alle* de

Nederlanden, waarin zoo wel het schitterendste als het duistere tijdvak van sommige der voornaamste Provinciën geheel met stilzwijgen wordt voorbijgegaan. Van ganscher harte stemmen wij toe, dat de Geschiedenis der *Republiek* de hoofdzaak van het geheel moet blijven; maar zou de Koning wel zoo vele Zuidelijke leden — en daaronder den Geschiedschrijver DEWEZ — in de Commissie hebben benoemd, indien het plan had kunnen zijn, om de belangrijke Geschiedenis van het Graafschap *Vlaanderen*, van het Hertogdom *Braband*, de opkomst der moedige Burgerijen in de dertiende, hunne heldendaden in de veertiende Eeuw, den hoogen bloei dier landen, vooral van *Braband* in de veertiende, van *Vlaanderen* in de vijftiende Eeuw, de belangrijke Nationaliteit der *Vlamingen*, toen een brouwer tot de *Gentenaars* zeide: „ Wij zullen den jongen Koning van *Frankrijk* „ gevangen naar *Gent* brengen, en hem daar *Vlaamsch* „ leeren!" om, zeggen wij, dat alles in eene *Algemeene Nederlandsche Historie uit de bronnen* voorbij te gaan, of in eene algemeene inleiding slechts aan te stippen? Hoe kan men ook bij mogelijkheid de Geschiedenis der *Hollandsche* Graven, die onze waardige VAN LENNEP, de Vader, als eene vruchtbare bron van vaderlandsche tafereelen, heeft aangeprezen, en VAN LENNEP, de Zoon, inderdaad heeft bezongen, — eene Geschiedenis, waarvan de sporen en overblijfsels in het Republikeinsche tijdvak elk oogenblik wederkomen, — hoe kan men die, als overtollig, afsnijden? In allen gevalle zou men dan toch van het *Bourgondische* tijdvak, van de Regering van FILIPS *den Goeden*, waarin de kleine veeten der *Nederlandsche* Vorsten onderling ophouden, en er eene bepaalde eenheid in de Geschiedenis komt, moeten beginnen; want in 1515 valt men juist midden in den vijftigjarigen *Gelderschen* oorlog.

Maar ook het jaar 1581 komt ons voor, als tijdstip van *afscheiding* beschouwd, niet gelukkig gekozen te zijn. Zuid en Noord (met uitzondering der *Waalsche* Provinciën) waren toen nog wel degelijk vereenigd, ook

met het *Utrechtsche* Verbond. Zelfs werd, in het volgende jaar, ANJOU nog als Heer der *Nederlanden* gehuldigd. Eerst in 1585, door de inneming van *Antwerpen*, toen de hartader van den Staat, en de verhuizing der aanzienlijkste inwoners en grootste kapitalen uit het Zuiden naar het Noorden, hetwelk op dit laatste, in een staatkundig, kerkelijk en *commercieel* oogpunt, zulk een' verbazenden invloed gehad heeft, terwijl tevens door de komst van LEICESTER het Gemeenebest althans een' *provisionelen* vorm aanneemt, — eerst van dien tijd af begint de volkomene scheiding, de heerlijke bloei van het Noorden, de diepe ellende van het Zuiden.

Eindelijk komt ons het tijdstip van 1810, als slot des werks, zeer ongelukkig voor. Het eindigt dan met den dood, zonder herleving. Met zulk een einde zou eene kortstondige, voorbijgaande tirannij den schijn eener wettige en duurzame inlijving in het *groote Rijk* bekomen. Maar ook in een staatkundig opzigt is dit slot des werks ongeraden. Men zou daardoor voedsel geven aan het denkbeeld, hetwelk door den Heer VERSTOLK VAN ZOELEN in de onderhandelingen met het Hof van *Weenen* zoo mannelijk bestreden is, en hetwelk de aan *Holland* vijandige partij in onzen Staat met zoo veel drift aangrijpt; dat ons tegenwoordig Rijk een *nieuwe Staat* is, uit geheel onderscheidene, *Hollandsche*, *Brabandsche*, *Luiksche* enz. bestanddeelen zamengebragt, die geen *voorleden* heeft, maar slechts eene *toekomst*. Verre zij het van ons, den Heer SCHELTEMA slechts van verre van deze *anti-nationale* denkwijze te verdenken; maar zijn stelsel zou er kracht aan kunnen bijzetten. Waarom niet de Geschiedenis voortgezet tot de herleving van den *Noord-Nederlandschen* Staat *Holland*, of het *Souvereine Vorstendom der Vereenigde Nederlanden*, hetwelk naderhand (in 1815) door de Hooge Bondgenooten, volgens de letter van den eersten *Parijschen* Vrede, in *Braband* eene *vermeerdering van grondgebied* heeft ontvangen?

Hetgeen dus van de algemeene Geschiedenis der *Nederlanden*, na aftrek van al het genoemde, nog overschiet —

drie Eeuwen tusschen 1515 en 1810 — wil de Schrijver in *zestien* boekdeelen bevatten, die gedeeltelijk in ruimte van tijd met die van WAGENAAR overeenkomen, maar over 't algemeen gelukkiger verdeeld zouden zijn. Thans overgaande tot de beantwoording der vraag, hoedanig zulk een werk moet ingerigt zijn, loopt SCHELTEMA eerst de eigenschappen van den *Schrijver*, daarna die van het *werk* door, en geeft vervolgens de *middelen* op, om het voorgestelde doel te bereiken.

1. De *vereischten* in den Schrijver zijn: kennis der onderscheidene gewestelijke Regeringsvormen, van het Volkskarakter, der Geschiedenis van andere Natiën, der letterkundige, der kerkelijke Geschiedenis, en van den Koophandel; vervolgens *moed*, om zijne groote taak te aanvaarden en ten einde te brengen, *zelfstandigheid*, *werkzaamheid* en een *taai geduld*. Zijne *pligten* zijn: onpartijdigheid; erkentenis van den gang der Goddelijke Voorzienigheid, zonder aan eenen *God van Nederland* te gelooven; voorzigtigheid (het hier aangevoerde schijnt met *moed* en *zelfstandigheid* niet al te wel te strooken); volledigheid (met insluiting der Geschiedenis van den Huize *Oranje-Nassau*, en van de O. en W. I. Bezittingen van den Staat); eindelijk klaarheid, bij kortheid gevoegd.

2. Het *werk*. Hier wordt het reeds gezegde wegens de *uitgebreidheid* en *verdeeling* des werks te pas gebragt. Hetgeen vóór 1515 gebeurd is, moet in eene *inleiding*, gelijk die van ROBERTSON, kortelijk worden vermeld. Dezen laatsten en den ouden GERARD BRANDT moet hij in den stijl volgen. Al te veel en vooral *gezochte* aanmerkingen moet hij vermijden.

3. Als *middelen* tot de vervaardiging der Geschiedenis worden opgegeven: het geven aan den Schrijver van den noodigen tijd, om onbekommerd en geheel voor zijn werk te kunnen leven; daarenboven verzekering van volkomene vrijheid van schrijven, — het overlaten van alle de voordeelen zijns werks aan hemzelven, — waarborging van zijn regt van kopij, — overneming derzelve door

de Regering, zoo de Schrijver vóór het einde van den arbeid kwam te overlijden, — vrije toegang tot de Archiven en Boekerijen — aankoop, van 's lands wege, der voor hem al te dure werken, — tusschenkomst bij familiën, die al te vasthoudend zijn met hunne oude familiepapieren, — eindelijk vrijheid tot het doen van voorstellen aan de Regering, welke de Schrijver geraden mogt oordeelen, en vrijstelling van het aanhouden der *Jaarboeken*, hetwelk voor STUART zulk eene droevige, en aan zijne erkende bekwaamheden gewis niet geëvenredigde taak was. Daarentegen moet de Schrijver zich verbinden, om uitsluitend voor dit werk, zonder bijarbeid, te leven, niet tot den druk des eersten deels over te gaan, eer alles genoegzaam is afgewerkt, en te zorgen, dat de goede uitvoering van den druk, zonder prenten of afbeeldingen, aan het gewigt der onderneming beantwoorde.

Ziedaar eéne schets van dit werkje, waarin wij — om de waarheid te zeggen — SCHELTEMA'S groote kundigheden slechts zelden hebben aangetroffen. Men zal zeggen, dat hij den Geschiedschrijver, door afsnijding van zoo veel stof, — die wij voor noodzakelijk en onmisbaar houden, — zijne taak aanmerkelijk verligt heeft; doch men bedenke tevens, dat hij den *Geschiedschrijver* alleen en zonder medehelpers dit groote werk wil laten voltooijen. Maar WAGENAAR, HUME, JOHANNES MÜLLER, MURATORI, MARIANA stonden ook alleen voor de Geschiedenis van hun land, zonder door de Regering bezoldigd te zijn!

Wij verlangen zeer, ook de stukken der medebekroonden te lezen. Misschien vinden zich daaronder, die aan de Zuidelijke Provinciën een al te groot aandeel in de Geschiedenis geven; gelijk SCHELTEMA haar, naar ons dunkt, al te schaars heeft bedeeld.

Handboek der heelkundige Ontleedkunde, of Beschrijving van het menschelijk ligchaam in afperkingen, enz. Uit het Fransch van H. M. EDWARDS, *M. D.*,

vrij vertaald, met Aanmerkingen en Bijvoegsèlen vermeerderd, door G. A. F. QUARIN WILLEMIER, *Officier van Gezondheid der 2de Klasse bij de Armee; met eene Voorrede van* A. G. VAN ONSENOORT, *Med. Chir. Doct., Eerste Officier van Gezondheid bij de Armee, enz. Iste Stuk. Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1829. *In gr. 8vo. f 2 : 20.*

Na eene naauwkeurige lezing en vergelijking van dit eerste stuk des boven aangekondigden werks met de in 1821 uitgegevene *Heelkundige Ontleedkunde* van ROSENTHAL, werd Recensent, wel is waar, overtuigd van de meerdere uitvoerigheid en praktische bruikbaarheid van het eerste boven het laatste; doch miste daarin, tot zijn leedwezen, die naauwkeurigheid van uitdrukking en zuiverheid van taal en spelling, welke het laatste zoo zeer aanbevelen en in het eerste zoo zeer veronachtzaamd zijn. Zonder derhalve de meerdere waarde van EDWARDS' werk te willen miskennen, blijft Recensent toch altijd van oordeel, dat ieder Heelkundige, die overigens met eene goede ontleedkundige kennis bedeeld is, en dezelve zoo wel door lectuur, als door oefening op lijken verkregen heeft, in het minder uitgebreide werkje van ROSENTHAL een' goeden en getrouwen geleider bij het verrigten zijner kunstbewerkingen zal vinden; inmiddels vertrouwende, dat het bezit en de vergelijking van verschillende werken over een en hetzelfde onderwerp niet dan voordeelige uitwerkselen kan hebben voor hem, die zijne kunst met eene gelukkige toepassing tracht te beoefenen.

Het aangekondigde werk prijkt met eene goed geschrevene en tot staving van den roem onzer voorouderen, ook in dit gedeelte der heelkundige wetenschap, strekkende Voorrede van onzen verdienstelijken en door zijne schriften en praktische bekwaamheden beroemden landgenoot VAN ONSENOORT. Wij bekennen het, wij juichten in de mededeeling dier genees - geschiedkundige

bijzonderheden, die ons den lof onzer voorvaderen, als de eerste ontwerpers der heelkundige Ontleedkunde, met onuitwischbare trekken voor oogen stelden en met grond verzekerden. Evenwel smart het ons, thans te moeten bekennen, dat er door onze Professoren aan de Hoogescholen zoo weinig voor de Heelkunde in het algemeen gedaan, of althans wereldkundig gemaakt wordt, en dat de inrigting der Clinische Scholen, vooral te *Amsterdam*, nog zoo veel te wenschen overlaat. Hoe toch zal men van iemand, die in den jare 1817 nog Candidaat in de Medicijnen was, en genoegzaam geene gelegenheid gehad heeft, zich in het praktische gedeelte der Heel- en Verloskunde te bekwamen, de geschiktheid kunnen verwachten, om, als Hoogleeraar in die vakken, aan het hoofd eener Clinische School te staan? Wij mogen met billijkheid vragen, welke toch de redenen zijn, dat men VAN ONSENOORT en VAN DER HOUT, beide mannen van erkende theoretische en praktische bekwaamheden, zoo eensklaps uit het midden hunner schitterende en nut stichtende loopbaan heeft getrokken, en waarom men de Nederlandsche heelkundige jeugd van Leermeesters heeft beroofd, die zij met geene mogelijkheid in hunne opvolgers kan wedervinden? Wij moeten de beantwoording dezer vragen overlaten aan hen, die zich met de organisatie onzer instructive inrigtingen hebben belast gezien, en zeker niet dan naar welberaamde en voordeel aanbrengende ontwerpen zijn te werk gegaan.

Men vergeve ons deze korte uitweiding: de zaak lag ons te zeer op het hart, om niet een oogenblik bij dezelve stil te staan.

Om dan weder tot het werk terug te komen; hetzelve is, in zijn geheel, in zes Afdeelingen gesplitst, en elke Afdeeling weder in zoo vele Hoofdstukken verdeeld, als de vorm en uitgestrektheid van ieder derzelve in het bijzonder vereischt. In de drie eerste Afdeelingen, waarbij de inhoud van dit eerste stuk zich bepaalt, worden, in acht bijzondere Hoofdstukken, de verschillende afperkingen van het hoofd, den hals en de borst beschreven;

zoodanig nogtans, dat in dezelve niet alleen, met alle naauwkeurigheid, de betrekkelijke ligging van al die deelen wordt opgegeven, welke bij het verrigten eener heelkundige kunstbewerking behooren in aanmerking genomen te worden, maar de operatiën zelve door nuttige aanwijzingen meer verzekerd en gemakkelijker gemaakt worden. Wij zouden dit met voorbeelden kunnen staven; doch de aard der stof brengt niet mede, dit met de hier vereischte beknoptheid te kunnen doen; waarom wij den lezer verzoeken, zichzelven van het gezegde te overtuigen, en vooral vlijtig gebruik te maken van een boek, dat, bij het doen van operatiën, zijn verstand en zijne hand tot nut zijner natuurgenooten bestuurt en leidt.

Zoo zijn wij dan weder dit voortbrengsel tot opbouw onzer kunst aan den ijver van een jong Heelkundige verschuldigd; zoo als wij, over het algemeen, den Nederlandschen Heelmeesteren den lof moeten toezwaaijen, door eigene vlijt en onvermoeide pogingen een juk verbroken te hebben, waaronder zij, met miskenning hunner eigene waarde, zoo vele jaren met onderdanigheid gebukt gingen. Eindelijk moeten wij den Vertaler, dien wij voor de op zich genomene taak wel berekend achten, dringend verzoeken, bij de bewerking van het tweede stuk meer naauwkeurigheids omtrent taal en spelling in acht te nemen.

De Willems-Kazerne, voorheen de Witte Vrouwen-Abdij te Utrecht, strekkende tot eene Bijdrage van de Geschiedenis dier Stad, en den aldaar gesloten Vrede in het jaar 1713: *door* L. E. BOSCH. *Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1829. *In gr.* 8*vo.* 104 *Bl.* *f* 1-20.

De stichting der Willems-Kazerne te Utrecht, op den grond der Witte Vrouwen-Abdij, en de plegtige Inwijding daarvan op den 24sten Augustus des vorigen jaars, gaven aanleiding tot dit klein, maar belangrijk geschrift.

Na eene welgeschrevene Inleiding, toont de Schrijver aan, dat de meeste der tegenwoordige publieke gebouwen te Utrecht op de puinen van kloosters staan (bl. 8 – 10). Vervolgens deelt hij eenige bijzonderheden mede omtrent het voormalig Witte Vrouwen-klooster, 't welk in de 13de Eeuw gebouwd, doch in den jare 1678 (met uitzondering van een gering gedeelte van het koor der kerk) afgebroken is, wanneer op den grond daarvan een fraai bijzonder woonhuis gesticht werd, waarin ten jare 1713 de Utrechtsche Vrede geteekend is (bl. 11—21). Dit brengt hem als van zelf tot de opgave van eenige plaatselijke omstandigheden en bijzonderheden tijdens den Vredehandel (bl. 22—29), waarna hij de geschiedenis van dat gebouw vervolgt tot op onzen tijd, wanneer het plaats maakte voor de Willems-Kazerne. Hieromtrent zegt de Schrijver: „ Deze bouwing geschiedde uitsluitend op stads kosten. Op den 24sten April 1824 werd „ het hoofdgebouw en daarna de zijvleugels aanbesteed. „ Het geheel zal de stad ruim *f* 300,000 gekost heb„ ben" (bl. 32). Nu volgt de beschrijving van dit gebouw, en eindelijk het verhaal van de plegtigheid der Inwijding (bl. 33—50). De volgende bl. 51—104 behelzen Bijlagen en Aanteekeningen. Twee weluitgevoerde Steendrukplaatjes, het eene op den titel, het andere tegenover denzelven, stellen de Witte Vrouwen-Abdij en de Willems-Kazerne voor.

Met veel genoegen heeft Rec. dit werkje gelezen, 't welk in vele opzigten tot een model voor soortgelijke beschrijvingen dienen kan. Niet alleen toch wordt alles, wat de Schrijver op den titel belooft, met orde en duidelijkheid afgehandeld; maar het dorre, 't welk dezer opgaven uit haren aard eenigermate eigen is, wordt hier afgewisseld door juiste en belangrijke opmerkingen, welke in eenen eenvoudig fraaijen stijl zijn uitgedrukt. — Eene enkele aanmerking veroorlove ons de Schrijver. Op bl. 34 wordt gezegd, dat de Kazerne is ingerigt ter huisvesting van eene bezetting van 2500 man. Maar, volgens de bouwkundige beschrijving in de laatste Bijlage, heeft het

twaalf groote zalen, ieder voor 80 man, en acht kleinere; terwijl het overige tot andere einden dient. Dit wijst ons dus slechts op eene ruimte van 1300 of ten hoogste 1400 man. Mogelijk is deze strijdigheid alleen in schijn; doch ook *dan* had dezelve een woord tot opheldering vereischt.

Ook zouden wij vragen, of de Aanmerkingen en Bijlagen niet met eene te welige hand zijn opgehoopt? Zoo kon b. v. de vierde, over de oorlogen der Utrechtsche Bisschoppen, *hier* gerust gemist worden; te meer, daar de acht bladzijden, die er aan gewijd zijn, eigenlijk niets nieuws behelzen. Belangrijker is te dezen voorzeker het medegedeelde omtrent den huurprijs van een aantal huizen te Utrecht, tijdens den Vredehandel (*f* 1400, *f* 1800, ja *f* 2000 *per maand*): maar daarop volgen weder *twintig* bladzijden (bl. 71—91), alleen opgevuld met de beschrijving van de kleeding der Pages en de livereijen der lijfknechts! Zoude men dit niet wat *gerekt* mogen noemen?

Doch dit neemt niets weg van de waarde van het overige, 't welk, zoo wij ons niet bedriegen, door ieder met genoegen zal gelezen worden, en in 't bijzonder voor Utrechts ingezetenen van eene blijvende waarde zijn zal.

De Engelsche Armen en de Nederlandsche Maatschappij van Weldadigheid. Uit het Engelsch. Te Amsterdam, *bij* de Erven H. Gartman. 1830. *In gr. 8vo. 57 Bl. f*: -50.

Te regt merkt de Vertaler in het Voorberigt op, „ dat het „ voor ons, Nederlanders, allerstreelendst en hartverrukkendst is, wanneer eene Nederlandsche instelling door Engelschen, een volk, dat niet zoo gereedelijk inrigtingen „ van andere natiën prijst, boven mate geroemd en als hoogst „ navolgenswaardig aan hunne eigene natie aanbevolen wordt." De onbekrompen lof, die in zeker geschrift, getiteld: *The antipauper System home Colonies* (in the *Quarterly Review*, Nov. 1829) aan onze Maatschappij van Weldadigheid gegeven is, noopte hem dan ook, dit geheele stuk vertaald uit

te geven; en hieruit ontſtond het aangekondigde werkje, 't welk, in ons oog, niet alleen om hetgeen daarin over gemelde Maatſchappij gezegd wordt, maar ook om deszelfs verderen inhoud, zeer belangrijk is.

Na eenige opmerkingen omtrent den deerlijken toeſtand der Engelſche Manufactuur-districten, welke zoo aan de ongehoorde uitbreiding der Machinerie, als aan de verminderde aanvraag ten gevolge der algemeene mededinging van het vaste land toegeſchreven wordt (bl. 1—11), ſtelt de Schrijver, dat er voor Engeland geen ander en beter middel overig is, dan om den arbeid van een aanzienlijk gedeelte der bevolking over te brengen op eenen anderen tak van nijverheid dan de Manufacturen. Hij ſlaat voor, denzelven over te brengen naar het platte land, en wel naar de talrijke woeste en onbebouwde ſtreken, waarop de duizenden, die nu zonder kostwinning en dus ten laste der Armenkas zijn, in ſtaat zouden geſteld worden, om door eigen arbeid in tamelijke welvaart, zoo niet in overvloed, te beſtaan. Zonder zich in te laten met bedenkingen van ſtaatshuishoudkundigen aard, beroept hij zich op daadzaken, om te bewijzen, dat gronden, die in voortbrengingskracht veel beneden de Engelſche onbebouwde ſtreken ſtaan, in ſtaat kunnen geſteld worden, om eene voldoende opbrengst te leveren. Hiertoe voert hij aan: 1°. het land van Waes, 't welk, tweehonderd-en-vijftig jaren geleden, een akelig ſtuk zand was, ſlechts ſchaars met heide bedekt, en nu de heerlijkſte opbrengſten levert (bl. 12); 2°. eene oorſpronkelijk Nederlandſche volkplanting van landbouwers, tusſchen Goch en Kleef, die kort na 1707 eene barre en zwarte heide ontgon, en zich thans, met eene bevolking van 412 huisgezinnen, uitmakende 2539 perſonen, in den meest bloeijenden toeſtand bevindt (bl. 12—16); en 3°. onze Maatſchappij van Weldadigheid. Van deze geeft hij, bl. 16—45, eene fraaije en uitvoerige, ofſchoon niet overal even juiste beſchrijving, en zwaait den hoogſten lof toe aan het diepe inzigt van den Generaal VAN DEN BOSCH, wiens geheele ontwerp en huishoudelijke inrigting, tot in de minste bijzonderheden, zijne geheele goedkeuring wegdraagt. Vervolgens past hij het gezegde op Engeland toe: hij betoogt, dat dit Nederlandſche voorbeeld in Engeland *kan* en *behoort* gevolgd te worden: het eerſte, wijl er niet minder dan tusſchen de 20 en 30 millioenen acres (de acre is, volgens den Schrijver, ongeveer

½ bunder Nederl. bl. 13) woest land in gevonden worden; het laatste, wijl het getal der armen van dag tot dag schrikbarend toeneemt en de Armentaks jaarlijks grooter en drukkender wordt; waarna hij, ten slotte, eenige tegenwerpingen, welke hij voorziet dat hem zullen gemaakt worden, opvat en wederlegt (bl. 45—57).

Het geheel is in eenen levendigen en krachtvollen stijl, maar met kalmte en gezond verstand, ter neder gesteld. Zeer belangrijk vonden wij de berigten en aanmerkingen omtrent de wonderlijke wijze, waarop men in Engeland den arbeid der armen in vele gestichten zoo onvruchtbaar mogelijk maakt, om hen eensdeels niet ledig te laten, maar aan den anderen kant de gezeten fabrikanten niet te benadeelen. — Doch wij kunnen den Schrijver in de bijzonderheden niet volgen.

Het is jammer, dat hij overal de bevolking der Maatschappij veel te groot opgeeft, te weten op 30,600 zielen; terwijl dezelve tot dusverre slechts ongeveer 8000 bedraagt! Zoo is ook, op bl. 41, de uitdrukking overdreven: „Bij „menschen van alle klassen, van den Koning op zijnen troon „tot den arbeidsman, die de straten van Brussel veegt, zijn „deze instellingen warm ontvangen." Van zulk een *algemeen* Enthusiasmus bij de oprigting der Maatschappij herinneren wij ons minder, dan van de vooroordeelen, waarmede zij, vooral bij de mindere klasse, te worstelen gehad heeft. Zulke *overdrijvingen* doen ons te omzigtig zijn, om ook de overige berigten van den Schrijver zonder toets aan te nemen. Zoude b. v. de opgave van de woeste gronden in Engeland ook niet eenigzins hyperbolisch zijn? „Twintig „à 30 millioenen acres, behalve nog 10 à 12 millioenen acres „zoogenaamd weiland, die niet veel beter zijn" (bl. 56). Zulke tweeënveertig millioenen acres, of, volgens den Schrijver zelven, 21 millioenen bunders, maken toch waarlijk nog al een beduidend lapje gronds uit! — Dan, bij al het ware en nuttige, dat dit werkje inhoudt, durven wij hierop niet verder aandringen.

De vertaling is uitmuntend uitgevallen. Alleen is, op bl. 6, de uitdrukking *Handelwetboek* misschien min gelukkig: zij doet ons onwillekeurig aan een *Code de Commerce* denken, terwijl de Schrijver duidelijk het *systema van den vrijen handel* bedoelt; waarom *Handelstelsel* hier duidelijker zoude geweest zijn. — Slechts ééne zinstorende drukfeil viel ons in het oog; op bl. 18 van ond. *doen rijzen*, lees *doen dalen.*

Wij besluiten ons verslag door ons te vereenigen met den wensch des Vertalers in het slot van zijn Voorberigt: „Wij „hopen, dat dit stukje, vooral in de stad Leiden en andere „diep verarmde plaatsen, vele lezers onder de Regerings- „leden en Armverzorgers moge vinden."

Redevoering van MARCUS TULLIUS CICERO *voor* QUINTUS LIGARIUS, *vertaald en met eenige Aanmerkingen voorzien door Mr.* IJ. D. VAN DAM, *Advocaat te Leyden. Te Leyden, bij* Haak en Comp. 1829. *In gr. 8vo.* 42 *Bl. f* 2 - :

Deze Redevoering van den Vader der Romeinsche Welsprekendheid is over het algemeen gelukkig vertaald, ja met niet onbelangrijke, en voor den ongeletterden veelal opheldering gevende aanteekeningen voorzien; maar de prijs is razend duur. Één gulden ware genoeg voor 42 bladzijden met duidelijke letter en breede randen.

Wat den zin betreft, waarin men den aanhef der pleitrede van Cicero voor Ligarius moet opvatten, daaromtrent is Recensent van het gevoelen der meerderheid, en geenszins, gelijk de Heer VAN DAM, van dat van Georgius Trapezuntius. CAECUM *esse mihi liceat, quaeso: ironiam hoc loco* VIDEO *lepidissimam. Nam si caeci sunt qui* VIDENT, *ut ait Georgius Trapezuntius, quid de iis judicandum qui nil videre se profitentur?*

Cicero kon zeer wel gissen, dat Tubero alles zou aanvoeren, wat bij te brengen was. Cicero, als verdediger van Koning Dejotarus optredende, zegt wel, in den aanvang zijner rede altijd hevig bewogen te zijn; maar, gelijk van elders te bewijzen is, hij bragt zijne redevoeringen op schrift, en prentte die in zijn geheugen, alvorens hij die uitsprak: hetwelk echter daarom niet uitsluit, dat hij, des geraden oordeelende, bij de voordragt uitliet, aanvulde en veranderde; noch ook, dat hij hevig ontroerd kon zijn, wanneer hij aanving te *spreken*. De zoogenaamde misdaad van Ligarius was gansch niet nieuw of ongehoord, en vóór dat Tubero als beschuldiger optrad, heeft Cesar zeer wel geweten, dat Ligarius in Afrika geweest, en na den Pharsalischen slag daar gebleven was. Maar eerst maakt Cicero de aanklagt min of meer bespottelijk; daarna toont hij hare hatelijkheid en ongepastheid, vooral in den mond van Tubero; wijst aan, dat

deze althans geen minder tegenstander van Cesar geweest is, dan Ligarius en zijn aan Rome wedergegeven verdediger zelf; verheft de edelmoedigheid van Cesar, en brengt den Dictator, door al zijne lofspraken, zoodanig in het naauw, dat hij wel vergiffenis schenken *moet*, zal hij zichzelven niet ongelijk schijnen, en de gunst des volks verliezen, welke Cesar zelf gevoelde de eenige steun te zijn van zijn onwettig gezag. Ligarius kreeg dan ook vergeving van den Overweldiger, want Cicero had het hart van Cesar weten te treffen op de regte plaats.

Recensent wenscht den Heere VAN DAM bij voortduring lust, maar niet altijd even genoegzamen tijd, om de schriften van Cicero te vertalen, en raadt de Uitgevers, hunne koopwaren wat meer algemeen verkrijgbaar te stellen. Al is het, dat er mindere verwachting besta van ongemeen of algemeen debiet; ook dan, gelooven wij, blijft eene gematigde prijsstelling altijd, misschien wel inzonderheid, zaak.

Adnotationum nonnullarum in librum CICERONIS *de Senectute*, quas conscripsit H. J. NASSAU, Gymnasii Assenensis Rector. Fasciculus I. Groningæ, apud *J. Römelingh.* 1829. 8vo. pp. VI. 81. *f* :-75.

Wij maken uit de voorrede van dit stukje op, dat de Heer NASSAU, Rector der Latijnsche School te *Assen*, hetzelve geschreven heeft ter bekoming van het Doctoraat in de bespiegelende Wijsbegeerte en Letteren. Hij moet door bezigheden van veelvuldigen aard overladen zijn, zoodat hij ter naauwernood, als 't ware, eenige uren heeft kunnen uitsnipperen, om deze aanteekeningen uit zijne papieren zamen te stellen. De aanteekeningen dragen dan ook hier en daar kenmerken van die overhaasting. Want de Schrijver had bij eene meer bedaarde behandeling en overweging zonder twijfel eenige meer beschaafd, andere besnoeid, en zelfs enkele geheel weggelaten, als behelzende zaken van te weinig gewigt, om gedrukt te worden. Desniettegenstaande is er nog vrij wat goeds in dit bundeltje, en wij hebben den maker leeren kennen als iemand van zeer goeden aanleg, die lust en smaak heeft voor eenen echt Latijnschen stijl, en er van houdt om zelf te denken. Hij zegt, dat hij langen tijd aan het lezen en overdenken van de wijsgeerige geschriften van CICERO

besteed heeft. Wij hopen, en raden hem aan, dat hij dat nog langen tijd moge doen, en ons eindelijk de vruchten dier studiën in een fiksch boek van aanteekeningen moge mededeelen, liever dan dat hij dezen *fasciculus* met die haast en in dien trant vervolge. Wij kennen den Heer NASSAU, als een naauwkeurig en vlijtig man, uit zijne *Oude Aardrijkskunde*; eene schets, welke hij met smaak uit het Hoogduitsch, zoo wij ons niet bedriegen, bearbeid heeft; aan welk boek reeds de tweede druk is te beurt gevallen.

Verhandeling over de beste leerwijze op de Latijnsche Scholen. Door Mr. C. J. VAN ASSEN. *Tweede Druk. Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. 1828. *In gr. 8vo.* 116 *Bl. f* 1-:

In den jare 1817 schreef de loffelijke Haarlemsche Maatschappij der Wetenschappen de volgende vraag uit: Welk eene leermethode wordt op eene zoogenaamde Latijnsche School vereischt, ten einde niet alleen de oude Talen, met de beginselen der Geschiedenis, Fabelkunde enz., goed en grondig te onderwijzen, maar bijzonder ook, om der jeugd, door dat onderwijs, met den geest der oudheid te bezielen, tot alwat schoon en edel is te verheffen, en zoo tot het beoefenen van kunsten en wetenschappen wèl voor te bereiden? — Op deze vraag werden, indien ons geheugen ons niet bedriege, drie antwoorden ingezonden, en bekroond met verschillend metaal, die van den Heer VAN ASSEN met goud. Het heeft menigeen, en ons ook, in die dagen verwonderd, dat slechts twee mannen, welke het onderwijs bij lange ondervinding kenden, hunne krachten aan het verklaren van dat onderwerp hebben beproefd. Welke daarvan ook de redenen mogen geweest zijn, dit is zeker, dat er vele onderwijzers waren, wier ervaring en voorbeeld, eenvoudig uiteengezet, het meest voldoende antwoord op bovengemelde vraag zouden hebben opgeleverd. Recensent had in dien tijd eenen waardigen onderwijzer zeer aangemoedigd, om mede naar den prijs te dingen; of liever, om het groote nut, hetwelk hij in zijnen kring stichtte, algemeen te verspreiden. De man antwoordde koeltjes: *Variis modis bene fit. Goed doen gaat vóór mooi praten. Ik schrijf niet gaarne over mijne dagelijksche bezigheden.*

De Verhandeling van den Heer VAN ASSEN is in eenen net-

ten en fraaijen stijl geschreven, en er heerscht in dezelve een keurige en fijne smaak en veel gevoel voor het goede en schoone. Of 's mans regelen en voorschriften en bespiegelingen alle van toepassing zijn op de leerlingen, gelijk dezelve toen op onze Latijnsche Scholen waren en thans voor het grootste deel nog zijn, is eene vraag, welke zij alleen kunnen oplossen, die dat beproefd hebben. Wij voor ons twijfelen daaraan. Intusschen is en blijft het eene goede handleiding voor private Onderwijzers en Gouverneurs, die met den regten weg nog niet bekend zijn. Deze zullen er meer partij van kunnen trekken, dan Onderwijzers aan eene Latijnsche School.

Het Leven en de Reizen van CHRISTOFFEL COLUMBUS, *door* WASHINGTON IRVING. *Uit het Engelsch. IIIde en IVde of laatste Deel. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1829. *In gr. 8vo. Te zamen 723 bl. f 7-20.*

Wij hebben den inhoud en de waarde van dit boek, naar ons begrip en oordeel, bij de verschijning der twee eerste deelen doen kennen. Wij maakten toen de aanmerking, dat FERDINAND en vooral ISABELLA bij het verhaal in geen ongunstig licht verschenen. En sedert lazen wij ergens in een buitenlandsch, vrij ongunstig verslag van het werk, dat hetzelve slechts zou geschreven zijn, om de *Spaansche* natie, en met name de genoemde beroemde Koningen derzelve, te verdedigen en te vleijen. Wat ons betreft, wij gunnen thans onzen vijanden zulke lofredenaars; met uitzondering alleen van het geschrevene omtrent de Koningin, die het inderdaad wèl meende, en zich als eene zachte, Christelijke vrouw doet kennen, vol liefde voor hare arme, onkundige *Indianen*. Voor het overige ontrolt zich het belangrijk tafereel niet, dan om ons de ontwikkeling der groote eigenschappen van de COLUMBUSSEN, der zaden van ongeluk, uit hunne misslagen in den drang des noods geboren, der verfoeijelijkheden van het *Spaansch* gebroed, der mistrouwende, koude en schandelijke ondankbaarheid van FERDINAND, en wat al meer rampzaligs, te doen kennen. Wij nemen dus niets van den lof terug, bevorens aan het werk gegeven. Levendig, ach! al te levendig stelt het ons de schande der oude en het

ongeluk der nieuwe wereld voor oogen. En zoo wij ons voorheen beklaagden, de ophelderingen niet te bezitten, pas achter het laatste deel geplaatst, deze noten, in het oog van sommigen misschien al te uitvoerig en te veel tot kleinigheden afdalende, leveren althans het bewijs der naauwkeurigheid van den levensbeschrijver op. En kan het ons dan ook minder schelen, uit welke stad, wat huis of geslacht de groote man voortkwam; ja oogsten wij zoo wel te dezen, als ten aanzien der naauwkeurige bijzonderheden, die hem vormden en zoo hoog opvoerden, veelal enkel die wetenschap, dat men er niets of weinig van weet; zoo zal toch de eenvoudige opgave der bedoelde stukken reeds doen zien, dat ook belangrijker aanmerkingen, inzonderheid ten aanzien van de (wel eens betwiste) waarde en nieuwheid zijner ontdekking, daarin voorkomen. Ziehier dezelve: I. Algemeen overzigt van des Admiraals karakter. II. Afkomst van COLUMBUS. III. Geboorteplaats van COLUMBUS. IV. De COLOMBOS. V. Togt van JAN VAN ANJOU. VI. Wegneming der *Venetiaansche* galeijen door den jongeren COLOMBO. VII. AMERIGO VESPUCCI. VIII. MARTIN ALONZO PINZON. IX. Gerucht nopens den zeeman, die ten huize van COLUMBUS overleed. X. MARTIN BEHEM. XI. *Scandinavische* ontdekkingen. XII. Togten der Ouden om *Afrika* henen. XIII. De schepen van COLUMBUS. XIV. Eerste landing van COLUMBUS. XV. Verrekening van oude munt, in dit boek, tegen hedendaagsche. XVI. MARCO PAOLO. XVII. Het werk van MARCO PAOLO. XVIII. Sir JOHN MANDEVILLE. XIX. De verzengde luchtstreek. XX. Het *Atlantis* van PLATO (met eene noot van den geleerden vertaler). XXI. Het gewaande eiland van *St. Brandan.* XXII. Het eiland der zeven steden. XXIII. Ontdekking van het eiland *Madera.* XXIV. LAS CASAS. XXV. PETRUS MARTYR. XXVI. OVIEDO. Er zijn nog een aantal meer, alle strekkende om het aangestipte in den tekst op te helderen en te bevestigen, om de geschiedenis van COLUMBUS geheel te doen kennen, om hetgeen men vroeger al of niet van *Amerika* wist in het licht te stellen, om den indruk te bepalen, door deze ontdekking gemaakt; in één woord, om het werk wetenschappelijk en klassiek te maken.

Wij mogen niet nalaten, hetzelve den liefhebberen van de geschiedenis, die der menschheid vooral, zoo als ook aan alle nieuwsgierigen, die ook wel eens iets anders dan een roman willen lezen, van harte aan te prijzen. Zelfs de lief-

hebbers van wreed- en ijselijkheden, als die van ANNA RADCLIFFE of SPIESZ, zoo wel als de vriendinnen van arkadifche tafereelen, en niet minder die van gevaren en avonturen, zullen er ftof..... en is het dan ook tot tranen vinden; deze zullen ten minfte over wezenlijke voorwerpen en ligt zóó vloeijen, dat ze iets degelijks, ter verzachting en veredeling van het hart, achterlaten.

Wij fpraken van *Spaansch* gebroed, en dat wij onzen vijanden zulken lof gunden, als hier voor die natie te vinden is. Het voegt ons echter er bij te voegen, dat men tweehonderd jaar later zich nog op den held heeft verhoovaardigd, en zijne asch, die zoo min rust als de man zelf had gehad, maar telkens verplaatst was, aan de vijanden ontvoerd, met buitengewone pracht op nieuw in *Spaansch-Westindifchen* grond heeft bijgezet. — Het lot van vele groote mannen! En, helaas! men kan hun niet eens toeroepen: troost u met het oordeel der nakomelingfchap! Want de verwaandheid maakt zich ook van dien troost meester; terwijl de waarlijk groote man ligt te befcheiden is, om daaraan te durven denken.

De laatfte dag van eenen ter dood veroordeelden, door VICTOR HUGO. *Uit het Fransch, door* H. L. F. *'s Gravenhage, bij* G. Vervloet. 1829. *In kl. 8vo.* 203 *Bl. f* 1-80.

Van de verfchillende wijzen, op welke dit boek ontftaan kan zijn, houden wij het voor het waarfchijnlijkfte, dat hetzelve het werk is van „eenen denker, die de natuur tot verrijking der kunst gadefloeg, eenen wijsgeer, eenen dichter, „wie weet het? die den laatften dag van eenen ter dood „veroordeelden, het geliefkoosd onderwerp van zijne mijmeringen, aangegrepen heeft; of liever, die er zich door „heeft laten wegflepen, en er zich niet anders van heeft „kunnen ontdoen, dan door het in eén boek te befluiten." Als dichterlijk voortbrengfel valt de aanmerking weg, hoe niet mogelijk is, dat een ter dood veroordeelde op den laatften dag van zijn leven zoo veel kan fchrijven. De laatfte dag is het ftandpunt, waarop de menschkundige en menschlievende fchrijver zijnen held plaatst, en hem daar doet opteekenen, niet alleen hetgeen hem nu overkomt, maar hetgeen dagen en weken voorafgegaan is. Als lectuur voor gevangenen en veroordeelden durven wij dit boekje minder aan-

bevelen. Het ſtelt eenen ongelukkigen voor, wel is waar niet misdeeld van goede hoedanigheden van verſtand en hart, maar geheel verſtoken van die vaste godsdienſtige en zedelijke beginſelen, die noodig waren, om hem zijn lot met gelatenheid te doen ondergaan, en hem evenzeer van het ſtrafwaardige van zijne misdaad te overtuigen, als hij nu verbitterd is over het vonnis, hetwelk hem doemt tot den dood. Maar allerbelangrijkst is het werkje voor den menſchenkenner, voor den wetgever en regter, van wiens bepaling en uitſpraak ooit het leven of de dood van zijnen medemensch kan afhangen. Die berouwhebbende tuchteling, die na zijn ontſlag het voornemen heeft, om een eerlijk man te zijn, maar met zijnen pas als *vrijgelaten galeiboef* nergens werk kan krijgen, en nu door honger weder tot ſtelen vervalt, en onder roof en moord oud wordt; dat aan elkander ketenen der galeiboeven, enz. — mogten zulke tafereelen niet te vergeefs afgemaald zijn! Ja, als ſchildering, treffend gelijkende ſchildering van menſchelijken hartstogt, van radelooze droefheid en wanhoop, als dichtſtuk, ook zonder maat en rijm, is het werk een meesterſtuk. De lezer oordeele uit het volgende, hetwelk wij hier en daar uitnemen:

„Ter dood veroordeeld! Ziedaar reeds vijf weken, dat ik opgeſloten ben met deze gedachte, altijd met haar alleen, altijd ijzende van hare tegenwoordigheid, altijd gebukt onder haar gewigt! Wat ik doe, altijd ſtaat zij daar, die helſche gedachte, altijd daar, aan mijne zijde, als een looden ſpookſel; afgunſtig van iedere verſtrooijing, ſtaat zij daar altijd alleen, of tegenover mij, en ſchudt mij, rampzalige, met beide hare ijskoude handen, wanneer ik het hoofd afwenden, of de oogen ſluiten wil."

„Alweêr heeft zij mij in den ſlaap vervolgd. Plotſeling ontwakende, riep ik uit: O, 't is ſlechts een droom! Maar zie, nog eer mijne bezwaarde oogen zich konden ontſluiten, om dat noodlottig denkbeeld geſchreven te zien op al de akelige voorwerpen, die mij omringen, op de klamme, vochtige vloerſteenen van mijnen kerker, in de bleeke ſtralen van mijne nachtlamp, in de grove draden mijner linnen kleeding, in de donkere gelaatstrekken van den ſchildwacht, wiens wapentuig door de traliën van mijnen kerker glinſtert..., nog eer ik dit alles aanſchouw, is het mij, of reeds eene ſtem mij in het oor heeft gefluisterd: „ter dood veroordeeld!"

„Ter dood veroordeeld," riep de menigte, en, terwijl men

mij naar buiten leidde, stroomde al dat volk mij na, met een daverend geweld, als van een gebouw, dat ineenstort. Bedwelmd en wezenloos trad ik voort. Nu was er eene geheele omwenteling in mijne ziel ontstaan: zoo lang ik nog mijn doodvonnis niet had, voelde ik, dat ik ademde, dat mijn boezem klopte, dat ik leefde in dezelfde ruimte als de andere menschen; thans onderscheidde ik duidelijk, dat er iets, als een scheidsmuur, tusschen mij en mijne natuurgenooten stond. Niets, dat zich zóó meer aan mijn oog vertoonde als weleer.

„ Ter dood veroordeeld! Wel nu, waarom niet? *De menschen*, ik herinner mij dit gelezen te hebben, ik weet niet in welk boek, waarin alleen dit goed was, *de menschen zijn allen ter dood veroordeeld met onbepaald uitstel.* Wat is er dan in mijnen toestand zoo veranderd?"

„ Misschien, dat zij, die veroordeelen, dit geschrift gelezen hebbende, wat minder onbedacht zullen zijn, als er weêr eens zal worden geraadpleegd, of men een hoofd, dat denkt, of men het hoofd van een' mensch zal werpen in hetgeen zij de weegschaal der geregtigheid noemen. Misschien hebben zij, die ongelukkigen, nog nooit nagedacht over die langzame opklimming van folteringen, vervat in de weinige woorden van een doodvonnis. Hebben zij wel ooit een oogenblik vertoefd bij dat nijpende denkbeeld, dat er in den mensch, dien zij zoo ter dood doemen, een denkvermogen bestaat, een denkvermogen, dat gerekend had op het leven, eene ziel, die zich niet gemeenzaam heeft gemaakt met het denkbeeld van sterven? Neen, zij zien in dit alles niets dan den loodregten val van eene driehoekige bijl, en denken zeker, dat er voor den veroordeelden niets voorafgaat, niets volgt."

„ 't Is tien ure.

„ O mijn arm klein kind! Nog zes uren, en dan ben ik dood! Dan ben ik iets onreins, dat naar de steenen tafel van de snijkamer gesleept wordt. In de eene zal men een afdruksel maken van mijn hoofd; in de andere zal men het ontleedmes zetten in mijnen romp. Met het overschot zal men eene doodkist vullen, en die vracht zal in een' kuil op het kerkhof worden gesmeten.

„ Zoo zullen zij met uwen vader handelen, die menschen, die mij geen van allen haten, die mij allen beklagen en mij allen zouden kunnen redden. Zij zullen mij dooden; begrijpt gij dat, MARIA? Mij dooden, in koelen bloede,

ten schouwspel voor het volk, tot welzijn van de maatschappij! Groote God!

„Ach, hadden die gezworenen haar ten minste gezien, mijne lieve, kleine MARIA! Zij zouden begrepen hebben, dat men den vader van een kind van drie jaren het leven niet moet benemen."

„Is 't wel zeker, dat ik sterven moet, eer het avond wordt? Is 't wel zeker, dat ik het ben? Dat dof geraas op de straten; die stroom van volk, die zich voortstuwt langs de grachten; die gendarmes, die zich reeds gereed maken in de kazernen; die priester in het zwart; die andere man met zijne bloedroode handen: dat alles geldt mij! Ik ben het, die sterven moet! Ik, dezelfde, die in dit vertrek is, die leeft, die zich beweegt, die ademt, die hier zit aan deze tafel, welke op eene andere tafel gelijkt, en even goed elders zou kunnen staan; ik, in één woord, deze, dien ik nu aanraak, dien ik voel, en wiens kleeding die plooijen maakt, die ik daar zie!"

„Zij zeggen, dat het niets is, dat men geene smart lijdt, dat het een zacht uiteinde is, dat de dood, op die wijze, zeer vereenvoudigd wordt.

„Maar wat is dan die doodstrijd van zes weken, dat zieltogen van twaalf uren lang? Wat zijn dan die angsten van dien laatsten dag, die zoo traag en zoo snel voorbijgaat? Wat is die ladder van folteringen, waarvan de uiterste sport aan het schavot reikt?

„Dat zal dan, waarschijnlijk, geen lijden zijn.

„Verwekt het niet even dezelfde smartelijke gewaarwordingen, alsof ons bloed, drup voor drup, werd afgetapt, alsof ons denkvermogen, vonk voor vonk, werd uitgedoofd?

„En dan nog: men lijdt er niet onder! Zijn zij er zeker van? Wie heeft het hun gezegd?

„Heeft men ooit gehoord, dat een afgekapt hoofd zich bloedend uit de mand opgeheven, en het volk toegeroepen heeft: „het doet geen pijn?"

En nu nog, ten slotte, een treffend staal van hartverscheurende verbeeldingskracht!

„Ik ontwaakte, rillende, en overdekt met een koud zweet.

„De goede biechtvader zat aan het voeteinde van mijn bed, en las gebeden. „Heb ik lang geslapen?" vroeg ik.

„Mijn zoon," zeide hij, „gij hebt een uur geslapen.

„ Men heeft uw kind hier gebragt: zij wacht op u, daar,
„ in het naaste vertrek. Ik wilde niet, dat men u wek-
„ ken zou."

„ Och," riep ik uit, „ mijn dochtertje! Laat men mijn
„ dochtertje bij mij brengen!"

„ Zij is als eene roos, frisch en blozend; zij heeft groote, heldere oogen; zij is schoon.

„ Men had haar een kleedje aangedaan, dat haar goed stond.

„ Ik vatte haar bij de hand; ik nam haar op, in mijne armen; ik zette haar op mijne knien; ik kuste haar op de haarlokken.

„ Waarom kwam zij zonder hare moeder? — Hare moeder is ziek, hare grootmoeder ook. 't Is wel.

„ Met verwondering zag zij mij aan. Gewillig liet zij zich streelen, omhelzen, overdekken met kusfen; maar, van tijd tot tijd, wierp zij toch een' ongerusten blik op hare voedster, die in een' hoek zat te weenen.

„ Eindelijk kon ik fpreken.

„ MARIA!" zeide ik, „ lieve MARIA!"

„ Ik drukte haar woest aan mijne volgekropte borst. Zij gaf een' kleinen fchreeuw. „ Och, gij doet mij pijn, mijn-
„ heer!" zeide zij.

„ *Mijnheer!* 't Is wel haast een jaar geleden, dat zij mij niet gezien heeft, dat arme kind. Zij heeft mij vergeten; trekken, fpraak, toon, alles is haar vreemd geworden; en buitendien, wie kan mij herkennen, met dezen baard, deze kleederen, dit verbleekt gelaat? Hoe! reeds uitgewischt uit dat geheugen, het eenigfte, waarin ik zoo gaarne wenschte voort te leven! Hoe! reeds geen vader meer! Reeds gedoemd, om dat woord niet meer te hooren, dat woord uit de taal der kinderen, zoo zoetluidend, dat het geene plaats kan behouden in de taal der volwasfenen: *papa!*

„ En toch, dat woord nog één' keer, nog flechts één' enkelen keer uit dezen mond te hooren, dat zou alles zijn, wat ik verlangde voor de veertig jaren levens, die men mij ontneemt.

„ Luister, MARIA," zeide ik, terwijl ik hare beide kleine handjes in de mijne vouwde, „ kent gij mij niet?"

„ Zij zag mij aan met hare fchoone oogen, en antwoordde:
„ Och neen!"

„ Zie mij eens goed aan," hernam ik: „ wel nu, weet gij niet, wie ik ben?"

„ Ja," zeide zij, „ een heer."

„ Helaas! Slechts één eenig wezen op de wereld lief te hebben, het lief te hebben met de innigste liefde, en te zien; dat het u aanblikt, dat het op u staart, dat het u toespreekt en u antwoordt, en dat het u toch niet kent; van niemand anders troost te begeeren, dan van dat wezen, en in dat wezen het eenigste te zien, dat niet weet, hoe gij hijgt naar troost in de ure des doods, die nabij is: welk eene wreede foltering!

„ Maria," hervatte ik, „ hebt ge een' *papa*?"

„ Ja, mijnheer," antwoordde het kind.

„ Wel nu, waar is hij?"

„ Zij sloeg hare groote, sprekende oogen met verwondering op: „ Ach, weet ge 't dan niet? Hij is dood."

„ Ik had haar bijna laten vallen: zij gaf een' schreeuw.

„ Dood!" zeide ik. „ Maria, weet ge, wat het zeg-„ gen wil: dood zijn?"

„ Ja, mijnheer," hernam zij: „ hij is in de aarde en in „ den hemel."

„ En aanstonds liet zij volgen:

„ Ik bid onzen Lieven Heer voor hem, 's morgens en „ 's avonds, op moeders schoot."

„ Ik kuste haar op het voorhoofd. „ Maria, zeg mij uw „ gebed eens op."

„ Dat kan ik niet, mijnheer. Een gebed, dat doet men „ niet op den dag. Kom van avond bij ons aan huis; dan „ zal ik het opzeggen."

„ Dat was te veel. Ik viel haar in de rede:

„ Maria, ik ben uw *papa*!"

„ Och kom!" zeide zij.

„ Ik vervolgde: „ Wilt gij wel, dat ik uw *papa* ben?"

„ Het kind wendde zich af. „ Neen! Mijn *papa* was veel „ mooijer."

„ Ik overdekte haar met kusfen en tranen. Zij zocht zich los te maken uit mijne armen, en riep: „ Gij doet mij zeer „ met uwen baard."

„ Ik zette haar weder op mijne knien, en staarde haar met de teederste blikken aan; vervolgens vroeg ik:

„ Maria, kunt gij lezen?"

„ Ja," hernam zij, „ ik kan wel lezen. Ik lees de „ letters bij moeder."

„ Welnu, lees dan eens wat," zeide ik, terwijl ik haar

op een papier wees, dat zij, verkreukt, in een van hare kleine handjes hield.

„ Zij schudde het lieve hoofdje. „ O ja; maar ik kan nog „ pas fabels lezen."

„ Nu, beproef het eens; laat hooren, lees op."

„ Zij vouwde het papier open, en begon te spellen, met het vingertje op de letters: „ V, O, N, *von*, N, I, S, *nis*, „ VONNIS."

„ Ik scheurde 't haar uit de hand. 't Was mijn doodvonnis, dat zij mij voorlas! Hare voedster had het papier gekocht, voor een' stuiver. Mij kostte het meer!

„ Wat ik gevoelde, is niet uit te spreken. Mijne heftige beweging had het kind verschrikt; bijna begon zij te schreijen; maar eensklaps zeide zij: „ Och, geef mij mijn papier „ weder! Weet ge, 't is om te spelen."

„ Ik gaf haar over aan hare voedster. „ Breng haar weg!"

„ En ik viel neder op mijn' stoel, somber, koud, wanhopend. Nu moesten zij komen, nu! Ik ben los van alles; de laatste vezel, die mijn hart aan 't leven hechtte, is verbroken; ik ben rijp voor 't geen zij met mij voorhebben."

Ook de vertaler heeft zijne gansch niet gemakkelijke taak, naar ons oordeel, uitmuntend volbragt, en in eene zuivere taal de schoonheden van het oorspronkelijke zeer goed weten te bewaren. Wij wenschen hem de voldoening toe, dat zijn arbeid door onze landgenooten gunstig worde ontvangen. Wij wenschen meer; wij wenschen, (en men mag het geheele boekje een welsprekend pleit voor de vervulling van dezen *vromen wensch* heeten) op godsdienstige en menschkundige gronden, dat dezelve het zijne moge toebrengen, om eenmaal in ons vaderland de vreesselijke doodstraf, die den weg ter bekeering voor altijd gewelddadig afsnijdt, en daardoor, als 't ware, in dien der Voorzienigheid zelve grijpt, voor mildere en meer Christelijke beginselen te doen wijken.

Récherches sur la Langue nationale de la majeure partie du Royaume des Pays-Bas, par le Baron DE WESTREENEN DE TIELLANDT. A la Haye et Amsterdam, chez *les Frères van Cleef*. 1830. 8vo. 24 pag. *f* :-80.

Het zal ligt wel de eerste keer zijn, dat een volk niet

weet, welke zijne moedertale zij! Onze *Vlaamsche* en *Brabandsche* landgenooten zijn dan eenig in deze omstandigheden. Trouwens, het zal wel meer een wenschen, dan een dadelijk geloof zijn, dat zij de eer hebben, in dit kenmerkend opzigt, tot de *groote natie* te behooren. Althans de eenvoudige burger, die inderdaad zijne moeders tale, gelijk deze die van hare ouders, van geslachte tot geslachte spreekt, heeft zich tot deze verhevene gedachte wel niet kunnen verheffen. Maar, tegen zulk een bewijs zouden de wijzen dezer eeuw ligt wel antwoorden: *deze schare, die de wet niet en weet, is vervloekt*; en daarom is het goed, dat geleerde mannen het pleit voor het arme Nederlandsch opvatten, en, de *Walen Walen* latende, met onbetwistbare stukken doen zien, dat de taal van *Antwerpen*, *Leuven*, *Brugge* en ook *Brussel* sedert onheugelijke tijden dezelfde was, als die van *Amsterdam*, *Utrecht*, *Middelburg* en *Groningen*. In het Mengelwerk van een vorig en dit No. namen wij reeds dergelijk een stuk op, uit een *Brabandsch* tijdschrift vertaald. En hiermede kondigen wij een ander aan, door den Baron VAN WESTREENEN in de *Fransche* taal geschreven, en, met behulp van zijne eigene rijke boekerij en verdere gelegenheid tot aanvoering der bewijsstukken, tot een in ons oog geheel onwederlegbaar betoog gevormd. Wij zullen zien, of de spotters met deze gansche bewering in staat zullen zijn, iets gegronds hiertegen te opperen. Zoo niet, dan keert immers de bespotting, in het oog van elken verstandigen, tot henzelven weder. Ongelukkig inderdaad het volk, dat, zijn volksbestaan onder afwisselende heerschappij tegen de verbastering niet kunnende handhaven, zich ten laatste beklaagt en schaamt, weêr eene eigene vrije natie uit te maken! Maar, verwarren wij het volk niet met eenige dwazen, noch de volksstem met die der dagbladen. De waarheid zegepraalt welhaast.

Het oude Kasteel te Marienlinde; of de Liefde maakt Helden. Door H. CLAUREN. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1829. *In gr. 8vo. 262 Bl. f 2-40.*

Het schoone meisje, aan hetwelk de vertaler waarlijk wel eenen meer romanesken naam, dan dien van *Jannetje*, had mogen geven, ziet afschuwelijke spoken in het oude kasteel,

hetwelk door haren vader tot een wolmagazijn gebruikt wordt. Maar de liefde maakt helden en ook heldinnen; want liefde voor *Thomas Wilford*, eenen jongen Engelschman, die als leerling van haren vader in dit spookkasteel zijn verblijf houdt, beweegt haar, om, niettegenstaande de ontmoeting van het graauwe spook, of de levende en wandelende wolbaal, die haar zelfs aangesproken en met den dolk gedreigd had, zich nogmaals in het holle van den nacht (het is om van te ijzen!) in dat kasteel te begeven. Maar alles gaat in eer en deugd, en *Jannetje* begeeft zich in het gevaar, enkel uit vrees, dat haar minnaar zal verhongeren. Alles loopt nog wel af; de spoken, dit ontdekt zich nog bij tijds, zijn aanzienlijke Italianen, die, wegens eene omwenteling in hun geboorteland voortvlugtig, zich stil in het kasteel hadden ingekwartierd, zich bij dag verborgen hielden, maar des nachts het goede *Jannetje* zulk eenen schrik hadden aangejaagd. Zij wordt de gelukkige echtgenoote van haren *Thomas*, dien zij inderdaad zuur genoeg verdiend heeft. Het verhaal is onderhoudend, en bij de behoefte, die er welligt bestaat, aan spijs, al is het dan ook geene sterk voedende spijs, voor den leeshonger van eene talrijke soort van lezers, willen wij aan het boek de getuigenis niet weigeren, dat het niet tot de schadelijke romans behoort. Welke zedelijke strekking het verhaal hebben moet, is ons niet duidelijk; misschien moet het tot een bullebak dienen voor zoodanige meisjes, welke plan hadden, om hare minnaars, even als *Jannetje* deed, op hunne slaapkamers te gaan bezoeken. Maar wij houden ons verzekerd, dat onze zoo zedige juffershap door geene „ levende geraamten met dolken van de grootte van een vierendeels el, in roofvogelsklaauwen gehouden," van zulke onvoegzaamheden behoeft afgeschrikt te worden. — Op de vertaling hebben wij geene aanmerking, dan dat het de *Tiroler gemsenjagers* zijn, die als bekwame schutters bekend zijn, maar niet de *Tiroler ganzenjagers*, gelijk wij hier lezen.

Ferdinand en Frederika, of het gevaarlijke van kwalijk bestuurde hartstogten. Door J. HAGEN. *Te Amsterdam, bij* H. Moolenijzer. *In gr. 8vo.* 237 *bl.* *f* 2 - 20.

Ferdinand en *Frederika* beminnen elkander; maar beider ouders keuren deze liefde af, en, zoo als het ons voorkomt,

te regt. Ten minste het antwoord van den vader van het meisje aan den zeventienjarigen minnaar van zijne zestienjarige dochter behoort tot de verstandigste taal in het geheele boek: „ Mijn zoon! laat eerst nog eenige jaren verloopen, „ en als gij mij dan, als een man, dit verzoek komt doen, „ zal ik er mij over beraden." De wanhopige minnaar neemt dienst op een schip, vertrekt naar de *Westindiën*, wordt geplaatst bij eenen planter, maar vrij spoedig gevangen in het net van eene — wij kunnen het niet anders noemen — geile *Mulattin*. Naar ons inzien wat laat, begint hij om zijne in het vaderland achtergelatene *Frederika* te denken, die hem intusschen schrijft, dat zij het plan heeft, om naar de *West* over te komen. Zulk eene ontmoeting tusschen zijne bruine en blanke minnares meent hij te moeten vermijden. Hij vertrekt stil naar *Europa*, stapt echter ter loops nog eens af in *Engeland*, amuseert zich daar nog een veertien dagen met een lief meisje, en vindt in het vaderland zijne *Frederika* op hem wachtende. Het geld, dat hij, gelijk het in de romans doorgaans gaat, in het goudland spoedig gewonnen had, maakt de ouders malscher, en spoedig zijn de minnenden bruidegom en bruid. Maar zij hebben hunne rekening deerlijk buiten den waard gemaakt; want *Rosalie*, de verlatene *Mulattin*, laat zich zoo niet afzetten, doet ook het overstapje, is bijna even zoo spoedig hier als *Ferdinand*, en straft zijne ontrouw, door hem haren dolk in het hart te stooten. Nu verwacht de lezer zeker, dat de wanhopige bruid de tering zal krijgen: maar geen nood. Zij laat zich voor één gat niet vangen. Terwijl *Ferdinand* weg was, had zij, voor het verliezen, en tot tijdkorting intusschen, nog eenen anderen vrijer opgetuigd. Dat komt nu goed, en spoedig bekomt zij, in dezen, „ den liefderijksten en braafsten man, met wien zij lange jaren eenen gelukkigen echt — „ *doorjuichte*."

Hoe ongaarne wij een ongunstig oordeel uitspreken over een oorspronkelijk vaderlandsch geschrift, moeten wij verklaren, dat er niets belangrijks, geen enkel belangwekkend karakter in dit gansche verhaal voorkomt. De schuldigen bezwijken voor de verzoeking zonder slag of stoot, en de zoogenaamde deugdzamen, zoo als *Frederika* en *Gronsveld*, zijn menschen, die zich noch door verstand, noch door bijzondere beschaving aanbevelen. De schrijver is ons onbekend; wij weten dus niet, of hij nog jong is; in dat geval zouden wij, gelijk in dit verhaal de vader den minnaar van zijne dochter, ook hem raden: „ Laat eerst nog eenige jaren verloopen," eer gij weder als schrijver optreedt. Maar indien hij reeds de gelegenheid gehad heeft, om de meesterstukken van anderen te bestuderen, en zij hebben zijnen smaak zoo weinig gevormd, dan zouden wij hem raden, zijnen tijd liever op eenige andere wijze nuttig te besteden, dan met het schrijven van boeken.

BOEKBESCHOUWING.

De Goddelijke Openbaring des Bijbels, volgens haren eenvoudigen zin en inhoud beschouwd en overwogen. Een Leesboek ter bevestiging in het Geloof der Oud-Christelijke Waarheid. Door J. J. LE ROY, *Predikant te Oude Tonge. In twee Deelen. Iste Deel. Te Rotterdam, bij* de Wed. van der Meer en Verbruggen. 1829. *In gr. 8vo. XXI en 552 bl. f* 3-90.

Te regt betoogt ergens de voortreffelijke E. KIST, dat de kennis het groote middel is om toe te nemen in het Geloof; om ons van dwalingen, twijfelingen, bedenkingen, kwellingen en bezwaren te ontheffen; naardien men geene gebeurde zaak gelooven noch zich die regt voorstellen kan, zonder onderrigt te zijn van haren aard en gronden van zekerheid. Elke welbestuurde poging dus, om over Gods weg met het Menschdom helderder licht te verspreiden, om ons op het standpunt te plaatsen, van waar wij denzelven het best overzien, en al het Godewaardige en troostrijke daarin opmerken kunnen, verdient goedkeuring en aanmoediging.

De Eerw. LE ROY — gunstig bekend door zijne vroegere schriften, zoo van meer wijsgeerigen als praktikalen aard, allen uitloopende op bevordering van zuivere zedelijkheid, uit het beginsel van erkentelijkheid jegens en gehoorzaamheid aan God en Christus, en als eenigen weg ter bereiking van onze bestemming, — begreep, aan den aandrang zoowel van eigene begeerte als van vrienden te moeten voldoen, door het aanwenden van zulk eene poging, tot het opgegevene doel. Had hij vroeger 's menschen behoefte *aan* en vatbaarheid *voor* eene Goddelijke Openbaring in het licht gesteld, thans wilde hij, met zijne Lezers, die Openbaring zelve in haren aard en trapswijze voortgangen nasporen, en meende daartoe geen

eenvoudiger en zekerder leiddraad te kunnen volgen, dan den geheelen Bijbel, die Openbaring en tevens hare Geschiedenis bevattende, als te doorwandelen; waarbij zich dan telkens de gelegenheid moest opdoen, om als met den vinger aan te wijzen, waar en waarom het hem voorkwam, dat anderen, met of zonder verkeerde bedoelingen, over het geheel, of over sommige gedeelten, een valsch licht geworpen hadden, en tot welke nadeelige uitkomsten de dwaalsporen leiden moeten, die zij hier en daar hadden ingeslagen.

Na eene hartelijke Opdragt aan zijne Kinderen, vorige en tegenwoordige Gemeenten, en eene Voorrede, in welke hij de aanleiding *tot* en den aard en gang *van* dezen zijnen arbeid ontwikkelt, tevens met beantwoording der vraag (die wij erkennen, dat ook bij ons was opgekomen), of aan dit werk, nadat wij soortgelijke van EWALD, CRAMER VON BAUMGARTEN, EGELING en anderen bezitten, nog wel zoo groote behoefte was, geeft de Schrijver den Inhoud op der beide Deelen, die zijn werk zullen uitmaken, en handelt daarna, in eene uitvoerige Inleiding (bl. 1–72), *over de noodzakelijkheid, den onderscheidenen aard, en het wezenlijk bestaan eener hoogere Openbaring, en de grondregelen tot de eenvoudige opvatting van dezelve.* Dit was wel grootendeels reeds in eene vroegere Verhandeling op eene meer wijsgeerige wijze door hem gedaan; maar, dáár het tegenwoordige Leesboek meer voor alle klassen van Bijbellezers is ingerigt, wilde hij deze noodzakelijke *præmissen* hier op eene meer bevattelijke wijze herhalen. Offchoon hem dit tamelijk wèl gelukt is, komt het *Rec.* toch voor, dat het den aan diepzinnig redeneren gewonen Schrijver eenige moeite gekost heeft, zich altijd op de hoogte des eenvoudigen Bijbellezers te verplaatsen, die hier en daar wel eens moeite zal hebben om zijn betoog te volgen, en wien wij daarom raden, zich door deze Inleiding niet te laten afschrikken van ook het werk zelve te lezen, dat hem, is hij niet te eenemale van kennis ontbloot en aan geregeld nadenken ongewoon, veel gemakkelijker vallen zal.

Voor wat meer geoefenden is de Inleiding wel der lezing waardig. Zij ontwikkelt des Schrijvers — reeds vroeger aangeduid — oogmerk, om het gevoelen van diegenen onder de nieuwere wijsgeerige Schriftverklaarders te wederleggen; die alleen nog aan eene *inwendige* Openbaring willen geloof hebben geslagen; d. i. aan eene trapswijze noodzakelijke ontwikkeling van 's menschen eigen geest, waardoor de verborgene waarheid zich immer klaarder aan hem moest ontdekken, die dan door menschen en Eeuwen aan elkander werd overgeleverd, en waarbij datgene, wat men vroeger voor daadzaken hield, slechts een zinnelijk, beeldrijk omkleedsel was, waarin men de denkbeelden hulde. Met dit stelsel, zegt LE ROY, drijven wij op het onzekere, zonder immer het ware van het valsche regt te kunnen onderscheiden, of tot wezenlijke rust te komen; het voert ons onophoudelijk tot het trachten naar eene nog nadere, voor ons individueel geschikte Openbaring, en werpt ons dus eindelijk in de armen, of van het Ongeloof, of van die geestdrijverij en dweepzucht, van welke zich deszelfs voorstanders als de onverzoenlijkste vijanden voordoen. Geheel anders — dus gaat hij voort — is het met het aannemen van eene *uitwendige* Openbaring gelegen. Deze gaat steeds haren vasten en zekeren gang; wij hooren in haar de Godheid, of zelve, of door hare Gezanten, bepaaldelijk spreken; en die Gezanten brengen de bewijzen voor hunne zending, in het uitoefenen van wonderkrachten, en het doen van voorspellingen, door de uitkomst bevestigd, mede. Het is er echter verre van af, dat men daarom eene *inwendige* Openbaring zoude moeten verwerpen: zij is het doel en de *volmaking* der *uitwendige*; en deze schikt zich telkens naar de toenemende vatbaarheid des Menschdoms voor de inwendige, en voor eigene inzigten.

Men bemerkt uit deze beknopte opgave van 's Mans redenering, wat hem in de gevoelens van sommigen der gemelde Schriftverklaarders ten deze hindert, en wat zijn werk, vooral dit Eerste Deel, ons in dit opzigt schenken zal. Voor onzen tijd — zegt hij — was het be-

T 2

waard, om datgene, wat door Joden en Christenen, door alle vroegere Eeuwen heen, ſtellig en bepaald was opgevat, op rekening van de beeldrijke taal der Oosterlingen te ſtellen. Het ligt dus in zijn plan, te bewijzen, dat zulks niet dan zeer ſpaarzaam en mèt de uiterſte omzigtigheid behoort te geſchieden. Hierbij erkent hij echter (en wie, die gezond verſtand bezit, zoude zulks ontkennen?), dat er in den Bijbel, zoowel in het N. als O. V., vele leenſpreuken, zinnebeelden, dichterlijke perſoonsverbeeldingen, *hyperbolen* en *allegoriën*, zelfs fabelen voorkomen; maar, om wèl begrepen te worden, geeft hij de middelen op, van welke men zich te bedienen heeft, om onder het lezen te toetſen, wat al dan niet onder deze *rubriek* behoort.

Dan, bij het voormelde betoog konde hij de bedenking wel vooruitzien, die bij elken eenigzins nadenkenden Lezer moest opkomen, dat ook andere Volken, met het licht der Bijbelſche Openbaring niet begiftigd, zich op *uitwendige* Openbaringen, door wonderdaden enz. bekrachtigd, beroemen. Te regt zegt hij dus, dat het er ten hoogſte op aankomt te weten, of er genoegzame bewijzen voor de waarheid der Openbaring, die *wij* als Goddelijk aannemen, voorhanden zijn. En deze bewijzen houdt hij zich verzekerd, dat zijn Lezer met hem zal aantreffen, bij het beſchouwen van de geheele ſchakel der Openbaringen, waaruit onze Bijbel beſtaat, in derzelver overeenſtemming, voortgang en ontwikkeling; van de gepaste denkbeelden, daarin omtrent het Opperwezen medegedeeld, en derzelver geſchiktheid naar onze geſteldheid en behoefte. Ook deze aanwijzing mogen wij dus telkens onder het voortlezen verwachten.

De Schrijver, nu zijne doorloopende Bijbelbeſchouwing, uitgaande van het aangewezene ſtandpunt, aanvangende, wijst eerst den weg of de hoofdverdeeling aan, daarbij door hem te volgen. De Goddelijke Openbaring, of reeks van opvolgende zamenhangende Openbaringen, in drie voorname hoofddeelen — de *Aartsvaderlijke*, *Mozaïſche* en *Christelijke* — ſcheidende, beſchouwt hij

eerst elk dezer deelen in het algemeen, en splitst dan elk dezer hoofdtijdvakken weder in bijzondere onderdeelen, die veel uitvoeriger dan het telkens voorafgaande algemeene overzigt behandeld worden. Dit Deel levert ons de beschouwing der beide eerste Tijdvakken; in het volgende (dat reeds geheel afgewerkt ligt) zien wij die van het derde te gemoet. Deze wijze van behandeling, hoe geleidelijk ook, heeft den Schrijver, ten opzigte der inrigting en schikking, nog al zwarigheden te bestrijden gegeven; vooral bij de behandeling der *Mozaïsche* Openbaring, die van MOZES tot op de komst van CHRISTUS doorloopt; om redenen, die men breeder bij hemzelven lezen kan.

De Bijbelsche Geschiedenissen, tot op de komst van CHRISTUS, worden, vooral in de tweede Hoofdafdeeling (want omtrent die der eerste is de Schrijver vrij uitvoerig), niet zoozeer uiteengezet behandeld, dan aangestipt en ter nalezing aanbevolen. Maar langer houdt hij zich bij de *Mozaïsche* Wetgeving, en het hoogere onderwijs, ten opzigte van Gods weldadige oogmerken met het Menschdom, door haar aan de hand gegeven, — bij de Godsdienstig-zedelijke Schriften (*Psalmen*, *Spreuken*, *Prediker* en *Hoogelied*), en bij de Voorzeggingen der Profeten op. Overal wijst hij, aan zijn oogmerk getrouw, datgene voornamelijk aan, wat hem in dit alles als voortzetting, verdere opheldering en ontwikkeling der Goddelijke Openbaringen voorkomt; men vindt er echter vele andere, aan dit hoofddoel ondergeschikte, bijzonderheden en opmerkingen in, die der lezing, overweging en toetsing waardig zijn.

Het resultaat van des Schrijvers nasporingen aangaande de Openbaringen komt hoofdzakelijk hierop neder: I. Sommige waarheden, als die, welke Gods bestaan en volmaaktheden, benevens de Wereldschepping en Voorzienigheid betreffen, zijn door de geheele Openbaring des O. V. zoo klaar geopenbaard en bevestigd, dat daaromtrent niets meer te wenschen overbleef; en dit was ook het geval met den geheelen omvang van 's menschen plig-

ten, gelijk het *Boek der Wijsheid* en de *Spreuken van Jezus-Syrach* daarvan ten bewijze strekken: met welke laatste LE ROY, uit een zedekundig oogpunt beschouwd, zóóveel op heeft, dat hij (bl. 500) schrijft: „Zoo de „komst van *onzen* JEZUS, dien wij als Verlosser eeren, „geen overbodig werk zal geweest zijn, dan moeten „wij Hem een hooger doel toeschrijven, dan alleen een „zedelijk Leeraar van het Menschdom te zijn; want in „dat opzigt zoude men het met het werk van *dien* JE„ZUS zeer wèl kunnen doen." (Eene uitspraak, die ons, behoudens allen eerbied voor de overige verdiensten des Zaligmakers, sterk genoeg voorkomt. Waar toch leert SYRACH eene vijandsliefde, b. v., gelijk zij in de Bergrede gepredikt wordt? hoe groot is niet het zedelijk verschil tusschen *Syrach* XXV: 31 en *Matth.* V: 32!) — De oorsprong en gevolgen der zonde, en bedorven toestand des menschen, kan men almede onder die klaar bekend gemaakte waarheden tellen, offchoon de latere Joden die niet algemeen en duidelijk schijnen te hebben ingezien.

II. Andere waarheden zijn aanvankelijk raadselachtig of niet duidelijk voorgesteld, maar waren echter in den tijd, die JEZUS' komst voorafging, klaar bekend geworden, en in het openlijke Volksgeloof opgenomen. Hiertoe behooren hoofdzakelijk de leer der Onsterfelijkheid en van de Opstanding der dooden; die omtrent de komst van eenen Messias, en het heil, door die komst aan te brengen; en die nopens de Engelen en het Geestenrijk. Deze leerstukken nu zijn het inzonderheid, omtrent welke LE ROY, dit geheele boek door, behalve de schriftelijke Openbaring, nog een meer bijzonder en persoonlijk onderrigt aanneemt, dat, van God zelven afkomstig, en voorts van mond tot mond overgeleverd, tot sleutel der Geschiedkundige Openbaring en daartoe behoorende Schriften diende, en de naaste bron der Godsdienstige kennis uitmaakte.

Eindelijk is er, III, nóg eene soort van waarheden, die tot na JEZUS' komst nog steeds onder den sluijer

van het geheimzinnige, of van dat meer bijzondere onderrigt, verborgen lagen, en niet in het openlijke Volksgeloof waren opgenomen. Het *regte* inzigt in de diep bedorvene gesteldheid van het menschelijk hart; de noodzakelijkheid eener grondige vernieuwing door den Geest van God, en de verzoening der zonde door eene betere offerande dan het bloed der offerdieren; de algemeene juiste begrippen omtrent den H. Geest en den *Logos*, of Zoon van God, — offchoon sommige meer verlichten onder de oude Huishouding al vrij heldere denkbeelden omtrent deze laatste punten aan den dag leggen, — worden hieronder gerangschikt. — Dit Overzigt, hier schetswijze overgenomen, maakt den hoofdinhoud uit van het *Besluit*, dat tot overgang tot het volgende Deel moet dienen.

Men ziet reeds uit deze opgave, dat dit werk de aandacht van elken belangstellende verdient, en veel lezenswaardigs bevat. Het doel des Schrijvers is edel, en zijn bekend karakter moet ons ten waarborg strekken, dat hij niets ter neder stelt dan uit zuivere overtuiging. Daarbij getuigt zijn arbeid overal van zijne nederigheid en bescheidenheid: meermalen verklaart hij, niemand zijn gevoelen te willen opdringen; en noodigt ieder uit, het voor zichzelven te beproeven. Het beviel ons ook, hem te hooren verklaren (*Opdragt*, bl. VII), dat hij zich niet bekreunt aan zoodanige banden, die menschelijke bekrompenheid, door willekeurig gevormde denkbeelden, ons zou trachten aan te leggen, daarentegen steeds staande naar de vrijheid, waarmede ons CHRISTUS heeft vrijgemaakt; en elders, dat hij een vijand is van dat vergeestelijken en uitpluizen van kleinigheden, waarmede men in vorige dagen zooveel op had.

Maar wij duchten, dat de, in het vervolg der genoemde Opdragt, geuite vrees, dat men zich niet stipt zal houden aan alles, wat in den Bijbel van God geopenbaard is, en daarin duidelijk en woordelijk voor elk, die eene getrouwe overzetting bezit, te lezen staat, den Eerw. Schrijver wat al te afkeerig make van hetgene de

latere *Exegese* anders dan voorheen heeft meenen te moeten opvatten. Wel erkennen wij, dat er van de zoogenaamde *Mythische* Bijbelverklaring een schromelijk misbruik, vooral bij onze *Duitsche* naburen, gemaakt is; doch zien geene noodzakelijkheid, om dezelve daarom bijna geheel te verwerpen. Indien men maar onder het oog houde, dat zij alleen de inkleeding, niet de verhaalde Geschiedenis, voor *Mythe* mag verklaren; dat zij niet mag toegelaten worden in zulke zaken, welker *mythische* verklaring de schakel en de kracht der Goddeijke Openbaringen zoude verbreken; en dat zij zich bepalen moet bij de oudste Bijbelsche verhalen, naardien, met de toenemende beschaving en hare meerdere hulpmiddelen, de *Mythen* van zelve vervallen moesten; en men daarbij de regelen eener gezonde Uitlegkunde behoedzaam volge: dan achten wij het niet volstrekt ter zaligheid noodig, om, met LE ROY, de Geschiedenis van Schepping en Val b. v. volstrekt letterlijk op te vatten, nadat zoo velen, ook onzer eigene Uitleggers, sedert lang geene zwarigheid in eene minder eigenlijke opvatting gevonden hebben. Daar, waar zelfs de gemoedelijke, en zeker niet Neologische, BOBLING die letterlijke opvatting voor min voegzaam verklaart, verwondert het ons, haar door LE ROY zoo met alle magt te zien vasthouden.

Zoo omtrent dit als andere punten is het *Rec.* daarbij leed, dat de Schrijver zoo zeldzaam heeft kunnen goedvinden, de namen dergenen te noemen, tegen welker, in zijn oog verkeerde en hoogst schadelijke, verklaringswijze dit zijn werk tot tegengift zal moeten dienen. De geoefenden in dit vak mogen ze kennen, en de minder geleerde Godsdienstminnaars, voor wie dit boek inzonderheid bestemd is, meer met de zaken dan met de personen te maken hebben; er is, onder deze laatsten vooral, eene zekere soort van menschen, die alles dooreen pleegt te warren, wanneer zij meenen, dat het op verkettering en beschuldiging van onregtzinnigheid aankomt; en het ware ons leed, indien LE ROY, geheel tegen zijne bedoeling, aan dezen aanleiding had gegeven, om eer-

biedwaardige Mannen in de Nederlandsche Kerk, die met onpartijdigheid en omzigtigheid hun meerder licht volgen, op gelijken trap te stellen met eenige vreemde Nieuwigheidzoekers. Regt welkom was ons dan, ook om deze reden, de goedkeurende aanhaling van sommige plaatsen uit onze jongste Bijbelvertaling.

Wij zouden, zoo omtrent het plan der behandeling des Schrijvers, als omtrent zijne bijzondere meeningen aangaande sommige stukken, b. v. den zin van het *Hooglied*, den wederkeerigen invloed der *Joodsche* Geestenleer en die der *Chaldeën* en *Perzen*, enz. nog wel eenige bedenkingen en vragen kunnen opperen; dan onze aankondiging is reeds lang geworden: een opzettelijk *kritisch* onderzoek naar de hier behandelde zaken is meer het werk van andere Tijdschriften; en omtrent sommige punten willen wij liever ons oordeel tot na de lezing van het reeds afgewerkte Tweede en laatste Deel opschorten. Bovendien verlangt de Schrijver, dat, indien men meent hem te moeten wederleggen, zulks, grondig en bondig, in een even lijvig boekdeel geschiede. Meent zijn Eerw. dan inderdaad, dat er zóóveel op dezen zijnen arbeid zoude kunnen aangemerkt worden? Wat er ook op aan te merken moge zijn, men zal er altijd veel belangrijks en behartigenswaardigs in vinden.

De tegenstand tegen de gezuiverde Evangelieleer, in deze dagen, in deszelfs aard en gevolgen voorgesteld, in eene Leerrede over Hand. XIII: 6—12. door A. N. VAN PELLECOM, *Predikant te Prinsenhage. Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes, *enz.* 1829. *In gr.* 8vo. *X en* 48 *bl. f* :-80.

Leerrede over de gewaarwordingen, die bij Protestanten moeten worden opgewekt, en de verrigtingen, tot welke zij moeten worden aangespoord door de hedendaagsche woelingen der Roomsche Kerk; door H. G.

VAN DEN ES, *Theol. Doctor en Predikant te Sassenheim. Te Leiden*, *bij* A. van Benten. 1829. *In gr. 8vo. VIII en* 31 *bl. f* :-45.

Leerrede ter viering van den vijftigjarigen Evangeliedienst, gehouden op den 18 *October* 1829. *door* J. B. NOORDINK, *Predikant te 's Gravenhage. Te 's Gravenhage, bij* de Erven J. Thierry en C. Mensing en Zoon. 1829. *In gr. 8vo.* 38 *bl. f* :-40.

Leerrede ter invoering van het nieuwe, Synodale Gezangboek, in de Evang. Luthersche Gemeente, te Utrecht; gehouden door J. DECKER ZIMMERMAN, *Predikant bij dezelfde Gemeente. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen. 1827. *In gr. 8vo.* 36 *bl. f* :-45.

De bekende woelingen eener welbekende partij gaven aanleiding tot het houden en uitgeven van de beide eersten dezer leerredenen. Dat Protestantsche Leeraren de hunnen opmerkzaam maken op gevaar en op zekere teekenen der tijden, keuren wij allezins goed en prijzen wij; evenwel zouden wij niet wenschen, dat zoodanige onderwerpen veel op den kansel behandeld wierden. Daar is, althans in kleinere Gemeenten, anders wel gelegenheid, om te waarschuwen. Men kan ligt kwalijk verstaan en kwalijk beoordeeld worden. Blijkens het voorberigt, heeft Ds. VAN PELLECOM dit ondervonden, en deswege zich genoodzaakt gezien, zijne leerrede te doen drukken, en *woordelijk* te lezen te geven, hetgene zijn Eerw. had uitgesproken. Naar onze overtuiging heeft hij waarheid gepredikt; maar de prediking der waarheid is niet allen aangenaam. Wij gelooven met hem, dat de eigenlijke bewerkers van dien tegenstand onzuivere bedoelingen hebben; terwijl de groote menigte der onkundigen ter goeder trouwe dwaalt.

Poogde VAN PELLECOM aan te wijzen, vanwaar

de zoo dikwerf herhaalde strijd tusschen licht en duisternis ontstaat, de Weleerw. VAN DEN ES wilde Protestanten opmerkzaam maken op datgene, wat zij vooral te dezen opzigte te behartigen hebben. Hij heeft dit gedaan in den geest der Christelijke liefde en zachtmoedigheid. Wij lazen deze preek met veel genoegen. Die gematigdheid worde steeds in acht genomen bij het spreken en schrijven over kerkelijke geschillen. De tekst is Hand. IV: 23—31. Na denzelven toegelicht te hebben, leidt de Prediker er deze leeringen uit af: dat de woelingen der tegenstanders ons *niet beangst* moeten maken, dat ze *onder het oog van God* geschieden en tot de *weldadigste oogmerken* toegelaten worden, dat ze *ijdel* zullen zijn, dat wij echter de noodige *waakzaamheid* en *werkzaamheid* niet moeten vergeten.

Een zeldzaam voorregt mogt Ds. NOORDINK genieten, dat hij gedachtenis van zijnen vijftigjarigen predikdienst vierde, en daarbij nog den man onder zijne hoorders aanschouwde, die hem vóór eene halve eeuw in het H. werk bevestigde. Met groote belangstelling werd buiten twijfel deze leerrede gehoord, niet alleen omdat een man van hooge jaren dezelve hield, maar ook omdat hij in zoodanigen geest sprak. Tot proeve schrijven wij het volgende af: „Ik heb gelegenheid gehad, om veel op te merken, en, naar mijn inzien en vermogen, met een en ander voordeel gedaan, niet verslaafd aan het oude en niet te zeer ingenomen met het nieuwe. Voortgezet onderzoek en heilzame ervaring heeft mij overtuigd van de groote aangelegenheid van de vreeze des Heeren, van de hooge voortreffelijkheid van het Christendom en deszelfs vrijmoedige belijdenis, bijzonder in het Protestantsch-Hervormd Kerkgenootschap, waaraan ik, wat de hoofdleeringen aangaat, van ganscher harten ben toegedaan, zonder aan woorden of bewijsplaatsen van menschen gebonden te zijn. Gods Woord is de eenige en genoegzame kenbron van onze troostrijke en heilige Godsdienstleer."

De Eerw. DECKER ZIMMERMAN stelt de invoering van een nieuw gezangboek voor, *als een gewin voor*

openlijke Godsdienst en huiselijke stichting, als een vereerend teeken onzes tijds. Dit stuk is zeker reeds lang in handen dèr genen, voor welke het werd uitgegeven. Wij onthouden ons dus van aanmerkingen. Alleen kunnen wij niet nalaten, den Heere ZIMMERMAN in bedenking te geven, of hij zich op bl. 23 niet te sterk uitdrukt, daar de vroeger ingevoerde nieuwe gezangboeken bij Hervormden en Doopsgezinden reeds voorbeelden van zoodanige overneming opleveren, terwijl Remonstranten zelfs den geheelen bundel liederen van een ander Genootschap invoerden.

De Bekeering; haar noodzakelijkheid, haar aart, en de eenige weg om daartoe te geraken. Leerrede over Lucas XIII: 1—5, door S. R. L. GAUSSEN, *Predikant te Satigny bij Genève. Naar den vierden Druk uit het Fransch vertaald door* W. MESSCHERT. *Te Rotterdam, bij* de Wed. van der Meer en Verbruggen. 1830. *In gr. 8vo. VIII, 56 bl. f* :- 50.

Een der ongelukkige teekenen van onzen tijd — eene preek, in welke het gezond verstand, althans de gezonde uitlegkunde, als in het aangezigt geslagen wordt — een voortbrengsel van vreemden, Franschen grond, bij onzen eigen rijken bodem, in verlichte godsdienstige kennis, niet te vergelijken, en herwaarts overgebragt door een man, tot geene geleerdheid, ten minste geene Godgeleerdheid, opgeleid; in welke de bekeering ronduit een wonder genoemd wordt, en die voor het overige veel waars bevat, maar dat voor niemand nieuw, veel nieuws, althans vreemds, maar dat blijkbaar onwaar, onverstandig, ten deele zelfs gevaarlijk is. Het is ons der moeite niet waardig, in nadere bijzonderheden te treden; hoezeer dan ook de vertaler zijnen auteur aanbevele, als een man, „ die, door Gods genade, alle die eigenschappen bezit, „ die een *blinkend* Christen daarstellen"! De lektuur

zelve van zulk eene gewrongene welſprekendheid, volſtrekt mislukte pogingen tot opheldering van het tegenſtrijdige in 's mans leer, enz. enz. valt ons moeijelijk. Ach, menſchelijke zwakheid en dwaasheid, wie het goede zoo ligt verveelt, het licht hindert, het gewone, hoe voortreffelijk ook, ontoereikend, laf en flaauw toeſchijnt! O Dichters, nu met VONDEL, STOLBERG en anderen tot de Roomſche dwangleer, dan met BILDERDIJK en CAPADOSE, in onzen tijd, tot het dogmatismus der oude kampvechters voor Geneeſſche regtzinnigheid vervallende! O! en nog eens o!... *Mundus, ſi non decipi, at deſipere vult.*

Het Sterfbed van E. M. SIERSEMA, *overleden in den ouderdom van bijna* 15 *jaren. Een Geſchenk van een vertrekkend Leeraar aan de Kinderen zijner Gemeente. Tweede Druk. Te Groningen, bij* M. Smit. *In kl.* 8*vo.* 22 *Bl. f* :-15.

Bij het verlaten van zijne Gemeente te *Ulrum* tot aanvaarding van eenen hoogeren werkkring aan *Groningens* Hoogeſchool wilde de Eerw. HOFSTEDE DE GROOT eene (kleine) gedachtenis achterlaten aan de jeugd van deze zijne ſtandplaats, en ſchreef daartoe dit boekje. Hetzelve ſchijnt ook buiten den kring, voor welken het eigenlijk eerst beſtemd was, een gunſtig onthaal te hebben genoten, daar wij hier reeds den tweeden druk ontvangen, en het is, naar ons oordeel, deze onderſcheiding niet geheel onwaardig. Hetzelve ſtelt aan de jeugd, op eene bevattelijke en uitlokkende wijze, een uitmuntend voorbeeld, in den voortreffelijken, zoo voorbeeldig geſtorven' jongeling, voor. Wij zouden het bejammeren, dat de Schrijver, die ook in dit boekje toont met zoo veel ijver en belangſtelling te zijn werkzaam geweest tot bevordering van het geluk der genen, die aan zijne leiding waren toevertrouwd, zoo vroeg reeds aan de eigen-

lijk gezegde Evangeliebediening door zijne bevordering is ontrukt, indien wij niet mogten hopen, dat hij als Hoogleeraar uitgebreider nut zal stichten, door de vorming van jongelingen tot dien stand, welken hij zelf vroeger ten sieraad verstrekte.

Inleiding tot de Entomologie, of Grondbeginsels van de Natuurlijke Geschiedenis der Insekten, door W. KIRBY *en* W. SPENCE. *Met Platen. Naar den vierden Druk uit het Engelsch vertaald, onder opzigt van* J. VAN DER HOEVEN. *Isten Deels 2de Stuk. Te Rotterdam, bij* de Wed. J. Allart. 1829. *In gr.* 8*vo.* 277 *Bl. Bij Inteek. f* 2-80. *buiten Inteek. f* 3-25.

Met dit stuk is het eerste deel van dit belangrijk werk, van welks eerste stuk wij vroeger een kort verslag gegeven hebben, nu volledig. Hetzelve is in denzelfden geest bewerkt, en de vertaling verdient denzelfden lof van naauwkeurigheid en getrouwheid. De negende brief, waarmede dit stuk aanvangt, handelt over de middellijke bevoordeeling door Insekten; dat is, over de rol, die zij in de huishouding der natuur tot instandhouding van het geheel vervullen, door de rotting te weren, elkanders te groote vermeerdering door wederzijdsche verdelging te beletten, tot voedsel voor andere dieren, vooral voor vogels en visschen, te verstrekken, en bij sommige planten de bevruchting te bevorderen. De tiende brief heeft de onmiddellijke bevoordeeling door Insekten tot onderwerp. Hier toonen ons de Schrijvers, hoe veel gebruik men in onderscheidene landen van sommige Insekten tot voedsel maakt; zij handelen daarna over de geneeskracht van eenige soorten dezer klasse, over het nut, dat wij in de kunsten van voortbrengselen der Insekten, zoo als van de galnoten, van de cochenille, van zijde, enz. trekken. De elfde brief handelt over de liefde der Insekten voor hunne jongen, welke door sommigen alleen betoond kan

worden, door de eijeren, waaruit zij zullen voortkomen, op eene veilige plaats te leggen en van voedsel wèl te voorzien, bij anderen zich tot de reeds geborene jongen uitstrekt. Onder deze laatsten behooren vooral de gemeenschappelijk zamenlevende, zoo als mieren, wespen, bijen. Wij willen, tot een staaltje van de wijze van behandeling, uit dezen brief eenige bijzonderheden aangaande de mieren overnemen. Na eerst verhaald te hebben, hoeveel zorg de werkmieren voor de maskers en poppen betoonen, hoe zij ze dagelijks naar het bovenste gedeelte van het nest dragen, om ze tegen den avond weder naar diepere cellen te vervoeren, waar zij tegen de koude beveiligd zijn, met welk eene onverpoosde werkzaamheid zij de maskers voeden, gaan de Schrijvers aldus voort:

„ Gansch anders, dan men het bij andere Insekten heest „ waargenomen, komt zelfs het halen van de jonge mie- „ ren uit de zijden spinsels, waarin zij opgesloten zijn, „ voor rekening van de werkmieren, die door een gevoel, „ dat voor ons onbegrijpelijk is, onderrigt worden, dat het „ volkomen Insekt gereed is, om uit het graf te voorschijn „ te komen, maar dat het zulks buiten hulp niet kan doen. „ Als zij nu zulks ontdekken, grijpt er onder haar eene „ groote drukte plaats. Er klimmen drie of vier op een „ spinsel, dat zij ter plaatse, waar het hoofd ligt, met „ hare kaken beginnen te openen. Eerst trekken zij eenige „ weinige draden van het spinsel af, om hetzelve dunner „ te maken. Dan maken zij daarin eenige kleine openin- „ gen, en snijden zij de draden tusschen dezelve met „ groot geduld een voor een door, tot dat er eene „ opening ontstaat, door welke zij den gevangenen er „ uit kunnen halen, hetgene zij dan zeer behoedzaam „ doen. De jonge mier steekt nog in haar huidje; „ maar dit halen de werkmieren er af, zorgvuldig elk „ lid uit deszelfs velletje trekkende, en de vlerken „ der gene, die daarmede voorzien zijn, voorzigtig „ uitspannende. Na deze bevrijding, en eene volgen- „ de voeding van de jonge Insekten, bewaken zij ze

„ nog eenige dagen, en volgen zij ze alomme, hen „ (*hun*) de toegangen en kronkelpaden van het gemeene „ verblijf leerende onderscheiden. En wanneer de mannetjes „ en wijfjes ten laatste beginnen te vliegen, verzellen de „ genegene stiefmoeders hen, beklimmen zij met hen den „ top der hoogste planten, betoonen zij voor hen de „ grootste bekommering, willen sommige hen zelfs weêr- „ houden, voeden zij hen voor het laatste onder lief- „ kozingen; en, wanneer de vliegende dieren de lucht „ klieven en verdwijnen, verwijlen zij nog eenige oogen- „ blikken bij de voetstappen van die geliefde wezens, „ welke zij zoo voorbeeldig verzorgd hebben, en nooit „ zullen wederzien.

„ In het aangevoerde verhaal wordt, behalve bij het „ eijerleggen, geene melding van de wijfjes-mieren ge- „ maakt, welke de wezenlijke moeders van de gansche „ maatschappij zijn. Gij deelt zeker niet in de onder- „ stelling, dat zij nimmer den invloed van het Goddelijk „ beginsel van kroostliefde gevoelden. Als er eene nieuwe „ maatschappij gevestigd, en deze talrijk genoeg is, dan „ hebben de wijfjes, wel is waar, genoeg te doen met „ ze van eijeren, ter noodwendige voortbrenging van „ nieuwe wijfjes, mannetjes en werkmieren, te voor- „ zien, die, volgens GOULD, in drie verschillende „ jaargetijden gelegd worden. Dit is de gewone pligt, „ welke haar door de Voorzienigheid aangewezen wordt. „ Maar, bij den eersten aanleg van eene maatschappij, „ doet het wijfje het voornaamste, en vervult hetzelve al „ de moederpligten, welke ik zoo even tot de bijzon- „ dere verrigtingen der werkmieren heb gebragt; en, „ eerst wanneer deze genoegzaam talrijk geworden zijn, „ om de vervulling der moederpligten over te nemen, „ wijdt de moeder zich uitsluitenderwijze aan het eijer- „ leggen.

„ Dit tijdvak van de geschiedenis der mieren levert „ een zeer aandoenlijk voorbeeld op van de zelfverloo- „ chening en opoffering dier wonderbare schepseltjes. „ Als gij eenigzins op hetgene er in een mierennest

„ omgaat, hebt gelet, zult gij eenige mieren hebben „ opgemerkt, die eenigzins grooter dan de overige wa- „ ren, en in den eersten opslag, evenmin als de werkers, „ vleugelen schenen te hebben, maar, naauwkeuriger „ beschouwd, een klein deel van derzelver grondstuk, „ of de gaatjes, waarin dezelve gestoken hebben, ver- „ toonen. Dit zijn wijfjes, die hare vleugelen, niet bij „ toeval, maar *opzettelijk*, vernield hebben. Als eene „ wijfjes-mier het eerste uit de pop komt, heeft zij twee „ paar vlerken, waarvan het bovenste of buitenste paar „ grooter is, dan haar lijf. Daarmede klieft zij, als „ maagd, de lucht, door duizenden van de andere sekse „ omgeven, die naar hare gunst dingen. Maar, heeft zij „ eenmaal gepaard, dan sterft de ongelukkige, aan wien „ zij zich verbond, en denkt de weduw enkel aan het „ verzorgen van het gemeenschappelijk kroost, aan de „ stichting van een onderaardsch verblijf, waarin zij hare „ eijeren leggen en koesteren, en hare hulpelooze jongen „ verzorgen mag, tot dat dezelve, door verschillende af- „ wisselingen henen, in hunnen volkomenen staat geraakt „ zijn, en een deel van hare moederpligten overnemen. „ Hare groote vlerken, waarmede zij voormaals in de „ lucht danste en zich heerlijk vermaakte, worden, als „ een noodeloos sieraad, dat haar bij de dure verpligting, „ welke haar bovenal ter harte gaat, slechts belemmeren „ zou, zonder een oogenblik bedenkens uitgeplukt. Welk „ eene les voor vrouwen, die een min of meer talrijk „ kroost te verzorgen hebben, en aan wie men wel, met „ SALOMO's woorden tot de luiaards, mag toeroe- „ pen: *Gaat naar de mieren en wordt wijs!*"

De twaalfde brief handelt over het verschillend voedsel der onderscheidene Insektensoorten, en over de werktuigen, waarmede zij het tot zich nemen. De dertiende brief leert ons de listen kennen, die sommige Insekten ter verkrijging van voedsel bezigen. Hier vindt men een omstandig verslag over de webben, die onderscheidene spinnen vervaardigen, en eene beschrijving van het trechtervormig hol, dat de mierenleeuw in het zand uitgraaft, om

zijne prooi te bemagtigen. De woningen der Insekten maken het onderwerp der twee laatste brieven van dit deel uit. Eerst worden, in den veertienden brief, de woningen van eenzaam levende Insekten beschreven, zoo als de kokertjes der bladsnijdende bijen, de galnoten, de huisjes der larven van onderscheidene motten, enz. De laatste brief maakt ons met de nog kunstiger woningen van maatschappelijk te zamen levende Insekten bekend. De nesten van wespen, de gebouwen der Termiten beslaan daarin eene voorname plaats, en vooral ook, die wij niet het laatst moesten noemen, de kunstige gebouwen der bijen, waaromtrent de gevoelige natuuronderzoeker BONNET eenmaal uitriep: „*Quel abîme aux yeux du sage qu'une ruche d'abeilles! Quelle sagesse profonde se cache dans cet abîme! Quel philosophe osera le sonder!*"

Deze opgave van den hoofdinhoud van het voor ons liggende werk zal voldoende zijn, om onze lezers van de belangrijkheid van deze *Grondbeginsels van de Natuurlijke Geschiedenis der Insekten* eenig denkbeeld te geven. Wij hopen, dat deze vertaling hier te lande een onthaal vinde, hetgeen eenigzins beantwoordt aan dat, hetwelk aan het oorspronkelijk werk in *Engeland* mogt te beurt vallen.

Reistogtje met de Stoomboot naar Hamburg, in den Zomer van 1826, *door Mr.* B. H. LULOFS. *IIde of laatste Deel. Met Platen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In gr. 8vo. X en 455 Bl. f* 4-80.

Wij hebben vroeger het eerste Deel van dit luimige voortbrengsel des Heeren LULOFS beschouwd. Dit tweede Deel is ook nog wel in een', als 't ware bij opzet, breeden stijl geschreven, maar toch hebben wij het met meer genoegen gelezen dan het eerste. Het komt ons voor, dat er meer wetenswaardigs in gevonden wordt. Wel ligt de boel soms wonderlijk dooreen, gelijk in den dertigsten en eenendertigsten brief, die de Schrijver dan ook

eene *olla podrida* noemt, uit berigten wegens de *Hamburger* keuken, wijnkelder, koffijhuizen, societeiten, restaurateurs, logementen, geldsoorten, rijtuigen, het volkskarakter der geringere klassen, de kleeding, de dienstmeisjes en boeren, de lijkstaatsiën, geschenken aan de kraamkamer, fooijen aan de dienstboden, zeden en lantaarnen zamengesteld. Maar alle brieven bestaan niet uit zulke ongelijksoortige deelen. Allerlei uitstapjes in de bevallige omstreken van *Hamburg*, hetzij te paard, hetzij te voet, — zoo als naar de *Billerwerder*, de *Vierlanden*, de omstreken van *Wandsbeck*, de *Alster*-zoomen, enz. waar wij vooral getroffen werden door het berigt, dat de *Vierlanden*, de vruchtbaarste en bestbebouwde plek in *Hamburgs* omstreken, ja men mag wel zeggen de bloemhof en de moestuin van *Hamburg*, naar welke Stad van daar ook het meeste tamme gevogelte en de meeste visch verzonden wordt, — dat de *Vierlanden*, zeggen wij, eene streek zijn, oorspronkelijk door *Nederlanders* bevolkt, wier nakomelingen nog voor de nijverste en vlijtigste inwoners der omstreken doorgaan. (Hetzelfde verschijnsel, dat de oorspronkelijk *Nederlandsche* bevolking de overige inwoners met groenten en vruchten gerijft, vindt men te *Koppenhagen* in de bewoners van het eiland *Amak*.) Dan weder worden wij met den Regeringsvorm van *Hamburg* bekend gemaakt, waar de Gemeente nog al wat te zeggen heeft, en door eene zeer geschikte opklimming en *concentrering* van magt, die echter langs den weg der *kerkelijke* ambtenaren van Diakenen en Ouderlingen geschiedt, met den regerenden Raad of *Senaat* in verband wordt gebragt, die de geheele uitvoerende magt bezit, maar in gevallen van nieuwe wetten, belastingen, onderhandelingen van belang met vreemde Mogendheden enz. de Burgerij door middel dier Kerkbestuurders moet oproepen; weshalve dan ook deze Regeringsvorm door onzen Schrijver niet onaardig *aristo-hiero-demokratisch* genoemd wordt. Te weten, de *Luthersche* Godsdienst was voorheen die van den Staat, (thans is zij dit niet meer) en dus mogt niemand

dan *Lutherſchen* in het Stadsbewind worden gekozen. Wij vinden in de onderſcheidene lotgevallen van *Hamburg*, (die onze Schrijver ook vermeldt) dat de Raad dier Stad doorgaans de zijde der gematigden in de Godsdienst hield; maar dat de Gemeente, door woelzieke Predikanten opgeſtookt, het den *Senaat* wel eens te benaauwd maakte, en de Gereformeerden zoo wel als de *Joden* vervolgde. *Tout comme chez nous!* Reeds in 1483 hadden de monniken, en de, naar hen luisterende burgerij, onder zekeren oproerkraaijer VAN LOH reeds hevige onlusten geſticht, en de zoogenaamde volksſtem (althans even zoo dikwerf *vox Diaboli* als *vox Dei!*) onder moordgeſchrei doen hooren. Sedert 1712 is echter door een *Reces* deze onophoudelijke bron van geſchillen geſtopt, en de wederzijdſche regten van Raad en Volk zijn zoo naauwkeurig bepaald, dat er verder geene twisten meer hebben plaats gehad.

Dit overzigt der *Hamburger* Geſchiedenis bij onzen Schrijver bevat ook uit de vroegere en latere tijden veel wetenswaardigs, onder anderen wegens twee Graven van *Schauenburg*, Beſchermheeren van *Hamburg*, in de twaalfde en dertiende Eeuw. Een derzelven, ADOLF III, ſtelde zichzelv' als gijzelaar in handen der *Deenen*, om de *Hamburgers* voor plundering en mishandelingen te vrijwaren, waarvoor hij dan ook eene lange en ſmadelijke gevangenſchap moest verduren, en daaruit niet verlost werd, dan om in het graf neêr te dalen! Zijn zoon, ADOLF IV, overwon de *Deenen*; doch de *Hamburgers*, die ondertusſchen hun geweld verduurd en zich daarvan vrijgekocht hadden, onderwierpen zich nu niet meer onvoorwaardelijk aan den *Schauenburger*, maar behielden zich alle hunne regten en vrijheden voor; de Graaf ſtemde niet alleen hierin toe, maar beloofde ook ſtellig, voortaan ſlechts, in den eigenlijkſten zin, hun en hunner vrijheid *beſchermer* te wezen, hetwelk hij ook heilig gehouden, en met gevaar van zijn leven de Stad gered heeft; zoodat hij nog in de dankbare herinnering der vrije *Hamburgers* leeft, die hem in 1821 een fraai gedenkſtuk ge-

zet hebben. — Uit den lateren tijd is *Hamburgs* ellende en belegering ten tijde der *Fransche* dwingheerschappij het gewigtigste gedeelte harer Geschiedenis; een treurspel, waarin de Generaal DAVOUST en VANDAMME de rollen van ALVA en VARGAS vervulden, waarom zij ook van het *Hamburger* gemeen de bastaardnamen *Wuth* (woede) en *Verdammt* (verdoemd) ontvingen. De ergste gruwel van dit schrikbewind was het verjagen uit de Stad, in het holste des winters, van juist die ongelukkigen, welke anders het meeste medelijden opwekken, en bij andere volken de meeste verschooning vinden, maar die *Franschen* slechts konden uit het bed halen, een' geheelen nacht in eene koude kerk opsluiten, en des morgens uit de Stad drijven in het open veld, waar zij onmeêdoogend aan gebrek en vernielende vorst werden blootgesteld, — de grijsaards, vrouwen, kinderen, armen en gebrekkigen, die zich niet van genoegzamen leeftogt voor den geheelen winter konden voorzien. *Elfhonderd achten-dertig* menschen stierven ten gevolge der ellende, in de Stad opgedaan, niettegenstaande de naburige *Altenaërs* de vlugtelingen op het menschlievendst en hartelijkst opnamen. Daarbij kwam de brandstichting, door de *Fransche* tirannen, van de omliggende dorpen, en zelfs van de voorstad, den *Hamburger berg*; de berooving der Bank (4 à 5 millioen van ons geld in *contanten*); de verschrikkelijke honger in de Stad; het verbieden van alle onderlinge gemeenschap der burgers (als vier mannen op straat met elkander spraken, werden zij doodgeschoten, of, zoo het vrouwen waren, gegeeseld; die een' snaphaan in huis verborg, moest ook den dood ondergaan, enz.) Wanneer men hier nog bijvoegt de 48 millioen *francs*, die de Stad als strafbelasting moest opbrengen, den dwang, zelfs aan aanzienlijke burgers, aan Geestelijken opgelegd, om aan de vestingwerken te arbeiden, zoo kan men zich niet onthouden, om *Hamburg*, zelfs nog meer dan ons Vaderland, als toonbeeld der onbeschaamdste dwingelandij van den *Corsicaanschen* fortuinzoeker te beschouwen, wiens val eindelijk de veege Stad

steed ademhalen. — Omtrent de openbare en bijzondere gebouwen in *Hamburg* weet ons de Schrijver niet veel te zeggen, dan dat de eersten (vooral het Stadhuis) niets bijzonders opleveren; terwijl daarentegen de Logementen en andere publieke plaatsen van uitspanning veelal met meer smaak en zwier gemeubileerd zijn dan bij ons.

Heeft de Schrijver ons op de heenreis en te *Hamburg* zelve nog al aan de praat gehouden, in de terugreis is hij des te korter, en vliegt er overheen. Deze terugreis ging nu te land over *Hamburg*, *Bremen* en *Leer* naar huis. Dit alles — en in *Bremen* is toch nog al wat te zien — beslaat niet meer dan 16 van de 455 bladzijden van dit Deel. Een weinig onevenredig! maar Prof. LULOFS wil ook dit werk niet als eene reisbeschrijving, maar slechts, als wij het eens zoo noemen mogen, als het keuvelen over eene reis beschouwd hebben; en als men keuvelt, studeert men juist niet op beknoptheid en bondigheid. In weerwil der zoo veelvuldige kleinigheden en uitweidingen, in weerwil van al het praatachtige, waarover de Schrijver zichzelv' alle oogenblikken, als door den mond van den vriend, met wien hij keuvelt, berispt, spreidt de Heer LULOFS daarin toch groote en veelomvattende kunde, vooral van de nieuwere, bijzonder *Duitsche* letterkunde, ten toon, en over het geheel is het werk den man niet onwaardig, die — *res olim dissociabiles* — bevallige manieren, wereld- en menschenkennis, en zelfs schalksche vrolijkheid, met de waardigheid en kundigheden eens Hoogleeraars vereenigt.

Beschrijving der nieuwe Staten van Amerika; voorafgegaan door een algemeen Overzigt der nieuwste en belangrijkste aardrijkskundige nasporingen. Naar het Hoogduitsch van J. G. SOMMER, *Hoogleeraar te Praag. II Deelen. Met Platen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. *In gr. 8vo. Te zamen 658 bl. f 6 - 90.*

Dit werk is eigenlijk eene verzameling, uit het *Taschenbuch zur Verbreitung geographischer Kentnisse*, van hetgeen

door den Schrijver, in eenige jaargangen van hetzelve, over de nieuwe Staten van *Amerika* geplaatst was. De gunstige beoordeelingen en het goed vertier van het werk: *Merkwaardige Bijzonderheden, inhoudende de nieuwste Ontdekkingen in de Natuurkunde, Natuurlijke Historie, Land- en Volkenkunde*, enz. door denzelfden Schrijver, bewogen de *Nederduitsche* Uitgevers, om ook deze verzameling in onze taal in het licht te geven. De eerste 106 bladzijden van het werk behelzen het op den titel vermelde *algemeen Overzigt der belangrijkste aardrijkskundige nasporingen en ontdekkingen, sedert het einde van het tweede en het begin van het derde tiental jaren dezer eeuw.* De Vertaler heeft, om dit Overzigt vollediger te maken, gebruik gemaakt, zoo wel van SOMMER's latere werken, als van ter zaak dienende berigten uit het *Journal des Voyages*, de *Litterary Gazette*, de *Annales des Voyages*, de *Hertha*, het *Quarterly Review*, de *Geographische Ephemeriden*, en andere der nieuwste, ook Nederlandsche werken.

Op dit *voorafgaand Overzigt* volgt nu de *Beschrijving* zelve *der nieuwe Staten van Amerika*, verdeeld in de volgende Hoofdstukken: *Columbia, Peru, Chili, Paraguai, Patagonië, de Provinciën van La Plata, Brazilië, Mexico en Guatimala.*

Hetgeen reeds aangemerkt is bij de uitgave der genoemde merkwaardige Bijzonderheden, dat dezelve beschouwd kunnen worden als eene voortzetting van het bekende werk van ZIMMERMAN: *De Aarde en hare Bewoners*, is ook toepasselijk op het onderhavige werk. Zij, die bekend zijn met het werk van ZIMMERMAN, zullen hier nog veel merkwaardig nieuws vinden, hetwelk de vrucht is van latere nasporingen, of het gevolg der verandering in den staatkundigen toestand van deze gewesten. Tot eene proeve diene het volgende over *Mexico*:

„ De geschiedenis der verovering van *Mexico* is algemeen bekend. Men weet toch, dat *Spanje* het bezit van dit schoone land te danken had aan FERDINAND CORTEZ, geboren te *Medellina*, in de *Spaansche* provincie *Estremadura*. CORTEZ was een avonturier, van een uitstekend genie, en een onversaagd, maar ook menigmaal wreed, veroveraar. Hij plantte, den 8sten November 1519, den *Spaanschen* standaard in de hoofdstad van het *Mexicaansche* gebied; en na den moord van Keizer MONTEZUMA, en

de flagting van zijnen adel, op bevel van den wreedaard ALVARADO, vooral echter na de gruwelijke doodstraf van den opvolger van MONTEZUMA, de grootmoedige GUAMORIN, door CORTEZ, werd deze bevolking ten onder gebragt. CORTEZ en zijne opvolgers vestigden dus hunne magt in *Mexico*, op bloedige puinhoopen. Op de verovering volgde de dwingelandij, in al de verscheidenheid van hare gedaante, en duizenden inboorlingen sneefden onder de ijzeren roede hunner onderdrukkers. Dit duurde eeuwen lang, niettegenstaande alle pogingen van verscheidene *Spaansche* Koningen, om hun lot te verzachten; want de meeste der uit *Spanje* gezondene Onderkoningen, die hunnen Vorst moesten vertegenwoordigen, en de belangen der burgers handhaven, waren de eersten, die de wetten overtraden. Omringd van koninklijke pracht en praal, oefenden zij ook eene koninklijke magt uit, en waren alleen bedacht, om, ten koste van het zweet en bloed der *Indianen*, groote schatten te vergaderen, ten einde, bij hunne terugkomst in het vaderland, de buitensporigste weelde te vertoonen. Dit duurde drie eeuwen, tot eindelijk in onze eeuw de bekende omwenteling in *Zuid-Amerika* tot stand kwam. Het Congres van *Mexico* koos nu in 1822 Don AUGUSTIN DE ITURBIDE tot constitutioneel Keizer van *Mexico*. De Keizer en het Congres bleven echter niet lang eensgezind. ITURBIDE werd uit het land gebannen, en toen hij in 1824 weder in *Mexico* kwam, op den 28sten April, door het Congres ter dood veroordeeld, en in Julij 1824 doodgeschoten, en zijn lijk in eene opene kerk den 20sten Julij verbrand. Welhaast werd nu eene nieuwe Constitutie, door welke de onderscheidene provinciën van *Mexico* tot bondgenootschappelijke Republieken verklaard werden, door het Congres ontworpen, en in alle Intendantschappen aangenomen. De vaandels werden versierd met den *Mexicaanschen* adelaar, met den linkerklaauw rustende op den vijgeboom der cochenille, die uit eene rots, in het midden der zee, oprees, en in den regterpoot eene slang houdende, die hij met den bek verscheurt. Aan de eene zijde van het schild is een laurier-, aan de andere een eikentak geborduurd, ter gedachtenis van de eerste verdedigers der onafhankelijkheid, die dit versiersel gekozen hadden. Thans is *Mexico* eene Republiek, die een federatief stelsel, gelijk aan dat der Vereenigde Staten van *Noord-Amerika*, heeft aangenomen. Zij is zamengesteld uit twintig

afzonderlijke Staten, en een Congres staat aan het hoofd der wetgevende, en een President aan dat der uitvoerende magt. De regterlijke magt is onafhankelijk. In 1825 bedroegen de inkomsten van den Staat eenentwintig millioen driemaal honderd eenentachtig duizend driehonderd zestig, en de uitgaven vijfendertig millioen negenmaal honderd drieënzeventig duizend driehonderd achtenveertig guldens; de Oorlogsminister had hiervan vierentwintig millioenen guldens noodig. De landmagt bestaat uit twintigduizend zeshonderd negentien man linietroepen, en negenduizend driehonderd eenentachtig man landmilitie, en de zeemagt, die in 1823 slechts uit een brigantijn, goelet en twaalf kanonneerbooten bestond, is reeds in 1825 met vier fregatten en twintig andere gewapende vaartuigen vermeerderd."

Zelfs voor zulke lezers, die in staat zijn om SOMMER's schriften in het oorspronkelijke te lezen, is deze *Nederduitsche* uitgave niet zonder waarde, wegens de ophelderende aanmerkingen, welke de Vertaler hier en daar bij het werk gevoegd heeft, en door welke hij, even als door de overbrenging van het vorige reeds genoemde werk van SOMMER, zich verdienstelijk heeft gemaakt, en ook door zuivere taal en stijl blijken geeft van zijne bekwaamheid. Wij vinden hier te veel goeds, om op kleinigheden te vallen, en eindigen dus ons verslag, met een ruim vertier aan dit werk toe te wenschen.

Reizen door Rusland, Siberië, Polen, Oostenrijk, Saksen, Pruissen, enz. ondernomen door JAMES HOLMAN, *Lid der Koninklijke Maatschappij, enz. enz. gedurende des Schrijvers volkomene blindheid. Waarin een Verslag van zijne vervoering als Staatsgevangene uit het oostelijk gedeelte van Siberië. Uit het Engelsch vertaald. Met Platen. In twee Deelen. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1829. *In gr. 8vo. XXIV en 368 bl. f* 3-90.

Reizen, gedaan door eenen man, die juist dat zintuig mist, hetwelk men, niet ten onregte, voor den reiziger het onontbeerlijkste van alle zintuigen oordeelt! Kan derzelver beschrijving genoegzaam belangrijk zijn? Wat kan men hier anders verwachten, dan het verhaal van verdrietelijkheden,

teleurstellingen, ontberingen en ongemakken, aan welke de reiziger was blootgesteld, welker mededeeling, ja wel, het medelijden kan opwekken, maar hetwelk, gedurende één geheel boekdeel volgehouden, verveelt, en al ligt den klager zal doen te gemoet voeren: „ Arme man! wat deedt gij op reis, of in de koû? waarom bleeft gij niet te huis?" Ziedaar hetgeen wij onszelven vroegen op het enkele lezen van den titel van dit werk. Dus niet zeer goed gehumeurd, dat wij, *ex officio*, om de lezing moesten getroosten, keerden wij het titelblad om, en verwonderden ons over de gerustheid, met welke de vertaler zijne voorrede aanvangt: „ Goede wijn heeft geen krans noodig," en verhaalt, dat dit werk in *Engeland*, *Frankrijk* en *Duitschland* met de meeste graagte ontvangen en gelezen, en door de beste beoordeelende tijdschriften met den hoogsten lof aangekondigd is. Zonder door dit aanprijzend voorberigt nog tot gunstiger verwachting gestemd te zijn, vingen wij de lezing aan, en — wij moeten het bekennen — wij hebben dit deel met genoegen gelezen; het heeft onze verwachting overtroffen. Zonderling moge de lust om te reizen schijnen in eenen man, die geheel blind is, de schrijver verdedigt zich over denzelven op deze wijze: „ Door den wil des Almagtigen uitgesloten van alle gemeen„ schap met de zigtbare wereld, is de behoefte van plaats„ verwisseling voor hem een zintuig geworden, als het ware „ ter vergoeding van het ontbrekende, daar de opvolging en „ afwisseling van voorwerpen de ledige ruimte in zijne ver„ beelding aanvult, welke het gemis van het gezigt anders „ noodwendig in dezelve zoude veroorzaken. Het moge niet „ gemakkelijk vallen, met juistheid den aard der aandoenin„ gen te verklaren, welke op deze wijze geboren worden; „ doch men besest intusschen ligt, dat hierdoor eene reeks „ van belangrijke gewaarwordingen ontstaat, welke, in verband „ gebragt met de kennis, die men te voren van landen, „ volken en voorwerpen verkregen heeft, en waarmede men „ thans meer onmiddellijk in aanraking wordt gebragt, de „ ziel op eene levendige wijze bezig houdt. Doch dit is „ nog niet alles. Het nieuwe, dat zich gedurig voordoet „ met betrekking tot de zeden en gewoonten der volken, „ die men bezoekt; de voorvallen, die men op de reis ont„ moet, en welke dikwijls eene bijzondere belangrijkheid „ verkrijgen, door den bijzonderen toestand, waarin men zich „ zelf bevindt; de verscheidenheid der berigten, die men

„ inzamelt, en de waarlijk romantische geest, die ons be-
„ zielt, om alle voorkomende zwarigheden te overwinnen, —
„ alles loopt te zamen, om de omdolingen van den blinden
„ reiziger eene bijna tooverachtige belangrijkheid bij te zetten."

Naar ons oordeel is het den schrijver gelukt, veel van het aangename van deze zijne gewaarwordingen aan den lezer mede te deelen, en daardoor zijn verhaal belangrijk en onderhoudend te maken. Eerst vinden wij hier het verhaal der zeereis van *Londen* naar *Kroonstad*, en verder naar *St. Petersburg*; vervolgens het verblijf van den reiziger aldaar, hetwelk belangrijk is door de vele en rijke bronnen tot het bekend worden met al het opmerkelijke, welke den schrijver ten dienste stonden. Hij werd door zijne aanbevelingen in de aanzienlijkste kringen ingeleid, en had omgang met de voornaamste inwoners van deze hoofdstad. Dezen betoonden de grootste deelneming in den ongelukkigen toestand van den blinden reiziger, en zochten hem het gemis van het gebruik zijner oogen, zoo veel mogelijk, door de naauwkeurigste aanwijzingen te vergoeden. Na een verblijf van acht maanden in *St. Petersburg* vertrekt de Heer HOLMAN naar *Moskow*, en geeft breedvoerig berigt van de wijze, op welke hij reist, en van de voornaamste plaatsen, door welke zijn weg hem leidt. Drie maanden vertoeft hij in *Moskow*, en geeft de slotsom van zijne opmerkingen over deze stad, even als hij van *St. Petersburg* gedaan heeft. Na een overzigt over het *Russische* volk in het algemeen te hebben gegeven, in eene schets der *onderscheidene klassen*, *karakter*, *zeden en gewoonten der Russen*, vervolgt de schrijver het verhaal van zijne reis door *Rusland* naar *Siberië*, en wij verlaten hem in dit deel te *Kazan*.

Er is zoo veel reeds over *Rusland* in het algemeen, en over deszelfs hoofdsteden *St. Petersburg* en *Moskow* in het bijzonder, ook in onze taal, geschreven, dat het ons overbodig toeschijnt, de den schrijver voorgekomene en door hem beschrevene zaken en personen op te noemen. Te meer achten wij dit overbodig, omdat het niet zoo zeer nieuwe, elders nog niet beschrevene zaken zijn, welke dit werk belangrijk maken, als de wijze, op welke de reiziger dezelve beschrijft, en de levendige, gedurig afwisselende stijl, met welke hij zijne ontmoetingen verhaalt. Op eene enkele plaats, waar de schrijver, sprekende over *Ruslands* koophandel, wat te partijdig *Engelschman* is, wordt hij door den kundigen

vertaler te regt gewezen. De bijzonderheid, dat de *Rusfen* zich in fommige opzigten, in het gebruik van fpijzen, onderwerpen aan de Mozaïfche wet, is ons nieuw, en wij zouden ze nader geftaafd wenfchen, om het er voor te houden, dat HOLMAN hierin goed onderrigt was.

Zonderling is de, volgens den fchrijver, in *Rusland* heerfchende gewoonte, om den geftorvenen, bij zijne begrafenis, het navolgende paspoort gefchreven in de hand te fteken: „ Wij ondergeteekenden verklaren bij dezen, dat „ de houder dezes zich altoos zoodanig gedragen en op „ zoodanige wijze onder ons geleefd heeft, als het een goed „ Christen, belijdende de Griekfche godsdienst, betaamt. „ En fchoon hij fomtijds zonden moge gepleegd hebben, „ heeft hij dezelve allen opregtelijk gebiecht, en aflaat van „ dezelve bekomen; en hij heeft het heilig Sakrament gebruikt, ter vergeving zijner zonden; dat hij God en zijne „ heiligen vereerd heeft; dat hij zijne gebeden niet heeft „ verzuimd, en heeft gevast op de uren en dagen, door „ de kerk voorgefchreven; dat hij zich altijd jegens mij, „ die zijn biechtvader geweest ben, zoodanig heeft gedragen, dat ik geene reden heb om mij over hem te beklagen, of hem de vergeving zijner zonden te weigeren. „ Ten oorkonde waarvan wij aan hem hebben willen afgeven dit getuigfchrift, ten einde ST. PETRUS, op het lezen „ deszelven, hem de opening der poorten des eeuwigen „ levens niet zoude weigeren." Offchoon wij ook deze bijzonderheid voor rekening van den fchrijver laten, meenen wij hem den lof te moeten toekennen, dien CICERO gaf aan den blinden DEMOCRITUS: *Het witte en het zwarte kon hij niet onderfcheiden, maar wel het goede en het kwade, het eerlijke en het fchandelijke, het billijke en het onbillijke, het nuttige en het onnuttige, het groote en het kleine; zonder het verfchil der kleuren was het hem mogelijk gelukkig te leven, maar niet zonder de kennis der dingen.* Wij wenfchen dan ook dit boek in veler handen, als een merkwaardig bewijs, dat het den menfchelijken geest mogelijk is, over de grootfte hinderpalen te zegepralen, en dat de mensch in den ongunftigften toeftand nogtans zijnen rang als redelijk wezen loffelijk kan handhaven. . . .

Merkwaardigheden uit de nieuwere Griekſche Geſchiedenis. Of belangrijke Voorvallen der Hellenen van 1770 *tot op deze dagen: met eene Verzameling van buitengewone Daden van* ALI-*Pacha van Janina. Met Platen. Te Rotterdam, bij* Menſing en van Westreenen. 1829. *In kl. 8vo. XI en* 554 *bl. f* 3 - :

Veel is er geſchreven over het ongelukkige *Griekenland*, hetwelk thans, Gode zij dank! gelijk een *Feniks* uit zijne asch begint te herrijzen. Veel zal er zeer waarſchijnlijk nog over geſchreven worden; maar het echt verband der zaken en de onbenevelde waarheid is voor onze nakomelingſchap bewaard. De tijd is de leermeester der geſchiedenis, dooft de hartstogten uit, en brengt onbekende bronnen aan het licht. Intusſchen zijn alle bijdragen, welke ſtrekken kunnen tot het voorbereiden eener onpartijdige en zuivere geſchiedenis dier gewigtige gebeurtenisſen, welke in onzen leeftijd zijn voorgevallen, welkom.

Het door ons vermelde werkje bevat ſlechts *merkwaardigheden*, verzameld, gelijk de ſchrijver zegt, uit de beste werken, over *Griekenland* geſchreven, en getrokken uit de officieelſte berigten. Het is jammer, dat de ſchrijver de oorſpronkelijke ſtukken, uit welke hij deze merkwaardigheden genomen heeft, niet noemt. Dit was van veel belang geweest, indien hij eenige blijvende waarde aan zijn boek had willen bezorgen. Ook hadden wij van iemand, die geſchiedkundige merkwaardigheden zamenſtelt, meerdere naauwkeurigheid in het opgeven van tijd, plaats en namen verwacht, en wij misten ongaarne een' zekeren zamenhang en verband, waardoor deze merkwaardigheden, offchoon dan ook afzonderlijke gebeurtenisſen behelzende, gemakkelijk tot een zeker geheel hadden kunnen vereenigd worden. Van bl. 1 tot 72 behandelt de ſchrijver een gedeelte van de oudſte geſchiedenis, de inneming van *Konſtantinopel*, enz. en eindigt met MUSTAPHA II, die in 1695 aan de regering gekomen is. Dan gaat hij over tot ALI, Pacha van *Janina*, en komt zoodoende op de gebeurtenisſen van onzen tijd. Meer orde en meer zamenhang, en het boek ware beter geweest, dan het nu is.

Vlugtige Terugblik op de Fransche Staatsomwenteling, en den te dier tijd in Frankrijk heerschenden Volksgeest. Door eenen Tijdgenoot. Te Breda, bij F. P. Sterk. 1829. *In gr. 8vo.* 85 *Bl. f* : - 90.

De *Fransche* Omwenteling, die in opeenstapeling van dwaasheden en gruwelen geene gelijke in de Geschiedenis der Volken heeft, bewijst meer dan eenige andere bladzijde der Wereldgeschiedenis, welk eene verschrikkelijke verantwoording *zij* op zich laden, die, uit welke inzigten dan ook, de menigte ophitsen tegen het wettig gezag en de gevestigde orde van zaken. Uit dit oogpunt beschouwd, heeft het aangekondigde werkje eene, helaas! ook voor onze dagen hoogstnuttige strekking. De Schrijver, die, blijkens onderscheidene plaatsen dezer brochure, een tijdgenoot en ooggetuige dier Omwenteling was, werpt eenen *vlugtigen terugblik* op dezelve. Zonder zich aan eene bepaalde orde te binden, zonder de Geschiedenis der Omwenteling te behandelen, verhaalt hij eenvoudig een aantal bijzonderheden, en vooral vele dier kleine *kenschetsende* trekken, waaruit men den geest dier Omwenteling en der Natie, in wier midden dezelve plaats had, juister leert opmaken, dan uit menig breedvoerig verhaal van gebeurtenissen. Hij bezit in hooge mate de gave van onderhoudend te verhalen, en daarbij de kunst, om hetgeen hij mededeelt zoodanig te rangschikken, dat daaruit een helder overzigt van het geheel geboren wordt. In het algemeen heeft hij nog meer de dwaasheden of de belagchelijke zijde, dan wel de gruwelen der Omwenteling, ten toon gesteld.

Slechts iets hinderde ons Waarom niet op den titel, of des noods in een kort voorberigt, opgegeven, waarvoor men dit werkje te houden hebbe? Is het oorspronkelijk? Is het vertaald? Ligt er eene *Fransche* brochure tèn grondslag van hetzelve? Van dit alles zegt men ons niets. Daar er niet op den titel staat, dat het *vertaald* is, schijnt men het voor *oorspronkelijk* te willen doen doorgaan. Doch dit laatste betwijfélen wij, om de volgende redenen:

Bl. 25 leest men ALCIAT. Ja! zoo noemen de *Franschen* den bekenden *Italiaanschen* Regtsgeleerde. Maar een *Nederlander* zou hem ALCIATUS genoemd hebben.

Bl. 62. Hier wordt verhaald, hoe GOBEL, Bisschop van *Parijs*, aan de balie der Conventie verscheen, en afstand deed van zijn Priesterschap. „ Men riep van alle kanten den „ President toe, den broederkus aan den *Bisschop van Parijs* „ te geven. Sedert zijnen afstand, sprak de President, is de „ Bisschop van *Parijs* een *redelijk wezen:* ik ga GOBEL om- „ helzen." Dit *redelijk wezen*, in tegenstelling met GOBEL, levert hier geenen zin. Zoo wij ons niet bedriegen, zal er in het *Fransch* gestaan hebben: *L'Evèque de Paris est un être de raison* (dat is, een *denkbeeldig wezen*, een *bloot denkbeeld*, dus hier eene *hersenschim*) en dan volgt er zeer goed op: „ Ik ga GOBEL omhelzen."

Eindelijk leest men op bl. 65, dat men de Invalides zag liggen voor de altaren in het gesticht, 't welk zij aan den grootmoedigsten van ONZE Koningen te danken hadden. Dit zal nu toch wel een *Fransche* Koning zijn. Een *Franschman* kon hier alleen zeggen: *de nos Rois.*

Wij mogen het er dus voor houden, dat het werkje niet oorspronkelijk, maar slechts vertaald, of ten hoogste eene omwerking is van het een of ander *Coup d'oeuil.* Die lust heeft, om de *Revue Bibliographique* na te slaan, zal misschien wel op het spoor komen. Het is met dat al mogelijk, dat wij ons hierin vergissen; maar waarom dan niet, door een enkel woord op den titel, deze twijfelingen voorgekomen?

Twee der meest zinstorende drukfeilen (de correctie had in 't algemeen naauwkeuriger mogen zijn) willen wij hier verbeteren:

Bl. 34 spreekt de Schrijver van eenen *Ordo recitandi divina officia*, waarin de vijf *jours complémentaires* genoemd worden DES *Sansculottides*, een *Latijn* enz. Lees: *diës Sansculottides.*

Bl. 35 leest men eenige regels uit de *Phèdre* van RACINE, onder anderen:

Achevez votre *bureau:* j'y consens, mais du moins.

Lees: *votre hymen.*

Ondanks deze aanmerkingen, welke slechts het uiterlijke betreffen, wenschen wij dit aangenaam en nuttig boeksken vele lezers en koopers, overtuigd dat niemand hunner zich zijnen tijd of zijn geld beklagen zal.

De Ilias van HOMERUS *tot Model voor den Redenaar. In vier Redevoeringen. Door* A. T. BEAUSAR. *Te Leiden, bij* C. C. van der Hoek. 1828. *In gr. 8vo. XVI en* 155 *bl. f* 1-50.

De redenen, welke den Heer BEAUSAR aanſpoorden, om dit boekje te ſchrijven, waren het denkbeeld, dat de *Ilias tot model voor den Redenaar* door niemand ooit opzettelijk behandeld is, dat hij nuttig konde zijn voor Studenten in de Godgeleerdheid en Regtsgeleerdheid, die door middel van deze Redevoeringen zich aangeſpoord zouden vinden om HOMERUS te lezen en te herlezen ter beoefening der welſprekendheid; en hij meent, dat zijn arbeid ongepast noch onaangenaam zoude wezen in onze dagen, waarin men de Griekſche letterkunde zoo zeer behartigt, dat zij op den voorgrond van alle ware ſtudiën gebragt wordt.

De inhoud der vier Redevoeringen is deze. Over de *duidelijke*, over de *bevallige*, en over de *nadrukkelijke* voordragt van HOMERUS in zijne *Ilias*. Twee Redevoeringen zijn aan het *bevallige* gewijd. Wij hebben dezelve met genoegen gelezen, en durven ze gerust aan jongelieden aanbevelen, mits zij HOMERUS zelven niet vergeten. De ſtijl en voordragt is onderhoudend en levendig, ſomtijds wat al te levendig, en, mogen wij het zeggen, hier en daar wat winderig, hetgeen men bij zijn model juist zoo niet vindt. De aanteekeningen verſchaffen den lezer eene aangename verſcheidenheid, en de ſchrijver toont daarin, dat hij doorgaans een goed oordeel in dit vak van ſtudie bezit en met de beste geſchriften over HOMERUS bekend is. Met één woord, het werkje van BEAUSAR is van dien aard, dat wij voor ons er op toepasſen het bekende gezegde: *Indocti discant, et ament meminisſe periti.*

Woordenboek voor de Nederduitſche Spelling, door MATTHIJS SIEGENBEEK, *Hoogleeraar in de Nederduitſche Letterkunde te Leiden. Vierde Druk. Te Dordrecht, bij* Blusſé en van Braam. 1829. *In gr. 8vo.* 292 *Bl. f* 2-40.

Hoe men ook geſchreeuwd hebbe, en nog ſchreeuwe, over en tegen het invoeren, van Gouvernementswege, eener eenparige ſpelling, op gezag van den Hoogleeraar in de Neder-

duitsche Letterkunde, den geleerden M. SIEGENBEEK, zoo wel als over en tegen die spelling zelve; die *eenparigheid*, welke nog altijd aan onze schoone moedertaal bleef ontbreken, was zoo wenschelijk, en werd zoo zeer, door alle onpartijdige beminnaars derzelve, gewenscht, dat de hardste schreeuwers zelve zich allengskens aan een gezag hebben onderworpen, hetwelk overigens den eigenlijken Taalgeleerden geenszins in zijn onderzoek behoeft noch behoort te belemmeren, of ook te verhinderen, dat de vrucht van derzulken nasporingen, *in het verloop der jaren*, grond en aanleiding geve tot het daarstellen en invoeren eener nieuwe regelmaat, overeenkomstig die wijzigingen, welke alsdan gepast en noodwendig zullen mogen geacht worden. Tot zoo lang, echter, had Recensent wel gewenscht, dat de tegenwoordige, nu eenmaal vastgestelde, spelling en geslachtsbepaling door den Hoogleeraar zelven onveranderd gelaten, en niet (gelijk in deze herziene uitgave geschiedt) *dwaasselijk* in *dwaselijk* enz. *openlijk*, *ordelijk*, *wezenlijk* enz. in *opentlijk*, *ordentlijk* enz., en *dienst* van mannelijk in vrouwelijk veranderd ware geworden; (hetgeen wij, voor ons, dan evenwel, op hetzelfde Hooggeleerde gezag, wel willen aannemen.) Immers, wanneer zijn Ed., ten gevolge van veranderd inzigt, telkens zijne spelling gelieft te veranderen, wat wordt er dan ten laatste van de zoo gewenschte en thans verkregene eenparigheid? — Wij bevelen dezen nieuwen druk van dit onmisbaar Woordenboek onzen Lezeren gaarne aan.

Duizend en één Nacht. Arabische Vertellingen. De nieuwste en volledigste Fransche en Hoogduitsche Uitgaven gevolgd, door H. FRIJLINK. *Met Platen. Iste, IIde en IIIde Deel. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1829, 1830. *In kl. 8vo. Te zamen XXVIII en* 1012 *bl. Bij Inteek. f* 5-40. *Buiten Inteek. f* 7-20.

Een *letterlievend* Boekhandelaar is alles behalve een vreemd verschijnsel; het zij dan uit smaak of uit belang, allen hebben gewis de letteren lief: maar een *letterkundig* Boekhandelaar maakt, helaas! schier eene uitzondering op den regel. En echter, kan een Uitgever van boeken, wil hij zelf zijn even belangrijk als achtingwaardig beroep niet tot een am-

pacht of handwerk verlagen, zich bij mogelijkheid ontslagen rekenen van het opdoen niet slechts van algemeene boeken-, maar ook van letterkundige kennis? Wij vertrouwen en hopen, dat geen hunner die vraag ontkennend zal beantwoorden; zelfs zij niet, wien het aan die, hun zoo zeer noodige, kennis nagenoeg geheel ontbreekt. Tot derzulken getal behoort gewisselijk niet de Uitgever, tevens Vertaler, van het in het hoofd dezes vermelde werk, welks nieuwe en geenszins duur gestelde uitgave van zijnen smaak getuigt; gelijk de welgeslaagde inteekening van het vertrouwen, door het publiek in hem gesteld, waaraan wij dan ook, uit erkentenis, voor elk deeltje eene waarlijk fraaije plaat, in stede van het beloofde vignet, te danken hebben.

De *Duizend en één Nacht* zullen wel aan weinigen onzer Lezeren geheel onbekend zijn gebleven. Terwijl, echter, sinds de laatste 25 jaren, in *Frankrijk*, *Engeland* en *Duitschland*, beroemde Geleerden wedijverden in volledige en prachtige uitgaven derzelven, moest onze landaard zich nog steeds behelpen met éénen, in 1755, in vier Deelen, gebrekkigen, niet eens half volledigen, en thans, in stijl en taal, geheel verouderden druk, die intusschen, bij gebrek aan een' beteren, nog altijd gezocht bleef; hetgeen den Uitgever dan ook aanleiding gaf tot het beproeven eener nieuwe, volledige en smaakvolle vertaling bij inteekening, bij welker bewerking inzonderheid de uitgaven van GAUTTIER, HABICHT, VON DER HAGEN en SCHALL zijn gebezigd geworden; zullende het laatste deeltje met een algemeen overzigt des geheelen werks, en eene nadere beschouwing en onderlinge vergelijking van elke vertelling, met invlechting der aanteekeningen van GALLAND, J. SCOTT, CAUSSIN, VON HAMMER enz., waarnaar wij verlangend uitzien, sluiten.

Ons bestek verbiedt ons, meer van deze onderneming te zeggen, welke wij in de gunst onzer Landgenooten gaarne aanbevelen.

De geheimzinnige Vrouw, door MICHIEL ADRIAAN. *Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. *In gr.* 8vo. 259 *Bl. f* 2-50.

De Schrijver eindigt zijn kort, doch meer of min de eigenliefde vleijend voorberigt met den wensch, *dat de geheimzinnige Vrouw aan elken lezer zoo vele genoegelijke oogenblikken*

magt verschaffen, als hem hare te zamenstelling heeft doen doorbrengen; terwijl hij voorts deszelfs toegeeflijkheid inroept voor *de gebreken, die van elken menschelijken arbeid, en dus ook van deze lettervrucht, onafscheidelijk zijn.* — Wij moeten den Heere MICHIEL ADRIAAN opregtelijk bekennen, dat wij geenszins onder die lezers behooren, welke smaak in dit geschrijf vinden. Naar ons oordeel is hij niet gelukkig geslaagd, hoe goed anders de bedoeling des Romans zijn moge, om de schoonheid der deugd en de hatelijkheid der ondeugd, benevens beider verschillende gevolgen, voor te stellen. Op den titel af, zoude men hier eene geschiedenis der *geheimzinnige Vrouw* verwachten; doch eerst bl. 113 wordt melding van haar gemaakt. In eene kleine hut, op de heide, nabij het dorp wonende, was zij bekend onder den naam van *de arme* SARA; zij leefde van aalmoezen en van het zoeken van wilde kruiden voor den arts. Niemand kende den waren naam of de afkomst dezer zonderlinge vrouw, welke den dorpelingen zeker ontzag inboezemde; terwijl zij door grootere kennis zich onderscheidde, en dikwerf, maar steeds ten beste der onschuld en deugd, met aangelegenheden van anderen zich bemoeide. Zoo had zij, als een raadselachtig wezen, waarvoor men achting, vreeze of ontzag gevoelde, overal toegang. Door tijdige tusschenkomst wist zij dan ook het voorgenomen huwelijk van Graaf JULIUS, die wat al te onnoozel zich had laten bedotten, door haar plotseling verschijnen in de feestzaal, te verijdelen. De geschiedenis van dezen JULIUS maakt het grootste deel des verhaals uit. Zijne moeder was, op haar twintigste jaar, tegen haren wensch, gehuwd aan zekeren Graaf VAN STRAALBURG, een *stroef, onhebbelijk man.* Zij deed dit uit besef van pligt, om hare ouders te gehoorzamen. Twee zonen werden haar geboren. De oudste, JERONIMO, geleek zijnen vader, en werd, door eenen oom opgevoed en bedorven, een wellusteling en verleider der onschuld. De jongste, JULIUS, was, na vaders dood, de lust en vreugde zijner moeder, die zich beijverde, om hem tot een deugdzaam mensch te vormen. Deze weduw VAN STRAALBURG schijnt hier eene verstandige en brave vrouw te moeten verbeelden, die hare moederlijke pligten jegens haren zoon met naauwgezetheid en op eene waardige wijze behartigt. Als zoodanig bevalt zij ons geenszins in allen deele. De Schrijver legt haar soms redeneringen en gezegden in den mond, welke

ongepast zijn, of ook weleens naar pronken met geleerdheid zweemen. Geene vrouw, die kiesch gevoel heeft, zal over *naakte onzedelijkheid* en over het plaatsen van *ongesluijerde mannenbeelden in eene kostschool voor jonge jufvrouwen* zóó spreken, als Mevrouw VAN STRAALBURG hier doet, die een voorbeeld van moederlijke bezorgdheid zijn moet. Om den jongen JULIUS afkeer van het kwade in te boezemen, redekaveit de Gravin al zinspelende over *rupsen* en *zonden*, welke daarin overeenkomen, dat ze beschadigen, en besluit eindelijk met de vraag: *Mijn* JULIUS *zal niet gaarne naar zulk een dier-mensch gelijken, en veel liever gehoorzaam en deugdzaam blijven, en die roode wangen behouden; niet waar*, JULIUS? Het knaapje, dat waarschijnlijk niets van al die klanken heeft begrepen, antwoordt, wel wat te wijs misschien voor zijne jaren: *O ja, Mama! . . . welk kind zou hier in zijne keuze aarzelen?* doch laat terstond in alle eenvoudigheid daarop volgen: *Maar, Mama! wat zijn eigenlijk zonden, — noem ze mij eens, opdat ik mij voor die groote onzigtbare rupsen wachten kan?* En nu gaat *mama* aan het redeneren, op eene wijze, die zeker de bevatting des kinds te boven gaat. Het jongsken zag dan ook *zijne moeder min of meer verwonderd en schroomachtig aan, alsof hij vreesde reeds door de zonden te worden aangetast*; maar gelukkig, *een witje, dat daar fladderend langs de stokrozen vloog, riep de kinderlijke ligtzinnigheid uit de ernstige spanning, waarin die groote rupsen haar gebragt hadden; hij rukte zich van moeder los, wierp de bruin lederen muts naar den vlinder, die, daardoor verschrikt, veel hooger en verder heen vloog. Pruilend zag hij zijne moeder aan, en het:* „*hij is mij ontsnapt,*" *kwam er half lagchend, half pruilend uit.* „*Dat is niets, jongen!*" *sprak de Gravin; aan teleurstellingen moet gij u vroeg gewennen; zij zijn in het leven te algemeen, om er zich niet in tijds mede te verbroederen.* Op dezen trant praat Mevrouw VAN STRAALBURG voort, vermaant het knaapje tot moedige volharding *op de vlinderjagt*, en eindigt met te zeggen: *De soldaat, die bij het eerste schot zijn vaandel verlaat, is waardig, dat men hem de haren afschere en door de spitsroeden jage.* Geen wonder, dat JULIUS onder zoodanige leiding wordt en lang blijft — een groot kind. Mevrouw VAN HUMMEL, eene *honorabel gedemissioneerde* Staatdame, in de buurt wonende, en *volleerd in de kunst om harten te winnen*, zocht hare dochter AGA-

THA, die den Dragonder-officier HULMS beminde, aan den jongen Graaf te koppelen. *Haar hoffelijk en tevens vernuftig gesnap behaagde der verstandige Mevrouw* VAN STRAALBURG *uitermate. Dusdanig had Mevrouw* VAN HUMMEL *hare zedelijke buurvrouw in haar belang gehekst.* Offchoon nu Gravin VAN STRAALBURG om haar *verstand* wordt geroemd en JULIUS *snugger* moet heeten, zij laten evenwel zich beide verbijsteren; terwijl AGATHA, door hare slimme moeder afgeregt, hare rol meesterlijk speelt. Men maakt reeds toebereidselen tot het aanstaande huwelijk. JULIUS, *geheel doorweekt met het goede karakter zijner moeder, was niet karig in het algemeen, maar vooral niet in het geven van geschenken aan zijne aanstaande bruid, die hij, ongelukkiglijk, meer om haar schoon, dan om hare innerlijke waarde, beminde.* Zij worden in ondertrouw opgenomen. Des avonds *schittert het feestlicht wijd en zijd in het rond, tot langs de schapen-heide, waar het zich in de diepste duisternis verloor. Als een enkele vuurkool lag het verheven kasteel* VAN STRAALBURG *daar voor het oog der arme* SARA, *welke, in diep gepeins, voor hare hut zat te droomen van de zegepraal der ondeugd over de lijdende onschuld. Onafgebroken tuurde zij op het roode licht, dat haar voorkwam de avondgloed der ondergaande gelukszon van* JULIUS *te zijn.* Nu komt deze *geheimzinnige Vrouw* mede in het spel, en weet (gelijk wij boven reeds aanduidden) door haar plotseling verschijnen in de feestzaal het voorgenomen huwelijk te verijdelen. SARA regtvaardigde zich vervolgens voor JULIUS en diens moeder, door een briefje te toonen, dat de trouwelooze AGATHA aan haren minnaar HULMS had geschreven. De jonge Graaf, ziende, dat hij aan eene onwaardige zich had willen verbinden, is vertoornd, en spreekt van wraak; doch moeder zoekt hem te beduiden, dat het *thans de oogenblik is, om een groot, een mannelijk karakter aan den dag te leggen.* Zij vermaant hem, *de ondeugende voor eeuwig uit zijn geheugen te bannen*, en laat terstond daarop volgen: *Zoek een ander meisje; er zijn immers meer mooije gezigtjes in de wijde wereld, die daarbij ook schoone harten hebben; ik belemmer uwe keuze niet; ik begeer zelfs geene stem, geenen invloed, in deze vrije zaak van het hart. . . Ik ken u te wel, dan dat gij u mistrouwen zoudt.* En nu komt moeder weder terug op teleurstellingen, die soms nuttig en noodzakelijk zijn. Zij zegt hierover iets goeds;

doch men moet zich verwonderen, dat hij tevens het volgende tot haren zoon spreekt: *Ik heb het tot heden toe verzwegen; maar, om u rondborstig de waarheid te zeggen, dan was* AGATHA *de vrouw voor uw hart niet; uwe karakters stemden in geen enkel punt overeen; ik heb, ten spijt van haar veinzen, zeer snedige trekken in haar gezien, en beginselen waargenomen, die den toets van godsvrucht noch gevoel konden doorstaan. Het moet u dus ligt vallen, uw hart te vertroosten over eene grieving, die uw verstand slechts zeer ligt, en, wel bedacht, in het geheel niet kan aandoen.* Zou eene verstandige moeder, die geheel voor haren zoon leeft, zoo hebben kunnen handelen? — Om zich een weinig te verstrooijen, onderneemt JULIUS, in gezelschap en onder geleide van zijn' gewezen Gouverneur, eene reis naar *Parijs*. Door een bekoorlijk dal reizende, zag hij daar een aardig meisje, en verliefde terstond op hetzelve. Na eene maand in *Frankrijks* hoofdstad vertoefd te hebben, keerden de reizigers terug. MARIA, het schoone meisje in het dal, was de door JERONIMO verleide dochter eens koopmans. JULIUS kon haar dus niet huwen. Zij werd aan haren verleider nog eindelijk op diens sterfbed verbonden, en met haar kind door de Gravin-moeder aangenomen. JULIUS verbond zich eindelijk aan ELIZA, die minder ligchamelijke schoonheid, maar des te meer schoonheid der ziel bezat, en reeds lang in het geheim hem beminde. Nu verschijnt de *geheimzinnige Vrouw* ook weder in de feestzaal, en zet *den krans van witte rozen, welken zij, een jaar geleden, op hetzelfde uur, aan* AGATHA *ontroofd had, op het hoofd van* ELIZA, *en roept: „God lof! nu is hij op de regte plaats!"*

Uit de aangehaalde plaatsen moge geest en strekking des boeks blijken. Taal en stijl zijn ten uiterste onnaauwkeurig. Van vrouwen sprekende, gebruikt de Schrijver, het geheele werk door, op vele plaatsen, het bezittelijk voornaamwoord *hunne*. Voorts zijn de fouten tegen de eerste regelen der spraakkunst menigvuldig, b. v. *de binnenkomst van Julius verloste de* (den) *ellendige*(n) *Gouverneur, hij antwoordde in den haast; het jongelingschap*, enz. enz. Voorts stuit men op zonderlinge woorden en uitdrukkingen, b. v. *ongevoel, wanvertrouwen op God*. Wat verstaat de Schrijver door *het uitbraken van duizend stille verwenschingen?* — Hij doet te veel moeite, om geestig te schijnen. Die zucht verleidt weleens tot prålen met valsch vernuft en gezochte

woordspeling. Van dien aard is bl. 14: *Dit leven is slechts eene korte wandeling naar de eeuwige vergelding, die berekend zal worden naar gelang van het schoone of vreeselijke einde van ons zedelijk of onzedelijk komediespel op het tooneel der wereld, waar wij voorbijgaan als schaduwen, door eene enkele zonnestraal gevormd en vernietigd*; en bl. 83: *Ik ga naar mijne slaapkamer; hier langer te zitten en onze beste kleederen in huis te verslijten, is den Messias* (!!!) *wachten.* Aan voorname personen wordt hier en daar zeer gemeene taal in den mond gelegd. De Heer MICHIEL ADRIAAN schijnt liefhebber van vreemde woorden te zijn; wat is, om nog iets te noemen, bl. 60, *deze noncencicale eeuw?* Welligt dacht hij aan het Engelsch *nonsensical* (*zinneloos, onverstandig*).

Zoodanige voortbrengselen strekken onzer Letterkunde geenszins tot sieraad.

Galerij van menschelijke Lotgevallen. IIIde of laatste Deel. Te Amsterdam, bij H. Frijlink. 1829. *In gr. 8vo. 270 Bl. f* 2 - 60.

Kondigden wij de beide eerste deelen dezer verzameling van verhalen met den lof aan, dat de vertaler, wat de waarde betreft der door hem verzamelde stukken, toont eenen goeden smaak te bezitten, even denzelfden lof kunnen wij aan hem bij de aankondiging van dit derde en laatste deel geven. Zelfs is eene aanmerking, die wij vroeger maakten, op dit deel minder toepasselijk, dan op de vorigen. Wij vinden namelijk, buiten de reeds voorlang in onze taal overgebragte *Cuenna Vivonne en de Ruiter* van MEISZNER, geene oude bekenden in dit deel. Meesterlijk is de schildering van het karakter en de gruwelen der Westindische zeeroovers van de zeventiende eeuw, in het verhaal *De Flibustier*, door VAN DE VELDE. Het verhaal *De Buurkinderen* behelst de geschiedenis van eene vroeg ontstane en langen tijd door vele tegenspoeden beproefde liefde, welke eindelijk toch bekroond werd. *De Pereboom* houdt, door het raadselachtige van den inhoud, de nieuwsgierigheid gespannen, en bevredigt dezelve aan het einde door eene verrassende ontknooping. *Amalia* is eene onderhoudende geschiedenis uit de tijden der Fransche staatsomwenteling, van eene vrouwelijke hand afkomstig, bij

welker lezing men zich verblijdt over de vergoeding, welke aan de mishandelde onfchuld ten deel valt. In het laatfte verhaal werd *Sophia* lang door haren echtgenoot miskend; ten laatfte echter ontdekt hij het voortreffelijke van haar hart, en leert haar achten en beminnen. De vertaling van alle deze ftukken is goed uitgevallen. Alleen wenschten wij de correctie wat naauwkeuriger, daar de lijst van drukfeilen nog al eenige vermeerdering zou kunnen ondergaan. Tot verpoozing na meer afgetrokkene ftudie of bezigheden keuren wij het werk in allen deele gefchikt.

Tot wederzien! Of een dag aan de Linth. Uit het Hoogduitsch van J. C. APPENZELLER. *Nieuwe Uitgave. Te Amfterdam, bij* J. Aarinkfen. 1829. *In gr.* 8*vo.* 115 *Bl.* *f* 1 - 25.

Dit lieve boeksken, reeds ten jare 1818 bij W. WOUTERS te *Groningen* uitgegeven en destijds gunftig ontvangen, wordt, verfierd met een fraai titelplaatje, dat de opening van het *Benkner - Linthkanaal* voorftelt, op nieuw aangeboden door een' anderen boekverkooper. Het werkje is in aangenamen en onderhoudenden ftijl gefchreven. Hetzelve bevat minder eene eigenlijke befchrijving van het graven en openen des kanaals, dan wel onderfcheidene gedachten en zedelijke opmerkingen, waartoe die gebeurtenis aanleiding gaf. Hierdoor erlangt het eene algemeen nuttige ftrekking. Vertaling en druk zijn dezelfde, als die van 1818. Rec. kan alzoo volftaan met deze korte aankondiging, en beveelt het werkje, gelijk ook de *Gertruida van Wart* van denzelfden bekwamen Schrijver, reeds vroeger aangekondigd, en waarvan bij opgemelden mede een herdruk het licht ziet, den Lezeren van dit Tijdfchrift bij vernieuwing aan.

Het nut der Zwemkunst onderzocht en bewezen, benevens eenige opmerkingen en onderrigtingen in dezelve. Door H. ROMPELMAN, JANSZ. *Met Platen.* Hoe dikwijls is datgene, hetwelk in het begin eene wereld vol ftemmen tegen zich had, na verloop van tijd gebleken eene eerwaardige en nutte waarheid te zijn? en ook de dwaling zelve,

deze niet altoos te vermijden ziekte der ziel, geeft aanleiding, om de middelen beter na te sporen, waardoor zij kan genezen worden, en wordt daardoor weldadig voor het menschelijk geslacht. WIELAND. *Te Amsterdam*, *bij* H. Martin en Comp. 1829. *In gr.* 8*vo.* 136 *Bl. f* 2-40.

Vijfmalen heeft de Schrijver het geluk gehad, door middel der zwemkunst, zijn leven, eenmaal om daardoor dat van eenen natuurgenoot te redden. Wij kunnen er ons dus niet over verwonderen, dat deze kunst hem zoo belangrijk voorkomt, dat hij gaarne zijnen tijd heeft willen besteden, om de vooroordeelen, die haar drukken, aan te wijzen, om het nut, dat dezelve aanbiedt, te doen kennen, en om zijne gedachten, omtrent de spoedigste leerwijze, met betrekking tot de zwemkunst, mede te deelen.

Wij leven in eenen tijd, waarin de theoriën in de mode zijn, en men van tijd tot tijd nog al vrij wat, hetwelk voorheen zoo maar empirisch werd aangeleerd en beoefend, tot den rang der wetenschappen verheven heeft. Men leert reeds het schaatsenrijden des zomers op den zolder; en wij zien het tijdstip naderen, in hetwelk, trots den val van *Icarus* en *Phaëton*, de eene of andere waaghals het menschdom in de vliegkunst zal onderwijzen.

Nadat een CAMPE en zoo vele andere Schrijvers over de opvoeding zich als voorstanders van het zwemmen hebben leeren kennen, in eenen tijd, waarin zelfs openbare opvoedingsgestichten, onder anderen 's Rijks militaire Akademie, zwemscholen hebben, komen ons des Schrijvers klagten over de heerschende vooroordeelen tegen het zwemmen min gegrond voor, en zijne verdediging van de zwemkunst eenigermate overbodig. Wat de opmerkingen en onderrigtingen in de zwemkunst betreft, hooren wij overal in dit boekje den man van meer dan gewone ervaring spreken. De opgegevene middelen, om zich zonder gevaar in de zwemkunst te oefenen, en het voorgestelde plan voor eene zwemschool, door de bijgevoegde platen aanschouwelijk gemaakt, verdienen de opmerking van ouders en opvoeders, en over het geheel van allen, die zich in het zwemmen willen oefenen. Als zoodanig kunnen wij des Schrijvers arbeid aan alle belanghebbenden en belangstellenden met ruimte aanbevelen.

Magazijn voor jonge Jufvrouwen, of aankomende Meisjes, van Mevr. LE PRINCE DE BEAUMONT, *omgewerkt door* A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *II Deelen. Te Breda, bij* Broese en Comp. 1829. *In kl. 8vo. Te zamen XXII en* 574 *bl. f* 3 - 60.

De achtingwaardige *Nederlandsche* Schrijfster, aan welke onze jeugdige lezeresfen reeds zoo vele leerzame en smaakvolle geschriften te danken hebben, zet in deze twee deelen het werk voort, van hetwelk de twee eerste deelen reeds in het jaar 1819, onder den titel van *Magazijn voor Kinderen*, in het licht verschenen. Offchoon, namelijk, de titel thans is *Magazijn voor jonge Jufvrouwen*, is het de voortzetting der omwerking van het bekende Magazijn van Mevr. LE PRINCE DE BEAUMONT, welke wij in het thans aangekondigde werk ontvangen, en van welke wij nog twee deelen, onder den titel: *Magazijn voor volwasfene Meisjes*, te wachten hebben. De tegenwoordige aflevering beantwoordt in allen deele aan de verwachting, die men met regt hebben mag van de omwerking door zulk eene bekwame hand van een reeds, in het oorspronkelijke, zoo beroemd werk. Van al het goede is gebruik gemaakt, en het verouderde, thans minder doelmatige, is vervangen door zulke stukken, welke overeenstemmen met de vorderingen in kennis en de veredeling van den smaak in onzen leeftijd. Nadat de beide eerste deelen van dit Magazijn reeds bekend zijn, als eene voortreffelijke handleiding voor onderwijzeresfen tot inrigting van haar verkeer met en te geven onderwijs aan leerlingen van den fatsoenlijken stand, en als uitmuntend voedsel voor den geest en het hart van jeugdige lezeresfen, hopen wij te kunnen voilstaan met de getuigenis, dat ook het thans aangekondigde in denzelfden geest als het vroeger in het licht verschenene gesteld is, en allerwegen blijken draagt van de bekwaamheid en ijver der Uitgeefster. Of men, tot vermijding van het meer gemeenzame *gij*, in den eersten naamval, *u* mag gebruiken, trekken wij in twijfel. Zelfs in het mondelinge gesprek is deze gewoonte meer navolging van vreemden, die daar wel niet altijd even gemakkelijk kan vermeden worden, maar, naar ons oordeel, vooral niet moet aangemoedigd worden in een boek, dat, naar deszelfs strekking, tot een voorbeeld zal dienen, om zich behoorlijk uit te drukken. Indien *Cecile* had gezegd:

„ gij, Mevrouw, hebt dit reeds behandeld," komt het ons voor, dat zij zich even gevoegelijk en, ieder vooroordeel ter zijde gesteld, even fatsoenlijk had uitgedrukt, als nu zij zegt: „ u hebt dit reeds behandeld." Niettegenstaande deze kleine aanmerking, welke wij meer maken, om aan ons aanprijzend oordeel van het geheel het gewigt der onpartijdigheid bij te zetten, hebben wij ook den stijl aangenaam, vol afwisseling en geheel berekend naar de behandelde onderwerpen en de sprekende personen bevonden. Wij wenschen dus aan Mevr. VAN MEERTEN dat gunstig onthaal toe voor haren arbeid, hetwelk haar tot aanmoediging kan dienen; en, strekt ook dit werkje tot bewijs van den hoogen trap van volmaking, dien de opvoedingskunst ook voor meisjes van aanzienlijken stand bereikt heeft in ons vaderland, zoo toone onze landaard, door begunstiging van eenen arbeid als die der Uitgeefster van hetzelve, het bezit van zulke onderwijzeressen op den regten prijs te waarderen.

Herinnering van Nederlands Verlossing en Herstelling in 1813, en de Overwinning bij Waterloo, in 1815. Door W. VAN DEN HOONAARD, *Onderwijzer te Hillegersberg. Nieuwe Uitgave. Met Plaatjes. Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1830. *In kl. 8vo. 95 Bl. f* : - 90.

WILLEM IJSBRANDSZ. BONTEKOE. *Een Geschiedkundig Tafereel voor de Nederlandsche Jeugd. Met Platen. Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1829. *Klein form. 72 Bl. f* 1 - 80.

Herdrukken van boekjes voor de jeugd, op zichzelve reeds eene aanbeveling bij het jeugdige publiek, kunnen door ons niet dan bij wijze van herinnering worden vermeld. Dit volstaat dus voor No. 1; terwijl wij, wat het boekje over BONTEKOE betreft, bij ondervinding mogen getuigen, dat het een gepast en welkom vaderlandsch geschenkje voor de Nederlandsche jeugd mag heeten. Het doorloopt, in gesprekken van een' vader met zijn viertal kinderen, de lotgevallen van den braven Zeekapitein BONTEKOE, eigenlijk DECKER geheeten, en, als zoon van eenen herbergier te *Hoorn*, die *de bonte Koe* tot uithangbord had gekozen, dien bijnaam gekre-

gen hebbende, die, naar 't schijnt, zijnen waren naam heeft verdrongen. Het verhaal moet tevens, in zijn sterksprekend voorbeeld, de even nuttige als waarachtige leering staven, dat een vast vertrouwen op God onzen Voorvaderen eigen was, en standvastige manmoedigheid, kloek beleid en wijze voorzigtigheid hen boven andere zeebouwende Volken onderscheidden. —. De gekleurde prentjes, een weinig bontekoeächtig uitgevallen, voldoen aan het oogmerk. Dat tegenover den titel schijnt een kopijtje van het schilderstuk van VAN BREE, dat wij, vóór eenige jaren, op eene onzer vaderlandsche Tentoonstellingen mogten bewonderen.

Jaarboekje van Zuid-Holland, voor 1829. *In 's Gravenhage, bij* de Gebroeders van Cleef. *In kl.* 8*vo.* 296 *Bl. f* 2-:

Dit Jaarboekje bevat, behalve het gewone, eene opgaaf van alle staatsligchamen en derzelver personeel, benevens ambassades en consulaten van en bij ons, desgelijks van het bestuur van kerkelijke, letterkundige en andere genootschappen, voorts van de plaatselijke besturen, van de bevolking, uitgebreidheid, aangelegenheden en levende have, als ook de onderscheidene godsdienstige gezindten en derzelver aantal leden van elke burgerlijke gemeente, den afstand der voorname steden, benevens het verslag der gedeputeerde staten van Zuid- en Noordholland. Het bepaalt zich, ten aanzien van al het opgenoemde, overeenkomstig den titel, wel meest tot Zuidholland; maar, behalve dat het geheele algemeene bestuur hieronder betrokken is, zoo neemt het ook buitendien Noordholland niet zelden mede op. En tot meerder gemak gaat een algemeene inhoud voorop en een alphabetische bladwijzer achteraan. Het is dus gewis een zeer bruikbaar en algemeen nuttig boekje, waarvan wij alleen wenschen, dat men zich in de opgave niet verlate op de aanwijzing van vrachtvrije brieven, maar op eigen naauwkeurig onderzoek ter regter plaatse; kunnende Recensent niet ontkennen, dat hij ten aanzien van collegiën, van welke hijzelf lid en voorzitter is, hetzij eenige onvolledigheid, hetzij kleine misstellingen ontdekt heeft.

Boekbesch. hier boven, bl. 312, staat, van SIEGENBEEK's *Woordenboek, Vierde Druk*, lees *Herziene Druk.*

BOEKBESCHOUWING.

Bijbeloefeningen over uitgezochte plaatsen des Ouden Testaments, in Leerredenen; door A. C. ROMSWINCKEL, *Predikant te Dordrecht. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1829. *In gr.* 8vo. *XII en* 322 *bl. f* 3 - 30.

Bijbeloefeningen in Leerredenen! Wat men er van zeggen moge, wij houden deze benaming voor ongepast. De Eerw. ROMSWINCKEL heeft hier zeker het gezag voor zich van eenen man, dien wij als een der grootste sieraden onzer Nederlandsche Protestantsche Kerk vereeren, en van wien wij ongaarne verschillen, van den Hoogleeraar HERINGA, op wiens voorbeeld de Schrijver zich ook beroept in zijn Voorberigt. Maar wij zien niet, wat men tot hare verdediging kan bijbrengen. En het bevreemdt ons te meer, dat de Heer ROMSWINCKEL deze benaming gekozen heeft, daar hij in datzelfde Voorberigt de *Institutio Oratoris Sacri* van Prof. VAN HENGEL aanhaalt, die in dit werk zeer juist heeft aangewezen, wat men eigenlijk door *Bijbeloefeningen* heeft te verstaan. Het zijn, namelijk, verklaringen van grootere gedeelten der H. Schrift, waarbij men den tekst van stuk tot stuk nagaat en opheldert, met tusschengevoegde korte praktikale aanmerkingen. Giet men nu deze opstellen in een' anderen vorm, dan gaat het kenmerkende van Bijbeloefeningen verloren, en het worden *Preken* — gelijk dan ook *deze* Bijbeloefeningen in Leerredenen, met uitzondering der *vierde* en *zevende*, niet anders zijn dan — *Preken over lange teksten.*

Dan, genoeg van den titel. De Schrijver zegt aan het slot zijner Voorrede: „Moge al de gekozene benaming „minder behagen; bijaldien slechts de inhoud van dezen „bundel den toegenegen' Lezer niet misvallig zij, zal „deszelfs uitgave mij geenszins berouwen." Wij gaan

alzoo over tot een kort verslag van den hoofdinhoud dezer opstellen.

De bundel bevat *tien* Leerredenen over de volgende onderwerpen:

I. *Hoe de Hemelsche Vader, van den beginne aan, zich aan de zedelijke en godsdienstige onderwijzing van den door de zonde verbijsterden mensch heeft laten gelegen zijn, blijkbaar in de geschiedenis van Kaïn en Abel;* naar *Genes.* IV: 3—15. Het tekstverhaal wordt *eerst* opgehelderd, *vervolgens* uit het aangewezen oogpunt beschouwd, en *laatstelijk* toegepast.

II. *Abraham in zijn edel gedrag omtrent Lot;* naar *Genes.* XIII. Het tekst-kapittel wordt in het *eerste* deel van vers tot vers verklaard; terwijl in het *tweede* de voortreffelijke hoedanigheden, hier door Abraham aan den dag gelegd, worden voorgesteld, en in eene korte *peroratie* ter navolging aangeprezen.

III. *Abraham door God bemoedigd, en met de herhaling en de plegtige verzekering van Deszelfs, hem gedane, belofte aangaande eene talrijke nakomelingschap verwaardigd;* naar *Genes.* XV. Op de verklaring van het geschiedverhaal in het *eerste* deel volgen in het *andere* eenige nuttige herinneringen, waartoe hetzelve gereede aanleiding geeft.

IV. *Abraham's beproeving;* naar *Genes.* XXII: 1—12. Drie bijzonderheden worden in den tekst onderscheiden en achtervolgens overwogen; als, *vooreerst*, het beproevende voorstel van God aan ABRAHAM in vs. 1 en 2 opgegeven; *ten tweede*, ABRAHAM's bereidvaardigheid ter beantwoording daaraan vs. 3—8 beschreven; en *eindelijk* de dadelijk ondernomene volvoering van hetgeen God aan ABRAHAM, ter zijner beproeving, had voorgeslagen, benevens de uitkomst daarvan, gelijk dit een en ander vs. 9, 10, 11 en 12 vermeld wordt. De verklaring van vs. 2, waarin ROMSWINCKEL van de gewone opvatting afwijkt, willen wij met zijne eigene woorden opgeven: „ Nogtans was het eigenlijk geen stel„ lig gebod, maar veelmeer slechts een opwekkend voor-

„ stel, dat ABRAHAM met die woorden ontving. Be-
„ speurt men zulks al in de gewone overzetting en in
„ andere zoo duidelijk niet; in het oorspronkelijke, ech-
„ ter, laat het zich terstond gevoelen. Te weten, het
„ woordje, in de uitdrukking *Neem nu uwen zoon*, door
„ NU vertaald, is in den grondtekst een woord van op-
„ wekking of aanmoediging, volmaakt overeenkomende
„ met ons *nu dan!* of *welaan! Nu dan! neem uwen*
„ *zoon*, of *Welaan! neem uwen zoon*, uwen eenigen
„ ,enz. zoo luidde dus letterlijk de Goddelijke aanspraak.
„ Ik merk dit aan, omdat ik meen, mij daaruit te kun-
„ nen verklaren, bij hoedanige gelegenheid die zoo bui-
„ tengewone en zware beproeving plaats had. Ik ver-
„ beelde mij namelijk den Aartsvader, voornemens zijn-
„ de, den Heere een offer te brengen. Het beste, dat
„ hij bezit, wil hij gaarne Hem toewijden. Hij overlegt
„ derhalve bij zichzelven, wat nu af te zonderen uit de
„ kudde, tot eene altaargave voor den Heere. Doch wat
„ is het schoonste stuk zijner kudde? Wat is de gansche
„ kudde? ..... Hij gevoelt het, het is alles te gering,
„ om een waardig offer te zijn aan dien God, welken hij
„ eerde. Maar heeft hij dan iets beters of edelers? ....
„ „ Ja, ABRAHAM!" " — zoo spreekt thans tot hem
„ de stem des Heeren — „ „ Ja! gij hebt iets beters,
„ „ iets edelers; gij hebt IZAÄK, uwen eenigen, uwen
„ „ geliefden. Nu dan, zoo gij waarlijk het edelste voor
„ „ Mij overhebt, en geen offer u te kostelijk zij tot
„ „ Mijne dienst; welaan dan! neem dezen uwen zoon,
„ „ ga met hem naar *Moria*, en offer hem aldaar
„ „ tot een brandoffer, ter plaatse, welke ik u nader
„ „ wijzen zal!" " — Volgens deze opvatting werd ze-
„ kerlijk aan ABRAHAM niet stellig gelast de opoffering
„ van zijnen zoon. Maar, ondertusschen, zulk een voor-
„ stel uit den mond des HEEREN was voor eenen man
„ van ABRAHAM's vroomheid vast niet minder ver-
„ bindend, ja meer verbindend nog, dan een uitdrukke-
„ lijk bevel." Bl. 92, 93.

Wij twijfelen, of deze opvatting velen aannemelijk

zal voorkomen. Rec. althans vindt daarin groote zwarigheid. En al vertaalt men ook: *welaan!* of *nu dan!* dit maakt in den grond geen verschil, en er volgt nog geenszins uit, dat deze Godspraak *geen stellig gebod, maar veelmeer slechts een opwekkend voorstel* zou behelzen.

V. *Mozes, ongezind, maar door God gedrongen, om de roeping tot verlossing van Israël te aanvaarden*; naar *Exod.* IV: 1—18. *Eerst* wordt het tekstverhaal ontvouwd; *daarna* het gedrag van MOZES, zoo als dit hier voorkomt, nader overwogen; en *eindelijk* aangetoond, hoe het beschouwde dienen kan *deels* ter bevestiging van ons geloof, *deels* ter besturing van onzen wandel. De toepassing bevat belangrijke en nuttige wenken.

VI. *Israëls overtogt door de Roode zee, en het omkomen van Pharao met zijn leger in dezelve*; naar *Exod.* XIV: 15—31. Deze gebeurtenis wordt beschouwd *eerst* in hare gansche toedragt; *daarna* in hare gewigtige strekking, en *eindelijk* in hare nuttige leering. Verlangt gij te weten, Lezers! hoe dit wonder door den Prediker wordt voorgesteld? Verneemt het wederom met zijne eigene woorden: „ Liever, dan dat wij willekeurige verklaringen zouden omhelzen, houden wij ons aan de „ duidelijke letter van den tekst. En dan stellen wij ons „ de zaak in dezer voege voor. Er waait gedurende den „ ganschen nacht – dat is van den avond tot aan den „ morgen — een geweldig sterke wind dwars over den „ zeeboezem heen. Deze wind werkt bepaaldelijk over „ eene zekere streek; scheidt aldaar het water vaneen; „ en doet alzoo midden in de zee een pad ontstaan, breed „ genoeg, om den *Israëliten*, met al hun vee, nog in „ dien eigen' nacht een' bekwamen doortogt te verschaffen. Zij treden derhalve op het drooge in de zee. En „ terwijl zij van den westelijken naar den oostelijken „ oever — welke beide oevers, op de hoogte, waar de „ overtogt moet geacht worden plaats gehad te hebben, „ twee tot drie uren gaans van elkander verwijderd zijn: „ terwijl de *Israëliten*, van den westelijken naar den „ oostelijken oever, in goede orde voorttrekken; staat

„ langs hun pad, ter wederzijden, het water opgehoopt „ en onbewegelijk, als het ware, gelijk een muur.... „ Wij ontkennen geenszins, dat, volgens deze voor„ stelling, de zaak onverklaarbaar en onbegrijpelijk is. „ Maar juist als zoodanig, als een verbazend wonder „ wordt zij hier, en ook overal elders in de H. Schrift, „ opgegeven." Bl. 168, 169. — Het komt ons voor, dat de voorstelling, welke men bij VAN DER PALM (zie vooral zijnen *Bijbel voor de Jeugd*) en anderen van deze gebeurtenis vindt, veel aannemelijker is, terwijl zij echter verre af is van willekeurig te zijn of met de letter van den tekst te strijden. Door die opvatting, gelijk de Hoogl. VAN DER PALM te regt aanmerkt, wordt wel het *wonderbare*, het *wonderlijke* van het geval verminderd, maar geenszins het *wonder* weggenomen; integendeel verschijnt dit in een schooner, den God der Natuur veel waardiger licht. Voor het overige behelst het *derde* of toepasselijk deel dezer preek wederom veel waars en goeds.

VII. *David, Nabal en Abigaïl;* naar 1 *Sam.* XXV: 2—35. Vier bijzonderheden worden in dit verhaal onderscheiden en achtervolgens overwogen: *vooreerst*, NABAL'S grove en beleedigende onbescheidenheid jegens DAVID; *ten tweede*, DAVID'S opbruisende gramschap en voorgenomene wraakoefening deswege; *ten derde*, ABIGAÏL'S voorzigtige poging tot stilling en afwending van dezelve; en eindelijk, *ten vierde*, de heilzame uitwerking daarvan op DAVID'S gemoed.

VIII. *David en Barzillai;* naar 2 *Sam.* XIX: 31—39. *Eerst* wordt het geschiedverhaal opgehelderd; *dan* nader stilgestaan bij hetgeen in de hier voorkomende personen ons meest treft (DAVID'S *dankbaarheid* en BARZILLAI'S *verstandige denk- en handelwijze*); *eindelijk* uit het beschouwde lessen van wijsheid en deugd opgezameld. — Deze preek is, meer dan eenige andere in dezen bundel, uitgerekt en vol herhalingen.

IX. *Die God vreest, is welgelukzalig;* naar *Psalm* I. Het lied wordt verklaard en toegepast. Of de ontleding

van den Pſalm van den ſmaak des Predikers getuige, moge elk Lezer beſliſſen. Men neme ſlechts het begin: „ In „ de eerſte plaats zou ik dan *den Pſalm voor u ophel-* „ *deren.* Gelijk reeds gezegd is; *het geluk van den* „ *Godvreezende* maakt deszelfs inhoud uit. Namelijk dit „ geluk wordt geprezen, in de twee eerſte verzen; hier- „ op wordt, in de twee volgende verzen, het daar voor- „ geſtelde door vergelijking en tegenſtelling uitgebreid; „ terwijl eindelijk, in de beide laatſte verzen, al het „ voorgeſtelde nadrukkelijk bevestigd wordt."

„ In de twee eerſte verzen wordt het geluk van den „ Godvreezende aldus *geprezen*: *Welgelukzalig is de* „ *man* enz. De Godvreezende, welks (wiens) geluk de „ heilige Dichter prijst en verheft, wordt derhalve niet „ ſlechts eenvoudiglijk genoemd, maar tevens op twee- „ derlei manieren beſchreven; *eerst* ontkennender- en *daar-* „ *na* ſtellenderwijze."

„ *Ontkennenderwijze* beſchrijft hem de Dichter enz. „ enz. enz. Bl. 267, 268."

De Prediker gaat vervolgens dus ter toepasſing over: „ Na deze opheldering van den Pſalm, zal hij wel voor „ u allen volkomen verſtaanbaar en duidelijk zijn." Dat gelooven wij ook. „ Zou ik mij ook niet mogen vleijen, „ Aand.! dat velen uwer deszelfs ſchoonheid gevoelen?" Dat gelooven wij minder.

X. *De heilzame werking van het vertrouwen op God, zoo als dezelve in David op te merken is;* naar *Pſalm* XXVII. Het gedicht wordt *eerst* van ſtuk tot ſtuk nagegaan; *voorts* wordt in hetzelve onderſcheidenlijk opgemerkt de weldadige werking van het vertrouwen op God, welke zich hier in DAVID vertoont; (bl. 307, 308: „ En welke weldadige werking van het vertrouwen op „ God, dat DAVID bezielde, vertoont zich dan in „ hem, naar den beſchouwden Pſalm? De heilzame „ werking van DAVID's vertrouwen openbaart zich, „ naar denzelven, in verſchillende bijzonderheden; doch „ meest en voornamelijk in deze vijf: het ſchiep hem „ vreugde in het hart; het ſterkte hem met moed; het

„ vervulde hem met liefde en heerschende gezindheid tot „ de dienst van God; het maakte hem vrijmoedig in het „ gebed; en het deed hem onwankelbaar zich verlaten „ op Gods beloftenissen. — Welaan, Toeh.! vernieuwt „ uwe aandacht, opdat ik u het daar opgenoemde bij de „ stukken, schoon nogtans kortelijk, aanwijze);" *eindelijk* daaruit aanleiding genomen, om tot het aankweeken van zulk een vertrouwen op te wekken.

En nu de slotsom van ons beoordeelend verslag? Wij hebben de gekozene benaming afgekeurd; doch daar wil de Schrijver over heen stappen: *bijaldien slechts de inhoud van dezen bundel den toegenegen' Lezer niet misvallig zij*, zal deszelfs uitgave hem geenszins berouwen. Nu, wat Rec. betreft, hij ontkent niet, dat er veel waars en stichtelijks in dezen bundel gevonden wordt; maar indien dit eene voldoende reden is voor elken Prediker ter uitgave van zijnen kanselarbeid, goede Hemel! met welk een' vloed van preken loopen wij dan nog gevaar van overstroomd te worden!

Wij mogen ten slotte niet nalaten op te merken, dat den Steller dezer Leerredenen het gebrek van velen onzer Kanselredenaars aankleeft. Wij bedoelen dat groote gebrek van een' matten, slependen, sopperigen stijl, die door de opeenstapeling van *synonyme* woorden en spreekwijzen alle kracht en gloed verliest. In het belang onzer letterkunde in het algemeen en der kanselwelsprekendheid in het bijzonder achten wij het noodig, daarop den Eerw. ROMSWINCKEL en allen, die aan hetzelfde euvel mank gaan, opmerkzaam te maken, door het aanvoeren van enkele staaltjes, uit een' grooten voorraad gekozen.

Reeds bl. 3 onderaan lezen wij: „ om voorts nog, „ ten besluite, met u te letten, op hetgeen hier tot onze „ leering valt *op te merken of te bedenken*." Daarop volgt onmiddellijk: „ Hetgeen in den tekst te boek ge- „ steld is, *vereischt en verdient eene zorgvuldige en* „ *naauwkeurige toelichting*." — Bl. 9: „ en dat hij „ daarom tegen de zonde, die zoo gevaarlijke vijandin, „ behoorde op zijne hoede te wezen, *dezelve tegen te*

„ *gaan*, *te beteugelen en te bedwingen.*" — Bl. 11 vinden wij deze omschrijving van KAÏN's vraag: *ben ik mijns broeders hoeder?*: „ Behoef ik ook over hem te „ waken, of voor hem te zorgen? Ben ik over hem „ gesteld, om hem te behoeden?" Hoe mat! — Bl. 17: „ Namelijk wij willen zien, hoe ons hier *als in* „ *een duidelijk sprekend voorbeeld*, *als in eene treffe-* „ *lijke proeve voorgesteld*, *als in een levendig tafereel* „ *gemaald worde:* hoe de Hemelsche vader, van den „ beginne aan, werkzaam geweest is tot zedelijke en „ godsdienstige onderwijzing van den door de zonde ver- „ bijsterden mensch; hoe HIJ hem, gelijk een vader zijn „ kind, naar zijne vatbaarheid en behoefte, en met zoo- „ veel wijsheid als liefde, *ter zijner teregtleiding*, *ter* „ *zijner verbetering en behoudenis vermaande en onder-* „ *rigtte.*" — Bl. 42: „ dat hij alleenlijk aanmerkte de „ schoonheid en de vruchtbaarheid der landstreek, zon- „ der zich er om te bekommeren, of ook *de zedeloosheid*, „ *de snoodheid en goddeloosheid* van derzelver bewoners „ voor hem *gevaarlijk en verderfelijk* konden worden. „ En hij heeft naderhand deze *onbezonnenheid en dwaas-* „ *heid* duur moeten betalen." — Bl. 56 en 57: „ On- „ der de vele en velerlei merkwaardige bijzonderheden, „ waarvan ABRAHAM's geschiedenis *vol is*, *van het* „ *begin tot aan het einde*, *verdient voorzeker*, *ja ver-* „ *dient inzonderheid* mede geteld te worden, hetgeen „ in het kapittel, dat wij daar gelezen hebben, beschre- „ ven staat. Hetzelve betreft het voorgevallene tusschen „ den Allerhoogste en ABRAHAM, toen deze eens „ door eene vlaag van *neerslagtigheid en droefgeestigheid* „ overvallen geworden was. Het verhaalt ons, hoe deze „ vrome dienaar en vriend van God, *door Deszelfs min-* „ *zame toespraak en herhaalde*, *ja zinnelijk en plegtig* „ *bevestigde*, *belofte*, *getroost*, *opgebeurd en bemoe-* „ *digd werd.*" — Bl. 72: „ Het mogt hem gebeuren, „ in eene vlaag van *neerslagtigheid en droefgeestigheid*, „ door Gods vriendelijke toespraak, *vertroost en bemoe-* „ *digd* te worden. Het mogt hem gebeuren, nopens

„ hetgeen hij vurigst *verlangde en wenschte*, Gods *uit-* „ *drukkelijke toezegging en ſtellige belofte* te bekomen. „ Het mogt hem gebeuren, deze hem gedane *toezegging* „ *en belofte* zinnelijk en plegtig, en op de meest gerust- „ ſtellende wijze, *bevestigd en geſtaafd* te zien." — Bl. 185: „ Na, door plaag op plaag, vreeſelijkst geſtraft „ en geteisterd te zijn, hadden zij ten laatſte voor Hem „ gebukt, en hadden zij Israël — het voorwerp *van hunne* „ *verachting, van hunne mishandeling, van hunne* „ *verguizing, van hunne wreedheid, het onſchuldige* „ *voorwerp van hunne gruwzame ongeregtigheid* — laten „ uittrekken uit Egypte." — Bl. 223: „ *Toen* (aldus „ lezen wij aan het begin der genoemde verzen) *zeide* „ DAVID *tot* ABIGAÏL: „ „ *Gezegend* — gedankt, „ „ geloofd en geprezen — *zij de Heere, de God Israëls,* „ „ *die u te dezen dage mij te gemoet gezonden heeft!* „ „ *En gezegend* — gedankt en geprezen — zij uw raad; „ „ hetgeen gij gedaan hebt, uwe voorzigtigheid en ſchran- „ „ derheid, uw wijs overleg, de gepaste middelen, „ „ welke gij te werk geſteld, de verſtandige maatrege- „ „ len, welke gij genomen hebt, om mijnen toorn te „ „ bedaren en mijne gramſchap te ſtillen, om mij te „ „ wederhouden van het kwaad te volbrengen, welks „ „ bedrijving ik beſloten had! *En gezegend zijt gij* — „ „ ja, gedankt zijt ook gij zelve, *dat gij mij te dezen* „ „ *dage geweerd*, verhinderd en belet *hebt van te ko-* „ „ *men* enz." "

Dan, reeds genoeg. Wij eindigen met de woorden van HERDER (*Fragmente zur Deutſchen Literatur.* Dritte Sammlung. *Sollen wir Ciceronen auf den Kanzeln haben?*): „ Wo ſchleppt ſich die Sprache mehr, als auf „ den Kanzeln? — Hier, wo man das Verſtändliche des „ Vortrages ſo oft darein ſetzt, mit einem Schwall von „ Worten nichts zu ſagen, den Perioden in ſeine fürch- „ terliche Glieder zu ordnen, um einen Paniſchen Schau- „ der einzujagen. Wie oft hört man einen Gedanken „ nach dieſem Zuſchnitt: „ Wenn wir um uns umher- „ „ ſchauen — wenn wir — wenn wir — weil es — ſo

„ „ werden wir gewahr, dasſ die Menſchen Sünder ſind:"
„ dies ist die gewöhnliche Homiletiſche Schlachtordnung,
„ die Bindewörter, und Beiwörter, und Hulfswörter,
„ und Synonymen, und periodiſche Theile in Ueberflusz
„ hat, um den Mangel an Gedanken zu verbergen, die
„ das Ohr übertäubet, um nicht die Leere des Verſtandes
„ zu zeigen; dies ist der flieszende Vortrag, der vor
„ dem Esſen heilſamen Appetit, und nach dem Esſen
„ einen ſanften Schlaf machet."

Het Euangelie, eene bron van troost en bemoediging onder de bezwaren van het menſchelijk leven. Door H. BIELEVELT, *Onderwijzer in de Godsdienst te Utrecht. II Stukjes. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen. 1827 *en* 1829. *In. gr.* 8vo. *Te zamen VIII en* 310 *bl. f* 3-:

Onder de verblijdende verſchijnſelen van onzen leeftijd behoort het voorzeker, dat er Onderwijzers in de Godsdienst gevonden worden, die zoodanige blijken van kennis en Christelijke denkwijze kunnen geven. Over het geheel las Rec. de beide ſtukjes met genoegen; dezelve zijn ſtichtelijk, en in een' goeden geest geſchreven. Wat men hier heeft te verwachten, geeft de Heer BIELEVELT in het korte voorberigt met de volgende woorden te kennen: „ Zij, die, hunner hooge waarde gedachtig, gaarne het doel van hun aanzijn willen bereiken, die hun deel genieten (*hebben*) van de onſpoeden dezer aarde, maar die ook dankbaar het goede opzamelen, dat zich op den levensweg aanbiedt, zullen misſchien hier en daar iets tot leering, bemoediging en vertroosting vinden; — en voor hen heb ik gaarne nuttig willen zijn." Naar aanleiding van ſchriftuurplaatſen behandelt de Schrijver in eenentwintig korte opſtellen eenige belangrijke onderwerpen, die allen eene nuttige ſtrekking hebben, om kennis der waarheid te

bevorderen, welke naar de godzaligheid is. Taal en ſtijl zijn vrij goed, behalve dat meermalen de vierde naamval in plaats van den eerſten ſtaat, en ook weleens een min gepast woord werd gekozen, b. v. *loon, aan een' godzaligen wandel vastgehecht*, bl. 24. en *zijne* (JEZUS) *afgematte ziel keerde tot het werktuigelijk* (*werkelijk?*) *leven terug*, bl. 39. Ook op zaken valt hier en daar wel iets aan te merken. Is het waar, wat bl. 32 in het algemeen wordt gezegd, dat *de kindſche jaren tot ſterven de ſchoonſte zijn?* Het voorbeeld van *den zondaar, die zich, na een leven, toegewijd aan ongeregtigheid, misſchien aan den avond van hetzelve, tot God bekeert*, is ongelukkig bijgebragt, om de zaligheid van vroeg geſtorven kinderen te bewijzen. Vanwaar heeft BIELEVELT, bl. 77, dat PETRUS met de andere jongeren vuur van den hemel wenschte? De Evangelist LUKAS (IX: 54) noemt JACOBUS en JOANNES. Voorts geeft Rec. den Schrijver in bedenking, of *alles*, wat hij over *opſtanding* en *wederzien* zegt, wel gegrond is. Dat men toch niet te veel poge te bewijzen, en in ſchriftuurplaatſen geen' anderen zin legge, dan dezelve blijkens den zamenhang hebben! Op bl. 191 ſchrijft BIELEVELT, dat de vijanden van JEZUS beſloten hadden, Hem op het *Paaschfeest* te dooden; het tegendeel lezen wij MATTH. XXVI: 5. Betrekkelijk den tijd van den intogt binnen Jeruzalem en het gastmaal ten huize van SIMON vergelijke BIELEVELT JOAN. XII: 1—12. Zag JEZUS het geheele elftal *medegeſleept?* MARKUS (XIV: 4) zegt, dat het *ſommigen* waren, terwijl JOANNES met name den *verrrader* noemt, die door zijne voorgewende bezorgdheid voor de armen het oordeel van dezen en genen der Apostelen voor een oogenblik wist te verbijsteren. De Schrijver zal toch bl. 289 wel niet willen beweren, dat werkelijk de *Godheid*, als zoodanig, in Gethſemané *geleden* hebbe?

Deze aanmerkingen hebben geenszins ten doel, de waarde van het werkje te verkleinen, maar den Schrijver eenige wenken te geven, daar deze, blijkens het voorbe-

rigt, hem welkom zullen zijn. Moge hij de aangename voldoening hebben, dat het tweede ſtukje even goed, als het eerſte, ontvangen worde, en, onder den Goddelijken zegen, iets toebrenge ter uitbreiding van het Rijk der Waarheid!

STUBER *en* OBERLIN, *twee edele Predikanten in den Elzas. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1829. *In gr. 8vo. 70 Bl. f* : - 60.

Beide de op den titel genoemde mannen bedienden het predikambt in het zoogenaamde *Steinthal* in den *Elzas*, vóór hun verblijf in hetzelve eene bijna geheel woeste landſtreek, welker bewoners, in eenen half wilden toeſtand, in de diepſte ellende en onwetendheid verkeerden. Nadat de aanvang tot hunne beſchaving en verbetering door den Heer STUBER in het jaar 1750 onder zeer afſchrikkende omſtandigheden gemaakt was, werd deze zestien jaren later opgevolgd door den Heer OBERLIN, die het aangevangen werk voortzette en voltooide, eerst in het jaar 1826 is overleden, en de bewoners van het *Steinthal*, ten gevolge der onvermoeide pogingen en opofferingen van hem en zijnen voorganger, heeft achtergelaten in eenen te voren nooit genoten bloei en welvaart, zoo wel ten aanzien van hunne tijdelijke omſtandigheden, als van hunne zedelijke en godsdienſtige geſteldheid. Veel van datgene, wat wij door deze voortreffelijke mannen hier verrigt zien, moge, bij den bloei en hoogen trap van volmaking van het volksonderwijs in ons vaderland, bij de aanmoediging en onderſteuning van alle takken van nijverheid door onze regering, buiten den omvang liggen van den werkkring des Evangeliebedienaars in ons vaderland; met dat al verdient de edele geest van onvermoeide menſchenliefde dezer mannen ook onder ons bekend te worden. Te meer verdient dit boekje de aandacht van alle weldenkenden, omdat het in hetzelve niet ontbreekt aan verſtandige wenken, die, opgevolgd zijnde, ook in

andere omstandigheden van algemeen nut kunnen zijn voor alle menschenvrienden, om op anderen weldadig te kunnen werken. Hooren wij onder anderen slechts STUBER in eenen brief aan zijnen vriend OBERLIN: „Het beste is, dat wij onmiddellijk slechts voor de „zielen der *Steinthalers* zorgen. Worden zij Christe„nen, dan worden zij van zelve iets meer verstandig, „werkzaam, voorzigtig enz., en dan zouden zij juist „goed zijn — zij zullen hunne edele vrijheid behou„den, geene slaven van den Mammon, maar ook geene „lediggangers zijn. Wil men hun veel voorzeggen, „hen in allerlei vormen persen, tot dit en dat overha„len, dan maakt men zich bij hen slechts lastig en „verdacht; maar liet men hen volkomen aan hun zin „over, en arbeidde men slechts in liefde en trouw aan „hunne zielen, zoo zou men veelligt met den meesten „zegen arbeiden."

De Eerw. D. A. DE GROOT, van wien het Nederlandsch publiek deze verzameling van berigten over STUBER en OBERLIN ontvangt, heeft dus aanspraak op deszelfs dank. Moge zijn wensch vervuld worden, dat dit geschrift verstrekke, om ieder op te wekken, in zijnen kring al dat goede te bewerken, waartoe hij in staat is!

Waarnemingen over het delirium tremens, of (de) Dronkaardsziekte; door Dr. GEORG BARKHAUSEN, *tweede Geneesheer aan het Zieken- en Krankzinnigenhuis te Bremen. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* G. GREEVE, *Med. et Chir. Doct. te Utrecht. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1829. *In gr. 8vo. VIII en* 231 *bl. f* 1-80.

Weinig ziekten zijn er, die in de laatste jaren meer gerucht gemaakt hebben, dan het zoogenoemde *delirium*

tremens. Bijna ieder journaal bevatte waarnemingen van gelukkige genezingen, (de ongelukkig afgeloopen gevallen worden zelden opgegeven) en genoegzaam algemeen werd het *opium* als *specificum* geroemd. De geleêrde Schrijver beklaagt zich niet te onregt over deze eenzijdige behandeling, en houdt het, wegens de verwarring van begrippen, voor noodig, de zaak nader te onderzoeken en toe te lichten. Volgens hem is *delirium tremens* die ziekte, welke iemand slechts na langdurig misbruik van sterken drank aanvalt, zich bij voorkeur door afwijkingen van de hersen- en zenuwwerkingen kenmerkt, somtijds met, somtijds zonder koorts voorkomt, zich door groote neiging tot *collapsus* kenschetst, en slechts door een' kritischen slaap kan weggenomen worden.

De ziekte wordt in een acuut en chronisch, idiopathisch en symptomatisch, sthenisch en asthenisch *delirium tremens* verdeeld. Derzelver wezenlijke verschijnselen zijn: slapeloosheid, ijlen, en eene bijzondere, eigenaardige misleiding der zinnen. Den aard der ziekte beschouwt de Schrijver meer in congestie (vooral aderlijke), minder in ware ontsteking gelegen te zijn; welk gevoelen hij door de uitkomst der lijkopeningen tracht aan te dringen, die op eene overprikkeling der hersenen door het gestadig misbruik van geestrijke vochten henenwijzen, welke (gelijk hij zegt) in het begin zuiver dynamisch, eindelijk materiële veranderingen in de hersenen voortbrengt; kunnende deze laatsten bij de bestaande ziekte aanwezig zijn, of niet. Meer duidelijke sporen van ontsteking zijn alleen aan het sthenisch karakter der ziekte eigen, in welk geval dezelve meer overeenkomt met *phrenitis*; terwijl het in andere gevallen nader grenst aan *mania*, tusschen welke beiden het, naar des Schrijvers oordeel, in het ziektekundig systema behoort geplaatst te worden. Wat lager wordt het bij eenen aanhoudenden roes vergeleken.

Aangaande de therapeutische behandeling berigt de Heer BARKHAUSEN, dat de ligtste graad van zelf door slaap wordt opgeheven; dat het echter gevaarlijk zijn zou,

het hierop te laten aankomen; dat dwangmiddelen schadelijk zijn, eene meer zachte leiding daarentegen nuttig, en voegt er het bekende omtrent de psychische kuur van krankzinnigen bij; vooral moet van rust en slaap de genezing verwacht worden. Dat in den acuten vorm het antiphlogistisch geneesplan, in den chronischen het meer opwekkend te stade komt, laat zich ligtelijk bevatten. Intusschen raadt de Schrijver alle behoedzaamheid aan in het doen van bloedontlastingen, zoowel algemeene, als plaatselijke (hetgeen bij het overprikkeld en uitgeput gestel van dronkaards niet bevreemden kan). Meer nut is van de zuren te verwachten. Boven allen roemt de Schrijver den braakwijnsteen, tot walging toe gegeven. Voorts koude begietingen en omslagen om het hoofd bij aanmerkelijke congestie, en bij het sthenisch *delirium* eene *tenuis diaeta*. In het asthenisch *delirium tremens* het *opium* van ½ gr. alle 2 uren tot 1 gr., soms 2 gr., tot dat er slaap op volgt. Met voordeel heeft zich ook de Schrijver bediend van den *campher* en het vlugtig *ammonium* in grootere giften. Eindelijk het chronisch *delirium* is zeer moeijelijk te behandelen en nog moeijelijker te genezen. Daartegen wordt het afwisselend gebruik van braakwijnsteen en *opium*, vooral bij ontbrekende nachtrust, enkele tegen den avond gegevene grootere giften van *opium* aangeprezen, van welke evenwel, zoodra er organische veranderingen der hersenen bestaan, gelijk van alle andere middelen, luttel te verwachten is. De 3 eerste hier medegedeelde gevallen pleiten voor het afwisselend gebruik van *opium* en *elix. ac. Hall.*, de 8 volgende voor dat der braakmiddelen; het 12de en 13de doet den uitslag eener meer gemengde behandeling kennen, waarin de Schrijver met veel openhartigheid zijne begane misslagen erkent. Ten laatste zijn met dezelfde openhartigheid eenige gevallen met ongelukkige uitkomst, benevens de lijkopeningen, opgeteekend; waarbij eene onpartijdige beoordeeling van des Schrijvers eigene geneeswijze gevoegd is.

Jammer, dat deze niet onbelangrijke bijdrage tot de kennis van het *delirium tremens* niet met meer zorg van taalfouten gezuiverd is.

Natuurlijke Geschiedenis van den Mensch; door B. G. E. DE LAVILLE, *Graaf* DE LACÉPÈDE. *Voorafgegaan van de Geschiedkundige Lofrede op den Auteur, door den Baron* G. CUVIER, *vasten Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Te Rotterdam, bij* de Wed. J. Allart. 1829. *In gr. 8vo. VIII, 54 en 144 bl. f* 1-90.

Er kan naauwelijks een gewigtiger gedeelte der Natuurlijke Geschiedenis bestaan, dan dat, hetwelk den Mensch zelven tot onderwerp heeft. De kennis der bewerktuigde schepping, en vooral die van het dierenrijk, verkrijgt een hooger belang, wanneer men haar in verband brengt met die van den mensch, welke, als het volkomenste wezen, aan het hoofd der dieren staat. Dit belangrijk onderwerp is dan ook door verscheidene Geleerden in afzonderlijke geschriften behandeld, hoezeer ons altijd nog de juiste grenzen ontbreken, welke de natuurlijke geschiedenis van den mensch van *anthropologie*, *physiologie* en andere verwante wetenschappen afscheiden. Volgens ons begrip bevat de natuurlijke geschiedenis van den mensch zoowel *anatomie* en *physiologie* als *psychologie*, en onderscheidt zich niet van de *anthropologie*, dan door het meer beperkt gebruik, hetwelk sommigen van dit laatste woord hebben gemaakt. De hoofdtrekken zelfs der geschiedenis des menschdoms en der menschelijke beschaving moeten in eene volledige natuurlijke geschiedenis van den mensch niet ontbreken. Zoo lang echter het begrip, dat men zich van deze wetenschap vormen moet, niet nader bepaald en omschreven is, kan men moeijelijk nagaan, in hoeverre eenig geschrift over de natuurlijke geschiedenis van den mensch aan de eischen der volledigheid beantwoordt. Deze aanmerkingen drongen zich aan ons op, bij de lezing van het voor ons liggend geschrift van den beroemden LACÉPÈDE. Ziehier, op welk eene wijze deze Schrijver zijne taak heeft volbragt, en een, door hem-

zelven onmetelijk genoemd, onderwerp in weinige bladen heeft trachten te omvatten.

Hij begint met den mensch af te malen in zijne individuéle ontwikkeling van de geboorte af, en verzelt hem, zoo als HALLER eenmaal bij eene dergelijke beschouwing zich uitdrukte, van de wieg tot het graf. In deze beschouwing tot den volwassen leeftijd gekomen, vindt hij gelegenheid om iets te zeggen over de bewerktuiging van den mensch, zijne geschiktheid tot den opgerigten stand en gang, zoo wel als over 's menschen geestvermogens, en over het gewigtig middel, waardoor wij onze denkbeelden bewaren, uitbreiden, zuiveren en aan anderen kunnen mededeelen, de *taal*. Vervolgens schetst hij ons de trapswijze afneming van krachten en vermindering van vermogens, welke den ouderdom kenmerken, en den, door ouderdom veroorzaakten, dood voorafgaan, en voegt hierbij eenige opmerkingen over de sterfélijkheid op onderscheidene levensjaren. Hierop volgen nog eenige trekken uit de vier levenstijdperken van den mensch, in een oratorisch tafereel, genomen uit des Schrijvers *Poëtique de la Musique*.

Na aldus den individuélen mensch te hebben beschouwd, vestigt de Schrijver onze aandacht op het menschelijk geslacht en het ontstaan der Maatschappij, welke door hem theoretisch worden beschouwd. Daarna leert hij den invloed opmerken, dien luchtgesteldheid, verschil van landstreek en water op het menschelijk geslacht gehad hebben, en beschouwt de rassen der menschensoort als voortbrengselen dezer oorzaken. Hij onderscheidt drie hoofdrassen, het *Kaukasische*, het *Mongoolsche* en het *Ethiopische*. *Amerika* is, volgens hem, voor het Noordelijk gedeelte uit Noordoostelijk *Azië*, voor het Zuidelijk gedeelte uit de menigvuldige eilanden der stille Zuidzee bevolkt. Na de beschouwing der menschenrassen spreekt de Schrijver met een woord over *Crétins* en *Albino's*.

Groot is de invloed van de luchtgesteldheid op den mensch; maar groot is tevens ook de invloed, dien de beschaafde mensch wederkeerig op de luchtgesteldheid en

op alle de hem omringende voorwerpen uitoefent. Eene levendige ſchilderij van dien invloed, en een kort overzigt van den voortgang der beſchaving, beſluit het geheele werk.

Uit dit kort verſlag ziet men, dat de Schrijver een' gelukkigen greep gedaan heeft, en in de ſchikking zijner deelen met talent is te werk gegaan. Op verſcheidene deelen, echter, zijn gegronde aanmerkingen te maken, en het geheel is onvolledig en oppervlakkig, vooral omdat hier de trekken ontbreken, welke den mensch ligchamelijk van de dieren onderſcheiden, en wier behandeling ongetwijfeld tot het onderwerp van dit boek behoort, hoedanig men dan ook over het begrip verſchillen moge, dat men aan eene natuurlijke geſchiedenis van den mensch gehecht wil hebben. Het oorſpronkelijke vooral levert eene aangename lectuur op, door den ſchoonen ſtijl, welke den vriend en navolger van BUFFON kenſchetst, hoezeer dezelve hier en daar met kunſtige ſchoonheden meer beladen dan verſierd is. De geſchiedkundige Lofrede op den Schrijver van den Baron CUVIER, die het werk voorafgaat, plaatst ons op het regte ſtandpunt, om de letterkundige verdienſten van LACÉPÈDE naar hare wezenlijke waarde te beoordeelen.

De vertaling is vrij wel bewerkt, hoezeer het hier en daar blijkbaar is, dat de Vertaler met de wetenſchap zelve minder bekend is. Hoe zou hij anders *Cochons d'Inde* op bl. 121 door *Oostindiſche Varkens* hebben overgebragt, of in de Lofrede, bl. 38, *Cétacées* door *groote visſchen* hebben vertaald? Ook de benamingen der beenderen, op bl. 48, ſchijnen ons te bewijzen, dat hij een vreemdeling in de ontleedkunde is. Hier en daar is ook de zin niet wel begrepen, gelijk b. v. op de volgende plaatſen: „*Toutefois les difficultés dont nous parlons ne ſont rélatives qu'à la forme, et ne naisſent que du déſir, ſi naturel à un auteur qui ſuccède à* BUFFON, *de ſe faire lire par les gens du monde. Il en est qui tiennent de plus près au fond du ſujet, et dont les hommes du métier peuvent ſeuls ſe faire une idée.*" Dit

laatste wordt vertaald (bl. 34 der Lofrede): „ Er zijn „ er, die zich enkel op het grondige van hun onderwerp „ toeleggen, en daarom alleen door hen, die tot hetzelf- „ de vak behooren, kunnen gelezen worden." Het moest zijn: Andere zwarigheden zijn er, die, nader met den aard des onderwerps verbonden, alleen door hen, die tot hetzelfde vak behooren, kunnen worden ingezien. — *Avant cette époque de la puberté ou de l'adolescence, la nature ne travaille que pour la conservation et le dévéloppement de l'individu.* Holl. vert. bl. 20: „ Tot dit „ tijdperk der volkomene ontwikkeling of der manbaar- „ heid arbeidde de natuur alleen ter bevordering daarvan." Men leze: Tot het tijdperk der manbaarheid of jongelingsjaren arbeidt de natuur alleen tot instandhouding en ontwikkeling van den individuëlen mensch.

Zending naar Siam en naar Huë, de Hoofdstad van Cochinchina, in de jaren 1821 *en* 1822. *Uit het Dagverhaal van wijlen* G. FINLAYSON, *Esq. Aide-Chirurgijn, enz. Met eene Memorie van den Schrijver, door Sir* T. S. RAFFLES. *II Deelen. Uit het Engelsch vertaald, door* J. G. S. *Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 549 *bl. f* 4-80.

De *Engelschen*, altijd gretig om hunnen koophandel uit te breiden, en voor hunnen boven alle peil gerezene machinerie-arbeid aftrek te zoeken, hebben niet alleen den gewonen loop des handels omgekeerd, door *Indostan* met katoenen goederen van *Indostansch* katoen te voorzien, hetwelk viermaal de linie gepasseerd is, om in *Engeland* gefabriceerd te worden, maar zij trachten ook de rijke landen van *Achter-Indië* met hunne manufacturen te gerijven. Het voor ons liggende werk vertoont ons de pogingen, door hen daartoe in de Rijken van *Siam* en *Cochinchina* aangewend. Deze, met het Rijk van *Ava* of der *Birmans*, maken tegenwoordig

Achter-Indië, of het Schiereiland aan gene zijde van den *Ganges*, uit. Men weet, dat de *Engelschen* met het laatstgenoemde Rijk wegens grensscheidingen in eenen oorlog geraakt zijn. Met *Siam* en *Cochinchina* was niets van dien aard te vreezen, daar er geene punten van aanraking tusschen dezelven en *Britsch-Indië* waren. Nogtans is de zending naar beide Rijken geheel en al mislukt. Vanwaar dit? Gewis niet door gebrek aan talenten des onderhandelaars, den, *en* als schrijver *en* als bestuurder met roem bekenden CRAWFURD; ook niet door gebrek aan werkzaamheid, of de noodige middelen tot overreding, geschenken, voor deze inlandsche Koningen. Vanwaar dan toch, dat het zoo *liberale*, zoo welwillende, den handel van alle Volken zoo gaarne beschermende en voorthelpende *Britsche* Gouvernement zulke grievende teleurstellingen ondervindt; terwijl de oude, bekrompene, kleingeestige, *monopolizerende Nederlandsche Oostindische* Maatschappij, die, volgens de onweêrlegbare getuigenis van denzelfden Heer CRAWFURD, in zijne *Beschrijving des Indischen Archipels*, geheel ontbloot is geweest van groote en bekwame mannen, — dat dit wanstaltige en ziellooze ligchaam weleer met zoo veel voorspoed, met zoo veel toegenegenheid der inwoneren op deze kusten handel dreef niet alleen, maar zelfs eene Faktorij beneden *Bancok* had, *Amsterdam* genaamd, en dat de *Hollandsche* Gezant in *Siam* met alle eerbetooning ontvangen werd (*)? Het is onbegrijpelijk! En deze zonderlinge afkeer van de vrienden en voorstanders van den vrijen handel over de geheele wereld heeft niet alleen in *Achter-Indië* plaats, maar zelfs in het nog meer verwijderde *China*, waar de *Engelschen* aan gedurige kwellingen en blijken van diepe minachting blootstaan; terwijl de *Hollanders* der *O. I.* Maatschappij, die schraapzieke alleenhandelaars, er voorheen met de grootste genegenheid werden onthaald, en DE GOIJER en DE KEYZER (†) er geheel anders ontvangen

(*) Zie KÄMPFER's Reizen.

(†) Zie NIEUWHOF's Reizen. Lord MACARTNEY, of

werden, dan Lord MACARTNEY of Lord AMHERST. Nog meer: het is nu reeds twee Eeuwen, dat de *Hollanders* alléén op *Japan* mogen handelen; terwijl de *liberale Britten*, onder den nooit naar waarde geprezenen RAFFLES, daartoe in 1812 vergeefs eene poging deden, die mislukte door de bekrompenheid en kortzigtigheid der *Japansche* Regering, welke zich nu eenmaal aan die lieden hield, die zij meende beproefde vrienden te zijn, (en het waren toch slechts *monopolisten!*) Nog eens, het is onbegrijpelijk! Hoe kan men toch zoo veel met die oude, lompe bedienden der *O. I. Compagnie* op gehad hebben, en thans niet met de *Engelschen*, die milde voorstanders van vrijen handel, en van beschaving over den geheelen Aardbodem, op hebben? Zou men ook somtijds denken, (en de *Aziaten* zijn ergdenkend) dat er eene adder onder het gras school? — dat alle die fraaije betuigingen en menschlievende voorgevens toch niet belet hebben, dat geheel *Indostan* vóór en na het *Engelsche* juk heeft moeten torschen; dat men den Nabob van *Bengale*, dien van *Carnatic* en dien van *Oude*, den Sultan van *Maisfoer* en de Vorsten der *Maratten* achtervolgens onttroond heeft, en den grooten Mogol te *Delhi* in zijn eigen paleis gevangen houdt? Die mishandelingen en afzettingen van *Koningen*, eerst onder schijn van hun hulptroepen te leveren, daarna met beschuldiging van verbondsbreuk, moet die andere, verder gelegene Vorsten, die bij al hunne lompheid toch menschenverstand hebben, een weinig beschroomd maken, om met die *liberale Britten* te onderhandelen. — Doch beschouwen wij het reisverhaal een weinig meer van nabij.

Met het oogmerk, om handelsbetrekkingen met de beide genoemde Rijken aan te knoopen, begaf zich de Heer CRAWFURD, en met hem de Schrijver als Genees- en Natuurkundige, scheep uit *Bengale*. De Eilanden, in de golf van *Bengale* gelegen, vooral *Seyer*,

---

STAUNTON, erkent zelf, dat de *Hollanders* door den eersten Keizer uit den *Mandsjoe-stam* naar *China* werden *uitgenoodigd.*

en in de ſtraat van *Malacca*, in 't bijzonder *Poulo Pinang*, of *Prins van Wales*-eiland, vestigen zijne aandacht. — *Seyer* heeft de bijzonderheid, dat er bij den weligſten plantengroei bijkans geen vogel te zien of te hooren is. — *Poulo Pinang* wordt uitvoerig beſchreven. Hier heeft zekerlijk de *Engelſche* handelsgeest wonderen gedaan; het eiland, eerst vóór omtrent 30 jaren eene kolonie, telt reeds meer dan 30,000 inwoners van allerlei Natiën. Het klimaat is zoo gezond, dat men zich zonder gevaar en op den duur aan de middagzon en aan ſterke vermoeijenisſen en afmattingen kan blootſtellen. Een uitſtekend voorregt in de keerkringslanden, ja genoegzaam onder den Evenaar! Doch de voorwerpen uit het plantenrijk zijn, zegt de Schrijver bl. 27, van weinig beteekenis; hij noemt echter verder eene menigte gewasſen op, onder anderen de peper, de muskaatnoot en de kruidnagel, die er goed voortkomen, en op de hoogten groeit het boomgewas zeer welig. Bij dit bloeijende eiland ſteekt *Malacca* zeer af (toen nog eene *Nederlandſche* plaats): de drukte en levendigheid zijn er oneindig minder; geen wonder! onze goede naburen hebben, door hunne bezetting van *Poulo Pinang* ten Noorden, en van *Sincapoure* ten Zuiden, alles gedaan, wat zij konden, om *Malacca* te verpletteren; en, nu hun dit door hunne magt van kapitalen gelukt is, verwijten zij het aan de *Hollanders!* Achter *Malacca* is de zee bezaaid met eilanden, onder welke *Sincapoure* wel een der voornaamſte is, hetwelk de *Engelſchen*, op raad van RAFFLES, even na de herſtelde vriendſchap in 1813, die ons *Demerary*, *Berbice*, *Esſequebo*, de *Kaap* en *Cochin* (gelijk *Ceylon* in 1802) gekost heeft, in bezit namen, ongetwijfeld met oogmerk, om *Malacca* nutteloos voor ons te maken. O, die *liberale*, onbaatzuchtige vrienden!

Van *Sincapoure* of *Singapore* wordt eene omſtandige beſchrijving gegeven. Het moet een heerlijk verblijf zijn. Van hier ging de reis noordwaarts te midden der tallooze eilanden, die even zoo wel de Oost- als de Westkust van het *Maleiſche* Schiereiland zoomen. Zoo kwam men ein-

delijk in de rivier van *Siam*, en wel in de haven van *Bancok*, thans de hoofdſtad des Rijks, ſedert dat *Juthia*, nog door KÄMPFER beſchreven, door de *Birmans* in 1767 veroverd is, waarna de zetel des beſtuurs door den herſteller der onafhankelijkheid van *Siam*, den ſtamvader van het thans regerende Huis PE-YA-TAE, naar *Bancok* verlegd werd. Uitvoerig worden hier de ontmoetingen van het Gezantſchap geſchilderd. De Heer CRAWFURD beklaagde zich (en met hem onze Schrijver) over de geringe eer, die hem werd aangedaan, over de perſonen van min aanzienlijken rang, met welke hij handelen moest, over de geringe gunſten, die men den *Britſchen* handel genegen was toe te ſtaan, (ſlechts 2 pCt. vermindering op de inkomende regten, mits er jaarlijks 5 *Engelſche* ſchepen binnenkwamen, of anders ſlechts na een bepaald getal jaren). Er werd dus niets tot ſtand gebragt, en het Gezantſchap vertrok onverrigter zake.

Maar hier was men ten minſte nog bij den Koning ten gehoore toegelaten geweest. Het is waar, dat dit niet veel afdeed, en dat de *Engelſchen* met billijke verontwaardiging de ſlaven voor dien Despoot letterlijk op den grond zagen kruipen; maar de eer der gehoorgeving had men ten minſte ontvangen. Dit was niet het geval in *Cochinchina's* hoofdſtad *Huë*, waar de Koning, die aan de *Franſchen* zekere mate van *Europeſche* beſchaving, vooral in het krijgswezen, te danken heeft, volſtandig weigerde, den Afgezant van den *Britſchen Gouverneur-Generaal* van *Indostan* te ontvangen, omdat die geen gekroond Hoofd, maar ſlechts een *Landvoogd* was. Het *Britſche* Gezantſchap kon dezen hinderpaal niet te boven komen. Het zou nogtans een goed handelsverdrag hebben kunnen bedingen, zoo de trotschheid van den landaard niet — even als in *China* onder Lord AMHERST — eene ſpaak in 't wiel had geſtoken. Men wilde wel geſchenken aan den Koning *geven*, maar geene daarvoor in de plaats *aannemen*. Men gevoelt ligtelijk, dat dit de fierheid van eenen *Aziatiſchen* Despoot, die daar-

enboven twee *Fransche Mandarijnen* in zijne dienst had, geweldig moest stuiten; en het is niet te verwonderen, hoewel onze Schrijver het niet begrijpen kan, dat daardoor het geheele reeds opgestelde handelsverdrag, waarbij de *Engelschen* in de havens van het eigenlijke *Cochinchina* vrijen handel verwierven, in duigen viel. Dus keerde men ook van hier vruchteloos weder.

Niet onbelangrijk zijn echter de vruchten dezer reis (althans dezes reisverhaals) voor de wetenschap. Van de vele eilanden aan de *Maleische* en *Siamsche* kusten ontvangen wij tamelijk naauwkeurige berigten. Verscheidene dezer eilanden hebben wij op de beste kaarten (b. v. in den nieuwen Atlas van STIELER) niet gevonden. Het is het eiland *Fou-kok* of *Pau-kok*; het zijn de *Sechang-* of *Hollandsche* eilanden, niet verre van den mond der rivier van *Siam* gelegen, en die met de kust eene groote baai moeten vormen. Wij hebben dezelve ook in de beide Woordenboeken van VAN WIJK en BRUINING niet gevonden; offchoon het eerste van eene aanmerkelijke uitgebreidheid is, en de laatsten voor den *Geoloog* en kruidkenner hoogstbelangrijk zijn. (Men vindt er onder anderen eene kruipende plant, die een' knobbeligen wortel heeft van *vierhonderd-vierenzeventig* pond.) In *Cochinchina* leeren wij de aanzienlijke koopstad *Saigon*, de groote en veilige baai van *Turon*, en den Koningszetel *Huë* kennen, beide in geene oude reisbeschrijvingen vermeld, maar waarvan de laatste eene door *Franschen* ontworpene en door inlanders gebouwde vesting bezit, die in kunstmatigheid en wezenlijke sterkte volmaakt zoo goed is als ééne in *Europa*. De zeden des volks beantwoorden door uiterlijke wellevendheid en minzaamheid aan deze beginselen van beschaving; maar het Despotismus, hetwelk ⅔ der inwoners tot den krijgsdienst prest, drukt alles ter neder, en dompelt het gros der Natie in de diepste armoede, zoodat zij naauwelijks en kommerlijk hun leven met de vischvangst rekken. Het is zonderling, dat er bijna geene uitwendige blijken van Godsdienstoefening in *Cochinchina* gevonden worden; terwijl in het

naburige *Siam* de Godsdienst van BUDDHA in volle pracht en luister regeert, en heerlijke tempels bezit. Maar aan den anderen kant „ overtroffen," zegt FINLAYSON, „de voorkomende oplettendheid, de vriende„ lijkheid en gastvrijheid, welke wij ondervonden, alles, „ wat wij nog tot hiertoe bij eenige *Aziatische* Natie „ gezien hadden, en zulks wel in eene zoo hooge mate, „ dat wij ons naauwelijks verbeelden konden, midden „ onder zulk eene Natie te zijn." Dit was te *Saigon*, en wel voornamelijk bij de *Chinezen*, (die in *Cochinchina* zoo wel, als in *Siam*, een zeer aanzienlijk gedeelte der bevolking uitmaken.) Te *Huë*, onder het oog der Regering, was het onthaal minder hartelijk. De beschuldiging van ongebondenheid, door verscheidene reizigers tegen de *Cochinchinezen* ingebragt, is slechts gegrond ten aanzien der ongehuwde vrouwen en meisjes, die de vaders en bloedverwanten, zonder eenige bedenking, aan ongebondenheid overgeven. Op overspel, daarentegen, staan zeer gestrenge straffen, en ook het algemeen gevoelen veroordeelt zwakheden van getrouwde vrouwen. In het openbaar is het gedrag zeer welvoegelijk. Te dezen aanzien en in meer opzigten komen FINLAYSON's berigten zeer wel overeen met de vroegere van Lord MACARTNEY en BARROW, en van die men bij ZIMMERMANN vindt. Hoewel de laatste (*) meer bepaaldelijk van *Tonquin* spreekt, zijn echter vele trekken van zijn tafereel ook op *Cochinchina* toepasselijk.

Zonderling is het verschil in uiterlijke gedaante tusschen den inwoner van *Siam* en dien van *Cochinchina*. Bij den eersten is de schedel cilindervormig en het benedenhoofd driehoekig; bij den tweeden is het geheele hoofd en ook het aangezigt bolrond.

Over 't algemeen hebben wij deze reis met genoegen gelezen. De vertaling (ongetwijfeld van SWAVING) is redelijk; schoon sommige uitdrukkingen niet zuiver *Hollandsch* zijn.

(*) *De Aarde en hare Bewoners*, XIIde D.

Waarschuwingen, opwekkingen en wenken, met betrekking tot den tegenwoordigen toestand van ons Vaderland, inzonderheid ten aanzien van de ingediende Petitiën ter Tweede Kamer der H. H. Staten-Generaal; door Anonymus Gelrus. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1830. *In gr. 8vo. IV en 78 bl. f* :-70.

Dit boekje, in een' zeer goeden geest geschreven, is van eenen man, die (bl. 66) „ meer dan veertig jaren de lotgevallen van *Europa* en de Geschiedenis van zijn Vaderland niet onopmerkzaam en onverschillig gadesloeg, wiens „ zucht of oogmerk geenszins is om te schitteren, of zich „ eenen naam te maken, maar die door onbaatzuchtigheid „ en liefde voor zijnen Koning en het Vaderland datgene „ heeft medegedeeld, wat, zijns oordeels, geschikt kan zijn, „ om alle verkeerde denkbeelden en dwaalbegrippen uit ons „ midden weg te nemen, en de gemoederen te vereenigen. „ In geenen post of bediening geplaatst, en van den Koning „ noch van zijne Ministers verder afhankelijk dan volgens de „ Grondwet, behoefde ik niemand onder (naar) de oogen te „ zien.” Hij is dus een onafhankelijk Schrijver. Alle *Noord-Nederlanders* zijn het in de hoofdzaak met den Schrijver eens, om de *factie*, de onnatuurlijke vereeniging tusschen de valsche *liberalen* en Pausgezinden, ten hoogste af te keuren, en de krachtige maatregelen der Regering tegen dezelve van harte te billijken. Hij weêrlegt echter niet uitvoerig alle de zoogenaamde grieven, maar legt zich voornamelijk toe, om het geluk en de ware vrijheid te betoogen, die wij genieten onder het bestuur onzes Konings; alsmede eene welvaart, die *vooral* het deel is der Zuidelijke gewesten. Hij toont aan, dat van de gelegenheidswet tot beteugeling der drukpers vóór 1829, toen de nieuwe, zeer *laxe* wetgeving op dit stuk de oude vervangen heeft, geene vervolging heeft plaats gehad, dan in 1819 tegen WIBMER, in 1828 tegen DUCPÉTIAUX en DE POTTER. Het *Collegium Philosophicum* wordt verdedigd, en de weldaden, door het toezigt over het Onderwijs reeds aangebragt, opgehaald. Omtrent de *Jury*, dit stokpaard der Theoristen, brengt de Schrijver een treffend voorbeeld bij, dat het vonnisvellen over moeijelijke gevallen van Lijfstraffelijke Regtspleging even min, als de Regering des Lands, be-

hoorlijk toevertrouwd is aan burgers of boeren, die somtijds nimmer over die zaak hebben nagedacht, en uit hun bedrijf worden gerukt, om uitspraak te doen over leven of dood. Hij hangt eene aardige schilderij op van zulk eene *Jury* te *Amsterdam* in 1813, die wij, gelijk zoo veel ander onheil, ook al in den *Franschen* tijd hebben gehad. Omtrent het *vrije gebruik der Fransche taal* toont hij, vooral in de Noten, niet alleen ten duidelijkste, dat de *Nederduitsche* sedert onheugelijke tijden de landstaal is van *Braband* en *Vlaanderen*, maar dat zelfs de *Fransche* Prefect D'HERBOUVILLE, nog toen *België* in *Frankrijk* ingelijfd was, zeide: *La langue du pays est la Flamande. C'est la même qu'on parle en Batavie, avec quelque différence dans la prononciation et dans la tournure des phrases.* (Bl. 75). En dan durven de oproerige bladen nog beweren, dat het *Fransch* hunne moedertaal is, en het *Hollandsch* hun opgedrongen wordt! Is het wonder, dat de *Fransche* papieren, zoo wel *liberale* als Ministeriéle, zoo iets gereedelijk overnemen, en hunnen onderlingen haat doen zwijgen, wanneer het, ook ten koste der waarheid, op het streelen der nationale ijdelheid aankomt?

Omtrent het punt van de *verantwoordelijkheid der Ministers* is onze Schrijver het zwakst. Immers hier is de vraag niet, zoo als hij schijnt te denken, *of de Ministers voor alles, wat in derzelver bureaux voorvalt, — dan wel alleen, of zij voor de hun toevertrouwde geldsommen verantwoordelijk zijn.* De tegenpartij zal beweren, dat het eerste te veel, het andere te weinig vooronderstelt; dat de Staatsdienaars voor hunne *daden*, b. v. de Minister van Justitie wegens arrestatiën, die van Binnenlandsche Zaken wegens schadelijke verordeningen aansprakelijk zijn. Wij laten dit geschil in het midden; maar dat is de vraag niet: *het punt in geschil* is door *Anonymus Gulres* niet goed *opgevat.* Zijne eerste onderstelling is ongerijmd, en tegen de tweede verkwist hij vele woorden, om datgene te betoogen, waaraan niemand twijfelt, dat de Regering geene willekeurige beschikking over 's lands gelden heeft. En hierop volgen nog 25 bladzijden eener vergelijking tusschen ons land en de overige landen van *Europa*, die zeer voordeelig voor ons uitkomt, maar die dan toch niet volledig is, daar men geen woord zegt van *Pruissen*, hetwelk, hoezeer dan ook nog zonder Grondwet, thans een benijdenswaardig geluk geniet, en waar inwendige vrede en algemeene liefde

voor den Koning heerschen, even zeer als in *Denemarken*, en in *Beijeren*, een land, waar de Koning, die zich zelf niet meer dan als Hoofd van een' vrijen Staat beschouwt, niet alleen in zijne *gedichten*, maar ook in zijne *daden*, de edelaardigste gevoelens aan den dag legt. — Eene aanspraak aan de Roomschgezinden, waarin men hun de *verdraagzaamheid* herinnert, die zij onder het oude Republikeinsche Bestuur genoten, en de tegenwoordige gelijkstelling met de Protestanten als eene soort van weldaad toerekent, zal, vreezen wij, geen bijzonder doel treffen. De Roomschen in onze gewesten zijn, met uitzondering van enkele woelige Priesters, die bevelen van hooger hand uit *Braband*, misschien uit *Rome*, ontvangen, stil en tevreden; die in *Braband* volgen, welligt zeer huns ondanks, het bevel dier zelfde onzigtbare magt, die hen, wanneer zij geene *Petitiën* teekenen, door weigering der *absolutie* op de schandelijkste wijze in het heiligdom van hun geweten aantast; en op dezen zal dan die toespraak, welke ook eigenlijk hen niet geldt, geene uitwerking doen. Meer zal de algemeene vermaning aan de *Belgen* (zoo zij het stukje lezen) misschien vermogen, waarin zij aan den beruchten en voor hen zoo weinig eervollen opstand van VAN DER NOOT en VAN EUPEN worden herinnerd, en tegen daartoe leidende stappen, die zich ook nu konden vernieuwen, gewaarschuwd.

Nog eens, het stukje is in een' zeer goeden geest, en de Schrijver toont de beste bedoelingen. Slechts jammer, dat hij nu en dan, door overhaasting of misstellingen, vat op zich geeft. Dus wordt de beroemde LOUIS GUICCIARDINI, dien elk beminnaar der Vaderlandsche Historie dient te kennen, genoemd *zeker oud* (*NB.*) *Fransch Schrijver*; zekerlijk omdat onze Schrijver hem in de *Fransche* vertaling gelezen heeft (bl. 74). Op bl. 47 noemt men *Göttingen*, *Leipzig* en *Bonn* onder de *Pruissische* Hoogescholen, en weet van de verdere *Duitsche* geene andere op te noemen dan — *Weenen!* (De Schrijver schijnt die te *Berlijn* niet te kennen.) De korte aanstipping van de voornaamste gebeurtenissen der *Fransche* Omwenteling (bl. 52) is verre van naauwkeurig te zijn. Toen LA FAYETTE vlugten moest, had de Koning niet meer toe te geven; maar was reeds gevangen. Waar zijn de *brieven* van SOKRATES aan XENOPHON te vinden? (Bl. 61.) De Schrijver bedoelt zekerlijk de *Gedenkwaardigheden van* SOKRATES *door* XENOPHON. Maar hij heeft LUZAC, dien

hij aanhaalt, (SOKRATES *als Burger beschouwd*) kwalijk begrepen, wanneer deze zegt: „*dus spreekt* SOKRATES *bij* XENOPHON," (bl. 89.) Zulke aanleiding tot spotternij moest men aan de doorgaans zeer woordenrijke, maar meestal diep onkundige en slechts met eene oppervlakkige tint van *Fransche* beschaving bestrekene Advocaten der *Unie* overlaten.

Regulus, Treurspel, vrij naar het Fransch van M. LUCIEN ARNAULT, *door* G. GRAVÉ, JZN. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman *en* C. van Hulst. 1829. *In kl.* 8*vo.* *f* : - 40.

The author shuns by vulgar springs to move
The hero's glory, or the virgin's love;
In pitying love we but our weakness show,
And wild ambition well deserves its woe.
Here tears shall flow from a more gen'rous cause,
Such tears as patriots shed for dying laws:
He bids your breasts with ancient ardour rise,
And calls forth Roman drops from Gallic *eyes.*
Virtue confess'd in human shape he draws,
What Plato thought, and valiant Reg'lus *was.*

Deze regelen van POPE in de voorrede van het Treurspel *Cato*, door Recensent naar het onderwerp een weinig veranderd, zouden tot motto hebben kunnen dienen voor het Treurspel van den Heer LUCIEN ARNAULT, zoon van den beroemden dichter van den *Marius* en den *Germanicus*, hetwelk hij, onder den titel: *Régulus, Tragédie en trois actes*, den 5 Junij 1822 voor het eerst op het *Théâtre Français* te *Parijs* ten tooneele liet voeren. Het stuk heeft, wat het oogmerk aangaat, eenige overeenkomst met den *Palamedes* van VONDEL: want *Regulus* is NAPOLEON, en zijn zoon *Publius* moet den Hertog VAN REICHSTADT verbeelden. TALMA trad op in de rol van *Regulus*. De censuur heeft het stuk in vele opzigten verminkt; en regels als deze van *Licinius* tot *Publius*:

Courage; *honneur au fils qui sait venger son père!*

— — — — — — — —

Ne perds pas un moment, *fils du grand Régulus;*
Pour *venger ses malheurs* imite ses vertus.
Retourne dans nos *camps;* va, *cours par ta présence*
Enhardir des soldats la mâle impatience.
Tous ces guerriers oisifs rassemblés pour agir,
De leur INACTION *tu les verras* ROUGIR.
Eveillons des Romains (*Français*) l'audace accoutumée:
J'exciterai le peuple, encourage l'armée;
Et rendant un grand homme (NAPOLÉON) *aux voeux de l'univers,*
Que la guerre ou la paix fasse tomber ses fers! (des *Bonapartistes;* il était captif à Sainte Hélène.)

zulke regels moesten natuurlijk wegvallen. Er bleef echter nog toereikende zinspeling over, en de *Parijzenaars* juichten toe.

Het stuk heeft te *Parijs* bevallen: derhalve zal het ook behagen te *Amsterdam*. Zoo dacht de Heer GRAVÉ. Recensent weet niet, of *Regulus* te *Amsterdam* grooten opgang gemaakt heeft; doch daar NAPOLEON en zijn zoon hem volstrekt onverschillig zijn, en hij dus het Treurspel alleen *als zoodanig* gelezen heeft, vreesde hij bijna te bevriezen. Er is nagenoeg geene intrigue, geene karakterschildering (*Regulus* uitgezonderd), weinig hooge poëzij, vooral in de vertaling, die verre beneden het oorspronkelijke is, en soms, althans in schijn, een' anderen zin levert, b. v. het slot, bij LUCIEN ARNAULT:

Régulus.

Rien ne m'arrête plus.
Nous nous retrouverons *bientôt sur l'autre plage*, (à Londres ou en Angleterre.)
Soldats, peuple, adieu donc .... *à Carthage!*

Cri général.

A Carthage!

GRAVÉ vertaalt dit aldus:

Regulus.

Zoo zal mij niets meer weren!
Wij zien ons *namaals* weêr, Romeinen! Niemand klaag'!
Vaartwel *voor eeuwig!* Naar Karthago!

Algemeene kreet.

Naar Karthaag!

Die het Fransch niet gelezen heeft, zou denken aan *het*

wederzien in de Elyzésche velden, gelijk de Griekſche en Romeinſche dichters, of *in den Hemel*, gelijk de onzen zeggen. *Regulus* ſpreekt van het wederzien in het overwonnen *Karthago*. — *Italië* beteekent hier *Frankrijk*; *Rome*, *Parijs*; *Afrika*, *Grootbrittanje*; *Karthago*, *Londen*.

Ook de verſificatie is niet onberispelijk. De verlengde rijmklanken *huldigen* op *beſchuldigen*, *verdedigen* op *beleedigen*, maken ſommige ſlepende regels inderdaad *hypermétrisch*. Het lang maken van *het* en *men* is onwelluidend op vele plaatſen; en moeijelijk om te recitéren is een regel, als bl. 45:

Gij hoort mijn laatſte woord. *Zal men uitwisſen?*

Ten ſlotte drukt Recenſent zoo wel den Heere GRAVÉ als den Commisſarisſen van den *Amſterdamſchen* Schouwburg, die den verhollandschten *Regulus* hebben goedgekeurd en aangenomen, de volgende regels van TOLLENS op het hart:

De droeve Melpomeen, ontzet van rang en eer,
Spreekt nog de gulden taal van Vondels eeuw niet weêr.
Nog moet zij dolk en kroon der gunst van vreemden vragen;
Nog, in haar vorstlijk wee, 't geleende rouwfloers dragen;
Nog blijft haar ſtem verſlaafd aan de afgehoorde wijs,
En Amſtels ſchouwburg nog de ſchouwburg van Parijs.....
Men dorst, als wonder ſtout, naar vreemden wil en wetten
Met ingeregen borst dien heldentoon trompetten,
Waarvan geen enkle klank zich roekloos hooger hief,
Dan de armelijke ſtijl van deez' berijmden brief.
Ziedaar toch de eerſte les dier ſchrandre kunstverlichters!
Staat van hun lauwren af, gij opgevoerde dichters!
Want wie aan beelden dacht, of ooit gelijknis koos,
Wierd van hun hoog tooneel gebanvloekt voor altoos.
Geen weelderig vernuft koom' hier zijn vonden vieren,
Geen ſchilderende ſtijl het dor geſprek verſieren;
Maar wil uw werk den lof, dien geest noch vinding kreeg,
Het zij van verzen vol.... alleen van dichtkunst leêg....
Doch, wie ons regels ſcheppe of voorſchrift waag' te zetten,
De dichtwet ſta aan 't hoofd van alle ſchouwburgwetten!

Nieuwe Gedichten van Vrouwe K. W. BILDERDIJK. *Brussel, bij* Brest van Kempen. 1829. *In gr. 8vo. 137 Bl. f* 2-50.

Zij is niet meer, de begaafde Dichteres, de voortreffelijke en edele Vrouw! Welk een verlies voor *Nederland!* Welk een verlies inzonderheid vóór onzen beroemden Dichter, den grijzen en reeds te voren zoo diep ter neêr gedrukten BILDERDIJK! Welk een verlies voor beider nog jeugdigen Zoon! Hier zwijge dan ook alle ſtelſelzucht, alle gevoel voor bijzondere grieven! BILDERDIJK is ongelukkig: hij ondervinde de deelneming aller weldenkenden, en geniete den Hemelſchen troost!

Met weemoed neemt Recenſent den aangekondigden bundel in de hand, en zal nu, naar zijn feilbaar inzien, ten behoeve van andere beoefenaars der Dichtkunst, zijne gedachten over de daarin voorkomende ſtukken en ſtukjes aanſtippen.

Lofzang, een verheven ſtuk, met ſlechts weinige gebreken. Strooph I hindert ons het prozaïſche *in verband:*

En mensch, en dier, en veld, en plant
[melden] Gods wijs- en goedheid *in verband.*

Voorts (en dit gebrek ontſiert meermalen de verzen van Mevrouw BILDERDIJK) komt er te veel in van *ſmaragden, robijnen, paarlen*, enz. Hetgeen waarlijk verheven is, dat is altijd eenvoudig en grootsch. Eindelijk heeft de zucht, om met het rijm te ſpelen, in dit dichtſtuk in vrije, ſchoon altijd Jambiſche versmaat, de Dichteres, door overvloed van rijkdom aan gelijkluidende klanken, wel eens tot eentoonigheid doen vervallen, b. v.:

Hem die u 't hoofd beval uit d'aardklomp op te *beuren*,
Uw ſchoon gebalzemd heeft met wierookzoete *geuren*,
Praalt gij tot lof en eer in duizenden van *kleuren:*
Van u ontfangen zij die *treuren*
In tegenſpoeden of gemis, enz.

Dit is zoo *telkens* met dergelijk een' rijkdom; en Recenſent gelooft, dat zoo iets doorgaans meer *kunſtig* dan *bevallig* is.

Onzekerheid is eenvoudiger en ſchooner.

Ach! hulploos zijn we als 't teeder wicht
Dat in zijn eersten sluimer ligt,
En van geen avond weet of morgen;
Bewustloos in den slaap gestrekt,
Van nacht en duisternis bedekt,
Wie zal voor 't wederopstaan borgen?

De glans van uchtenddaauwjuweel,
Van 't veldviooltjens kroonfluweel,
Der avondwolk met goud vergulfsel,
Der star die aan het zwerk verschiet,
Helaas! is zoo voorbijgaand niet
Dan (Als) 's broozen stervlings aardomhulsel.

Wie weet het, of de stroom van 't bloed
Zijn loop vertraag' of dien bespoed';
Of 't slingrend uurwerk voort blijft tikken
Dat langs ontelbre raadren loopt,
Waarvan eene enkle slechts gesloopt
Ons d' adem in de borst doet stikken?

De Tijd. Plegtig verheven! Het is te bejammeren, dat in dit schoone stuk op eene enkele plaats de zin onaangevuld is gebleven.

Het vroegste tijdgewricht
Nam aanvang: de eerste straal aan de Oostertransen
Lei de uchtend in: de hooger zonneglansen,
In licht en gloed van lieverleê verfletst
En neêrgedaald tot op den boord van 't West,
Verdwenen van het halfrond; waar 't gewemel
Der avondstar aan d' overwolkten hemel,
En 't schemerlicht van zijn agathen lamp,
Die in 't gewelf door 't floers van neveldamp,
Met zilvren straal, 't gebied der nacht verkondde.

Men denke hier achter *avondstar* (gloort). Het is dus eigenlijk eene Elliptische spreekwijs. Recensent zou echter, ondanks den verkeerden klemtoon, beter vinden:

waar 't gewemel
Der avondstar gloort aan bewolkten hemel,
Bij 't schemerlicht van zijn agathen lamp (*de maan*) enz.

Kristelijke Onderwerping is ſlechtelijk zonder hooge vlugt, even als *Vertroosting*, welk laatſte naar het Hoogduitsch is.

Opwekking. Schoon en ſtout! Men hoore couplet 1, 2, 8, 10, 11 en 18:

Op, Kristnen, waakt!
Het aardsch verzaakt!
Want zie; der dagen dag genaakt;
Hij komt, van wien de rol des Boeks
Bij 's wereldś aanvang melding maakt:
Verwerpers van den ſteen des hoeks,
Erkent Hem die uw boeien ſlaakt!
Erkent Hem, bidt en waakt!

Hij komt met kracht,
Die 's Afgronds macht
Aan 't bloedig kruis ten onder bracht.
Hij komt, met Majesteit omhuld,
Te midden van zijn Englenwacht:
Der tijden loop is haast vervuld,
Waarnaar het zuchtend ſchepſel ſmacht;
Hij nadert, ja, met kracht!

Door 't praalgraf heen
Van marmerſteen,
Door 't ongenaakbre diep der zeën,
Door grafgewelf en heuvelkruin,
Zoo ver' ooit zon- of maanlicht ſcheen,
Klinkt de alverdoofbre wekbazuin,
Waarmeê de Richter op zal treên;
O zondaar! waar dan heen?

Gelijk een kleed,
Zegt Gods profeet,
Zal 't ſtarrenvonklend luchttapeet,
Te ſaam gerold, in gloed vergaan;
Als Hij wiens uur geen ſchepſel weet,
Het onkruid ſchiften komt van 't graan,
En blinkend ten gerichte treedt,
Met majeſteit bekleed.

Noch vlamgeruisch,
Noch aardgedruisch,

Hoe fel de vuurgloed woede of bruisch',
Zal siddring jagen door de ziel
Der vrijgekochten aan het kruis.
Wien Gods genâ te beurte viel
Zal 't de intreê zijn in 's Vaders huis,
Met Englenvlerkgeruisch.

Juich' de Englendrom,
Loof de aarde alom,
Die intrad in Zijn Heiligdom!
Dat aller knie zich voor Hem buig',
Zoo verr' ooit zon- of starlicht glom;
Ja, alles van Zijn heil getuig'!
En Gij, mijn God en Koning, kom'
Aan 't Hoofd van d' Englendrom!

Aan mijne Medereizigers naar het betere Vaderland is zacht en lief. *Lazarus en de rijke man* is eene getrouwe en regt dichterlijke voorstelling dier gelijkenis, welke zich zoo goed tot eene dichterlijke behandeling leenen laat. *Kristelijke Vriendschap* en *Gods Oneindigheid* zijn gelukkig naar het Fransch gevolgd.

Nederland. Een echt vaderlandsch stukje:

't Zij lieflijk in Italjes dreven,
Gewelfd met schittrend luchtazuur;
Waar zachte lentekoeltjens zweven
Langs velden met gebloemt' doorweven,
In 't hoogtijdtooisel der Natuur!
Maar lieflijker op Neêrlands grond,
Is eigen huis
(Bij vreugde of kruis)
Waar 't wiegjen onzer Vaadren stond.

Grootsch zijn de ontzachlijke Apenijnen
Waar rots bij rots de wolken tergt
En waar in zonlichts wederschijnen,
De waatren keurjuweelen schijnen
Bij stroomen stortend van 't gebergt'.
Maar grootscher is voor 't Hollandsch hart
Het heuvlig duin
Met dorre kruin,
Dat golfgeweld en stormen tart.

De balsemlucht der morgenlanden
Zij zoet als lenterozengeur, enz.

Des Kristens Toevlucht is meer stichtelijk dan dichterlijk. De *Huwlijkszang* verdient zijne plaats; ook *de Bijbel* naar Lord BYRON, om *die* reden. *De Krokus* is weder zacht en lief. Rijker zijn de *Gedachten bij het Zeestrand. Onsterfelijkheid*, naar het Hoogduitsch, is klein, maar rein. *Voor de Leidsche Weezen* is aandoenlijk gedicht, en reeds, gelijk meer stukjes in dezen bundel, van elders bekend. In *de Graanhalmen* wordt de ingebeelde jongeling bij een' onrijpen halm, de man van ondervinding bij eene zwaar beladen korenair, zeer gelukkig, vergeleken.

Op een Huwlijksvereeniging is weder een goed gelegenheidsvers. — *Sir Philip Sidney* schildert ons den doodelijk gewonden held smachtende naar eene waterteug. Men brengt hem een' dronk; maar hij ziet een' anderen stervenden krijgsmakker gretig er het oog naar slaan. SIDNEY verzamelt zijne laatste krachten, wederhoudt zichzelven, verkwikt zijnen lotgenoot; deze dankt hem, en sterft. — *Het Weesjen.* Alleraandoenlijkst, lief en roerend, zacht-verheven!

Onder de oorspronkelijke stukjes zou Recensent de voorkeur geven aan *Erinnering aan mijn Julius*, *bij een Kinderlijkjen*, en *de Schrijfpen.* Onder de vertaalde verzen verdienen *IJdelheid*, *de Verdelging van het Assyriesch Leger*, *het goed Besluit*, *Zinbegoocheling* en *Moedersmart*, naar het Engelsch, met onderscheiding te worden genoemd; gelijk mede *Vermaning*, naar het Fransch, en *Afzondering*, naar dat van LAMARTINE; het laatste is zelfs een meesterstuk. Ook *tegen Spot en Laster*, *Vreugde in 't Evangelie*, naar het Engelsch, en *des Kristens Uitboezeming*, naar het Italiaansch van MICHEL ANGELO, zijn hunne plaats niet onwaardig.

De bevallige en zindelijke uitvoering doet de drukpers van den Heer WAHLEN wezenlijke eer aan.

De Epicurist, *door* THOMAS MOORE. *Naar den vierden Druk uit het Engelsch. Te Deventer*, *bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1829. *In gr. 8vo.* 332 *Bl.* *f* 2 - 80.

Dit werk van den uitstekenden *Engelschen* dichter behoort tot de historische romans, — niet in den smaak van zijnen kunst-

en landgenoot, Sir WALTER SCOTT, ten zij men den *Valerius*, die er toe nadert, aan dezen beroemden man moet toekennen, — maar meer in dien van WIELAND, en vooral Mevrouw PICHLER, in haren *Agathokles*. Deze *Epicurist*, het weelderig hoofd van zijnen aanhang, is bij al die weelde niet gelukkig; hij zoekt beteren troost, dan zijn heillooze wijsheid leverde, op Egyptes wondergrond, en vindt dien eindelijk in het Christendom. Beschrijvingen van de feesten der verbasterde navolgers van EPICURUS — van Egypte en de wonderbare mysteriën harer priesters, enz. enz. versieren deze geschiedenis, van welke men zeggen kan, dat ze in één persoon het beeld van velen uit dat tijdperk, ja van het tijdperk zelf teekent. Immers, het onvoldoende voor 's menschen hart en de voortgaande beschaving van de oude Veelgodendienst, zoo wel als van de wijsgeerte, deed eerst naar allerlei vreemde godsdienstpleging heden grijpen, tot men, door dezelve bedrogen, toch eindelijk somtijds het ware licht des Christendoms vond. Het verhaal begint: „In het vierde jaar „der regering van Keizer VALERIANUS" (dus lang vóór dat het nieuwe geloof in het geslacht van KONSTANTIJN openbare beschermers vond te Athene). Hetzelve klimt gedurig in belangstelling, en geleerde aanteekeningen, achter hetzelve geplaatst, bewijzen, dat het inderdaad een historische roman is; dat het stuk op een wezenlijk bestaand tooneel speelt, en, in de schets van personen en gebeurtenissen, althans op waarheid gegrond werd. Wij schromen dus niet, het werk aan liefhebbers van zoodanige, dat is onderhoudende en toch niet geheel ijdele, noch vooral ligtzinnige lectuur, opregtelijk aan te prijzen. Trouwens, wie in staat en in de gelegenheid was, des mans dichtwerken, zijne *Love of Angels* en andere te lezen, (waar wij ons verbeelden, dat zelfs de Dichter der *Eerste Wereld* en vooral zijne navolgers soms wel een bloempje plukten) die zal niet ligt een' dagelijkschen roman van hem verwachten.

Daar in de voorrede ons het verhaal, als uit een Grieksch Manuscript, uit een klooster bij Cairo, getrokken, wordt voorgesteld, zoo wordt het (behalve door de aanteekeningen) op deze wijze besloten: „*Hier eindigt het* „*Manuscript; maar op den omslag vindt men de volgende aanteekening, blijkbaar van een later tijdperk, en waarschijnlijk uit het een of ander Martelaarsboek getrokken:* „Alciphron, een wijsgeer, tot de Epicuristen behoorende, „en, in het jaar 257 van de Christelijke jaartelling, door

„ een jong Egyptisch meisje, hetwelk in dat jaar den mar-
„ telaarsdood stierf, tot het Christendom bekeerd. Dadelijk
„ na haar verscheiden begaf deze zich naar de woestijn, al-
„ waar hij, zoo als men verhaalt, een heilig en boetvaardig
„ leven leidde. Gedurende de vervolgingen onder Diocletia-
„ nus verworf hij zich eenen grooten naam, door zijn voor-
„ beeldig lijden voor het geloof; en, in eenen vergevorderden
„ leeftijd, ten gevolge van zijne weigering om aan een Kei-
„ zerlijk bevelschrift te gehoorzamen, tot harden arbeid ver-
„ oordeeld, overleed hij in de kopermijnen van Palestina, in
„ het jaar 297 van dezelfde jaartelling. — Daar Alciphron
„ dezelfde gevoelens, als later Arius, aankleefde, hebben de
„ schrijvers, welke die van Athanasius omhelsd hadden,
„ getracht zijne nagedachtenis te bezwalken, en, onder an-
„ dere beschuldigingen, hem te laste gelegd, dat hij in gee-
„ nen deele van de bijgeloovigheden der Egyptenaren vrij te
„ pleiten zoude geweest zijn. Voor deze lastering echter
„ schijnen even min bewijzen te bestaan, als voor het ver-
„ haal van eenen zijner medemonniken, dat men, na zijnen
„ dood, eenen kleinen metalen spiegel, zoo als men die bij
„ de eerdienst van Isis gebruikte, om zijnen hals hangende,
„ zoude gevonden hebben."

Ziedaar waarschijnlijk de weinige grondstof, uit welke onze Schrijver zijn werk wist te spinnen.

Tafereelen uit het werkelijk leven. Eene Bloemlezing uit de Werken van WEISFLOG, *door* M. C. L. *Te Groningen, bij* G. Wouters. 1829. *In gr. 8vo.* 254 *Bl. f* 2 - 20.

De arme predikant *Zijdeman* wordt door de onvermoeide vlijt van zijne dochter *Maria*, die door den arbeid met hare kunstrijke naald de daartoe noodige som had vergaderd, in staat gesteld om de reis naar het bad te doen tot herstelling van zijne gezondheid. In de badplaats schenkt de edele grijsaard aan eenen ongelukkigen uit zuivere menschenliefde zijn laatste geld. Maar *weldoen geeft rente;* want de beweldadigde was eigenlijk een millionair, maar die, gebukt onder den last van eene vreeselijke melancholie, in het gewaad van een' bedelaar rondzwierf, en door een' zamenloop van ongelukkige lotgevallen alle geloof aan menschelijke deugd verloren had. De hartelijke deelneming in zijn ongeluk en de belangelooze

weldadigheid van den braven predikant veroorzaken eene heilzame crisis, welke zijne zwartgalligheid verdrijft, hem weder met het menschdom verzoent, en zijn hart weder vatbaar maakt voor het genot des levens. Nu geeft hij gaarne de vroeger hardnekkig geweigerde toestemming tot het huwelijk van zijnen eenigen zoon *Robert* met *Zijdeman's* edele *Maria*. Dit is de inhoud van het eerste dezer tafereelen. — Het tweede maakt ons bekend met den houtvester *Elben*, wiens ridderlijke braafheid en onwankelbare eerlijkheid beloond worden door de gunstigste wending van zijne bekrompene omstandigheden. Hij weigert gebruik te maken van de gelegenheid om zich onregtvaardig te verrijken, en verwerft zich daardoor in die mate de hoogachting van den Heer *van Rosen*, dat deze zijne bevordering bewerkt, en *Elben's* geluk geheel voltooit, door aan dezen de hand van zijne dochter, de schoone *Aline*, te schenken. — In het derde verhaal zijn Meester *Haverkoorn* en zijne vrouw *Martha* het met elkander gansch niet eens over het gebruik, dat zij zullen maken van het hoogste lot uit de loterij, hetwelk evenwel eerst nog gewonnen moet worden, en eindelijk bij de uitkomst hun geheel ontgaat. Eene nuttigheid, echter, grooter dan die, welke het geld, dat zij te vergeefs gehoopt hadden te winnen, hun zou hebben aangebragt, vloeide uit hunne teleurstelling voort: deze bewaarde hunne dochter *Lijsje* voor de verbindtenis met eenen onwaardigen, en bragt hare vereeniging tot stand met den man, die hare liefde bezat en verdiende. — Het laatste van deze tafereelen leert, hoe de mensch in zijne opleiding tot eenen hem opgedrongen en voor hem ongeschikten stand dom schijnt; maar dat, zoodra de omstandigheden de ontwikkeling van zijnen eigenlijken aanleg toelaten, vroeger sluimerende bekwaamheden zich in hem openbaren, en hem tot eene niet verwachte hoogte verheffen. Dit was het geval met den armen *Elias*, die door zijnen vader, zonder zijnen aanleg te raadplegen, bestemd was om schoolmeester en organist te worden, maar zich op de school door zijne verregaande domheid berucht maakte. Intusschen ziet iemand, die zich tot nog toe over zijne onvatbaarheid geërgerd had, bij toeval de teekeningen en nabootsingen van gebouwen, welke de knaap te huis tot tijdverdrijf maakte, en buldert hem, wel eenigzins ruw, maar toch naar waarheid, toe: *Schoolmeester, organist wilt gij worden? Geen schoolmeester, geen organist groeit uit u! Metselaar, timmerman, bouwmeester moet gij worden; an-*

ders niets. Dit woord, hoe ruw en onbedachtzaam ook uitgesproken, verscheurt het donkere wolkenfloers, hetwelk den reeds moedeloozen *Elias* over de ziel hing. Nu ziet hij voor zich den reinen helderen hemel van zijne bestemming; hij ontloopt de school en het orgel, wordt metselaar, en leert nu met onvermoeiden ijver alles, wat hem boven het werktuigelijke handwerk kan verheffen, bezoekt tot volmaking van zijne kundigheden de schoonste gewrochten der bouwkunde en de overblijfselen der oudheid door geheel Europa, en wordt een kundig en beroemd bouwmeester.

Hetgeen ons bewogen heeft, van ieder dezer verhalen in het bijzonder den inhoud mede te deelen, is, dat wij gaarne de opmerkzaamheid van ons lezend publiek op deze verhalen willen vestigen, daar zij boven de menigvuldige vertaalde werken van dien aard eene gunstige onderscheiding verdienen reeds wegens derzelver zedelijke strekking. Wat de bewerking betreft, zijn zij in een' goeden stijl, onderhoudend, dikwerf in een' luimigen trant geschreven; zoodat het leerzame en vermakelijke in dezelve met elkander gepaard gaat. Ééne aanmerking willen wij echter niet terughouden; namelijk, dat het hier en daar bezigen van godsdienstige uitdrukkingen in een' komieken zin ons hinderde. Den ernstig denkenden wordt daardoor het genoegen der lezing verminderd, en den ligtzinnigen beneemt men zoo al ligt den eerbied voor het eenige, hetwelk hem nog beteugelt. Maar, opdat wij niet zouden schijnen den vroeger gegeven' lof terug te nemen, herinneren wij, dat deze aanmerking slechts hier en daar van toepassing is, en rangschikken gaarne dit werk onder de zoodanige, welke den lezer eene aangename en over het geheel nuttige uitspanning kunnen verschaffen. Tot eene proeve van den stijl strekke het volgende uit het slaapvertrek van Meester *Mattheus:* „Weldra lag hij weder in de golven „van het vriendelijke bed, en sliep zacht en zalig, als het „goede geweten. En dat had de vrome schoolmeester. Werk„te hij niet sinds vijfendertig jaren in den wijnberg des Hee„ren — in zijne school? Bloeide en prijkte niet rondom hem, „wat hij gezaaid en geplant had, in blijden wasdom, met „heerlijke vruchten? Waren de wildste, baldadigste jongens „niet door hem tot goede, nuttige menschen gevormd? „Heerschte hij des zondags niet met kracht en magt over „orgel en gemeente? Was zijne kerkmuzijk niet wijd en „zijd beroemd? Had *Mattheus* niet een ambt, dat zijnen

„ man, ook zonder de ruime huwelijksgift zijner vrouw, „ meer dan genoeg opbragt? Wat ontbrak hem dus? En „ wat daar rondom hem lag in de armen van den stillen, „ onschuldigen slaap, waren dat niet de lieve engelen in zij- „ nen aardschen hemel? Daar lag *Martha*, sinds het vierde „ gedeelte eener eeuw de trouwe gezellin van zijn leven. „ Daar lag *Lijsje*, een lieve rozeknop. Daar *Georg*, de blo- „ zende wildvang, die thans, in zijn twaalfde jaar, reeds op „ de piano trommelde als een DAVID, en de viool reeds „ speelde als SPOHR en RODE, schoon een weinig slechter. „ En daar lag *August*, de tienjarige hofprediker, die op elke „ bank, uit elke ledige ton, leeraarde, en reeds menig zwart „ voorschoot van moeder tot eenen mantel verscheurd had. — „ Waarom zoude vader *Mattheus* dan niet gerust slapen?"

Grammaire Allemande. Suivie de thêmes sur différentes règles, à l'usage de ceux, qui veulent s'exercer dans les éléments de cette langue. Par H. HARTTMANN. La Haye, chez *Hartmann frères*. 1829. 8vo. *f* 1-50.

Het ontbreekt ons niet aan middelen, om vreemde talen gemakkelijk en spoedig aan te leeren. Behalve zoo vele wandelende *Grammaires*, zich Profesfors noemende, schoon zij zulks, in den eigenlijken zin, niet zijn, (b. v. *Profesfeur de l'académie etc. etc.!*) bezit ons, van alles overvloedig gezegend landje, verscheidene verdienstvolle werken over de Duitsche en Fransche talen; en het doet Rec. genoegen, ook aan dit eene eervolle plaats te kunnen toekennen. De Heer HARTTMANN, een jeugdig beoefenaar der talen, onderscheidt zich al terstond daardoor, dat hij van de gewone inrigting der *Grammaires* afwijkt; en wij stemmen volkomen in *dezen* met hem in, alzoo het ons, bij het naauwkeurig nagaan zijner *Grammaire*, blijkt, dat deze afwijking op goede gronden rust. Te regt merkt hij aan, dat vreemdelingen, bij andere *Duitsch-Fransche Grammaires*, in onzekerheid verkeeren, vooral ten opzigte van de verbuiging der zelfstandige naamwoorden, door er *te veel* te stellen, en den leerling maanden lang op te houden bij de uitzonderingen (*exceptions*) derzelven. Hij volgt eenen gang, die den leerling *terstond* in staat stelt, te weten, tot welke verbuiging een zelfstandig naamwoord behoort. — Niet minder voorziet hij bij dezen in

een ander gebrek, betreffende de persoonlijke en bezittende voornaamwoorden; duidende men, naar zijn gevoelen, niet genoeg het onderling verband aan. Na langdurige oefeningen zelfs weten de meesten niet, of zij *Dein*, *Euer* of *Ihr* schrijven moeten, ten opzigte van het persoonlijk voornaamwoord *Sie*. Hij herstelt dit gebrek op eene duidelijke wijze, door het inlasschen eener tafel (zie pag. 64), waardoor alle twijfel ten eenemale ophoudt. — Zijne thema's zijn met verstand gekozen, en niet, zoo als wij elders dikwijls ontmoeteden, boven het begrip des leerlings; eene verdienste, welke wij met stilzwijgen niet mogen voorbijgaan. — Na een helder overzigt betreffende de Duitsche taal gegeven te hebben, eindigt hij zijne taak met de opgave van de meest gebruikelijke woorden en eenige naïve zamenspraken. Jammer, dat hij niet een weinig uitvoeriger geweest is, hetwelk de onderscheidene belangrijke wenken, die hij geeft, wel hadden kunnen dulden; ook had de *correctie* (immers daaraan willen wij het toekennen) naauwkeuriger, en het papier beter kunnen zijn. De Heer HARTTMANN onderzoeke, ten opzigte van het eerste, bladz. 41, 73, 85, 175 en 223.

Voor het overige bevelen wij dit werkje allen beminnaren der Hoogduitsche taal gaarne aan; wenschende, dat het den Schrijver aan lust noch tijd ontbreke, om deze aanvankelijk welgeslaagde jeugdige proeve weldra te doen vervangen door een meer volledig mannelijk werk, waartoe hem, naar dit boekje te oordeelen, de talenten niet ontbreken. Een ruim debiet moedige hem daartoe aan!

Aan de Belgen; Gedicht door J. J. F. WAP, *Koninklijke-Militaire-Akademie-leeraar enzv. Naar het Latijn. Te Utrecht, bij* N. van der Monde, *en te Breda, bij* F. P. Sterk. 1830. *In* 8*vo. f* : - 50.

Traduction libre du Poëme Latin *ad Belgas*, par J. J. L. P. MARCHANT. A Utrecht, chez *N. van der Monde*, et à Breda, chez *F. P. Sterk*, 1830. 8vo. *f* : - 40.

Aan Nederland. Een woord tot aankweking van eendracht en vrede. Te Rotterdam, bij A. F. H. Smit. 1830. *In* 8*vo. f* : - 25.

Recensent voegt deze drie vlugschriften in dichtmaat bijeen, wegens derzelver gelijksoortige strekking, en zal van elk dier stukjes achtervolgens het noodige zeggen.

No. 1 is de navolging van het Latijnsche gedicht, *ad Belgas* 1829, door den Heer WAP, met den tekst tegen de vertaling over.

Praalt een tijtelblad met tijtels, och, dan ben ik reeds gewis,
Dat de Autheur een windbejager, maar geen ware Dichter is.

zegt onze BILDERDIJK; maar de vermoedelijke Schrijver van het *Nieskruid* is van een ander gevoelen: want hij zet

op den titel, dat hij Leeraar is aan de Koninklijke Militaire Akademie (te *Breda*).

Het Latijn is vrij gelukkig overgebragt; en dat Latijnsche stuk verdient allen lof.

Cimmerias revocare cupis, male sane, tenebras,
Frugibus et *glandem* praeposuisse bonis,

is, wat den laatsten regel betreft, vertolkt door:

Wat kiest ge u *akonijt* voor levenvoedend ooft?

Getrouwer zou het zijn;

Wat kiest gij EIKELS *voor verfrisschend boomgaardooft?*

Wijders:

Geboefte in 't Ordekleed, ô hoon, naar Jezus' Naam.

◡ – ◡ ◡ | – | ◡ – – ◡ – ◡ –
Zich noemen*de*, maar *tot* al 't kwaad der Hel bekwaam.

Liever, met zeer kleine verandering, aldus:

◡ – ◡ | – | ◡ – ◡ – ◡ – | ◡ –
Zich noemend, maar tot al het kwaad der Hel bekwaam.

Dit is beter in het *metrum*, en het *rhythmus* blijft levendig genoeg.

— en 't walglijkst Bijgeloof
In *Godsdienst* ['s] *keurdosch* praalt —

Dit zal moeten zijn:

In dosch der Godsdienst praalt.

En in uw bastertbloed *den Oproerhydra* temt.

Lees: *de slang des oproers*, of *des oproers hydra, temt.*

Dan zal, waar Groete's licht, Erasmus' zon moet zinken,
Malagridaansch gespuis in *oosterglanspracht* blinken.

Beter: *Malagridaansch gespuis in morgenglansen blinken.*

Dit zij hiervan genoeg; wij gaan over tot No. 2.

De Heer MARCHANT heeft aan de Latijnsche Elegie in zijne Fransche vertaling eene meer satirische kleur gegeven, die er, vooral in het Fransch, niet kwalijk aan staat; het stuk blijft echter meer in den toon der *Satira Tragica* van JUVENALIS, dan in dien der *Satira Comica* van HORATIUS.

Libera gens tandem Belgâ sub Principe facta
Vix aliquo reputat munera tanta loco,
Seque putat fratres superare effrena Batavos,
Non nisi libertas quis genuina placet;
Libertas, melius diuturno tempore docti,
Finibus arctatâ quâ didicere frui. —

Sic pauper, ſubito factus de paupere dives,
Luxurie perdit vix bona parta brevi:
Tu quoque, Belga, cave tua ne male commoda perdas,
Artibus et propriis in tua damna ruas: etc.

Hiervoor heeft MARCHANT, en dit is wel *zeer* vrij:

D'un prince qui pour-toi fonda la liberté,
Pourquoi méconnais tu la royale bonté?
Mieux que toi le Batave apprit l'art d'être libre;
La liberté lui plait, mais dans ſon équilibre:
Son coeur, depuis long-temps, l'ayant ſu conquérir,
Sut auſſi la borner pour la faire fleurir.
Il la perdit, hélas! en gagnant en puiſſance:
Dans ſa grandeur briſée, elle a repris naiſſance.
Ah! crains de perdre, ainſi, par un cours inconſtant,
Ce fruit, lent à mûrir, que flétrit un inſtant, etc.

En thans zullen wij nog een oogenblik ſtilſtaan bij No. 3. — Dit ſtuk, als in 't algemeen aan de *Nederlanders* gerigt, ſtout en krachtig geſteld, historisch waar, en uitmuntend geverſificeerd, bevalt Recenſent nog beter dan de twee vorige, die buitendien ſlechts vertalingen zijn. Hoe treffend zijn deze verzen:

Ach! voor één wit ontgloeid, en ſchot- en lotgemeen, (*)
Slaan *Loyolisten* en *Godloochnaars* hand in één;
En zoo 't hen niet gelukt zich een gezag te banen,
Als eens op Frankrijk woog, gevest in bloed en tranen, (†)
Brengt listig Bijgeloof het Ongeloof ten val;
Dan waait de kerkerlucht van 't lijdend Portugal
Ons eerlang tegen: ſtraf- en martelvuren rooken,
En duivlen in den kap van monniken geſtoken,
Verteren in den gloed van Martelaren-asch
De Grondwet, die hun ſnood beſtaan ten masker was;
Daar 't *t*andenknerſen van misleide oproerelingen,
Slachtoffers van hun list, hun helsch triumflied-zingen
Verpoost, en ieder klaagt met afgepijnd gevoel:
„De Vrijheid was uw leus, de Slavernij uw doel!"

Bl. 1 ſtaat ten onregte: En *lag* hij diadeem en Vorstlijk purper af? Want, ſchoon de ongenoemde Dichter de ſpel- en taalregels van BILDERDIJK volgt, maakt deze toch ook onderſcheid tusſchen *leggen* en *liggen*; men leze dus: *En* LEI *hij diadeem en Vorstlijk purper af?*

Over het algemeen genomen, is de ſtrekking van al deze ſtaatkundige ſtukjes loffelijk en heilzaam. Mogten eenmaal alle *Nederlanders* de handen ineenſlaan, tot beteugeling aller woelgeesten, en ongeveinsde bevordering van de grondwettige vrijheid, die de beste ſteun is van den Koninklijken troon!

(*) Men denke aan de Belgiſche rente.
(†) Het Terrorismus.

BOEKBESCHOUWING.

Christelijk Huisboek, of Redevoeringen over Godsdienst en Zedeleer; tegen Ongeloof en Bijgeloof, Dweeperij en Huichelarij. Naar het Hoogduitsch van C. G. SALTZMANN. *II Deelen. Te Groningen, bij* J. Römelingh. *In gr. 8vo. 454 Bl. f* 3-30.

Dit geschrift behandelt gewigtige onderwerpen, en heeft tot Schrijver den beroemden SALTZMANN. Wie kent dien naam niet? Wie verlangt niet, ook dit geschenk van zulk eene hand te ontvangen? Doch wij hebben met het boek, niet met den man te doen.

De titels der Redevoeringen, welke zesentwintig in getal zijn, schrijven wij af, niet wetende of er nog andere volgen zullen. 1. *De voortreffelijkheid van Jezus leer het beste bewijs harer Goddelijkheid en zijner Goddelijke zending.* 2. *Het nuttig gebruik van Gods woord.* 3. *De ware verlichting.* 4. *Het nieuwe, bijzonder in de Godsdienst.* 5. *Het geloof van Jezus.* 6. *Het groot geluk dergenen, die de leidingen van Gods geest op eene redelijke wijze volgen.* 7. *De schadelijkheid der vooroordeelen.* 8. *De schadelijkheid der Godsdienst-dweeperij.* (Deze is niet van SALTZMANN.) 9. *De schadelijkheid der Godsdienstscheuringen.* 10. *De verzoening met God.* 11. *Gods beeld aan den mensch.* 12. *De verpligting, om, voor ons zelven en onze medemenschen, aardsche Engelen te zijn.* 13. *Het gewigt en de voortreffelijkheid des geloofs aan onsterfelijkheid.* 14. *De schadelijkheid van het godsdienstig bijgeloof.* (Niet van SALTZMANN.) 15. *Het verstandig gedrag eens Christens omtrent het bijgeloof zijner medemenschen.* 16. *Het Evangelie, een genoegzaam krachtig werkend middel tot zaligheid.* (Niet van SALTZMANN.) 17. *De misvorming van het beeld van God aan den mensch.* 18. *De*

valsche en (de) ware Godsdienst. 19. *De onderwerping aan den Goddelijken wil.* 20. *Het verstandig gedrag eens Christens, bij de beschouwing der veelvuldige zonden, die in de wereld gebeuren.* 21. *Het verstandig gedrag eens Christens bij Godsdienstvervolgingen.* 22. *De beschouwing der natuur, als een voortreffelijk middel, om ons in het vertrouwen op God te sterken.* 23. *Eens Christens gedrag bij verzoekingen.* 24. *De groote kracht des gebeds.* 25. *De pligt, om ons tot de eeuwigheid behoorlijk voor te bereiden.* 26. *De toekomende staat der menschen.*

Wij zouden gaarne gezien hebben, dat de Vertaler wat minder op den naam van SALTZMANN, dan op dit zijn werk gelet had, vóór dat hij had besloten deze Redevoeringen in onze taal over te brengen. Het is zoo, bijgeloof, ongeloof, dweeperij, huichelarij blijven altijd gevaarlijke vijanden van het Christendom, tegen welke men de wapenen niet afleggen mag. Doch even waar is het, dat deze vijanden met dezelfde wapens niet overal even gelukkig worden bestreden, en dat zij, die SALTZMANN voor zich had, niet eveneens te temmen zijn, als de dompers in ons landje. Ieder dweeper en schijnvrome heeft zijn' eigen landaard. Duitsch geschut geldt hier niet tegen inlandsche vijanden. Over het werk van SALTZMANN kunnen wij hier moeijelijk oordeelen. 's Mans *Voorrede* is, met uitzondering van eenige zinsneden, door den Vertaler achterwege gelaten. Uit een enkel gezegde zouden wij een ongunstig oordeel moeten afleiden: „ Alles is uit dit Huisboek weggelaten, wat „ in Geloofsbelijdenissen zwaar om te verstaan, en zwaar „ om te gelooven valt." Hier schijnt ook weggelaten, wat deze Geloofsbelijdenissen regtstreeks uit den Bijbel afleiden. Hoe kan dan dit Huisboek *Christelijk* heeten? Doch wij laten den naam van SALTZMANN ongemoeid, omdat het betamelijk is, in elk gesprek of geschrift, over groote mannen niet dan met eerbied en zedigheid oordeel te vellen, en het zekerlijk 's mans schuld niet is, dat een Vertaler, door den grooten naam mis-

leid, hem in een Nederlandsch pakje gestoken heeft. Zulke drooge, schrale kost, zoo weinig uitlokkende opgedischt, en met geringe hartelijkheid voorgediend, zal in *Nederland* weinig smaken, dat iets beters in elk godsdienstig boek gewoon is te ontvangen. Is hier dan niets goeds? Zekerlijk, ja. Wie wacht dit ook anders van den menschkundigen en in zijne soort grooten SALTZMANN? Maar het geheel...... Het ware beter onvertaald gebleven. Dit wenschen wij ten minste nopens hetgeen nog volgen mogt.

De Vertaler schrijft: „ Menschen, die het nadenken „ niet schuwen, die door geenen bekrompen sektengeest „ bezield zijn, en wier hart open en vatbaar is voor de „ waarheid, al strijdt die ook met hunne aangenomene „ begrippen, zullen deze Redevoeringen met nut en stich„ ting kunnen lezen." Alles goed en wel; maar deze behoeven immers minder het hier aangeboden geneesmiddeltje? En nu de overigen, die wezenlijk ziek zijn...! Zouden die niet beter innemen, wanneer hun met meer zalving, met meer Christelijk gevoel het noodige werd voorgezet? Wie naar eenen DA COSTA, CAPADOSE en die geheele broederschap met stichting luistert, zal zich in zijne aandacht door dit Christelijk Huisboek niet laten storen.

„ Ik stelde," zegt de Vertaler, „ op den titel: *naar* „ het Hoogduitsch; omdat ik mij hier en daar eenige „ vrijheid heb veroorloofd. Onder anderen, dat ik mij „ niet slaafs aan de woorden heb gebonden, behoudens „ nogtans den geest en de meening des Schrijvers; dat „ ik eene en andere Redevoering, om het bijzonder tij„ delijke en plaatselijke, geheel weglate, en daarvoor „ even zoo vele anderen, om het getal te behouden," (hiertoe was, dunkt ons, geene noodzakelijkheid) „ ook, „ naar mijne gedachten, niet minder doeltreffende onder„ werpen behelzende, in de plaats geve. Verder, dat ik „ de orde der Redevoeringen niet gevolgd heb." De Vertaler heeft zijnen Schrijver dus niet enkel beoordeeld, maar, naar zijne gedachten, verbeterd. Nog strenger had

hij in zijn oordeel moeten te werk zijn gegaan. Door de vertaling van SALTZMANN's Huisboek heeft Nederlands godsdienstig publiek niets gewonnen, maar SALTZMANN's naam ten minste iets verloren.

Levensbeschouwing, toegewijd aan beschaafde Vrouwen, door J. C. A. SANDER. *Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. 1829. *In kl.* 8vo. XIII *en* 128 *bl. f* 1 - :

De Eerw. SANDER wilde, blijkens de *Voorrede*, (*welke de geëerde lezeressen verzocht worden niet ongelezen te laten*) aan vrouwen eenige stof tot nadenken over zoodanige zaken, welker kennis en behartiging den *mensch* vormen, aan de hand geven. Wij gelooven met den geleerden Schrijver, dat *alle menschen tot denkende wezens ontwikkeld kunnen worden*; dat er te dezen opzigte *geen wezenlijk onderscheid tusschen het hersengestel der vrouw en dat des mans bestaat*, en dat men derhalve, *voor vrouwen schrijvende*, niet slechts *kinderboekjes* of *romans* moet leveren. *Beschaafde vrouwen* kunnen in *romaneske zoetigheid* geen' smaak vinden. Wij twijfelen echter, of datgene, wat de Heer SANDER hier aanbiedt, wel door velen met graagte gelezen zal worden. De Schrijver betuigt, dat hij *op nadenken van de zijde zijner lezeressen heeft gerekend, en op meer dan eenmaal lezen*. De onderwerpen, door hem behandeld, zijn uit het gebied der *levenswijsgeerte* genomen, gelijk hij zegt in de Voorrede, die, naar ons oordeel, niet het minste gedeelte van het boeksken uitmaakt.

De *Inhoud* wijst de volgende opschriften aan: *Door toegenegenheid in den dood gelokt. Eerste en rijpere leeftijd. De menschelijke rede. Voorzienigheid. De dood. Over de versiering des levens. Theano. Over het Vermaak. Eenige hoofdtooneelen uit Lord* BYRON's *Manfred. Opheldering en.*

Door toegenegenheid in den dood gelokt wil, volgens bl. 1, zeggen: *Er bestaan gewaarwordingen en behoef-*

ten, die de Schepper zoodanig in de natuur van het schepsel heeft ingeweven, dat het zich van dezelve niet ontdoen kan, noch ophouden er voldoening aan te begeeren — maar wanneer het deze bevrediging vindt, is allerlei jammer, zelfs de dood er het gevolg van. Hoezeer SANDER hier eene en andere zeer juiste aanmerking mededeelt, kunnen wij nogtans niet zeggen, dat het geheel ons bevalt. *Neiging* of *genegenheid* zoude, naar ons oordeel, beter des Schrijvers meening uitgedrukt hebben, dan *toegenegenheid.* En wat de hoofdzaak aangaat, offchoon zinnelijke neigingen en behoeften onaffcheidelijk van de menschelijke natuur zijn, men neme tevens in aanmerking, dat het redelijk schepsel verstand en pligtbesef heeft. De vergelijking, van vinkenbaan, vischhengel en wachtelfluitje ontleend, gaat dus niet in allen opzigte door. Wij althans hebben eenigzins andere begrippen van menschelijke bestemming, en zouden, wat SANDER, bl. 4, *onnatuur* noemt, weleens *noodige zelfbeheersching* achten. Juist omdat de mensch *die gave van denken, onderscheiden en vergelijken heeft, welke het redelooze schepsel ontbeert*, wordt hij, in verhevener zin des woords, eerst regt *mensch*, naar mate hij dezelve, overeenkomstig het doel des Scheppers, beter gebruikt, en niet enkel, als dier, door zinnelijke neiging zich laat drijven. De Schrijver schijnt liefhebber te zijn van *paradoxe* tegenstellingen, en dien ten gevolge zich soms sterker of misschien eenigzins anders uit te drukken, dan welligt zijne meening is. Dat de beste menschen dikwerf vele onaangenaamheden in de wereld hebben, lijdt geen' twijfel; vreemd luidt echter, wat wij bl. 8 lezen: *Ten snoodste van de zijde des dulders is dit lot uitgekomen in Hem, die door zijne liefde de geheele menschheid wilde zegenen, en boven wiens kruis hadde moeten staan:* DOOR DE VOLKOMENSTE LIEFDE IN DEN DOOD GELOKT. — Behoort dat wel hier? Die liefde was toch iets anders, dan natuurlijke *toeneiging* — dan *misleiding.* Gaarne erkennen wij met SANDER, bl. 11, dat *menschelijke smart den mensch in ondervin-*

ding en krachtsontwikkeling verder brengt, dan een doorgaans kalm leven immer zou verhoogen; doch juist hierom meenen wij niet zoo zeer reden te hebben, om over de gesteldheid der menschelijke zaken ons te beklagen. — Voorts, al heeft ook REINHARD, de beroemde REINHARD, het gezegd, en in dien zin het gezegd, zoo als de woorden hier voorkomen, wij kunnen ons echter niet vereenigen met de stelling, bl. 14, *dat ieder mensch, zonder eenige uitzondering, zich overgeeft, wanneer men hem slechts dien prijs biedt, waar* HIJ *voor te koop is; dat er, met betrekking tot elken mensch, zoodanig een koopprijs bestaat, en dat een ieder, die zich nog niet verkocht heeft, slechts daarom dit heeft nagelaten, omdat de regte prijs hem nog niet geboden is.* Waar moet dat heen? Wij houden zoodanige redenering voor ongegrond en gevaarlijk. Of bestaat er dan geheel geene deugd? Ongelukkig hij, die alle geloof aan menschelijke deugd verloren heeft! *Die uit God geboren is, kan niet zondigen.* Werd niet JEZUS *in alles den broederen gelijk, uitgenomen de zonde, verzocht zijnde, gelijk anderen?* En levert de Geschiedenis geene treffende voorbeelden van standvastige volharding in goede beginselen, ook bij sterke verzoeking ten kwade? Wij keuren alzoo mede af, wat SANDER op de aangehaalde plaats onmiddellijk laat volgen: *Dan de Zedeleeraar zegt, dat de mensch zijn verstand gebruiken, zich hoeden moet voor de misleiding der zinnen. Met dit te zeggen heeft de Zedeleeraar gelijk en doet zijnen pligt; maar hij moet zorgen, dat hij niet te zeer uit de hoogte spreke, of wij voegen hem toe, dat stelsels van zedekunde op de studeerkamer worden zamengesteld, maar dat de menschen in de wereld leven.* In deze woorden is iets luimigs, dat tegen ons gevoel stuit en bij zoodanig onderwerp niet past. Waartoe die magtspreuken? Men kan ook te veel schermen tegen *stelsels.* De Heer SANDER, zelf Prediker van het Evangelie, dat *geregtigheid, overvloediger dan die der Schriftgeleerden en Farizeën*, vordert, zal toch wel niet

in ernst willen beweren, dat aan den eisch eener zuivere zedeleer niet voldaan zoude *kunnen* worden door *menschen, die in de wereld leven?* Doch waartoe dan de tegenstelling tusschen *stelsels van zedekunde, op de studeerkamer zamengesteld*, en *menschen, die in de wereld wonen?* Dit vatten wij niet regt. Bij velen misschien ware de stelling welkom, dat men het in de maatschappelijke betrekkingen des levens toch ook niet altijd zoo naauw kan nemen met de voorschriften der zedelijkheid; terwijl omstandigheden en ligchaamsgestel steeds grooten invloed op onze denkwijze, op ons doen en laten hebben. Den breederen weg gaat het gemakkelijk op: maar zij, die *licht der wereld en zout der aarde* behooren te zijn, moeten hunnen broederen en zusteren steeds het *volmaakte* voorhouden, ten einde ieder zich opgewekt gevoele, om naar toenemende *volmaking* te streven, offschoon het toppunt zelve der volkomenheid nooit bereikt worde. Wij vreezen voor alles, wat slechts eenigermate den schijn zoude kunnen hebben van vergoelijking des kwaads. Wij keuren echter niet alles af, wat hier voorkomt, maar meenen, dat de Schrijver weleens te luimig in zijne uitdrukking is, en stellingen daarheen werpt, waarop men gegronde aanmerkingen kan maken. Ook heerscht hier en daar, ja velerwegen, een toon, die zich kenmerkt door zekere onvoldaanheid en ontevredenheid. Vooral in een werkje voor beschaafde vrouwen hadden wij dit anders verlangd.

De volgende stukjes zijn, naar ons oordeel, gelukkiger uitgevallen. Op bl. 39 en 40 kunnen wij weder des Schrijvers redenering niet geheel goedkeuren. Het zij zoo, dat *niemand vóór zijnen tijd sterft*; volgt hieruit, wat SANDER van *verongelukten en zelfmoordenaars* beweert, dat *zij langer geleefd zouden hebben, indien zij langer hadden kunnen leven — hetgeen nu, door bijkomende omstandigheden, onmogelijk werd?* Zoo kon derhalve ook JUDAS niet anders handelen, dan hij gehandeld heeft? Zelf erkent SANDER, dat *het ons onmogelijk is, de reeks der voorafgaande oorzaken, die, te za-*

men genomen, deze gevolgen hadden, na te gaan, en de mate van vrijheid, dus van schuld, die daarbij plaats had, te bepalen; dit stemmen wij gaarne toe, maar meenen ons den mensch niet zoo lijdelijk te moeten voorstellen, dat b. v. *neiging tot zelfmoord* in de eerste beginselen niet te wederstaan zijn zoude. Over de vrijheid der menschelijke daden kan veel geredeneerd en getwist worden; maar behoort dit tot de ware wijsgeerte des levens, of veeleer tot die *stelselzucht*, waartegen de Schrijver zich verklaart? Invloed van omstandigheden is immers geene volstrekte noodzakelijkheid. Dat derhalve, in *dien* zin, niemand vóór zijnen dood sterft, zouden wij geenszins willen beweren, op grond, *dat de zamenstelling der menschelijk-aardsche natuur, zoo wel als die van elke andere, zich dan eerst oplost, wanneer zij, in dien vorm, niet meer bestaan kan.*

Tot de zonderlinge en gewaagde stellingen behoort verder, bl. 96: *Ook de gebreken der menschen zijn, in het oog van eenen denkenden, verstandigen geest, goed.* Het zij zoo, dat ieder de beste uitlegger van zijne eigene woorden is; maar schrijver of spreker moet toch daarvoor zorg dragen, dat men hem niet ligt *kwalijk verstaan* kan. Ja, uit het kwaad zelve komt weleens het goede voort; wij houden het echter voor wenschelijk, zoo min mogelijk *gebreken* te hebben, die *op deze wijze, in de hoedanigheid van kontrasten, ons tot meerder licht, tot reinere goedheid en waarheid opleiden.* — Ook twijfelen wij zeer, of de meeste *beschaafde* vrouwen in dat geheele wijsgeerig gesprek wel zoo veel smaak zullen hebben, als de Grieksche THEANO.

Hier en daar vonden wij belangrijke wenken in dit werkje, b. v. bl. 13: *Weest daarom nooit bevreesd voor eenen leelijken of verschrikkelijken boozen geest; maar weest op uwe hoede, wanneer hij verschijnt in de gedaante van eene schoone vrouw, van eenen schoonen man, van eene goede som, van eenen winstgevenden of hoogen post, en dergelijke.* Doch tevens komen er gezegden in voor, welke wij ongepast oordeelen, zoo als bl. 40, waar

werdt gesproken van *het zotte en afgrijselijke afbeeldsel (geraamte)*, *waardoor Christenen* (?) *den dood*, *aan hunne natuur- en geloofsgenooten*, *verschrikkelijk hebben pogen voor te stellen*. Ook zien wij niet, dat *de latere leer* (van zinnelijke smart, die men toch wel niet in letterlijken zin behoeft te nemen) zoo veel *ongerijmder is*, *dan de* (volgens SANDER) *eerstgenoemde*, *volgens welke den schimmen noch leed*, *noch blijdschap wedervoer*. Was het dan mede *ongerijmd*, wat JEZUS sprak van *den worm*, *die niet sterft*, en van *het vuur*, *dat niet uitgebluscht wordt*? Aangaande de zaligheid drukt SANDER zich, bl. 101, insgelijks op eene wijze uit, die voor ons gevoel geweldig stuitend is: *Het hoogste zinnelijk vermaak kan slechts één oogenblik duren; daarom ziet men de volken*, *die de hemelzaligheid in zinnelijk vermaak stelden*, *de moeite aan*, *die zij hebben*, *om de bestanddeelen dezer zaligheid bij elkander te vinden; want wie lust onophoudelijk en tot in eeuwigheid koffij en sorbet? Wien kan het behagen*, *onophoudelijk en tot in eeuwigheid muzijk te hooren*, *als* (*al*) *is zij nog zoo mooi*, *en mede te zingen? Er zijn dus eigenlijk geene voorstellingen van zinnelijke hemelzaligheid*, *die het dulden kunnen van al te nabij bezien te worden*, *zonder het gevaar* (*van*) *den wensch op te wekken*, *om er van verschoond te blijven*. Wij vatten wel, wat de Schrijver bedoelt, maar keuren toon en wijze van uitdrukking ganschelijk af.

De stijl, eindelijk, is op verre na niet zoo vloeijend en gemakkelijk, als men in een werk voor *beschaafde vrouwen* zoude hebben mogen verwachten. Zegt men in goed Hollandsch, *de menschelijke rede aanbouwen*, en *eene heilige noodzakelijkheid lief gewinnen*? Het laatste althans zal wel een *Germanismus* zijn.

Wij gelooven, dat PETRONELLA MOENS gelijk heeft, wanneer zij (*Legaat aan mijne vrouwelijke Landgenooten*) schrijft: „Maar ook is het herinneren van vrouwelijke pligten, zoo wel als het ernstig nadenken over belangrijke onderwerpen, welligt aan eene vrouwe-

lijke Schrijfster ruim zoo goed toevertrouwd, als aan den, meer tot afgetrokken denken gestemden, Schrijver; ook schoon hij de veredeling van beide geslachten bedoelt. De van alle geleerdheid verwijderde toon, waarop eene zuster hare gedachten mededeelt, zal (hiermede vleije ik mij) door hare zusterlijke vriendinnen volkomen verstaan worden, en over het algemeen met haar gevoel instemmen."

Praktische Waarnemingen, betrekkelijk de toevallen, oorzaken en behandeling van eenige der gewigtigste ziekten van het onderste gedeelte des darmkanaals en van den aars, opgehelderd door talrijke Ziektegeschiedenissen, door JOHN HOWSHIP, *Heelmeester te Londen, enz. Uit het Engelsch vertaald, naar de derde uitgave, door* J. DE BRAUW, *Med. Doctor te Woerden. Waarbij gevoegd zijn de Aanmerkingen van den Hoogduitschen Vertaler. Te Gorinchem, bij* J. Noordüyn. *In gr.* 8*vo.* 493 *Bl. f* 4-20.

Onder de redenen, welke den geleerden Vertaler vooral tot de uitgave van dit werk in het Nederduitsch deden besluiten, noemt hij in de eerste plaats de praktische eenvoudigheid, die er in heerscht, en die bijkans alle Engelsche praktische werken op eene zoo gunstige wijze onderscheidt. Na de lectuur kan Recensent zich op het punt van eenvoudigheid wel met den Heer DE BRAUW vereenigen. Maar of die eenvoudigheid, welke Recensent gaarne als het onderscheidend kenmerk van Engelsche praktische werken wil doen gelden, dezelve *gunstig* onderscheidt, is eene andere vraag. Een Engelschman, over een geneeskundig onderwerp schrijvende, is gewoon het te behandelen, alsof hij de eerste na de schepping was, die er de pen over in handen nam. Men vindt dus naauwelijks eenig citaat, dan van tijdgenooten, en gewoonlijk den schrijftrant van iemand, die zich te binnen

brengt, wat hij gezien, of van anderen over de ſtof, die hij behandelt, gehoord heeft. Zelden beſpeurt men eene nette, geleidelijke orde in de voordragt, en in de meeste gevallen zijn beide geest en vorm even empirisch. De eenvoudigheid, derhalve, van de Engelſche praktiſche ſchriften is eene empiriſche eenvoudigheid, wie het aan dien graad van beſchaving ontbreekt, welke de ruwe natuurgaaf tot eene deugd verheffen moet.

Dr. HOWSHIP geeft ons hier eene opgave van de ziekten van den endeldarm, (ook van andere, van met haar vermaagſchapte deelen.) zoo als zij door hem en weinige anderen, vooral zijner bekenden, zijn waargenomen. Hij beſchrijft derzelver toevallen, oorzaken, behandeling. Echter niet volgens die geregelde methode, welke een werk van praktiſchen inhoud uit deszelfs aard vordert, om te beter geraadpleegd en te gemakkelijker betracht te kunnen worden. Want niet zelden mengt hij toevallen en uitkomſten en oorzaken ondereen; zoodat het moeijelijk is, den draad der redenering te volgen. De therapeutiſche behandeling is doorgaans even empirisch als het overige. Vereeniging van *tonica: cort. Peruv.*, *cascarill.* enz. met *ſalia cathartica*, *ſenna* en andere; de aanprijzing van *tonica* en *martialia* bij kramp, zonder bepaalde omſchrijving; vrij hevige uitwendige middelen: oplosſing van *nitras argenti* op zweren aan te wenden, waarvan zich dan ook de ſchadelijke gevolgen in de ziektegevallen zelve vertoonen; welk een en ander Recenſent huiverig maakt, om het werkje onbepaald aan te prijzen. Van den anderen kant erkent hij volmondig, veel belangrijk praktisch er in te hebben aangetroffen; vooral met betrekking tot het nut van *bougies* bij vernauwing van den endeldarm, en tot de bepaalde aanwijzing van de *operatie* in verſchillende gevallen, vooral van de afbinding. De ervaren Practicus (en voor dezen toch alleen zijn dergelijke boeken beſtemd) zal ook hier het goede weten op te zamelen, te behouden en toe te pasſen. Een Register maakt het gebruik gemakkelijk, en was in een boek, op deze wijze geſchreven, ook eene onontbeer-

lijke behoefte. Eindelijk is de vertaling niet vrij van spel- en taalfouten, waarvan er misschien vele voor rekening van den drukker komen, 't geen bij de verwijdering van de drukpers altijd moeijelijker te vermijden valt.

R. A. VENHUIS, *Schoolonderwijzer te Kloosterburen. Natuurlijke Historie der Provincie Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1829. *In kl.* 8*vo. X, IV en* 139 *bl. f* : · 80.

Dit schoolboekje is eene bekroonde Verhandeling, ingekomen op eene prijsvraag der Commissie van Onderwijs in de provincie Groningen. Hetzelve is in drie Hoofddeelen verdeeld; het eerste voert tot opschrift: *algemeene beschouwing van de natuurlijke gesteldheid der provincie Groningen, in haren tegenwoordigen toestand*; het tweede: *nadere beschouwing der provincie Groningen, ook met betrekking tot het bijzonder eigenaardige van dezelve;* het derde, eindelijk, handelt *over de voortbrengselen der provincie uit de drie rijken der natuur.* Dat deze verdeeling gebrekkig is, behoeft naauwelijks eenig betoog; en vooral is het niet duidelijk, wat de Schrijver in zijn tweede Hoofddeel eigenlijk behandelen zal. Uit hetgeen hij daarin werkelijk behandeld heeft, zien wij, dat dit Hoofddeel voegelijker tot opschrift zoude voeren: *vroegere gesteldheid der provincie Groningen, en veranderingen, in dezelve voorgevallen.* In een leerboek moet men duidelijke verdeelingen hebben, of de verdeelingen zijn overtollig. Het derde Hoofddeel is bijzonder oppervlakkig in 45 bladzijden afgehandeld; dit gedeelte vereischte echter, naar ons oordeel, bijkans de hoofdzaak van het boekje uit te maken.

Wanneer het werkje, dat wij voor ons hebben, alleen eene natuurlijke aardbeschrijving van de provincie Groningen voor schoolgebruik is, en geenszins eene natuurlijke geschiedenis dier provincie, voldoet hetzelve vrij wel aan het oogmerk. Duidelijkheid en geschiktheid, om

voor den kinderlijken leeftijd bevattelijk te schrijven, zal niemand aan den Heer VENHUIS ontzeggen, en zijne Verhandeling bevat ook voor meer in jaren gevorderde lezers, die met de provincie Groningen wenschen bekend te worden, belangrijke en wetenswaardige zaken. De titel deed ons echter iets anders verwachten. Uit een, voor het werkje geplaatst, uittreksel uit de Handelingen der Commissie vernemen wij, dat er op deze vraag nog een ander antwoord is ingekomen, hetwelk mede bekroond is, en tot schrijvers heeft de Heeren R. WESTERHOFF, M. Dr., te Warfum, en G. ACKER STRATINGH, Med. Cand. te Groningen. Dit stuk was minder geschikt voor schoolboek door zijnen vorm zoo wel, als door meerdere uitgebreidheid, doch tevens vollediger.

Het is jammer, dat men van dit stuk geen gebruik gemaakt heeft, om het nu uitgegevene aan te vullen. Wij willen wenschen, dat ook deze meer uitgewerkte Verhandeling door den druk zal worden bekend gemaakt, en zullen niet in gebreke blijven, wanneer zij ons toegezonden wordt, in dit Tijdschrift daarvan verslag te geven.

Bijdragen tot een vergelijkend Overzigt van Nederlands Zeevaart en Handel; door Mr. J. A. DRIELING, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Referendaris der eerste klasse bij den Raad van State. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1829. *In gr. 8vo. 325 Bl. f* 3-75.

In eenen tijd, waarin de klagten over het verval van Zeevaart en Handel, als 't ware, aan de orde van den dag zijn, kan er wel geene belangrijker vraag gedaan worden, dan deze: Welke is dan toch de eigenlijke toestand van den Nederlandschen Handel? Het is ontegenzeggelijk, dat, indien deze vraag naauwkeurig en voldoende konde

beantwoord worden, wij alsdan den maatstaf zouden in handen hebben, om over de gegrondheid of ongegrondheid dier klagten te oordeelen; om de oorzaken van het verval, daar, waar het bestaat, aan te wijzen, en de middelen op te sporen, die tot stuiting daarvan dienstig zijn kunnen. Uit dit oogpunt beschouwd, moet ons iedere bijdrage, waardoor wij tot eene meer juiste en grondige kennis van onzen Handel worden opgeleid, ten hoogste welkom zijn. Zoodanig eene bijdrage nu levert het aangekondigde geschrift, waarvan het belangrijke, zoo wij hopen, uit het volgende verslag onzen Lezeren in het oog vallen zal.

De Heer DRIELING geeft, bij wijze van Inleiding, te kennen, dat hij in den jare 1825 door den Koning aan het hoofd geplaatst is „ van een Centraal Bureau, gevoegd bij de administratie der ontvangsten, en bestemd tot het doen opmaken van naauwkeurige staten, zoo der in- en uitgeklaarde schepen, als der in- en uit- en doorgevoerde goederen en koopmanschappen van ons Koningrijk, met inachtneming van alle zoodanige bijzonderheden, als zouden kunnen strekken tot vermeerdering der kennis van de *Statistiek* der Nederlandsche Zeevaart en Koophandel." (Bl. 2.) Dit stelde hem op een standpunt, „ waar alle bijzonderheden van Zeevaart en Koophandel, op officiële opgaven berustende en dus uit echte bronnen geput, tot één geheel te zamenvloeijen, en van waar derhalve *alleen* alle bewegingen, wijzigingen en veranderingen, zoo van Zeevaart als Koophandel, in derzelver geheel kunnen worden overzien en nagegaan." (Bl. 3.) Hierdoor in de beste gelegenheid gesteld tot het bijeenverzamelen en rangschikken van belangrijke daadzaken en bouwstoffen, werd al ras zijne nieuwsgierigheid opgewekt, om onze Zeevaart en Handel te vergelijken met die onzer naburen, voornamelijk Engeland: en aan dit verlangen werd door de welwillendheid van een onzer hooge Staatsambtenaren op eene verpligtende wijze voldaan. (Bl. 4.) Als slotsom van dit alles geeft de Heer DRIELING ons thans deze *Bijdragen tot een vergelij-*

kend Overzigt van Nederlands Zeevaart en Koophandel: een werk, waarin hij zich bepaald heeft tot het eenvoudig opgeven van *daadzaken*, zoo als hij die uit echte bescheiden heeft bijeenverzameld, zonder zich te veroorloven om eenige andere aanmerkingen daarbij te voegen, of gevolgtrekkingen daaruit af te leiden, dan die hem voorkwamen uit de opgegevene cijfers van zelve voort te vloeijen. (Bl. 5.)

De Schrijver heeft zijn werk gesplitst in twee Hoofdafdeelingen, waarvan de eerste de Nederlandsche *Zeevaart*, de andere den Nederlandschen *Handel* tot onderwerp heeft.

Het eerste gedeelte splitst zich in twee Hoofdstukken:

I°. *Algemeen vergelijkend Overzigt der Zeevaart van het Koningrijk der Nederlanden.* (Bl. 1—22.)

In dit Hoofdstuk geeft de Schrijver onderscheidene Tabellen, aan welker naauwkeurigheid, als op officiële stukken berustende, geen redelijke twijfel zijn kan, en uit welke hij de vier volgende belangrijke stellingen ontwikkelt:

a) Onze Zeevaart is sedert 1824 steeds vooruitgegaan.
b) De Zeevaart der Engelschen overtreft de onze viermalen in schepen en vijfmalen in scheepsruimte.
c) Onze Scheepvaart verschilt weinig in uitgebreidheid met die van geheel Frankrijk.
d) De overige zeevarende volken van Europa moeten in uitgebreidheid van Zeevaart voor ons vaderland onderdoen.

II°. *Beschouwing der Nederlandsche Zeevaart in hare meer bijzondere aangelegenheden.* (Bl. 23—76.)

De Schrijver behandelt hier:

1°. De vaart met *eigene* en vreemde schepen.
2°. De sterkte der Nederlandsche koopvaardijvloot.
3°. Derzelver bemanning.
4°. De scheepsbouw.
5°. De bijzondere vaart op verschillende landen en rijken.
6°. Het aandeel der onderscheidene havens van het Rijk in deszelfs algemeene Zeevaart.

Omtrent deze zes onderwerpen wordt eene reeks van belangrijke daadzaken en uitkomsten geleverd. Bij den grooten rijkdom van zaken, in dit Hoofdstuk vervat, bejammert Recensent het, dat het bestek van een verslag niet gedoogt, den Schrijver in de ontwikkeling van zoo vele bijzonderheden te volgen.

Het tweede gedeelte, den *Handel* betreffende, is mede in twee Hoofdstukken verdeeld. Het eerste bevat eene *Schets van den toestand des Nederlandschen Handels in het algemeen.* (Bl. 77—204.) Dit Hoofdstuk is bijzonder belangrijk wegens de van bl. 81—181 daarin voorkomende *Opgave van de geldswaarde van alle de in- en uitgevoerde goederen over* 1824, 25, 26 *en* 27. De zamenstelling hiervan moet den Schrijver ongeloofelijke moeite gekost hebben; en al is het dan (gelijk hij zelf waarschuwt en ook uit den aard der zaak niet anders mogelijk is) dat de herleiding dier voorwerpen tot geldswaarde alleen voor eene *approximatie* kan gehouden worden, zoo is hij echter hierin met zoo veel zorg en omzigtigheid te werk gegaan, dat dezelve in ons oog voldoende is, om tot basis genomen te worden vóór de beoordeeling van den toestand des Nederlandschen Handels.

De daarop volgende Recapitulatie dezer Tabel doet zien, dat de algemeene Nederlandsche Handel eene uitgebreidheid heeft, die ieders verwachting zal overtreffen; dat de invoer den uitvoer bestendig, en wel met een gemiddeld jaarlijksch bedrag van meer dan 45 millioenen guldens, heeft te boven gegaan; en eindelijk, dat in ons vaderland, gedurende de jaren 1824—1827, aan goud en zilver dooreengerekend, voor *f* 119,771 jaarlijks meer in- dan uitgevoerd is geworden. (Bl. 181.) Hieruit ontwikkelt de Schrijver deze drie gevolgtrekkingen:

a) De Nederlandsche Handel heeft sedert 1824 belangrijke vorderingen gemaakt.

b) Hij staat in eene gunstige evenredigheid tot dien van Engeland en Frankrijk.

c) Uit denzelven blijkt volkomen de algemeene welvaart

van ons vaderland. (Deze conclusie dunkt ons wat stout, en zal velen Handelaren, met een' zucht of glimlach, het hoofd doen schudden.)

Het tweede Hoofdstuk voert tot opschrift: *Overweging van de bijzondere handelstakken of hoofdbestanddeelen van den Nederlandschen Handel*, (Bl. 204—230.)

Hierin beschouwt de Schrijver achtervolgens:

a) De voortbrengselen van den Nationalen Landbouw.
b) De voortbrengselen van Visscherij.
c) De onbewerkte metalen en delfstoffen.
d) De bewerkte stoffen van allerlei aard.
e) De koopwaren.

Ook hierin is het onmogelijk, den Schrijver geregeld te volgen, zonder hem als 't ware af te schrijven. Hoogstbelangrijke en hier en daar geheel onverwachte uitkomsten worden hier uit officiële stukken ontwikkeld. Zoo ziet men, om slechts dit ééne op te noemen, inderdaad met de hoogste verwondering, dat van 1824—1827 ons Fabrijkwezen jaarlijks een' gemiddelden meerderen *uitvoer* van ruim *f* 284,000 heeft opgeleverd. (Bl. 225.)

Uit dit alles wordt, bl. 229, door den Schrijver de slotsom opgemaakt, dat de staat van de Nederlandsche Zeevaart en Handel, over 't algemeen en in de gegevene staatkundige en handelsomstandigheden van Europa, gunstig is, zoo wel ten opzigte van derzelver uitgebreidheid en uitkomsten, als ten aanzien der uitzigten voor de toekomst.

Eindelijk levert de Schrijver, van bl. 232—335, de acht volgende Bijlagen:

A. Staat van de schepen, welke van 1814 tot en met 1827 de Sont zijn gepasseerd.
B. Staat van de Schepen, die gedurende 1826 en 1827 in de onderscheidene havens van het Koningrijk der Nederlanden zijn binnengekomen en dezelve zijn uitgezeild.
C. Staat van den doorvoer gedurende de jaren 1824—1827.
D. Vergelijkingsstaat van den *invoer* der koopsteden

Amsterdam, Rotterdam en Antwerpen, over de jaren 1825 en 1826.

E. Voortbrengselen van den Nationalen Landbouw.

F. Voortbrengselen van de Visscherij.

G. Onbewerkte metalen en delfstoffen.

H. Bewerkte stoffen: a) van vlas, b) van allerlei aard.

Recensent heeft dit werk met de meeste belangstelling gelezen. Hij, voor zich, kan zich doorgaans wel vereenigen met de redeneringen en gevolgtrekkingen van den Schrijver. Hij gevoelt echter, dat anderen, uit hoofde eener verschillende wijze van zien, hierin welligt hemelsbreed van den Schrijver zullen kunnen verschillen, ja misschien uit deze zelfde Tabellen geheel andere conclusiën zullen trekken. Zoo veel is echter zeker, dat dit werk van den Heer DRIELING eenen vasten grondslag oplevert, om daarop gegronde redeneringen te kunnen bouwen. Er is niets moeijelijker, dan bespiegelingen van staatshuishoudkundigen aard: doch dezelve worden onmogelijk, of ontaarden in een' ijdelen woordentwist, zoolang men het niet omtrent de daadzaken eens is. Deze daadzaken zijn hier door den Schrijver als 't ware *in officio*, immers uit officiële stukken, aan 't licht gebragt. Wij zijn dan nu in het bezit van eene *Handelsstatistiek van het Koningrijk der Nederlanden*, welke nu reeds van groot belang is, en ongetwijfeld van nog grooter belang zal worden, wanneer de Schrijver zijnen arbeid ook over de volgende jaren voortzet; waartoe wij hem, in het belang der welvaart van ons vaderland, aanmoediging, lust en gezondheid toewenschen.

Ook het uitwendige van dit werk, met name druk en correctie, verdienen allen lof.

Aanteekeningen op een Togtje door een gedeelte van Duitschland, in het jaar 1828, *door* A. VAN DER WILLIGEN. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1829. *In gr. 8vo.* 463 *Bl. f* 4-50.

In den voorleden jare, en alzoo niet lang na de terug-

komst van onzen vaderlandschen Reiziger, werd dit zijn boek in het licht gegeven, ter zelfder perse gedrukt, van waar ook zijne vroegere geschriften uitgingen. Behalve de *Geschiedenis der vaderlandsche Schilderkunst*, door VAN EYNDEN en onzen VAN DER WILLIGEN, maken zij dus, vooral met betrekking tot die kunst, een goed geheel van smaakvolle en oordeelkundige waarnemingen uit over het merkwaardige, dat onze Schrijver, behalve in het Vaderland, in *Frankrijk*, *Italië* en *Zwitserland*, gelijk mede in een gedeelte van *Duitschland* en *Engeland*, voormaals had gezien, en nu beschouwen mogt in *Saksen* en *Pruissen*, bijzonder te *Dresden* en in *Berlijn*. Wij haasteden ons, om verslag aan onze Lezers te doen van dezen arbeid; doch vonden ons verrast door eenige aanmerkingen en teregtwijzingen, opgenomen in den *Konst- en Letterbode* van dit jaar, zoo wij wèl hebben No. 16. Laat het ons alzoo vergund zijn, desbegeerigen liever derwaarts over te wijzen, dan dat wij de verdenking op ons laden van na te schrijven, wat reeds gezegd, en althans onder het oog des Reizigers zal gekomen zijn. Onze taak trouwens is veelmeer om de geheele inrigting van het werk te leeren kennen, en dat, met achterlating van min belangrijke misslagen of verzuimenissen, te beoordeelen. De inhoud, naar de reisroute door VAN DER WILLIGEN in zoo vele bijzondere deelen gesplitst, sta dus aan het hoofd: Van *Haarlem* naar *Osnabrug*. Van *Osnabrug* naar *Brunswijk*. *Brunswijk*. Van *Brunswijk* naar *Halle*. *Halle*. *Naumburg* en *Weimar*. Over *Jena* naar *Leipzig*. *Leipzig*. Van *Leipzig* naar *Dresden*. *Dresden*. *Dresdens* kunst- en wetenschappelijke Verzamelingen en Inrigtingen. Gemengde Aanteekeningen wegens *Dresden*. Uitstapjes in de omstreken van *Dresden*. Van *Dresden* naar *Berlijn*. *Berlijn*. Kunst- en wetenschappelijke Inrigtingen te *Berlijn*. Gemengde Aanteekeningen wegens *Berlijn*. Van *Berlijn* naar *Hamburg*. *Hamburg*, en terugreis naar *Amsterdam*.

Terwijl de beoefening der Schilderkunst, benevens die van andere wetenschappen en nuttige werkzaamheid, on-

der het weldadig bestuur van onzen Koning en bij herhaalde tentoonstellingen, thans bij uitnemendheid begunstigd wordt, laat zich de aangelegenheid te meer gevoelen voor de onzen, om, in deze en andere zijner Reizen, bij den Schrijver te lezen, hoedanig de staat dier kunst elders zij, en welke meesterstukken in buitenlandsche kabinetten bijzondere opmerking verdienen. Zijn arbeid heeft alzoo te dezen op nieuw alle regt op onze aanprijzing bij Liefhebbers en Schilders; en wel allermeest bij de zoodanigen, die in de gelegenheid komen van eigene waarnemingen met de zijne te mogen vergelijken. Eenen trek ondertusschen, die in het algemeen tot aanmoediging dienen kan onzer vaderlandsche school, willen wij hier inlasschen: „Heden ontmoette ik hier (in de galerij „van *Dresden*) een' *Engelschman*, die een kenner en „liefhebber scheen te zijn, inzonderheid het werk van „*Nederlandsche* Meesters hoogschattende; met genoegen „ontwaarde ik dan ook, dat, welke belangstelling de „historiestukken mogen inboezemen, gelijk vele daarop „billijk aanspraak hebben, de eenvoudige, eigenaardig „voorgestelde tooneelen der *Nederlandsche* school, on„der ieders bereik, een groot deel der beschouwers trok„ken; zoo als ik meermalen te *Parijs* en elders had „waargenomen (3)." In welke noot de Schrijver getuigt, „dat de *Nederlandsche* Schilders niet alleen door ge„heel het beschaafd *Europa* in achting zijn, maar, „volgens MORIER, (in diens *Reize door Perzië*, D. „I. bl. 235) zulks reeds vroeg waren in *Perzië*."

Hoe onderhoudend nogtans en oordeelkundig VAN DER WILLIGEN de zaken voorstelle, wij mogen het niet betwijfelen, of die breede uitweidingen over kabinetten en schilderijen zijn voor een niet ingewijd publiek te uitvoerig, om deszelfs leeslust bestendig gaande te houden. Beter had hij misschien, van den beginne, zijne kunstbeschouwingen als *bijdragen* tot de reeds aangehaalde *Geschiedenis der vaderlandsche Schilderkunst*, of onder anderen kenschetsenden titel, der wereld medegedeeld. Doch, eens begonnen zijnde van dit zijn hoofddoel in

zijne *Reizen* te fpreken, mag men het onzen Landgenoot minder ten kwade duiden, indien hij op zijn ftokpaardje wel eens wat lang vertoeft, of die fnaar, naar den fmaak althans van minder geoefenden in de kunst, te dikwerf aanroert. Gelukkig daarentegen fchenkt hij aan dezen op nieuw in dit boekdeel eene aangename vergoeding door de rijke verfcheidenheid van ftoffe, die hij voordraagt, en vanwaar hij niet zelden nuttige wenken ontleent, om zoodanige inrigtingen, als hem bij onze naburen goed fchenen, tér navolging aan te prijzen bij zijne medeburgers. Meest gelukkig intusfchen flaagt hij, de warme Liefhebber der Schilderkunst, in zijne keuze en teekenachtige befchrijving der voortreffelijke Natuurtooneelen, die hem op dezen fchoonen togt, met name bij het doorkruifen der omftreken van *Dresden*, nu door hunne bevalligheid verrukten, dan weder door hunne verhevene grootheid of ongemeene verrasfing deden verbaasd en opgetogen ftaan. Die zachte aandoening gevoelt men, als ware het, met den Reiziger, als men op een zijner uitftapjes uit die bekoorlijk liggende ftad hem vergezelt, en, met hem „ dringende langs een fmal pad door het „ bosch, de opening ziet van een ruim gewelf, dat de „ natuur hier in de rots vormde. Wij traden er in, (vervolgt hij) en eensklaps waren wij van uit de woeste „ eenzaamheid in een vrij talrijk gezelfchap (*) ver- „ plaatst," enz.

Over het geheel zijn de opmerkingen, waarmede ook deze Reize doorvlochten is, bondig, oordeelkundig en belangrijk. Nu en dan evenwel fticten wij op zwakkere plaatfen, en op verhalen, meer gefchikt om in een' vrolijken kring te berde gebragt, dan wel door de drukpers den koelen lezer voorgelegd te worden. Wij althans zouden niets daarbij verloren achten, indien de Schrijver zijn gefprek met eenen podagreuzen en zich *weinig matigenden Engelschman* had achterwege gelaten, en ook het tweeregelig versje, aan het einde neêrgefchreven (bl. 281—283):

(*) Op het titelblad vindt men de afbeelding, in een wel uitgevoerd vignet.

„ De matigheid vooral, en daarbij mostaardzaad,
„ Is tegen 't podagra, *naar 't schijnt*, de beste raad."

Immers, zoo lang het eerste deel van den raad, waarop VAN DER WILLIGEN minder aandrong, verzuimd wordt, mag men zich van het *recept*, als van menig ander middel, weinig goeds beloven tegen deze reeds van ouds als ongeneeslijk vermaarde kwaal.

Met meer bevreemding evenwel zagen wij, kort daarna, (op bl. 284) de welbekende les van RIVIERE DU FRESNY aan jaloersche mannen, en eene, voorwaar niet zeer gelukkige, vertaling van het *Fransche* versje, in deze Reisbeschrijving weder opgenomen. Want andermaal hiervan te gewagen, nadat de Schrijver voor dien raad vroeger alreeds in eene andere Reize (*) eene plaats had ingeruimd, kon, zoo wij meenen, in deszelfs aangelegenheid geene verontschuldiging vinden.

Eindelijk, daar elk zijne wijze heeft van denken en zien, ook in zaken van de hoogste aangelegenheid, mowij er niet van af, onze Lezers, en met name den Heer VAN DER WILLIGEN, met een woord te herinneren aan het slot van onze beoordeeling zijner *Aanteekeningen op een Togtje door een gedeelte van Engeland* (†). De noot onder bl. 361, en zijne baarblijkelijk goedkeurende aanhaling aldaar van hetgene in het *Magazijn voor Schilder- en Toonkunst*, 2de St. bl. 153, voorkomt, verschaft er ons aanleiding toe. Men leest in dat Tijdschrift, volgens zijne opgave: „ Ook het *Kerkgezang* „ bij de Hervormden moet *veredeld* worden, en niet „ langer *prijs gegeven* (hoe kiesch gezegd!) aan brave, „ vrome, *maar* antimuzikale *leeken*, (bedoelt men hier- „ mede de *lidmaten* der Kerk?) die zeker eenen AU- „ GUSTINUS de tranen niet uit de oogen zouden „ *lokken*." Wij antwoorden slechts, dat zulke magtspreuken bij ons niet geldig zijn; en, al moest ook

(*) Zie 's mans *Aanteekeningen op eene Reis van Parijs naar Napels*, D. II. bl. 58.

(†) *Vad. Lett.* voor 1827. D. I. bl. 553 en 554.

jaren achtereen deze of gene gevoelige *Augustijner* monnik, of dweeper, met drooge oogen in *Nederland* ter kerke nederzitten bij het gezang der Hervormden, deszelfs *hoofdbedoeling* is en blijft bij der Protestanten Eerdienst stichting der Gemeente door hetgene zij ziet, verstaat en gevoelt, maar geen zinnelijk vermaak en muzikale opgetogenheid, die met de toonen wegsmelt en — verdwijnt.

Doch nemen wij afscheid van den waardigen Reiziger, die, is hij anders voor onzen lof niet geheel onverschillig, het weinige, dat wij vermeenden in dit boek te moeten afkeuren, dan ook geenszins ten kwade duiden zal.

Zijne gewoonte, om eenen Bladwijzer der voornaamste zaken achter zijne Reizen te voegen, ook bij deze gevolgd, draagt zeer onze goedkeuring weg.

SWAVING's *tienjarige militaire loopbaan. Door hemzelven beschreven. Met het Portret des Autheurs. Te Dordrecht*, *bij* Blussé en van Braam. 1830. *In gr.* 8*vo. XXIV en* 328 *bl. f* 3-60.

Onder dezen titel ontvangen wij hier het vervolg op SWAVING's *Reizen en Lotgevallen*, reeds in het jaar 1827 in het licht verschenen. De gretigheid, waarmede dat werk in der tijd gelezen is, de toen reeds gedane aankondiging van deze *Tienjarige Militaire Loopbaan*, waarborgen deze voortzetting van des Schrijvers levensverhaal eene gunstige ontvangst bij ons lezend publiek. Niettegenstaande SWAVING zich in dit gedeelte van zijne geschiedenis op een naderbij liggend grondgebied, in een ons meer gemeenzaam tijdperk bevindt, en zijne lotgevallen nu ook minder avontuurlijk zijn, handhaaft hij ook hier ten volle zijnen roem, als aangenaam, onderhoudend Schrijver. In zijne *Reizen en Lotgevallen* had de man zijnen levensloop verhaald tot op zijne terug-

komst in het vaderland, in het begin van het jaar 1813, na alle zijne aanzienlijke *Westindische* bezittingen te hebben verloren. In dezen radeloozen toestand vormt hij het plan, om *Garde d'Honneur* in dienst van NAPOLEON te worden, en verkrijgt, na het te boven komen van eenige zwarigheden, zijnen wensch. Als zoodanig houdt SWAVING zich eenigen tijd in *Frankrijk* op, bezoekt *Parijs*, houdt garnizoen te *Tours en Tourenne*, vertrekt naar het leger in *Duitschland*, deserteert in *Beijeren* uit het *Fransche* leger, komt in het vaderland terug, wordt aangesteld als Officier in *Nederlandsche* dienst, en treedt weder in het huwelijk. Na het opmerkelijkste verhaald te hebben van hetgeen hij heeft ondervonden en bijgewoond op zijne verschillende verblijf- en garnizoensplaatsen, *Breda*, *Venlo*, *Gent*, *Lier*, *Doornik*, *Antwerpen*, *Amsterdam*, *Bergen in Henegouwen*, *Brugge*, *Nieuwpoort*, eindigt de Schrijver dit deel met het verhaal zijner aanstelling als *Eerste Luitenant-Kwartiermeester bij de Artillerij- en Ingenieurschool te Delft*. SWAVING bezit de gaaf, om, door zijne wijze van voorstellen, ook aan datgene, wat in zichzelf niet veel belangwekkends bezit, eene geur en kleur te geven, waardoor het den lezer aangenaam onderhoudt. Evenwel wij genoten het genoegen der lezing niet onvermengd, daar zoo wel de geschiedenis van SWAVING zelv', als de wijze, waarop hij haar verhaalt, ten blijk verstrekt, hoe iedere leeftijd derzelver eigene ondeugden heeft, en hoe ligt uit een bedorven jongeling een bedorven man wordt, wiens vroegere ondeugden slechts door andere ondeugden worden afgewisseld. Rijpere jaren, de kennismaking en eindelijk daarop gevolgd huwelijk met zijne tegenwoordige echtgenoote doen den man wel minder blootgesteld zijn aan de grove uitspattingen der ontucht. Maar is de mensch nu beter geworden? Wij vreezen, neen. Zonder te verbleeken of te blozen, maakt hij gewag van zijne *tours de baton* in zijnen administrativen post, en van zijne *onvoorziene* emolumenten als *Kwartiermeester*. De door hem gepleegde vervalsching van

een authentiek geschrift verhaalt hij zoo, alsof de schuld van dit feit meer aan 's Konings decreet, hetwelk hij daardoor wilde ontduiken, dan aan hemzelv' toe te schrijven ware. Zoo kan iedere dief zeggen: „ Ik ben niet schuldig; maar wel de wet, die het stelen verbiedt." Dat iemand in SWAVING's omstandigheden tot misstappen vervalt, is, ofschoon niet goed te keuren, echter menschelijk. Maar dat men, na de straf der geregtigheid ontkomen te zijn, uit zijnen veiligen schuilhoek op eene ligtzinnige wijze die misstappen gaat verbreiden, zijne buitensporigheden daarmede verontschuldigt, dat deze *de verwezenlijking zijn van zijn in het grootboek der predestinatie opgeschreven levenslot*; dit geeft, gelijk wij vreezen, ten aanzien van 's mans zedelijkheid, weinig goeds te kennen. Meent SWAVING het in ernst, als hij zich op de *predestinatie* beroept? Wij weten het niet; maar het eerste zou noch zijn verstand noch zijne zedelijke beginselen tot eer verstrekken, en, wat spotternij betreft, hebben de aanhangers eener meer liberale denkwijze zulk eene hulp en dezen verdediger niet noodig. De nietsbeteekenende, jammerlijk mislukte verdediging van het tweegevecht, die hier voorkomt, is een overtuigend bewijs, dat de Schrijver waarheid spreekt, als hij van zichzelven zegt, dat *de zedepredikatiën zoo min, als wijsgeerige betoogen, in zijn vak vallen*. De slotsom van alles is dan, dat, wanneer de lezer onder de aandacht houdt, dat SWAVING, wegens het bedorvene van zijne zedelijke beginselen, zoo min een beoordeelaar is van personen en daden, wiens oordeel men voor onfeilbaar kan houden, als een geschikt voorbeeld van navolging, en dit boek aanmerkt, in zoo ver het slechts verhaalt, als eene bijdrage tot vermeerdering van zijne wereld- en menschenkennis, deszelfs lezing, bij het aangename van het onderhoud, hetwelk het verschaft, ook in meer dan één opzigt nuttig zijn kan. — Het portret in groot costuum heeft veel van caricatuur, of liever van een paskwil op den man, wien het verbeeldt.

Het Rijk en de Stad van Algiers, topographisch en historisch geschetst. Met eene algemeene Kaart van het Rijk en een Platten Grond van de Haven benevens den (de) omstreek. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1830. *In gr. 8vo. 96 Bl. f* 1 - 25.

Dit boekje *schijnt* uit het Fransch vertaald te zijn. Dit

ware trouwens uit den aard der zake op te maken, in zoo verre inzonderheid de oogen van *Frankrijk* op het hier beschrevene landschap en stad gevestigd zijn. Wij kunnen het der opgewekte nieuwsgierigheid en belangstelling wel aanbevelen. Maar weinigen zullen zoo veel van het roofnest weten en er zoo veel van vooronderstellen, als zij hier vernemen. Eene bevolking van 2,500,000, zegge: twee millioen vijfmaal honderdduizend, wie had daaraan gedacht? Een' grootendeels zeer vruchtbaren grond zal ook ligt hij alleen er zoeken, die weet, dat Afrika, deze zelfde Noordafrikaansche kust, eenmaal de koornschuur van Rome was.

Ziehier den Inhoud: Ligging, uitgestrektheid, grenzen. Klimaat. Natuurlijke gesteldheid des lands. Gesteldheid van den grond. Voortbrengselen. Landbouw. Dieren. Bevolking. Verdeeling. Voornaamste Steden (van 12000, 20000 tot 145000 inwoners, zoo als: De Stad Algiers.) Omstreken derzelve. De Haven van Algiers. Nijverheid. De Koraalvisscherij. Handel. Openbare Inkomsten. Openbaar Onderwijs. Het Leger. De Marine. De Regering. Geschiedenis van Algiers. Welke laatste een derde van het geheel bevat, en inderdaad belangrijk en aangenaam om te lezen is.

Kaart en platte grond hadden op den titel niet alzoo behooren vermeld te zijn, maar als eene kleine verrassing, waarvan men geen ophef maakt, gewis meer behaagd.

Redevoering, over den Geest der Nederlandsche Letterkunde, vergeleken met die van andere Volken. Ter aanvaarding van het Hoogleeraarsambt in de Nederlandsche Taal- en Letterkunde en Vaderlandsche Geschiedenis aan de Doorluchtige Schole der Stad Amsterdam, op den 30sten Nov. 1829. *Door* N. G. VAN KAMPEN. *Te Amsterdam, ter Stadsdrukkerij.* 1830. *In gr. 4to.* 41 *Bl.*

In Redevoeringen, bij welke benoemde Hoogleeraren hun ambt gewoonlijk aanvaarden, ontvangt men zeer dikwijls de eerste openlijke proeve van hunne geschiktheid tot het werk, dat op hen wacht. Natuurlijk let men dan, bij derzelver beoordeeling, op alles, wat tot het te aanvaarden werk in meerdere of mindere betrekking staat. Doch ten opzigte van VAN KAMPEN is dit geheel anders. Deze heeft zich door zijne

vele en allernitmuntendste geschriften zoo gunstig bekend gemaakt, dat het ieder verwonderen moet, dat hij niet eer in de gelegenheid geweest is, om eene Inwijdingsredevoering als Hoogleeraar te houden en uit te geven. *Sic fata tulerunt.* Beter laat, dan nooit. Met deze bevordering van den bekwamen man wenschen wij minder hem, dan wel de Doorluchtige School van Amsterdam hartelijk geluk.

Om den Lezer aanstonds te doen gevoelen, wat hij hier zoeken moet, en dan zeer voortreffelijk vinden zal, zullen wij het plan en den aanleg opgeven. „ Het zal mijne zorg „ moeten zijn, om mijne Hoorders niet enkel bekend te ma- „ ken met onze beste *Schrijvers* en derzelver *gewrochten*, „ niet alleen met de *gebeurtenissen* des Vaderlands, maar die „ beschouwing zoo veel mogelijk tot een *geheel* te bren- „ gen; — niet alleen te toonen, *wat* Nederlanders gedacht, „ geschreven, gedaan hebben, maar tevens, zooveel moge- „ lijk, *hoe* zij dit dachten, schreven en deden. Ik zal tot „ dat einde trachten, mijne Hoorders bekend te maken met „ den *geest* onzer Letterkunde, en dien onzer Geschiedenis, „ beide gewijzigd door ons *volkskarakter*." (Bl. 5.) „ De „ *eerste* eigenaardigheid, welke den Nederlander kenschetst, „ en die zich, door alle tijdperken zijner Geschiedenis heen, „ bij hem werkzaam betoont, is *Godsdienstigheid*. Zij heerscht „ ruimschoots in onze Dichters en Prozaschrijvers." Aanhaling van gepaste voorbeelden, welke duidelijk aanwijzen, dat van de vroegste tot de jongste tijden Godsdienst de grondtoon der Nederlandsche poëzij geweest is. De Nederlandsche Godsdienstigheid wordt vergeleken vooral met die in Spaansche poëzij, ten voordeele der onze. Bl. 6—12. „ Een *tweede* „ karaktertrek der Nederlanderen, die zich in zijne Letter- „ kunde spiegelt, is *huisselijkheid*." Bl. 13. HOOFT, VONDEL, DE DECKER, SMITS, VAN HAREN, BELLAMY, NIEUWLAND, VAN ALPHEN, FEITH strekken tot voorbeelden. De door Nederlanders zoo duur gekochte vrijheid boeit hen ook aan het Vaderland, dat hun boven de heerlijkste landen het dierbaarste niet slechts, maar het beste is. Hunne *vrijheids- en vaderlandsliefde* kan zich met die van andere volken meten. Bl. 13—24. *Bedaardheid*, *kalm onderzoek* maakt onze poëzij *reëel* en *praktisch*. „ De wereld „ der Ideën laten wij aan onze oostelijke naburen over. Uit „ dit grondverschil kan men vele ongunstige beoordeelin- „ gen van Duitsche gewrochten bij ons, die *wij* natuurlijk

„ uit *ons* standpunt beschouwen, verklaren; terwijl aan den „ anderen kant een Duitsch oordeelkundige VONDEL berispte, omdat hij de meer verborgene roersels in het men„ schelijk hart niet heeft opgespoord en ontleed, en zich „ met de meer in het oog vallende heeft vergenoegd." Bl. 24, 25. De schaduwzijde onzer Letterkunde ontgaat zijner aandacht niet. *Gebrek aan zelfvertrouwen* en *zucht tot navolging van den vreemdeling* worden naar waarheid in ons volkskarakter ten toon gesteld. Oorsprong dier zucht ter navolging vooral van Franschen sedert 1685, verderfelijk voor onze oorspronkelijkheid ook in de Letteren. „ Onze Geschiede„ nis behoeft waarlijk voor geene van alle landen te wijken, „ maar overtreft ze ver in grootsche partijen, geschikt om „ den moed des volks te verheffen en tot gezang aan te spo„ ren." De tegenwerping, dat onze lage, platte, eentoonige grond niet voor dichterlijke verheffing bij het gros der Natie geschikt is, vindt bl. 30, 31 eene meesterlijke en treffende wederlegging. Den voortgang van die slaafsche zucht tot navolging gaat VAN KAMPEN gezet na, en eindigt met de blijde verzekering, „ dat de Natie thans, na jaren van „ ellende, de vreemde kluisters, ook in het gebied der Let„ teren, heeft begonnen af te schudden." Men gevoelt overal behoefte aan oorspronkelijke Nederlandsche gewrochten, vooral in Amsterdam, het tooneel des roems van zoo vele groote namen. „ Zulk eene stad, in zulk eene betrekking „ (als VOSSIUS, FRANCIUS en anderen) te bewonen, is „ zekerlijk iets groots; iets, dat ook het koelbloedigste hart „ moet verwarmen." Dit brengt VAN KAMPEN tot de gewone Aanspraken, waarmede deze Redevoering eindigt.

Uit deze korte schets kan men genoeg zien, wat VAN KAMPEN hier heeft geleverd. En hiermede eindigen wij, meenende van deze Redevoering genoeg gezegd te hebben.

Dissertatio Literaria *de Deo* PLATONIS, quam..... pro gradu Doctoratus, summisque in Philosophia Theoretica et humanioribus Literis honoribus ac privilegiis, in Academia Lugduno-Batava rite et legitime consequendis, publico et solemni examini submittit JOANNES TIDEMAN, *Amstelodamensis*, die XVIII Januarii 1830. Amstelodami, ex officinâ typographicâ *A. Zweesaardt*. 1830. 8vo. pp. VI et 214.

Deze Latijnsche Verhandeling *over de Godheid van* PLATO

werd vervaardigd en openlijk aan de Leidsche Hoogeschool verdedigd door den Heer J. TIDEMAN, Student aan het Seminarium der Remonstranten, die daarop met veel lof tot Doctor in de Letteren en bespiegelende Wijsbegeerte is bevorderd. Hij heeft zijn werk opgedragen aan zijnen aanstaanden Schoonvader, den Heer MAURITS CORNELIS VAN HALL, en aan den Hoogleeraar DES AMORIE VAN DER HOEVEN, wien hij, even als aan zijne overige Leermeesters, de Hoogleeraren VAN LENNEP, MULLER en KOOPMANS, in de Voorrede zijnen dank toebrengt op eene wijze, die zijn hart vereert; terwijl hij ook der nagedachtenisse van den edelen VAN CAPPELLE het offer der erkentelijkheid wijdt.

Wij hadden gemeend, bij wijze van uitzondering, in dit Maandwerk bijzondere melding te maken van deze merkwaardige Dissertatie, doch zagen van ons voornemen af na het lezen van het artikel, door den Amsterdamschen Walschen Kerkleeraar COQUEREL daarover geplaatst in de *Revue Protestante* voor Maart 1830, overgenomen in *Le National* du 1 et 2 Avril, en vooral van het uitvoerig en naauwkeurig verslag, hetwelk zijn ambtgenoot, de verdienstelijke HUËT, daarvan onlangs in het *Nieuw Christelijk Maandschrift* heeft gegeven.

Dezer dagen evenwel kwam ons ter oore, dat men had goedgevonden, in het *Algemeen Letterlievend Maandschrift* voor Junij 1830, eene vuilaardige recensie van deze schoone Verhandeling op te nemen. Wij lazen het stuk, en wisten niet, of wij ons meer over de verregaande onkunde van dezen Recensent moesten verbazen, dan wel bedroeven over de laagheid en boosheid van zijn hart. Verontwaardiging deed ons nu de pen opvatten, niet om de Dissertatie van den Heer TIDEMAN aan te prijzen of te verdedigen; zij behoeft onze aanprijzing en verdediging niet, nadat niet slechts de boven vermelde verdienstelijke Mannen, maar ook de Leidsche Professor BAKE, en de Utrechtsche Hoogleeraar VAN HEUSDE, *Vir πλατωνικωτατος et in his judicandis πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων*, gelijk wij van meer dan éénen kant vernamen, daaraan den hoogsten lof hebben toegezwaaid. Maar wij gevoelden ons genoopt, den minkundigen, die der oude talen niet magtig is, en wien de bedoelde Recensent zand in de oogen tracht te strooijen, uit enkele staaltjes te doen beoordeelen, uit wat onreine bron dit schandelijk geschrijf is voortgevloeid.

Acht de ongenoemde beoordeelaar in het *Algemeen Letter-*

Nieuwd Maandschrift de Verhandeling van den Heer TIDEMAN niet zoo schoon en verdienstelijk, als bij deskundigen algemeen het geval schijnt te zijn? Verre van daar! „Zij is hem voorgekomen, zoo treffelijk bearbeid te zijn, dat zij met uitzondering melding verdient.” Maar er straalt zooveel belezenheid en grondige geleerdheid in dezelve door, dat hij zich ter naauwernood kan voorstellen, hier het werk van een studerend jongeling voor zich te hebben, en het daarvoor houdt, dat de Leermeester hem wel de behulpzame hand zal hebben geboden. Dat *gij* u dit niet kunt voorstellen, arme sukkelaar! bevreemdt ons niet. Maar wat bewijst dit? Lees den laatsten regel der recensie, die de uwe voorafgaat, op bl. 196 bovenaan! Gij vindt de oplossing van dit, voor u onverklaarbaar, verschijnsel in de aldaar uitgedrukte spreuk: *naar dat de man is, is ook zijne kracht.* — Maar wij stappen van deze beschuldiging af, die men altijd kan aangrijpen, wanneer men iemands verdiensten wil verkleinen. Wie den Heer TIDEMAN kent, of zijne *examina*, of ook alleen de openlijke verdediging zijner Dissertatie heeft bijgewoond, zal geen woord tot hare wederlegging behoeven.

De Recensent spreekt vervolgens, in het voorbijgaan, van den *dubbelzinnigen* titel *de Deo* PLATONIS. Wij nemen de vrijheid in het voorbijgaan aan te merken, dat de Heer TIDEMAN dien titel zou kunnen verdedigen met het voorbeeld van den Hoogduitschen Prof. TIEDEMANN, wiens Dissertatie *de Deo Platonis* hij zich beklaagt (in *Praef.* p. V) niet te hebben kunnen vergelijken, ja met dat van CICERO zelven, *apud quem* VELLEJUS „opificem aedificatoremque Mundi Platonis Deum” *dicit*, gelijk TIDEMAN schrijft op bl. 84. Heeft de Recensent de Dissertatie wel gelezen?

Wij twijfelen daaraan te meer, als wij de opgave van den inhoud vergelijken, waartoe de Recensent vervolgens overgaat. Daarin heerscht eene schromelijke verwarring van begrippen, en de Recensent laat den Schrijver meermalen juist het tegendeel zeggen van hetgeen hij beweerd heeft. Het lust ons niet, in bijzonderheden te treden; want wij zouden bijkans regel voor regel moeten weêrleggen. Een paar proeven mogen volstaan. Volgens den Recensent heeft de voor ons liggende Verhandeling PLATO's denkbeelden omtrent de Godheid in een zeer helder daglicht geplaatst; en uit dezelve is hem nu ten volle gebleken, dat er, onder anderen, naar de leer van PLATO, slechts één Heelal bestaat, door God volkomen ge-

schapen en verordend, *tot zelfs de stof als grondbeginsel.* De Heer TIDEMAN heeft integendeel overtuigend aangetoond, op bl. 50—61 zijner Dissertatie, dat, naar het gevoelen van dien Wijsgeer, de stof door God niet geschapen, maar eeuwig is als Hij. De Recensent spreekt zich ook terstond tegen, als hij er op laat volgen: „*Er zijn* (volgens de leer van PLATO namelijk, door TIDEMAN uit zijne schriften opgedolven) *drie en* EEUWIGE *grondstoffen, God, begrippen* (zoo vertaalt Recensent de, door PLATO zoo vaak gebezigde, benaming: *Ideën!!*) *en* STOF." Wat lager zegt de Recensent, dat hem almede uit deze Dissertatie ten volle gebleken is leer van PLATO te zijn, dat God zelf is *de eenige Wereldziel.* De Heer TIDEMAN heeft al wederom juist het tegendeel aangetoond, en tegen het gevoelen van TENNEMANN beweerd, (zie pag. 121) dat de hoogste God, Vader en Maker aller dingen bij PLATO stellig onderscheiden is van de ziel der wereld. Zoo de Recensent het Latijn niet regt verstond, hetgeen wij bijna moeten denken, had hij het uit het verslag van den Heer HUËT kunnen leeren; *Nieuw Christelijk Maandschrift*, D. IV, bl. 225.

Doch de man heeft de doorslaandste blijken gegeven, dat hij van zaken spreekt, waarvan hij niet spreken moest, omdat hij ze niet verstaat. Men vergelijke slechts de aanhaling der zamenspraken van PLATO, waar hij gewaagt van den THEOGES (lees THEAGES), EPINOMIDES (elk, die Grieksch verstaat, weet, dat de Dialogus heet EPINOMIS, ἐπὶ νόμοις), HET BOEK DER WETTEN (er zijn XII Boeken)!! Hij spreekt vervolgens van MARSILIUS FIERNUS (lees FICINUS) en van den geleerden VAN ASTEN, terwijl hij den algemeen bekenden en beroemden AST bedoelt.

Eindelijk, — want wij willen niet bij alles stilstaan; belangrijker bezigheden roepen ons, — terwijl de Recensent het verdienstelijke van dit werk aan een' ander' toeschrijft, legt hij den Heere TIDEMAN *den hoogen regtsprekenden toon* te laste, die *hem* daarin zoo zeer gehinderd heeft, *en die aan elken jongeling, al is hij ook nog zoo geleerd, niet het minste voegt.* Van dien *hoogen regtsprekenden toon* teekent hij enkele staaltjes op. TIDEMAN zegt, op bladz. 8, *me judice* (naar MIJNE uitspraak); op bladz. 35, *ut opinor* (*gelijk* IK *beweer*)! Wat dunkt u, Lezer! die het Latijn verstaat, van de goede trouw van dezen Recensent? Weet niet elk, dat men zich ter naauwernood met meer bescheidenheid kan uitdrukken,

en dat deze spreekwijzen gelijkstaan met ons: *mijns achtens*, *naar mijn inzien*, *naar mijne meening*. Maar deze zachte uitdrukkingen worden zeker zeer verwaand en vermetel, als men ze gelieft te vertalen: *naar* MIJNE *uitspraak*, *gelijk* IK *beweer*.

Dan, reeds genoeg. Wat booze geest heeft zulk eene kwaadaardige en lasterende recensie in de pen gegeven? Wij willen het liefst niet onderzoeken. Maar waagt het de Recensent ons te antwoorden, hij kome met zijnen naam voor den dag; wij zullen alsdan niet schromen den onzen te openbaren, en met hem in het strijdperk te treden. Wij wenschen hem inmiddels een helderder hoofd en een reiner harte toe. Den Heere TIDEMAN herinneren wij de bekende dichtregels van BÜRGER:

Wenn dich die Lasterzunge sticht,
So lasz dir dies zum Troste sagen:
Die slechtsten Früchte sind es nicht,
Woran die Wespen *nagen*.

En den Redacteur van het *Algemeen Letterlievend Maandschrift* geven wij den welmeenenden raad, zoo hij eenig belang stelt in het *crediet* van zijn Maandwerk, geene werken meer ter beoordeeling toe te vertrouwen aan zulk een domkop en deugniet. *Dixi.*

Nieuwe Joodsche Brieven, of Tafereelen uit het Leven van Jezus. Naar het Hoogduitsch van TH. SCHULER, *door* G. H. VAN SENDEN. *II Deelen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1829. *In gr. 8vo. Te zamen 628 bl. f* 4-80.

De Vertaler, met dit werk zeer ingenomen, is van gedachte, dat deze *nieuwe* zich van de bekende *Joodsche Brieven* doorgaans zeer voordeelig onderscheiden. In deze *nieuwe Brieven* vindt men enkel *bijbelsche* personen, de *oorspronkelijke* berigten in de *eigene taal* der heilige verhalen. „Slechts „enkele (*Voorb.* bl. IV) bijvoegselen en aanmerkingen heeft „de Schrijver met eene spaarzame hand daarin gevlochten, „die hij noodig rekende, deels om den lezer op het regte „standpunt te brengen, deels om den indruk te schetsen, „deels eindelijk, om de dikwerf donkere plaatsen in de oor-

„ kunde op te helderen. Zij zijn het, die, in vereeniging „ met den vorm, licht en leven over het geheel ver„ spreiden."

Over het werk van SCHULER als zoodanig oordeelen wij niet. Deze schreef voor Landgenooten. Dáár, bij de woelende *Jezuiten* ook in *Straatsburg*, is het misschien nuttig in Joodsche Brieven, de Evangeliën letterlijk met korte opheldering te plaatsen, opdat een gedeelte van het verboden Boek (*de Bijbel*) onder de oogen kome van hen, voor wie een andere titel van het boek alles zou bederven. Wij beoordeelen deze brieven voor den vaderlandschen lezer, en hebben dus met VAN SENDEN en diens arbeid, aan de vertaling besteed, alleen te doen.

„ Vorm en orde zijn geheel behouden; hoewel op de laat„ ste hier en daar nog wel eenige aanmerkingen vallen kun„ nen. Voor het overige heb ik mij niet slaafs aan SCHU„ LER gebonden; maar hier eens mindere, daar meerdere „ vrijheid genomen, en dikwerf hem meer gevolgd, dan ver„ taald."

„ Het oogmerk (bl. VI), waarmede ik dit, en het ééne „ nog volgende deel aan het Christelijk publiek in de Ne„ derlanden aanbied, is geen ander, dan om het Evangelie „ duidelijker te maken voor hen, die het niet overal ver„ staan; en hetzelve in een meer bevalligen vorm hun nader „ te brengen, die door de lectuur van den dag van het dagelijksch leesboek hunner vrome voorvaderen afgetrokken „ zijn." — Of dit oogmerk zal worden bereikt, kan grootelijks worden betwijfeld. Want uit de opschriften, die men even goed met anderen kan verwisselen, ziet men, dat men hier *brieven* vindt; terwijl de orde der zaken, in deze brieven behandeld, wel verre van *harmonisch* te zijn, door het geheel verzwijgen der behandelde Evangelieplaatsen, minder geregeld is, dan in de Evangeliën zelve. Deze is de eenige aanmerking, welke wij op de orde in deze brieven maken, en welke overal zonder verdere aanwijzing zich duidelijk voordoet, maar ook even duidelijk bewijst, dat zij, wien de oorspronkelijke Evangeliën niet bevallen, in deze zoo veel verwaterende brieven weinig behagen zullen scheppen.

Dit werk moet dus een werk van *smaak* zijn. Als zoodanig zullen wij het beoordeelen, en daarom minder gezet de voorstelling der gebeurtenissen op zichzelve toetsen, hoewel anders ook hierop veel valt aan te merken.

VAN SENDEN telt onder de verdiensten, waardoor zich deze van de vorige *Joodsche Brieven* voordeelig onderscheiden: 1°. *hier zijn enkel bijbelsche personen*, tusschen wie die briefwisseling plaats heeft. Het voordeelige hiervan zien wij niet in. Daar de briefwisseling verdicht is, kon immers zonder schade voor dit werk, als werk van smaak, de verdichting zijn voortgezet, ook met betrekking tot de personen, die deze brieven of schreven of ontvingen. Evenwel valt op dit zeggen van VAN SENDEN wel wat af te dingen. ELIZABETH b. v. is wel een bijbelsch persoon; de moeder des Doopers is algemeen bekend, maar ook haar hooge ouderdom (LUK. I: 7.) reeds vóór de geboorte van haren zoon JOHANNES. En toch laat SCHULER haar brieven ontvangen nog volle *drieëndertig jaren* na dezen door LUKAS zoo opzettelijk gemelden ouderdom. Iste D. bl. 33, IIde D. bl. 260. Als men dus bijbelsche personen opneemt, dan moet men ook hunnen leeftijd naar den Bijbel op het oog houden, of men heeft minder verdienste, dan bij het gebruik van geheel verdichte personen. Daarenboven zou VAN SENDEN naauwkeuriger zijn geweest, indien hij die bijbelsche personen niet als iets loffelijks op den voorgrond had geplaatst. Er zijn ook bijbelsche *namen*, zonder dat zij daarom nog bijbelsche *personen* zijn. ZEBEDEUS komt slechts eens in de Evangeliën voor, en wel zeer lijdelijk, *Marc.* I: 20; maar de vader van ANDREAS en PETRUS, van MATTHEUS, JACOBUS komt alleen bij name, en de broeder van THOMAS in het geheel niet voor. Doch wij beschouwen dit bijbelsche dier personen van weinig belang niet alleen, maar zelfs nadeelig aan de zaak, welke VAN SENDEN meent te moeten prijzen. Daar die personen min of meer bekend zijn, staat het nu ter onzer beoordeeling, dat vele aanteekeningen in deze brieven ontijdig zijn aangebragt. B. v. SCHULER laat JOHANNES aan NIKODEMUS schrijven, Iste D. bl. 52: „Wij kwamen in de nabijheid van *Sichem* of *Sichar*, d. i. „leugenstad, gelijk de meeste Joden (l. w. *de meeste Joden*) „deze plaats noemen, om haar te beschimpen." Zoo beschrijft JOHANNES verder aan MARIA, bl. 250, de aanleiding tot het feest der Tempelvernieuwing, en spreekt MARIA tot JOHANNES over het *Loofhuttenfeest*, alsof deze er nog nooit geweest was, bl. 209, 210. Het is wel zoo, dat dit alles geschiedt om den Lezer; maar het strekt dan toch ook tot bewijs, dat de vorm van SCHULER's boek

zoo fraai niet is als VAN SENDEN meent, en dat juist het gebruik van bijbelsche namen en persoonen dat gebrekkige in den vorm naar zich sleept. Het ergste van allen is nog, dat SCHULER op deze wijze aanteekeningen schrijft, welke de ontvangers van die brieven veel beter hadden kunnen maken. B. v. IIde D. bl. 11: „Een mensch, — gij gevoelt NIKO-„DEMUS, de gelukkige keus van dit woord — een mensch „kwam van het hooger gelegen *Jeruzalem* af naar *Jericho* en „verviel — *gelijk op dezen weg, door woestenijen en wouden* „*gaande, en waarop zoo vele bergspelonken eene schuilplaats* „*aanbieden, niet zeldzaam gebeurt;*" — (nu, dat wist de *Jeruzalemmer* NIKODEMUS ook, zonder dat JOHANNES hem dit behoefde te schrijven) „onder struikroovers, die „hem beroofden en dermate mishandelden, dat hij halfdood „in zijn bloed liggen bleef. — Het gaval wilde, dat kort „daarna een *Joodsche?* Priester" (LUKAS heeft een *zeker* Priester) „dienzelfden weg afkwam, die, gelijk gij weet," (dat is nu iets beter, maar waarom het dan nog geschreven?) „van de Priesters en Levieten, welke te *Jericho* wonen, „alsmede van die, welke van *Galilea* naar *Jeruzalem* heen „en terug reizen, bij voorkeur gekozen wordt, omdat zij „den anders veel korteren weg door het gehate *Samaria* niet „willen betreden." — Op welke kaart ligt *Samaria* tusschen *Jeruzalem* en *Jericho?* VAN SENDEN moet het wel weten, dat SCHULER hier een even goed aardrijkskundige is, als *hij* wezen zou, die zeide, (en dit is nog niet eens eene aardrijkskundige aanteekening maken) dat de kortste weg van *Groningen* naar *Assen* over *Meppel* loopt. Even zonderbaar laat SCHULER den *Hoofdman* aan PILATUS schrijven: — „den nabij gelegen westelijken heuvel, die, *omdat* „*veel misdadigers daar ter dood gebragt worden, schedel-*„*plaats*, of *Golgotha*, bij de *Joden* genaamd wordt." IIde D. bl. 249. Dit wist dan PILATUS niet, of was misschien eerst vóór weinige dagen in de *Provincie* gekomen?

Meer voeren wij van deze soort niet aan. Het aangevoerde zal wel voldoen, om iederen onpartijdige te doen zien, dat juist het bijbelsche der personen het gebrekkige der brieven het meest doet uitkomen.

Doch VAN SENDEN heeft 2o. als voortreffelijkheid aangewezen, *dat men de oorspronkelijke berigten in de eigene taal van de heilige verhalen zelve wedervindt*. Maar dat dit juist het gebrekkige in den vorm wederom doet uitkomen, is aan

zijn doorzigt ontsnapt. Om niet te uitvoerig te worden in het aanwijzen van fouten, (eene verdrietelijke, maar noodige taak, vooral bij vreemde voortbrengsels, boven verdienste opgehemeld) zullen wij alleen deze aanmerking mededeelen. De Evangeliën zijn voortbrengsels, nadat de dwaling bij de Apostelen had opgehouden omtrent het rijk van den Messias. De taal der verhalen was dus de taal der briefschrijvers niet, op het tijdstip dat SCHULER hen laat schrijven. Hierdoor ontstaat, in plaats van eenheid en juistheid van denkbeelden, groote verwarring, en deze heeft men aan den door VAN SENDEN zoo hoog opgevijzelden vorm van dit boek te danken. Wie hiervan stalen verlangt, zal ze, met behulp van deze opmerking, gemakkelijk en op vele plaatsen vinden.

Nog deze opmerking deelen wij mede, en laten verder het oordeel over deze zoogenaamde *Joodsche Brieven* aan het godsdienstig Publiek in de Nederlanden over; dat, namelijk, bijna in elken brief het karakter der Geschiedenis zoo wel, als der personen, die met name genoemd worden, geschonden wordt. Dit wordt ons nu zeer duidelijk kenbaar, omdat SCHULER goedgevonden heeft, bijbelsche personen ten tooneele te voeren. B. v. die geheele brief van JUDAS ISKARIOTH *aan zijne Medediscipelen*, IIde D. bl. 163—170, loopt tegen het karakter van den verrader lijnregt in, en tegen de Geschiedenis zelve niet minder. Eveneens is het gesteld met den brief van PILATUS aan HERODES, bl. 187—195. „ Zoudt gij het wel gelooven, HERODES? Ik heb „ den moed niet om onder het oog van mijne huisvrouw te „ komen. Ik zit neder in de eenzaamheid, en uit deze schrijf „ ik u dit berigt." Bl. 194. PILATUS maakt in dien brief wederom kennis met HERODES; en dan maar zoo aanstonds te schrijven, dat hij voor zijn vrouwtje bang is, en zoo in de eenzaamheid, op een druk feest, *zoo veel* te schrijven.... Ja, die PILATUS (*scilicet* van SCHULER) is wel goed! Is dat nu ook de PILATUS van de Evangeliën? Zoo min als de briefschrijver JUDAS de wanhopige JUDAS bij MATTHEUS is.

Beschouwing van den toestand der Surinaamsche Plantagieslaven, eene Oeconomisch-Geneeskundige Bijdrage tot verbetering deszelven, door F. A. KUHN, *M. D., Ridder, enz. Chirurgijn en Chef Z. M. Troepen en Hospitalen te Suri-*

namen, mitsgaders Stads Dr. en Physicus aldaar. Te Amsterdam, bij C. G. Sulpke. 1828. *In gr. 8vo.* 138 *Bl.* *f* 2-20.

Ziehier de poging van eenen menschenvriend, om een gedeelte van het lijden onzer natuurgenooten te verzachten, en een groot aantal onzer medemenschen, die reeds zwaar genoeg te torschen hebben aan het juk der slavernij, waaronder zij gebukt gaan, ten minste bijkomende ellende in 't vervolg te besparen. Het geldt hier het meerendeel der bevolking van onze eenige belangrijke, nog overgeblevene volkplanting in *Amerika*, — van *Surinamen*. De afschaffing van den slavenhandel moest, zou men zeggen, de planters door hun eigen belang, hetwelk doorgaans de sterkste drijfveer is, ook zonder raadgevingen van brave Geneesheeren, hebben doen bedacht zijn op het behoud hunner slaven, die thans niet (wettig althans) door anderen uit *Afrika* kunnen vervangen worden. Maar de stem eener slordige en dwaze hebzucht, die intusschen zichzelve benadeelt, of van gewoonte, of van diepe verachting voor het leven en de welvaart onzer natuur- en stamgenooten van eene andere kleur, of wel dit alles te zamen, laat nog de jammerlijkste misbruiken bestaan, die voor den armen zwarten slaaf van de treurigste gevolgen zijn. Wij zullen nu niet van de opeenhooping in die slavenschepen, welke den Godtergendsten smokkelhandel in menschenlevens drijven, gewagen (een ongelukkig gevolg juist van de menschlievende afschaffing van den slavenhandel, waardoor men kleinere schepen neemt, en de Negers meer voor het oog verbergt): want die zielverkoopers zijn wel voor geen medelijden en voor geene verbetering vatbaar; en het hier gezegde moet eigenlijk dienen, om de *planters* op de bestaande misbruiken opmerkzaam te maken. Deze zijn groot en talrijk. Voor het voedsel der ongelukkige slaven wordt niet eens behoorlijke zorg gedragen: de bananen, deze in die gewesten zoo overvloedige vrucht, die slechts geene zeelucht verdragen kan, en die het geliefkoosde voedsel der Negers is, verrotten op sommige plantaadjen, terwijl zij op andere ontbreken; men doet intusschen geene moeite om ze gedroogd te vervoeren, en daardoor de gedeeltelijke schaarschheid, die voor den Neger hoogst drukkende is, te verhelpen. Aan de kweeking van den weldadigen broodboom, dat hoofdvoedsel der Zuidzeeëilanders, en die ook te *Surinamen*

uitstekend wel voortkomt, wordt niet gedacht. Sommige Negers bekomen *in twee of drie jaren geen stuk, dat naar kleeding gelijkt.* Hunne huizen zijn slecht en doorgaans ongezond; de arbeid, althans op sommige tijden, bovenmatig en ondragelijk. Men verbeelde zich, dat zij eenige dagen *volstrekt geene nachtrust genieten*, maar onophoudelijk suiker moeten malen! Sommige gedeelten hunner taak, b. v. het koffijstampen, het katoenkloppen en malen, is voor de gezondheid nadeelig, en het insteken van het suikerriet tusschen de rollen kan tot de deerlijkste gevolgen, het wegrukken van een of beide armen, of zelfs verplettering door den sneldraaijenden molen, aanleiding geven. Men kan ook door de gladde stroop ligt uitglijden, voorover in den suikerketel vallen, en een' martelenden dood sterven. Deze en andere wezenlijke rampen worden door zorg voor hun genoegen niet verzacht: de tabak, hun geliefkoosd middel om hunne smarten te vergeten, wordt op sommige plantaadjen niet of ongeregeld uitgedeeld. — Wat de voortplanting der Negers betreft, iets dat zoo onmiddellijk de belangen des planters betreft, ook daaromtrent is hij veelal zorgeloos, en vergt gedurende de zwangerschap van de vrouw bovenmatigen arbeid, of te snelle hervatting des werks na de bevalling. De ongeregelde leefwijze veler *Europeanen* onttrekt ook de Negerinnen maar al te dikwijls aan hare bestemming — het huwelijk met hare lotgenooten — en bewerkt daardoor onevenredigheid der geslachten. Er is ook geene behoorlijke vroedkundige hulp op de plantaadjen. Over 't algemeen ziet het er met Genees- en Heelkunde jammerlijk uit. Chirurgijns zijn er, ja, doch veel te weinig (*tien* voor de gansche kolonie buiten de stad!) en doorgaans min kundig; hunne schaarschheid wordt door het weinige, dat de Directeuren der plantaadjen weten, of door de *Dresnegers*, (eene soort van Chirurgijnsjongens) zoo goed als het gaan wil, verholpen. Men heeft dan nog zoogenaamde *Dresmama's*, Negerinnen, die voor kwakzalfsters spelen. De ziekenhuizen zijn allerellendigst ingerigt: zulk een ziekenhuis moet eene ware hel zijn, door donkerheid, rook, stank, benaauwdheid en vochtigheid. De geneesmiddelen zijn doorgaans krachteloos of bedorven. De meeste plantaadjen zijn met eenen Heelmeester in accoord; dat is, zij nemen er een voor eene vaste som jaarlijks aan; doch hij woont somtijds zoo ver van de plantaadje, dat hij meestal te laat komt, wanneer hij ontboden wordt (want dat de ziekten of

toevallen, in Oost en West vaak zoo ſpoedig doodelijk, naar zijne *wekelijkſche* komst niet wachten, ſpreekt van zelve). Somtijds heeft de Directeur der plantaadje reeds den lijder (gebrekkig) geholpen; de Heelmeester ziet dit, maar durft het niet afkeuren, om met den invloed hebbenden Directeur niet te breken, *of deszelfs gunst voor de levering van jenever niet te verliezen* (want de *Surinaamſche* Eskulapen zijn ſomtijds ook grosſiers), of zelfs verbloemt hij wel door eene valſche opgave des Directeurs misdadige zorgeloosheid of onkunde, die een' armen zwarte het leven gekost heeft. Somtijds gaat de onmenſchelijkheid dier Directeurs zoo verre, dat zij Negers, die over pijn in de ſchouders klagen, of zwangere vrouwen, honderd ſtokſlagen op den rug laten geven! Loopen de kosten der genezing te hoog, dan heeft men wel eens de onbeſchaamdheid, om tot den Heelmeester te zeggen: *De Neger is mij zoo veel niet waard!* — Heeft de verandering van klimaat aldaar alle menſchelijk gevoel uit de borst van den *Nederlander* verbannen?

Tegen alle deze overtredingen der menſchelijkheid nu ſlaat de Heer KUHN de noodige hulpmiddelen en verbeteringen voor, die men in het boek zelve moet nalezen. Mogt hetzelve dienen, om de Hooge Regering, en bovenal den menschlievenden Koning, oplettend te maken op deze ſchreeuwende misbruiken! Men heeft de pogingen om de ſlavernij af te ſchaffen, niet zonder reden, wel eens overdreven, voorbarig en zelfs wreed genoemd, daar de gevolgen daarvan (men denke ſlechts aan *Haïti*) onoverzienbaar zijn; maar moeten dan nu de kolonisten, de planters en hunne ondergeſchikten van hunnen kant niet al het mogelijke doen, om de Negers als *menſchen*, en niet als lastdieren, te behandelen? Zou het tegendeel niet — zoo het geenen opſtand veroorzaakte, waartoe de thans verzwakte ſlavenmagt wel bezwaarlijk kracht en lust gevoelt — de Negerbevolking, die nu reeds jaarlijks geregeld afneemt, eindelijk doen uitſterven? Dan konden de Heeren Directeurs zelve op het veld of in den ſuikermolen aan het werk gaan, om de ſlagtoffers hunner nalatigheid of onmenſchelijkheid te vervangen! — Doch genoeg over een onderwerp, waarover reeds zoo veel en zoo dikwerf geſchreven is, en waaromtrent de Christelijke gezindte der *Vrienden* (Kwakers) zich zulke onſterfelijke verdienſten heeft verworven, en nog zoo onvermoeid hare pogingen ter verbetering aanwendt. Eere zij den braven en kundigen KUHN, die zoo vele misbruiken in het hart heeft durven aantasten!

Denemarken in Tafereelen, door A. ANDERSEN FELDBORG. *Uit het oorspronkelijk Engelsch. Met Platen. II Deelen.* Ik ben een vriend van mijn land en deszelfs vrienden, IVANHOE. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo. XLIV en 460 bl. f 5-60.*

Zonderling steekt het motto op den titel af bij de vermelding, dat dit werk door den Schrijver, een geboren *Deen*, geschreven is in het *oorspronkelijk Engelsch*, en bij hetgeen de Vertaler berigt, dat FELDBORG zijn vaderland „gaarne meer en meer verengelscht zag," en hier en daar den wensch ten toon spreidt, „dat het eigenlijke *Denemarken* steeds naauwer met *Engeland* verbonden worde." Waardoor de *Engelschen* zich zulk eene aanspraak op de toegenegenheid der *Deenen* verworven hebben, betuigen wij niet te weten. Wanneer wij denken aan het bombardement van *Koppenhagen*, en het wegnemen der *Deensche* vloot door de *Engelschen* in 1807, zouden wij des Schrijvers wensch naar zulk eene naauwe verbindtenis voor zijn vaderland met *Grootbrittanje* bijna aan dezelfde oorzaken toeschrijven, om welke sommige volken den Duivel aanbidden. Het werk zelf is nog meer nationaal *Deensch*, dan wij na de genoemde aankondiging konden verwachten. Het eerste in dit werk voorkomende stuk handelt, bij wijze van inleiding, *over Thorvaldsen en de verdere Deensche kunstenaars, die in en buiten hun land thans in leven zijn.* Aan schilders, bouwmeesters, graveurs en beeldhouwers valt hier eene eervolle melding te beurt. Vooral wordt aan THORVALDSEN hulde toegebragt, en de lezer vindt aangaande dezen beroemden beeldhouwer hier verscheidene merkwaardige berigten. Vervolgens beginnen de zoogenaamde *Tafereelen: De Sont. Het Kasteel Kroonenburg. Hamlet's Tuin. Omstreken van Elseneur. Fredensborg. Frederiksborg. Frederiksvaerk. Jaegerspriis. Oud Graf te Udleire. Frederikssund. Slangerup. Blauströd. Sollerröd en Œveröd. Nye Mölle. Brede. Sorgenfrie. Frederiksdal. Het Meer Bagsvaerd. Gientofte. Park van Jaegersborg. Charlottenlund. Evald's Heuvel. Koppenhagen. Domkerk van Roeskilde. Het Kasteel Vallöe. Bouwvallen van Koning Valdemar's Kasteel bij Vordinborg. Herlufsholm.* Eindelijk ontvangt men eene *Historische Schets der Deensche Letterkunde van* 1588 *tot op heden*, benevens

Bijvoegsels en Aanmerkingen van den Vertaler. Wij willen niet ontkennen, dat men in het werk veel merkwaardigs vindt over *Denemarken*, deszelfs belangrijkste steden, gebouwen, lustplaatsen en beroemde mannen. Vooral is hetgeen over THORVALDSEN, HOLBERG en TORDENSKIOLD wordt medegedeeld de lezing overwaardig. Maar of hetgeen wij hier ontvangen te regt met den naam *Tafereelen* bestempeld wordt, meenen wij te mogen betwijfelen. — In deze Nederduitsche uitgave zijn verscheidene platen van het oorspronkelijke werk weggelaten. Maar waartoe dan onder deze Tafereelen ook de zoodanige in de vertaling opgenomen, die, zonder de bij dezelve behoorende platen, van geene waarde zijn, en blijkbaar slechts tot geleide der afbeeldingen hebben gediend? De Vertaler, die voor het overige, zoo wel in de vertaling zelve als in de bijgevoegde aanmerkingen, blijken geeft van kunde en meer dan gewone belezenheid, kondigt dit werk aan, als een leesboek, dat meerendeels vermaakshalve in handen zal genomen worden. Maar, om aan deze bestemming te beantwoorden, zouden wij meenen, dat hetzelve in eenen anderen trant moest bewerkt zijn. Waarom wij dan ook dit werk meer aanbevelen om de bijdragen, die de beoefenaars der aardrijkskunde hier zullen vinden tot verrijking van hunne kennis aangaande *Denemarken*, dan wel om het onderhoudende der lezing.

Aanteekeningen gehouden op eene Reis om de Wereld; met het Fregat de Maria Reigersberg en de Korvet de Pollux, in de jaren 1824, 1825 *en* 1826. *Met Platen. Door* P. TROOST, GZN., *Eersten Luitenant bij het Corps Mariniers van Z. M. den Koning der Nederlanden. Iste Stuk. Te Rotterdam, bij* de Wed. J. Allart. 1829. *In gr.* 8*vo.* 226 *Bl. Bij Inteekening f* 3 - 65.

De reis, welke door den Schrijver mede werd gedaan, had ten doel, den aardbol om te zeilen, de Nederlandsche vlag te doen wapperen op plaatsen, waar zij sedert meer dan eene eeuw niet gezien was, en de belangen van den vaderlandschen handel, en bijzonder die der van wege onzen Koning opgerigte Handelmaatschappij, zoo veel mogelijk in andere wereldstreken te bevorderen. Na zijne terugkomst in het vaderland werd de Schrijver door vrienden en bekenden aange-

ſpoord, om zijne aanteekeningen, op deze reis gehouden, mede te deelen; en het is door de uitgave van het thans aangekondigde werk, hetwelk in twee ſtukken volledig zal zijn, dat hij aan deze aanſporing voldoet.

Eene reis rondom den aardbol, (wij verkiezen deze uitdrukking boven die eener *reis om de wereld*) met het reeds genoemde doel ondernomen, moet van zelf belangrijke zaken en gebeurtenisſen aan de behandeling van den Schrijver aanbieden. De vaart naar de *Kanariſche Eilanden* en het verblijf op *Teneriffe* levert wel niet veel nieuws op, maar laat zich, zóó als de Schrijver verhaalt, met genoegen lezen. Van meer belang is echter hetgeen aangaande de kust van *Guiné* wordt berigt, waar de reizigers eenigen tijd op de Nederlandſche bezitting *St. George del Mina* vertoefden. Over *Montevideo*, *Valparaiſo*, *Lima* en andere Zuidamerikaanſche plaatſen wordt al datgene vermeld, hetwelk de aandacht van den reiziger tot zich trok.

In dit eerſte ſtuk wordt het verhaal voortgezet tot op de aankomst op *Nukahiwa*, een der Zuidzeeëilanden, waar zoo wel de nog in den wilden natuurſtaat verkeerende bevolking, als de voortbrengſelen en geſteldheid van het eiland, aan den Schrijver ruime ſtof oplevert; gelijk wij dan ook van hetzelve en van het verblijf aldaar een uitvoerig verhaal vinden. Offchoon zulk eene reis, beſchreven door eenen Geleerde *ex profesſo*, misſchien voor de wetenſchappen meer grondige reſultaten zou verſchaft hebben, is het nogtans voor den gewonen lezer niet onaangenaam, zich bezig te houden met het verhaal van eenen reiziger, die, eenvoudig voorgelicht door zijn gezond verſtand en weetgierigheid, zulke zaken opmerkt en beſchrijft, die anders al dikwerf als bekend worden vooronderſteld. Wanneer wij dit boek aanmerken als den arbeid van een enkel perſoon, dan kunnen wij niet nalaten te wenſchen, dat ieder reiziger zulk een loffelijk gebruik maakte van de gelegenheid, die zich hem aanbiedt, om bijdragen op te zamelen tot verrijking van land- en volkenkunde. Daarenboven, de vaderlandlievende gezindheid van den Schrijver, het duidelijke van zijne voordragt, en zelfs de fraaije ſteendrukplaten, bevelen dit werk nog meer aan, en zullen voorzeker deszelfs lezing veraangenamen.

Zwitsersche Vertellingen, naar het Hoogduitsch van H. ZSCHOKKE. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1829. *In gr.* 8*vo.* 294 *Bl. f* 2-75.

Omdat een *Zwitser* het boek schreef, en niet omdat de inhoud op *Zwitserland* betrekking heeft, schijnt de naam van *Zwitsersche Vertellingen* gekozen te zijn. „Zoo zij aan onze landgenooten bevallen," zegt de Vertaler in het Voorberigt, „zal weldra een tweede bundel, niet minder belangrijk en onderhoudend, dan deze, het licht zien." Dat de Vertellingen *onderhoudend* zijn, erkent Rec. gaarne, doch vindt dezelve niet zoo bijzonder *belangrijk.* Lezers en lezeressen, die voornamelijk om zich te vermaken een boek in handen nemen, zullen hetzelve met genoegen doorbladeren.

NIKOLAAS, *of weet men wie regeert?* is de titel van het eerste stuk. Het behelst eene schets van hofkabalen onder de regering van LODEWIJK XV, die zich door eene *Madame* DE POMPADOUR liet beheerschen. De leering komt hierop neder, dat *kleine oorzaken dikwijls groote gevolgen hebben*, of dat zij, die meenen te besturen, dikwerf door anderen bestuurd worden. Deze vertelling eindigt met de volgende woorden: „De Koning kan niet alles weten; hij moet zich tot anderen wenden. Deze, de Ministers, de Kanselier, de Directeurs-generaal, de Secretarisfen van Staat, weten even veel, en beroepen zich op de Gouverneurs der Provinciën. Deze ontvangen inlichting weder van de Burgemeesters en ondergeschikte ambtenaars, die, op hunne beurt, het nog uit lagere bronnen putten; en, alles wel beschouwd, zijn het arme schrijvers, kleine dorpsdwingelanden, afgevaardigden zonder kunde en dikwijls zonder goeden wil, die de bouwstoffen leveren, volgens welke men regeert." Helaas! — MARIETTE, *of de gebrokene Vaas*, heeft niet veel te beduiden. — JONATHAN FROCK, een zeer zonderling karakter, heeft veel goeds, maar ook stellingen, op welke men gegronde aanmerkingen kan maken. Waarom laat de Schrijver hem, zonder wederlegging, *met vuur spreken over de Mahomedaansche Godsdienst, en van de deugden, welke men meer onder de volgelingen van den Profeet van Medina, dan onder de Christenen aantreft?* Waartoe zulke magtspreuken in een boek, dat misschien door onervarene jeugd meest gelezen zal worden? Wat voorts de zoogenaamde *verlichte* Jood daar

redekavelt, over de verschillende gezindten onder de Christenen, is ten deele overdreven, ten deele onwaar. In onze dagen behoeft zich niemand van alle Kerkgenootschappen af te zonderen, uit hoofde van onverdraagzamen sektengeest. Rec. meent hen te moeten wantrouwen, die zoo *wijs* willen zijn, dat zij nergens verkiezen te behooren. En dan de vraag, die bij herhaling voorkomt: „Ging CHRISTUS in de *Roomsche*, *Lutersche* of *Hervormde* kerk? — indien CHRISTUS op aarde terugkwam, zou hij tot de *Roomsche* of *Grieksche* kerk behooren, *Lutersch* of een navolger van CALVINUS zijn?" — deze klinkt vreemd en eenigzins oneerbiedig. Daar is onderscheid tusschen *verdraagzaamheid* en *onverschilligheid* omtrent leerbegrippen. De Schrijver legt een' der sprekers de woorden in den mond: *Er staat geschreven: gij zult hen aan hunne werken kennen*; Rec. daarentegen herinnert, dat er geschreven staat: *Het Evangelie is eene kracht Gods tot zaligheid voor ieder, die gelooft.* — *De oude Tante* zal, ja, misschien doen lagchen, maar had liever niet geplaatst moeten worden; of zal het voorbeeld van Doctor FALK leeren, dat men zich wel van leugen en bedrog mag bedienen, om zich te verrijken? — *De Oudejaars-nacht* zal den leeslust wel opgewekt houden tot het einde toe. Prins JULIUS, des avonds zich gemaskerd van het bal op straat begeven hebbende, ontmoet PHILIP, den nachtwacht, heeft den inval, om met dien van kleeding te wisselen, en wil in zijne plaats de wacht een paar uren waarnemen. PHILIP zal in de kroeg zoo lang wachten, maar wordt door een ander masker op het bal gebragt. Daar voor Prins JULIUS gehouden, heeft hij zonderlinge ontmoetingen, en weet meesterlijk den *jongen Prins* te spelen. De wezenlijke Prins brengt door zijne grappen de stad in beweging, doch weet eindelijk, in den hoogsten nood, voor zich en zijnen plaatsvervanger, eene gelukkige uitkomst te bewerken bij zijnen vader.

Rec. zou aan de eerste en laatste Vertelling de voorkeur geven. De vertaling is over het geheel vloeijend. *Die de bloemen nederlag* (legde) is zeker eene drukfout. Het portret van MARIETTE versiert het titelblad.

Tafereelen uit het Rijk der Waarheid en Verdichting. Te Rotterdam, bij de Wed. J. Allart. 1829. *In gr. 8vo.* 282 *Bl.* *f* 2-50.

Waarom dit boek wordt aangeboden, blijkt uit des Schrijvers eigene bekentenis: *Zoo ter verbetering mijner tijdelijke omstandigheden, als oefeningshalve, zien deze weinige bladen het licht.* Het is dus niet de gewone verontschuldiging — *dringend verzoek van vrienden.* *Wat* de Schrijver wilde leveren, duidt hij voorts aan met de volgende woorden: *Huiselijke tafereelen, tot grondslag hebbende een of ander beroemd persoon, of merkwaardige gebeurtenis, uit de Geschiedenis ontleend, en in een meer of min Romantisch gewaad gestoken.* Vijf verhalen komen hier voor, welke, ten deele althans, van geschiedkundigen inhoud zijn. Het eerste, OLYMPIA getiteld, betreft een' geheimen minnehandel van LODEWIJK XIV. Het tweede, AMELIA VAN LANCASTER, stelt EDUARD IV, Koning van *Engeland*, in gunstiger licht, dan hij anders bekend is. Het derde, WILLEM KAREL BLOYS VAN TRESLONG *en* PAULINA PACHIECO, een verhaal uit de zestiende eeuw, op den strijd onzer voorvaderen tegen het geweld van *Spanje* betrekking hebbende, zal bij den *Nederlander* welligt de meeste belangstelling wekken. Het vierde, *De Kroonprins, Don (Dom)* PEDRO *en* GABRIELLE LORENZO, laat, ten opzigte van waarschijnlijkheid, hier en daar wel iets te wenschen over. Hetzelfde zou men kunnen zeggen van het laatste, *De Hertogin* DE LA VRIELLIÈRE *en de Ridder* DE MONTFAUCON. Een geheim huwelijk is het onderwerp.

Lezers en lezeressen, die het *romaneske* beminnen, zullen dit boek, gelijk zoo vele anderen, met genoegen lezen. Kunnen zij er niet veel nut uit trekken, daar komt echter niets in voor, dat regtstreeks schade zal aanbrengen; ten zij het misschien gevaarlijk ware, te veel in eene denkbeeldige wereld te zweven. De hoofdpersonen in deze verhalen zijn allen deugdzaam; op reine liefde komt alles neder, en een gewenscht huwelijk is telkens het gevolg. In de werkelijke wereld loopen de dingen niet altijd zoo geheel naar den wensch der gelieven. Taal en stijl zijn tamelijk goed, enkele onnaauwkeurigheden uitgezonderd, b. v. bl. 42 *hunne* (hare) *harten*, bl. 158 *smeedden* (de), en *het* (den) *zadel.*

Drie Vertoogen over het Hooger Onderwijs; door een' welmeenenden Opmerker. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots. 1830. *In gr. 8vo. VI en* 77 *bl. f* :-90.

Deze Opmerker, die het, volgens eigen zeggen, wel meent, levert hier drie Vertoogen. I. *Over de Inrigting der Gymna-*

ſien naar den geest van dezen tijd, bl. 1—34. II. *Middelen*, *ter bevordering van het doel der Hoogeſcholen*, bl. 35—56. III. *Middelen*, *ter bevordering van naarſtigheid op de Nederlandſche Hoogeſcholen*, bl. 57—77.

Deze Opmerker is de gezonde deelen met ſtilzwijgen voorbijgegaan, om zich alleen met de zieke op te houden, Voorber. bl. IV. Dat is goed en wel. Maar hij brengt ook het gezonde onder de kuur, en wil bijna alles van zijne plaats zetten. Onze inrigtingen, die, als menſchelijk werk, voor verbetering vatbaar blijven, zijn zoo kwaad niet, als men ſchreeuwt. Onze Jongelingſchap, welke de Akademie verlaat, kan, over het algemeen, met de buitenlandſche wel monſteren. Dit bewijst wel niet, dat men nu bij het oude moet blijven; maar het zegt ons toch, dat wij niet alles nieuw moeten maken. Een Wondarts handelt wèl, wanneer hij, om de zieke deelen te herſtellen, het ganſche ligchaam aan zijne kuur onderwerpt; maar een Geneesmeester zou zeer zeker tegenwerking ondervinden, wanneer hij om éénen zieke al de gezonden in hetzelfde huis aan denzelfden leefregel binden wilde, tot dat alles gezond is. Deze Opmerker schijnt ons toe, eer de Geneesmeester, dan de Wondarts te zijn. Hieruit kan men nagenoeg zien, wat, naar onze gedachten, 's mans Vertoogen kunnen of zullen uitwerken.

Proeve tegen de verbastering der Nederlandſche Taal, door beſchaafde Nederlanders; benevens eenige Bijlagen; door eenen Duitſchen Beminnaar der Nederlandſche Volkstaal. Te Zutphen, bij W. C. Wansleven. 1829. *In gr. 8vo.* 56 *Bl.* *f* : - 60.

Wederom eene bijdrage tot teregtwijzing van een groot gedeelte van onzen landaard ten aanzien van deszelfs neiging, om, ook daar, waar onze moedertaal overvloedigen rijkdom bezit, zich bij voorkeur van vreemde en vooral *Franſche* woorden en ſpreekwijzen te bedienen; eene bijdrage, die te meer opmerking verdient, omdat zij afkomſtig is van eenen *Duitſchen* beminnaar der *Nederlandſche* volkstaal. Sinds zevenentwintig jaren woonde de Schrijver in *Nederland*, en leerde deszelfs taal, karakter en inrigtingen van zulk eene gunſtige zijde kennen, dat hij *Nederland* als zijn tweede vaderland zegent, en vooral van ganſcher harte deelt in den lof, welken men der rijke en beſchaafde *Nederlandſche* taal zoo ruimſchoots toezwaait. Des te meer jammert het den Schrijver, dat zoo vele *Nederlanders*, inzonderheid van de aanzienlijke en meest beſchaafde ſtanden, hunne eigene moedertaal deerlijk verbasteren, door hunne geſprekken en brieven te laten overvloeijen van vreemde, inzonderheid *Franſche* inmengſels. Van zoodanig eene ſpreek- en ſchrijfwijze geeft de Schrijver ſtaaltjes als het volgende: „ Ik zag met een *extraordinair* genoegen, dat Uw Ed. op de groote reis zeer weinig *fatigues* en *désastres*, maar des te meer *agrément* gehad heeft, en in goeden welſtand *geretourneerd* is. Ook

kan ik de groote blijdschap van Uwen ouden Heer, over Uw gelukkig *arrivement*, zeer wel *penetreren*." enz. Om het bespottelijke van deze gewoonte te duidelijker te doen gevoelen, vraagt de Schrijver, hoe wij *Nederlanders* er over zouden oordeelen, indien eens beschaafde *Franschen* er eenen zoogenaamden *bon-ton* in stelden, om op gelijke wijze een aantal *Nederlandsche* woorden in hunne taal te vlechten, bij voorbeeld aldus: „Quoiqu'etant encore *jongue*, je me flatte d'avoir assez de *verstande* pour me faire independant. Ce n'est pour la *grappe*, mais de tout mon *harte*," enz. Nadat de Schrijver door deze en meer andere voorbeelden en redeneringen het ongerijmde van de door hem gegispte gewoonte, om bij voorkeur bastaardwoorden te gebruiken, heeft ten toon gesteld, wekt hij ieder' *Nederlander* op, om dadelijk mede te werken tot derzelver afschaffing. Als de meest geschikte middelen tot bereiking van dit doel stelt de Schrijver voor, dat elk vriend der zuivere volkstaal de bastaardwoorden, zoo veel mogelijk, vermijde; dat de jeugd zorgvuldig worde geoefend in het zuiver spreken en schrijven der vaderlandsche taal; dat de onderscheidene regtbanken en besturen in kerk en staat door hun voorbeeld toonen prijs te stellen op eene zuivere volkstaal; eene doelmatige verhandeling over de schoonheid en rijkdom der *Nederlandsche* taal, behelzende eene opgave van vaderlandsche woorden, die, offchoon in vergetelheid geraakt, waardig zijn hunne plaats te hernemen, — van zulke uitheemsche woorden, aan welke men het burgerregt zou mogen toestaan, en eene bepaling van de wijze, op welke zulke overgenomene woorden zouden behooren uitgesproken en geschreven te worden; en eindelijk eene regtstreeksche medewerking van letterkundige Genootschappen en van onzen geëerbiedigden Koning zelven. De Schrijver besluit zijnen arbeid met eenige bijlagen, vroeger reeds geplaatst in het Mengelwerk van de *Arnhemsche Courant*, over *Complimenten* en *Papa en Mama*, benevens het stukje *de Vadernaam*, overgenomen uit de *Gedichten* van TOLLENS. — De Schrijver toont, niettegenstaande zijne levendige belangstelling in den bloei van onze taal, geen vriend te zijn van overdrijving, en gaat steeds met bezadigdheid te werk in het behandelen van zijn onderwerp. Voor hen, die in deze zaak overtuiging noodig hebben, en zich willen laten overtuigen, gelooven wij, dat deze Proeve tot overtuiging genoegzaam is; terwijl zij tevens, door luimige voordragt en geoorloofde scherts, een aangenaam onderhoud kan verschaffen.

Spreuken van Salomo voor de Jeugd. Door N. SWART. *IIde Stukje. Te Delft, bij* B. Bruins. *In kl. 8vo. 160 Bl.* *f* 1-20.

Van het eerste stukje hebben wij, met grond, eene gunstige aankondiging in dit Tijdschrift gedaan. Dit tweede stukje verdient geene mindere aanprijzing. De Spreuken, hier behandeld, geven wij in die orde op, welke door SWART in derzelver ontwikkeling en toepassing gevolgd is. Bij het nalezen van

dezelve in den Bijbel zal de Lezer zich gemakkelijk overtuigen, dat de gedane keus zeer gepast is. H. XIII: 17 en 20. — vs. 19. — H. XIV: 8. — vs. 12, 13, 15, 17, 20. — vs. 21. — vs. 22. — vs. 23. — vs. 24, 26, 27, 30, 32, 33. — H. XV: 1, 2, 4, 7. — vs. 6, 8 en 10. — vs. 11. — vs. 12. — vs. 19. — vs. 21 en 24. — vs. 33; en H. XVI: 4 en 6. — vs. 7 en 13. — vs. 33.

De uitvoering van het voorgestelde plan is, zoo als men het van SWART verwacht. Niemand zal zich hierin te leur gesteld vinden, zelfs na het lezen van den *Salomo* door VAN DER PALM. De Jeugd van beiderlei kunne heeft in de beide stukjes eene goede handleiding, om veel kwaads te leeren vermijden, veel goeds te volgen.

In onze schatting is dit tweede stukje vooral niet minder dan het eerste. De voorbeelden, ontleend uit den Bijbel, en meest alle schoon ontwikkeld, maken dit stukje meer algemeen bruikbaar nog, dan het vorige, en bevorderen daarenboven de lezing des geheelen Bijbels. De Heer SWART houde ons deze aanmerking ten goede. Voorbeelden uit de Vaderlandsche Geschiedenis zijn hoogst nuttig; maar, zonder uitvoerige aanhaling, in de bijzonderheden doorgaans niet zoo bekend als de Bijbelsche, van welke de bron voor allen, beschaafden en minder beschaafden, meer, dan de Vaderlandsche Geschiedenis, toegankelijk is.

Piae Memoriae Viri clarissimi C. F. VAN ECK, Theol. et Lit. Belg. in illustri Daventriensium Athenaeo Professoris, defuncti die XI Martii 1830, dicavit H. WEYTINGH, Ph. Th. Mag. Litt. Hum. Doctor, Gymnasii Campensis Rector. Campis, apud *W. J. Tibout*. 1830. 8vo. pp. 8. *f* :-25.

Aan de vereerende Nagedachtenis van C. FRANSEN VAN ECK, *enz. toegewijd door* H. WEYTINGH, *enz. Kampen, bij* W. J. Tibout. *f* :-25.

Met zoo veel genoegen, als het onderwerp toelaat, hebben wij deze verzen van den bekwamen WEYTINGH, vooral het Latijnsche, gelezen. Hetzelve is ons los en gemakkelijk, natuurlijk en gevoelig voorgekomen. Er is wel iets slepends in, door de lange volzinnen en den uitvoerigen aanhef vooral. Maar, daar het alles goed te huis komt, en de latiniteit, in kleur en geur, ons is voorgekomen niet berispelijk te wezen, verblijden wij ons inderdaad, dat de hoogverdienstelijke VAN ECK, onder anderen, in dezen zijnen meer dan veertigjarigen vriend zulk een waardig lof- en lijkzanger gevonden heeft.

Ook de Hollandsche navolging, van den man zelven, is zoo goed, als men dergelijk iets wenschen en wachten mag. Althans de vrienden des overledenen zullen het, bij gebrek aan toegang tot het oorspronkelijke, met genoegen lezen.

Moge de geest en gedachtenis des afgestorvenen, zoo waardiglijk vereerd, ook na zijnen dood nog veel geestelijken zegen en genot verspreiden!

No. VII. *Boekbesch.* bl. 313, reg. 7, lees: *Taalgeleerde.*
— VIII. ——— bl. 367, laatste reg. lees: *didicere.*

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen, *door* W. A. VAN HENGEL. *IIIde Deel. Te Amsterdam*, *bij* J. van der Hey en Zoon. *In gr. 8vo. VIII*, 356 *Bl. f* 3-60.

Hetgeen vroeger tot lof van 's mans Leerredenen gezegd is, kunnen wij als herhaald ook voor dit Deel den Lezer herinneren. Het karakter dier opstellen van den Professor is reeds genoeg en gunstig bekend. Hierin ligt eene der redenen, waarom wij nu eerst van dezelve gewagen. Hetgeen door ons *Vaderlandsche Letteroeff.* voor 1827. No. 7. bl. 265—269, over den tweeden bundel gezegd is, kon reeds bij voorraad ook dit Deel aanbevelen. Wie de twee eerste Deelen bezat, had reeds aan zijn' eigen wensch voldaan, om ook dit Deel te bezitten, vóórdat nog eenige aankondiging van hetzelve geschied was.

De onderwerpen zijn niet minder belangrijk, dan in de voorgaande Deelen, en even goed en voortreffelijk behandeld. I. *De bekeering van Paulus als een buitengewoon werk van Gods genade, ook ten onzen nutte daargesteld.* Naar 1 *Cor.* XV: 10. II. *De vrolijke vooruitzigten, welke de Heer aan zijne vereerders opent, terwijl Hij aan derzelver nieuwsgierigheid weigert te voldoen.* *Hand.* I: 6—8. III. *De hooge waarde van het Evangelie, blijkbaar in het verhoor van Paulus, bij Festus en Agrippa. Hand.* XXVI: 24—32. IV. *Jezus Christus, als het ware licht der wereld. Jo.* I: 9. V. *Het in gedachtenis houden van 's Heilands opwekking uit den dood.* 2 *Timoth.* II: 8. VI. *De laatste last van Christus aan zijne leerlingen tot algemeene verkondiging van het Evangelie. Marc.* XVI: 15. VII. *Beschouwing van den mensch, als het grootste toonbeeld van Gods heerlijkheid. Psalm* VIII. VIII. *'s Menschen godsdienstig gevoel bij de beschouwing der Natuur. Psalm* XIX: 1—7.

IX. *'s Menſchen godsdienſtig gevoel bij het gehoor van Gods woord in den Bijbel. Pſalm* XIX: 8—15. X. *David, als een navolgenswaardig voorbeeld voor den Christen onder het genot van Gods zegeningen. Pſalm* XXIII. XI. *'s Menſchen regtmatige zorg voor de belangen van zijnen geest. Luc.* X: 38—42. XII. *De Christelijke liefde.* 1 *Cor.* XIII. Deze Leerrede is een ſchoon model voor *Bijbeloefeningen.* „ De voorgelezen woorden (bl. „ 286.) bevatten buiten alle tegenſpraak eene der ſchoon„ ſte plaatſen van het Nieuwe Testament. Wie uwer, „ M. H.! voelt geen verlangen, zoo wel om deze woor„ den regt te verſtaan, als om derzelver overdenking ten „ nutte te maken voor zijn hart en zijnen wandel? Doch „ hoe zal ik de uitgebreide taak, welke ik op mij ge„ nomen heb, behoorlijk afdoen? Ik zie er geen ander „ middel toe, dan dat ik mij van alle uitweiding ont„ houde, en den Apostel op den voet volge. Vergunt „ mij dus uwe aandacht, als ik u, naar aanleiding van „ den tekst, *de Christelijke liefde*, vooreerst in derzel„ ver noodwendigheid, *ten tweede* in derzelver hoedanig„ heid, *ten derde* in derzelver onvergankelijkheid voor„ ſtelle." Eenvoudiger kon dit hoofdſtuk niet worden behandeld. De verdeeling ligt geheel in den tekst. De ontwikkeling is ook van dien aard, dat men telkens hoort, wat PAULUS zegt, en dat men niet, gelijk vele Bijbeloefenaars deze groote fout niet ſchijnen te kunnen ontwijken, den Uitlegger *over* de taal des Apostels hoort ſpreken en handelen. Dezen noodigen wenk geven wij aan zulke Bijbeloefenaars, die hun werk meenen gemakkelijk te moeten afdoen, zoo als dan ook hunne Bijbeloefeningen meestal ligt en digt werk zijn. XIII. *Gedachtenisviering van de ons door God bewezene weldadigheid. Pſalm* CXVI: 2. Een model voor goede *oudejaarspreken.* XIV. *'s Heilands last aan de Apostelen, om met de prediking van het Evangelie te Jeruzalem te beginnen. Luc.* XXIV: 47[b].

Deze Leerredenen verdienen de geſtadige navraag, wel-

ke reeds voor de vroegere Deelen eenen herdruk heeft noodzakelijk gemaakt. Verdere aanprijzing behoeft dit werk van VAN HENGEL niet.

Dissertatio Theologica inauguralis, de Paulli, ad Presbyteros Ephesiacos, oratione valedictoria. (*Actt. App.*, *C. XX. Sect.* 18 *seqq.*) quam pro — — — publico et solenni examini submittit CAROLUS LUCIUS PETRUS METELERKAMP, *e pago Wassenaar*, *Hollandus*. Trajecti ad Rhen. ex officina *Paddenburgii et Soc.* 1829. Formâ 8vâ. Pagg. VIII et 183.

Deze *Doctorale Dissertatie* zal, even als die van HUYDECOPER, hoewel niet breedvoerig, door ons vermeld worden. Het onderwerp, *de Afscheidsrede van Paulus aan de Ouderlingen te Efeze*, *Hand.* XX: 18 volgg., is voor zulk eene Verhandeling zeer geschikt.

Den hoofdinhoud zullen wij opgeven, te gelijk met eene enkele aanmerking, tot welke wij aanleiding bekomen. De *Inleiding* handelt, bl. 1—7, over *Efeze*, den toestand der Gemeente aldaar, enz. Daarop verdeelt zich deze Verhandeling zeer gemakkelijk. *Eerste deel*, oordeel- en uitlegkundige behandeling dezer Redevoering van Paulus, bl. 8—116. Het *tweede deel* beschouwt deze, als wezenlijk van Paulus afkomstig, en zeer voortreffelijk, bl. 116—180.

Het eerste deel heeft wederom twee onderdeelen; *sectio prior*, *Critica annotatio*, pag. 8—44. Na aftrek der bladzijden 13—41, besteed aan het oordeelkundig onderzoek over vs. 28, blijft er weinige ruimte voor de andere lezingen over, welke ook op zichzelve van geen gewigt zijn. Des te belangrijker is de lezing in dat vers, welke de uitvoerigheid ten volle verdient, door METELERKAMP aan haar besteed. Met eenigen weêrzin lezen wij pag. 24, 25: „Sed quis non perspicit, summum Criticum (GRIES B.), disputandi ardore abreptum, iniquius hic judicasse." Wij zien dit niet door,

en om dit te willen zien, moet men geen brillen aannemen, die, hoe gretig ook aangeboden, alles fcheef voorftellen. Of zulke brillen met of zonder opzet fcheef geflepen zijn, achten wij niet der moeite waardig aan te wijzen. GRIESBACH, hoe weinig hij als *Exegeet* verdient gevolgd te worden, zal in de Kritiek met PAULUS en GABLER gezag behouden bij hen, die niet *partium ftudio aut disputandi ardore abrepti funt.* Wij zijn niet in het geloof, dat de *gewone* lezing de *echte* is; omdat al de plaatfen, geene uitgezonderd, welke op de Ariaanfche gevoelens zelfs van verre betrekking hebben, in de Handfchriften en bij de Kerkvaders uit de zoogenoemde regtzinnige Kerk verknoeid zijn, men vergeve ons dit woord! Want *piae fraudes* zijn ook *fraudes.* Het PIAE bewijst flechts, dat men dezulken niet vertrouwen moet, die zoo fpreken. En deze zijn het, die ons al die fraaije (*fi Dis placet*) verbeteringen gegeven hebben. Hieruit zou een kritifche regel ontftaan, die veilig te volgen is, en alles beter zou voorftellen, dan de brillen, door *quafi* regtzinnigen geflepen. Met deze aanmerking wijzen wij den *Doctor* eene fout aan, die hij niet zelf begaan, maar van anderen onbedachtzaam overgenomen heeft. Voor het overige toont dit geheele onderzoek, dat de *Doctor*, zonder bril, zelf beter zou gezien hebben.

Sectio altera, *Exegetica annotatio*, pag. 45—116. De Schrijver volgt Paulus in zijne Redevoering op den voet, en geeft overal de noodige opheldering, met welke men meestal tevreden is. Dit ftuk toont, dat METELERKAMP, bij genoegzame kennis aan anderer gevoelens, juiste keuze doet, en zijn aangenomen of eigen gevoelen voldingend weet te ftaven. Voor Bijbelfche uitlegkunde is het van gewigt, dat hier *Dictaten* van RUHNKENIUS worden medegedeeld. Deze zijn den Schrijver door Prof. BOUMAN verftrekt, en hierdoor kon METELERKAMP vertrouwen bij den Lezer grooten dank te zullen behalen. Wat van RUHNKENIUS komt, is altijd dien grooten naam waardig. Met andere Profes-

foren, die hunne *Dictaten* voor Studenten, niet voor het Publiek in de pen geven, moet men anders, dan met RUHNKENIUS, handelen. Hier hebben wij verpligting aan BOUMAN zoo wel, als aan METELERKAMP. Meer zeggen wij van deze *sectio* niet. De gegevene verklaringen moeten wij aan anderen ter toetsing overlaten. Ons ontbreekt tot derzelver opzettelijke en eenigzins uitvoerige behandeling in de *Letteroefeningen* ruimte.

Ook het tweede deel heeft twee onderdeelen. *Sectio prior, de orationis origine verè Paullina.* „Dat Griek„sche en Romeinsche Geschiedschrijvers hun, wier le„ven en daden zij verhaalden, niet zelden redevoeringen „hebben in den mond gelegd, welke zij dus niet gehou„den hebben, is algemeen bekend. Daarom hebben som„migen der latere Godgeleerden hetzelfde beweerd, aan„gaande de Schrijvers van het N. V., die redevoeringen „van Jezus of Apostelen vermelden." Uit deze woorden des Schrijvers ziet men, tegen welk gevoelen METELERKAMP in deze *sectio* zich verzet. Hij doet dit op zulk eene wijze, dat hij, na eenige algemeene aanmerkingen, pag. 119—126, *eerst* eenige *woorden* en *spreekwijzen* in deze Redevoering en in de Brieven van Paulus *vergelijkt* pag. 127—149, en *ten tweede* de *zaken*, die zoo wel in deze Redevoering, als in de Brieven van Paulus behandeld worden, pag. 150—164.

Sectio altera, de orationis praestantia atque, ex ea elucescente, Paulli indole. Met de eigene woorden des Schrijvers zullen wij, zoo kort mogelijk, den inhoud dezer *sectio* opgeven. „Paullus, hac oratione habendâ, „*diversis simul functus est officiis*, quorum aliis satis„facere vellet, et vero egregie satisfecerit, sine aliorum „neglectu." Scilicet. „Paullus et dilectissimum sibi coe„tum curavit, nec tamen iter Hierosolymitanum distu„lit." Pag. 165—168. „Ex ipsius orationis argumento „elucescit, quam promptus ac paratus Apostolus esset „ad ea omnia, quamvis difficilia, peragenda, quibus „faciendis Deo Christoque obsequium praestare posset." Pag. 168 seq. „Sed etiam *tenerrimo* erga coetum Ephe-

„ fiacum fuisse Paullum *amore*, hujus oratio luculentis-
„ sime testatur." Pag. 170 seq. „ Sed talem etiam hic
„ Virum loquentem audimus, qui *approbantis conscien-*
„ *tiae* testimonio fretus, vitae suae anteactae honesto
„ cum candore recordetur, aliosque, ut ejusdem recor-
„ dentur, invitare non dubitat." Pag. 172. „ Summa
„ tamen ipsius *modestia* in oratione cernitur." Pag. 173.
„ Inprimis spectanda hic est: in Paullo dicente *magni-*
„ *tudo animi*." Pag. 174 seq. „ Invicta *constantia*."
Pag. 175. „ Magna *sapientia*." Pag. 177. „ *Eloquen-*
„ *tia*." Pag. 178. Dit alles wordt uit de Redevoering zelve aangetoond, op eene allezins bevredigende wijze.

Dit ons verslag aangaande deze Verhandeling zal, behoudens onze kritische aanmerking over vs. 28, den Lezer genoegzaam overtuigen, dat METELERKAMP, op dezen voet voortgaande, *Doctor in de Godgeleerdheid* zal *zijn*, niet enkel *heeten*.

Zamenstel der Christelijke Zedekunde, door Dr. FRANS VOLKMAR REINHARD, *enz. Naar de laatste, vermeerderde en verbeterde Hoogduitsche Uitgaaf. IVde en Vde Deel. Te Deventer en Franeker, bij* A. J. van den Sigtenhorst *en* G. Ypma. 1829. *In gr. 8vo. Te zamen* 1029 *bl. f* 8-: *Bij Inteek. f* 6-:

Ons houdende aan hetgeen wij tot lof van dit voortreffelijk werk vroeger hebben gezegd, (*Vaderl. Letteroeff.* 1828. bl. 616—618. en 1830. bl. 7, 8.) voldoen wij aan onze belofte, om de verschijnende Deelen zoo spoedig aan te kondigen, als wij daartoe in de gelegenheid zullen worden gesteld. Volgens aankondigingen in de Couranten, staat de Inteekening nog altijd open voor volgende Deelen. Eene spoedige aankondiging, bij welke de uitmuntende uitvoering telkens vermeld wordt, is misschien nuttig, om nog Inteekenaars te winnen, die aan alles gemakkelijk bemerken kunnen, dat een werk, *uit* zulk eene hand als van MOLHUYSEN en *in* zulke han-

den als van de Uitgevers, eens op vasten prijs gesteld, weinig doet verwachten, dat het eenmaal tot verminderden prijs zal worden uitgegeven. Het werk van REINHARD zal wel altijd klassiek blijven. Zulke werken, als dit *Zedekundig Zamenstel* is, worden door geene nieuwtjes van den dag verdrongen.

Met het vijfde Deel dezer vertaling is van de oorspronkelijke *Moral* het derde Deel, volgens de vierde uitgaaf van 1807, geheel afgeleverd. De Heer MOLHUYSEN heeft minder in het *vierde* dan in het *vijfde* Deel hier en daar aanteekeningen medegedeeld, meestal dienende om geschriften aan te wijzen, die uitgekomen zijn, sedert REINHARD dit gedeelte van zijn werk bearbeid en uitgegeven heeft. Zulke aanteekeningen verlangt men meer; want de door REINHARD aangehaalde schriften, voor zoo verre zij niet klassiek zijn, geraken zoo ligt buiten omloop. Aankomelingen verlangen aanwijzing van hetgeen voor hen verkrijgbaar is. Wij zeggen dit niet zoo zeer tot berisping, maar om MOLHUYSEN uit te lokken tot het maken van vele dergelijke aanteekeningen, als vooral in het vijfde Deel te vinden zijn.

Tot onze blijdschap lazen wij onlangs, dat MOLHUYSEN tot *Bibliothecaris* van de boekerij te *Deventer* is aangesteld. Hiermede wenschen wij hem geluk. En indien hij, die zijne vertaling zekerlijk niet als een *opus operatum* beschouwt, hierdoor zich in staat gevoelt, om de noodige aanwijzingen te doen bij §§ 479—500, dan zal deze zijne aanstelling voor velen nuttig zijn, en zijne geheel afgewerkte vertaling een voordeel hebben boven het oorspronkelijke van REINHARD, die door den dood verhinderd werd, dit gedeelte van zijn werk af te doen. In de verte laten wij slechts zien, waarop wij hopen. Verzoeken durven wij niet. Het is toch moeijelijker, bij eens anders werk het noodige aan te teekenen, al heeft men beschikking over de uitmuntendste boekerij, dan bij eigen werk de gebruikte bronnen voor het grootste gedeelte zelf te noemen. MOLHUY-

SEN. geve, wat hij kan, en het Nederlandsche werk zal hierdoor bij het oorspronkelijke iets, zoo niet veel, vooruit hebben.

Leesboek over de Bijbelsche Geschiedenissen, vooral voor meestgeoefenden; door ISAÄC PRINS, *Predikant te Amsterdam. IIIde Stuk. Behelzende, behalve de Geschiedenissen des N. V., ook een beknopt Overzigt van de voornaamste Gebeurtenissen in de Christelijke Kerk. Te Amsterdam, bij* W. Brave. 1829. *In gr. 8vo. XXXIII en 364 bl. f* 2-50.

Met dit Deel is het voortreffelijke Leesboek afgewerkt, dat de Eerw. PRINS over de Bijbelsche Geschiedenissen wilde in het licht geven. Met het afwerken van die taak wenschen wij den Schrijver, maar nog meer het Publiek geluk, dat nu eene uitmuntende handleiding bezit, om zich van de voortreffelijkheid en Goddelijkheid des bijbelschen Christendoms telkens vaster te overtuigen. Wie met het onderwerp, dat in dit derde Stuk afgehandeld wordt, maar eenigzins bekend is, zal ligtelijk beseffen, hoe moeijelijk het is, zoo vele zaken, zoo beknopt en volledig, als hier geschiedt, te ontwikkelen, al schijnt die taak, nu zij door PRINS is afgewerkt, zoo vele moeijelijkheid niet te bezitten. Geen woord te veel of te weinig te bezigen, is groote kunst; maar dit zoo gemakkelijk en eenvoudig te doen, dat alleen kenners het merken, is eene nuttige kunst ook voor anderen, die in hun hoofd geene beletselen hebben, om die kunst te volgen.

Dit Stuk wordt in *zes Lessen* afgehandeld, XIV—XIX. XIV. *De Geschiedenis van Johannes den Dooper en van de eerste levensjaren van Jezus*, bl. 1—41. XV. *De Geschiedenis van de leer en het leven van Jezus*, bl. 41—93. XVI. *De Geschiedenis van het lijden, den dood en de begrafenis van Jezus*, bl. 94—153. XVII. *De Geschiedenis van de opstanding en hemelvaart*

van Jezus, en van de eerste prediking der Apostelen, bl. 154—196. XVIII. *Geschiedenis van de verdere uitbreiding van het Christendom, vooral door Petrus en Paulus*, bl. 196—284. XIX. *Geschiedenis van de lotgevallen der andere Apostelen en Leeraars, en van het Christendom in volgende tijden*, bl. 284—364. De Inhoud, bij dit Stuk ook over de tweè vorige opgegeven, maakt, door aanwijzing van de bladzijden, dit werk niet enkel tot een *Leesboek*, maar ook voor meest geoefende Leerlingen en kundige Leermeesters tot een *handboek*, hetwelk met vrucht door die allen kan en mag geraadpleegd worden. De laatste afdeeling vooral, waarin het voornaamste uit de Kerkelijke Geschiedenis aan Nederlanders wordt medegedeeld, mag dienen tot voorbeeld van beknopte schrijfwijze en zakelijke voordragt. Na herhaalde lezing ook van dit Stuk konden wij niet anders, dan vroegere beoordeelaars bij te vallen, die dit geheele werk ruimschoots hebben aanbevolen. Aanmerkingen hadden wij wel; maar deze deelen wij niet mede, omdat ons bijzonder gevoelen niet het gevoelen van anderen altijd is of wezen kan.

Gelukkig elke Gemeente, waar Bijbelsch onderwijs op den voorgrond staat. De dogmatiek, helaas! veelal fabrikaat van menschen met heete hoofden en koude harten, heeft twist gestookt en gaande gehouden. Want die menschjes, die aan den Bijbel niet genoeg hadden voor zichzelven, wilden anderen dwingen, om met hunne puikgedachten geheel voldaan te zijn. Een enkele achterblijver steekt nog wel de trompet, maar niemand volgt, daar zij de laatsten zijn, met eenige weinigen, die op het groote geluid enkel zamenscholen. *Proficiat!* Door den Bijbel alleen vereenigt zich de Protestant, van wat naam ook, onderling, en Gods woord, dat in de waarheid leidt, zal ook eindelijk den Pausgezinde, trots alle Jezuiten, ook met Pater ROOTHAAN aan het hoofd, dwingen, veel onuitgestald te laten, dat als uitgediende waar geene navraag wekt. Bijbelsche katechizatiën en bijbelsche preken gelden meer, dan de geheele kraam van

dogmatischen waan en onzin. Ook dit geeft aan het onderhavige werk een gewigt, dat het voor de vrienden der waarheid nimmer kan verliezen.

Proeve van Karakterschetsen van eenige in den Bijbel voorkomende personen, voor jonge lieden. Door A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *Iste Deel. Te Breda, bij* Broese en Comp. 1829. *In 8vo. XII en 228 bl. f* 1-60.

De Schrijfster is gunstig bekend door vroegere geschriften. Ook dit, vertrouwen wij, zal door de beschaafde jeugd met genoegen ontvangen worden. Grootvader OSCAR spreekt met zijne kleinkinderen over eenige bijbelsche personen. Dit geschiedt telkens in tegenwoordigheid der moeder, die nu en dan hare bedenkingen en aanmerkingen er bijvoegt. De gesprekken loopen over ADAM en EVA, KAÏN en ABEL, NOACH, SARA en HAGAR, IZAAK en REBEKKA, JAKOB en EZAU, MOZES, AARON en MIRJAM. Wij hebben het boeksken, dat onder den zedigen titel van *Proeve* wordt aangeboden, over het geheel met genoegen gelezen. Karakters te schetsen, is zeker moeijelijk. Wij zouden het werkje liever genoemd hebben: *Gesprekken over eenige*, enz. Vader OSCAR erkent, bl. 9, met NIEMEIJER *bijna* te kunnen zeggen: „De eerste mensch heeft nog geen eigenlijk, bepaald karakter.” Hij meent echter, bl. 28, *eene overdrevene zucht en neiging tot zinnelijkheid* in het eerste menschenpaar te zien. Omtrent de verleiding van EVA wordt tweederlei meening geopperd, en de zaak zelve onbeslist gelaten. Dit keuren wij goed, en kunnen het boek vooral aanprijzen om de heilzame lessen en wenken, telkens bij voorkomende gelegenheid den kinderen gegeven. Het verwonderde ons echter, hier bl. 33 van een meisje de aanmerking te lezen, dat *aan* EVA *de zwaarste straf werd opgelegd*, maar dat zij aan WILLEM het *waarom* niet kon zeggen, doch dat

moeder haar wel zou begrijpen. In een geschrift voor kinderen hadden wij dit, en wat er op volgt, liever niet gelezen. Van dien aard komt er mede in de geschiedenis van ABRAHAM en JAKOB voor.

Op enkele uitweidingen en bijzonderheden zou hier en daar nog al eenige aanmerking te maken zijn. Weet de Schrijfster, *hoe spoedig het zich in* KAÏN *openbaarde, dat de mensch niet meer zoo rein en onschuldig was, als toen hij uit de hand zijns Scheppers kwam?* Op kleinigheden willen wij echter niet hechten, en liever het volgende, als proeve, ter aanbeveling afschrijven: „ Ook „ voor ons staat zoo menigmaal de ure der verzoeking. „ Ook wij wankelen, struikelen en vallen zoo menigmaal; „ en toch, ook ons schonk God krachten, om staande „ te blijven, zijne geboden te bewaren en de verzoeking „ te wederstaan. Mogt deze herinnering van den eersten „ val onzer voorouders ons slechts bedachtzaamheid lee„ ren, om geen gevaar gering te achten, om tegen iedere „ kwade begeerlijkheid vroeg en ernstig te strijden, om „ steeds oplettend te zijn op de stem van God, hoe die „ door natuur, Bijbel, ouders en opvoeders tot ons „ spreekt, en bij iedere verzoeking ten kwade ernstig en „ geloovig te bidden: o Vader! leid ons niet in verzoe„ king; maar zijn wij er in, zoo verlos ons van den „ boozen, die ons tot het booze verleiden wil."

Papier en druk zijn goed. Bij het plaatsen der scheidteekenen had meer naauwkeurigheid in acht genomen kunnen worden.

Handleiding tot de Materies Medica, of Leer der kennis en krachten der Geneesmiddelen; door H. J. VAN HOUTE, *Med. Doct. Verbeterd en met nieuwe Recepten vermeerderd door* H. J. SCHOUTEN, *praktizerend Geneesheer te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1828. *In gr. 8vo. VI en 222 bl. f 2-20.*

Onder de Handboeken over de *Materies Medica* in

onze taal is dat van den Hoogleeraar YPEY, in 1811 te *Amsterdam* bij W. VAN VLIET uitgekomen, onzes erachtens, het meest praktisch bruikbaar. Wij weten niet, of hetzelve reeds is uitverkocht (in welk geval wij eene nieuwe oplage zouden verlangen), maar het komt ons voor, dat hetzelve aan alle de vereischten van een goed Handboek voldoet, althans door geene betere tot heden toe vervangen is. Het boven aangekondigde zouden wij, om verschillende redenen, aan dat van Prof. YPEY achterstellen. Want vooreerst heeft de laatste, na in eene gepaste Inleiding of Voorrede over de orde en verdeeling der Geneesmiddelen gehandeld te hebben, vóór elke klasse, van welke gehandeld wordt, de algemeene aanwijzingen en tegenaanwijzingen voorafgezonden; vervolgens heeft hij ook van de vervalschingen gewag gemaakt, en eindelijk tevens van de bereidingen en zamengestelde middelen, zoo als die in de, toen gebruikelijke, Bataafsche Apotheek, later door de, naar ons oordeel, in waarde mindere Belgische vervangen, gevonden werden; welk alles in deze *Materies Medica* grootendeels is achterwege gelaten.

Bij de *Ipecacuanha* misten wij de vermelding van derzelver zamentrekkend vermogen; bij de *Digitalis* derzelver invloed op den polsslag.

Op sommige plaatsen is het bovengenoemd Handboek van YPEY woordelijk uitgeschreven. Men vergelijke b. v. hetgeen aldaar voorkomt over den vluggen olieachtigen geest (*spir. salis volatilis oleosus*, of den *spir. aromat. ammoniac. Pharm. Bat.*) bladz. 177 met bladz. 44 en volg. van deze Handleiding. Wanneer men de *anthelmintica* en *emmenagoga* in beide geschriften vergelijkt, zal men almede eene zonderlinge overeenkomst aantreffen, zoo zelfs, dat men het vermoeden niet van zich weren kan, dat de Schrijver der Handleiding, die wij thans beoordeelen, het Handboek van YPEY gedurig voor zich gehad en geëxcerpeerd, en daaruit hoofdzakelijk zijn boek vervaardigd heeft; een vermoeden, dat bij het voortle-

zen en vergelijken tot *morele convictie* overgaat. Dit naſchrijven is in de boekenfabrijk eene veel meer gewone zaak, dan men wel denken zou, gelijk men zich daarvan bij de minſte lectuur overtuigen kan. Daar nu dit excerpt of deze navolging van YPEY bij het oorſpronkelijke in vele opzigten achterſtaat, zoo blijven wij volharden bij ons eerst geuit gevoelen, dat het Handboek van den meergemelden Hoogleeraar meerdere aanprijzing verdient. Immers, hoewel diepgaande en geleerde werken voor eerstbeginnenden geheel ongeſchikt zouden zijn, zoo kan men toch ook wel de wetenſchappen al te ſchraal en oppervlakkig voordragen, en iemand, die zich met zulk eene oppervlakkige kennis, als deze Handleiding bevat, vergenoegen wilde, zouden wij ronduit verklaren, dat tot de uitoefening der Geneeskunde noch in ſteden, noch op het land (zoo men voor de landlieden eene mindere ſoort van kunstoefenaars genoegzaam acht, hetwelk geenszins *onze* meening is) genoegzaam is toegerust.

Achter het werkje zijn eenige geneeskundige voorſchriften geplaatst, die, behalve het algemeen nadeelige en verkeerde van zoodanige voorſchriften, daarenboven in 't geheel niet navolgenswaardig zijn. Om nu niet te ſpreken van het menigvuldig gebruik van den *Spir. aromat.* zelfs in verkoelende laxeermiddelen en andere prikkels, van de ſoms vreemde zamenvoegingen, van de zeer ongelijke *doſis*, willen wij voor deskundigen alleen de drie volgende recepten afſchrijven:

Loopſtillende middelen. Tegen het bord.

℞, *Aq. menth. pip.* ℥VI.
Magnes. alb. ʒII.
Sp. aromat. ʒIII.
Laud. liq. Syd. gtt. XVI.
Syr. pap. alb. ℥I.
M. D.
S. Alle ½ of 1 uur een lepelvol.

Tegen den faburralen loop.

R, *Aq. Fœnic.* ℥VII.
Extr. Tarax. ℥β.
Magnes. alb.
Pulv. C. Cinnam. āā ʒI.
Tinct. Rhei aq.
Cyr. Cichor. cum Rheo āā ℥β.
Laud. liq. Syd. gtt. X.
M. D.
S. Alle uur een lepel.

Zinkingachtige loop of diarrhee.

R, *Solut. Saleb.* ℥XII.
P. C. Cinnam. ʒI.
— *rad. Colomb. gr.* IV.
Spir. aromat. ʒI.
Syr. pap. alb. ℥I.
Laud. liq. Syd. ℈β.
M. D.
S. Alle uur een klein kopje.
Sapienti fat.

Gefchiedenis van de Herftelling van Griekenland, *door* F. C. H. L. POUQUEVILLE. *IIIde en IVde Deel. 's Gravenhage*, *bij* J. Immerzeel, Jun. *In gr. 8vo. Te zamen XII en 694 bl. f* 6-:

De eerfte twee Deelen van dit werk hebben wij vroeger beoordeeld. (*Letteroeff.* 1823. No. 13. bl. 556-563.) Wij vinden niet de minfte reden, om ons ongunftig oordeel over het werk, in 't algemeen befchouwd, terug te nemen. Integendeel, na deze twee Deelen weder met moeite doorgeworfteld te zijn, vinden wij er nog meer winderigs, hoogdravends, onnatuurlijks en *pedante* vertooning van geleerdheid in den ftijl, meer hartstogtelijks en daardoor min geloofswaardigs in de voorftelling der

gebeurtenissen, meer blijken van diepe onkunde en somtijds, ja veelal, onzin in de vertaling. Het boek zou bijna tot een Model kunnen dienen, *hoe men de Geschiedenis* NIET *moet schrijven.* Wij zouden den eenvoudigen, platten kronijktoon nog bijna den voorrang geven boven zulk een geschrijf, waar elk oogenblik, of het te pas komt of niet, HOMERUS, HERODOTUS, PINDARUS, en welke Ouden niet al meer, worden aangehaald; waar men ergens, bij het gezegde, dat de rede een voorregt is, door God den mensch geschonken, CICERO ten bewijze aanhaalt, even alsof zulks nog bewijzen noodig had (IVde D. bl. 265); waar men beweert, dat de *Trojanen*, *Grieken* (oude en nieuwe) en *Hebreeuwen onder den onafgebroken' invloed der Godheid geplaatst zijn* (IVde D. bl. 261); waar een *Turk*, ALI's zoon, in eene zeer opgeschikte redevoering, van *den Vrede, medgezel van de schoone Venus en de Gratiën*, spreekt (IIIde D. bl. 110); waar men, om eenvoudig te zeggen: de *Sultan* spaarde ALI om deszelfs ouderdom en spoedig verwachten dood, hoewel hij deel had in den dood van zijn' voorganger SELIM, het volgende leest: *de bliksem bleef stil liggen naast den troon, dien* ALI-*Pacha met het grootmoedige bloed van* SELIM III *geverwd had* (IIIde D. bl. 7); waar het dichterlijke (en was het dan nog maar echt dichterlijk!) den Geschiedstijl elk oogenblik vervalscht, en zeer aan de zuivere waarheid van het verhaalde doet twijfelen. (Zie b. v. de beschrijving van MARCO BOZZARIS, IIIde D. bl. 106—108. 179, 180, die ons aan HOMERUS, of liever aan ANNA COMNENA, herinnert.) En hierbij komt eene blijkbare partijdigheid, die in de *Turken niets* goeds, die in hen slechts duivelen, en in de *Grieken* niet dan heiligen of martelaars ziet. Het zij verre van ons, dat wij *onverschilligheid* in den Geschiedschrijver zouden verlangen; dat wij zouden vergen, dat hij bij het verhaal van een tooneel, gelijk als van GREGOOR VII te *Canossa*, of van KONRADIJN op het hofschavot, of van een' *St. Bartels*-nacht, of een' ALEXAN-

DER VI, niet warm zou worden: wij behooren van harte tot dezulken, die de *Grieken* in hunnen heiligen ſtrijd voor Vaderland en vrijheid tegen woeste Barbaren hebben toegejuicht; maar zóó onſchuldig waren zij toch niet, en de *Turken* toch *over 't algemeen* niet zóó ſlecht, als hier wordt voorgeſteld. Dat b. v. de *Turken* de *Grieken* maar zoo aan 't ſpit geſtoken en gebraden hebben, wil er bij ons niet in, evenmin als dat de wreedaardig vermoorde *Grieken* onder het ſterven voor hunne beulen zouden gebeden hebben. Ronduit geſproken, wij gelooven zulks niet. Daartoe wordt eene mate van deugd vereischt, welke wij in de toenmalige hooggaande verbittering der beide volken (ook uit godsdienſtige gronden) voor onwaarſchijnlijk, en voor niet meer dan eene redekunſtige figuur van den Schrijver houden, gelijk hij er zoo vele heeft. Wie zal kunnen gelooven, dat er in 1820 *zes-en-twintig Pacha's* tegen *Griekenland* zijn opgetrokken? Wat zou dat voor een leger geweest zijn? Geheel *Europeesch Turkijë* heeft zoo vele *Pachaliks* niet. Tegen ſommige perſonen ſchijnt de Schrijver ook bijzonder ingenomen te zijn, en beſchouwt hunne daden en gezindheden in het zwartſte licht; b. v. Prins ALEXANDER YPSILANTI, wiens inval in *Wallachije* en nederlaag geheel anders, dan bij andere, zeer wel onderrigte perſonen, b. v. den Reiziger WALSH, wordt voorgeſteld, zoodat men *hem* alleen, en niet de laſhartige *Wallachijers*, als vlugteling en verrader der zijnen beſchouwt. (IVde D. bl. 217—222.) Bijna als volmaakte menſchen daarentegen ſtelt hij den Patriarch GREGORIUS en den Aartsbisſchop GERMANUS voor. (IVde D. bl. 20, 21.) Door al die woordenpraal, alle die hartstogtelijke uitboezemingen en weidſche toeſpelingen, gelijk b. v. op de *geheiligde lente* der Ouden, of de Coloniſatie, die de tegenwoordige *Grieken* niet meer kan dienen, (bl. 187 des IVden Deels) zijn de gebeurtenisſen der jaren 1820 en 1821 en wel dit laatſte nog niet ten halve, tot twee tamelijke boekdeelen aangegroeid. Men had al het

zakelijke nogtans gemakkelijk in één Deel kunnen bevatten, zonder dat de voordragt daarom droog of al te beknopt had behoeven te worden.

Maar wij verbeelden ons, dat alle deze gebreken den Lezer in het *Fransch* minder in 't oog zullen loopen. Die taal leent zich nog al tot eene bloemrijke, eenigzins opgeschikte voordragt; men let dan zoo naauw niet op juistheid, indien het slechts fraai, d. i. schitterend en puntig gezegd wordt. Wij *Hollanders* hebben daarvoor te veel eenvoudig en, zoo men wil, *prozaïsch* gezond verstand. Wij kunnen dien valschen pronk en opschik niet lijden. Maar, wanneer nu iemand, die volstrekt niets van oude Geschiedenis noch Aardrijkskunde weet, die *Tyr* voor *Tyrus*, *Corcyrus* voor *Corcyra*, *Cyzica* voor *Cyzicus* zet; die niet eens den *Oostenrijkschen Opmerker* (*Œsterreichischen Beobachter*) kent, maar daarvoor, alsof het een *Fransch* papier ware, altijd *l'Observateur Autrichien* zet, — wanneer zulk een onkundige, die noch *Fransch* noch *Hollandsch* verstaat, de vertaling op zich neemt, wat zal er dan van den bloemrijken, overlierlijken stijl van POUQUEVILLE in *onze* taal worden? Gewis een gedrogtelijk voortbrengsel, hetwelk men niet zonder moeite doorworstelt, daar men elk oogenblik op zinstorende fouten of verwrongene en onverstaanbare volzinnen stuit. Van zoo iemand moet men verwachten, dat hij *het Patriarchaat van Konstantinopel* vertalen zal door „ den aartsvaderlijken troon van *Constantinopel*."

Wij hadden reeds eene lange lijst van gezwollene en gekunstelde, met de deftigheid en waarheidsliefde des Geschiedschrijvers onbestaanbare uitdrukkingen of zinsneden des Auteurs, en van bespottelijke misvattingen of blijken van diepe onkunde des Vertalers opgeteekend; doch twijfelen zeer, of wij onze Lezers daarmede wel dienst zouden doen. Het zal ook niet noodig zijn. In de voorgaande zoo wel als in deze beoordeeling hebben zij daarvan reeds staaltjes genoeg gezien; en hem, die nog twijfelen mogt, verzoeken wij slechts, de vier Deelen, zoo als wij hebben moeten doen, door te lezen, om zich

daarvan, bijna op elke bladzijde, te overtuigen. Wij zullen dan slechts kortelijk den inhoud *dezer* beide Boekdeelen vermelden.

Het derde Deel begint met de wapening der *Porte* tegen ALI-*Pacha*, uit hoofde van eenen moorddadigen aanslag binnen *Konstantinopel* zelve tegen zijnen voormaligen dienaar PACHÔ-*Bey*. Daarop volgen de kuiperijen van zekeren ANAGNOSTES, in schijn tegen ALI, maar inderdaad om de *Grieken* tot opstand aan te zetten; de verschrikkelijke verwoestingen, door de *Turksche* legers in *Griekenland* aangeregt; de uitvoerige en zonderlinge schildering van een *Turksch* leger; het indringen van hetzelve van onderscheidene zijden in *Epirus*; de overgave der beide zonen van ALI, die ook door alle zijne onderdanen, en zelfs door hen, waarop hij meest vertrouwde, (gelijk door OMER BRIONES) wordt verlaten, en zich in twee sterke kasteelen bij, of op het meer van *Janina* verschanst, terwijl hij die hoofdstad zelf met de grootste wreedheid verwoest; de komst van den Heer HUGO POUQUEVILLE, een' bloedverwant des Schrijvers, te *Patras*, waar deze alléén de *Grieken* beschermt, die door alle de andere *Consuls* verlaten of verraden worden. Hierop volgt het Bondgenootschap van ALI met de vroeger zoo hevig door hem vervolgde *Souliotes*, die thans onder MARCO BOZZARIS weder wonderen van dapperheid verrigten; de geheime zendingen van ALI, om ook de andere *Grieken* in de wapenen te brengen; de gevechten bij *Janina*, en de overwinning van PACHÔ-*Bey*, of ISMAËL-*Pacha*, op ALI, ten gevolge van een' onderschepten brief. — In het vierde Deel begint eindelijk de groote worstelstrijd met de *Grieken*, die, eensdeels door de *Hetaeria*, of het geheim Bondgenootschap (*) ter bevrijding, en door den inval van YPSILANTI aangezet, anderdeels door de knevelarijen en wreedheden der *Turksche* bevelhebbers tot wan-

(*) De snedige Vertaler noemt dit, alsof het eene persoon was, altijd *Hetérie*.

hoop gebragt, vóór den geschikten tijd, eerst in *Morea*, daarna ook op de Eilanden opstaan. Hier is echter een blijkbare misslag. Op bl. 174 des vierden Deels lezen wij, dat de Sultan op den 28 April 1821 de *algemeene ontwapening* der *Grieken* gelast. Uit vrees hiervoor besluiten de eilanders van *Hydra*, waar zich kapitalisten van veertig *millioenen* bevinden, (neemt uw' hoed af, *Amsterdammers!*) en die *vierduizend* stukken geschut en meer dan *zestigduizend* geweren hebben, tot den opstand (IVde D. bl. 180—186), en ondertusschen doet reeds de vlootvoogd TOMBASIS (zie bl. 224) op denzelfden 28 April, waarop dit besluit te *Konstantinopel* wordt uitgevaardigd, den eed aan de Admiraliteit van het *vrijverklaarde Hydra!* Eene drukfout is het niet, blijkens de voorafgaande en volgende dagteekeningen. Tusschenbeiden wordt de treurige afloop van den *Moldavisch-Wallachischen* opstand, doch, zoo als gezegd is, op eene geheel andere wijze, dan bij andere Schrijvers, verhaald. De treurtooneelen te *Konstantinopel* op Paaschdag 1821 worden hier met eene warmte verhaald, die men zou toejuichen, indien overdrijving niet overal de ware kracht van den stijl benadeelde. Vervolgens ontvangen wij (en dit behoort tot de belangrijkste gedeelten des werks) bijzonderheden nopens het begin van den opstand in de onderscheidene gewesten van *Griekenland*, zoo als in *Morea* onder den krijgshaftigen Aartsbisschop GERMANUS, in *Beotië* onder den moedigen DIAKOS, die naderhand door de *Turken* wreedaardig ter dood werd gebragt, in *Elis* onder den Aartsbisschop PROCOPIUS (PROCOPES; onze man vertaalt PROCOPUS), van *Etolië* en *Akarnanië*, van *Phocis* door den bekenden ODYSSEUS, van *Attika*, van den *Pindus*, van *Maina* door PETRUS MAUROMICHALIS, van de *Cykladische* en andere eilanden. Wij zien met smart, dat de opstand reeds in den beginne door *Engeland* werd tegengewerkt; zoodat de *Engelsche* Consul GREEN te *Patras* de *Turken* naar *Morea* riep, eene *Engelsche* vloot, althans de bedreiging met dezelve, die de ei-

landers uit de golf van *Korinthe* verdreef, en de *Britsche* Regering zelfs onverschillig den moord van bewoners van het eiland *Zante*, een der *Iönische* eilanden, aanzag, omdat *Turken* de moordenaars waren. Maar het was ook *Engelands* oudste en getrouwste Bondgenoot! Dit was toen de staatkunde van CASTLEREAGH; het is nu weder die van zijnen vriend WELLINGTON, den knibbelaar aan de grenzen van *Griekenland*, en den bewerker der slavernij van *Kreta*, *Samos* en *Akarnanië*. — Het Deel eindigt met het beleg van *Monembasia*, of *Napoli di Malvesia*, door de *Mainoten*.

Op dezen voet voortgaande, kan het werk nog al eenige Deelen beslaan.

Schetsen der Turksche Zeden in de XIX Eeuw; behelzende voorvallen uit het dagelijksch en huisselijk leven, godsdienstige gebruiken, openbare plegtigheden en staatkundige denkbeelden der Mahomedanen. Door GREGOIRE PALAIOLOGUE, *Konstantinopolitaan van geboorte. Uit het Fransch. Met eene Plaat. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1829. *In gr. 8vo. XII*, 340 *Bl. f* 3 - 40.

De laatste, hevige en belangrijke oorlog tusschen twee zelden zeer vriendschappelijke naburen, het magtige *Rusland* en het uitgebreide *Turkije*, vestigde wederom de gansche aandacht op het laatstgenoemde rijk. Vele vrienden van beschaving en Christendom hoopten, dat nu eindelijk *Europa*, het schoonste gedeelte van dit werelddeel, van de Oostersche en onchristelijke barbaren zoude verlost en gezuiverd worden; terwijl anderen echter dezen oorlog met angstige verlegenheid aanschouwden, als vreezende uit denzelven een twistvuur van jaloerschheid tusschen de voornaamste Mogendheden der Christenheid te zullen zien ontbranden, en enkelen, door de stoutheid van MAHMUD daartoe te meer aangespoord, de deugden der *Turken*, boven die der *Grieken* vooral, luide en hoog opvijzelden. In zulk eenen tijd moest ieder geschrift over een volk, dat door de vroegere geschiedenis zulk een groot, schoon verschrikkelijk belang voor de Westersche natiën heeft verkregen, en door het geheel ver-

fchillende van zijne Godsdienst fteeds behouden, een volk, waarvan men zoo veel fprak, maar inderdaad zoo weinig naauwkeurigs en zekers bleek te weten, noodwendig welkom zijn. Maar bezwaarlijk verdiende één boek dit meer, dan het onderhavige, niet door een' geleerde op zijne kamer, niet door een' reiziger, na weinige vlugtige dagen verblijfs, niet door een' grensbewoner, nu en dan eens met *Turken* in aanraking gebragt, maar door een' man gefchreven, in de hoofdftad zelve opgevoed en jaren lang gevestigd, in het middelpunt des rijks, bij aanzienlijke betrekkingen, in ftaat gefteld, de ftaatkunde, het huifelijke leven, het onvermengde Turkendom, in zijne fcherpfte affcheiding van het Christendom, gade te flaan. Het is waar, de Heer PALAIOLOGUE is een *Griek*, en in zoo verre een vijand van de *Turken*, wien eigen geleden onregt; zoo wel als dat van zijne natie en geflacht, de fchaduwzijde van het tafereel meest heeft kunnen doen kiezen, of de onderfcheidene groepen en deelen deszelven met te fterke kleuren doen teekenen. Wij willen niemand hebben afgemaand, om zich te dezen voor fchade te wachten. Doch deze behoedzaamheid zal den rijkdom der ftoffe niet wegnemen, noch beletten, dat men de algemeene houding en kleur van het volkskarakter naar waarheid leere kennen. Zij zal ons niet beletten, dat wij het voorregt van Christenen te zijn, en de verlevendigde hoop, om van deze pestaardige naburen eenmaal verlost te worden, des te fterker gevoelen.

En deze belangrijke ftof is door den Schrijver nog uitlokkender gemaakt door de fchilderachtige, levendige voorftelling, in zamenfpraken tusfchen allerlei menfchen, die elkander hunne gewoonten, bedoelingen en bedrijven, op eene vrij ongezochte wijze, alzoo verhalen, dat wij elks doen, als 't ware, befpieden, elks geheimen afluisteren, en bijna aanfchouwers worden van hetgeen ten hove of in de provinciën, op de ftraat of in het binnenfte der huizen voorvalt; terwijl echter door achteraangevoegde aanteekeningen, welke van bladz. 267 tot 340 loopen, gezorgd is voor het regt verftaan niet alleen, maar ook voor het bewijs der aangevoerde zaken, door voorbeelden uit de gefchiedenis en ondervinding.

Gaarne wilden wij onzen Auteur volgen, om den Lezer het werk aanfchouwelijk te doen kennen. Doch, dit is in een kort beftek niet gemakkelijk te doen. Het volgende uit

de tweede zamenspraak is zeker wel van algemeen belang voor alle braven. En zoo de vrouwen nog eenigen invloed op *Turken*-vrienden hebben, moge dit strekken, om haar dien invloed des te krachtiger te doen aanwenden.

„ZALIDAH. (tot hare slavinnen.) Geef ons pijpen, kon„fituren en koffij. (tot ESMÉ.) Welnu, hoe gaat het u, „mijne waarde ESMÉ? Ik heb u in langen tijd niet gezien. „Hoe vele vrouwen heeft uw man nog over? Men heeft „mij gezegd, dat hij eene van u had weggezonden.

„ESMÉ. Hij heeft zich van de oudste ontdaan; wij zijn „nu nog slechts met ons drieën.

„ZALIDAH. En gij bewoont nog allen hetzelfde huis?

„ESMÉ. Hetzelfde, *Cadin* ZALIDAH.

„ZALIDAH. Zie, dit zal ik nimmer leeren begrijpen: „drie vrouwen aan éénen man toebehoorende, die onder „één dak leven!

„ESMÉ. In den beginne had ik geduchte aanvallen van „minnenijd; maar men gewent aan zijnen toestand, en van „tijd tot tijd leerde ik er mij vrij wel in schikken.

„EMINÉ. Misschien spreekt ESMÉ aldus, omdat zij op „het oogenblik de begunstigde is.

„ESMÉ. Ik had die eer, maar zij was niet van langen „duur.

„EMINÉ. Een kind, dat hem eene andere zijner vrouwen „schonk, zal genoegzaam geweest zijn om de gezindheden „des mans te veranderen, durf ik wedden.

„ESMÉ. Gij zegt de waarheid. Sedert dien rampzaligen „dag worden alle gunsten en weldaden aan mijne gelukkige „mededingster geschonken. Mijn toestand is die van eene „slavin geworden. Er gaat dikwijls eene maand voorbij, „zonder dat ik mijn' zoogenaamden echtgenoot mag zien. „Als somtijds de luim hem 's nachts in mijn vertrek brengt, „ontrukt hij zich des morgens met een afgetrokken gelaat „aan mijne armen, zonder mij een woord toe te spreken.

„ZALIDAH. Hoe! ziet gij hem dan zelfs niet op de „uren van den maaltijd? Eet gij dan niet met hem?

„ESMÉ. Eten met onzen meester! Toen ik de begun„stigde was, aten alle andere vrouwen met mij. Maar zoo „is het niet met haar, die mij opgevolgd is: het hatelijk „schepsel wil ons zelfs niet zien. Zij zendt ons onze por„tiën van hare tafel, als waren wij honden.

„ZALIDAH. Dat is een beklagenswaardig leven, inderdaad; maar gij hebt immers ook een kind gehad.

„ESMÉ. Ja, maar ongelukkig was het een meisje, mijne mededingster is van een' jongen bevallen.

„ZALIDAH. Indien de derde, even als gij verlatene vrouw ook van een' jongen beviel, wat zou er dan gebeuren?

„ESMÉ. Waarschijnlijk zou zij dan op hare beurt de begunstigde zijn.

„ZALIDAH. Dan is uw toestand nog niet wanhopig; het toeval kan u zoo wel als haar dien gewenschten zoon schenken, en daardoor geraakt gij dan natuurlijk weêr in gunst.

„ESMÉ. Deze hoop is het, die mij nog eenigen troost verschaft.

„KHADIDGÉ. Mijne rampen zijn erger dan de uwe. Mijn man heeft, wel is waar, slechts aan mij alleen den schoonen naam van wettige vrouw gegeven, dien gij met vele anderen deelen moet; maar het monster, welk een moeijelijk te dragen last heeft hij er van gemaakt! Kunt gij het gelooven, hij verlaat mij voor eene Abyssinische, die een koopman de dwaasheid gehad heeft aan hem te verkoopen? Ik moet mij aan de verdrietigste zorgen van het huishouden wijden; en, wanneer hij op het einde van den dag te huis komt, weigeren mijne armen mij hunne dienst. De schoone slavin ondertusschen, uitgestrekt op eene sofa, vergast zich aan *scherbeth*, en kent geene andere bezigheid dan rooken, zich de wenkbraauwen zwart te maken of zich het haar te dunnen. Iederen avond opent zich hare kamer voor mijn' trouwelooze, wien het gedurende eene gansche doodelijke maand niet ingevallen is, den weg naar de mijne in te slaan.

„ZALIDAH. Ik zou den ellendige met eigene handen verworgen.

„EMINÉ. Gij spreekt aldus, wijl de Hemel u wel aan eenen goeden ſul van een man heeft willen verbinden (indien er ten minste inderdaad zulken bestaan). Verheug u, dat gij niet weet, wat een slecht echtgenoot is.

„KHADIDGÉ. Niet alleen durf ik aan den mijnen hoegenaamd geen verwijt doen over zijn gedrag, maar ik ben zelfs verpligt zijne bijzit als eene zuster te behandelen, en dikwijls zelfs als éene meesteres. Als ik eenig gemor uit, eenige ontevredenheid toon, word ik dadelijk met de ui-

„ terfte ftrengheid gekastijd. Het altoosdurend verwijt, waarmede mijn man mij overlaadt, is, dat ik geene kinderen heb. Is het mijne fchuld, groote God! dat zij alle geftorven zijn?

„ Eminé. Uw toeftand is een paradijs, bij den mijnen vergeleken. Mijn man heeft geene andere vrouw genomen dan mij, hij houdt geene bijzit; maar, helaas! hij heeft.... ik mag het niet noemen....

„ Esmé. Ik begrijp u.... hij is u ontrouw, voor een' jongen *oglan*, met eene zachte huid en bevallige houding.... Hoe vele ongelukkige vrouwen zuchten onder zulk eene misdadige trouweloosheid!

„ Eminé. De *oglan*, dien hij mij tot mededingfter doet ftrekken, is oud en leelijk, en de hartstogt van mijn' man voor dezen walgelijken mensch is reeds ongeveer twintig jaren oud. Ik zou u een' eeuwigdurenden afkeer voor het gansche mannelijk geflacht inboezemen, indien ik u verhaalde, wat er omgaat in dit huis, waarin een helfche geest mij geworpen heeft. Befpaar mij het verhaal van fchandelijkheden, wier herinnering alleen mij afgrijzen verwekt.

„ Zalidah. Wie dwingt u dit alles te lijden? Vertrek uit een huis, waar men u met zoo veel verachting overlaadt.

„ Eminé. Helaas! waarheen zal ik vlugten? Gelukkig de vrouw, die bloedverwanten heeft, en bij hen eene fchuilplaats kan zoeken, om hare dagen in vrede te eindigen! Ik heb geene familie.

„ Zalidah. Scheid u van uwen man, en trouw een' ander!

„ Eminé. En wie verzekert mij, dat die andere beter zal zijn?

„ Esmé. *Die den regen ontvlugt, ontmoet vaak den hagel.*

„ Khadidgé. Schoone redeneringen! Men zou, u hoorende, denken, dat eene Turkfche vrouw, zoodra zij wil, zich van haren man kan laten fcheiden.

„ Zalidah. Waarom niet? als gij zijne trouweloosheden en verzuimen jegens u, benevens de kwellingen, waarmede hij u overlaadt, flechts kunt bewijzen.

„ Khadidgé. En hoe dit te bewijzen? Als men zich aan den *Mehkiemé* vertoont, ftelt men zich bloot aan de fpotternijen van den regter en zijne beambten, en men

„ krijgt geen regt. Ik weet niet hoe dit toegaat, maar de „ wetten spreken immer ten voordeele der mannen. Indien „ de zaak mogelijk ware geweest, had ik mijnen man reeds „ voorlang verlaten. Ik zou liever in een vreemd huis wo- „ nen, dan den naam zijner vrouw dragen; maar als ik hem „ bid om de gunst, verre van hem te mogen gaan, om mijn „ brood met werken te verdienen, antwoordt hij mij, kwaad- „ aardig lagchende: Neen! gij zult te huis blijven; ik wil, „ dat gij getuige zijt mijner liefde voor een' ander, en mijner „ verachting voor u.

„ Eminé. De mijne spreekt op een' anderen toon; hij „ wendt voor, dat ik noodzakelijk ben om zijne *oglans* te „ bedienen. Moet ik niet hunne kleederen verstellen, hunne „ hemden waschen en voor hen koken?

„ Esmé. De mijne heeft zich laten overhalen mij de „ scheiding toe te staan; maar hij vordert, daarentegen, voor „ deze gunst eene zoo aanmerkelijke somme gelds, dat ik er „ aan wanhoop, die ooit te vinden. Wél haar, die de eenige „ vrouw te huis is!

„ Khadidgé. Ik zeg nog liever: wél haar, die nooit „ gehuwd is geweest!

„ Esmé. Ja, om na haren dood de poorten van het „ *djennet* (paradijs) voor zich gesloten te zien. Dan is het „ nog beter zich te onderwerpen en eenige jaren in deze „ wereld te lijden, dan goedwillig afstand te doen van de „ zaligheid, die ons in het eeuwige leven wacht.

„ Eminé. Men kan huwen eenigen tijd vóór men sterft, „ en men verkrijgt dezelfde regten op de komst in het para- „ dijs, alsof men zijne vrijheid sedert den ouderdom van „ twaalf jaren door den echt zag gekluisterd.

„ Khadidgé. Onze toestand is dan bijkans alleen dra- „ gelijk, als men een' echtgenoot heeft van de armste klasse. „ Hoe weinig een man slechts bezit, dadelijk wil hij zich „ met ééne vrouw niet vergenoegen. Als hij haar geene mede- „ dingsters geeft van haren stand, door andere huwelijken; „ als hij geene slavinnen koopt, of geene *oglans* te huis on- „ derhoudt, zoo kunt gij nogtans verzekerd zijn, dat hij „ buitens huis de eene of andere bijzit heeft. Het is zoo de „ gewoonte, en hij zal wel zorgen dit niet na te laten.

„ Eminé. Jammerlijk lot! Het huwelijksgeluk mag zich „ aan ons niet vertoonen, dan begeleid van ellende en moei- „ jelijke werkzaamheden.

„ ZALIDAH. (tot hare slavinnen.) Vertrekt; gij kunt te-
„ rugkomen als ik in de handen klap. (tot hare vriendin-
„ nen.) Ik zou ongelijk hebben mij te beklagen: mijn ge-
„ maal heeft geene andere vrouw genomen dan mij. Wanneer
„ hij eene zijner slavinnen met toegenegenheid beschouwt,
„ betaal ik hem dadelijk met dezelfde munt, en ik laat mijn
„ oog op den eenen of anderen schoonen huisbediende vallen.
„ Vergeefs plaatst hij een' gesnedene aan de deur van mijn
„ vertrek; eene vrouw, die besloten heeft zich te wreken,
„ vindt daartoe altijd middel.

„ ESMÉ. Maar, behalve de middelen, die uw huis daar-
„ toe oplevert, hebt gij, meen ik, buitens huis nog eenen
„ minnaar.

„ ZALIDAH. Slechts sedert eenige dagen.

„ ESMÉ. Het is een Frank?

„ ZALIDAH. Een ongeloovige! afschuwelijk! Dat de
„ Profeet er mij voor beware: ik verfoei hen als mijne zon-
„ den! Het is een jonge en zeer hupsche *caliondji* (ma-
„ troos), die mij dagelijks komt bezoeken in het gewaad van
„ eene modekraamster. Hij heeft in deze kleeding zoo vele
„ bevalligheid, dat iedereen zich tot nog toe omtrent zijne
„ kunne bedrogen heeft.

„ EMINÉ. En uw gemaal, wat zegt hij er van?

„ ZALIDAH. Ik vrees, dat hij argwaan begint te koeste-
„ ren. Maar, als mijn minnaar in de kamer komt, zorgt hij
„ zijne schoeisels uit te doen, en zijne vrouwen-pantoffels,
„ voor de deur nedergezet, moeten den minnenijdige tot
„ wanhoop brengen: zij ontzeggen hem den ingang.

„ KHADIDGÉ. *De dief, die zich niet laat verrassen, gaat*
„ *door voor den eerlijksten man.*"

Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool, van hare oprigting in den jare 1575 *tot het jaar* 1825, *door* MATTHIJS SIEGENBEEK. *Met Portretten. Iste Deel. Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans, 1829. *In gr. 8vo. XVI,* 448 *bl. Bij Inteek. f* 4 - 12½.

Zie hier een boek, dat voorwaar aan alle *Nederlanders*, en wel inzonderheid aan de kweekelingen der *Leidsche* Hoogeschool, van harte welkom zal zijn. Het behelst de Geschiedenis derzelve, van hare oprigting in den jare 1575 tot het jaar 1825. De Schrijver is Professor SIEGENBEEK, bekend

door zijne geleerdheid, waarheidsliefde, gematigde denkwijs en goeden stijl: en de man, welke zoo vele uitmuntende hoedanigheden in zich vereenigt, was tevens in de gelegenheid, om uit de beste bronnen te putten, die anders niet voor allen toegankelijk zijn. Niet alleen de Handelingen van den Akademischen Senaat, tot welke de Hoogleeraar, als Lid van denzelven, natuurlijk den toegang had, maar ook het Archief van Heeren Curatoren der Akademie, tot welks onderzoek den geachten Schrijver volkomene vrijheid verleend was, heeft de bouwstoffen tot dit werk geleverd. Het thans aangekondigde eerste boek bevat de Geschiedenis zelve; het tweede boek zal bestaan uit bijlagen tot opheldering, aanvulling en bewijs. Het eerste boek is versierd met de portretten van Mr. G. A. VAN HOOGEVEEN, Secretaris van *Leiden*, die een der drie Gemagtigden door de Staten van *Holland* was, tot bezorging, dat het besluit, ter oprigting der Hoogeschool binnen *Leiden*, behoorlijk wierd uitgevoerd; mitsgaders van Mr. L. VAN SANTEN, een beroemd Latijnsch Dichter, Regtsgeleerde en Letterkundige, in leven Bezorger der Hoogeschool, waaraan hij ten jare 1798 door den dood ontrukt werd. Het tweede boek, uit bijlagen bestaande, zal met de portretten van twee vermaarde Hoogleeraren prijken. Dit eerste boek is zeer evenredig in hoofdstukken verdeeld van nagenoeg even veel bladzijden; terwijl elk hoofdstuk de lotgevallen der Hoogeschool, gedurende een vijftigtal jaren, aanwijst, als: hoofdst. I, van 1575 tot 1625, bl. 3 tot 133; hoofdst. II, van 1625 tot 1675, bl. 134 tot 224; hoofdst. III, van 1675 tot 1725, bl. 225 tot 263; hoofdst. IV, van 1725 tot 1775, bl. 264 tot 304; hoofdst. V, van 1775 tot 1825, bl. 305 tot 448. Bovendien geeft de Heer SIEGENBEEK aan 't eind van elk der twee eerste honderdjaren van de Akademie een kort overzigt van den toestand der Hoogeschool gedurende die eeuw, en zoo ook bij de vermelding van de herstelling der Akademie overeenkomstig de nog bestaande Wet op het Hooger Onderwijs van den jare 1815, een overzigt van den toestand der Hoogeschool, te rekenen sedert 1775 tot gezegd jaar 1815, waarop alsdan de vermelding van het na dien nog voorgevallene, inzonderheid van het laatste Jubelfeest in 1825, ten besluite strekt.

De volgende aanmerkingen maakte zich Recensent onder het lezen.

Bl. 108 wordt de *Nationale Synode* te *Dordrecht* de *algemeene Kerkvergadering te Dordrecht* genoemd. Dit is eene onnaauwkeurigheid: want den geleerden Schrijver is het zeer wel bekend, dat de Remonstranten *of* eene Synode in elke Provincie afzonderlijk, wanneer zij toch wel bij deze of gene Provinciale Synode de meerderheid zouden hebben gehad, *of* eene *algemeene* Kerkvergadering der Hervormden wenschten, wanneer een aantal buitenlanders den Remonstranten welligt zou zijn toegevallen; doch de Contraremonstranten wilden zoo min het een, als het ander, maar hielden aan op eene *Nationale Synode*, dewijl zij daarop van de meerderheid zeker waren. Zij kregen dan ook hunnen wensch, eene *Nationale* Synode, en in dezelve, na een geestelijk spiegelgevecht met de gedaagde Remonstranten, eene gemakkelijke overwinning.

Bl. 228 lezen wij, dat Curatoren vóór het einde van 1675 een besluit namen, rakende eenige [in het oog van vele Gereformeerde Predikanten] gevaarlijke stellingen in de Godgeleerdheid en Wijsbegeerte, ten getale van *drieëntwintig*, welker openbare verdediging zij verboden wilden hebben; en verder, dat de Raadpensionaris FAGEL, op zijne aanmerkingen, een drietal dier stellingen uit het ontwerp deed liggen. Bl. 229 staat er, dat het naar behooren werd bekend gemaakt, hoe er *eenentwintig* stellingen niet meer in het openbaar mogten verdedigd worden. Maar 21 en 3 maakt 24, of wel 3 van de 23 laat slechts 20 overblijven. Er schuilt dus hier eene fout.

Bl. 252 vinden wij: „Voorts stelde hij (CHRISTIAAN „HUYGENS) de Akademie nog in het bezit eener verzameling, tot opschrift hebbende: *Literae Doctorum* of *Eruditorum*, mitsgaders van de Fransche Brieven van *Monsieur* „LEIBNITZ en den Marquis DE L'HOSPITAEL, met zijne antwoorden op dezelve." Om met het laatste te beginnen, moet DE L'HOSPITAEL niet wezen DE L'HÔPITAL? — En dan, die *Monsieur* LEIBNITZ; waarom niet „*van den Heer* LEIBNITZ;" of wel, met behoud van den Franschen titel voluit: „mitsgaders van de *Lettres Françaises de Monsieur* LEIBNITZ *et du Marquis* DE L'HÔPITAL?"

Bl. 306 staat bij ongeluk *fullende* voor *zullende*. Wij meenen ook nog andere, doch ligt verbeterbare drukfeilen hier en daar gevonden te hebben.

Bl. 426 bevat onder anderen dezen volzin: „Het voor-

„ gestelde intusschen behoort bij de Nederlandsche beoefe-
„ naars en onderwijzers der wetenschappen *even weinig* moe-
„ deloosheid en verslagenheid voort te brengen, *als het* in
„ vaderlandsche kooplieden en fabrijkanten *zou zijn af te*
„ *keuren*, indien zij, de hoop op herleving der vroegere luis-
„ terrijke welvaart vervlogen ziende, hunnen ijver lieten
„ verslappen, en zich aan traagheid en werkeloosheid over-
„ gaven." Met *af te keuren* in *goed te keuren* te veranderen,
zou de meening beter zijn uitgedrukt: want nu staat er, dat
zekere verkeerde handelwijs in vaderlandsche kooplieden en
fabrikanten *even weinig is af te keuren*; bij gevolg *in 't ge-
heel niet is af te keuren*; het moest wezen *even weinig*, d. i.
niet, *is goed te keuren*. Gelijk er nu staat, zijn er twee ont-
kenningen, *et duo negativa affirmant*.

Het laat zich echter gemakkelijk begrijpen, hoe men in
een werk, dat zoo veel zaken behelst, en waarbij zoo veel
viel te raadplegen, een' enkelen keer onachtzaam op de uit-
drukking wordt. Over het geheel zijn de gemakkelijke stijl
en gelukkige zamenschakeling van vaak zeer wijd verschillen-
de, of ook wel eens te veel met elkander overeenkomende
gebeurtenissen, te bewonderen.

Wat beleven wij toch gelukkige tijden, dacht Recensent
meermalen, als hij las, nu eens van de Remonstrantsche,
dan weder van de Cartesiaansche, eindelijk van de Patriot-
tische twisten! — Geene heerschzuchtige en dweepende Pre-
dikanten beroeren meer Staat en Kerk. Voor zoo ver derge-
lijke wezens nog hier of daar willen woelen, worden zij be-
teugeld. De volkomenste en altijd redelijke vrijheid van gods-
dienstige en wijsgeerige geloofsbegrippen is allen gewaar-
borgd. Eene duidelijke Grondwet heeft de bron der vroe-
gere oneenigheden gedempt; en in het Noordelijk deel
van ons Vaderland is rust en vrede, welvaart en genoegen.
Mogten de Zuidelijke gewesten zich insgelijks van den dwang
hunner Geestelijkheid losrukken: ook *zij* zouden spoedig in
hetzelfde geluk kunnen deelen.

Vol verlangen naar het zoo belangrijk *tweede deel*, waar
wij onder anderen de lijst van gevaarlijke, d. i. van *Carte-
sianisme* verdachte, stellingen zullen aantreffen, welker open-
bare verdediging in de vorige eeuw niet werd toegelaten,
besluit Recensent zijne beoordeeling met den wensch, dat
dit werk van den Hoogleeraar SIEGENBEEK weldra in niet
ééne boekverzameling moge ontbreken. Papier, druk en uit-

voering zijn uitmuntend. Trouwens, men kan van de uitgevers S. en J. LUCHTMANS niet anders verwachten. Ook de portretten schijnen gelukkig te zijn uitgevallen: over het welgelijkende echter kan Recensent niet oordeelen; maar hieromtrent gelooft hij, tot tegenbewijs, het beste.

Jaarboek van en voor de Provincie Groningen, ten gebruike dier genen, welke de Geschiedenis dezer Provincie geheel wenschen over te zien. Door NIKOLAAS WESTENDORP, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Litt. Hum. Doctor et Phil. Magister, Predikant te Losdorp, enz. enz. Het eerste Stuk, gaande van den vroegsten tijd tot* 1273. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1819. *In gr. 8vo. VIII, 370 bl. f* 4-05.

Het is een aangenaam verschijnsel onzer dagen, dat de lust tot beoefening der Vaderlandsche Geschiedenissen, en de algemeene belangstelling in dezelve, meer en meer toeneemt. De hooge bescherming, aan dit vak van wetenschap door onzen geëerbiedigden Koning verleend, heeft zeker niet weinig toegebragt, om onze vaderlandsche Geleerden met nieuwen ijver de hand te doen slaan aan de bewerking van deze en gene gedeelten onzer Geschiedenis; maar de gretigheid, waarmede hun arbeid ontvangen wordt, toont duidelijk aan, dat ook bij de Natie de belangstelling in de lotgevallen harer Voorvaderen ontwaakt is en meer en meer algemeen wordt. Ten bewijze hiervan verstrekt onder anderen de Inteekeningslijst, geplaatst aan het hoofd van het aangekondigd werk, aan 't welk, offschoon slechts de Geschiedenis eener enkele Provincie betreffende, echter eene zoo ruime deelneming is te beurt gevallen, dat wij niet twijfelen, of zij heeft de verwachting van Schrijver en Uitgever overtroffen.

Hiertoe heeft gewis niet weinig bijgedragen de naam van den Schrijver, die zich sedert lang, als grondig beoefenaar onzer Geschiedenis en vooral als Oudheidkundige, eenen door niemand betwisten roem heeft verworven. Recensent nam dan ook met hooggespannen verwachting dit werk in de hand; en, zoo deze bij de lezing van hetzelve niet in allen opzigte bevredigd is, gevoelt hij echter te veel de groote en

eigenaardige moeijelijkheden, aan dezen arbeid verknocht, dan dat hij daarom de veelvuldige verdiensten van dit werk zoude kunnen voorbijzien.

Wanneer men het Prospectus van dit werk met dit eerste Stuk vergelijkt, ontwaart men reeds dadelijk, dat er hier meer gegeven wordt, dan beloofd is. Het oorspronkelijk plan schijnt alleen geweest te zijn, *eene verbeterde en vermeerderde uitgave van de Kronijk van Groningen en de Ommelanden, Groningen* 1743, 8o., te leveren; en, offchoon het denkbeeld van *vermeerdering* geheel onbepaald is, heeft men echter welligt niet verwacht, dat deze vermeerdering van dien aard zoude zijn, dat zij het oorspronkelijk boekdeel tot een werk van verscheidene boekdeelen zoude doen uitdijen. Het eerste Stuk toch, 't welk wij thans aankondigen, begint met de vroegste tijden en gaat slechts tot den jare 1273. Indien de Schrijver op eene zoo groote schaal voortgaat, is het moeijelijk te raden, hoe vele boekdeelen hij noodig hebben zal, eer zijn arbeid ten einde is. Wij voor ons ontvangen dit meerdere in dank, om het belangrijke, 't welk er ons door wordt medegedeeld, en, zoo wij hopen, nog verder zal medegedeeld worden.

Een werk als het onderhavige, een Jaarboek, Kronijk of Geschiedenis eener Provincie, is uit deszelfs aard voor geen doorloopend verslag vatbaar. Wij zullen dus, om onze Lezers eenigermate met hetzelve bekend te maken, ons bepalen tot de algemeene vermelding van het volgende: De Heer WESTENDORP heeft de straks genoemde *Groninger* Kronijk ten grondslag genomen, maar geheel en al omgewerkt, en wel zoodanig, dat althans dit eerste Stuk bijna als geheel van hemzelven afkomstig kan worden aangemerkt. Hij begint met de vroegste tijden, en vindt zich dus dadelijk op het gebied der *Sage*, fabel, overlevering, of hoe men dezelve noemen wil. Kortelijk de verschillende volksvertellingen omtrent den oorsprong der *Vriezen* vermeld hebbende, komt hij al ras aan het moeijelijke en sedert twee Eeuwen met hevigheid gevoerde geschilpunt, over de geloofwaardigheid der *Vriesche* Kronijk van OCKO VAN SCARL, VLYTARP, ANDREAS CORNELIUS enz. Hieromtrent doet hij op bl. 21 de volgende geloofsbelijdenis: „De *Vriesche* Jaarboeken beginnen de „lijst der *Vriesche* Koningen en Vorsten reeds van vóór den „tijd van 's Heilands geboorte af. Alhoewel wij ons geens„zins met zekerheid kunnen verlaten op de berigten dezer

„ verzamelaars ten aanzien dier opvolgingen, nogtans deelen „ wij gansch niet in de twijfelzucht van EMMIUS en van „ anderen, welke hem gevolgd zijn. Vooreerst zijn er geene „ redenen, om zoo ten eenemale de geloofwaardigheid van „ CAPPIDUS STAURIENSIS, geleefd omtrent 920, van „ OCCO SCARLENSIS, welke begon te schrijven in 903 en „ zulks vervolgde tot 970, van JOHANNES VLIETER-„ PIUS, Schrijver van den Potestaat J. H. MARTENA en „ der gemeene Landsregteren, die OCCO's Kronijk grooten-„ deels uit het H. S. vertaalde en hier en daar vermeerderde „ (1370), van M. ALVINUS (1400), van ANDREAS COR-„ NELIUS (bij ons in H. S.) overleden te *Harlingen* in 1589, „ van CORN. KEMPIUS (1588), van VORPERUS THA-„ BORITA, SUFFRIDUS PETRI, MART. HAMCONIUS „ (1624), van BERN. GERBR. FURMERIUS (1613) en „ van meer anderen te verwerpen. Trouwens de *Vriezen* „ hadden weleer hunne barden en bardenzangen: zoo hoorde „ nog de Bisschop LUDGER eenen *Vrieschen* Bard de daden „ der vroegere tijden bezingen. ANDREAS CORNELIUS is „ ook in mijn oog een achtingwaardig Schrijver," enz. Dien ten gevolge heeft hij geene zwarigheid gemaakt, om hetgeen in deze Kronijken vermeld wordt, zoo verre de onwaarheid daarvan niet in het oog valt, over te nemen, nu eens met de bijvoeging: *sommige Kronijken verhalen*, dan weder blootelijk en dus in stellige bewoordingen. Het gebrek aan genoegzame plaatselijke berigten noodzaakt hem, om vele tijdvakken met meer algemeene gebeurtenissen in het *Oostfrankische* of *Duitsche* Rijk, waartoe de Provincie *Groningen* behoorde, aan te vullen. (Zie bl. 132.) Tusschenbeiden deelt hij zeer veel mede, omtrent de Godsdienst, zeden en gewoonten, inwendig bestuur, wetten, handel, geldswaarde enz. bij de *Vriezen* en andere volken, en zoo komt hij eindelijk tot de meer zekere tijden, waarin hij een nuttig gebruik maakt van de Kronijken van EMO, MENCO, PETRUS THABORITA en anderen, en zoo doende dit eerste Stuk met den jare 1273 besluit.

Naar het oordeel van Rec. kunnen op de wijze, waarop de geleerde Schrijver dit Jaarboek bearbeid heeft, drie gewigtige aanmerkingen gemaakt worden. De eerste betreft den stijl. Het oorspronkelijke voert den naam van *Kronijk*. De Schrijver heeft den beteren naam *Jaarboek* gekozen, en zegt in zijn Prospectus te regt: *Niet alle Jaarboeken toch zijn*

even brokkelig, gescheurd, naakt en bekrompen uitgevallen. Rec. keurt ook voor Stedelijke of Provinciale Geschiedenissen den vorm van Jaarboeken of Kronijken goed. In deze toch bestaat geene *doorloopende Geschiedenis:* er bestaat geene geregelde aaneenschakeling van oorzaken en gevolgen, gelijk dit bij de algemeene Geschiedenis van een Rijk of Land het geval is. En een Schrijver, die dus eene doorloopende Geschiedenis eener Stad of Provincie wilde leveren, zoude genoodzaakt zijn te kunstelen, om zamenhang tusschen opvolgende gebeurtenissen te brengen, waar zij niet aanwezig is. Maar, gelijk Rec. dus in 't algemeen voor een werk als het onderhavige den kronijkvorm goedkeurt, is echter ook daarin een goede en vooral een eenparige stijl een hoofdvereischte. Die nu wordt, naar zijn oordeel, hier gemist. Men vindt hier van allerlei stijl door elkander. Nu eens vindt men den historischen stijl, dan weder den vorm eener oudheidkundige verhandeling; sommige plaatsen doen ons aan gemeenzame brieven denken (b. v. op bl 144 en 145 de naamlijst van onderscheidene kerken en torens, met de opgave bij elke, of er veel of weinig dufsteen aan gevonden wordt); dan weder vindt men vragen voorgesteld, berekeningen voorgedragen, en veelvuldige uitweidingen gemaakt, die, hoe nuttig en belangrijk op zichzelve, echter het noodzakelijk gevolg hebben, dat men ongevoelig meer eene oudheidkundige verhandeling dan eene Geschiedenis meent te lezen. Onzes inziens zou het werk veel gewonnen hebben, indien de Schrijver achter ieder Tijdvak een rustpunt genomen had, en daar, gelijk HUME in zijne Geschiedenis van *Engeland* doet, bij wijze van Aanhangsel, een algemeen overzigt over de voorgaande Eeuw, ten aanzien van de Godsdienst, regering, wetten, zeden, wetenschappen, enz. gegeven had, en dan voor het overige van zijn geschiedverhaal zich op eenen eenvoudig deftigen en eenparigen stijl had toegelegd, waarvan, naar ons oordeel, de *Vlaamsche* Kronijkschrijver MEYERUS een uitmuntend voorbeeld oplevert.

Onze tweede aanmerking betreft de vermenging van *Sage* en Geschiedenis. Rec., hoezeer voor als nog vermeenende, dat de Schrijver te hooge waarde toekent aan de Kronijken van OCKO en dergelijke, is het echter volkomen met hem eens, dat men dezelve nog niet genoeg bearbeid heeft, en gelooft gaarne, dat eene gezette opsporing der bronnen, waaruit deze Schrijvers kunnen geput hebben, in één woord

eene kritifche behandeling derzelve, fommige opgaven als daadzaken zoude doen kennen, die men nu voor fabelen houdt. Maar — men brenge deze fabelen, *Sagen*, of dichterlijke overleveringen, niet in de Gefchiedenis, vóór zij genoegzaam bearbeid zijn. Laat een Oudheidkundige als WESTENDORP, in eene breedvoerige verhandeling, uit die *Sagen* eenige vaste gefchiedkundige punten opdelven, dan zal zijn arbeid een nieuw licht voor de Gefchiedenis doen opgaan, en met dankbaarheid zal een volgend Gefchiedfchrijver er zijn werk mede verrijken. Doch zoo lang dit niet is gefchied, zoo lang deze *Sagen* nog onbewerkt zijn, zoo lang de gefchiedkundige grondflag derzelve nog niet blootgelegd en duidelijk aangewezen is, zóó lang houde men de gefchiedkundige waarheid onvermengd, of men geeft den doodfteek aan alle historifche kritiek.

De derde en laatfte aanmerking hangt met de vorige naauw te zamen. De Schrijver heeft wel hier en daar, maar echter doorgaans zijne bronnen *niet* opgegeven. Wij weten het, fommigen zijn van oordeel, dat alle deze citatiën niet te pas komen, en dat men den Historiefchrijver op zijn woord gelooven moet. Van dit gevoelen is Recenfent echter niet, en hij durft hetzelve evenmin aan WESTENDORP toefchrijven. Doch, zoo het immer fteek kan houden, is het toch alleen dan, wanneer men of als gelijktijdig Schrijver de Gefchiedenis befchrijft, of, andere tijden behandelende, eene meer algemeen bekende, aan geen twijfel onderhevige, en door gelijktijdige Schrijvers welbevestigde Gefchiedenis geeft. Maar, zoo ergens het naauwkeurig aanhalen der bronnen volftrekt noodzakelijk is, was het hier, waar de Schrijver zich bij elken voetftap tusfchen de Fabel en Gefchiedenis geplaatst ziet, en waar het dus voor den lezer van het hoogfte belang is, om te weten, of hetgeen hij leest uit de *Sage*, dan wel uit de echte Gefchiedenis ontleend is. Slechts één bewijs uit velen Wij lezen op bl. 26: „In 433 liet „de Koning RICHOLD, welke in de verfiering van *Vriesland* vermaak fchepte, een zeer fchoon lusthuis bouwen „in het bosch *Fluife*, eene mijl noordwaarts van *Staveren* „gelegen, werwaarts hij zich met zijnen hofftoet dikwijls „begaf." Hiervan wordt geene bron aangehaald, en dat WESTENDORP dit toch als *zeker* opgeeft, blijkt daaruit, dat hij er tusfchen twee haakjes de volgende conclufie uit trekt: („Er beftond derhalve hier eenmaal een Paleis, in-

„ dien men al RICHOLD de stichting daarvan wil ontzeg-„ gen.") Nu is het dan toch wel van belang, om te weten, *op wiens gezag* dit hier zoo stellig gezegd wordt: of dit ontleend is uit eenen Schrijver van erkend gezag over of uit dit tijdperk, dan wel uit OCKO VAN SCARL of ANDREAS CORNELIUS, wier berigten ten minste twijfelachtig, immers nog bij velen questieus zijn. Doch wij gaan verder, om aan te toonen, dat eene citatie hier hoognoodig was. Rec. houdt het er voor, dat het aangehaalde ontleend is uit OCKO, of, 't geen op hetzelfde nederkomt, uit ANDREAS CORNELIUS, bl. 31 der uitgave van 1742. Daar nu leest men het volgende: „ Anno 419 bouwde RICHOLT de Koning bin-„ nen *Stavoren* een zeer kostelijk Paleis, daarin hij alle de „ Heeren en Hertogen, die vóór zijnen tijd in *Friesland* „ geregeert hadden, (beginnende omtrent 300 jaren vóór de „ geboorte CHRISTI, van den eersten bewoner FRISO af) „ heeft zetten en schilderen laten, met ook de datum wan-„ neer, en hoe lange zij geregeert hadden; het was een „ zeer kostelijk werk, dat van een ijder zeer gelaudeert en „ geprezen wierde, zoo dat er ook menig kwam om het-„ zelve te bezien, vermits den grooten roep die daarvan „ ging, onder welke CAROLUS PULCHER, de jonge Her-„ tog van *Braband* (!!) met veel Edelen (van zijnen vader „ daar gezonden) ook mede kwam," enz. — „ Anno 435 „ liet RICHOLDUS het land zeer verbeteren en met meni-„ gerlei gebouwen versieren, dede ook in 't bosch *Fluiso* „ (meest een mijl weegs in 't Noordoost van *Stavoren* op) „ een zeer schoon lusthuis zetten, daar hij met zijn Hofge-„ zin en Edelen hem dikwijls kwam vermaken." Nu is een van beiden zeker: of WESTENDORP heeft het berigt van OCKO naar verkiezing gesplitst, en, het eene als fabel verwerpende, het andere voor stellige waarheid aangenomen; of hij heeft andere bronnen (die niet gemakkelijk te gissen zijn) voor zich gehad, die hem grond gaven om alleen het laatste voor waar te houden: en in dit geval vraagt men met reden; waarom deze bron niet aangewezen?

Rec., die bij de lezing van dit werk OCKO VAN SCARL naast zich gehad heeft, zoude dit met nog meer voorbeelden kunnen aandringen, zoo het bestek dit gedoogde, of zoo hij dit eene staal niet voor genoegzaam hield, om aan te toonen, dat eene naauwkeurige aanhaling der bronnen juist in dit werk noodzakelijk was.

Deze zijn de algemeene aanmerkingen, welke bij Rec. onder het lezen van dit overigens verdienstelijk en geleerd werk opkwamen. De volgende betreffen slechts eenige weinige plaatsen.

Bl. 28. „*eene vertelling door onze Jaarboekschrijvers op- „bewaard.*" Waartoe deze Germanismus, die ook hier op meer plaatsen voorkomt? Is het Nederlandsche *bewaard* niet duidelijk genoeg?

Ald. „ARTUS of ARTUR werd door de *Duitschers* en „*Vriezen* overvallen en gedood, en zijn lijk vervolgens op „een eiland (welk?) begraven. In *Britannië* is deze schoone „*Sage* vollediger bewaard." Rec. gelooft niet, dat uit deze *Sage* veel voor onze Geschiedenis te halen is. Het *eiland* toch, naar 't welk de Schrijver vraagt, moet, zoo ergens, in *Britannië* gezocht worden, en wel te *Glastonbury*, een vlek in het Graafschap *Sommerset*. Dit *Glastonbury* ligt rondom in rivieren en als op een eiland. (*Tegenw. staat van Groot-britt.* 2de D. bl. 116.) Aldaar zoude eene looden plaat gevonden zijn met het opschrift: *Hic jacet sepultus Rex inclytus Arturius in insula Avalonia.* Deze *insula Avalonia* wordt onder anderen door BAXTER (*Gloss. antiq. Brit.* p. 28) vóor het tegenwoordige *Glastonbury* gehouden; doch hij schijnt aan dezen geheelen vond te twijfelen, en schrijft denzelven toe aan Monnikenbedrog. Rec. herinnert zich, veel daaromtrent gevonden te hebben in het werk van den Jezuit MALBRANCQ, (*de Morinis*, III Vol. 4to.) waar eene afbeelding van de looden plaat voorkomt.

Bl. 32. Over de *Sage* (of fabel) van AURUNDULIUS, *Ezzelinus* of *Ezelsoor*, handelende, vraagt de Schrijver: „Waarom „toch werden de *Sagen* van zulk eenen geëerden Koning „zoo verachtelijk behandeld?" Wij wenschen van harten, dat de geleerde Schrijver deze *Sage* eens opzettelijk behandele; tot nog toe verklaren wij in gemoede, geene historische waarheid of sporen daarvan te kunnen vinden in dit verhaal omtrent den *Burchgrave* LEM en zijne afstammelingen, 't welk in onze Kronijken aldus opgegeven wordt: „Dese LEM „hadde een huysvrouwe ende was een Reusinne, daer hij „een soon bij wan, geheeten DIBBALT, ende wert namæls „Coninck van *Vrieslant*. Dese Coninck DIBBALT hadde „oock een Reusinne tot eenen wijve, daer hij eenen soon bij „hadde, en was genoemt LEM: en dese Heer LEM dede bou- „wen eene fortresse, ende dede die na hem heeten *Heere*

„ LEMS *stede*: ende dit is nu de stede van *Haerlem*. Hij „ had een soon ghenoemt AURINDULIUS, en was Co„ ninck van *Vrieslant*, dewelcke de leecke luyden noemen „ *Eseloor*, omdat hij so lange ooren hadde gelijck eenen „ Esel. Dese Coninck AURINDULIUS hadde oock eene „ Reusinne tot eenen wijve," enz. Dusverre de groote *Hollandsche* en andere Kronijken. Waarlijk, het is niet onbelangrijk te vernemen, welke waarheden er al in deze schoone (?) *Sage* verholen liggen.

Bl. 40. De Schrijver verhaalt de geschiedenis van RADBOUD, die, op het punt staande om door WULFRAM gedoopt te worden, weigerde den doop te ontvangen, wijl hij bij zijne Voorvaderen zijn wilde. Hij voegt er bij, dat de wederlegging van KLUIT (die in zijne *Hist. Crit.* Excurs. I tracht aan te toonen, dat WULFRAM in 719 RADBOUD niet heeft kunnen doopen) hem geenszins gegrond voorkomt. „ Immers," zegt hij, „ alhoewel WULFRAM den bisschops„ mijter nederlegde en zich in 700 naar het klooster *Fonta„ nelle* begaf, waar hij in 720 overleed, zoo kan hij daarom „ zeer wel eene zoodanige zending van tijd tot tijd hebben „ aangenomen." Doch KLUIT maakt het hoogst waarschijnlijk, dat WULFRAM reeds in 693 overleden was: in allen gevalle toont hij aan, dat zijn lijk reeds in 704 uit eene kerk, waar het eenige jaren had gerust, naar eene andere is vervoerd; en is dit zoo, dan kan hij althans in 719 RADBOUD niet hebben willen doopen. KLUIT toont verder aan, dat er een geschiedkundige grond voor de zaak aanwezig is, en dat zij tot 728 moet gebragt worden, wanneer de zaak, gelijk zij verhaald wordt, tusschen eenige geloofspredikers (niet WULFRAM) met den Hertog RICHOLD (niet RADBOUD) is voorgevallen. Het verwonderde ons eenigzins, dat de Schrijver KLUIT, voor wien het hem zeker niet aan hoogachting ontbreken zal, hier als met eene pennestreek wegzendt. Die KLUIT tegenspreken wil, kan niet beter doen, dan het voorbeeld te volgen, 't welk WESTENDORP zelf daarvan gegeven heeft in zijne uitmuntende Verhandeling over de grensscheidingen van *Zeeland* in de Middeleeuwen, waarin hij, naar het oordeel van Recensent, het gevoelen van KLUIT, dat *Hedenzee* het *Swin* of de Haven van *Sluis* is, grondig en zegevierend heeft wederlegd.

Bl. 167. DERK DEN IX., *Graaf van Holland*. Dit zal eene drukfout zijn. Er wordt gesproken van de jaren 1125—

1128. Men leze: DIRK, den IXden Graaf van *Holland* (te weten DIRK DEN VI).

Dan, dit zijn kleinigheden. Is er onder de straks geopperde bedenkingen slechts ééne, waarmede de kundige Schrijver instemt, zal het ons aangenaam zijn, indien de volgende Stukken daardoor eenige meerdere volkomenheid erlangen. Het werk is te rijk aan inhoud, het geeft een te helder overzigt over de zeden en gewoonten onzer Voorvaderen, het getuigt te zeer van de veelomvattende geleerdheid des Schrijvers, dan dat eenige ligt te verhelpen gebreken van stijl en vorm het zouden ontsieren. Wij wenschen den Schrijver den noodigen lust en ijver toe, om zijne niet gemakkelijke taak verder voort te zetten, en zien het vervolg met verlangen te gemoet.

De uitvoering van dit werk is fraai en verdient allen lof.

Zedelijke en Godsdienstige Vertoogen, *door* F. HOEKSTRA, *Leeraar bij de Doopsgezinden te Harlingen. IIde Stukje. Te Arnhem*, *bij* C. A. Thieme. 1829. *In gr. 8vo.* 147 *Bl.* *f* 1-50.

Te lang heeft dit boeksken op onze tafel vertoefd. Hetzelve is een vervolg op een soortgelijk bundeltje, onder denzelfden titel door den Eerw. HOEKSTRA uitgegeven in 1827. Wij hebben er toen ons gevoelen over gezegd, en den klaren, opgeruimden en onderhoudenden schrijfstrant des welgeachten Leeraars geprezen (*), dien wij op nieuw aantreffen in de IV eerste Vertoogen van zijne hand, hier voorkomende. Dezelve loopen *over de voortgaande zedelijke verbetering der wereld*, — *de Spaarzaamheid als eene Volksdeugd beschouwd*, — *de achttiende Junij* — en *over de Christelijke Vrijheid.* Hoe vele lezenswaardige en nuttige herinneringen en wenken wij hier aantroffen, daar blijft nogtans in een en ander dier *Vertoogen*, vooral over de meest aangelegene onderwerpen, wel iets te verlangen overig, dat men naauwkeuriger bearbeid en uiteengezet wenschen zoude. Wel heeft de Schrijver zelf dit ingezien en erkend in zijn *Voorberigt* voor het vroegere Stukje; maar, is dit wel meer dan eene verontschuldiging *ten halve* voor het Publiek bij de uitgave? Hoe dit zij, in dien zin geviel ons vooral het *drietal* laatste Verhandelingen,

(*) Zie *Vad. Lett. voor* 1828. bl. 546 env.

waarin *het Karakter van* JEZUS *tegen de beschuldiging van dweeperij* mannelijk *verdedigd*, en met vollen nadruk *gehandhaafd* wordt. Aan de pen van HOEKSTRA's overledenen Vriend, den Schrijver der schoone Verhandeling *over de voortreffelijkheid der Christelijke Zedekunde* (*), zijn wij dit toevoegsel verschuldigd, nagenoeg een derde uitmakende van dit Stukje. Men is in een ander geacht Maandwerk (de *Godgeleerde Bijdragen* voor 1829. D. III. St. 5. bl. 748) ons voorgekomen met een breedvoerig verslag en beoordeeling, waarmede wij ons wel kunnen vereenigen. Wij bekorten dus het onze, wijzen derwaarts over, en betuigen alleen ten slotte den Eerw. HOEKSTRA onzen dank, zoo voor het voortzetten van zijn eigen werk, als vóór het opnemen daarin van de Verhandelingen zijns afgestorvenen Vriends, vroeger door ons bij name gedacht.

(*) Uitgegeven te *Harlingen* bij M. V. D. PLAATS, 1825, en aangeprezen in de *Vad. Lett. voor* 1826. bl. 409 env.

De Galeislaaf, of dertienjarig lijden van een' Protestant. Naar de Hoogduitsche bewerking van F. GIRARDET. *Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1829. *In gr. 8vo. VI en* 324 *bl. f* 3 - 30.

Met volle ruimte kan Rec. dit boek aanprijzen. Het is eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis der Roomsche heerschzucht en vervolging om het geloof. In eene korte schets vindt men eerst vermeld, wat de herroeping van het *Edict van Nantes* voorafging. Sluwe Jezuiten wisten den zwakken LODEWIJK XIV naar hunnen wil te leiden en tot het onderdrukken der Protestanten te bewegen, niettegenstaande hij bij zijne troonbeklimming plegtiglijk het tegendeel beloofd had. Men weet uit de Kerkelijke Geschiedenis, hoe destijds in Frankrijk *dragonders* uitgezonden werden, om den priesteren en hunnen zendelingen behulpzame hand in het zoogenaamde bekeeringswerk te bieden. Die wreedaards *ontscheurden aan moeders hare zuigelingen — bonden haar, geheele dagen lang, tegenover hare kinderen vast, en lieten deze zonder voedsel liggen. Zou haar het moederhart bij het gezigt en jammerlijk gekerm dezer hulpelooze schepsels nu niet breken, en wilden zij hen niet vóór hare oogen zien versmachten*, zoo

bleef haar geene andere keus over, dan te onderteekenen — dat zij de leerstellingen van het Pausdom aannamen.. Vele duizenden Protestanten wisten door de vlugt zich te redden. Doch weldra waren daartegen ook strenge maatregelen genomen. Den persoon, wiens lotgevallen hier verhaald worden, gelukte het, veilig de grenzen te naderen. Hij was destijds een jongeling van zestien jaren. Reeds had hij voet op Nederlandschen bodem gezet, maar sloeg, uit onkunde, een' verkeerden weg in, en geraakte in handen der bitterste vijanden. Hij bleef echter getrouw aan zijne belijdenis, en verduurde met verwonderlijke standvastigheid de verschrikkelijkste mishandelingen, tot dat eindelijk hem en velen zijner lotgenooten, door tusschenkomst van Engeland, de vrijheid werd geschonken.

Het boek is met veel gematigdheid en in echt godsdienstigen geest geschreven. Men kan het niet lezen zonder innigen weemoed. En dat monster der onverdraagzaamheid zoude in onzen tijd het hoofd wel weder willen opsteken! — Protestanten! leest uwen Bijbel, en draagt zorge, dat uwe kinderen deszelfs inhoud vroeg leeren kennen. Bijbelkennis en ware godsvrucht maakten den zestienjarigen jongeling bestand zoo wel tegen de listige aanzoeken der Jezuiten, als tegen het nameloos lijden in de akeligste kerkers en op de galeijen, alwaar zij nog erger behandeld werden dan de Turken, welke *door de Oostenrijkers aan de Franschen verkocht waren!* Is het te verwonderen, dat in *zoodanig* land en onder *zoodanige* menschen, welke *Christenen*, en wel bij uitsluiting van alle anderen *Christenen* wilden heeten, het ongeloof in lateren tijd dien opgang maakte? De Turksche galeislaven betoonden aan de ongelukkige Protestanten veel deelneming, en noemden hen *Broeders in God*. Gewillig en gaarne namen die Turken de gevaarlijke taak op zich, om gelden, uit Amsterdam ten behoeve van verdrukte geloofsgenooten overgemaakt, op de onderscheidene galeijen aan de bedoelde personen in stilte ter hand te stellen. Zij deden dit geheel belangeloos, ofschoon zij wisten, welke wreede straf zij te wachten hadden, in geval van ontdekking. „ En, deze menschen," zegt de Schrijver, „ noemt men *Barbaren* en *Ongeloovigen!* — Nooit heb ik krachtiger het ongerijmde ingezien van de ons door onze bekeeringsapostelen gedurig voorgepreekte leer, dat men alleen in de Katholieke kerk zalig kon worden, en er buiten deze geen geluk, geen toekomende heilstaat voor de men-

fchen te vinden was, dan wanneer ik deze Turken, met echt Christelijke gezindheden in het hart, in mijne gedachten met gene vervolgzieke priesters en zendelingen vergeleek. Waarlijk, men behoort een vrij flerk geloof te hebben, om bij eene zoodanige vergelijking nog te weifelen, met welke van beiden men liever éénen weg zou willen bewandelen, en in eene toekomende wereld hetzelfde lot ondergaan." Deze loffpraak der Turken in andere opzigten daargelaten; als men zoodanige dingen leest, en de veelvuldige gruwelen der *hierarchie* van Rome zich herinnert, wordt het begrijpelijk, dat onze voorvaderen, in dagen van vervolging, weleens konden zeggen: *Liever Turksch, dan Paapsch.*

Koenradijn en Frederik, Treurfpel. Uit het Fransch van LIADIÈRES. *Door* HENDRIK KUYPER, GERRITSZ. *Te Amfterdam, bij* M. Westerman *en* C. van Hulst. 1829. *In kl.* 8vo. 81 *Bl. f* :-50.

KOENRADIJN, wettig Koning van *Napels* en *Sicilië*, zoon des *Duitfchen* Keizers uit het Huis van *Oostenrijk*, en zijn bloedverwant FREDERIK waren door innige vriendfchap aan elkander verbonden geweest. Door Paufelijken banvloek was KOENRADIJN van den troon beroofd geworden, en FREDERIK, onder den naam van ROGIER, nam dienst in het leger van KAREL VAN ANJOU, in *Palestina*. Hij-zelf verbreidde aldaar de tijding, dat FREDERIK, die na KOENRADIJN regt had op den troon van *Napels*, overleden was, en zulks alleen om zijn leven te beveiligen: Nadat hij vernomen had, dat KOENRADIJN door MAINFROI, toen ter tijd Voogd of Ruwaard der beide *Siciliën*, was omgebragt, verheugde hij zich over de keus van den Paus, die KAREL VAN ANJOU tot Koning benoemde. Immers FREDERIK, of ROGIER, gelijk hij zich noemde, had geen uitzigt op den troon voor zichzelven meer, en den trouweloozen MAINFROI zou alzoo het gezag worden ontweldigd. Onder zijnen aangenomenen naam hielp hij dan ook KAREL in de heerfchappij bevestigen: doch hoe groot was zijne verbazing, toen KOENRADIJN het gevaar bleek ontfnapt te zijn, en met een leger op *Napels* aanrukte! KAREL wilde het Rijksbeftuur niet laten varen. ROGIER beminde diens dochter CONSTANCE, die uit liefde tot hem Vorftelijke

huwelijken afsloeg, onder anderen dat met den *Kastieljaanschen* Prins PHILIPPUS. Hoe moeijelijk was hier nu, de tweestrijd tusschen vriendschap en liefde, pligt en neiging! KAREL bood aan ROGIER de hand zijner geliefde CONSTANCE, zoo hij hem tegen KOENRADIJN verdedigde; maar deze was de *wettige* Koning en de *boezemvriend* van den voor ROGIER zich uitgevenden FREDERIK; KAREL daarentegen was een *overweldiger*, maar de *vader van* CONSTANCE. De tranen der laatste verleidden ROGIER, vooral toen hij vernam, dat zijn medeminnaar PHILIPPUS met eene vloot en een landingsleger KAREL was ter hulpe gesneld, en deze alzoo CONSTANCE zoude verkrijgen tot loon van zijnen bijstand. Eer PHILIPPUS met de zijnen nog toe kan schieten, beslist ROGIER de overwinning ten voordeele van KAREL. Onder de krijgsgevangenen bevindt zich KOENRADIJN, als gemeen soldaat gekleed. ROGIER bezoekt die krijgsgevangenen, en de vrienden herkennen elkander. FREDERIK besluit, zijne liefde en zijn geluk op te offeren aan vriendschap en pligt, verwerft het levensbehoud der gevangenen, en meent KOENRADIJN, wien hij waande niet ontdekt te zijn, krachtens eene algemeene vergunning, scheep te doen gaan; maar D'AMBOISE, een Ridder aan het Huis van ANJOU gehecht, neemt KOENRADIJN, op last van KAREL, die der zake kundig was geworden, gevangen. Deze wil den afstand van zijne kroon onderteekenen, om FREDERIK te redden; doch vernemende, dat FREDERIK aan het hoofd des volks hem komt verlossen, weigert hij. KAREL laat KOENRADIJN wegleiden, en deze wordt, volgens het verhaal van BLANCA aan hare vriendin CONSTANCE, voor het oog der opstandelingen onthoofd. FREDERIK wordt doodelijk gewond, ondersteund door zijnen vriend OSWALD en gedragen door zijne soldaten op het tooneel gebragt, en sterft. Zie hier zijne laatste woorden, tot KAREL:

Ja; 'k zie de toekomst in.... 't noodlottig uur breekt aan!
Hoort gij niet reeds dat uur, het uur der wrake slaan?
Hoort gij niet in 't verschiet die schuldlooze offers klagen?
'k Zie, Franschen! u de straf van Karels gruwlen dragen;
'k Zie stroomen bloeds.... Ik zal te wel gewroken zijn. —
Vergeet, Constance! uw vriend!... Ik volg u, Koenradijn! —

Recensent heeft het stuk met belangstelling en niet zonder aandoening gelezen; het verdiende de eer der vertaling, gelijk blijkt uit den hier boven gegevenen inhoud. Dat de reeks van vroegere gebeurtenissen alleen uit de gesprekken kenbaar wordt, laat zich van zelfs bevatten: het stuk speelt te *Napels*, en begint met den zielestrijd van FREDERIK. Intusschen is er in een Tooneelstuk, vooral in een Treurspel in verzen, behalve plan en inhoud, nog meer, waarop zich onze aandacht vestigen moet. Het plan was uitmuntend, de inhoud belangrijk; maar hoe is het gelegen met de teekening der karakters? en hoe met den stijl en de versificatie? Recensent komt het voor, dat de karakters goed zijn geschetst en volgehouden; maar echter niet zóó kenmerkend, noch met zulke meestertrekken, dat men den Heer LIADIÈRES onder de scheppende vernuften zou kunnen rangschikken. Ook de stijl is edel en deftig, soms roerend en krachtig, zelden verheven en wegslepend. Doch dat verhevene en wegslepende vindt men ook schaars in het *Fransche* Treurspel van de classische school. Wenschelijk ware 't, dat er in ons Vaderland eens een Dichter opstond, die de regelmatigheid en alle overige loffelijke hoedanigheden der *Fransche* Classieken met het vuur, den hartstogt, de hooge poëzij, den wijsgeerigen zin en de treffende karakterschilderingen van eenen SCHILLER b. v. wist te vereenigen. De Heer VAN HALMAEL is op den goeden weg. Zijne onvolprezene *Ats Bonninga* strekt daarvan ten bewijze. Mogt dat modèl door meerdere dergelijke of nog grootere meesterstukken van dezelfde bekwame hand worden achtervolgd!

Wat eindelijk de versificatie betreft, deze alleen is het werk van den Vertaler, en hij schijnt ons, over het algemeen, wèl er in geslaagd te zijn. Het rijm van *verkrijg* op *bedreig* (bl. 21) verdient zeker geene aanbeveling. Met de eigennamen van twee lettergrepen is wonderlijk gehaspeld: nu eens moet men ROGIER, dan weder ROGIER lezen; zoo ook soms CLEMENS, en straks weder CLEMENS. Men behoorde altijd ROGIER en CLEMENS (wel te verstaan volgens de aangenomen accentuatie) te kunnen uitspreken: want het *positione longum* komt in onze *rhythmische* versfoorten niet in aanmerking. Op bl. 81 hindert de uitdrukking: *Een schelm trof mij te wel.* In het *Fransch* zal er wel niet staan *un coquin* of *un fripon*. Zoo ja, dan moest dit verholpen zijn in

de vertaling; want het is beneden de deftigheid. Waarom niet liever: *Men trof mij al te wel?* Ook had men bij de navolging CONSTANCE's wanhoop, toen zij haren minnaar daar zieltogende aan zag dragen, wel wat levendiger mogen doen uitkomen, dan alleen in deze woorden:

Groote God! wat schouwspel zien mijne oogen?
Rogier!... deez' laatste slag moet dan mijn leed verhoogen?

waarop zij dadelijk bezwijmt. Zij moest óf met den uitroep: *Groote God!* in zwijm vallen, óf, zoo zij krachten overhield om meer te zeggen, alsdan in hartstogtelijker taal haren boezem lucht geven, zich het leven als voelen ontvlugten, met verflaauwende en afgebrokene stem eindigen, en met een woord van liefde of wanhoop op de lippen in de armen van BLANCA zijgen.

Ook van de zijde der taal valt er wel het eene en andere aan te merken; b. v. bl. 81:

Waan echter niet, dat gij de Godheid, zoo geducht,
En hare wrekende arm, op Napels troon ontvlugt.

Arm is, naar de aangenomene en, blijkens de spelling, hier gevolgde taalregels, *mannelijk*; bij gevolg liever:

En d'arm van hare wraak op Napels troon ontvlugt.

Broêr (bl. 3 en elders) voor *broeder* is bijna zoo verwerpelijk als *moêr* voor *moeder*.

Echter betuigt Recensent zijn genoegen, dat dit Treurspel, hetwelk in vele opzigten lof verdient, vrij gelukkig door den Heer KUYPER in onze moedertaal is overgebragt, en ter aanbeveling besluit hij deze beoordeeling met de woorden van KAREL (bl. 69):

't Gevaar omringt altijd, d'Amboise! een Koningskroon.
Ik ken het Pauslijk hoofd en vrees zijn duistre lagen.
Wat is, sints Hendrik, 't lot van hen die 't purper dragen?
Wat ook hun misdrijf was, het grootste was misschien,
't Gevreesde Priesterschap laatdunkend 't hoofd te biên.

En verder:

Hij wacht slechts, of hem stof tot twisten wordt gegeven.
Nooit deed men ongestraft een' trotschen priester beven!

Eindelijk:

Gij zoudt weldra, d'Amboise! om slechts een steun te vinden,
Hem (Paus CLEMENS IV) zien met Koenradijn zich tegen
mij verbinden.

Adres aan de Unionisten!

De fatsoenlijke en de geringe stand; of de Lotgevallen van AUGUSTUS MINARD. *Naar het Fransch van* L. B. PICARD. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *In gr. 8vo. Te zamen* 391 *bl. f* 4-40.

In eene welgeschrevene voorrede verantwoordt zich de vertaler over het overbrengen in onze taal van eenen vreemden roman. Na vooraf het een en ander aangemerkt te hebben tot teregtwijzing van het al te hevig uitvaren tegen romans in het algemeen, welker lezing dan toch ook derzelver nuttige strekking heeft, vooral bij de zoodanigen, wier aanleg niet tot strengere studiën overhelt, kondigt de vertaler het onderhavige werk aan, als een tafereel der hedendaagsche zeden in *Frankrijk*. Hij beweert, dat de dwaasheden en belagchelijkheden hier zoo geestig ten toon gespreid, zoo menschkundig beoordeeld, zoo aardig, als uit de schuilhoeken van het hart, opgehaald worden, dat zij aan elken bodem, ook aan den onzen, eigen kunnen genoemd worden. „Menigeen," zegt hij, „is hij niet geheel blind, zal in de „verregaande ijdelheid van onzen held en diens ouders, in „hunne zucht tot bovenmatige standverheffing, zonder daar„toe persoonlijke eigenschappen te bezitten, in hunne beoor„deeling van zaken, enkel gegrond op hartstogt en plaats„grijpende omstandigheden, zijn eigen beeld herkennen, of, „vindt hij deze schets op zichzelven niet van toepassing, „hij zal dezelve op zijnen buurman overbrengen. Hoe hij de „zaak ook aanvatte, een der beide oogpunten kan hem tot „meerdere omzigtigheid, in gedragingen en gevoelens, op„leiden, en hem voor die nadeelen, welke het natuurlijke ge„volg der hier ten toon gespreide dwaasheden moeten zijn, „behoeden." Maar laat ons zien, in hoe ver het werk zelf aan deze aankondiging beantwoordt.

De vader van onzen held is een bemiddeld lakenkooper te

Parijs, wordt, onder de dynastie van NAPOLEON, benoemd tot Adjunctmaire in een der arrondisfementen van die hoofdftad, vervolgens met het ridderkruis verfierd, en eindelijk tot Rijksbaron verheven. Deze verheffing heeft bij hem en zijne vrouw eene groote verandering van denk- en leefwijze ten gevolge. Zij begrijpen nu hun huis op eenen grooteren voet te moeten inrigten, zeggen hunnen koophandel vaarwel, kiezen zich eenen kring van verkeering, en betrekken eene woning overeenkomftig hunnen nieuwen rang. Ook hun eenige zoon AUGUSTUS neemt fpoedig de manieren aan van eenen jongen Edelman, munt wel niet uit in zijne ftudiën, maar is een voortreffelijk danfer, fpeelt grof, maakt zijn hof bij de dames, en is, ten minfte in de oogen van zijne moeder, een beminnelijk *cavalier*. Waren ftandverheffingen, als die van den nieuwen Baron, onder NAPOLEON niet zeldzaam, zij hadden echter hare bezwaren. Dit ondervindt de familie MINARD, nu AUGUSTUS onder de *Gardes d'honneur* wordt ingelijfd, het leger moet volgen, en in 1814 gewond en krijgsgevangen wordt. In *Frankrijk* teruggekeerd, vindt hij zijne moeder overleden, verliest ook fpoedig daarop zijnen vader, en vindt diens nalatenfchap ver beneden zijne verwachting. Nu is de jonge Baron, onder het bewind der herftelde BOURBONS, zonder genoegzame middelen, om overeenkomftig zijnen rang te leven, zonder genoegzame kundigheden, om zich onder het nieuwe bewind noodzakelijk te maken, en ondervindt van den ouden Adel de meest vernederende terugftooting. Met moeite houdt hij zich, in eenige geringe bedieningen, een' tijdlang ftaande, maar verwerft ten laatfte, door eenige gelukkige fpeculatiën in de fondfen, weder een geldelijk vermogen, dat alle zijne vroegere verwachtingen overtreft. Meenende, dat het nu tijd is, om zich in een' meer gevestigden ftand te begeven, tracht hij zich door een huwelijk te verbinden met een geflacht van den aanzienlijkften ftand. Maar, bedrogen door zijne trouwelooze geliefde, de fpeelbal der *intrigues* van hare bloedverwanten, vat AUGUSTUS den bitterften haat op tegen den *fatfoenlijken ftand*, en meent nu, dat er geene braafheid en trouw op de wereld te vinden zijn, dan onder menfchen van *geringen ftand*. Ook daar beproeft hij nu zijn geluk, en meent al fpoedig in een meisje van zeer lagen ftand het doel van zijne wenfchen te hebben gevonden. Maar bij de uitkomst waren het, offchoon op geringer tooneel, weder dezelfde listen, dezelfde ondeugden, door welke AUGUSTUS bijna tot een on-

herstelbaar ongeluk zou vervallen zijn. Nu wanhoopt hij aan alle menschelijke deugd, vooral aan braafheid en trouw bij meisjes van welken stand ook, en zou zijn leed met de verharding van eenen menschenhater hebben getorscht, of door de verstrooijingen van den ongehuwden lichtmis getracht hebben hetzelve te verbannen, ware het niet, dat zijn edele vriend JULIUS, die, met zijne brave en verstandige tante ADELAÏDE, hem reeds tweemalen had gered van een ongelukkig huwelijk, hem eerst tot een nuttig werkzaam leven in den middelstand had geleid, en eindelijk medewerkte, om hem te vereenigen met het meisje, hetwelk zijn beter gevoel reeds lang eeniglijk had gekozen, maar van hetwelk zijne vooroordeelen, zijne ijdelheid en ligtzinnigheid hem te lang hadden verwijderd; en MARIA heeft, als gelukkige echtgenoote van AUGUSTUS, die nu van zijne dwalingen teruggekomen was, het zich nimmer beklaagd, dat zij hem zijne feilen eenmaal heeft vergeven.

Ziet daar het hoofdzakelijk beloop van dit verhaal. Welk is nu ons oordeel over het werk? Wij willen deszelfs mededeeling aanvangen met die aanmerkingen, zonder welke wij meenen deszelfs lezing niet te mogen aanbevelen. Wij wenschten, namelijk, in de eerste plaats, en deze aanmerking geldt vele werken van smaak van onzen tijd, de deugd hier niet enkel door die beweegredenen aangeprezen te zien, welke alleen op de eigenliefde invloed kunnen uitoefenen. De verstandhouding met de voormalige kamenier van zijne moeder, en zelfs die met eene gehuwde vrouw, worden AUGUSTUS zoo zeer niet als zedelijke overtredingen aangerekend, maar meer ten toon gesteld als dwaasheden, omdat zij hem beneden zijnen stand doen nederdalen, of hem blootstellen aan de ruwe vergnuizing des minnenijds eener onbeschaafde vrouw. Wij vinden dan ook bij den held des verhaals wel spijt over begane dwaasheden, maar geen berouw over zedelijke overtredingen. Wat wordt er van de beoefening der deugd, indien zij ons enkel door ons tijdelijk eigenbelang wordt aanbevolen? Zeker iets geheel anders, dan die hooge trap van zedelijkheid, waartoe de liefde voor de deugd zelve, zonder hare gevolgen in aanmerking te nemen, den mensch kan verheffen. Maar daarenboven, beschouwen wij zelfs de misstappen van AUGUSTUS enkel als *dwaasheden*, dan willen wij den jongeling, wien dit boek in handen komt, toch gewaarschuwd hebben, dat in de werkelijke wereld zelfs de dwaasheden zich zoo gemakkelijk niet laten herstellen, als dit verhaal schijnt te leeren. Dat een verkwist vermogen zoo spoedig, en dat wel door windhandel, weder verkregen wordt, is eene zeldzaamheid; maar dat zulk eenen windhandelaar ook tevens de voorzigtigheid aanwaait, om het gewonnene te bewaren en verstandig te genieten, is eene nog grootere zeldzaamheid. Ook zullen onze jonge lezeressen het ons, hopen wij, wel ten goede willen afnemen, wanneer wij haar verzekeren, dat de bekeerde lichtmis bij lange na niet altijd zulk een goed echtgenoot is, als MARIA het geluk heeft in AU-

GUSTUS te vinden. — Misschien is onze beoordeeling wat te oud-Hollandsch. Dit moge zoo zijn, wij herhalen het, zonder het aangemerkte meenen wij het werk niet te mogen aanbevelen, hetgeen wij, wanneer wij hetzelve uit een ander oogpunt beschouwen, weder niet kunnen nalaten. Het boek laat zich met vermaak lezen, en is regt onderhoudend geschreven. Het hier geleverde verhaal is op een tooneel geplaatst, hetwelk reeds van zelf veel aantrekkelijks heeft. Het werk draagt de duidelijke blijken van des schrijvers bekendheid met den mensch in alle standen en levenstijdperken, bevat vele nuttige lessen van levenswijsheid, en is allezins geschikt, om te overtuigen van de waarheid, met welker overneming wij ons verslag besluiten: *De eerlijke lieden van alle klassen, zie daar de fatsoenlijke kring! De schurken, hoe weidsch getiteld, zie daar het janhagel!*

De Vriendenkring; behelzende Karakterschilderingen van Menschen, Tijden en Volken. III Deelen. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. *In gr. 8vo. Te zamen* 837 *bl. f* 7 - 20.

Het komt ons niet onwaarschijnlijk voor, dat dit werk, offschoon de titel hiervan niets vermeldt, ten minste gedeeltelijk van vreemden oorsprong is. De in hetzelve heerschende geest, de denkbeelden, de trant der verhalen, zelfs hier en daar de woordvoeging, zijn blijkbaar Duitsch. Onder andere voorbeelden, plaatsen als deze: „ Gelooft gij dan niet, dat „ den Magister de gloed van trouwe vriendschap verwarmen „ zou?" Wij ontvangen hier eene bonte verzameling van velerlei opstellen, meest verhalen, verder verhandelingen, invallende gedachten en anekdoten. Ware het werk beter of slechter, in beide gevallen zouden wij het met minder verveling gelezen hebben. Wij vinden den inhoud niet schoon en belangrijk genoeg, om ons in verrukking te brengen, en niet zoo averegtsch, dat wij stof hadden om te lagchen. Wij bekennen het, dit oordeel is hard, en zeker het ongunstigste, dat men over een boek vellen kan. Maar te vergeefs zoeken wij, nadat deze uitspraak uit onze pen gevloeid is, naar eenig aanmerkelijk gedeelte, hetwelk ons zou kunnen bewegen, om dit oordeel terug te nemen. Evenwel gelukkig, dat wij nog eens nazochten. Bijna hadden wij vergeten te berigten, dat het werk ook verzen bevat, en wel verzen, waarin de nachtegalen *zich vermoeijen* en *het beeld roept zalig schreijend.* Misschien eene proeve tot nabootsing van het δακρυόεν γελάσασα bij HOMERUS. Welligt bedoelt de Dichter zich zelf, als hij zingt:

Het bloed moge dan bruischen door mijn adren,
Maar het blijft toch eeuwig koud.

Ja wel koud!

De goede Houdvester zag ook zijnen titel liever geschreven *Houtvester.*

BOEKBESCHOUWING.

Bijbeloefening over Lukas tweede Boek, de Handelingen der Apostelen. Door H. VAN HEYNINGEN, *Predikant te Rijswijk. III Deelen. Te Rotterdam, bij* de Wed. J. Allart. 1829. *In gr. 8vo. Te zamen* 1053 *bl. f* 9-90.

Uit de menigvuldige schriften, welke VAN HEYNINGEN van dezen aard geleverd heeft, is genoeg op te maken, op welk eene wijze zijn Eerw. *Bijbeloefeningen* bewerkt. Naar ons oordeel moest de wijze van bewerking anders zijn. Oefeningen *over* en *in* den Bijbel verschillen. Dit houdt VAN HEYNINGEN nergens genoeg in het oog. Doch hierover nu geen woord meer.

De uitvoerige Voorrede handelt over het Roomsch en Protestantsch beginsel in zaken van geloof. Natuurlijk stemt men als Protestant met VAN HEYNINGEN meestal overeen. In zijne vrees voor het Rationalisme deelen wij intusschen niet. Onze grond is voor deze verderfelijke plant weinig geschikt. Alleen de regtzinnigen *in superlativo* meenen het Rationalisme overal te ruiken; doch dien scherpen reuk hebben wij niet. Rationalist en Pausgezind zijn elkander naauw verwant. Daarom zijn beiderlei overloopers nog al menigvuldig. Beide hebben hunne eigene Pausfen. Doch de Paus van den Rationalist (de Rede) blijft niet stilstaan; de Paus van Rome gaat meestal terug tot vroegere duistere dagen. VAN HEYNINGEN heeft er niet op doorgedacht, toen hij schreef, liever Roomschgezind dan Rationalist te willen zijn. Indien hij had bedacht, dat de Rationalist nog voor zichzelven denken mag, de ander niet, dan zou hij zijne keus anders genomen of uitgedrukt hebben. Die denkt, kan tot ontdekking van eigene dwaling geraken; die alleen gelooft, en zelfs in zijn geloof zijn' eigen persoon verzaken moet, heeft weinig kans om te regt te ko-

men. Doch het is gelukkig, dat wij beide, zonder keus te moeten doen, reeds iets beters hebben.

Laat ons nu bepaaldelijk op dit geschrift letten, en nagaan, wat hier geleverd wordt. Ook hier heeft VAN HEYNINGEN meer hetgeen hij bij anderen, dan wel zelf vond, medegedeeld. Eene opheldering van dit Boek voor ongeleerden kan men deze Bijbeloefening noemen. Dit geschrift zou in waarde niets verloren hebben, indien die toepasſingachtige aanmerkingen wat minder en dan nog wat beknopter waren medegedeeld geworden. Nu valt het werk wat breed uit, zonder dat het hoofddoel, verklaring van dit Boek, hierbij wint. Doch dit geldt algemeen ook van 's mans overige Bijbeloefeningen. Misſchien beſteedt VAN HEYNINGEN te weinig tijds aan deze ſoort van ſchriften, die, gezetter bewerkt, beknopter en dan ook nuttiger zijn zouden. Uit deze en gene aanmerking kan men het gemakkelijk zien, dat hij zich meermalen weinig tijds gegund heeft.

De *Inleiding*, bij dergelijk werk van het grootſte belang, loopt, in twaalf bladzijden, over de echtheid van dit Boek, over deszelfs doel en aanbelang. De aanleg en ſtrekking van dit Boek had, naar onze gedachten, meer bij vergelijking moeten uitgemaakt zijn. Dan had alles meer zekerheid en meer lichts bekomen, ook voor de juiste verklaring van het geheele Boek. Zulk eene Inleiding doet alles af, wanneer de ſleutel gevonden en aangewezen wordt, om het ganſche Boek te ontſluiten. Doch zoo iets vinden wij hier niet. „Het zoude weinig moei„ te kosten, (bl. 3) de echtheid van dit Opſchrift (*de Handelingen der Apostelen*) en van dit geheele Boek „ door getuigenisſen der Kerkvaderen te ſtaven." Van het opſchrift gelooven wij, dat dit onmogelijk is. VAN HEYNINGEN verzuimt dit dan ook. Door dit opſchrift, dat wij voor onecht houden, heeft men ook het eenige doel van LUKAS met dit Boek uit het oog verloren. Dan, het is hier de plaats niet, om hierover breedvoeriger te handelen.

Ongelukkig laat VAN HEYNINGEN zich, bl. 4,

iets ontvallen, waaruit blijkt, dat hij los weg iets schrijft, waarover hij niet goed heeft nagedacht. „ Behalve deze „ getuigenis der oudheid, pleit de overeenstemming van „ stijl en taal zoo zeer voor de erkentenis, dat het *Evan-* „ *gelie van* LUKAS en de *Handelingen der Apostelen* „ werken zijn van ééne hand, dat daaromtrent geene re- „ delijke twijfeling meer overblijft. Wat er dan ook van „ de gissing moge wezen, dat *de Evangelisten van ge-* „ *schrevene stukken zich bediend hebben* bij de zamen- „ stelling hunner Evangeliën, welke men, mijns inziens, „ *zonder noodzaak* meent te moeten aannemen," enz. Hier blijkt het vooral, dat VAN HEYNINGEN iets schreef, waarover hij niet heeft nagedacht, zoo hij er ooit over gedacht heeft. In welk Evangelie is meer verscheidenheid van stijl, dan juist in dat van LUKAS? Heeft Dr. RIEHM die verscheidenheid niet duidelijk aangewezen ten opzigte van de *Handelingen?* Voor den arbeid van geleerden moet men wat meer eerbied hebben, en niet alles zoo met een enkel: *zonder noodzaak* afzetten. Men toont dan weinig te weten van hetgeen men veroordeelt. Of zoo men iets hiervan weet, dat men dan het beruchte *Urëvangelie* niet genoeg onderscheidt van *geschrevene stukken.* Houdt men op het oog den onderscheiden stand der drie Evangelisten, dan kan men alleen door het denkbeeld van *geschrevene stukken* de overeenstemming verklaren. VAN HEYNINGEN levere iets, waaruit het *blijkt*, dat men *zonder noodzaak* die gissing te baat neemt, en vergete dan ook niet, zijnen Leermeester VAN VOORST, in de *Dissertatie* van Dr. TOL, te wederleggen. *Sed hoc opus, hic labor est.*

Met dit werk van VAN HEYNINGEN heeft het godsdienstig publiek niet veel gewonnen. De verklaring van dit Boek door Prof. CLARISSE is althans niet overbodig geworden. Op vele plaatsen zouden wij gemakkelijk kunnen aanwijzen, dat deze het in natuurlijkheid en gegrondheid van uitlegging verreweg wint. Op dien voorganger had VAN HEYNINGEN meer moeten letten, dan hij schijnt gedaan te hebben.

Eenige aanmerkingen, waardoor wij ons niet zeer gunstig oordeel regtvaardigen, zullen naar het beloop van het werk zelve medegedeeld worden.

H. VIII: 26. Hij kiest de gewone opvatting *tegen het zuiden*, en niet, met ADRIANI, *tegen den middag*. Daarin heeft hij het Grieksche spraakgebruik op zijde. „ Van de plaats, *waar hij zich bevond*, *die niet genoemd* „ *wordt*, moest hij zich zuidwaarts begeven, *op den* „ *weg*, *die van Jeruzalem afdaalt naar Gaza*, WELKE „ WOEST IS. Er was ook een andere weg van Jeruza„ lem naar Gaza, door meer bevolkte oorden en dien ten „ gevolge meer bereisd." Hier heerscht groote oppervlakkigheid door haast. Die tweede weg is een uitvindsel van hen, die meenen, dat PHILIPPUS van Jeruzalem vertrokken was. Bij het gevoelen, door VAN HEYNINGEN overgenomen, was hij niet genoodzaakt, de woorden; αὕτη ἐστιν ἔρημος, als opheldering door den Engel aan PHILIPPUS, tegen het Grieksch spraakgebruik, te vertalen: *welke woest is*; daar zij, als opheldering door LUKAS aan THEOPHILUS, getrouwer moesten vertaald zijn: *Deze* (αὕτη en niet ἥ) *is eenzaam*. Door verwarring van tweederlei uitlegging heeft VAN HEYNINGEN geene naauwkeurigheid betoond.

H. IX: 1. „ Met dit Hoofdstuk vangt LUKAS het „ berigt aan van den man, die van nu voortaan den „ hoofdinhoud van zijne gedenkschriften zal uitmaken." Handelen dan H. IX: 32 — H. XII: 24 ook van hem? Het is zoo, de meeste Uitleggers zien over het hoofd, dat de *Handelingen der Apostelen* de onderscheidene stichting der Gemeenten te *Jeruzalem* en *Antiochië* vermelden. Dit Boek is historisch bewijs tegen het drijven der Christenen uit *Judea*, die alles aan het gezag van PETRUS en niets van PAULUS toekenden. Deze is de sleutel tot de regte verklaring van de *Handelingen*. VAN HEYNINGEN spreekt in de aangehaalde woorden te stellig, om niet te zeggen te onnadenkend. Dit wilden wij hem eens aanwijzen.

H. X: 10. „ *en hij begeerde te eten; hij* VERZOCHT

„ *zijne huisgenooten, dat zij eenige spijs voor hem* „ *zouden gereed maken.*" Deed hij dit verzoek op het dak? De woorden ἤθελε γεύσασθαι hebben dien zin hier niet, schoon VAN DER PALM, bij deze plaats, VAN HEYNINGEN tot die vertaling schijnt aanleiding gegeven te hebben. Beter heeft CLARISSE deze spreekwijze vertaald: *en kreeg buitengemeenen trek, om iets te eten.*

H. XIII: 48. „ En daar geloofden *zoo velen, als er* „ *geordineerd waren tot het eeuwige leven*, geordineerd „ van God." Deze geheele plaats geeft geene vrijheid, om over de *Praedestinatie* zoo uitvoerig te handelen, als VAN HEYNINGEN doet. Hij moest ook op wat lageren toon de andere verklaring beoordeeld hebben, die hij verkiest *eene gedrongene verklaring* te noemen. CLARISSE heeft: *zoo velen, als er tot een eeuwig* (zalig) *leven geschikt waren.* Taalkundig is dit beter, dan hetgeen VAN HEYNINGEN heeft geleverd.

H. XIV: 13. *En de priester van Jupiter, die voor hunne stad was.* Deze woorden behoeven voor hen, die het oorspronkelijk Grieksch niet kennen, ten minste eenige opheldering. Hetgeen deze woorden bij VAN HEYNINGEN voorafgaat, ontsteekt weinig licht. *De priester van dien Jupiter, die vóór hunne stad stond.* Deze wordt dus onderscheiden van één of meer standbeelden, aan die Godheid, maar *in* de stad staande, gewijd. Hierin ligt dan ook de reden, dat de priester de offerdieren bragt aan de poorten (BRETSCHNEIDER *in v.*) *der stad*, buiten welke het standbeeld van JUPITER stond, niet *van het huis*, waarin PAULUS en BARNABAS waren. Op deze wijze verkrijgt ook het ἀκούσαντες, *gehoord hebbende*, vs. 14, betere houding in het verhaal van LUKAS, dan bij de andere opvatting.

H. XVII: 23. „ In eene stad, die wel hare eigene „ Goden bij voorkeur eerbiedigde, maar toch ook het „ bestaan erkende van de Goden van andere volken, en „ *hunne vereering toeliet*, is het niet vreemd, dat ook

„ voor een' onbekenden God een altaar was opgerigt."
In deze woorden verwart VAN HEYNINGEN twee hemelsbreed, vooral in het toenmalige *Athene*, verschillende denkbeelden. Eene Godheid kon *bekend* en toch *vreemd* zijn. Vreemd waren alle Goden, wier vereering door de Atheensche staatsregeling niet geoorloofd was. In het tegenovergestelde geval kon, zoo als hier werkelijk plaats had, eene Godheid *onbekend*, en toch, om dit nu eens zoo uit te drukken, *eene Godheid van staat* zijn. Door dit niet op het oog te houden, ziet men de hooge wijsheid van PAULUS voorbij, wiens geheele *verdediging* met de aanwijzing van het altaar afliep; maar die nog daarenboven de Godheid wilde *bekend maken*, waartoe zijn ambt als Evangelieprediker hem noopte. Doch hierover is het de plaats hier niet, uitvoeriger te handelen. Dit ééne nog voegen wij hierbij, dat de vertaling DEN *onbekenden God*, in plaats van EENEN *onbekenden God*, zoo als het Grieksch vordert, de gegrondheid van 's Apostels schoon betoog merkelijk verzwakt.

De aard van ons Tijdschrift legt ons den pligt op, hetgeen wij verder hebben aangeteekend, voor onszelven te houden. Dit zal wel voldoen, om den Heer VAN HEYNINGEN te overtuigen, dat zijne Bijbeloefeningen, van welke wij het goede, door anderen aangewezen, geenszins willen loochenen, in bruikbaarheid en grondigheid zullen winnen, indien hij, bij derzelver uitgave, wat meer tijd en wat minder papier gebruikt.

Dissertatio Theologica inauguralis, *de solenni Jesu Christi in urbem Hierosolymorum introitu*, quam pro ——— publico et solenni examini submittit T. C. R. HUYDECOPER, *Hornanus*. Traj. ad Rhen. ex officina *Paddenburgii et Soc*. 1829. Formâ 8vâ. Pagg. XII et 213.

Offschoon ons Tijdschrift niet gezet *Doctorale Disser-*

tatiën behandelt; daar de *Godgeleerde Bijdragen*, bij uitsluiting van al het andere, den ganschen omvang der Godgeleerdheid tot taak ter behandeling nemen, en daardoor ons ruimte besparen en van moeite ontslaan, kunnen er evenwel redenen zijn, zonder dat deze worden genoemd, waarom wel niet eene uitvoerige *Recensie*, maar toch iets meer dan enkele aankondiging van dergelijke Verhandelingen *uit het vak der Godgeleerdheid* in de *Letteroefeningen* nu en dan een plaatsje vindt. De overige vakken of, wil men liever, *faculteiten* hebben hare Tijdschriften, aan welke wij de beoordeeling der overige *Dissertatiën*, met voorbehoud van deze of gene uitzondering, gaarne en van harte afstaan. Dit dient tot narigt aan den Lezer, ook bij de aankondiging van de andere Dissertatiën, welke ons voor dit Tijdschrift ter behandeling zijn toegezonden.

De Heer HUYDECOPER, de Utrechtsche Hoogeschool verlatende, van welke hij, blijkens deze proeve, toont gedurende zeven jaren een degelijk burger geweest te zijn, heeft tot onderwerp van zijne Doctorale Dissertatie gekozen: *den plegtigen intogt van* JEZUS CHRISTUS *in Jeruzalem*.

Op eene belangrijke wijze heeft de Schrijver zijn onderwerp afgehandeld. Het EERSTE DEEL heldert op *de geschiedenis en de omstandigheden van* JEZUS *bij dezen intogt*. Het *eerste onderdeel* handelt *over hetgeen dien intogt was voorafgegaan*. De laatste reis naar *Jeruzalem*. Het gebeurde te *Jericho* en te *Bethanië*. Het *tweede onderdeel* verklaart *de onderscheidene verhalen van de Evangelisten omtrent dezen intogt*. Hier heerscht de hoogstmogelijke naauwkeurigheid, en toont HUYDECOPER, in de uitlegkunde des Bijbels zeer geoefend te zijn. Het TWEEDE DEEL onderzoekt *de oogmerken, welke* JEZUS *met dien intogt wezenlijk gehad heeft, of welke Hem te onregte zijn toegeschreven*. Dit stuk valt wederom in twee onderdeelen. Het *eerste* handelt over *de ware oogmerken des Heeren bij dien intogt*. Hij wilde toonen de Messias te zijn, en van zijne leerlingen

en volkgenooten als zoodanig erkend worden; doch dat Hij op die wijze de Mesfias was, als ZACHARIAS had aangekondigd, en de Joden niet verwachteden. Hij baande zich den weg tot het kruis; verhinderde, dat men Hem in het geheim als misdadiger doodde, en toonde, dat Hij niet dan naar vrije keus den dood onderging. Het *tweede* onderdeel handelt over *hetgeen Hem, als oogmerk bij dien intogt, te onregte is toegefchreven.* Het opfchrift van dit onderdeel had eenigzins anders moeten luiden; want HUYDECOPER fpreekt nu ook van hen, die dezen intogt hebben befpot, en van zulken, die van meening zijn geweest, dat JEZUS met dien intogt geen bepaald oogmerk gehad heeft. Met eene kleine verandering in den titel was hij deze fout tegen logifche verdeeling gemakkelijk voorgekomen. Doch zij is van weinig beteekenis. BAHRDT, die den Heer als ftichter eener orde van broeders voorftelt, had wel kunnen achterwege gebleven zijn. Dit zeggen wij minder als aanmerking tegen HUYDECOPER, dan uit verontwaardiging over dien vermetelen Schrijver, die zichzelven door wangedrag en wangevoelens beide aller aandacht onwaardig heeft gemaakt. AMMON is thans opvolger van REINHARD, en misfchien daarom ook nu regtzinniger, dan in zijne *Biblifche Theologie.* Hij behoort evenwel in dit onderdeel bij HUYDECOPER, met ECKERMANN, den Schrijver van de *Wolfenbuttelfche Fragmenten* (H. S. REIMARUS), DUPUIS, VOLNEY en anderen, thuis, en zij ontvangen allen hun befcheiden deel.

Meer zeggen wij van deze Verhandeling niet. Bij gezette lezing zal ieder zich overtuigen, dat HUYDECOPER naar den titel van *Doctor in de Godgeleerdheid* wel heeft mogen ftaan, en dat hij in het vervolg, nu hij de *regten* van Doctor heeft verkregen, ook de *pligten* van Doctor niet enkel kennen, maar ook vervullen zal. Als wensch en wenk diene dit voor alle Doctoren, en die het nog verder zoeken te worden! Bloote *titularisfen* zijn onnoodig.

Hoop en uitzigt op de eeuwigheid. Beschouwingen tot versterking van Christelijk geloof en godsvrucht. Door BERNARDUS VERWEY. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr. 8vo. VIII en 307 bl. f* 3-:

Het werk, dat onder dezen titel ons lezend publiek aangeboden wordt, bestaat uit twintig Vertoogen, in uitwendigen vorm vrij gelijk aan die van het bekende werk, *Uren aan den Godsdienst gewijd*, en is een tegenhanger van des Schrijvers vroeger werk, *Uren voor de eeuwigheid geleefd*. Dit boek behoort dan tot de zoogenaamde stichtelijke lektuur, en dus tot een vak, hetwelk reeds zoo zeer vervuld is, dat de kritiek niet verpligt is tot toegevendheid, om Schrijvers aan te moedigen, maar alleen het uitmuntende mag aanprijzen. Meer dan iemand gevoelt de Eerw. VERWEY, dat zijn arbeid achterstaat bij hetgeen reeds door anderen over de *Uitzigten in de Toekomst* geschreven werd. Maar ieder Schrijver heeft zijnen kring van Lezers, die als gemeenzaam met hem worden, en daardoor bijzonder nut van hem trekken. Ziedaar eene der redenen, welke den Schrijver hebben overgehaald, om, niettegenstaande de geringe gedachte, die hij heeft van zijn werk, hetzelve de wereld in te zenden. Maar, indien ergens, dan is hier van toepassing: *qui s'excuse, s'accuse*. Want de Schrijver bewijst waarlijk eene slechte dienst aan *zijnen kring van Lezers*, indien hij voorbedachtelijk hun zijne mindere waar geeft, in de plaats der betere, welke hun door anderen wordt aangeboden; ook is deze verontschuldiging der uitgave geen vleijend compliment voor den smaak zijner Lezeren.

Uit andere werken kennen wij VERWEY als eenen bevalligen Schrijver, aan wien men het merken kan, dat hij met ligten en vluggen tred zijne baan bewandelt. Maar, is de Schrijver soms, zoo het ons voorkomt niet zonder grond, van oppervlakkigheid in de behandeling van minder moeijelijke onderwerpen beschuldigd, dan was het reeds vooraf te vreezen, dat dit gebrek, indien

het nu niet zorgvuldig vermeden werd, bij de behandeling van een zoo verheven en spaarzaam geopenbaard onderwerp, als de eeuwigheid is, nog meer zou in het oog vallen. Men vormt zich dikwijls een verkeerd denkbeeld van hetgeen vereischt wordt om te *stichten*. Die *stichten* wil, niet alleen een huis, toren of ander gebouw, maar ook die geloof en godsvrucht *stichten* wil, moet dit doen op goede grondslagen. Al is het dus, dat men, naar des Schrijvers doel, zoo zeer geene eigenlijk gezegde Bijbelverklaring verwacht, zoo behoort echter al het behandelde op goede Bijbelverklaring gegrond te zijn. Wij willen het een en ander, dat ons aanleiding geeft tot het maken van deze aanmerking, bij gelegenheid der aankondiging van dit werk, hier aanvoeren.

Het gezegde van PAULUS, 2 *Cor*. XII: 2—4, wordt hier met zoo veel vertrouwen verklaard voor eene buitengewone openbaring van den hemel, welke PAULUS ontving; van deze plaats zegt VERWEY: „Beter, „juister kan het niet gezegd worden," (dan het hier gezegd wordt, is immers de bedoeling?) „dat men op „aarde het niet noemen, in geene taal der stoffelijke „wereld uitdrukken kan, wat de hemel zijn, waarin de „zalige eeuwigheid bestaan zal." Geen enkel woord besteedt de Schrijver, om zijne opvatting van deze plaats te staven. Wij herinneren ons hier hetgeen de oordeelkundige BOSVELD van deze plaats zegt (*): „PAU„LUS spreekt van eene geheel andere zaak, dan die „wij hier beschouwen. Wij spreken van de huishou„ding des eeuwigen levens; en hij, wat hij ook moge „gezien of gehoord hebben, hij sprak zekerlijk van die „huishouding niet."

Handelende over het nut der beperktheid onzer kennis van de eeuwigheid, zegt VERWEY op bl. 46: „Te „groote kennis aan de hoogere vreugde en zaligheden „des hemels zou ons een wansmaak in het aardsche doen

(*) *Proeve eener eenvoudige en duidelijke verklaring der voornaamste waarheden van den Christelijken Godsdienst*, IIde D. bl. 147.

„ verkrijgen, en op Gods ſchoone wereld onverſchillig, „ onvergenoegd en zonder genot doen ronddolen." Een oogenblik te voren, bl. 44, had hij gezegd, dat eene grootere kennis van de eeuwigheid „ in ons te groote „ zinnelijkheid zou voeden." Slechts één van beiden kan waar zijn.

Op bl. 77 en 78 wordt *Philipp.* III: 20ᵉ. *Onze wandel is in de hemelen*, verklaard van „ eene zalige *ge-* „ *waarwording*," (hoe veel verſchilt dit van het ouderwetſche *bevinding?*) „ die te regt voorſmaak en begin „ der hemelſche vreugde kan genoemd worden." Andere uitleggers nemen dit gezegde als eene betuiging, door welke de Christen zijne verpligting erkent, om zich reeds hier op aarde te gedragen, als in den hemel te huis behoorende. Zoo verklaart het VAN DER PALM, en GROTIUS zegt: *Oppoſitum est ei quod praecesſit*, τα ἐπίγεια φρονοῦντες. *Nos vero, inquit, animo jam in coelo ſumus; coelestia cogitamus; curamus ea quae illuc ducunt, coelestibus legibus regimur.* Wij ontzeggen den Eerw. Schrijver het regt niet, om van een ander gevoelen te zijn, maar mogen, als Lezers, toch gronden vorderen.

„ Het beeld," dus lezen wij bl. 111, „ van *dáár in* „ ABRAHAM'S *ſchoot te zijn*, geeft dit niet vrijheid, „ om te ſtellen, dat de geesten der oude geloofshelden „ werken zullen op de later aankomende zaligen? Voorzeker," enz. Tot nog toe hadden wij gemeend, dat JEZUS, in de gelijkenis van den *rijken man* en LAZARUS, de woorden: *in* ABRAHAM'S *ſchoot gedragen te worden*, enkel had gebezigd, als eene bij de *Joden* gebruikelijke ſpreekwijze, om te verklaren, dat LAZARUS na zijnen dood de hemelſche zaligheid deelachtig was geworden. Zulk eenen zin te geven aan JEZUS' gezegde, eenen zin, dien de Zaligmaker zelf zeker niet bedoeld heeft, komt ons waarlijk niet veel beter voor, dan dat men, gelijk eens mode was, door den *rijken man* verſtaat hem, die ſteunt op zijne eigene geregtigheid, door LAZARUS den aan zichzelv' ontdekten zon-

daar, door zijn sterven het tot ruimte komen, door de Engelen, die hem droegen, de leeraars, onder wier dienst hij bekeerd werd, en door ABRAHAM's *schoot* den staat der genade.

Hindert het aangevoerde iemand niet, dien kan het boek misschien stichten; maar van het beschaafde gedeelte van hen, die godsdienstige boeken tot versterking van hun geloof en godsvrucht lezen, hebben wij te gunstige gedachte, dan dat wij niet naar grondiger behandeling zouden verlangen, voor hen, tot bereiking van dit oogmerk.

P. A. BÉCLARD's *Grondbeginselen der algemeene Ontleedkunde, enz. Naar den tweeden Druk uit het Fransch, door* G. J. VAN EPEN, *Heel- en Vroedmeester te Amsterdam. Met eene Voorrede van* H. BOSSCHA, *Hoogleeraar aan het Athenaeum illustre te Amsterdam, enz. IIde of laatste Deel. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1829. *In gr. 8vo. VIII en 428 bl. f* 4 - 30.

Het is ons aangenaam, in dit Tijdschrift het tweede Deel der Hollandsche vertaling van het verdienstelijke en nuttige werk van BÉCLARD te kunnen aankondigen, zoo wel omdat daardoor onze wensch vervuld is, om deze vertaling volledig afgewerkt te zien, (zie *Letteroeff.* 1829. bl. 612) als uit hoofde dat de Vertaler in dit Deel werkelijk gebruik gemaakt heeft van de aanmerkingen, die wij hem omtrent het eerste hadden medegedeeld, en diensvolgens het een en ander in eene lijst van *Errata* heeft opgenomen.

Aan den anderen kant doet het ons echter leed, dat dit Deel wederom door dergelijke onnaauwkeurigheden en gebreken ontsierd wordt, als welke wij het ons ten pligt rekenden, bij ons verslag van het eerste Deel, onder de aandacht van den Vertaler te brengen. Door de Voorrede

van het tweede Deel opmerkzaam gemaakt op eene Beoordeeling van dit werk in den *Recenſent ook der Recenſenten*, vonden wij daar nog menige aanmerking, die ons ontſnapt was, en wij hebben daarom dit tweede Deel met geene mindere naauwkeurigheid nagegaan dan het vorige. Wij zullen echter uit hetgeen wij opteekenden ſlechts eenige proeven geven, om dit ons min gunſtig oordeel te ſtaven, die tevens, bij eenen wenſchelijken tweeden druk, den Vertaler tot aanſporing kunnen ſtrekken, om het geheele werk naauwkeurig te herzien.

Bl. 15. „ *dierlijke electriciteit*," voor *Galvanismus*, is eene benaming, die thans zeker geene goedkeuring verdient.

Bl. 27. reg. 13. „ in een eenvoudig verlies;" lees: „ in een eenvoudig verlies van veerkracht."

Bl. 53. reg. 18 en verv. „ De oppervlakten der watervaten zijn, even als die van al de vaten, twee in getal, waarvan de eene celachtig en vastgehecht, de andere vrij is." Dat de vaten twee oppervlakten hebben, eene uitwendige en eene inwendige, behoefde men waarlijk niet op te merken; maar het oorſpronkelijke heeft ook dezen zin niet. Wij zouden veeleer vertalen: „ Van de oppervlakten der watervaten is, even als bij al de vaten, de eene celachtig en vastgehecht, de andere glad en vrij."

Op dezelfde bladzijde, reg. 23, 24. „ Deze klapvliezen, van eenen halvemaanswijzen of *paraboliſchen* (de gedaante van een' doorgeſneden kegel) vorm." De woorden, die hier tusſchen haakjes ſtaan, zijn een bijvoegſel van den Vertaler. Hij had ze achterwege moeten laten, omdat tot de kegelſneden niet ſlechts de *parabola*, maar ook de cirkel, de ellips en *hyperbola* behooren.

Bl. 57. reg. 2 en verv. „ Naar aanleiding der boven door SOEMMERING gemaakte vergelijking, en ter voorkoming van verwarring, heeft de Heer CHAUSSIER ze met den naam van watervaatsklieren beſtempeld." Er is in dezen naam „ watervaatsklieren" geen ſpoor van vergelijking overig. In het oorſpronkelijke ſtaat *ganglions lymphatiques*, en

dit ſtaat op het voorafgaande (bl. 56), dat deze klieren tot de watervaten ſtaan, als de zenuwknoopen tot de zenuwen.

Bl. 65. reg. 25. „ de lever, de ſtevigſte aller klieren;" *la plus conſtante de toutes les glandes*, d. i. die, welke het ſtandvastigst bij de dieren aanwezig is. Het woord *ſtevig* is hier geheel ongepast.

Bl. 80. reg. 2 en 3. „ Watervaten beſpeurt men in de grofſte werktuigen van deze ſoort;" lees: „ in de grootſte."

Bl. 94. reg. 3, 4. „ en loopen ongevoelig met het celweefſel te niet;" lees: „ en gaan ongevoelig in het celweefſel over" (*ſe perdent inſenſiblement dans le tiſſu cellulaire*).

Bl. 102. reg. 9 en verv. „ Van de blijvende vezelachtige kraakbeenderen, of dezulke althans, die gedurende het ganſche leven in wezen blijven;" lees: *die bijkans gedurende het* enz. (*qui durent presque toute la vie*). Zoo als het hier ſtaat, is deze *volzin onzin*, en in ſtrijd met het onmiddellijk volgende.

Bl. 119. reg. 14—16. „ Soms vindt men in de gewrichten van grijsaards, die met onderſcheiden andere gebreken behebt zijn." Zoo als die woorden hier ſtaan, zal men ligtelijk meenen, dat het *behebt zijn met onderſcheidene gebreken* op grijsaards ſlaat. Intusſchen moet men het van de gewrichten verſtaan, „ *affectées de diverſes autres altérations*? — Ald. reg. 21. „ deelen hier nog in;" lees: „ deelen hier niet in."

Bl. 130. reg. 16. „ deze uiteenzetting;" lees: „ dit geſchil" (*discusſion*).

Bl. 164. reg. 3. v. o. „ hebbelijke onderhouding of voeding" (*nutrition habituelle*); lees: „ gedurige of aanhoudende voeding."

Bl. 174. reg. 16 en verv. „ Wanneer daarentegen de wonde gapende blijft, ... het beenuiteinde in verſterving valt," enz. Deze zin is duister, en berust op eene verkeerde vertaling. Men leze: „ Wanneer daarentegen de wonde gapende blijft, ... wanneer het geprikkelde merg-

vlies ontsteekt, gaat het beenuiteinde in versterving over, en er scheidt zich," enz.

Bl. 212. „Het spiergestel vervat al de werktuigen, die uit langwerpige, evenwijdige, roodachtige bij de warmbloedige dieren, zachte, prikkelbare en zamentrekbare vezels zamengesteld zijn." *Roodachtige bij de warmbloedige dieren*, is eene Fransche constructie, „*rougeâtres dans les animaux à sang chaud*; men leze: „bij de warmbloedige dieren roodachtige," enz.

Bl. 214. reg. 22. „*groeijende* verrigtingen;" lees: „plantaardige," (*fonctions végétatives.*)

Bl. 215. reg. 20, 21. „Muys *s'est complu dans une division ternaire*," wordt hier vertaald: „Muys is in eene drieledige verdeeling vervallen" (*complu*). Men leze: „Muys verkoos eene drieledige verdeeling" of iets dergelijks.

Bl. 216. reg. 15, „*omvangrijk*." Dit zonderlinge woord staat hier en elders voor het Fransche „*volumineux*."

Bl. 226. reg. 2 v. o. „en slaat haar gade door haar door overbrenging (*transmission*) te verlichten;" men leze: „en slaat haar gade, terwijl men het licht er doet doorschijnen."

Bl. 246. laatste reg. „welke het meest door de spierwerking aangetast worden;" lees: „welke de spierwerking het meest aantasten."

Bl. 254. reg. 3 v. o. „Veelal bemerkt men het gemis of de afwezigheid van afzonderlijke spieren." Wij weten niet, welk verschil er hier is tusschen gemis en afwezigheid. Doch in het oorspronkelijke leest men: „*On observe plus souvent le défaut ou l'absence de muscles isolés*," hetgeen wij vertalen: „Menigvuldiger neemt men waar, dat enkele spieren misvormd zijn of geheel ontbreken."

Bl. 255. reg. 5, 6. „Al deze verscheidenheden zijn *origineel* of oorspronkelijk;" lees: „Al deze verscheidenheden zijn oorspronkelijk of aangeboren."

Bl. 262. reg. 26. wordt het woord *antagonistes* door

tegenwerkende spieren vertaald, hetgeen, schoon elders goed zijnde, hier echter onjuist is, omdat er volgt, dat men als zoodanige kan aanmerken de vreemde stoffen, die de wanden der organen, door de spieren van het plantaardig leven gevormd wordende, verwijderd houden.

Bl. 273. reg. 6. „ voorste regte buikspier;" lees: „ regte dijespier."

Bl. 279. reg. 4 v. o. „ en eindelijk op eene min of meer noodzakelijke, schoon altijd hulpaanbrengende wijze tot de voedingsverrigtingen te dienen;" lees: *schoon altijd ondergeschikte wijze*, enz. (*servir d'une manière auxiliaire.*)

Bl. 328. reg. 11 en verv. „ spreiden in de verschillende gestalten van hare ontwikkeling;" lees: „ in de verschillende tijdperken van hare ontwikkeling."

Voor drukfouten houden wij: bl. 26. VIOLAN voor RIOLANUS; bl. 69 en 394. BOERHAVE voor BOERHAAVE (hoezeer de Vertaler in het Voorberigt verklaart, dat alleen de laatste spelling de juiste is, bleef echter die fout onverbeterd in dit tweede Deel.)

Bl. 88. reg. 4. *werking* voor *weeking* (*macération*); bl. 97. reg. 21. *het doel* voor *het deel*; bl. 127. SUC in de aanteek. voor SUE; bl. 174. VAN HORNE voor VAN HOORN, hetgeen echter mede in het oorspronkelijke gelezen wordt, doch in eene Hollandsche overzetting wel verbeterd mogt worden; bl. 178. reg. 11, 12. het losse, verstorvene *beenvlies*, voor *beenstuk* (*séquestre*) enz.

De Vertaler kan uit het medegedeelde zien, dat wij zijnen arbeid naauwkeurig hebben nagegaan; van welk onderzoek hij ons noch door de verzekering, dat wijlen de Hoogleeraar BOSSCHA deze vertaling van het tweede Deel voor een groot deel heeft nagezien, noch door de vermelding van het eerbewijs, hem door het Physiologisch Gezelschap te *Breda* bewezen, hetwelk zijnen arbeid de zilveren medaille waardig keurde en hem tot medelid benoemde, heeft teruggehouden. Wij twijfelen niet, of, wanneer hij redelijk denkt, zal hij ons daarvoor dank

weten, en achten, dat wij hem althans geene mindere dienst dan genoemd Physiologisch Genootschap bewezen hebben. Wat den Hoogl. BOSSCHA betreft, deze kan zich op dit punt niet verantwoorden, en wij willen dus gaarne gelooven, dat menigvuldige bezigheden hem verhinderd hebben, veel aandeel aan deze vertaling te nemen, welke wij beter hadden gewenscht. Zij zal echter, ook met hare gebreken, niet zonder nuttige vruchten voor de beoefening der algemeene Ontleedkunde in ons vaderland blijven.

Schetsen, aangaande de landelijke Administratie van Java, zoo als die geweest is, thans bestaat, en zoo als die in te rigten is, door P. DE HAAN, PZ. *Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. 1829. *In gr. 8vo.* 306 *Bl. f* 2-40.

De Preanger Regentschappen op Java gelegen, door A. DE WILDE. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman. 1830. *In kl. 8vo.* 243 *Bl. f* 2-:

Beide bovenstaande werken behooren noodzakelijk bij elkander; zij behandelen, het eene in theorie, het andere in praktijk, dezelfde onderwerpen.

Men zou uit hetgeen in *Nederland* over *Java*, vooral in de veertig laatste jaren, geschreven is, eene geheele Bibliotheek kunnen zamenstellen. En nogtans schijnt men het in de beginselen nog niet eens te zijn. Om nu niet te gewagen van de folianten, door DAENDELS tot regtvaardiging van zijn stelsel geschreven, van de *Philippica* van POLANEN tegen dat Bestuur, van CAMPAGNE's *Java*, die alles in een rozekleurd licht beschouwde, van de *Aanmerkingen* op een en ander door eenen stevigen Oudgast, van ENGELHARD's werk in denzelfden geest, die alle ten tijde der herstelling van onzen Staat de drukpers deden zweeten, zoo herinneren zich zekerlijk alle onze Lezers het merkwaardig Advis

van onzen Vertegenwoordiger VAN ALPHEN in de Staten-Generaal, waarbij de oude inrigtingen in een min ongunstig daglicht worden geplaatst. Hiertegen zijn beide door ons aangekondigde werkjes lijnregt aangekant, hoewel op geheel verschillende wijze. Het geschrift van den Heer DE HAAN is een redenerend betoog der ongeschiktheid van het oude dwangstelsel niet alleen, maar zelfs van de thans eenigzins gewijzigde inrigtingen, en eene bijna onvoorwaardelijke lofrede op de *Engelsche* inrigtingen van *Sir* STAMFORD RAFFLES. Het boekje van den Heer DE WILDE, daarentegen, houdt zich spaarzaam met redeneringen op; het vermeldt slechts *daadzaken*, die de Schrijver door een veertienjarig landbezit op *Java* wel in de gelegenheid was grondig te leeren kennen, en slechts op het einde komen er eenige raadgevingen en voorslagen tot verbetering voor. Maar dat deze Schrijver in de hoofdzaak met den Heer DE HAAN moet instemmen, laat zich gereedelijk daaruit opmaken, dat hij een der slagtoffers is der wederinvoering van dat stelsel, tegen hetwelk DE HAAN zich met alle kracht verzet.

Nog in een ander punt is hier verschil, doch 't welk weder tot aanvulling van den een' door den ander' geleidt. De Heer DE HAAN is nimmer in *Indië* geweest, en hij regtvaardigt zich in den aanhef zijns werks, dat hij desniettemin waagt, over onze Volkplantingen te schrijven. Doch behalve dat hij zich had kunnen beroepen op de hem (hoogstwaarschijnlijk) medegedeelde berigten van twee Zonen, die in *Indië* wel in de gelegenheid zijn naauwkeurige bescheiden te verkrijgen, zoo wordt ook alles, 't geen hij over de *Preanger* Regentschappen en over het landgoed *Soekaboemie* van den Heer DE WILDE zegt, door de uitvoerige beschrijving van dezen ten volle bevestigd. Een nieuw bewijs, dat beide werken bij elkander behooren.

De Heer DE HAAN haalt zijn betoog verre uit. Hij begint van COLUMBUS en GAMA, doch bepaalt zich voornamelijk tot de oprigting der *Nederlandsche Oost-*

indische Maatschappij. Hier echter maakt hij zich aan verregaande eenzijdigheid schuldig: hij vergenoegt zich met een vrij omstandig verhaal der beide reizen van VAN NOORDT en HOUTMAN, die uit hoofde van het gedrag der beide scheepsbevelhebbers ons juist de minste eere aandoen, stelt ons alleen de donkere zijde van het tafereel voor oogen, en zwijgt geheel of bijna geheel van die gansche volgreeks uitmuntende mannen, VAN NECK, WAERWIJCK, SPILBERGEN, MATELIEF, VAN DEN BROECKE, KOEN, door welke de magt der *Nederlanders* in *Indië* gevestigd, en van de lateren, VAN DIEMEN, VAN HULFT, VAN GOENS en zoo vele anderen, door welke zij gehandhaafd en uitgebreid is; hij laakt de *gewapende* inrigting der *Oostindische* Maatschappij, even alsof eene ongewapende Maatschappij, bij open oorlog met de *Portugezen* en *Spanjaarden*, en eerst bedekte en verraderlijke, daarna mede verklaarde vijandschap onzer dierbare naburen, de *Engelschen*, die alle de inlandsche bevolkingen tegen ons opzetten, *mogelijk* geweest ware. Doch laten wij de oude tijden daar, en bezien wij slechts de resultaten van *Nederlands* heerschappij over *Java*.

De HAAN doet zien, dat het grondgebrek daarin gelegen was, dat men, bij het verkrijgen van landbezit op *Java*, eerst van de N. O. kust, daarna ook van meer binnenlandsche en andere gedeelten des eilands, de oude inrigtingen, waarbij het eigendom aan den Souverein alleen werd toegekend, en de bevolking als slaven van denzelven beschouwd werd, in stand liet. De Schrijver wilde, dat wij de *Engelschen* nagevolgd, en dat bezit (hetwelk ons, volgens *Oostersche* denkbeelden, niemand betwistte) daartoe hadden aangewend, om de bevolking *in vrijheid* te stellen, en haar, tegen eene jaarlijksche opbrengst, uit de handen harer verdrukkende en roofzieke Regenten te bevrijden. Hij verdeelt de slavernij in twee soorten; *staatkundige*, waar een geheel *Volk* in 't gemeen tot het voortbrengen van een of meer producten gebezigd wordt tegen een (doorgaans onbeduidend)

loon, en *burgerlijke*, waar de flaaf het eigendom is van bijzondere Meesters. Deze laatfte heerscht in de *Westindiën*; de eerfte op *Java*. Een Vorst is daar, „(zie bl. 48) volgens hunne eigene uitdrukkingen, „aan een vertooner van een poppenfpel, de onderdanen „aan *marionetten* gelijk, en de wet is als het licht van „de lamp, dat bij die vertooningen gebruikt wordt." De Sultan is er meester over goed en leven zijner onderdanen. In dezen ftaat zijn de *Hollanders*, met overneming van de regten der Vorften, dezen opgevolgd, en hebben dien, gedurende het geheele beftuur der oude *Oostindifche* Maatfchappij, niet verzacht. De Regenten (kleine Despoten, niet ongelijk aan de *Barons* der Middeleeuwen) leefden met de onderdanen volkomen naar willekeur, en knevelden die op allerlei wijze, zonder dat onze opzieners zich veel daarover bekommerden. Nu gaat onze Schrijver over, om uitvoerig te bewijzen, *vooreerst*, dat deze ftaat van zaken *onregtvaardig*, en ten andere, dat die *fchadelijk* en met de belangen van *Java* zelve ten hoogfte ftrijdig is. Het eerfte is wat te lang gerekt, vooral uit hoofde van den bijkans onleesbaren ftijl des Schrijvers (waarover nader). Maar de vergelijking der voortbrengfelen van *Java* met die van andere landen, welke keerkrings-ftapelwaren opleveren, is zeer belangrijk. Men kiest tot die vergelijking *St. Domingo*, thans *Haïti*, gelijk het onder de *Europeanen* als eene flavenkolonie beftond, *Suriname* en *Cuba*. Terwijl nu *Java*, door 5 millioenen menfchen bewoond, bijkans 35 millioenen ponden koffij en ruim 2 millioenen ponden fuiker opbrengt, gaf *St. Domingo*, meer dan twee derde kleiner dan *Java*, en in 1788 door ruim 300,000 Negerflaven bebouwd, 163 millioenen ponden fuiker en 78 millioenen ponden koffij! *Cuba* leverde in den jongften tijd over de *Havana* 30 of 40 millioenen ponden koffij, en 149 millioenen ponden fuiker, behalve nog de melasfen, den tabak, enz. Ook dit alles wordt door flechts 320,000 flaven bewerkt, gelijk in *Suriname* door 60,000 flaven 6 millioenen ponden

koffij en 22 millioenen ponden fuiker. Welk een onderfcheid tusfchen hetgeen op *Java* door eene bevolking van ten minfte 1½ millioen mannen (zooveel werken er wel op de vijf millioenen) wordt voortgebragt! De Schrijver geeft de reden van dit verfchil *hier* niet op; het pleit althans niet ten voordeele van 't geen eene vrije bevolking kan voortbrengen (want de teelt in de *West-indiën* is *althans* niet meer het voortbrengfel van vrije menfchen dan op *Java*); maar wel, dat het koloniale ftelfel op dat eiland, althans gedeeltelijk, voor de teelt nog fchadelijker is, dan in de flavenkoloniën. De reden daarvan wordt later ontwikkeld. Zij ligt daarin, dat de *Regering* de *masfa* der *Javanen* op een contingent van gedwongene levering ftelt; terwijl in de *Westindifche* volkplantingen elke flaaf *zoo veel mogelijk* voor eenen hebzuchtigen *Meester* moet arbeiden. Dit argument doet dus tot de hoofdftelling des Schrijvers, het betoog van de voordeelen eener vrije cultuur, weinig af; het zou, helaas! voor de zweep bewijzen, die gelukkig op *Java* nog niet gebruikt wordt. Maar later zal hij het voor de *colonifatie* gebruiken.

Wij weten ook niet, waarin de Schrijver het ftelfel der *Engelfchen* zoo hoog verheft. Hij doet zelf zien, dat in *Indostan*, waar het heillooze ftelfel der *Zemindaars* of landpachters is ingevoerd, „het land verarmt; „de oorfpronkelijke lasten tot beftrijding der ftaatsbe-„hoeften worden daardoor met 100 pC. bezwaard, en „*den armen landbouwer blijft bijna niets over.*" (Bl. 163). Al is hier dan ook geene gedwongene cultuur, zoo is toch de uitwerking dezelfde, en de 10 of 15 opcenten dier pachters, of liever in 't bezit geftelde eigenaars, gevoegd bij hunne onder- of gefmaldeelde verpachtingen, doen omtrent hetzelfde uitwerkfel als de 36 ftuivers fchavergoeding voor ieder *picol* koffij en een tiende van de rijst, aan de Regenten van *Java* toegekend, en derzelver knevelarijen van de arme *Javanen*. (Zie DE WILDE, bl. 176 en verv.) Maar *de wetgevers van Engeland*

waren Aristokraten, en Aristokratische vooroordeelen behielden de overhand. (DE HAAN, bl. 164.) Dit zegt een *Engelschman*, MILL, de Geschiedschrijver van *Indostan*, zelf.

Op *Java* waren zekerlijk hunne inrigtingen hiervan verschillend. Hier volgde men het *Ryotwar*, of het stelsel van eigen bezit door den bruiker tegen eene zware belasting, die somtijds de *helft*, somtijds een *vierde* bedroeg; doch een tweede oogst en tuinvruchten, buiten de stapelgoederen, waren vrij. De *Nederlandsche* Regering heeft dit (DE HAAN, bl. 171—174) *gedeeltelijk* gehandhaafd; de regten des inlanders op zijnen grond zijn plegtig erkend, maar in de praktijk veelzins geschonden, vooral door de nog altijd in de *Preanger* Regentschappen bestaande gedwongene cultuur, en door de onteigening van wettig door *Europeanen* gekochte bezittingen, vooral van het landgoed *Soekaboemie* en van eigendommen onder het gebied der inlandsche Vorsten. En hier wordt de redenering van den Heer DE HAAN door de zeer belangrijke berigten des Heeren DE WILDE uitnemend versterkt. Deze Heer, die een' zoo geruimen tijd zijne bezittingen in die streken (tusschen *Buitenzorg*, de *Bataviasche* Ommelanden en *Cheribon* gelegen) gehad heeft, beschrijft ons die vruchtbare, heerlijke landouwen zeer naauwkeurig en somtijds zeer schilderachtig. Deze gewesten nu tellen, volgens RAFFLES, naar DE HAAN, (bl. 183) 243,628, en naar DE WILDE (bl. 38) 193,524 zielen. Het werk van RAFFLES zelv' niet bezittende, kunnen wij deze verschillende opgaven niet vereffenen; doch zelfs volgens de hoogste derzelve is de verhouding niet meer dan van 49 zielen op twee □ *Engelsche* mijlen; iets, hetwelk verbazend afsteekt zelfs bij de Vorstenlanden, alwaar die verhouding is van 147 op de □ *Engelsche* mijl, dus van *zes* tot *een*. Maar men moet ook bij DE WILDE (bl. 181—197) alle de knevelarijen lezen, die de inlandsche Regenten zich op de Distriktshoofden en deze weder op de arme *Javanen* veroorloven, en dan kan men zich van deze ge-

duchte vermindering een zeer klaar begrip maken. Uit landen, alwaar de landman zelf bijna niets voor hetgeen hij voortbrengt ontvangt, en daarenboven nog tot de drukkendste leveringen en Heerendiensten aan Edellieden en priesters verpligt is, daar kan bevolking en welvaart niet tieren. Men heeft toch in alle deze Regentschappen het geheele stelsel van gedwongene cultuur in de grootste uitgestrektheid aangehouden; en alle werken van algemeen of bijzonder nut der Hoofden, alle vervoer van koffij, alle levering of dienst van paarden en vee moet door deze arme menschen, somtijds vele dagreizen verre van huis, *om niet* of voor een' spotprijs geleverd worden.

Doch juist in deze dus zwaar gedrukte landen was het den Heere DE WILDE met eenige mededeelnemers in 1813 gelukt, een groot landgoed te koopen, en daarin zeer aanmerkelijke verbeteringen te maken. In plaats van de *Engelsche Ryot*-belasting van de *helft* vergenoegde hij zich, op het voorbeeld van den edelen menschenvriend JOSEPH in de kindschheid der wereld, met een *vijfde* der *bruto*-veldvruchten, (uitgezonderd de tiende der priesters) verzekerde elk van het eigendom zijner landerijen, en voerde nog meer nuttige verbeteringen in, waardoor hij zich bij zijne onderhoorigen, wier taal en zeden hij naauwkeurig leerde kennen, ongemeen bemind maakte. Zijn landgoed *Soekabotmie* (*Werelds-lust*) stak bij de omliggende landen zeer af, en lokte, door de milde beginselen, aldaar in werking, vele bewoners tot zich, doch wekte daardoor ook niet weinig den nijd op der andere Hoofden. De Heer DE WILDE stemt hier hoofdzakelijk overeen met hetgeen DE HAAN, op het voetspoor der inrigtingen van RAFFLES, als doelmatig beschouwt, met dat onderscheid echter, dat hij het bestuur der Policie aan de inlandsche Regenten, die ook hij van alle bemoeijingen met de opbrengsten der *Javanen* ontslaat, tevens ontneemt, en hun slechts eene jaarwedde en het bezit hunner *eigene* rijstvelden toestaat. De kweeking van allerlei nuttige voortbrengselen, boven en behalve de onmisbare rijst en de koffij, werd aangemoedigd.

(DE WILDE, bl. 199—214.) Het strekt dien Schrijver echter grootelijks tot eere, dat hij zich van alle klagten tegen de Regering heeft onthouden, wier onregtvaardigheid, in het eigendunkelijk wegnemen van *Soekaboemie* en de vernietiging van alle koopen van dien aard in de Vorstenlanden, de Heer DE HAAN zeer duidelijk aantoont, en daaraan ronduit de oorzaak van den tegenwoordigen — naar men verneemt nu geëindigden — Oorlog toeschrijft. (DE HAAN, bl. 188—225.) De *Nederlandsche* Regering in *Indië* is dan ook genoodzaakt geweest, op hare schreden terug te keeren, en den 17 Mei 1827, met intrekking des besluits van Mei 1823, de pachtcontracten in de Vorstenlanden te herstellen, en aan de *Javaansche* Vorsten en Grooten de vrijheid te laten tot verhuring hunner landen aan *Europesche* planters.

Het is dus niet zonder reden, dat de Heer DE HAAN ten sterkste met het *Colonisatie*-stelsel is ingenomen, hetwelk op *Java* reeds zulke rijke en voordeelige vruchten gedragen heeft; en het is niet onjuist, dat hij den tegenstander van dat stelsel vraagt, waarom zij dan zulk een groot getal *Chinezen* op het eiland toelaten, die toch waarlijk voor den *Javaan* (dien men voorgeeft te willen beschermen) gevaarlijker zijn dan de *Hollanders*? Maar het stelligste bewijs voor onzen Schrijver levert DE WILDE, door de ongekunstelde uiteenzetting der voordeelen, die *Soekaboemie* aan de bevolking en bebouwing van de *Preanger* Regentschappen heeft bewezen. En thans bezigt DE HAAN de door hem vroeger bijgebragte daadzaken wegens de meerdere opbrengst der slavenkoloniën, bij *Java* vergeleken, als een bewijs, dat op *dit* eiland *particuliere Europesche* bezitters, even als in de *Westindiën* plaats heeft, dien zelfden uitslag zouden kunnen verkrijgen; en *dit* particulier bezit, niet de slavernij, prijst hij aan. De mogelijke of reeds gemaakte tegenwerpingen tegen het *Colonisatie*-stelsel tracht hij nu op te lossen, doch vergeet daarbij hetgeen aan de *Kaap de goede Hoop* gebeurd is, alwaar de *Hottentotten* ook, zonder eigenlijk slaven der *Hollandsche* kolonisten te

zijn, door dezen geheel uit het bezit van hun land zijn verdrongen. In allen gevalle is het dringend noodzakelijk, de tirannij der Regenten en Distriktshoofden over de inlanders te doen ophouden, en daaromtrent doet de Heer DE WILDE uitnemende voorslagen.

Wij zien dus uit alles, dat DE HAAN meer *Theoreticus*, DE WILDE meer *Practicus* is. Beide werken maken te zamen een goed geheel uit; doch wat den *stijl* betreft, verschillen zij hemelsbreed. Die van DE WILDE is klaar, gemakkelijk en dikwijls zeer bevallig; die van DE HAAN meermalen volstrekt onverstaanbaar, en heeft een' geheelen *Engelschen* vorm (om nu niet eens van de tallooze bastaardwoorden te spreken). Het schijnt, dat de Schrijver veel meer de *Engelsche* dan zijne moedertaal heeft beoefend; want men moet zijne volzinnen bijna door middel van het *Engelsch* trachten te raden. Doch dit gelukt niet altijd, b. v. bl. 44: „ Het kwam alleen daarop aan, om het leenroerige gedeelte tot ontwijfelbare zekerheid te brengen, waardoor de vruchten, dat is, zoodanige vruchten, die in het regt van den Souverein geheven werden, en die, hetzij tot wederopzeggens toe, of levenslang, aan den leenman overgedragen waren: dat bezit moest in het belang van den landbouwer zoo wel, als in dat van de *Engelsche* magt afgescheiden worden, die geenszins gehouden was aan de inlandsche hoofden een bezit toe te staan, hetwelk zij onder hunne Vorsten zich niet durfden aan te matigen, en ook niet zouden genoten hebben." Wie verstaat bij mogelijkheid dezen zin? Andere plaatsen, zonder zoo geheel onverstaanbaar te zijn, hebben echter iets stuitends. Bl. 59: Elders kan geene langdurige bebouwing, al daalde het van voorouders af, in staat zijn, om het behoud te verzekeren." Bl. 77: „ Zoo verre is het bestaan en de uitwerkselen der staatkundige slavernij overwogen. Het toeëigenen van de voortbrengselen door de Souvereine magt is gebleken het eenigste doel van *hetzelve* te zijn, maar dit doel is zoodanig doorweven met het onderwerp van dit vertoog, dat het telkens weder te voorschijn komt, en wel meer bijzonder bij de maatregelen der *Indische* Regering, die aan dit stelsel aangehecht geworden zijn; zoo dat het niet kon voorgekomen worden, dezelfde voorwerpen, of eens te herhalen, of aan een voorkomend bewijs te verbinden." Zie ook (want onze aanhalingen zouden den Lezer verdrieten) bl. 73, bl. 81, (*Dit beginsel*

brengt aan de wegscheiding en daagt het onderzoek uit, enz.) bl. 105, bl. 125, bl. 130, enz. Overal ontmoet men niet alleen de *Engelsche* woordvoeging, maar ook het *Engelsche* taaleigen, de plaatsing van *het* (*it*), voor *haar*, enz. Zulks vindt men niet hier of daar, maar het geheele boek door, welks waarde daardoor aanmerkelijk verminderd wordt. Men zie, daarentegen, bij DE WILDE de fraaije beschrijving van den *Donderberg* (bl. 3—6), den berg *Tankoeban-Prahoe* (bl. 6—14), den berg *Bede* (bl. 19—25) en het *Zwavelmeer* (bl. 114—122), die ons oordeel over dit werk zullen regtvaardigen.

Disputatio Historico-Juridica inauguralis *de Nobilibus ac Urbium delegatis, sub Comitum Hollandiae regimine Ordines constituentibus*, quam &c, publico ac solemni examini submittit J. I. VAN REES, *Roterodamensis*. Traj. ad Rhen. ex officina *van Paddenburg et Soc.* 1829. 8vo. pp. 224.

Ten einde den opstand tegen PHILIPS DEN II en zijne opvolgers te wettigen, grepen onze Noord-Nederlandsche Geschiedschrijvers alle redenen aan, welke zij slechts met eenigen schijn wisten bij te brengen. Zelfs dwaalden zij nu en dan onwillekeurig; want uit den aard der zaak waren zij partijdig, zoo dikwijls het er op aan kwam te onderzoeken, of de Nederlandsche gewesten altijd onafhankelijk waren geweest van vreemde volken, en welk eene magt de inlandsche Vorsten wettig hebben bezeten. HUGO DE GROOT en BIJNKERSHOEK werden zelfs door hunnen vaderlandschen ijver weggesleept. De eerste heeft dit in lateren tijd erkend. Hij zegt in zijne *Brieven*, No. 636, bl. 947: *Quae autem ex antiquitate Reipublicae Batavicae objiciuntur, ea nolo tueri omnia.* EXCESSI ENIM MODUM STUDIO IN EAM REMPUBLICAM IN QUA VERSABAR, *et multa talia aetas in nobis decoquit.* Geen wonder, dat WAGENAAR, wien de regtskennis ontbrak, welke een Geschiedschrijver noodig heeft, op het gezag van zoo vele beroemde mannen, waaronder een DE GROOT en BIJNKERSHOEK, van de waarheid afdwaalde. Wij leven thans in een' tijd, waarin het ons volmaakt onverschillig is, waarin het gezag der Graven, waarin dat der Staten van den Lande van ouds hebbe bestaan. De wederkeerige regten en pligten van Vorst en onderdaan worden tegenwoordig door eene Grondwet geregeld, en alle vo-

tige handvesten en gewoonten zijn afgeschaft. Thans kan men derhalve met kalmte en onpartijdigheid onderzoeken, en de bekwame Schrijver dezer Twistrede vond zich genoopt eens opzettelijk na te vorschen, waarin de magt der Staten van Holland onder de Graven bestaan had. Recensent geeft den hoogsten lof aan de wijze, waarop de Heer VAN HEES die moeijelijke taak volvoerd heeft, en vereenigt zich gaarne met de slotsommen van deszelfs onderzoek. Het blijkt dan onder anderen, dat Holland een leen was van het Duitsche Rijk, en de Graven van Holland leenmannen des Keizers waren; dat die Graven eerst in de veertiende eeuw de Souvereiniteit met volle regt hebben uitgeoefend, behoudens echter de hulde, voor het leen aan het Rijk verschuldigd; dat de Graven van Holland wijders niet door vrije verkiezing des volks, maar alleen door erfregt ten zetel stegen; dat zij alleen uit eigene beweging over het maken der wetten zoo dikwijls met de Edelen en Steden raadpleegden, doch ongehouden waren dien raad te volgen, en alzoo de wetgevende magt (die, naar het gevoelen van Recensent, de oppermagt is) onverdeeld bezaten; dat ook de Graven alleen het regt hadden van vrede en oorlog, en dat van den muntslag. Wijders, dat de Kruistogten de Steden in de gelegenheid stelden zich zekere vrijheid te verschaffen; dat de Graven, uit staatkunde, de Steden begunstigden, om een tegenwigt te hebben tegen de magt en den overmoed der talrijke Edelen; dat de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten, wat de geheime drijfveren der partijen betreft, een strijd waren van den Adel tegen de magt der opkomende Steden; terwijl ook meest alle Edelen Hoeksch, en meest alle Steden Kabeljaauwsch waren. Natuurlijk! Eene Gravin behoefde den steun der Edelen, en koos zich uit dat ligchaam hare begunstigde Staatsdienaars. Een Graaf zocht veeleer de Edelen onder bedwang te houden, en de Steden aan zich te verbinden. De regeringswijze der Steden was oorspronkelijk *Democratisch*; doch de oprigting der Gilden, met de gevolgen daarvan, maakten dat bestuur langzamerhand *Aristocratisch*, eindelijk zelfs *Oligarchisch*. De Graven konden dus in alles oorspronkelijk naar welgevallen handelen, één punt slechts uitgenomen. Het vloeide voort uit de beginselen van het Leenregt, dat ieder vrij man meester was van zijne bezittingen en inkomsten. De Graaf zelf had zeer veel vaste goederen; doch van tijd tot tijd schonk hij daarvan weg aan Edelen,

die hij daardoor tot zijne Leenmannen maakte, of aan vrije lieden, welke hij tot den rang der Edelen verheffen wilde. Alzoo verarmden de Graven, terwijl hunne hofhouding kostbaarder werd. Dikwijls voerden zij oorlog, en hadden dan geld noodig. Belastingen konden zij niet opleggen; zij deden derhalve *beden* aan de Edelen, en toen de Steden rijk werden, ook aan de Steden. Om dat gemakkelijk te kunnen doen, werd het Collegie der Staten opgerigt. De benaming *Staten* is van Franschen oorsprong, en onder de Graven uit het Huis van Bourgondië ingevoerd. Ieder Edelman en elke stemmende Stad konde slechts over zijn of haar eigen geld beschikken. Veelal bedong men zekere vrijheden bij het toestaan van geldsommen. Alzoo werd de magt der Graven van onbepaald, gelijk zij eertijds was, meer en meer beperkt; maar alle gezag en alle regt, door den Graaf nog niet afgestaan, bleef hem toebehooren: want bij hem bleef de *volheid der magt*. De Staten hadden de magt niet, om bijeen te komen, zonder door den Graaf te zijn opgeroepen, en deze was daartoe niet verpligt. Hij had hen niet noodig, dan wanneer hij geldgebrek had. Het Privilegie van MARGARETHA VAN BEIJEREN van 1346, als door haren opvolger WILLEM V niet bezworen, verviel met haren dood. Dat van JAN VAN BEIJEREN, in 1408 aan Dordrecht geschonken, was nietig, niet alleen omdat JACOBA de wettige Gravin was, hetgeen Recensent echter twijfelachtig voorkomt; maar inzonderheid omdat het door JAN VAN BEIJEREN, door den Keizer, als Leenheer, tot Graaf benoemd, slechts gegeven was onder voorwaarde van inhuldiging door de Steden, welke inhuldiging nimmer geschied is. Het Privilegie van MARIA VAN BOURGONDIË was haar afgedwongen in een' tijd, toen zij te Gent niet veel beter dan gevangen was; toen de burgers aldaar twee harer Staatsdienaren de doodstraf deden ondergaan, terwijl de Vorstin vruchteloos met tranen om genade voor hen bad; toen de Hoekschen en Kabeljaauwschen, schoon tegen elkander verbitterd, voor een' tijd zich tegen de Gravin hadden vereenigd; toen de Franschen, reeds meester van Bourgondië, in de Nederlanden dreigden door te dringen, en toen de schatkist ledig was. Dit Privilegie is dan ook door PHILIPS DEN SCHOONEN, onder uitdrukkelijke toestemming der Staten, *vernietigd*. Welligt zou men zich verwonderen, dat in Holland de Geestelijkheid in de vergadering der Sta-

ten geene vertegenwoordigers zond. Doch Holland was aan het geestelijk gezag der Bisschoppen van Utrecht onderworpen. De Graven vroegen daarom alleen de Edelen en de Steden om onderstand, en dus zonden dezen slechts afgevaardigden in de Statenvergadering. *Beden* te doen, was *magt erkennen* en *verpligting maken*. De Graven wilden niets verzoeken aan lieden, die onder den invloed stonden van een' uitheemschen Vorst, en dit was toen ter tijd de Bisschop van Utrecht. De Edelen en de Steden hadden in de hoofdzaak één belang met den Graaf, dat des Vaderlands; de Geestelijken stelden het belang van den Bisschop, Heer van Utrecht en natuurlijken vijand van Holland, op den voorgrond. De Graven hadden dus daarin wel gelijk!

Tegen de eerste der achterstaande *Quaestiones* zou Recensent wel eens hebben willen *opponeren*. Dat het Parlement van Engeland aandeel heeft in het uitvoerend bewind, maakt het daarom niet tot bezitter der oppermagt. Want de uitvoerende magt is, even als de regterlijke, en nog meer dan deze, slechts de dienaresse der wetgevende of oppermagt. De Koning van Grootbrittanje oefent de wetgevende magt uit met het Parlement te zamen. Dus is in Grootbrittanje, even als in alle grondwettige alleenheersching, de oppermagt bij den Koning en de vertegenwoordigers te zamen.

Sommige drukfouten zijn aangewezen, andere, gelijk *hus usque* voor *huc usque*, en *instat* voor *instar*, niet; men kan echter zien, dat dit drukfouten zijn: maar *systhema* voor *systema*, dat zoo dikwijls voorkomt, is geene drukfout, en toch is het verkeerd, gelijk de Schrijver zelf wel weet.

Met dankerkentenis aan den Heer VAN HEES voor al het belangrijke en ware, dat hij heeft medegedeeld, besluiten wij deze onze aanprijzende beoordeeling.

FREDERIK DE GROOTE, *zijne Familie, zijne Vrienden en zijn Hof. Herinneringen uit mijn twintigjarig verblijf te Berlijn. Door* DIEUDONNÉ THIÉBAULT, *voormaals Hoogleeraar aan de Ridder-Akademie te Berlijn. Uitgegeven door zijnen Zoon, den Baron* F. THIÉBAULT, *Luitenant-Generaal in Franschen dienst. II Deelen. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. *In gr. 8vo. Te zamen 652 bl. f* 5 - 40.

Als groot man behoort gewis de beroemde Koning van

Prinsen door de Geschiedenis altijd behandeld te worden. Zijne dappere daden, zijne geslepene staatkunde plaatsen hem buiten kijf onder de zelfregerende en handelende Koningen, die naam en schepter voeren, maar ook iets uitvoeren. De Geschiedenis heeft hem als zoodanig genoeg bekend gemaakt. Als Dichter en Wijsgeer wordt hij door haar geroemd; maar hier heeft kroon en schepter den dichterlijken Wijsgeer eenige trappen hooger gezet, dan anders zou hebben plaats gehad. Zijn vernuft in luimige of bijtende scherts is genoeg bekend gemaakt door de onderscheidene Anekdoten, welke van hem zijn in het licht gegeven. De Geschiedenis heeft dus den *Koning* doen kennen, maar minder den *mensch*, die in dien Koning stak. Het huiselijk leven van FREDERIK werd wel niet geheel voorbijgezien, maar meer als middel om den Koning of zijn vernuft te doen uitkomen. Een boek als het onderhavige, hetwelk als hoofdzaak allerlei betrekkingen van FREDERIK mededeelt, is voor de geschiedenis van dien beroemden man onontbeerlijk. Wij plaatsen dus dit werk onder de belangrijkste vertaalde schriften, die onder ons sedert eenigen tijd zijn in het licht gegeven. De Heer D. THIÉBAULT stond met het Hof in naauwe betrekking, om alles goed te weten. Hij zag en hoorde hetgeen hij mededeelt. Prijst hij den Koning; hij prijst niet, omdat hij door groote gunstbewijzen prijzen moest. Verhaalt hij iets, dat men van den grooten FREDERIK niet alzoo zou verwachten; hij verhaalt aldus niet, omdat eenige ondervondene ongenade zijne pen heeft gescherpt. 's Mans betrekkingen waren van dien aard, dat hij, wat hij vermeldt, zeer goed kon weten, en dat er geene redenen waren, om iets anders te zeggen, dan hetgeen hij zag en hoorde, en zoo als hij dit met eigene ooren en oogen waarnam. Ook de uitgever F. THIÉBAULT is bewijs voor de onpartijdigheid van het werk, dat voor het overige zichzelf als getrouw en waar aanbeveelt, zoo als ieder bij inzage gemakkelijk zal ontdekken.

Wij leven in den tijd van *Gedenkschriften* van en over mannen van naam. Die Gedenkschriften, hoe gretig ook gezocht, hebben niet alle het noodige vereischte van getrouw en naar waarheid de dingen te behandelen. Daarom doen wij dit ten opzigte van dit werk meer kenbaar worden, opdat niet dit werk gelijk gesteld worde met die duizend en één Gedenkschriften, die voor eenige dagen of weken misschien eenig, maar in het vervolg bijna geen nut aanbren-

gen. Dit boek zal den Geschiedvorscher FREDERIK somtijds van zulk eene zijde leeren kennen, als hem de Geschiedenis tot dusverre nog niet heeft voorgesteld. Dit is ten opzigte van FREDERIK van zeer veel belang.

Het spreekt van zelf, dat wij geene doorloopende beoordeeling van dit werk kunnen geven. Ons Tijdschrift is voor groote uitvoerigheid weinig geschikt, en de aard van dit werk duldt geene beknoptheid.

De uitvoering van dit werk zoo wel, als de gehalte dezer vertaling, is, zoo als men die van STEENBERGEN VAN GOOR, of als vertaler of als uitgever, verwacht, en gewoon is te ontvangen.

Beknopte Geschiedkundige Beschrijving der Stad Woerden, door OLIVIER GROENEYK. *Te Zierikzee, bij* J. van de Velde Olivier. 1829. *In kl.* 8*vo. VIII en* 96 *bl. f* 1 - :

Het leveren eener goede plaatselijke Geschiedenis of Beschrijving eener Stad is geene zoo gemakkelijke taak als men oppervlakkig wel denken zoude. Het is toch niet genoeg, dat de inwoners van andere plaatsen er het een en ander uit leeren, 't welk zij te voren niet wisten; maar de ingezetenen der stad zelve moeten er ten minste al het belangrijke in vinden, 't geen omtrent dezelve uit de Geschiedenis bekend is, en daarbij nog het een en ander, 't welk niet zoo algemeen bekend was. En dit laatste is dan juist hetgene, waardoor een zoodanig geschrift voor de inwoners der stad belangrijk wordt.

Wanneer wij aan deze stelling het aangekondigde werkje toetsen, kan het oordeel niet gunstig uitvallen. Wat vooreerst het geschiedkundig gedeelte betreft: hetgeen in de voorrede niet gemeld wordt, maar waarvan zich ieder kan overtuigen, is, dat het artikel WOERDEN in KOK's *Vaderlandsch Woordenboek* (XXXIIIste Deel, bl. 24—43) ten grondslag daarvan ligt. Dit artikel, hoezeer gedeeltelijk ontleend uit het VIIIste Deel van den *Tegenwoordigen Staat*, is echter blijkbaar met zorg en kennis van zaken bewerkt. De Heer GROENEYK heeft dus wèl gedaan met deze bouwstof niet te veronachtzamen; maar, naar ons inzien, had hij dezelve niet bijna geheel moeten afschrijven, zonder ten minste met een enkel woord zijne bron aan te halen. Men vergelijke eens bl. 11—40 en 50—52 met KOK, t. a. pl. bl. 25—40. Nu blijft

de vraag overig, wat de Schrijver er heeft bijgevoegd. Wanneer wij nu beweren, dat dit hoofdzakelijk nederkomt op hetgeen ſedert 1787 tot op onzen tijd te *Woanden* is voorgevallen, gelooven wij, noch den Schrijver noch zijn werk te hebben te kort gedaan. De verdere bijvoegſels zijn gering en waarlijk van weinig belang.

Er viel ten aanzien der vroegſte tijden iets meer van *Woerden* mede te deelen. Hetgeen in eene Geſchiedkundige Plaatsbeſchrijving vooral vereischt wordt, is, dat men naauwkeurig de vroegſte vermelding der plaats opgeve. Ten dezen zegt de Schrijver (bl. 10): dat, volgens eenen ouden Schrijver, het Slot te *Woerden* in 1160 geſticht is, en dat men de Heeren van *Woerden* reeds in 1165 genoemd vindt. Dit is zoo: maar ALTING haalt, in zijne *Notitia Germ. Infer.* op het woord *Woerden*, Diploma's aan van 1131, 1165 en vervolgens, waarin Heeren van *Woerden* voorkomen. Het is waar, dit Charter van 1131 is ook door ons vergeefs gezocht; maar, daar ALTING er toch uitdrukkelijk dat van 1165 bijvoegt, is hier moeijelijk aan eene drukfeil te denken. Het ware niet onbelangrijk geweest, zoo de Heer GROENEYK dit punt opgehelderd had, al ware de uitkomst *negatief* geweest. — Ook verwonderde het ons, hier niets te vinden van de vier Heeren van *Woerden*, allen HERMAN genaamd, van welke de laatſte zulk een gewigtig aandeel gehad heeft in den moord van Graaf FLORIS DEN V. Deze geſchiedenis had hier beknoptelijk behooren vermeld te worden.

Op bl. 1 leest men: *Woerden is van eene oude ſtichting en heeft veel vroeger aanwezen gehad dan het Kasteel.* Deze opgave is ſtellig: maar op bl. 11 daarentegen vindt men: *Het is zeer onzeker of men het ſtichten der Stad vroeger dan van het Kasteel moet nemen: de oudſte verhalen echter ſchijnen het laatſte aan te nemen.* De Schrijver zal ons wel willen toeſtemmen, dat deze beide plaatſen lijnregt met elkander ſtrijdig zijn.

Met meer zorg is het beſchrijvende gedeelte van dit werk bearbeid. Wij hebben hieromtrent geene aanmerkingen. Alleen zijn zulke opgaven van Weeshuizen, Gemeenelandshuizen enz. uit haren aard droog, aan den inwoner bekend, en voor vreemdelingen min belangrijk. Zij willen daarom wel afgewisſeld zijn met meer algemeen belangrijke opmerkingen, korte oudheidkundige uitſtappen of dergelijke, gelijk dit in andere Stedebeſchrijvingen met vrucht gedaan is.

Eéne misstorende drukfeil willen wij ten slotte aanwijzen. Op bl. 89 vindt men: BERN. COSTERUS *verdedigde de lasteringen door* BASNAGE *ter neder gesteld*; lees: *wederlegde*.

Letterkundig Overzigt en Proeven van de Nederlandsche Volkszangen sedert de XVde Eeuw. Door Mr. J. C. W. LE JEUNE. *Te 's Gravenhage, bij* J. Immerzeel, Jun. *In gr. 8vo.* 317 *Bl. f* 3-:

Alles heeft zijn tijd, en de menschelijke geest veel van een muzijkinstrument; wordt een toon aangegeven, men hoort hem hier en elders spoedig beantwoorden. Zoo zijn, onder anderen, de *volkszangen* thans aan de orde; nog onlangs bekroonde de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen twee zangers, die nieuwe stukken tot dit einde geleverd hebben, en zie hier den bundel boven genoemd, welke ons de oude, Nederlandsche doet kennen. De schrijver stelt zijn oogmerk, in het voorberigt, met deze woorden voor: „Op tweeërlei „wijze kan men eene bloemlezing bijeenbrengen. De eene „is, van, uit het goede, het een en ander, doch niet al „het beste, te kiezen, enz. De andere wijze is, al het „bruikbare, naar het oogmerk van den bloemlezer, bijeen „te dragen, enz. Ik heb mij de eerste wijze van behande„ling voorgenomen, en mij daarbij twee oogmerken voor„gesteld; namelijk: de, uit het oogpunt der letterkunde, „belangrijkste volkszangen, in vele kleine, thans zelden „meer voorkomende verzamelingen, in blaauwboekjes en „vliegende blaadjes, verspreid, van een meer en meer toe„nemend verdwijnen te redden, en, ten tweede, onze „dichters van hooger of lager rang, die er vervaardigden „en wier werken nog genoeg voorhanden zijn, aan te wij„zen, ten einde hen in dat licht te doen beschouwen, en „de bronnen voor ruimer voorraad te openen."

Hierop treedt de schrijver tot zijnen arbeid, in den vorm eens briefs aan eenen vriend, waarin hij over onze mindere vordering in de zangkunst en de oorzaken daarvan spreekt, die hij voor geen gering deel in onze gebrekkige kerkmuzijk meent te vinden. Dit echter kan slechts de noordelijke provinciën raken, en wordt ook maar in het voorbijgaan gemeld. Had de schrijver ten oogmerk gehad breeder uit te weiden,

gewis ware dan van de vroege, uitstekende bekwaamheid der Belgen, welke inzonderheid in eene bekroonde prijsverhandeling bij het Koninklijk Instituut zoo doorslaand moeten blijken, wel met een woord gewaagd.

Na vervolgens over de soort, vooral den inhoud, der gezangen gesproken te hebben, welke ieder tijdperk en trap van beschaving opleverden, en gezegd te hebben, dat de volksverhalen, romances en balladen bij ons zeldzaam, de minnezangen daarentegen, als ook bruilofts- en tafelzangen, veelvuldig zijn, en desgelijks de ernstige en vaderlandsche niet vergeten, belooft hij wel niet schroomvallig de tijdsorde in acht te zullen (noch te kunnen) nemen, maar echter, in het algemeen, van de oudste af tot onzen tijd voort te gaan, en filozofeert (dat is, *keuvelt*, gelijk hij zegt) intusschen over oorzaak of gesteldheid van een en ander. „Gij zult „wel indachtig zijn," waarschuwt hij voorts zijnen vriend, „bijzonder met betrekking tot de oudste (stukken), dat „het vloeijend lezen grootelijks van het metrum afhangt, „hetwelk dikwijls onregelmatig is, en waarin gij u meer „door uw gehoor en oordeel dan door den klemtoon zult laten leiden, die niet altijd zuiver geplaatst is." Inderdaad, deze waarschuwing, zoo zij gelden mag, is niet nutteloos. En nu geeft de schrijver eene korte letterkundige geschiedenis van het *Lied van Graaf Floris*, vermeldt dat *van den Gouverneur van Zeeland*, spreekt uitvoeriger over *Het daget uit den Oosten*; waarbij, zegt hij, bijster afsteken de *Referijnen in 't Wijs*, *Amoreus*, *Sot*. Volgen MATTHYS DE CASTELEYN, later SPIEGHEL en VAN MANDER, COORNHERT, KAMPHUYZEN, HOOFT, CATS enz. enz., inzonderheid vele werkjes, meest verzamelingen, van onbekenden, zoo wel als afzonderlijke, heele en halve liedjes; van welke alle LE JEUNE het zijne zegt, het nu en dan met een voorbeeld stavende, om daarna den meesten hoop der verzameling achter elkander te laten volgen.

Het komt ons voor, dat deze arbeid niet onverdienstelijk mag heeten. Wij vonden in de verzameling, ja, veel gebrekkigs, maar ook veel schoons, bekends en onbekends, maar, wat ons niet het minste belang inboezemde, ook half bekends; zoo als: *Daar ging een Patertje langs de kant; hei, 't was in de Mei! Over ettelijke jaren, toen grandpeer was een klein kind. Geliefjes, die u in den echt door liefde zamenbindt. Diogenes de wijze die woonde in een vat. Het lieve schofttuur staat, te regt de wensch van d'ambachtsman,*

enz. Hoedaniger bewaring mede tot het oogmerk van het boek behoort, en van welke wij niet twijfelen, of er zijn nog meer op te delven, die te dezer gelegenheid ligt zullen voor den dag komen, en voor wier plaatsing wij gaarne ons Mengelwerk aanbieden. Zoo herinneren wij ons nog een' deun uit onze kindschheid: *Den, den kwam van Brugge, met zijn knapzak op zijn rugge* enz., dat uit de oude volksoorlogen tusschen zuidelijke en noordelijke Nederlanders afkomstig schijnt, wier eersten tot heden toe, in elken naamval, van *den* gewoon zijn te spreken, waarvoor bij de laatsten *de* gemeenzaam is.

Vreesden wij niet te breed te worden, wij schreven een aantal, ten deele ook van het rare uit, dat daarom, wat de kunst betreft, op verre na niet altijd naar is, zoo als: *De Soudans Dochter.*

Eenigzins vreemd keken wij op, ook *De Conscrit* hier te vinden, uit een los blaadje van het jaar 1808. Immers, wij herinneren ons niet, iets anders van zoo late dagteekening gevonden te hebben. En als een bewijs, hoe onze poëzij gevorderd is, zal het wel niemand willen laten gelden.

Ook twee of drie stukjes in de Friesche landtaal worden hier aangetroffen. Doch, schoon wij vrij wel in de gelegenheid zijn geweest deze sprake te verstaan, is de spelling derzelve in onderscheidene stukken zoo onbepaald, en dikwijls, naar het ons voorkomt, oneigenaardig, dat wij veelal meest naar den zin moeten raden. Wil men deze antiquiteit nog eenigzins als schrijftaal doen gelden, dan diende het Friesche Genootschap b. v. die spelling vooraf wel wat vaster te bepalen.

Met meer eigenlijke, scherpe beoordeeling kunnen wij ons niet inlaten. Of het werk volledig genoeg zij, of de keuze immer gelukkig was, de oordeelvelling juist, het berigt naar waarheid, vordert, om wederom nier oppervlakkig en partijdig te zijn, uitvoerige nasporingen. Voor een gemengd en uitgebreid publiek schrijvende, maken wij geene zwarigheid, hetzelve, als eene onderhoudende en leerzame lectuur, aan te prijzen; terwijl wij, voor ons, den schrijver voor het medegedeelde onzen dank betuigen.

Merkwaardigheden uit den onderwijskundigen levensloop van Thomas Hoogvlugt van Diependaal, thans Onderwijzer, Organist en Landmeter te O., beschreven door P. MEESTERS, *Hoofdonderwijzer bij de Nederlandsche en Fransche Stads-school te Sluis in Vlaanderen. Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1829. *In gr. 8vo. VIII en 166 bl. f* 1 - 80.

Er is eene komeet aan den horizon der pedagogische wereld verschenen. Onder de onderwijskundige boeken, welke men thans, in allerlei uniform, van de pers ziet komen, maar die toch alle min of meer ernst ademen, zoo als de zaak ook als van zelve vordert, verschijnt er een, geschreven in een' luimigen trant. De Heer P. MEESTERS, van wien de *Arnhemsche Courant* vroeger een' zoo goeden dunk had, doch het nu in haar oog verpeuterd schijnt te hebben, zendt zijn' *Thomas Hoogvlugt* in de wereld. In de voorrede, of hetgeen daarvoor dienen moet, geeft hij, volgens gebruik, de reden op, waarom hij het werk schreef: hij wil, namelijk, CERVANTES volgen, die, om den dwazen riddergeest te blusschen, zijnen *Don Quichot* schreef. Dat was in dien tijd noodig, en zoo meent dan de Heer MEESTERS, dat het ook thans noodig is, de onderwijzers uit gelijke pan een smeer te geven. *Vous leur faites bien de l'honneur, Monsieur* MEESTERS! doch wij twijfelen er sterk aan, of zij zich voor den volgenden keer wel gerecommandeerd zullen houden.

Doch zou de Schrijver, behoudens allen eerbied, welken wij voor 's mans kunde en bedrevenheid in het vak hebben, (immers wij troffen zijn Ed. aan onder de Opvoedkundigen, de Geschiedkundigen, de Wiskunstenaars, de Toonkunstenaars, en de Hemel weet onder welke kundigen en kunstenaars nog al meer!) zou, zeggen wij, de Schrijver zich wel in een wezenlijk standpunt geplaatst hebben, en zich niet maar eenen kwast hebben verbeeld, hoedanig een er zou kunnen bestaan, zonder dat hij evenwel wezenlijk bestaat? Immers is het niet moeijelijk, zich, bij voorbeeld, eenen kleermaker te verbeelden, die, in plaats van lappen achter te houden, er lappen bijdoet, en daarover te schrijven; doch, bestaat er zoo iemand? Wij willen het boek dan wel aannemen als eene proef van de luimigheid des Heeren MEES-

TERS; maar wij meenen, dat hij dan ook wel eenen anderen held had kunnen kiezen, dan juist eenen Onderwijzer, wiens stand het noodig is te verachtbaren; terwijl de Schrijver (wij moeten het maar ronduit verklaren) zich tot het tegendeel bevlijtigt. Was de Heer MEESTERS een Predikant, wien het Schoolopzienersambt ontloopen is, en die dus niets meer te zeggen heeft over hen, die eertijds in den staat van geestelijke dienstbaarheid verkeerden, wij zouden kunnen denken, dat de afgunst hier werkte: doch de Schrijver is zelf Onderwijzer, en nog wel van den eersten rang; zoodat het hem, in het beoefenen van het vak, niet zoodanig moet tegengeloopen zijn, dat zulks eenige gemelijkheid konde veroorzaken. Het komt ons dan voor, dat, als de Heer MEESTERS verkiest grappig te wezen, het hem weinig verschelen kan, wien hij beet neemt, en zich, mitsdien, eene vrijheid veroorlooft, die wel eens zeer kwade gevolgen zoude kunnen hebben. — Tot zoo ver over het doel des werks.

Thomas Hoogvlugt (opdat wij nu ook eene beknopte schets van hetzelve geven) is reeds als jongeling vrij wel bedreven in de theorie van eenige wetenschappen, en verkrijgt den derden onderwijzersrang. Nu koestert hij hooge denkbeelden van zichzelven. Hij meent zeker eens de roem van zijne landgenooten te worden. Ongelukkig verwaarloost hij bij zijne theorie de praktijk, propt zijne hersens zoo vol als hij maar immer kan, en haspelt alles door elkander. Zoo gaat hij, gedost in een door hem voor kwade schuld overgenomen geestelijk gewaad, op reis, om te solliciteren naar eene openstaande onderwijzersplaats. Zijn volslagen gemis van wereld- en menschenkennis en de hooge dunk, dien hij van zichzelven heeft, berokkenen hem vele belagchelijke ontmoetingen onder weg, en doen ook het oogmerk van zijne reis mislukken. Naderhand geraakt hij echter als Secondant geplaatst in eene stad. Maar door naar roem en toejuiching te jagen, met verwaarloozing van hetgeen eigenlijk tot zijn vak behoort, berokkent hij zich menige bespotting, en ten laatste het verlies van zijnen post. Eindelijk, aangesteld als Stads-onderwijzer te G, gaat het hem, zoo als, na al het voorafgegane, te wachten was. Zonder genoegzaam in aanmerking te nemen, voor welk eenen trap van verlichting de menschen in zijne woonplaats vatbaar waren, door het noodeloos pralen met zijne kundigheden, door eenen ijver zonder verstand tegen de bestaande vooroordeelen en gebreken,

veroorzaakt hij zich den haat en de wangunst van sommigen, en verliest het vertrouwen der ouders en het ontzag van zijne leerlingen. Ten gevolge van het volslagen verloop van zijne school en kwellingen van allerlei aard, stort *Hoogvlugt* ten laatste, van verdriet overstelpt, in eene zware krankheid, en verlaat na zijne herstelling zijne standplaats. Door de duurgekochte ondervinding en den raad van zijne vrienden tot andere gedachten gekomen, staakt hij voor eenen tijd die studiën, welke niet onmiddellijk tot het lager onderwijs behooren, en gaat bij een goed Onderwijzer wonen, om zich in het werkdadige van het onderwijs te oefenen. Na diens dood wordt hij daar als vaste Onderwijzer aangesteld; en daar hij nu hetgeen in zijn vak hoofdzaak is ook bovenal beoefent, en de menschen niet meer tegen zich inneemt door zijne verwaandheid, wordt hij ten laatste een nuttig en geacht Onderwijzer.

Wat nu de uitwerking betreft, het eerste gedeelte is te zeer ineengedrongen maar gelang der volgende gedeelten. Op de reis naar het eerste examen gebeurde er verschrikkelijk veel; en, daar de Heer MEESTERS het toch maar voor het denken had, had zijn Ed. dit wel wat beter kunnen verdeelen. Ook springt hij al aardig van den Franschen in den Nederlandschen tijd over, ten zij den Schrijver de benaming *Maire* en *Gendarme* uit den eerstgemelden tijd tot ver in den tweeden is blijven aankleven; doch, wie kan ook aan alles denken!

Een weinig meer achting voor de wetten der eerbaarheid ware ons niet ongevallig geweest. Ook had men de abuizen, bij Godsdienstplegtigheden begaan, wel achterwege kunnen laten. Er is buitendien stof genoeg. Had de Schrijver de moeite genomen, het vruchtbaar hoofd slechts een paar keeren te wrijven, er zou wel iets anders voor den dag gekomen zijn: wij lagchen liefst met iets, dat niemands gevoel kwetst.

In weerwil van dat alles treffen wij evenwel hier en daar opvoedkundige aanmerkingen aan, die wel ter snede zijn. Zeker Tijdschrift heeft reeds eene periode uit *Thomas Hoogvlugt* gekopieerd, letterlijk gekopieerd; doch wij willen vooralsnog niemand noemen, maar liefst waarschuwen, dat wij zouden kunnen noemen.

De overgang van het eene uiterste tot het andere, met betrekking tot de denkwijze van *Thomas*, kwam ons wat snel

voor: de doorgestane ziekte moet al zonderling op 's mans organismus gewerkt hebben.

In eene eeuw, waarin elk zoo veel te zeggen heeft over de besturen, heeft de Heer MEESTERS het al aardig weten te ontwijken, om de Schoolopzieners niet aan te randen. Hij had gerust het werk aan zijnen Schoolopziener kunnen opdragen; want deze Heeren figureren in den levensloop van *Thomas* even als zoo vele baken in zee. Men kan toch met regt zeggen, dat, de Heer MEESTERS van de menschen maakt alwat hij maar wil.

Of *verontheiliging* niet een minder verkieslijk provincialismus is, in plaats van *ontheiliging*, geven wij den Schrijver in bedenking. Zoo ook op bladz. 63 lezen wij: „ Dikwijls „ poogde ik zedelijke beginsels op te wekken; doch *liet zulks* „ *niet na*, dat, na den afloop der Verhandeling," enz. waarvoor wij zouden plaatsen: doch *belette* of *verhinderde* zulks niet, enz. Anders zijn stijl en taal over het geheel zoo, als men die van eenen Hoofdonderwijzer mag verwachten. En waarachtige luim en geest zal wel niemand den man betwisten.

Het werk is niet zoo kostbaar, of ons publiek kan zich hetzelve aanschaffen, ook zonder dat wij een uittreksel tot proeve geven; waartoe wij ook moeijelijk iets uit het doorloopend geheel kunnen afzonderen. Mogten de *kwasten* in iederen stand zich door het hier voorgestelde voorbeeld laten te regt wijzen, en alzoo des Schrijvers doel bereikt worden, om namelijk niet alleen te vermaken, maar ook nuttig te zijn!

Kronijken van de Kanoniksspoort. Door Sir WALTER SCOTT. *Uit het Engelsch. II Deelen. Te Amsterdam, bij* de Gebr. Diederichs. *In gr.* 8*vo. Te zamen XXIV en* 604 *bl.* *f* 5 - 80.

St. Valentijnsdag, of het schoone Meisje van Perth. Door Sir WALTER SCOTT. *Uit het Engelsch. II Deelen. Te Amsterdam, bij* de Gebr. Diederichs. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 824 *bl.* *f* 7 - 20.

In de inleiding tot de *Kronijken van de Kanoniksspoort* maakt WALTER SCOTT, die tot nog toe er nooit openlijk voor uit gekomen was, dat hij de schrijver was der werken, die op zijnen naam gingen, zich als zoodanig nu eindelijk be-

kend. Offchoon dit zoogenaamd geheim reeds voorlang geen geheim meer was, deelt de schrijver op zijne hem eigene wijze dit berigt mede, en voegt bij hetzelve eene soort van verslag, betreffende de aanleiding tot en den oorsprong van zijne vroegere werken, hetwelk wij niet twijfelen of zal met genoegen gelezen worden. Offchoon dus de stellige openbaarmaking van des schrijvers naam plaats had bij de uitgave van dit werk, schijnt hetzelve reeds vervaardigd te zijn vóór dat hij het plan had, om aan dit incognito een einde te maken. Verscheidene hoofdstukken, die den eigenlijken bundel van verhalen, uit welke het werk bestaat, voorafgaan, worden gebezigd, om den lezer bekend te maken met CHRYSTAL CROFTANGRY, den bewoner van dat gedeelte van *Edinburg*, hetwelk de *Kanonikspoort* genaamd wordt; den verdichten persoon, achter wien de wezenlijke schrijver zich nog verbergt. Voorts bestaat de inhoud van het eerste deel uit twee verhalen: *De Hooglandsche Weduwe*, en: *De twee Ossendrijvers*. Met levendige kleuren schildert de schrijver hier de *Hooglandsche Schotten*, gelijk zij, afgezonderd van de overige bewoners van *Brittanje*, nog, voor een groot gedeelte, hun oorspronkelijk karakter en ruwe zeden en leefwijze behouden hebben. — Van grooteren omvang is het verhaal, hetwelk den inhoud uitmaakt van het tweede deel, genaamd: *De Dochter van den Chirurgijn*. Het tooneel, waarop deze geschiedenis voorvalt, is, voor een gedeelte, *Schotland*, en voor een ander gedeelte het *Engelsche Oostindië* in den tijd van HYDER ALI. Twee jongelingen, HARTLEY en MIDDLEMAS, beiden leerlingen van den dorpsheelmeester GREY, staan naar de liefde van diens dochter MENIE. MIDDLEMAS is de gelukkige, aan wien zij haar hart schenkt. Maar deze laat zich door trotschheid en geldzucht vervoeren, om het geluk, hetwelk hare hand hem kon verschaffen, te versmaden, begeeft zich in krijgsdienst en vertrekt naar *Indië*, werwaarts ook de brave HARTLEY, na door MENIE te zijn afgewezen, zich begeeft. MIDDLEMAS laat zich door zijne onbeteugelde driften tot zware misdaden vervoeren, lokt de hem opregt liefhebbende MENIE, door het valsche voorgeven, dat hij haar wil huwen, na den dood van haren vader, insgelijks naar *Indië*, en zou haar als bijzit aan eenen inlandschen Vorst hebben verkocht. Gelukkig ontdekt HARTLEY, die intusschen door zijn braaf gedrag en geneeskundige bekwaamheden zijne fortuin gemaakt

had, nog in tijds het gesmeede verraad; zij redt het misleide meisje, en MIDDLEMAS vindt in eenen verschrikkelijken dood de straf voor zijne snoodheid.

St. Valentijnsdag, of het schoone Meisje van Perth, is eigenlijk de *tweede reeks* of het vervolg der *Kronijken van de Kanonikspoort*, maar is onder dezen afzonderlijken titel uitgegeven, waarschijnlijk omdat deze beide deelen een op zich zelf staand verhaal uitmaken, misschien om het publiek te minder af te schrikken van een werk, uit zoo vele deelen bestaande. Het verhaal behoort tot de geschiedenis van *Schotland* in het laatst der veertiende eeuw. De lotgevallen der heldin van dezen roman, belaagd door de losbandige drift van brooddronkene edellieden, vervolgd door onverdraagzame en heerschzuchtige priesters, maar bemind en beschermd door haren getrouwen en dapperen HENRY GOW, die haar niet, dan na menigen gevaarlijken en bloedigen strijd, tot echtgenoote verkrijgt, leveren den schrijver menigvuldige gelegenheid, om zijne lezers eene schilderij te geven van *Schotlands* toestand in die onrustige tijden. — Zij, die in de vroegere werken van SCOTT smaak hebben gevonden, zullen ook deze verhalen niet onbevredigd uit de hand leggen. Het luimige in de inleidingen en tusschenredenen, de afwisseling der tooneelen en voorvallen, de goed volgehoudene en levendig voorgestelde karakters doen ook dit gedeelte van den arbeid des beroemden schrijvers ten volle de overbrenging in onze taal waardig zijn.

Nagelatene Gedenkschriften eener Kloosterlinge, na haar overlijden gevonden in hare bid-cel. *Door* J. HAGEN. *Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn, 1829. *In gr. 8vo.* *X en* 195 *bl.* *f* 1 - 80.

Het Voorberigt (niet X, maar slechts IV bladz. beslaande) is niet van den jeugdigen Schrijver, maar van diens bejaarden vriend J. E. DE WITTE, welke reden vond, om deze zijne aanbeveling voor de Gedenkschriften, waarin de Kloosterlinge hare lotgevallen in de wereld verhaalt, te doen plaatsen. Wij kennen geen' van beide personen, en kunnen dus te onpartijdiger oordeelen over het werk van den Heer HAGEN. De steller des Voorberigts zegt, dat het *de vrucht van een jeugdig, zich pas ontwikkelend genie is, dat aanmoe-*

diging en toelichting verdient. Naar deszelfs meening *zal men, moge Neêrlands jongelingschap op den duur aanmoediging erlangen, weldra uit hunne pennen voortbrengselen van letterkundig vernuft zich zien ontwikkelen, welke met die der uitheemsche(n) niet alleen zullen mogen wedijveren, maar (en wel voornamelijk uit hoofde van de rijkheid onzer moedertaal) dezelve in smaak, waarachtig gevoel en natuurlijke wending overtreffen.* Zoo gunstig nu kunnen wij niet denken over dit voortbrengsel van jeugdig vernuft. De geschiedenis, die het onderwerp van dezen *roman* uitmaakt, wordt ondersteld, voorgevallen te zijn ten tijde der *Kruistogten* — gevolgelijk in de *Middeleeuwen*, — en de hoofdpersoon, OLIVIA, spreekt bl. 16 van HENDRIK VIII en diens huwelijk met ANNA VAN BOULIJN (ANNA BOLEIN), offchoon bl. 4 reeds was verzekerd, dat OLIVIA in 1510 overleden is. Zoodanige verwaarloozing van tijdsorde vermindert de waarschijnlijkheid der verdichting, en verzwakt hierdoor den indruk van het geheel. Eene andere aanmerking betreft den toon, waarop hier en daar van de geestelijkheid wordt gesproken. In *die* tijden zou de jeugd niet alzoo zich uitlaten over het *oppermagtig gebied* der priesters, — *een gebied, dat te geduchter is, omdat het door den heiligen pauselijke(n) stoel en door de Christen-vorsten, welke in de kruisvaarten der ridderschappen naar het heilige graf deel nemen, beschermd wordt.* Dit kenmerkt geenszins den geest dier eeuw, althans in de Oostenrijksche Staten niet, waar de Schrijver zijne personen plaatst. Voorts komt niet genoeg uit, wat hoofddoel zijn moet. OLIVIA, te *Weenen* geboren en opgevoed, verliest vroeg haren vader, een' edelman en stafofficier in dienst des Keizers. Uit hoofde van bekrompene omstandigheden werd zij met hare moeder opgenomen door een' priester, die tot hare familie behoorde, op een dorp, vier uren van de hoofdstad gelegen. *Deze geestelijke*, zegt OLIVIA, bl. 7, *was een zeer braaf grijsaard van ongeveer zeventig jaren, doch zoodanig verkleefd aan zijne bijzondere vooroordeelen van heiligheid en onfeilbaarheid zijner kerk, dat hij mijne moeder schier dagelijks aanzocht, om mij tot het kloosterleven op te leiden en mij den geestelijken sluijer te doen aannemen.* Wij vragen, of er eenige waarschijnlijkheid is, dat in het laatst der vijftiende eeuw eene jonge jufvrouw, in hare kerk opgevoed, op die wijze kan gesproken hebben? Ook hoorde men toen zoo niet van *dweepzucht*

der priesters gewagen, als in dit boek gedaan wordt. Nu, OLIVIA had maar in 't geheel geen' zin in het kloosterleven. Naauwelijks vijftien jaren oud, knoopte zij in de kerk betrekkingen aan met den achttienjarigen zoon van den Dorpssecretaris, en ontvlugtte eerlang met dezen in stilte. Na het te boven komen van onderscheidene wederwaardigheden, gelukte het aan de jonge lieden, de toestemming der moeder, en eindelijk ook die van den ouden pastoor, tot het huwelijk te bekomen. Het huiselijk geluk, dat een' tijdlang volkomen scheen, werd vervolgens gestoord door ongeoorloofde neiging, die zij tusschen haren man en eene bij hen inwonende nicht ontdekte. Daarop gaat hij mede ter kruisvaart (tegen het einde der vijftiende eeuw!) naar het Heilige Land, en keert gewond terug. De beide echtgenooten zijn verzoend, en de nicht trouwt aan een' anderen kruisvaarder. Nu zoude hun leven weder gelukkig zijn; maar OLIVIA ziet haren man, na langdurig lijden, door den dood van hare zijde wegnemen, en daarop begeeft zij zich in het klooster.

Zoodanig is hoofdzakelijk het beloop des verhaals, dat bij naauwkeuriger bewerking zeker in belangrijkheid gewonnen zou hebben. Zoo de jeugdige vriend des Heeren DE WITTE weder de pen mogt opvatten, make hij minder haast met de uitgave, en legge de voortbrengselen van zijn vernuft eerst eenigen tijd ter zijde; welligt zal hij zelf bij latere inzage gebreken opmerken. De personen zijn over het geheel te hedendaagsch, en behooren niet eigenlijk in de *vijftiende* of *zestiende* eeuw — want hieromtrent, gelijk reeds is aangemerkt, heerscht eene zonderlinge verwarring: de Schrijver zegt, dat OLIVIA in 1510 is overleden; volgens bl. 192 bragt zij, na den dood hares mans, *vele* jaren in het klooster door, en op bl. 125 spreekt zij, in den eersten tijd van haar huwelijk, reeds van de *zestiende* eeuw, als waarin zij leefde. Hoe kan dat zijn? Eén slecht karakter komt in dezen *roman* voor; de overigen, schoon niet vrij van gebreken, zijn in den grond goed. Met genoegen merken wij dit op bij den jeugdigen Schrijver. Maar de personen zijn te alledaagsch en te weinigbeduidend, om veel belangstelling te wekken. Wanneer echtgenooten elkander zoo rein beminnen, als KAREL en OLIVIA hier voorgesteld worden, zal er niet ligt dusdanige reden tot verwijdering kunnen ontstaan. Hoe kon OLIVIA — de verlatene — in haren treurigen toe-

ftand hare nicht geluk wenfchen met het herftel harer gezondheid, en er dan *fpottachtig* bijvoegen: *Nu moest een andere* KAREL *dan de mijne u zien*, EULALIA! *dan zou hij u gewis de gedachten aan het klooster fpoedig doen vergeten?* — Is het waarfchijnlijk, dat eene treurende, die befloten had, binnen korten tijd zelve in het klooster te gaan, *zoo* zoude fpreken? En wil de Schrijver het kloosterleven aanprijzen, of er tegen waarfchuwen? Dit zou twijfelachtig kunnen fchijnen, alzoo met geringachting daarvan wordt gefproken, en evenwel EULALIA, OLIVIA en hare moeder daartoe zoo ligt befluiten. Wat voorts de taal aangaat, ja, fchoon en rijk is onze moedertaal, dit erkennen wij met den Schrijver des Voorberigts, maar zouden juist hierom wenfchen, dat op het werkje van zijnen jongen vriend te dezen niet zoo bijster veel ware aan te merken. Zeker is het eene drukfout, wanneer men in dit Voorberigt zelve leest van *eene les — denwelke ons — aantoonde.* De eerfte volzin der *Nagelatene Gedenkfchriften* is letterlijk deze: *Mijn naam is* OLIVIA, *en ben geboren te Weenen.* Voorts teekenden wij onder het lezen aan: *den hevigften angst*, *dat u niets anders dan behoeften te wachten ftaat*; *lag ik mij te bed*; *aangezien ik geene vermogens* (geen vermogen) *noch vrienden bezat*; *ingeworteldde bedreigingen* (hoedanig zijn die?); *een jongen* (jong) *landman*; *om det kerks wille*; *hij, die mij bemindt*; *nakend* (naakt); *over deze(n) keer van denkbeelden*; *lag zij haar werk neder*; *mijn haat verloor allengs die koelheid* (wat moet dit beteekenen?); *uw bijzijn vermoort(dt) mij*; *eenen mannelijke traan glinfterde*, enz. enz. Onvolledig of verward zijn ook vele volzinnen. Wij zouden wel meer kunnen aanmerken, doch hebben misfchien te lang reeds met dit gefchrift ons opgehouden. Wij willen den jeugdigen Schrijver niet geheel ontmoedigen, maar op gebreken opmerkzaam maken, ten einde de goedkeuring zijns bejaarden vriends hem niet te hoog bij de *voortbrengfelen van zijn letterkundig vernuft* doe opzien. Trouwens, de Heer DE WITTE verklaart zelf: *Mijne jaren zijn te hoog geklommen, dat ik mij zoude kunnen vleijen, dien letterroem* (door Neêrlands-jongelingfchap te behalen), *in zijnen vollen luister, te beleven*; *doch eene jongere nakomelingfchap zal daarop gewis roem kunnen dragen!* — Nu, het zij zoo!

Boekbefch. No. X. bl. 430. moet het *Sapienti fat* geheel van het Recept afgefcheiden gelezen worden.

BOEKBESCHOUWING.

Handleiding voor mijne Leerlingen en voor Christen-Huisgezinnen, ter bevordering van zuivere Godsdienstkennis en daaruit voortſpruitende vertroosting en godzaligheid. Door D. MOLENAAR, *Hervormd Leeraar te 's Gravenhage. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* J. H. den Ouden. 1829. *In gr. 8vo. XVI en* 334 *bl. f* 2-50.

Onder het lezen des Voorberigts herinnerde Rec. zich zeker nameloos geſchrift, dat vóór eenigen tijd onder den titel van *Adres* enz. in het licht verſcheen en gerucht maakte. Gelijk elken anderen Leeraar, zoo ſtaat het ook den Eerw. MOLENAAR volkomen vrij, eigene overtuiging te volgen en daarvoor *rondborſtig* uit te komen. Niemand zal hem dit willen betwisten, of *kwalijk nemen.* Hij had derhalve in het Voorberigt zich niet zoo zeer behoeven te verdedigen en te verontſchuldigen. Rec. kent den Haagſchen Predikant niet in perſoon, en weet dus geenszins, of zijn Eerw. *nu en dan, in vertrouwelijk verkeer, zich wat te open uitgelaten hebbe*, zoodat men zijne *vrijheid in* CHRISTUS *verdacht heeft zoeken te maken*, gelijk hij betuigt; de toon echter, die in dit Voorberigt en op ſommige plaatſen in het werk zelve heerscht, ſchijnt eenige reden te geven, om te vermoeden, dat de verdenking, die MOLENAAR van zich poogt af te weren, misſchien wel niet geheel ongegrond kon zijn. Waartoe toch terſtond dat ſchermen met *regtzinnigheid*? Dat het hem *aangenaam was, de uitkomst zijner Bijbelſche en redelijke onderzoekingen ten voordeele van zijne Kerk te vinden*, zal ieder gaarne gelooven, al gaf hij dit ook niet zoo uitdrukkelijk te kennen; en dat ieder *vrij en onbelemmerd in zijn onderzoek moet trachten voort te gaan*, lijdt mede geene tegen-

ſpraak: doch waarop doelt de betuiging van MOLENAAR, dat hij *veel liever zijn Kerkgenootſchap, als eerlijk man, zou verlaten hebben, dan dat hij de waarheid anders zoude leeren, dan hij haar inzag, of aan zijne onderteekening ontrouw te worden?* (bl. XI.) Zou MOLENAAR hiermede ingewikkeld te kennen willen geven, dat er onder zijne Ambtsbroederen zijn, die tegen hunne eigene overtuiging prediken? Rec., die niet tot het Kerkgenootſchap der Hervormden behoort, zoude ongaarne zoodanig iets vermoeden; maar geſteld, dat het geval mogelijk ware, zoo vraagt hij, wie zich het meest naar den ſmaak der onkundige menigte ſchikken — de zoogenaamde *orthodoxen*, of *heterodoxen*? Bij het oude en beſtaande te blijven, is gemakkelijker; zonder eigene overtuiging zal men niet van de heerſchende denkwijze afwijken. Eene andere vraag is het, of de veranderde begrippen met de waarheid overeenkomen. Maar nu, de onderteekening der *Formulieren* ...? Ds. MOLENAAR betuigt, *dat hij, hoe meer hij de waarheid in een eenvoudig Bijbelsch licht heeft leeren kennen, hoe meer hij den Heer om de leiding en heiliging van zijnen Geest heeft mogen bidden, hoe meer hij door Gods genade vorderde in de praktijk der Godzaligheid, des te Gereformeerder is geworden.* Wat moet dit beteekenen? Het komt hier op de vraag aan, wat dan eigenlijk *Gereformeerd* is! Zoo het gezag der *Dordſche Synode* moest beſliſſen, zou MOLENAAR gelijk kunnen hebben: maar de man weet immers, dat het Kerkgenootſchap der Hervormden reeds vroeger beſtond; dat niet alleen de harde begrippen van CALVINUS, maar ook de zachtere gevoelens van ZWINGLIUS in hetzelve geleerd werden, en dat men bij verſchil van denkwijze in den beginne verdraagzaam was omtrent elkanders overtuiging. Van waar de ſtoring des vredes kwam, is bekend. Op hoedanige wijze de ſtrenge *Calvinisten* destijds hunne broeders, die met hunne meeningen niet geheel konden inſtemmen, behandeld, veroordeeld, verbannen, vervolgd hebben, leert de Kerkelijke Geſchie-

denis. Verkeerde ſtaatkunde werkte daartoe mede. Vervolgens hebben die uit de kerkgemeenſchap geworpene *Hervormden* in gunſtiger dagen een afzonderlijk Kerkgenootſchap opgerigt, en beſtaan tot nu toe onder den naam van *Remonſtranten*, of *Remonſtrantsch-Gereformeerden*. De drift der partijſchap geraakte allengs tot bedaren. De *Remonſtranten* namen niet toe in leden, maar hunne gevoelens wonnen veld. Wat vóór ruim twee eeuwen te *Dordrecht* werd veroordeeld, ſchijnt thans niet meer zoo verwerpelijk toe aan allen, welke behooren tot het Kerkgenootſchap, dat, ter onderſcheiding, den naam van *Hervormd*, of *Gereformeerd*, draagt. Mindere gehechtheid aan vormen en leuzen begon langzame toenadering der verſchillende Proteſtantſche gezindten te bevorderen; maar onder de talrijkſte afdeeling der Proteſtanten hier te lande vertoonen zich op nieuw teekenen, welke niet gunſtig zijn voor verbroedering. Hier en daar laten er zich hooren, die klagen over afwijking van de oude *Gereformeerde* leer. Men volgt dus thans weder, naar eigene overtuiging, eene vrijere of meer bekrompene denkwijze, even als vóór het houden der *Dordſche Synode*. Waren de woorden *Calvinist* en *Gereformeerd* van volkomen gelijke beteekenis, en moest men het te *Dordrecht* bepaalde aanmerken als vasten en blijvenden vorm, zoo handelen zij kwalijk, die andere gevoelens koesteren, en niet, gelijk MOLENAAR zegt als *eerlijk man* gedaan te zullen hebben, het Kerkgenootſchap verlaten; maar heerschte oorſpronkelijk in de *Gereformeerde* Kerk een mildere geest van verdraagzaamheid, en zijn de *Dordſche* bepalingen enkel als werk van feilbare menſchen aan te merken, zoo is de zaak van geheel anderen aard, en de *Haagſche* Predikant zou niet in waarheid kunnen zeggen, *des te Gereformeerder geworden te zijn*. Wat nu de *Formulieren* aangaat; ze zijn *iets* of *niets*, al naar men wil. Meent MOLENAAR zich letterlijk daaraan te moeten houden, hij doe het, maar brenge door mond of pen niet toe, om Ambtgenooten in hetzelfde

Genootschap, die ook hunne eigene overtuiging volgen, bij de onkundige menigte verdacht te maken.

Het boek, dat hier wordt aangeboden, moet dan de echte *Gereformeerde* leer bevatten — de *zuivere* Godsdienstkennis, zoo als op den titel staat. Tien Hoofdstukken maken dit eerste Deel uit. Derzelver opschriften zijn: I. *Over de Godsdienst en den Bijbel.* II. *Van God en zijne volmaaktheden.* III. *Drieëenheid.* IV. *Gods eeuwig plan aangaande deze aarde en hare bewoners.* V. *Over de Engelen.* VI. *Schepping en Voorzienigheid.* VII. *Staat der regtheid en val, met de gevolgen van dien.* VIII. *Gods herstellende liefde, blijkbaar onder het O. T.* IX. *Jezus de Messias, in zijne beide naturen en als Profeet onder zijn volk.* X. *Jezus Christus in zijn verzoenend lijden en sterven.* De orde zou geleidelijker zijn geweest, indien de Schrijver eerst over de *Schepping en Voorzienigheid*, en daarna over *Gods eeuwig plan aangaande deze aarde en hare bewoners* had gehandeld. Dezelfde aanmerking is op H. III en IX te maken. Doch MOLENAAR volgde eene vroeger uitgegevene *Schets*, en wilde het *naslaan* voor zijne Leerlingen *gemakkelijker maken.*

Wat voorts den inhoud zelven betreft, daar is veel, waarmede Rec. zich kan vereenigen, maar ook niet weinig, dat, naar zijne overtuiging, geenszins *zoo* wordt geleerd in den Bijbel. Ds. MOLENAAR stelt H. I. § 2, dat *de bronnen, uit welke wij de noodige kennis der Godsdienst putten kunnen, de Rede en Openbaring zijn;* en § 3 laat hij deze bepaling volgen: *De Rede is het vermogen onzer ziel, waardoor wij alles, wat rondom ons is, verstandelijk kunnen opmerken, en over hetzelve met oordeel kunnen nadenken en werkzaam zijn.* Is dit wel juist uitgedrukt? Hoe kan de Rede te gelijk *bron der Godsdienstkennis* en *vermogen* of middel zijn, om door nadenken tot kennis van God te geraken? Rec. stelt veel prijs op de Rede; doch meent (gelijk MOLENAAR ook bl. 30 en 31 vooral zeer gegronde aanmerkingen op dit punt maakt) dezelve als eigenlijke kenbron niet hoog

te moeten achten, blijkens de geschiedenis des menschelijken geslachts. De Schrijver merkt te regt aan, dat *Openbaring voor ons volstrekt en onmisbaar noodzakelijk is;* maar van *Christenen, die Christendom en Openbaring voor beuzeling en bedrog houden*, heeft Rec. geen begrip.

Over de uitwendige gedaante des Bijbels is het opschrift van § 6. Hier zegt MOLENAAR: *Bij de beschouwing van de uitwendige gedaante des Bijbels komt allereerst in aanmerking, dat dezelve verdeeld wordt in twee Testamenten, in 66 boeken, in kapittels en verzen.* Na verder over deze verdeeling, als ook over den grondtekst, iets gezegd te hebben, spreekt hij van *vertalingen*, en roemt te regt onze gewone of zoogenoemde *Staten-Overzetting.* Dat het *invoeren derzelve, ook in de Remonstrantsche Kerk*, als bewijs moet doorgaan, dat nergens de invloed van het *systema* op te merken zijn zoude, zal waarschijnlijk niet ieder toestemmen.

De Schrijver handelt § 8 over de *geloofwaardigheid der Bijbelschrijvers.* Ware het niet voegzaam geweest, vooraf de *echtheid* der Bijbelboeken aan te wijzen? Voor de geloofwaardigheid der Schrijvers worden de volgende gronden aangevoerd: 1. *Zij zijn niet bedrogen.* 2. *Zij wilden niet bedriegen.* 3. *Zij konden niet bedriegen.* 4. *Zij hebben in geenen deele bedrogen.* Als 2 en 3 bewezen zijn, heeft 4 geen betoog noodig: *menschen, die niet wilden en niet konden bedriegen, hebben in geenen deele bedrogen* — dat is klaar! en even onwedersprekelijk ook, bl. 33, de stelling: *Dan moest zich het Mozaïsme in het Christendom oplossen, en al de Israëliten den* CHRISTUS *belijden. Ware dit geschied, dan was er thans geene Joodsche Godsdienst meer!*

In H. II over *God en Gods volmaaktheden* handelende, noemt MOLENAAR, § 3, *Rede en Openbaring* de bronnen dezer kennis, beroept zich op H. I, §§ 2, 3 en 4, en zegt, dat de Rede ons het *aanwezen* en de *eigenschappen* van God leert, dat de Openbaring alleen ons *zijne namen ontdekt* en *zijne wijze van bestaan*, gelijk ook zijn plan en doel. Zijn Eerw. bewijst het

bestaan van God aldus: *Vooreerst merken wij aan, dat de menschelijke ziel eenen aanleg heeft, om het bestaan van God spoedig te erkennen.* En dit noemt hij nu het *zedelijk bewijs*; Rec. meende, dat het *zedelijk bewijs voor Gods bestaan* geheel iets anders ware. *Dit zedelijk bewijs voor Gods bestaan*, schrijft hij verder, *staat*, *in de tweede plaats*, *in betrekking tot het stoffelijk bewijs*, *daar het minste nadenken over het geschapene het dadelijk zegt*, *dat er een God is.* Welligt zouden dezen en genen onder de leerlingen wel iets meer verlangen in eene Handleiding. Voorts volgt het gewone over *Gods eigenschappen en namen.*

(Het vervolg en slot hierna.)

Over de Orde der Jezuiten, door R. C. DALLAS, *Esq. Vrij uit het Engelsch vertaald, en met talrijke Aanteekeningen en Geschiedkundige Ophelderingen verrijkt, door den Schrijver des Werks: „Over „den geest en de gevolgen der Hervorming, voornamelijk met betrekking tot de ontwikkeling van het „Europesche Staatssystema," enz. Het Hoogduitsch gevolgd. Iste Deel. Te Deventer, bij* J. W. Robijns. 1829. *In gr. 8vo. XIV en 283 bl. f* 1-90.

Wanneer de Redacteur het aangekondigd werk bij ons ter tafel bragt, om in dit oude Protestantsche Maandschrift vermeld en getoetst te worden, en bedenkelijk op den breeden titel met den vinger wees, fronste zich onwillekeurig bij den eenen het gelaat, terwijl een tweede meesmuilde, deze bekommering, gene verontwaardiging liet blijken. Kortom, de nieuwe gasten (de Esquire DALLAS, een ijverig voorstander, zoo men zegt, der Anglikaansche Kerk, en de Heer KERZ, blijkbaar een Duitsche Katholijk, beiden in naam te onzent niet bekend) werden, als vreemdelingen, zonder goeden pas in Nederland ingeslopen, bij ons met koelheid ontvangen. Uit

de Voorrede van hunnen geleidet, die zich almede niet openbaarde, ontrees nieuwe ergernis bij ons wegens de komst dezer uitheemschen, juist in eenen tijd, dat de woelingen en razernij der heethoofden in onze zuidelijke gewesten nog voortduren, of door den vasten aanblik en verklaarden wil des Konings worden ter nedergezet en met *vaderlijken* ernst beteugeld. (*) Het trok onze aandacht, dat vóór vier jaren, toen men in Engeland twistte over het al of niet *emanciperen* van Ierland, het voorname ſtuk in dit boekdeel, dat van DALLAS, te Londen werd uitgegeven, als tegenſchrift tegen een naamloos ſchotſchrift. Al dit zonderlinge en raadſelachtige bragt nieuwe vragen en bedenkingen bij ons ter bane, die wij, als invallen onder het lezen, of losſe vermoedens, mededeelen, en niet hooger dan bloote gisſingen willen hebben aangezien. Deze dacht, op de eene of andere wijze ſpeelde er de loosheid van eenen Jezuït onder; naardien men eenen Ridderlijken Protestant tegen eenen ongenoemden lasteraar der Orde openbaar zag ſtrijden; en hij herinnerde zich ras aan de dagen van ouds, aan het ſchermen tegen molenwieken en herſenbeelden. Gene beſchouwde het boek als eenen Misſionaris, uitgezonden, om in de ſtille binnenkamers, bij onze Pausgezinde Landgenooten en *Petitionarisſen*, den lof der Zonen van LOYOLA en hunne verdienſten, met name *in het Onderwijs*, boven die van andere Katholijke Geestelijken breed uit te meten; zoodat het welbekende begin der *Tristia* (of *Treurzangen*) van den gebannen OVIDIUS hem uit den mond zolde (†).

(*) Deze Recenſie dagteekent vóór het losbarſten der Brabandſche ellendigheid. — *Redact.*

(†) Nadat het boek van den befaamden Jezuït SUAREZ, *over den Koningsmoord en des Pauſen gezag om Vorſten te onttroonen*, te Rome door PAULUS V goedgekeurd, te Parijs op last van het Parlement door beulshanden verbrand was, wil men, dat hij, met kleine verandering der woorden, doch ſchaamtelooze ſpotternij, zou gezegd hebben:

Parve, nec invideo, ſine me, Liber, ibis IN IGNEM;
(*Hei mihi!*) *quò Domino non licet ire tuo.*

Ondertusfchen, wanneer wij ten laatfte en na volbragte lezing ons ter beoordeeling van dit gefchrift met ernst ter neder zetteden, vermeerderden, gelijk het veeltijds gaat bij ongewone taak, de zwarigheden van den arbeid, en wisten wij kwalijk, hoe het verflag in te rigten. Voor onszelven konden wij, en voor onze Lezers wilden wij niet verbergen, dat dit boek, met looze drogredekunst, fchijn van opregtheid en rijkdom van belezenheid gefchreven, voor onkundige en verblinde ijveraars, die ligtgeloovig zich aan woorden hechten en laten opwinden, hoogstgevaarlijk is, of worden kan. Trouwens voor de zoodanigen, die onzen raad met ijzerhard vooroordeel verwerpen en verketteren, fchrijven wij niet. Met innig medelijden zien wij op die ongelukkige Medechristenen neder, voor wien zelfs JEZUS en zijne Gezanten, door alle eeuwen heen „het *licht* der wereld," niet mogen fchijnen. Nog, waar Jezuiten onder hen gezag en invloed hebben, loopen zij, helaas! aan den eigen leiband, aan welken vóór een drietal eeuwen de Generaal dier Orde, LAINEZ, bij de Kerkvergadering van Trente hen bond. Nog gelden te hunnen aanzien, wat deze *van de kudde des Heeren* durfde uitftooten, door hem „fchapen of dieren" genoemd, „die geenerlei rede bezit„ten, en die alzoo, op geenerlei wijze in ftaat zichzel„ven te befturen, door den Paus moeten *geweid* of *geleid* „worden." (*) Anderen, die den prijs gevoelen van verftandige Godsdienstkennis en eigen oordeel, mogen door de lectuur van het twistfchrift hunne te ver getrokkene vooringenomenheid tegen de meest gehate Kerkeörde eenigzins leeren matigen. Immers, daar toch die fchijndoode, bezwijmd onder CLEMENS XIV, door PIUS VII weêr bijgebragt, alreede herleeft, wrokt en woelt, en, in zijnen ouden geest, zoo menigerlei verdeeldheid, twist en onheil op Europefchen bodem ftookt, zal deze latere ervarenis genoeg den nadeeligen indruk

(*) Zie *Fra* PAOLO SARPI, *Hist. du Concile de Trente, traduite par* LE COURAYER, Tom. II, p. 391.

uitwisschen van een boek, dat de herstelling der Jezuiten schetst als eene uitnemende weldaad, bovenal voor *het Godsdienstig Onderwijs der Jeugd*. Voorts brengt de inkleeding zelve van dit werk, in den vorm van een twistschrift tegen een Engelsch, hier te lande onbekend, *Pamphlet*, en de uitvoerigheid van aanmerkingen, die den tekst menigwerf uit den weg dringen, niet weinig moeite aan, om een geregeld verslag van den inhoud te geven. Men vergenoege zich des met eene hoofdzakelijke aanwijzing van het verhandelde, met achterlating van veel bijwerk, en toevoegsel daarentegen van onzen toets.

In Grootbrittanje, trouwens overal in Europa, waar smaak en beschaving eenen zetel heeft, kent en erkent men de verdiensten van den onsterfelijken Schrijver der *Rijksgeschiedenis van Keizer* KAREL V, en herinnert zich daarin ligtelijk de voortreffelijke plaats wegens de Orde der Jezuiten, door ROBERTSON met zijne gewone naauwkeurigheid en waarheidsliefde geschetst (*). Daar de stichting dier Maatschappij door IGNATIUS LOYOLA, en hare ordening van Paus PAULUS III, gedurende des Keizers Regering inviel, gaf zulks den Brit aanleiding tot een breed en duidelijk verslag van de geboorte, het bestuur, de inzettingen, aanleg, werkzaamheden en geest van dat snel opgewassen, over de wereld uitgebreid, en zoo wel in aanzien en rijkdom, als door zijnen invloed vermogend ligchaam van Kerkelijken. Van den eenen kant kenteekent hij de Orde, op gezag der stukken, door hem geraadpleegd, doorgaans met donkere kleuren; maar van den anderen kant verzwijgt hij het goede niet, en laat hij in het bijzonder regt wedervaren aan de verdiensten van *het grootste gedeelte* der *duizendtallen* van dat verbazend geheel.

Men bespeurt hieruit, van hoe groot belang RO-

(*) W. ROBERTSON, *the History of the Reign of the Emperor* CHARLES V, Vol. III. p. 203—225. In de vertaling van het werk D. IV. bl. 364—378.

BERTSON's opgave en uitspraak zij, en bij voortduring blijven zal, bij de beoordeeling der Jezuiten, als menschen op zichzelve (als *individus*) en geletterde of vermaarde mannen, en van hen, als *leden eener Orde*, aan den Paus en hunnen Generaal of Hoofden onderhoorig. Onzijdigheid van den Geschiedschrijver noopte hem, uit beide die oogpunten zijn onderwerp te beschouwen, en alzoo het tafereel op te maken. Drift en partijdigheid daarentegen, naar gelange zij tot gunst of ongunst der Societeit gestemd zijn, zullen het beeld eenzijdig aanzien, deszelfs verminking of misvorming elkander te laste leggen, en, gelijk de wereld te veel derwaarts helt, zal men tot uitersten vervallen. Dit brengt ons op het boek terug.

De Heer DALLAS beschuldigt toch al vroeg zijne wederpartij van uit lasterzucht en met een vijandig oogmerk *tegen* de Orde der Jezuiten uit ROBERTSON alleen datgene te hebben opgenomen, wat deze kwaads van hen getuigd had, met achterlating van den lof, door hem aan het *grootste deel* der leden terstond daarop toegekend. Ook beweert hij verder, dat de *Pamphletist* niet vrij bleef van den tekst en de woorden des Geschiedschrijvers verdraaid en tot zijn doel vervalscht te hebben. Ondertusschen zijn onze Engelsche en Duitsche voorvechters der Orde het waarlijk even min ontgaan, in hunnen ijver *voor* de Maatschappij der Jezuiten, beiden zich eveneens aan ROBERTSON te vergrijpen. Alleen met fijnere kunst en geslepenheid zoeken zij tot hun doel te komen, maar schenden daarom niet minder de goede trouw. Nagenoeg vijftig jaren na de uitgave van den KAREL V veroorlooft zich DALLAS, met Ridderlijk gezag, voor de Britten zelve, de plaats, waar de Geschiedschrijver van zeer vele beroemde en achtingwaardige Jezuiten spreekt, tegen deszelfs baarblijkelijk oogmerk aan, als eene lofrede der Orde bij te brengen. „Vrij uit het Engelsch vertaald," en door den uitgever, gelijk de titel zegt, naar „het Hoogduitsch gevolgd," lezen wij dezelve zoo zeer vervalscht en verwrongen, dat men de handel- en denk-

wijze van ROBERTSON daarin bezwaarlijk erkennen mag. Wij wagen het niet, den schuldigen aan dit Jezuitsch bedrog met zekerheid te noemen; wel om te zeggen, dat het der schranderheid van den Heer KERZ, waarvan de Voorredenaar spreekt, volkomen waardig is. Immers, zoo weinig als wij den Duitschen Katholijk deszelfs kunde en belezenheid in de zaken, zijne Kerk en de Jezuiten betreffende, mogen betwisten; zoo zeker is het, dat hij door magtspreuken, spitsvindigheid en drogredenen op verbijsteren toelegt, en, woordenrijk in zijnen ijver, den onbehoedzamen Lezer poogt te misleiden. Om hiervan overtuigd te worden, zou het genoeg zijn, de wijdloopige aanteekening onder bl. 7—14 na te slaan. Daar teekent hij eenen ROBERTSON, „als vervuld „met de *domste* vooroordeelen tegen de Katholijke Kerk; „omdat hij der Anglikaansche geloofsbelijdenis was toe„gedaan!" Daar wil hij de daden en handelingen der Jezuitenörde uit een geheel verschillend gezigtpunt beschouwd hebben, als die van andere *staatkundigen*, en loochent, dat „in het algemeen een *wereldsch* doel wer„kelijk het doel geweest zij van het streven der Orde." Daar neemt hij ten laatste, om zijnen uitbundigen lof en hooge gevoelens wegens die Maatschappij van Geestelijken gezag bij te zetten, op nieuw toevlugt tot den beroemden, maar kort te voren door hem mishandelden Geschiedschrijver. Zoo beroept hij zich ten slotte op diens getuigenis wegens het gedrag der Jezuiten, en hunne moeite, beleid en menschelijkheid, ter beschaving der wilden van *Paraguay* in Amerika; ook waarborgt hij de echtheid zijner aanhaling uit ROBERTSON, door over te wijzen *op het oorspronkelijke*.

1°. Doch, vooreerst, de eigene schuld, waarom men zich wegens den schrijver van het schotschrift te regt beklaagde, valt hier den vleijer der Orde aan te tijgen. Want hij breekt af, waar ROBERTSON in één verband aldus vervolgt: „Maar in de moeite zelve, welke „de Jezuiten, bij dit verdienstelijk werk, zich gaven „ten voordeele van het menschelijk geslacht, was de aard

„ (*the genius*) en geest hunner Orde, die er zich mede
„ vermengde, zeer zigtbaar. Onbewimpeld zochten
„ zij in *Paraguay* een onafhankelijk Rijk op te rigten,
„ dat aan hunne Societeit alleen moest onderworpen zijn,
„ en 't welk door de uitmuntendheid van zijne instellin-
„ gen (*of its constitution and policy*) naauwelijks missen
„ kon, deszelfs heerschappij over het gansche zuidelijk
„ vasteland van Amerika uit te strekken. Met *dat* oog-
„ merk," enz.

2°. Ten andere, hoe schaamteloos de Duitscher, ondanks zijn overwijzen op het oorspronkelijke, den eenvoudigen stijl der Geschiedenis in eene winderige Lofrede versmeed en tot zijn oogmerk misbruikt heeft, kan de eerste volzin, dien wij alleen zullen aanhalen, bij elk' onbevooroordeelden, beslissen:

Bij ROBERTSON staat:	Bij KERZ luidt dit:
„ Maar 't is in de nieuwe „ wereld, dat de Jezuiten „ hunne begaafdheden op het „ luisterrijkst (*most wonderful*) vertoond, en ongemeen „ veel toegebragt hebben tot „ het welzijn van het menschelijk geslacht."	„ Doch bijzonder was *Amerika* het tooneel, waar alle (NB) Goddelijke en menschelijke deugden der Jezuiten in haren verhevensten en schoonsten glans schitterden."

Waar zoo de zaak zelve spreekt, en desbegeerigen bij vergelijking der plaatsen met ROBERTSON (*) volkomener blijken mag, verstommen wij van verontwaardiging. Voor onszelven en voor onze Lezers zal eenige verademing niet te onpas komen, aleer wij lust gevoelen, en zij geduld hebben, om met ons verslag voort te gaan en te vertoeven bij Schrijvers, die wegens hunne eenzijdige vooringenomenheid, wij zeggen niet met welberoemde Jezuiten, maar met dat Pauselijk *corps*, de achting verbeurd hebben bij Protestanten en verstandige Katholijken.

(*) ROBERTSON, als voren, Vol. III, p. 219—221, en in de Nederl. vertaling, D. IV. bl. 371—373.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Zamenstel der Christelijke Zedekunde, door Dr. F. V. REINHARD. *VIde Deel. Te Deventer en Franeker, bij* A. J. van den Sigtenhorst *en* G. IJpma. 1830. *In gr. 8vo. XII en 400 bl. f 4-: Bij Inteek. f 3-:*

Alles, wat wij tot lof der vroegere Deelen hebben gezegd, mogen wij met volle ruimte ook op dit Deel toepassen. Het werk van REINHARD zelve is genoeg bekend, en bij het veelvuldig gebruik proefhoudend bevonden. De Nederlandsche uitvoering is in volkomene overeenstemming met de waarde van het werk. Verdere aanprijzing is overbodig. Wie nog voor de volgende Deelen den inteekenprijs verkiest te besteden, dien raden wij, hiermede niet te wachten; want het geld besteedt hij voor een werk, dat niet verdrongen zal worden. De oorspronkelijke Hoogduitsche uitgaaf, niet met den bedriegelijken nadruk te verwarren, tot welken de waarde van het boek aanleiding heeft gegeven, is niet voor minder geld verkrijgbaar, dan deze hier aangekondigde vertaling. Dit is met alle vertalingen het geval niet, die meestal in prijs, niet in waarde rijzen; terwijl juist het tegenovergestelde met dit werk plaats heeft.

Geschied- en oordeelkundige Verhandeling over het Leerstelsel van den Franschen Geneesheer BROUSSAIS; *door* G. C. B. SURINGAR, *Doctor in de Genees-, Heel- en Verloskunde, en Stads Geneesheer te Leyden. Bekroond en uitgegeven door de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt in Noord-Holland, enz. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1829. *In gr. 8vo. XX en 473 bl. f 4-50.*

Gelijk men dikwijls op het eerste gezigt eenen goeden dunk van iemand verkrijgt, zoo kan men zulks ook van deze Verhandeling zeggen. De welgekozene spreuk uit

GAUBIUS heeft iets zoo eigenaardigs en toepasselijks, dat hare keuze aanvankelijk eene gunstige vooringenomenheid met het werk opwekt. Zij herinnert ons aan dien grooten ziektekundige, wiens werk geen zwetsen was, maar het leveren van daadzaken. Dit getuigt het werk, tot welks inleiding deze woorden werden gebezigd, hetwelk reeds zoo veel heeft overleefd, en altijd een gedenkstuk zal blijven ook van Neêrlands roem in de geneeskundige wetenschappen.

De voor ons liggende Verhandeling wordt door eene voorrede ter inleiding voorafgegaan. In deze wordt over het aan den dag brengen van stelsels gesproken. Hoe de meeste stelsels zijn geweest, wordt door een vlug overzigt der geschiedenis aangetoond en door een enkel voorbeeld bevestigd. Dat men de opvolging van de meeste stelsels met een onverschilliger oog zoude aanzien, indien niet de belangen van zoo velen daarbij altijd gevaar liepen, spreekt van zelf; dat *wij* inzonderheid er meer door getroffen worden, omdat de zwijmelgeest onder ons mede tracht door te dringen, is zeer juist, en zoude den Heer SURINGAR welligt nog meer getroffen hebben, ware hij meer bekend met die klasse van Genees- en Heelkundigen, welke BROUSSAIS tot hunnen afgod, zijn stelsel tot het *non plus ultra* van alle geneeskundige wetenschap verheffen.

Het werk in twee deelen gesplitst zijnde, behandelt het *eerste*, in *twee afdeelingen*, de beknopte opgaaf der geneeskundige leer van BROUSSAIS, en de beredeneerde toepassing van deszelfs leerstelsel op de praktijk, of op de geneeskundige ziektebehandeling.

Onder de *eerste* afdeeling behoort derhalve de geschiedenis van het leerstelsel van BROUSSAIS in het *eerste* hoofdstuk vooraf te gaan. Zij wordt in een kort en eenvoudig voorstel afgehandeld. Dit kan zeer wel, omdat de stelselvormer nog leeft, en zijne geschriften nog uitkomen of vervolgd worden. De tijd zal eerst de eindelijke en volledige beslissing kunnen geven, welke echter niet moeijelijk is vooruit te zien. De Heer SU-

RINGAR gedenkt hier te regt en met verdiende onderscheiding aan het werk over de *Phlegmasies chroniques*, hetwelk verdiende meer gekend en bestudeerd te worden. Wanneer het stelsel van BROUSSAIS reeds lang zal zijn voorbijgegaan, zal dit werk, door zijne waarde, deszelfs opsteller, als getrouw en scherpzinnig waarnemer, eene blijvende plaats onder de Geneeskundigen verzekeren, en hem tegen eene verguizing waarborgen, welke anders aan stelselmakers maar al te dikwijls te beurt valt, wanneer hun stelsel gevallen is. — Men vindt hier verder kort, maar juist, de vorderingen dezer nieuwe leer in onderscheidene landen beschreven, zoo wel door hare voorstanders, als daartoe betrekkelijke geschriften, bevorderd. Het is zeker, dat de voorzigtigheid en wijze bedachtzaamheid van vele Geneeskundigen de ongeregelde uitbreiding der leer van BROUSSAIS tegenstand geboden heeft; maar men kan niet ontveinzen, dat zij mede in onze noordelijke gewesten, geruimen tijd, als uit een brandpunt, in veelvuldige rigtingen, zich verspreidende, in korten tijd onder zekere klasse van Geneeskundigen meer kwaad heeft gesticht, dan in jaren zal kunnen hersteld worden. De beoordeelaar van het werk van WAITZ (*Letterlievend Maandschrift*, 1830, No. 2, bl. 41) heeft dit zeer juist beoordeeld en aangewezen; en de verspreiding van eene toomelooze bloedwoede tot in de Oost-Indische bezittingen toont, hoe de gevolgen van verkeerde leerwijze en beredeneerde toepassing niet binnen de enge grenzen van het leervertrek of de klinische zaal verblijven; terwijl nog na jaren de gevolgen van zulk eene leer- en handelwijze bespeurd worden.

Het *eerste* hoofdstuk behelst dan de geschiedenis van het leerstelsel van eenen man, berucht geworden door zijne niet altijd nieuwe, echter als nieuw opgegevene stellingen. De wijze van ontwikkeling wordt opgegeven, de weg tot verdere volmaking juist aangewezen, de bronnen tot nader onderzoek met ruimte opgenoemd. De voortgang in ons vaderland wordt mede niet voorbijgezien; en wanneer wij een' der Redacteurs van het *Physiologisch Tijdschrift*

(indien het iets kon baten) al niet toestemmen, dat alle licht, hetwelk ons armen thans in de Geneeskunde mag bestralen, uit *Frankrijk*, als de eenige lichtende bron, komt, er zullen evenwel slechts weinigen worden gevonden, welke het stelsel van BROUSSAIS niet kennen; terwijl verre de meesten het weten te waarderen, waar het te pas komt. Het is echter iets anders, voorgelicht zijnde, een bedaard onderzoek in het werk te stellen; geheel iets anders, met de fakkel in de hand onbesuisd daar henen te rennen en de vonken wild in het ronde te zwaaijen.

In het *tweede* hoofdstuk wordt dit onderzoek verder voortgezet en met scherpzinnigheid vervolgd. De schijnbare eenvoudigheid, de gemakkelijke uitoefening der Geneeskunde, — ziedaar zoo vele aanlokselen. Maar, wanneer wordt de Arts eenvoudig? Eerst na jaren van oefening en ondervinding, waarbij echter de uitoefening der Geneeskunde niet gemakkelijker wordt. Die leer moet verdacht worden, welke vooral om derzelver gemakkelijkheid de jonge verstanden bekoort. Het is geheel iets anders, aan het ziekbed met eenvoudige middelen werkzaam te zijn, daarin de natuur te volgen, of niet meer te weten, wanneer bloedonttrekkingen en verweekende middelen (*les emolliens*) het hunne gedaan hebben en niets verder vermogen. Ook is het eenzijdig oordeel der Hospitaalärtsen, en die dikwijls geene verdere praktijk hebben, te wantrouwen. Zij behandelen slechts een klein gedeelte lijders, van zekeren leeftijd, wanneer de natuur vele misgrepen kan verduren; maar zij worden te driester, wanneer de omstandigheden voor het stelsel zoo gunstig zijn, als uit bl. 33 en verv. beschreven is. Een zonderling verschijnsel zal het echter altijd blijven, dat in 25 jaren te *Berlijn* geene bloedzuigers gebruikt zijn, en daarna in den tijd van negen jaren 72502. Wanneer stierven de meesten, of herstelde het grootste getal?

Naam en vorm der leer zijn nu het onderwerp van het *derde* hoofdstuk; waaruit men met regt kan opmaken, dat, wat de naamgeving betreft, die van BROUSSAIS,

gelijk alle voorafgaande, de Geneeskunde nog geen stap nader aan de waarheid heeft gebragt. Rigtig is het ook, dat, omtrent den vorm, zijne *Propositiën* altijd verre achter zullen staan bij de *Aphorismi* van BOERHAAVE en STOLL. Het is geheel iets anders, eene aphoristische schrijfwijze aan te nemen, en *aphorismi* te schrijven. Het ware te wenschen, dat het duistere, hetwelk thans nog vele der stellingen van BROUSSAIS aankleeft, door den tijd zoo veel mogt opgehelderd worden, als eene naauwkeurige lezing der *Aphorismi* van STOLL opheldering geeft. Vele denkbeelden van den dag, slechts anders uitgedost, worden daar toch reeds gelezen. Doch het is zoo zoet, de ondervinding van vroegeren in den *chaos* van het *absolute* der *ontologie* te dompelen, terwijl de bellen op het water somwijlen voor eenige oogenblikken toch fraai glinsteren!

Het *vierde* hoofdstuk is toegewijd aan de mededeeling der natuurkundige stellingen. Het ware beter geweest, deze, zoo al niet met stilzwijgen voorbij te gaan, althans afzonderlijk te doen drukken. Wie de *Fransche* taal kundig is, leest ze liever in het oorspronkelijke, en voor alsnog zijn de stellingen van BROUSSAIS geene leiddraden voor degenen, welke de vereischte wetenschappelijke voorbereiding en opleiding missen. Dezulken behooren ze even min te kennen, als andere twistappels; en die betere opvoeding heeft gehad, verstaat *Fransch*. Het werk van den Heer SURINGAR ware goedkooper geworden, had meer algemeen nut gesticht, en derhalve beter doel getroffen; want inzonderheid behoorden de plattelands-*Practici* en het meerderdeel van de Officieren van Gezondheid zich dit werk aan te schaffen. In eene korte overweging wordt het bekende over deze stellingen bijeengebragt, der scherpzinnigheid van den steller hulde gedaan, sommige tegenwerpingen opgegeven, om dan verder (bl. 76—110) met de ziektekundige stellingen te vervolgen. Van bl. 111—131 houdt de Heer SURINGAR zich bezig met eenige der stellingen van BROUSSAIS nader te overwegen. Teregt wordt aangemerkt, dat de

algemeene Ziektekunde in *Frankrijk* niet genoeg gewaardeerd wordt; waarop echter CHOMEL en anderen eene loffelijke uitzondering maken. Grondzuil van de Geneeskunde, door GAUBIUS op de hechtste grondslagen gevestigd, verdient zij dit allezins, en wordt in *Duitschland*, *Engeland* en het noordelijk gedeelte van ons land niet voorbijgezien, maar behoorlijk gehandhaafd. De *crises* en *metastases* worden met eenige uitvoerigheid overwogen; waarbij men ontwaart, dat deze belangrijke stukken door BROUSSAIS even min zijn beslist, als door één' zijner voorgangeren. Een afdoend gevoelen is voor bijna onmogelijk te houden, en waartoe zou het ook dienen? Het is hoogst waarschijnlijk, dat de *metastases*, door verschillende organen bezorgd, langs meer dan éénen weg kunnen geschieden, en derhalve op verschillende wijze. Verwaandheid alleen kan over het een of ander gevoelen uit de hoogte beslissen, met een' medelijdenden glimlach op andersdenkenden nederzien, of zich met een minachtend schouderophalen tegen hen over plaatsen.

Zeker zijn prikkeling en ontsteking geene woorden van gelijke beteekenis. Daar het moeijelijk is, de scheiding tusschen beiden aan te wijzen, zullen vooral de napraters, die veel spreken, maar weinig denken, het gemakkelijker vinden, alles onder ééne rubriek te brengen, om slechts één geloof, ééne geneeswijze te hebben. BROUSSAIS, offchoon niet altijd even duidelijk, maakt echter eene voldoende onderscheiding.

In het *vijfde* hoofdstuk zal de leer van BROUSSAIS met vroegere geneeskundige leerstelsels vergeleken worden. Wanneer de Heer SURINGAR, om te groote uitvoerigheid, de vroeger voorgestelde denkbeelden niet zal behandelen, doet hij wel; maar het stelsel van BROUSSAIS moet niet enkel als een uitvloeisel der *Brownsche* school beschouwd worden. Het heeft vele overeenkomst met haar; maar het rust op andere beginsels. Belangrijk is de vergelijking der stellingen van BROUSSAIS met hetgeen door PUJOL, PROST en BICHAT

werd geschreven; inzonderheid verdient het aangehaalde uit PROST alle aandacht.

Men ziet meermalen twee menschen hetzelfde denkbeeld voorstellen, bijna dezelfde uitdrukkingen bezigen; maar hier gaat de overeenkomst zonder eenige kennis te verre. Wat er van zij, die BROUSSAIS eere wil geven, moet ook PROST lof toezwaaijen. PROST verdient eene plaats onder degenen, welke met zoo veel regt de aandacht bij de buiksingewanden bepalen.

PROST mogt van dezen arbeid zeggen: *il est horriblement dégoutant, mais il donnera un jour des fondemens inébranlables à la médecine!* Die dag is zeker nog verre af; welligt breekt hij nimmer aan. Deze weg is evenwel de zekerste, om in het voorportaal te geraken, waar een niet te overklimmen muur het inwendige der natuur voor den mensch ontoegankelijk maakt. HALLER heeft dit reeds van dien drempel de natuuronderzoekers toegeroepen.

Omtrent de oorspronkelijkheid van BROUSSAIS is het genoeg, dat hij zelf zich oorspronkelijk verklaart. Hij is het *niet*, evenmin als BROWN, wanneer zij vergeten, wat elk voor zich aan CULLEN en PINEL te danken heeft. Dewijl de leer der Contrastimulisten vooralsnog geene vorderingen bij ons schijnt te maken, weiden wij niet uit over hare overeenkomst met die van BROUSSAIS, en waarin zij verschilt. Dit alleen schijnen BROWN en RASORI met elkander gemeen te hebben, dat zij de krachten der natuur verkrachten!

In de *tweede* afdeeling gaat de Schrijver over tot de beredeneerde toepassing van het leerstelsel van BROUSSAIS op de geneeskundige ziektebehandeling, en houdt in het *eerste* hoofdstuk zich bezig met eene opgaaf of vertaling van de korte stellingen, in welke de voorschriften van BROUSSAIS omtrent de algemeene en bijzondere genezingsleer vervat zijn. Deze (bl. 161—212), als hier slechts ingelascht zijnde en meermalen en elders beoordeeld, worden hier niet verder vermeld; terwijl in het *tweede* hoofdstuk eene nadere beredeneerde opgaaf

van de therapeutifche leer van BROUSSAIS zal volgen. Hieraan befteedt de Schrijver bl. 213—243, en is dit meer eene rangfchikking van hetgeen in de voorftellingen dooreen wordt ontmoet, dan wel nog beoordeeling, welke ook eerst later zal volgen, gelijk de Schrijver opzettelijk vermeldt, bl. 213. Dit hoofdftuk fchijnt oorfpronkelijk beftemd geweest te zijn, om in eene geregelde volgorde voor te ftellen, hetgeen door den onderzoeker hier en daar moest opgefpoord worden; terwijl ook tot de invoeging der ftellingen eerst later befloten is. Jammer, dat door deze invoeging het boek zoo kostbaar is geworden!

(Het vervolg en flot hierna.)

Lesfen over de Algebra of Stelkunst, bevattende eene korte en duidelijke ontvouwing van de voornaamfte grondregels dezer wetenfchap, met derzelver toepasfing op onderfcheidene zaken in het dagelijkfche leven voorkomende, de beide Driehoeksmetingen, de berekening van de Kegelfneden en andere kromme lijnen, van de aantrekkingskracht, beweging, enz., benevens eene fchets der Differentiaal-, Integraal- en Variatierekening; ten gebruike van het klasfikale en bijzondere Onderwijs opgefteld, door C. AMELSE. *Te Leyden, bij* S. en J. Luchtmans. 1829. *In gr. 8vo. XVI en 644 bl. f 6-50.*

Kunftenaarsliefde voor hun werk is zoo goed als een fpreekwoord. Een man, die zich op eenigen arbeid lang heeft toegelegd, begint daarin veel meer te zien, dan ongeoefende oogen befpeuren, en, paart hij rede aan ervaring, ras te theoriferen, na te denken over werkingen en middelen, en vooral het gewigt in te zien van tallooze kleinere bijzonderheden, waarvan een goede uitflag zoo zeer afhangt. Is hij daarbij een wezenlijk bekwaam mensch, van gezond oordeel en fchrandere opmerkzaam-

heid, zoo begint *zijne* manier, *zijne* methode, *zijn* ftelfel, na vele verbeteringen ondergaan te hebben, allengs eene kracht, eene rijpheid te vertoonen, die hem ten laatfte inneemt, met bewondering vervult, doet gelooven, dat hij inderdaad op den weg naar volmaaktheid is gekomen.

Een onderwijzer is eene foort van kunftenaar. IJver en zucht voor het goede zijn bij hem eervolle drijfveren. Maar, terwijl zij hem onderfteunen bij den arbeid, ftrekken zij in 't bijzonder om hem verliefd te maken op de middelen, die hij bij voorkeur bezigt. Ondervinding is een vermogen van onfchatbare waarde, voor wie er gebruik van weet te maken tot eigen onderrigt. Wanneer dan een leermeester eenige ondervinding heeft verkregen, en, zonder van ftonden aan flaafs aan eenige leerwijze gehecht te zijn, echter den hem eigenen, meest gemakkelijken trant van onderwijs heeft weten te wijzigen, te verbeteren en te volmaken, tot dat hij nu met zekere vastheid durft voortgaan, en de uitkomst van zijn ftreven in menige aangename vrucht bekroond ziet; zoo volgt, bij een man van oordeel, dat theoriferen, waarvan wij boven fpreken, als van zelf, met al de gevolgen van dien: opmerken van gewigtige bijzonderheden, hoogfchatten van den uitflag, verlangen om het goede aan anderen bekend te maken, en — uitgeven van een boek.

Aan deze zoo onfchuldige liefde voor zijn troetelkind hebben wij menige goede werken te danken, en onder deze ftellen wij gaarne het werk van den Heer AMELSE over de Algebra. AMELSE is geen beginner, die als met een nieuw ftelfel van leerwijze zijne intrede doet, of die onder de menigte beftaande leerboeken niet één kan vinden, voor zijne hoogere vlugt gefchikt, en die daarom zijne onbekookte verzameling *vooruitzet*; maar een man van vele jaren ondervinding in het onderwijs, van wien men kan zeggen, dat nu zijn tijd is gekomen, dat hij een leerboek ter wereld brengt. Zijne medeönderwijzers mogen het derhalve hun onderzoek niet onwaardig rekenen, en zullen ons dank weten voor de mededeeling van het volgende verflag.

Het werk is verdeeld in een groot aantal afzonderlijke *lessen*, ieder eene verklaring behelzende, door een of meer geschikte voorbeelden opgehelderd, of door bewijs gevolgd, als het eene stelling betreft, die aan het hoofd is geplaatst. De les eindigt met de opgave van een genoegzaam getal voorbeelden, om door den leerling, onder geleide van zijnen meester, te worden uitgewerkt. Want de bedoeling zijnde, een' leiddraad voor het onderwijs te verschaffen, niet eene proeve om algebraïsche kennis door lectuur en eigene oefening mede te deelen, is de Schrijver aan dit zijn beginsel getrouw gebleven bij de uitvoering, zich dus vergenoegende, zoodanige inlichtingen op ieder punt bij te brengen, als in de hand van niet geheel onervarenen in het vak van onderwijs toereikende zullen bevonden worden. Men treft er niet aan redeneringen met den lezer, maar hier en daar een woord van teregtwijzing voor den leermeester. Hoofdverdeeling en onderdeelen zijn er niet, maar ééne doorloopende afscheiding in lessen, zelfs niet gevolgd enkel naar de voornamere grensscheidingen der Algebra; het getal der lessen ware dan veel geringer geweest; maar ieder gedeelte is veelal in verscheidene lessen gesplitst. Dit schijnt opzettelijk gedaan, om bij ieder stuk het gemakkelijkste van het moeijelijkere af te zonderen, en vele rustpunten bij het leeren te verschaffen; ook welligt, om, zonder schijn van het verband te breken, ieder' meester in staat te stellen, hier of daar eene les over te slaan, als hij het dienstig oordeelt. Onderwijzers zullen het gemak hiervan op prijs stellen. Het beginsel is ook niet te ver getrokken, en de splitsing zeer gelukkig uitgevallen.

In de *rangschikking* zijner onderwerpen (de orde van behandeling) is aan ieder' Schrijver over Algebra veel ter keuze overgelaten, en het zal altijd bezwaarlijk zijn, op dit punt alle smaken te bevredigen. Men vindt hier, wat de eerste bewerkingen betreft, de gewone regels tot de breuken ingesloten, en daarop de vergelijkingen met eene en meer onbekenden. De beschouwing van de twee-

de magtsvergelijking wijst aan de noodzakelijkheid der wortelitrekking, die te dezer plaatse wordt ingevoegd; waarna de gevallen der tweede magtsvergelijking, en de voornaamste eigenschappen en regels worden opgegeven.

Hier wordt dit onderwerp afgebroken, offchoon de getalmerken der lessen voortgaan, en gevolgd door eene beschouwing der eigenschappen van getallen, beginnende met de definitie van getal zelf, en opklimmende tot de denkbeelden van reden, evenredigheid, reeksen, verheffing van het binomium tot hoogere magten; waarbij nog verscheidene merkwaardigheden in getallen, als eerstgetallen, polygonaalgetallen enz., eene plaats verkrijgen, en tot besluit een verslag van zoogenaamde verschikkingen, zelfs van de berekening van kansen, wordt gegeven.

Alsdan wordt het algebraïsche hervat, en eenige voorname punten van onbepaalde analysis behandeld, alsmede het voornaamste uit de hoogere magtsvergelijkingen, met oordeel gekozen, op dezelfde beknopte wijze voorgedragen. Dit eindigt met de leer der logarithmen, en de uitdrukking derzelve ook door oneindige reeksen.

Hiermede zoude het eigenlijk genoemde algebraïsche gedeelte afgehandeld zijn. Het overige is of driehoeksmeting, of toepassing van algebra op hoogere meetkunde, en differentiaalrekening. Deze toevoeging aan een werk, tot opschrift voerende, *Lessen over de Algebra*, en uitmakende daarvan de kleinere helft, is eene nieuwigheid, door den Schrijver in zijn Berigt aldus verklaard: „ Overigens hebben wij getracht, ten einde de leerling „ voor de Algebra geene *verzameling van boeken* zoude „ noodig hebben zich aan te schaffen, de voornaamste „ grondregels dezer wetenschap in *één* boekdeel te bevatten, waartoe wij, zulks eene behoefte van de tegenwoordige tijdsomstandigheden zijnde, ook de toepassing op de beide Driehoeksmetingen hebben geregkend te behooren, hebbende wij eindelijk volledigheidshalve ook de theorie der Kegelsneden, en eene schets „ der Differentiaal-, Integraal- en Variatierekening daar-

„ bij gevoegd." (Bladz. IX.) Hiertegen zoude misschien kunnen ingebragt worden, dat het geene *onredelijk groote* verzameling van boeken mag heeten, als men er één over Algebra, één over Algebra op Meetkunde toegepast, en één over Differentiaalrekening bezit. Dan, een Schrijver mag zekerlijk in één deel bijeenzamelen wat hij wil, gelijk ook de Lezer vrijheid heeft af te breken wáár *hij* wil. Het komt op hetzelfde neêr, of men weglaat de helft van een enkel deel, dan of men weglaat de volgende deelen uit eene *verzameling*. Maar het onderscheid is, dat men in het laatste geval niet meer koopt, dan men verbruikt.

Dat gedeelte dan, niet elders in dergelijke werken aan te treffen, is wederom eene zeer doelmatige keuze uit de eigenschappen van sinussen enz., benevens de voorstellen en vraagstukken uit de vlakke en bolvormige driehoeksmeting. De formulen zijn bewerkt naar een' bekenden, en voor goed erkenden, trant, die iedere oplossing regtstreeks afleidt uit eenige meetkundige eigenschappen, met behulp van eenvoudige algebraïsche substitutiën. De kortste weg voor het *bewijs*, offchoon niet altijd de kortste of gemakkelijkste voor het *gebruik*; als b. v. in het geval van de *drie bekende zijden*. Of echter de zamenstelling der figuren, en vooral de aanwijzing door S, C, S^c, C_c, in plaats van de zoo gebruikelijke en sprekende verkortingen *Sin.*, *Cos.*, *Sec.*, *Cosec.*, zal behagen, twijfelen wij zeer. Een en ander schijnt met overleg geschied; of het gelukkig is, zal moeten blijken.

Het geheel eindigt met een verslag der differentiaalrekening, gevolgd naar den Hoogleeraar DE GELDER, zoo ver als het werk van laatstgemelden strekt, met de integraalrekening toegepast op de voorname vraagstukken betreffende de kegelsneden en andere kromme lijnen, en laatstelijk regels en voorbeelden uit de variatierekening getrokken.

Werken over de beginselen der Algebra hebben zich in latere jaren zeer onder ons vermenigvuldigd. Had de Heer AMELSE ons gevraagd, of het noodig was, eene

nieuwe handleiding te vervaardigen, wij zouden gezegd hebben, noodig niet. Maar wij leven in een' tijd, dat geleerde zoo wel als stoffelijke fabrikaten in oneindig getal en verscheidenheid worden ten toon gespreid en overal verkrijgbaar gesteld; zoodat het schijnt, alsof het grondbeginsel, dat er tusschen debiet en vertier eenige verhouding moet bestaan, geheel verouderd en valsch geworden is. VENEMA en VAN CAMPEN zijn nog niet vergeten, en de laatste, wat zijne verzameling van voorstellen betreft, verdient het ook niet; dan BANGMA, NIEUWENHUIS, PRINSEN, DE GELDER, VAN BEMMELEN, allen dezelfde Algebra behandelende, en ieder reden hebbende, om zijne voordragt te houden, als bevattende iets nieuws of meer doelmatigs. Het is, gelooven wij, een goed teeken van den toestand ook van dit gedeelte van onderwijs in ons land, alhoewel het ook geen zekere waarborg is van trapswijze verbeteringen in het onderwijs van dit gedeelte. Wij doen alleen opmerken, als eene daadzaak, uit die verscheidenheid van leerboeken op te maken, dat ook op dit punt, de beste methode van Algebra te onderwijzen, geleerden en deskundigen het niet eens zijn. Wij zullen ons wel wachten, bovengenoemde Schrijvers of hunne werken in vergelijking te brengen, of aan eenige beoordeeling te denken; daar het niets anders zoude zijn dan ééne opinie meer gevoegd bij de uiteenloopende opiniën van menschen, allen bevoegd om er over te oordeelen.

Wij zouden er veeleer de bevestiging in zoeken van het alom opgemerkte, doch vaak te ras vergetene, dat de manier van onderwijs veel van den man afhangt, en wat in handen van den een' goed gelukt en de gewenschte vrucht oplevert, onvruchtbaar blijft in handen van een' ander', die echter misschien hetzelfde doel zou bereiken door geheel andere manieren. Doch wij zouden er een gevolg uit trekken, dat eenigzins inloopt tegen zekere heerschende begrippen van den tegenwoordigen tijd. Er bestaat thans ongetwijfeld eene sterke neiging, om aan

den invloed van onderwijs *te veel* toe te schrijven. Dat het opkomend geslacht deszelfs wending van geest daaraan geheel te danken heeft, dat de beschaving der natie op het onderwijs ten eenemale berust, hooren wij gedurig in die *gepaste aanspraken* bij jaarlijksche verslagen, openbare examens enz., alwaar het dan ook, zoo al niet gepast, ten minste zeer natuurlijk en schadeloos is. Maar er zijn toch meer oorzaken, en die zeer krachtig op het tegenwoordig geslacht werken, dan alleen de verbetering der scholen. Het element, waarin men leeft, de denkwijzen der menschen, die ons omringen, de voorwerpen, die wij dagelijks zien, de toon, die om ons heerscht, en de klanken van den tijd, die ons in de ooren vloeijen zonder dat wij er naar zoeken, zijn zoo vele oorzaken, die iederen mensch maken tot hetgeen hij is, of wat zijne gesteldheid van geest hem in die omstandigheden toelaat te worden, en die meer afdoen, dan bij wien hij op school is geweest, en door welke methode hij onderwezen is. Het zou eene vraag zijn om voor te stellen: of de inrigting der scholen wel zooveel invloeds heeft gehad op den toon en de denkwijze van onzen tijd, als de heerschende toon en denkwijze zelve van onzen tijd gehad hebben op de inrigting der scholen; en wij zouden het antwoord met belangstelling te gemoet zien. Inmiddels, hoe meer verschillende leerboeken, misschien, hoe beter; al ware het maar om tegen te gaan dien geest van overheersching, die vooral in onderwijs, waar dezelfde uitkomst langs zoo verschillende wegen kan gevonden worden, nutteloos en ongepast moet voorkomen; om het begrip te weren, dat zekere methoden, omdat zij veel afdoen, daarom alles afdoen; en om aan te kweeken dat verlichte beginsel van vrije mededinging, zoo bij uitstek voegende in eene kunst, die niet op stoffelijke dingen, maar op denkende wezens wordt uitgeoefend. Vermaardheid moet daar het loon zijn van ijverige belangstelling en vrije beschikking over alle wettige middelen, niet een zegel door eenig toevoorzigt gehecht aan gekeurden arbeid.

Het is voor ons, Noordnederlanders, wel ongelukkig, dat de vraag over de vrijheid van het onderwijs ooit eene politieke zijde heeft verkregen, die haar inderdaad eene geheel andere vraag heeft doen worden; dan zij bij ons ware geweest. Als, helaas! de noodzakelijkheid eener tusschenkomst van het bestuur niet bestond, ter wering van vreemden invloed van een' nadeeligen aard, wij onder ons zouden rustig de vraag behandelen, aangaande het al. of niet noodzakelijke van die verordeningen, reglementen, inspectiën, vergelijkende examens betreffende het onderwijs, het geliefkoosde stelsel van den dag, dat zoo zeer aller bewondering opwekt; zonder dat nog ooit, zoo ver wij ons herinneren, de tegenovergestelde zijde van de vraag bij ons vrijmoedig en bedaard is bepleit geworden. Het is geene nieuwe opmerking, dat het schoolwezen, te voren onder de weinige vrije bedrijven van het oude stelsel, thans tot een gild is verheven, bij het wegvallen van alle de overige; met zich voerende eenige der voordeelen van het gildenstelsel, maar ook *alle* deszelfs nadeelen. Het personeel en het finantiëel zijn daardoor grootelijks verbeterd: dit is, en wij voegen er nadrukkelijk bij, *dit was altijd* de gunstige zijde der gilden, en werd welligt te weinig bedacht bij hunne omverwerping. Doch het rijk van keuren, regels, gestempelde modellen vertoont zich in vollen luister, en zou, als men er niet aan dacht, alle oorspronkelijkheid onderdrukken. Een PESTALOZZI, LANCASTER, OWEN, JACOTOT zullen nooit tieren onder Schoolcommissiën. Het is waar, die vernuftige ontwerpers bieden ons wel eens harsenschimmen aan; dit is het geval bij de meeste uitvindingen; maar het al te weelderige en zwakke wordt afgesnoeid, of valt van zelf ter neder, en altoos blijkt het voor aller oogen, dat het eene vrije, niet werktuigelijke kunst is. Liefst geen geprivilegieerde leermethode, even min als geprivilegieerd steencement. De loffelijke naijver der leermeesters, benevens het belang der ouders, eene vrije drukpers, en eene algemeene geneigdheid om dergelijke on-

derwerpen openlijk en vrijmoedig te behandelen, gaan zeer ver ter wering van alle ergerlijke misbruiken, of ter voorkoming van achteruitgang en verval, en ware deugdelijkheid van methode verrigt het overige. Eervol is de bezorgdheid van Koning, bestuurders en ingezetenen in deze aangelegenheid; doch laat men er zich niet te veel over bekommeren, als niet alles naar één model is uitgesneden. Wij voor ons mogen gaarne iets eigendommelijks bespeuren, ja zijn er niet tegen, in eenige dingen, eene gewestelijke, stedelijke kleur te zien. Al zouden wij hooren van zeer afwijkende beginsels van onderwijs in Noorden of Zuiden aangenomen, wij zouden de proefneming en vergelijking eene wenschelijke zaak noemen, en inmiddels geenszins verwonderd staan, als wij uit beiden even bekwame, kundige lieden zagen te voorschijn komen. *Ne poussez pas le poivre jusqu'au fanatisme*, zeide de kok; zoo zeggen ook wij: dweep met niets, met onderwijs noch met peper!

Lexicon propriorum et inde derivatorum nominum principum poëtarum Latinorum, cura G. DORN SEIFFEN, Phil. Theor. Mag. cæt. Traj. ad Rhen. apud *J. van Schoonhoven*. 8vo. pp. IV, 428. *f* 3-:

De geleerde en ijverige DORN SEIFFEN, Prorector aan de Latijnsche Scholen te Utrecht, is, door zijne vertalingen en het schrijven van nuttige boeken voor de Latijnsche scholen, te bekend, dan dat wij iets tot zijnen lof in deze opzigten behoeven te zeggen. Vóór twintig jaren reeds gaf hij een *Onomasticum poëticum* in het licht. Daar hetzelve nu uitverkocht was, wilde de Boekverkooper het herdrukken. De Schrijver maakte van het vorige *Onomasticum* het tegenwoordige *Lexicon*, hetwelk eene aanwinst is voor het onderwijs der jeugd. Hetzelve bevat, gelijk de titel, schoon in min duidelijke en fraaije woorden, zegt, de eigennamen en de daarvan afgeleide woorden, voorkomende bij de voornaamste Latijnsche Dichters. Deze Dichters zijn HORATIUS, VIRGILIUS, OVIDIUS, CATULLUS, TIBULLUS en PROPERTIUS. Men vindt hier dus eene verklaring van het

geschied-, fabel-, aardrijks- en sterrekundige, hetwelk bij die Dichters voorkomt. De Schrijver heeft de beste uitgaven dier Aucteuren gebruikt, de zaken zoo kort en duidelijk, als hem mogelijk was, uitgelegd, en aan den voet van vele bladzijden niet onbelangrijke aanmerkingen over verschillende eigennamen geplaatst. Het is geene geringe aanbeveling van dit *Lexicon*, dat de quantiteit boven de woorden geteekend is. Enkele drukfeilen zijn in deze teekenen ingeslopen. Dit is waarlijk moeijelijk te vermijden, als men de teekens — ◡ in aanmerking neemt. Zoo staat er, om dit slechts te noemen, *Venĕtus* in plaats van *Venĕtus*, *Chremes*, *Chremĕtis* in plaats van *Chremētis*. Ook zijn den Schrijver hier en daar enkele onnaauwkeurigheden ontsnapt. Zoo moet men pag. 72, in de noot, in plaats van *Tarquinii Prisci* lezen *Superbi*. Pag. 94. *Ceres elaborata*, moet zijn *laborata*. — Wij houden het daarvoor, dat dit Woordenboek met vrucht door jongelieden kan gebruikt worden. Druk en letter zijn te prijzen.

Schets van de beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde van den Hoogleeraar SIEGENBEEK, *door* N. ANSLIJN, NZ. *Met een Voorberigt van bovengemelden Hoogleeraar. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In* 8vo. *IV en* 92 *bl. f* : - 40.

De Heer ANSLIJN heeft, op aanraden van Prof. SIEGENBEEK, een uittreksel gemaakt uit des gemelden Hoogleeraars *Beknopte Geschiedenis onzer Letterkunde.* De Prof. betuigt in zijne voorrede, dat ANSLIJN zich van deze taak op eene wijze gekweten heeft, die aan zijne verwachting ten volle beantwoordde. Dit, en hetgeen de Heer SIEGENBEEK verder tot aanprijzing van dit werkje zegt, geeft ons genoegzame redenen, om te gelooven, dat het een zeer nuttig schoolboek kan zijn, en wij wenschen van harte, dat het dienen moge, om bij onderwijzers en leerlingen de kennis onzer vaderlandsche taal en letterkunde meer en meer te verspreiden, en alzoo de zucht tot hare beoefening hoe langs hoe sterker bij hen op te wekken.

Mijne Lotgevallen en Reizen in de Barbarijsche Roofstaten. Uit het Italiaansch van FILIPPO PANANTI. *In II Deelen. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor, 1830. *In gr. 8vo. Te zamen XX en 667 bl. f 5 - 80.*

Even als eigenbelang en zucht tot gewin voor de voldoening onzer overige behoeften, wenschen en lusten zorgen, zoo doen zij dit, door middel van den boekhandel, ook voor onze nieuws- en weetgierigheid. Sedert de Franschen ondernomen hebben op de Algiersche kust te landen, en dezelve met hunne troepen overstroomen en van hare schatten ontdoen, hebben de heeren boekverkoopers zich bevlijtigd, ons met de noodige kundigheden omtrent dat vreemde land, gelijk wat vroeger, bij den Russisch-Turkschen oorlog, omtrent laatstgenoemde natie en de streken door haar bewoond, rijkelijk te voorzien. En loopen deze berigten ook al eens in elkander, en daarbij tevens tamelijk ver uit elkander, men zie dit vrij als overvloed en des te betere gelegenheid aan, om zich het beste aan te schaffen. Zoo komt er, b. v., in het pas gegevene, opzettelijk vervaardigde stukje over Algiers, en van de eene zijde in VAN KAMPEN's *Afrika* (misschien minder eene vrucht der tijdsomstandigheden), van de andere in de *Schetsen der Turksche Zeden*, natuurlijk veel voor, wat wij ook hier vinden, en verschillen zij tevens wel eens in hunne opgaven.

Het onderhavige werk heeft den vorm eener reize, en schijnt ook ten deele wezenlijke lotgevallen van den met name genoemden Schrijver te verhalen. Ondertusschen blijft er ons omtrent den man veel bedekt, dat wij misschien van elders moesten weten, maar dat Recensent, der Italiaansche letterkunde min magtig, nog niet is ter ooren gekomen; zoo als, wat PANANTI in Engeland was en deed, of en hoe hij vroeger op de Barbarijsche kusten was geweest, enz. Het verhaal vormt overigens bijna enkel eene inleiding en slot; terwijl het ligchaam des werks uit berigten is zamengesteld, die wij hopen, dat op de plaats zelve verzameld, althans onderzocht zijn. De Schrijver is nog al mild met wel eens overtollige geleerdheid en andere sieraden van den stijl, die echter levendig is en aangenaam leest.

Wij zullen onze lezers met den man, die genomen en slaaf

gemaakt; doch gelukkig ſtraks weêr ontſlagen werd, niet verder bezig houden, maar liever het een en ander uit het boek overnemen, dat niet ſlechts deszelfs rijkdom en verſcheidenheid, maar ligt ook belangrijkheid, in weerwil van het reeds ontvangene, kan doen zien.

„ Het eigenlijke grondgebied van Algiers ſtrekt zich niet verder dan vier dagreizen van de ſtad uit. Daar gekomen, vindt men omzwervende volksſtammen, die ſlechts ſchatting betalen."

„ Dewijl de Algerijnen geene bruggen hebben en nooit de wegen banen, is het reizen in hun land zeer ongemakkelijk."

„ De gansche rijkom der Bedouïnen beſtaat in hunne kudden. — Zelden ſlagten zij beesten, maar vergenoegen zich met de wol en melk. — De vrouwen zorgen voor de bijen- en zijdeteelt: zij weven ook linnen en meer andere ſtoffen, maar op ramen, welke zij, onder hare tenten, in de lengte uitſpannen; waarbij zij zich van geene ſpoelen, maar enkel van de vingers bedienen. Zij arbeiden met groote vlijt, en behoeven hierin voor PENÉLOPÉ, ANDROMACHE en voor de Romeinſche matronen uit den ouden tijd niet onder te doen. Ook gaan zij nog, even als eertijds de dochters van JUDA (?) elken avond naar afgelegene putten, om water vóór het huisgezin en voor de kameelen te ſcheppen; maar zij zijn niet zoo gedienſtig als DINA (?), want zoodra een vreemdeling nadert, laten zij haren ſluijer vallen en bedekken het gezigt, gelijk REBEKKA deed op het zien van den jongen IZAÄK."

„ Over het algemeen beſchouwt de huisheer de bediening der gasten als zijnen bijzonderen pligt; en dewijl het gebruik medebrengt, dat men in deze ſtreken blootsvoets of enkel op zolen gaat, geeft hij aanſtonds bevel, den vreemdelingen de voeten te wasſchen. Vervolgens beſtrijkt hij hun haar met eene welriekende zalf, en zet zich, om hun te meer eer te bewijzen, niet met hen aan den disch, maar blijft ſtaan, om hen te bedienen."

„ De meisjes zijn in deze heete luchtſtreek ſpoedig huwbaar, en trouwen reeds in haar twaalfde en dertiende jaar; want in dezen ouderdom, zegt een Moorsch dichter, verbeidt de rozeknop de verlevendigende ſtraal der liefde, om zich te openen. — Van een uitzet wordt naauwelijks een woord gerept; want de dochter brengt, behalve hare kleederen, ſlechts eenige diamanten en mathiſſen mede. Dit uitzet wordt op

eenen kameel geladen, en, met veel staatsie, door de stad en voorts naar het huis van den bruidegom gebragt. Zelden worden de jonge lieden bij de keus geraadpleegd; zelden hebben zij elkander vóór den trouwdag gezien. Wil de bruidegom iets naders van schoonheid en hoedanigheden zijner bruid weten, dan moet hij tot de boodschaploopsters, die bloemen en galanteriewaren aan de jonge meisjes brengen, de toevlugt nemen, of haar in het bad trachten te zien. — Weinige dagen vóór de bruiloft, rijdt de bruidegom, van trommelslagers en pijpers vergezeld en door zijne vrienden begeleid, die van tijd tot tijd met hunne geweren een salvo schieten, de stad rond. Maar op den bruiloftsdag zelven wordt hij met een talrijker gevolg en grootere staatsie rondgevoerd, ... met een' sluijer bedekt, om zich tegen de magt van booze betooveraars en heksen te beveiligen. — Te negen ure des avonds wordt de bruid door al de bruiloftsgasten naar de woning van haren man gebragt. De bruid wordt in eene soort van tent opgesloten, daarmede op een paard gezet en met brandende fakkels begeleid. Hare verwanten brengen haar nu naar des bruidegoms huis; maar dragen wel zorg, dat zij, bij het intreden, den drempel niet aanroert. De bruidegom ontvangt haar aan de huisdeur, waarop allen, die haar begeleid hebben, terugkeeren, behalve eene soort van bruidleidsters, die eene vrij ligtvaardige taal voeren en verzen opdeunen, welke met de Fescenninische der Ouden veel overeenkomst hebben. Vervolgens begeven de nieuwgetrouwden zich naar het slaapvertrek, waar de evengemelde vrouwen voor de deur blijven wachten op het bewijs der vrouwelijke kuischheid, hetwelk zij dan in triomf naar de ouders der jonge echtgenoote, en van daar, met veel staatsie, door de stad voeren."

„Wat de begrafenissen der Afrikaners betreft, een opmerkzaam waarnemer heeft mij eene, waarvan hij te Tunis ooggetuige was geweest, in dezer voege verhaald: vele vrouwen gingen met loshangende haren en treurige gebaren in het vertrek, waar de doode lag; hier sloegen zij zich, onder een jammerend geschreeuw, op de wangen en op de knieën. Vervolgens hield eene oude vrouw eene lange lofrede op de overledene, en het snikken begon op nieuw. Intusschen bragten twee mannen eene ledige kist, waarin alle vrouwen de hoofden staken en zware zuchten loosden; vervolgens gingen twee van haar uit het vertrek, en kwamen met twee

brandende lichten terug, terwijl zij tevens gras in de handen hadden, waarmede zij de kist bestrooiden. . . . De begrafenis geschiedt met den meesten spoed, dewijl men gelooft, dat de zaligheid van den gestorvenen eerst begint op het oogenblik, dat de aarde hem bedekt. . . ."

„ De Mooren hebben zonderlinge heelwijzen. Zoo strijken zij op kwetsuren versche boter; tegen zinkingpijnen verordenen zij lancetsteken; wonden genezen zij door branding; op ontstokene deelen leggen zij zekere, hun bekende, bladen, en op de door slangen gebetene of door schorpioenen gestokene plekken gekaauwde knoflook of uijen. . . . . . Wanneer zij hoofdpijn hebben, leggen zij eene Spaansche vliegpleister op het hoofd. Naar hun oordeel is niets noodiger dan aderlaten, dewijl zij gelooven, dat elke ziekte uit volbloedigheid of uit ontstoken bloed haren oorsprong heeft." (Is het niet, of onze nieuwste genees- en heelkunde bij de Mooren ter schole geweest was? en evenwel spot er de Schrijver mede.)

„ De opperste van het Algiersche zeewezen zeide tegen den Engelschen Consul en mij, toen het gesprek op den schilder TEORENI viel: *Dat is eene goede vangst voor ons; want, dewijl hij een groot schilder is, kan hij onze schepen verwen.*"

„ De Koran komt met vele nieuwere Europesche boeken daarin overeen, dat hij, zoo al niet met betrekking tot den inhoud, ten minste toch, wat den uitwendigen vorm betreft, zeer fraai is."

„ De boekdrukkunst is bij de Barbarijers geheel onbekend; want uit vrees, dat eene ontelbare menigte afschrijvers van werk en levensonderhoud zouden verstoken zijn, rigt men geene drukkerij op, weshalve alle verlichting belet en de mededeeling van denkbeelden, welke elders door de drukkunst zoo gemakkelijk gemaakt is, hier bijna onmogelijk wordt." (*A gouverno* voor de tegenstanders der machinerie.)

„ Daar in Barbarije de regters geheel onbeschaafde en onwetende menschen zijn, moet de geregtigheid aldaar geschapen wezen, gelijk men die in Egypte afbeeldt, namelijk zonder hoofd. . . . . Is eene zaak zoo verward, dat de ongeduldige regters er niet wijs uit kunnen worden, dan laten zij beide - partijen, benevens den dienstvaardigen advocaat, de schrijvers en de getuigen honderd duchtige stokslagen geven."

„ Hun cement, hetwelk uit twee deelen houtasch, drie deelen

kalk en één deel zand bestaat, noemen zij *tabby*. Na deze bestanddeelen zamengemengd te hebben, gieten zij er eene goede hoeveelheid olie bij, en roeren dit alles drie dagen zonder ophouden om, tot het de behoorlijke stevigheid verkrijgt. Tot metselen gebruikt, wordt het op den duur zoo hard als marmer en volkomen waterdigt. Wanneer het langs de muren afloopt, ziet het er uit, alsof het in wijnsteen veranderd ware. Zouden niet de Numidische volken deze behandeling van de Romeinen geleerd hebben, en zou niet deze wijs van metselen het geheim van de duurzaamheid der aloude gebouwen bevatten? De Mooren weten insgelijks zeer vast leem te bereiden, dat tegen de vochtigheid bestand is. Zij gebruiken daartoe versche kaas, waaruit zij de melk drukken, en welke zij dan met den fijnsten kalk vermengen."

Na de vruchtbaarheid en rijkdom des lands, het belang, bezwaar en middel van deszelfs vervoering aangewezen te hebben, zegt hij: „De inwoners van Mauritanië en Numidië zijn zekerlijk onbeschaafde, maar toch geene wilde volken. Zij waren eens beschaafd, maar werden naderhand verbasterd. Intusschen zijn er nog sporen van hunne krachtige, rijkbegaafde natuur overgebleven. Bij eene zeer levendige verbeeldingskracht, bij eene groote prikkelbaarheid van gestel, beminnen zij al, wat nieuw is. Zij zouden wel te leiden en misschien ligtelijk zoo ver te brengen zijn, dat zij andere wetten, andere gewoonten en ook eene andere godsdienst aannamen. Dit alles deden zij ten minste, toen hun naauwelijks de leer van Mahomed gepredikt was en de wapenen der Sarracenen zich in hun land ter naauwernood vertoond hadden. Immers namen zij steeds elke leer aan, die met hun vurig karakter strookte. Eerst waren zij ijverige Christenen, naderhand even ijverige Muzelmannen: in Fez werden zij met liefde voor de wetenschappen bezield: aan de schoone oevers van den Guadalquivir kenmerkten zij zich door teederheid, heldenmoed en zucht tot romantische togten, hoedanige slechts in de bloeijendste riddertijden ondernomen werden. Hierbij komt nog eene omstandigheid, die op volken, welke de leer van eene blinde voorbeschikking aankleven, een niet geringen zedelijken invloed zoude kunnen hebben. . . . . Zij gelooven namelijk, dat in het boek des noodlots geschreven staat, dat hunne landen eens door Christenen, en wel door in het rood gekleede soldaten, zullen beroverd worden, en dat deze ontzettende gebeurtenis op eenen

vrijdag zal plaats hebben. Deswege worden alle vrijdagen, van het aanbreken van den dag tot het einde van het groote gebed in de moskee, de stadspoorten gesloten gehouden."

Men zal deze eenigzins uitvoerige aanhalingen, als het beste middel om het boek te leeren kennen, om derzelver eigene waarde, zoo wij hopen, gaarne verschoonen.

Drie Proeven van opheldering over den grootsten der Oud-Nederlandsche Dichters, J. VAN DEN VONDEL; *(als Bijvoegsel tot het hiernevens voorgedragen Ontwerp eener met doorloopende Aanteekeningen voorziene Uitgave van eenige zijner voornaamste Werken). Door Mr.* D. H. LULOFS, *Hoogleeraar in de Nederl. Letterk. en Welspr. te Groningen enz. enz. enz. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1830. *In gr. 8vo. 36 Bl. f* : - 50.

De ijverige Prof. LULOFS wenscht de beoefening en regte waardering van VONDEL's werken te bevorderen. Daartoe echter is noodig, dat hij wel verstaan en ten volle begrepen worde. En alzoo is des mans voornemen, indien eene geopende inteekening slaagt, binnen een' onbepaalden tijd van eenige jaren, in zes groot 8vo deelen, VONDEL's voornaamste werken, met ophelderende aanmerkingen, uit te geven. Doch, opdat men vooraf over het werk eenigzins zou kunnen oordeelen, zoo geeft hij hier drie proeven zijner voorgenomene behandeling: I. het begin eener Inleiding voor den *Gijsbrecht van Aemstel*; II. eene met aanteekeningen voorziene plaats uit een van VONDEL's treurspelen; het verhaal namelijk van den bode uit het vijfde bedrijf van den zoo even gemelden *Gijsbrecht*; III. hetzelfde uit het dichtstuk: *Vrije Zeevaart*, enz.

Wij stemmen met de gemaakte aanmerkingen omtrent het nut eener zoodanige onderneming doorgaans gaarne in, lazen zijne ophelderingen met genoegen, en wenschen hem alzoo van harte de gewenschte bemoediging.

Vroeger gaven drie Hoogleeraren in hetzelfde vak de werken van HOOFT met hunne aanmerkingen in het licht. Zullen wij onze meening zeggen, dan gelooven wij, dat de meeste lezers meer genoegen in dit werk van den Heer LULOFS dan in het hunne zullen vinden.

Niet lang geleden nam de *Brusselsche* boekhandelaar BREST VAN KEMPEN de proef eener fraaije uitgaaf van VON-

DEEL, maar liet het werk bij den enkelen *Gijsbrecht* steken. Mogt de *Groningsche* pers niet minder voor een waardig uitwendige zorgen! waartoe ons deze proef niet zonder alle hoop laat.

Tot een klein staaltje der veranderde beteekenis van vele woorden, beroept zich LULOFS, in eene noot, op de woorden: *pruik* voor hoofdhaar, *dier* voor schepsel in het algemeen, vooral ook een meisje, *janken* voor kermen, *lodderig* voor minziek, aanvallig, *laf* voor kwijnend door verliefdheid, *drommel* voor drom, *pronken* in eene moeijelijke houding staan, *ruiken* of *rieken* voor gevoelen, begrijpen, en eene menigte anderen.

Nieuwe Gedichten van H. VAN LOGHEM. *Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1828. *In gr. 8vo. IV en 184 bl. f* 3-:

De Heer VAN LOGHEM is als Dichter genoeg bekend. Het aanwijzen van fouten, voor welke hij zich in het vervolg heeft te wachten, ligt geheel niet in het plan, dat door ons zal worden gevolgd. Reeds hebben anderen, naar ons oordeel te eenzijdig, den *Corrector* gespeeld. Drukproeven nazien is niet altijd het werk van een' Recensent. Dit is ons geloof.

De bundel wordt geopend door eene *Hulde aan Z. M.* WILLEM I, *Koning der Nederlanden.* Ziehier den aanhef:

Aan U, door ieder hart in Nederland vereerd,
Voor Wien de moeder vroeg haar' zoon reeds bidden leert:
o Vorst! de lust van 't Volk, dat, wars van boei en keten,
Roemt op een' nek, zoo vrij als 't ongemoeid geweten:
U brengt het warm gevoel, dat in mijn' boezem gloeit,
Den tol der dankbaarheid, waarvan hij overvloeit.
Neen, vrees niet, o Monarch! dat U een vleijer nader':
Slechts waarheid spreekt het kind tot zijn' geliefden vader;
En wie ook, diep ontaard, een' valschen wierook bied',
Verwacht dien van den Belg, nog onverbasterd, niet.

Hier vinden wij toch nog iets anders dan *welmeenendheid.* Zonder moeite zal ieder *dit iets* gemakkelijk ontdekken. Het wordt dus niet aangewezen. Zulke taal van het Nederlandsche hart hoort men in deze hulde dikwerf.

De Vaderlandsliefde, eene oude en goede kennis. Ongelukkig heerscht hier eene groote druk- of schrijffout, welke van bl. 18 tot 39 doorloopt. Die fout sluit evenwel ons den mond. Zij is den Dichter niet ontgaan, die bl. III aangeteekend heeft: „*Dit dichtstuk, vroeger uitgegeven, is bij „vergissing, in dezen bundel weder opgenomen.*" Die vergissing rekenen wij, om het stuk zelve, den Dichter niet hoog aan; maar wij wilden van dezelve niet zwijgen, omdat wij nu eens eene drukfout aanwijzen, door zulken begaan, die oude kennissen als wildvreemden behandelen.

De onderscheiden geest der menschen is het opschrift van het derde stuk, dat bl. 40—80 beslaat. Dit stukje is misschien *waterig?* Zoo komt het *hun* zekerlijk voor, die *meten* en niet *wegen*. Zulken hebben de watervrees. Doch de lengte schaadt niet. Men vindt hier *drie zangen*: 1o. *De volksgeest*. 2o. *Voortreffelijke volksgeest bij eenige volken*. 3o. *De geest van het goede en het kwade*. Deze schets verdrijft reeds de watervrees, bij zulken, die er niet mede behebt zijn. Maar, bij anderen? Och, die zijn ongeneeslijk. Alleen dit proefje nopens de *Jezuiten*, uit den derden zang, bl. 79:

Waar schuilt dat loos gespuis? Wat leus heeft het gekozen?
't Vertoont, in ieder land zich lagchend, als de rozen;
Het heeft een' zachten toon, als echten honig zoet;
Een' slaapdrank voor den geest en zalving voor 't gemoed;
't Weet blanke waarheid zwart, en 't misdrijf blank te liegen,
En, als de goochelaar, door kunstjes te bedriegen.
't Heult met de ligtekooi, mits deze ook in zijn' schoot
Den eedlen, die niet viel en nog moet vallen, voer';
't Verleidt de vrome zus, om helpers te believen;
Voor 't rooven van 't geheim houdt het een heer van dieven;
Het sluipt in elken Raad van Rijk of Vorstendom,
Leidt daar den doolhof in, of koopt de leden om;
't Bezit miljoenen schats, die oude zondaars geven,
Door hen van 't drukkend pak des vagevuurs ontheven;
't Vermag meer door de biecht, waarom de huichlaar lacht,
Dan, op de zee of 't land, der wereldd wingren magt.

De Toekomst, bl. 83—93:

Des Heilands dierbre leer, tot in het merg gedrongen,
Wordt meer in 't hart gevoeld, dan door de stem bezongen.

De vrucht van haren geest bloost voor het oog alom,
En aller adel is 't verheven Christendom.
Van 't Oosten tot aan 't West, van 't koud en neevlig Noorden
Tot aan het bloemtapijt, gespreid aan Indus boorden,
Rijst uit de dankbre borst, die juicht bij haar genot,
Één wierook, zuiver als de reine ziel, tot God.
Één is het gansch gezin, aan 's Vaders dienst verbonden;
Des hoogen Serafs beeld wordt dan omlaag gevonden;
De aarde is een Paradijs; de liefde zaligt haar;
En 't rijk van vrede en heil is in het einde daar.

Vrijheid en Dwang, bl. 94—105. Ook hieruit zouden wij iets kunnen uitkippen; doch wij laten dat liefst na, omdat dit stuk ook elders genoegen gaf, waar de vorigen meer dan ééne veêr hadden moeten laten. Dus hiervan genoeg.

De edele Burger, bl. 106—110. Hiervan alleen het slot:

Ook 't monster wordt door hem met taai geduld bestreden,
Dat loos zijn netten spreidt,
De jeugd van 't veilig pad der onbevlekte zeden
In d'arm der Wellust leidt.
Zijn trouwe hand is daar, waar zwakken struiklen zouden;
En, strandt zoo menig boot,
't Is zalig voor zijn hart, mag hij de kiel behouden,
Die giert naar 's afgronds schoot.
Grijpt hem de laster aan, verborgen als een adder,
Die zich met bloemen dekt:
Hij schudt zijn pijlen af, terwijl het bijtend zwadder
Alleen de lage tong bevlekt.
De Godheid is zijn schild: wat zou de mensch hem deren?
Hij stapt in 't heerlijk spoor met altijd frissche kracht;
En, moog geen tijdgenoot naar waarde hem vereeren,
Hij leeft bij 't billijk nageslacht.

De Huisselijke Feesten, bl. 111. Wat zullen wij hiervan zeggen? Bij zoo vele feesten, als een echt Nederlandsch huisgezin vieren kan, valt het moeijelijk, zich te houden aan het *simplex duntaxat et unum*. Dit zeggen wij niet, omdat hier tegen dezen regel zoo *veel*, maar zoo *weinig* is gezondigd. Ook geeft VAN LOGHEM geene aanleiding, om hem hier als den *magnus promissor hiatu* te behandelen. Hoor slechts, wat de man in den aanhef zingt:

Maar 't roompje van die lieve vreugde,
  Met niet één dropje zuurs er in,
Wordt bij de feesten slechts gevonden
  Van het (elk) eerwaardig huisgezin.
Daar moge 't goud als beken vloeijen,
  Of leve men van schralen kost:
Meêr is er liefde dan pasteijen,
  En hartlijkheid dan wijn en most.
'k Wil dan eens zingen van die feesten;
  Maar, vrienden! 'k geef den toon slechts aan:
Want uit uw eigen hart rijst 't lachje
  En welt dier vreugdes zaalge traan.

De laatste regel is door woordschikking wat hard. De Dichter heeft zich die harde woordvoeging aangewend. Hier geven wij hem geen *venia.* Doch het aangevoerde bewijst, dat hier meer gegeven dan beloofd wordt. Onbillijk is het, dit over het hoofd te zien. Dan, wij schrijven geene *Antikritiek*, en daarom hiervan genoeg.

In dezen bundel komen nu nog voor: *Raad eener Moeder aan hare Dochter*, bl. 131. Dit stukje zal zich aan onpartijdigen voldoende aanbevelen. Ditzelfde geldt van den volgenden *Raad van eenen Vader aan zijnen Zoon*, bl. 139. *De Vrouw kan tooveren*, bl. 146, zal zelfs eenen ongeloovige overtuigen. *De openbare Wandelingen*, bl. 153, niet ongeestig. Eindelijk volgt *het Concert*, bl. 175. Hier wisselen zich alle soorten van versmaten af, en de gretige bediller vindt hier weinig te zeggen. Als men dit zelf belijdt, dan zal het wel waar zijn.

Ons oordeel, dat wij, als geheel onbekend met den Dichter, meenen geheel onpartijdig te strijken, is over dit dichtwerk, in het algemeen, zeer gunstig. Geest, strekking, toon — dit en nog meer heeft ons hier bevallen. De proeven, die aangevoerd zijn, hebben wij voetstoots gekozen; en toch zullen zij den Lezer overtuigen, dat deze bundel den Heere VAN LOGHEM allezins waardig is. Duidelijker zou dit zelfs nog blijken, bijaldien wij, met den bril op den neus, even scherpziende hadden willen zijn, als de *Corrector* bij de groote jagt op druk- en schrijffouten. Doch, ieder in zijn vak! Bij de misstellingen en fouten, waarvan geen werk vrij is, houden wij ons aan HORATIUS, die Recensent en Dichter te gelijk was, waar hij zegt:

— ubi plura nitent in carmine, non ego paucis
Offendor maculis. ——

ATS BONNINGA, *Treurspel*, *door Mr.* A. VAN HALMAEL, JR. *Leeuwarden*, *bij* G. T. N. Suringar. 1830. *In kl.* 8vo. 81 *Bl. en Narede*, *met Aanteek.*, 22 *bl. f.* :-90.

Nederlanders! ziet hier een oorspronkelijk Treurspel van wezenlijke en blijvende waarde. Recensent had het reeds een' geruimen tijd geleden met genoegen gelezen, en toen het stuk in zijne woonplaats werd opgevoerd, heeft hij het met belangstelling en deelneming zien vertoonen. Het eerste bedrijf maakte bij het publiek weinig indruk. Intusschen was het zeer geschikt, om den aanschouwer met de tijdsomstandigheden bekend te maken, en hem op het tooneel der gebeurtenis regt te verplaatsen; doch veel zou dat eerste bedrijf gewonnen hebben, zoo AGGO niet telkens zoo lang aan het woord ware gebleven, b. v., bl. 2 tot 5, 77 en een' halven regel. Ware het nog eene alleenspraak, dan bleve toch die eenige optredende tooneelspeler steeds in beweging: maar hoe moeijelijk is het voor WOUTER, om intusschen Acteur te blijven! Het woeste en wraakzuchtige karakter van DOUWE GALAMA leert men reeds uit zijne eigene woorden in het tweede tooneel kennen; het edele karakter van zijnen neef, OTTO GALAMA ontwikkelt zich naderhand. Deze OTTO, namelijk, had naar de hand van ATS BONNINGA, de heldin van het stuk, gestaan; doch deze had hem afgewezen, en JELMER SYTZAMA verkoren. DOUWE en OTTO GALAMA waren van de partij der Vetkoopers, die in *Oostergo* de overhand hadden en het Groningsche verbond aankleefden. SYTZAMA zocht wel buiten binnenlandschen twist te blijven, maar erkende DEKAMA voor Potestaat van *Friesland*, was bondgenoot van BOKKO HARINGSMA, en dus van de partij der Schieringers, die *Westergo* in bedwang hielden. JELMER SYTZAMA bevond zich te *Sneek*, bij HARINGSMA, toen de GALAMAAS deszelfs *stins* of kasteel, te *Warns*, belegerden. Zij deden dit minder wegens staatkundige vijandschap, dan wel omdat DOUWE GALAMA, oom van OTTO, den hoon, zoo hij meende, door de weigering van ATS dezen zijnen neef aangedaan, op haar en haren gemaal wilde wreken. ATS bevond zich met vrouwen en eenige oude krijgslieden op de stins, welke zij moedig verdedigde. De honger begon echter te nijpen, en zij had te weinig volk, om een' storm te kunnen afwenden.

In het tweede bedrijf (dat speelt in een vertrek op de stins van SYTZAMA, terwijl het eerste bedrijf de legerplaats der GALAMAAS had voorgesteld) komt de Abt AGGO, die zelf weleer voor de Schieringers gestreden had, gehoor vragen voor DOUWE GALAMA, die vruchteloos ATS tot overgave van het slot tracht te bewegen, en, na haar een uur tot overweging gelaten te hebben, gramstorig vertrekt. AGGO verhaalt, op hare vraag, aan ATS, dat haar gemaal, volgens gerucht, tot ontzet op weg was, en hij zijnen vriend, den monnik WOUTER, op kondschap had uitgezonden. Naauwelijks is AGGO vertrokken, of WOUTER komt reeds, de monnikskap geheel over het hoofd getrokken...... Maar neen! het is WOUTER niet; het is SYTZAMA, die hem ontmoet, en zijn monnikskleed omgeslagen had. Treffend is deze herkenning, als ook de kiesche vermelding, die ATS van hare zwangerschap doet; eene groote vreugde voor de echtgenooten, die tot nog toe geene kinderen hadden. Eindelijk spoedt SYTZAMA, in zijne vermomming, zich naar zijn leger terug.

Het derde bedrijf speelt in het eigen vertrek. Het begint met eene lyrische alleenspraak van ATS, groot zeven twaalfregelige coupletten. Dat is waarlijk te lang. Ook geven de elliptische spreekwijzen soms eenige duisterheid, b. v.:

De vrije ziel moog tot haar oorsprong keeren!
Mij schrikken, dood, die mij verlossing biedt?
Ik moet en mag u wenschen en begeeren,
U zoeken? .... Neen, dat mag ik niet.

Men zegt niet *de dood schrikt mij*, maar *doet mij schrikken*, of *verschrikt mij*. *Ik moet en mag* is ook geene opklimming, maar eene daling. Bij gevolg liever:

Mijn vrije ziel, wil tot uw' oorsprong keeren!
Of vrees ik *u*, die mij verlossing biedt?
o Dood! Ik *mag* u wenschen en begeeren;
U zoeken? .... Neen, dat mag ik *niet!*

Weldra verneemt ATS van hare vriendin ANNE, dat de torenwachter de zegevierende terugkomst van het leger der GALAMAAS ontdekt had, hetwelk het beleg had opgebroken, ten einde aan HARINGSMA en SYTZAMA slag te leveren. Ook wil DOUWE haar zien. ATS houdt zich kloek-

moedig, doch bezwijkt eindelijk op de tijding, dat haar vader gesneuveld, en haar man gevangen en in boeijen geklonken is. DOUWE, hoe vergramd, vergunt, op voorspraak van AGGO, haar nogmaals een uur overpeinzens. Haar gemaal zou met vrijgeleide bij haar komen, ten einde over de voorwaarden van den zoen te spreken. ATS had wel in een oogenblik van toorn DOUWE willen doen vallen, doch begreep dadelijk, dat zij dan haar woord zou schenden, en had hem dus veilig laten vertrekken. SYTZAMA wordt door ATS overgehaald, om zijne stins af te staan aan de GALAMAAS.

Het vierde bedrijf speelt weder in de legerplaats der GALAMAAS, doch nu buiten het gezigt van het slot. AGGO, en vooral ook de edele OTTO GALAMA doen alles, om DOUWE in zachtere stemming te brengen. DOUWE wil, dat SYTZAMA voortaan onzijdigheid belove, en daartoe is deze niet te bewegen. Het blijft dien dag nog wel bestand; maar SYTZAMA zal, nu hij in die voorwaarde niet wil toestemmen, moeten sneven. Hij wordt naar zijne tent voorloopig weggeleid. Maar kort daarop komt ATS, door ANNE geleid, haren voormaligen, doch door haar afgewezenen minnaar, OTTO, smeeken tot behoud van haren gemaal: en nu ontwikkelt OTTO al de grootheid zijner ziel.

Ik min u even*zeer*, ja sterker dan wel*eer*,
Maar was me uw liefde veel, uwe achting is mij meer.
Gij, die ik me eens ter gade op aard had uitgelezen,
Zijt mij geen sterfling meer; gij zijt me een hemelsch wezen,
Het denkbeeld van het goede en schoone, een Engelin
Voor wie ik nederkniel, — maar — die ik altijd min.

Hij belooft haar, alles, wat met zijnen pligt bestaanbaar is, aan te wenden, om haren gemaal te redden.

Het vijfde bedrijf, in de legerplaats, maar in het gezigt van het slot, begint met eene heerlijke alleenspraak van OTTO, doch *vijf-en-zeventig regels lang*, dus wat *al* te lang. De lierzang is echter schoon. Recensent zou liever een of twee lierzangen meer in het stuk hebben gehad; mits die lierzangen te zamen met de twee, die er thans zijn, doch dan elk de helft korter zouden moeten worden, slechts even veel lyrische verzen behelsden, als er *nu* worden gereciteerd. Korte lierzangen verlevendigen de belangstelling; lange ver-

zangen ftellen te keur, en pijnigen de verwachting naar voortgang en afloop van het ftuk, althans wanneer het ftuk reeds eenigzins verre gevorderd is.

OTTO had thans het opperbevel, daar DOUWE naar *Cendum* vertrokken was, om een gefprek met HARINGSMA te houden. OTTO had moeten zweren, SYTZAMA te laten ombrengen vóór het dalen der zon. Hij had dit gedaan, dewijl hij hoop voedde, dat de zoen met HARINGSMA zou getroffen worden, en hij, OTTO, zoolang mogelijk dralen, terwijl een ander welligt haast zoude maken met de ftrafoefening. Eindelijk is het uur dáár. JELMER SYTZAMA wordt op het tooneel geleid. Hij fluit vriendfchap met OTTO, die voortaan alle partijfchap afzweert, en belooft, voor de weduwe als een broeder, en voor haar kind eenmaal als een vader te zullen zorgen. Maar op eens werpt ATS zich tusfchen JELMER en OTTO, gilt om hulp uit het flot, en zoekt OTTO te ontwapenen; welk een en ander mislukt. Haar gemaal beftraft haar hevig. Zij wordt wanhopig en bezwijmt. . . . . . Het flaat zes ure. OTTO keert ijlings terug, en meldt den geflotenen zoen tusfchen DOUWE en HARINGSMA. SYTZAMA behoudt het leven; maar de ftins moet aan de GALAMAAS worden overgeleverd. ATS, inmiddels bijgekomen, is louter verrukking. SYTZAMA bejammert het verlies van het voorvaderlijk flot, zweert vriendfchap aan OTTO, en befluit het ftuk met deze woorden:

Vaarwel, mijn ftins, die ik der wraak moet overgeven;
Uw onheil doet misfchien mijn naam mij overleven,
Maar word' hij nooit genoemd bij 't laatfte nageflacht,

(ATS *omhelzende.*)

Of tevens uwer deugd zijn wierook toegebracht!

De karakters zijn uitmuntend gefchilderd en volgehouden. Over het klimmend belang van het ftuk kan men gedeeltelijk oordeelen uit de hier gegevene fchets, beter nog bij de lezing, en best bij de opvoering. Het fpel fpeelt op 15 en 16 Sept. 1494, te *Warns*, voor en op het flot van SYTZAMA. Het ftuk is dus, bij al de overige verdienften, ook regelmatig. De ftijl is edel en deftig; waar het past, verheven, ftout, of roerend; en, in weerwil van eenige kleine gebreken, verdient het als een meesterftuk te worden befchouwd.

Jaarboekje van Zuid-Holland, voor 1830. *In 's Gravenhage, bij* de Gebr. van Cleef. *In* 8*vo.* 346 *Bl. f* 2 - 50.

Wat wij ten aanzien van den rijken inhoud en de bruikbaarheid van dit Jaarboekje nog onlangs (1829) zeiden, dat willen wij hier als herhaald beschouwd hebben. Achteraan vinden wij ditmaal „ Bijdragen van verschillenden aard, betrekkelijk het beheer, den toestand en de geschiedenis „ van Zuid-Holland," die menigeen eene nutte aanwijzing kunnen geven, en den weetgierigen zelfs de waarschijnlijke bevolking van Zuid-Holland in 1477 en 1576 leeren kennen. Doch wij herhalen tevens onze aanmerking, dat bij soortgelijk werkje alles op naauwkeurigheid aankomt, en begrijpen niet, hoe de redactie deze meent te mogen afwijzen met het voorwendsel van onmogelijkheid, om naar alles ter regter plaatse te vernemen, en dus, gelijk zij zegt, alle *kleine* onnaauwkeurigheden te voorkomen.

Bij voorbeeld! Op bl. 40 en 41 worden de Synodale Commissiën der Hervormde en Lutersche, benevens de Commissie tot de zaken der Waalsche Kerken en der Remonstrantsche Broederschap opgegeven; maar in de laatste zoo vele misslagen begaan, als het berigt regels bevat. 1°. Worden vier leden opgegeven, in plaats van vijf; 2°. wordt de President geheel weggelaten; 3°. wordt voor een ander een afgetreden lid in de plaats gesteld; 4°. staat op een na het jongste lid bovenaan; en 5°. is de naam van den Secretaris onvolledig en verkeerd opgegeven.

Zijn dit nu kleinigheden? of is het moeijelijk, zulke misstellingen te voorkomen? moet het Collegie daarvoor zorgen, correspondentie voeren, en bovendien betalen? Inderdaad, dit gaat onze begrippen van regt te boven! — Opdat echter *deze* fout in het volgende jaar niet wederom begaan worde, zoo sta hier de opgaaf der tegenwoordige zamenstelling:

Ds. N. SWART, te *Amsterdam*, President.
Prof. A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, Secretaris.
Ds. A. STOLKER, rustend Predikant, te *Rotterdam*.
J. RUYCHAVER, Opziener, te *Rotterdam*.
J. G. VAN MANSVELT, Opziener, te *Utrecht*.

BOEKBESCHOUWING.

Handleiding voor mijne Leerlingen en voor Christen-Huisgezinnen, enz. Door D. MOLENAAR. *Iste Deel.*

(*Vervolg en slot van bl.* 514.)

Over het zoo hevig betwiste, dikwerf wederlegde, telkens op nieuw verdedigde, doch nooit algemeen aangenomen leerstuk der *Drieënheid* heeft MOLENAAR, in H. III, ook al geen nieuw licht kunnen verspreiden. Hetgene hij § 1. over *Gods eenheid* zegt, is duidelijk en waar; maar de redenering uit het woord *generatie* en *genereren* doet al zeer weinig af. Ware het leerstuk zoo belangrijk, als de voorstanders willen, het zou stelliger en meer opzettelijk in den Bijbel geleerd worden; of ware het zoo duidelijk geleerd, als zij willen, men zou minder moeite hebben, om het te bewijzen, en er niet zoo veel bijhalen, dat, ten beste genomen, altijd twijfelachtig blijft. Men zou hier menige vraag kunnen doen, waarop moeijelijk te antwoorden ware. Onder de tegenbedenkingen spreekt MOLENAAR alleen van *Mark.* XIII: 32 en *Joan.* XIV: 28. Is er niet meer aan te merken? De Schrijver behelpt zich met de gewone uitvlugt van *ondoorgrondelijke verborgenheden* en van de *twee naturen*. *Drieëenheid*, zegt hij § 8, *is het deelgenootschap van Vader, Zoon en H. Geest aan hetzelfde Goddelijk Wezen*, betuigende tevens: *Nogtans zijn er geen drie Goden, maar één God.* En hij laat er op volgen, dat *de woorden Vader, Zoon en H. Geest geenszins drie namen zijn van één en hetzelfde Wezen, hetwelk zich nu eens als Vader, dan weder in eene andere betrekking als Zoon, en dan weder als H. Geest voordoet; want Vader, Zoon en H. Geest worden duidelijk onderscheiden, zoodat wij aan drie zelfstandigheden of personen te denken hebben.* En deze onderscheiding moet dan daarop gegrond zijn, dat *de Vader gegenereerd heeft*,

de Zoon gegenereerd is, en dat de H. Geest uitgaat van den Vader en van den Zoon. Hij besluit derhalve: *En welke slotsom zullen wij uit al het gezegde wettiger afleiden, dan deze:* GOD HEEFT ZICH ALDUS GEOPENBAARD, DAT DEZE DRIE ONDERSCHEIDENE PERSONEN DE EENIGE, WAARACHTIGE EN EEUWIGE GOD ZIJN. *Met deze uitspraak van onzen Heidelbergschen Catechismus kunnen wij ons zeer goed vereenigen. Wij zeggen daarmede niet, dat er drie Goden zijn; want daar is maar één God, gelijk er ook maar één God zijn kan. Wij onderstellen ook geenszins, dat de drie personen zamen één Goddelijk Wezen uitmaken; want in het oneindig Geestelijk Wezen kan geene zamenstelling plaats hebben. Wij spreken aan den anderen kant ook geenszins van meerder of minder; want in God is alles één en onveranderlijk. Maar Vader, Zoon en H. Geest bezitten dezelfde Goddelijke natuur, deelen in dezelfde Goddelijke majesteit en eer, en behooren dus onafscheidelijk tot hetzelfde Goddelijk Wezen.* Rec. onthoudt zich van aanmerkingen op dezen godgeleerden onzin, maar zou den Haagschen Predikant weleens willen vragen, waarom hij in de Noot (p.) betrekkelijk de bekende plaats 1 *Joan.* V: 7 alleen ERASMUS noemt, als ware er anders geen twijfel wegens de echtheid. MOLENAAR weet immers wel beter. En al ware de lezing echt, wat bewijst dezelve dan nog voor *Drieëenheid*, in den schoolschen zin des woords? Wat *één zijn* in den schriftuurlijken zin beteekent, blijkt uit *Joan.* XVII: 21, 22, 23. Ook in *Gen.* I: 26 meent de Schrijver bewijs voor zijn gevoelen te vinden, omdat er staat: *Laat ons*, enz. Hoe bekrompen! Is het dan niet de Schrijver, die de Godheid, *alzoo* sprekende, invoert? en is deze voorstelling niet dichterlijk schoon en verheven?

De inhoud van H. IV. *Gods eeuwig plan*, enz. wordt nader aldus bepaald: *Gods eeuwig plan, aangaande deze aarde en hare bewoners, noemen wij zijne* BESLUITEN. *Deze besluiten*, zegt MOLENAAR, *strekken zich tot*

alles uit, en strijden niet tegen onze menschelijke vrijheid; offchoon hij verzekert, *dat God ook de vrije wilsdaden van de menschenkinderen bepaald heeft.* Voorts *over het Godsbesluit in het bijzonder* handelende, zegt hij § 5: *In het algemeen maken wij daarover deze stelling: God had het gansche menschdom, in Adam verdoemelijk zijnde, in deszelfs rampzaligheid kunnen laten liggen; maar Hij heeft van eeuwigheid een ontwerp der verlossing beraamd, tevens besloten aan de zondige wereld werkzaam te zijn, en eindelijk bepaald, wie er zouden zalig worden, en wie niet.* Tot dat ontwerp behoorde, volgens § 6, *dat Gods Zoon aan Zijne geregtigheid zou voldoen, en de Heilige Geest zondaren zou herstellen; zoodat in dit plan de Zoon en de Heilige Geest, als één zijnde met den Vader, volkomen hebben ingestemd.* Vervolgens wordt dan ook gesproken van *een raad of verbindtenis des vredes.* De Schrijver drukt zich zoo stellig en beslissend uit, alsof hij zelf mede in dien *raad* had gezeten. Dat *praedestinatie, verkiezing en verwerping*, in den harden zin, tot dit stelsel behooren, begrijpt men ligt. Maar blijft MOLENAAR zichzelven wel gelijk in zijn betoog? Hij zegt § 7, *dat God, daar Hij redelijke schepselen geschapen had, dezelve deze redmiddelen niet wilde toeschikken, alsof het stomme werktuigen waren; maar, geheel overeenkomstig met de redelijkheid der menschen, hun dezelve aankondigen en toedienen;* en § 8 stelt hij, *dat de goede God allen, die onder het Evangelie leven, overeenkomstig zijn plan, in de gelegenheid gesteld heeft, om zalig te worden.* Hoe is hiermede het stelsel van *praedestinatie* te rijmen?! *De verkiezing tot zaligheid*, schrijft MOLENAAR § 10, *is Gods vrijmagtig besluit, om sommige, met namen (name) bij hem bekende, personen, in Christus Jezus krachtdadig tot zaligheid te leiden.* Hij poogt te beduiden, dat bij dit zoogenaamde *besluit*, of bij de *verkiezing tot zaligheid*, geenszins eenige *meerdere voortreffelijkheid* in aanmerking zou komen. Hij beroept zich op *Gods vrijmagt* en *vrijmagtig welbehagen;* doch zegt

tevens, dat *het nimmer de leer der Hervormde Kerk geweest is, de praedestinatie voor te stellen als eene redelooze willekeur, maar altijd als eene vrije en onafhankelijke wilsbepaling, die door wijsheid, regtvaardigheid en goedheid gekenmerkt is.* Niemand zal het willen tegenspreken, dat God eene volkomen *vrije*, d. i. van niets of niemand afhankelijke en alleen door het Goddelijk welbehagen bepaalde, magt heeft; en zoo handelt God dan altijd naar zijn *welbehagen:* maar het Eeuwig, Oneindig, Algenoegzaam Wezen kan immers alleen in datgene een *welbehagen* hebben, wat *zedelijk goed* is, wat met zijne wijsheid, regtvaardigheid en goedheid overeenkomt, of aan de heilige bedoelingen zijner liefde beantwoordt? Het zoude dwaas zijn, den mensch, den *zondigen* mensch, *aanspraak* of *regt op zaligheid* toe te kennen, of te onderstellen, dat God *den zondaar iets verpligt ware* (§ 11); maar het voorbeeld van den *Souverein*, die *vrijmagt* heeft, om, *naar zijn welbehagen*, den eenen misdadiger boven den anderen *gratie* te verleenen, is al zeer ongelukkig gekozen. Welk eene vergelijking tusschen God en den feilbaren, zwakken, zondigen mensch, die op eenen troon zit, doch niet in het harte kan lezen! En wanneer het aan een aardsch Koning, die wijs, goed en regtvaardig is, behaagt, *gratie* te verleenen, doet hij het, immers ook uit hoofde van verschoonende omstandigheden, — niet om slechts te toonen, wat hij, *uit hoofde van onbeperkte magt, doen kan.* De Schrijver bekent zelf, dat *het stuk der praedestinatie tot de Goddelijke verborgenheden behoort;* en evenwel durft hij stellig beweren, *dat de verwerping even zoo zeer over bepaalde personen gaat als de verkiezing*, terwijl *alleen de uitverkoren zondaar tot zaligheid bewerkt wordt*, en *God den anderen niet tot zaligheid bestemt*, maar *in de zonden laat liggen*. Godonteerende leer, voorwaar! Nogtans wil de man, dat men *zal strijden, om in te gaan*, en dat niemand zeggen mag: *Indien ik uitverkoren ben, dan zal ik ook wel zalig worden; en indien ik niet uitverkoren ben,*

dan zal ook niets baten, wat ik ook aanwende. § 13. Is dan deze gevolgtrekking niet juist? Neen, zegt MOLENAAR, *zoo lang God toch in zijnen heiligen Bijbel niet stelt de namen der uitverkorenen en verworpenen, kan niemand weten, wat er ten zijnen aanzien bij God bepaald is.* Maar wordt dan door deze onze onkunde iets veranderd in de wezenlijke gesteldheid der zaak zelve? Geenszins, volgens de voorgaande stellingen van MOLENAAR; en desniettegenstaande schrijft hij ook weder: *Elk kan van de mogelijkheid zijner behoudenis zich overtuigen, en zeker stellen, dat geen zondaar te vergeefs om genade zal roepen.* Welk eene jammerlijke verwarring van begrippen! Wat nut voor verstand en hart zal de jeugd uit zoodanig onderwijs trekken?

In H. V, *over de Engelen*, komt natuurlijk veel voor, dat niet hooger, dan tot waarschijnlijkheid, gebragt kan worden, daar de H. Schrijvers slechts in het voorbijgaan van die hoogere wezens spreken, waaruit men bij wijze van gevolgtrekking moet besluiten. Intusschen is MOLENAAR ook hier weder vrij stellig in zijne verzekeringen, met name ook omtrent de *namen*, de *natuur*, het *getal* en de *verschillende rangen der kwade Engelen*, alsmede omtrent *de werkingen des Satans.* Uit *Joan.* VIII: 44 wil hij afleiden, dat *de slang*, *Gen.* III, *de Duivel* was; is het niet eigenaardiger, te denken, dat onze Heiland ter aangehaalde plaatse, dewijl de Joden Hem *dooden* wilden, op den *broedermoord*, *Gen.* IV: 8, gedoeld hebbe? De *Bezetenen* worden hier ook gedacht. Volgens MOLENAAR moet men door *Daemonen* niets anders dan *Duivelen* verstaan. Meer vernuftig, dan waar of aannemelijk, is de verklaring: *Wanneer wij ons nu daarbij vertegenwoordigen, dat er in* JEZUS *dagen menschen waren, die Hem eerst gekend en gehoord hadden, en wien, door de vijanden, veel bezwaar tegen* JEZUS *en zijne leer ingeboezemd was, en daardoor in een te diep gepeins onder de magt des Satans vervallen waren, dan begrijpen wij het, hoe die bezetene en krankzinnige menschen* JEZUS *kenden, en*

hoe de Duivel hun zoodanige woorden in den mond heeft kunnen leggen, als wij nu weten, dat zij gesproken hebben.

Over de *Schepping en Voorzienigheid* handelt de Schrijver H. VI. In § 4 vindt men de aanmerking, dat *alles, wat God immer besloot of deed of doen wilde, was voor zich (Hem) zelven, om zijns zelfs wil.* Tot bewijs moet dienen *Spr.* XVI: 4, alwaar *om zijns zelfs wil* zal beteekenen *tot zijne eer en heerlijkheid*; en MOLENAAR verzekert, dat met deze eerste bedoeling eene tweede in onafscheidbaar verband staat, namelijk *de eer zijns Zoons en zijns Geestes.* Misselijk luidt, wat § 14 aangaande *het nut des donders in de woestijn* beweerd wordt: *Lezen wij niet in den XXIX Ps., dat de hinden, die de woestijn bewonen, en zeer moeijelijk zijn in het voortbrengen van hunne (hare) jongen, door Gods donderstem hunne (hare) jongen werpen?* Dit zal de Dichter toch wel niet bedoeld hebben! — Overigens wordt hier veel goeds gevonden.

Wat men H. VII *over den staat der Regtheid en Val, met de gevolgen van dien*, te verwachten hebbe, is uit het reeds aangehaalde ligt af te leiden. Eerst wordt van den staat der regtheid zeer hoog opgegeven, om bij tegenstelling den diepen val des te treffender te kunnen voorstellen. Recensent kan zich noch met MOLENAAR, noch met hen vereenigen, die de eerste menschen in eenen zoogenaamden staat der natuur, bijkans den dieren gelijk, laten verkeeren. De waarheid zal hier wel in het midden tusschen de twee uitersten liggen. De Schrijver stelt, dat niet alleen hunne *zielen*, maar ook hunne *ligchamen onsterfelijk* waren. Hadden zij evenwel geen voedsel noodig tot onderhoud des aardschen levens? MOLENAAR wil, dat de Duivel zelf, onder den naam van *slang* in het oude verhaal aangeduid, onmiddellijk de verleider van het eerste menschenpaar was, en in de gedaante van *een' goeden Engel*, als een vriend der menschen, met hen over het proefgebod gesproken heeft. Hij beroept zich op 2 *Kor.* XI: 3—15. Voorts wordt

erfzonde met den aankleve van dien geleerd, en daarvan de bepaling gegeven, dat *de schuld van Adam over alle menschen is gekomen*, *omdat*, *dewijl zij allen in hem gerekend werden*, *ook allen in hem gezondigd hebben*. Het sterven van *kleine kinderen* moet er onder anderen een bewijs van zijn — straffe voor de zonde, die ze in Adam bedreven, eer ze bestonden! *Het gansche menschdom*, *in de lendenen Adams opgesloten*, zegt MOLENAAR, *moest met hem staan en vallen; ongelukkig moge men dit noemen*, *maar onregt was het niet*. De man meent, *dat de verwarring niet te berekenen zou geweest zijn*, *indien God verhoed had*, *dat de mensch door Adam's geboortesmet met eene zondige natuur in de wereld gekomen ware*. De aangehaalde plaatsen, *Ps.* LI: 7, *Gen.* VIII: 21 en *Job* XIV: 4, kunnen, volgens eene gezonde uitlegkunde, geenszins bewijzen, wat MOLENAAR wil, die hier de *Pelagianen* en *Socinianen*, en *derzelver leervolgers onder de Mennoniten en Remonstranten*, beschuldigt, welke zeggen, dat *wij niet zoo bedorven ter wereld komen*, *maar door verkeerde opvoeding en kwade voorbeelden eerst zoo bedorven worden*. Het voorbeeld van brave ouders, die zeer ondeugende kinders hadden, doet weinig af. *Welmeenende* ouders zijn niet altijd *verstandige* ouders; maar bovendien ook kunnen ouders met den besten wil en met de meeste kennis niet immer den invloed van voorbeelden en omstandigheden weren, of naar behooren wijzigen. Het bekende: *van nature geneigd*, enz. in den *Catechismus*, zegt MOLENAAR, is, *hoezeer menigmaal bestreden door onze vijanden en inzonderheid van de Remonstranten*, *zeer wijs ingerigt en van waarachtigen inhoud*; en in Noot (i) haalt hij het werkje van KIST tegen ELOH aan, maar verzwijgt, wat Ds. BROUWER daarop tegen KIST heeft geschreven. Waarom dit? Het was niet gunstig voor zijn stelsel. De mensch *moet* immers *onbekwaam zijn tot eenig goed en geneigd tot alle kwaad!* Evenwel erkent hij later *nog flaauwe overblijfsels van Gods beeld in den mensch*. Dus is het dan toch niet *geheel* verlo-

ren. En nu de flotsom van alles? Deze wordt § 14 opgegeven met de woorden: *Zoo voortreffelijk onze stand was vóór den val, zoo rampzalig is dezelve nu door de zonde geworden.* En dan volgt nog: *In onzen eersten stand waren wij kinderen en beelddragers van God, en nu zijn wij kinderen en beelddragers des Satans.* Maar, eilieve! *flaauwe overblijfsels van Gods beeld in den mensch,* en *de mensch een kind en beelddrager des Satans,* — hoe kan dit zamengaan?

Onze Lezers beseffen ligt, dat de volgende Hoofdstukken, *over Gods herstellende liefde, blijkbaar onder het O. T.,* JEZUS *de Messias, in zijne beide Naturen, en als Profeet onder zijn volk,* en JEZUS CHRISTUS *in zijn verzoenend lijden en sterven,* in denzelfden geest zijn geschreven. MOLENAAR vindt reeds in het Paradijs verkondiging van het Evangelie. De offers zijn van eersten af de afbeeldsels van het groote offer voor de zonde, enz. enz. Rec. had nog veel aangeteekend, dat naar zijn oordeel verkeerd of onjuist is. Doch het bepaalde bestek van dit Maandwerk verbiedt grootere uitvoerigheid. Genoeg zij het aangevoerde, om geest en strekking des boeks te doen opmerken. Had de Hervormde Kerk wel behoefte aan zoodanige Handleiding? Bezit men er niet, welke veel beter zijn? Waartoe toch al die schoolsche bepalingen en spitsvindigheden, die in den Bijbel niet te vinden zijn, der jeugd ingeprent? Waarom niet liever de leer der waarheid, die tot Godzaligheid is, opgegeven in oorspronkelijke eenvoudigheid? Ds. MOLENAAR moge aan de Dordsche stellingen vasthouden — dit staat hem vrij; hij volge zijne overtuiging: maar hij moet niet voorgeven, dat zijn gevoelen de algemeene leer der Gereformeerden hier te lande van eersten af geweest zij (*).

(*) De Hoogleeraar H. MUNTINGHE schrijft in zijne *Hist. Relig. et Eccles. Christ.*, ten jare 1818 te *Groningen*, bij OOMKENS, uitgegeven, p. 330, § 7: *Prouti jam inter eos, qui proxime a reformationis sacrorum aetate vivebant. .... libera cuique esset opinio (de praedestinatione); ita et in Bel-*

Zekere achteloosheid in taal en stijl schijnt gewoonlijk de werken of werkjes van dezen stempel te kenmerken, b. v. *ervaarde*, voor *ervoer*, *voldoenende* voor *voldoende*, enz. enz. enz.

gio ante turbas Arminianas quique (quisque), prouti aptissimum sibi videretur, sentiebat, licet plerique.... CALVINI et BEZAE opinionem sequerentur. Naauwkeuriger en uitvoeriger wordt dit aangewezen in de *Geschiedenis der Ned. Herv. Kerk* door IJPEIJ en DERMOUT, die D. I. bl. 439. schrijven: *En zoo is er ook geen twijfel aan, of in het Vaderland werd de Zwingliſche leer toen algemeen omhelsd van de Protestanten*, enz. en bl. 468: *Tot aan het jaar 1562 ging de Nederlandsch-Duitsche Kerk* (waar men de Nederlandsche of Duitsche taal sprak) *niet voor Kalvijnsch-, maar voor Zwinglischgezind gehouden worden, terwijl de geheele Nederlandsch-Waalsche Kerk Kalvinistischgezind was.* Vergel. D. II, bl. 162 en volgg., vooral bl. 181 en 182, benevens de Noot (216).

Over de Orde der Jezuiten, door R. C. DALLAS, *Esq. enz. Iste Deel.*

(*Vervolg en slot van bl. 520.*)

Daar het buiten ons bestek loopt, onze Jezuitenvrienden stipt op den voet te volgen, ons verslag integendeel ten doel heeft, hunnen betoogtrant te kenschetsen, en de gekrenkte eer van vermaarde Schrijvers te handhaven, veroorloven wij ons, zeer veel van den inhoud der Aanteekeningen over te slaan, thans in het bijzonder ons haastende naar het IIde Hoofdstuk van het uitgegeven Deel. Men weet, hoe zij niet altoos ter goeder trouwe den Aanhang van LOYOLA boven verdienste wierooken, en er in het Iste Hoofdstuk op uit zijn, om geheel de Orde te vergoden. Nu gorden zij zich aan, om het vooroordeel der wereld, dat tot een ander uiterste overslaat, te bestrijden, dat ligchaam van Geestelijken van alle schuld vrij te pleiten, en hetzelve, zwart en afzigtelijk

als het in veler oogen is, te eenemaal rein en beminnelijk voor te dragen.

Men gevoelt, hoe daartoe ROBERTSON op nieuw, en boven andere Schrijvers misschien, hun in den weg staat. Blijkens het betoogde in ons vorig verslag, was hunne poging mislukt, om aan zijne onzijdige en blijkbaar waarheid ademende taal den schijn en de houding te geven eener lofrede op de wijd en zijd gezetelde Orde der Jezuiten. Begonnen zijnde met de achtbaarheid en het gezag van den Geschiedschrijver, door Europa voorlang erkend, tegen deze duisterlingen te helpen handhaven, zullen wij thans daarmede voortgaan, om de zwakheid te doen opmerken des worms, die aan diens roem bestaat te knagen.

Gewis onze Ridder DALLAS durfde zich in Engeland van eenen regtstreekschen aanval tegen het onsterfelijke werk des Geschiedschrijvers niets beloven; althans hij kruipt al wederom langs donkere kronkelpaden laaghartig voort, en ondermijnt den naam, de hoogachting en het vertrouwen op de getuigenissen des Wijsgeers, die, uitgezonderd te Rome en bij het Pausdom, geloof vindt in de geletterde wereld, ook waar hij gehate waarheden tot oneer der stichting van LOYOLA geboekt heeft. Inzonderheid is eene *noot* in geschil, die wij daarom hier, zoo veel noodig, moeten plaatsen met de eigene woorden van ROBERTSON. Dus luidt dezelve (*): „ Het „ grootste gedeelte van hetgene ik wegens de regering „ en wetten der Jezuitenorde ben te weten gekomen, heb „ ik opgemaakt uit de verhalen van de Heeren DE CHATELAIS en DE MONCLAR. Ik verlaat mij echter „ niet op het gezag (*the authority*) van deze achtbare „ Magistraatspersonen en sierlijke Schrijvers, maar op de „ ontelbare plaatsen, door hen uit de Instellingen der „ Jezuiten getrokken; welke Instellingen zij eenigen tijd

(*) ROBERTSON, *Hist. of the Reign of* CHARLES V., Vol. III, p. 224. In het Nederduitsch, als voren, D. IV. bl. 376.

„ in bewaring hebben gehad." Maar genoeg; hooren wij, hoe DALLAS daartegen opkomt (bl. 117): „ Had „ ROBERTSON hen zoo gezien, als zij zich naderhand" (na verloop van eenelijke jaren) „ toonden, „ namelijk als voorstanders van de nieuwe wijsbegeerte, „ als hoofden van het *Jacobinismus* en van de Fransche „ omwenteling, dan ben ik overtuigd, dat hij hunne zoo„ genoemde geschiedkundige getuigenissen voor datgene „ zoude gehouden hebben, wat zij, gelijk wij terstond „ toonen zullen, werkelijk zijn, namelijk openbare lo„ gens." Behalve genoemde Overheidspersonen, beschuldigt hij D'ALEMBERT en andere Fransche Schrijvers, van stokebranden der Revolutie, en, wat meer is, *hoofden* van het *Jacobinismus* geweest te zijn. Wij gevoelen geen' lust, om de magtspreuken, verhalen en geheele schandkronijk, waaruit DALLAS zijn gezegde poogt te bewijzen (*), aan een' bedaarden toets te onderwerpen, of om gezegde Wijsgeeren voor te spreken. Immers, welken invloed hunne losse beginselen en ongeloof gehad mogen hebben op de treurtooneelen in dat Rijk, welk eene rol die Schrijvers, door ROBERTSON aangehaald, vervolgens tot hunne oneer speelden, kan tegen hem niet

(*) Onder het meest belangrijke behoort, onzes inziens, gesteld te worden, wat hier (op bl. 162) wegens MONCLAR geboekt is in deze bewoordingen: „ In zijn sterfuur „ werd zijne beangstigde ziel door wroeging gefolterd; *hij* „ *herriep, wat hij gezegd en geschreven had*, en wel in de „ tegenwoordigheid van den *Bisschop* van *Apt*, die over de „ geheele zaak een Protokol liet opmaken." De Engelsche Protestant DALLAS uit hieromtrent geenen twijfel. De Nederlandsche Recensent hecht insgelijks zeer veel aan de opregtheid van stervenden. Met dit al is bij hem deze herroeping door MONCLAR „ van hetgene hij *gezegd* en *geschre-* „ *ven* had" in te algemeene woorden vervat, en niet boven regtmatige verdenking. Want, vermits de Kerk in deze zaak gemoeid was, laat zich vreezen, dat misschien de vrome Bisschop ruim zoo veel deel aan die herroeping des stervenden gehad hebbe, als de vrije wil en het oordeel des zwakken biechtelings.

gelden, die, gewoon het ware en het valsche naar eigen oordeel te scheiden, niet anders ook in zijne Geschiedenis zich bediend heeft van hunne boeken. Men leze slechts en herleze zijne boven gedachte *noot*, en de Brit staat geheel geregtvaardigd daar; en van de vlek, door een' bevooroordeelden Landgenoot zijner nagedachtenisse aangewreven, valt het niet zwaar, deze te zuiveren. De eenzijdigheid toch, waarmede die Wijsgeeren tegen de Jezuiten zich uitlieten, en het scherpe van hunne pen, werd opgemerkt door zijn schrander oog, en, bleken zij daarom ooit openbare en hatelijke vijanden dier Orde te zijn, hij heeft zich dan te hunnen aanzien *niet* bedrogen, maar wel met goede reden hun *gezag* gewantrouwd. De uitgave van echte stukken, uit de Instellingen der Jezuiten getrokken door voorstanders van het ongeloof, en alzoo tot ergernis van den Paus en aanhang van LOYOLA voor Europa opengelegd, kan, wij betwisten zulks niet, tegen geschonken vertrouwen aan, geschied zijn. Maar het is in ROBERTSON, als onzijdig Historieschrijver, nimmer te wraken, dat hij een oordeelkundig gebruik gemaakt heeft van narigten, die lang verheelde geheimenissen der Hierarchij in openbaren druk vermeldden. Die oorkonden worden niet wederlegd en uit den weg geholpen door den schamperen titel van „ *zoogenoemde* geschiedkundige getuigenissen." Nog minder zijn zij *openbare logens;* maar wel *openbare gedenkstukken*, waaruit ROBERTSON zijne uitvoerige schets wegens den verfoeijelijken geest, loosheid en gevaarlijken ijver van het ligchaam der Jezuiten; zoo wel als wegens den onzaligen band en wetten der Orde, ontleend heeft.

Hoe ongunstig echter iemand denken moge over den geest, die het ligchaam dezer Maatschappij en deszelfs Hoofden bezielt, en kwalijk anders dan in het gezellige leven menigerlei onheil en ellende stichten kan; een blind vooroordeel en haat, bij den volke geworteld, tegen al wat *Jezuit* genaamd wordt, mag en moet gewraakt worden, en dreigt vroeger of later blijk te geven van onregtvaardigheid. Wel ter snede vindt men alzoo, als een treffend

voorbeeld hiervan, aangehaald die snoode en geheel opgeraapte aantijging van *hoogverraad*, onder de Regering van Koning KAREL II, in Engeland, den *Roomschgezinden* te laste gelegd. De geheele toedragt van zaken is door HUME, in het LXVIIste Hoofddeel van zijn werk (*), naauwkeurig en in het breede geschetst. Daar leest men met aandoening, welken treurigen invloed boosaardige laster gevonden heeft bij een verbitterd en altoos het ergste liefst geloovend gemeen; welke verwarringen, beschuldigingen en twisten er ontrezen uit dat onzalig verdenken, weldra overgebragt in de vergaderingen van het Parlement, en een onderwerp geworden van regterlijk onderzoek. Daar staat, behalve meer onheils, opgeteekend, hoe een *vijftal* Jezuiten, geheel wetteloos vervolgd, onschuldig ter dood gevonnisd zijn, en als slagtoffers dier woede op het moordschavot gevoerd.

Men mag het naauwelijks aan DALLAS ten kwade duiden, dat zijne pen, deze onteerende vlek in de Geschiedenis van Engeland overnemende, zich bij het verdedigen der Orde van scherpe bewoordingen meer dan eens bediend heeft. Alleen wanneer hij, uit dit bewijs van onschuldig veroordeelde Jezuiten, (op bl. 196) schijnt te willen afleiden, dat HUME in zijne Geschiedenis, bij andere omstandigheden en tijden, evenzeer hen vrijspreken kon, en metderdaad verdedigde, van ooit een misdadig doel te hebben begunstigd, holt gewis zijn ijver buiten perk. Want nopens het mislukte *buspoederverraad* onder Koning JACOBUS I getuigt HUME, in het XLVIste Hoofddeel zijner *Historie*, met zoo vele woorden, dat „ voorname Jezuiten daarbij hunne „ verfoeijelijke rol speelden." (†) Overigens lust het ons geenszins, de aloude grieven en bittere daadzaken te vermelden, waardoor de aanhang van LOYOLA, door

(*) HUME, *Hist. van Grootbrittanje*, D. VIII, H. 67. Verg. MILLOT, *Hist. de l'Angleterre*, Tom. II, p. 272 etc.

(†) HUME, als voren, D. V, H. 46, en MILLOT, au lieu cité, p. 100.

onverstandigen Godsdienstijver, baatzucht en trots bezield, van zijne vroegste stichting af, de Protestanten, ja ook zeer vele Katholijken, getergd, en tegen hunnen zich indringenden invloed verbitterd heeft. Liever leggen wij de Geschiedrol van Spanje, Portugal, Frankrijk, ons Vaderland en andere Staten ongeopend ter zijde; daar het te over bekend is, dat zij Vorsten, bij hen in haat, hebben uit den weg geholpen, tot menigerlei kwaad de Overheden en Koningen aanporden, en den naam der Geregtigheid ontheiligden, tot vernieling der onschuld en stichting van *Autodafés*, of welke gruwelen er meer van hen gepleegd zijn door misbruik eener magt, van den Hemel bestemd, „ om, als Gods „ dienaresse, eene wreekster te zijn tot straffe dengenen, „ die kwaad doet." (*)

Nog minder zullen wij met onze Lezers vertoeven bij hetgene tot wederlegging der bezwaren, tegen de Orde door HUME ingebragt, alhier wordt aangevoerd. Men kent dezelve genoeg, en uit de echte stukken bij ROBERTSON aangehaald, om daarop niet weder terug te komen. Ook gevoelen wij geen' lust, om hierover met DALLAS te redetwisten, die zelf niet eens uit HUME de plaatsen heeft aangehaald, waar deze hunnen ijver om *proselyten* te maken en hunne *Casuisterij* heeft doorgestreken. Zoo weinig geregelde orde heerscht er ondertusschen in dit opstel, dat men eerst lang hierna (bl. 248)

(*) Rom. XIII: 3 en 4. Daar namelijk spreekt PAULUS niet van *gelooven*, maar van *daden*. Overigens, om uit menigte voorbeelden één slechts te berde te brengen; de moord, in de vorige eeuw aan JEAN CALAS op vonnis der Regtbank van Toulouse gepleegd, en daarna op aandrang van VOLTAIRE bij de Koninklijke vierschaar gewraakt, mag deze niet met die der Jezuïten in Engeland in vele vergeleken worden? Alleen of het Jezuitismus, dan wel een andere vijandige geest van Roomschgezinden, deel had aan den gruwel van Toulouse, laten wij hier onbeslist. Genoeg onderscheiden wij thans dien Priesterlijken *geest*, van welke Orde ook, wanneer wij zeggen, dat hij niet was uit God.

gewaagd vindt van „de zoo beruchte, *geheel onbekende*; „blinde gehoorzaamheid der Leden van de Societeit aan „den Generaal;" en wordt ter toelichting daarbij gevoegd: „Zij behoeven enkel hunne *bijzondere neigin-„gen*, en geenszins hunne *bijzondere rede* en hun *ze-„delijk gevoel* ten offer te brengen." Maar vermag men *dus* te heerschen en te beschikken over de *bijzondere neigingen* der menschen, hoe weinig blijft er dan overig van hunne vrijheid, en hoezeer leidt zulk eene stichting tot misbruik van magt en gezag! Door LOYOLA, als ware het, bestemd tot eene geestelijke legermagt, is de geheele inrigting op krijgskundigen voet geschoeid, tot onderdanigheid verpligt; bevordering en verplaatsing, tijdelijk voor- en nadeel zijn aan den Generaal verbleven. Naar het ontwerp van LAINEZ en AQUAVIVA is de Alleenheersching met doorslepen staatkunde geregeld, en zijn de talrijke leden der Maatschappij, door bespieding, overreding en menigen kunstgreep, zoo aaneengeschakeld en aan hun Opperhoofd verbonden, dat er van hunne *bijzondere rede* en *zedelijk gevoel* naauwelijks meer dan de bloote naam behouden is. Want, daar ook de beoefening der wijsgeerte en verstandsbeschaving bij hen in minachting is geraakt, wint men hierdoor grond voor bijgeloof en domheid, en leert men ligt zijn eigen zedelijk gevoel of oordeel wantrouwen. Trouwens, de Godsdienst zelve en het uitzigt in de eeuwigheid, — leveren deze veelvermogende springveren den Hoofden der Orde niet een onwederstaanbaar middel, om wankelmoedigen ter neder te slaan en zwakken van geest in den strik der boosheid te verwarren, of hunne zedelijkheid te overmeesteren? Laat er zijn, bij wien de verzoeking faalde, of die haar stoutmoedig wederstond; men zal misschien te vergeefs navorschen, maar met des te meer zekerheid mogen gissen, welk een lot aan zulke Christenhelden zij ten deel gevallen!

Ondertusschen, gelijk drogredenaars, die geene waarheid zoeken, welke bij hen gehaat is, niet regtstreeks, maar langs menigen omweg trachten tot hun doel te

komen, en daarop uit zijn om minkundige lezers van de bronnen tot betere kennis af te leiden, of daartegen in te nemen; zoo is, in één woord, de looze betoogtrant in dit geschrift, waarin, bij den schijn eener geschiedkundige voordragt en orde, wezenlijke verwarring heerscht in het betoog. Deszelfs voorname doel is steeds, om het gezag van de beste historische boeken te ondermijnen, die, ongunstig voor de Jezuiten, op den *Index* te Rome met geene goedkeuring der Kerk geijkt zijn. ROBERTSON was ter markt geweest bij de Wijsgeeren der 18de eeuw, tegen den afloop derzelve niet onberucht gebleven in de dagen des bloeds. Zijn Landgenoot HUME, hoewel van vroegeren leeftijd, en gestorven vóór de uitgave der gewraakte gedenkstukken en der *Encyclopedie*, moet echter met hem op ééne rij gesteld, en doorgestreken worden met dezen veel afdoenden pennetrek: „ Zoo wel de eene als de andere moesten de „ voornaamste trekken uit de Fransche berigten ontlee„ nen, welker echtheid, daar de Franschen toch Catho„ lijken waren, zij volstrekt in geenen twijfel konden „ trekken." (Bl. 196.) Welk eene valschaardige verontschuldiging, onzen Jezuiten-Ridder, of ijverigen voorstander der Anglikaansche Kerk, overwaardig! Terwijl hij de eere zijner Landgenooten schijnbaar bepleit, poogt hij aan beider historisch gezag eene giftige wonde toe te brengen, en met éénen slag alles ter neder te werpen, wat in Frankrijk, de Regten der Gallikaansche Kerk handhavende, vroeger en later in openbare Parlementsakten en deftige Geschiedboeken, behalve in menigte stukken van minderen naam, werd ingebragt tegen zijne Heiligen en Overbergsche (*Ultramontaansche*) Halfgoden. Wij erkennen het, de stichting en snelle opgang van LOYOLA's aanhang verwekte aldaar van den beginne veel aanstoot, die hevigen strijd dreigde. Wanneer de listige Generaal der Orde, LAINEZ, op de Trentsche Kerkvergadering, laaghartig den Opperbisschop wierookte, en diens Hierarchij mateloos verhief, antwoordde hem de Bisschop van Parijs met eene schampere verontwaardiging.

Zulk eene onwettige verhooging des Pausen noemde hij, „ eenen tijdelijken Tiran geven aan de Kerk ," en beweerde, „ dat men *haar* den titel ontnam van de Bruid van „ CHRISTUS, om er eene slavin van te maken, prijs „ gegeven aan den eigendunkelijken wil (*les volontés*) „ eens mans." (*) Het kwaad, de menigerlei onheilen en wandaden, daarna van de zijde der Jezuiten, door hunne bemoeijingen, heerschzucht, en voeden van twist en tweedragt, tot den einde toe op Frankrijk afgedaald, en op verre na geenszins opgewogen door het goede, van verdienstelijke leden der Orde bewerkt, is uit de Rijksgeschiedenis der laatste eeuwen te over bekend, dan dat wij deszelfs breede lijst alhier zouden ophangen. Genoeg, de Groote BOURBON vond zich eenmaal verpligt, die ontembare Geestelijken uit te bannen; maar noode, en niet dan na herhaalden aandrang van 's Pausen zijde, ja tegen den raad van het Parlement en de bedenkingen van den doorzigtigen SULLY, wederriep hij (in 1604) dat besluit. Beiden, de schaars bekende Duitscher (bl. 186 enz.) en daarna de Engelsche Ridder, wagen het, den waarheidlievenden en hoogvermaarden Geschiedschrijver DE THOU (THUANUS) aan te bassen uit hunnen duisteren hoek. Aan het verdraaijen van zaken en hun boosaardig lasteren des achtingwaardigen mans bekreunen wij ons niet; want alzoo kwaakt de kikvorsch in een' modderpoel, terwijl de adelaar ten hemel blijft opstijgen. Maar, ten teeken van partijdigheid bij DE THOU, voert men hier een uitvoerig antwoord (bl. 229—238) aan van Koning HENDRIK IV, gerigt aan het Parlement, ter gelegenheid dat hetzelve den Vorst van het wederroepen der Jezuiten was blijven afraden. Een stuk, willens en wetens, gelijk men beweert, door het achtbaar medelid dier Vergadering verzwegen. Voorzeker, indien zulks te bewijzen ware, dan ligt het er toe met alle vertrouwen, tot dusverre aan den Geschied-

(*) *Fra* PAOLO SARPI, *Hist. du Concile de Trente*, Tom. II. p. 398.

schrijver verleend. Geen twijfel evenwel, of onze Ridder, die nu in waarheid eenen reus aantast, komt wel toegerust ten strijde! Oordeelt zelven, Lezers! Vraagt gij naar de echtheid van dat Koninklijk antwoord? Dadelijk zegt DALLAS u: „*Ik heb hetzelve voor mij liggen.*" Met opgave of aanwijzing der bronnen, waaruit hij dat geput of ontleend heeft, bekommert hij zich even weinig als over den uil van Pallas, die hem dreigt te bijten of in het gezigt te krabben. Waagt gij het, om met een *critisch* oog dit vermeend geschrift van Frankrijks beroemdsten Vorst te doorloopen, al aanstonds verraadt de stijl u eenen sluwen Geestelijke, die zijne langwijlige verdediging der Jezuiten aan HENDRIK IV in de pen geeft, en dien Vorst geheel anders denken, geheel anders oordeelen doet, dan toen hij, eensgezind met zijn Parlement, het vuil gespuis van IGNATIUS opjoeg en verstrooide. Rijst inmiddels uwe vrees, dat misschien de goede DALLAS zich vergist hebbe, en een overoud ondergeschoven opstel leverde; wel nu, dan verdient DE THOU onzen dank, die den valschen steen (gesteld, dat hij dien gekend heeft) onwaardig keurde, om geplaatst te worden onder den schat van juweelen, in het werk voorhanden, dat hij aan zijnen Vriend en Koning kort hierna eerbiedig opdroeg. (*)

(*) THUANUS, *Hist.* Lib. CXXXII, Ed. in 8vo. Parte V, p. 1011, waar de Geschiedschrijver, meldende *zelf* in de zaak betrokken geweest te zijn *met vele anderen*, het antwoord des Konings aan het Parlement hoofdzakelijk, maar te eenemaal verschillende van hetgene men hier vindt, heeft te boek gesteld, en zich beklaagt, dat men al spoedig bij de *Ultramontanen* de waarheid zocht te verdonkeren en een valsch verslag in omloop bragt. Ten overvloede kan men HOOFT, in zijn' HENRIK DE GROOTE, *Meng.* bl. 144, en den Abt MILLOT'S *Hist. de France*, Tome II, HENRI IV, p. 217, 218, vergelijken; alhoewel de laatste eenen wenk geeft, dat de Koning te dezer gelegenheid op eene zeer vereerende wijze over de Jezuiten gesproken had tot HARLAY, en de Leden van het Parlement; hetgene trouwens met de

Wat hiervan zij, wij verblijven aan onze Lezers, voor zichzelven te oordeelen, wie van beiden, DE THOU of DALLAS, aan *partijdigheid* in dezen schuldig zij! Elk heeft zijne wijze van denken en van zien; wij volgen de onze, en geven aan den tijdgenoot en achtbaren getuige meer geloof, dan aan eenen Schrijver, die ruim 200 jaren later uit dezen of genen hoek een verdacht stuk opschommelt. Overigens gevoelen wij ons weinig opgewekt, om met den Schrijver op CLEMENS XIV en PIUS VII terug te komen, of over de onzalige oorzaken der Revolutie in Frankrijk te redetwisten, zoo lang hij zwijgt van den verwarden toestand of ledigheid der schatkist. Één woord slechts ter loops. Toegestaan, dat de Apostelen des Ongeloofs (aan *Christenwijsgeeren* is hierbij niet te denken) de Katholijke Hoven hebben opgewonden, en alzoo zegepralende konden medewerken tot het besluit, waarbij LOYOLA's aanhang afgedankt en verbannen werd van *zijnen* HEER; zoo vragen wij nogtans: was deszelfs toenmalige gevoeligheid en die der Hoven tegen de Orde niet zeer regtmatig en naar verdienste? Verder, wanneer de Groote Natie geteisterd werd door mannen des bloeds, en, ledig van betere beginselen, los van allen band van zedelijkheid en Godsdienst, zich in gruwelen baadde, had Frankrijk toen niet het bitter nawee te bezuren eener Jezuïtsche opvoeding en leiding van deze geslagen vijanden van het Protestantismus, door welken het burgerlijk onderwijs op de lagere scholen verwaarloosd (*), een blind geloof ingestampt, de heilige eerdienst door zinnelijken lust en praal overladen (†), gewijde waarheid, Christendom en

aangehaalde plaats van DE THOU wel te vereenigen is, en bijzonder wel strookt met een ander zeggen des Konings, bij HOOFT gedacht op bl. 142.

(*) In zoo bekend eene zaak is het afdoende ons te beroepen op het Verslag wegens het Onderwijs, door de Heeren CUVIER en NOËL ingeleverd in Frankrijk.

(†) Te Rome heeft men Gesnedenen, te Parijs Zangeressen

Christelijke deugd onder den fluijer van dweeperij, geheimzinnigheid en dwaalbegrip verdonkerd zijn geworden? Doch zwijgen en eindigen wij een reeds te zeer uitgedijd verflag met de woorden van BAYLE: „*Il* „*est certain*, (*qu'il y a des gens*, *qui*, *fans paroitre* „*préoccupez*, *foutiennent*) *que plufieurs chofes ont rendu* „*justement odieufe cette Société. On n'acquiert pas* „*une fi grande puisfance*, *et on ne la conferve fi long-* „*temps*, *fans le fecours d'une politique humaine très* „*rafinée. Or n'est ce point l'encyclopédie de la mau-* „*vaife Morale quant aux péchez fpirituels? D'ailleurs* „*ce font les Jéfuites*, *qui ont pousfé le plus ardemment* „*et le plus loin les confequences de plufieurs doc-* „*trines*, *nées avant eux*, *et qui expofent les Sou-* „*verains à de continuelles Revolutions*, *les Protes-* „*tans au carnage*, *et la Morale Chrétienne au* „*plus déplorable relâchement que l'on puisfe appréhen-* „*der.*" (*)

Men dreigt de uitgave van een tweede Deel. Wij vleijen ons, dat die zal achterblijven, althans daartoe in Nederland geene aanmoediging moge gevonden worden. Hoe dit zij, eenmaal gefproken hebbende, achten wij, wat uit dien hoek ons toewaaije, onzer aandacht onwaardig, en reiken wij gaarne de tuchtroede aan andere vaderlandfche Recenfenten toe.

der Opera, voor Kerkmuzijk bij plegtige gelegenheden. *O tempora! o mores!* Te weten, *à préfent on s'amufe*, *on ne s'édifie plus.* In het Nederduitsch zou zich dit niet zoo bevallig laten zeggen. Dank zij de Hervorming!

(*) BAYLE, *Dict. Hist. et Crit.* Art. LOYOLA, Tom. III. p. 1742 et 1743.

Geschied- en oordeelkundige Verhandeling over het Leerstelsel van den Franschen Geneesheer BROUSSAIS; *door* G. C. B. SURINGAR.

(*Vervolg en slot van bl.* 528.)

In het *tweede* deel komt men nu tot de oordeelkundige beschouwing van het nut en nadeel, dat men uit de opvolging van de voorschriften van BROUSSAIS in *onze* gewesten te wachten heeft, en zal de *eerste* afdeeling gewijd zijn aan het onderzoek omtrent de voordeelen dezer leer.

Wat er in het algemeen van eene *wereldheerschappij*, een *algemeen* godsdienstig stelsel, *algemeene* wetten kan gezegd worden, is ook toepasselijk op *algemeene* geneeskundige voorschriften. Hangen vele ziekten van luchtstreek en leefwijze af, (men denke slechts aan die der warme luchtstreken, en raadplege CLARK, RUSH, JOHNSON en anderen) zoo zullen de voorschriften, welke voor een gedeelte lands doelmatig zijn bovonden, voor een ander niet geheel toepasselijk zijn. Deze te uitgebreide toepasing, het verachten van de waarnemingen van vroegere tijden, het schamper afwijzen van de ondervinding van anderen zijn de donkere partijen van een stelsel, hetwelk anders veel goeds bevat, en, gewijzigd, in vele opzigten behartiging verdient; of liever, enkele wenken van een praktisch genie wijzen naar punten, die door den bedaarden waarnemer niet zullen voorbijgezien worden, maar langs welke de te groote geestdrift, zonder er eenig nut van te trekken, voorbijstuift. Wanneer de Heer SURINGAR aanneemt, dat door de leer van BROUSSAIS de algemeen verwaarloosde algemeene Ziektekunde vlijtiger beoefend wordt, zoo mag als een der voordeelen van ons land gelden, dat de ontleedkundige Ziektekunde meerdere aanmoediging heeft gekregen; deze belangrijke tak mogt niet blijven kwijnen in een land, waar de Ontleedkunde steeds hare ijverigste

beoefenaars vond, en CAMPER, BONN, SANDIFORT, VROLIK en anderen proeven van hunne bedrevenheid in de ziektekundige Ontleedkunde gegeven hebben.

Men kan toestemmen, dat BROUSSAIS meer op de plaatselijke gesteldheid der werktuigen opmerkzaam maakt, en hieruit kan voor ons land groot nut getrokken worden; want wanneer BAGLIVIUS over het algemeen dit niet verzuimt, wanneer onze BOERHAAVE met VAN SWIETEN, BARBETTE en anderen hierin niet achterlijk zijn gebleven, is evenwel in ons land het onderzoek naar de plaatselijke gesteldheid niet altijd aan de orde van den dag geweest; getuige de dikwijls zoo dubbelzinnige behandeling der maagkwalen, hier te lande niet zeldzaam, en de etterzak van velen, die, als een *Deus ex machina*, de dwalingen of onkunde op eene fatsoenlijke wijze onder de aarde moet brengen. Het wordt dus mede voor ons land van belang, bl. 254, de ziekten der maag en ingewanden meer in verband met de bewerktuiging te beschouwen, al is er ook overal geene ontsteking, om niet met prikkelende middelen elke aandoening te bestrijden; terwijl wij wederom, als aan ons land bijzonder eigen, meenen te mogen vooronderstellen, dat bij ons de sympathische invloed van de maag op de overige ligchaamsdeelen minder is dan in andere, drooger en warmer gelegene luchtstreken; waarmede wij echter niets willen verkorten van het op bl. 254 opgenoemde verband. Omtrent het nog verder opgegevene is het zeker, dat de Geneeskunde groote aanwinst heeft gedaan door het onderzoek van BROUSSAIS naar de langdurige ontstekingen, en dat hierdoor eene even zoo verderfelijke beschouwing der ziekten, als alleen gestoorde zenuwwerking zijnde, eene noodige teregtwijzing heeft ontvangen; terwijl het onderzoek van maag en darmbuis, ook in ziekten, welke van haar niet afhankelijk schijnen, behartiging en aanprijzing verdient, het zetten van bloedzuigers, bij al het misbruik, van eene betere zijde zich aanprijst, en men, in navolging van SYDENHAM

en BOERHAAVE, zich als op nieuw aan de waardering en doelmatige aanwending der antiphlogistische geneeswijze herinnerd ziet. Het is maar jammer, gelijk op onderscheidene plaatsen wordt opgemerkt, dat het nieuwe en overdrevene altijd tot de waarheid moet terugbrengen. Men bestudere de *Aphorismi* van BOERHAAVE, en nergens zal men dien oproerigen toestel van geneesmiddelen aangeprezen vinden. Zachte voeding en opwekking der krachten door zulke voedsels en geneesmiddelen, — ziedaar de wegen, langs welke deze groote Arts zijne lijders tot de gezondheid teruggebragt wilde hebben. Men raadplege STOLL in zijne werken en aan het ziekbed, en de braak- en purgeerwoede zijner opvolgers zal op elke bladzijde hare bestraffing vinden. Wanneer men nu erkent, dat BROUSSAIS der Geneeskunde ook veel voordeel heeft aangebragt, kan men echter zich niet onthouden, met JOSEPH FRANK, te zeggen: dit goede had evenwel gewrocht kunnen worden zonder zoo vele beweging en opschudding!

Na het *voordeel* te hebben aangewezen, waarin de Schrijver korter kon zijn, omdat zoo veel, door BROUSSAIS zich toegeëigend, slechts terugroeping is van hetgeen anderen reeds gezegd en gedaan hebben, moet het *nadeel* nog betoogd worden, hetwelk men uit de opvolging van de voorschriften van BROUSSAIS in onze gewesten te wachten heeft.

Zeer uitvoerig wordt dit gedeelte door den Schrijver behandeld, en wel onder de volgende hoofdafdeelingen: *koorts*, *ontsteking*, *zenuwziekten*, *vloeijingen*, *kwaadsappigheid*.

De Schrijver verkiest de ziektesoorten bij voorkeur na te gaan, offchoon het stelsel van BROUSSAIS op nog meerdere wijzen zoude kunnen getoetst worden, als b. v. aan de algemeene genezingsleer, die door BROUSSAIS veronachtzaamd wordt; weshalve sommigen zijner navolgers reeds getracht hebben dit gebrek te verhelpen, waarin onder anderen BEGIN niet ongelukkig is geslaagd, en nog nuttiger zoude geworden zijn, hadde hij onpar-

tijdiger geschreven. Ook aan de algemeen heerschende ziektegesteldheid zoude het ter toetsing te brengen zijn; maar dewijl BROUSSAIS en zijne ijverigste volgelingen haar niet alleen ontkennen, maar nog daarenboven belagchelijk maken, is het beter, hen bij het erkende te bepalen, om hen niet zoo zeer te wederleggen, als anderen voor dwaling te behoeden. Wat zal toch wederleggen baten bij menschen, die tegen alle aanmerkingen het stilzwijgen bewaren, met een' medelijdenden glimlach of een verachtelijk schouderophalen?

Zoo wordt het bestaan van aanhoudende koortsen bl. 279 op goede gronden betoogd, en wèl geredeneerd over werking der natuur en hulp der kunst. Zeker is het moeijelijk (bl. 290) de juiste grenzen tusschen eene overdrevene *Medicina exspectativa* en eene al te werkdadige Geneeskunde te bepalen; daarom wordt deze middelweg dan ook eerst later gevonden, en niet dan na langdurige oefening met goed gevolg betreden. Men leest spoedig de vermaningen van STOLL § 874, maar men verstaat ze eerst later. Op bl. 292 en verv. wordt het bestaan der ontstekingskoorts zonder plaatselijke ontsteking gehandhaafd, en juist aangemerkt, dat, wanneer er ontsteking bijkomt, deze niet bij voorkeur in de maag moet gezocht worden, maar even dikwijls de luchtwegen hierdoor worden aangedaan; het zoude Rec. tot staving aan geene voorbeelden ontbreken. Aandoening van het spijskanaal worde echter niet over het hoofd gezien; de tong behoude hier vooral hare waarde als *semeiotisch* teeken, want het behoeft geene ontsteking van de maag om prikkelende middelen te vermijden, en de waarschuwing van REGA (bl. 292) blijft van kracht voor alle tijden, zoo als alle op waarheid rustende ondervinding. Tevens herinnere men zich, dat het lancet en de bloedzuigers de eenigste Antiphlogistica niet zijn.

Dat onze catarrhale koortsen geene maagontstekingen zijn, wordt zeer doelmatig betoogd bl. 301; het ware echter hier wel de plaats geweest, voor eene te prikkelende geneeswijze te waarschuwen, zoo als J. FRANK

met regt voor den *spir. Mindereri* en andere gelijkkoorde en daarom dikwijls te onpas voorgeschrevene geneesmiddelen doet. Hetzelfde geldt van *pulv. Doveri*, *kamfer* enz. — Over de wormkoortsen (bl 312) wordt met reden het gevoelen van BROUSSAIS wederlegd. Hetzelfde geldt ook nopens het oordeel over de leverontstekingen en galkoortsen. Zeer zeker kan de lever door uitwendige en eigenaardige prikkels aangedaan worden, en het zoude elken Arts niet aan voorbeelden ontbreken, welke genoegzaam bewijzen, dat de aandoening der maag, waar zij in die gevallen wordt gezien, sympathisch of consecutief is. Aan den anderen kant zouden wij echter den Heere SURINGAR in bedenking geven, of zelfs de door hem genoemde *febris biliosa simplex*, of *febris cum saburra biliosa*, desgelijks niet een gevolg is van prikkeling der lever; en de zoogenoemde *saburra* (de beteekenis van dit woord is toch zoo onbepaald; zie FRIEDLÄNDER, *Pathologia*, § 207) niet eerder een gevolg dan oorzaak der leveraandoening is; in het tegenovergestelde geval zoude dan de aandoening van de maag uitgaan. De aanmerkingen over het misbruiken van het kwik (bl. 323) door Duitsche Geneesheeren zijn toch niet zoo geheel ongegrond, en te dezen opzigte zoude BROUSSAIS geene berisping verdienen over het gezegde: *sur ce point important*, *la Médecine* (lees liever, *les Médecins*) *a encore fait un pas retrograde.* — Over de zenuw- en rotkoortsen, bl. 329—335, wordt mede alles wèl uiteengezet, maar had de aanwending van plaatselijke bloedonttrekkingen meerdere aanprijzing mogen vinden. Hoe dikwijls toch, wanneer men de algemeene behandeling tegen de dalende levenskrachten behoorlijk wijzigt, belemmeren plaatselijke bloedsophoopingen de vrije aanwending van daartoe gepaste middelen. Eenige bloedzuigers (geene vijftigtallen) zijn dan het eenvoudigste middel, om zulke bezwaren te verhelpen, en het den Arts ruimer te maken. Over eene doelmatige aanwending der bloedzuigers verdient nagelezen te worden Dr. NÄGELI, *über die Holländischen Sumpffieber*, *mit Bezug auf die Epidemie von* 1826, in de *Verhandlungen der Med. Chir. Gesellschaft des Kantons Zürich; Zürich, bei* J. J. ULRICH, 1828. Over de tusschenpoozende koortsen (bl. 336—340) weiden wij niet uit: het voor en tegen is wèl uiteengezet. Met genoegen vindt men bij het slot der redenering opmerkzaam gemaakt op het nut van plaatselijke bloedonttrekkingen bij sommige tusschenpoozende

koortsen. Nog onlangs zag Rec. eene hardnekkige derdendaagsche koorts bij een' verzwakten en zoogenoemden sympatischen lijder ophouden, na het zetten van eenige bloedzuigers achter de ooren, van wege eene meer dan gewone hoofdpijn, welke bij de laatste aanvallen werd gevoeld. Hetzelfde werd evenwel mede van 'afleidende middelen waargenomen. Zoo verloor eene dergelijke hardnekkige koorts zich na het zetten eener fontanel. — Tevens zij hier aangemerkt, dat, wanneer men ook bij tusschenpoozende koortsen het gevoelen van BROUSSAIS niet omhelst, de geprikkelde toestand van het vaatstelsel, en inzonderheid der haarvaten, in vele gevallen eene bijzondere aandacht verdient. Vele naziekten, inzonderheid borst- en andere waterzuchten, zouden hierdoor kunnen voorgekomen worden. Over den al of niet plaats hebbenden invloed eener heerschende ziektegesteldheid is genoeg gezegd door WITTMANN, KIESER, ALEXANDER en anderen, om hier verder op terug te komen.

Hoezeer wij het over 't algemeen eens zijn met den Heer SURINGAR, meenen wij op goede gronden van hem te mogen verschillen, dat zuivere ontstekingsziekten in dien graad als elders bij ons *hoogst zelden* of *nooit* worden waargenomen. Algemeene en plaatselijke ontstekingen zijn bij ons veelvuldig genoeg, en menigvuldiger dan men wel uit den aard der luchtsgesteldheid zoude opmaken, wier uitwendige schadelijke invloeden welligt rijkelijk worden opgewogen door het veelvuldig gebruik van sterke dranken. Het begin van het jaar 1830 scheen althans niet onder te doen bij hetgeen MUSSCHENBROEK in het jaar 1731 heeft waargenomen. Behartiging verdient hetgeen over de ontsteking der hersenen wordt gezegd; zij is zoo wel *idiopathisch* als *sympathisch*, en ook bij de laatste zoude men dikwijls te kort schieten met enkel bloedzuigers op de maag te zetten. Voor onze streken, waar zoo dikwijls een verholen voetenvel of jicht in het spel is, zullen bij koude fomentatien over het hoofd warme pappen over de voeten een gelukkig gekozen middel zijn. — Wat de keelontstekingen en longontstekingen betreft, indien de aanmerkingen van BROUSSAIS niet zoo geheel eenzijdig waren, zij zouden niet ten eenemale ongepast zijn. Het werk van HORN over de *Pneumonia* is nog niet zoo verouderd, en hoe wordt daar de antiphlogistische behandeling beoordeeld; en hoe dikwijls ziet men niet in keelontstekingen den geprikkelden toestand telkens door prikkelende

gorgeldranken vererged! Beredeneerde Artsen maken zich aan zulke misgrepen niet schuldig; maar hoe groot is niet het heer der onberedeneerde Empirici, die op hooren zeggen trachten te genezen! — Ten opzigte van de longtering (bl. 363—373) wordt het bekende gezegd, en daarom kan het hier met stilzwijgen voorbijgegaan worden. Van de leverontsteking is mede reeds gewag gemaakt. Over de *Gastro-Enteritis* wordt het bekende voor en tegen wel uiteengezet. Zoo ergens, moet hier de dwaling van BROUSSAIS uitkomen. Die toch *eenzijdig* ziet, of handelt, is altijd op den weg tot dwaling. Wij twijfelen echter, of de uitspraak van den Heer SURINGAR vermogender zal zijn dan die van zoo vele anderen, welke getracht hebben de andersdenkenden tot betere overtuiging te brengen. Over buikvliesontsteking, rheumatismus en jicht wordt het bekende ter wederlegging van BROUSSAIS, waar zulks noodig is, wel uiteengezet; de aanhaling van HUFELAND is (bl. 399) op hare plaats. Menig jichtlijder zoude niet zoo spoedig het slagtoffer dezer ziekte geworden zijn, ware de plaatselijke *crisis* niet te dikwijls of ontijdig verstoord geworden. De gematigde voorstanders der leer van BROUSSAIS zijn grootendeels teruggekomen van het denkbeeld, dat pokken, mazelen, roodvonk enz. niet dan overgebragte maagontstekingen zijn; dit gevoelen zal dus zonder vele bestrijding van zelf komen te vervallen, en inzonderheid bezit men omtrent deze stof belangrijke oorspronkelijke bijdragen van den beroemden THUESSINK.

Wat de ziekten van het zenuwstelsel aangaat, bl. 411 enz., komen wij tot geene bijzonderheden, om deze Recensie niet te zeer te doen uitdijen. Wat echter de *kinkhoest* betreft, zonder dien met BROUSSAIS of anderen in eene ontsteking der luchtwegen te zoeken, gelooven wij, dat eene verstandige toepassing der geneeswijze van DESRUELLES alle behartiging verdient; men hecht bij deze ziekte nog te veel aan eene specifique geneeswijze, denkt te veel aan zenuwen, en vraagt niet, indien ook de zenuwwerking ongeregeld is, of de bedaring derzelve bij kinderen dikwijls niet het best door *antiphlogistica* wordt bewerkt. De op bl. 421 vermelde geneeswijze houden wij toch algemeen voor doelmatiger dan herhaalde braakmiddelen, *fulph. aurant.*, *kermes* enz., waarmede de kinderen maar al te dikwijls mishandeld worden. — Beroerte en krankzinnigheid zouden tot uitdijende

verhandelingen aanleiding geven, indien men van wederzijden de gronden nader wilde ontwikkelen. — Wat de behandeling der flijmtering aangaat, zijn de verschillende aanwijzingen en het gebruik van onderscheidene geneesmiddelen juist. Zoo hier, alsmede in meerdere ziekten, maken de volgelingen van BROUSSAIS zich schuldig aan het verzuimen van vele zeer voortreffelijke en dikwijls onmisbare geneesmiddelen.

Wij gelooven met SURINGAR, dat de roodeloop niet alleen door bloedzuigers kan genezen worden, maar houden ons verzekerd, dat men hier, BROUSSAIS volgende, minder onheil zal aanregten, dan wanneer men den anders voortreffelijken ZIMMERMANN gehoor geeft. Men herkent in den Schrijver over den Loop hem niet, die door zijn werk over de *Ervaring* zich eene duurzame gedenkzuil heeft gestigt. Bloedzuigers, de strengste diëet (dit struikelblok voor zoo velen), verzachtende geneesmiddelen, het voorzigtig gebruik van het opium zullen beter voldoen dan zuurachtige en andere middelen; wij vertrouwen, dat geene verbitterende hier slechts van verre in aanmerking komen. FRANK en RICHTER zien hier wèl; de lijkopeningen bevestigen hun gevoelen. — De waterzucht is eene dier ziekten, welke nog eene bijzondere oplettendheid vordert; de waarnemingen van den Hoogleeraar SCHRÖDER VAN DER KOLK zullen gewis tot nader onderzoek opwekken. — Omtrent de venusziekte behoort mede nog veel gedaan te worden. Tot zoo lang oordeele men van wederzijden niet te scherp, en wage men vooral geene lijders aan onbewezene gevoelens! Wat dacht men vroeger niet van de genezing dezer ziekte door opium? Zijn ook alle goede voorstellen altijd uitvoerbaar? Ten slotte vereenigen wij ons niet geheel met het aangevoerde, „dat, „het gebruik van bloedzuigers in scirrheuse en carcinomateuse ongemakken geenszins willende afkeuren, wij ons „echter overtuigd houden, dat men dezelve meestal even „vruchteloos als elk ander geneesmiddel zal beproeven." Men beproeve het altoos, juist om die reden, en om enkele belangrijke waarnemingen, die van eene goede uitkomst getuigen; evenwel men wachte niet te lang.

Wij wenschen het werk van den Heer SURINGAR in veler handen, vooral van diegenen, welke niet in de gelegenheid zijn, vele werken te raadplegen, en om uit het gelezene de slotsom te kunnen opmaken. Jammer, wij herhalen dit, dat hier al wederom het nut aan het voordeel wordt opgeofferd.

Handboekje over de Boomkweekerij, ten dienste der Jeugd. Met een Plaatje. Te Koevorden, bij D. H. van der Scheer. 1830. *In 8vo.* 80 *Bl. f* : - 25.

Een welgeschreven, voor kinderlijke bevatting geschikt opstel, over de boomkweekerij, in gesprekken tusschen een' dorpschoolonderwijzer en twee leergierige jongens. Wij wenschen het eene goede reize, en aan den ooftbouw vele jeugdige vrienden!

Het Stoomwerktuig, deszelfs oorsprong, voortgang en zamenstelling, beschreven en toegepast op Fabrijken, Stoombooten en Stoomrijtuigen. Opgehelderd door twee gelithographeerde Platen. Door WILLEM VAN HOUTEN. *Te Breda, bij* Broese en Comp. 1830. *In 8vo.* 205 *Bl. f* 1 - 50.

Het was een goed denkbeeld, om in een populair geschrift het Stoomwerktuig, hetwelk thans zoo veelvuldig wordt aangewend, te beschrijven en op te helderen. De Schrijver van dit boekje heeft echter, onzes inziens, aan die behoefte niet voldaan; daar zijn boekje die duidelijkheid mist, welke hier een hoofdvereischte is. Hij verontschuldigt zich met voor eenvoudige menschen en niet voor geletterden te hebben geschreven! Wij zijn van oordeel, dat daartoe kennis en oefening vereischt wordt, die niet zoo gemakkelijk te verkrijgen zijn, en dat men eerst zijne eigene denkbeelden behoorlijk moet weten te rangschikken, vóór men bekwaam is, die van anderen uit te breiden.

Le Despotisme, considéré comme le développement naturel du système libéral, ou comme le complement de la révolte de l'homme contre Dieu; par A. CAPADOSE, Docteur en Médecine. A Amsterdam, chez *J. H. den Ouden.* 1830. 8vo. VIII et 144 pag. *f* 1 - 25.

Waartoe mag dit boekje wel in het *Fransch* geschreven zijn? Om de *Franschen* en *Belgen* tot des Schrijvers gevoe-

len over te halen? Daar zijn de tijden toch wel niet meer, en — om de waarheid te zeggen — de stijl ook niet. Om zich bij *Franschen* bespottelijk te maken? Dat zou wel eens het geval kunnen zijn. Immers, de Schrijver redeneert geenszins uit staatkundige beginselen, (wanneer hij misschien, hoe slecht ook zijn *Fransch* is, in deze zoo overstaatkundige Eeuw misschien nog al lezers zou vinden) maar uit oude godsdienstige stelsels, door hem op de zonderlingste wijze op de Staatkunde toegepast. Ziehier eenige staaltjes, die den geest van het geheel kunnen leeren kennen. De mensch bestaat uit drie deelen; *geest*, *ziel* en *ligchaam*. (Dit denkbeeld is niet onbijbelsch, en men vindt het ook, schoon in andere bewoordingen, bij PLATO weder. Maar nu!) De val onzer eerste ouders heeft, in plaats van een *zuiver* ligchaam, eene *heilige* ziel en een' *reinen* geest, ons doen verkrijgen een *onzuiver* ligchaam, eene *bezoedelde* ziel en een' *afgevallen* en *onreinen* geest. Even als de mensch uit die drie beginselen bestaat, dus ook het *menschdom* van de eerste tijden af. Van ADAM's drie zonen was KAIN het zinnebeeld van het ligchaam, of het *vleesch*; ABEL van de ziel, en SETH van den geest. Wij weten niet, waarom die goede ABEL bij Dr. CAPADOSE zoo laag staat. *In* ABEL, zegt hij, *zien wij het beeld der ziel, die in haren natuurstaat geheel onderworpen is aan het ligchaam, en onbekwaam, om deszelfs invloed wederstand te bieden.* Maar de Doctor moest een' derden man hebben voor zijn stelsel: SETH kon hij niet wel nemen; dus moest ABEL het slagtoffer van den Doctor zijn. Hij is, volgens hem, onder de slagen zijns broeders gevallen, *als een treffend beeld van den dood en de onvruchtbaarheid der ziel vóór de wedergeboorte.* (De Schrijver van den Brief aan de *Hebreën*, XI: 4, dacht er nog al anders over; maar de Doctor weet het zekerlijk beter. Doch verder.) In de familie van NOACH vinden wij dit geheimzinnige drietal weder. CHAM vertegenwoordigt er het ligchaam, JAPHET de ziel, en SEM den geest. (De Bijbel zegt van de karakters dezer drie mannen wel niets, dan eene Anekdote, die JAPHET en SEM in edelaardigheid ten minste gelijk stelt; maar de Doctor weet het wederom beter. Ook moest hij zijn drietal vol maken.) Even als KAIN voor de *verdoemenis* en een SETH voor *heerlijkheid bereid zijn*, CHAM voor den vloek, en SEM voor den zegen, dus is in het menschdom eene wereld van uitverkorenen, bepaald voor de hemelsche heerlijkheid,

en eene wereld van doemelingen, expresselijk bewaard voor de Hel (*réservés pour la Gehenne.*) (Foei, Doctor! dat gaat te ver. Denk aan MATTH. VII: 1, 2.) Dit zijn dus maar *twee* klasfen. Ware de Doctor *Roomsch*, zoo kon hij zeer gevoegelijk zijn drietal met de *zielen in het vagevuur* vol maken. Maar dat gaat nu niet. Doch bij de nog levende menschen gaat de trits overal door. Hij maakt er zelfs eene tabel van. Het geheele menschdom is dan verdeeld in *ligchamelijke* of *vleeschelijke*, *ziels*- en *geestelijke menschen*. De eerste zijn de Wilden en menscheneters; de tweede de beschaafde heidensche volken; de derde (in den ruimsten zin) de aanbidders van éénen waren God. Deze splitsen zich weder in *drie* klasfen; de *vleeschelijke* zijn de *Mohammedanen*, de *ziels*-menschen de *Joden* (*credat Judæus Apella*) en de *geestelijke* de *Christenen*. Maar ook onder dezen heeft weder eene onderdeeling plaats. De *vleeschelijke* zijn de *Roomschen* en alle leden der *Griekfche* Kerk; de *ziels*-menschen alle Protestanten buiten de Hervormde Kerk, de *geestelijke* menschen de Gereformeerden, aanhangers der leer van CALVIJN, die het *ware Sion Gods* is (bl. 41.) Eindelijk zijn er in elke Kerk, groot of klein, weder *vleeschelijke*, *ziels*-menschen, (die naar de wereld zeer braaf kunnen leven) en *uitverkorenen* of *geestelijke* menschen. De laatsten alleen worden zalig; de beide andere klasfen zijn kinderen des toorns, en worden eeuwig verdoemd.

Maar, zal men zeggen, wat heeft nu dit betoog, dat de Doctor een gestreng *Calvinist* is, (alsof wij het nog niet wisten) met *Liberalismus* en *Despotismus* te doen? Zeer veel, Lezer! Want ieder Christelijke Staat is volstrekt dezelfde, als die onzer eerste ouders. De Koning of Vorst is niet de Vader, (want dan zouden de kinderen bij meerderjarigheid vrij worden) maar (lach niet, Lezer!) de *man*, en het geheele Volk, al bestaat het uit 50 millioenen menschen, de *vrouw* van dien man. Welk een ongehoord Serail voor dien Sultan! Doch neen — het geheele Volk is, als *corpus morale*, slechts ééne vrouw, en moet als zoodanig haren wettigen Heer en Voogd onderworpen zijn. Maar als die Heer en Voogd nu eens komt te sterven, hoe dan? Alsdan treedt zijn opvolger, zijn zoon, immers niet in de regten op *zijne moeder?*

Men ziet, tot welke ongerijmdheden en dolheden het stelsel van den Doctor geleidt, wanneer men zijne vergelijking

wil volhouden. Maar, gaan wij verder. Gelijk de vrouw van den Duivel verleid is, om de verbodene vrucht te eten, dus ook het volk, om van de vrijheid te proeven. *Men durfde aan de volken diets maken, dat zij niet om den Koning, maar de Koning om hen was, iets even zoo ongerijmd alsof men zeide, dat de man om de vrouw is gemaakt, en niet de vrouw om den man. God wilde echter een' Vertegenwoordiger op aarde hebben, en dit is de man, niet de vrouw, de Monarch, niet het volk.* (Bl. 61.) De dag, waarop men aan de Vorsten zeide, dat hunne magt hun door het Volk werd opgedragen, was voor de Staten even noodlottig, als toen de vrouw in het Paradijs haren man de verbodene vrucht gaf. (Bl. 64.) Hieruit volgt, dat de Staten vóór de kennis dier noodlottige leer *in het Paradijs* geleefd hebben. Stellen wij nu ook al niet (zoo als wij toch behooren te doen) de beginselen der leer, die volgens den Schrijver des Duivels is, reeds in de bosschen van *Duitschland* en in de Middeleeuwen, in de *Maart- en Meivelden*, de Staten van *Arragon* en *Kastilië*, de *Zwitsersche* Cantons, de *Engelsche* Parlementen en *Nederlandsche* Staten; denken wij slechts aan de beginselen, die men in de zeventiende en achttiende Eeuw begon te prediken, zoo leefden de Volken onder HENDRIK DEN VIII, FILIPS DEN II, LODEWIJK DEN XIV en de talloze kleine tirannen in *Duitschland* (waarvan er een, volgens SCHELTEMA, in één jaar 5 pCt. zijner onderdanen als toovenaars en heksen deed verbranden) waarlijk niet *in het Paradijs! De Protestantsche Staten hebben geheel bijzonder den invloed der vernielende beginselen van de hedendaagsche Staathunde ondervonden.* (Bl. 67.) Leugenachtig, volstrekt leugenachtig, Doctor! Zie op *Frankrijk*, *Spanje*, *Portugal*, *Italië*, in het *revolutionaire* tijdperk, thans op het rampzalige *Braband*, de prooi van Godvergetene fielten; welke *Protestantsche* Staat is daardoor geschokt en beroerd geworden; behalve (door geheel bijzondere omstandigheden) de *Vereenigde Nederlanden?* Juist dit strekt het Protestantismus ter eere, dat de meer algemeen verspreide verlichting en kunde der ingezetenen de banden, die Vorst en Volk aan elkander hechten, beter waarborgt; en welk treffender bewijs kan er daarvoor zijn, dan de houding, die het Protestantsche *Noord-Nederland* thans aanneemt tegenover het ongelukkige *Braband*, sinds Eeuwen de speelbal en het werktuig der Papen?

VOLTAIRE was, volgens den Doctor, het werktuig, waarvan de Duivel zich bediende, om de leer te prediken, dat de Volken ook regten hebben. Wij voor ons hebben met VOLTAIRE, in meer dan één opzigt, niets op: hij misbruikte op het schandelijkst de groote gaven, hem door den Schepper geschonken, en zijne voorregten als Christen, tegen dien Schepper en tegen het Christendom; maar zulk eene opeenstapeling van scheldwoorden, als wij op bl. 70 tegen dien man vinden, is toch beneden de achting, die een fatsoenlijk man aan zichzelven en het Publiek schuldig is. Wat CAPADOSE van de *Fransche* Revolutie (vooral na 1792) zegt, is volkomen waar. Zij is eene schandzuil, door het *Fransche* Volk aan zichzelve gezet! Maar waarlijk, de leer, dat het Volk ook regten heeft, dat *de Vorst om het Volk*, niet *het Volk om den Vorst* is, werd geenszins door VOLTAIRE noch door de *Fransche* Omwenteling geleerd; wij hebben ook *dit* geheiligd beginsel aller volksvrijheid, dat door de Vorsten in de vijftiende en zestiende Eeuw zoo schandelijk miskend werd, aan het Protestantismus te danken. Onze Staten-Generaal verkondigden die leer aan het verbaasde Heelal en aan de tandenknarsende Despoten in hun onvergetelijk Manifest van den 26 Julij 1581 (*), onder dien zelfden Prins WILLEM DEN I, dien ook de Doctor zoo prijst. De *Engelsche* Protestanten verdedigden die zelfde volksregten tegen het altijd half of geheel Roomschgezinde en despotieke Huis van STUART, eerst in den ongeregelden en tot dwingelandij overgeslagenen opstand van 1642, daarna in de onsterfelijke Omwenteling van 1688, den grondslag van *Engelands* tegenwoordig Staatsregt en voorbeeldeloozen bloei. De Roomsche profelytenmakerij van JAKOB DEN II gaf daartoe wel onmiddellijk aanleiding; maar het was toch even zeer om *Engelands* vrijheden, als om de Protestantsche Godsdienst te doen.

Nu komt eindelijk de Schrijver tot het hoofddoel van zijn werk, door te doen zien, dat zulk eene vrijheid, welke met het beginsel van *Souvereiniteit des Volks* verbonden is, eindelijk *Despotismus* ten gevolge moet hebben. Gelijk de meer geweldige *Fransche* Omwenteling eenen *militairen* Dwingeland, dus zal (voorspelt hij) de *langzame en beredeneerde afschel-*

(*) Zie het echte stuk bij BOR, *Ned. Oorlogen*, IIde St. bl. 276.

ding van God, die wij tegenwoordig beleven, een bedaard, langzaam, *Jezuitsch*, listig *Despotismus* ten gevolge hebben, dat de harten bederven en het verstand voorinnemen, en eindelijk een onwettig gezag op allen zal oefenen, *die den Heer in geest en waarheid dienen*. Daartoe zal het zich aan het hoofd plaatsen van — de *Jezuiten* en Vrijmetselaars; menschen, die nog al wat verschillen. (Maar zekerlijk, men kan voor niets meer instaan, nadat men den Godloochenaar DE POTTER en het beest DE CELLES (*) met DE ROBIANO en zijne Priesters ééne lijn heeft zien trekken.)

Het boekje eindigt met eene oproeping aan *het Volk Gods*. Zij moeten Gode geven, wat Godes is, maar weigeren, aan den Keizer een regt op hun geweten in te ruimen. (Wij wilden wel eens weten, welke wereldlijke Overheid zulks verlangt.) In de Noten wordt beweerd, dat de opstand van *Nederland* in 1572 en die van *Engeland* in 1688 geenszins staatkundig, maar louter godsdienstig waren. (Wij zagen zoo even het tegendeel.) Zonderlinge Godgeleerde *Hypothesen* des Schrijvers, mede in de Noten geboekt, en tot het oogmerk des werks in geen verband staande, gaan wij voorbij.

Wanneer dit boekje, in plaats van vrij wat onzin en misplaatste vertooning van Godgeleerdheid, de stelling had ondernomen te betoogen, dat het misbruikte *Liberalismus*, of overdrevene vrijheidszucht, de moeder is van het *Despotismus*, zoo zou het slechts de tolk, niet alleen van de grootste Wijzen der Oudheid, maar ook der ondervinding geweest zijn. PLATO en CICERO beide hebben in hunne onsterfelijke werken *over den Staat* betoogd, dat, „ wanneer begeerten naar „ het overtollige den hoofdzetel der ziele hebben overweldigd, en dien ledig vinden van degelijke kundigheden, „ edele oefeningen en waarachtige bekwaamheid — de beste „ wachters der ziel bij hem, die God lief heeft — zij „ dan leugentaal en opgeblazene gedachten daarvoor in de „ plaats stellen, de deur sluiten voor de hulp van beter „ overleg, de schaamte dwaasheid, bezadigdheid lafhartig„ heid, gematigdheid onnoozelheid en bekrompenheid noemen, „ en aan alle nuttelooze begeerten den vrijen teugel vieren; „ geweld, daarentegen, regeringloosheid, losbandigheid en „ schaamteloosheid opvijzelen en bekroonen: terwijl zij ge„ weld verlichting, regeringloosheid vrijheid, losbandig-

(*) Wie de geschiedenis van de *aspersies* kent, zal deze benaming niet te sterk vinden.

„ heid edelaardigheid, schaamteloosheid dapperheid noemen. Dan is er geene regelmaat, geen band van verpligting meer in het leven. Dan zegt men, dat voor den mensch, van nature vrij, alleen in eene Volksregering het leven waarde bezit. Maar wanneer men nu bij dien dorst naar vrijheid in handen van ondeugende schenkers vervalt, en men alsdan door dien ongemengden drank wordt bedwelmd, zoo belastert men de Regenten, die niet bij uitstek toegevend zijn, en niet tot *alles* vrijheid willen geven, als deugnieten en *Oligarchen*; maar dezulken, die der Regering gehoorzaam zijn, veracht men als *vrijwillige slaven* en *nietige wezens*; de bestuurders, daarentegen, die zich met de bestuurden, de bestuurden, die zich met de bestuurders gelijk stellen, prijst men, zoo in het openbaar als in het bijzonder. Dan gehoorzaamt de zoon zijne ouders niet meer, de vreemdeling wordt met den burger gelijk gesteld, de leerling veracht zijnen leermeester, de jongeling den grijsaard, en in 't algemeen moeten dezen zich met de jeugd gelijk stellen, om den naam van *stroeve Despoten* te mijden. Eindelijk veracht men ook alle beschrevene en onbeschrevene wetten, opdat men toch geenen *Heer* hoegenaamd zou erkennen. Maar dan baart de overmaat juist het tegenovergestelde; al te groote vrijheid stort den burger en den Staat in al te groote slavernij door de hommels, de onnutte leden der Maatschappij, wier prooi de Rijken dan worden." PLATO, uit wiens achtste boek *over den Staat* wij dit woordelijk hebben overgenomen, gaat dan voort te doen zien, hoe een listig volksverleider de menigte weet te vleijen, de hommels en het gemeene volk naar zijne hand te zetten, en, *als verdediger der nationale Regten*, burgerbloed noch burgerschatten ontziet, terwijl de geweldigste maatregelen hem de liefste zijn, en hij zich eindelijk in het hoog gezag weet te vleijen. Gelijk *België* ons dezer dagen een treffend bewijs voor de waarheid van het eerste gedeelte dier schildering geeft, zoo pleit voor het tweede een DIONYSIUS, een AGATHOKLES, een MARIUS, een MASANIELLO, een CESAR, of liever een OCTAVIAAN, een CROMWELL, een ROBESPIERRE en een NAPOLEON. Die thans in *Europa vrijheid! vrijheid!* schreeuwen, verliezen dit te veel uit het oog. Het losgelatene gepeupel, van *Bayonne* tot *Aken*, weder in de banden der Maatschappij te doen terugkeeren, gaat zoo gemakkelijk niet, als door ver-

giftige opruitsingen die banden te slaken. Had onze Doctor de Natiën op zulke lessen der wijsheid en der ervaring opmerkzaam gemaakt, men zou hem dank verschuldigd zijn; thans is de helft van zijn boek wartaal, en het geheel zal niet gelezen worden. Men versta ons echter wel. Het aanvoeren van godsdienstige beweegredenen bij staatkundige redeneringen zijn wij verre van af te keuren. Zulks moet echter op eene verstandige wijze geschieden. Wee den genen, die het Christendom als vriend der tirannij en der willekeur voorstelt, en daardoor aan zoo vele slechthoofden eene stof tot lastering geeft, waarvan zij zich gretig bedienen! *Gij zijt tot vrijheid geroepen; gij zijt duur gekocht: wordt geene slaven van menschen; de waarheid zal u vrij maken.* Ziedaar even zoo wel uitspraken des Bijbels, als het inscherpen van eerbied voor het gezag der wettige Overheid: *Gebruikt de vrijheid niet tot losbandigheid, en zijt aan de over u gestelde magt onderdanig.*

De Luitenant-Generaal Baron KRAIJENHOFF *voor het Hoog Militair Geregtshof beschreven en vrijgesproken. Nijmegen, bij* C. A. Vieweg. 1830. *In gr. 8vo.* 32, 24, 24, 156 *en* 11 *bl. f* 2-20.

Wanneer men, na eene veeljarige schitterende loopbaan, zich, in den avond zijns levens, in een Crimineel Regtsgeding heeft betrokken gezien, 't welk eerst na een aanzienlijk tijdsverloop met eene vrijspraak geëindigd is, is er wel niets natuurlijker, dan dat men er hoogen prijs in stelt, om in de openbare meening denzelfden onbevlekten naam te hernemen, waarop men zich te voren beroemen kon. Het is toch maar al te waar, dat, bij het ontstaan van geregtelijke vervolgingen, de menigte een hevig vermoeden van schuld opvat tegen hem, die daarvan het voorwerp is; een vermoeden, 't welk gaandeweg in krachten wint, zich met geruchten voedt, en eindelijk zulk een' schijn van zekerheid aanneemt, dat soms de volkomenste vrijspraak (die buitendien aan ongenoegzaamheid van bewijs kan worden toegeschreven) niet in staat is, het voorbarig oordeel geheel en al uit te wisschen. Hierom zal het voor ieder, die, in eenen hoogen rang der Maatschappij geplaatst, zich in een veel gerucht makend geding heeft

moeten verantwoorden, steeds van het hoogste belang zijn, om, zoo hij cordaat met zijne zaak durft voor den dag treden, dezelve ook aan het publiek ter beslissing te geven, ten einde op die wijze bij tijdgenoot en nakomeling den laatsten zweem van achterdocht weg te nemen, en zijne nagedachtenis tegen allen laster te waarborgen.

Het waren dusdanige overdenkingen, die den Luitenant-Generaal Baron KRAIJENHOFF, voormalig Inspecteur-Generaal der Fortificatiën en van het Korps Ingenieurs, Mineurs en Sappeurs, bewogen, „om, ter handhaving zijner eer en „ter afwering van den laster, een min of meer uitvoerig gedenkschrift daar te stellen van den oorsprong, den voortgang en de beslissing zijner Procedure voor het Hoog Militair Geregtshof, waarvan de omstandigheden niet algemeen bekend zijn." Dit nu is het aangekondigde werk, van hetwelk wij trachten zullen, onze Lezers een beknopt en onpartijdig verslag te doen.

De plotselijke instorting van een der nieuwe Buskruidmagazijnen te IJperen, bij het uitnemen der formelen, in Augustus 1824, leverde het eerste onloochenbare bewijs op der schandelijke ontrouw en schelmsche handelwijze van sommige Officieren der Genie in de daarstelling der aan hen toevertrouwde werken. Een deswege gedaan onderzoek gaf de treurige zekerheid, dat zoodanige schurkerij ook ten aanzien van sommige andere Vestingen, voornamelijk Ostende, had plaats gehad. De hieruit ontstane vervolgingen en sententiën van het Hoog Militair Geregtshof zijn algemeen bekend. (Men zie de Nieuwspapieren van Maart 1827 en October 1828.)

De Luitenant-Generaal Baron KRAIJENHOFF had, als voormalig Inspecteur-Generaal der Fortificatiën, het opperopzigt gehad over de bevestiging van de zuidelijke grenzen des Rijks. Hij verklaart echter, nimmer eenig vermoeden van bedrog gehad, veelmin eenig regtstreeksch of zijdelingsch berigt dienaangaande ontvangen te hebben; dat hij ook bij zijne Inspectiën nimmer iets bespeurd had, waaruit hij ontrouw vermoeden kon of moest; en eindelijk, dat zijn oppertoezigt voornamelijk het personeel en het kunstmatige betrof, terwijl over al, wat het materieel en de geldelijke administratie betrof, door de Directeuren der Fortificatiën onmiddellijk met het Departement van Oorlog werd gecorrespondeerd. Hij verklaart alzoo, nimmer gedacht te hebben,

dat hij ook in deze zaak zoude betrokken raken. „ te meer „ daar hij nog in 1825 zijne belangrijke zending naar de „ Westindische Koloniën volbragt, en bij zijne terugkomst „ door Zijne Majesteit op eene zeer onderscheidende wijze „ was ontvangen, met groote tevredenheid over de uitvoering „ dezer Commissie." (Bl. 6.) Kort daarna, echter, ontwaarde hij, dat men hem verdacht hield van strafbare oogluiking, immers van nalatigheid en pligtverzuim. Op den eersten Mei 1826 onderging hij een eerste verhoor voor Heeren Commissarissen van het Hoog Militair Geregtshof, 't welk op den 27 Augustus 1827 door een tweede gevolgd werd; zijnde hij telkens bij handtasting ontslagen.

De bijzonderheden dezer Procedure, de tusschenkomende beletselen, die de afdoening belemmerden, en zijne aanhoudende pogingen, om die afdoening te erlangen, worden door den Schrijver in het breede opgegeven. (Bl. 6—29.) Eindelijk ontving hij, in het begin van Junij 1829, de Conclusie en Eisch, aan het Hoog Militair Geregtshof door den Advocaat-Fiscaal bij hetzelve overgegeven. In September werd zijne Memorie van Verdediging bij het Hof overgebragt: en hierop volgde, doch niet dan na nieuwe middelen, van zijne zijde in het werk gesteld, om bespoediging te erlangen, op den 28sten April van dit jaar (1830) de definitive Sententie, waarbij hij werd vrijgesproken. (Bl. 29—32.)

Dit is de hoofdzakelijke inhoud der 32 eerste bladzijden. Eene volgende paginering, 1—64, bevat de Bijlagen, op welke de Schrijver zich beroept. Men mist hier echter de stukken A—E, waaromtrent hij zich beklaagt, dat het Hof hem de teruggave der origineelen geweigerd en slechts zeer onvolledige kopijen daarvan uitgereikt heeft.

Eene tweede Bijlage, bl. 1—24, bevat de Conclusie van Eisch in 332 Artikelen. In dezelve worden de bezwaren opgesomd, welke, naar het oordeel van den Eischer R. O., uit de stukken, ten laste van den beschrevene, voortvloeiden; en daaruit afgeleid, „dat hij geene strafbare oogluiking „ heeft begaan, maar schuldig staat aan verzuim en nalatig„ heid in de dienst als Inspecteur-Generaal der Fortificatiën „ en van het Korps Ingenieurs, Mineurs en Sappeurs, en „ het volbrengen van zijnen pligt, welke uit den aard zij„ ner betrekking en volgens de Instructie van 18 Februarij „ 1815 op hem rustte: waarom de Eischer, op grond van „ art. 10, 27 en 28 van het Reglement van Krijgstucht voor

„het Krijgsvolk te Lande, concludeerde tot het opleggen „van een *Kamer-arrest* voor ten hoogste twee maanden, „met veroordeeling in de kosten; en dat hij voorts zoude „worden vrijgesproken van de aan hem te last gelegde be-„schuldiging van strafbare oogluiking in zijne voormelde „qualiteit."

Nu volgt de derde Bijlage; (bl. 1—156) zijnde de straks genoemde Memorie van Defensie, opgemaakt door den Nijmeegschen Advocaat, Mr. R. SCHEERS VAN HAEKENCAREBEL; naar ons oordeel een zeer uitmuntend stuk, 't welk zich vooral door eenen even helderen als krachtvollen betoogtrant onderscheidt. Het strekt hoofdzakelijk om aan te toonen, dat al hetgeen door den Eischer R. O. als bezwaar voor den beschrevene was aangevoerd, geenszins als zoodanig kan beschouwd worden; en dat, al ware het, dat er in dezen eenige nalatigheid had plaats gehad, ('t geen echter niet toegegeven wordt) dan nog het Reglement van Krijgstucht hier in geenen deele te pas kwam.

Met dit laatste heeft zich het Hoog Militair Geregtshof vereenigd, doch niet zoo geheel met het eerste. De vierde Bijlage behelst 's Hofs Sententie, waaruit wij, behalve het dispositief, alleen het 10de Considerant zullen opgeven, als zijnde de zamentrekking der overige: „Overwegende, dat „deze handelwijze van den beschrevene niet daarstelt, dat „hij strafbare oogluiking zoude gebruikt hebben; en dat, „hoezeer hij, uit den aard zijner betrekking en het daaraan „verbonden groot vertrouwen, van nalatigheid in dezen niet „is vrij te kennen, echter de bepalingen van het Reglement „van Krijgstucht in het onderhavig geval niet kunnen worden „toegepast.

„Spreekt den beschrevene, overeenkomstig den voorschreven Eisch, vrij van strafbare oogluiking in dezen gebruikt „te hebben, en ontzegt aan den Impetrant en Eischer R. „O. gemelden Eisch, voor zoo veel de toepassing van het „Reglement van Krijgstucht betreft.

„Compenseert eindelijk de kosten van den Processe, om „redenen, den Hove daartoe moverende."

Op deze Sententie laat de Luitenant-Generaal, ten slotte, nog eenige aanmerkingen volgen.

Het spreekt wel van zelve, dat niemand hier eenige oordeelvelling over de hier voorkomende punten verwachten zal. Geen werk zou daartoe minder geschikt zijn, dan het onderhavige. Wij wagen het zelfs niet, de gronden vóór en te-

gen uiteen te zetten, uit vrees van aan de eene of andere zijde te veel of te weinig te doen. Zoo veel is zeker, dat, zelfs na de oppervlakkige lezing van dit boek, wel niemand eenigen grond zal vinden, om den Generaal van strafbare oogluiking verdacht te houden. In hoe verre hier van zijne zijde eenige nalatigheid of verzuim hebbe plaats gehad, hierover zal misschien verschillend kunnen geoordeeld worden. De onpartijdigheid gebiedt ons, hier te vermelden, dat de beschrevene in een zijner verhooren erkend heeft, „dat er „van zijne zijde wel eenige inadvertentiën kunnen hebben „plaats gehad.” Men zie a. 295—308 van den Eisch; doch vergelijke daarmede weder bl. 63 en volg. van de Memorie van Defensie. Ieder *oordeele* over het meer of min verschoonlijke hiervan, in de gegevene omstandigheden, voor zichzelven, doch *veroordeele* althans niet, vóór en aleer de meesterlijke verdediging in haar geheel gelezen, met den Eisch vergeleken en naauwkeurig overwogen te hebben. De billijkheid vordert, dat, nu de beschuldiging en verdediging beide het licht zien en algemeen verkrijgbaar zijn, men óf zijn oordeel opschorte, óf het boek leze.

Inwijdingsrede, over den aard en omvang van het wetenschappelijk onderwijs voor den Krijgsstand. Gehouden ter opening van de Koninklijke Militaire Akademie, in de groote Kerk te Breda, op den 24 Nov. 1828, door J. BOSSCHA, *Hoogleeraar in de Nederlandsche Letterkunde, de Geschiedenis enz. aan genoemde Akademie. Breda, bij* Broese en Comp. 1829. *In gr. 8vo. 56 bl. f* : - 70.

De vestiging eener Militaire Akademie in de Nederlanden mag met regt onder de groote weldaden gerekend worden, welke het Vaderland aan onzen verlichten en echt liberalen Koning verschuldigd is. Zoo iemand hieraan twijfelen mogt, hij leze de voortreffelijke Redevoering, die wij thans aankondigen, en wij houden ons overtuigd, dat hij alras geheel met ons zal instemmen.

De Hoogleeraar J. BOSSCHA voerde, bij het Inwijdingsfeest der Akademie, het woord. Zijne rede strekte, om zijne Hoorders het oogpunt aan te wijzen, waaruit zij deze belangrijke inrigting te beschouwen hadden. Dit doel bereikte hij,

door te spreken *over den aard en omvang van het wetenschappelijk onderwijs voor den Krijgsstand.* Gepaster stof kon niet gekozen worden; op eene waardigere wijze kon zij niet worden afgehandeld.

Rec. las en herlas deze Redevoering met het hoogst genoegen; en bewonderde zoo wel den sierlijken stijl, als den rijkdom van denkbeelden, die in deze bladen vervat zijn. Voor eene dorre Analyse is dit stuk minder geschikt. Liever willen wij eene enkele proeve van des Redenaars begaafdheid mededeelen; schoon de keus tusschen zoo veel schoons, als wij hier aantreffen, moeijelijk is. Wij bepalen ons tot het begin van het tweede deel der Redevoering, bl. 28—30:

„ Meermalen is de vraag gedaan, of wetenschappelijke beschaving in den Krijgsman noodig, ja zelfs wenschelijk zij, en somtijds is die vraag ontkennend beantwoord. Men voerde algemeene magtspreuken aan, in plaats van bewijzen, die de kenmerken dragen moesten van grondige kennis der militaire dienstvakken. Men sprak van die drommen van *Germanen* en *Batavieren*, wier onbeteugelde dapperheid de krijgskundige *Romeinen* versloeg, en men telde de meer dan vierhonderd overwinningen niet, die de *Romeinen* altijd tegen eenen overmagtigen vijand behaald hebben; en men bedacht niet, dat zij onder de overmagt van *Germanen* en *Batavieren* niet eer bezweken zijn, dan toen deze een HERMAN en CIVILIS aan hun hoofd hadden, die beide te *Rome* in de krijgskunst van dien tijd waren onderwezen.

„ Men beweerde, dat het suffen en blokken op wiskundige formulen en letterkundige spitsvindigheden dien heldenmoed verdoofst, die de SUWAROWS en BLUCHERS in het veld zoo vervaarlijk maakte: en men vergat, dat de grootste krijgshelden uit de oude en nieuwe geschiedenis deze stelling wederspreken; men vergat, dat de onverschrokken MAURITS ontelbare wiskundige schriften, in allerlei talen, gelezen, bestudeerd en doorgewerkt had, en dat de held van *Nieuwpoort* de uitvinder was eener verkorte formule tot het verdeelen van ligchamen; men vergat, dat het ideaal eens Romeinschen krijgsmans, dat de niet genoeg gewaardeerde CESAR, die, aan het hoofd zijner benden, het eerst wallen beklom en rivieren overzwom, in de kunsten des vredes den naijver wekte van eenen CICERO, en in zijnen moord-

dadigen oorlog tegen de *Galliërs*, te midden van het gedruisch der wapenen en het geschal der trompetten, een boek schreef over de verbuigingen en vervoegingen in de Latijnsche taal.

„Maar de krijgskundige wereld heeft, door allerwegen het onderwijs voor krijgslieden uit te breiden, hare allesafdoende uitspraak gedaan; en de tijd is nabij, dat het nut eener wetenschappelijke beschaving in den krijgsbevelhebber niet meer ontkend zal worden, om een' dekmantel te hebben voor eigene onbeschaafdheid."

Wij beklagen ons, dat wij niet meer mogen afschrijven; doch durven ieder, welke dan ook zijn stand zij, deze Redevoering ter lezing aanbevelen, en staan er voor in, dat het uur, daaraan besteed, op eene hoogst aangename en nuttige wijze zal zijn doorgebragt.

Het Hartzgebergte, een der fraaiste en belangrijkste gedeelten van Noordwestelijk-Duitschland, bezocht op eene Reis in 1828. *Met Platen. Door* J. P. SPRENGER VAN EYK. *Te Rotterdam, bij* de Wed. J. Allart. 1829. *In gr. 8vo. XVI en* 238 *bl. f* 3-65.

Het gunstig onthaal," zegt de Schrijver, „van mijne „aanteekeningen over het *Rijndal* en de oevers van de *Maas* „in *België*, door mijn tijdschrift: *De Fakkel*, medegedeeld, als „ook van mijne beschrijving der heerlijke boorden van de *Moezel*, „verleden jaar afzonderlijk uitgegeven, moedigde mij aan, „om nogmaals de pen op te vatten, en het lezende Publiek „ook iets over het zoo belangrijke als fraaije *Hartzgebergte* „in handen te geven." Hij doet dit te eer, omdat daarover in onze taal niet veel bestaat; en, schoon hij den ganschen *Hartz* niet beschrijft —: „wil men," zegt hij, „het „eigendommelijke en karakteriserende van het *Hartzgebergte* „leeren kennen, en de opmerkelijkste gedeelten van het „zelve in zijne verbeelding doorwandelen, of mij werkelijk „nareizen, dan vlei ik mij, dat dit geschrift voldoen zal."

Wij moeten bekennen, den eerwaardigen man met veel genoegen op zijne togten te hebben gevolgd. Zijne verhaalwijze is onderhoudend en leerzaam, met anecdotes, geschiedkundige herinneringen, aangehaalde verzen enz. aangenaam doorzaaid, en door aardige steendrukplaatjes, onder anderen het logement op den *Broksberg*, omtrent 3500 Parij-

ſchepen, voeten boven de oppervlakte der Oostzee, verbeeldende, gepastelijk opgehelderd. Is het intusſchen reeds moeijelijk voor een' Schrijver, regt levendige denkbeelden van al het groote en ſchoone, door hem gezien, aan zijne lezers mede te deelen, hoe veel koeler en dorder zou niet het uitgetrokken verſlag van den Recenſent worden! Wij verwijzen dus tot het boek zelve, en bepalen ons tot eene kleine aanhaling:

„Wanneer de zon in den herfst ondergaat, en de lucht in „het Oosten geheel betrokken is, verlengen zich de ſchaduwen op de *Brocken*" (reeds genoemde *Broks-* of *Bloksberg*) „aanmerkelijk. Het huis wordt een paleis; de armen „en beenen der menſchen, wier beweging men duidelijk „onderſcheiden kan, vertoonen zich als mastboomen, en „daar dan gewoonlijk alles in de diepte reeds nacht is, „ſchijnen er *Cyclopen* op te treden, die een hekſentoo„neel leveren."

Bij deze en dergelijke natuurlijke verklaringen van het volksſprookje voegt de Eerw. Schrijver andere, uit de geſchiedenis ontleend:

„....KAREL DE GROOTE was met even zoo veel be„keerings- als veroveringszucht bezield..... De *Sakſers* „moesten voor dit geweld zwichten; maar, hoe Christelijk „ook naar het uiterlijke, bleven zij Heidenen in hun hart, „en naauwelijks had KAREL zijn leger een weinig terug„getrokken, of zij offerden hunnen Goden reeds weder in „de wouden...... Zoodra had KAREL hiervan geen be„rigt gekregen, of hij liet, tijdens hunne feestvieringen, „alle toegangen tot het gebergte bezetten; maar de *Sakſers*, „op list bedacht, maakten zich ſchrikbarende maskers, en „de wachten namen, op het zien van allerlei hekſen- en „duivelsgedaanten, ſpoedig de vlugt; te meer, daar de deel„nemers aan deze nachtelijke offerdienst, op alles voorbe„reid, met hooivorken en vuurpoken gewapend waren," enz.

„Maar.... waarom toch die hekſentogten juist op den „nacht van *den eerſten Mei* bepaald? Waarſchijnlijk omdat „men dan de vernieuwing van het ſchoone jaargetijde vierde, „zoo als het nog..... gebruikelijk is..... in den omtrek „van den *Hartz*..... op de bergen een groot vuur te ont„ſteken en rondom hetzelve te danſen."

Wij hebben dit een en ander met vele bekorting uitgetrokken, maar zouden haast vragen: is het ook te veel

rade gegeven? Trouwens, dit zal wel waar zijn, dat deels de natuurlijke gesteldheid van het hooge, woeste, verschrikkelijke gebergte, deels bijkomende omstandigheden de oude *Sage* voortbragten. En voor het overige strekke het aangehaalde, om VAN EYK's meer dan bloote, oppervlakkige verhaalwijze te doen kennen.

JOHAN TENCZYNSKI. *Een Verhaal uit de Geschiedenis van Polen in de XVIde Eeuw.* Door JULIAN NIEMCZEWICZ, *Schrijver van de Levi en Sara. II Deelen. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam*, bij ten Brink en de Vries. 1829. *In gr. 8vo. Te zamen* 441 *bl. f* 4 - 60.

Het hoofdtooneel van dezen geschiedkundigen Roman is *Polen* en *Zweden* in het midden der zestiende eeuw. JOHAN TENCZYNSKI, de zoon van den *Waiwode* van *Sandomirie*, een der aanzienlijkste Poolsche Edelen, komt van zijne buitenlandsche reizen, na een langdurig verkeer aan het hof van Keizer KAREL V, in zijn vaderland, en aan het ouderlijke huis terug. Na eenige deelneming in de onstuimige *Poolsche* landdagen en andere bijeenkomsten en vermakelijkheden der aanzienlijken van zijn vaderland, wordt TENCZYNSKI door zijnen Koning, SIGISMUND AUGUSTUS, als gezant naar *Zweden* gezonden. Te *Stokholm* vangt hij eenen liefdehandel aan met de koninklijke Prinses CECILIA van *Zweden*. Niettegenstaande alle zwarigheden, die zich aanvankelijk tegen eene vereeniging met het voorwerp van zijne liefde verzetten, gelukt het TENCZYNSKI eindelijk in die mate de gunst te gewinnen van ERIK, Koning van *Zweden*, den broeder der Prinses, dat deze zijne toestemming geeft tot een huwelijk van TENCZYNSKI met zijne zuster. Hij verlaat *Zweden*, met het voornemen, om, zoo spoedig mogelijk, weder te keeren, en komt in zijn vaderland terug. Na verslag van zijn gezantschap aan Koning AUGUSTUS te hebben gedaan, laat hij zich door niets wederhouden, en begeeft zich aan boord van een schip op de, zoo wel door het onstuimige jaargetijde, als door de vijandelijke roofschepen, onstuimige zee. Allerrampspoedigst is de afloop van dezen togt. Na door twee *Deensche* kapers reddeloos te zijn geschoten, verzinkt het schip in de diepte. In schijn levenloos, spoelt TENCZYNSKI aan den oever van het *Noor-*

Noorweegsche eiland *Hitteren*; wordt daar echter, door de zorg van eenen menschlievenden geestelijke, tot het leven teruggebragt; maar doet, toen het schip, door zijne bloedverwanten afgezonden, om hem af te halen, reeds in het gezigt was, eenen ongelukkigen val van eene steile rots, en sterft in den bloei van zijne jaren. Ontvingen wij hier eenen geheel verdichten Roman, dan zouden wij de geschiedenis liever vrolijker zien eindigen, met het geluk namelijk der beide minnenden. Maar de Schrijver verhaalt gebeurtenissen, die uit de geschiedenis van *Polen* en *Zweden* ontleend zijn; en elk kan zich, naar zijne verzekering, uit de *Poolsche* en *Zweedsche* kronijken overtuigen van de geloofwaardigheid der verhaalde gebeurtenissen. Met veel genoegen vonden wij in de voorrede het onderscheid tusschen de eigenlijk gezegde *geschiedenis* en den *geschiedkundigen Roman* aldus beschreven: „De geschiedenis schildert ons de belangrijke gebeurtenissen „der rijken, levert de bevelen der monarchen, verhaalt de „daden der ondergeschikte magthebbers en veldheeren, benevens de bewegingen aan de hoven der regenten; steeds „in de hoogte zwevend, daalt zij niet neder tot bijzondere „gezelschappen, en treedt niet binnen de lage stulpen des „volks." De geschiedkundige roman heeft ten doel, de „schildering van het gezellig leven onder een of ander volk, „in een door den schrijver gekozen tijdperk; en daar de „schrijver hierbij in bijzonderheden treedt, die voor een „geschiedschrijver al te gering zijn, zoo teekent hij ons „menschen van elken stand of rang. Alle personen in zulk „een Drama moeten ons, niet slechts door hunne daden, „maar ook door hunne gesprekken, kenbaar doen worden, „hoe de verkeering, de staatkundige toestand van het land, „de meeningen, de driften, ja zelfs hoe de vooroordeelen „gesteld waren, en behooren ons in dat tijdperk als in hun „midden te verplaatsen, met één woord, zij moeten ons „met hen laten leven en omgaan." Werd dit onderscheiden doel door de Romanlezers meer in het oog gehouden, dan zou de grondige beoefening der Geschiedenis minder worden verwaarloosd om de talrijke menigte van Romans, die thans allerwegen worden vervaardigd; en dan zou het in onze dagen met zoo velen niet gesteld zijn, als met den in andere opzigten grooten MARLBOROUGH, die de geschiedenis van zijn vaderland niet anders kende, dan uit SHAKESPEARE. Het door den Schrijver in dit werk geleverde verhaal be-

antwoordt, op eene uitstekende wijze aan de gegevene beschrijving van den geschiedkundigen Roman; terwijl tevens deszelfs lezing zeer wordt veraangenaamd door den onderhoudenden stijl en de bevallige afwisseling der onderwerpen. Wij gelooven dus, dat zoodanige lezers, die iets meer verlangen, dan hetgeen gewoonlijk hoofdzaak is in den Roman, en prijs stellen op de vermeerdering van hunne kennis aangaande de natuurlijke gesteldheid van landen, en de zeden, gewoonten en het karakter van andere volken, het boek niet onvoldaan uit de hand zullen leggen.

De Malthezer Ridder, of Hartstogt en Heldenmoed. Een Verhaal uit de laatste helft der XVIIde Eeuw. Uit het Hoogduitsch van C. F. VAN DER VELDE. *Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1829. *In gr. 8vo.* 295 *Bl. f* 2-40.

De woelige gebeurtenissen van onzen leeftijd hebben, zoo het schijnt, ook op de zamenstelling der hedendaagsche romans invloed gehad, en de sentimentele geschiedenissen voor een groot gedeelte derzelver rang doen afstaan aan verhalen, die zich met ernstiger gebeurtenissen bezig houden. Ridderromans en romantische tafereelen uit de geschiedenis trekken thans het meest de aandacht tot zich, en vallen het meest in den smaak; getuige de toejuiching, welke aan WALTER SCOTT en anderen, die in dien trant werkzaam zijn, te beurt valt. Van eene andere zijde beschouwd, is de smaak, die er heerscht omtrent romans, al dikwijls de tegenhanger van den toestand der lezers. In het laatste der vorige eeuw, het tijdperk der omwentelingen en omwentelingsoorlogen, waren de *Nouvelle Heloïse*, *Werther* en *Siegwart* in de mode, en thans, nu diplomatie en handelsbelang alles beslissen, leest men met vermaak de tooneelen uit het woeste leven der middeleeuwsche *Schotlanders*, en hetgeen SPINDLER en VAN DER VELDE uit de geschiedenis der 16 en 17de eeuw, in eenen romantischen dos getooid, aanbieden. De aangename begoocheling der romans schijnt dus voor een groot gedeelte hare kracht te ontleenen van het verschil, hetwelk er bestaat tusschen de gesteldheid der werkelijke wereld en van dien toestand, welken de roman schildert. Tot nog toe hebben wij bij de ruiling geene schade gehad, en mogt er al door het nieuwe geschrijf eene Ridder-*manie* ontstaan, zoo hopen wij, dat een andere CERVANTES door eenen nieuwen *Quichot* dien brand zal blusschen.

Wij zouden vreezen, ons tegen den heerfchenden fmaak des tijds te bezondigen, indien wij eenen roman met zulk eenen veelbelovenden titel en vignet niet gunftig aankondigden. Gelukkig daarom, dat wij, als eerlijke Recenfenten, denzelven dan ook gunftig kunnen aankondigen. Aan eene dorre fchets van het verhaal zou onze lezer weinig hebben; maar wij kunnen hem verzekeren, dat hij zijn hart hier kan ophalen aan het enteren van Turkfche galeijen, beftormingen van vestingen en ridderlijke tweegevechten, aangenaam afgewisfeld door minnarijen, bruiloft en avonturen uit den Harem van den Grooten Heer. De karakters zijn levendig geteekend en goed volgehouden, dat van FLAMMING, den held des verhaals, edel, en allezins waardig, om in dit werk op den voorgrond te ftaan. Zoodat wij niet fchromen, dit werk te rangfchikken onder de zoodanige, die gefchikt zijn, om aan ons lezend publiek eene aangename en nuttige tijdkorting te verfchaffen.

De drie Kruiswegen des jeugdigen Levens. Een Gefchenk vóór Jongelingen en Jongedochters. Naar het Hoogduitsch van F. GIRARDET. *Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. 1829. *In kl. 8vo.* 308 *Bl. f* 2 - 50.

Een zeer nuttig werkje, waarin veel goeds wordt gezegd over belangrijke zaken. De drie *kruiswegen*, hier bedoeld, zijn *het afleggen der geloofsbelijdenis*, *de keuze van een beroep*, en *het aangaan eener echtverbindtenis*. Wat men daarbij in acht behoort te nemen, om gelukkig te flagen, wordt aangewezen. Een vaderlijk vriend, die THEODOOR en ADELHEIDE, na het overlijden van derzelver moeder, in huis opgenomen en als eigene kinderen opgevoed had, geeft omtrent de drie genoemde punten aan zijne kweekelingen lesfen en vermaningen, welker opvolging gunftigen invloed op het gansche leven moet hebben. De volgende opfchriften wijzen den inhoud des boeks nader aan: *De Palmzondag. De Nabetrachting. Het eerfte Avondmaal. Geloof en Regtzinnigheid. Schijnheiligheid. Zelfkennis. De Zondag. Het Woord van God. Denk aan het einde. De keus des Beroeps. Bevordering van het welzijn der Maatfchappij. Vrouwelijk beroep en vrouwelijke werkzaamheid. Pligten tot nut van 't algemeen. Het Jubelfeest. Klippen voor onzen beroepsijver. Het vertrek uit de ouderlijke woning. De keus van eenen Echtgenoot. Huisfelijke tweedragt. De bruidstijd. Fragmenten uit* ADELHEIDE'*s Dagboek.*

Dat alles eenen ieder even goed zou bevallen, is geenszins te verwachten. Omtrent het affchaffen van de *biecht* vereenigt Recenfent zich met de aanmerking des Vertalers op bl. 35, en meent zich vooral te mogen beroepen op datgene, wat de Schrijver zelf over *het vieren van den Zondag* en over *het kerkgaan* zoo fchoon gezegd heeft. Wat over

regtzinnigheid en *onregtzinnigheid* hier gevonden wordt, is misschien *te veel* of te *weinig*. Ook komt het Rec. eenigzins bedenkelijk voor, den jongeling, bij de keuze van een beroep, *zoo* althans, als de Schrijver doet, op het voorbeeld van JEZUS te wijzen. De verzoeking des Heilands in de woestijn is van geheel bijzonderen aard. In een werk voor jeugdige lezers en lezeressen moest men liever niet op *dien* toon spreken over eene zaak, waaromtrent geleerde mannen steeds met zekeren eerbiedigen schroom zich uitlaten. Moge des Schrijvers wijze van zien in het algemeen te verdedigen zijn, enkele uitdrukkingen luiden toch wat vreemd. Is het, b. v., kan het waar zijn, dat JEZUS *behoefte gevoelde, om vooraf nog eens in de eenzaamheid met zichzelven te raadplegen, alles ernstig na te gaan, en zich van zijne Goddelijke zending te overtuigen, vóór dat Hij de roepstem volgde, die zijn Hemelsche Vader Hem had laten hooren?.... om thans, nu het beslissende oogenblik gekomen was, eerst door stil na te denken zijn voornemen zichzelven duidelijk te maken, en om tevens elke mogelijkheid van zelfbedrog weg te nemen?*

Overigens durft Rec. dit boek met volle ruimte aan jonge lieden van beschaafden stand aanprijzen. De Schrijver, die een' niet onbevalligen stijl voert, toont zich afkeerig van gevaarlijke dweeperij, maar ook evenzeer van koele onverschilligheid en van losheid in beginselen. Papier en druk zijn goed. De vertaling, over het geheel vloeijend en duidelijk, heeft hier en daar enkele gebreken; b. v. *dezen angst; vermaak*, in den zin van *genoegen; nedersmeekt*, in plaats van *afsmeekt; van dit gebrek* is zeker eene drukfout, en moet zijn, *was dit gebrek; nedervleit*, voor *nedervlijt; hetgeen ons verstand overtreft* (te boven gaat); *mogt* (wilde) *uitgeven; moet zijn, wat hij als de zoodanige zijn zal* (behoort te zijn); *eene sieraad; ziet hij nimmer stoppelen uitspruiten — stoppelen* spruiten immers nooit uit, als zoodanig, maar blijven na den oogst op den akker.

Tot proeve worde het volgende hier medegedeeld: „Reeds waren de meesten der jeugdige belijders in de kerk verzameld, en zaten in eenen grooten halven kring naast elkander geschaard. Er zal wel bijna geen mensch zijn, wien het hart bij zulk eenen aanblik niet warm wordt, en die zich niet op meer dan ééne wijze aangedaan en geroerd gevoelt. Neen! het is bijna onmogelijk, zich iemand voor te stellen, die, getuige van zoodanig tooneel, niet eenen ernstigen blik in zijn eigen hart werpt, zich niet weder in den tijd verplaatst, waarin hij zelf met de speelgenooten zijner jeugd in den heiligen tempel stond, om voor Gods aangezigt en onder het oog van minnende ouders en bloedverwanten de belijdenis des geloofs en de gelofte der vrome voornemens af te leggen; neen! het is onmogelijk, te loochenen, dat de uitdrukking van heilige ontroering en verrukking, welke men hier en daar op het jeugdige gelaat bespeurt, niet iets zeer weldadigs en hartverheffends voor den mensch heeft."

BOEKBESCHOUWING.

Dissertatio de nativa simplicitate Herodoti, quam, annuente summo Numine — pro gradu Doctoratus — examini solenni submittit EVERHARDUS WAARDENBURG, *Franequera Frisius*, *Conrector Gymnasii Arnhemiensis*. Lugd. Bat. apud *J. C. Cijfveer*. 1830. Oct. f. maj. 256 pagg.

Ongaarne zouden wij de taak der beoordeeling van bovengenoemden letterarbeid aan een ander hebben afgestaan. Niet, dat wij onszelven genoegzaam geldend gezag toekennen, om, boven velen, regterlijke uitspraak te doen in zaken, die tot het gebied der klassische literatuur behooren. Niemand, bidden wij, verdenke ons van deze ijdele aanmatiging. Maar zoodanig toch is de Grieksche schrijver, van wien hier sprake is, dat wij hem, gelijk CICERO van zijnen THEOPHRASTUS pleeg te zeggen, onze τρυφὴν ἰδίαν, onze *eigene*, *geheel bijzondere wellust*, noemen durven. Zoodanig is ook de verhandelaar, met wiens studiën wij bekend zijn en bevriend, dat hij bij uitnemendheid hoog in onze schatting staat aangeschreven. En zoodanig, ten laatste, is het opstel zelf, 't welk bij dezen der geletterde wereld wordt aangeboden, dat het ons zeer leed zou doen, bijaldien het, met en gelijk andere, ook wel soortgelijke geschriften, terstond in de zee der vergetelheid moest wegzinken.

Daarvoor willen wij trachten, zoo veel in ons is, dezen arbeid te bewaren; al ware het, dat wij niets meer vermogten, dan openlijk verslag te doen van den inhoud, den vorm, den stijl en alle de verdiensten, door welke zich deze verhandeling onderscheidt. Hier en daar laten wij aan den voet der bladzijden eenige ruimte over, om aan te wijzen, wat wij meenen niet volstrekt te kunnen goedkeuren; wat wij den verhandelaar ter nadere overwe-

ging voorstellen; waarin wij oordeelen van hem te moeten verschillen. En bij deze laatste opgaven hebben wij de volkomene overtuiging, dat ons zulks van den man, dien wij hoogachten, als eene wezenlijke dienst der vriendschap wordt toegerekend.

Toen de Heer WAARDENBURG, *Conrector der Latijnsche Scholen te Arnhem*, ons zijn voornemen mededeelde, van, ter bekoming der doctorale waardigheid in de letteren, eene dissertatie te schrijven, *de nativa simplicitate Herodoti*; toen schrikten wij, inderdaad, — zonder hem te durven afschrikken. Want het onderwerp scheen ons toe, 1°. *te gemakkelijk*. HERODOTUS is niet alleen geen moeijelijk schrijver; maar ook zijne eigene, kunstelooze, natuurlijke eenvoudigheid valt zoo zeer in het oog, dat, die er niets van ziet, en er niets van te zeggen weet, voortaan zijne offeranden aan de Gratiën wel mag verdubbelen. 2°. Hielden wij de stof voor *te wijd van omvang*. Negen boekdeelen van den Griekschen auteur zoo te doorwandelen, dat men de *nativa simplicitas*, die op elke bladzijde zich openbaart, aanwijze en roeme; dit, dachten wij, kan niet veel meer uitleveren, dan eene onafgebrokene optelling van voorbeelden, zonder maat noch tal, en deze optelling verheerlijkt door de eindeloos herhaalde lofspraak: *zie hier; hoe eenvoudig! zie daar; hoe natuurlijk schoon!* 3°. Noemden wij voor onszelven het onderwerp *te weinig betwist*; zoodat het der zaak wel eens aan het noodig belang, en den lezer aan de gewenschte belangstelling kon ontbreken; terwijl het den verhandelaar gaan kon, gelijk men van dien sophist verhaalt, die, toen hij te *Sparta* beloofde, *den lof van Herkules* te zullen vermelden, van stonden aan het antwoord kreeg: *Ei, wie neemt het in den zin, Herkules te misprijzen?* — En evenwel durfden wij aan WAARDENBURG zijne voorgestelde taak niet ontraden. Want wij kenden den man, die HERODOTUS gelezen had en herlezen, misschien gelijk WYTTENBACH en VAN HEUSDE hunnen PLATO! die ook, bij fijnen zin voor het

ſchoone en gevoegelijke, mitsgaders bij rijke kennis van zaken, zich niet met ijdelen, exclamatoriſchen woordenpraal behoeft aan te prijzen; en van wien het te verwachten bleef, dat hij elk onderwerp, in ſpijt van iedere zwarigheid, die het medebragt, zoo zou bewerken, dat ér aan juistheid, volledigheid, grondigheid, ſieraad en belang naauwelijks het minſte kon ontbreken.

Deze verwachting is niet tot ſchande gemaakt; zij is zelfs ver overtroffen. — Doch het wordt meer dan tijd, dat wij het werk van onzen WAARDENBURG nader doen kennen.

Eene beknopte inleiding handelt *en* over den man, wiens ſchriften hier in aanmerking komen, *en* over die hoedanigheid, welke in zijne ſchrijfwijze meest is te waarderen. *Eerst*, derhalve, over HERODOTUS; *daarna* over *de eenvoudigheid*.

a. De historiſche ſchrijfwijze bij de *Grieken* dagteekent zich niet veel vroeger, dan ettelijke jaren vóór HERODOTUS. Zij is uit het verval der Epiſche poëzij geboren; toen, namelijk, de dichters, langzaam ontaardende, den rei der Mythen in zekere geſchiedkundige orde, wel niet zonder metrum, nogtans vrij wat prozaïsch, begonnen op te zingen, en alzoo allengs den overgang maakten tot den ongebonden ſtijl der historie. (ACUSILAUS, CADMUS, DIONYSIUS, EUMELUS.) Men ging voort, in plaats der oudſte, dichterlijke fabelen, ook gebeurtenisſen van lateren leeftijd aan te raken, en 't geen men, op verre togten, van land- en volkenkennis had opgedaan, voor de nawereld te beſchrijven. (HECATAEUS, CHARON, XANTHUS, PHERECYDES.) Reeds ontdekt men in den arbeid der laatſten meer gezond oordeel en zuiverder ſmaak; ofſchoon de geſchiedenis, altijd nog binnen zeer enge perken beſloten, zich met niet veel meer inlaat, dan met de bloote opgave van plaatſen en merkwaardigheden, en meestal ſlechts de bijzonderheden van een enkel volk, of van eene eenige ſtad, in hare taak opneemt. Tot dat de Perziſche oorlogen met de heldeneeuw te gelijk de

eeuw der wetenschappen voor *Griekenland* te voorschijn roepen, en een nieuw tijdperk voor de historische kunst doen aanbreken. De genie van HERODOTUS vereenigt zich met den gunstigen staat dier tijden, om hem te vormen tot een' vader der geschiedenis. Hij onderneemt, die Perzische oorlogen in schrift te stellen. Hij zal daarmede verbinden, wat door zijne voorgangers, van zaken en gebeurtenissen, vroeger afzonderlijk is opgeteekend. Weinig ingenomen met den vorm en den toon dier oudere gedenkschriften, neemt hij HOMERUS tot voorbeeld, wiens gelukkigste navolger hij heeten mag. En hier doet zich dan het zonderling, maar nu niet onverklaarbaar, verschijnsel voor: dat, terwijl de vroegere *historici*, hoe nader aan het poëtisch tijdperk, des te prozaïscher zijn; HERODOTUS daarentegen, hoe verder van den dichterlijken leeftijd verwijderd, des te dichterlijker is, en te meer aan de epische volkomenheid nadert. (Bij de ontvouwing dezer zaken heeft WAARDENBURG vooral geput uit twee werken van den hoogst verdienstelijken CREUZER, en aan de groote wet: *ingenuum est, profiteri, per quos profeceris*, heeft hij niets te kort gedaan.) (*)

b. Er is in HERODOTUS's op te merken tweederlei *eenvoudigheid*. De eene, die betrekking heeft tot den aanleg van het geheele werk; de andere, die zich in stijl en voordragt openbaart. In beiden echter is datgene *eenvoudig*, wat overeenkomt met de natuur; (*quod naturae convenit.*) In de natuur is alles, bij oneindige verscheidenheid, door eenheid zaamverbonden. Naar dien regel hebben de *Grieken* ook hunne kunstwerken ingerigt; hunne tempels en standbeelden, hun heldendicht,

(*) Op p. 2 zegt WAARDENBURG: *Herodoti historiae suavitate sua — Graecos adeo delectarunt, ut sive aequales ejus, sive posteri, Musarum nominibus eas insigniverint.* — Wij vragen: is het volstrekt buiten tegenspraak, dat de opschriften boven HERODOTUS' werken niet van hemzelven afkomstig zijn?

en hunne treurspelen. Op den aanleg alzoo van eenigen letterarbeid is het begrip van eenvoudigheid gemakkelijk toe te passen. Maar ook van enkele woorden en uitdrukkingen geldt dezelfde bepaling. Gelijk er in de natuur niets te veel is, noch overtollig; gelijk daar alles ten doel leidt op meest ongedwongene wijze, alzoo zij er in de rede niets te veel, niets gedrongen, niets met moeite gezocht, alles gepast voor zaken, tijden, personen en omstandigheden; — zulk eene rede zal den lof der eenvoudigheid wegdragen. Die gave bezit eenig schrijver, wanneer hij zelf is opregt, open, niet misvormd door leerschool of bedriegelijke beschaving, en wanneer hij is rein van zeden daarbij.(!) Zoodanig een is HERODOTUS, wiens zedigheid, regtschapenheid, en deugdelijkheid van gemoed, te gelijk in de eenvoudigheid zijner schrijfwijze staat uitgedrukt. (*)

Zoo biedt zich nu van zelve aan het plan voor de behandeling van het gekozen onderwerp. WAARDENBURG zal in het Iste deel de eigendommelijke eenvoudigheid van HERODOTUS aanwijzen, met opzigt tot de geheele schikking en den aanleg van zijn werk. Daarna zal hij in het IIde deel diezelfde eenvoudigheid in de bijzondere voordragt en in den stijl des geschiedschrijvers doen waarnemen.

I. Is het aan de eenvoudigheid eigen, dat zij eenheid bewaart, bij groote verscheidenheid; welaan! zoo moge A. eene eerste afdeeling voordragen, hoe vele en hoe velerlei zaken in deze geschiedboeken staan opgeteekend. En hier geeft ons WAARDENBURG, in 74 bladzij-

(*) Misschien, als men zeer *disputax* is, valt er op de definitie van WAARDENBURG, met opzigt tot de eenvoudigheid, wel iets aan te merken. Maar men geve ons dan vooraf eene betere. Wij, die dit niet op ons nemen, willen daarom niet haarfijn onderzoeken, of welligt de definitie niet meer is beschrijving der eenvoudigheid, dan wel uitdrukking van haar wezen; of zij niet meer eene eigenschap is, dan de zaak zelve; of zij niet meer een *accidens* moet heeten, dan wel τὸ ἁπλοῦν ἀυτο κάθ' ἕαυτο.

den, den geheelen HERODOTUS! Te weten: in een kort bestek ontvangen wij van boek tot boek, van het eerste tot het negende, eene beknopte beschrijving en bondige opgave van alles, wat in deze schriften voorkomt. Inderdaad, dit is geen geringe arbeid. Wij weten niet, dat zoo iets elders gevonden wordt. Wij bewonderen het geduld, noodig tot zulk eene zamenstelling. Mag men daarenboven van zoodanig uittreksel vorderen, dat het zij *volledig*, *getrouw*, *niet van allen sieraad ontbloot*; aan deze drie vereischten hebben wij, (opdat ook ons geduld moge blijken) met HERODOTUS in de hand en WAARDENBURG's dissertatie ter tafel, bladzijde na bladzijde getoetst; met dit gevolg, dat wij ons matigen moeten in onze lofspraak, opdat zij noch aan den lezer, noch aan den bescheiden verhandelaar mishage. Enkele aanmerkingen kunnen dan ook, om dezelfde reden, niet terugblijven. Zij zijn weinige, naar evenredigheid van het wijde letterveld, waarover zij zich uitstrekken. Misschien kunnen zij niet eens alle te zamen, als billijke aanwijzing, doorgaan. (*) En daarom:

— — — ἔπος δ᾽ εἴπερ τι βέβακται
δεινὸν, ἄφαρ τὸ φέροιεν ἀναρπάξασαι ἄελλαι.

(*) In 't algemeen zouden kortheid en sieraad van stijl niets verloren hebben, zoo WAARDENBURG alleen maar den inhoud der boeken had opgegeven, zonder telkens te vermelden, dat HERODOTUS van deze zaken berigt doet. Althans de gedurige herhaling der spreekwijzen: *auctor tradit*, *exponit*; *refert*, *probat*, met haren *acc. cum infinit.*, is nu en dan hinderlijk aan het oor. Bij de eerste boeken evenwel is die hindernis grooter, dan bij de laatsten.

WAARD. Lib. I. pag. 18. Achter de namen van IO, EUROPA en HELENA had ook mogen staan die van MEDÉA. — HERODOT. § 2, 3.

——— pag. 20. *obviam ei proficiscitur in Cappadociam.* Bij HEROD. is het iets meer. § *71*, *73*, *76*.

——— ibid. *superior Cyrus*, t. w. *door list.* § 80.

——— ibid. *Croesus — creditur.* HEROD. heeft ook nog § 88—95.

B. Bij zulk eene oneindige verscheidenheid van zaken en gebeurtenissen bewaart nogtans HERODOTUS op

WAARD. Lib. II. p. 22. *Aegyptios tradit — antiquissimos.* Dit is niet geheel juist. HEROD. geeft niet zijne eigene meening; maar alleen die der *Egyptenaars.* § 2. ἐνόμιζον, νομίζουσι. — Dit geldt ook van het volgende: *et primos annum invenisse.*

——— p. 24. *deinceps — audita modo referre.* HEROD. προσέσται δὲ αὐτοῖσι τί καὶ τῆς ἐμῆς ὄψιος. § 99.

——— p. 29. *Psammi filius.* Zie ook bij HEROD. § 160.

——— ibid. *post — ab Aegyptiis interficitur.* Niet buiten wil en weten van *Amasis.* § 169.

——— Lib. III. p. 30. *foedere cum Arabum rege juncto.* Ook § 8 had in dit uittreksel kunnen worden opgenomen.

——— p. 31. *Quando hunc arcum tendere valeret.* Naar de letter: *quando Persae — tendere valerent.* En dan heeft de boodschap uit *Ethiopië* een' beteren zin. Er staat ook niet te vergeefs: οὕτω εὐπετέως. De Koning zelf spande dien boog in de tegenwoordigheid der gezanten, en toen, ἀνεὶς τὰ τόξον, παρέδωκε τοῖσι ἥκουσι. § 21, 22.

——— p. 34. *dolore et febri consumtus est.* Aan § 62—66 is door WAARDENBURG te weinig regt gedaan.

——— Lib. IV. p. 37. *priusquam de ipsa loquatur expeditione.* Voeg er bij: (*cujus tamen causas memorat*) § 1, 4.

——— p. 39. *cujus magnitudo accurate dimensa ab Herodoto traditur.* Het gebrek der interpunctie maakt deze zinsnede vrij dubbelzinnig.

——— p. 40. *Jonasque jubet, — hunc fluvium jungere.* Voeg er bij: καὶ ἐνταῦθα αὐτὸν περιμένειν. § 89.

——— p. 41. *sed cum armentis recedere.* Vooral ook τὰ φρέατα, — συγχοῦν, — — § 120.

——— Lib. V. p. 47. *Cleomenes.* Bij het vermelden van dezen naam had misschien niet moeten vergeten worden, 't geen HEROD. aanteekent: εἶχε τὴν βασιληΐην — § 39. ἦν τε οὐ φρενήρης — § 42. Want dit verklaart mede het mislukken van *Aristagoras'* voorstel.

——— p. 49. *Clisthenes.* Van § 67, 68 is geen gebruik gemaakt. Desgelijks missen wij te veel van § 73—77.

——— p. 50. *Hippias — spe dejectus.* § 94, 95 zijn voorbijgegaan.

eene verwonderlijke wijze de eenheid, en het geheel dezer geschiedenissen is door de keurigste eenvoudigheid gekenmerkt. Er is een band, die alle deze grootere en kleinere bijzonderheden eigenaardig zamenbindt. Er is een juist beginsel vastgesteld, van waar de schrijver dezer historiën uitgaat. Er is een bepaald doeleinde, 't welk de auteur overal en altoos in het oog houdt. — Met opzigt tot het eerste merkt WAARDENBURG aan, met volkomen regt, dat de Perzische oorlogen hier niet voorkomen als eene privaatzaak van twee strijdende volken, maar als de twistzaak van *Azië* en *Europa* te zamen. Zoo mogt dan de schrijver alle vroegere merkwaardigheden, die tot deze twee werelddeelen in betrekking

WAARD. Lib. VI. *Miletus — redacta est.* § 22—27 staan bij WAARDENBURG niet vermeld.

——— p. 56. *Demaratus.* Wij vinden niet § 51—60.

——— p. 58. *primum deticerunt Carystios.* Bij HEROD. gaat nog vooraf § 97, 98.

——— Lib. VII. p. 60. *consilium suum exponit;* t. w. *de Graecia subigenda.* De vorige zinsnede bij WAARDENBURG maakt deze bijvoeging noodzakelijk.

——— p. 61. *Athon montem, ad evitandum naufragium* — § 24 noemt nog eene andere reden.

——— ibid. *Abydum proficiscitur.* Met enkele woorden had ook kunnen gewaagd zijn van § 27, 28, 29, 37, 38, 39.

——— p. 65. *In Siciliam.* Wij missen § 153—156. Ook is § 168 der vermelding wel waardig.

——— Lib. VIII. p. 73. *arcem, quam perpauci — defendere conabantur.* Is dit niet een al te flaauw voorstel van de zeer kloeke verdediging, die § 51, 53 staat aangeteekend?

——— p. 74. *ad proelium — se omnes parant.* § 64, 65 hebben ook nog iets bijzonders.

——— p. 79. *orantes Lacedaemonios, ut* — — Dit is onnaauwkeurig. Vroeger waren de *Lacedaemoniërs* hiertoe aangezocht. Thans was de bede gerigt tot de *Grieken* in 't algemeen. § 132.

——— Lib. IX. p. 82. *tum statim Mardonius.* Van § 14—20 schijnt te weinig vermeld.

——— ibid. *at protinus Athenienses se obtulerunt.* En zij deden zulks, ἐν βουλομένων τῶν ἄλλων. § 21.

staan, vrijelijk ophalen en vermelden. Zij staan niet afgescheiden, noch deelloos, in zijne vertelling; maar sluiten zich allen naauw aaneen tot het onderwerp der behandeling. Het beginsel, waarvan de schrijver uitgaat, is de eerste noodlottige bemoeijing van *Azië* met *Europa*. Te weten, van CROESUS, die het eerst de Grieksche staten van *Klein-Azië* te onder bragt, begint de geschiedenis, en van oorzaak tot oorzaak, van gevolg tot gevolg gaat zij onafgebroken voort; — niet gelijk bij THUCYDIDES met zomer- en winterverhalen; maar altoos aaneengeschakeld, gelijk de Natuur zelve, die eenvoudige werkmeesteresse, hare gewrochten voortbrengt, zonder stilstand tusschen 't geen voorgaat en volgen zal. Er is, ten laatste, een bepaald doel, 't welk de auteur nimmer uit het oog verliest. Want hij wil dáár uitkomen, waar de vereenigde krachten van *Azië* zich breken aan den vasten, edelen, onbuigzamen, heiligen vrijheidszin van *Europa*. En de triumf van *Griekenland* moet de kroon zetten op geheel den arbeid. Men leze nu, in aanmerking nemende het standpunt, waarop HERODOTUS zich gezet heeft, het beginsel, van waar hij uitgaat; het doel, 't welk hij zich voorstelt; men leze nu deze geschiedenis, — en er is er geene, in aanleg, en voortgang, en uitkomst, zoo ongedwongen eenvoudig, zoo natuurlijk, van begin tot einde, uiteengezet en ontwikkeld. WAARDENBURG schetst, op eene keurige wijze, het beloop van zaken, naar HERODOTUS' voordragt. En waar hij, het geheel met vasten blik doorwandelende, ten laatste komt aan de ontknooping van dit *historisch epos*, daar klimt ook zijn stijl met hooge waardigheid, en met de fierheid, die eigen is aan het opgewonden, deelnemend zielsgevoel. Wij vragen hier de vergunning van eene eenige bladzijde te mogen afschrijven, ten einde WAARDENBURG's stijl te doen kennen, die altoos eenvoudig mag heeten, omdat hij altijd passende is voor zijn onderwerp. Ziet hier dan eene proeve van stoute, krachtvolle uitdrukking. Zoo

ſpreekt WAARDENBURG van 't geen HERODOTUS berigt omtrent den worſtelſtrijd van *Perzië* en *Griekenland*:

„Hoc vero bellum magnum quidem, ſed minime „diuturnum. Ingens periculum, ſed laetus et repentinus eventus. Illud μέγα ῥεῦμα φωτῶν, immenſa ista „hominum vis, quam per quatuor annos ex omnibus „Aſiae partibus Xerxes collegit, unius fere anni ſpa„tio, duobus tribusve proeliis fuſa, disperſa, deleta „virtute Graecorum et Deorum immortalium auxilio. „Belli hujus deſcriptioni nihil profecto ad epicam for„mam deest, tam ſunt omnia gravia, ſplendida, mag„nifica, ſubita, inexſpectata, Quanta proelia! Quan„tae tempestates! Quam nobile illud certamen, in quo, „dum partriae legibus optemperant, cecidere trecenti „illi cum Leonida, cujus caedis poenas repetendas esſe „ipſe jubet Pythius! Quam terribilis ista nox, quum „naufragia et naufragorum corpora circa proras et re„mos volvuntur navium barbararum! Quam inſignis illa „divini numinis vindicta, quum ſacrilega Perſarum „cohors Delphicum adoritur templum et ſubitis fulmi„nibus tonitribusque terretur, quum Parnasſi cacu„mina in impiam manum praecipitantur, quumque „omnes attoniti, terrore exanimati diffugiunt, et ab „inſequentibus Delphenſibus caeduntur, ſternuntur, „trucidantur. Quam ſplendidum illud ultimum navale „proelium, quum omnis barbarorum exercitus impetu „navium victus deletur, quum omnia Salaminis lito„ra, et quae circumjacent loca, mortuis repleta ſunt, „et Xerxes, qui paulo ante ipſo Jove major ſibi vide„batur,

„ Ῥήξας πέπλους, κἀνακωκύσας λιγύ,
„ Πεζῷ παραγγείλας ἄφαρ στρατεύματι,
„ Ἵηξ', ἀκόσμῳ ξὺν φυγῇ!" —

(Het vervolg en ſlot hierna.)

Oorsprong, uitbreiding en ontaarding der Christelijke Kerk, tot op de Kerkhervorming, benevens derzelver weldadige gevolgen. Door ERNST RIEDEL. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1829. *In gr. 8vo. VI en* 224 *bl. f* 2 - 20.

Op den titel afgaande, zou men verwachten, geschiedkundige voorstelling van den oorsprong, de uitbreiding en ontaarding der Christelijke Kerk. Ook de Voorrede des Schrijvers geeft hiertoe grond. Evenwel wij vonden niet, wat wij zochten. Reeds de opgaaf van den inhoud toont, dat het hier geleverde geheel anders is, dan op den titel beloofd wordt. I. *Het Evangelie, of het Christendom, volgens de woorden van Jezus en van zijne Apostelen*, bl. 1. II. *De Apostelen en Bisschoppen, volgens de uitspraak van Jezus en van zijne Apostelen*, bl. 6. III. *Stichting en inrigting der eerste Christelijke Gemeenten*, bl. 17. (Dit stuk behoorde het eerst vóór te komen. De twee eerste konden dan hieraan ondergeschikt zijn. Die *stichting* der Gemeenten wordt in weinige woorden gemeld, bl. 17. „Nu —— ontstonden dra, na Jezus hemelvaart, verscheidene Gemeenten, te *Jeruzalem*, te *Antiochië*, te *Efeze*, te *Korinthe*, te *Rome* e. z. v. onder den naam van *Christenen*, en met „dezelve velerlei inrigtingen," enz.) IV. *Stichting (?) der Zon- en Feestdagen*, bl. 22 en 23. (Kort, maar niet krachtig.) V. *De aanvankelijke ontaarding van het Christendom, door het Joden- en Heidendom*, bl. 24. VI. *De vervolgingen der Christenen, benevens de onheilen, daaruit voortvloeijende*, bl. 25. VII. *De Beeldendienst*, bl. 27. VIII. *Ontaarding van het Christendom, als eene Godsdienst van het Romeinsche Höf en van den Staat*, bl. 29. IX. *Oorsprong van het Monnikendom*, bl. 38. X. *Gronding van het Pausdom*, bl. 45. XI. *Uitbreiding van het Christendom in het Westen, en verdringing van hetzelve in het Oosten, door de Arabieren*, bl. 54. XII. *Stijgende magt der Pausfen*,

en toenemend verval van het Christendom, bl. 84. XIII. *Geheele ontaarding van de Christelijke Kerk en Godsdienst, door het Pausdom*, bl. 138. XIV. *Oorsprong der Kerkhervorming, benevens hare weldadige gevolgen*, bl. 192. *Twee Bijlagen.* Uittreksels uit onderscheidene Schriften. Bl. 206—221. *Onrust en gerustftelling.* Uit het Fransche Tijdschrift *le Globe*, Julij 1826, no. 83, bl. 222—224.

Uit deze opgaaf blijkt, met welk eene oppervlakkigheid hier alles is behandeld. Doch bij het lezen der stukken valt deze oppervlakkigheid veel meer in het oog. Bronnen noemt de man niet. Alles ziet er uit als magtspreuk, weinig geschikt om te overtuigen, maar wel om te verbitteren en de scheur nog wijder te maken. Aan *paradoxen* ontbreekt het niet, b. v. „ Men vierde (den „ zondag) des morgens vroeg, door eene gemeenschap„ pelijke aandacht," (*aandacht! Germaansch.*) „ met „ gezang en rede, zonder de beroepsbezigheden te ver„ zuimen," bl. 22. Ook de toon bevalt ons niet. „ De „ eenvoudige monnik (HIERONYMUS SAVONARO„ LO) moet geen denkbeeld van Pauselijke heiligheid ge„ had hebben; want hij ergerde zich, dat eene boeleer„ ster van den Paus, JULIA FARNESE, bij alle ker„ kelijke feesten in pracht verscheen, en in April 1497 „ den heiligen Vader weder een zoontje schonk," bl. 186. Onkiesch is ook de naakte voorstelling van het schandelijke, dat wij niet aanroeren, maar dat men vinden kan bl. 189, 190.

In dagen van gisting en spanning, als de onze zijn, behoort men op eene andere wijze de kwalen te behandelen, dan hier geschiedt. Protestanten, hoewel gescholden en verguisd, moeten niet wederschelden, maar, naar het voorbeeld des Meesters, die door de Roomschen nog niet is in den ban gedaan, tegen het kwaad manmoedig zich blijven verzetten, en de menschen beklagen, die zich laten doeken, om in het kwaad hunnen roem te stellen. Dit boek had in het Nederlandsch niet moeten vertaald zijn. Het kan niet anders dan *ontstichten*. Dit is alles, wat wij er nu van zeggen.

Het beeld van den opstand. Leerrede over Hand. XIX: 32. door J. DECKER ZIMMERMAN, *Predikant bij de Evang. Luthersche Gemeente te Utrecht. Uitgesproken den 5 Sept.* 1830. *Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1830. *In gr. 8vo.* 41 *Bl. f* :-40.

Het oproer te Efeze, in zijnen voortgang en afloop. Vervolgrede over Hand. XIX: 33—40. *Uitgesproken den* 12 *Sept.* 1830. *door denzelfden, en gedrukt bij denzelfden. In gr. 8vo.* 37 *Bl. f* :-40.

Wij haasten ons, een tweetal leerredenen aan te kondigen, welke, in de tegenwoordige omstandigheden, loffelijke vermelding verdienen. Wat aanleiding tot het uitspreken en uitgeven gaf, zal ieder ligt beseffen, al worden geene namen genoemd. De Eerw. ZIMMERMAN toont, dat men ook over het oproer op eene regt nuttige wijze kan prediken. Ach! ware te *Brussel* en elders, gedurende de laatste drie of vier jaren, in dezen geest gepredikt, en het aankomende geslacht in deze Christelijke beginselen onderwezen, de schoone stad zoude geen tooneel van akelige verwoesting zijn geworden, en het bloed onzer dapperen had niet dáár behoeven te stroomen. Dat beide leerredenen met veel genoegen gehoord werden, en dat velen der hoorders de uitgave verlangden, kunnen wij ons ligt verbeelden. Maar, waagde de prediker niet te veel met de spoedige uitgave van een zoo spoedig bewerkt opstel? Ieder billijk beoordeelaar zal gaarne gebreken voorbijzien. Om des goeden doels wille onthouden ook wij ons van alle aanmerking. Zullen wij behandeling en beloop der beide stukken opgeven? Het komt *hier* voornamelijk op den *geest* aan; en dezen meenen wij het best te doen kennen, wanneer wij uit de eerste leerrede het volgende afschrijven: „*Wij* willen altijd de verbeteringen van *boven* af beginnen, en zoeken die in *staatsvormen* en *grondwetten*; — het *Christendom*

verbetert van *beneden* af aan, en, op het voetſpoor van JEZUS, mede zoo gehoorzaam als burger, van uit den *grond des gemoeds* (*Efez.* IV: 23). Geene regering over een *goed* en *geheel verbeterd* volk zou *ſlecht* kunnen blijven; de *ſlechtſte* zou *goed* worden: maar zoo lang gij *de menſchen* niet verbetert, is alle poging, om hier tot de volmaaktheid te geraken, ijdel en vergeefsch." En dan het ſchoone ſlot: „ Voor het overige; geene drift! geenerlei verbijstering! De *Koning* moet handelen, volgens zijn' *pligt*, en volgens zijn *inzigt; veel* kan *hij* weten, hetgene *wij* niet alzoo kunnen inzien; daarvoor is *hij* Koning, en genoeg! indien wij ons, naar hoofd en hart, op hem kunnen verlaten.' Voor verdoolden echter laat ons bidden, en hen niet verbitteren — veeleer nog verbeteren, door wijsheid en zachtmoedigheid, en door ons eigen gematigd, edelmoedig, beſcheiden en voorzigtig gedrag nog het meeste. En dan — wat ſtaat er van JEZUS? *En als Hij nabij kwam, en de ſtad* (zijner haters) *aanzag*, (waar Hij eerstdaags zou gekruist worden) *weende Hij over haar!*" Wie zoude hierop niet van ganſcher harte *Amen* zeggen? — Uit de tweede leerrede voegen wij er nog dit bij: „ Spreek de taal der geregtigheid, ook in uwe bijzondere betrekkingen. Verg van den minderen niet te veel *voor te weinig*. Wees heusch en vriendelijk jegens ieder, en toon hem, dat gij, wel wetende, wat gij, bij beſtaande betrekkingen, van hem kunt eiſchen, wederkeerig in hem nog altijd den mensch eert, en het wél weet, *dat gij ook eenen Heer hebt in den hemel.* Men kan zoo veel vaak voorkomen, door hetgene niet dan wijsheid en gemeene pligt is; maar, ten dage des goeds, denkt men dikwerf al te weinig aan den dreigenden dag des kwaads, en draagt intusſchen zelve, bij volle vaten, water in den ſtortvloed, die eenmaal over huis, erf en have, verwoestende en alles in zijne vaart medeſlepende, *kan* of *zal* losbreken. o! De geſchiedenis van zoo menige omwenteling is, wat de volkszijde in het tafereel aangaat, ſlechts de geſchiedenis, in haren treurigen afloop, van den hoogmoed, de onder-

drukking, het gepleegde onregt en de afpersingen, de uitzuigingen der grooten! Daarmede is nogtans niets verontschuldigd." Niet enkel waarschuwing tegen oproer, maar ook tegen het bedillen der Regering, ten tijde van oproer, wordt hier gevonden: „ Zóó *veel* en *velerlei* heeft eene overheid — de hoogste natuurlijk het meeste — steeds te bedenken, en velerlei te wikken en te wegen, waar *wij* zoo niet *bij kunnen*, of immers niet *bij zijn*. Uit welk oogpunt moeten wij de daden van ons bestuur nu dan beschouwen? Uit het oogpunt des vertrouwens, der gehoorzaamheid en der liefde."

Wij meenen den geest van beide leerredenen genoeg te hebben doen kennen, en vertrouwen, dat derzelver lezing iets goeds zal kunnen bevorderen.

BROUSSAIS, *zijne Leer, hare gevolgen, en het eindelijk lot, dat haar te wachten staat, beknopt voorgedragen. Eene Bijdrage tot de Geschiedenis der Geneeskundige Theoriën en Stelsels. Met eene Voorrede en Aanteekeningen van* F. VAN DER BREGGEN, C. ZN., *Med. Dr., Hoogleeraar aan het Athenæum illustre te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1829. *In gr. 8vo. XXIV en 85 bl. f* 1-10 *c.*

BROUSSAIS is de naam, die thans in de ooren der Geneeskundigen van alle zijden weêrgalmt. Wat al boeken zijn er over dien man geschreven! wat al pennen tegen hem gespitst! Hoeveel uiteenloopende beoordeelingen en gevoelens over hem hoort of leest men bijna dagelijks! En waar zal het einde zijn van dien strijd der meeningen? Wij hebben al wederom een nieuw boek over dezen befaamden Stelselmaker aan te kondigen, hetwelk onder den opgegeven titel in *Amsterdam* is uitgekomen, onder de bescherming en met aanbeveling van een *Amsterdamsch* Hoogleeraar.

Deze wil hetzelve doen beschouwen (blijkens de Voor-

rede) als een voorlooper van het antwoord van zijnen tegenwoordigen Ambtgenoot, den Heere SURINGAR, op de door de Provinciale Commisfie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt te *Amfterdam* uitgefchrevene prijsvraag. Eene tweede reden der uitgave was de gematigde toon dezer beoordeeling, in tegenoverftelling van hetgeen men in andere beoordeelingen aantreft. Eindelijk zullen ook de onbefcheidene en aanmatigende uitvallen van de Schrijvers van het *Phyfiologisch Tijdfchrift*, hetwelk in ons Vaderland uitkomt, daartoe aanleiding hebben gegeven.

Prof. VAN DER BREGGEN neemt deze gelegenheid waar, om andermaal zijne geloofsbelijdenis *eclecticus* voor het geneeskundig publiek af te leggen, en verklaart zich, als Geneesheer, voor een' Gemeenebestgezinde of Republikein. In den mond van dezen Geleerde kunnen wij aan de goede beteekenis van dat woord niet twijfelen. Anders hebben wij thans geleerd, aan deze en dergelijke uitdrukkingen zeer uiteenloopende begrippen te verbinden. Uit de wereld der Geleerden moet alle onbepaalde oppermagt verbannen zijn: want het despotismus van ftelfels en meeningen ftoort den vrijen loop der begrippen, het zij BOERHAAVE, BROWN of BROUSSAIS den fchepter zwaaije; en wij zijn het met den Hoogleeraar volkomen eens, dat het despotisch gezag, hetwelk zich de laatfte en zijne jongeren aanmatigen, even onverdragelijk is, als dat zijner voorgangers. Daarentegen zal zijn Hooggeleerde ons gaarne toegeven, dat het begrip zelfs van een' Republikeinfchen Regeringsvorm het verfchil van rangen en ftanden niet uitfluit, ten zij het in *Jacobinisme* en noodlottige *anarchie* ontaarde, welke laatfte (de Gefchiedenis leert dit ontegenzeggelijk) wederom in *despotismus* zich oplost.

Het vertaalde ftukje, welks titel wij vermeldden, is overgenomen uit het Tijdfchrift *Hygie*, waarvan Dr. COMET Redacteur is. Het vangt aan met een kort berigt van den oorfprong en de lotgevallen der nieuwe leer, van de fchriften van haren Autheur, derzelver gang en inhoud, van den ftrijd tegen PINEL (in welken BROUS-

SAIS zich, even als in zijne verachting van andere groote mannen, van de minst voordeelige zijde vertoont), van zijnen ſtijl, van zijne verdienſten en gebreken, van zijne armoede aan grondige, wijsgeerige kennis, en van zijn ſtelſel. De drie hoofdpunten van hetzelve, phyſiologie, pathologie en therapie, worden in derzelver bijzonderheden nagevorscht.

Dat deze leer treft door eene verleidelijke eenvoudigheid, door het beperken van de anders zoo uitgebreide en bezwaarlijk te verkrijgene kennis van de *materies medica*; dat zij vooral door trage en ook door ligt vervoerbare verſtanden in allen deele is aangenomen, willen wij niet tegenſpreken: maar dat zij aan de taal der wetenſchap zoo veel meer naauwkeurigheids zou hebben gegeven; dat zij de oorzaak zou zijn eener meer wijsgeerige beoefening der Geneeskunde in *Frankrijk*, is op zijn minst twijfelachtig. Minder twijfelachtig is het, dat zij blinde en domme navolgers heeft gehad, en dat de praktijk door dezen, op de wijze van Dr. SANGRADO, met bloedaftappen en laauw water wordt uitgeoefend.

De tegenwerpingen, welke de Schrijver aanvoert, hebben betrekking op de ſchrale en hoogst gebrekkige phyſiologie, op de eenzijdige pathologie en even eenzijdige behandeling van den ſtichter van het nieuwe leerſtelſel, en zijn doorgaans zeer juist en gegrond.

Doch bovenal van gewigt voor de kennis van 's mans karakter zijn de winderige, overdrevene opgaven van den gelukkigen invloed op het afnemen der ſterfte in het Hospitaal *Val de Grace*, welke in de *Revue médicale* als volkomen *valsch* worden ten toon geſteld. Hij beweert, ſlechts één' zieke van de 30 te hebben verloren; daar het uit de opgave van zijnen kweekeling, den Heer ROCHE zelven, blijkt, dat hij één' zieke van de 13 of 14 verloren had, d. i. meer dan zijne ambtgenooten. Wij willen alleen hieruit het gevolg trekken, dat men op de waarheidsliefde van BROUSSAIS juist niet veel ſtaat kan maken. Nu volgt eene vergelijking van dezen met BROWN en RASORI, die tot walgens toe in al de

schriften over dit onderwerp is herhaald geworden; waarbij de Schrijver (en dit is minder door anderen geschied) te gelijk opmerkzaam maakt op eenige algemeene praktische overeenkomsten bij allen. Daarna spreekt hij van het boek van den Heer BOISSEAU over de Koortsen, van de kritiek van den Heer MIGUEL, van den strijd vóór en tegen, van deszelfs waarschijnlijken uitslag, en van het goede, dat deze leer zal achterlaten, den geest van twijfeling en onderzoek, de hervorming van de taal der wetenschap, en eene menigte uitmuntende praktische regelen. „Ik zou durven beweren," zegt de Schrijver, „dat de Heer BROUSSAIS een groot *practicus* is geweest; maar ik zou niet durven staande houden, dat hij het nog is. Er is toch geen zoo valsch denkbeeld, dat zich niet eindelijk en voor altijd kan vestigen in het beste hoofd, wanneer hetzelve eerst door vooringenomenheid ingang heeft bekomen, en vervolgens, door de tegenspraak verbitterd, eene hebbelijkheid geworden is. — Hij schijnt te hebben vergeten, dat hij zijne taak met betrekking tot den aanwas der wetenschap waardiglijk heeft volbragt — en hij moest begrijpen, dat zijne leer, wel verre van de eindpaal der geneeskundige wetenschap te zijn, slechts een zeer klein en zeer kort tusschenverhaal van derzelver uitgebreide geschiedenis uitmaakt."

Men ziet, dat de Schrijver den gulden middelweg houdt, en zal deze onpartijdige kritiek met genoegen willen onderschrijven.

Reizen en Ontmoetingen in het Zuiden van Afrika, beschreven door G. THOMPSON, *Schildknaap, enz. IIde Deel. Met Platen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In gr. 8vo. X en 457 bl. f* 5-20.

Van het eerste Deel dezer onderhoudende Reize gaven wij verslag in ons No. VI voor 1829. Het tweede Deel bevat het vervolg dier Reize, 's mans aankomst aan de *Oranjerivier* en togt langs dezelve door het land der *Koranna's* en *Namaqua's*, en, over den *Kamiesberg*, naar de Kaapstad terug; waarop dan een belangrijk verslag volgt van den toestand en de betrekkingen der *Hol-*

landsche en *Engelsche* Kolonisten, de geschiktheid der Kolonie voor landbouw en koophandel, en eenige bijzondere berigten nopens den toestand der zuidelijke *Kaffers*, de natuurlijke geschiedenis van den leeuw, en de neêrzettingen der *Engelschen* aan *Port Natal* (een post aan de zuidoostkust van *Afrika*) ten gevolge van schipbreuk; voorts een en ander wegens den veroverenden Koning der *Zoola's*, en eindelijk eenige plaatselijke opgaven.

Dezelfde gemakkelijke en onderhoudende stijl, als in het eerste Deel, die niet alleen den Schrijver, maar ook den Vertaler eer aandoet, dezelfde belangrijkheid van berigten (hoewel thans minder van eenen door het avontuurlijke bekorenden inhoud) en vooral een uitvoerig verslag van de rampen, die de *Colonisatie* der *Britten* in 1822 verzeld hebben, en van de inborst en geaardheid der *Nederlandsche* volkplanters, onderscheiden weder dit Deel. Ons is inderdaad niets voorgekomen, hetwelk stof tot berispende aanmerkingen van eenig belang zou kunnen geven. Eenige eenzijdigheid en vooringenomenheid met zijnen landaard is men in eenen *Engelschman* gewoon, en van denzelven onafscheidelijk; in THOMPSON gaat die echter nooit tot het ergerlijke of onregtvaardige over. Integendeel regtvaardigt hij onze *Hollandsche* landbouwers tegen de lasteringen van BARROW, maar beschouwt hen minder gunstig dan LICHTENSTEIN, (gelijk zulks voor een' *Engelschman* ook niet wel anders mogelijk was.) Zijne vooringenomenheid blijkt onder anderen ook daarin, dat hij de *Hollandsche* wet der erfstelling, waarbij alle kinderen een gelijk aandeel aan de nalatenschap bekomen, en niet (zoo als in *Engeland*) de oudste alle vaste goederen alléén, als een middel beschouwt, om den algemeenen voorspoed der Kolonie te vertragen. Het zijn nogtans die *Majoraten*, die *Spanje* bijkans tot eene woestijn gemaakt, en in *Engeland*, niettegenstaande den onmetelijken handel, door de opeenstapeling der landgoederen in de handen van weinigen, de armoede zoo schrikbarend vergroot hebben. Verscheidene Anekdoten van *Kaapsche* landbouwers, die

hier voorkomen, kunnen zekerlijk meer, dan algemeene beschouwingen, dienen, om derzelver karakter op den regten prijs te stellen. De schildering van een' hoogst onbeleefden en ongevoeligen boer, zoo wel als van eene aartsvaderlijke en gastvrije herderfamilie, waarvan het Hoofd, op de wijze van ABRAHAM, niet slechts alle voorbijgaanden onthaalde, maar ook in de openbare Godsdienstoefening voorging, — deze beide tafereelen (bl. 112 en 113 en bl. 128—130) heeft onze Reiziger van een' zijner vrienden, den Heer P., ontleend. De Schrijver maakt onderscheid tusschen de *wijn-*, *graan-* en *veeböeren*; de leefwijs der laatsten is, door hunne omzwervingen en verren afstand, voor de beschaving het minst voordeelig. — De *Engelsche* volkplanters in 1822 hebben het zeer ongelukkig getroffen: verkeerde maatregelen van Bestuur, benevens natuurlijke rampen, werkten daartoe gezamenlijk mede. Nogtans wanhoopt de Schrijver geenszins aan de mogelijkheid eener zeer voordeelige *Colonisatie*, indien de zaak slechts behoorlijk aangevat worde. — Het verslag over de *Kaffers* is het werk van den Zendeling BROWNLEE. Hetzelve luidt minder gunstig omtrent den bekenden *Kaffer*-koning GAIKA, dan de berigten van LICHTENSTEIN. — Zeer merkwaardig zijn de bijzonderheden omtrent den *Afrikaanschen* leeuw. Zij bevestigen het reeds elders beweerde, dat dit geweldige dier door het strak aanzien van den mensch als 't ware van zijn stuk gebragt en beschroomd wordt om aan te vallen. Ja; volgens THOMPSON, of liever volgens een berigt, door hem van den Majoor MACK-INTOSH ingewonnen, zou zelfs de tijger 's menschen blik ontzien. Met het eenigzins verkort verhaal van eene leeuwenjagt zullen wij ons verslag besluiten:

„Het eerste punt was, den leeuw op te sporen in zijne schuilplaats. Dit volbragten eenigen der Hottentotten te voet. Zij begonnen bij de plek, waar mijn paard door hem gedood was, volgden het spoor door het gras over de steenen en door de heestergewassen, waar een ongeoefend oog geenerlei bewijs of spoor zoude ontdekt hebben, met zoo veel scherpzinnig- en juistheid, dat wij hem eindelijk

eene mijl ver in een digt, ſtruikachtig kreupelbosch vonden. Nu kwam het er op aan, hem uit zijne ſchuilplaats te jagen, ten einde hem met minder gevaar en een voorſpoediger uitſlag in het open veld te kunnen aanvallen. In het tegenwoordige geval behandelden wij echter de zaak juist niet naar den regel. De Hottentotten waren de eerſten, die van denzelven afweken. Beſpeurende, dat wij met het gering getal onzer honden weinig indruk op den vijand maakten, verdeelden zij zich zelve in twee of drie troepen, reden het bosch rond, en vuurden op de plek, waar de honden hem aanblaften — doch zonder uitwerking. Nadat wij eindelijk aldus eenige uren hadden verſpild met rondom het bosch te zwerven, begon het Schotſche bloed van eenigen mijner landgenooten warm te worden, en drie van dezelve verklaarden zich bereid om den leeuw in zijn leger te gaan vernestelen, mits dat drie der Boschjesmannen, die betere ſchutters waren, hen zouden onderſteunen, in gevalle de vijand den ſlag aannam. Zij gingen derhalve, in weerwil der waarſchuwingen van eenige voorzigtiger menſchen, het bosch in, tot op den afſtand van vijftien of twintig ſchreden van de plaats, alwaar het dier verſcholen lag. Hij lag uitgeſtrekt onder eene digte ſtruik, met eene kleine ruimte van effen grond aan zijne eene zijde, en zij verbeeldden zich, hem naderende, duidelijk te zien, hoe hij zijne vonkelende oogen van onder het loof op hen gevestigd hield. Zij bevalen de Hottentotten, juist te raken, in gevalle zij zelve mogten misſen, en hierop gaven de Schotſche helden vuur, doch troffen — niet den leeuw zelven, zoo als naderhand gebleken is, maar eenen grooten hoop roode ſteenen, waar hij achter lag. Of een der ſchoten hem getroffen had is onzeker, doch hij vloog met een ſchrikkelijk gebrul van onder de ſtruik weg. De ſchelmſche Hottentotten, in plaats van hem nu de laag te geven, keerden zich om, en togen hals over kop op de vlugt, latende hem alleen met de weerlooze Schotten, die met ongeladen geweren elkander omverliepen in hunne haast om de klaauwen van het verſcheurende dier te ontkomen. Hij haalde hen in een oogenblik in,

en wierp dengenen, die het digtste bij hem was, met een' slag van zijn' klaauw op den grond. Het tooneel was schrikbarend. Daar stond de leeuw met zijn' klaauw boven zijn' nedergeslagen vijand, en zag met hoogmoed de geheele bende zijner aanvallers in de rondte aan. Zijne houding was zoo koninklijk en trotsch als men zich iets kan verbeelden. Het was het treffendste gezigt, waarvan ik ooit getuige was. De gevaarlijke toestand onzer vrienden maakte het oogenblik echter te vreeselijk, dan dat wij de grootschheid van de vertooning in al derzelver bijzonderheden konden waarnemen. Ieder oogenblik verwachtten wij, één of meer van hen in stukken te zullen zien scheuren — en hoe zeer de geheele jagtpartij binnen den afstand van vijftien schreden van de plaats af stond, met overgehaalde geweren, durfde echter niemand vuur geven om hen te helpen. Een hunner lag onder de klaauwen van den leeuw, en de anderen waren bezig met naar ons toe te kruipen, zoodat zij ons schot verhinderden. Dit alles viel veel spoediger voor dan ik het heb kunnen beschrijven. Doch gelukkig scheen de leeuw, na ons eene wijl te hebben aangezien, genegen te zijn om te onderhandelen, en met eene gelukkige inschikkelijkheid, waarvoor hij echter weinig dank ontving, keerde hij zich bedaardelijk om, en, de grommende honden, even alsof het ratten waren, van achter zijne hielen wegslaande, sprong hij als eene kat over het kreupelbosch, brekende takken en boomen van vijftien voeten hoogte even zoo gemakkelijk, alsof het bosjes gras waren geweest, uit zijnen weg af, en hij stoof naar het gebergte. Nadat wij ons van het welzijn van onzen verlosten vriend verzekerd hadden (wien gelukkig geen ander onheil was overgekomen dan eene krab over zijn' rug en eene zware kneuzing in de ribben, veroorzaakt door de kracht, waarmede het dier hem tegen den grond gesmeten had) hervatten wij de jagtpartij, met de Hottentotten en honden, op nieuw. Weldra ontmoetten wij den vijand weder, en vonden hem in het open veld onder eene *mimosa* staande, aan den kant van een' bergstroom, waaraan wij den naam van het *Douglaswater* gegeven

hadden. De honden liepen al blaffende rond, doch bevreesd hem te naderen — want hij begon vreesselijk te brullen en met zijn' staart zoo geweldig te slaan, dat men genoeg zien konde, dat hij niets goeds in den zin had. De Hottentotten maakten een' omweg tusschen hem en het gebergte, gingen over de rivier, en namen eene stelling in op den top van eene steilte boven de plaats, waar hij stond. Een ander gedeelte der jagers plaatste zich aan de andere zijde van het dal: en aldus den knaap tusschen twee vuren hebbende gebragt, hetwelk zijne opmerkzaamheid verdeelde, en hem verhinderde te ontkomen, schoten wij op hem, zonder hem eenige rust te vergunnen, tot dat hij, niet meer in staat om wederstand te bieden, met wonden bedekt ter nederviel. Het bleek, dat hij een volwassen leeuw was van de gele soort, en ten naastenbij vijf of zes jaren oud. Zijne lengte besloeg van den neus tot aan den tip van den staart bijna twaalf voeten. Zijn voorste poot was aan de buiging der knie zoo dik, dat ik denzelven met de beide handen niet konde omspannen: en zijn hals, borst en overige ledematen schenen, toen hem de huid was afgenomen, een volkomen zamenstel van zenuwen. Zijn kop, die zoo breed en zwaar was als die van een' gewonen os, had ik gekookt, om er het bekkeneel van te bewaren, en uit nieuwsgierigheid het vleesch geproefd. Het geleek veel naar blank ossenvleesch, en was eerder laf dan onaangenaam van smaak."

De vruchten mijner werkzaamheden, gedurende mijne Reize, over de Kaap de Goede Hoop, naar Java, en terug, over St. Helena, naar de Nederlanden; door M. D. TEENSTRA. *IIden Deels 1ste Stuk. Te Groningen, bij* H. Eekhoff, Hz. 1829. *In gr. 8vo. 505 Bl. Buiten Inteek. f* 5-25.

Verzelden wij den vrolijken TEENSTRA in het eerste Deel naar de *Kaap*, thans geleidt hij ons in dit Deel

naar het eiland *Java*, reeds door zoo vele *Nederlandsche* pennen beschreven. Beklaagden wij ons, bij de beoordeeling van het vorige Deel, (1829. No. VI.) over de noodelooze uitweidingen van onzen Landgenoot, dit Deel wordt er niet beter op, en deelt in het gebrek der meeste hedendaagsche Reizen, van algemeen bekende zaken telkens te herhalen. Viel hij toen den Heer DE JONG aan, hij doet het thans nog vinniger, en op eene onheusche wijze, den voormaligen Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN. Maar de reden is klaar. TEENSTRA was een Sollicitant om een ambtje, had daarvoor vrouw en kinderen in *Groningerland* gelaten, en was naar *Java* gegaan; maar de Gouverneur kon of wilde hem het verlangde postje niet geven, en ging eindelijk heen, eer hij (TEENSTRA) verzorgd was. Dit nu heeft deze landman hem niet kunnen vergeven, en, behalve verscheidene berispende aanmerkingen op 's mans weinige gereedheid om hem te helpen, (b. v. bl. 179 en bl. 183, *beloven en doen zijn alleen bij menschen, die gevoel van eer hebben, twee onafscheidelijke zaken*) vinden wij er ook op zijn bestuur in 't algemeen. „Gesteld," zegt hij, bl. 405, „dat eens een *verstandiger*, althans „*wijzer* en *liberaler regerende* Gouverneur-Generaal „de kolonisatie in *Indië* bevorderen wilde, dan zoude „het Gouvernement gewisselijk ook een ander stelsel „van belastingen invoeren." Zelfs haalt hij den onbeschaamden Dr. DOORNIK (*) aan: *Dat van de Handelmaatschappij een algemeene ondergang der landeigenaren (de zoo hartelijke wensch van den Gouverneur-Generaal* VAN DER CAPELLEN) *het gevolg zal zijn.* Zie ook, bl. 336, 337, de hatelijke leenspreuk; vooral op het slot, en elders: „*Woord van Eer*, zie *Meineed*." Men ziet in dit alles te veel personele spijt doorstralen, dan dat de beoordeeling regtvaardig kan zijn. TEENSTRA mogt zich het voorbeeld der gematigdheid van den veel meer benadeelden Heer DE WILDE, wiens

(*) Bekend door zijne pogingen om ons geslacht van de apen af te leiden, en door zijn scheldboek tegen den Gouverneur VAN DER CAPELLEN.

boek wij onlangs beoordeelden, wel voor oogen hebben gesteld. Daarenboven is TEENSTRA tusschenbeiden niet slechts langwijlig, maar ook gemeen. Men hoore slechts, bl. 288: „ De hier heerschende ziekten bestaan „ grootendeels in de kakkerij! zie, dat is voor ieder „ duidelijk." Ja zeker; maar zulke *boersche* duidelijkheid duldt de fatsoenlijke schrijfstrant niet. Ook kennen wij den *Provincialismus hagel* voor *boos* niet, bl. 225. Tusschenbeiden wil TEENSTRA ook geleerde aanmerkingen maken; en, schoon hij een zeer wel onderwezen en kundig landman is, en ook buitendien nog al wat weet, is hij echter zwak in de oude Geschiedenis, als hij zegt, dat PALAMEDES het *schaak-* en *kaartspel* zou hebben uitgevonden (bl. 283). Het *schaakspel* behoort sedert de hoogste oudheid in *Indië* thuis, en is van daar naar *Perzië*, van waar ook de naam herkomstig is, overgebragt, gelijk trouwens TEENSTRA ook ten opzigte der *Javanen* erkent. Het *kaartspel* werd eerst in de veertiende Eeuw onzer jaartelling, voor den krankzinnigen Koning KAREL VI van *Frankrijk*, ter verstrooijing uitgevonden.

De personele omstandigheden van den Heer TEENSTRA waren juist niet gunstig, noch opwekkend tot die vrolijkheid en luchtigheid, die toch allerwegen in zijn verhaal doorstralen. Met eene aanbeveling van den Minister voor de Koloniën voorzien, kwam TEENSTRA op *Java*; doch wij zagen reeds, dat die hem weinig baatte. In deze omstandigheden, en terwijl zijne hoop, om geplaatst te worden, dagelijks zwakker werd, deed de Kapitein, met wien hij gekomen was, hem vrije terugreis naar *Europa* aanbieden; doch hij sloeg dit af. In zijne betrekkingen zouden wij dit niet gedaan, maar liever vrouw en kinderen op eene eerlijke wijze in het vaderland hebben zoeken te verzorgen. Het blijkt dan ook wel, dat zijn besluit verkeerd was; want hij zegt, na vergeefs zijne dienst op *Ternate*, *Banda* of *Borneo*, ja zelfs voor het ongezonde *Banca* te hebben aangeboden, (bl. 192), aan het einde des Deels, dat zijne hoop, om geplaatst te worden, gedurig geringer werd, en dat zijn

verblijf in *Indië* weldra eindigen zou. Wij hebben dus nog één ſtuk met zijne thuisreis te wachten.

Het werk is anders niet zonder verdienſten. Het geeft vele beſcheiden over *Java*, waarvan ſommige van wezenlijk belang zijn, zoo als over den ſtaat van handel en vooral van landbouw, waarin men den *praktiſchen* landman herkent, die zijne in het vaderland verkregene kundigheden hier op een ander tooneel loffelijk ten toon ſpreidt. Omtrent de belangrijkſte voortbrengſelen van *Java*, derzelver wijze van bouwing, zoo als rijst, mais, koffij, ſuiker, peper (gewone en *Spaanſche*), indigo, katoen, tabak, kamfer, *Katjang* of aardboon, benevens andere aardvruchten, kokos- of klapperboomen, andere palmſoorten, tamarinde, *Mangus*, *Durian*, *Piſang*, bamboes enz., lezen wij meer of min uitvoerige berigten. Ook de dieren worden niet vergeten; voornamelijk echter over de bekende vogelnestjes uitgeweid. Een os kost, zegt de Schrijver, ſlechts 6 à 7 guldens; de verſche huiden worden als voedſel gebruikt; het vleesch wordt met zout in de zon gedroogd.

Wat den handel en het voormalige beſtuur der O. I. Maatſchappij betreft, zoo komen hier ook opgaven voor, die echter uit onderſcheidene werken ontleend ſchijnen, daar zij onderling ſtrijdig zijn. Dus zouden zich van 1693 tot 1696 de *eerſte verachteringen* in de *Indiſche* huishouding hebben laten beſpeuren, doordien de zaken begonnen achteruit te gaan; en dit duurde voort tot in 1724, toen al de overwinst, van 1613 af, verſmolten was, en er voor het eerst een ſtellig *te kort* ontſtond, (bl. 348.) Dus was 1718 reeds een der verachterde jaren, en toch zou de ſtaat der Compagnie (volgens bl. 356) in 1718 *de voordeeligſte* geweest zijn, die immer genoten was, en de verachtering eerst in 1736 begonnen zijn. Anders zijn deze *ſtatistiſche* berigten wegens *Batavia's* en *Java's* handel, vooral omtrent de koffij, wel lezenswaardig.

TEENSTRA heeft juist dezelfde vraag gedaan en (hetgeen nog al gevallig is) hetzelfde antwoord ontvangen als een ambtenaar, (aangehaald bij OLIVIER) toen hij *Batavia* doorreed: „Zijn wij nog niet haast in de ſtad, de eigenlijke ſtad?" en het antwoord was, dat zij die reeds lang waren doorgereden. (Verg. bl. 68 alhier met bl. 19 van OLIVIER's *Reizen*, Iſte D.) Ook over de geſchiedenis der ſtad en de zeden der inwoners weidt TEENSTRA uit, en beſchouwt de

laatsten al zeer ongunstig. Ter proeve, zoo van stijl als manier van beschouwing, zullen wij daarvan, ten besluite, een staaltje mededeelen. De Schrijver was in de Societeit *de Harmonie*, in de tegenwoordige buitenstad van *Batavia*. „ Nu in de *Harmonie* zijnde, wordt er een glaasje gedronken, een sigaartje ontstoken, en met allen ijver de kaart gekeerd. Doch als men nu die uitspanning eens ernstig overweegt, moet men zich dan niet bedroeven? Hoe velen worden hierdoor toch geheel geruïneerd! hoe menige nacht wordt hier onder het gevaarvol hazardspel verbeuzeld! en waarlijk hazard, daar er somtijds duizenden van ropijen in éénen nacht aan ééne tafel gewonnen en verloren worden. Het spel en de drank zijn in mijne oogen de twee grootste buitensporigheden, waaraan de Europeanen zich hier openlijk schuldig maken. Ik heb mij meer dan eens van onderscheidene geloofwaardige menschen laten verhalen, dat zekere mevrouw, te *Batavia* wonende en van de (zoogenaamde) fatsoenlijke klasse van burgers, ja zelfs eene vrouw, die tot de groote wereld behoorde, zoo zeer aan het kaartspel verkleefd was, dat zij eens, gezelschap hebbende, onder het spel voorgaf, dat zij iets te verrigten had. Zij gaf hare kaarten, om het spel niet te vertragen, in handen van eene dame, hier toevallig naar zittende te kijken. Mevrouw van huis absenteerde zich dus, ging in een ander vertrek, en bragt aldaar in alle stilte een kind ter wereld, (iets, dat hier ongemeen gemakkelijk gaat) en kwam een' geruimen tijd daarna werkelijk terug, met oogmerk, om het spel te vervorderen, hetwelk zij dan ook zonder schaamte deed. Mev. V. H..., bij mijn vertrek nog in leven, liet haar kind in handen eener slavin en ging zelve de kaarten behandelen; kijk, dat heet ik je kolven van zulk eene teederhartige moeder! — De Heer WISELIUS, directeur der policie te *Amsterdam*, zegt in het Voorberigt van het Iste Deel zijner *Tooneelpoëzij*, bl. XVI, dat *beest* vrouwelijk is: „ Het Fransche *la bête* draagt nog het vrouwelijke geslacht, en wij zelve schrijven *de beest spelen*; bij het *lanterlui* en *à l'ombre* zegt men: *gij zijt de beest*," enz. Maar zoude men hier, evenveel hoe de kaart ook gevallen is, voor *gij zijt*, niet *zij is een beest* moeten zeggen?"

Het Stelsel ter vereeniging der belangen van Zeehandel, Nijverheid en Landbouw, tot onderzoek en toepassing van hetwelk Z. M. de Koning eene speciale Commissie benoemd heeft, bij Besluit van 24 Oct. 1828, *en in zijne bondige resultaten voorgedragen, door* PIETER VREEDE. *Te Gouda, bij* J. van Bentum. 1829. *In gr.* 8*vo.* 73 *Bl. f* 1-75.

De Belastingen, vooral die van den Handel, in verband beschouwd met het algemeen Volksbelang, door A. ELINK STERK, JR. *Te Delft en te Amsterdam, bij* B. Bruins *en* T. B. Groebe. 1828. *In gr.* 8*vo. Inleid. XXII, Verhand.* 249 *Bl. f* 2-80.

Wij voegen deze beide geschriften in onze beoordeeling bij elkander, omdat het eerste strekt tot staving van het stelsel van den Heer VREEDE; het tweede, een uitgebreid werk, het lijnregt daar tegenover staande stelsel van den Heer ELINK STERK uiteenzet en aanprijst.

Tot lof van beide stukken kan men zeggen, dat de stijl frai, vloeijend en duidelijk is, en dat elk der beide Schrijvers, ten voordeele van zijn eigen gevoelen, alle drangredenen zoo goed mogelijk heeft bijgebragt: maar het werk van den Heer STERK is doorgaans zuiver in taal en spelling; dat van den Heer VREEDE is van spel- en taalfouten op verre na niet vrij. Doch de belangrijkheid der behandelde zaken verbiedt ons, bij het minder gewigtige stil te staan. Wij gaan liever dadelijk over tot de voordragt en de beoordeeling van beide stelsels, onderling vergeleken.

De Heer VREEDE zoekt de belangen van Zeehandel, Nijverheid en Landbouw op die wijze te vereenigen, dat de handel, naar *zijne* wijze van zien, *vrij* blijft; doch tevens onze inlandsche nijverheid en landbouw voor geene *concurrentie* te vreezen hebben, door dat geene voortbrengselen van vreemde nijverheid of vreemden landbouw beterkoop in ons land zouden te verkrijgen zijn, dan de voortbrengselen onzer inlandsche kunstvlijt en bearbeiding der landerijen.

Men zou tegen dat doel reeds kunnen aanmerken, dat onze fabrikanten en landbouwers, daar toch de ingezetenen, in geval van gelijken prijs, hunnen medeburgers, mits de deugdelijkheid der waren niet al te veel verschille, veelal de

vóorkeur geven, zoodoende al ligt zouden ophouden naar volmaking te ſtreven, en met alle krachten te wedijveren, ten einde even goed en even goedkoop te leveren, als de vreemdelingen dat zouden doen, indien de betaalde regten hen niet noodzaakten, hunne waren niet beneden den marktprijs der inlandſche voortbrengſelen uit te venten.

Maar nog gewigtiger zijn onze bedenkingen tegen de middelen, waarmede de Heer VREEDE dit reeds verkeerde doel tracht te bereiken. Zie hier dezelve, volgens bl. 27 en verv.

„ Aan den Zeehandel wordt een vrije en onbezwaarde „ invoer en uitvoer van alle goederen, zonder uitzondering, „ toegekend; terwijl de beide regten van in- en uitvoer niet „ meer dan één ten honderd, te zamen genomen, moeten „ bedragen. Alle toezigt van 's Rijks Ambtenaren, bij pakken en verpakken van goederen heeft opgehouden, enz. „ Maar — (*en hier komt het bezwaar*): bij het inkomen van „ goederen wordt aangifte gedaan van de koopwaar, die binnen komt, met opgave van de afdeeling, waaronder de „ invoerder zijn goed rangſchikt, en hij betaalt het regt, dat „ op de afdeeling ligt. Te dien einde worden alle goederen, „ aan een conſummatieregt onderworpen, wier onderdeelen „ veel in waarde verſchillen, in afdeelingen geſplitst, die, „ duidelijk omſchreven en bepaald, aan de Ambtenaren en „ den Handel beide bekend worden; de goederen worden geteld, gewogen of gemeten, naar gelang hunner geaardheid, en alles door 's Rijks Ambtenaren geviſeerd en geverifieerd zijnde, betaalt de invoerder aan zijn' plaatſelijken ontvanger, onder eene loyale credietgeving, het verſchuldigde, en daarna vervoert en handelt hij met zijne „ koopwaar naar goedvinden. Hij bekomt op zijne rekening, „ bij den plaatſelijken ontvanger, eene aanſchrijving van een „ *te goed* van zoo veel ponden, maten of getal, als bevonden zijn, en overeenkomſtig betaald is.

„ Bij verkoop van het geheel of van een gedeelte, bij „ aankoop van anderen, in het kort *bij iedere aflevering en* „ *overgang van eigendom*, doet de verkooper eene afſchrijving „ in ponden, maten of gewigt van het geleverde, en zendt „ daarvan kennis aan zijn' ontvanger bij een daartoe vervaardigd formulier-billet, dat door hem onderteekend wordt, „ waarop het goed en de afdeeling, zonder eenige verdere „ omſchrijving of prijsbepaling worden ingeſchreven, met den „ naam van den kooper, het getal, maat of gewigt van het

„ afgeleverd goed, en laatstelijk de dagteekening van het „ (de) factuur. De kooper doet een gelijksoortig verzoek tot „ *aan*schrijving op zijne rekening aan zijn' plaatselijken ont„ vanger, en deze doet, nadat hij de *af*schrijving van den „ verkooper gezien heeft, de overschrijving van de ééne re„ kening op de andere."

Volgens bl. 52 *rusten dezelfde verpligtingen, die op de groote winkeliers liggen, ook op de kleine.*

Het is waar, bl. 51 bepaalt de *af*- en *aan*schrijving tot handelzaken, en zondert er het debiet in de winkels van uit. Maar men kan bij kleine partijen, in verschillende winkels, goederen halen, en die zamen in groote partijen naar buiten het land verzenden. Hoe weet de winkelier dit vooraf? Welke koopen moet hij als *handel* beginnen te beschouwen? Hoe lastig is die gedurige bemoeijing der Ambtenaren! Waarlijk, de tegenwoordige toestand van zaken is voor den handel nog beter, dan de invoering der nieuwigheden, welke de Heer VREEDE voorslaat.

„ Bij buitenlandsche verzendingen," zegt hij, „ hebben „ dezelfde formaliteiten plaats, als bij het inkomen. De goe„ deren zijn voorzien met een formulier-billet van *af*schrij„ ving naar buiten lands, met bepaling van het soort van „ goed en afdeeling, en het gewigt, getal of maat. Alles „ wordt door 's Rijks Ambtenaren gevisiteerd en geverifieerd, „ en accoord bevonden zijnde, ontvangt de uitvoerder van „ den ontvanger van het Kantoor van uitklaring, eene formu„ lier-quitantie, die hem in staat stelt en geregtigd maakt tot „ het ontvangen der restitutie. Alle werkzaamheden bepa„ len zich derhalve, dat bij uit- en ingang van het goed een „ toezigt van 's Rijks Ambtenaren plaats heeft, en bij in„ wendige overgang eene ligt volbragte overschrijving, en „ *hier mede loopt alles zonder* VERDERE *bemoeijingen af*." (Bl. 30 en 31.)

Dit slot gelijkt waarlijk wel eene *satire*: want er waren bemoeijingen geweest bij den *invoer*, bemoeijingen bij *elken* eigendomsovergang tusschen handeldrijvenden, en eindelijk zijn er bemoeijingen bij den *uitvoer*; maar *nu* loopt ook alles zonder *verdere* bemoeijingen af! De bemoeijingen bij den *uitvoer* zijn intusschen niet zeer troostrijk voor de ingezetenen: want van de ingevoerde goederen, die het land weder uitgaan, wordt het extraregt teruggegeven; doch al wat door de burgers, voor binnenlandsch gebruik, betaald is, *blijft*

benadeeld. De vreemdeling wint dus bij het stelsel van den Heer VREEDE; maar de burger, zoo hij geen fabrikant of landbouwer is, verliest onherstelbaar door de verduring van het binnenlandsch vertier. Alle *fraude* wordt door de bestendige *contrôle* onmogelijk, „zegt de Heer VREEDE: want de kooplieden worden zoodanig nagegaan, tot de kleinste winkeliers ingesloten, dat zij niet *kunnen* frauderen, of het komt uit, en de vreemdelingen hebben geen belang bij de *fraude*. Nu ja, het zij zoo! Naar dat stelsel kan men niet meer frauderen: maar indien er eens in het geheel geen handel meer bestond, dan zoude er óók geen *fraude* in den handel kunnen plaats hebben; en indien er geen vuur kon worden aangemaakt, zou niemand zich kunnen branden, maar men zoude ook geen pot kunnen koken.

Schoon alle hulde doende aan de vaderlandlievende gezindheid en de belangeloosheid der oogmerken van den Heer VREEDE, houdt derhalve Recensent desniettegenstaande deszelfs stelsel voor *verderfelijk*.

Geheel anders is het met het stelsel van den Heer ELINK STERK, tot welks beschouwing wij thans overgaan.

Na eene belangrijke inleiding, behandelt hij de volgende hoofdstukken: *Over de belastingen in het algemeen. Toegepaste beschouwingen. Handelsbelastingen. Het stelsel van bescherming. Oud-Hollandsche Convooijen en Licenten. Nieuwere wetgeving. Verdere overweging en resultaten. Practische denkbeelden. Een blik op andere Staten en den betrekkelijken toestand der Natiën. Begunstiging der nationale scheepvaart.*

Hij verdeelt de belastingen (bl. 7) in drie klassen: 1°. Belastingen op de inkomsten of winsten; 2°. op het verbruik of vertier; 3°. Hulpbelastingen. Al wat de inkomst van een' der drie hoofdtakken van volksbestaan: handel, landbouw en fabrijkwezen; al wat de inkomst van eenig werkzaam kapitaal of arbeid treft, brengt hij tot de *eerste* klasse. Tot de *tweede*, daarentegen, de personéle belasting, de accijnsen, en het regt van waarborg op de gouden en zilveren werken. Tot de *derde* klasse, of de hulpbelastingen, behooren de regten van registratie, zegel, griffie, hypotheek en successie, (bl. 14 en 15.) De gronden voor deze classificatie worden met duidelijkheid uiteengezet. „Belastingen," zegt de Schrijver, bl. 25, „moeten er nu eenmaal zijn, en belastingen op de „inkomsten, zagen wij, moeten er óók zijn. Het eenige, „wat dan in dit opzigt te doen valt, komt hierop neder, „dat men dezelve *door eene oordeelkundige toepassing* in dier

„ voege in het werk stelle, *dat het, tot jaarlijksche hernieu-„ wing der volksvlijt benoodigde deel der inkomst daardoor „ niet worde aangetast;* dat dus enkel de *zuivere* inkomst of „ winst daardoor worde getroffen, en *dit nog zoo spaarzaam „ als immer mogelijk is.*"

„ Van iedere inkomst moet een *evenredig deel* worden be-„ taald. De kapitalen, die zich bij sommigen ophoopen, zijn „ een deel van den algemeenen schat, en ieder zoodanig deel „ moet gelijk bezwaard zijn als het overige." (Bl. 32.)

„ Ik deel volstrekt niet in het gevoelen van hen, die, „ ziende, dat de handel *te veel* is belast, en oordeelende, „ dat, hoe verder deszelfs ontlasting zou kunnen gaan, zoo „ veel te meer zijne uitbreiding zou toenemen, hierom *vol-„ strekte afschaffing* der handelsbelastingen zouden begeeren. „ Belastingen moeten *algemeen* werken, en het zou een ge-„ heel verkeerde maatregel zijn, den handel ten eenemale „ van alle last te willen ontheffen, daar hij toch eene zoo „ gewigtige plaats onder de winstgevende zaken bekleedt. „ Ik acht slechts de meestmogelijke *gelijkheid* in de algemee-„ ne bezwaren wenschelijk." (Bl. 81.)

Bl. 83 en vervolgens verzet zich de Heer STERK in het algemeen tegen het *beschermingsstelsel* en de *verbodswetten*, als zijnde *bevoorregting* van den eenen tak van nationale bezigheid boven den anderen. „ Zelf te bezwijken, of zijnen „ nabuur te vernielen, is," in het stelsel van bescherming door verbodswetten, of daarmede gelijk staande verhooging van in- en uitgaande regten enz., „ de algemeene leus gewor-„ den; en de noodlottigste dwaling, waartoe een onberede-„ neerd patriotisme immer vervallen kon, deed ieder tot een' „ vijand van zijnen nabuur, en tevens tot den ergsten vijand „ van zichzelven worden." (Bl. 96.) Echter erkent de Schrijver, dat, schoon de *prohibitiën* en *hoogere regten* als *beginsel* te verwerpen zijn, zij echter, wegens bijzondere redenen, in sommige gevallen, voor een' zekeren tijd noodzakelijk kunnen worden, b. v. op den invoer van wollen stoffen enz., die, ten gevolge van de *premiën van uitvoer* onzer naburen, en dus *niet meer door enkel natuurlijke oorzaken*, maar veeleer *door gewelddadige middelen* ons worden *opgedrongen*. (Bl. 108, vergeleken met bl. 102.)

Na deze algemeene bespiegelingen te hebben laten voorafgaan, treedt de Schrijver in een geschiedkundig onderzoek naar de Oud-Hollandsche Convooijen en Licenten (bl. 113

enz.) Het Plakkaat van 1725, hetwelk de onregelmatigheden in de heffing enz. verbeterde, legde aan de andere zijde den grondslag van een beperkend stelsel, hetwelk den handel meer en meer deed verachteren. Den 27 Aug. 1751 drong dan ook Prins WILLEM IV ter algemeene Staatsvergadering op vermindering der regten aan. De verhandeling, door Z. Hoogheid overgelegd, wordt gedeeltelijk medegedeeld. De geest der oudere wetgeving is intusschen steeds die van het Plakkaat van 1725 gebleven. Bl. 141 begint de Schrijver de nieuwere wetgeving in ons vaderland te onderzoeken. De wet van 12 Julij 1821 wordt als eene gewigtige, schoon nog ontoereikende verbetering aangemerkt, en de Heer STERK vereenigt zich, bl. 161, met het gevoelen van den Vertegenwoordiger BIJLEVELD, bij de discusfie over deze wet voorgedragen, dat het aangeboden stelsel, bij al zijne goede eigenschappen, voor den handel nog niet *dat* was, wat men kon wenschen; te meer, als men het tarief nagaat, dat gevoegd is bij de latere wet van 26 Aug. 1822. Bl. 168 en verv. worden de gronden van bezwaar nog nader, bij de *verdere overwegingen en resultaten*, uiteengezet. Inzonderheid ergert zich de Heer STERK, bl. 182, aan het verschil tusschen de regten en de transito-regten, daar, zijns oordeels, de regten van in- en uitvoer, om met die van doorvoer in evenredigheid te komen, aanmerkelijk moesten worden verlaagd, waarom hij dan ook de wet van 11 April 1827 afkeurt. In de *practische denkbeelden*, bl. 196 enz., merkt de Schrijver onder anderen aan, bl. 201: „Van de zes requesten, die tegenwoordig, ter zake van de regeling des tariefs, worden ingediend, zijn er vijf, die bescherming door verhooging van regten vragen. Deze omstandigheid zou niet meer bestaan, wanneer de bepaalde neiging tot het volgen van eene tegenovergestelde wijze van beschermen werd aan den dag gelegd. Van zes requesten zouden dan vijf om vermindering vragen; en als het volk meer en meer betere" (lees eenvoudig *betere*) „inzigten omtrent zijne ware belangen verkreeg, zouden er eindelijk niet anders dan verminderingen worden gevraagd, daar dit toch vrij wat natuurlijker is, dan dat men de verbetering van zijnen bijzonderen toestand gedurig in het bezwaar van dien van een' ander zoekt." De Heer STERK erkent, bl. 205 en elders, dat alles niet op ééns kan worden verbeterd; maar wil, dat men, zoo veel mogelijk zonder schokken, tot een echt li-

beraal stelsel overga. Recensent heeft wel eens tegen een liberaal stelsel van belastingen, gelijk de Heer STERK wenscht, de bedenking hooren opperen, alsof er dan niet genoeg geld naar de schatkist zou stroomen. Maar vooreerst zou men altijd slechts moeten beginnen met het mogelijke, onder gedurige najaging van het volmaakte. Ten tweede zouden de staatsbehoeften aanmerkelijk kunnen verminderen door de volgende maatregelen:

1°. Men vereenvoudige de administratiën, en late dat heirleger van Inspecteurs, Controleurs, Verificateurs enz. op één bekwaam getal uitsterven. Met wat minder omslag zou het even goed gaan. Door overmatige bezorgdheid tegen contraventiën en fraudes verliest het land meer aan de bezoldiging der Ambtenaren, dan het immer zou missen bij een welligt even naauwkeurig, doch minder angstvallig en minder herhaald toezigt, waardoor thans de eene Ambtenaar de spion is van den anderen, en een eerlijk man steeds wordt nagegaan, alsof hij zich nacht en dag bezig hield met schelmstreken uit te denken. Dat is nog eene erfzonde, of liever erfsmet, van de Bonapartistische overheersching.

2°. Men verminder zoo vele hooge bezoldigingen. Al wat slechts *f* 2000 of daar beneden geeft, kon wel zoo blijven: maar van *f* 2000 tot *f* 3000 korte men 5; van hetgeen ontvangen wordt van de *f* 3000 tot de *f* 4000, 10; van *f* 4000 tot *f* 5000, 15 ten honderd, enz. Zoodat een Ambtenaar, die *f* 3000 in het jaar trekt, verminderd wierd op *f* 2850; een van *f* 4000 op *f* 3600, enz.

3°. Men ontneme aan de Burgemeesters in de steden hunne traktementen, en geve hun slechts eene schadeloosstelling van naar omstandigheden ten minste *f* 100, ten hoogste *f* 600 in het jaar. Op zulk eene wijze zou men Handel, Nijverheid en Landbouw te gemoet kunnen komen. Op dergelijke bezuinigingen moesten de Algemeene Staten, met terzijdestelling van persoonlijk eigenbelang of dat hunner familiën, bij den Koning aandringen: want natuurlijk behooren soortgelijke veranderingen ingevoerd te worden bij eene *wet*, en niet slechts bij een *besluit des Konings*.

Bl. 212 werpt de Schrijver *een' blik op andere Staten en den betrekkelijken toestand der Natiën*. De voorbeelden van Engeland, Frankrijk en Noord-Amerika, waar de verbodswetten eene nadeelige strekking uitoefenen, en de beschouwing van de nog veel nadeeliger gevolgen van dezelve, of

daarmede gelijk staande hooge regten, In zoo klein een land als het onze, doen hem ten voordeele van lage regten en wezenlijk vrije concurrentie besluiten. Bl. 236 tot aan het einde handelt hij over de *begunstiging der nationale scheepvaart*. In het *beginsel* keurt hij ook hier weder alle *begunstiging* af, omdat elk *gunstbewijs* eene onregtvaardigheid is: de billijkheid is gelegen in gelijkheid *Vrije mededinging in alles* moet er zijn tusschen *alle* burgers van den Staat en *alle* volken der wereld. Echter, uit hoofde der kleingeestige maatregelen van de vreemdelingen, kon men voortgaan met vooreerst de premiën voor den scheepsbouw te handhaven, en $\frac{1}{10}$ der regten van in- en uitvoer met eigene schepen terug te geven.

Ziet hier, geachte Lezers! het stelsel van den Heer STERK. Mogt het door Z. M. en de Staten-Generaal worden omhelsd, en dat van den Heer VREEDE voor altijd worden verworpen! (*)

(*) Deze Recensie werd gesteld vóór het uitbarsten des *Brabandschen* oproers, hetwelk alles uit zijn verband heeft gerukt. *Redact.*

Drie Dagen. Staatkundig, krijgskundig en anekdotisch Verhaal der Omwenteling op den 27, 28 *en* 29 *Julij* 1830 *te Parijs voorgevallen. Door een Ooggetuige, Korporaal bij de Nationale Garde. Naar het Fransch. Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1830. *In gr. 8vo. 64 Bl. f* :-35.

De ontzettende gebeurtenissen van den dag verdringen elkander met verbazenden spoed. Waar in eigen land de opgeruide menigte tot razende woede overslaat, geeft men minder acht op hetgene elders voorvalt, zoo niet het eene betrekking heeft op het andere. Alwie nog mogt meenen, dat te *Parijs* en te *Brussel hetzelfde* is gebeurd, leze dit boeksken en vergelijke en oordeele! Oorzaken en uitwerkselen waren van hemelsbreed verschillenden aard. Wat de weldenkenden in *Frankrijk* begeerden, dat had men in *België* in de ruimste mate. Ginds keerde het volk ten eerste weder tot orde terug, en hier. . . . . !!! Beide gebeurtenissen schijnen alleen voor zoo verre met elkander in verband te staan, als het voorgevallene te *Parijs* aanleiding gaf, dat te

Brussel slechts vroeger uitbarstte, wat, naar het plan van zekere lieden, later had moeten geschieden, en dan wel-ligt. . . . . !

Het aangekondigd stukje is in haast opgesteld en, zoo het schijnt, in haast vertaald. Hetzelve bevat verscheidene merkwaardige bijzonderheden, en wordt voor geringen prijs aangeboden. Op bl. 28 leest men deze afgrijselijke bijzonderheid: „Het is alsnu door stukken, in de *Tuileriën* gevonden, genoegzaam bewezen, dat de Heer PEYRONNET handlangers bezoldigd had, om in *Normandië brand te stichten.*" In een der Departementen, meenen wij elders gelezen te hebben, is ook mondeling zoodanige bekentenis gedaan door eene der schuldigen.

De ware Pleiter, door Mr. JOANNES VAN DER LINDEN, *J. U. D., Ridder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw en Lid van de Regtbank van eersten aanleg te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1827. *In gr. 8vo. VIII en* 110 *bl. f* 1 - 25.

Aanhangsel op den waren Pleiter van Mr. J. VAN DER LINDEN; *behelzende eenige nalezingen, aanmerkingen, uitbreidingen enz. Met voorafgaande Hulde aan den Schrijver. Door Mr.* J. H. VAN DER SCHAAFF, *Oud Advocaat van het voormalig Hof van Justitie te Utrecht en daarna voor den Geregte der Stad Amsterdam. Te Utrecht, bij* J. Altheer. 1829. *In gr. 8vo. XX en* 328 *bl. f* 2 - 40.

Toevallige omstandigheden hebben tot dusverre de aankondiging van het eerste dezer geschriften, zoo veel wij weten, in dit Tijdschrift verhinderd. De verschijning van een *Aanhangsel* op hetzelve biedt ons eene geschikte gelegenheid aan, om dit onwillekeurig verzuim te herstellen; waarom wij nu van beide te gelijk verslag doen.

De ware Pleiter van den Ridder VAN DER LINDEN is thans reeds zoo wêl bekend, en ook, zoo wij hopen, in zoo vele handen, dat wij een uitvoerig verslag of stuksgewijze beoordeeling van den inhoud onnoodig achten. Voor hen, die het werkje nog niet bezitten, zal, hopen wij, het volgende genoegzaam zijn. De Heer VAN DER LINDEN

had, in zijne openbare Redevoering, gehouden den 1 Maart 1824, ter gelegenheid van het vijftigjarig Jubelfeest zijner bevordering tot Advocaat, (*over hetgeen de ondervinding van eene halve Eeuw hem geleerd had, dat een Advocaat voornamelijk behoorde in acht te nemen of te vermijden*) dan zijne hoorders het vooruitzigt gegeven, dat hij ten aanzien van *het bepleiten der zaken*, 't welk hij toen slechts met één woord konde aanroeren, misschien nader en opzettelijk handelen zoude. Aan deze belofte voldeed de grijze Pleiter door de uitgave van dit geschrift, waarin, na eenige voorloopige aanmerkingen, kort maar zakelijk gehandeld wordt *over de hoofdvereischten van den waren Pleiter*, als braafheid en eerlijkheid, kunde en juistheid van oordeel en welsprekendheid; *over de vereischten eener goede Pleitmemorie; over den stijl; over de uitvoering of voordragt*, enz.

Voorzeker kon men van niemand liever een zoodanig geschrift ontvangen, dan van den sedert zoo vele jaren als Regtsgeleerd Schrijver en als Practiserend Advocaat algemeen bekenden en beroemden VAN DER LINDEN. Recensent las dit werkje met het hoogste genoegen, en beschouwt het als eene zeer fraaije *schets* van den waren Pleiter. Meer, dan eene beredeneerde schets te leveren, is, naar hij vermeent, des bekwamen Schrijvers doel niet geweest. Alles toch wordt beknoptelijk behandeld, en zij, die weten, wat VAN DER LINDEN in vroegere jaren geschreven en uitgegeven heeft, zullen zich wel overtuigd houden, dat hij, zoo dat zijn oogmerk geweest ware, zonder veel moeite meer breedvoerig had kunnen zijn. Doch wij zien ook niet in, waartoe dit noodzakelijk was. Het boekje stelt, gelijk het is, een uitmuntend geheel daar, over eene stof, waarover in de Nederlandsche taal nog niet opzettelijk geschreven was. Op elke bladzijde treft men van die heldere en juiste opmerkingen aan, waarin men den man van ondervinding, den in de Pleitzaal grijs geworden Regtsgeleerde ziet doorstralen. — Wij wenschen het boeksken in de handen van alle jonge Advocaten, overtuigd dat zij er eene reeks van nuttige lessen in zullen vinden, welke zij niet genoeg kunnen ter harte nemen.

Wij gaan over tot het *Aanhangsel* van den Heer VAN DER SCHAAFF. — Vooraf gaat eene *Hulde aan* VAN DER LINDEN, bl. I—XX. Regt schoon en hartelijk. Daarna volgt het *Aanhangsel*, waarin de Heer VAN DER SCHAAFF zijnen

Schrijver op den voet volgt, elke § afzonderlijk behandelende, het zij om het gezegde wat meer uit te breiden en toe te lichten, het zij om het te wederleggen. Het is alzoo een *Commentarius perpetuus* op *den waren Pleiter*, en wel een zoodanige, die, gelijk meer gebeurt, den tekst verre in uitgebreidheid overtreft. Men vindt ook hier veel nuttigs bijeengezameld, en treft menigen wenk aan, die behartiging verdient. In de punten, waarin VAN DER SCHAAFF zijnen Schrijver tegenspreekt, stemmen wij niet altijd met hem in. Bijzonder is dit het geval met de zinsnede in *den waren Pleiter*, bl. 29 van ond. en 30 voorkomende, ten aanzien van het Romeinsche Regt. Daar zegt VAN DER LINDEN (na gesteld te hebben, *dat de algemeene beginselen en regels van het Regt, de verscheidenheid der handelingen in de menschelijke maatschappij, de verschillende actiën, uit die handelingen voortspruitende, nergens beter en vollediger, dan uit het Romeinsche Wetboek, geleerd kunnen worden*): *Uit dit Wetboek dan de prima Juris principia geleerd hebbende, ga men over tot het hedendaagsche Regt.* En dan volgt er bl. 30 eene breedere aanteekening over de studie van het Romeinsche Regt op de Akademiën, waarbij de Schrijver het wenschelijk acht, *dat de jongelingen steeds in het oog hielden, dat die studie thans enkel het hoofddoel hebben moet, om de nog bruikbare regtsbeginselen te leeren kennen, en dat men gedurende den Akademietijd tot de sieraden van die Regtsgeleerdheid niet dieper behoort door te dringen, dan voor zoo verre, zonder dezelve, dat Regt niet verstaan kan worden.* Tegen deze beide aanmerkingen zijn reeds in den *Rec. der Recens.* 1828. No. 1. gewigtige bedenkingen in het midden gebragt, en de Heer VAN DER SCHAAFF voegt er nu, bl. 93—100, de zijne bij. Wij voor ons vermeenen alleen, dat VAN DER LINDEN zich in de eerst aangehaalde zinsnede iets zwakker heeft uitgedrukt dan hij wel bedoelde, en wij gelooven geenszins, dat het zijne meening geweest is, om de studie van het Romeinsche Regt enkel tot de *prima Juris principia* te bepalen. Dit zoude te veel in wederspraak zijn met de onmiddellijk voorafgaande lofspraak op het Romeinsche Regt, en met de verwijzing op WARNKÖNIG en HOLTIUS, in de noot. Doch wat de *aanteekening* betreft, is Rec. het volmaakt met VAN DER LINDEN eens, dat men *gedurende den Akademietijd* tot de *sieraden* van dat Regt (b. v. de nieuw ontdekte fragmenten van GAJUS, de nieuwe boeken van

den *Codex Theodos.* enz.) niet dieper behoort door te dringen, *dan voor zoo verre zonder dezelve dat Regt niet kan verstaan worden.* Er is, ook in de nuttigste zaken, een *ne quid nimis.* Voor den aanstaanden Regtsgeleerde valt er op de Akademie zoo oneindig veel te leeren, 't geen hij niet ontberen *kan*, maar noodzakelijk kennen *moet*, dat waarlijk het praktisch nuttige voor zijne volgende bestemming wel bij de beoefening van het Romeinsche Regt mag in het oog gehouden worden. In de geheele aanteekening op bl. 30, ziet Rec. niets dan gezond verstand.

De Heer VAN DER SCHAAFF houde ons de drie volgende aanmerkingen ten goede:

1°. Op bl. 20 zegt hij, *dat men onder* CICERO's *Redevoeringen geene behandeling van civile of burgerlijke Regtszaken aantreft.* Wij meenen dit voor eene vergissing te mogen houden. De Redevoering *pro Quintio* (SEXTUS NAEVIUS, Eischer C[a]. P. QUINTIUS, Gedaagde) en die *pro Caecinna* (Eischer C[a]. SEX. AEBUTIUS, Gedaagde) om geene andere te noemen, hebben bloot civile questiën ten onderwerp.

2°. Op bl. 24 maakt de Heer VAN DER SCHAAFF eene aanmerking over de afkomst van het woord *pleiten*, 't welk door VAN DER LINDEN van het Latijnsche *placitare* wordt afgeleid. VAN DER SCHAAFF tracht aan te toonen, dat de gevoelens der Etymologiei hieromtrent verschillen, en haalt daartoe, zonderling genoeg, PLINIUS en TUINMAN aan, welke laatste, zegt hij, „ het woord *pleiten* van *blaterare*, *blaten*, *kakelen* enz. meent afkomstig te zijn, en het woord *pleidooi* aan een Hebreeuwsch wortelwoord *pilleel*, d. i. in het gerigt oordeelen, toeschrijft." En dan volgt de deftige citatie: *Zie 's mans Fakkel der Ned. Tale*, *bl.* 280. Wanneer men nu in het oog houdt, dat er voor onze taal wel nimmer eene fakkel is ontstoken, die minder licht gegeven heeft dan die van TUINMAN, zal men erkennen, dat hij hier al zeer ongelukkig is overgesteld tegen MENAGE, DU CANGE en CARPENTIER, op welke VAN DER LINDEN zich beroept, wiens uitlegging dan ook door Rec. als en etymologisch en historisch zeker beschouwd wordt.

3°. Op bl. 262 in fine lezen wij, dat VAN DER MUELEN zich beroept *op eenen ouden Regtsgeleerde, met name* AMMIANUS. Rec. erkent gaarne, nimmer iets van eenen ouden Regtsgeleerden AMMIANUS gehoord te hebben. Wel kent hij den Krijgsman en Geschiedschrijver AMMIANUS MARCELLINUS (op wiens

Rerum Gestarum Lib. 30. C. 4. VAN DER MUELEN zich te regt beroept, en die dan ook de door hem bedoelde Schrijver is); doch dat deze een Regtsgeleerde zoude geweest zijn, wordt nergens aangeteekend.

Onder de § §, welke ons het meest bevallen hebben, behoort de 18de, waarin de Heer VAN DER SCHAAFF, en zoo wij vermeenen te regt, op de noodzakelijkheid van een *Epilogus* of Slotrede der Pleidooijen aandringt. Bij die gelegenheid geeft hij een voorbeeld daarvan op uit een Pleidooi van den beroemden Amsterdamschen Advocaat NOORDKERK in de zaak van twee zijner Stadgenooten, die door sommige vervolgzieke Geestelijken wegens het drukken en uitgeven van een werk over de Verdraagzaamheid in een Crimineel Proces gewikkeld waren. Deze Slotrede is zoo kort en krachtig, dat wij ons niet onthouden kunnen, ter proeve van het belangrijke, 't welk dit werk hier en daar inhoudt, dezelve alhier te laten volgen: „Op deze Graaf„lijke kussens hebben zij weleer gezeten, die onze voorva„deren ten vure doemden, om datgene, wat nu regtzinnig„heid is. Weinige schreden hier van daan is de plaats, „waar deze Vonnissen over hen werden uitgevoerd. Ook „dat geschiedde om Gode te dienen; maar de Almagt be„hoeft geene hulp van stervelingen, tot handhaving zijner „eere. Voor de eerstemaal mijns levens sprak ik over eene „zaak als deze; mogt het de laatste zijn! Dat de Eisch „ter vernietiging van het Vonnis mij dan ook worde toege„staan! Zoo niet, ik zal mij dan troosten met de gedachte, „dat, wanneer eens, bij omkeeringe van zaken, onze na„komelingen, op onze graven staande, zullen vervloeken „de genen, die het allereerst den dwang des gewetens hier „weder hebben ingevoerd, mijn naam zal mogen vermeld „worden onder de genen, die er zich met ijver tegen kantten, toen de Vrijheid *bij openbare Sententie* ten lande werd „uitgebannen!"

Evenzeer bevielen ons de aanmerkingen op de § 22: *of en in hoeverre de navolging van anderen eenen Pleiter voegt?* De Schrijver gispt met reden de gewoonte van sommige jonge Advocaten, om zich in alles op de leest van den een of anderen beroemden Pleiter te schoeijen, en die al dikwijls niet eerst en best slagen in het overnemen van zijne gebreken. Hij haalt hierbij zeer te pas aan hetgeen JUNG ergens verhaalt, „dat de Candidaten van den Hoogleeraar LAMPE, uit hoogachting voor hunnen meester, zijn *hinken* navolg-

den." Wij dachten hierbij onwillekeurig aan de geestige regels in MOLIÈRE's *Femmes savantes*, waar *Armande* tot hare zuster zegt:

Quand sur une personne on pretend se regler,
C'est par les beaux cotés qu'il lui faut ressembler;
Et ce n'est pas du tout la prendre pour modèle,
Ma soeur, que de tousser et de cracher comme elle.

Wij eindigen dit verslag met den wensch, dat de arbeid van den Heer VAN DER SCHAAFF met dien van VAN DER LINDEN moge medewerken tot het vormen van vele *ware Pleiters*.

De Cykloop, Saterspel. Naar het Grieksch van EURIPIDES, *door Mr.* W. BILDERDIJK. *Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1828. *In gr. 8vo.* 48 *Bl. f* 1-25.

Weinigen hebben de gaaf, om zoo vlug en gemakkelijk, zoo vrij en tevens zoo getrouw dichtstukken uit de eene in de andere taal over te gieten, als de Heer BILDERDIJK. Hiervan levert deze *Cykloop*, Saterspel naar het Grieksch van EURIPIDES, een nieuw bewijs. Doch wat is een Saterspel? vraagt welligt menige lezer. De Heeren ABRAHAM en JERONIMO DE VRIES, op wier vriendelijken aandrang de Dichter, die daartoe geen voornemen had gehad, tot de uitgaaf besloot, geven daaromtrent de noodige inlichting in hunne Voorrede. Het is, namelijk, noch Treur-, noch Blijspel, maar eene tusschensoort, dat als *nastuk* ten tooneele werd gevoerd, na de voorstelling van een *Trilogie*, of drietal van met elkander in verband staande Treurspelen; ten einde de aandoeningen, door al dat hoogernstige verwekt, wat te matigen, en tevens aan het verlangen en de behoefte der landlieden en geringere volksklasse eenige voldoening te geven. Zulk een Saterspel moest een geval voorstellen uit het vermeende landleven eener vroegere, door bovenmenschelijke wezens bevolkte wereld. Het moest meer verbazing wekken om het verwonderlijke, dan verteederen door het aandoenlijke en den treurigen afloop. Het moest bevallen aan het landvolk, en tevens eene aangename ontspanning aan de beschaafde Atheners opleveren, en bij het einde een ieder wel tevreden, opgetogen en vrolijk den Schouwburg doen verla-

ten. De *Cykloop* van EURIPIDES beantwoordt volkomen aan dat doel. ULYSSES wordt, met zijne gezellen, in de boot, op de Siciliaansche kust gedreven. Hij wordt er verwelkomd door SILENUS, die hem onderrigt, dat de kust bewoond wordt door de *Cyklopen*, die menscheneters zijn, en dat de *Cykloop* POLYPHEMUS alle oogenblikken verwacht werd. ULYSSES werd weldra, met eigene oogen van de waarheid overtuigd; want hij verhaalt aan de Saters, dat hij twee zijner makkers door POLYPHEMUS heeft zien vatten, toebereiden en verslinden. De Saters zijn verontwaardigd, en buiten weten van SILENUS, die een verrader is, weet ULYSSES deze Saters in zijn belang over te halen; misleidt POLYPHEMUS, door zich den naam van *Niemand* of *Οὖτις* te geven; maakt hem dronken; brandt hem met een' aangegloeiden tak van een' olijfboom het oog uit, want de *Cyklopen* hadden maar één oog in het midden des voorhoofds; maakt daarop zich als ULYSSES bekend, en begeeft zich met de Saters aan boord, waar zijne makkers hem wachten.

Ten einde onze lezers met den geest van dat Saterspel, of nastuk, bekend te maken, schrijven wij het volgende over uit het vierde Bedrijf: want het stukje bestaat uit vijf korte Bedrijven.

Ulysses.

Hoor hier, Cykloop! want ik ben één van Bacchus neven,
En die u 't lekkre nat te proeven heb gegeven.

Polyfeem.

Wat is die Bacchus dan voor God, waar van gij praat?
Ul. De beste hulp ter vreugd, waarop men zich verlaat.
Pol. Ja, lieflijk rispt hij me op.
Ul. Het is een God met eeren:
Hij doet elk goed, maar zou geen sterviing willen deren.
Pol. Maar is 't een wijnzak., 't geen een' God tot woning voegt?
Ul. Och, waar hem iemand huist, hij is er meê vernoegd.
Pol. Een God moest met geen dier zijn vacht als woonplaats deelen.
Ul. Indien de wijn u smaakt, wat kan die huid u schelen?
Pol. Die huid bevalt mij niet; maar 'k hou wel van den wijn.
Ul. Welaan dan! drink, Cykloop, zoo moogt ge vrolijk zijn.
Pol. Maar zou ik aan mijn broêrs (*de andere Cyklopen*) daar ook niet wat van geven?
Ul. Bezit ge iets boven hen zoo zijt ge meer verheven.
Pol. Maar mededeelzaamheid aan vrienden is toch goed.
Ul. Een gastmaal wekt geschil, en vechterij kost bloed.

Pol. Schoon dronken, niemand zal me een haartjen durven krenken.
Ul. Neen; die zich dronken voelt, moet aan geen uitgaan denken.
Pol. Een zot is 't in zijn dronk, die op geen vrienden past.
Ul. Maar wijs, die in zijn dronk geen' ander' wordt tot last.
Pol. Sileen, wat denkt ge er van? Zou ik in huis vertoeven?
Silenus. Wel ja; waartoe zou toch dat nieuwe feest behoeven?
Pol. Wel, 't gras is hier zoo frisch; zoo lieflijk, en zoo goed.
Sil. En in den zonneschijn te drinken, smaakt zoo zoet.
Kom, leg u neêr in 't groen.
Pol. Ei kijk, waar is mijn beker?
Wat doet die achter mij?
Sil. Daar staat hij eens zoo zeker
Voor 't rooven.
Pol. Gaauwdief, neen, een zot die u vertrouwt!
't Is dat gij achterbaks een teugjen nemen woudt.
Kom, zet hem hier bij mij: ik mocht zijn plaats vergeten.
Maar vreemdling hoor! zeg me eens; hoe wordt ge toch geheeten?
Ul. 'k Heet *Niemand.* Maar Cykloop, wat krijg ik voor mijn wijn'
Van u? wat zal mijn loon voor deze weldaad zijn?
Pol. Wel! — dat ik u van al uw makkers 't laatst zal eten.
He? —
Ul. Zoo, dat mag met recht een schoone erkentnis heeten.
Pol. Hier gij! wat doet ge daar? ge slurpt.. Verstout ge u dus?
Sil. Omdat ik mooi ben, gaf mij Bacchusjen een kus;
Maar 'k drink niet.
Pol. Schalk! *hij* niet, maar *gij* woudt graag aan 't wijntjen.
Sil. Gij - zelf noemt me ook wel eens uw lieve Saterlijntjen.
Pol. Schenk in; een vollen kroes!
Sil. Maar eerst toch eens geproefd,
Want mooglijk dat er nog wat water bij behoeft.
Pol. Vervloekte vent, geef 't zoo!
Sil. Vooral niet! Eerst gezeten
Zoo't past, de krans op 't hoofd, en—'t proeven niet vergeten!
Pol. Gij kwade schenker!
Sil. Stil! — pa! pa! — de wijn smaakt goed;
Maar veeg uw tronie eerst: gij hebt zoo'n vuilen snoet, enz.

Men ziet uit het bovenstaande wegens BACCHUS en SILENUS, en ook elders omtrent JUPITER, met hoe weinig eerbieds de *Grieken* van hunne Goden durfden spreken: en dit Tooneelspel was nog al een nastuk, dat voor het publiek, en vooral tot genoegen der mindere volksstanden, werd opgevoerd!

Dat het ook met genoegen door de *Nederlanders*, in een uur van uitspanning, moge worden gelezen, is de wensch en het vertrouwen van den schrijver dezer beoordeeling; vooral dewijl deze navolging eene belangrijke bijdrage is tot bevordering onzer kennis aan die zonderlinge tusschensoort van de Tooneelpoëzij der *Grieken*, en dewijl slechts zelden iemand in staat is, om zulk eene gelukkige vertolking te leveren. Om een dichtstuk, met behoud van den geest van het oorspronkelijke, in eene andere taal over te brengen, is het niet genoeg, verzen te kunnen maken en talen te kennen: men moet ook Dichter zijn, en Dichters kunnen verstaan. BILDERDIJK vereenigt in zichzelven al deze vereischten. Dit is iets, dat door niemand hem betwist wordt.

Mengeling van oorspronkelijke en nagevolgde Dichtstukken, door J. F. VAN GOETHEM, *ten voordeele der Armen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1830. *Met gesteendrukten Titel en Vignet. In kl. 8vo. 132 Bl. Buiten Inteek. f* 1-20.

Het edelmoedig oogmerk der uitgave zou reeds gedeeltelijk de critiek ontwapenen, maar; ook zonder op dat oogmerk te letten, moet Recensent erkennen, dat het aangekondigde bundeltje van den Heer VAN GOETHEM zijne verdiensten heeft. Hier en daar kan men merken, dat de Dichter nog wel eens met maat en rijm te worstelen heeft. Vrij van taalfouten is zijn werkje ook niet, b. v. bl. 4. *wonk* voor *wenkte*, hetwelk aldus ook elders voorkomt; bl. 37. *verg'lijken*, waar even goed *gelijken* had kunnen staan:

Waag 't niet, haar' duur en glans aan d' uwen te gelijken.

Geopenbaard wordt wel eens zamengetrokken in *g'openbaard*. Bl. 59. vind ik:

En, wien eens de glorij heeft *gelacht*,
Rust vergeten in der dooden nacht.

Dat *gelacht* voor *gelagchen* komt meermalen voor. Ook wordt het lidwoord wel eens weggelaten, waar de aard der taal die onderdrukking niet gedoogt, b. v. bl. 39:

Der dienst *van* deugd gewijd; lees: De dienst, *der* deugd gewijd.

Hier en daar zijn prozaïsche regels, b. v. bl. 15:

Dus brak de vierde dag van Februarij aan....

De navolgingen zijn doorgaans, maar niet altijd even gelukkig; GOLDSMITH's *Edwin and Angelina* heeft nog al veel verloren. Van dat stukje bestaan er reeds twee, zoo niet meer, betere vertalingen. De correctie had ook wel naauwkeuriger mogen zijn. Desniettegenstaande blijven wij bij ons gevoelen, dat dit bundeltje veel behelst, dat goed, en ook wel iets, dat schoon is. Men vindt hier: *Een blik in het geschapene. Gedachten bij den naderenden Winter. Klagten van den Twijfelaar*, naar TIEDGE. *Uitboezeming bij de Overstrooming van den 4 Februarij 1825. Aan den Dood*, naar LANGBEIN, (soms wat stroef; b. v. Doch nooit, nooit sloop angst mijn' boezem binnen). *Aan den Mensch. De Moed*, naar het Hoogduitsch. *Bespiegeling. Mirza's Droomgezigt*, naar ADDISON (uitmuntend!). *In de bouwvallen van een oud Slot geschreven*, naar MATTHISSON. *Ter verjaring van Z. K. H. den Erfprins. De Zomeravond op het Valkhof te Nijmegen. Edwin en Emma*, naar GOLDSMITH. *Aan den Koning. Over het Geluk*, naar het Engelsch. *Aan A. Q. Dellius*, naar HORATIUS. *Aan eenen Vriend. Aan de Hoop*, naar BÜRGER. *Lofzang van de Priesteren van Isis*, naar TIEDGE. *Nachtgedachten. Aan Elvire*, naar LAMARTINE. *Het Onweder*, naar DIMOND. *Aan God. Hulde aan Z. K. H. den Erfprins. Zomerlied*, naar GLEIM. *Zegepraal van het menschelijk Vernuft over de verwoestingen van den tijd. Opwekking tot vreugde*, naar HÖLTY; en eindelijk: *Op den dood van een Kindje.*

De zwarte Huzaar, *door* MICHIEL ADRIAAN. *Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. 1829. *In gr. 8vo.* 278 *Bl. f* 3 - :

In een zeer kort Voorberigt betuigt de Schrijver zijne dankbaarheid voor *het vereerend onthaal, dat*, gelijk hij zich uitdrukt, *zijner eenvoudige lettervruchten tot heden heeft mogen ten deel vallen.* Dat er zijn, die in zoodanige werken smaak vinden, lijdt wel geenen twijfel; maar dat menigeen den tijd nuttiger zoude kunnen doorbrengen, is mede niet te ontkennen. Blijft er bij een zeker gedeelte der lezende we-

reid steeds verlangen naar *Romans*, men zorge, dat er *goede* Romans geleverd worden. Niet alleen zij verdichting niet schadelijk voor goede zeden, maar integendeel ook bevorderlijk voor verlichting des verstands en veredeling des harten. Men kan misschien alzoo van den opgewekten leeslust een heilzaam gebruik maken, om den smaak van velen te zuiveren en te verbeteren. Dat de Heer MICHIEL ADRIAAN zich zoodanig doel voorstelde, willen wij gaarne gelooven; maar, offchoon wij het voor ons liggende boek niet onder zijne slechtste voortbrengselen rekenen, meenen wij echter in eenen *Roman* geheel iets anders en iets beters te mogen verlangen. De keuze des onderwerps is niet ongelukkig; maar de bewerking laat veel te wenschen over. Misschien maakt de Schrijver te grooten spoed met het ter perse geven van zijnen letterarbeid. Taal en stijl zijn beneden het middelmatige. Iemand, die zoo veel schrijft, behoorde althans geene fouten te maken, als de volgende: „ Zij (de beide vrouwen) hadden *hunne* jeugdige vreugd en smart te zamen gedragen, *hunne* poppen te zamen aangekleed, *hunne* kinderlijke droomen te zamen gedroomd." MICHIEL ADRIAAN maakt te veel jagt op beelden en gezochte uitdrukkingen, in welker keuze hij soms al zeer ongelukkig slaagt. Zoo spreekt hij, bl. 205, van *het klimmen naar eene kamer op de vierde verdieping*, en noemt dit klimmen een' *hemelgang*; en hij laat, bl. 210, eene ongelukkige moeder *in eenen roes van stomme droefheid, die boven de mate harer krachten scheen gestegen te zijn, naar hare woning terugwaggelen.* Liet ons bestek het toe, wij zouden veel van dien aard kunnen aanwijzen. Voorts blijkt niet duidelijk, wat het hoofddoel des Schrijvers is. De geschiedenis begint in 1796, toen MOREAU den *Rijn* overtrok, *om de Oostenrijkers in het gemoet te snellen*, en eindigt met den intogt der Bondgenooten in *Parijs*. — Een *Fransch* Kapitein, HENRI DE NOVERRE, had in eene kleine *Duitsche* stad de burgerij tegen overlast en roof beveiligd. Hij ontving daarvoor de hulde der dankbaarheid. Ook MULLER, een eerlijk rentenier, betuigde den braven krijgsman zijne verpligting, en werd, dien ten gevolge, met een tegenbezoek vereerd. Vader en moeder MULLER hadden eene eenige dochter, ELIZABETH, en lieten, in de bedwelming der blijdschap, den Kapitein door het bekoorlijke meisje van twintig jaren verzoeken, dat hij zijn' intrek bij hen zoude nemen. Dat de vrolijke *Franschman* zoodanig ver-

zoek niet kon afſlaan, en dat liefde weldra in het ſpel moest komen, kan de lezer ligt raden; maar dat zorgdragende, ſchoon dan ook eenvoudige ouders, in *die* omſtandigheden, zoo zouden handelen, is niet zeer waarſchijnlijk: vrouw **MULLER** wordt beſchreven als *eerlijk en goedig, doch verſtandig en welſprekend, daarbij zeer vroom, en van de opregte Augsburgſche Confesſie.* Nu, de ouders geven weldra toeſtemming tot een huwelijk. Doch, vóór de voltrekking is het meisje gevallen — en de Kapitein wordt naar het leger geroepen. Zij doet hem harde verwijten; hij ſtelt haar gerust met belofte van getrouwheid, ſnelt naar zijne beſtemming, ſtrijdt, wordt gewond en krijgsgevangen. De wonde is gevaarlijk. Zijn oppasſer bezorgt voor hem eenen brief aan **ELIZABETH**. Deze komt met haren vader, in boerengewaad, bij **DE NOVERRE**. Nog is haar toeſtand een geheim voor hare ouders; maar de Kapitein geeft denzelven aan haren vader te kennen. Hij, eenige erfgenaam van groote bezittingen, heeft reeds beſchikkingen ten behoeve van **ELIZABETH** en haar kind gemaakt, in de hoop, dat zijne adellijke moeder daarin genoegen zal nemen. Hij ſterft. Ten huize eener vriendin op het land brengt **ELIZABETH** eenen zoon ter wereld. Het jongsken wordt aldaar opgevoed. Men vindt vervolgens goed, dat vader **MULLER** en zijne dochter met haar kind naar *Frankrijk* reizen, ten einde den jongen **HENDRIK DE NOVERRE** als kleinzoon door de grootmoeder te doen erkennen. Vooraf wordt een brief gezonden aan de oude Mevrouw **DE NOVERRE**, welke *jegens haar geloof, dat Roomsch-katholiek was, eene voorliefde had, die in overdrevenheid al hare gebreken of deugden voorbijſtreefde. Zij had*, zegt de Schrijver, *eene valſchelijke bigotterie ingezogen*, ofſchoon *in haar verſtand kiemen van gezondheid lagen. Pater* **ANSELMO**, een *Aarts-Jezuit*, was haar biechtvader; een man, die zelden lachte, als ware hij *verhernhuttert*, bl. 148. **MULLER** en **ELIZABETH** komen met haar zoontje op het adellijk *Rougemont*. De listige *Pater*, een wellusteling, weet alles te verijdelen, en doet zelf eenen aanſlag op de eerbaarheid van het ſchoone, maar ongelukkige meisje. Een plaatje op het titelblad ſtelt dit nachtelijk bezoek voor. Ten gevolge van **ELIZABETH**'s ſtandvastigheid bewerkt de biechtvader, dat zij met vader en zoon den volgenden morgen moet vertrekken. De jonge **HENDRIK DE NOVERRE** groeit voorts in *Duitſchland* op, en wordt een veelbelovend jongeling. Door tijdsomſtandigheden vervalt de familie **MULLER** tot diepe armoede. De voorſpoed van **NAPOLEON** loopt ten einde. **HENDRIK** verbindt zich met andere *Duitſchers* tegen den man des geweld, maar wordt verraden en door *Cendarmes* naar de gevangenis gebragt. Reeds ter dood veroordeeld, weet hij te ontſnappen, en neemt dienst onder de zwarte Huzaren van *Pruisſen*. Hij doet wonderen van dapperheid, en helpt,

onder BLÜCHER, *Frankrijk* veroveren. Uit het bosch en kasteel van *Rougemont* wordt op de *Pruisen* geschoten door een' hoop boeren, onder aanvoering van *Pater* ANSELMO. Mevrouw DE NOVERRE bevond zich op een naburig dorp. HENDRIK erlangt van BLÜCHER de toestemming, om zelf zijn erfgoed met weinige dapperen te veroveren, ten einde het te bewaren voor geheele vernieling. De *Jezuit* sneuvelt met de wapenen in de hand. HENDRIK wordt gewond, en ligt te bed in hetzelfde vertrek, waar hij vóór zeventien jaren in de wieg gelegen had. De Markiezin keert terug, en verneemt, dat de redder des landgoeds haar verstooten kleinzoon is. Nu volgt de verzoening. HENDRIK wordt als wettig erfgenaam erkend, en huwt met MARIA, met welke hij was opgevoed.

Zoodanig is het beloop des Romans, die bij betere bewerking en treffender teekening van karakters belangrijker had kunnen worden. In het algemeen zouden wij aanmerken, dat de jeugdige misstap van DE NOVERRE en ELIZABETH in een al te verschoonend licht wordt voorgesteld. Dat vergoelijken is gevaarlijk. Wij willen den Schrijver wel toestemmen, dat DE NOVERRE geen *slecht* mensch was; maar wij zouden zijn sterfbed toch niet zoo *stichtelijk* noemen, als hij bl. 100 doet; en op de stelling aldaar, *dat de sterkste hartstogt, die zoo veel goed, zoo veel kwaad, zoo veel rust, zoo veel onrust baart, op zekeren leeftijd, den mensch onwederstaanbaar aantast en naar willekeur regeert*, ware ook nog al iets aan te merken. Beter beviel ons, wat op de volgende bladzijde wordt gezegd: „Dan ach! een (één) misstap, zoo ongemerkt, zoo spoedig begaan, is met eenen ganschen leeftijd van deugd niet geheel uit te wisschen; de latere dagen van naberouw en goed gedrag verbleeken de roestvlek der jeugdige zonde wel eenigermate; doch de indruk blijft en wordt even min uit het geheugen van anderen, als uit dat van den gevallenen verdreven." Het boek had, naar ons oordeel, over het geheel meer in dezen geest geschreven moeten zijn. De Schrijver laat de beide ouders spreken en handelen, alsof zij zichzelven, wegens het opnemen des Kapiteins in hunne woning, niet te beschuldigen hadden van onvoorzigtigheid. Ook legt hij der moeder, bij het vernemen der schande van hare dochter, woorden in den mond, die al vrij zonderling luiden: „Kom, ELIZABETH! kus mij; schoon mijn verstand u *doemt*, mag mijn Christenpligt zulks niet doen. De geboette (geboete) misdaad houdt op *misdaad* te zijn, zoodra het berouw en de goede voornemens opregt zijn." Dit zouden wij niet zoo geheel en onbepaald durven toestemmen.

BOEKBESCHOUWING.

Dissertatio de nativa simplicitate Herodoti, quam, annuente summo Numine — pro gradu Doctoratus — examini solenni submittit EVERHARDUS WAARDENBURG, *Franequera Frisius*, *Conrector Gymnasii Arnhemiensis*.

(*Vervolg en slot van bl.* 610.)

II. Het tweede deel der verhandeling gaat over de natuurlijke eenvoudigheid van HERODOTUS, *met opzigt tot den stijl.* — Bij wijze van inleiding doet WAARDENBURG opmerken, dat, hoezeer HERODOTUS noch wegwijzer, noch voorganger gehad hebbe in het vak der geschiedenis, en hoezeer hij bekend zij geweest en ingenomen met de beste voortbrengsels der poëzij, nogtans de eigene hoedanigheden, die in den *historicus* vereischt worden, door hem, op de uitnemendste wijze, zijn behartigd. Allereerst: *waarheidsliefde.* Deze hoofddeugd, die aan den stijl zoo geheel het karakter der eenvoudigheid bijzet; wij ontdekken haar in HERODOTUS, overal, waar hij de getuigenissen en berigten van anderen toetst, of verwerpt; waar hij zelf verklaart, in oogenschouw te hebben genomen, 't geen hem door Egyptische priesters was verhaald; en waar hij, verschillende meeningen voordragende, wel verre van zijne eigene gedachten op te dringen, de keus dier gevoelens ten beste geeft aan zijne lezers. — Daarna: *duidelijkheid.* Ook deze hoedanigheid maakt den stijl hoogst eenvoudig. HERODOTUS bezit haar, en vindt hierin naauwelijks zijn' wederga. Geenszins legt hij zich toe op die kortheid, die zoo dikwerf der klaarheid in den weg staat; veeleer wordt hij te meer uitvoerig, 't zij in wijde beschrijving, 't zij in herhaling, naarmate het van grooter aanbelang

zij, een juist begrip der zaken zich toe te eigenen. Onbekommerd, of zijne perioden altoos rond en numereus, met kunstigen val ten einde komen, kiest hij die woorden en volzinnen, die elk onderwerp in onbeneveld licht stellen. Eindelijk; is het eene deugd van den eenvoudigen historiestijl, dat niet de zaken zich naar de woorden schikken, maar dat de laatsten zich voegen naar de eersten; HERODOTUS geeft overal blijken, (ook zelfs in zijne ἀνακολουθα) dat hij de volgorde van zaken en begrippen met onverstrooide gedachten vasthoudt, meer, dan dat hij zou jagt maken op strenge, grammatikale naauwkeurigheid der volzinnen. — Dit alles is door WAARDENBURG met velerlei proeven aangewezen; proeven, die wij wederom getoetst hebben, zonder op dezelve iets te kunnen afdingen.

Van hier zal nu het tweede stuk der dissertatie onbelemmerd voortgaan. Het is nogmaals in twee afdeelingen gescheiden; waarvan de eene aanwijzing doet, omtrent de natuurlijke eenvoudigheid van HERODOTUS' stijl, *in de bijzondere voorstellingen en gezegden*; terwijl de andere diezelfde eenvoudigheid voordraagt, gelijk zij uitblinkt *in eene doorloopende rede*.

A. Offchoon, bij de beoordeeling van den eenvoudigen stijl, meer de voorstelling van zaken, dan wel de keus der woorden, in aanmerking komt; zoo wil toch WAARDENBURG deze twee geenszins van elkander afscheiden. Soms toch, ja niet zelden, hangt het geheele kenmerk van den stijl, die eenvoudig zal heeten, af van een eenig woord, wél of kwalijk te pas gebragt. — Opent zich dan nu voor WAARDENBURG'S taak een onuitputtelijke rijkdom van voorbeelden uit de schriften van zijn' auteur, wijselijk gaat hij zich in derzelver mededeeling matigen; en wat hij van HERODOTUS' eenvoudigen stijl in de *bijzondere* voordragt heeft aan te duiden, dat zal in de volgende *vier* hoofdbijzonderheden begrepen zijn. (*)

(*) Bij het overzigt over die vier bijzonderheden waren wij niet tevreden, dat daarbij gemist werd eene aanwij-

1. Wat betreft *de beschrijving van zaken en plaatsen*. HERODOTUS houdt hier juist het gelukkig midden, dat hij noch het kleine voorbijziet, noch het groote buitensporig verheft; maar aan hetgeen merkwaardig is, 't zij klein of groot, gelijke naauwkeurigheid te koste legt, met eigenaardige eenvoudigheid. CROESUS' geschenken aan het Delphisch orakel — de werken van NITOCRIS — de beschrijving van *Libyës* woestijn, van *Egyptes* diersoorten, van *Babyloniës* vruchtbaarheid, van *Arabiës* gewassen, van *Latona's* tempel — de vermelding, hoe het Perzisch leger, op zijn' togt door wildernissen, water bekomen hebbe; hoe de landstreek der *Scythen* gesteld zij geweest; de vergelijkingen van afstanden *hier* met afstanden *elders*, enz. enz. dit alles wordt door WAARDENBURG, kort, duidelijk, zakelijk, en volkomen naar eisch, als voorbeeld bijgebragt.

2. Wat aangaat *de beschrijving van der volken zeden en gebruiken*. HERODOTUS paart bij juiste opmerkzaamheid en schrandere waarneming te gelijk eene hooge mate van zedigheid, zoo wel in prijzen, als berispen; terwijl hij onopgesmukt, uit een onbevooroordeeld gemoed, met eenvoudigen zin, de volken schetst, gelijk hij ze vond, of uit de berigten van anderen heeft leeren kennen. Tot proeven van die eenvoudige voorstelling ontvangen wij: de vermelding van twee zonderlinge gebruiken bij de *Babyloniërs*, (het een σοφωτατον; het ander αισχιστον.) — Van de eigenheden der *Egyptenaars*, — van Indische merkwaardigheden, — van Scythische godsdienstplegtigheden en hunne koningsbegrafenissen,

---

zing, hoe HERODOTUS karakters weet te teekenen. Reeds stonden wij in begrip, dit als eene fout op te geven, en hadden reeds iets aangeteekend van 't geen desaangaande kon gezegd worden. Later is ons gebleken, dat WAARDENBURG dit artikel voor de volgende afdeeling heeft gespaard. Of het daar beter geplaatst zij, dan hier, willen wij niet beslissen. In volkomen vrede met WAARDENBURG, hebben wij onze aanteekeningen verscheurd.

enz., enz. Terwijl dikwerf een eenig woord, eene eenige beknopte uitdrukking, de zaak op de meest eenvoudige wijze voorftelt. De ontmoeting van CYRUS bij ASTYAGES, (*) — de mishandeling van PSAMMENITUS door CAMBYSES, — de zamenfpraak van den laatften met PREXASPES, — het overloopen van ZOPYRUS tot de *Babyloniërs*, — de ftrijd der *Paeonen* met de *Perintheërs*, enz. enz. ftrekken wederom tot proeven. Inderdaad, WAARDENBURG had bladzijde na bladzijde uit zijnen auteur kunnen affchrijven; hij geeft ons evenwel niets te veel, — en wat hij geeft, leest men met gemakkelijkheid, en met zonderling welbehagen.

3. Met opzigt tot *het verhaal van gebeurtenisfen*. HERODOTUS heeft hierbij aangewend, en ook, van wege het gebrek aan fchriftelijke oorkonden, moeten aanwenden, eene ongemeene vlijt, verbonden met juiste oordeelvelling en zorgvuldige naauwkeurigheid. Waarheidszin en duidelijkheid onderfcheiden zijne voordragt, die door beiden de hoogfte eenvoudigheid aanneemt. (†)

(*) Over eene uitdrukking bij HERODOTUS verfchillen wij hier met WAARDENBURG ten eenemale. Zij is deze: L. I, § 122, *τραφῆναι — γυναικός. ἤϊέ τε ταύτην αἰνέων διὰ παντός. ἦν τε οἱ ἐν τῷ λόγῳ τὰ πάντα* ἡ Κυνώ. De laatfte uitdrukking houdt WAARDENBURG voor de befchrijving van CYRUS' teederheid jegens zijne voedftermoeder; bijkans alsof er ftond: *het was alles bij hem:* ἡ Κυνώ; *hij was er vol van.* Wij verzoeken hem, de plaats nog eens in te zien; want 't zij deze uitlegging van hemzelven zij, 't zij van eenigen uitlegger, wij moeten haar tegenfpreken. Niet alleen is het niet in den trant van HERODOTUS, eerst te zeggen: *ἤϊε ταύτην αἰνέων δ π.* en daarna in denzelfden zin nog eens: *ἦν τε οἱ τὰ πάντα* ἡ K.; maar ook wijst het verband eene andere uitlegging aan. Er ftaat: *hij prees die vrouw*; of, *hij was uitvoerig in haren lof; maar altoos was en bleef zij in zijne voordragt* ἡ Κυνώ; d. i. *hij fprak niet anders van haar, dan met den* (dubbelzinnigen) *naam:* ἡ Κυνώ. En die naam gaf voedfel aan de fabel: *ὡς ἐκκείμενον Κῦρον κύων ἐξέτρεψε.* —

(†) P. 175. *ingens oritur evidentia. Dit* adject. bij *dit* fubft. komt ons zeer hinderlijk voor.

Niet alleen stelt hij het gebeurde als voor de aanschouwing zijner lezers; maar ook teekent hij, soms met enkele trekken, de volkomene beeldtenis der handelende of lijdende personen. Voorbeelden: CROESUS' stemming na de verovering van *Sardes* — de uitwerking van heftigen schrik bij CROESUS' stommen zoon — de pas geboren CYRUS, gebragt ten huize van den ossenhoeder — enkele uitdrukkingen, met welke HERODOTUS zijn eigen beeld, als vijand der overheersching, als vriend der vrijheid, afmaalt — de rede van MILTIADES tot den vlootvoogd CALLIMACHUS — de veldslag van *Marathon* en de dapperheid der *Atheners* — het gebeurde bij *Thermopylae*. In welk een en ander WAARDENBURG doet opmerken, hoe waardigheid van stijl zich vereenigt met beminnelijke eenvoudigheid, zóó dat de eerste deugd aan de tweede in geenen deele iets te kort doet.

4. Eindelijk: ten aanzien van *oordeelvelling en betoog*. HERODOTUS doet zich hier voor, als toegerust met gezond begrip en juisten zin, die, openhartig en waarheidlievend, alles bedaard en rustig weegt; 't geen hij zeker acht, onbewimpeld uitspreekt; wat te prijzen is, roemt; wat te berispen is, laakt, vreemd van bekommernis, vrij van hoop en vrees; die den laster durft weêrleggen, en aan miskende deugd regt doet toekomen; bij wien dan ook even daardoor kenbaar is die eenvoudigheid zijner eeuw, aan welke de wijsbegeerte van latere dagen nog niets onttrokken had. Men bemerkt zulks aan de ongekunstelde uitdrukking van zijn vroom gemoed, zoo dikwerf er van heilige dingen, van orakelen, en van de strafoefening der Goden, sprake is. Men vindt er het bewijs van in de wijze, hoe hij dwalingen omtrent godsdienstige begrippen te regt wijst, overleveringen weêrspreekt, volksmeeningen toetst, onderscheidene gevoelens over eene en dezelfde zaak op de weegschaal legt, en 't geen bewijsbaar is, kort, voldoende, zoo veel hij mag, tot besliste zekerheid brengt. Men ontdekt het zelfs in zijn mistasten, waar hij enkele verschijnsels der Natuur tracht toe te lichten; hoe

eenvoudig staat daar zijn verkeerd oordeel! in de beginselen alleen valsch, in de gevolgtrekkingen doorgaans juist, en zoo natuurlijk voorgedragen. Diezelfde eenvoudigheid van betoog is waar te nemen in de vereffening der twistzaak omtrent HELENA's verblijf of achterblijven in *Egypte*, enz. enz.; mitsgaders in zijne verdediging der *Alcmeoniden*, op wie de beschuldiging was geladen, dat zij verraderlijk met *Griekenlands* vijanden heulden; nogmaals in zijn ongunstig, hoewel niet ongematigd oordeel omtrent de laauwheid der *Argiven* in hunnen weerstand tegen de barbaren. Met één woord; overal bewondert men in HERODOTUS' oordeelvelling en betoog de hoofddeugd van zijnen stijl, t. w. natuurlijke eenvoudigheid; die ook door WAARDENBURG, in de betooning der zelfde deugd, met onopgesierde, edele eenvoudigheid is beschreven.

B. De tweede afdeeling handelt over den natuurlijk-eenvoudigen stijl van HERODOTUS, gelijk die is waar te nemen in *eene doorloopende rede*. Tot proeve heeft WAARDENBURG gekozen het geheele verhaal omtrent den dood van ATYS, den veelbelovenden zoon van CROESUS. Wij noemen deze keus bij uitnemendheid gelukkig. En de uitwerking van deze proeve? Zij is schoon, doeltreffend, volledig; zij is alles, wat men, met opzigt tot smaak en oordeel, bij mogelijkheid kan begeeren. Aan elk deel van dit tragisch stuk is door WAARDENBURG — wij zeggen het, zonder te willen vleijen — volkomen regt gedaan. En bijaldien wij zeggen moesten, wat ons in de dissertatie, die overal behaagt, meest welkom was; dit gedeelte, voorzeker, (en nog een ander, straks aan te duiden) zou niet het laatst in aanmerking komen. Ja, zoo wenschten wij, dat de *auctores clasfici* in alle scholen, overal bij de wetenschappelijke opvoeding der jeugd wierden uitgelegd.

Drie opmerkingen, niet volstrekt voor het onderwerp noodig, en nogtans aan hetzelve niet ten eenemale vreemd, brengen den Heer WAARDENBURG aan het einde van zijne taak.

1. *De gesprekken en redevoeringen, met welke* HERODOTUS *zijne geschiedenis opsiert, zijn altoos met het karakter der sprekenden overeenkomstig.* Er is dus hier ook verdichting; maar die wij, als zoodanig, naauwelijks gewaar worden, uit hoofde van de natuurlijke eenvoudigheid, waarmede deze sieraden der rede worden bijgebragt. En hoe zou de navolger van HOMERUS bijkans hebben kunnen nalaten, de merkwaardigste personen, die hij op het tooneel der historie doet optreden, zulke redenen in den mond te leggen, die zij (de strenge eischen der waarheid in acht genomen) zekerlijk niet gesproken hebben. Het vraagstuk, of, 't geen aldus den dichter voegt, ook den geschiedschrijver kan worden toegestaan, (*) wordt door WAARDENBURG niet beslist. Het behoeft ook niet. Alleen doet hij opmerken, dat bij de meesten (†) zulke verdichte redevoeringen veel te kunstig, te veel in hun' eigen geest, te weinig naar het karakter der handelende personen zijn ingerigt; dat HERODOTUS daarentegen, zoo wel in zaken, als in woorden, de rede verdicht naar het bestaan, de denkwijze, den spreektrant, en de gewaarwordingen zijner helden. De lezing van p. 238 bevelen wij onderscheidenlijk aan.

2. Vooral munt HERODOTUS uit in *de karakterbeschrijving der merkwaardigste mannen uit de geschiedenis.* Wederom is dit zijn werk door verwonderlijke eenvoudigheid gekenmerkt. Nergens geeft hij opzettelijk, noch op eens, de geheel uitgewerkte schets van den man, dien wij kennen moeten. Hij laat hem handelen, laat hem spreken, voegt hier en daar eene korte opmerking bij; en de beeldtenis is naar 't leven uitgedrukt. CROESUS, CYRUS, CAMBYSES, ARISTAGO-

(*) BORGER moet dit beslist hebben in eene bekroonde verhandeling. Is er dan niemand, die aan WAARDENBURG, of aan ons, dat opstel leenen wil? Wij hebben alles van BORGER gelezen; dit alleen kunnen wij niet bekomen.

(†) Het oordeel van WAARDENBURG op p. 237 is grootendeels waar; toch wat te hard; en ongaarne zagen wij het b. v. op THUCYDIDES toegepast.

RAS, DARIUS, XERXES, (*) THEMISTOCLES worden, tot roem van HERODOTUS' talent in dezen, als afdoende proeven vermeld. Voor 't geen bij WAARDENBURG van XERXES te lezen ftaat, verzoeken wij bijzondere oplettendheid.

3. Eindelijk: *de rede van* HERODOTUS *is, naar de waardigheid van het onderwerp, foms zeer tragisch en verheven.* Dit is het ftuk der verhandeling, waarmede wij hoog zijn ingenomen. Het heeft ons niet alleen zonderling behaagd; maar het heeft ons ook aangegrepen en geroerd. Vooral, bij de aanwijzing, hoe HERODOTUS gaarne vertoeft bij treurige onderwerpen, en daarbij naauwelijks zijn eigen zielsgevoel fchijnt te kunnen verbergen. Wat al wisfeling van menfchelijke lotgevallen, wat al omkeeringen, wat onverbiddelijkheid van der Goden wil, wat ijzeren ftrengheid van het noodlot komen in deze gefchiedenisfen voor; en hoe natuurlijk, eenvoudig, roerend zijn ze te boek gefteld! — Ook WAARDENBURG fchijnt hier van zelve tot den weemoedigen toon te zijn weggevoerd. En bijaldien HERODOTUS tragisch kan zijn, en verheven, bij groote eenvoudigheid; WAARDENBURG kan het ook. — Onredelijk, voorzeker, is der *Grieken* meening omtrent het noodlot; maar wij hebben toch aan diezelfde meening, bij de ouden, voorftellingen te danken, die diep in de ziel ingrijpen, en het hart met verflagenheid aandoen. Ons althans gaat het zoo, dat wij in de fchriften der oudheid niet lezen kunnen, hoe de meer dan gewone mensch foms worftelen moet met zijn onverzoenlijk noodlot, gelijk de fchipbreukeling met onbarmhartige golven, of er valt iets op het blad, dat wij voor ons hebben, en wij bemerken, dat de wateren onzer oogen nog niet zijn weggedroogd.

Wanneer het met recenfiën gaat, gelijk met preken, dat

(*) Wij hadden hier den kloeken ARTABANUS gaarne bijgevoegd.

zij, namelijk, te lang gerekt, groote en bittere verveling baren; dan is het nu hoog tijd, dat wij de pen nederleggen. Een woord dan nog *van* en *tot* WAARDENBURG. Er zijn schriften, die zoo volkomen de uitdrukking zijn van des schrijvers inborst, dat wij, dezelve met aandacht lezende, ook zijne beeldtenis geheel voor oogen hebben. Zóó is het met HERODOTUS; zóó met WAARDENBURG. Wij verpanden ons eerewoord, dat deze verhandeling geschreven is door den man, die het: *plus esse, quam videri*, tot zinspreuk zijns levens heeft gekozen. Het is mogelijk, dat men daarbij niet altoos der verdiende toejuiching, noch der plaatse, die ons toekomt, deelachtig wordt; maar bij allen, die ons kennen, wordt zulk een geacht, bemind en gezocht, — gelijk de *Conrector der Arnhemsche School* verdient, geacht, bemind en gezocht te zijn.

Aan WAARDENBURG willen wij zeggen, dat het: ΓΝΩΘΙ ΣΕΑΥΤΟΝ, in de gevelspits van APOLLO'S tempel geschreven staat, niet alleen om ons nederigheid te leeren, bij het besef, hoe weinig wij vermogen; maar ook, om ons te herinneren, *wat en hoeveel wij kunnen!* Deze uitlegging is die van SOCRATES, voor wien WAARDENBURG en wij nog al eenig krediet hebben.

A. S—R.

Het derde Eeuwgetijde van de overgave der Augsburgsche Geloofsbelijdenis, gevierd in de Evangelisch Lutersche Gemeente te Utrecht. Te Utrecht, bij J. G. van Terveen en Zoon. 1830. *In gr. 8vo. 96 Bl. f* :-75.

Onder dezen algemeenen titel verschijnen twee feestredenen, welke door de beide Predikanten der Luthersche Gemeente te Utrecht gehouden werden ter gedachtenis van de bekende overgave der *Confessie*. De eerste is van Ds. REUDLER en heeft dezen afzonderlijken titel:

Jubelrede over de verantwoording en belijdenis der Protestanten te Augsburg, als een wereldkundig blijk van den Evangelisch-Apostolischen geest der Hervormers. Gelukkig is de keuze van den tekst, *Hand.* XXIV: 14—16. De Eerw. REUDLER maakt daarvan een gepast gebruik tot zijn doel, en merkt te regt aan: „Wij vinden hier den grooten Apostel der Heidenen nagenoeg in *dezelfde* omstandigheden, als waarin de Hervormers zich vóór *drie* eeuwen bevonden: — voor zijne aanklagers, en ten overstaan der overheid, eene geloofsbelijdenis afleggende, welke de grondslagen in zich bevat, die zij nog altijd, om op den eernaam van *Evangelische* aanspraak te maken, niet *kan*, nog (*noch*, beter *of*) *mag* verloochenen." Zoo vond de waardige Prediker aanleiding en reden, om *de verantwoording en belijdenis der Protestanten te Augsburg* voor te stellen als *een wereldkundig blijk van den echt Evangelisch-Apostolischen geest der Hervormers.* Na korte toelichting der tekstwoorden, bepaalt hij zijne hoorders bij de Augsburgsche Confessie, en spreekt, in het tweede deel zijner rede, 1. *over hetgene tot die belijdenis aanleiding heeft gegeven*, 2. *over de omstandigheden des tijds, om daaruit haar naaste doel te verklaren*, en 3. nog nader *over hare grondslagen en voornaamsten inhoud*, om 4. *den geest der Hervormers op te merken, gelijk die doorstraalt in den vorm en toon hunner belijdenis — in geheel hun gedrag, staande dit zoo gewigtig tijdperk.* En dan volgen in de derde plaats nog eenige herinneringen en opwekkingen, overeenkomstig het doel der feestelijke zamenkomst. Het bestek van ons Tijdschrift gedoogt geene breedere aankondiging of ontleding. Gaarne erkennen wij met den Heer REUDLER, dat de overgave dier belijdenis belangrijke gevolgen had voor de zaak der Hervorming. Wij lazen met veel genoegen deze feestrede. Wij hopen en vertrouwen, dat dezelve ook buiten des Leeraars Gemeente gelezen zal worden.

Voor den Eerw. DECKER ZIMMERMAN was het, nadat zijn Ambtgenoot reeds zoo veel goeds had gezegd,

moeijelijker, op denzelfden dag over dezelfde zaak te spreken. Ter voorbereiding tot het houden des H. Avondmaals moest deze zamenkomst tevens dienen. Hij bepaalde dus zijne hoorders bij *de leere wegens de regtvaardiging door het geloof, zonder de werken der wet; als de groote leuze der Hervormers*, naar *Rom.* III: 28. Dit Christelijk beginsel, waarvan de Hervorming uitging, wordt I. voorgesteld als een *zegen;* en dan volgt II. de *verpligting, om* 1. *in deze belijdenis, wegens de regtvaardigmaking des geloofs, zonder de werken der wet, te blijven volharden*, 2. *de belijdenis steeds in den geest der Confessie te blijven bevatten*, maar tevens *de H. Schrift ook verder te onderzoeken, en daardoor de belijdenis, al voortgaande, toe te lichten*, en 3. *de belijdenis ook te versieren en helpen aanbevelen onder de menschen door eenen deugdzamen wandel.* Verder wordt III. van de behandelde stof een toepasselijk gebruik gemaakt ter voorbereiding tot het H. Avondmaal. *Dank, geloofsversterking*, en *zucht naar reine geregtigheid voor God*, zijn de punten, welke hier voorkomen. Betrekkelijk dit laatste drukt de Eerw. ZIMMERMAN zich, bl. 87, aldus uit: „*Vergeving van zonden* en *geregtigheid voor God*, door het geloof beide te verkrijgen, moeten wij dus ook altijd, naar den wenk der Confessie, *met elkander verbinden*, of wij zullen, met de *laatste*, ook de *eerste* ras weder kwijt zijn; en het wordt eene eeuwige dobbering tusschen vergeving van zonden en nieuwe zonden."

Wij kunnen ons zeer wel vereenigen met den geest, die in beide feestredenen heerscht. De stijl der laatste is, naar ons oordeel, niet overal de regte kanselstijl; doch, daar ieder zijn eigen toon en stemleiding heeft, zal dit bij het uitspreken minder gehinderd hebben. Ook de gebeden zijn er bijgevoegd, en hierover verheugen wij ons. Moge de uitgave aan het doel beantwoorden, en ook de herhaalde lezing, onder Gods zegen, iets toebrengen, om de Hervorming steeds op den regten prijs te doen stellen!

Zestal Leerredenen, *door* G. G. BRUGMAN, *Predikant der Hervormde Gemeente te Groede.* (*Geheel ten voordeele van het Armbestuur der Hervormde Gemeente.*) *Te Sluis in Vlaanderen*, *bij* T. J. Jansen. 1830. *In gr.* 8*vo. XIV en* 169 *bl. f* 2-:

Tot een weldadig doeleinde biedt de Eerw. BRUGMAN dezen bundel aan, en erkent nederig, *dat hij het andere Kanselredenaars gaarne gewonnen wil geven in orde van behandeling en in welsprekendheid.* Zijne leerredenen, des twijfelen wij niet, zullen door de gemeente te *Groede* met stichting gehoord zijn, en nu ook met genoegen gelezen worden. De behandelde onderwerpen zijn allen; het eene meer, het andere minder, belangrijk. De stijl is doorgaans vloeijend, deftig, gemakkelijk en eenvoudig. Men zoude, ja, hier en daar wel eens wat meer afwisseling, wat meer verheffing ook, somwijlen een dieper ingrijpen in de zaken verlangen; doch elk prediker behoort steeds met vatbaarheid en behoefte zijner gewone hoorders te rade te gaan. Het getal der minkundigen overal is groot — grooter nog misschien, dan menigeen zich verbeeldt. Wij gelooven, dat Ds. BRUGMAN regt stichtelijk en nuttig predikt voor zijne gemeente. Zekere helderheid van begrippen straalt in deze leerredenen door, en op het gehoorzamen van Gods geboden wordt met ernst aangedrongen. De eerste leerrede, over *Rom.* III: 31, heeft dit opschrift: *De leer des Geloofs en der Deugd volstrekt noodzakelijk tot zaligheid.* Te regt merkt BRUGMAN aan, dat het eene *gevaarlijke dwaling* is, wanneer men *de leer des Geloofs van die der Godzaligheid wil afscheiden.* Wij kunnen ons echter niet volkomen vereenigen met zijne verklaring van het woord *wet* te dezer plaatse. Hij wil namelijk, dat Paulus (*Rom.* III: 31) die algemeene wet bedoelt, *waarvan God aan den mensch, bij deszelfs schepping, eene duidelijke kennis heeft medegedeeld, en*

van welke de overblijffels nog bij de Heidenen bespeurd worden. Wij meenen, dat hier de Mozaïsche wet bedoeld wordt, in tegenstelling van het Evangelie. De tweede leerrede, over LUK. VII: 1—10, heeft de genezing van den knecht des hoofdmans tot onderwerp. In de derde, over JOB II: 10, handelt BRUGMAN over *het edel gemoedsbestaan van Job onder al zijne rampen*. Het begin van de vierde leerrede, over *Rom.* II: 11, was ons niet regt duidelijk. Misschien schuilt er eene drukfout in de tweede, al te zeer gerekte periode. Ook zouden wij op de redenering, bl. 97 in het midden voorkomende, eenige aanmerking kunnen maken; doch bl. 99 blijkt, dat BRUGMAN *in de beoefening van ware en ongeveinsde godsvrucht* de reden stelt, waarom de eene mensch aangenamer bij God is, dan de andere. Wij zouden echter, omdat de uitdrukking wegens vroegere twisten iets ongevalligs heeft, liever niet van *verdienstelijk maken* spreken. Voorts meenen wij, dat er wel degelijk redenen bestonden, waarom Abel boven Kaïn, Jakob boven Ezau, Jozef boven zijne broederen, Israël boven de Egyptenaren werd gezegend. Ware het dus wel noodig geweest, bl. 102, aan te voeren, dat *God volkomen vrij is in de uitdeeling van zijne zegeningen, die (dien) Hij wil, en in die maat, als 't Hem behaagt?* De vijfde en zesde der leerredenen, *Hand.* XXVI: 28 en 29 tot tekst hebbende, loopen over het zeggen van Agrippa tot Paulus, en van Paulus tot Agrippa. Ook deze beide laatsten bevatten veel goeds en stichtelijks, doch zouden ons beter bevallen, zoo de prediker wat dieper in zijn onderwerp ware ingedrongen.

Wij hebben gemeend, het werk van den Heer BRUGMAN te moeten beoordeelen naar den maatstaf, door hemzelven in het voorberigt opgegeven. Wij vertrouwen, dat niemand der inteekenaren zich over zijne bijdrage ten behoeve der armen te *Groede* zal beklagen. Wij hopen, dat de leeraar, wien het aan- aanleg niet ontbreekt, bij voortduring uit al zijne magt zich zal toeleggen, om zijne gemeente te stichten met woord en

wandel. Tot het regt nuttig prediken wordt veel vereischt. Al doende leert men.

De uitdrukking: *even dit*, *even dat*, een- en andermaal voorkomende, is aan onze taal niet eigen. Van waar bij den geboren Nederlander deze *Germanismus*? *Voldoenend* (bl. 23) moge hier en daar in de provincie Holland bij lieden van geringeren stand gehoord worden, in goed Nederduitsch spreekt men zoo niet; het werkwoord is immers *doen*, geenszins *doenen*. Op bl. 126 vonden wij *uitteren* en bl. 162 *uittert*; woorden, die wij in eene der andere provinciën wel eens in dien zin meenen te hebben hooren gebruiken, in den zin van *uiten*. Wanneer men in het Nederduitsch *uitteren* schrijft, bedoelt men het *wegkwijnen* aan de *tering*; dan *teert* iemand *uit*. Iets anders weder is *uiteren*. — Papier en druk zijn goed.

Leerrede ter bevestiging van mijnen geliefden Zoon H. M. C. VAN OOSTERZEE, *in de Gemeente van Elkerzee; door* W. L. VAN OOSTERZEE, *A. L. M. Doct. en Predikant te Goes, gehouden den* 10 *Jan.* 1830. *Te Zierikzee, bij* J. van de Velde Olivier. 1830. *In gr. 8vo.* 28 *Bl. f* :-40.

Moeten wij ons wel eens beklagen over den waan van vele Leeraren van de Godsdienst, alsof ieder gedeelte van hunnen op zichzelf verdienstelijken kanselarbeid ook geschikt is, om door den druk aan het lezend publiek medegedeeld te worden; zoo veel te meer verblijdt het ons, onder hen, die slechts door buitengewone omstandigheden zich laten bewegen, om zich buiten hunnen gewonen kring te begeven, Kanselredenaars aan te treffen, wier arbeid dan blijkt te mogen wedijveren met het beste, dat in dit vak geleverd wordt. Dit is het geval met de Leerrede, die wij thans aankondigen, met welke de Eerw. VAN OOSTERZEE zijnen Zoon be-

vestigde in de Gemeente van *Elkerzee*, op het Eiland *Schouwen*. De Schrijver was vroeger zelf geplaatst op dat Eiland, alwaar vele aanverwanten en vrienden deze Leèrrede tot aandenken wenschten te bezitten. De tekst, *Jozua* I: 7—9, wordt, bij wijze van inleiding, kortelijk toegelicht, en vervolgens, naar aanleiding van denzelven, *eerstelijk* gesproken over de ware getrouwheid aan Bijbel en Openbaring; *vervolgens* worden de gronden en drangredenen vermeld, welke een ieder tot deze getrouwheid behooren te bewegen, maar vooral dezelve voor den Herder en Leeraar tot een onmisbaar vereischte maken; eindelijk wordt de rede besloten met toespraken, bij zulke plegtigheden gebruikelijk.

Sprekende over de ware getrouwheid aan Bijbel en Openbaring, toont de Redenaar aan, hoe dezelve den stempel moet dragen van verlichte *kennis* der in de Heilige Schrift voorgestelde waarheden, zich tot de *geheele* leer der Goddelijke Openbaring moet uitstrekken, *ten allen tijde* moet aan den dag gelegd worden, en vooral *uit den wandel* blijken. Als gronden en drangredenen tot deze getrouwheid worden vervolgens voorgesteld: dat de Bijbel Gods woorden bevat; dat God wil, dat wij dit woord gehoorzamen; dat de Bijbel verstandig en tevens heilzaam onderrigt bevat; en dat, eindelijk, God zelf tot deze getrouwheid ondersteuning wil schenken. Hartelijk en tevens verstandig zijn ook de bijzondere toespraken, met welke de Rede besloten wordt. Dezelve worde met verdiende goedkeuring door den godsdienstigen Lezer ontvangen; de Eerw. Schrijver geniete den lof, dien zijne voortreffelijke Bijbelverkondiging verdient, en beleve nog lang de vervulling der wenschen, welke het vaderlijke hart zoo welmeenend over den veelbelovenden Zoon ontboezemde!

Beknopte afschetsing der Hydrargyromanie en Haematomanie, of Kwik- en Bloedwoede onder de Geneesheeren in Oostindië; door F. A. C. WAITZ, *M.D.*,

Stads Genees-, Heel- en Vroedmeester te Samarang, enz. enz. Te Amsterdam, *bij* J. van der Hey en Zoon. 1829. *In gr. 8vo.* 125 *Bl.* *f* 1-20.

Toen wij vóór eenige jaren in dit Tijdschrift eene vertaling van het werk van den *Engelschen* Geneesheer JOHNSON, door den Heer DAUM vervaardigd, beoordeelden, gaven wij onze afkeuring te kennen van het empirisch misbruik der kwik, bij de *Engelschen* in zwang. Dit werd ons toen ter tijd door den Heer Vertaler zeer kwalijk genomen. Het verheugt ons, om de goede zaak van het gezond verstand, een' bestrijder van deze kwikwoede te zien optreden, die in de *Indiën*, d. i. op de plaats zelve, hare nadeelen heeft ondervonden. Wij achten het van het uiterste gewigt, de aandacht onzer Kunstgenooten, van hen inzonderheid, aan wie de zorg voor onze Land- en Zeemagt in de Koloniën is toebetrouwd, op het belangrijk werkje van den bekwamen WAITZ te vestigen, opdat ook zij niet door kwade voorbeelden van den goeden weg eener oordeelkundige praktijk op de bijpaden van eene redelooze empirie worden afgeleid.

De Heer WAITZ begint zijn werk met de wederlegging van JOHNSON's nieuwe leer aangaande de sympathie tusschen huid en lever. Hij toont zoo wel het overdrevene als het verkeerde van dezelve onwederspreekelijk aan, bewijst het volslagen gebrek aan theoretische grondige physiologie in haren uitvinder (een gebrek, dat helaas! onder de tegenwoordige *Engelsche* Empiristen niet vreemd is), en gaat nu over tot de aanwijzing van het misbruik van den *calomel*, daarbij opmerkende: 1°. dat men de kwik dikwijls aanwendt, waar 't niet noodig is; 2°. dat men te ver gaat in het toedienen van groote giften van dezelve; 3°. dat zulk schromelijk misbruik op den duur de gevaarlijkste gevolgen heeft voor gezondheid en leven.

En waarlijk, welk regtschapen Arts, die den vreeselijken invloed van dit vergif, als 't in verkwistende gif-

ten wordt toegediend, op het menschelijk gestel kent, zal niet met den Schrijver wenschen, dat éénmaal aan dit kwaad paal en perk gesteld worde, en tevens erkennen, dat hij hetzelve met ware en treffende kleuren geschilderd, en zonder partijdigheid of vooringenomenheid de nadeelen van zoodanige onberedeneerde en roekelooze handelwijze in het ware licht gesteld heeft? Wie zal gelooven, dat de *panacea mercurialis* die heerlijke eigenschappen bezit, welke door hare overdrevene en verblinde lofredenaars aan dezelve worden toegeschreven?

Bestrijdt de Heer WAITZ in het eerste deel van zijn werkje de kwikwoede der *Engelschen*, in het tweede verzet hij zich tegen de bloedwoede der *Franschen*. Voor de opgewekte en verhitte gemoederen en gestellen van dezen moge die praktijk geschikt zijn, zegt de Schrijver; voor de atonische bewoners van *Oostindië* en den stompen en slappen *Javaan* is zij zeker niet berekend. De hoofdstellingen van de leer des *Franschen* Hervormers toepassende op de ziekten van *Java*, leert hij op eene overtuigende wijze, hoe weinig de eersten met de laatsten overeenstemmen, en geeft daarbij de gevallen op, in welke plaatselijke ontlastingen door *hirudines* kunnen te stade komen. Betrekkelijk de habituéle diarrheën en passive bloedvloeijingen, merkt hij aan, dat dezelve op *Java* althans meermalen zonder de geringste sporen van ontsteking, of verhoogde werking der kleine bloedvaten, kunnen aanwezig zijn; dat in de eersten tonische, bittere, aromatieke en adstringerende geneesmiddelen de grootste diensten bewijzen; dat in de laatsten de sterkste *adstringentia* somtijds met het beste gevolg, zelfs in schier wanhopige gevallen, gebezigd worden; en merkt eindelijk nog op, dat het ligter is, krachten te ontnemen, dan te hergeven. „Het laatste," zegt hij, „mogen de aanhangers van het *Broussai-*„*nismus*, welke onlangs op *Java* aangekomen zijn, „wel behartigen; want de overgang van het ontste-„kingachtige tijdperk eener ziekte in zwakte en ge-„heel verval van krachten geschiedt in *Oostindië* zoo

„ onverwacht en plotfeling, dat alsdan niets meer in
„ ftaat is, de hand des doods te beteugelen."

„ Welk uiteinde de kwik- en bloedwoede in *Oostindië* „ hebben zullen," aldus befluit hij zijn gefchrift, „ is „ ligtelijk te voorzien. De eerfte heeft reeds haar tijd- „ perk van grootfte hevigheid doorloopen, zal weldra „ overgaan in het *ftadium decrementi*, en waarfchijnlijk, „ na verloop van 15 jaren, zooveel van hare befmette- „ lijkheid verloren hebben, dat men het kwikgebruik „ in *Oostindië* weder tot deszelfs normale ftandpunt zal „ zien teruggebragt. De bloedwoede echter, alhoewel „ eerst korteling op *Javaanfchen* grond aangeland, en „ nog in haar *ftadium prodromi* zich bevindende, zal, „ naar alle gedachten, in *Oostindië* die hoogte niet be- „ reiken, welke zij in *Frankrijk* bereikt heeft, aange- „ zien de *aanhoudend vochtig-heete dampkring* en het „ *Bataviafche moerasmiasma*, als krachtdadige tegen- „ vergiften, derzelver befmettelijkheid welhaast zullen „ dempen."

Achter het werk heeft de Schrijver Acclimatifatietafels gevoegd, welke de *diagnofis prognofis* en *therapie* betreffen.

Wij wenfchen dit werkje een groot vertier, en deszelfs Autheur tijd en lust, om zijne krachten ten nutte der wetenfchap te blijven besteden!

Epistolae ineditae CAROLI LINNAEI, cet. D. i. *Onuitgegevene Brieven van* C. LINNAEUS, *benevens een gedeelte der onuitgegevene Briefwisfeling, vooral op de Kruidkunde betrekking hebbende, van* J. BURMAN, N. L. BURMAN, DILLENIUS, HALLER, SCHMIDEL, J. GESNER, OEDER, PALLAS, VANDELLI *en* THUNBERG, *van de jaren* 1736–1793; *naar de eigenhandige Brieven uitgegeven door* H. C. VAN HALL, *Lid van het Koninklijk Instituut, en Profesfor der Kruid- en Landhuishoudkunde*

aan de Groningsche Hoogeschool. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1830. *In gr. 8vo. Zonder het Voorberigt en den Inhoud, 268 bl. f 2-70.*

Het is een verblijdend verschijnsel, dat men in ons Vaderland thans meer wetenschappelijke werken dan vóór eenige jaren ziet in het licht geven, en dat het vooral der Natuurlijke Geschiedenis en Kruidkunde aan geene beoefenaars ontbreekt. De Hoogleeraar VAN HALL heeft deze beoefenaars op nieuw aan zich verpligt, door het uitgeven van een' bundel brieven, die ons in een tijdvak verplaatsen, waarin de beoefening dezer wetenschappen in ons Vaderland bloeide, en die geschreven zijn door beroemde buitenlanders aan onze beroemde landgenooten J. en N. L. BURMAN. Het grootste deel van dezen bundel behelst brieven van den grooten LINNAEUS, die gedurende zijn verblijf in Holland met J. BURMAN bijzonder bekend was, aan dezen veel te danken had, en in later tijd den zoon, N. L. BURMAN, bij zich te Upsal tot toehoorder had, aan wien hij den dank, dien hij zijnen vader verschuldigd was, door hulp en raad zocht te bewijzen. Deze brieven verkrijgen eene grootere waarde, doordien zij betrekking hebben tot een tijdperk, waarin de gronden gelegd zijn der hedendaagsche Kruidkunde; zij behelzen vele oordeelvellingen van LINNAEUS over toen uitgekomene werken, en opmerkingen over de planten der beide BURMANS, welke LINNAEUS onderzocht had. Hoe zeer niet alle brieven voor de wetenschap even belangrijk zijn, zoo doet het ons echter genoegen, dat de Heer VAN HALL er geenen weggelaten heeft, want zij doen ons LINNAEUS naauwkeuriger kennen, dien wij, vooral in de brieven van lateren tijd, in *négligé* voor ons zien. De vurige en hartstogtelijke liefde voor zijne wetenschap, zijn helder en vaardig oordeel, zijne ongemeene werkzaamheid merken wij bij elke bladzijde op. Zie hier b. v. een' brief aan den vader, J. BURMAN, terwijl de zoon te Upsal was:

„ *Benefactori suo*
J. BURMANNO
S. Pl. D.
C. LINNAEUS.

Valet filius optimus et pancratice vivit, semper tranquillo animo, honesto et sincero. Laetatur pratis nostratibus quotidie laborat nobiscum in omnibus partibus naturam spectantibus et promittit omnia, quae a juvene nobili proficisci possunt.

Ego somnio de plantis a te missis.

Dies quo adveniant erit mihi omnium vitae meae maxime festivus. Capensia tot! Indica tot! ipsissima Pisonis! o Bone Deus, quam magna! quam stupenda!

Vive diu felix!

Ups. 1760. *d.* 18 *Julii.*"

Dezelfde hartstogtelijke toon heerscht dikwerf in 's mans oordeelvellingen, zoo als b. v. over de methode van ADANSON: „ *Vidi Adansonii methodum naturalem, nec stultiorem unquam; ille lacerat genera naturalia. ...... Mutat omnia nomina in pejus; miror, nam iste sit sanus et sobrius.*"

Onder de overige brieven zijn vooral die van PALLAS belangrijk. Zij zijn bijkans alle geschreven op zijne Siberische reize, en ontleenen daarvan eene eigenaardige kleur. PALLAS zelf teekent naauwkeurig de plaatsen op, waaruit hij zijne brieven schreef, voegt er zelfs eens den afstand tot Petersburg bij, en schijnt in dit denkbeeld van verre verwijdering in eene onherbergzame streek behagen te scheppen. Daarbij is de stijl van PALLAS zeer goed, en heeft eenen meer antieken vorm dan die van LINNAEUS. Ziehier, tot voorbeeld, den aanvang van eenen brief aan den jongeren BURMAN: „ *Quali me putas gaudio desideratissimas tuas litteras affecisse, e quibus perspicio veteranos in hospita mihi olim terra amicos et fautores adhuc de nobis, medios inter barbaros peregrinantibus, cogitare, et tertia fere parte totius terrae latitudinis diremtos diligere. Certe quo*

rariores jam nunc exterorum amicorum ad nos perferuntur epistolae, eo majori in pretio, imò gemmis auroque cariores nobis sunt. Habent enim et hoc in se divini meriti, ut nos, qui inter inhospitas et rudes gentes, ipsi quoque paulatim inculti et barbari efficimur, quasi e sopore suscitent et in priorem statum e languore animum revocent."

Doch wij willen, in plaats van meer af te schrijven, deze verzameling liever aan alle beoefenaars der Natuurlijke Geschiedenis en Kruidkunde aanbevelen. Eene alphabetische lijst der geslachten, waarvan in deze brieven melding is gemaakt, brengt niet weinig bij, om het werk nuttiger en gemakkelijker in het gebruik te doen zijn.

Register der Wetten en Besluiten, betrekkelijk het openbaar Bestuur in de Nederlanden, sedert de herstelde orde van zaken in 1813, tot en met het jaar 1827; door G. LUTTENBERG, *Procureur bij de Regtbank van eersten aanleg, zitting houdende te Zwolle, en Commis (Commies) ter stedelijke Secretarij aldaar. Te Zwolle, bij* H. As. zoon Doijer. 1829. *In 4to. XII en 559 bl. f 10 - : Buiten Inteek. f 12 - :*

De Schrijver dezes werks heeft, door zijnen moeijelijken, wij zouden haast zeggen verdrietelijken arbeid, alle ambtenaren en openbare personen wezenlijk aan zich verpligt. Het getal der sedert 1813 uitgekomene bijzondere wetten en besluiten is, gelijk de Schrijver, in zijn voorberigt, aanmerkt, verbazend groot; het Staatsblad bevat slechts een gedeelte daarvan; de overigen worden door middel van het Bijvoegsel op hetzelve en in de Nederlandsche Staatscourant bekend gemaakt. Geen sterveling is in staat, die duizend en eene wetten bij te houden; elk ambtenaar of openbaar persoon behoeft slechts ook die te kennen, welke tot zijnen post of tot zijn vak betrekking hebben; — maar ook hier

levert het groote aantal geene geringe moeijelijkheid op; en wij mogen ons dus verblijden, een werk te bezitten, dat tot leiddraad in dezen doolhof kan verstrekken.

De Schrijver heeft zijn werk in 123 titels verdeeld, stelselmatig en chronologisch inhoudende de onderscheidene wetten en besluiten, rakende elk deel des openbaren bestuurs. Deze rangschikking heeft voorzeker den arbeid moeijelijker en op zichzelven verdienstelijker gemaakt; maar of het praktische nut daardoor is bevorderd geworden, moeten wij zeer betwijfelen, te meer daar er geene alphabetische orde gevolgd is. — Om nu eene wet of een besluit in dit Register na te slaan, moet men beginnen bij zichzelven te bepalen, tot welken tak des openbaren bestuurs deze verordening behoort; en heeft men nu het ongeluk van niet in den geest des Schrijvers die rangschikking te maken, dan kan men menige bladzijde omslaan, alvorens het bedoelde onderwerp te vinden. Zoo staat b. v. het besluit, *houdende verbod om rundvee uit Frankrijk in te voeren*, in den titel van *algemeene policie*, *veiligheid en openbare orde*; dit is nu, zoo men wil, kostelijk en goed, hoe zeer de indeeling juister zou zijn, indien hier de rede van *dolle ossen* was; maar wij zetten het evenwel, om niet eens van een' verdere te spreken, den stelselmatigsten kop, om hier dadelijk eenstemmig met den Schrijver te rangschikken. Dit gebrek is wel eenigzins door een alphabetisch register, aan het einde des boeks geplaatst, verholpen; maar waarom de *chronologische orde*, in dit werk, niet ter zijde gesteld, en alles *alphabetisch* behandeld? — Ook had, onzes bedunkens, de opgave der titels van de aangenomene en nu in te voeren Wetboeken kunnen achterwege blijven; het korte nut daarvan kan, tegen de daardoor veroorzaakte meerdere kostbaarheid en omslagtigheid des werks, niet opwegen.

Overigens wenschen wij den Schrijver, die allen lof verdient, van harte geluk met zijne welvolbragte taak; doch hopen tevens, in het belang van staat en schatkist, dat het openbare bestuur, in al deszelfs deelen

en onderdeelen, zoodanig vereenvoudigd moge worden, dat er jaren toe noodig zullen zijn, om weder zulk een dik Register van bijzondere wetten en besluiten te leveren!

Esſai ſur l'Histoire de la Littérature Neerlandaiſe, par J. DE 'S GRAVENWEERT, Chevalier de l'Ordre Royal du Lion Belgique, Membre de l'Inſtitut des Pays-Bas, etc. Amſterdam, *S. Delachaux.* 1830. 8vo. 231 pag. *f* 2-80.

De Vertaler van HOMERUS, door warme vaderlandsliefde bezield, tracht hier onze zoo miskende, of liever door onkunde verachte Letterkunde, in de taal, die door de geheele beſchaafde wereld verſtaan wordt, aan *Europa* bekend te maken. Verſcheidene proeven zijn daartoe in den jongſten tijd genomen. De Heer BOWRING heeft, in twee werkjes, onze beste Dichters trachten te kenſchetſen en in de *Engelſche* taal over te brengen; de *Duitſche* Krijgsman in onze dienst, VON EICHSTORFF, heeft hetzelfde nopens verſcheidene onzer Dichters, vooral FEITH en KINKER, in de zijne ondernomen; de Heeren WURTH, RAOUL en CLAVAREAU hebben het in de *Franſche* taal beproefd, de eerſte in proza, de beide anderen in verzen. In het *Théâtre Etranger* te *Parijs* zijn zelfs eenige *Hollandſche* ſtukken vertaald. Door deze allen is echter, WURTH eenigermate uitgezonderd, geen geleidelijk *overzigt* van onze letterkundige ſchatten gegeven (want het ſchetsje van BOWRING, zijn tweede ſtukje, is toch al zeer mager, en hier en daar zelfs onbillijk). De Heer VAN 'S GRAVENWEERT, als *Hollander* meer dan alle die vreemdelingen van de eigenlijke kracht en geest onzer Letterkunde doordrongen, heeft de zware taak op zich genomen, om de *Franſchen* daarmede bekend te maken. Wij vernemen, dat hij het oogmerk had, zulks eerst in *Frank-*

rijks Hoofdstad zelve uit te geven; doch eene ons onbekende oorzaak heeft hem daarvan doen afzien, en in de schoone dagen van rust en vrede, die nog in de eerste helft van dit jaar voortduurden, kon hij verzekerd zijn, dat de gemakkelijke en spoedige gemeenschap tusschen *Amsterdam* en *Parijs* weinig onderscheid in de plaats der uitgave zou maken, ter bereiking van zijn doel, de bekendmaking onzer letterschatten aan de Hoofdstad van *Frankrijk*. Maar, helaas! die gelukkige tijd is geweest. De booze geest der omwentelingen heeft andermaal zijnen hoofdzetel in *Frankrijks* Hoofdstad gevestigd, en van daar met zijn' vergiftigen adem het nog onlangs zoo gelukkige *Nederland* verpest. Nog geene drie maanden zijn er verloopen, en reeds mogen wij met den beroemden VAN WIJN uitroepen: „Zij zijn er geweest, helaas! die zachte tijden van stilte en rust, die kweeksaizoenen van kunst en wetenschap, in welke de naarstige hand van letterminnende vrienden zich leenen konde ter nasporing en ontdekking van overblijfsels der vroegere Eeuwen in naburige gewesten. Zij zijn er geweest (*)," en (mogen wij er bijvoegen) zijn andermaal vervangen door den tuimelgeest der losbandigheid, van burgertwist, van jammerlijke staatkundige geschillen en oorlogsrumoer! Te *Parijs* zal men zich nu wel meer bekommeren om te weten, of de Maatschappij tegen den onvoorzigtig losgelatenen arm van het graauw zal kunnen in stand blijven, dan, onder de olijvenschaduw des vredes en eener wettig gevestigde Regering, de Letterkunde ook van naburige volken te beoefenen, gelijk men zoo gelukkig begonnen was, en waarvan ook de Schrijver in zijne inleiding spreekt; een tijd, nog zoo nabij, en die reeds eene Eeuw achter ons schijnt te liggen. Men vergeve ons deze uitweiding, die echter niet geheel vreemd is aan ons onderwerp. Immers, wanneer deze proeve in *Frankrijk* niet zóó ontvangen wordt, als de Schrijver regt had te hopen, zoo moet men zulks niet aan den bekwamen vervaardiger, maar aan den ongelukkigen tijd der

(*) VAN WIJN, *Historische Avondstonden*, Iste D. bl. 225.

[illegible] wijzen, dien niemand voorzien kon. Doch wenden wij ons tot het stuk zelve.

Daar *Frankrijk* blijkbaar thans veel meer oplettendheid, dan immer te voren, aan den letterkundigen arbeid zijner naburen toewijdt, zoo meent de Schrijver, dat thans de tijd gekomen is, hetzelve ook met de Letterkunde zijner naburen, de *Nederlanders*, bekend te maken. Hij begint van de vroegste tijden af, van MAERLANT en MELIS STOKE in de dertiende en veertiende Eeuw. Het eerste Hoofdstuk loopt over den oorsprong der *Nederlandsche* taal; het tweede bevat de letterkundige geschiedenis van de dertiende tot de zeventiende Eeuw; het derde de roemrijke zeventiende, het vierde de achttiende en het begin der negentiende Eeuw. Hetgeen hier gezegd wordt, is natuurlijk aan alle *Nederlandsche* letterminnaars bekend; het werd ook voor hen niet geschreven, en wij behoeven ons dus niet op te houden met eene schets van dit boek op te hangen. Wij zullen dus slechts in 't kort ons oordeel daarover bescheidenlijk mededeelen.

De *Fransche* taal en stijl, in dit geval bijna de hoofdzaak, komt ons voor een' *Hollander* uitstekend goed voor. Het is waar, die vernuftige slagen, die fijne wendingen en verrassende tegenstellingen, die den stijl der beste *Fransche* Prozaschrijvers kenschetsen, zal men hier niet altijd, zelfs niet dikwijls, vinden; de deftige en bedaarde *Hollander* verloochent zich ook in dit stukje niet; maar de taal is zuiver, echt *Fransch*, en zal, naar 't ons voorkomt, met genoegen gelezen worden. Drie aanmerkingen zijn ons echter daarop voorgekomen. Vooreerst is ons het behoud der *Hollandsche eigennamen*, zonder die eenen *Franschen* vorm te geven, min raadzaam voorgekomen. De *Franschen* zijn nu eenmaal zoo: alles, wat hunne oogen en ooren stuit, is bij hen barbaarsch. Wij herinneren ons, vóór vele jaren, in het *Journal des Débats* eens gelezen te hebben, dat VALCKENAER en SIEGENBEEK onmogelijk goede Schrijvers konden zijn, omdat hunne namen er zoo ijselijk barbaarsch uitzagen! Wie herinnert zich niet de jammerklagt van BOILEAU over de *Hollandsche* steden- en menschennamen, die hem het schrikkelijk onregt deden, van zijnen Koning niet naar waarde te kunnen bezingen; weshalve hij *om die reden* wenschte, dat *Frankrijk* wat digter bij *Griekenland*, wat gelegener tot deszelfs verovering, en naar evenredigheid ver van *Neêrland* mogt liggen? (Wat *Hollander* zal in dezen wensch niet van

ganscher harte instemmen?) Nu is het echter te vreezen, dat het gezigt van namen als DIRK VOLKERTSZ., PIETER CORNELISZ., WILLEM, JACOBUS, JOHAN, enz. den *Franschen* zal doen denken, dat wij nog zoo ver ten achtere zijn, van voornamen te hebben, die van alle andere Christenmenschen verschillen! Men kan in zulk een geval niet te omzigtig zijn: bij de beoordeeling eener *nieuwe* Letterkunde kan het geringste *voor*-oordeel tegen dezelve nadeelig werken. Daarenboven blijft zich de Schrijver niet gelijk, daar hij ook somtijds b. v. PIETER in PIERRE vertaalt.

Onze tweede aanmerking geldt minder de taal, dan de zaken. Het is de gedurige lofstuiting, de herhaling van het woord *klasfiek*, ook van Schrijvers van den tweeden rang gebezigd, de opmerking, dat die schriften *in de Bibliotheken* gebleven zijn, enz. Wanneer men *zoo* inschikkelijk is in zijne eigene zaak, (en dit is toch hier meer of min het geval) zoo boezemt men wantrouwen in. Wel degelijk had hier behooren gezegd te worden, dat SPIEGEL thans bijna niet meer te lezen is; dat BILDERDIJK van 's mans leerdicht geene *nieuwe uitgave* (*nouvelle édition*), maar eene geheele *omwerking* heeft moeten bewerkstelligen, om het verstaanbaar te maken; dat HOOFT's minnedichten hier en daar niet zonder wansmaak, zijne treurspelen nog in den stijl der *Rederijkers* met zinnebeeldige personaadjen zijn, en men had tusschen zijne brieven en die van BALZAC en VOITURE eene belangrijke vergelijking kunnen maken. Van SAMUEL COSTER had men niet behooren te zeggen: *il donna des tragédies, toutes Grecques de forme et d'action, et étincelantes de beautés.* Wat moet een *Franschman*, zoo hij bij geval iets van onze taal leert, na zulk eene lofspraak wel van COSTER verwachten? Hoe deerlijk zou hij zich te leur gesteld zien! Men zou dan verzen van CATS (welk Artikel voor het overige uitstekend wèl geschreven, en zelfs hier en daar echt welsprekend is) niet *majestueux* genoemd hebben; een *epitheton* van dien aard kan van den Dichter een verkeerd denkbeeld geven. Vóór ruim eene halve Eeuw mogt het nog waar zijn, dat CATS in bijna alle *Hollandsche* huisgezinnen dagelijks, zoo 's morgens als 's avonds, gelezen werd; maar thans! Van VONDEL kan men niet zeggen: *toujours à la hauteur du sujet, il n'en descend jamais*; zelfs al wilde men dit, gelijk de zamenhang schijnt te vereischen, van de reijen zijner Treurspelen opvatten. Voorts verkeeren

vele Dichters uit de achttiende Eeuw in hetzelfde geval; dat zij te zeer worden opgevijzeld. Aan den anderen kant komt het ons, bij zoo veel toegevendheid, zonderling voor, dat HELMERS zoo gestreng wordt behandeld. Na de *Ode aan Bonaparte* en het gedicht *aan de Vrijheid* te hebben vermeld, zegt de Schrijver: *Certes, à moins de vouloir proclamer œuvre de génie tout ce que l'on publie, ces productions, dans une littérature aussi riche que la littérature hollandaise, ne devaient pas valoir à leur auteur l'encens que ses amis lui prodiguaient, car plusieurs de ses contemporains, et surtout ses devanciers, avaient mieux fait.* Het kan zijn; maar wij voor ons zouden gaarne een paar dozijn gewone bundels uit de achttiende Eeuw geven voor een paar gedichten zoo als de *Bemoediging*, *James Cook*, *aan Bonaparte*, *de Vrijheid*, en zelfs (met weglating van een paar coupletten) *de Dichter*. HELMERS had, ja, gebreken, zelfs, zoo men wil, grove gebreken; maar wie had die grover dan SHAKESPEARE, en wie was toch grooter Dichter dan hij? Verkeert VONDEL niet in hetzelfde geval? Zijn sommige zijner stukken wel zonder walging te lezen? En toch — wie sleept meer weg, wie verheft den geest meer? Wij vragen aan allen, die HELMERS gelezen hebben, of dit bij hen ook niet het geval was bij zijne *beste* gewrochten. Tot dezen rekenen wij echter liever eenige zijner lierzangen, dan *de Hollandsche Natie*, die, bij al het krachtige en wegslepende van sommige gedeelten, te gerekt is, te veel uitroepingen en herhalingen bevat. Wij zouden dus niet zeggen: *ce poëme est le vrai titre de l'auteur à la renommée littéraire.*

Eene derde aanmerking geldt de geheele inrigting van dit stukje. Zoo als het hier ligt, moet de uitheemsche Lezer, die geen *Nederlandsch* verstaat, den Schrijver op zijn woord gelooven, wat hij van de verdiensten en de voortreffelijkheid der Schrijvers, waarvan hij spreekt, zegt. Wij gevoelen volkomen de moeijelijkheid van proeven en uittrekfels. Vooreerst is eene dichterlijke overbrenging in het *Fransch* bezwaarlijk voor een' vreemdeling; ten andere is de aard der beide talen zoo verschillend, dat eene bevallige navolging, zoo als de *Franschen* die zouden verlangen, het eigenlijk *Hollandsche*, het kenmerkende, moet doen verloren gaan. Eene vertaling in *proza kan* mede het echt *poëtische* niet geheel wedergeven. Nogtans zouden wij wel gewenscht hebben, eenige uitstekende kortere voortbrengselen der *Neder-*

landsche Muze, op het voetspoor van WIJTH, in ongebonden stijl vertaald te zien; waarbij *enkele* navolgingen in verzen hadden kunnen gevoegd worden, zoo als in den genoemden bundel van den *Luxemburger* Geleerde. Wat de voortbrengselen onzer welsprekendheid en onze prozaschriften in 't algemeen aangaat, valt de bedenking geheel weg. Immers, nu zal de vreemdeling dadelijk zeggen, dat alle die lofuitingen der *Nederlandsche*, der *Hollandsche* Letterkunde, door eenen *Hollander*, het voortbrengsel zijn eener wel loffelijke, maar eenzijdige vaderlandsliefde; en dit moet hier te meer het geval zijn, naarmate men zachter en inschikkelijker is in de beoordeeling der behandelde stukken. „ Zou de kritiek (zal de vreemdeling zeggen) dan waarlijk zoo weinig te berispen en zoo veel te bewonderen hebben? Het kan zijn; maar wij zouden zulks gaarne door proeven gestaafd zien, eer wij die beoordeeling aan iets anders dan nationale eigenliefde kunnen toeschrijven." En gewis, de oogst is zoo rijk, dat eenige proeven, bevallig en krachtig in schoon *Fransch* proza vertaald, hare werking bijna niet *kunnen* missen.

Al het gestelde moet echter geenszins dienen, om den verdienstelijken arbeid des Heeren VAN 's GRAVENWEERT in eenig opzigt in een ongunstig daglicht te stellen. Zijn ijver voor de vaderlandsche Letterkunde is ten hoogste loffelijk. Wij bewonderen de bekwaamheid, waarmede hij in het *Fransch* de pen voert. Zoo wij in een en ander opzigt verschillen van zijne wijze van zien, geven wij ons oordeel niet voor onfeilbaar uit, maar vestigen op die punten slechts de aandacht onzer Lezeren, ten einde hun oordeel daarover te vellen; gelijk wij, ons niet tot regters in eigene zaak willende opwerpen, zulks mede doen, ten aanzien van 's mans magtspreukige uitspraak omtrent ons Tijdschrift. Wij durven ons niet vleijen, dat deze onze beoordeeling den Schrijver zoo spoedig onder de oogen zal komen; daar hij in den aanvang van dezen zomer eene verre reis ondernomen heeft, van waar terugkeerende hij het Vaderland niet meer in denzelfden toestand zal vinden als vóór zijn vertrek, wanneer hij in zijne Opdragt aan den Koning van de *Bataven en Belgen* sprak, als van *Volken, onder dezelfde wetten, onder één' vaderlijken schepter vereenigd.* Maar, wat er van de rampen onzes tijds ook worde, uit den tegenwoordigen nood zal een vernieuwd, een

verjongd Vaderland, met echte *Nationaliteit*, zonder vreemde aanhangfelen, te voorschijn komen. Dit zal wel algemeen ook voor de vaderlandsche letteren, voor den echt oud-*Hollandschen* geest, en verachting van die *Fransche* navolgingszucht, welke bij onze thans afgescheurde naburen zoo veel kwaads gesticht heeft, geenszins nadeelig zijn. Moge dan de nakomelingschap, in eene volgende Eeuw, aan eenen tweeden VAN 'S GRAVENWEERT ruime stof, ter vermelding van uitstekende *Nederlandsche* Dichters en Prozaschrijvers gedurende de geheele negentiende Eeuw, opleveren!

Feestviering bij de ontsluijering van het Standbeeld van JACOB CATS, *Ridder, Raadpensionaris van Holland, opgerigt te Brouwershaven, den* 11 *Dec.* 1829. *Uitgegeven door het Bestuur van het Dep. Schouwen der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen. Met eene Afbeelding. Te Amsterdam, bij* de Gebr. Diederichs. 1830. *In gr.* 8*vo. IV en* 17 *bl. f* :-80.

Men behoeft in *Nederland* niet langer te vragen: Waar staat het Standbeeld van Vader CATS? In zijne geboortestad *Brouwershaven* werd hem, door de zorgen van het Bestuur van het aldaar gevestigd Departement der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, uit vrijwillige bijdragen, op het Marktveld, het welverdiend Gedenkteeken opgerigt, 't welk op den 11 December des afgeloopen jaars op eene plegtige wijze is ingewijd. Het aangekondigde geschrift bevat eerst, in een Voorberigt, het verhaal dier plegtigheid; vervolgens de Feestrede, op den morgen van dien dag in de kerk uitgesproken door den Weleerw. Heer N. E. ERNST VETTEN, Predikant te *Renesse* en *Noordwelle*, daartoe door het Bestuur van gemeld Departement uitgenoodigd; en eindelijk de Feestzangen, welke de Redevoering voorafgingen, afwisselden en besloten.

Uit het kort, maar fraai gesteld Voorberigt nemen wij het volgende over: „Door ruime geldelijke bijdragen werd „de Commissie in staat gesteld, de vervaardiging van het „Standbeeld op te dragen aan den Heer P. PARMENTIER, „Beeldhouwer te *Gent*. De schoone uitvoering heeft daar„na deze keuze gebillijkt. Het Standbeeld is vervaardigd

„ van eenen duurzamen witten ſteen, bekend onder den „ naam van *pierre de Rochefort*, hoog vier ellen tweeëndertig duim, de pedeſtal medegerekend, die van Escoſſijnſchen ſteen gemaakt is, waarin aan de vier zijden deze „ inſcriptiën gebeiteld zijn:

„ *Ter Nagedachtenis Van* JACOB CATS,
„ *Geboren Te Brouwershaven* 1577.
„ *Overleden Te 's Gravenhage* 1660.
„ *Is Dit Standbeeld In* 1829 *Opgerigt.*"

De Feestrede ſchetst ons de verdienſten van CATS als *Mensch*, en meer bijzonder als *Dichter*. Zij is in eenen warmen en hartelijken toon vervat. Vooral wordt het echt godsdienſtig en zedelijk karakter, zoo van CATS zelven als van zijne Gedichten, in een ſchoon en waar daglicht geſteld. De Redenaar had voorzeker met eigenaardige zwarigheden te worſtelen, waarvan geene der minſte waren, dat er over CATS zoo veel te [zeggen] valt en reeds zoo veel en zoo veel ſchoons gezegd is. Het kort beſtek eener Redevoering liet hier geene eigenlijk volledige behandeling toe; en, na al hetgeen door DE BOSCH, FEITH, SIEGENBEEK, DE VRIES, VAN KAMPEN en anderen over de dichterlijke verdienſten van CATS geſchreven is, viel het moeijelijk, iets nieuws van hem te zeggen. Men verwachte dan ook noch het een noch het ander in de weinige bladzijden, die aan het onderwerp gewijd zijn. Nietemin, als *Feestrede* beſchouwd, lazen wij het ſtuk met genoegen. Kan hetzelve al geene aanſpraak maken op eenen ſchitterenden ſtijl, op heerlijke en wegſlepende denkbeelden, men zal, het doel in het oog houdende, waartoe hetzelve beſtemd was, gaarne toeſtemmen, dat de Eerw. VETTEN zijne taak op eene gepaste en loffelijke wijze heeft vervuld.

De Feestzangen, door den Heer H. W. LAURENTIUS vervaardigd en uit ſlechts weinige coupletten beſtaande, voldeden ons bij uitnemendheid, om derzelver edele eenvoudigheid.

Eene fraaije gravure, voorſtellende het Standbeeld van CATS, verſiert dit werkje, 't welk wij aan alle vereerders van dezen grooten *Nederlander* aanbevelen.

Inleiding tot de ware Wijsheid, naar het Latijn van J. L. VIVES. *Te Leyden, bij* de Wed. D. du Saar, 1829. *In kl. 8vo.* 79 *Bl. f* 1-60.

De geleerde JOANNES LUDOVICUS VIVES, een *Spanjaard* van geboorte, doch die als Hoogleeraar te *Leuven* en als Leermeester van KAREL DEN V een goed deel van zijn leven hier te lande gesleten heeft, alwaar hij ook in 1541 overleden is, schreef, onder vele andere werken (welke gezamenlijk te *Bazel* in twee folio deelen uitgegeven zijn), deze *Inleiding tot de ware Wijsheid.* Ruim honderdvijftig jaren later werd dit werkje in de Nederlandsche taal overgebragt. „ Wij hebben, (zegt het Voorberigt van dezen nieuwen druk) bij gebrek van 't oorspronkelijke Latijn, de oude vertaling ten grondslag gelegd, en dezelve, zoo door weglating, als door bekorting of verschikking, naar ons beste inzien, naar de behoeften des tijds en der taal gewijzigd, waar zulks noodig en nuttig scheen."

Het werkje is in 14 Hoofdstukken afgedeeld, welke gezamenlijk een vierhonderdtal zedelessen, spreuken, leefregels en opmerkingen inhouden. Er is, naar ons oordeel, veel goeds in; maar ook veel, 't welk, in onze dagen althans, gemakkelijk kon gemist worden. De Latijnsche kleur, die er sterk, ja te sterk in doorstraalt, geeft aan den stijl iets stijfs en onnatuurlijks. Voor een meesterstuk houden wij het boeksken evenmin, als wij er de groote praktische nuttigheid voor onzen tijd van inzien. Wij kunnen ons echter in 't algemeen vereenigen met hetgeen in het slot van het Voorberigt gezegd wordt, „ dat het den Schrijver in een beminnelijk daglicht plaatst, en, den verstandigen en zachtmoedigen geest van zijn' beroemden tijdgenoot ERASMUS ademende, ook nu nog waardig is om gelezen en betracht te worden;" offschoon wij hierbij tevens moeten opmerken, dat, daar wij niet weten, wat de eerste Vertaler en de nieuwe Uitgever er zoo al uitgelaten hebben, het thans geenen maatstaf oplevert, om de *geheele* denkwijze van den Schrijver met juistheid te kennen en te beoordeelen.

Het Reisje naar Gelderland, of de vervulling van Herman's wenschen. Uitgegeven ten behoeve der Noodlijdenden van Maas en Waal. Te Nijmegen, bij J. F. Thieme. 1830. *In gr. 12mo.* 164 *Bl. f* 1 - :

Dit werkje beveelt zich in velerlei opzigt aan. De edelmoedige bedoeling van schrijfster en uitgever, de belangrijke inhoud, de bevallige vorm, het schoone uiterlijke, de geringe prijs (slechts een gulden voor elf vellen druks; bij de aankondiging werden niet meer dan zes à zeven vellen voor dien prijs beloofd) maken het boekje de uitgebreidste deelneming overwaardig. Het doel: „ leniging van ramp en smart, vermindering van jammer en ellende, vooral in de districten van Maas en Waal in Gelderland," werd in het begin dezes jaars aan „ Neêrlands menschlievende inwoners" aangekondigd en door omtrent *vijfduizend* inteekenaren toegejuicht. Rec., een van dezen, menigmaal teleurgesteld in zijne verwachting van werken, bij inteekening uitgegeven, werd bij de lezing van het onderhavige zoo aangenaam verrast, dat hij zich gedrongen gevoelt tot eene openlijke dankbetuiging aan de hem geheel onbekende schrijfster. Het is haar wèl gelukt, den gewigtigen inhoud in een' behagelijken vorm, dien van een romantisch tafereel, te kleeden.

Twee vrienden M. en B., vaders, deze van eene dochter Elize, gene van eenen zoon Herman en eene dochter Johanna, hebben steeds gewenscht, dat de beide eerstgenoemden eenmaal liefde voor elkander opvatten mogten. Zij willen evenwel geenen invloed, die naar dwang gelijken konde, op deze teedere zaak oefenen, en hebben tot nu toe de kinderen vreemd van elkander, en zelfs (dit luidt wel wat vreemd) onkundig van hunne vriendschap gehouden. M. woont in Holland, en doet met Herman en Johanna een reisje door het land van Maas en Waal, om den ongelukkigen toestand van hetzelve in oogenschouw te nemen, en weldadigheid aan de hulpbehoevenden te bewijzen. Zij bezoeken Wamel, Druten, Dreumel, Alphen, Maasbommel, Appeltern, Altforst, Horssen, Batenburg, Leur, Ravestein, Hernen, Berghaven, Deest, Afferden, Puiflik. Van hier rijden zij, zonder dat de Heer M. zijne voornemens openbaart, naar Nijmegen, de woonplaats van zijnen vriend B.

De eerste, schijnbaar toevallige, maar door de beide vaders beschikte, ontmoeting van Herman en Elize is op het Valkhof, en heeft aanvankelijk een' gewenschten uitslag. De jongeling ziet plotseling in dit meisje het ideaal verwezenlijkt, dat ham, vóór de reize, in eenen droom verschenen is, en sedert voor den geest zweeft. Ook Elize, hoewel nog treurende over het verlies van eene hartelijk beminde moeder, beschouwt den jongeling niet zonder welgevallen. Tot Herman's onuitsprekelijke vreugde, treffen zij den volgenden dag elkander aan op Angerestein, bij Arnhem. Hier *schijnen* de vaders kennis te maken, en gedurende eenige dagen doet men gezamenlijk wandelingen in de omstreken der stad. Naderhand komt men voor de derde maal, en wederom als bij toeval, te Beek bijeen. Op den Tonnenberg geschiedt de liefdesverklaring van Herman, die Elize wel nog niet aanneemt, maar toch ook niet afwijst. Eindelijk vergt en verkrijgt het meisje de belofte van haren aanbidder, van niet te zullen wederkeeren dan na een jaar tijdsverloop; en het afscheid heeft plaats op hetzelfde plekje, waaraan de gelieven de eerste kennismaking te danken hadden.

Men zoude hier te vergeefs eene ingewikkelde geschiedenis en elkander kruisende omstandigheden zoeken. De schrijfster wilde niet een' eigenlijk gezegden roman leveren. Zij gaf een romantisch verhaal van een reistogtje en van ontmoetingen, die eene eenvoudige ontknooping toelaten. Doch daarbij bepaalde zij zich niet. Haar doel was, zaden van godsvrucht en zedelijkheid te planten in de harten van hen, die het reisje naar Gelderland lezen zouden, en dezen tevens eene even nuttige als aangename bezigheid te verschaffen; en hierin is zij bij uitnemendheid geslaagd. Opwekkingen tot weldadigheid (in het eerste gedeelte van het werkje), tot eerbiedige berusting in de wegen der Voorzienigheid (bladz. 35), tot vertrouwen op de bijzondere leiding van God (bladz. 85) en bestrijding van bijgeloovige begrippen (bladz. 8 en 79) vervangen hier en daar de welgelukte beschrijvingen van schoone natuurtooneelen en beroemde lusthoven in Gelderland (het Valkhof en Belvedere te Nijmegen, bladz. 38; Angerestein, 57; Klarenbeek, 67; de Oorsprong, 71; de Hemelsche Berg, 80; Hulkestein en de Klingelbeek, 83; Rozendaal, 92; de Koningsberg, 101; de Tonnenberg, 102; Billioen, 115; Beekhuizen, 116; Sonsbeek, 124; Beek, 132; het Elyzesche Dal en de Ra-

venberg, 135; het Spijker, 148; Berg en Daal, 150; de Duivelsberg, 154; Ubbergen, 158), statistieke bijzonderheden (bladz. 19), schilderingen van het treurige lot der bewoners van Maas en Waal (bladz. 12, 15, 18, 21, 23, 26, 28), geschied- en oudheidkundige herinneringen (bladz. 33, 52, 60, 70, 144), noodlottige voorvallen (bladz. 29, 72) en plaatselijke merkwaardigheden (bladz. 53, 68). Toepasselijke dichtregelen, uit onze geliefdste zangers gekozen, dragen niet weinig bij tot verlevendiging van het verhaal.

Ziedaar eene rijke afwisseling van belangwekkende zaken, die in een' vloeijenden en aangenamen stijl voorgedragen worden. Misschien voldoet het karakter van Herman niet aan alle lezers, en bejammeren sommigen, dat geene opzettelijke teregtwijzingen van vader M. een' gewenschten tegenhanger opleveren tegen het mijmeren en sentimentele dweepen van den jongeling. De overige karakters zijn lief. Elize is een engelachtig meisje, wier klagten over het verlies van eene zorgende moeder eenen weerklank vinden in het hart van elk, die eenen beminden vader of eene geliefde moeder beweent. Het geheele verhaal is in een' liefelijk zachten toon geschreven, en draagt den stempel van het weemoedige hart, waaruit het voortgevloeid is. De schrijfster, bekend, blijkens het voorberigt, aan sommigen, tot het geslacht van welken Rec. wenschte te behooren, schijnt zeer ongelukkig. Zij noemt hare dierbare betrekkingen „nog veel meer hulpbehoevend dan die van Maas en Waal;" een beminnelijk voordochtertje van haren echtgenoot is haar van het hart gerukt, en nieuwe zielesmart werd haar door diegenen aangedaan, welke hadden kunnen medewerken, om haar op te beuren en vreugde te verschaffen. Voorwaar drie omstandigheden, zoo bezwarend, dat zij menig ander zouden verhinderen de pen te voeren, en meer dan toereikend, om de levendigste belangstelling in deze edelmoedige en bekwame onbekende te doen geboren worden. Dank zij haar voor den loffelijk volbragten arbeid; dank ook den ijverigen en menschlievenden uitgever, die de ongelukkige bewoners van het deerlijk geteisterde land tusschen Maas en Waal eene zoo krachtdadige ondersteuning bezorgd heeft!

Anecdotes uit het Leven van den Russischen Veldmaarschalk SUWAROFF. *Uit het Russisch van den Staatsraad* FUCHS *naar de Hoogduitsche vertaling overgebragt. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1829. *In gr. 8vo.* 256 *Bl. f* 2-30.

Deze *Anecdoten* verschijnen wel wat laat, maar zullen toch velen welkom zijn. SUWAROFF (anderen schrijven SUWAROW) was een zonderling mensch, en scheen het er steeds op toe te leggen, om als zoodanig zich te vertoonen. Wat in het *Mengelwerk* van N°. XII der *Letteroeff.* voor dit loopende jaar uit een *Fransch* werk was overgenomen, komt grootendeels met den inhoud dezes boeks overeen, en wordt alzoo door eenen ooggetuige bevestigd. Alleen is er dit onderscheid, dat zijne Excell., de Russisch-Keiz. Staatsraad, Ridder GEORGE VAN FUCHS, die den koenen krijgsman op deszelfs stoute togten vergezelde, zich doet kennen als een dweepend bewonderaar van den zonderlingen man, en zelfs zijne wreedheden poogt te vergoelijken. Dat SUWAROFF, eenmaal het vertrouwen des legers hebbende, juist door het ongewone en soms belagchelijke van zijn gedrag de zijnen te meer aan zich boeide, is geenszins te verwonderen. Zijn karakter zoude bezwaarlijk naar waarheid te schetsen zijn. Ook heeft de Schrijver dit niet willen doen, maar onder den naam van *Anecdoten* eenige bijdragen medëdeelen, waaruit men zijnen held eenigermate kan leeren kennen. Met opzet schrijven wij: *eenigermate*; want veel tegenstrijdigs scheen er in dien *Rus* vereenigd te zijn. Soms meenden wij heldengrootheid in hem te zien; en dan weder was het, alsof hij kinderachtig klein zich vertoonde. SUWAROFF had buiten twijfel groote, en ook goede, hoedanigheden, — een' snellen blik, onverschrokken moed, dapperheid, die aan roekeloosheid grensde, en niet zelden zekere meewarigheid des harten; hij was een buitengewoon mensch, maar een mensch, tot wien men zich niet voelt aangetrokken door innige hoogachting. Wij kunnen het beloop van den inhoud des boeks niet opgeven, doch durven wel verzekeren, dat de lezer iets meer, dan *Anecdoten*, in den gewonen zin des woords, mag verwachten. Hier en daar vindt men treffende aanmerkingen. Wij

schrijven, tot eene proeve, het volgende af: De Generaal KREUZ zeide tot SUWAROFF: „Ik verwonder er mij over, hoe gij een geheel leger als het ware weet te *electriseren*." „Eene kleinigheid, was het antwoord. Vergeet nooit, dat gij een mensch zijt, en dat uwe onderhoorigen even zeer menschen en uwe broeders zijn. Bemin uwe soldaten, en zij zullen u beminnen. Zie daar het geheele geheim! Op deze wijze heb ik met een handvol krijgslieden gezegepraald over talrijke legers, waarin zich niet één reg krijgsman bevond." — Bij zekere gelegenheid verhaalde iemand, dat de Veldmaarschalk VAN SCHERER, toen hij als Opperbevelhebber de eerste maal bij het leger in *Italië* kwam, de hoofden der soldaten opgeheven (opgerigt), hunne hoeden regtgezet, en een' aan den *uniform* ontbrekenden knoop aangewezen had. SUWAROFF zeide: „Nu ken ik hem eerst regt. Zulk een drilmeester heeft het veel te bezig, om er op te letten, als de vijand hem omringt en slaat." — Belangrijke wenken voor Heeren Officieren! De Staatsraad VAN FUCHS roemt ook de godsdienstigheid van zijnen held. Op dit punt zouden wij nog al iets van hem verschillen, als hij geene betere bewijzen kan bijbrengen, dan dat SUWAROFF *vóór zijnen dood biechtte en het Heilig Avondmaal ontving*, of *dat hij met vrolijk gelaat in het midden der zijnen komt, volgens gewoonte het Vader ons* (*Onze Vader*, zegt men in het Hollandsch) *met luider stem laat lezen, en dan na het eindigen des gebeds uitroept: „Wie niet* Amen *gezegd heeft, krijgt geen' brandewijn!"* SUWAROFF wilde bijzonder zijn en schitteren op zijne wijze. Hij had menschenbloed bij stroomen vergoten, en hij wilde geen diertje gedood hebben. De Majoor ECKART sloeg zich met de hand tegen het voorhoofd, om eene vlieg te verjagen. „Dat God ons genadig zij! riep SUWAROFF verschrikt uit; hebt gij misschien het diertje gedood?" — „Neen, antwoordde ECKART, ik heb het slechts weggejaagd." — „Daarvoor dank ik u, vervolgde de Graaf; men moet geen arme diertjes dood maken. Zij zoeken slechts hun voedsel. Men vindt ook wel Veldmaarschalken, die vredelievend zijn; maar deze deugen volstrekt niets."

Eene afbeelding van den zonderlingen man versiert het titelblad. De Vertaler heeft zich, over het geheel, van zijne taak wèl gekweten. De noot op bl. 128 enz. had, naar ons oordeel, wel mogen achterblijven. *Zijne* (zijn)

Adjudant, is zeker eene drukfout; *schaften*, op bl. 11, moet zijn *schaffen*.

Uitgelezene Verhalen uit den Decameron van GIOVANNI BOCCACCIO; *een werk van vernuft en smaak. Uit het Italiaansch, door* S. H. WEILAND. *II Deeltjes. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots. 1829. *In* 12mo. *XXIV en* 252 *bl. f* 2-40.

Gaven wij, bij de voorloopige aankondiging in de nieuwspapieren van dit werkje, reeds, om toen vermelde redenen, onzen wensch te kennen, dat de keuze van deze Verhalen met eenige behoedzaamheid mogt geschieden, zoo moeten wij den Vertaler in dit opzigt regt laten wedervaren, en vooronderſteld, dat er behoefte was, hetgeen wij voor ons zoo zeer niet gelooven, om den Nederlandschen lezer op nieuw op BOCCACCIO opmerkzaam te maken, dan kunnen wij omtrent de keuze eene gunſtige getuigenis geven, daar de Heer WEILAND in deze twee Deeltjes eenige der beste Verhalen uit dit klassiek werk in onze taal levert. Of echter het werk in andere opzigten niets te wenschen overlaat, is eene andere vraag, welke wij niet in allen deele toeſtemmend kunnen beantwoorden. Heeft de Vertaler zijn werk beſtemd voor den Geleerde? Wij kunnen dit niet denken; want de *Decamerone* is in alle levende talen, ook in de onze, meer dan eens vertaald. De Geleerde heeft dus, zonder juist gemeenzaam te zijn met de Italiaansche letterkunde, overvloedige gelegenheid tot bevrediging van zijne begeerte, om BOCCACCIO te leeren kennen. Stellen wij ons dus den Lezer voor, die, offchoon niet tot de eigenlijk gezegde Geleerden behoorende, echter prijs ſtelt, even zoo zeer op nuttig en belangrijk, als op aangenaam onderhoud, dan meenen wij, dat aan diens behoefte meer zou beantwoord zijn door eenig voorafgaand berigt over BOCCACCIO, als Geleerde, Dichter, Staatsman en Reiziger, over zijn vaderland en leeftijd, over het nut, dat zijne Verhalen hebben gehad, om afkeer in te boezemen van de verregaande zedeloosheid en onkunde der toenmalige Geestelijken. Zulk een berigt toch plaatst deze Verhalen in het regte licht, en toont derzelver waarde, als zijnde voor het grootſte gedeelte de treffend gelijkende afſchildering der leef-

wijze, zeden en denkwijze van zijne tijd- en landgenooten, de *Italianen* in de veertiende eeuw. Maar van dit alles vinden wij bij deze vertaling niets. Ook zijn hier de Verhalen alleen vertaald, en de Inleidingen, die door den Schrijver voor dezelve geplaatst waren, om het doel zijner vertelling aan te toonen, meestal weggelaten, of door andere vervangen, die niet altijd het gemis der oorspronkelijken vergoeden. Zoo misten wij hier met spijt, uit den aanvang der *Giornata prima*, de beschrijving der pest te *Florence* in het jaar 1348, van welke BOCCACCIO zelf ooggetuige was; eene beschrijving, welke, zoo wel wat de schoonheid van den stijl, als wat derzelver geschiedkundige waarde betreft, een der kostbaarste stukken is uit de Italiaansche letterkunde. Deze beschrijving had, even gelijk bij BOCCACCIO zelv', zeer gevoegelijk als inleiding tot het geheele werk kunnen geplaatst worden. De *novella* van *Ciappelletto da Prato* wordt in het oorspronkelijke voorafgegaan door eene, hier achterwege gelatene, inleiding, die eene bijtende satire is op het inroepen van de voorspraak der Heiligen; eene satire, te merkwaardiger om den tijd, waarin zij geschreven is. De poging, om, in het vierde Verhaal van het eerste Deel, de uitdrukking: *avendo forse riguardo al grave peso*, enz. door eene andere meer kiesche te vervangen, doet de aardigheid der vertelling, van welken aard die dan ook moge zijn, verloren gaan. In zoo ver beperken wij dus onze goedkeuring der keuze van de geplaatste Verhalen, dat wij voor deze vertelling liever eene andere uit den aanwezigen voorraad hadden gewenscht. Over het algemeen hebben wij de vertaling getrouw bevonden. Tot een blijk, dat wij hier en daar de vertaling met het oorspronkelijke hebben vergeleken, willen wij over eene enkele plaats, die onze aandacht tot zich trok, eene aanmerking maken. — Iste Deeltje, bladz. 98, lezen wij: „ Gij „ hebt ook de gewoonte, om ieder jaar iets te geven aan „ die genen, welke in deze onze orde zijn ingewijd." Het oorspronkelijke heeft: *ed oltr'a ciò solete pagare, e spezialmente quegli, che alla nostra compagnia scritti sono, quel poco debito, che*; d. i. „ en daarenboven zijt gij, en in het bijzonder zij, die in onze broederschap zijn ingeschreven, gewoon, om die kleine bijdrage, of schatting, te betalen, welke," enz. *Compagnia* is hier niet *monnikenorde*, maar eene maatschappelijke vereeniging van wereldsche personen

tot het betalen van eene jaarlijksche bijdrage; hoedanige vereenigingen bij de Roomschgezinden, onder den naam van *broederschappen* ter eere van dezen of genen Heilige, nog bestaan. Door zulke *compagnia* worden in het oorspronkelijke niet bedoeld die genen, aan welke betaald moest worden, gelijk de Vertaler het doet voorkomen; maar, integendeel, zij waren het, welker *debito*, of jaarlijksche schatting, *Frate Cipollo* kwam invorderen.

Ziedaar onze aanmerkingen over den arbeid van den Heer WEILAND, welke wij te minder terughielden, omdat de Vertaler welligt nog meerdere Verhalen zal leveren, en wij gaarne zouden zien, dat de voortzetting van deze vertaling niet slechts lektuur verschafte tot vermaak, maar ook een nuttig onderhoud.

Den genen intusschen, wien andere bronnen ontbreken, en die echter gaarne iets van BOCCACCIO wil leeren kennen, kunnen wij het werkje, als eene daartoe geschikte bijdrage, ook wegens de zuiverheid van den stijl en van de taal der overzetting, aanbevelen.

De Jezuit; een zedekundig Tafereel uit den aanvang der achttiende Eeuw. Naar het Hoogduitsch van C. SPINDLER. *II Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1829. *In gr. 8vo. Te zamen* 601 *Bl. f* 5-80.

Sedert de *Jezuiten* zich uit hunne schuilhoeken, waarin zij na den slag, hun in het laatst der vorige eeuw door de regtmatige wraak van *Europa* toegebragt, zich hadden verborgen, wederom vertoonen, heeft de droevige ondervinding den heilloozen invloed dezer beruchte maatschappij op nieuw bewezen. De diep gezonken toestand van *Spanje*, de gruwelen in *Portugal*, het te dezer dagen gestorte bloed in *Parijs* zijn allen even zoo vele ten hemel om wraak schreeuwende ongeregtigheden, welke de maat der gruwelen van deze verfoeijelijke Orde doen overloopen. Is het den *Jezuiten* dikwijls gelukt, hunne grondstellingen door nietsbeteekenende, maar schoonschijnende redeneringen eenen glimp te geven, dan is het allernuttigst, om aan het misleide menschdom de oogen te openen, den *Jezuit* soms ook eens voor te stellen, niet enkel redetwistende in de gehoorzaal der geleerden, maar werkzaam aan zijn weefsel van ongeregtigheid, slui-

pende in de huizen, zich, even gelijk de slang, door allerlei kronkelingen meester makende van zijne prooi; verdraagzaamheid, levenswijsheid, menschlievendheid huichelende, alles tot bereiking van zijn eigenbatig oogmerk. Zulk eene naar het leven geschilderde voorstelling van de handelwijze der *Jezuiten* wordt den Nederlandschen lezer in deze welgeslaagde vertaling van SPINDLER's werk aangeboden.

De *Jezuit* MÜNZNER, onbekend, als een ambteloos Regtsgeleerde, in eene der vrije Rijks- en handelsteden van *Noord-Duitschland* levende, weet zich, onder den schijn van raadsman, helper en vriend, in te dringen bij den Protestantschen Raadsheer MUSSINGER en beweegt den door gemoedsbezwaren en andere zorgen gefolterden man, door de hoop op de gerustftelling van zijn hart en op redding uit zijne bezwaren, om tot de Roomsche kerk over te gaan. Hij dwarsboomt de liefde, die zijn kweekeling WHITE voor des Raadsheers eenige dochter, de schoone JUSTINE, opgevat heeft, en verwijdert den reeds aan haar verloofden bruidegom BIRSHER. Dit alles geschiedt met het oogmerk, om de rijke erfdochter insgelijks tot zijne geloofsbelijdenis over te halen, tot het kloosterleven te bewegen, en zich, zoo voor de Kerk, als wel eigenlijk voor zijne Orde, meester te maken van haar aanzienlijk vermogen. De edele JUSTINE, offchoon standvastig wederstand biedende, zoo wel aan de geweldigste middelen, als aan de meest streelende lokstem, om haar tot aanneming van het Roomsche kerkgeloof te bewegen, deelt echter, uit liefde tot haren vader, in diens lot, als hij, door het opvolgen van de verderfelijke raadgevingen der *Jezuiten*, van rang en eer beroofd, onder het vermoeden van schuldig te zijn aan eene verschrikkelijke misdaad, zijn vaderland ontvlugt, en eene schuilplaats moet zoeken in het toen nog bestaande gemeenebest der *Jezuiten* in *Paraguay*. Daar verdwijnt de verblinding van den bedrogen MUSSINGER. Daar, offchoon te laat, ontdekt zelfs hij, die den Raadsheer in het verderf had gestort, ter bereiking van welke verfoeijelijke oogmerken hij het werktuig was geweest. Hier, in de afgelegene wildernis van *Zuid-Amerika*, vertoonen zich de *Jezuiten*, nu zij meenen hunne prooi geheel in hunne magt te hebben, in hunne ware en huiveringwekkende gedaante, in hunne onverzadelijke geldgierigheid en heerschzucht, hunne boosaardige valschheid tegen de misleide slagtoffers hunner listen, in hunne konde,

ſpottende ongevoeligheid voor de gemoedsbezwaren of beangſtigende wroegingen der weinige goeden onder de leden hunner Orde. MUSSINGER en JUSTINE ontvlugten, met achterlating van geheel hun geldelijk vermogen, het juk der *Jezuïten*, vinden, na vele avonturen en omzwervingen in het binnenland van *Amerika*, den gewezen bruidegom van JUSTINE, BIRSHER, weder, bereiken met dezen zijn vaderland, *Noord-Amerika*, waar een gelukkig huwelijk de beide gelieven vereenigt, en ook den Raadsheer bij zijne kinderen een geruste ouderdom te beurt valt. Tot eene proeve willen wij plaats geven aan een gedeelte van een geſprek, hetwelk ons bekend maakt met de wijze, waarop de biechtvader zijnen biechtzoon geruſtſtelt omtrent een door dezen gepleegd bedrog met wisſels, die hij zich onregtmatig toegeëigend had:

„ De Raadsheer loosde een' diepen zucht, en ſprak met „ eene weifelende ſtem: „ Eerwaardige Heer! wat het be„ drag der wisſels betreft — eigenlijk pijnigt mij het bedrog „ van het oogenblik. Ik zou zeker — dank zij het blinde „ toeval van het geluk! — aan de erfgenamen die ſommen „ kunnen voldoen; maar ik heb dezelve reeds in mijnen han„ del geſtoken. Mijn gezonken krediet had eene krachtige „ opbeuring noodig — thans kan ik dat geld niet wel misſen. „ Na eenige jaren intusſchen — de Hemel beware mij, dat „ ik de ſchuld zou ontkennen — doch — zoo als ik ge„ zegd heb.”

„ Ik gevoel het,” hernam de Doctor (de *Jezuït*). „ Ik „ geloof, dat gij vooreerst de verſchuldigde ſommen zeer „ wel kunt behouden. — Behoud het geld, mijn zoon! Uwe „ opregte gezindheid, om het eenmaal terug te geven, is „ voor de zedelijkheid volkomen voldoende; omdat gij, voor„ eerst, door van dit geld gebruik te maken, u uit uwen „ benarden toeſtand gered hebt, en zelfbehoud de eerſte „ pligt is; omdat, ten tweede, de tegenwoordige ſchuld„ eiſcher, die rijk is, hetzelve niet noodig heeft. Bij u is „ *periculum*; en deze gelden, eenmaal met de interesſen te„ rugbetaald, zullen hem dubbel welkom zijn. En in geval „ hij alsdan niet meer mogt leven, of geene kinderen nala„ ten, dan ontlast gij, van het geld eene ſtichting aan de „ Kerk makende, uw geweten ten volle. Mogten er ſoms „ naauwe bloedverwanten aanwezig zijn, dan voldoet gij „ aan de eiſchen der zedelijkheid, wanneer gij het bedrag

„ der wisfels tusschen hen en de Kerk gelijkelijk verdeelt: „ want, daar de erfgenamen persoonlijk geen onregt hebben „ geleden, zoo is de helft te hunner schadeloosstelling vol- „ doende; terwijl de andere, tot weldadige stichtingen be- „ steed, op de doelmatigste wijze uwe rekening met den „ afgestorvenen sluit."

„ Gij zijt een wakker, een verstandig man," betuigde de „ Raadsheer met een opgebeurd hart. „ Ik gevoel meer ver- „ trouwen op u, dan ik voor iemand anders in de wereld „ heb. Gij stelt mijne ziel door eenige woorden meer ge- „ rust, dan al onze geestelijken met hunne strenge eischen „ en gezwollen redeneringen. Uwe zedeleer past in de we- „ reld, zoo als zij is. Gij weet de behoeften van eenen „ huisvader en koopman naar waarde te schatten."

Dit *Tafereel*, gelijk de Schrijver zijn werk noemt, is uitnemend geschikt, om den geest van het *Jesuitismus*, zoo als het in de maatschappij deszelfs verderfelijken invloed oefent, voor te stellen, en houdt de aandacht van den lezer, door de verscheidenheid der voorkomende karakters, der elkander afwisselende voorvallen en natuurtooneelen, en door de bevalligheid van den stijl, op de aangenaamste wijze bezig. Om meer dan ééne reden wenschen wij, dat het boek in veler handen kome, en den lust opwekke, om, hetgeen in dezen Roman vooronderfteld wordt, als waarheid te leeren kennen, door de beoefening van die Schrijvers, die het hier gebezigde onderwerp meer wetenschappelijk behandelen.

Spiegel van menschelijke hartstogten. In Verhalen door C. SPINDLER, W. HAUFF *en anderen. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1829. *In gr. 8vo. VIII en 320 bl. f* 3 - 30.

Men plagt voorheen nog wel eens een aanprijzend voorberigt van geleerde of hooggeleerde Heeren X, IJ of Z voor zijn werk te laten plaatsen. Zeker Professor werd als Voorredenschrijver zoo beroemd, dat men hem zelfs lastig begon te vallen om aanprijzende opschriften voor de huurhuizen, welke men niet aan den man wist te helpen. Thans maakt men minder omslag, en doet gelijk de hen bij Asmus, welke, gevraagd, waarom zij zoo kakelde, nadat zij een ei gelegd had, antwoordde: „ Ik recenseer mijn ei." Schrijvers en

Vertalers recenseren zichzelven in hunne aanprijzende voorredenen. Dit is ook het geval met het tegenwoordige werk. Moet men den Vertaler gelooven, dan behoort het tot het fijnste en smakelijkste ooft, dat in den tuin onzer Duitsche naburen zoo welig gekweekt wordt. Maar, waar moet het met ons Recensenten heen, indien zelfs de Vertalers de vreemde koekoekseijeren, door hen uitgebroed, niet te onzer beschikking laten, maar ze zelven recenseren?

Quid domini facient, audent cum talia fures?

Gelukkig nog, dat wij, offschoon wat verstoord, dat wij hier wederom een van die voorberigten ontmoetten, door welke men ons het werk uit de handen poogt te nemen, dezen bundel kunnen rangschikken onder de goede waar, die tot ons van vreemden bodem wordt overgebragt, en dat wij dus met den Vertaler niet behoeven te twisten.

In het eerste verhaal, *de gestoorde Trouwdag*, toont SPINDLER weder, gelijk in zijne overige ons bekende werken, een meester te zijn in het schilderen naar het leven der zeden en gebeurtenissen van het tijdvak, in hetwelk hij zijne romans plaatst. In dit onderhoudend verhaal toch zijn de betrekkingen tusschen LODEWIJK XIV en zijne beide beruchte gunstelingen, LOUVOIS en FRANÇOISE DE MAINTENON, op eene treffend gelijkende wijze ingeweven.

Bij de helling, die zich hier en daar vertoont, tot een zeker nieuwmodisch bijgeloof, geven wij minder onzen bijval aan den grondslag, die voor het tweede verhaal gekozen is; namelijk het sprookje, dat, zoo dikwijls als op zeker hoftooneel de *Othello, of de Moor van Venetië*, werd uitgevoerd, binnen weinige dagen eenig lid der Vorstelijke familie moest sterven. De voorstanders van een' onverklaarbaren, geheimvollen, sympathetischen zamenhang vinden hier dus eene welkome bijdrage.

Het derde verhaal vertelt de geschiedenis van *Hendrik Cappel*, die, door vroegere losbandigheid geheel in de magt van den zedeloozen Baron W., wien hij als jager diende, zich door dezen laat verleiden, om deel te nemen aan eene verraderlijke zamenzwering tegen den grooten FREDERIK van *Pruissen*. Gelukkig voor hem, bezat hij in zijne *Dorothea* eene brave en verstandige echtgenoote. Haar voorbeeld wekt de liefde tot de deugd weder in hem op; met hare hulp gelukt het hem, de gesmede zamenzwering te verijdelen. Meer nog dan in het milde loon, waarmede de dank-

bare Vorst zijne redding vergeldt, vindt *Cappel* zijn geluk in de terugkeering tot een geregeld en deugdzaam leven, en in de liefde van zijne voortreffelijke vrouw.

Omtrent de twee laatste verhalen willen wij berusten in het oordeel van den Vertaler, dat zij in belangrijkheid door de voorgaande overtroffen worden.

Tot aangename en niet onnuttige uitspanning kunnen wij deze verhalen, wegens derzelver onderhoudenden inhoud en goede zedelijke strekking, gerustelijk aanbevelen.

Feestrede, uitgesproken op den 1sten Julij 1830 *in de Nieuwe Kerk te Groningen, (toen bijna tweehonderd voormalige Studenten der Groningsche Hoogeschool uit het tijdperk van* 1801 *tot en met* 1810 *in die Stad waren zamengekomen, om de gedachtenis hunner Akademiejaren te vieren) door Mr.* B. H. LULOFS, *Hoogleeraar in de Nederlandsche Letterkunde en Welsprekendheid, enz. enz. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1830. *In gr.* 8*vo.* 75 *Bl. f* 1 - 90.

Niets is natuurlijker, dan dat men welgeslaagde ondernemingen navolgt; maar in vele gevallen is ook niets hagchelijker. Er behoort althans wezenlijk vernuft toe, om het wel en gelukkig verrigte, door zekere oorspronkelijke wijziging, zoo te herhalen, dat het nog werking doet, en niet met onverschilligheid aangezien, of als naäperij bespot wordt. Het was eene gelukkige gedachte, door toevallige vereenigingen van vroegere medestudenten, uit onderscheidene tijdperken, aan de Groningsche Hoogeschool waarschijnlijk opgewekt, om de kweekelingen der Leydsche Akademie van zoo vroegen leeftijd, dat de jongste zelfs reeds een grijsaard mogt heeten, tot eene feestelijke bijeenkomst te noodigen, waarbij de eerste onzer redenaren en predikers als deelgenoot het woord voerde, en de Koning zelf, in gelijke betrekking, onder de toehoorders gevonden werd. Maar hoe ligt men zich Groningens verlangen, om zoo schoon een voorbeeld, waartoe hare Akademieburgers de eerste aanleiding gegeven hadden, na te volgen, kan verbeelden, de verwezenlijking van dit verlangen was inderdaad gewaagd. Zij wijzigde, het is waar, de inrigting: de mannen, hier tot het feest genoodigd, waren meer uit den middeltijd des levens, de spreker was geen

gemeenelijke, en de plaats der bijeenkomst was de Akademiestad zelve. Doch alleen het laatste gaf, onzes achtens, een zuiver voordeel; waarvan de redenaar dan ook niet verzuimd heeft een vlijtig gebruik te maken. Want, de jeugdiger leeftijd der feestgenooten alhier moge hen misschien talrijker hebben doen opkomen en, bij maaltijd en allerlei vreugdebedrijf, met meer genoegen doen volhouden; dezelve moge alverder, in eenstemmigheid met de jaren en het openbaar karakter van den aanvoerder, een luchtiger, vrolijker *tint* aan alles hebben gegeven: wij missen daarentegen dat belangwekkende, plegtige, roerende, 't welk juist de eerwaardigheid der vergadering en de eerwaardigheid des sprekers aan het Haagsche feest bijzetteden.

Dit zij echter niet gezegd, om eenige blaam op de aangekondigde redevoering, of de gelegenheid, bij welke zij gehouden werd, te werpen. Integendeel moeten wij bekennen, dat de Heer LULOFS zijne taak allergelukkigst volvoerd heeft. Wil men het onderwerp, door hem behandeld, kennen; zie hier 's mans woorden: „Gewis, oude Akademie-„vrienden! *mijn* mond is slechts de tolk van het innerlijk „gevoel *uwer* zielen, als ik zeg, dat wij deze onze onvergetelijke vereeniging met gewaarwordingen vieren van dankbaarheid, van vreugde, van vernieuwde vriendschap, van „ernst en nadenken, van zachten weedom." Gewis, zeer gepast! En is de poging, om eene zekere luchtigheid aan het tafereel mede te deelen, ook niet altijd naar den smaak van steller dezes; hier geldt misschien het woord: *de gustibus non disputandum* (elk zijn smaak), meer nog dan elders. Wij verheugen ons, dat het feest zoo wèl is afgeloopen, en maken den uitgever ons compliment over de netheid bij spoed in de uitvoering, vooral ook ten aanzien der *facsimiles* van de naamteekeningen, wel niet in den handel, maar ons toch onder de oogen gebragt.

En dit zij genoeg in eenen tijd, die zoo weinig stemt om aan feesten te denken (welke treurige stemming dan ook wel het hare tot den minder opgewekten indruk, bij de *lezing* dezer Feestrede, mag hebben toegebragt); of liever, die ons, bij het terugzigt op de aangename rust, nog zoo pas genoten, en zoo baldadig en ondankbaar door 's Konings meest begunstigde onderdanen (wij zeggen het zonder eenigen wrok) gestoord, des te smartelijker gevoel inboezemt.

Mogt het haast weêr anders worden, en de openbare breuke van volkeren blijken, min ſchadelijk te zijn, dan de heimelijke krankheid van een kwalijk zaamgeſteld ligchaam!

Opwekking aan mijne Leerlingen, bij den hagchelijken toeſtand van het Vaderland; door J. P. E. VOUTE, *Hoogleeraar te Amſterdam. Te Amſterdam,* bij P. den Hengst en Zoon. 1830. *In gr. 8vo.* 20 *Bl. f* :-30.

Deze Opwekking is geen wapenkreet. Het is een gepast en verſtandig woord aan zijne leerlingen — een woord, den wijsgeer waardig, en geſchikt, om de jonge lieden, wat zij ook dadelijks voor het vaderland, in deszelfs tegenwoordigen nood, mogten aanvangen of niet aanvangen, tot bedachtzaamheid, tot oefening en voorbereiding in waren, vasten moed aan te ſporen, en tegen ijdele, haast vervliegende droombeelden eener gemakkelijke zegepraal zoo wel, als tegen zwakke vrees en neerſlagtige verbreiding van angst en moedeloosheid te waarſchuwen. Inderdaad, wij kunnen niet nalaten te wenſchen, dat dit ſtukje in veler handen kome; er moge hier of daar wat ſtroefs en vreemds in den ſtijl zijn, eene groote mate van juistheid in het voorſtel, van ware menschkunde en nadrukkelijken ernst vergoeden dit; en moesten de omſtandigheden, als ſprekende tot ſtudenten, die bij hem kwamen om de werkzaamheden des vredes, niet om tot den krijg genoopt te worden, den geleerden man ook eenigen dwang aandoen, men merkt dien ter naauwernood, en zijne woorden zijn noch voor hem eenigzins onvoegzaam, noch voor iemand der zijnen zonder toepasſing.

O, Mogten zoo vele woorden der waarheid, zoo vele blijken van welmeenenden ijver algemeen ingang vinden! Mogten geene traagheid, geene vrees voor bezwaren en hinderniſſen, geene ligtzinnigheid en eigenbaat ergens het onmisbare werk onzer zelfverdediging hinderen! Mogten geene ijdele klappers, die hier ligtvaardig over den nood ſpreken, daar zwaarmoedig het gevaar boven alle maat vergrooten, de ijſelijkheden over ons brengen, die Antwerpen thans teisteren, en, wierd het hun mogelijk, eenmaal door de uitvoeringen op *ons* zouden gewroken worden! Mogten allen opwekken en zich ſterken, om te doen, wat in ieders vermogen is! Neen, nooit dreigde ons zulk een gevaar, en nooit hing

niet, houdt God, zoo zeer van onszelven af, of wij behoorden zullen worden of omkomen. Nooit stonden wij eene betere zaak voor; nooit mogten wij vaster vertrouwen, dat God ons helpen zal, zoo wij slechts de middelen, door Hem in onze eigene hand gesteld, volgens Zijne oogmerken aanwenden.

Odes publiées en France dans l'année 1815, relatives aux évènemens du 28 Juillet 1830; par J. J. L. P. MARCHANT. Bréda, à l'Imprimerie de *F. P. Sterk*. 8vo. 12 pag.

De Heer MARCHANT, verontwaardigd over het gedrag der pas herstelde BOURBONS, verheugde zich weleer over de terugkomst van NAPOLEON uit het eiland *Elba*, en meende in hem den redder van *Frankrijk* te zien. Dat gevoel ontlokte hem twee lierzangen; de eerste *sur le retour de* NAPOLÉON *de l'île d'Elbe en Mars* 1815; de tweede, behelzende *les sentimens d'un Français libre*. De gouden eeuw, welke hij toen voorspelde, meent hij, bij de troonbeklimming van den tegenwoordigen Koning LODEWIJK-PHILIPS, te zien aanbreken; en daarom geeft hij die beide lierzangen thans op nieuw, en in *Nederland* uit, vermits hij dáár woont, en hij zich bewust is, dat zijne volklievende gevoelens *onzen* Koning niet ongevallig kunnen zijn. Hij zegt in zijne voorrede, met opzigt tot de laatste omwenteling in *Frankrijk*: *C'est l'humanité entière qui s'applaudit du triomphe des saines doctrines! De celles qu'un Prince auguste* (notre Roi GUILLAUME) *non sans résistance du Jésuitisme fait fleurir dans ses États! Un Jésuite seul pourrait chercher à calomnier ma joie et mon ivresse.*

Recensent wenscht hartelijk, dat de goede verwachting des Dichters niet op nieuw moge worden te leur gesteld. Van LODEWIJK-PHILIPS, LA FAYETTE, B. CONSTANT, DUPIN, MARTIGNAC en anderen gelooft hij het beste: doch het Fransch Bestuur en alle ware Liberalen mogen wel op hunne hoede zijn, en aanvankelijk zijn ze dat, tegen de woelingen van het *Jesuitismus*, dat met de *Jakobijnen*, onder den titel van *Volksvrienden* enz., huichelachtig zamenspant, *pour pousser la révolution à ses conséquences*. De Jakobijnen en de Jesuiten zijn zoo wel in

Frankrijk, als in *België*, zichzelven gelijk; *à bas l'union fatale des Jésuites et des Radicaux!*

Recensent, na zich op het standpunt van den Schrijver te hebben geplaatst, heeft beide lierzangen met uitstekend genoegen gelezen, bewondert die zelfs als modellen van Lyrische poëzij, en doet alle hulde aan de vaderland- en vrijheidlievende gevoelens van den Heer MARCHANT.

De beide Vlaggen, Dichtstuk, door Mr. J. DE KRUYFF. *Te Heerenveen, bij* F. Hessel. 1830. *In gr. 8vo. 9 Bl. f*:-30.

Fecit indignatio versus (Mijne verontwaardiging vervaardigde deze dichtregelen) is het motto van dit vaderlandsch gedicht, welks schrijver verstoord was geworden door een Artikel in het oproerblad *Le Courrier des Pays-Bas*, van den 28 Aug. l. l., waarin huichelachtig de wensch werd uitgedrukt, dat de *Brabandsche* vlag, zijnde de roode, gele en zwarte, in plaats van de *Nederlandsche* met roode, witte en blaauwe waterpaslijnige strepen, de *Nationale* vlag mogte worden. De Heer DE KRUYFF stelt de roemrijke vermaardheid *onzer* driekleurige vlag, tegen de *onbekendheid*, of alleen *schandelijke* bekendheid der *Brabandsche* vlag, gelukkig over. Op woordschikking, enz. zouden welligt aanmerkingen te maken zijn; doch dergelijke stukjes, in haast, en meer uit vaderlandsliefde dan roemzucht opgesteld, behooren uit geen al te streng *critisch* oogpunt te worden beoordeeld. De gang van het stuk is dichterlijk, de uitdrukking edel en krachtig, en het doel loffelijk. Het strekke tot aanwakkering van vaderlandsliefde en burgertrouw, en vinde vele koopers en lezers! Tot aanbeveling geven wij hier de twee laatste coupletten:

Neen! volkren van de zeven landen,
Die eens uw vrijgevochte handen
  Vereenigdet in Utrechts wal,
Neen! gordt het wraakzwaard om de lenden
En stort u op der muiters benden,
  Eer Neêrland spoedt ten wissen val!

Dan moogt gij, strijdend, vrij bezwijken,
Uw standaard zal met eer toch prijken

En houden zich van smetten *rein!*
Men scheure, stervend, slechts de vanen
En slingre om 't veege lijf haar banen,
Zóó zal de vlag ons doodkleed *zijn!*

Aan alle Bedienaren van het Heilig Evangelie bij de Hervormde Kerk in Nederland. Te Rotterdam, bij de Wed. van der Meer en Verbruggen. 1830. *In gr. 8vo.* 8 *Bl. f* : - 10 *c.*

Wat mag den Heer WILLEM MESSCHERT toch wel bewogen hebben, om dit geschrijf in het licht te geven? Het is gerigt aan de Predikanten van het Kerkgenootschap der Hervormden, en heeft ten doel, hen op te wekken tot *het instellen van een plechtigen wekelijkschen Bedestond, in den bangen nood van het Vaderland.* MESSCHERT zegt, dat *ongeloof en bijgeloof zich in een verbond des Satans vereenigd hebben, om den standaart des oproers op te steken, en, met miskenning van de door God gestelde macht, den Staat, en met den Staat de Kerk van Christus dreigen aan te randen en om te keeren.* Hij erkent voorts, dat *het aandoenlijk was, op de laatste dagen des Heeren, in vele plaatsen, de(n) meer dan gewone(n) toevloed van ernstige hoorders en ootmoedige bidders in des Heeren huis op te merken.* Maar het is den man niet genoeg, *dat de gebeden en smeekingen der Gemeente gehoord worden binnen de wanden van het Heiligdom. Neen,* schrijft hij, *ons geroep moet verder klinken, dan in de gewelven onzer tempelgebouwen. Verder, luide moet het klinken, opdat geheel Nederland het hoore, opdat de vijanden het hooren,* enz. enz. *Buitengewone nooden eischen buitengewone zamenkomsten. Een plechtig uur, niet op den dag des Heeren, maar op een der dagen voor beroep en handel bestemd, zij afgezonderd,* enz. Waar zou MESSCHERT de Bedestonden dan willen houden? In de opene lucht, op pleinen en markten misschien? Volgens hem immers is het niet genoeg, *dat de gebeden en smeekingen der Gemeente gehoord worden binnen de wanden van het Heiligdom.* En hij wil een *plechtig uur afgezonderd* hebben, *om rust en berusting te komen zoeken en te komen vinden in het huis des Heeren.* Of zal het *geroep*, juist op den Bedestond, *verder klinken, dan in de gewelven onzer tempelgebouwen?*

Wij willen liefst gelooven, dat MESSCHERT het wèl meent; maar deze opwekking *aan de hooggeschatte voorgan-*

gers in het geloof kan, naar ons oordeel, eer schade dan nut doen aan de goede zaak. Waarom toch alleen *aan de Bedienaren van het Heilig Evangelie bij de Hervormde Kerk* de uitnoodiging gedaan? Dit valt niet moeijelijk te gissen, als men de veranderde denkwijze des Schrijvers van *de Gebroeders Belesteyn* in aanmerking neemt. Hij verbeeldt zich thans te ijveren voor de *zuivere leer der Hervormde Kerk*, en wil daarom *de belangen dier Kerk aan den God der Vaderen, aan den Drieëenigen Verbonds-God opgedragen* hebben. De Leeraren bij andere Gezindten zijn, zoo wil het de stelselzucht van zekere *Zeloten*, buiten *de Kerk*, en komen derhalve niet in aanmerking.

Wat voorts de zaak zelve aangaat, ieder, die acht geeft op de teekenen der tijden, erkent den hoogen nood, maar ziet en hoort tevens met innige blijdschap, dat de Verkondigers van het Evangelie der behoudenis, althans bij de Protestantsche Gemeenten, algemeen en zonder onderscheid, naar de behoefte dezer dagen pogen te prediken, en dat de kerken meer dan gewoonlijk bezocht worden. Is er dan zoo dringende noodzakelijkheid, dat men wekelijks buitengewone Bedestonden houde? Wij zien dit niet in. Had WILLEM MESSCHERT roeping, om Koning en Kerkbestuur in dezen voorruit te loopen? Wij zouden het geenszins denken. Of moet dit geschrijf eene ingewikkelde beschuldiging zijn, dat men in *de Kerk* — in de *Nederlandsche Hervormde Kerk*, het *geroep* niet reeds *verder* doet *klinken, dan in de gewelven der tempelgebouwen?* Het zoude althans zoo kunnen schijnen. Waartoe anders die aanmerking, dat *de Vorst door de Grondwet verhinderd wordt, te doen, wat zijn hart verlangt?* en dat *de hooge Kerkvergadering, door staatsgezag bestaande, door staatkundige redenen wederhouden kan worden?*

In *Noord-Nederland* heerscht een goede geest. Dat MESSCHERT en anderen, welke van zekeren aanhang zijn, zoo zij waarlijk het goede willen en uitbreiding *des Koningrijks, dat niet komt met uiterlijk gelaat*, bedoelen, voorzigtig zijn, en op geenerlei wijze eenig zaad van onrust of wantrouwen en misnoegen onder de menigte strooijen. Maar genoeg over dit ontijdig voortbrengsel van eene pen, waaruit wel iets beters plagt te vloeijen.

Schutterslied. Woorden van A. J. TEN HAGEN, JZ. *Voor 2 of 3 stemmen ad lib. en accompagnement van piano-forte, door* G. C. FAUL. *Dordrecht, bij* J. van Houtrijve, Jr. *f* : - 50.

Van alle stukjes van den dag opzettelijk te gewagen, is, in dezen tijd van jammeren vooral, schier ondoenlijk geworden. Van het boven aangekondigde moeten wij echter een woord zeggen. Weinig dacht de jeugdige, vaderlandlievende TEN HAGEN, toen hij dit lied vervaardigde, dat met name het 6de en 7de couplet eene zoo nadrukkelijke en noodlottige toepassing zoude vinden, als sedert is gebeurd! Het dichtstukje is doelmatig en doeltreffend; de muzijk niet min gepast en krachtig. Worde het dikwijls tot en met opwekking van het vaderlandsch gevoel aangeheven!

Onze Eed. Vaderlandsche Lierzang, door J. IMMERZEEL, JUN. *Te 's Gravenhage, bij* J. Immerzeel, Jun. *In gr. 8vo.* 7 *Bl. f* : - 20.

Aan de Hollanders. Gedicht van L. VAN DEN BROEK. *Te Rotterdam, bij* A. F. H. Smit. 1830. *In gr. 8vo.* 9 *Bl. f* : - 20.

De menigte van tegenwoordig uitkomende staatkundige vlugschriften, gedichten enz., even min bij te houden als ordelijk te rangschikken, noodzaakt ons, bij de beoordeeling beknopt te zijn. Ook het hier aangekondigde doet zoo wel het vaderlandsche hart, als het dichtvermogen der vervaardigers eer aan.

Onze Eed, vaderlandsche Lierzang, beantwoordt volkomen aan den titel, en gaarne roepen wij met den Dichter uit:

Nooit zal deez' grond de schand' gebeuren,
Dat hier een eervergeten rot
De Oranjevlag door 't slijk zoûm sleuren,
Dat zweren wij bij 't Regt en God!
Die vlag zal onbezoedeld waaijen,
Geen muiter zal hier leuzen zwaaijen,
Waar 't Hollandsch hart een walg van heeft;
Geen lasterspog den troon bezwalken;
Geen huichlaar hier de trouw verschalken
Door bloedgeld, waar de vloek van God en mensch aan kleeft.

Recensent heeft, kort geleden, in het zoo verstandig geschreven *Journal de la Haye* eene gelukkige Fransche navolging in dichtmaat, denkelijk door den vernuftigen CHARLES DURAND, van dezen Lierzang van den Heer IMMERZEEL gelezen.

Het *Gedicht aan de Hollanders*, door VAN DEN BROEK, verdient mede met onderscheiding te worden genoemd. Het is des Dichters schuld niet, dat wij van den Prins van Oranje niet meer met die geestvervoering kunnen spre-

ken, als voorheen. Met eenige verandering in zijn werk, zeggen wij den maker na:

Erkent des Hemels gunstbetooning,
Bataven! zweert den *Koning* trouw!
Een *Vader* is voor ons die Koning;
Prins FREDERIK schraagt het Staatsgebouw.
Bebolwerkt door 't gezag der wetten,
Zal Hollands *Vader*, *Neêrlands Vorst*,
Die deugden voedt in de edle borst,
Het monster, dat hem dreigt, verpletten.
Juicht, juicht! Bataven, om uw lot,
Zweert trouw! zoekt in uw deugd belooning!
Een' *echt'* Oranjeheld vereeren we in den *Koning*....
Der Vadren God is onze God!

Lied voor de uittrekkende Schutters.
Lied voor de Vrijwilligers. } *Alom te bekomen.*
Jagerslied.

De ons onbekende Dichter heeft het Vaderland aan zich verpligt door zijn *Lied voor de uittrekkende Schutters*; het is echt dichterlijk, en, wat meer nog zegt, echt Nederlandsch tevens. Minder heeft ons dat *voor de Vrijwilligers* behaagd: die dorsthebbende kling, die ambergeurige kruiddamp, dat orgelklankige krijgsgerucht; wien het moge behagen, ons geviel het niet. Allerminst evenwel nog het *Jagerslied*, waaromtrent wij verre de voorkeur geven aan het onopgesmukte Lied van TOLLENS: dat herhaalde dansen; die kogeldans; die tijgerbruid; die leeuw, die aan Holland huwt; die bruidschat, voor hem gezocht; die robijnenglans, — dat alles ziet er ons te *Freyschutz*-achtig uit, baant den weg tot wansmaak in de poëzij, en schijnt ons onbestaanbaar met gezond verstand zoo wel, als met onze Nationaliteit. — De bijgevoegde Muzijk is wèl gekozen.

Krijgsliederen voor de Groningsche Studenten, uitmakende eene Kompagnie vrijwillige Flankeurs, bij de 8ste Afdeeling Infanterie. Door T. P. TRESLING. *Te Groningen, bij* M. Smit. 1830. (*Ten voordeele van het een of ander Fonds van Weldadigheid.*) 24 *Bl. f*: -25.

Holland bij de Vernieling van Antwerpen. Door HENDRIK KUYPER, GZ. *Te Rotterdam, bij* T. J. Wijnhoven Hendriksen. *f* :-5 *c.*

Het Lied van CHASSÉ. *Door* ROBIDÉ VAN DER AA. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *f* :-5 *c.*

No. 1. De nederige TRESLING ontwapent, in zijn woord aan zijne *getrouwe Spitsbroeders*, de kritiek. Doch hij behoefde die buitendien niet heel zeer te duchten. Zijne liederen voor Vaderland en Koning ademen moed en kracht, en zullen die, met het oog op God, gewisselijk overstorten in de ziel van Groningens wakker Studentenkorps. In hem meenen wij bevestigd te zien, dat dapperheid en nederigheid gezusters zijn.

No. 2. ontbreekt het niet aan gloed en schildering; maar — *Antwerpen* VERNIELD! .... Dat is toch wat al te dichterlijk. De speling met de kleuren van Hollands vlag is gelukkig aangebragt en vernuftig volgehouden.

No. 3. moet den ouden, fermen Krijgsman goed doen. Regt zoo: *Vivat Papa* CHASSÉ!

Almanak voor de Jeugd. Voor 1831. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 103 *Bl. f*. 1-90.

De vernieuwde verschijning van dit jaarboekje voor de jeugd aan te kondigen, zal wel voldoende zijn voor hen, die zich de vorige jaargangen hebben aangeschaft. Wij voegen er dus alleen nevens, dat inhoud en uitvoering beide geenszins onderdoen voor het reeds geleverde. Leere en vermake het dan weder, als voorheen, de lieve jeugd!

(*Boekbesch.* No. XIV. bl. 644. reg. 19. lees: *ontwapenen; maar, ook.* En bl. 645. lees: *binnen*).

BOEKBESCHOUWING.

Bijzonderheden uit het Leven der Christenen in de drie eerste Eeuwen. Uit het Hoogduitsch van H. SCHOTT, *Phil. Dr. en Predikant te Leipzig. Te Amsterdam, bij* W. Brave, Jun. 1829. *In 8vo.* 253 *Bl. f* 2-10c.

Zekerlijk is het een gunstig teeken der tijden, dat de aandacht valt op *Bijzonderheden uit het Leven der eerste Christenen.* De uitbreiding des Christendoms levert veel merkwaardigs op, waarover men verbaasd moet staan. De leer, welke zoodanige uitwerkselen had, kan geen werk van menschelijke vinding zijn. Ook blijkt uit de Geschiedenis, dat het Evangelie juist hierom te spoediger werd aangenomen door velen onder de Heidenen allerwegen, dewijl het die ongemeene reinheid van zeden bevorderde, en de Geloovigen eene standvastigheid onder het lijden deden blijken, welke ten sterkste getuigt van de wonderbare kracht der waarheid. Schrijver en Vertaler (L. G. BREDIE) wenschten (blijkens de Voorrede) *voor het godsdienstig Publiek, en vooral voor het opkomend geslacht, nuttig te kunnen zijn.* Geene volledige of zamenhangende en oordeelkundige Geschiedenis, maar *Bijzonderheden* moet men hier verwachten. Naar dit plan worde derhalve de inhoud des boeks beoordeeld. Dat hetzelve veel belangrijks bevat en zeer lezenswaardig is, erkennen wij gaarne. De volgende opschriften mogen het uitwijzen: I. *De dood van Apostel Jacobus, den ouden.* II. *Johannes, de Leerling der liefde.* III. *Het heilig leven der eerste Christenen een middel ter uitbreiding des Evangelies.* IV. *Grondtrekken van het Christelijk leven in de eerste eeuwen.* V. *De heilige ijver der Christenen in het onthouden van alle wereldsche begeerlijkheden.* VI. *De eerste Christenen onder rampen, en bij den dood hunner betrekkingen.* VII. *Verdrukkingen en vervolgingen der Christenen.* VIII.

Eenige proeven van Christelijken geloofsmoed. IX. *De liefde der eerste Christenen.* X. *Het huiselijk leven.* XI. *Gebed en Godsdienst.* XII. *Aanneming in de Gemeente, en uitsluiting buiten dezelve; of Doop en Excommunicatie.* XIII. *Aflaten en Monniken.* XIV. *Nog eenige voorbeelden van personen, die op onderscheidene wijze het Christendom aannamen, en roemvol hun leven eindigden.* Dewijl die werken, waarin zoodanige zaken beschreven zijn, niet ligt in handen van het algemeen komen, prijzen wij allezins het plan, om eenige *Bijzonderheden* in een beknopt boeksken aan het thans levend geslacht ter lezing aan te bieden. Maar juist hierom zouden wij liever eene andere wijze van behandeling gewenscht hebben. De Eerw. SCHOTT schreef immers voor lieden, die ondersteld worden, van de Kerkelijke Geschiedenis weinig of niet te weten. Hij had dus, naar onze gedachten, zijne Lezers eerst beter op het standpunt moeten plaatsen, van waar zij die *Bijzonderheden* in het regte licht kunnen beschouwen. Hier en daar worden wel eenige aanmerkingen ingevlochten; doch er had meer ter opheldering gezegd behooren te worden. Het is toch niet te ontkennen, dat er soms iets overdrevens in dat verlangen naar de martelkroon plaats had. Zóó ging JEZUS niet voor, die zich overgaf, toen *zijne ure was gekomen.* Voorts heerscht op sommige plaatsen een toon, dien wij, althans in een werkje van dezen aard, moeten afkeuren. Hier vooral komt het op juiste en heldere begrippen aan. Dat sommigen of velen der Christenbelijders, ten dage van gevaar, vervolging en lijden, in eenen staat van overspanning zich bevonden, is geenszins te verwonderen; de omstandigheden bragten het mede, en gaven aanleiding, dat zij weleens het menschelijk leven op aarde niet uit het regte oogpunt beschouwden. Wij zouden dus wel gewenscht hebben, dat de Schrijver op deze en gene plaatsen eene teregtwijzende aanmerking er had bijgevoegd, b. v. op bl. 123, alwaar staat: „ Daar zij (de gevangen Christenen) reeds voorheen menigmaal over de wijze, op welke een ieder van

hen voor den Heer wilde sterven, hun verlangen aan elkander hadden te kennen gegeven, zoo had SATURNINUS altoos gezegd, dat hij hoopte voor onderscheidene dieren geworpen te worden, om eenen des te roemvoller(?) strijd te moeten strijden. De Heer scheen hunne wenschen te willen verhooren; want SATURNINUS en REVOCATUS moesten eerst met een luipaard kampen, daarna werden zij door beeren aangevallen. SATURUS had een' afkeer van beeren, en verlangde door den beet van eenen tijger gedood te worden," enz. Van dien aard komt er meer voor. — Dat Christenen in die dagen de Heidensche schouwspelen niet konden bijwonen, is blijkbaar; doch hieruit volgt geenszins, dat men zonder eenige onderscheiding alle tooneelvermaak zoo gestreng zou moeten veroordeelen, als de Schrijver bl. 41 schijnt te willen doen. — Wij verwonderden ons verder, dat dezelve, bl. 43, kon schrijven: „ Maar wanneer eenige Christenen weigerden in den krijgsdienst te gaan, of eenige posten in den staat te bekleeden, om niet tot den afgodsdienst der Heidenen nader te moeten komen, wijl de Heidensche godsdienst met alle staatkundige betrekkingen naauw verbonden was, en omdat buitendien de krijgsdienst, als een bedrijf van strijden en bloedvergieten, geheel strijdig was met het Christelijk doel, — zoo gingen zij hierin te ver." Was de gemoedelijke naauwgezetheid in het eene te prijzen, waarom dan ook niet in het andere? — Het zeggen van CYPRIAAN, bl. 51, dat men afgestorvenen *wel mag naoogen, maar niet beweenen*, — dat men *om hunnentwille ook geene zwarte kleederen mag dragen, wijl zij in die oorden met witte kleederen zijn omhangen*, had mede wel eenige toelichting noodig. — Op bl. 192 schijnt het *dansen* op den bruiloftsdag onder de *zedelooze vermaken* geteld te worden. — Als bewijs voor *kinderdoop* wordt, bl. 207, bijgebragt, dat *alle menschen aan Christus toegewijd moesten worden; ergo, ook kinderen.* Nogtans erkent de Schrijver, dat velen tegen den kinderdoop waren, *wijl een kind dat geloof niet kan bezitten*, hetwelk

met den doop verbonden behoort te zijn. Maar wanneer hij er bijvoegt, dat velen ook den doop uitstelden, *om eerst de wereld regt te kunnen genieten, en dan, wanneer hunne begeerten voldaan waren, alle die misstappen met het water des doops af te wasschen*, zoo maakt hij zich schuldig aan eene te harde beoordeeling. — Op bl. 215 vindt men insgelijks eene niet zeer juiste voorstelling: „Zij oefenden zich veelal in opofferingen en onthoudingen, die niet als pligten geëischt worden. Zoo zij dit echter noodig voor hun hart hielden, moet men hen daarom nog niet veroordeelen. Er kunnen teedergevoelige zielen zijn, die door het Goddelijke veel sterker bezield zijn, die zich geheel als vreemdelingen op aarde beschouwen, en daardoor te meer naar het hemelsch vaderland verlangen. Kan men hen wel zoo sterk berispen, wanneer zij zich van alle aardsche banden losmaken, om naar het hemelsch vaderland te streven? Onder de eerste Christenen vinden wij zulke gemoederen, die zich al meer en meer van het aardsche onthielden, om geheel voor hunnen Verlosser te leven." Wij zouden hierop wel vragen: *Wanneer leeft de mensch voor zijnen Verlosser? Behoort niet hiertoe de gemoedelijke vervulling van alle pligten? Moet niet ieder in zijnen kring, naar de mate zijner krachten, werken, zoo lang het dag is?*

De stijl des Schrijvers is weleens gezwollen, en het gebruik van beelden niet overal gelukkig. Zoo staat bl. 218: „Of wanneer de ziel, die God waarlijk bemint, in het wereldsch gewoel gedrukt en verzocht wordt, dan is dikwijls de eenzaamheid de *haven der rust*, waar zij ongestoord en veilig de *leidstar* ten eeuwigen leven *volgen* kan." In de *haven der rust* ligt immers het schip stil, en kan, zoo het *daar* veilig ligt, geene *leidstar volgen*. — Op dezelfde bladz. wordt gezegd, dat *het Evangelie onder een dekmantel van dwalingen verborgen lag*. Hoe ongepast!

Om geest en strekking des boeks te leeren kennen, schrijven wij nog het volgende, tot eene proeve, af: „Zeker behoorde ook onder het groot aantal van mid-

delen, waardoor de Heer zijne zaligmakende leer in de wereld uitbreidde, als een der meest werkzamen, het heilig leven der eerste Christenen. Even als op eene dorre heide of in eene zandwoestijn eene groene landstreek met heldere bronnen en schoone gewassen, zoo vertoonde zich ook de Gemeente der Christenen, onder een diep gezonken, ontaard en tot dierlijke ruwheid verlaagd menschengeslacht; als eene Goddelijke landstreek, door welke een stroom van levend water vloot, afdalende van den zetel van CHRISTUS, en beplant met tot in de wolken zich verheffende cederen, beladen met vruchten der geregtigheid."

De Vertaler zegt in zijne Voorrede, dat, *indien, gelijk hij wenscht, dit boekje met graagte ontvangen wordt, dit hem welligt zal aanmoedigen, in denzelfden geest dezer proeve, door een vervolg eene meerdere volmaaktheid aan hetzelve te geven.* Wat het eerste betreft, wij hopen, dat zijn wensch vervuld moge worden; maar hoe BREDIE, *in denzelfden geest dezer proeve, door een vervolg eene meerdere volmaaktheid aan dit* (aan het door hem vertaald) *boekje zal geven*, begrijpen wij niet regt. Wij kunnen wel gissen, wat de man heeft willen zeggen; — hij wenschte nog meer *Bijzonderheden* ter lezing aan te bieden. Hij doe het, maar drage zorg voor *meerdere volmaaktheid* (voor naauwkeurigheid) in taal en stijl. Die iets vertaalt of uitgeeft, moet geene fouten maken, als de volgende: *Men wendt; zijnen hand; in hare* (haren, van haar gemaakte) *zakken; der* (van den) *moordlust; aan de* (den) *uitvindingsgeest; hetwelk* (hiermede begint men geen' nieuwen volzin); *legt* (*ligt*); *eenen slang; een hout* (*houten*) *werktuig*. Op bl. 1: *daar eene hemelsche kracht hunne zielen vervulde, het geloof aan Hem*, is zeker eene drukfout, en moet zijn: *vervulde met geloof*, enz.

Treffend is het bl. 85 aangehaalde, schoone antwoord van den grijzen POLYKARPUS, die, tot afzwering van CHRISTUS door den Heidenschen regter aangezocht, zeide: *Zesentachtig jaren ben ik in deszelfs*

dienst, en Hij heeft mij nimmer iets kwaads gedaan. Hoe zoude ik dan Hem, mijnen Koning, mijnen Heiland, kunnen lasteren?

Geschiedenis van de Geloofsbelijdenis der Protestanten, op den Rijksdag te Augsburg in het jaar 1530 *overgegeven. Door* H. W. ROTERMUND, *Pastor prim. aan den Dom te Bremen, Theol. en Phil. Doctor. Uit het Hoogduitsch. Te Deventer, bij* J. de Lange. 1829. *In gr. 8vo. VIII,* 213 *bl. f* 2 - 25.

„Het is een dringende eisch onzer dagen" (Voorb. IV) „— die door de polemische houding, in welke „Katholijken en Protestanten steeds meer tegen elkander „treden, ontwijfelbaar geregtvaardigd wordt — dat elk, „die tot de Evangelische kerk behoort, en aan haar „aanwezen en hare bedoelingen een levendig aandeel „neemt, zich met hare stichting, haren bouw, den zin „harer instellingen en hare innerlijke en uiterlijke regt„matige betrekkingen bekend make." Bij de viering van het driehonderdjarig feest in de Luthersche Gemeente zal wel niemand het overbodig keuren, dat over de Augsburgsche Confesie, en hetgeen met dezelve middellijk of onmiddellijk in verband staat, in zamengedrongene kortheid, zonder iets gewigtigs over te slaan, het noodige wordt medegedeeld. Dit is het oogmerk van ROTERMUND met de uitgaaf van dit geschrift. Uitvoerig was deze Geschiedenis door anderen behandeld. Doch de werken dier Schrijvers zijn te wijdloopig of niet verkrijgbaar. Naar de behoeften van den tijd heeft ROTERMUND dit werk ingerigt. Ook met de vertaling is dit evenens het geval. Niet enkel de 25 Junij, de geheele stemming van Roomschen en Protestanten doet behoeften gevoelen, die te voren, bij mindere spanning, niet gekend, nu algemeen erkend worden, en bij Protestanten wel iets goeds zullen achterlaten.

In 45 paragraphen behandelt ROTERMUND zijn on-

derwerp, van hetwelk hij in het Voorberigt minder heeft opgegeven, dan hij werkelijk levert. De opgaaf der paragraphen — voor dit ons verslag te uitgebreid, om medegedeeld te worden — gaat het werk vooraf, en maakt dit opstel van ROTERMUND voor den Protestant tot een nuttig handboek. Tot de feestviering komt onze aankondiging wat laat. Doch de Schrijver heeft ook alleen niet voor 25 Junij 1830 gewerkt. Wij kunnen dit werk ruimschoots aanprijzen, en wenschen het in handen van zulken, die, over de woelingen der *Jezuiten* en *Ultramontanen* (*liberaal* en *illiberaal* is onder deze *cohorte* hetzelfde) bekommerd, ook een geschiedkundig bewijs verlangen voor het gezegde van JEZUS: *De poorten der Helle zullen mijne Gemeente niet overweldigen.*

„Hij beware" (dezen wensch des Schrijvers voor de Luthersche kerk nemen wij ten slotte over voor de geheele Protestantsche) „de kerk bij den tot hiertoe genotenen vrede, en elk lid van dezelve bij het bestendige „genot van vrede in het geweten!"

Leerrede over 's Konings voorbeeldige berusting in Gods bestuur, bij het oproer van een gedeelte zijner onderdanen, door M. A. JENTINK, *Predikant te Oudewater. Te Rotterdam, bij* A. F. H. Smit 1830. *In gr. 8vo. 15 Bl. f* :-15 *c.*

De Christelijke Vaderlandsliefde. Leerrede over 1 *Petr. II:* 13—17. *Of een woord naar den tegenwoordigen toestand van ons Vaderland. Door* G. C. VAN BALEN BLANKEN, *Predikant te Wognum. Te Hoorn, bij* J. Vermande. 1830. *In gr. 8vo.* 24 *Bl. f* :-35.

De verschrikkelijke tooneelen, die in het zuidelijk gedeelte der Nederlanden plaats hebben, zijn van dien

aard, dat de Leeraren van de Godsdienst vrij algemeen zich gedrongen gevoelen, om, naar de behoefte des tijds, woorden van opwekking, troost en bemoediging tot hunne hoorders te spreken; en deze toonen hunne belangstelling, door vlijtig opkomen ten huize des gebeds. Wat met genoegen werd gehoord, leest menigeen nog gaarne eens tot stichting. Dit bewoog reeds dezen en genen Prediker tot de uitgave.

De eerste dezer Leerredenen heeft tot tekst: 2 SAMUEL XV: 26^b: *Ziet, hier ben ik; Hij doe mij, zoo als het in zijne oogen goed is.* De Eerw. JENTINK zegt in de Inleiding, dat de smart van DAVID in bitterheid verre die van onzen Koning overtrof, alzoo geen *vreemdeling*, maar ABSALON, de *eigen zoon*, de muitelingen tegen DAVID aanvoerde!... Verder wordt de vergelijking niet voortgezet, en dit is wèl gedaan: over het gebeurde ligt nog een digte sluijer. JENTINK schetst I. de omstandigheden des oproers, en roemt de gelukkige dagen onder de regering van DAVID op zoodanige wijze, dat men onwillekeurig daarbij moet denken aan onzen *goeden* Koning en aan de ondankbare, goddelooze *Belgen*. De gevoelens, in den tekst uitgedrukt, worden II. als navolgenswaardig aangeprezen. Hier komt menige gepaste aanmerking voor. Dan volgt III. eene bemoedigende opwekking, om op God te vertrouwen, en, in dit vertrouwen, het Vaderland te helpen verdedigen en beveiligen. — De nuttige strekking dezer Leerrede moge blijken uit het volgende: „Dat Roomschgezinde en Protestant zich nu verbinden met den broederband der eensgezindheid! Dat Protestant en Roomschgezinde zich nu scharen als een eenig man om het kruis van JEZUS CHRISTUS! Het is de zaak onzer gemeenschappelijke Godsdienst, waarvoor wij strijden. De magt, die zich tegen ons verheft, verheft zich tegen God. Derzelver zuilen zijn verraad, eerloosheid en meineedigheid; vrijgeesten en Godverzakers wetten hunne zwaarden, en dwazen nemen dienst in dat rijk der duisternis en der gruwelen," enz. Wij wenschen deze Leerrede in veler handen.

Ook de Eerw. VAN BALEN BLANKEN voerde het woord voor de goede zaak, en prees van den kansfel de *Vaderlandsliefde* aan. Op enkele gezegden zoude misschien hier en daar iets aan te merken zijn. Men zou b. v. kunnen vragen, *of en in welken zin het Christendom de Vaderlandsliefde leert en aandringt?* In den tekst ligt het niet, althans niet regtstreeks; volgens denzelven had de Leeraar moeten spreken over *des Christens verpligting, om Wet en Overheid te gehoorzamen.* De Schrijver schijnt dit zelf ook gevoeld te hebben, daar hij een' tweeledigen titel aan zijn stuk geeft. Hij licht I. den tekst toe, komt daardoor tot het besluit, dat *orde*, dat *het bevorderen van orde in den Stadt een der voornaamste bestanddeelen van de ware Vaderlandsliefde is*, en wil dus II. *meer bijzonder aanwijzen, wat al tot de Christelijke Vaderlandsliefde behoort;* dezelve namelijk bestaat *a. in Christelijke gezindheden* en *b. in Christelijke werkzaamheden.* Het verwonderde ons, hier de woorden des Heilands: *Ik ben niet gezonden, dan tot de verlorene schapen van den huize Israels*, bijgebragt te vinden, en verder te lezen: *Zoo deed Jezus. Palestina mogt Hem naauwelijks huisvesting en onderhoud verleenen, Hij wijdde nietteniin zijne krachten aan zijn Vaderland.* „*Gij zult*, was zijn woord tot de Apostelen, *niet tot de Heidenen, en in geene stad der Samaritanen gaan.*" Dit doelde immers op geheel iets anders. Overigens stemmen wij den Predikant van *Wognum* gaarne toe, dat Vaderlandsliefde niet bestaat *in hartstogtelijke bewoordingen, noch in het aanheffen van zekere kreten, noch in het dragen van zekere teekenen*, maar *in het medewerken ter bereiking van dat doel, waartoe de maatschappelijke vereeniging daar is.* Voorts kenmerkt zich deze preek door een' zeer goeden geest; waarom wij ons van meerdere aanmerkingen gaarne onthouden.

Eenige eigenaardige Bijzonderheden betrekkelijk verschillende soorten van Nevel; door J. B. VAN MONS, *Hoogleeraar te Leuven. Uit het Fransch vertaald door* B. MEYLINK, *Apotheker en Chemist te Deventer. Te Zutphen, bij* W. C. Wansleven. 1829. *In gr.* 8vo. 56 *Bl. f* :-60.

De zoogenoemde stinkende nevels, welke als een luchtrook dikwerf het zonlicht verduisteren, zijn in ons vaderland en ook elders genoegzaam bekend. Men is het echter niet eens aangaande de oorzaak dezer nevels; hoezeer verschillende gronden worden aangevoerd, om dezelve in het branden der heiden en veengronden te zoeken. Men kan over dit gevoelen van FINCKE en anderen met vrucht eene verhandeling van den overledenen Hoogleeraar THIJSSEN nalezen, in de *Bijdragen tot de Natuurk. Wetensch.* II D. bl. 189—221. De Leuvensche Hoogleeraar VAN MONS, wien de scheikunde sinds vele jaren onder hare ijverigste beoefenaars en schrijvers mag tellen, heeft in eene verhandeling, aangeboden aan de Akademie te Brussel, dit gevoelen getracht te wederleggen. Wij erkennen echter tot onze spijt, niet in staat te zijn, een regt denkbeeld van des schrijvers verklaring mede te deelen, wiens meening ons duister is. Volgens hem, zal de zoogenoemde stinkende nevel „een damp kunnen zijn, zoo onvolkomen verdikt, dat bij zich niet in water kan oplossen, en tusschen welke de electrieke stof geplaatst is zonder er aan vast te kleven;" zie bl. 40. Wij moeten den lezer, die zich over het gevoelen van den Heer VAN MONS onderrigten wil, dus naar het boekje verwijzen; waarbij wij nog voegen, dat in den *Alg. Kunst- en Letterbode*, 1830, No. 39, bl. 205—208, nog iets betrekkelijk den stinkenden nevel door den schrijver briefswijze is medegedeeld.

Waarnemingen op Reizen in en buiten Duitschland, enz. Door Dr. A. H. NIEMEIJER. *Uit het Hoogduitsch. Vde Deel. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo. XVI,* 548 *bl. f* 5-25.

Ziedaar reeds het vijfde deel dezer *Waarnemingen*. Zij bevatten het vervolg van 's mans verblijf te Parijs, benevens zijne behoudene tehuiskomst en aanvankelijke herstelling in ambt en waardigheid. Die groote stad, en vele merkwaardige personen en zaken in dezelve, vooral ook herinneringen uit de omwenteling, leveren dus de meeste stof op; welker eigenaardige bewerking, door een' man als NIEMEIJER, aan dezelve, schoon reeds elders vermeld, eene eigenaardige nieuwheid bijzet. Met den bejaarden en bedaarden Duitschen Geleerde doorwandelt men gaarne voormalige paleizen, fabrijken, openbare plaatsen, enz. enz. of bezoekt eenen en anderen beroemden man of vrouw. En is het dan ook niet altijd even belangrijk nieuws, wat wij er vernemen, het is toch altijd onderhoudend en leerzaam. Voor bijzondere bibliotheken moge het omslagtige werk al niet druk worden aangekocht; het staat in dit opzigt met zekere stichtelijke werken van onzen tijd gelijk, die wel nuttig en goed zijn, maar te veel *ruimte en tijd* vorderen, om een' Geleerde te voegen; doch zoo veel te beter voor de leesgezelschappen. De dood van den verdienstelijken man, na zijn schitterend gouden feest onlangs voorgevallen, zal daarenboven de belangstelling ligt vermeerderen. En waarlijk, zoo wij de lectuur van dit boek met die van vele stukken van den dag vergelijken, dan kunnen wij dezelve, wegens zijne leerzaamheid en goede strekking, niet genoeg roemen.

Den aard des werks nader te leeren kennen, zal, daar wij er al zoo dikwijls over spraken, wel niet noodig zijn. Ook de bijlagen zijn dikwijls zeer belangrijk.

Reizen door Rusland, Siberië, Polen, Oostenrijk, Sakfen, Pruisfen, enz. ondernomen door JAMES HOLMAN, *Lid der Koninklijke Maatfchappij, enz. gedurende des Schrijvers volkomene blindheid, enz. Uit het Engelsch. Met Platen. IIde of laatfte Deel. Te Amfterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1829. *In gr. 8vo. XVI, 351 bl. f* 3-90.

Tot wegneming van het vooroordeel tegen deze reisbefchrijving, wegens den bijzonderen toeftand des reizigers, hebben wij het noodige aangemerkt, bij de aankondiging van het eerfte deel. Wij verlieten den Schrijver te *Kazan*. Dit tweede deel vangt aan met het verhaal van deszelfs verblijf, ontmoetingen en waarnemingen in die ftad. *Kazan* verlaten hebbende, trekt hij het *Ural*-gebergte over. *Ekatharinenburg* is de eerfte plaats, welke de fchrijver in *Aziatisch Rusland* aantreft. Van daar vertrekt hij naar *Tobolsk*, reist verder *Siberië* door, en komt over *Tomsk* tot *Irkoutsk*, de hoofdftad van het Oostelijk *Siberië*. Daar echter wordt de reiziger ingehaald door een', hem op Keizerlijk bevel achterna gezonden, Luitenant van de Veldjagers, die hem belet zijnen togt voort te zetten, hem tot *Moskou*, meestal langs denzelfden weg, dien hij gekomen was, geleidt, en hem vervolgens door *Polen* over de *Rusfifche* grenzen brengt. Eindelijk reist de fchrijver door *Duitschland*, over *Weenen*, *Berlijn* en andere plaatfen, naar *Hamburg*, gaat daar fcheep, en komt in *Engeland* terug. — Ziedaar den hoofdzakelijken inhoud der voortzetting en van het befluit der reisbefchrijving in dit deel. Daar de reiziger zijne lezers veelal geleidt in het door vreemdelingen minst bezochte gedeelte van het uitgeftrekt *Rusfisch* gebied, doet dit laatfte deel in wetenswaardige bijzonderheden en belangrijke ontmoetingen niet onder voor het, door ons reeds gunftig aangekondigde, eerfte deel. Uitgenomen de gemelijke uitvallen van den fchrij-

ver over de volbrenging van het Keizerlijk bevel, hetwelk hem belette zijne voorgenomene plannen geheel te voleindigen, is ook de wijze, waarop hij zijne ontmoetingen verhaalt en zijne waarnemingen mededeelt, zeer onderhoudend. De vertaler geeft ook in dit werk, zoo wel door de overbrenging zelve in onze taal, als door zijne bijgevoegde aanmerkingen, blijken, dat hij ten volle berekend is voor zijne taak. Vooral ſtemmen wij in met zijne teregtwijzing van des ſchrijvers ſchampere beoordeeling van de behandeling, hem aangedaan door het *Rusſisch* Gouvernement. Wat ook HOLMAN aanwendt, om aan dien maatregel een geheimzinnig, ſtaatkundig doel te doen toeſchrijven, ook wij meenen het er voor te moeten houden, dat het avontuurlijke van des reizigers plan, om in zijnen weerloozen toeſtand zijnen togt tot daarhenen uit te ſtrekken, waar, wegens de afgelegenheid der gewesten en het woeste der bevolking, den reiziger de beſcherming van het Gouvernement geene genoegzame veiligheid kon verſchaffen, den Keizer tot deze, anders eenigzins willekeurige, behandeling van den achtingwaardigen man heeft genoopt. Onder de achter het werk gevoegde aanmerkingen is vooral die tot opheldering van HOLMAN's opgave van landmaten en afſtanden zeer doelmatig tot regt verſtand van alwat in het werk daarop betrekking heeft. Onze aanbeveling van het eerſte deel is dus ook van toepasſing op het thans aangekondigde, hetwelk wij vertrouwen, dat door ons publiek met genoegen zal gelezen worden.

De Kluizenaar in Rusland, of Aanmerkingen op de Zeden en Gewoonten der Rusſen in het begin der XIXde Eeuw. Uit het Fransch. IIde of laatſte Deel. Te Dordrecht, bij Blusſé en van Braam. 1829. *In gr. 8vo.* 315 *Bl. f* 2-40.

Wij hebben bij de aankondiging van het eerſte deel den verdienden lof aan dit werk gegeven. De Kluizenaar

gaat op dezelfde loffelijke wijze, als hij had aangevangen, met het berigt van zijne waarnemingen voort. Over den aard van dit werk en den in hetzelve heerfchenden geest hebben wij ons bij de aankondiging van het eerfte deel over het algemeen gunftig uitgelaten, en achten ons daarom ontflagen van eene breedvoerige beoordeeling van dit tweede en laatfte deel. In denzelfden trant voleindigt de Schrijver nu zijnen arbeid in de volgende 19 Hoofdftukken: *Militaire Koloniën. Kleederpracht en Huwelijksuitzetten. Huwelijks- en Doopplegtigheid. Peterhof. Eene mislukte Ambasfade. De Brand. Alexander. De Verloting. De Godsdienst. De nieuwe Izaakskerk. De Boeren. De Vrijmakingen. Een Uitftapje. Nog eene Wandeling te Zarskoefelo. De Epaulette boyenal. Opvoeding der Vrouwen. De Berisper. Over de Misdaden in Rusland. Varinka, of de roode Kroeg.* Over het reusachtig ontwerp, om zekere gedeelten van het Rusfifche krijgsleger als koloniën in de onbewoonde en onbebouwde ftreken des rijks te vestigen, geeft de Schrijver een zeer belangwekkend berigt, waaruit wij het een en ander, als eene proef, willen overnemen:

„In 't algemeen worden, buiten *Rusland*, de volkplantingen flechts befchouwd, als het krijgswezen, maar geenszins, als den landbouw betreffende. Velen weten niet, dat de vestiging van een regement op een aangewezen ftuk gronds flechts ten koste van den zwaarften arbeid kan worden verkregen: zoo als het droogmaken van moerasfen, het vellen van bosfchen, het ontginnen van woeste velden, enz. Wanneer de gebouwen, beftemd voor de huisvesting van een bataljon, voltooid zijn, brengt men er de boeren van de kroon, die de kern moeten uitmaken van het bataljon, dat bezit van den grond komt nemen. De betrekkingen van maagfchap hebben er niets door te lijden: de jonge boer, die de krijgsdienst omhelst, en tevens landbouwer blijft, neemt zijnen ouden vader, zijne moeder, en, is hij getrouwd, zijne vrouw en kinderen mede. De beide an-

dere bataljons, uit het leger genomen, om het regement voltallig te maken, worden de huisgenooten van het eerste. Allen houden zich gelijktijdig bezig met de ontginning der gronden, waarvan de voortbrengselen tot levensonderhoud voor de geheele bevolking bestemd zijn. De boeren, in diervoege soldaten geworden, oefenen zich twee dagen 's weeks in den wapenhandel; de twee bataljons, die geen eigendom bezitten, deelen in den veldarbeid: het gansche regement houdt zich dus met den landbouw bezig. Elke volkplanting bezit werklieden van alle ambachten, die er noodzakelijk zijn, zoo als bakkers, smeden, timmerlieden, enz. Onderscheidene groote gebouwen zijn voor den generalen staf van ieder regement bestemd: daar vindt men de woning van den Kolonel en der Opperofficieren, de kerk, de zaal voor de wapenoefeningen des winters, de voorraadschuren, het hospitaal, eene gaarkeuken of koffijhuis, waar de Officieren bijeenkomen, en waar men eene bibliotheek en de nieuwspapieren aantreft. Aan dat huis stappen de vreemdelingen af. In het midden der *compagnies* is een veld voor de zomerwapenoefeningen, eene hoofdwacht, eene kapel en eene woning voor den *Pope* en de Onderofficieren. — De verschillende korpsen liggen in eene rij, en beslaan eene ruimte van zestig wersten in de lengte. De koloniën voor de ruiterij bevinden zich aan de oevers van de *Pruth*. Men berekent algemeen, dat alles te zamen tachtigduizend man beloopt. — Het uithuwen van de soldaten aan de dochters der boeren, die tot het regement behooren, is ook al een gewigtig ongerijf van deze instelling. De Officieren, met de zorg voor die verbindtenissen belast, geven zich waarschijnlijk bitter weinig moeite, om te ontdekken, of de aanstaande echtelingen eenige wederzijdsche liefde voor elkander hebben opgevat. Nooit geleek het huwelijk meer op eene loterij. Daar de mannen niet door de meisjes gekozen, maar haar opgedrongen worden, zijn die huwelijken slechts minder gewelddadig, dan die, welke de Sabijnsche maagdenroof ten gevolge had. Evenwel men zegt,

dat er in al die verwarring eene soort van eensgezindheid heerscht. Een Opperofficier der kolonie, die op een familiefeest in den omtrek genoodigd werd, gaf ten antwoord: „Onmogelijk! Morgen trouwt het regement; ik ben plaatsvervangend vader van een duizendtal echtgenooten, en kan dus volstrekt niet weg!" Dit, zal men mij toestemmen, overtreft nog FIGARO, die eene gansche bezetting *purgeerde*."

Indien het publiek door onzen lof, aan het eerste deel gegeven, zich niet heeft misleid gezien, dan twijfelen wij er niet aan, of ook dit deel zal den leeslust aangenaam en nuttig bezig houden.

C. CRISPI SALLUSTII Bellum Catilinarium et Bellum Jugurthinum, cum Adnotationibus in usum Scholarum, edidit J. KOENDERS, Gymnasii Tungrensis Director. Trajecti ad Mosam, apud *Viduam Lefebure-Renard*. 1828. 8vo. pp. IV, 354.

De Heer KOENDERS, Rector van het Gymnasium te *Tongeren*, heeft deze op zeer fraai papier en met eene schoone letter gedrukte uitgave van SALLUSTIUS voor schoolgebruik ingerigt, en zijne verklaringen onder den tekst geplaatst *ad modum Minellii*, met dat onderscheid, dat wijlen MINELLIUS in het Latijn commentarieerde, KOENDERS in het Nederduitsch. Vooreerst hebben wij den trant van MINELLIUS nooit goedgekeurd, voornamelijk om deze oorzaak, dat er weinig of niets voor den leerling wordt overgelaten om zelf te denken. Geef hem eene uitgave zonder eenige verklaring, uitgezonderd het allermoeijelijkste, hij zal datgene, hetwelk hij niet begrijpt, te huis moeten overpeinzen, zijne woordenboeken raadplegen, en verlangen naar de ophelderingen, hem door zijnen onderwijzer te geven. Hoe verheugt het hem niet, wanneer hij te huis zelf iets gevonden heeft, hetwelk op de school wordt goedgekeurd;

hoe bedroeft hij zich, en schaamt zich heimelijk voor zichzelven, dat hij in kleinigheden is blijven steken; en hoe wordt zijne aandacht op de verklaringen des onderwijzers gevestigd en levendig gehouden, omdat hij dezelve in zijn geheugen moet prenten, daar hij ze niet gedrukt vindt, en zich daarop dus niet verlaten kan! Dit een en ander scherpt het oordeel van den leerling en wekt het denkvermogen op. De Commentariën van MINELLIUS hadden dit nog vooruit, dat ze in 't Latijn geschreven waren, en doorgaans nog al in redelijk Latijn. Dat werd dan toch niet zonder eenige inspanning en aandacht verstaan. Doet men dat nu ook in de moedertaal, dan hebben de leerlingen meer dan eene halve vertaling. Wij zijn het dus aangaande de manier met den Heer KOENDERS niet eens, maar gelooven, dat hij veel geschiktheid en aanleg heeft om wèl en naauwkeurig te onderwijzen. Dit blijkt ons uit de aanteekeningen zelve. De Rector had die voor het mondeling onderwijs moeten gebruiken.

EURIPIDIS *Andromache.* Vetera Scholia ad EURIPIDIS *Andromachen.* Edidit cum sua tam ad fabulam, quam ad Scholia adnotatione JOANNES LENTING, Art. Lib. Mag. Lit. Hum. Doct. Gymnasii Literarii, quod Zutphaniæ est, Rector. Zutphaniæ apud *H. C. A. Thieme.* 1829. 8vo. pp. XVI, 424.

De Heer LENTING levert ons hier een nieuw bewijs van zijne geleerdheid en oordeelkundige studiën, besteed aan het beroemde Treurspel van EURIPIDES, *Andromache* genaamd. Deze uitgave is voorwaar met veel zorg en naauwkeurigheid bearbeid, hetwelk men ook wel niet anders verwachten konde van eenen man, die zich bijna uitsluitend bepaalt bij de oude Treurspeldichters. Hij heeft zich door derzelver aanhoudende lezing en overdenking eene bekendheid met stijl en gedachten verwor-

ven, welke men zoo niet bij elken Geleerde vindt. Daarenboven heeft de Rector moeite, tijd noch kosten gespaard, om verschillende handschriften, welke er van de *Andromache* bestonden, met eigene oogen na te zien, en te dien einde eene reize naar Parijs ondernomen; en zijn hem eenige onuitgegevene aanteekeningen van den grooten VALCKENAER uit de Leydsche Bibliotheek medegedeeld. Ook heeft hij veel zorg besteed aan de oude Scholiën, dat zoo belangrijk hulpmiddel, om bedorvene plaatsen dikwijls gelukkig te herstellen. Eindelijk is het boek voorzien van verscheidene nuttige bladwijzers, en heeft de uitgever minder toegegeven aan eene zekere zucht om te willen emenderen, dan hij wel eens plagt te doen. Zoodat de Heer LENTING, naar ons gevoelen, met deze uitgave van de *Andromache* veel eer zal behalen. Eene aanmerking houde hij ons ten goede. Dezelve betreft den stijl en de taal. Deze missen die eenvoudigheid, zuiverheid en kieschheid, welke men heden ten dage met regt van ieder, die Latijn schrijft, vordert. De Opdragt, aan den Graaf VAN DER DUYN VAN MAASDAM, is alles behalve fraai. De Voorrede is duister, gedrongen en ongemakkelijk. Datzelfde vonden wij in vele Aanteekeningen. Ook beviel het ons niet, dat de Grieksche verzen somtijds in het Nederduitsch worden geparaphraseerd. Men kan dat alles zeer wel in het Latijn doen; dat heeft betere houding, en buitenlanders verstaan onze taal niet. Het is voor eenen man, gelijk de Heer LENTING is, gemakkelijk, deze en andere kleinigheden in het vervolg te vermijden.

Tijdrekenkundige Tafels, bevattende de merkwaardigste Geschiedenissen, voorgevallen in de voornaamste Staten, gesticht vóór de Tijdrekening der Christenen; mitsgaders de voornaamste Ontdekkingen der Ouden. Door C. H. ROGGEN, *Onderwijzer en Kostschoolhouder te 's Gravenhage. Te Dordrecht, bij* E. Bonte. 1829. *VIII*, 106 *bl. f* :-50.

Tot het wèl zamenstellen van dergelijke tijdrekenkundige Tafels wordt meer historische kennis vereischt, dan men gewoonlijk meent. Immers moeten deze Tafels de kern van de gewigtigste gebeurtenissen in een' korten en tevens duidelijken stijl bevatten, en als 't ware een *compendium compendiorum* uitmaken. Het is waar, er bestaan vele en velerlei geschiedkundige Tafels, uit welke men het beste en belangrijkste kan kiezen. Maar dan wordt het eene soort van gewoonlijk niet best zamenhangend geheel; men bemerkt dan zoo duidelijk, dat het een zamenraapsel is van verschillende deelen, en niet de vruchten van eigene studiën en overdenkingen. Alwie het geheel niet in zijne ziel omvat en als 't ware met éénen blik overziet, zal ons geen juist denkbeeld van het geheel in korte trekken schetsen. Wij willen dan den schrijver van dit boekje uit dat oogpunt niet beoordeelen.

Daar is iets anders, waarvoor wij hem en anderen, welke de oude Geschiedenis onderwijzen en de oude talen niet verstaan, willen waarschuwen. Dit is eene onverdragelijke slordigheid in het verwarren en verkeerd schrijven van eigennamen en in het begaan van andere onnaauwkeurigheden. Wij behoeven te dien einde dit boekje slechts te doorloopen.

Bl. 21. *Beslissende veldslag bij Arbela of Gangamala.* *Arbela* was eene stad en *Gaugamela* een vlek. De schrijver, die ook verkeerd *Gangamala* spelt, schijnt de plaatsen voor dezelfde te houden. Elders lezen wij van eene *stichting* van den *Areopagus*; dat *Creta* thans *Cyprus* genaamd wordt; van eenen *Macedonischen* Koning CORANUS; van eene rivier *Eurimidon*; van eenen *Lacedæmoniër* GYLIPSUS; dat DEMOSTHENES te *Paenium* geboren is; dat PHYRRUS Koning van *Epirus* was; dat LEONIDAS in de *Thermopyle* streed; dat de *Censors Keurmeesters* waren; van *Mus I* en *Mus III*; van PHILIPPUS te *Kynoskephalen* geslagen, enz. enz. enz. Wij kunnen dit werkje niet sterk aanbevelen.

Vrijmoedige Gedachten over de tegenwoordige beroerten in een gedeelte van het Koningrijk der Nederlanden, toegelicht door eenige staaltjes uit de Geschiedenis van den opstand der Belgen tegen hunne laatste Souvereinen uit het Huis van Oostenrijk. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots. 1830. *In gr. 8vo. 44 Bl. f* :-40.

Het is eenigermate gewaagd, over gebeurtenissen van den dag ten eerste bij openbaren geschrifte zich te verklaren. Omstandigheden nemen ligt eene wending, welke niet voorzien kon worden. Zoo is de gesteldheid van zaken ook reeds veel veranderd, nadat de Schrijver dit werkje ter perse had gegeven. Wat hij van de heerschappij des bijgeloofs zegt, schijnt thans door de uitkomst wederlegd te worden. Zoo *schijnt* het, schrijven wij met opzet; want nog is het einde niet. De uitersten raken elkander. Misschien is het voor de zaak der menschheid een geluk, dat *vooreerst* het ongeloof zich verheft boven het bijgeloof. Welligt moet langs dezen weg bereikt worden, wat de verlichte Keizer van *Oostenrijk*, JOZEF II, zich voorstelde, maar destijds niet kon volvoeren.

De Schrijver ontleent zijne staaltjes uit een werk, in 1818 te *Gent* bij P. F. DE GOESIN VERHAEGEN uitgegeven, onder den titel van: *Jaerboeken der Oostenrijksche Nederlanden, van 1780 tot 1814, enz. opgesteld door eenen Tijdgenoot.* Wanneer men de aangehaalde plaatsen leest, zoude men soms bijkans meenen, *letterlijk* vermeld te vinden, wat sedert 24 Augustus 1830 gebeurde. Tot proeve het volgende: „Deze opstekers," (zoo schreef een *Belg* ten jare 1818 in de taal des lands) „zoo geestelijke, als wereldlijke, stroeyden uyt alle soorten van lasterschriften, „waeronder het voornaemste was een periodiek blad, bekend onder den naam van *Keureminne*, hetgene opgesteld „wierd door zekeren VAN DEN ELSKEN, Priester en Theologant te *Loven*. Dit blad vol agterklap, leugens en injurien tegen den Souvereyn en de gene hem aengekleefd „waren, wierd met groot genoegen gelezen door de Bisschoppen," enz. „De muytelingen wierden daernaer bijgesprongen door *boergers*, waeronder zig bevonden eenige geestelijken, *verraederlijk aenrandende en doodende*, al

„ *wat soldaet was*," enz. „ Zulks gebeurde *op zijn brabandsch*, „ om het volk te *verblinden*." — „ Den Advocaet H. VAN „ DER NOOT, ten tijde der plundering tot *Brussel*, verbiedende aen de vrijwillige (vrijwilligers) te schieten, zeyde „ hun, *dat de plunderaers hunne broeders waeren, dat zij „ mogen die menschen geene vreedheyd mogten begaen*." Wat voorts de *vrijmoedige Gedachten* zelve betreft, de Schrijver geeft in een P. S. te kennen, dat hij deze den 16 Sept. l. l. ter perse heeft gegeven, en dat ze misschien, ware het mogelijk geweest, na het later gebeurde hier en daar gewijzigd zouden zijn geworden. Dit gelooven wij gaarne, doch meenen ook buitendien wel gegronde aanmerkingen op het gestelde te kunnen maken. Op bl. 39 wordt gevraagd: „ Zijn de *Belgen*, die, vóór de Fransche omwenteling, se- „ dert den Utrechtschen vrede, aan het huis van *Oostenrijk* „ onderworpen, en naderhand in de Republiek en het Kei- „ zerrijk van *Frankrijk* ingelijfd waren, bij de Tractaten „ van *Londen* en *Weenen*, gevraagd, of zij er in toestem- „ den, om met de voormalige zeven Provincien tot één „ Koningrijk vereenigd te worden? dan of zij liever weder „ tot *Oostenrijk* of *Frankrijk* wilden behooren? Met welk „ regt kunnen zij dan *nu* eene scheiding en verandering „ van de gemaakte schikkingen, op eene met de Grondwet „ strijdige wijze, vorderen?" Hier is de redenering des Schrijvers, naar ons oordeel, zeer zwak. Omdat de *Belgen* in 1815 niet gevraagd zijn, of zij vereeniging met ons begeerden, hebben zij thans, meent hij, geen regt, om te scheiden. Men zou hierop kunnen vragen: *Wat is regt? Wie gaf in 1815 aan anderen regt, om Belgen en Noord-Nederlanders met elkander te vereenigen?* Op dit punt komt het voornamelijk aan. De zaak is, in weinige regelen schrifts, met eene magtspreuk geenszins af te doen. Ach! had de *staatkunde* toch nooit die heillooze vereeniging daargesteld!

Anklänge der Zeit von LUDWIG MARCHAND. Utrecht, Verlag von *C. van der Post*, *Jan.* 1830. 8vo. 42 S.

Hoe verheugt het Recensent, in den *Luxemburger* MARCHAND zulk eene echt vaderlandsche denkwijs aan te treffen! en hoe fiksch is zijne poëzij! Men meent, als 't ware, KLEIST, SCHILLER en KÖRNER, ja ook BÜRGER

te hooren: sprankken van het verschillend dichttalent dier mannen schijnen in den boezem van MARCHAND in éénen ondeelbaren dichtgeest te zijn zamengegloeid, die in stoute en krachtige harmoniën zich uitstort. De Dichter verdient allezins de hem door VAN DER HOOP (zie bl. 37) toegebragte hulde. Men hoore *Freiwilligers Minnesang*, coupl. 1 en 2; benevens *Jägerliedlein*, *den Studenten, die freiwillig ausziehen für Gott, Fürst und Vaterland*, coupl. 1 en 4:

Uit *Freiwilligers Minnesang*.

Was flammen die Blicke? was pocht das Herz?
Was packet mich für ein Grausen?
Der Jüngling schaut muthig himmelwärts,
Fort will er, zu spielen in blutigem Scherz
Mit des Sturmwindes mächtigem Sausen;
Er tummelt den Rappen, hassasassa!
Er ziehet den Flamberg, hurrah! hurrah!

Nicht weinet sein Liebchen die Augen roth,
Das thun nur die Fränk'schen Zofen.
Sie schnallt sich ein Tuch um, blutigroth,
Will zieh'n mit dem Liebsten auf Leben und Tod,
Will nicht schmachtend sein hinter dem Ofen;
Sie bindet ein breit orangengelb Band
Auf's Mützchen des Liebsten mit fester Hand.

Uit het *Jägerliedlein*.

Auf, Jäger, das Büchslein rein und blank
Rasch über den Arm gehangen!
Für Pulver und Blei dem Vaterland Dank!
Dann vorwärts! wie uns're Väter frank,
Wo blutige Früchte prangen;
Nach Braband auf die Parforce-Jagd,
Und über die Kerls uns hergemacht!

Wir suchen die Beut', wir wollen nicht
Im Hinterhalt auf sie lauern;
Das thut nur ein recht erbärmlicher Wicht:
Ein Braver tritt frei ihr in's Gesicht,
Und harret nicht hinter Mauern;
Drum jagen wir stets das Wild im Frei'n,
Und wollen nicht feige Brüssler sein.

Uitheemsche Harpentoonen, *door Mr.* J. WESTENBERG. *Te Kampen*, *bij* K. van Hulst. 1830. *In kl.* 8*vo*. *VIII en* 170 *bl.* *f* 1-80.

De Heer Mr. WESTENBERG bezit smaak en gevoel voor poëzij, doch kent zichzelven het vermogen niet toe, om oorspronkelijke stukken te vervaardigen, die voor het algemeen belangwekkend genoeg zijn. Liever legt hij zich dan toe op eene getrouwe navolging van voortreffelijke gedichten van uitlanders, en als eene proeve van zijne pogingen te dien opzigte ontvangen wij dit fraaije en belangrijke bundeltje, waarvan de titel met een bevallig vignet versierd is, voorstellende BERTHA, daar zij de rotsen opvliegt, met den rooden band, haar door MAX geschonken, terwijl de valk van Keizer MAX haar vooruitzweeft, en MAX zelf op de eene, zijn vriend, Hertog HERMAN, die op deszelfs verzoek hem dood zou schieten, op de andere rots staat; een tooneel uit het [Romantisch] Treurspel in één bedrijf: *Keizer* MAX *op den Martinswand*, door VON SCHLECHTA.

De Heer WESTENBERG is zeer gelukkig geweest in de keus der stukken, die hij der vertolking waardig achtte, en heeft in vele opzigten zich goed van zijne taak gekweten. Wij vinden hier navolgingen van LAMARTINE, CASIMIR DE LA VIGNE, DANTE, SHAKESPEARE, VON SCHLECHTA, STRECKFUSS, *Mevrouw* KRÜDENER, VICTOR HUGO, JEAN PAUL, URSINUS (namelijk den *Dichter*, alzoo geheeten), KÖRNER, SCHILLER, MATTHISSON, RÜHS, *Lord* BYRON, KIND, COSTENOBLE, MOHR, MÜCHLER, GRAMBERG, SCHINCK, WYSS, FRANZ en SELAM, benevens van eenige *ongenoemden*. De volgorde is die van den tijd der vertaling. *De Koorknaap*, de *dramatische stukken*, vooral *Keizer* MAX en de *Romancen*, benevens *het Geweten; aan vaders, die kinderen buiten het huwelijk hebben*, en de stukjes onder den algemeenen titel van *Bloemenspraak*, bevielen ons inzonderheid. Op eenige zwakheden moeten wij echter den Vertaler opmerkzaam maken, vooral omdat in navolgingen de manier, waarop men dat doet, dus *keus van stukken*, *getrouwheid*, *stijl* en *versificatie*, bij gebrek aan eigene vinding, al de verdienste maken. Nu zijn *stijl* en *versificatie* hier niet onberispelijk. Niet alleen is, bl. 3, *verband* voor *verbannen* af te keuren; maar de woord-

schikking is ook soms niet Nederlandsch, zelfs in het tusschengevoegde proza. B. v. bl. 66. *Hertog* HERMAN *klimt uit de diepte tegen eene steenrots op*, WELKE DIE, *waarop de Keizer zich bevindt*, TEGEN OVER STAAT (*entgegen steht*). Ja, zoo gaat het wèl in het Duitsch; maar in goed Hollandsch zegt men: *welke staat tegenover die, waarop de Keizer zich bevindt*. Bl. 167: *Vroeg in den mörgen een méisje ging verloten heen en wéder.* Dat is even als: *In ouden tijd in Frankenland een goelijk maagdske leefde.* Die woordschikking is wel eenigzins verouderd; maar in zulk een stukje, waar zelfs de *maat* fantastisch is, juist op hare plaats. Doch die eigene woordschikking komt ook op vele plaatsen elders voor, waar men er zich minder mede vereenigen kan. De Heer WESTENBERG mag voortaan daar wel wat op bedacht zijn. Keizer MAX heeft slechts *één bedrijf*, en toch maakt de Vertaler er *twaalf* van. Bij ongeluk heeft hij overal *bedrijf* in plaats van *tooneel* geschreven. Wat de *versificatie* betreft, daarin hinderen niet alleen eenige meer voorkomende hardheden, gelijk b. v. *'k k*, *'t t* enz. Vrijheden in het rijm, als b. v. van *tijd* op *eeuwigheid*, en die beide op *zaligheid*; maar vooral dat opzwelgen van de *i* en *y*, het welk aan *onze* taal vreemd is, b. v. bl. 20. *Venetiaansch* in drie grepen (*Veneetsjaansch*); bl. 22. *Alcyon* (*Alsjon* dus, wil men den regel in de maat lezen, in plaats van *Alcyon* of *Halcyon*, gelijk behoort); MAXIMIAAN (dus MAXIMJAAN, bl. 125, voor MAXIMIAAN, of, volgens de aangenomene vrijheid, MAXIMIAAN), en op de eigene bladz. het laatste vers, als ook bl. 126, in plaats van *het legioen*, of *'t legioen*, *'t legioen*, dus *'t legjoen*. Dat heet eerst *samentrekken!* Voorts is, bl. 93, op éénen na de laatste regel, bij ongeluk *Jambisch* in plaats van *Trochaïsch*, en, bl. 133, vs. 5, van onder geteld, staat er bij vergissing een *Alexandrijn* in plaats van een' *vijfvoetigen* regel; men leze: *Is deez'* | *vriendin* | *aan u*, | *verlaat* | *me!* *ontvloôn?* en dan komt het uit.

De Nederlandsche Jongelingen. Door W. KIST; *den Schrijver van den Ring van Gyges wedergevonden. Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1829. *In gr. 8vo.* 335 *Bl. f* 3-60.

De Schrijver wilde eenige wenken geven aan brave jongelingen, wier aandacht nog niet gevallen is op *alles*, wat bevorderlijk kan zijn tot het bereiken van hun doel — *het voortkomen in de wereld.* Hoofdst. I, over *de keuze van een beroep*, is niet minder belangrijk voor ouders, dan voor derzelver kinderen. H. II, *de inspanning van den geest moet met ligchaamsoefeningen worden afgewisseld*, geeft meer, dan het belooft. Ook over de nuttigheid van het aanleeren der oude talen, alsmede over het wèl verdeelen en spaarzaam gebruiken van den tijd, wordt hier iets goeds gezegd. Het opschrift van H. III is: *onmisbare hulpmiddelen, om zijne fortuin te bevorderen. Bescheidenheid en nederigheid* worden H. IV aangeprezen. Wat de Schrijver H. V over *lectuur en schoone kunsten*, en H. VI over *de verkeering met menschen* zegt, verdient behartiging. *Eenige voorname hinderpalen, die den jongelingen den weg toesluiten, om de bewerkers te worden van hunne fortuin*, H. VII, zijn mede belangrijk. *Het spel*, H. VIII, is treurig waarschuwend. *Ligtzinnigheid* en *ontrouw* worden H. IX, — *de onmatigheid* en *de verwaarloozing der gezondheid en krachten* H. X op eene treffende wijze geschetst. *De lafhartige*, H. XI, schijnt wat overdreven; doch men vindt soms zonderlinge menschen. *Jongelingen, die veel vorderen, die uitzigten hebben, strijdig met het gezond verstand en menschenkennis, zullen met vele teleurstellingen moeten worstelen en hun leven in ontevredenheid doorbrengen*, H. XII; een zeer waar en behartigenswaardig woord. De nadeelen van *onbedachtzaamheid* en *praatzucht* worden H. XIII aangewezen. *De ongevoelige en ondankbare jongeling* is H. XIV geschetst. Moge het getal der zoodanigen niet zoo groot zijn, als de Schrijver meent! Wat H. XV over *het waarnemen van ambt of beroep* gezegd wordt, is zeer belangrijk. Ja, zoo gaat het dikwerf. Men meent niet genoeg voorspoed in de wereld of niet genoeg zegen op zijn werk te hebben, en men neemt eigene onvoorzigtigheid of verkeerdheid en verwaarloozing, die er de schuld, althans

grootendeels, van zijn, niet behoorlijk in aanmerking. H. XVI heeft *de keuze van eene echtgenoot*, en H. XVII *de echtverbindtenis* ten onderwerp; in beide komen zeer nuttige wenken voor. Over *moed en standvastigheid, bij het ondergaan van wederwaardigheden en rampen*, wordt eindelijk H. XVIII gehandeld.

Ziet daar den belangrijken inhoud des boeks kortelijk opgegeven. Met volle ruimte kunnen wij hetzelve aanprijzen. Niet alleen jongelingen uit beschaafden stand, maar ook onders zullen hetzelve met genoegen en nut kunnen lezen. De onderhoudende schrijfwijze van den Heer KIST is bekend. De stijl, over het geheel vloeijend, laat hier en daar iets te wenschen over. Eenige fouten in de spelling ontsieren het anders zoo schoone werkje, b. v. *spreekende* (sprekende), *jong gijtje* (geitje), *bedrijging* en *bedrijgen* (bedreiging), *verlichting* (verligting) *van smarten*, *koei* (koe), *neigen* (nijgen), *stond verstompt* (verstomd), *gij was* (waart), *zijnen* (zijne) *tafel*.

Mogt het boek in veler handen komen en bij herhaling gelezen worden! Men zal geene reden hebben, om zich over geld en tijd, hieraan besteed, te beklagen.

De Katakomben (onderaardsche Grafgewelven) van Napels. Eene Geschiedenis uit onze dagen, door FREDERIK JAKOBS, *Hoogleeraar te Gotha. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1830. *In gr. 8vo. 227 Bl. f* 1-80.

NATALIE, de dochter van *Sir* ARTHUR MORTON, een' zich in *Italië* ophoudenden Engelschen edelman, geraakt te *Napels* in verzoeking, om van de Protestantsche tot de Roomschgezinde godsdienstbelijdenis over te gaan. Hare overhelling tot het romaneske, de verwaarloozing van hare godsdienstige opvoeding, de indruk, dien een schrikkelijk doodsgevaar in de Katakomben van *Napels* op hare levendige, ligt te ontvlammen verbeelding achtergelaten had, doen zekeren Graaf CORRADI, een' vermomden Jezuit, het plan smeden, om het rijke Engelsche meisje, buiten weten van haren vader, tot het Roomsche kerkgeloof over te halen. Gelukkig gaan hare oogen nog bij tijds open, en ontkomt zij den haar gespannen strik. Daar NATALIE, als eene aanzienlijke Engelsche, boven het bereik van zijne wraak-

zucht is, tracht hij dezelve te bevredigen aan een braaf en verstandig Joodsch meisje PENNINA, de vriendin van NATALIE, welke hij met haren vader NATHAN in de gevangenis der Inquisitie te *Rome* laat werpen, op de beschuldiging, dat zij NATALIE door hare raadgevingen afkeerig had gemaakt van de voorgenomene geloofsverandering. De gevangenen geraken echter in vrijheid, door de bemoeijing van een' aanzienlijken beschermer, den Markies TRALASAQUAS. Deze ontmaskert den gewaanden CORRADI, die nu blijkt een bedrieger te zijn, zelf van Joodsche afkomst zijnde, en eigenlijk SIMON MEIJER te heeten. Na TRALASAQUAS' dood begeven MORTON en NATALIE zich met NATHAN en PENNINA naar het vrije *Engeland*, waar het verhaal hen in ongestoorde en aangename vriendschap met elkander levende verlaat.

Het spijt ons, dat de Heer STEENBERGEN VAN GOOR aanleiding geeft, om dezen waarlijk in vele opzigten fraaijen roman niet op zichzelf, maar in vergelijking met SPINDLER's *Jesuit* te beoordeelen. Naar onze wijze van zien, is op deze *Katakomben*, wanneer wij dezelve met SPINDLER's werk vergelijken, toepasselijk: *Tél brille au second rang, qui s'éclipse au premier*. Van CORRADI wordt hier met eene enkele pennestreek gezegd, dat hij tot de orde der Jezuiten behoorde. Maar in het verhaal zelf komt hij enkel voor als een listig fortuinzoeker, die het rijke Engelsche meisje en haar vermogen voor zichzelf zoekt meester te worden, en als middel, hetwelk hem tot dit doel leiden zal, haar Roomschgezind tracht te maken. Wij zien hierin nog niets, dat den Jezuit kenmerkt. Al zijn alle Jezuiten schurken, daarom is iedere schurk nog geen Jezuit. In SPINDLER's werk daarentegen wordt de Jezuit naar het leven afgeschilderd, in hetgeen hem van andere Roomschgezinden, en den deelgenoot der hoogere graden van den ondergeschikten aanvanger kenmerkend onderscheidt.

Onder hetgeen bij NATALIE een gunstig denkbeeld van de Roomsche godsdienst had doen ontstaan, noemt JAKOBS ook het volgende: „ Met DANTE's *divina comoedia* had zij zich insgelijks bekend gemaakt, en naauwelijks kon zij den tijd afwachten, waarop haar datgene, wat zij, in de betooverendste taal en met al de kleurenpraal der poëzij getooid, had leeren kennen, in de wezenlijkheid zou beje-

geven." Maar ieder, die met de klassieke Italiaansche schrijvers bekend is, weet, dat er bijna geen krachtiger tegengift is tegen de Roomsche proselytenmakerij, dan juist het bestuderen der beroemdste Italiaansche schrijvers van de veertiende en de eerste helft der vijftiende eeuw. Juist in die zelfde *divina commedia* (in het oorspronkelijke niet *comoedia*, zoo als JAKOBS schrijft) schildert DANTE de Roomsche kerk, als bedekt met allerlei vuiligheid, en bezwijkende onder den last van hare eigene misdaden. De dichter ontmoet Paus ANASTASIUS in het diepste der hel, ziet in die zelfde hel Paus NIKOLAAS III, waar deze met de hielen naar boven BONIFACIUS VIII verwacht, die hem aflossen moest, en wiens plaats weder vervangen moest worden door CLEMENS V. Nu vragen wij, of JAKOBS grond heeft, om in dit verhaal NATALIE's bekendheid met dezen schrijver aan te voeren als eene der omstandigheden, welke haar tot het Roomsche kerkgeloof deden overhellen!

Aan wien, schrijver, of vertaler, of corrector, wij de zinstorende fouten in het aangehaalde Italiaansch te wijten hebben, kunnen wij niet beslissen; maar ons viel in het oog o. a. *Gubotto* voor *Galeotto*, *contanto* voor *cotanto*, *georno* voor *giorno*, *che'ntrate* voor *ch'entrate*.

De Karakterkunde volgens de Gelaatsleer in verband beschouwd met de Schedelleer en de menschelijke Temperamenten. Met Steendruk- afbeeldingen. Te 's Hertogenbosch, bij H. Palier en Zoon. 1829. *In gr. 8vo.* 135 *Bl. f* 2-:-

De gelaats- en schedelleer, benevens de kennis der menschelijke temperamenten, worden in dit werkje toegepast op de karakterkunde. De schrijver gevoelt zich, na eene veeljare beoefening van dit wetenschappelijk vak, aangespoord, om een eenigzins geregeld zamenstel daarvan zijnen landgenooten aan te bieden. Hij meent daardoor in eene behoefte te voorzien, welker vervulling LAVATER nog te wenschen had gelaten. „Diens werk toch," zegt de schrijver, „is „meer geschikt om de waarnemingen op te wekken, dan „wel om het regelmatige der leer aan te toonen." Wij laten dit oordeel voor rekening van den schrijver.

In eene soort van inleiding handelt hij over de belangrijkheid en nuttigheid der gelaatkunde; derzelver gegrondheid

op een zeker natuurlijk gevoel, hetwelk den mensch eigen is; over de gelaatkunde, als oppervlakkige beschouwing van den mensch, niet alleen van het aangezigt, maar van de geheele gedaante, in een' meer bepaalden zin, als physiognomie en pathognomie. Vervolgens ter zake tredende, gaat de schrijver over tot de physiognomische ontleding der verschillende deelen van het menschelijk hoofd, de schedel volgens het systema van GALL, het haar, het voorhoofd, de wenkbraauwen, oogen, neus, mond en lippen, kin, wangen, de tanden en hals, geeft eenige regels op voor het aangezigt, benevens eenige aanmerkingen betrekkelijk kunstenaars.

De ontledende physiognomische regelen van ieder deel des aangezigts doorloopen hebbende, past de schrijver de opgegevene regelen toe door eenige voorbeelden, waartoe hij de bijgevoegde afbeeldingen bezigt. Vervolgens wijst hij aan, hoe men uit iemands blik, lach, stem, gang, kleedingswijze, handschrift, en de gedaante der hand zelve, tot de gesteldheid van zijn karakter besluiten kan. Het werk wordt besloten met de zoogenaamde temperamentsphysiognomie. Eerst worden de verschillende temperamenten genoemd, en dan van ieder derzelven afzonderlijk de invloed beschreven, welken zij op het karakter hebben. Zulk een rijkdom van onderwerpen wordt behandeld in het kort bestek van 135 wijd uiteen gedrukte bladzijden. De schrijver geeft blijken, dat hij met vlijt en oordeel de beste werken over de karakterkunde en derzelver hulpbronnen bestudeerd heeft. Voor eene gegronde beoefening, echter, is zulk eene schets te onvolledig; maar als eene bijdrage en handleiding tot het bestuderen van grondiger werken, over de hier behandelde wetenschap, kunnen wij het werkje gerust aanbevelen.

De Lakonieke, of vele zaken in weinige woorden gerigt aan hen, die denken. Uit het Engelsch. IIde Stukje. Te Rotterdam, bij Arbon en Krap. *In 8vo. 148 Bl. f* 1 - 90.

Wij gaven aan het eerste stukje van dit *allerlei* verdienden lof. Wij noemen het een *allerlei*, om het ongelijksoortige der hier dikwijls op elkander volgende onderscheidene opmerkingen, kernspreuken en gezegden. Daarin zijn zij gelijk, dat zij het nadenken scherpen en nadenken verdienen. Voor

eenen *Lakonieke* zijn zij meerendeels echter wat lang; reeds bij het eerste stukje hielden wij naauwelijks deze onze meening terug. Wij willen van de kortste hier eenige ter proeve afschrijven; het boekje verdient toch algemeen bekend te zijn, en niemand zal zich de herhaalde lezing van het een en ander, in een verloren oogenblik, beklagen:

„ De menschen zullen voor de Godsdienst haarkloven en twisten; voor haar vechten, sterven; alles, behalve voor haar *leven*."

„ Van alle hartstogten is de naijver die gene, die de hardste dienst vordert en het zuurste loon geeft. De dienst is, op den *voorspoed* van den vijand te letten; het loon, daarvan *zeker* te zijn."

„ De uitspattingen van onze jeugd zijn wissels, getrokken op onzen ouderdom, betaalbaar met interest omtrent dertig jaren na dato."

„ De Paus gedraagt zich jegens onzen hemelschen Meester, gelijk een oneerlijk rentmeester jegens eenen aardschen heer. Hij zegt tot zijne pachters: Gij moogt mijns Meesters belangen blijven verwaarloozen zoo veel gij wilt; maar draagt zorg, om met mij op eenen goeden voet te zijn, en ik *zal* zorgen, dat gij op eenen goeden voet zijt met mijnen Meester.

„ De meeste vrouwen zullen eerder eene vrijpostigheid dan eene minachting vergeven, en indien eenige vrouw iemand liet ophangen om het stelen van hare beeldtenis, al ware die ook in goud gevat, zoo zoude dit een nieuw geval in regten zijn. Maar indien hij de kas wegdroeg, en de beeldtenis liggen liet, zoude ik voor zijne veiligheid niet instaan, al was het ook met den geslepensten advocaat en den handelbaarsten regter."

Ten slotte nog deze, omdat het des schrijvers verkozen publiek aanwijst: „ Schrijven om aan de laagste klasse te behagen, is hetgeen weinigen zouden wenschen te doen; schrijven om de hoogste klasse te behagen, is hetgeen nog weiniger vermogen te doen. Wij moeten ons tot de onkunde der eerste nederbuigen, of de afgunst der andere te boven komen. Laat ons dan trachten tusschen beide door te sturen, indien wij onzen naam en ons vermogen willen redden. De middelstand is rijkelijk genoeg met gezond oordeel bedeeld; een oordeel, dat niet bedorven is door ijdelheid, noch door onkunde onopgeklaard is gebleven; en hij, die zich in dit midden kan staande houden, behoeft voor geen der beide uitersten beducht te zijn. Indien de eene helft van het menschdom wijsgeeren en de andere helft gekken waren, zoo zoude ik deze bladen niet geschreven, of, zoo ik ze geschreven had, verbrand hebben." — *Tantum!*

R E G I S T E R

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

C.

D.

E.

N.

O.

P.

R.

S.

V.

W.

